

ગુજરાત શાકાપત્ર

પુસ્તક ૭૩]

જાન્યુઆરી ૧૯૩૪

[અંક ૧]

ગુજરાતના એક સુપ્રસિદ્ધ કેળવણીકાર

શ્રીયુત કૃષ્ણલાલ સુરજરામ વકીલ એમ. ઇડી.

એમનો હુંકા પરિચય

અનુધ્યનાં કાર્ય નાશવંત છે, પણ તેના વિચારો શાશ્વત છે.

ગુજરાતની તેમજ મુંબઈ ઇલાકાની કેળવણીઆલમમાં લાગ્યેજ કોઈ વ્યક્તિ શ્રી કૃષ્ણલાલ સુરજરામ વકીલથી અપરિચિત હશે. તેમણે કેળવણીના ક્ષેત્રમાં તેમના વ્યક્તિપ્રભાવની જે છાપ પાડી છે તે અનન્ય છે. એક ઉત્તમ કેળવણીકારમાં જે ગુણો હોવા જોઈએ તે એમનામાં સ્પષ્ટ જણાઈ આવતા હતા. આ દષ્ટિ ધ્યાનમાં રાખી તેમના જીવનની રૂપરેખા અને તેમણે ગુજરાતમાં તથા અન્ય પ્રદેશમાં કરેલાં કામનો હુંકા પરિચય નીચે મુર્જળ આપવામાં આવ્યાં છે:—

એમનો જન્મ સુરતના એક જુના ખાનદાન કુટુંબમાં સને ૧૮૭૮માં થયો હતો. શરૂઆતની પ્રાથમિક કેળવણી સુરતની મ્યુન્સિપલ શાળામાં લઈ તેમણે મુન્સિપલ હાઈ સ્કૂલ તરફ વળ્યા. તેમણે મુન્સિપલ હાઈ સ્કૂલમાં અંગ્રેજી અભ્યાસ કર્યો. તેમના ઇન્સપેક્ટર તરીકેની નિમણૂક એ એમની ઉંમર ૧૯ વર્ષની હતી. તેમણે ૧૯૦૧-૦૨ સ. ૧૯૧૮માં પૂનામાં ઇલાકાના એજ્યુ. ઇન્સપેક્ટર, કોલેજના પ્રિન્સિપાલ તથા લેડિ સુપ્રિન્ટેન્ડન્ટની એક પરિપદ ટ્રેનિંગ સંસ્થાના નવા એજ્યુકેશન માટે ભરાઈ હતી. તે વખતે શ્રીયુત કૃષ્ણલાલભાઈ દેવે

મળતી હતી. થોડા વખત મુંબઈમાં શિક્ષક તરીકે નોકરી કર્યા બાદ તેમને કામગીરી નોકરી અમદાવાદની સરકારી હાઈસ્કૂલમાં ૧૯૦૩ના જુલાઈ માસમાં મળી. તે વખતે મિ. તલાટી હેડમાસ્તર હતા. શ્રી કૃષ્ણલાલભાઈને શિક્ષણ આપવા પ્રત્યે કુદરતી શોખ હતો, તેથી એક સારા શિક્ષકનામાં વિદ્યાર્થીને સરળ તેમજ અસરકારક રીતે સમજાવવાની જે કુનેહ જેઈ એ તે તેમનામાં થોડા વખતમાં જણાઈ આવી. આ કારણને લીધે મિ. તલાટી એમના કામ અત્યે રીતભાતથી ઘણા ખુશ થયા. ત્રણેક માસમાં વાર્ષિક ઇન્સ્પેક્શન વખતે તે વખતના એન્યુ. ઇન્સ્પેક્ટર મિ. લોરી તેમના કામથી ખુશ થવાથી તેમની ઓફિસમાં તેમને કારકુનની ખાસ જગા આપવામાં આવી. આ તેમની ઉન્નતિનું પ્રથમ પગથીઈ હતું. એન્યુ. ઇન્સ્પેક્ટરની ઓફિસમાં કારકુન તરીકે ટ્રેનિંગ્સ એટની આ પહેલવહેલી નિમણુક હતી. શ્રી કૃષ્ણલાલભાઈએ તેમની કર્તવ્યનિષ્ઠા, મનોહર રીતભાત અને કાર્યક્ષમતાથી મિ. લોરીનું મન જીતી લીધું અને તેઓ ઉંચી પાયરીએ ચઢવાને લાયક છે એમ તેમણે સાબીત કરી આપ્યું. ત્યારબાદ એન્યુ. ઇન્સ્પેક્ટર મિ. કોવન્ટનની પણ તેમના ઉપર સારી મહેરબાની હતી. તેમણે તેમના કામની કદર કરી તેમની સર્વિસબુકમાં સારામાં સારી (Excellent) રિમાર્ક લખી હતી. અમદાવાદ જિલ્લામાં એક બાહોશ અને સારા તપાસણી કરનાર અમલદાર તરીકે નોકરી કર્યા બાદ તેમની બદલી મહાલકમી ટ્રેનિંગ કોલેજમાં થઈ. તે દરમિયાન તેમણે શિક્ષકોને તાલીમ આપવાનું કામ એવું સાફ કર્યું કે તે વખતના લેડી સુપ્રિન્ટેન્ડન્ટ મિસ. ચબ તેમનાથી ઘણાં ખુશ થયાં. તેમને જુગોળશિક્ષણનો શોખ હોવાથી તે વિષય પણ તેઓ આધુનિક શૈલી મુજબ શીખવતા હતા. જુગોળમાં માનુષતત્વ થું છે તેનું જ્ઞાન તેમણે પહેલીવાર તે વખતના સ્કોલરોને કરાવ્યું. વળી શિક્ષણપદ્ધતિનું યોગ્ય પુસ્તક તે વખતે નહિ હોવાથી અંગ્રેજી પુસ્તકોનો અભ્યાસ કરી સારી તાલીમ આપી શકાય એવી નોંધપોથી એમણે પોતે તૈયાર કરી. તેમની કોલેજની કારકીર્દિ એટલી બધી ચમત્ક્રવી હતી કે જ્યારે મિસ. ચબ વિલાયત રાજ ઉપર ગયાં, ત્યારે તેમણે કોલેજમાં તેમની નિમણુક કરવા માટે ખાસ

સારી મદદ કરી હતી. ગુજરાતમાં લોકગીતના સાહિત્યનું પ્રથમ પુસ્તક તેમના તરફથી પ્રસિદ્ધ કરવામાં આવ્યું અને તે વખતના સાહિત્યરસિક કલેક્ટર મિ. ઓટો રોયફિલ્ડે તેની યોગ્ય કદર કરી હતી.

આ પ્રમાણે દરરોજના નિયમિત કામ ઉપરાંત ઉપર જણાવ્યા મુજબ તેમને બીજી પ્રવૃત્તિનો પણ શોખ હતો. ન્યારે તેમની બદલી સુરતમાં એસિસ્ટન્ટ ડેપુટિ તરીકે થઈ, ત્યારે હાલના એલ્યુ. ઇન્સ્પેક્ટર સાહેબ જૂપતરાયભાઈના પિતાશ્રી રાવ સાહેબ જમિઅતરામભાઈ ત્યાં ડેપુટિ હતા. શ્રીયુત કૃષ્ણલાલભાઈની કર્તવ્યની ઉંચી લાગણી અને કેળવણી પ્રત્યેની સ્વાભાવિક વૃત્તિ જોઈ તેમણે તેમની ભલામણ ડિરેક્ટર એવ પબ્લિક ઇન્સ્ટ્રક્શનની એક્ઝિસમાં સુપ્રિન્ટેન્ડન્ટના એક માટે કરી. તે એક્ઝિસમાં તેમણે એક ગુજરાતી અમલદાર તરીકે એવી કુનેહ અને કાર્યદક્ષતાથી કામ કર્યું કે તેઓએ તેમના ઉપરી અમલદારોને તેમજ હાથ નીચેના કારકુનોને ખૂબ ખૂશ કરી નાખ્યા. આ સમયે તેમણે ગુજરાતના શિક્ષકોની દાદ ઉપર ખાસ લક્ષ આપી તેમને જે ન્યાય મળવો જોઈ એ તે આપવામાં તેમણે સંગીન મદદ કરી. તેમનામાં ગુજરાતી તરીકેનું આત્મગૌરવ છે. પૂનાની એક્ઝિસમાં પોતાના જાતિભાઈઓને જે કંઈ રીતસરની રાહત આપી શકાય તે બાબતમાં તેઓ કદીપણ ચૂક્યા નથી. આજે પણ ઘણા શિક્ષકોને તેને લગતાં માટાં સંસ્મરણો યાદ આવતાં હશે. તે વખતે મિ. કોવન્ટન ડિરેક્ટર સાહેબ હતા. તેઓ પોતે એક સારા સ્કોલર, કેળવણીકાર અને નિપુણ કાર્યવાહક હતા. આવા બાહ્ય અમલદારને ખૂશ કરવા એ નાનીસની વાત નહોતી; પણ શ્રીયુત કૃષ્ણલાલભાઈનામાં તેમની ભાવિ જવલંત કારકીર્દિ માટે જે કુદરતી કાબેલીઅત હતી તે વડે તેમના મન ઉપર તેઓ કાણ મેળવી શક્યા, ન્યારે તાલીમ પામેલા શિક્ષકોની સંખ્યા વધારવા માટે ઇલાકામાં નવી ટ્રેનિંગ સ્કૂલો કાઢવાની યોજના અમલમાં મૂકવામાં આવી ત્યારે કોવન્ટન સાહેબે શ્રીયુત કૃષ્ણલાલભાઈની પસંદગી કરી. તેમની ભલામણ થઈ ત્યારે તેમનાથી વધારે નોકરીવાળા અમલદારોએ તે સંબંધી કાઉન્સિલમાં વિરોધ દર્શાવ્યો, પણ કોવન્ટન સાહેબે ગવર્નેન્ટમાં લખ્યું કે જો આ યોજનાનો ફતેહમંદ રીતે અમલ કરવો હોય તો તેને માટે મિ. વકીલ એકજ વ્યક્તિ છે. ટ્રેનિંગ ઇલાના ઇન્સ્પેક્ટર તરીકેની નિમણૂક એ એમની ઉત્તિનું બીજું પગથાઉ છે. ઇ. ઇ. સ. ૧૯૧૮માં પૂનામાં ઇલાકાના એલ્યુ. ઇન્સ્પેક્ટર, એલેક્ઝાન્ડર પ્રિન્સિપાલો તથા લેડિ સુપ્રિન્ટેન્ડન્ટની એક પરિપદ ટ્રેનિંગ સંસ્થાના નવા પ્રિન્સિપાલ માટે ભરાઈ હતી. તે વખતે શ્રીયુત કૃષ્ણલાલભાઈ ટ્રેનિ-

સ્કૂલના ઇન્સ્પેક્ટર તરીકે હાજર હતા. વિયોની ચર્ચા દરમિયાન તેઓ એવી ખૂબીથી દલીલો રજૂ કરતા કે દરેક મુદ્દામાં તેમને વિજય મળતો. પરિષદના અધ્યક્ષ કેવર્ન સાહેબ પણ કંઈ અંચવણુભરેલા મુદ્દા ઉપર તેમની સલાહ લેતા અને તેઓ પાશ્ચાત્ય દેશમાં કેળવણીમાં છેલ્લી દબ્બતા યાએલા ફેરફારનો આધાર આપી તેમના મુદ્દાનું સમર્થન કરતા. આ પરિષદમાં તેમને એટલો ખાધો વિજય મળ્યો હતો કે એક સભાસદથી કહેવાઈ ગયું કે આ તો મિ. વકીલની પરિપદ છે. ધલાસમાં ૨૧ ટ્રેનિંગ સ્કૂલો તેમણે જમાવી અને તેમનું કામ થોડા સમયમાં સુવ્યવસ્થિત કર્યું એ તેમની ઉંચા પ્રકારની યોજના તેમજ વ્યવસ્થા કરવાની શક્તિનું દ્રશ્ય હતું. નવી નવી યોજના કરવાની તેમનામાં કુદરતી શક્તિ છે. વળી તે યોજના ૧૨ પાડવા માટે જે વ્યવસ્થાશક્તિ જોઈએ તે પણ તેમનામાં અપૂર્વ પ્રકારની છે. જેમને ટ્રેનિંગ સ્કૂલની આંતર વ્યવસ્થાનો અનુભવ છે તેઓ કેળવણીકાર તેમજ વ્યવસ્થાપક તરીકેની તેમની ઉંચા પ્રકારની શક્તિનાં સુક્તકંઠે વખાણુ કર્યા વગર રહેશે નહિ. આ વખતે તેમણે ખાતા મળે માટે “સ્ટિજાન તથા બાગબાની” માટે એક પુસ્તક રચ્યું. ટ્રેનિંગ સંસ્થાના નવા અભ્યાસક્રમમાં સ્ટિજાનનો વિષય હોવાથી તેને માટે યોગ્ય માહિતી પૂરી પાડવાનો તથા તેની ખરી શિક્ષણશૈલી રજૂ કરવાનો આ તેમનો પ્રયાસ હતો. જ્યારે ટ્રેનિંગ સંસ્થાઓ પૂરબહારમાં કામ કરતી હતી ત્યારે શિક્ષકોને તાલીમ આપવાની નીતિમાં ફેરફાર થયો અને ઇન્સ્પેક્ટર. એવ ટ્રેનિંગ સ્કૂલસને એહો નકામો લાગવાથી કાઢી નાખવામાં આવ્યો. જોઈએ તે કરતાં ટ્રેન્ડ શિક્ષકો વધારે માલમ પડવાથી ૧૯૨૩માં ટ્રેનિંગ સ્કૂલો બંધ કરવામાં આવી. પોતે ઘણી ઝહેમત ઉઠાવી ઉભી કરેલી સંસ્થાનો એકદમ નાશ થતો જોઈ તેમને ઘણી વ્હાનિ થઈ. તે અરસામાં તેમણે વિલાયત જઈ લીડઝ યુનિવર્સિટીની M. Ed. (માસ્ટર એવ એજ્યુકેશન) ની માનવંતી પદવી મેળવી અને ઈંગ્લાંડ તેમજ યુરોપની કેળવણીની સંસ્થાઓ જોઈ. વળી તેજ સાક્ષમાં લન્ડનમાં ભરાએલી કેળવણીની યાહી પરિષદમાં મુંબઈ સરકાર તરફથી એક સરકારી પ્રતિનિધિ તરીકે કામ કરવાનું તેમને ઉંચુ માન મળ્યું. તે પ્રસંગે આપણા દેશના વિદ્યાર્થીઓને ૧૧ કે ૧૨ વરસે ધંધાદાર કેળવણી આપવાની હિમાયત ફક્ત તેમણે એકલાએજ કરી હતી. વિલાયતથી આવતાંની સાથે તેમને ઇન્ડિઅન એજ્યુ. સર્વિસના વર્ગમાં લઈ ઉત્તર લાગના એજ્યુ. ઇન્સ્પેક્ટર નીમવામાં આવ્યા હતા. આ વખતે અસહકારનું અંગે જે શાળાઓ સ્વતંત્ર રીતે કામ કરતી હતી તેમને ખાતાના કારણો

લાવવાનું ઘણું મુશ્કેલ કામ તેમને સોંપવામાં આવ્યું હતું. આ તેમની વહેવાર કુશળતાની ખરેખરી કસોટી હતી, પણ તેમની હમેશની ટેવ મુજબ તેમણે એવી કૃતેહથી તે કામનો નિકાલ કર્યો કે તેથી બંને પક્ષને સંતોષ થયો હતો. ત્યારબાદ ૧૯૨૪ માં લી કમિશન આગળ તેમને જુખાની આપવાનું આમંત્રણ થયું હતું. પછી મુંબઈ યુનિવર્સિટિના તેઓ એક ફેલો તરીકે નિમાયા હતા અને રફલ લીધિંગ પરીક્ષાના મંડળમાં સભ્યો તરફથી તેમની ચુંટણી કરવામાં આવી હતી, અને પરીક્ષાના ભૂગોળના અભ્યાસક્રમ માટે નિમાએલી કમિટીના ચેરમેન તરીકે તેમણે કામ કર્યું. એક અનુભવી સભ્ય તરીકે તેમણે તે પરીક્ષાના ભૂગોળનાં શાળાપત્રો ઘણી વાર કાઢ્યા હતા. વળી ઘણાં વરસો સુધી તેઓ ખી. ટી. ની પરીક્ષામાં પણ પરીક્ષક હતા. હાઈસ્કૂલોનું અને સેકન્ડરી ટ્રેનિંગ કોલેજનું યુનિવર્સિટિ તરફથી જે ઇન્સ્પેક્શન થાય છે તેને લગતી કમિટીના સભ્ય તરીકે તેમણે લાંબા વખત સુધી કામ કર્યું છે.

વળી તેઓ પ્રોવિન્શિઅલ સિલેક્શન બોર્ડના પણ મેમ્બર હતા. આવી રીતે જુદા જુદા એકાદના અમલદાર તરીકે કામ કરતી વખતે તેઓ તેમના વ્યક્તિગતભાવની છાપ પાડવાનું ચૂક્યા નથી. શાળાનું ઇન્સ્પેક્શન કરવાની તેમની શૈલી શિક્ષકવર્ગને ઘણી લાલકર્તા હતી. નકામી ઝીણી બાબતો સુંઘવાને બદલે વર્ગ કે શાળાના ઇતિહાસ મુજબ બાબતોની નિરીક્ષા કરી તેને લગતી વહેવાર રચનાત્મક સૂચનાઓ તેઓ આપતા હતા. દરેક શાળાના હેઠમાસ્તર કે સંચાલક તરફ તેઓ સહૃદયતા બતાવતા. ખાનગી શાળાઓની મુશ્કેલી તરત સમજી લઈને દૂર કરવાને અને શાળાને ઉચ્ચ પાથરીએ લાવવાને એકે મિત્ર ફિલસૂફ અને બોમીઆ તરીકે તેઓ કામ કરતા હતા. તેમના વખતમાં ગુજરાતની ઘણી એ. વી સ્કૂલો હાઈસ્કૂલો થઈ હતી. વિજ્ઞાનતથા આવ્યા પછી તરતજ તેમણે દરેક સરકારી શાળામાં એસ્કો પિરિઅડ, શારીરિક કસરત તથા રમતગમત માટે રાખવાને સમજુતી કરી હતી. આપણા વિદ્યાર્થીઓ ફક્ત પાઠ્ય પુસ્તકને વળગી રહી તેનાજ અભ્યાસ કરે છે. તેને લીધે તેમની દષ્ટિ અંકુચિત રહે છે અને સાહિત્ય ઉપર પ્રીતિ થતી નથી. વળી કેવી રીતે જાતે પુસ્તકનો અભ્યાસ કરવો તેનો લાભ વિશેષ વાચનથી વિદ્યાર્થીને મળે છે. આ કારણને લીધે તેમણે હેઠમાસ્તરોને વિશેષ વાચનનો પરિચય ટાઇમટેબલમાં રાખવાને સૂચના કરી અને તે માટે દરેક વિદ્યાર્થીની જુદી લાઇબ્રેરી હોવી જોઈએ એવી જોડવણ કરાવી. ગુજરાત-પ્રીતિઓનાઓની જે એથલેટિક એસોસિએશન હતી તેમાં એટલે વેડી તે

કામ કરવાનું એક ગ્રાન્ટ-ઇન-એઇડ સ્કૅલના હેઠભાસ્તરને સોંપવામાં આવ્યું. અત્યારસુધી વિદ્યાર્થીઓ તેમના જ્ઞાન માટે મુખ્યત્વે પુસ્તકના વાચન ઉપર આધાર રાખતા હતા. શાબ્દિક જ્ઞાનની આ ખામી સુધારવા તેમણે શાળાની પાસે કે દૂરના ઐતિહાસિક, ઔદ્યોગિક, કે જાણવા લાયક સ્થળોનું પર્યટન કરી તેમને અભ્યાસ કરવા આગ્રહ કર્યો. સુરત જિલ્લામાં વાચનાલય, ફરતી લાયબ્રેરીઓ, ઉદ્યોગના વર્ગ, રાત્રીશાળાઓ, શાળાનાં મકાનો વગેરેની જમાવટ અને વિસ્તાર ઉપર ખાસ ધ્યાન આપી ત્યાંનું શિક્ષણ હયા પ્રકારનું બતાવ્યું. વળી સર પુરુષોત્તમદાસની ગ્રામ્યશાળાની મકાનની યોજના પોતે ઘડી કાઢી તેનો અમલ ઉત્સાહપૂર્વક કર્યો અને તેને પરિણામે હાલમાં સુરત જિલ્લામાં સારાં હવાઅજવાળા અને સગવડવાળાં ૭૧ મકાનો તૈયાર કરવામાં આવ્યા છે. આ ઉપરાંત પ્રાથમિક શાળાનું શિક્ષણ સુધારવા માટે પ્રથમ તો તેમણે ટ્રેનિંગ કોલેજમાં અપાતી તાલીમની રીતમાં સારો સુધારો કર્યો. શિક્ષકોને જેમ અને તેમ વધારે શીખવવાના પ્રસંગો મળે તેવી ગોઠવણ કરી, અને તેમના કામ ઉપર દેખરેખ રાખવા માટે ખાસ નિષ્ણાત શિક્ષકોની નિમણુક કરી. અત્યારસુધી 'હસ્તકામ' અને શાળાના અભ્યાસક્રમમાં કંઈ જગા મળી ન હતી, પણ તેમણે કેળવણીની દૃષ્ટિએ હસ્તકામની યોજના કોલેજમાં અમલમાં મૂકી અને તેનું પ્રદર્શન ગુજરાતના શિક્ષકોના લાભાર્થે દરવરસે ભરવાની યોજના કરી. વળી ખીજ શાળાના શિક્ષકોને ત્રાંસાહન મળે તે હેતુથી તેમના નમુના પણ પ્રદર્શનમાં મૂકવામાં આવતા હતા. આવી યુક્તિપુરઃસર યોજનાથી તેમણે હસ્તકામને આવેગ આપ્યો અને હાલમાં જિલ્લા કે તાલુકામાં જે પ્રદર્શનો ભરાય છે તે તેમની યોજનાનું ફળ છે. આ સમયે તેમણે શિક્ષણ સુધારવાનાં જે ખીજ રોપ્યા હતાં તેના પરિપાકરૂપ હાલમાં જુદે જુદે સ્થળે જાગૃતિ થએલી જોવામાં આવે છે.

ત્રીયુત કૃષ્ણલાલભાઈની અનેકવિધ કેળવણીવિષયક પ્રવૃત્તિઓએ ગુજરાતના પ્રાથમિક શિક્ષણમાં અપૂર્વ રસ પૂર્યો હતો. અને અંગે તેમણે કેટલીક યોજનાઓ ઘડી હતી. સર. પી. ટી. ગિલ્ડિંગ યોજના, સર. પી. ટી. લાયબ્રેરી યોજના, રાત્રીશાળાઓ, ગામડી શાળાઓ, સ્ત્રી શિક્ષણવર્ગો, ધંધાદારી વર્ગો અને શાળાઓ વગેરે યોજનાઓ તેમને લીધે અસ્તિત્વમાં આવી હતી. વળી ૧૯૨૩માં અમદાવાદમાં ઇલાકાનું ખેતીવાડી પ્રદર્શન ભરોયું હતું તે સમયે એક કાર્યવાહક સભ્ય તરીકે તેમણે અગત્યની ફરજો બજાવી હતી. વ. ફા. પરીક્ષા પાસ થએલી કન્યાઓને અંગ્રેજી ભણવાની તથા

ગુજરાતી શાળામાં છોકરાંઓને ઉપલાં ઘોરણમાં અંગ્રેજી શીખવવાની જોડવણ કરવામાં આવી હતી. ગુજરાતની કેળવણીની દૃષ્ટિ ફેરવવાનું બનતું કરી તેઓ ૧૯૨૭ ના મે માસમાં ઇંગ્લાંડ જવા ઉપડ્યા અને તેમણે ફરીથી મુંબઈ સરકારના પ્રતિનિધિ તરીકે જુન-જુલાઈમાં ભરાયેલી કેળવણીની શાહી પરિષદમાં ઉલટભર્યો ભાગ લીધો. વળી લંડન યુનિવર્સિટી તરફથી જે શતાબ્દિ ઉજવાતી હતી તેમાં મુંબઈ યુનિવર્સિટીના પ્રતિનિધિ તરીકે તેઓ હાજર હતા. ઇંગ્લાંડની તેમજ ફ્રાન્સ, જર્મની વગેરે દેશોની જુદી જુદી કેળવણીની સંસ્થાનો અભ્યાસ કર્યો અને ન્યુફોર્સિપની જે જગતની પરિષદ રિવરૂઝર્સ-ડના લોકોત્તોમાં ભરાઈ હતી ત્યાં હાજર રહી તેનો સાલ લીધો. પછી અમેરિકાનાં જર્મ ન્યુયોર્કની કોલમ્બીઆ યુનિવર્સિટીની ટીચર્સ કોલેજમાં રહી ત્યાંની સંસ્થાનો અભ્યાસ કર્યો. શિક્ષકો, પીન્સકોન્સી અને મૅડિસનિઆની યુનિવર્સિટીની શાળાઓ જોઈ. વળી હેમ્પટનની સંસ્થા કે જ્યાં બુકર ટી વૅશિંગ્ટન ભણ્યા હતા અને ટરકેની સંસ્થા કે જે હબ્સીઓની કેળવણી માટે રચાઈ છે તેમાં થતું કામ જોઈ પછી ડેટ્રોઈટની ફ્રાંડની શાળા તેમજ બીજી ઘણી કેળવણીની સંસ્થાઓનું નિરીક્ષણ કર્યું. ત્યારબાદ કેનેડા જઈ ટોરોન્ટો યુનિવર્સિટીની જે શતાબ્દિ ઉજવવાની હતી તેમાં મુંબઈ યુનિવર્સિટીના પ્રતિનિધિ તરીકે તેમણે ભાગ લીધો. ત્યાંની ઘણી જાણીતી કોલેજો તથા હાઈસ્કૂલો જોઈ અને દૂર ગામડાંની શાળાઓ કેવી રીતે ચાલે છે તેની નોંધ લીધી. કેનેડાથી જાપાન જઈ ત્યાં ચાલતી કેળવણીનો જોડો અભ્યાસ કર્યો. પછી શાંગહાઈ, હોંગકોંગ થઈ દ્વિલિપાર્શનની કેળવણીનું ખારીક અવલોકન કરીને માર્ગમાં આવતાં સિંગાપોર, કોલમ્બો અને બેંગલોરની શિક્ષણપદ્ધતિનો અભ્યાસ કરી તેઓ ૧૯૨૮ ના ફેબ્રુઆરિ માસમાં અમદાવાદ આવ્યા. ત્યારબાદ તેમને લંડનની રાયલ જિઓગ્રેફિકલ સોસાયટીના સભ્ય તરીકે ચુંટી કાઢવામાં આવ્યા હતા. મુંબઈ સરકારે પ્રાથમિક, માધ્યમિક અને ધંધાદારી કેળવણીમાં સુધારો કરવા જે કમિટી નીમી હતી તેના તેઓ એક સભ્ય હતા. તેજ સાલમાં હાટોંગ કમિટી આગળ તેમણે કેળવણી સંબંધી પોતાના વિચાર રજુ કર્યા હતા.

૧૯૨૯ ના જુલાઈમાં તેમની બદલી દક્ષિણ વિભાગમાં થઈ. ત્યાં જઈ તેમણે કેળવણીના ક્ષેત્રમાં અનેક પ્રવૃત્તિઓમાં ભાગ લીધો. દરેક વરસે કેળવણીની સમાધ ઉજવવાની પહેલ તેમણે ત્યાં કરી. શિક્ષકોની જુદી જુદી પરિષદો બની કેળવણીને લગતા પ્રશ્નોનો ઘણો ઉઠાપોહ કર્યો. ત્યાં શિક્ષણને લગતું

એક અંગ્રેજી ત્રિમાસિક કાટ્યું. દરવરસે જિલ્લાના શિક્ષકો તથા કેળવણીમાં રસ લેનાર વ્યક્તિઓનું સંમેલન થાય તે માટે બધાઓ સાથે ખેસી જમે અને વાર્તાલાપ કરે એવી ગોઠવણ કરી. હાલમાં તેમને વોશિંગ્ટનની નેશનલ જિઓગ્રેફિકલ સોસાયટીમાં ચુંટી કાઢવામાં આવ્યા છે. વળી તેઓ રાયલ સોસાયટી ઓફ ટીચર્સના પણ સભ્ય છે. ઈંગ્લાંડની ન્યુ એબ્યુ-કેશન ફેલોશિપમાં તેઓ સક્રિય ભાગ લે છે. આ ઉપરાંત ત્યાંની નર્સરિ સ્કૂલ એસોશિએશનના તેઓ મેમ્બર છે. અખિલ હિંદના શિક્ષકોના મંડળના તેઓ હાલમાં એક સભ્ય અને તેના વાઈસ પ્રેસિડન્ટ છે. હાલમાં તેઓ નોકરીમાંથી નિવૃત્ત થઈ ધારવાડમાં રહે છે અને તેમનો કુરસદનો વખત કેળવણીના પ્રશ્નોના તથા ખીજ બાબતના અભ્યાસમાં ગાળે છે. તેમની ખાસે શિક્ષણને લગતાં પુસ્તકોની એક સારી ઉપયોગી લાઇબ્રેરી છે. અમારી એમને એક ખાસ વિનંતિ છે કે તેઓ ધણે દૂર રહેવાને બદલે હવે ગુજરાતમાં આવી વસે અને તેમના અભ્યાસ તથા અનુભવનો લાંબા જુદી જુદી સંસ્થાઓને આપે તો તે એક અમૂલ્ય સેવા ગણાશે.

વિદ્યાર્થીનો અભ્યાસ

આપણે જાણીએ વિજ્ઞાનનો છે. તેનું ખાસ લક્ષણ નિષ્પક્ષપાતપણે એટલે કે કંઈ પણ રાગદ્વેષ વગર સત્યનું શોધન કરવું એ છે. અમુક વસ્તુમાં કયા કયા ગુણ છે અને તે કઈ જાતની ક્રિયા કરે છે તેને માટે યોગ્ય અવલોકન કે પ્રયોગ કરવો પડે છે. ત્યાંસુધી આપા પ્રયોગમાં ચોક્કસ આવતી નથી અને તે ઉપરથી ખરું અનુમાન તારવવામાં આવતું નથી ત્યાંસુધી તે વૈજ્ઞાનિક સત્ય છે એમ કહી શકાઈ નહિ. વિજ્ઞાનની આવી પદ્ધતિને અમલ આપેલા જીવનનાં જુદાં જુદાં ક્ષેત્રમાં થએલો જોવામાં આવે છે. હાલમાં કોઈ પણ બાબત અમુક માણસ કહે છે કે તે અમુક પુસ્તકમાં આપેલી છે તે ઉપરથી તેનો સત્ય તરીકે સ્વીકાર થતો નથી. ત્યાંસુધી તે વ્યક્તિ પોતે જાતે તેની તપાસ કરી ચોક્કસ અનુમાન ઉપર આવતી નથી, ત્યાંસુધી તે બાબત માનવામાં આવતી નથી. કોઈએક માણસને તાવ આવે છે તે કટલો છે તે સંબંધી જુદા જુદા તર્ક કરવામાં આવે છે, પણ જ્યારે ગરમીમાપક યંત્રથી તે માપવામાં આવે છે ત્યારે ખરી વસ્તુસ્થિતિ તરત સમજાય છે. આ દષ્ટિ ધ્યાનમાં રાખી વિદ્યાર્થી વગમાં કેવો અભ્યાસ કરે છે અને તે કેવી જાતની પ્રગતિ કરે છે તેનું

ચોકસ માપ શોધવાની જરૂર છે. તેના અભ્યાસ સંબંધી અધર ગમે તેવો વિચાર કરવો એ તેની પ્રગતિમાં મદદકર્તા નથી. શિક્ષક તેમજ તપાસણી કરનાર અમલદાર વિદ્યાર્થીના કામની આંકણી 'સાફ', 'સાધારણ', 'ઠીક', 'ઠીકાઠીક', 'અસંતોષકારક', 'ખરાબ' વગેરે શેરથી નક્કી કરે છે. આવી રીતે તેના કામની તુલના આશરે અંદાજથી કરવામાં આવે છે. તે સંબંધી જોડા ઉતરી તેને લગતી જુદી જુદી રીતે તપાસ નહિ કરવાના અભાવે મન ઉપર પડેલી છાપને આધારે હિતાવળથી ગમે તેવો અભિપ્રાય લખી નાખવામાં આવે છે. વિદ્યાર્થીના અભ્યાસની તુલના કરવાની આ રીત જુની છે. હવે તેમાં ફેરફાર કરવાની જરૂર છે. ઉપર જણાવ્યા મુજબ દરેક કામની પરીક્ષા યોગ્ય રીતે સારી ચોકસાઈથી કરી તેને લગતી યથાર્થ સ્થિતિ શોધી કાઢવાની છે. જ્યાંસુધી આપણે વૈજ્ઞાનિક દૃષ્ટિથી વિદ્યાર્થીઓને તાલીમ આપીશું નહિ, તેમજ તેમના વિકાસનું અવુમાન યોગ્ય પદ્ધતિથી કરીશું નહિ, ત્યાંસુધી આપણે સુશિક્ષિત વ્યક્તિઓ સમાજને આપી શકીશું નહિ. હલકા પ્રકારની વ્યક્તિઓને લીધે સમાજની ઉત્તમ સ્થિતિ કદી થઈ શકશે નહિ એ બાબત સ્પષ્ટ છે.

બાળકના વિકાસની તુલના માટે ફક્ત તે શાળામાં પૂછેલા પ્રશ્નના કેવા જવાબ આપે છે તે ઉપરથી કરવી એ તેના કામની ઘણી ખામીભરેલી કસોટી છે. તેના અભ્યાસની તપાસણીમાં તેના શરીરની સ્થિતિ, તેનો વિકાસ વગેરે તંદુરસ્તીને લગતી બાબતો ઉપર લક્ષ આપવાની છે. જે દ્રાઈ સમાજમાં વિદ્યાર્થીનું શરીર દૃઢ અને બળવાન હોય નહિ તો તે સમાજ સુધારામાં આગળ વધશે એવી આશા રાખવી એ વ્યર્થ છે. હાલમાં આપણી શારીરિક સંપત્તિ જોઈએ તેવી નથી. વળી દિનપ્રતિદિન આપણી જિગતી પ્રજાનું શરીર નિર્બળ થતું જાય છે અને તેને લીધે તેઓ અનેક વ્યાધિઓના ભોગ થઈ પડે છે. જ્યાં આવી વસ્તુસ્થિતિ હોય ત્યાં બાળકની તંદુરસ્તી ઉપર વિશેષ લક્ષ આપવાની જરૂર છે. વાચન, લેખન અને સંખ્યાના પ્રશ્નોના જવાબ તે કડકકડાટ બોલી જાય તેમાં શિક્ષકનું કામ સમાપ્ત થતું નથી. જે બાળકને તાલીમ આપવાનું કામ તેને સોંપ્યું છે, તેના શરીરનો વિકાસ કરવા માટે તે શું શું કરે છે તે બાબત તપાસણી કરનાર અમલદારે જોવાની જરૂર છે. બાળકો સ્વચ્છ, સુઘડ અને તંદુરસ્ત દેખાય છે કે કેમ તે બાબત ધ્યાનમાં રાખી તેના કામની તુલના કરવી જોઈએ. બાળકની તંદુરસ્તી સુધારવા તેણે શાં શાં પગલાં લીધાં છે તેની નોંધ લેવી જોઈએ. શુદ્ધિની કસોટી માટે ગણિત કે જૂગાણના વિષયમાં સારા માર્ક

મજ્યા હોય તે તેના માનસિક વિકાસનું માપ ગણવા માટે પુરતું સાધન નથી. અલગત હાલમાં તે તે જાતની પરીક્ષાની કેટલેક અંશે જરૂર છે, પણ તેની સાથે વિદ્યાર્થીએ લીધેલો શ્રમ, ઉદ્યોગ, અને પ્રયત્ન એ પણ ધ્યાનમાં રાખવા જેવી બાબત છે. વિદ્યાર્થીની એકાગ્ર શક્તિ, યાદદાસ્ત, તર્ક કે અનુમાન કરવાની વૃત્તિ અને કલ્પના શક્તિ કેવા પ્રકારની છે તે શોધી કાઢી તેને અનુસરી તેની પાસે કામ કરાવવું જોઈએ. હાલમાં તો આપણે ત્યાં પરીક્ષાની કસોટી મુખ્યત્વે યાદદાસ્તને આધારે ચાલે છે. ખરી રીતે તો વિદ્યાર્થીના માનસિક વિકાસમાં તે શક્તિનો ગોણુ અંશ છે. બુદ્ધિના વિકાસ સાથે તેનામાં નીતિના કયા કયા ગુણો ખીલેલા છે તે પણ જોવાની જરૂર છે. તેનામાં અમુક કામ કરવાની હિમત છે ? તે દાખલા ગણતી વખતે કાંઈ અર્થ તે મૂકી કવિતા વાંચે છે ? કોઈ છોકરાને વાગ્યું હોય તો તે તેને મદદ કરવા તૈયાર હોય છે ? તેનામાં સ્વમાન છે ? એક બીજાની સાથે હળામળીને કામ કરવાની તેનામાં વૃત્તિ છે ? કોઈપણ જોખમ ખેડવાનું મન થાય છે ? અમુક કામ વ્યવસ્થાપૂર્વક કરવાની તેનામાં યોજક શક્તિ છે ? તેની રીતસાત આકર્ષક અને પ્રિય છે ? તે જાતે કેટલું કામ કરી શકે છે ? તેનો હાથ સરળ રીતે કામ કરી શકે છે ? દ્રોણ, હરતકામ વગેરે પ્રવૃત્તિને અંગે તેનામાં જોઈતું હસ્તકૌશલ્ય આવ્યું છે ? આ બધી બાબત તેના ચારિત્રની તુલના કરતી વખતે ધ્યાનમાં રાખવાની છે. ત્યાંસુધી આપણે ત્યાં વિદ્યાર્થીનાં શરીર, બુદ્ધિ અને તેના હૃદયનો યોગ્ય વિકાસ ધ્યાનમાં રાખી તેના અભ્યાસની તુલના કરવામાં આવે નહિ ત્યાંસુધી તેનું વ્યક્તિત્વ ખીલતું નથી અને તેથી સમાજને કંઈ લાભ થતો નથી. વળી દરેક વિદ્યાર્થી જુદા જુદા વિષયમાં કેવી રીતે આમળ વધે છે તેની એકસ નોંધ શિક્ષકે રાખવી જોઈએ. વાચન, શ્રુતલેખન, ભૂગોળ વગેરે વિષયો શીખવામાં તેની વૃત્તિ કેવી છે તથા તે કેટલી પ્રગતિ કરે છે તેની બરાબર નોંધ શિક્ષક રાખે તોજ તે તેના અભ્યાસમાં જોઈતી મદદ કરી શકે છે.

ઉપર બતાવેલી યોજના અમલમાં મૂકવાને માટે સારા તાલીમ પામેલા શિક્ષકો જોઈએ એ પ્રથમ બાબત છે. ત્યાંસુધી તેમનામાં વૈજ્ઞાનિક દષ્ટિ હોય નહિ, ત્યાંસુધી વિદ્યાર્થીનાં શરીર, માનસ અને હૃદયના યોગ્ય વિકાસની સારી આજ્ઞા તેમની પાસેથી રાખવી એ નકામું છે; તોપણ ઘણા શિક્ષકો તેમની પરીક્ષા પદ્ધતિમાં થોડો ઘણો ફેરફાર કરી શકે એમ છે. વળી અમુક વિદ્યાર્થીનો અભ્યાસ સારો કે ખોટો છે એ નક્કી કરતાં પહેલાં તેણે ઘણી તપાસ અને વિચાર કરવો જોઈએ એ બાબત,

પણ ધ્યાનમાં રાખવા જેવી છે. શિક્ષકે બાળકના અભ્યાસની તુલના જુદી જુદી રીતે કરવાની છે એ મુદ્દો તેમના મગજમાં ફસાવવાથી તે વિષયોને ફક્ત ગોખાવવા કે મોંઢે યાદ રાખવા માટે લક્ષ આપવાને બદલે બીજી ઉપયોગી બાબત ઉપર ધ્યાન આપી શકશે અને તેથી વિદ્યાર્થીના અભ્યાસમાં સુધારો થઈ શકશે એવી આશા રાખી શકાય.

બાળક અને શિક્ષક

જે વસ્તુને કેળવવાની હોય તેના શુભ દોષ અવસ્ય જાણવા જોઈએ. ખેડૂતે તેનું જમીનતળ કેવી જાતનું છે તે જાણવાની જરૂર છે. તેને જે પાક ઉપજાવવાનો હોય છે તેને અનુકૂળ જમીનની પ્રત હોય તો તેની મહેનત સફળ થાય છે અને તેને સારો લાભ થાય છે. તેવીજ રીતે માઆપે તેમજ શિક્ષકે બાળક શું છે, તેની વૃત્તિઓ કેવી જાતની છે, અને તેનામાં કઈ જાતની લાગણી, પ્રેરણા, કલ્પના, તર્ક વગેરે ઇચ્છાવ્યાપારો હોય છે તે બાબત ખાસ જાણવાની જરૂર છે. બાળકની તાલીમમાં શિક્ષક કે માઆપને જે નિષ્ફળતા મળે છે તેનું ખરું કારણ બાળકના અજ્ઞાન છે. બાળકના મનમાં અમુક લાગણી કે વિચાર હોય તે શિક્ષક જુદી રીતે સમજે એટલે બંનેના માનસ વચ્ચે વિરોધ ઉત્પન્ન થવાથી બાળક ચોખ્ખા ક્રિયા કરી શકતું નથી. શિક્ષક મોટી ઉંમરનો હોવાથી બાળકના કરતાં તેનું માનસ જુદા પ્રકારનું હોય છે; એટલે તે તેની ભૂમિકા ઉપર નહિ હોનાથી તેની પ્રવૃત્તિઓ સમજી શકતો નથી અને તે બાળકની તાલીમને બાધક કે નુકસાનકર્તા સૂચનાઓ અથવા હુકમ આપે છે. બાળક એ બાળક છે પણ તે પુખ્ત ઉંમરનું નાતું માણસ નથી. તેનાથી તેની પ્રકૃતિ જુદાજ પ્રકારની છે એ બાબત બ્યાંસુધી સમજાય નહિ, ત્યાંસુધી બાળકને શિક્ષક સમજી શકતો નથી. તેનું માનસ મોટી ઉંમરના મનુષ્ય કરતાં જુદીજ જાતનું હોય છે, એ તેની ક્રિયાઓ ઉપરથી સહજ સમજાય છે.

જો બાળકને યથાર્થ રીતે સમજવું હોય તો શિક્ષકે તેની કલ્પનાનો ઉપયોગ કરી તેવી રીતિમાં પોતાને મૂકવાની જરૂર છે; વળી તેના વ્યવહારનો અનુભવ તાલે કરી તેણે બાળકની મનોવૃત્તિ સમજવાને માટે પ્રયાત કરવો જોઈએ.

બાળક એ બાળક છે તે બાબત ગ્રહણ કરવા ઉપરાંત તે એ વૃદ્ધિ પામતી વ્યક્તિ છે તે સત્ય પણ જરાબર યાદ રાખવાની જરૂર છે. વળી તેની સાથે બીજા બધા કરતાં તેનું વ્યક્તિત્વ ખાસ જુદા પ્રકારનું છે તે પણ તેની તાલીમની યોજનામાં ધ્યાન રાખવા જેવો અગત્યનો મુદ્દો છે. બ્યાં-

કે અપજ્ઞતા હોય છે તે જોઈએ તે કરતાં વધારે હોય છે. તેને લીધે તે જે જે કામ કરે છે તેમાં તેનો હેતુ કંઈ નુકસાન કરવાને કે ઓટું કામ કરવાનો હોતો નથી, પણ કુદરતી રીતે તેનામાં ઉત્સાહ શક્તિનો જે મંથન હોય છે તેના આર્વિભાવ માટે તે જુદી જુદી ક્રિયાઓ કરે છે. મોટા માણસ તો તેની શક્તિનો ઉપયોગ અનેક જાતના કાર્યમાં કરી શકે છે, પણ બાળક નાનું હોવાથી તે લાત મારીને, ખૂંચો પાડીને તેમજ તોડાન કરીને તેની શક્તિનો વ્યય કરે છે. તેના અંતરમાં રહેલી શક્તિના ઉપયોગ માટે કંઈ ક્રિયા તો તેણે કરવીજ જોઈએ; તેથી ત્યારે શિક્ષકે કે માળાપે જાત્રાવેલાં કામ તેના ઉત્સાહના પ્રમાણમાં પુરતાં હોતાં નથી, ત્યારે તે તોડાન કરીને આનંદ મેળવે છે. આ વૃત્તિ દબાવવાને માટે તેને શિક્ષા કરવામાં આવે છે. અજ્ઞાત શાળા, કુટુંબ કે સમાજને નુકસાન કરનારી પ્રવૃત્તિઓ અટકાવવી જોઈએ, પણ બાળકનો કુદરતી ઉત્સાહ દબાવી નિર્મૂલ્ય કરવો એ તેના વિકાસને હાનિકર્તા છે એ બાબત જાણવા જેવી છે, કારણકે તે શક્તિ ભાવિ મહત્ત્વ કાર્યના ખીજ રૂપ છે; પણ તેની સાથે તે શક્તિનો સારો વ્યય થાય તેવી પ્રવૃત્તિઓમાં તેને જોડવો જોઈએ. છોકરાંઓ તોડાન કરે તેનું કારણ તેમની અતિશય ઉત્સાહશક્તિ છે. તેનો સદુપયોગ થાય અને તેને લીધે તેના ચરિત્રનો સારો વિકાસ થાય તેવા કામની યોજના શાળામાં ઘરમાં થવી જોઈએ.

બાળ કેળવણીમાં હસ્તકામની શાસ્ત્રીય દૃષ્ટિએ આવશ્યકતા

કેળવણી એટલે શું ? સામાન્ય રીતે કેળવણી શબ્દ આપણે ધણેભાગે માનસિક કેળવણીના અર્થમાં જ વાપરીએ છીએ. ત્યારે ખરી કેળવણી કોને કહેવી ?

હરબર્ટ સ્પેન્સર નામના એક અર્વાચીન ફીલસૂફે આપેલી કેળવણીની વ્યાખ્યા સર્વમાન્ય યથા છે. તે કહે છે કે જીવનના સર્વ વ્યવહાર બરાબર ચલાવવા માટે આપણે લાયક થઈએ એ કેળવણીનો હેતુ છે. આપણા સરીરની, મગજની, અને મનની બધી શક્તિઓ બરાબર કસાય અને જીવનમાં જે જે કામો કરવાનો પ્રસંગ આવે તેને માટે લાયક થવાય ત્યારે આપણે કેળવણીએ તો કહેવાઈએ છીએ. આપણે ત્યાંના છોકરા છોકરીઓ

હજાર દોઢ હજાર વર્ષ ઉપર જે રાગ રાણીઓ ચર્ચિ ગયાં અને જે લગ્ન-
ધર્મો હત્યા અને હાર્યા તેનાં નામ સાલવાર આપણને કહી જશે; પણ
તેમને એક પેન્સિલ બરાબર ઘડતાં આવડતી નહિ હશે અથવા ભીંતમાં
સીધી ચુંક તેઓ મારી શકશે નહિ.

હરબાર્ટ નામનો એક પ્રસિદ્ધ કેળવણીકાર પણ હરબાર્ટ રોબેન્સનને
મળતી જ કેળવણીની વ્યાખ્યા કુંકમાં આપે છે. તે કહે છે કે કેળવણીનું
કાર્ય મનુષ્યના સંપૂર્ણ જીવનને માટે તૈયાર કરવાનું છે.

કેળવણીના પ્રકાર ત્રણ છે:—શારીરિક, માનસિક, અને આધ્યાત્મિક.
પ્રાથમિક કેળવણી એટલે આરંભની કેળવણી, અને આરંભની કેળવણીમાં
માનસિક શક્તિઓનો વિકાસ જુદા જુદા પદાર્થો દ્વારા જાનવી થાય
છે. બાળક પહેલવહેલું નિરાશોથી આવે છે ત્યારે ધરતીજ દેટલીક વસ્તુઓ
જેના સંસર્ગમાં તે આવેલું હોય છે તેનું જ્ઞાન લઈનેજ આવે છે. એ
ઇન્દ્રિયોદ્વારા પ્રાપ્ત થાય છે, એટલેજ ઇન્દ્રિયોને 'ગતનાં દ્વાર' અથવા જ્ઞાન
મેળવવાનાં સાધન કહ્યાં છે.

ઇન્દ્રિયો એ પ્રકારની છે: કર્મેન્દ્રિય અને જ્ઞાનેન્દ્રિય. કર્મેન્દ્રિયોમાં હાથ,
પગ, વાણી, પાચુ અને ઉપરથનો સમાવેશ થાય છે, અને જ્ઞાનેન્દ્રિયોમાં
આંખ, કાન, નાક, જીભ, અને આમડી કે સ્પર્શની ઇન્દ્રિયોનો સમાવેશ
થાય છે.

૪૦ મોન્ટેસોરી નામની એક દેટલીની વિદુષી બાર્થ નવ પ્રકારની
ઇન્દ્રિયો ગણાવે છે, અને તે દરેકને કેળવવાનાં જુદાં જુદાં સાધનો બતાવે છે.

ઇન્દ્રિયોમાં મુખ્ય આંખ અને સ્પર્શની છે. સ્પર્શની ઇન્દ્રિય હાથનાં
આંગળાંનાં ટેરવાં પર મુખ્યત્વે છે. કાન, નાક, જીભ તે પછી આવે છે.
આ ઉપરથી સ્પષ્ટ થાય છે કે બાળકેળવણીમાં આરંભથીજ હાથ અને
આંખ કેળવવાં જોઈએ.

હસ્તક્રિયાગથી એ કામ બરાબર સધાય છે, માટે આરંભથી જ
બાળકોએ કૃતિકારા જ્ઞાન મેળવવું જોઈએ. તેમ કરતાં જેમ વધારે જ્ઞાને-
ન્દ્રિયોનો ઉપયોગ કરવો પડે તેમ મોજના વધારે સારી. આમ પ્રાથમિક
કેળવણી જે ખડું જોતાં ઇન્દ્રિયોની કેળવણી છે, તેમાં હસ્તક્રિયાગને અવશ્ય
સ્થાન હોવું જોઈએ. માટે માત્ર શિક્ષક બોલી જાય અને બાળકો કાન
મારફતે સાંભળે તો જ્ઞાનની છાપ બરાબર પડે નહિ.

હસ્તક્રિયાગથી બાળકને પોતાના સર્જનનો આનંદ થાય છે. તેની
સ્વતંત્રતાની ભાવના મોખાય છે. આગળ જતાં કુસલક બાળકોમાં પણ.

પરાવલંબી થવાને બદલે. સ્વાવલંબી થાય છે. કિન્ડરગાર્ટન પદ્ધતિનો શોધક ફ્રોબેલ્ કહે છે કે 'Learn by doing' (ક્રિયા કરીને શીખો.) એ શિક્ષણનું એક મહાન સૂત્ર છે, અને એ સૂત્રનો અરાબર અમલ હસ્ત ઉદ્યોગમાં થાય છે, કારણ કે બાળક દરેક વસ્તુ નિહાળીને જુએ છે, અને તે રીતે પોતાનું જ્ઞાન મેળવે છે. વળી શારીરિક શ્રમ પહોંચે તે જાતની પણ કેળવણી મળી જાય છે. તે ઉપરાંત સૌન્દર્યવૃત્તિને પણ આગળ જતાં પોપણ મળે છે. એ સઘળું ખર્ચ, પણ મુખ્યત્વે હાથ અને આંખ કેળવાય છે જે હસ્તઉદ્યોગનો ખાસ હેતુ છે.

ગ્રાથમિક શાળાઓ એટલે મુખ્યત્વે ધોરણ ચાર સુધીની શાળાઓમાં નીચલા વિષયો શિખવાય છે—

૧. લાપા, ૨. ગણિત, ૩. શ્રુતલેખન ને સુલેખન, ૪. ભૂગોળ, ૫. સૃષ્ટિજ્ઞાન, ૬. ચિત્રકામ, ૭. સીવણ વગેરે. ઉપર કહેલા વિષયોના શિક્ષણમાં બાળકો પાસે તેમનાં હાથ અને આંખ ખાસ કેળવાય તેવી હસ્ત ઉદ્યોગની શી શી કૃતિઓ કરાવી શકાય તે હુંકમાં આપણે જોઈએ.

ઉપલી શાળાઓમાં હસ્તકામના શિક્ષણમાં નીચલાં મુખ્ય ત્રણ કામનો સમાવેશ થાય છે—

૧. માટીના નમુના બનાવવાનું ૨. કાગળના નમુના બનાવવાનું અને ૩. ચિત્રકામ. દરેક કામમાં હસ્તકૌશલ્ય આવે છે, પરંતુ તેની સાથે નીચલી સરતો પુરી કરે છે કે નહિ તે શિક્ષકે લક્ષમાં રાખવું જોઈએ—

દરેક કૃતિ બાળકની શક્તિને અનુસાર હોવી જોઈએ; બાળકમાં આનંદ ઉત્પન્ન કરે તેવી હોવી જોઈએ. બાળકમાં નિયમિતપણાની, ચોક્કસપણાની, સ્વચ્છતાની ટેવો લાવે એવી તે હોવી જોઈએ. નમુનાઓ બાળકને ખીમ વિષયો ગ્રહણ કરવામાં મદદ કરી થઈ પડે તેવા હોવા જોઈએ.

માટીના નમુના બનાવવાનું કામ મારા ધારવા પ્રમાણે છેક નીચલાં ધોરણથી લખાવ કરી શકાય. માટીના હસ્તકામમાં નીચલી વસ્તુઓ બનાવી શકાય. લખવાની પેન, દોરી, સ્લેટ જેવી તખ્તી, મણકા, દડો, ઈંકું, નળાકાર, ઘન, શંકુ, પિરામીડ, મૂળો, વેંગણ, સફરજન, નારંગી, ટેળાં, કેરી, દાઝમ, આમલીનું પાંદડું, પીપળાનું પાંદડું, માછલી, સાપ, પતંગ, કાંદો, નદી, ખેટ, બૂશિર, સામુદ્રધુની, હીપકલ્પ, નીસરણી, ચપ્પુ, ખડીઓ, કાતર, ગુલાબનું ફૂલ, પર્ણેયું, કાક્ષ, ફૂટપટ્ટી, શહેર અથવા ગામ-કાનો નકશો, મુંબઈ ઇલાકાનો રિલીફ નકશો વગેરે. માટીનું નમુનાકામ વિશેષ કરીને ભૂગોળ અને ઇતિહાસમાં ઉપયોગી થઈ પડે છે.

હવે કાગળના નમુના બનાવવાના કામ તરફ વળીએ. અત્રે એક મહત્વની બાબત ઉપર લક્ષ્ય ખેંચીશ. કોઈ પણ વિષયના શિક્ષણમાં કેટલાક સામાન્ય નિયમો જાળવવા પડે છે, તેમ શાળાના કોઈ પણ હસ્તકામમાં પણ તે અનુસરવા પડે છે. જેમકે સહેલા ઉપરથી અધરા પર જવું, પ્રત્યક્ષ ઉપરથી પરોક્ષતું જ્ઞાન કરાવવું; સાદા વિષય ઉપરથી શુભવર્ણનાળા વિષય પર જવું; વિશેષ ઉપરથી સામાન્ય પર જવું વગેરે.

કાગળના નમુના નીચે પ્રમાણે દર્શાવી શકાય: પાકીટ ચોરસ, ટપાલના કાગળ માટે લાંબુ પાકીટ, કાર્ડ રાખવાનું પાકીટ, કાગળની કોથળી, રંગીત કાગળો વાળીને બનાવવાના જુદા જુદા આકાર, પેન્સિલ રાખવાનું ખોખું, પંખો, ત્રિકોણ આકાર ટોપલી, હોલરની ચાંચો મૂકવાની પેટી, ચિત્ર મૂકવાનું ચોરસ ચોકું, શંકુ આકારની ટોપલી, ટાંકણી ખોસવાનો ધન, ફૂટપટ્ટી (જુદાં જુદાં માપ દર્શાવનાર), ચિત્ર મૂકવાનું ગોળ ચોકું, પટકોણાકાર ખુમચો વગેરે.

અત્રે મારે કમુક્ત કરવું જોઈએ કે દસ વર્ષ ઉપર હું જ્યારે અમદાવાદની પ્રે. રા. ટ્રેનિંગ કોલેજમાં પ્રિન્સિપલ હતો ત્યારે ત્યાંની પ્રેક્ટિસિંગ સ્કૂલમાં અને કોલેજમાં આવાં કામની જે જે યાદીઓ રાખવામા આવતી હતી તેમાંથી ઘણું ભાગે મેં ઉતારેા કરેલો છે.

ચિત્રકામ તો દરેક શાળાના અભ્યાસક્રમમાં દાખલ થએલુંજ છે એટલે તે માટે મારે બહુ કહેવાનું રહેતું નથી; પરંતુ સામટી રીતે એ ત્રણે હસ્તકામ પર હવે સામાન્ય વિવેચન કરીશ:

ભાષામાં—કેટલાક પાઠોનો તાદૃશ્ય ચિતાર આપવા માટે કાગળ પર તેનાં ચિત્રો દાઢી શકાય; તેજ પ્રમાણે કવિતાની ક્ષીટીઓનો ખ્યાલ પણ ચિત્રથી આપી શકાય. દાખલા તરીકે, કવિ નર્મદશંકરનું કબીરવડનું વર્ણન, એમનો નર્મદા નદીના સહિસૌન્દર્યનો મનોરંજક દેખાવ વગેરે.

ઇતિહાસમાં—ધેરો, લડાઈની વ્યવસ્થા, જેવી કે ૧૭૬૧ નું પાણિપતનું યુદ્ધ, પૂલો, ઇત્યાદીની રચના ચિત્રો વડે, તેમજ કાગળના નમુના દાખીને, તેમજ માટીકામથી દર્શાવી શકાય. છોકરાઓનાં આવાં સર્જનથી તે સઘળાંની જાણ સ્મરણપટ ઉપર ચિરસ્થાયી થાય છે.

ગણિતવિભાગમાં—મણકા, કમુકા, સળી, કડી, ચણાકી, કોટી વગેરેથી દશક, સતક, હજાર વગેરેનું જ્ઞાન આપી શકાય, તેમજ ઉપલી વસ્તુઓ વડે મૂળાક્ષરનું પણ જ્ઞાન કરાવી શકાય.

: ભૂમિતિ—ગણિતના નવા અભ્યાસક્રમમાં ભૂમિતિનો વિષય નીચલાં શૈક્ષણિક દાખલ કરેલો છે. ત્યારે તે પહેલવહેલો બહાર પડ્યો ત્યારે શિક્ષકવર્ગમાં સામાન્ય રીતે ખળભળાટ ઉત્પન્ન થયો કે બાળકને તે ભૂમિતિ જેવો વિષય હોઈ શકે ? પરંતુ તેનો હેતુ પણ કમે કમે બાળકના હાથ અને આંખ કેળવવાનો છે. તેઓ કૃતપટ્ટી, પેન્સિલનો ઉપયોગ કરે, કાતર વડે કાગળ કાપીને જુદી જુદી આકૃતિઓ તેમજ સૈન્દર્યના આકારો બનાવે, એ વિભાગમાં માપસર પ્રમાણ સાથે નાની વસ્તુઓનાં ચિત્રો દોરે અને પછી કાતર વડે કાપી કાર્ટબોર્ડ પર તે ચોંટાડે.

સુલેખનમાં—સારા અક્ષર દ્રાપીને ચોંટાડે.

સૃષ્ટિજ્ઞાનમાં—ઝાડનાં પાન, સીપ, કોડી વગેરેનો સંગ્રહ કરે. ગામ-ઝાંતી શાળાઓમાં ડાલ તથા મુંજની જુદી જુદી વસ્તુઓ બનાવી શકાય. જુવાર અને બાજરીનાં રાડાંના ગર કાઢીને તેનીજ સળાઓ તેમાં જોસીને ગાડાં, ટેબલ, ખુરસી, ખાટલો વગેરે બનાવી શકાય. તેજ પ્રમાણે તાડની ખત્તીઓની નાની નાની સાદડી, પંખા, ધુધરા, સિસોટી વગેરે પણ બનાવાય.

છેવટે, ઉપલી કૃતિઓ કરાવવા માટે શિક્ષકો ચપળ, સહાનુભૂતિવાળા, બાળસ્વભાવની પિઠાનવાળા અને ધીરજવાળા હોવા જોઈએ તથા પોતે તેવી કૃતિઓ અનેક વેળા બનાવેલી હોવી જોઈએ કે જેથી બાળકને ક્યાં ક્યાં મુશ્કેલી ઉભી થવાનો મંભવ છે તેનો ખ્યાલ રહે, અને પોતે સૂચના આપી ઘણે ભાગે માર્ગદર્શકજ રહી શકે.

કેમ્બુશર અરદેશર ખાલા, બી. એ.

પાંચસો વર્ષનું સુરત

ત્રણસો વર્ષ પૂર્વે મોગલ આદ્યશાહોના અમલ દરમિયાન વેપાર-શૈક્ષણિકમાં પ્રસિદ્ધિ પામેલું અને આબુલ મકાના નામે ઓળખાતું સુરત પાંચસો વર્ષ પૂર્વે માછી લોકોની વસ્તીવાળું એક નાનું ગામ હતું. તાપ્તી નદીના દક્ષિણ કિનારે આવેલા અને હાલમાં માછીવાડાના નામે ઓળખાતા ભાગમાં તે વખતે ખારવાઓ અને માછી લોકો રહેતા હતા. સંસ્કૃતિ પામેલી એક પણ ક્રામ આ સ્થળે જણાતી નહોતી.

આ માછીવાડાની લગભગ સામે તાપ્તી નદીના ઉત્તર કિનારે આ વખતે પૂર્ણ બહોળજાલીવાળું રાંદેર નામનું એક મોટું નગર અસ્તિત્વ ધરાવતું હતું. જૈન લોકોની વસ્તી આ ગામમાં પુષ્કળ હતી. કવિશ્રી નર્મદા-

માછીવાડા તરીકે ઓળખાતા હાસના સુરતનો ચાંચીઆઓ માટે કેદખાના તરીકે ઉપયોગ કરવામાં આવતો હતો.

સુરત સંબંધી અનેક દંતકથાઓ છે. એમ કહેવાય છે કે ઇ. સ. ૧૫૦૦ના અરસામાં ગોપી નામનો એક ગરીબ નાગર તેની વિધવા માતા સાથે રાંદેરના સામા કિનારે આવેલા માછીવાડામાં રહેતો હતો. રાંદેરના તે વખતના નવાયતાની સુરજ નામની રામજની નવાયતાની ઇતરાજી પામી, તેથી પોતાની અટળક લક્ષ્મી કોઈ સારા કામમાં વાપરવા ગોપીને આપી દીધી. ગોપીએ રાંદેરના સામા કિનારા પર આવેલા માછીવાડાના નામે ઓળખાતા રથજે સુંદર મકાનો, તળાવ વગેરે ખંધાવી દેશપરદેશના અનેક સોદાગરો બોલાવી શહેર વસાવ્યું. આ વખતે ગુજરાતમાં મુજદરશાહ ખીજે મહમૂદ બેગડાનો પુત્ર રાજ્ય કરતો હતો. તેણે ગોપીના આ પ્રયાસોને ઉત્તેજન આપ્યું અને સુરજ રામજનીના નામ પરથી શહેરને સુરત નામ આપવા પરવાનગી આપી.

થોડા વખતમાં શહેર ખૂબ આબાદ થયું. દેશપરદેશના અનેક સોદાગરો સુરતમાં આવીને વસ્યા. થોડા વખત પૂર્વે માછીવાડા તરીકે ઓળખાતા રથજે ૮૪ બંદરોના વાવટાઓ ફરકવા લાગ્યા.

ઇ. સ. ૧૫૪૩થી સુરતનો વહીવટ ગુજરાતના બાદશાહ તરફથી તેમના નાણાંખો કરતા હતા. ઇ. સ. ૧૬૫૧માં મુજદરશાહ ત્રીજીની સત્તા નબળી પડી એટલે સુરત અને ભરૂચની હાકમી જંગીસખાન નામના સરદારે લઈ લીધી. ગુજરાતનું હુલ્લક સમાવવા મોગલ બાદશાહ અકબરને જાતે આવવું પડ્યું હતું. ઇ. સ. ૧૫૭૩ ની ૧૯ મી જાન્યુઆરિને દિવસે સુરત શહેરના ગોપીપુરામાં શહેનશાહ અકબરનું આગમન થયું અને ૬ ફી માર્ચને દિવસે સુરત મોગલ બાદશાહના કબજામાં આવ્યું.

અકબરે સુરતની વ્યવસ્થા કરવા બે અમલદારો નીમ્યા. એક નવાબ અને ખીજે કિલ્લેદાર. નવાબને શહેરનું ઉપરીપણું આપ્યું અને કિલ્લેદારને કિલ્લાનું અને દરિયાઈખાતાનું ઉપરીપણું આપ્યું. આ વખતથી સુરત આબાદ થવા લાગ્યું. અકબર બાદશાહના વખતમાં સુરતની જાહોજલાલી સૌથી વધારે પ્રમાણમાં ખીલી નીકળી. જહાંગીર બાદશાહે જાતે સુરતની મુલાકાત લીધી. આ વખતે રાંદેરના નવાયતાએ બાદશાહનો ઉત્તમ પ્રદારનો સત્કાર કર્યો. શાદી આગમન વખતે કીનખાજ પાથરી રસ્તાઓ આજીવન કરવામાં આવ્યા હતા. ખાખા માટે દરેક જગ્યાને રૂપાના થાળ અને ચોનાના વાટકાઓમા ભાતભાતની વાનીઓ પીરસવામા આવી હતી અને

પાછળથી આ સર્વ વસ્તુઓ હુંટાવી દેવામાં આવી હતી. નવામતા ઉપર બાદશાહની પુષ્કળ મહેરબાની થઈ. આ પ્રસંગ બાદ થોડા વખતમાંજ નવામતાની પડતી થવા લાગી. રાંદેર તૂટવા લાગ્યું અને સુરત આબાદ થતું ગયું.

સુરતમાં દેશ વિદેશથી અનેક સોદાગરો ઉભરાવા લાગ્યા. પરદેશથી પોર્ટુગીઝો આવ્યા, ડચ લોકો આવ્યા, ફ્રેન્ચ લોકો આવ્યા અને અંગ્રેજો આવ્યા.

આખા હિંદુસ્તાનનો વેપાર સુરત બંદરેથી થવા લાગ્યો. પરદેશથી આવી વસેલા ધનાઢ્ય વેપારીઓને પુષ્કળ લાભ મળવા લાગ્યો અને સુરતની સમસ્ત પ્રજા ઉપર લક્ષ્મીજીની પ્રીતિ વરસવા લાગી. લક્ષ્મીની છોળોમાં નાચતી કૂદતી પ્રજા છુટે હાથે પૈસો ખરચી શકતી. સહેલાઈથી પૈસો પ્રાપ્ત થતો તેથી સહેલાઈથી ખરચી શકાતો. કુદરતની પણ સુરત અને તેની આસપાસના પ્રદેશ ઉપર મહેરબાની હતી અને છે. આ પ્રદેશમાં નિયમિત વરસાદ વરસે છે અને ખેતી તથા બાગબાનીની સુંદર પેદાશ થતી હોવાથી દુકાંજ જેવું લાગ્યેજ અનુભવાય છે.

આવા અનુકૂળ સંજોગોમાં લાડ પામેલી સુરતની પ્રજા સહેલાણી બની ગઈ. આખા હિંદુસ્તાનમાં દિલ્લી ઉદારતામાં અને ખર્ચ કરવાની ખરેખરી હોંસમાં સુરતની સાથે કોઈ સ્થળ હરિકાઈ કરી શકે તેમ નથી. કળા પ્રત્યેના પ્રેમમાં અને ખાવાખવરાવવાના શોખમાં સુરતને હજી સુધી કોઈ દરારી શક્યું નથી. અત્યારે સુરતમાં પ્રથમનો વૈભવ નથી છતાં સારા સંજોગોમાં બંધાએલું પ્રજાનું વિલાસી માનસ હજી સુધી તેનું તેજ છે. અત્યારે પણ આવળુ માસના મેળાઓ, ચાંદની પડવાનો ઉત્સવ, વાર-પરબનાં વિવિધ પ્રકારનાં જમાણુ અને તહેવારો વખતની મોજ સુરતની પ્રજામાં કોઈ અનેરી રસિકતાજ જણાવે છે. સંગીત, શિલ્પ અને ચિત્રકામ જેવી લલિત કળાઓ પ્રત્યેના પ્રેમ માટે પણ સુરતનો નંબર પહેલો આવી શકે છે. પ્રજાની બોલીમાં પણ કોમળ શાબ્દિક મિહાસ અને મનની નિર્મળતા એકદમ તરી આવે છે.

ઈ. સ. ૧૬૬૪ની ૫ મી જાન્યુઆરિને દિવસે શિવાજી મહારાજે સુરત ઉપર અચાનક છાપો માર્યો. સુરતી પ્રજા સામે થઈ શકે તેમ ન હતી. શિવાજી મહારાજે સુરત હુંટ્યું અને ૩૦ કરોડનો માલ લઈ ગયા. આ વખતથી સુરતની પડતી શરૂ થઈ. મરાઠાઓ સુરતની સમૃદ્ધિ જોઈ ગયા. ઈ. સ. ૧૭૦૫ થી તેઓએ ગુજરાત પર દુમલાઓ શરૂ કર્યા. મોગલ

બાદશાહે નબળા થઈ ગયા હતા. તેમણે ગુજરાતમાં ખંડણી લેવાનો હક મરાઠાઓને આપ્યો.

આ સમયમાં ગુજરાતમાં હુંદકાટનો પુષ્કળ ત્રાસ વરતી રહ્યો હતો. આ અંધાધુંધીના કારણે ઇ. સ. ૧૭૫૯માં સુરતના રક્ષણ માટે દિલ્હીના મોગલ બાદશાહે સુરતના કિલ્લાની સરદારી અને દરિયાનું ઉપરીપણું કંપની સરકારને આપ્યું. આના બદલામાં સુરતનો નવાબ કંપનીને દર સાલ બે લાખ રૂપિયા આપતો. ત્યારબાદ તા. ૧૩મી મે સને ૧૮૦૦ના દિવસે “જનમાલની સંભાળ માટે, રૈયતને અદલ ઇન્સાફ માટે” સુરતના એજન્ટ સીટનની સાથે લાંબો પત્રવ્યવહાર ચલાવ્યા બાદ મુંબઈના ગવર્નર જોનાથન ડંકને સુરતનો સઘળો રાજકારભાર કંપની સરકારના હાથમાં મૂક્યો અને નવાબ નસિરુદ્દીનખાનને વરસે દહાડે રૂ. એક લાખનું પેન્શન આપવાનું ફરવ્યું. નસિરુદ્દીનખાન પછી તેમના પુત્ર અફઝુલુદ્દીનખાનને ગાદી મળી પણ તે અપુત્ર મરણ પામવાથી ઇ. સ. ૧૮૪૨થી સુરતની નવાબી અદસ્થ થઈ. સુરતની ગાદીએ કુલ ૪૧ નવાબો થયા.

ઇ. સ. ૧૬૬૪થી સુરતના ઉપર દક્ષિણ તરફથી આક્રમણો શરૂ થયાં હતાં. દક્ષિણમાંથી મરેઠી લશ્કરો ગુજરાત ઉપર લયંકર હુમલાઓ કરતાં અને લોહિતે લૂંટીને પુષ્કળ પૈસા લઈ જતાં. ઔરંગઝેબનું મરણ થતાંજ તેઓએ અમદાવાદ પર હુમલો કર્યો અને રૂ. ૨ લાખ અને ૬ હજારની રકમ પડાવી. મોગલ બાદશાહોની નબળાઈનો લાભ લઈને મરાઠાઓનાં લશ્કરો ગુજરાત પર અવારનવાર આવતા અને ગુજરાતના મુખ્ય-ઓને ઘનાવીને આસપાસનો મુલક છતી લઈ ખંડણી વસુલ કરતાં.

શાહુ રામના વખતમાં પેશવાના સેનાપતિ ખડેરાવ દલાડે તથા દામાજી ગાયકવાડ ગુજરાતમાંથી ચોથ ઉધરાવતા હતા. ઇ. સ. ૧૭૨૧ના અરસામાં દામાજીના પુત્ર પિલાજી ગાયકવાડે સુરતની પાસે સોનગઢમાં થાણું નાંખી ઉંચો ડુંગરી કિલ્લો બંધાવ્યો તથા પેશવાએ પારનેરાના ડુંગર પર કિલ્લો બંધાવ્યો. વખત જતાં પેશવાનું સઘળું કામકાજ કરવાનો ઇગરો ગાયકવાડ સરકારને મળ્યો. ઇ. સ. ૧૭૩૪થી વડોદરા ગાયકવાડની રાજધાનીનું શહેર બન્યું.

ઇ. સ. ૧૮૧૪માં પેશવા અને ગાયકવાડને હિસાબ સંબંધી તકરાર પડી. અંગ્રેજોએ વચ્ચે પડી બન્નેનો દટો પતાવ્યો. ઇ. સ. ૧૮૧૮ માં પેશવાનું રાજ્ય ખાલસા કરવામાં આવ્યું. ત્યારબાદ ગાયકવાડની સાથે

અંગ્રેજોને કેટલીક શરતો થઈ, તેથી ગાયકવાડ અને અંગ્રેજોના રાજ્યની સરહદો અત્યારે છે તે મુજબ નક્કી કરવામાં આવી.

અંગ્રેજોની સત્તા નીચે આપ્યા બાદ સુરતની પ્રજાને બહારનાં આક્રમણોનો ભય દૂર થયો અને પ્રજા વેપારઉદ્યોગમાં સ્થિરતાથી કામ કરવા લાગી. મોગલ અમલ દરમિયાન સમૃદ્ધતા શિખરે ચઢેલું સુરત પાંચસો વર્ષના ગાળામાં ચઢતી પડતીના અતુલન કરીને હાલ એકંદરે આખા રિયલિટીમાં જણાય છે. બંદર તરીકે મુંબઈ આખા ધવાથી સુરતનો વેપાર પહેલાંના જેવો નથી, છતાં જરીકામ, રેશમી વણાટકામ અને નકસીકામમાં સુરતનો નંબર હિંદુસ્તાનમાં અત્યારે પણ પહેલાં આવી શકે છે. સુરત શહેર અને જિલ્લો કેળવણીમાં પહેલેથીજ આગળ રહેલો છે.

ત્રવાડી શ્રીકૃષ્ણ અર્જુનજી જેવા કંપની સરકારને ગાડાંઓ ભરીને રૂપિયાઓ ધીરનાર અને તેમના શરાફ તરીકે જાણીતા થયેલા સાહુકારોને તથા પ્રેમચંદ રામચંદ જેવા દાનેશ્રી શેડીઆઓને ઉત્પન્ન કરી સુરતે લક્ષ્મી કેવી રીતે પ્રાપ્ત કરાય અને તેનો સદૃશ્ય કેવી રીતે કરી શકાય તે ગુજરાતને ખતાવ્યું છે. કવિશ્રી નર્મદાસકરભાઈ, રા. નવલરામભાઈ, રા. નંદાસકરભાઈ, રા. સા. મહીપતરામભાઈ, સર રમણભાઈ અને રા. બા. કમળાસકર જેવા સાક્ષર રત્નોદારા સુરતે સરસ્વતી પૂજનમાં પોતાનો યોગ્ય હિસ્સો આપ્યો છે. પ્રો. ત્રિભોવનદાસ કલ્યાણુદાસ ગબ્બર જેવા ગુજરાતના મહાન વિજ્ઞાનશાસ્ત્રીને જન્મ આપી સુરતે વિજ્ઞાનની સેવા પણ કરી છે. ગુજરાતના કેળવણીખાતાના વડા તરીકેની ફરજ બજાવવાનું માન મેળવનાર પહેલા ગુજરાતી રા. બા. જમીઅતરામ શાસ્ત્રી સુરતના વતની હતા. તેમના પુત્ર રા. સા. ભૂપતરાય શાસ્ત્રીએ તેમના પિતાશ્રી પાસેથી ખીજ વારસાની સાથે કેળવણીખાતાના ગુજરાતના વડા તરીકેનો પણ વારસો મેળવ્યો છે તે સુરતને મગર થવા જેવું છે. દુનીઆના જુદાજુદા દેશોનાં સરસ્વતીમંદિરોની મુલાકાત લઈ કેળવણીખાતાના મોટા અમલદાર તરીકે અનન્ય ભાવે સેવા કરનાર રા. રા. કૃષ્ણલાલ સુરજરામ વકીલ પણ સુરતનાજ વતની છે. કાઠિઆવાડમાં કેળવણીખાતાના વડા તરીકે લાંબા સમય સુધી સેવા કરનાર રા. કૃષ્ણલાલભાઈ, ગણપતરામભાઈ તથા ધીરજરામભાઈ સુરતના વતની હતા.

મુંબઈ સરકારના નાણાખાતાના માજી સભ્ય અને ઇલાકાની રકાઉટ ઓલચાલના ના. કમીસ્તર સાહેબ સર સુનીલાલ મહેતા તથા સુરતજિલ્લામાં શાળાઓનાં મકાનો બાંધવાના કામમાં મદદ આપનાર મુંબઈના ધનાઢ્ય

આપણે ત્યાગને માટે તૈયાર હોતા નથી. આનું કારણ એજ છે કે—કુદરતી ક્રમ અનિવાર્ય છે તે સમજવાની તાલીમ આપણને મળી નથી; તેથીજ જે અવશ્ય જવાતું છે, તેનો આપણે સ્વયં ત્યાગ કરી શકતા નથી અને આપણી પાસેથી તે હુંટવી લેવામાં આવે ત્યાંમુઠી તેને વળગી રહીએ છીએ. અંતે કુદરત વિજેતા તરીકે આક્રમણ કરે છે; કારણ કે આપણે તેને મિત્ર તરીકે સ્વીકારવાની તાલીમ લીધી નથી.

પ્રથમ દૃષ્ટાંત ડીંટાનું બંધન શિથિલ થાય છે, તેનો ગર્ભ દીલો પડી જાય છે પણ અંદરનું બીજ પુનર્જન્મનો ખોરાક સંગ્રહી કંઈક ચતુર્જન્ય છે. આજ પ્રમાણે ઉંમર સાથે આવતી બહારની શિથિલતાના પ્રમાણમાં આંતરિક લાભ હોય છે. મનુષ્યના આંતર જીવનમાં તેની ઇચ્છા મોટા ભાગ ભજવે છે. જે પ્રમાણમાં તે નિઃશ્વસુક્ત થતો કરે છે તેજ પ્રમાણમાં તેને આ લાભ પણ પ્રાપ્ત થાય છે. એટલાજ માટે જેઓએ માનસિક નિઃશ્વસનું પાલન નથી કર્યું તેઓ ઘડપણ આવ્યા છતાં પણ બંધનો ટકાવી રાખવાના ચત્ન કરે છે, અને કોઈવાર તે એટલે દરજ્જે પહોંચી જાય છે કે મૃત્યુની પાર પણ આંહિક બંધનો કાયમ રાખવાને ઇચ્છે છે. પણ ત્યાગ અવશ્ય કરવાનો છે અને આ ત્યાગમાંજ મુક્તિ છે. આંતરજીવનનું આ પરમ સત્ય છે.

દ્વિજોત્પત્તિ માટે પુષ્પને પાંખડીનો ત્યાગ કરવો પડે છે. વૃક્ષના પુનર્જન્મ માટે દૃષ્ટને વૃક્ષનો ત્યાગ કરી પડવું પડે છે. જીવનના વિકાસ માટે માના ઉદરનું રક્ષણ છોડી બહાર પડવું પડે છે. એજ પ્રમાણે આત્માને પણ પૂર્ણ વિકાસ સાર દૈહિક બંધનો છોડી બહાર આવવું પડે છે. અંતે શરીર ક્ષીણ થતાં અનુભવ અને રહાપણથી વિકાસ પામેલો જીવાત્મા અનંતના શરૂપમા ભળી જવા કુદરતી રીતેજ છૂટો પડે છે. આત્મા વ્યક્તિથી સમષ્ટિ, સમષ્ટિથી વિશ્વ, અને વિશ્વથી અનંત સુધી ચાલ્યો જાય છે.

આત્માના વિકાસનો આ ક્રમ જ્ઞાનમાં રાખીને મુનિઓએ પ્રથમના આશ્રમે માત્ર પુસ્તકના પદ્મ ઉપર ભાર મૂક્યો નથી; પરંતુ મનનો નિઃશ્વસ કરી બ્રહ્મચર્યનું સેવન કરવાનું કહ્યું છે. આ નિઃશ્વસુક્ત જીવનથી શીલ બંધાય છે અને નિઃશ્વસી શીલવણો બોગ અને ત્યાગ સમાન વૃત્તિથી કરી શકે છે. મુક્તિ માટે જીવન એક યાત્રા છે, મોક્ષ એ એનું અંતિમ ધ્યેય છે; તેટલા મોજ દરેક આશ્રમનું જીવન નિશ્ચયપૂર્વક કરેલા નિઃશ્વસુક્ત હોવું જોઈએ. આથીજ શરૂઆતથીજ વિદ્યાર્થીનું લક્ષ જીવનના અંતિમ ધ્યેય મુક્તિ તરફ દર્શાવેલાં ખેંચવામાં આવે છે.

આ પ્રમાણે નિશ્ચયકૃત નિગ્રહની તાલીમ પામ્યા પછી જીવનનો બીજો આશ્રમ શરૂ કરવામાં આવે છે. પ્રથમ આશ્રમે પ્રાપ્ત કરેલું જ્ઞાન અને હઠાપણ અનુભવ વિના અપૂર્ણ રહેલું હોય છે અને એ અનુભવ સંસાર જીવન જીવ્યાથીજ પ્રાપ્ત થાય છે. જે નિગ્રહ અનુભવ વિમુખ છે તે અર્થ દીન છે.

બીજા આશ્રમને અંતે શરીરની શક્તિઓ નરમ પરતાંજ આ પાર્થિવ શરીર પોતાના કુદરતી અંત તરફ ટળ્યું છે એમ ચેતવણી મળે છે. માત-હિરનાં બંધનો વૃદ્ધા પછી પણ પોતાની નવીન મુક્ત સ્થિતિ અનુભવવા લાયક બને ત્યાંસુધી જેમ બાળક માતાને વળગી રહે છે તેમ આ ત્રીજા આશ્રમમાં મનુષ્યને કરવું પડે છે. આ આશ્રમે સંસારથી અલિપ્ત છતાં તે સંસારની સરસો રહે છે ને પૂર્ણ મુક્તિને માટે તૈયારી કરે છે. આ આશ્રમમાં તે સમાજ હિપર આધાર રાખે છે, અને પોતાના અનુભવથી મેળવેલું હઠાપણ સમાજને આપે છે. આ પ્રમાણે સમાજથી નિરાળો છતાં તેને વળગીને તે રહે છે. તેનો આ વ્યવહાર બીજા આશ્રમના જેવો નિકટનો નથી. દુનિયાની સાથે જોડાયેો હોવા છતાં આ આશ્રમમાં તે એક જાતનું અંતર અનુભવે છે.

પછી એક સમયે વિકાસ પામતો આત્મા આ દ્વીપાં બંધનો છોડી સંપૂર્ણ મુક્તિને માટે તૈયાર થાય છે. સર્વ બંધનોનો ત્યાગ કરી પરબ્રહ્મની પ્રતીક્ષા કરતો આત્મા પરબ્રહ્મની શોધ કરે છે.

જીવનનો આ અતુર્વિધ ક્રમ વ્યક્તિની નિગ્રહ રહિત વાસનાઓને વ્યક્તિનો ધ્વંસ કરવા દેતો નથી પણ તેને પરબ્રહ્મ તરફ દોરી જાય છે.

રણજીતભાઈ દેરાસરી

પ્રથમ વાર્ષિકોત્સવ બાલમંદિર, પોરબંદર

મા ! મને આંદલિયો બહાસો.

આંદલિયો બહાસો,

મા ! મને રમવાને આસો;

નવ લખ તારા વીળી, મા !

મારા ગળવામાં ઘાસો :

મા ! મને આંદલિયો બહાસો.

સુદામાપુરીના મહાજનો, અને વિદ્યાર્થી ખંધુઓ !

એકદા રાત્રી પડતી હતી, જગતે અન્ધકાર ઉતરતા હતા, અને આંગણુ-
બેઠાં યશોદા મૈયાના ખોળામાં આનન્દમૂર્તિ બાલકૃષ્ણ રમતા હતા. માયા-
સાગરમાં પરશ્વહ તરે છે એમ ઉપર અન્ધકારની લહરીઓમાં ચન્દ્રમા
તરતો હતો. એ લાડસોદામણી ગીતમાં નરસિંહ મહેતા કહે છે કે એ દૈવી
બાબુડની આંખો એ અન્દનીભર્યા ચન્દ્રમા ઉપર પડી. ક્ષણેક તો કૃષ્ણજી
એકીદશે એ તેજભિન્નને નીરખી રહ્યા. પછી હરખ્યા. આનન્દને ઉછાળે
ચઢડ્યા, ફુલડાંની માળા સમા હાથ ઉછાળ્યા જાણે ચન્દ્રમાને ગાલવાનું
કરતાં ન હોય ! પણ ચન્દ્રમા જાણે ઝલાયો નહિ ને બાલકૃષ્ણ રહે રાવા
લાગ્યા, વલોપવા લાગ્યા. જસોદા મૈયાને જાણે કહેતા હોમ ને કે એ આકાશી
રમકડું ઉતારી દો તો જ હા, નહિ તો ના. લકડીઓ જેવજેવડા તારલા
મારે ગળવે ઘાલો, ને એ તેજનો લખોટો મને રમવાને આલો. મારે
તેજને ખેલણે ખેલવું છે.

આપણા ભક્તકવિ નરસિંહ મહેતાનું ભગવાનના બાળભાવનું એ
પ્રભાતિર્ક રાવણકથ્યો ગજવતા ‘ભરયરી’ને મયૂરટલુકારે લલકારતું, પરોડ-
ના પ્રથમ દિરણોની સંગાથે ઘરઘરમાં વરસતું, આંગણુનો સારો ચોક
ભરી છલકાતું એ ગીત અનેક વેળા ન્દાનપણમાં સાંભળ્યું છે. એમાં
પરોડના બાળભાવ છે; તેમ પરમ પ્રીત ભાવ છે. નરસિંહ મહેતા કહે છે
કે ચોમેર ઘેરી પડેલી રાત્રીના અન્ધકારના શિખરરથાને ચમકતા ન્યોતિ-
ર્ભિન્નની ભગવાને રદ લીધી. મહાજનો ! એ રદમાંનો ભગવાનનો અંતર-
ભાવ શો હતો ? બાલકૃષ્ણ ત્યારે શાને કાળે તલસતા હતા ? એ દૈવી
બાળક ત્યારે પાંખતું હતું તમસઃ પારમ્—અન્તરિક્ષમાં ચોમેર ઘેરી પડેલા
અન્ધકારનો પાર.

ચાંદલિયો વ્હાલો,

મા ! મને રમવાને આલો.

મા ! મને ચાંદલિયો. વ્હાલો.

નરસિંહ મહેતા કહે છે કે બાળલીલા કરતા ભગવાનની અન્ધકાર
નાહિ, એ અન્ધકારને અજવાળતો ચન્દ્રમા વ્હાલો હતો.

કાવ્યપૂરવણીની બીજી કડી આધુનિક છે:

અરધો ધરે, મુગટ આખો ધરે, મા !

આવે ન કહી દાલો;

તેજ તેનાં મારી આંખોમાં આંજે,

મા ! ઉડતો ઝાલો :

મા ! મને ચાંદલિયો વ્હાલો.

જસોદા મૈયાએ પછી શું કર્યું ? રડતાં બાળકને કદા છાતું રાખી નેયું છે ? વાણી જેની છમે આવી બેઠી નથી, હાથપાંદડીના ઉજાગા ને આંખપાંદડીનાં મટકાંથી ઉચ્ચારાતી લાપા સગન્ને છે ? પ્રોફેસર હશે, પ્રિન્સિપાલ હશે, થાળાઓના ઇનસ્પેક્ટર હશે, યુનિવર્સિટીના પરીક્ષક હશે, તોયે નપાસ થશે. મુગાની બોલી માતા સમજે છે. જગતનો પરમ શિક્ષાગુરુ માતા છે. બાળ કૃષ્ણચન્દ્ર તો મુગા હતા. કવિઓએ કવિતામાં ગાયા છે એ બાળભાવ કૃષ્ણચન્દ્ર બોલતા હોત તો વાત વહેલી સરળ થાત. અંતે જસોદા મૈયાએ વણબોલ્યા ભાવ રહમન્યા ને ઉપાય આદર્યો. નિર્મળ જળ ભરેલો થાળ આપ્યો ને આંગણચોકમાં મૂક્યો. પાણી દર્યા ને મહીં પ્રતિબિમ્બ પડ્યું. બાળકૃષ્ણે એ પ્રતિબિમ્બ ચંદ્રમા થાળમાં નિરખ્યો ને હરખ્યા ને એ પ્રતિબિમ્બ ચંદ્રમા સંગાથે રમવા લાગ્યા. જસોદા મૈયાએ એમ ચંદ્રમાને પૃથ્વી પર ઉતાર્યો.

ઉત્તમ શિક્ષક થવું હોય, ઉત્તમ દિવાન થવું હોય, ઉત્તમ સન્ત થવું હોય, તેમણે પિતૃભાવ કરતાં માતૃભાવ વિશેષ ડેળવવો ઘટે. હૈયાનાં હીર પાઈ પાઈ માતાઓ બાળકને ઉછેરે છે ને રોતાં રાખે છે. આવ પ્રકૃતિ, શકિન, જગતજનની અંબા નવ નિંધ ને અષ્ટમા સિદ્ધિ સમાં હૈયાનાં ધાવણુ ધવરાવીને માનવવંશને પાળેપોષે છે.

જુના કાળમાં આપણી પંડ્યાસાળાઓ બાળપ્રાન્નને ઉછેરતી. જે તો ધૂળા નિશાળમાં પાટી ઉપર ધૂળ નાખેલી છે. આજ બાળમંદિરે બાળ પ્રાન્નને ઉછેરે છે. રંગશીઉં ગાંડું ને આગગાડી, દીવેલના દીવા ને વીજળીના દીવા જેવો ફેરફાર પ્રથમ દર્શાવે નથી દેખાતો ? પણ આજ તો કોટ ઉજળા ને મહોનાં પહેરણુ મેલાં હોય. અન્તર-બાહર બન્ને ય ઉજળાં હોય પ્રગળજો ! એ પારખજો. અન્તરબાહર બન્ને ઉજળાં હશે તો તો ધૂળા નિશાળેને સ્થાને બાળમંદિરે જણે રથને સ્થાને મોટરે આવ્યા જેવું નીવડશે.

મારા પ્રથમ ધન્યવાદ આ બાળમંદિરના પોષિન્દાઓને છે. બાળ

મંદિરના સંચાલકોને છે, ને મારા ખીજા ધન્યવાદ ના, મહારાજ સાહેબને છે કે પોરબંદરની પ્રજામાં એવા દીર્ઘદર્શી પ્રજાજનો છે. પ્રજા તે વૃક્ષ છે, ને બાળક તે ખીજ છે. ખીજ જેટલું વર્ચસ્વી ને તેજસ્વી, વૃક્ષ તેટલું વર્ચસ્વી ને તેજસ્વી. ખંતીસો જેટલું જોતરને નાંદે છે, ખાતર પૂરે છે; પણ એ બધું કરતાં પૂર્વે ગતવર્ષના પાકમાંથી ઉત્તમોત્તમ દાણા વીણી વીણી ખી કાઢે સંધરે છે. પોરબંદરના મહાજનો ! આ બાલમંદિરના કાર્યવાહકો પોરબંદરની ભાવિ પ્રજાનાં ખીજ વીણી વીણીને ઉછેરે છે. આજ નહિ ઝોળખાય; એનાં મૂલ કાલ ઉતર્યે પ્રીજશે.

મહારાજ સયાશ્રવાય ગાયકવાડને એકદા વાર્તાલાપમાં કહ્યું હતું કે કેળવણીકારનાં મૂલ અતિ મોડાં અંકાય છે. આજ ૧૦૩^૦ તાવ હોય તે કાલે ઉતારે—દાકતરનાં મૂલ એક તિથિમાં પરખાય. ઝોણ સાલ એક કરોડની વસુલાત ઉપજી ને આવતી સાથે સવા કરોડ ઉપજે. વસુલાતી આધકારીનાં મૂલ એક બે વર્ષમાં પરખાય. આંકેક વર્ષની વયે ભણતો બાળક ભણીભણી બાવીસેક વર્ષે ધંધે વળગે, પછી આઠ દસ વર્ષે જામે, પંદી પાંચેક વર્ષે ધન સંધરી વર્તનમાં આડવીસ—ચાળીસેકની વયે ધર બન્ધાવે, ત્યારે જનતા જાણે કે ગુરુ આર્શિવાદે બાળક સારો નીવડ્યો. એમ ત્રણેક દાયકે શિક્ષાગુરુનાં મૂલ લોકઅંકાતાં થાય. સ્વયં શિક્ષાગુરુ તો ત્યારે નરલોકમાં હોય કે પરલોકમાં હોય, પણ એક વેલા પ્રીજાયાં, પછી સાચા હોય તો એ મૂલ ચિરંજીવ રહે છે. રામગુરુ વસિષ્ઠજીને, પાંડવગુરુ દ્રોણાચાર્યને, કૃષ્ણ સુદામા ગુરુ સાંદીપનિને, જગત આજ પાંચ હજાર વર્ષથી સંભારે છે.

સુદામાપુરીના મહાજન ! આવો, તમને તમારી એક ઇતિહાસ-ગાથા શિખવાડું : જાણો છો કે જગતની એક પ્રાચીનમાં પ્રાચીન નગરીના આપ નગરવાસી છો ? આ પોરબંદર તો રાણા સુસ્તાનજીએ ૧૭૩૧ માં વસાવ્યું, પણ સુદામાપુરીની જૂનવડાશ્રી કૃષ્ણપુરાણી છે. યુરોપની પ્રાચીન નગરીઓ રોમ ને એથેન્સ-રોમ આજથી ૨૭૦૦ વર્ષ પૂર્વે સ્થપાયું હતું, એથેન્સ આજથી ૩૫૦૦ વર્ષ પૂર્વે સ્થપાયું હતું. લંડન, પેરિસ, બર્લિન તો એ ઘેડીયાંઓ કને રમતા કુમારો. ન્યુયોર્ક ને વોશિંગ્ટન, કેનેડાનું ઓટાવા, આફ્રિકાનું કેપટાઉન, ઓસ્ટ્રેલિઆનું સીડની; એ તો પચાસ વર્ષનાં પાયે રમતાં એકાદ બે વર્ષનાં બાળકડાં. હિંદમાંની—ને દુનિયામાંની—અતિ પ્રાચીન નગરીઓમાંની તો અયોધ્યા, હસ્તિનાપુર, ભુગુકમ્પ, પ્રભાસ પાટણ, ગિરનાર, દારકા, સુદામાપુરી. કુસ્ફેત્રનો મહાસગ્રામ ખેલાયો ત્યારે—

ધણીખરાં એ જહોજલાલીમાં હતાં ને કુરસેનનો પાંડવ-કૌરવી મહાસંગ્રામ ખેલાયો. ઇ. સ. પૂ. ૩૧૦૨માં, આજથી પાંચ હજાર વય પૂર્વે સુદામાજી સુદામાપુરીમાં વિરાજતા હતા. રાણા સાહેબ જગતની એક મહાપ્રાચીન નગરીના મહારાજ છે, મહાજનો ! દુનિયાની એક અતિ જુની નગરીના આપ મહાજનો છો. શ્રી સુદામાજીના ભકિતપ્રતાપે ને શ્રી કૃષ્ણચંદ્રના દેવ આશીર્વાદે ઉજળા છો, લાખોપતિ છો, સુજનતાસંપન્ન છો. એ અઢળક વારસો વણકરમાએલો ને મહેરોપ્રકુલ્લાવેલો સન્તાનોને સોંપતા જાને.

સફળિ ! ઓક્સફોર્ડનો વ્યુત્પત્તિઅર્થ છે—Ox+Ford. ઓક્સફોર્ડની શારદાપીઠ સમીપે નદી વહે છે; બળદિયા એ નદીને ઉતરીને પાર જતા એ ઉતરાણુધાટ તે Ox+Ford. આજ બુદ્ધિના બળદિયા થે ત્યાં જાય તે વિદ્વાન થઈ પાર ઉતરે. કેમ્બ્રિજનો પણ એવો જ વ્યુત્પત્તિઅર્થ છે. Cam+bridge કેમ નદી ઉતરવાના પૂલનું સ્થાન તે કેમ્બ્રિજ. રૂપક રૂપે એ શારદાપીઠનાં નામ મહાઅર્થવાહી ને સાચાં છે ! પણ શ્રીમદભાગવત-માંનો ભગવાનભાખ્યો શુરુકુલનો અર્થવિસ્તાર તો એથી થે સાચો છે, ને રૂપદાર્થલાભે થે સાચો છે.

કન્નિવદગુરુકુલે વાસં વ્રજન્ ! સ્મરસિ નૌ, યત :

દ્વિજં વિજ્ઞાય વિજ્ઞેયં તમસઃ પારમજ્ઞુતે :

શ્રી કૃષ્ણચંદ્ર કહે છે કે ઓક્ષને નહિ, તમસનો પારે એ શુરુકુલ દ્વિજબ્રહ્મ જન્મ પામેલાં ઉપનયન મંડકારી બાળપંખીડાને જ્યાં પાંખો ફૂટે, જીડવાની પ્રેરણા પ્રગટે, ને સંસારનો સાગર, માયાનાં પટાન્તરો, અન્તરિક્ષના અન્ધકારપગથાર ઓળંગાવી, તમસઃ : પારમજ્ઞુતે—અન્ધાર-પાર ઉતરાવે એ શુરુકુલ; શ્રી કૃષ્ણચંદ્ર શ્રીમદ ભાગવતમાં સુદામાજીને કહે છે કે અન્ધારપાર ઉતારે એટલે The Ford of Darkness, તમસઃ પારમ્.

મહાજનો ! મુંડકોપનિપદમાંનો એક ઉપનિપદમન્ત્ર છે :

મહાસ્ત્ર ઉપનિપદનું ધનુષ્ ધરી,

ઉપાસનાથી ધર્યું બાણ સાંધીને

ખેંચી જ તદ્ભાવવિલીન ચિત્તથી

વીરા ! વીંધો અક્ષરરૂપ બ્રહ્મ તે.

એ જ સકળ શિક્ષણશાસ્ત્રનો સારોદ્ધાર : તમસઃ પારમ્ : અન્ધ-કારના પથરાઈ પડ્યા પગથાર ઉતરી પ્રકાશની ભેખડે જઈ ઉલ્લસું; જ્ઞાનનો સ્થર્ગ ઉગે ત્યાં અન્ધકાર કેવો ?

પ્રજાને મહાજનોના શિક્ષાગુરુની મહત્તા હવે સરલતાથી સમજાશે. બાળકનો પુરુષ સરજે તે શિક્ષાગુરુ; અન્ધકાર-ધોઈ અગ્નિવાળા કરે તે શિક્ષાગુરુ.

Soldier-યોદ્ધો સંહારક છે; છતાં પ્રજાના સંરક્ષણકાર હોયે સંસારનું અણુમેલ અંગ છે. વૈકથ Distributor અર્થવિધાનક છે, Creator of Values-અર્થમૂલ્યનો સ્વેચ્છાચારી સંપ્રદા નથી, પણ દેશકાળબદ્ધ સંસારમાં આવેથી આંગણે આણી આપનારનાં સંસારમૂલ ઓછાં અંકાવાં ન જોઈએ.

Creator—નવપેદા કરનાર, સરજનકારો તો આદિ કાળથી એક છે ખેડુત. પરસેવાનાં ટીંપાં વરસી તરસી એકના સોગણા ખેડુત સરજે છે; પાંચનું વાવી પાંચસોનું લણે છે,

કણુખી પાછળ કોડ, કણુખી કોઈની કૂડે નહોં.

અજ સરજી પીરસી ખેડુત કરોડોને નિભાવે છે, પણ એ ખેડુત તો પ્રજાદેહને પોષે છે; આત્માને સરજે છે એક મહેતાજી. (Husbandry builds up the body; Teacher builds up the soul of a Nation.)

મનુષ્યાત્માનો સરજનકારો પ્રભુ કાં શુરુ છે.

જગતમાં ધર્મધુરન્ધર એક જ છે મહેતાજીથી મ્હેટા; એ મહેતાજીની મહત્તા.

પ્રજાનો શિક્ષક એટલે પ્રજાના બાલાત્માનો ઘડનારો, બાળકનો પુરુષ સરજનકારો પુરુષનો દેવ ધર્મધુરન્ધર સરજે છે, પણ બાળકનો પુરુષ શિક્ષક સરજે છે. શિક્ષક એટલે નવપ્રજાનો સરજનકાર.

દુનિયા દેવોની છે, પણ પ્રથમ માનવવંશની છે.

મારો એક અનુભવ કહું. સાંભળ્યે રમૂજ પડશે, ને શોષ્યે મહીંથી સાર જડશે. કાદિઆવાડના ફેળવણીખાતાના અધિકારી એક પ્રાન્તભાગમાં શાળા નિરીક્ષણે ગયા હતા. શિક્ષણનો ત્યાં સમયો ભરાયો હતો ને એક તિથિની શિક્ષણપરિવદ મળી હતી. ધનસ્પેક્ટર સાહેબને પ્રમુખપદે સ્થાપ્યા હતા. દરબાર સાહેબ પડખે ત્વરાળ્યા હતા. શિક્ષકોનાં ઉજ્જાં અંગરખાં મલકાતાં મુખડાં, અંગમાનો ઉમંગ-એ સહુ એમની પગારસંપત્તિથી અધિકાં હતાં; સાહેબ પ્રત્યેનો સૌજન્યભાવ એ બોલતા હતા. અવેરી સન્મુખે લોહો હીરા દાખવે તેમ સહુ નિર્જનિજનું અવેરાત દાખવતા, પણ એ અવેરી થે

જોડો હતો ને દાખવાતું ઝવેરાતે એ ઝવેરીના જેવું હતું. વાંકે એમનો ન હતો. પ્રણાલિકાવાદની દુર્વ્યવસ્થાનો હતો. એક જોમવન્તા જુવાન ઉછરતા ઉમંગી શિક્ષક આવ્યા ને કથિતપાઠ આપવાને ખેડા. શિક્ષણભાષણનો એમનો વિષય હતો; નગારાનો 'ન'. એ શિક્ષકબન્ધુએ તો લાગવાને નગારાના 'ન'નો ચાર ભાગલા પાડ્યા; આગળનું મીઠું, પછીની સીધી લીટી, તે પછીની ઢાના જેવી ઉભી લીટી, તે છેડાનો અર્ધચંદ્ર. ચાર સળાઓના એવા ચાર આકાર કર્યા હતા; એકે એકે એ આકાર દાખવી, પછી સહુને સંયોજી, નગારાનો ન શીખવતા હતા. અડધોક ઢલાક એ શિક્ષણઉપક્રમ ચાલ્યો. એ શિક્ષણપ્રયોગમાંથી બાળકો કેટલું શીખ્યા એ તો બાળકો જાણે. શિક્ષક બન્ધુનો શિક્ષણક્રમ પદ્ધતિસરનો હતો. પછી સાંજે પરિપદ વિખેરાણી, ને ફરતા ચાર ચાર પાંચપાંચ ગાજીથી આવેલો શિક્ષક-સમાજ નિજનિજને થાનકે પધાર્યો, અને તે પછી અમારી સાંજની ચર્ચાવાર્તા ચાલી. 'દરબાર સાહેબ ! નગારાનો ન આમ ચાર કકડે શિખવાય છે આજ ?' મ્હોં મલકાવી દરબાર સાહેબે કહ્યું, "શાળાઓમાં તો નહિ હોય એમ. આ તો પ્રયોગશાળા હતી ને, એટલે પ્રણાલિકાશાસ્ત્રને ચીસે સહુ ચાસે." પ્રત્યુત્તર થયો કે આ ચીસો તો લાંબો પડે. એક એક મૂળાક્ષરના આમ ભાગલા પાડી શિખવાય તો કેટલેક અડવાડિએ બધા મૂળાક્ષરો શિખવાઈ રહે ?' પાસે એક ભજનિક ખેડા હતા, લાલદાસ બાવા એમનું નામ. રસથી વાર્તાલાપ સાંભળતા હતા. રાત્રીએ વાણુ પછી એકતારાનાં ભજનો એમણે સંભળાવ્યાં, અને એક નવું જોડેલું જોડકણું પણ ગાયું. આખું હવે રમરણે નથી, પણ પહેલું ને છેલ્લું ચરણ આજ દોઢ દાયકેયે વિસરાયાં નથી.

નગારાનો ન થાય,

છોકરા ! નગારાનો ન ચે.

○

○

○

કેળવણી કરમાય,

છોકરા ! નગારાનો ન ચે.

સજ્જનો ! શિક્ષણશાસ્ત્રીઓ ! નવતરકેળવણીના ઝંડાધારીઓ ! ડાહ્યો શિક્ષણશૈલી, ડિ-ડર્ગર્ટન, મોન્ટેસરી પદ્ધતિ-એ મહુ પ્રણાલિકાઓ છે, ચીસાઓ છે, શૈલીઉપાસકો ! જુના કે નવા પ્રણાલિકાવાદીઓ ! પદ્ધતિપૂજકો ! મેં સજીવ રાખજો, પ્રણાલિકામાં પ્રાણ પૂરજો. પદ્ધતિઓને શબવત નિર્જીવ રાશો મા, કેળવણીને કરમાવશો મા. ચેતનવન્તાં શિક્ષણે ચેતનિયાઓ જન્મશે.

નવશિક્ષણપદ્ધતિઓના જે ભય મહેને તે રહે છે: ખોટા પડે તે સાફ. એક ખર્ચાળપણું ને ખીજું સુખાળવાવેડા. વિદ્યાદાન ખર્ચાળ થઈ જાય એ મરીબ હિન્દને પાલવે એમ નથી. શિક્ષણક્રમ રહેલો કરવા જતાં રખેને પ્રજાપ્રકૃતિ સુખાળવી થઈ જાય. મુખી સહુ યાઓ, સુખાળવા કોઈ માયશો. કહેવત છે કે *There is no royal road to Learning*. મુકિલ્ડના પાંચમા સિદ્ધાન્તને *Ass's Bridge* કહેતા. ખર્ચાળ પ્રણાલિકાઓથી જ બચાવું હોત તો જગતમાં લક્ષ્મીપુત્રો જ વિદ્વાનો હોત. તેજ ને હવા જેવું વિનામૂલ્યનું નહિ, તો ય અનપાણી સમું શિક્ષણ સસ્તું રાખજો. સાંદી-પત્તિ ઋષિના અવન્તી ગુરુકુળમાં આકરીખાણુ ફી હોત તો શ્રીકૃષ્ણ ભણ્યા હોત ને સુદામાજી અમણુ રહ્યા હોત. નવશિક્ષણપદ્ધતિઓથી ખર્ચાળવેડા ને સુખાળવાવેડા વધી ન પડે એટલી બ્રેકની ચાંપ જખરદસ્ત રાખજો. ઓખાને ગળથૂંથી હોય કે રાખ હોય; જુવાનજોધને તો પાણુકા યે પચવા જોઈએ. સુદામા ને શ્રી કૃષ્ણ ઈંધણા વીણવા જતા; સ્પાર્ટાના મન્દિરમાં ગેરખન્ધ ભારતા. શ્રી કૃષ્ણે કુરુક્ષેત્ર છતાવ્યું હતું; સ્પાર્ટન પ્રજા જેવી વીર પ્રજા પુરોષે કોક દીડી હશે.

મારી ભૂલ હશે, પણ હું તો માનું છું કે ખીલાઆપડા ઢીલા, એટલુંજ જ્ઞાન ઢીલું; જેટલી સિસ્ટ-Discipline ઢીલી, એટલી કેળવણી ઢીલી.

બાળ ક્ષરત સિદ્ધાન્તચાતી દન્તડીઓ ગણતો; બાળ લવકુશે રામ-સેનાને મૂર્છા ખવરાવી હતી; બાળ રામલક્ષ્મણને વિશ્વામિત્ર ઋષિ આશ્રમ રક્ષણાર્થે તેડી ગયા હતા. એ આપણાં પ્રાચીન શિક્ષણનાં ભારતીય સન્તાનો. નવશિક્ષણનાં સન્તાનોએ સત્ત્વ ને પરાક્રમ હજી સાખીત કરવાનાં છે. *The new systems are, yet on their trial*. એ છેલ્લા વાક્યનો અવલો અર્થ થવો ન ઘટે કે નવશિક્ષણસૈવીઓને પ્રયોગનો યે અધિકાર નથી. વહેતાં પાણી નિર્મળાં. પ્રયોગમાંથી જ પ્રગતિ પ્રગટે છે.

અધિકારધર્મને અંગે મારે બાળશાળાઓનાં નિરીક્ષણે જવું થતું. મારા નિરીક્ષણની સફળતા કે નિષ્ફળતાની કસોટીનો કસોટીસિદ્ધાન્ત મેં મારા મન શુ ત્યારે ઘડી રાખ્યો હતો. નિરીક્ષણના મેએક કલાકને અંતે શાળા છોડું ત્યારે બાળસંઘ જો હસતો હોય તો હું મારું નિરીક્ષણ સફળ માનતો, નહિ તો નિષ્ફળ માનતો. બાળમાં માંણી ફરી જાય; માળીને પગલે ફુલડાં પ્રકુલે ને પરિમળના કુવારા કુટે, તોજ માળીનું ફુલક્યારી-ઓમાં ફરવું સફળ, નહિ તો નિષ્ફળ છે સમજનો ! રાજની પરીક્ષક પ્રજા છે, ને પરીક્ષકોના યે પરીક્ષક બાળકો છે.

શિક્ષાચુરુ ને શિષ્યતા પરસ્પર સંબંધનો પાયો અનલો છે; આયુ-સંક્રાંત્ય ઐક્યનાં મન બીડાએલાં ન હોય, દિલનાં દ્વાર સદાનાં ઉઘાડાં. સાંભળ્યું છે-કે રાજ્યો ફરતી કંઈ એવી દિવાલો નથી કે સુગન્ધ કે દુર્ગન્ધ રાજ્યસીમાઓમાં જ સમાઈ રહે, કે વાયરા વાત પરમુલકમાં લઈ ન જાય. —સાંભળ્યું છે કે પોરબંદરમાં રાજપ્રજનો એ અનલોભાવ છે; માર્ગે દોડતી જતી રાજમોટરને થંભાવીને પણ પ્રજાજન રાણા સાહેબને અરજી આપે, એનું નામ અનલોભાવ. સાચા સન્તને કે રાજવીને બારણે સાંકળ ન હોય, જ્યાં સન્ત ઉભે ત્યાં મંદિર, જ્યાં રાજ ઉભે ત્યાં કચેરી, પરિવારને પિતાના સંક્રાંત્ય શા ? જેમને નિહાળીને પરિવાર આનન્દે એ સાચો પિતા, એ સાચો રાજ. એ સાચો સન્ત, એ સાચો શિક્ષાચુરુ.

વનવન અગર ન સાંપડે, હો બહુચરી ! જળજળ કમળ ન હોય. પણ એવા શિક્ષાચુરુ વિરલા-સુદામાપુરીના મહાજન !. ૫૨૨ીસેક વર્ષ પૂર્વે તમારે આંગણે એવો એક શિક્ષાચુરુ હતો. પૂછજો, વયોવૃદ્ધ ગોવિન્દજીભાઈ મારી સાક્ષી પૂરશે. ધર્મનો ભરમધારી, આયુષ્યનો ઉજમાળો, અન્તરનો ચન્દનસુવાહી, એ પોરબંદરની બાળપ્રજાને ત્યારે ઉછેરતો હતો. તમારો ડેપુટી એન્સુકેશનલ ઇન્સ્પેક્ટર હતો. અહોંથી વાનપ્રસ્થ થઈ રાજકોટમાં એણે ગીતાજીનું ને ગીતાજીના શાંકર ભાષ્યનું ભાષાન્તર કીધું, અને ચતુર્થા-શ્રમની આયુષ્ય ધડિઆળ વાગ્યે પછી એણે સંન્યાસ લીધો. પોરબંદર ! ૫૨૨ીસી પૂર્વે તારે આંગણે એક શિક્ષાચુરુ આવી ગયો—સાધુપુરુષ વિશ્વ-નાથ સદારાગ પાઠક.

મહાજનો ! બાળકેળવણીનો પરમ સિદ્ધાન્ત મને તો જૂનાગઢ સંસ્થાનની ઘોડાહારે શિખવાડ્યો હતો, ને મિત્રમંડળમાં અનેકવેળા એ ઉચ્ચારેલો છે. આપણા ના. મહારાજ સાહેબ એ પ્રસંગ જાણે છે. વર્ષે વર્ષે રાજકુમાર કોલેજ ક્રિકેટ ખેલવાને જૂનાગઢ જતી. થનગનતા તેજસ્વી અશ્વરાજ સમા ડો. મૂળચન્દ જૂનાગઢની ઘોડાહારના ઉત્સાહઉછળતા અધિ-કારી હતા. કોઈ પ્રિન્સિપાલને પોતાની પાઠશાળા બતાવતાં ચામ એટલો ઉમંગ મહેમાનોને અશ્વશાળા દાખવતાં ડો. મૂળચન્દને યતો. અશ્વ-શાળા જોવાને અમને નોતર્યા હતા. ચાર ચાર સાંકળે દોરેલો ને ચારે પગે નાચન્તો વાલી ઘોડો ત્યાં દોહો. સિંહલંકી સોરહિઆણી સરિખડી તેજસ્વી ત્વચાળા સિંહલંકી સોરડી ઘોડીઓ ત્યાં જોઈ. શાળાછૂટયા બાળ-સંઘ સમું ધડબડતું ૫૨૨ીસપોણેસોડ વહેરાવહેરીઓનું છોડી મુકેલું ધણુ ત્યાં નીરખ્યું. આપણી અશ્વલક્ષ્મી નિહાળીને આંખ ફરી. બાળશિક્ષણનો

પરમ સિદ્ધાન્ત હું ત્યાં શીખ્યો. વછેગઓનાં ઘણુના વિશાળ, ખુલ્લા, રમવાના પટ સમા વાડા હતા, ને વાડા ફરતી છાતીપૂર દિવાલો હતી; પણ એકંકંથને ગળે દોરડું ન હતું. પુરના મહાજનો ! શાળાઓના શિક્ષણ શાસ્ત્રીઓ ! સર્વ કેળવણીનો પરમ સિદ્ધાન્ત એ છે; દિવાલ ખરી, પણ દોરડું નહિ.

નગરનગરની નગરરચના એ એવી જ હોય છે ને ? કોરેલા રાજમાર્ગ ખરા; પણ રાજમાર્ગના રાહવટીઆ સાને સ્વતન્ત્રતા.

આદર્શ શિક્ષાગુરુ હોવાનો મારો દાવો છે નહિ, હતો નહિ; હું હતો તેના કરતાં શિક્ષાગુરુનો મારો આદર્શ મોટો હતો. રાજકોટમાંના ઇતિહાસ-પ્રસિદ્ધ પરમ શિક્ષાગુરુઓ તો થઈ ગયા. દુર્ગોરામ મહેતાજી, નવલરામભાઈ ગીમી સાહેબ, ને એસ્ટર મેકનોટન; પણ મારા શિષ્યોને કેળવવાનો એ સિદ્ધાન્તાનુસાર મારો શિક્ષણપ્રયત્ન હતો કે દિવાલ ખરી, પણ દોરડું નહિ.

અશ્વશાળાનો, બાળશાળાનો, પ્રજાપાઠશાળાનો પરમ સિદ્ધાન્ત એજ હોય કે દિવાલ ખરી, પણ દોરડું નહિ. નગર ફરતો ગઢ ખરો, કલ્યાણકારી કોરેલા રાજમાર્ગ ખરા, પણ રાજમાર્ગના રાહવટીને પુરી સ્વતન્ત્રતા.

અને સુદામાપુરીના બાલસંઘ ? યાદ રાખજો, માનવી સ્વયંનિર્મતા ભાવિને ઘડનારો છે. તમે તમારા ભાવિને કેવુંક ધડશો ? ભણી મણી મોટા થશો, બાળક મટી પુરુષ થશો; પછી શું કરશો ? જીવનનો જંગ કેવીક રીતે જીતશો ? બાલસંઘ ! તમારા આયુષ્યનો ખેય શો ઘડવાના છે ?

બાળકડાંઓ ! તમે પર્વતનળિટીમા નથી, પાણી પગથારને કાઢે છો; તમે નદી તીરે નથી, ભર્યાભર્યા સાગરના તીરવાસી છો. એ ખરૂં છે કે સામો પાર અહીંથી દુરબીને ચે દેખાતો નથી; એ ખરૂં છે કે આ આરેથી તમસઃ પારમ્ અગોચર છે. પણ ભગવાને ભાખ્યો છે, જીવનલક્ષ્ય તો એજ રાખજો; તમસઃ પારમ્. શ્રદ્ધાથી સુકાન ઢાંચ ધરજો. સાગર ખેડજો, સાગે પાર પાંચ મંડારો. કોલંબસે પૃથ્વીપરક્રમ્મા કાળે ભંગર ઉપાડ્યું ત્યારે સામો કહો સાવ અદૃશ્ય હતો. અખૂટ શ્રદ્ધા હતી, ને એણે મહાસાગરે ઝુકાવ્યું. દુનિયાને નવો ખંડ શોધી આપ્યો. બાલસંઘ ! તમે સાગરવાળી છો, સાગર ખેડજો; જીવનના જહાજના કપ્તાન થજો. અમાધ સાગરનો, અતવ અન્ધકારનો પાર પામશો, ઝુકાવજો, તારણુદાર શ્રી હરિ છે, નાવના કપ્તાન થજો, સુદામાપુરીના માનવવંશને શ્રી હરિનું અનન્તેનું પરદાન છે. પોરખંદરમાં એક શાળા હજી નથી, સ્થાપવાનો છે: તે marine

School-સુકાનીશાળા. એક ગીત કહેતો જઈ છું: બાળજી સહુ વિચારજો,
વાગોજો, આયુષ્યભર જોખજો, રસના ધુંટડા જિંદગીમાં ઉતારજો. તમ
સાગરવાસીઓને બીજો શો આદેશ હોય ? છવનના જહાજના કપ્તાન
યજો, બાલસંઘ ! આવો, એક કવિતા શીખવું. આયુષ્યનો સાગર ખેડતાં
ખેડતાં, લંગરને ઉપાડતાં ને સુકાનને વાળતાં, સદા લલકારજો ને આ-
નન્દજો. પાયમાં લેમ ભરશે, પ્રાણમાં પ્રેરણા પુરશે: આજથી નિશ્ચોર કરી
લેજો, શ્રી હરિ તમ નિર્ધાર પાર પાડશે.

નાવનો કપ્તાન યઈશ હું નાવનો કપ્તાન :

કહું છું તે કરીશ નિદાન,

યઈશ હું નાવનો કપ્તાન,

યઈશ હું નાવનો કપ્તાન.

આગ્રહ દહતા ખંત ખડાં ત્યાં ધાર્યો પડે નિશાન;

જોજો ! કહું છું, યઈશ ખરે ! હું કોઈક દિન કપ્તાન :

યઈશ હું નાવનો કપ્તાન,

યઈશ હું નાવનો કપ્તાન,

આ નીકની નદીઓમાં મહારા સદા જો ! ઉડે સમાન;

એવા ઉજળતા સાગરનાં છતીય હું તોફાન.

યઈશ હું નાવનો કપ્તાન,

આનંદી ઉત્સાહી યઈશ હું, નાવિકનો પ્રિય પ્રાણ;

ભારતી હો કે ઓટ લલે હો, સિંધું મ્હારું સુકાન,

યઈશ હું નાવનો કપ્તાન.

યઈશ હું નાવનો કપ્તાન:

લલો મઈશ, બહાદૂર યઈશ હું, પ્રજુભારંગનો જાણ,

દુનિયાના દરિયાઓ ઉપર ધૂમશે મ્હારું જહાણ;

યઈશ હું નાવનો કપ્તાન.

બાલસંઘ ! ચરકેલે વાસ પુરો થાય, જાણ્યા શું જાણી થો, બાળક
મરી મનુષ્ય યાઓ, દુનિયાના સાગર ખેડો ત્યારે તમસઃ પારમ પામજો !

કવિ નાનાલાલ દલપતરામ

મેવાડની મુસાફરી

પ્રવાસ એ કેળવણીનું ખાસ એક અંગ છે એમ હવે મનાતું થયું છે. ભૂગોળનાં હળરો પુરતકો લણો પણ રવાંતુલવથી જે પ્રદેશ જોવામાં આવે, તેનો સઘળો રાજકીય, સામાજિક અને ધાર્મિક ખ્યાલ હમેશના માટે આપણી આગળ તાદ્દશ્ય ખડો રહે છે. સ્વ પ્રાંતમાં મુસાફરી કરવી એ ઘણું ઉત્તમ છે, પણ આપણી જોડેના પર પ્રાંતમાં પ્રવાસ કરવાથી ઘણા ઘણા અનુભવો થાય છે. આવા હેતુથી પ્રેરાઈને અમે વીરવર પ્રતાપની મેવાડ ભૂમિની ઝાંખી કરવાને તૈયાર થયા.

પ્રવાસની અંદર બહુ માણસો હોય તો જોઈતી સગવડો મળી શકતી નથી. આથી અમે ત્રણ જણ રેલરસ્તે અમદાવાદ, આણંદ, ગોધરા, દાહોદ થઈ રતલામ ગયા. રતલામ દેશી રાજ છે. સાંધી ઉજ્જન નજીક છે એટલે અમે સાં ગયા. ઉજ્જન પરદુઃખભંજન વીર વિક્રમાદિત્યની રાજધાની હતી. હાલ પણ તેનું કેટલુંક અવશેષ જોઈ શકાય છે. ક્ષિત્રા નદીનો ધાટ, મહાકાલિનું મંદિર, હરસિધમાતા, સિદ્ધવડ અને એવાં ખીજાં ભુતં ખંડિએરો આજુબાજુ ઘણાં છે. સિદ્ધવડની વાત એવી છે, કે મુસલમાન બાદશાહે સાંનો વડ કપાવી નાખી, એ જગ્યાએ ભિનું ધગધગતું સીસું રેડ્યું હતું. ઉજ્જનને હિંદુસ્થાનનું ત્રીનિય કહી શકાય. અક્ષાંશ રેખાંશની ગણતરી અહીંથી કરવામાં આવતી હતી. આ માટેની વેધશાળાનો કેટલોક ભાગ હજુ અહીંયાં ફીક ફીક હાલતમાં મોજુદ છે. આ સિવાય શહેરની આજુબાજુ ચાર પાંચ માઇલ દૂરતે ખીજાં ઘણાં ખંડિએર મકાનો આવેલાં છે. ગુજરાતના વેપારીઓએ અહીંયાં ફીક જમાવટ કરી છે. માળવાનું રૂ, ઘઉં અને તેલીળીઆંનો અહીંયાં મોટો વેપાર ચાલે છે. ઉજ્જનમાં આપણને જૃહત્ ગુજરાતનું દર્શન થાય છે.

ઉજ્જનથી નાની ગાડી વાટે રતેહાબાદ થઈ ઈંદોર જવાય છે. ઈંદોર આધુનિક શહેર જેવું એક રાજવાનીનું શહેર છે. ઈંદોરના હોદ્કરો મરાઠા સામ્રાજ્યના આધાર હતા. કળાની દ્રષ્ટિએ તેમાં ઘણું મહત્વનું જોવા જેવું નથી તોપણ એક દેશી રાજની રાજધાની હોવાથી એ દ્રષ્ટિએ ઘણું જોઈ શકાય. વળી ઈંદોરના ધનિક વેપારીઓએ બંધાવેલા પ્રાસાદો અને શેઠ દુકળીચંદ બંધાવેલું મંદિર કાચુના સુંદર કામથી ઘણું મુશોલિત છે.

ઈંદોરથી પાછા ફરીને રતલામ થઈ ચિતોડગઢ જવાય છે. રોશનથી ગઢ માઇલ દોઢ માઇલ દૂર છે. રોશન ઉપર રાજ તરફથી એક મુસાફરખાનું છે, પણ અન્યપર્યાની પરિસીમા હોવાથી વહેલો તે વહેલો. રાત્રે આવના મુસાફરોને આવા મુસાફરખાનામાં ઘણી અડચણો નડે છે. તમેરીમા મરસામાન મૂકી આવ્યાનું

થોડું ભાથું સાથે લંઈ જોવા માટે ગઢ ઉપર ચઢી જવું. ગઢ ઉપર વિશાળ તળાવો, મંદિરો વગેરે ઘણાં છે. આથી રનાન તથા નિત્ય કર્મ કરવા માટે ઘણી જોગવાઈ છે. વીર પૂજના આદર્શ પ્રતાપસિંહે આજ ગઢમાંથી મોગલો સામે લડાઈ કરેલી. કીર્તિસ્તંભ, પદ્મિનીનો મહેલ, મીરાંબાઈનું મંદિર, ભીમસિંહના મહેલનું ખંડિએર અને એવાં બીજાં ઘણાં પુરાતન ખંડિએરો આ ગઢમાં લુદા લુદા સ્થળે આવેલાં છે. ગઢ ઘણો લાંબો છે. ગમે તે એક બાજુએ નીકળી પડીએ તો ઘણું જોઈ શકાય.

અહીંથી રેલ રસ્તે વૈષ્ણવ સંપ્રદાયનાં ગોટાં ધામો નજીકમાં છે. પગ રસ્તો સાફ નથી. ચિતોડગઢના રોશનથી ઉદયપુર તરફ વચ્ચે કાંકરોલી અને શ્રીનાથજીનાં મંદિરો આવે છે. કાંકરોલીનું મંદિર ૨૨ માઇલ થાય. રસ્તે માઇલરોડન નાખેલા છે. 'કાંકરોલીથી શ્રીનાથજી ૧૩ માઇલ છે. શ્રીનાથજી જવા માટે એક બીજો રસ્તો પણ છે. કાંકરોલી રોડથી આગળ જઈએ તો રેલ રસ્તે શ્રીનાથદ્વારા રોડ માહિલીનું રોશન આવે છે. અહીંથી શ્રીનાથજી ૧૫ માઇલ થાય છે. ઉદેપુર તરફ જનારાઓને પહેલાં કાંકરોલી ચર્ચ શ્રીનાથજી જવું ફીક ચર્ચ પડશે. માહિલી, શ્રીનાથજી અને કાંકરોલીમાં ઘોડાગાડી વગેરે સાધનો મળી આવે છે, પણ કાંકરોલી રોડ ઉપર એવી વ્યવસ્થા નથી. ઊંટ વગેરે મળી આવે છે, પણ પગપાળા મુસાફરી કરનારને આ બધાંની શી જરૂર? એને આ બધી પંચાતમાં ઉતરવાની જરૂર નથી. આ રસ્તે મુસાફરી કરતી વખતે લાડી અને બીજાં હાથિયારો રાખવાં જોઈએ. વૈષ્ણવ સંપ્રદાયના આચાર્યોના મોજશોખો અને અયોગ્ય હિડાહિ ખર્ચો કેમ નમે છે એનો ખરો ખ્યાલ આ જો સ્થળોમાંથી મળી આવે છે. યાત્રાળુએ મંદિરમાં કંઈકને કંઈક બેટ મૂકવીજ જોઈએ એવો અહીંનો ધારો મનાય છે.

શ્રી નાથજીની સત્તર માઇલની સડક ઉપર એકલિંગજી મહાદેવનું પુરાણું મંદિર છે. ઉદયપુરના સિસોદીઆ રાજાઓના આ કુળદેવતા ગણાય છે. આ મંદિરની આલુઆલુ દુંગરોની હારમાળા આવેલી છે. પાસે એક વિશાળ સરોવર છે. અહીંથી ઉદયપુર ૧૨ માઇલ થાય. કાંકરોલીથી શ્રીનાથજી, એકલિંગજી અને ઉદયપુર સુધી ૪૨ માઇલની ફીક ફીક સડક છે. ઉદયપુરમાં અને તેની આલુઆલુમાં ઘણાં મોટાં જળાશયો આવેલાં છે. અહીંથી ૩૦ માઇલની છેટે જયમુદ્ર કરીને એક મોટું જળાશય છે. કાંકરોલીના 'રાયસાગર' કરતાં આ ઘણુંજ મોટું છે. અસંખ્ય નાની નદીઓ, પર્વતોનાં ઝરણાં અને અસંખ્ય નાના વહેણાંઓ આ જળાશયમાં ઘળવામાં આવ્યા છે. એમ કહેવામાં આવે છે કે, આ 'મુદ્ર' તેની માઝા મૂકે તો શુજરાતના ઘણાં મોટા ભાગ પર પાણી ફરી વળે.

સને ૧૯૩૩ માં ઇંગ્લેન્ડમાં માટેની વ. કા. પ. બેઠેલા વિ. કામની સમા. ૪૨

સને ૧૯૩૩ માં લેવાંગેલી ઇંગ્લેન્ડમાં માટેની વ. કા.

પરીક્ષામાં બેઠેલા વિદ્યાર્થીઓના કામની સમાલોચના;

ખામીઓ તથા તે સુધારવાની સૂચનાઓ સાથે.

ભાષા:—વિદ્યાર્થીઓએ સમજાવ્યું કે પાઠ્યપુસ્તકનો અભ્યાસ કર્યો હોય એમ જણાવું નથી. તેમજ તેઓ જે કંઈ જાણતા હતા તે ઉત્તરરૂપે બરાબર લખી શક્યા નહોતા. ગ્રંથકરણ અને એપીકરણ સંબંધીના પ્રશ્નોના ઉત્તર યોગ્ય રીતે આપ્યા નહોતા. વ્યુત્પત્તિ અને સમાસ સંબંધીના પ્રશ્નોના ઉત્તર સંતોષકારક નહોતા. ઘણા વિદ્યાર્થીઓના અક્ષર સદ્ધર્ધર નહોતા તેમજ તેઓ જોડણીમાં કાચા હતા અને લખાણમાં સ્વચ્છતા નહોતી. કેટલાક વિદ્યાર્થીઓએ મુદ્દાપૂર્વક ઉત્તર આપ્યા નહોતા.

સૂચના:—ભાષા શિશુ યાત્રીયપદ્ધતિથી થવું જોઈએ, અને તે શાસ્ત્રના સિદ્ધાંતોના વહેવાર અમલ થવો જોઈએ. પાઠ્યપુસ્તકના દરેક પાંદો અભ્યાસ સાહિત્ય તેમજ જ્ઞાનની દૃષ્ટિએ સંપૂર્ણ રીતે થવો જોઈએ. વિદ્યાર્થીઓ કોઈપણ પાઠ પ્રમાણપૂર્વક શીખે અને સમજે એ હેતુથી અમુક પાંદો લગતા પ્રશ્નો પહેલેથી થોડા નેમને આપવા જોઈએ. આથી પાંદોના આર સમજવામાં તેમને ઘણી સરજતા મળશે અને ગોખણપટ્ટી આપો-આપ તજશે. મુખ્ય સંબંધવાળી અથવા તો મુદ્દાની બાબનો તેઓ શીખવા લાગશે. કસોટીના પ્રશ્નપત્રો તેમને આપવા જોઈએ અને નમુનારૂપ ઉત્તર તેમને બતાવવા જોઈએ. શિક્ષકો તેમજ વિદ્યાર્થીઓ વ્યાકરણનો વિષય શીખવતા કે શીખતા નથી. આ વિષયને ભાષાના સાહાયક વિષય તરીકે શીખવવો જોઈએ. આ વિષયના પાઠ અભ્યાસથી ભાષામાં પણ શુદ્ધિ આવે છે. લખાણમાં સ્વચ્છતા જળવવા હંમેશાં આગ્રહ રાખવો જોઈએ.

મુખપાઠ:—અભ્યાસક્રમ પ્રમાણે નક્કી કરેલા ગદ્યપદ્યના બધા પાંદો ઘણા વિદ્યાર્થીઓએ તૈયાર કર્યા નહોતા. વાચનમાં મંદતા હતી અને તેઓ વાંચેલું યોગ્ય રીતે જોડી જણાવી શકતા નહોતા. જે વાંચ્યું હોય તેનો સાર ઘણા થોડા વિદ્યાર્થીઓ આપી શક્યા હતા. ‘ર’, ‘ળ’, ‘ત’, ‘ય’, ‘દ’, વાળા શબ્દોના ઉચ્ચાર અશુદ્ધ થતા હતા.

સૂચના:—મુખપાઠનો પુરેપુરો મહાવરો વિદ્યાર્થીઓને પાડવો જોઈએ. શિક્ષકોએ નિયમિત રીતે તેમને અમુક કવિતાઓની પંક્તિઓ મોઢે કરવા આપવી જોઈએ અને જરૂર પડે ત્યારે પોતે તે જોડી બતાવવી પણ જોઈએ.

હસ્તલેખવાચન:—હસ્તલેખો વાંચવાનો યોગ્ય અને પુરો મહાવરો વિદ્યાર્થીઓને પાડવો જોઈએ.

સૂચના:—શિક્ષકોએ તેવા લખાણના જુદા જુદા નમુના વાંચવા માટે આપવા જોઈએ. આથી વિદ્યાર્થીઓ તેવા લખાણથી પરિચિત થશે અને વાચન સરળ અને સમજપૂર્વકનું થશે. કુંડાં મથાળાં હોય તેના વિસ્તાર કરી તે સમજાવવાં જોઈએ.

નિબંધ અને રિપોર્ટ:—વિદ્યાર્થીઓમાં વિચારની તેમજ તે જણાવવાની ખામી માલમ પડી હતી. ઘણા વિદ્યાર્થીઓએ એકના એક વિચારનું પુનરાવર્તન કર્યું હતું. લખાણમાં પેરેગ્રાફ પાડવાનું કામ સતોપકારકે નહોતું. વિરામચિહ્નોના ખ્યાલ નથી. વાક્યમરચનામાં દોષો જોવામાં આવતા હતા. તેઓના લખાણમાં ‘અને’ શબ્દનો ઉપયોગ કરવામાં આવ્યો હતો તે કેટલીક જગ્યાએ ખોટો હતો. જોડણી કાચી હતી. કેટલાક વિદ્યાર્થીઓએ નિબંધના તમામ વિષયો ઉપર તેમજ રિપોર્ટની તમામ બાબતો ઉપર લખી નાખ્યું હતું. આ સંબંધીના ઉત્તર અસતોપકારક હતાં.

સૂચના:—વિચારની સામગ્રી વધે એવા હેતુથી વિદ્યાર્થીઓને વિશેષ વાચન માટે ખીજાં પુસ્તકો વાંચવા ઉત્તેજવા જોઈએ. સારા સારા નિબંધો નમુનારૂપે તેમને વાંચવા આપવા જોઈએ. તેમાંથી મુખ્ય મુદ્દાઓ તેઓ તારવી કાઢે અને પછી તેજ મુદ્દાઓને તેમની પોતાની ભાષામાં નિબંધરૂપે વિસ્તારી લખે. પછીથી જંને લખાણનો મુકાબલો કરવો જોઈએ, અને જે ખામીઓ હોય તેની નોંધ કરી લેવી જોઈએ, જેથી ભવિષ્યમાં તેવી ખામીઓ અથવા ભૂલો થતી અટકે. એક વિષય લઈ તેના ઉપર સચોટ ચર્ચાવવી જોઈએ. તેની નોંધ કાળા પાટીઆ ઉપર સંબંધપૂર્વક કરવી જોઈએ. વિરામચિહ્નો અને જોડણી ઉપર ધ્યાન આપવું જોઈએ.

ગણિત:—ઘણા વિદ્યાર્થીઓએ અપૂર્ણાંકના દાખલા ગણવાનો પ્રયાસ કૌંસ છોડ્યા સિવાય કર્યા હતા, પણ કૌંસ કેમ છોડવા તે તેઓ જાણતા નહોતા. નકતોટાનક દાખલાના સિદ્ધાંતોની માહિતી ઘણા વિદ્યાર્થીઓને નહોતી. કમિક પગથીઆં અને પ્રદર્શિની ખામી જોવામાં આવી હતી અને કંઈ સ્વચ્છતા નહોતી. એકજ પૃષ્ઠના ઉપર એક કરતાં વધારે પ્રશ્નોના ઉત્તર આપ્યા હતા. સરખાપણાની અને પ્રમાણની સંજ્ઞા વિષે તેઓને ઝાંખો ખ્યાલ હતો અને પરિણામે એકને બદલે ખીજી સંજ્ઞા વાપરેલી હતી. વિશેષ રકમોને સાદી રકમો તરીકે ગણવામાં આવી હતી.

સૂચના: વહેવાર સ્વરૂપ આપી અને મૂર્ત વસ્તુઓ સાથે સંબંધ જોડી નીચલાં ધોરણમાંથીજ ગણિતના સિદ્ધાંતો બાળકોને સ્પષ્ટ રીતે સમજાવવા જોઈએ. વિદ્યાર્થીઓ સારી રીતે અને પદ્ધતિપૂર્વક દાખલા ગણે એ ઉપર ખાસ ધ્યાન આપવું જોઈએ. શિક્ષકે નમુનારૂપે દાખલા ગણી બતાવે.

સને ૧૬૩૩ માં છોકરાઓ માટેની વ. કા. ૫. બેઠેલા વિ. કામની સમા. ૪૩

વવા નોંધ્યો; અને દરેક પગથીઆનો એક ખીજા સાથે કેવી રીતનો સંબંધ છે તે તર્કસિદ્ધ રીતથી સ્પષ્ટ કરવો નોંધ્યો.

નામું:—આ વિષયમાં કામ એકંદર સતોપદારક હતું, પણ કેટલાક વિદ્યાર્થીઓ રકમ જમા ઉધાર કેમ પાડવી તે જાણતા નહોતા. કેટલાક વિદ્યાર્થીઓનું કામ અસ્વચ્છ હતું.

સૂચના:—વહેવાર દ્રષ્ટિ રાખી જમા ઉધાર આજુનો સ્પષ્ટ ખ્યાલ વિદ્યાર્થીઓને આપવો નોંધ્યો અને તેમની મદદથી રકમો જમા ઉધાર પાડવી નોંધ્યો. આ વિષયના વહેવાર સ્વરૂપ ઉપર ખાસ ભાર મૂકવો નોંધ્યો. કેટલાક ચોપડા નમુનારૂપે તેમને બતાવવા નોંધ્યો કે જેથી તેઓ રકમો કેવી રીતે જમા ઉધાર પાડવામાં આવે છે તે જાણી શકે.

ભૂમિતિ:—વિષયના ક્રિયાત્મક ભાગ ઉપર વિશેષ ધ્યાન આપવું નોંધ્યો. વિદ્યાર્થીઓ સારી રીતે અને બનાવર આકૃતિ દોરી શકે એટલા માટે તેમને સાહિત્યો વાપરતાં શીખવવું નોંધ્યો. ભૂમિતિમાં જે જે સંજ્ઞાઓનો ઉપયોગ થતો હોય તે બધી સચોટ રીતે સમજવી નોંધ્યો અને તેનો યોગ્ય જગ્યાએ યોગ્ય ઉપયોગ થવો નોંધ્યો. થોડાકજ વિદ્યાર્થીઓએ ક્રિયાત્મક ભાગ સંબંધી પ્રશ્નોના ઉત્તર આપવા યત્ન કર્યો હતો. વિષયના આ સ્વરૂપ ઉપર ધ્યાન આપવામાં આવ્યું નથી.

સૂચના:—વિષય શુદ્ધિપૂર્વક શીખવવો નોંધ્યો. આકૃતિ દાદતી વખતે વિદ્યાર્થીઓ સાહિત્યોનો ઉપયોગ કરે છે કે કેમ તે શિક્ષકોએ નોંધવું નોંધ્યો. દરેક પગથીઉ સ્પષ્ટ રીતે સમજાવવું નોંધ્યો. સંજ્ઞા અને તેના ઉપયોગની માહિતી સ્પષ્ટ રીતે આપવી નોંધ્યો.

ઘટિહાસ:—ધણા વિદ્યાર્થીઓએ જે ઉત્તર આપ્યા હતા તેમાં વિષયની યોગ્ય અને શુદ્ધિપૂર્વકની સમજાવતીનો છેક અલાવ નોંધવામાં આવ્યો હતો. ધણા થોડા વિદ્યાર્થીઓએ પ્રશ્નના મુદ્દાપૂર્વક ઉત્તર આપ્યા હતા. 'પીટનું ઇન્ડિઆ ખીજ', 'રેગ્યુલેટિંગ એક્ટ', 'લોકલ સેલ્ફ ગવર્નમેન્ટ' વગેરે વિષે તેમને સ્પષ્ટ ખ્યાલ નહોતો. વિદ્યાર્થીઓ પ્રશ્નપત્ર કાળજીપૂર્વક વાંચતા નથી. તેથી ધણાઓએ સંબંધ વિનાની બાબતો લખી નાખી હતી. મુખ્ય બાબતો વિષેનું કેટલાકનું અજ્ઞાન ખાસ જણાઈ આવ્યું હતું.

સૂચના:—આવી જૂલો થવાનું કારણ એ છે કે તેઓ વિષયને મનુષ્ય-હવનના એક અંગ તરીકે સમજતા નથી, અને એને બદલે પરીક્ષા પુરતું તેઓ કેટલુંક ગોખણપટ્ટીનું કામ કરી નાખે છે. ઘટિહાસમાં અગત્યના અથવા સમયપ્રવર્તક જે બનાવો હોય તે સંબંધી શિક્ષકોએ પ્રશ્નો યોગ્યતા નોંધ્યો. આથી તેઓ બરાબર વાંચી તે વિષય સમજતા થશે. સમયના તકના, વંચાવળા. મોટાં માણસોના હવનચરિત્રા વગેરેનો પરખો

ખ્યાલ તેમને મળવો જોઈએ. મનુષ્યના મનોવિકાસના એક સ્વરૂપ તરીકે વિષયને શીખવવો જોઈએ, અને એટલા માટે જે જે બનાવો કે મહાપુરુષો હોય અને જેને લીધે ઇતિહાસનું અમુક સ્વરૂપ ઘટાયું હોય તે ઉપર યોગ્ય અને પુરતું લક્ષ આપવું જોઈએ. વળી બૂગોળ સાથે તેનો સંબંધ પણ એટલો જોઈએ.

બૂગોળ:—વિદ્યાર્થીઓનું પ્રાકૃતિક બૂગોળનું જ્ઞાન સતોપકારક નહોતું. આ વિષયના શિક્ષણમાં સુધારો થએલો જણાતો નથી. રાજકીય બૂગોળનું જ્ઞાન પણ ઘણું ઘણું હતું. વિદ્યાર્થીઓ નક્કશા દોરી શક્યા નહોતા તેમજ તેમાં હકીકત પણ યોગ્ય રીતે પુરી શક્યા નહોતા.

સૂચના:—શિક્ષકે શીખવતી વખતે આ વિષયનું શાસ્ત્રીયસ્વરૂપ સમજવું જોઈએ. કાર્યકારણનો સંબંધ સ્પષ્ટ કરવો જોઈએ, અને પ્રાકૃતિક કે મનુષ્યજનન સંબંધીના જે જે સિદ્ધાંતો હોય તે તારવવા જોઈએ. વિદ્યાર્થીઓને નક્કશા ડાઢવાનો સંપૂર્ણ મહાવરો પડવો જોઈએ. નક્કશાઓનો વારંવાર ઉપયોગ કરવાથી વિદ્યાર્થીઓને સ્થળોનો સ્થાન પરત્વેનો સારો ખ્યાલ આપશે. ગોખલુપટી તથા દેવી જોઈએ. ચિત્રો, આકૃતિ, વાર્તા, વર્ણનો વગેરેથી તેમજ મેનિકલેન્ડર્નની મદદથી વિષયમાં રસ ઉત્પન્ન કરવો જોઈએ.

વિજ્ઞાન:—ઘણા વિદ્યાર્થીઓ વિજ્ઞાનની બાબતોનો દરેકજાના ઉપયોગની ખીજે સાથેનો સંબંધ જોડી શક્યા નહોતા. વિજ્ઞાનની વહેવાર દૃષ્ટિ તરફ નજર ગ્રાપવામાં આવી નથી. આકૃતિઓ બરાબર દોરવામાં આવી નહોતી. વિદ્યાર્થીઓએ શિક્ષકોએ આપેલી નોંધો અથવા પુસ્તકના ફક્ત ગોખી નાખ્યા હતા. તેઓ વૈજ્ઞાનિક પ્રયોગોના અર્થ સમજ્યા નથી.

સૂચના:—આકૃતિ અને પ્રયોગની મદદથી વિષય શીખવવો જોઈએ, નિરીક્ષણ ઉપરથીજ પણ શીખવું જોઈએ. તેઓએ જે જે કંઈ જોયું હોય તેની નોંધ કરી લેવી જોઈએ અને સાથે શુદ્ધ આકૃતિઓ પણ દોરી લેવી જોઈએ. આ નોંધો શિક્ષકોએ બરાબર તપાસવા જોઈએ અને જૂલો તરફ તેમનું લક્ષ ખેંચવું જોઈએ.

ખેતીવાડી અભ્યાસક્રમ

ઘણા વિદ્યાર્થીઓ માપકરણમાં નબળા હતા. ખેતીકામ અને સૃષ્ટિ-જ્ઞાનમાં તેઓનું કામ સતોપકારક હતું. તેમની નોંધપોથીમાં વાર્ષિક વરસાદનું પ્રમાણ, તેમજ વરમાદના જે દિવસો પાક ઉત્પન્ન કરવાના કારણરૂપે ઘણા અગત્યના છે તેની નોંધ હતી નહિ. તેઓને ઘણું વરસના નિરીક્ષણની નોંધપોથી બતાવવાની હોય છે પણ ફેટલાકે તેવી નોંધપોથીઓ રાખી નહોતી. રાજવલીવટ સંબંધી પ્રયોગોના ઉત્તર યોગ્ય રીતે આપ્યા નહોતા.

સને ૧૯૩૩માં લેવાએલી ઉર્દુ ફા. પ.માં બેઠેલા વિ. કામની સમાલોચના ૪૫

સને ૧૯૩૩માં લેવાએલી ઉર્દુ ફા. પ.માં પરીક્ષામાં બેઠેલા

વિદ્યાર્થીઓના કામની સમાલોચના:—

ભાષા:—ધણ વિદ્યાર્થીઓએ કવિતાઓની પદ્યોત્તરોને કેવળ ગદ્યના રૂપમાં મૂકીનેજ તેની સમજૂતી આપી હતી. તેમનો સંબંધ સમજાવી શક્યા નહોતા. પૃથક્કરણ અને પદ્યરૂપે અપૂર્ણ હતા. કેટલાકને સાદા પદ્યરૂપે પણ ખ્યાલ નહોતો.

ધણ વિદ્યાર્થીઓ ગુજરાતી તેમજ ઉર્દુમાં માગેલો સંબંધ સંતોષકારક રીતે સમજાવી શક્યા નહોતા. વાક્યમાં શબ્દો તેમજ પદસમૂહનો ઉપયોગ યોગ્ય રીતે તેઓ કરી શક્યા નહોતા. પદ્યરૂપે કાવ્ય હતું.

મુખપાઠ:—ગુજરાતી અને ઉર્દુ.

ગુજરાતી તેમજ ઉર્દુનો મુખપાઠ એકંદર સંતોષકારક હતો. કેટલાક વિદ્યાર્થીઓના ઉર્દુ ઉચ્ચારમાં ખામી હતી. હમ્મસોનો વાચન સંતોષકારક હતું.

ગણિત:—ધણ વિદ્યાર્થીઓનું કામ પદ્ધતિપૂર્વક નહોતું. તેઓએ જે દાખલા ગણ્યા હતા તેના ઉપરથી જણાઈ આવતું હતું કે તેઓમાં તકની ખામી હતી. નીચલાં ધોરણનો અભ્યાસક્રમ પુનરાવર્તનરૂપે કરી લેવો જોઈ એ. નાપકરણ કાવ્ય હતું.

ભૂમિતિ:—ધણ વિદ્યાર્થીઓનું પુસ્તકોકી જ્ઞાન ઠીક હતું; પણ ઉપ-ગ્રંથો ઉપર ધ્યાન આપવામાં આવ્યું નથી કારણ કે તે તેઓ છોડી શક્યા નહોતા. સાદિત્યનો ઉપયોગ થવો જોઈ એ.

દશીનામું:—કામ એકંદર સંતોષકારક હતું. વ્યાજ ગણવામાં તેઓએ ભૂલો કરી હતી. જ્યાં ઉધાર રકમો નાખવામાં ધણ વિદ્યાર્થીઓએ ભૂલો કરી હતી.

ઇતિહાસ:—ઈસ્ટ અને બીહ વર્ષ સંબંધીના પ્રશ્નોના ઉત્તર સંતોષકારક નહોતા. ખ્રિસ્તી હિંદના રાજવંશીવટ સંબંધી તેમનું જ્ઞાન ધણ કાવ્ય હતું. કામ એકંદર સંતોષકારક હતું.

ભૂગોળ:—પ્રાકૃતિક તેમજ ખગોળ સંબંધીના પ્રશ્નો તેઓ ભરાબર સમજ્યા નહોતા. તુલનાત્મક દ્રષ્ટિથી વિષય સીખવવો જોઈ એ કે જેથી વિદ્યાર્થીઓને તે વિષયનો એકંદર સચોટ ખ્યાલ આવી શકે. તેમની એકંદર ભૂગોળિક દ્રષ્ટિ સંકુચિત હતી.

ભાગ—૬. સ. ૧૯૩૪ સંવત ૧૯૬૦ ૯૨ હીજરી સને ૧૩૫૨-૫૩

નવ-પુઆરિ	ફેબ્રુઆરિ	માર્ચ	એપ્રિલ	મે	જુન
પોષ-મહા	મહા-ફાગણ	ફાગણ-ચૈત્ર	ચૈત્ર-વૈશાખ	વૈશાખ-શ્રવણ	શ્રવણ-શ્રવણ
૨મઝત-સવાય	સવાય-જિહ્વાદ	જિહ્વાદ-જિહ્વાદ	જિહ્વાદ-મહોરગ	મહોરગ-સફર	સફર-રખીઉત્સવ
૧૧ સામ	૧૩ ૨ગુરુ	૧૬ ૧૫ગુરુ	૧૪ ૧૨ગુરુ	૧૬ ૨મંગળ	૧૬ ૪શુક્ર
૨મંગળ	૧૪ ૩શુક્ર	૧૭ ૧૬ગુરુ	૧૫ ૩સોમ	૧૭ ૩પુષ	૧૭ ૫શનિ
૩પુષ	૧૫ ૪શનિ	૧૮ ૨ગનિ	૧૬ ૪મંગળ	૧૮ ૪ગુરુ	૧૮ ૬રવિ
૩ગુરુ	૧૬ ૫રવિ	૧૯ ૩ગવિ	૧૭ ૫પુષ	૧૯ ૫શુક્ર	૧૯ ૭સોમ
૪શુક્ર	૧૭ ૬સોમ	૨૦ ૪સોમ	૧૮ ૬ગુરુ	૨૦ ૭શનિ	૨૦ ૮મંગળ
૫શનિ	૧૮ ૭મંગળ	૨૧ ૫મંગળ	૧૯ ૭શુક્ર	૨૧ ૮સાવ	૨૧ ૮પુષ
૬રવિ	૧૯ ૮પુષ	૨૨ ૬પુષ	૨૦ ૮શનિ	૨૨ ૮સોમ	૨૨ ૧૦ગુરુ
૭સોમ	૨૦ ૯ગુરુ	૨૩ ૭ગુરુ	૨૧ ૯રવિ	૨૩ ૧૦મંગળ	૨૩ ૧૧શુક્ર
૮મંગળ	૨૧ ૧૦શુક્ર	૨૪ ૮શુક્ર	૨૨ ૧૦સોમ	૨૪ ૧૧પુષ	૨૪ ૧૨શનિ
૯પુષ	૨૨ ૧૧શનિ	૨૫ ૧૦શનિ	૨૩ ૧૧મંગળ	૨૫ ૧૨ગુરુ	૨૫ ૧૩રવિ
૧૦ગુરુ	૨૩ ૧૨રવિ	૨૬ ૧૧રવિ	૨૪ ૧૨પુષ	૨૬ ૧૩શુક્ર	૨૬ ૧૪સોમ
૧૧શુક્ર	૨૪ ૧૩સોમ	૨૭ ૧૨સોમ	૨૫ ૧૩ગુરુ	૨૭ ૧૪શનિ	૨૭ ૧૫મંગળ
૧૨શનિ	૨૫ ૧૪મંગળ	૨૮ ૧૩મંગળ	૨૬ ૧૪શુક્ર	૨૮ ૧૫રવિ	૨૮ ૧૬પુષ
૧૩રવિ	૨૬ ૧૫પુષ	૨૯ ૧૪પુષ	૨૭ ૧૫શનિ	૨૯ ૧૬સોમ	૨૯ ૧૭ગુરુ
૧૪સોમ	૨૭ ૧૬ગુરુ	૩૦ ૧૫ગુરુ	૨૮ ૧૬રવિ	૩૦ ૧૭મંગળ	૩૦ ૧૮શુક્ર
૧૫મંગળ	૨૮ ૧૭શુક્ર	૩૧ ૧૬શુક્ર	૨૯ ૧૭સોમ	૩૧ ૧૮પુષ	૩૧ ૧૯શનિ
૧૬પુષ	૨૯ ૧૮શનિ	૩૨ ૧૭શનિ	૩૦ ૧૮મંગળ	૩૨ ૧૯ગુરુ	૩૨ ૨૦રવિ
૧૭ગુરુ	૩૦ ૧૯રવિ	૩૩ ૧૮રવિ	૩૧ ૧૯પુષ	૩૩ ૨૦શુક્ર	૩૩ ૨૧સોમ
૧૮શનિ	૩૧ ૨૦સોમ	૩૪ ૧૯સોમ	૩૨ ૨૦ગુરુ	૩૪ ૨૧શનિ	૩૪ ૨૨મંગળ
૧૯રવિ	૩૨ ૨૧પુષ	૩૫ ૨૦પુષ	૩૩ ૨૧શનિ	૩૫ ૨૨ગુરુ	૩૫ ૨૩રવિ
૨૦સોમ	૩૩ ૨૨ગુરુ	૩૬ ૨૧ગુરુ	૩૪ ૨૨પુષ	૩૬ ૨૩શુક્ર	૩૬ ૨૪સોમ
૨૧મંગળ	૩૪ ૨૩શુક્ર	૩૭ ૨૨શુક્ર	૩૫ ૨૩સોમ	૩૭ ૨૪પુષ	૩૭ ૨૫શનિ
૨૨પુષ	૩૫ ૨૪સોમ	૩૮ ૨૩સોમ	૩૬ ૨૪ગુરુ	૩૮ ૨૫રવિ	૩૮ ૨૬પુષ
૨૩ગુરુ	૩૬ ૨૫રવિ	૩૯ ૨૪રવિ	૩૭ ૨૫પુષ	૩૯ ૨૬શનિ	૩૯ ૨૭મંગળ
૨૪શુક્ર	૩૭ ૨૬સોમ	૪૦ ૨૫સોમ	૩૮ ૨૬ગુરુ	૪૦ ૨૭પુષ	૪૦ ૨૮શનિ
૨૫શનિ	૩૮ ૨૭મંગળ	૪૧ ૨૬મંગળ	૩૯ ૨૭શુક્ર	૪૧ ૨૮સોમ	૪૧ ૨૯પુષ
૨૬રવિ	૩૯ ૨૮પુષ	૪૨ ૨૭પુષ	૪૦ ૨૮શનિ	૪૨ ૨૯ગુરુ	૪૨ ૩૦રવિ
૨૭સોમ	૪૦ ૨૯ગુરુ	૪૩ ૨૮ગુરુ	૪૧ ૨૯પુષ	૪૩ ૩૦શનિ	૪૩ ૩૧મંગળ
૨૮મંગળ	૪૧ ૩૦શુક્ર	૪૪ ૨૯શુક્ર	૪૨ ૩૦સોમ	૪૪ ૩૧પુષ	૪૪ ૩૨શનિ
૨૯પુષ	૪૨ ૩૧શનિ	૪૫ ૩૦શનિ	૪૩ ૩૧મંગળ	૪૫ ૩૨ગુરુ	૪૫ ૩૩રવિ
૩૦ગુરુ	૪૩ ૩૨રવિ	૪૬ ૩૧રવિ	૪૪ ૩૨પુષ	૪૬ ૩૩શુક્ર	૪૬ ૩૪સોમ
૩૧શુક્ર	૪૪ ૩૩સોમ	૪૭ ૩૨સોમ	૪૫ ૩૩ગુરુ	૪૭ ૩૪પુષ	૪૭ ૩૫શનિ
૩૨શનિ	૪૫ ૩૪મંગળ	૪૮ ૩૩મંગળ	૪૬ ૩૪શનિ	૪૮ ૩૫સોમ	૪૮ ૩૬પુષ
૩૩રવિ	૪૬ ૩૫પુષ	૪૯ ૩૪પુષ	૪૭ ૩૫શનિ	૪૯ ૩૬ગુરુ	૪૯ ૩૭રવિ
૩૪સોમ	૪૭ ૩૬ગુરુ	૫૦ ૩૫ગુરુ	૪૮ ૩૬સોમ	૫૦ ૩૭પુષ	૫૦ ૩૮શનિ
૩૫મંગળ	૪૮ ૩૭શુક્ર	૫૧ ૩૬શુક્ર	૪૯ ૩૭મંગળ	૫૧ ૩૮પુષ	૫૧ ૩૯સોમ
૩૬પુષ	૪૯ ૩૮શનિ	૫૨ ૩૭શનિ	૫૦ ૩૮મંગળ	૫૨ ૩૯ગુરુ	૫૨ ૪૦રવિ
૩૭ગુરુ	૫૦ ૩૯રવિ	૫૩ ૩૮રવિ	૫૧ ૩૯પુષ	૫૩ ૪૦શુક્ર	૫૩ ૪૧સોમ
૩૮શનિ	૫૧ ૪૦સોમ	૫૪ ૩૯સોમ	૫૨ ૪૦ગુરુ	૫૪ ૪૧પુષ	૫૪ ૪૨શનિ
૩૯રવિ	૫૨ ૪૧પુષ	૫૫ ૪૦પુષ	૫૩ ૪૧શનિ	૫૫ ૪૨સોમ	૫૫ ૪૩પુષ
૪૦સોમ	૫૩ ૪૨ગુરુ	૫૬ ૪૧ગુરુ	૫૪ ૪૨પુષ	૫૬ ૪૩શનિ	૫૬ ૪૪મંગળ
૪૧મંગળ	૫૪ ૪૩શુક્ર	૫૭ ૪૨શુક્ર	૫૫ ૪૩સોમ	૫૭ ૪૪પુષ	૫૭ ૪૫શનિ
૪૨પુષ	૫૫ ૪૪સોમ	૫૮ ૪૩સોમ	૫૬ ૪૪ગુરુ	૫૮ ૪૫પુષ	૫૮ ૪૬શનિ
૪૩ગુરુ	૫૬ ૪૫રવિ	૫૯ ૪૪રવિ	૫૭ ૪૫પુષ	૫૯ ૪૬શનિ	૫૯ ૪૭મંગળ
૪૪શનિ	૫૭ ૪૬ગુરુ	૬૦ ૪૫ગુરુ	૫૮ ૪૬સોમ	૬૦ ૪૬પુષ	૬૦ ૪૭શનિ
૪૫રવિ	૫૮ ૪૭મંગળ	૬૧ ૪૬મંગળ	૫૯ ૪૭પુષ	૬૧ ૪૭સોમ	૬૧ ૪૮પુષ
૪૬સોમ	૫૯ ૪૮શુક્ર	૬૨ ૪૭શુક્ર	૬૦ ૪૮મંગળ	૬૨ ૪૮ગુરુ	૬૨ ૪૯રવિ
૪૭મંગળ	૬૦ ૪૯પુષ	૬૩ ૪૮પુષ	૬૧ ૪૯શનિ	૬૩ ૪૯સોમ	૬૩ ૫૦પુષ
૪૮પુષ	૬૧ ૫૦શનિ	૬૪ ૪૯શનિ	૬૨ ૫૦મંગળ	૬૪ ૫૦ગુરુ	૬૪ ૫૧રવિ
૪૯ગુરુ	૬૨ ૫૧રવિ	૬૫ ૫૦રવિ	૬૩ ૫૧પુષ	૬૫ ૫૧શનિ	૬૫ ૫૨સોમ
૫૦શુક્ર	૬૩ ૫૨સોમ	૬૬ ૫૧સોમ	૬૪ ૫૨ગુરુ	૬૬ ૫૨પુષ	૬૬ ૫૩શનિ
૫૧શનિ	૬૪ ૫૩મંગળ	૬૭ ૫૨મંગળ	૬૫ ૫૩શુક્ર	૬૭ ૫૩સોમ	૬૭ ૫૪પુષ
૫૨રવિ	૬૫ ૫૪પુષ	૬૮ ૫૩પુષ	૬૬ ૫૪શનિ	૬૮ ૫૪સોમ	૬૮ ૫૫ગુરુ
૫૩સોમ	૬૬ ૫૫ગુરુ	૬૯ ૫૪ગુરુ	૬૭ ૫૫પુષ	૬૯ ૫૫શનિ	૬૯ ૫૬મંગળ
૫૪મંગળ	૬૭ ૫૬શુક્ર	૭૦ ૫૫શુક્ર	૬૮ ૫૬સોમ	૭૦ ૫૬પુષ	૭૦ ૫૭શનિ
૫૫પુષ	૬૮ ૫૭શનિ	૭૧ ૫૬શનિ	૬૯ ૫૭મંગળ	૭૧ ૫૭ગુરુ	૭૧ ૫૮રવિ

તૈયાર કરનાર—ચંદ્રશંકર લખાનીશંકર બાની,

सन् १९३४ संवत् १९६०-६१ हीजरी सन् १३५२-५३

पक्षीय	कुवाडि	आंगरुटे	सोरोमर	आंगरुटे	नवेमर	जिसेमर
नर-असा	असा- आपलु	असा- आपलु	आपलु- सादरवा	सादरवा- आसा	आसा- सादरवा	सादरवा- आसा
रणीडिस- आपलु	रणीडिस- आपलु	रणीडिस- आपलु	रणीडिस- आपलु	रणीडिस- आपलु	रणीडिस- आपलु	रणीडिस- आपलु
१	१०	१०	१०	१०	१०	१०
२	१०	१०	१०	१०	१०	१०
३	१०	१०	१०	१०	१०	१०
४	१०	१०	१०	१०	१०	१०
५	१०	१०	१०	१०	१०	१०
६	१०	१०	१०	१०	१०	१०
७	१०	१०	१०	१०	१०	१०
८	१०	१०	१०	१०	१०	१०
९	१०	१०	१०	१०	१०	१०
१०	१०	१०	१०	१०	१०	१०
११	१०	१०	१०	१०	१०	१०
१२	१०	१०	१०	१०	१०	१०
१३	१०	१०	१०	१०	१०	१०
१४	१०	१०	१०	१०	१०	१०
१५	१०	१०	१०	१०	१०	१०
१६	१०	१०	१०	१०	१०	१०
१७	१०	१०	१०	१०	१०	१०
१८	१०	१०	१०	१०	१०	१०
१९	१०	१०	१०	१०	१०	१०
२०	१०	१०	१०	१०	१०	१०
२१	१०	१०	१०	१०	१०	१०
२२	१०	१०	१०	१०	१०	१०
२३	१०	१०	१०	१०	१०	१०
२४	१०	१०	१०	१०	१०	१०
२५	१०	१०	१०	१०	१०	१०
२६	१०	१०	१०	१०	१०	१०
२७	१०	१०	१०	१०	१०	१०
२८	१०	१०	१०	१०	१०	१०
२९	१०	१०	१०	१०	१०	१०
३०	१०	१०	१०	१०	१०	१०
३१	१०	१०	१०	१०	१०	१०

हेडमास्टर—पोलिस् हेडक्वार्टर्स स्टेशन, जोधरा- (पंचमढास).

કન્યાઓ માટેની વર્નાક્યુલર ક્રાઇનલ પરીક્ષા

ઉત્તર ભાગ

નંબર ૯૫૨૫

‘ઇ. સ. ૧૯૩૫ ની સાલમાં થનારી કન્યાઓ માટેની વર્નાક્યુલર ક્રાઇનલ પરીક્ષા માટે નીચેના પાઠો નક્કી કરવામાં આવ્યા છે:—

પહેલો વિષય:—વર્નાક્યુલર (ગુજરાતી)—

ગદ્ય:—કન્યા વાચનમાળા પુસ્તક ૩ જાના સધળા પાઠો.

પદ્ય:—કન્યા વાચનમાળા પુસ્તક ૩ જામાંથી ૬, ૯, ૧૨, ૨૨, ૨૬ અને ૩૦, એ છ પાઠો.

પહેલો વિષય:—વર્નાક્યુલર (ઉર્દુ)—

ગદ્ય:—કેળવણીખાતાની ઉર્દુ છઠ્ઠી ચોપડી (સને ૧૯૩૨ ની પાંચમી આવૃત્તિ)—પાઠો:—૧, ૨, ૩, ૪, ૬, ૭, ૮, ૯, ૧૨; ૧૬,

૧૭, ૧૯, ૨૦, ૨૪, ૨૭, ૨૯, ૩૧, ૩૨, ૩૪,

૩૬, ૩૯, ૪૧, ૪૨, ૪૪, ૪૫, ૪૬, ૪૭ અને

૪૮ (બધા મળી ૨૮ પાઠો).

પદ્ય:—કેળવણીખાતાની ઉર્દુ છઠ્ઠી ચોપડી (સને ૧૯૩૨ ની પાંચમી આવૃત્તિ)—પાઠો:—૫, ૧૦, ૧૫, ૨૦, ૨૫ અને ૩૦ (બધા

મળી છ પાઠો);

ઉ. ભા. ના. મે. એલ્યુ. ઇન્સ. સાહેબની ઓફિસ અમદાવાદ, } (અંગ્રેજીમાં સહી) બી. જે. જી. શાસ્ત્રી
તા. ૨-૧૧-૧૯૩૩. } એલ્યુ. ઇન્સ. ઉ. ભા.

(ઉ. ભા. ના. મે. એલ્યુ. ઇન્સ. સાહેબના તા. ૧૭-૧૧-૧૯૩૩ના પત્ર નંબર ૧૦૦૨૨ માં કરેલી ચૂચનાનુસાર).

જાહેરખબરના નવા ભાગ

આથી સર્વેને ખબર આપવામાં આવે છે કે સને ૧૯૩૦ ના નિર્ણયારિથી જાહેરખબરના ભાગમાં ધકઠોડી કરી તે નીચે મુજબ રાખવામાં આવ્યા છે.

જાહેરખબરના દર

મુદત	એક પાન	આધુ પાન	પા પાન
આધુ વર્ષ	રૂ. ૮૦	રૂ. ૬૦	રૂ. ૪૦
૬ માસ	રૂ. ૪૦	રૂ. ૩૦	રૂ. ૨૦
૩ માસ	રૂ. ૨૫	રૂ. ૨૦	રૂ. ૧૫
૧ માસ	રૂ. ૧૨	રૂ. ૧૦	રૂ. ૭

મુંબઈ ઇલાકાની ઉર્દુ શાળાઓ માટે મંજૂર થયેલાં પુસ્તકોની યાદી ૪૯.

મુંબઈ ઇલાકાની ઉર્દુ શાળાઓ માટે મંજૂર થયેલાં પુસ્તકોની યાદી

લે.ક્ર.	પુસ્તકોનું નામ	અંકકર્તાનું નામ	પ્રગટકર્તા કે લુકસેક્સરનું નામ	કિંમત રૂ. આ. પા.	શા માટે મંજૂરી આપવામાં આવી છે.	રિમાર્ક્સ
૧	અબ્દુલ્લુલાત, અને ૧૯૩૧ની પહેલી આવૃત્તિ	મિ. સુન્દરી મીરજા અહમદશાહ બેગસાહેબ, બ્રિટર	લેખક	૦-૧૩-૦	ઉર્દુ રૂઢીઓમાં ઇનામ અને લાયજેરી માટે.	
૨	અબ્દુલ્લુલાત, અને ૧૯૨૬ની પહેલી આવૃત્તિ	મિ. સુન્દરી મીરજા અહમદશાહ બેગસાહેબ, બ્રિટર	લેખક	૧-૦-૦	ઉર્દુ ગ્રામ્યમિક, માધ્યમિક અને ટ્રેનિંગ ઇન્સ્ટીટ્યુશનોમાં ઇનામ અને લાયજેરી માટે.	
૩	અબ્દુલ્લુલાત, અને ૧૯૩૨ની પહેલી આવૃત્તિ	મિ. સુન્દરી મીરજા અહમદશાહ બેગસાહેબ, બ્રિટર	લેખક	૦-૮-૦	"	
૪	અબ્દુલ્લુલાત, અને ૧૯૩૨ની પહેલી આવૃત્તિ	મિ. સુન્દરી મીરજા અહમદશાહ બેગસાહેબ, બ્રિટર	લેખક	૦-૩-૦	દીવારલુ ૩ માટે બૂચોળના પાઠ્યપુસ્તક તરીકે	
૫	અબ્દુલ્લુલાત, અને ૧૯૩૨ની પહેલી આવૃત્તિ	મિ. સુન્દરી મીરજા અહમદશાહ બેગસાહેબ, બ્રિટર	લેખક	૦-૭-૦	ઉર્દુ ગ્રામ્યમિક, માધ્યમિક અને ટ્રેનિંગ ઇન્સ્ટીટ્યુશનોમાં ઇનામ અને લાયજેરી માટે.	
૬	અબ્દુલ્લુલાત, અને ૧૯૩૨ની પહેલી આવૃત્તિ	મિ. સુન્દરી મીરજા અહમદશાહ બેગસાહેબ, બ્રિટર	લેખક	૦-૮-૦	"	
૭	અબ્દુલ્લુલાત, અને ૧૯૩૨ની પહેલી આવૃત્તિ	મિ. સુન્દરી મીરજા અહમદશાહ બેગસાહેબ, બ્રિટર	લેખક	૦-૮-૦	"	
૮	અબ્દુલ્લુલાત, અને ૧૯૩૨ની પહેલી આવૃત્તિ	મિ. સુન્દરી મીરજા અહમદશાહ બેગસાહેબ, બ્રિટર	લેખક	૦-૧૦-૩	"	

૯	" છઠા સને ૧૯૩૨ ની પહેલી આવૃત્તિ	"	ધી પંતળા પ્રિન્ટિંગ વર્કસ, લાહોર	૦-૭-૦	"
૧૦	" સાતના સને ૧૯૩૩ ની પહેલી આવૃત્તિ	"	"	૦-૧૧-૮	"
૧૧	" આઠના સને ૧૯૩૨ ની પહેલી આવૃત્તિ	"	"	૦-૧૧-૧	"
૧૨	ઉર્દૂની અપરસાન ગ્રામર હિન્દીસા ગ્રામર, ૧૯૩૧	"	"	૦-૨-૧૦	પ્રાયશ્ચિક સંદેશોનાં ધોરણ ૪ માટે પાઠ્યપુસ્તક તરીકે
૧૩	ઉર્દૂની આસાન ગ્રામર હિન્દીસા કુલમ, સને ૧૯૩૩ ની ત્રીજી આવૃત્તિ	"	"	૦-૩-૧	પ્રાયશ્ચિક સંદેશોનાં ધોરણ ૫ માટે પાઠ્યપુસ્તક તરીકે
૧૪	" સીકુમ, " "	"	"	૦-૭-૩	" ૬ અને ૭ માટે અને એ. વી. સંદેશોના ધોરણ ૧ થી ૩ માટે, અને દેવનાગરી પ્રિન્ટિંગ મશીનોમાં પહેલા અને બીજા વર્ગ માટે પાઠ્યપુસ્તક તરીકે
૧૫	પરદનુમા-એ-વલાખા (ધોરણ ૪ થી માટે)	"	"	૦-૧૦-૦	ઉર્દૂ પ્રાયશ્ચિક, પ્રાયશ્ચિક અને દેવનાગરી પ્રિન્ટિંગ મશીનોમાં ધનિતમ અને લાયબ્રેરી માટે
૧૬	હિન્દીનાં, સને ૧૯૨૭ની પહેલી ગ્રામર, સર્વિંગ, બી. એ. આવૃત્તિ	"	"	૦-૫-૦	પ્રાયશ્ચિક સંદેશોનાં પ્રનામ અને લાયબ્રેરી માટે

છાકરાઓ માટે લેવાએલી વર્ગીકૃતિયુક્તર ફાઇનલ પરીક્ષા ઉત્તર ભાગ
ઉ. ભા. માં સને ૧૯૩૩ માં લેવાએલી છાકરાઓ માટેની વ.
ફા. પરીક્ષામાં પાસ થએલા ઉમેદવારોના નામની યાદી:—

નંબર	નામ	માર્ક	નંબર	નામ	માર્ક
ગોધરા સેન્ટર.			૩૧	ભાનુશંકર પુરોષોત્તમ શુક્લ	૨૮૬
૧	મુળીઆ વિશ્રામ પદમાર	૩૭૯	૩૨	પ્રતાપસિંહ કોલાભાઈ મોહીલ	૨૮૬
૨	મણીલાલ મોતીભાઈ પટેલ	૩૭૬	૩૩	રાવસિંહ કુબેરભાઈ બારીઆ	૨૮૬
૩	છગનલાલ મલહાભાઈ કલમી	૩૬૬	૩૪	ગોવિંદભાઈ માધવભાઈ રાય	૨૮૫
૪	છગનલાલ છવણલાલ વાળંદ	૩૫૫	૩૫	ધર્મચરણાલ ઝવેરલાલ જોષી	૨૮૪
૫	ચીમનલાલ આત્મરામ જાની	૩૫૩	૩૬	ગોવિંદભાઈ નાથાભાઈ પટેલ	૨૮૦
૬	મણીલાલ સોમેશ્વર જોષી	૩૪૮	૩૭	સુલીલાલ મગનલાલ પંડ્યા	૨૭૯
૭	જમણલાલ રણજોડ જોષી	૩૨૭	૩૮	ભીખાભાઈ ભાઈજીભાઈ માટી	૨૭૬
૮	નગભાઈ હર્ષદાસ સાધુ	૩૨૪	૩૯	પ્રભાતસિંહ હેમાભાઈ બારીઆ	૨૭૫
૯	અમૃતલાલ શીવરામભાઈ ભટ્ટ	૩૧૬	૪૦	ચીમનલાલ હરિભાઈ રામી	૨૭૩
૧૦	ગોરીશંકર મણીશંકર જોષી	૩૧૬	૪૧	ચિત્રાજી છવા પગી	૨૭૨
૧૧	હરિસિંહ કેસરીસિંહ રાહોડ	૩૧૬	૪૨	વનયશંકર મુળજી પંડ્યા	૨૬૯
૧૨	મોહનલાલ દામોદર જોષી	૩૧૫	૪૩	રાલાભાઈ જોષીભાઈ પટેલ	૨૬૯
૧૩	સોમાભાઈ જયમલભાઈ વરીઆ	૩૧૦	૪૪	અમીરખાન હિમરાવખાનપદાણુ	૨૬૭
૧૪	રણજોડ રામજી પટેલ	૩૦૮	૪૫	કચનલાલ હીરાલાલ દેસાઈ	૨૬૭
૧૫	દેવાભાઈ દલાભાઈ પટેલ	૩૦૭	૪૬	રમણલાલ રાધાકૃષ્ણ શાસ્ત્રી	૨૬૭
૧૬	નટવરલાલ પીતાંબરદાસ પંડ્યા	૩૦૭	૪૭	રવિપ્રસિદ્ધ અણ્ણતસિંહ સોલંકી	૨૬૭
૧૭	આમુલાલ મનસુખલાલ	૩૦૬	૪૮	અંબાઈદાસ હીરદાસ પટેલ	૨૬૬
કદપ્પીઆ			૪૯	મધુસૂદન ધીરજીરામ ભટ્ટ	૨૬૫
૧૮	દામોદર પીતાંબર પંડ્યા	૩૦૫	૫૦	મહામુખલાલ પાનાચંદ સાહ	૨૬૫
૧૯	રૂપસિંહ ભીમસિંહ સોલંકી	૩૦૫	૫૧	નટવરલાલ કેશવલાલ મોની	૨૬૫
૨૦	રાણસિંહ કાદરસિંહ સોલંકી	૩૦૪	૫૨	મણીલાલ નાનાલાલ ભટ્ટ	૨૬૪
૨૧	કાનુભાઈ ખાનુભાઈ વલ્લભર	૩૦૧	૫૩	પરતીલાલ હીરાલાલ ઠાકર	૨૬૩
૨૨	જેઠાલાલ રણજોડ પંડ્યા	૩૦૧	૫૪	મંતાર નાયા પટેલ	૨૬૨
૨૩	કુબેરભાઈ દલાભાઈ માળી	૨૯૭	૫૫	મંગળભાઈ કિશોરભાઈ પટેલ	૨૬૨
૨૪	મગનલાલ સમુદ્રભાઈ કુંભાર	૨૯૪	૫૬	રમણલાલ નાથાલાલ ઝોઝા	૨૬૧
૨૫	પુનવભાઈ મંગળભાઈ પટેલ	૨૯૩	૫૭	છગનભાઈ જોષનાભાઈ	૨૬૦
૨૬	જોસિદ મોહનસિંહ ચોદાણુ	૨૯૨	બારીઆ		
૨૭	મોહનસિંહ વેમસિંહ બારીઆ	૨૯૨	૫૮	રમણલાલ મુંડલાલ જોષી	૨૬૦
૨૮	રામમુખેર રામચંદ્ર ચોદાણુ	૨૯૧	૫૯	જનસિંહ દત્તપત્તસિંહ રાહોડ	૨૫૬
૨૯	પુરોષોત્તમ રેવાશંકર પંડ્યા	૨૯૦	૬૦	મુંડલાલ પુરોષોત્તમ નુથાર	૨૫૬
૩૦	મણલાલ મણજીરામ નિવેરી	૨૮૮	૬૧	મંગળભાઈ ભીખાભાઈ પટેલ	૨૫૬
			૬૨	આમુલાલ રણજોડદાસ આચ.	૨૫૫

૬૨ રૂઝિલાલ મધિર પંડ્યા	૨૫૫	૧૦૧ ડોડાભાઈ સવજભાઈ પટેલ	૨૨૩
૬૨ ચાલીલાલ મુળજીભાઈ	૨૫૫	૧૦૨ ન્યંતિલાલ ચુનીલાલ પરીખ	૨૧૭
કોન્ક્રેટર :		ખેતીવાડી ખાયસ કોર્સ	
૬૫ દરિઆવગર ઉમેદગર ગોસાઈ	૨૫૪	૧ શિકરાભાઈ ગોમજીભાઈ રાહોડ	૩૫૯
૬૫ મણીશંકર મોતીરામ બેવી	૨૫૪	૨ ઉદસિંહ લાલસિંહ પટેલ	૩૫૮
૬૭ લક્ષ્મણસિંહ નાયુસિંહ સોલંકી	૨૫૭	૩ શંભુરાઈ ગાયજીભાઈ ખારીઆ	૩૫૨
૬૭ મણીશંકર જગન્નાથ દવે	૨૫૭	૪ સરદારસિંહ પહાડસિંહ	૩૪૪
૬૭ મંગળદાસ બીમજીભાઈ પટેલ	૨૫૭	ખારીઆ	
૭૦ ચુનીલાલ પ્રેમચંદ દરજી	૨૫૨	૫ મનસુખભાઈ ધોરભાઈ	૩૩૦
૭૦ મોતીભાઈ લીંખાભાઈ ખારીઆ	૨૫૨	ખારીઆ	
૭૨ લીંખાસિંહ નહારસિંહ લવાણા	૨૫૦	૬ કુશરીસિંહ છેલાભાઈ પરમાર	૩૨૧
૭૨ ગોપુજી અતુજી પટેલ	૨૫૦	૭ શિકરાભાઈ નાથાભાઈ વસાયા	૩૨૨
૭૪ બીખાલાલ હરિલાલ દંકર	૨૪૯	૮ દલસિંહ નાનાભાઈ ખારીઆ	૩૨૧
૭૫ દુર્યંતરાય અંબાલાલ દવે	૨૪૮	૯ સુરસિંહ દલસિંહ પનડા	૩૧૯
૭૫ મંગળસિંહ પહાડસિંહ રાહોડ	૨૪૮	૧૦ ચનાભાઈ વક્તાભાઈ પટેલ	૩૧૩
૭૭ મનસુખરામ રજુછોડ પંડ્યા	૨૪૭	૧૧ મુરાભાઈ ખાલુભાઈ ખારીઆ	૩૧૨
૭૮ પ્રભાત નારાયણ દામેર	૨૪૫	૧૨ મોમાભાઈ ધેમાભાઈ પટેલ	૩૦૭
૭૯ કમાલસિંહ ધરમસિંહ લવાણા	૨૪૪	૧૩ મુરાભાઈ કાજુભાઈ ગોહીલ	૨૯૩
૮૦ અંબાલાલ મગનલાલ સાહ	૨૪૩	૧૩ ગોહનસિંહ ભુદરભાઈ પટેલ	૨૯૩
૮૧ રમણલાલ શંકરલાલ દાકોર	૨૪૨	૧૫ રંગજીભાઈ મુરાભાઈ દામેર	૨૮૮
૮૨ વામજીભાઈ રામજીભાઈ પટેલ	૨૪૧		
૮૨ મેરોભાઈ દીપસિંહ પટેલ	૨૪૧	ઉર્દુ-ગુજરાતી.	
૮૨ કાલુભાઈ મોદજીભાઈ આહીર	૨૪૧	૧ અબ્દુલસત્તાર ઇસ્માઈલ ગાંસ	૨૬૪
૮૫ મુરાભાઈ કન્યાણુ પટેલ	૨૪૦	૨ મહમ્મદખાન મોસ્તફાખાન પહાણ	૨૪૪
૮૫ ઇબ્રાહિમ સોમા ટોળી	૨૪૦	૩ વજીદુદ્દીન ખાસીનખાંયાં કાઝી	૨૩૧
૮૫ લાલાભાઈ મીલાભાઈ વણુકર	૨૪૦	લઝમ સેન્ટર.	
૮૫ નગીનદાસ શંકરલાલ પાળંદ	૨૪૦	૧ ત્રિભોવન ચુનીલાલ મોદી	૪૧૪
૮૫ રજુછોડભાઈ શંકરભાઈ પટેલ	૨૪૦	૨ હરિભાઈ જેરામ કોટેલા	૩૮૭
૯૦ શંતિલાલ મોહનલાલ શુક	૨૩૮	૩ મહેસચંદ્ર ખડેરાવ જગનાપ	૩૭૯
૯૧ જેઠતસિંહ ભગતસિંહ મોહીલ	૨૩૭	૪ દાકોરલાલ જગનલાલ મહી-	૩૬૧
૯૧ મહતલાલ મીરવરલાલ સાહ	૨૩૭	આવાળા	
૯૩ રમણલાલ મુળજીરામ પંડ્યા	૨૩૬	૫ હીરાલાલ રજુછોડદાસ	૩૫૭
૯૪ પ્રભુદાસ ભગવાન વાળંદ	૨૩૫	મહરવાળા	
૯૫ મગનભાઈ વરધાભાઈ પટેલ	૨૩૩	૬ લાણુભાઈ હરિભાઈ પટેલ	૩૫૩
૯૬ પ્રતાપ ભોલાઈ પટેલ	૨૩૧	૭ હસમુખલાલ અનંદરામ શુક્લ	૩૫૨
૯૭ અમૃતલાલ લલ્લુભાઈ સોની	૨૩૦	૮ જેમંગ દેવાં પટેલ	૩૩૭
૯૮ લક્ષ્મણરાવ માધવરાવ	૨૨૮	૯ ન્યંતિલાલ ડોડાલાલભાવસાર	૩૨૬
અપાનકર		૯ અંબરવંદન લલ્લુભાઈ બેવી	૩૨૬
૯૮ કિદ્દેચંદ તારાચંદ લણસારી	૨૨૮		
૧૦૨ રમણલાલ સોમાલાલ પરીખ	૨૨૭		

૮૪ પ્રભાતસિંહ નવરસિંહ રાજ	૨૪૨
૮૪ મળીશંકર રામશંકર વૈદ્ય	૨૪૨
૮૭ નવિનચંદ્ર ગ્રજલાલ પારેખ	૨૪૮
૮૮ દેવજીભાઈ નરસિંહભાઈ પટેલ	૨૩૫
૮૯ મહમદ ઇસ્માઈલ મુસા પટેલ	૨૩૨
૯૦ વૈદ્યસાલ વલ્લભભાઈ પટેલ	૨૨૫

બેતીવારી બાયસ કોર્સ

૧ લવગણ બાવાભાઈ બીલ	૩૨૫
૨ રામચંદ્રાલ જમનભાઈ ગામેરી	૩૦૮
૩ રામચંદ્ર રણજીભાઈ પટેલ	૩૦૮
૪ રમણલાલ રાંછેલાલ ભટ્ટ	૨૬૭
૫ નાનજી દેવજીભાઈ ગામેરી	૨૬૫
૬ પાઉલ જીવજીરાવ ભોંસલે	૨૮૪
૭ પુરુષોત્તમ નાથાભાઈ જોષી	૨૮૩
૮ આર્મી ઉદ્દભાઈ પટેલ	૨૮૧
૯ ગુલાનભાઈ નવરામભાઈ પટેલ	૨૮૧
૧૦ ધુરીઆ મંગળદાસ શિરતી	૨૮૦
૧૧ પ્રમોદાસ જેઠાભાઈ પટેલ	૨૬૨
૧૨ લક્ષ્મણ પંચલ દેવડકર	૨૫૮
૧૩ સુમનલાલ રામજીભાઈ	૨૫૪

ઉપાધ્યાય

ઉર્દુ-ગુજરાતી

૧ મહમદ અહમદ ઇબ્રાહીમ	૩૭૬
પટેલ	
૨ આદમ ઉમરજી બક્ષ પટેલ	૩૪૩
૩ અહમદ ઇબ્રાહીમ બાપુ બચા	૨૭૪
૪ આદમ મુસા પટેલ	૨૬૮
૫ ગુલામ મહમદ ઇબ્રાહીમ	૨૫૬
મુસા મુન્શી	
૬ અહમદ ઇસ્માઈલ હસન પટેલ	૨૫૮
૭ મુસા વલી પટેલ	૨૮૩
૮ ઇસ્માઈલ અલીઆદમ પટેલ	૨૩૯
૯ દાઉદ અહમદ મુસા પટેલ	૨૩૬

ગુજરાતી-ઉર્દુ

૧ મહમદ ઇસ્માઈલ વલી પટેલ	૩૮૮
૨ હસન ઇસમ અમીજી પટેલ	૩૫૭
૩ અહમદ ઇસ્માઈલ પટેલ	૩૫૦

૪ વલી ઇસા બાકુબ પટેલ	૩૪૨
૫ મુસા વલી આદમ પટેલ	૩૪૧
૬ ઇબ્રાહીમ અલી મુસા પટેલ	૩૪૦
૭ મહમદ યુસુફ અલી પટેલ	૩૪૦
૮ આદમ અહમદ બાકુબ પટેલ	૩૩૮
૯ અહમદ દાઉદ પટેલ	૩૩૬
૧૦ મહમદ હસન મુસા પટેલ	૩૩૬
૧૧ ઇસ્માઈલ ઇબ્રાહીમ પટેલ	૩૩૪
૧૨ ડુમેન રહીમ આલમ મલેક	૩૩૨
૧૩ વલી મહમદ ઉમર પટેલ	૩૩૨
૧૪ મહમદ યુસુફ મુસા પટેલ	૩૨૬
૧૫ વલી મહમદ દાઉદ પટેલ	૩૨૬
૧૬ અહમદ યુસુફ આદમ પટેલ	૩૨૫
૧૭ અહમદ ઇસ્માઈલ ઇબ્રાહીમ	૩૨૨
પટેલ	
૧૮ વલી ઇસા મુલેમાન પટેલ	૩૧૫
૧૯ ઇબ્રાહીમ અબ્દુલ્લા પટેલ	૩૧૨
૨૦ મહમદ ઉમરજી બાપુ પટેલ	૩૦૭
૨૧ મહમદ મુલેમાન ઇસા પટેલ	૩૦૬
૨૨ મુસા ઇબ્રાહીમ અહમદ પટેલ	૩૦૩
૨૩ હસમ ફકુ મુસા પટેલ	૩૦૨
૨૪ અલીમહમદ આદમ પટેલ	૩૦૧
૨૫ ઇબ્રાહીમ મુસા બક્ષ પટેલ	૨૯૯
૨૫ મહમદ આદમ હસન પટેલ	૨૯૯
૨૭ મહમદ વલી દાઉદ પટેલ	૨૯૮
૨૮ વલી ઉમરજી ઇબ્રાહીમ પટેલ	૨૯૬
૨૯ મુલેમાન આદમજી ભૈયાત	૨૯૩
૩૦ અલી દાઉદ ઇબ્રાહીમ પટેલ	૨૮૬
૩૦ હસન ઇસા પટેલ	૨૮૬
૩૨ યુસુફ ઇસ્માઈલ અહમદ પટેલ	૨૮૦
૩૩ મહમદ યુસુફ ઇબ્રાહીમ પટેલ	૨૭૫
૩૩ મહમદમલી શાહ-સાદુલ-	૨૭૫
મીયાં સૈયદ	
૩૩ ઇસ્માઈલ મહમદ યુસુફ પટેલ	૨૭૫
૩૬ અલીભાઈ મહમદ નાથા પટેલ	૨૭૩
૩૭ વલીમુસા આદમ પટેલ	૨૭૧
૩૮ આદમ મુસા ઉમર પટેલ	૨૬૭

મુરત-સેન્ટર

૧ જવાનભાઈ બાહીદાસ પટેલ	૩૮૧
------------------------	-----

૭૮ છીખા મકન પટેલ	૨૯૧ ૧૧૫ પરભુ પ્રેમા પટેલ	૨૮૧
૭૮ ખંડુભાઈ નારણુદેસાઈ	૨૯૧ ૧૧૫ રામાભાઈ ભગાભાઈ પટેલ	૨૮૧
૮૧ છોટુભાઈ ધીરજલાલ નાયક	૨૯૫ ૧૧૬ હીરાલાલ લાલચંદ ભરતીઆ	૨૮૦
૮૧ જ્ઞાતાભાઈ ભુત્તાભાઈ ભગત	૨૯૫ ૧૧૬ મીઠા દીના ખારવી	૨૮૦
૮૧ મીઠા લાલા ખારવા	૨૯૫ ૧૧૬ પરભુભાઈ ગોપાળભાઈ પટેલ	૨૮૦
૮૪ જીવણ હંસજી પટેલ	૨૯૪ ૧૨૨ મણીલાલ રણછોડ પટેલ	૨૭૬
૮૪ રણુછોડજી નાગરજી દેસાઈ	૨૯૪ ૧૨૨ મદમદ સાહેબ મદમદ અંગા-	૨૭૬
૮૪ હાકોરભાઈ પ્રાણુભાઈ નાયક	૨૯૪	લીઆ
૮૭ ગોવિંદજી લખુભાઈ પટેલ	૨૯૩ ૧૨૨ શાંતિલાલ ઘેલાભાઈ શાહ	૨૭૬
૮૭ ગુણવંતલાલ જગીયતગમ પાઠક	૨૯૩ ૧૨૨ દક્ષિણરામ રણછોડભાઈ પટેલ	૨૭૬
૮૬ ધીરજલાલ રતનજી પારેખ	૨૯૧ ૧૨૬ અણવંતભાઈ જેરામભાઈ પટેલ	૨૭૮
૮૬ મીલમટ જીવણજી વાઘેલા	૨૯૧ ૧૨૬ રણુછોડ ભીખાભાઈ પટેલ	૨૭૮
૮૮ નરસિંહભાઈ નાયુભાઈ સીચ-	૨૯૧ ૧૨૮ મકનજી ભીમભાઈ દેસાઈ	૨૭૭
લુવાળા	૧૨૬ અમૃતલાલ પરભુદાસ પટેલ	૨૭૬
૯૨ ઘેલાભાઈ મોહનજી દેસાઈ	૨૯૦ ૧૨૬ દયાળજી ઘેલાભાઈ નાયક	૨૭૬
૯૩ અખંડુલ મકુર મદમદ શેખ	૨૮૬ ૧૨૬ મોહનભાઈ દલપતભાઈ નાયક	૨૭૬
૯૩ ગોપાળભાઈ નાયુભાઈ વાંઝી	૨૮૬ ૧૨૬ મોહનલાલ પરભુભાઈ દેસાઈ	૨૭૬
૯૩ કેશવ ડાહ્યા પટેલ	૨૮૬ ૧૨૬ નાગર વલ્લભ પટેલ	૨૭૬
૯૩ મુળચંદભાઈ નાગરજીભાઈ	૨૮૬ ૧૨૬ નાયુભાઈ લાલભાઈ નાયક	૨૭૬
સોની	૧૩૫ છોટાલાલ મગનલાલ ખારાટ	૨૭૫
૯૭ મણીલાલ નાગરજી નાયક	૨૮૮ ૧૩૫ મગનલાલ કાળીદાસ દેસાઈ	૨૭૫
૯૭ મોહનલાલ નારણુદાસ તનીઆ	૨૮૮ ૧૩૭ મોતીભાઈ પરશોતમ પટેલ	૨૭૪
૯૯ નરવરલાલ અંગાલાલ ત્રિવેદી	૨૮૭ ૧૩૭ મુખા મુધા પટેલ	૨૭૪
૯૯ રમણુભાઈ નિન્જાભાઈ દેસાઈ	૨૮૭ ૧૩૯ જગનલાલ હરિભાઈ નાયક	૨૭૩
૧૦૨ મણુલાલ નિન્જાભાઈ દેસાઈ	૨૮૬ ૧૩૯ ગૌરીશંકર અહેચર વ્યાસ	૨૭૩
૦૨ કસનજી ભુલાખભાઈ દેસાઈ	૨૮૫ ૧૩૯ ધનંજીરામ ભુગવાનજી મચ્છી	૨૭૩
૦૨ મંગા બહાદુર પટેલ	૨૮૫ ૧૩૯ નુરમીઆ મદમદમીઆ શેખ	૨૭૩
૦૨ પરભુભાઈ ભુલાભાઈ પટેલ	૨૮૫ ૧૩૯ પ્રભાશંકર ધનંજીશંકર વ્યાસ	૨૭૩
૦૫ અંગારામ દવારામ પટેલ	૨૮૩ ૧૩૯ રણુછોડ રામા પટેલ	૨૭૩
૦૫ મણીલાલ જીવણજી પટેલ	૨૮૩ ૧૪૫ ધરમાઈલ મદમદલાઈ દેસાઈ	૨૭૨
૦૫ રમણુલાલ લલ્લુભાઈ દેસાઈ	૨૮૩ ૧૪૫ મગન ભીખા પટેલ	૨૭૨
૦૫ રણુછોડ ડાહ્યા પટેલ	૨૮૩ ૧૪૫ મણુભાઈ રણુછોડજી નાયક	૨૭૨
૦૫ હાકોરલાલ ઝવેરચંદ શાહ	૨૮૩ ૧૪૮ ચંદુલાલ છોટુભાઈ વૈરય	૨૭૧
૦૫ વિનયચંદ છોટાલાલ જોષી	૨૮૨ ૧૪૮ મગન જયુ પટેલ	૨૭૧
૧૧ દયારામભાઈ અંગાભાઈ પટેલ	૨૮૨ ૧૫૦ ભીખુભાઈ રચનાથજી વશી	૨૭૦
૧૧ કીલમ રખજી ચોધરી	૨૮૨ ૧૫૧ ભગા મીઠાલ પટેલ	૨૬૬
૧૧ મણુલાલ મુતીલાલ મહેતા	૨૮૨ ૧૫૧ દયાળજી મોરારજી નાયક	૨૬૬
૧૧ માવલજીભાઈ ગોવિંદજી પટેલ	૨૮૨ ૧૫૧ મોહનભાઈ પરભુભાઈ પટેલ	૨૬૬
૧૫ અચતા મદીઆ પટેલ	૨૮૧ ૧૫૧ રમણુલાલ નરભેરામ બેળી	૨૬૬
૧૫ ડાહ્યા ખાખર પટેલ	૨૮૧ ૧૫૫ સગાભાઈ મોરારજી પટેલ	૨૬૮

૧૫૫૫નરુખલાલ નારંગેકર વ્યાસ	૨૬૮	૧૬૨ખંડુલાઇ મોહનજી નાયક	૨૫૬
૧૫૫૫વીરજીભાઈ લખુભાઈ પટેલ	૨૬૮	૧૬૨મણીભાઈ શુભાખભાઈ નાયક	૨૫૬
૧૫૫૫લુભાઈ નાથાભાઈ પટેલ	૨૬૮	૧૬૨રઘુજીભાઈ રતનભાઈ ધાસીઆ	૨૫૬
૧૫૫૫રામા ગોવિંદ પટેલ	૨૬૮	૧૬૭૧૬૭પરભુભાઈ વનમાળીભાઈ પટેલ	૨૫૫
૧૬૦છીયા કાળા પટેલ	૨૬૭	૧૬૭૧૬૭રતીલાલ અમરતરામ બટ	૨૫૫
૧૬૦મોદાર વસન માડકા	૨૬૭	૧૬૭૧૬૭લક્ષ્મીભાઈ નારણજી પટેલ	૨૫૪
૧૬૦કાકરભાઈ મગનલાલ બટ	૨૬૭	૨૦૦ભાણુભાઈ સુખાભાઈ પટેલ	૨૫૩
૧૬૩પરભુભાઈ જયજીભાઈ પટેલ	૨૬૬	૨૦૦દયાજી ભગવાનજી દેસાઈ	૨૫૩
૧૬૪અરેયરભાઈ ગોવિંદભાઈ પટેલ	૨૬૫	૨૦૦જયજી ભુલાભાઈ પટેલ	૨૫૩
૧૬૪જયવંતરાજ ભાઈચંદ શાહ	૨૬૫	૨૦૦મણીભાઈ ગોવિંદજી પટેલ	૨૫૩
૧૬૪પિમાભાઈ રડીઆ પટેલ	૨૬૫	૨૦૮બાકાશંકર દેવશંકર પંડ્યા	૨૫૨
૧૬૪વજ્રભાઈ પરશોતમ ભગત	૨૬૫	૨૦૮યુધીઆ ભગા પટેલ	૨૫૨
૧૬૮મંગા નિચ્છા પટેલ	૨૬૪	૨૦૮છાટાલાલ અંબારામદાસ	૨૫૨
૧૬૮દોદારદાસ છીનુભાઈ	૨૬૪	૨૦૮ગોવનભાઈ નાયુભાઈ પટેલ	૨૫૨
કટોરીવાળા	૨૦૮	સેવદ કિંતેખાર અહમદસેયદ	૨૫૨
૧૭૦ડીયાભાઈ બાંબરભાઈ પટેલ	૨૬૩	અનુદીન ડાદરી	
૧૭૦પ્રદલાદ દયારામ બટ	૨૬૩	૨૦૪મોતીરામ હરિદાસ બાવજી	૨૫૨
૧૭૨અગાભાઈ નાયુભાઈ પટેલ	૨૬૨	૨૦૪પ્રાણજીવન ચીમનલાલ	૨૫૨
૧૭૨જયવદનલાલ હીરાલાલ	૨૬૨	પારવારવાળા	
સુખડીઆ	૨૧૧	અનુદુલભીઆ શુભામદુસેઈન	૨૫૧
૧૭૨મણીભાઈ શુભાખભાઈ વડી	૨૬૨	નાતાલી	
૧૭૫ડીયા બીજલા પટેલ	૨૬૧	૨૧૧અનાપસિદ અનુપસિદ પરમાર	૨૫૧
૧૭૬અંદુલાલ શુભાખચંદ શાહ	૨૬૦	૨૧૩બાણુ દયાળ પટેલ	૨૪૯
૧૭૬દયાળ જેરામ પટેલ	૨૬૦	૨૧૩ગણેભાઈ વનમાળી પટેલ	૨૪૯
૧૭૬દિખતસિદ ગોમાનસિદ વણાય	૨૬૦	૨૧૩મહુસુદન વનમાળી પટેલ	૨૪૯
૧૭૬ધીરુભાઈ પરાંગજી રાવળ	૨૫૯	૨૧૩રમણિકલાલ મગનંદ વ્યાસ	૨૪૯
૧૭૬મોરાર સોમા પટેલ	૨૫૯	૨૧૩રમભાઈ નરોત્તમ પટેલ	૨૪૯
૧૭૬મુળચંદ નાયુભાઈ સોની	૨૫૯	૨૧૩વિજ્ઞાણસિદ છીનાભાઈ મેતાત	૨૪૯
૧૭૬નરોત્તમ વજ્રમ પટેલ	૨૫૯	૨૧૬નરોત્તમભાઈ ખોદેયરભાઈ પટેલ	૨૪૭
૧૭૬પરભુ નાગર પટેલ	૨૫૯	૨૧૬રમણિકલાલ નાયુભાઈ નાયક	૨૪૭
૧૭૬શંકરરાવ રામકિશ દેવગ	૨૫૯	૨૧૬છોટલાલ નાયુભાઈ નાયક	૨૪૭
૧૮૫ઈશવરન મહનજી શુક્લ	૨૫૮	૨૨૨અશુરાવ ભગવતરાવ પલાન્ડે	૨૪૬
૧૮૫પરભુભાઈ હીરાભાઈ પટેલ	૨૫૮	૨૨૨કેશવંકર મોહનલાલ દવે	૨૪૬
૧૮૭હીરાલાલ મુરજરામ બેયી	૨૫૭	૨૨૨નટપરલાલ મણીશંકર દેસાઈ	૨૪૬
૧૮૭મહમદસદીક અમીરમીઆશેખ	૨૫૭	૨૨૨આદવરાવ બાહુરાવ લાંડો	૨૪૬
૧૮૭રામસિદ દાનાસિદ ગોવિંદ	૨૫૭	૨૨૬અગા બાણા પટેલ	૨૪૫
૧૮૭રઘુજીજી વસનજી પટેલ	૨૫૭	૨૨૬વિદલભાઈ કુબેરભાઈ પટેલ	૨૪૫
૧૮૭છોટરમાઈ દલપતભાઈ દેસાઈ	૨૫૭	૨૨૮બાણુ નારણ પટેલ	૨૪૪
૧૮૨વ્યાગ દસન પટેલ	૨૫૬	૨૨૮કેશલાલ જમીનવાસ પંડ્યા	૨૪૪
૧૮૨શુભાખભાઈ ઝીજીભાઈ દેસાઈ	૨૫૬	૨૨૮મગનલાલ રમનાથજી દેસાઈ	૨૪૪

૨૩૧ બાલુભાઈ ગોંડાભાઈ પટેલ	૨૪૩ ૨૧૨ મણિદાસ જમીયતરામ ભટ્ટ	૨૨૫
૨૩૧ દુર્લભભાઈ પરાગજી નાયક	૨૪૩ ૨૧૩ રમણભાઈ નાગરભાઈ પટેલ	૨૨૪
૨૩૩ હિલાભાઈ માલવ મારતર	૨૪૨ ૨૧૪ ગુલાબભાઈ ગોપાળજી નાયક	૨૨૩
૨૩૮ હીસામીઆ હુસેનમીઆ ગેખ	૨૪૨ ૨૧૪ પરશોત લલુ પટેલ	૨૨૩
૨૩૩ ચંદ્રમણ જના પટેલ	૨૪૨ ૨૧૪ રામસિંહ દુલ્લભભાઈ ચૌહાણ	૨૨૩
૨૩૩ મહેરવાન લલુ પટેલ	૨૪૨ ૨૧૭ પ્રાણુલાલ સેવકલાલ	૨૨૨
૨૩૨ વનભાઈ શોભાભાઈ પટેલ	૨૪૨	ગોમ્તેવાળા
૨૩૮ મોતીભાઈ નારણજી પટેલ	૨૪૧	
૨૩૮ સુખા મોરાર પટેલ	૨૪૦	
૨૩૬ કાકોરલાલ ખંડુભાઈ વશી	૨૪૦	
૨૪૧ કાળા મીતાલ પટેલ	૨૩૮	૧ અંબી રમલા ચોધરી ૩૦૩
૨૪૧ ગમમિદ નારાયણ દોડીઆ	૨૩૮	૨ કોટુભાઈ મગનલાલ પટેલ ૨૮૨
૨૪૩ બીખાભાઈ કાળાભાઈ પટેલ	૨૩૭	૩ જના નરસિંહ ચોધરી ૨૭૮
૨૪૩ કૃષ્ણર ધેરા પટેલ	૨૩૭	૪ અમરા કુતારા તત્તાવીઆ ૨૭૦
૨૪૩ કમળાજી કરે પ્રાણુસ કરે ભટ્ટ	૨૩૭	૫ જનીઆ જોગી પટેલ ૨૬૬
૨૪૬ જનયાલો ભુલા પટેલ	૨૩૬	૬ મોહનભાઈ હરિલાલ નાયક ૨૬૮
૨૪૬ વિજયસ કરે દેવચંદ્ર જોષી	૨૩૬	૭ અમૃતસિંહ મુકરજી ઘોડીઆ ૨૬૭
૨૪૮ દિપસિંહ નરસિંહ ધુમ	૨૩૫	૮ કોટુભાઈ કાળીદાસ દેસાઈ ૨૬૪
૨૪૮ નરસિંહ જોગા પટેલ	૨૩૪	૯ કૃષ્ણર રાજઆ ચોધરી ૨૬૧
૨૫૦ જનસાલ મોતીરામ પટેલ	૨૩૩	૧૦ રાહજી કાનજી પટેલ ૨૬૦
૨૫૦ નંધનજી વલ્લભ પટેલ	૨૩૩	૧૧ નાગજી વસલા ચોધરી ૨૫૭
૨૫૦ દરિયાલ શંકરલાલ પારેખ	૨૩૩	૧૨ લલુભાઈ નારણજી નાયક ૨૫૧
૨૫૩ નાનુભાઈ નિચાભાઈ નાયક	૨૩૨	
૨૫૪ ગોવિંદભાઈ નાથુભાઈ પટેલ	૨૩૦	
૨૫૫ સુધીઆભાઈ જોડાભાઈ રાણા	૨૨૯	
૨૫૫ દયાળભાઈ મોરારભાઈ	૨૨૯	
૨૫૫ પાસડીઆ		
૨૫૫ મહાજાન ગુલાબજાન પરાણ	૨૨૯	૧ અમીર કરોમ મલેક ૩૩૭
૨૫૮ પ્રાણુસ કરે ઘેસાભાઈ રાયગ	૨૨૮	૨ રમુલ પીરગાઈ મલેક ૨૯૭
૨૫૮ રામા પરશોતમ પટેલ	૨૨૮	૩ અલીકદીન અહમદમીઆ કાઝી ૨૯૦
૨૬૦ મદમદ કાલુ મરાસીઆ	૨૨૬	૪ અમલુલક કમરમીઆ કોકટર ૨૮૧
૨૬૧ દયારામભાઈ રણજીઆઈ	૨૨૫	૫ હુસેન મદમદ મલેક ૨૮૧
પટેલ	-	૬ મુસદ્દ કરગાઈલ પટેલ ૨૮૧
		૭ રહીમખાન રમજાનખાન પરાણ ૨૫૬

ખેતીવાડી ખાચસ ટોસ

ગુજરાતી-ઉર્દુ

ઉ. જા. ના. મે. એન. ઇ. સ.
સાહેબની ઓફિસ,
અમદાવાદ, તા. ૧-૯-૧૯૩૩

(અંગ્રેજીમાં સહી)
બી. જી. ઇ. શાર્મા
એન. ઇ. સ. ઉ. જા.

(ઉ. જા. ના. મે. એન. ઇ. સ. સાહેબના તા. ૨૨-૯-૧૯૩૩ ના
પત્ર નં. ૭૬૫૩ માં કરેલી ગુચનાનુસાર),

નવાં પુસ્તકો

મું. ઇ. કેળવણીખાતાએ પાઠ્યપુસ્તક તરીકે મંજુર કર્યું છે.

વ્યાકરણના સહેલા પાઠો

પુસ્તક ૧

[વિષય-આકરણના અમુલ્યકાલ દર્શક]
જા. એ. એમ. ડી. સી. ઇ.

વ્યાકરણના પ્રથમ લખાણમાં જે પરંતુ તેમાં વિદ્યાર્થીઓ રસ લઈ શકતા નથી; પરંતુ આ વ્યાકરણની રચના સરળતા અને સીધી એવાં સુંદર છે કે બાળક મુશ્કેલી સિવાય આ કઠિન વિષય સહેલાઈથી અભ્યાસ કરી શકે છે. વિદ્યાર્થીઓના મોઝો સહેલો કરવા ખાતર આ વ્યાકરણ પહેલી તકે દરેક રજૂઆતમાં ધ્યાન કરવું જોઈએ.

પુસ્તક ૧ હું ૦-૨-૦

૨ જુનું ૦-૪-૦

મું. ઇ. સરકારી કેળવણીખાતાએ મંજુર કરેલાં

ગુજરાતી એટલાસ

પુસ્તક જૂગોળની વ્યાખ્યાઓના

નકશા—

ઐતિહાસિક ચાર નકશા

ઉપરાંત

લઘુ પછી ભૌગોલિક ચર્ચા

દેશકરો સાથે અને નવી રેલવે

સંકલ્પ સાથે આ છેલ્લામાં

છેલ્લો એટલાસ છે.

કિંમત ૦-૨૨-૦

છાકરાઓ માટે

વર્નાક્યુલર પ્રવેશક

આ પુસ્તકમાં વર્નાક્યુલર શાળાના પરીક્ષાના બધા વિષયો વિસ્તારથી અને સરળ પદ્ધતિથી આપેલા છે. આજ સુધીના પ્રશ્નો આવી બધા પ્રશ્નોની જાણ થઈ ગઈ છે. આ પુસ્તક ખરીદવા કરતાં આ પુસ્તક ખરીદી પરીક્ષા પહેલેથી વધુ પાસ કરી શકાય.

કિંમત ૨-૨-૦ કમિશન સાથે.

વર્નાક્યુલર પ્રવેશકનો વધારો

(૧૯૦૦-૩૧ ના પ્રશ્નો) ૦-૪-૦

કન્યાઓ માટે

શાળાના શિક્ષિકા

કન્યાઓની શાળાના પરીક્ષા માટે

સંપૂર્ણ અભ્યાસક્રમને અનુસરી આ એક જ પુસ્તક તૈયાર થયેલું છે. આ પુસ્તકથી દરેકને મનોપ થયેલો છે. દરેક દરેક વિદ્યાર્થીનીઓએ પરીક્ષા પાસ થવા માટે આ પુસ્તક પહેલી તકે ખરીદવું જરૂર છે. તેમાં આજ સુધીના પ્રશ્નો આવી બધા છે.

કિંમત ૧-૨૨-૦

હિંદનો સંપૂર્ણ ઇતિહાસ

પરીક્ષાની બદલાયેલી પદ્ધતિ અનુસાર તૈયાર કરવામાં આવેલો છાકરાઓ અને વિદ્યાર્થીનીઓના બધા વર્ગોના પ્રશ્નો સાથે આ ઇતિહાસ તૈયાર થયેલો છે. બંને પાસ થવા માટે આ પુસ્તક પહેલી તકે ખરીદી લેવું ખરું જરૂર છે.

કિંમત ૦-૧૧-૦

ગુજરાત સાહિત્ય મંદિર: રીપ્રિન્ટ, અમદાવાદ.

ખાતા તરફથી મંજુર થયેલાં

મેસર્સ ભટ્ટ અને પંચોલી કૃત

પ્રાથમિક શાળાનાં અંકગણિત

ભાગ ૧ લો : પદ્ધતિવિભાગ અને અભ્યાસવિભાગ [શિક્ષકો માટે]

પ્રાળવર્ગ અને પહેલા ધોરણ માટે. ૦-૭-૦

ભાગ ૨ જો : પદ્ધતિવિભાગ. [ધોરણ બીજા, ત્રીજા, ચોથાના શિક્ષકો માટે] ૦-૮-૦

ભાગ ૩ જો : અભ્યાસવિભાગ : [માત્ર વિદ્યાર્થીઓ માટે]

ધોરણ ૨ જી : કિ. ૦-૨-૬

ધોરણ ૩ જી : કિ. ૦-૩-૦

ધોરણ ૪ જી : કિ. ૦-૩-૦

મદત : ધોરણવાર સામગ્રી પચીસ ગ્રામ ઉપર પદ્ધતિવિભાગનું પુસ્તક

ગુજરાતની ભૂગોળ, કર્તા-વલ્લભભાઈ લલ્લુભાઈ પટેલ ૦-૪-૦

મુખર્મી હવાકાની ભૂગોળ. } કર્તા-પ્રીતમરાય વજરાય દેસાઈ ૦-૫-૦
હિંદુસ્તાનની ભૂગોળ. }

વાર્તારૂપી ગુજરાતનો ઇતિહાસ. દલસુખરામ ચુનીલાલ ત્રિવેદી ૦-૪-૦

દિલ્લીના ઇતિહાસનું પ્રથમ દર્શન. બાલુભાઈ લલ્લુભાઈ કાશી ૦-૧૨-૦

શાયોપયોગી હિંદુસ્તાનનો ઇતિહાસ. (સંખ્યઅંકધોરણ સાથે) ૦-૧૪-૦

કર્તા-મગનલાલ માણિકલાલ ધોળાકીઆ.

વેપારવિજ્ઞાન અને દેશીનામું, કર્તા-દુર્ગાશંકર શિવશંકર યાત્રિક. ૦-૬-૦

ગુજરાતી કોષીયુક્ત નંબર ૧ થી ૫ દરેકની કિંમત : ૦-૧-૬

ગજરાવાળા કોષીયુક્ત નંબર ૧ થી ૨ દરેકની કિંમત : ૦-૧-૬

નસુનાની પત્રિકા, મંગાવો.

લખો:-મેનેજર, શ્રી ગુજરાત એડિશન્સ બુકડીયા,
રતનપોળને નાકે, રીયારાડ, અમદાવાદ.

મુંબઈ ઇલાકાના સરકારી કેળવણીખાતા તરફથી આ પુસ્તક પ્રાથમિક અને માધ્યમિક શાળાઓ માટે પાઠ્ય પુસ્તક તરીકે સંજુર કરવામાં આવ્યું છે.

અંગ્રેજી ધોરણ ૧ થી ૩ અને ગુજરાતી ધોરણ ૫ થી ૭ માટે

દુનિયાની સરળ ભૂગોળ.

૧૧૫ ચિત્રો અને આકૃતિઓ સાથે.

કર્તા.

અમૃતલાલ મોહનલાલ પરિખ, બી. એ., એમ. ટી. સી.,

દેડગારસર, વ્યુબિલી ઇન્ડિસ્ટ્રિયલ; ઉમરેઠ.

કિંમત રૂ. ૧—૨—૦.

ભૂગોળ શિક્ષણની આધુનિક ભાવના પ્રમાણે રચાયેલી અને પ્રદેશીય પદ્ધતિ પ્રમાણે લખાયેલી ભૂગોળ. પ્રથમ ગુજરાત અને મુંબઈ ઇલાકાનું અને પછી હિંદુસ્તાનના બુદ્ધા બુદ્ધા ભાગોનું વર્ણન કરેલું છે. વર્ણન સાથે જ્યાં જ્યાં દર્શાવેલા આપી શકાય ત્યાં ત્યાં ભૌગોલિક સિદ્ધાંતોનો ઉલ્લેખ કરવામાં આવ્યો છે. હિંદુસ્તાનના બુદ્ધા બુદ્ધા વિભાગોના અભ્યાસ પછી સમસ્ત દેશની પુનઃસમીક્ષા કરેલી છે. પછી એશિયા અને યુરોપ ખંડોની હકીકત આપેલી છે. તે સાથે હિંદુસ્તાનના પરદેશ સાથેના વેપારની હકીકત સરળ ભાષામાં આપેલી છે. દુનિયાના કુદરતી વિભાગો, મનુષ્ય જીવન અને મનુષ્યના ધંધા ઉપર ખાસ લક્ષ આપવામાં આવ્યું છે.

બીજા ભાગમાં પ્રાકૃતિક ભૂગોળની હકીકત આપેલી છે.

પ્રકટ કર્તા.

લાંગમેન્સ, ઓન એન્ડ કંપની લિમિટેડ.

૫૩, નિકલ રોડ, મુંબઈ.

શાળાપત્ર સંબંધી સૂચના

પત્ર સંબંધી લખાણ ચોક્કિતર તરફ મોકલવું. છાપવા મોકલવાનું લખાણ કાગળની એક બાજુએ ચોકખે અક્ષરે લખવું. જે છાપવા યોગ્ય લાગશે તો છપાશે, અને પસંદ નહિ કરેલા લેખ ટિકિટ મોકલી હશે તો પાછા મોકલવામાં આવશે.

વિષયો લખી મોકલનારની પૈસા લેવાની ખુશી હશે તો પ્રથમથીજ ખર્ચર આપેલી દર છાપેલે પાને યોગ્યતા પ્રમાણે રૂ. ૧) આપવામાં આવશે. અર્થાત્ત્ર માટે કંઈ આપવામાં નહિ આવે.

લવાજમ—વરસ એકનો રૂ. ૧-૮-૦ ટપાલ ખર્ચ સાથે અગાઉથી. છુટક અંકના રૂ. ૦-૨-૬; પોસ્ટેજ રૂ. ૦-૦-૩ જુદું.

શાળાપત્રમાં આપેલી ખાનગી જાહેરખબરોમાં જણાવેલી ચોપડીઓ ખાતાએ મંજુર કરેલીજ હોય એમ ઉમેશ હોતું નથી. માટે દરેકને મંજુર કરેલી તરીકે ગણવી નહિ.

આ પત્ર સાથે કોઈપણ હેડખીલ વહેંચવામાં આવશે નહિ.

Gujarat School Paper

ગુજરાત શાળાપત્ર

ફેબ્રુઆરિ સને ૧૯૩૪

“તથા જ્ઞાનાગ્રાં તથા બુધ્ધિઃ અને પ્રગતિમાન માણસની જરૂર પડે છે. દુનિયા આગળ વધે છે, અને તેથી આપણા બાપ-દાદાના વખતમાં જે રીતરિવાજ તથા કાનૂનો ઉત્તમ ગણાતા હતા તે હવે નિરુપયોગી નીવડે છે, અને જરૂર આપણા મૃત્યુ પછી સત્યતા દેહ અને ધીમા વિકાસને લીધે જરૂરે હાલના યજ્ઞોદ્યા લોકો હાલના કરતાં વધારે સારી યોજના ધરી કાઢશે.”

કેળવણીખાતાના દુકમથી

તંત્રી અને પ્રકાશક (ઓગસ્ટ ૧૯૨૯ થી)

મૂળલભાઈ હીરાલાલ ચોકસી, એમ. એ.

હેડમાસ્ટર પ્રે. રા. ટ્રેનિંગ કોલેજ, અમદાવાદ.

(પ્રથમ લઠ રવાનાનું સાબ્યા છે)

પ્રી “શામલ જ્યોતિષી” પ્રિન્ટિંગ પ્રેસમાં પરીખ દેવીદાસ જગનલાલે બાંધ્યું.

સાબ્યાવાર રાત્રી-અમદાવાદ

અનુક્રમણિકા

ક્રમ નંબર	વિષય	પૃષ્ઠ
૧	લુનુ અને તપું	૬૧
૨	આકગ્લુ શીખવવાની નવી રીત	૬૬
૩	એક બાળવર્ગ	૬૯
૪	સુરત બિજ્ઞાનાં પ્રાચીન સંબંધો	૭૩
૫	પૃથ્વીમુજનો ભોળાબીમદેવને મંદિરો	૭૬
૬	બાળકનો હાથિ	૭૭
૭	સ્વયંશિક્ષણનું મહત્ત્વ	૮૨
૮	માનવશાસ્ત્ર અને દેશવાણી	૮૪
૯	"વાચન પુસ્તકનું કારો"	૮૮
૧૦	દેશવણીકાર	૯૦
૧૧	લોગ્લુ ૪ યુ" (બાકરજીની નોંધ)	૯૧
૧૨	જોડરીઓ માટે લેનાએલી વ. કા. પરીક્ષા ઉ. ભાગ	૯૬
૧૩	જોડરીઓ માટે લેનાએલુકર કામનસ પરીક્ષાની તારીખ, ઉત્તર ભાગ ૧૦૦	
૧૪	"પાઠ્યપુસ્તક, પ્રનામ અને લાખજેરી" માટે મંજુર થએલાં પુસ્તકોની યાદી	૧૦૧
૧૫	એક શિક્ષકની જાણનાં જાળવર્ગથી એવા ધારણુ સંમીનું વખતપાત્ર ૧૦૬	
૧૬	પ્રનામપત્રક	૧૦૮
૧૮	ખાતગી જાહેરખબરો	૬

ભારતભૂમિનો ઇતિહાસ

લેખક : પ્રાણુલાલ દીનપાશમ દેસાઈ બી એ એસ. સી. સી. ડી.

નવજોડે એડમિનિસ્ટ્રેટિવ એડિટર, અમદાવાદ મ્યુનિસિપાલિટી.

કિંમત રૂા. ૦-૧૨-૦.

આ પુસ્તક મુખર્ષી મરદારના દેશવણીખાતાએ પ્રાથમિક તેજલ માધ્યમિક શાળાઓમાં પાઠ્યપુસ્તક તરીકે અવાગમ મંજુર કર્યું છે. પુસ્તક મંજૂરી મળીને પિંડાનો અને દેશવણીખાતાએ ગામ અધિપ્રાપ્ત આપ્યા છે.

આ પુસ્તક અંબધમા પ્રખ્યાત દેનિકે ૧૪ મુંબઈ સમાચાર લખે છે કે "અત્યારે અમારે દિવના ઇતિહાસના અનેક પુસ્તકો લખાયા છે છતાં આ પુસ્તકમાં અનેક વિશેષતા અને તત્ત્વો છે. શ્રી દેસાઈ મુખર્ષી મરદારના દેશવણીખાતામાં શિક્ષક ઉપરાંત ઉચ્ચશિક્ષક અને પદ્મ ભટ્ટા એટલે વિદ્યાર્થી, શિક્ષક તથા પરીક્ષક એ ત્રણેની સુરક્ષાઓ સમજાવેલાં હોવાથી તેઓ આ પુસ્તકને ઉપયોગી બતાવી શક્યા છે.

આ પુસ્તક અમદાવાદના અખ્યાત જુકમેયર્ષી પારોવી પણ મળી મદદો. ગોહનલાલ દાગોદર મહેતા જુકમેયર એન્ડ પબ્લિશર-દાગોદર

ગુજરાત શાલાપત્ર

પુસ્તક ૭૩]

ફેબ્રુઆરિ ૧૯૩૪

[અંક ૨]

નુનું અને નવું

‘કુદરતને અનુસરો’ એ કુબલ પ્રખ્યાતીકારનું મનન કરતા યોગ્ય વચન છે. તેની કહેવાની મતલબ એ છે કે યાગ્યશિક્ષણમાં કુદરતના નિયમને અનુસરી પ્રજાવણીની યોજના હોવી જોઈએ. દરેક વસ્તુમાં આકર્ષિત ફેરફાર થયાં કરે છે, એ કુદરતનો મહાનિયમ છે. કોઈ પણ પદાર્થ એકની એક જ સ્થિતિમાં લાંબા સમય સુધી રહેતો નથી. પથ્થર જેવા જડ પદાર્થોમાં પણ તેના આકૃષ્ટો રૂપો ફેરે છે. વળી ચેતન વસ્તુઓમાં થતા ફેરફાર સ્પષ્ટ જણાઈ આવે છે. ઝાડનાં પાંદડાં પાનખર ઋતુમાં પરી જાય છે અને વસંતઋતુમાં નવાં ફૂટે છે. તેવી રીતે જગુ. પશુપક્ષી અને પ્રાણીઓનાં શરીરમાં હજારો ફેરફાર થતા જાય છે. અને તેને અંગે તેમનો વિકાસ અને વિનાશ થાય છે. આપણું શરીર દર રોજ વરસે નવા હવચાલુઓનું બંધાય છે, એવું શરીર ઘાસ રહે છે. આથી રીતે કુદરતની દરેક વસ્તુમાં ફેરફાર થતાં તેની પ્રગતિ થાય છે. જે વસ્તુ જડ જેવી નિચલ-ચર્ધ પડી રહે છે તેનો વિકાસ અટકી પડે છે એટલુંજ નહિ પણ તેનો તરત માઠ થઈ જાય છે.

કુદરત સંકલ્પ તેમજ નિર્ણય નિયંત્રિમાં યોગ્ય ફેરફાર કરે છે એ જાણના સાધ છે, પણ તે ફેરફાર અમુક નિયમને આધીન હોવાથી તેનો જ વસ્તુનો વિકાસ અને પ્રગતિ હોય એમ ચોક્કસ જણાઈ આવે છે;

પણ તે ઉપરથી ગમે તેવા ફેરફાર કર્યા કરવા એ બોધ આપેલું નથી. આમાં થણા ફેરફાર થઈ જવાથી તેનું સ્વરૂપ બદલાઈ જાય છે, પણ તેની સાથે તેનું જે વ્યક્તિત્વ હોય છે તે કાયમ રહે છે. તેવી રીતે ખીંગા જ્યાં પદાર્થોમાં પણ તેમનું વ્યક્તિત્વ સમવાઈ રહે છે અને તેની સાથે તેમાં ફેરફાર થતા જોવામાં આવે છે. હંકામાં જુનાની સાથે નવું એ કુદરતનો પ્રગતિ માટેનો નિયમ છે. કેવળ જુનું પસંદ કરવું એ જડતા સ્વીકારવા જેવું છે. કદા નવુંજ કર્યા કરવું એ કોઈ સાધ્ય વગર ગમે તેમ આપ્યા કરવું તેની બરાબર છે. જુનામાં અચરતા હોય છે ત્યારે નવામાં પ્રગતિ હોય છે. જુની બાબતો એ, અનુભવનો પરિપાક છે પણ નવીન ફેરફાર એ સર્જનની ધગશ છે. જેમ કોઈ સારી ઇમારત ઊંડા અને મજબૂત પાયા વગર બરાબર બાંધી શકાતી નથી; તેમ કોઈ પણ જાતની પ્રગતિ જુની સંસ્થાની મદદ સિવાય થઈ શકતી નથી. આ દૃષ્ટિ-મુજબ જુનું એજ સાફ છે અથવા નવીન એજ પ્રગતિ છે એમ ધારવું ભૂલભરેલું લાગે છે. ખરી રીતે તો જુનાની સાથે નવીન તત્ત્વ મેળવીને સુધારો કરવો જોઈએ, આ ઉપરથી એમ કહી શકાય કે કોઈ સંસ્થા કે રીતારવાજામાં ધીમે ધીમે ફેરફારો કરવા જોઈએ. તે વસ્તુના યોગ્ય વિકાસ માટે તેનું એકદમ પરિવર્તન કરવાની જરૂર નથી. અલગત્ત જેમ કેટલાક રાગમાં શુભ્રિક્ષિયા વગર આરામ થતો નથી, તેમ કેટલીક બાબતોમાં મોટા ફેરફાર કરવાની પણ જરૂર પડે છે. વળી જ્યાં અતિશય જડતા કે જુનાપણું હોય ત્યાં એકદમ નવીન ફેરફાર કરવાનું ફીક લાગે છે. પણ પ્રગતિ માટે જે માધ્યમનું નિયમ જણાવ્યો છે તે સિદ્ધિદર્શી ધ્યાનમાં રાખવા જોઈએ અને તેના દૃષ્ટાંતરૂપે જુની અને નવીન કેળવણીની કેટલીક બાબતો અવલોકન કરીશું.

જેમણે આજંથી ત્રીસેક વરસ ઉપર આસતી કેળવણીનો લાલ લીધો હતો તેમને માત્રમ હશે કે તે વખતે ટ્રેન્ડ અને અન્ટ્રેન્ડ શિક્ષકો ખરા જિંજરથી વિદ્યાર્થીઓને શીખવતા હતા. તેમનાં મોંનું ભરોળ આખું હશે, તેમજ તેમને શિક્ષણપદ્ધતિની ચીવટ ઓછી હશે પણ તેમનું શિક્ષણ સચોટ અને પાકું હતું. જે કંઈ શીખવવામાં આવતું હતું તે બરાબર પુનરાવર્તન કરાવી તેમજ ચાંદ કરાવીને પાકું કરાવવામાં આવતું હતું. વળી તેમને તેમના વિદ્યાર્થી પ્રત્યે સારી લાગણી હતી. તેમના ઉપર સમભાવ હોવાથી તેના દિનમાં તેઓ રસ લેતા હતા. તેમનો સંબંધ ફી આંખોને ભરેલું કે ફી સંબંધને ભણાવવા પુરનો નહોતો. કોઈકેઈ વાર તેમની પાસે કામ કરા-

નવામાં આવતું, પણ તેનો અલ્લો તેમને ઘેર ખોલાવીને અને લણાવીને આપવામાં આવતો હતો. તે જમાનાનું જીવન સાદું હતું અને તેથી કમા-ચાની 'હાંધારી' ઓછી હતી; એટલે શિક્ષકવર્ગમાં પોતાનું કામ કરવાની કાળજી અને સતોષી રહેવાની વૃત્તિ હતી. અલબત્ત તે જમાનામાં ગ્રામ્યજન-પટ્ટી ઉપર 'વિશેષ' એક હતો, તેમજ તેને અંગે સખત શિક્ષા કરવામાં આવતી હતી. તે વખતના વિદ્યાર્થીઓ ખડતલ હોવાથી શારીરિક શિક્ષા ખરી શકતા, પણ તેમને એકદર જોતાં શિક્ષક પ્રત્યે શુરભાવ હતો. તેમનો એક ખીજા પ્રત્યે હૃદયનો સંબંધ હતો. દક્ષ શાળામાં લણાચી પછી શિક્ષકનું કામ પુરું થાય છે એમ તે વખતે સમજવામાં આવતું નહિ. શાળાની બહાર પેણુ વિદ્યાર્થીઓનો જીવનમાં રસ લેવામાં આવતો અને તેમનાં માથાપ સાથે હળતમળત રહેતી. હાલના વખતના એટલી તે વખતે વિપવની વિવિધતા તથા જુદી જુદી પ્રવૃત્તિઓ નહોતી. તે વખતનું શિક્ષણ નીરસ કે કટણું હતું પણ તેની સાથે વિદ્યાર્થીની મગજશક્તિ તે અહણુ કરવા યોગ્ય મજબુત હતી. હાલની માફક મિનિટ મિનિટ શીખવવાનો ઓગ્રહ તે વખતે જણાતો ન હતો, પણ જે શીખવવામાં આવતું તે ઉમંગથી હતું. વળી તેને લીધે સંસારની માફક ક.મ નહિ કરવાથી વિદ્યાર્થીઓને થોડીક સ્વતંત્રતા મળતી અને તેઓ જાતે અભ્યાસ કરી શકતા. તે સમયે તાલીમ પામેલા શિક્ષકનો જ્ઞાનનો ભંડાર વિપુલ હતો. ઇંગ્લાંડનો ઇતિહાસ, અર્થશાસ્ત્ર, ખગોળશાસ્ત્ર, યંત્રવિદ્યા, ભૂમિતિ, સંસ્કૃત વગેરે વિષયોના જ્ઞાનને લીધે તેમનું મગજ સાઈ કેળવાએલું હતું. ઉપર જણાવેલો 'કેળવણીનો' સુગ હોય સાહેબનો હલી સંકાય.

તેમના સમયમાં 'શિક્ષણની' જે પ્રણલિકા રચાવવામાં આવી હતી. તે ૧૮૦૨ સુધી કાયમ રહી. આ વખતે ૨૫. માધવજાલ લાઇઝ તથા કોવન્ટન સાહેબે કેળવણીને આવેગ આપ્યો. તે સમયે હાલની વાચનમાળાઓ રચવામાં આવી. તેની સાથે શિક્ષણપદ્ધતિમાં વિશેષ ફેરફાર કરવામાં આવ્યો. તેમજ નવા વિષયો ઉમેરવામાં આવ્યા. બાળશિક્ષણ ઉપર ખાસ ધ્યાન આપવામાં આવ્યું. તેની તાલીમ શાસ્ત્રીય રીતે આપવાને કિન્ડર્ગાર્ટન પદ્ધતિ સર્વત્ર હાખલ કરવામાં આવી. તેની સાથે પદાર્થપાઠની યોજના આવી. કોલેજમાં કેળવણી વિષય દરેક શિક્ષકને શીખવવાનો ફરજિયાત કરવામાં આવ્યો. વળી તેની સાથે શારીરિક વિદ્યાસ માટે ફરજિયાત ફિલ પણ હાખલ કરવામાં આવી.

આ વખતના શિક્ષકોને માનસશાસ્ત્રને આધારે શીખવવામાં આવેલા નવા શિક્ષાતંત્રે આધારે શાસ્ત્રીય રીતે શિક્ષણપદ્ધતિનું જ્ઞાન આપવામાં

આવતું હતું. બાપાનું જ્ઞાન અને તેની શુદ્ધિ ઉપર વિશેષ ધ્યાન આપાતું. સંસ્કૃત, તેમજ પર્શ્વશાસ્ત્ર, ભૂમિતિ, તર્કશાસ્ત્ર અને માનસશાસ્ત્ર જેવા વિષયોની કક્ષણ તાલીમથી શિક્ષકોનાં શુદ્ધિવિકાસને સારી મદદ મળતી. તેમની જ્ઞાનની સામગ્રી જોઈતા પ્રમાણમાં હોવાથી તેમનું માનસ સંગીન શિક્ષણ આપવાને અનુકૂળ હતું. વિષયોની વિવિધતા હોવાને લીધે પહેલાંનાં કરતાં શિક્ષણ રસિક કરવાને સારો પ્રયત્ન કરવામાં આવતો હતો. વળી રસ એ શિક્ષણનો આત્મા છે એ મુત્તાનુસાર પદાર્થ, ઉદાહરણ તથા બીજી શિક્ષણની યુક્તિઓથી બાળકના શિક્ષણમાં વધારે રસ ઉત્પન્ન કરવામાં આવતો હતો. આ જગ્યાનામાં કેળવણીને લગતી ઘણી ઉદાહરણ થતી હતી. ક્રાવન્ટન સાહેબ પોતે કેળવણીમાં સારો રસ લેતા, તે વખતે વારંવાર શિક્ષકોની સમાજો ભરવામાં આવતી અને ડાયુટી ઇન્સપેક્ટરો તથા તેમના એસિસ્ટન્ટ શિક્ષકોની બાળક નમુનાના પાઠ આપતા. શાળામાં પણ પોતે શીખવતા હતા. આ સમયે કેળવણીને લગતા વિષયની સારી ચર્ચા થતી હતી. નવીનવી શાળાઓ નીકળતી હતી અને સારા પ્રમાણમાં શિક્ષકોને તાલીમ આપવામાં આવતી. આ જગ્યાનામાં પહેલાંનાં કરતાં એકંદરે ઓખણપટ્ટી ઓછી હતી. શિક્ષણ પદ્ધતિ રૂબંક આપવાની કાળજી વિશેષ જોવામાં આવતી અને ભણતર પાઠું કરવાની મારી ચીવટ હતી. શિક્ષક અને શિષ્યનો સંબંધ એકંદરે મીઠો હતો. શિક્ષકનું માનસ વધારે જ્ઞાનની સામાગ્રીમાં હતું પણ અભ્યાસદ્વિત ઘણી ઓછી હતી. રસિક શિક્ષણની સાથે વિદ્યાર્થીનું થોડું પોચું ચળવળ માનસ જોવામાં આવતું હતું. એકંદરે શિક્ષાનો ભવ ઓછો પણ કર્તવ્યનિષ્ઠા પ્રથમના જેવી નહિ. જીવનની વિશેષ વિવિધતાની સાથે જરૂરિઆતો વધવાથી વધારે પગારની માગણી થતી, તોપણ એકંદરે શિક્ષકનું જીવન સતોષી અને કર્તવ્યપરાયણ હતું. આ વસ્તુસ્થિતિ ૧૯૧૮ સુધી ચાલી. મહાન વિપ્લવને અંગે ચર્ચાની વિચારની ક્રાંતિને લઈને સ્વતંત્રતાની ધગશ દરેક વ્યક્તિમાં વધી ગઈ. સમાજના દરેક ક્ષેત્રમાં વધારે કમાવવાની ઇચ્છા પ્રબળ થઈ. આવા સામાન્ય ફેરફારમાંથી શિક્ષક વર્ગ નિરાશો રહી રહ્યો નહિ. તેમના તરફથી પગારના વધારા માટે તેમજ શિક્ષણમાં સુધારો કરવા માટે સમાજે અને સંઘની સ્થાપના થઈ. જગ્યાનાં અનુસરી તેમના પગારમાં વધારો કરવાને માટે વારંવાર ભારે પ્રયાસ કરવામાં આવ્યા. સ્વતંત્રતાની ઇચ્છાની સાથે બાળકેળવણીમાં મોટો ફેરફાર થયો. સ્વતંત્ર શિક્ષણ અને સ્વામંરૂપિ એ મુત્તના આધારે બાળકેળવણીની નવી રચના થઈ; એકંદરે મોંઝેસોરી પદ્ધતિ મુજબ બાળકશિક્ષણ આપવાની ધગશ વધતી ગઈ.

મોટી ઉંમરના વિદ્યાર્થીને કાલ્પન પદ્ધતિ મુજબ વ્યક્તિગત શિક્ષણ આપવું જોઈએ, એ વિચારની અસર સમગ્ર શિક્ષણ ઉપર થઈ ચાલી. વર્ષ ૧૯૧૮ માં કોલેજનો નવો અભ્યાસક્રમ ઘડાયો. તેમાં બીજગણિત અને સંસ્કૃતને તિલાંજલિ મળી અને ભૂમિતિનો અભ્યાસ કમી થયો. તેને બદલે આરોગ્ય-વિજ્ઞાન અને યુદ્ધિવિજ્ઞાન ઉપર વિશેષ ધ્યાન આપવામાં આવ્યું. પહેલાંના જમાનામાં - શિક્ષકનું ધ્યેય - જ્ઞાન હેતુ એટલે જાળકેને જ્ઞાન આપવામાં શિક્ષકની સર્વે શક્તિઓનો વ્યય થતો. હાલના જમાનામાં શિક્ષકનું ધ્યેય 'જાળક' છે; એટલે આધુનિક શિક્ષણપ્રણાલિકામાં શિક્ષકની સર્વે શક્તિઓ જાળકના વિકાસ અર્થે વ્યય થાય છે, અને એ ઉદ્દેશ બરાબર આવે એટલા માટે નવીન વિષયો અભ્યાસક્રમમાં દાખલ કરવામાં આવ્યા અને જાળકની કર્મેન્દ્રિયોના પ્રેરણા વિકાસથી તેની જાતેન્દ્રિયોનો વિકાસ સાધવાનો મુખ્ય ઉદ્દેશ રહ્યો. વળી વિશેષમાં જોડા - હિતરી વિચારીશું તો કેળવણીનો હેતુ આથી પણ આગળે જાય છે. જાળક અને સમાજના સંબંધના બીજ પણ આ અવધામાં રાખાય છે; તે એટલા માટે કે ભવિષ્યમાં જાળક મનુષ્ય બની સમાજના ઉપયોગી અંગ તરીકે પોતાનો મહાશક્તિ દિરસો આપી શકે. આમ અત્યારે કેળવણીની ભાવના વધારે ઉચ્ચતર બની વધારે વ્યાપક થઈ છે.

અભ્યાસક્રમની નવીન રચનામાં વિષયના જ્ઞાન કરતાં પદ્ધતિ ઉપર ખાસ લક્ષ આપવામાં આવ્યું છે. હાલના જમાનાને અનુસરી શિક્ષણ-પદ્ધતિનો સ્વીકાર કરવો જોઈએ અને શિક્ષકને શીખવવાનો પુષ્કળ અનુભવ મળવો જોઈએ એ સિદ્ધાંત અમલમાં મુકાયો. વળી તે પછી થોડા વખતમાં દેશ શિક્ષકની સંખ્યા કમી કરવામાં આવી અને ત્રણ વરસને બદલે એ વરસનો અભ્યાસક્રમ દાખલ કરવામાં આવ્યો. તે દરમિયાન હસ્તઉદ્યોગ, પર્યટનો બહુધા જ્ઞાનસ; વિશેષ વ્યયન; વાર્તાપદ્ધતિ, નવીન દ્રવ્ય, વગેરે વિષયોને લઈને 'કેળવણીનું' સ્વરૂપ અદલવામાં આવ્યું. હાલના સમયમાં વાચન, ભૂગોળ, ઇતિહાસ, યુદ્ધિજ્ઞાન, વગેરે વિષયો શીખવવા માટે ઘણાં સુધારો કરવામાં આવ્યો છે. આ આપણો આજુ જમાનો છે. આને લીધે શાલાલાલાલા થાય છે તે જાણત નહીં, કરેલી જોડે મુશ્કેલ છે, તોપણ સાધારણ રીતે એમ માનવામાં આવે છે કે હાલમાં શિક્ષકવર્ગને સ્વતંત્રતાનું ભાન થયું છે. તેમના હક શા છે તેઓ સારી પેઢે સમજે છે. તેને અંગે તેમનું આત્મગૌરવ વધ્યું છે. તે શિક્ષણમાં નવાનવા પ્રયોજ કરવાની ઇચ્છા ધરાવે છે. ગુજરાનમાં વ્યક્તિગત શિક્ષણનો આરો ઉદા-

પોદ્ધ થાય છે અને કેટલેક કેટલા સારાં બાળમંદિરો ચાલે છે... પદ્ધતિની ટાપટીપ આગળ પડતી માત્રમ પડે છે. તેમના મુલંગામી શિક્ષકના જેટલું તેમનામાં જ્ઞાન નહિ હોય પણ તેઓ નવું નવું શીખવા આતુર છે. જમાનાની સાથે રહેવાની તેમની તીવ્ર ઇચ્છા છે, પણ તેમનું શિક્ષણ સંગીન નથી એવી સાધારણ દુરિયાદ છે. વળી પહેલાંના જેટલી કૃતિષ્ઠતા તેમનામાં જોવામાં આવતી નથી. જીવનની હાડમારીને લીધે વધારે પેશા મેળવવાની ઇચ્છા વિશેષ જોવામાં આવે છે, એટલે પહેલાંની સંતોષ-જતિ ઓછી થઈ છે. શહેરમાં તો દયુશન સાધારણ થઈ પડવાથી પોતાના ધંધામાં જે ચિત્ત રહેલું જોઈએ તે રહી શકે નહિ. નવીનતાના મોહને લીધે જીની બાળનનો અનાદર કરવો જોઈએ નહિ. વિદ્યાર્થી સાથે પહેલાંના જેવો ભાવબીનો સંબંધ નથી. માંગાપ પણ શિક્ષકને જોઈએ તેવું માન આવતો નથી. શિક્ષકના સામાન્ય જ્ઞાનમાં ક્રીક સુધારો થએલો હોય છે, પણ અભ્યાસની જતિ તેમજ પોતાના કામને માટે જોઈતી તૈયારી બીજા દેશોના શિક્ષક જેટલે સરખાવતાં સંતોષકારક નથી. એકંદરે જોતાં દેશવણીનું સ્વરૂપ હાલના સમયને અનુસરી છે અને શિક્ષક વર્ગ તેમનું કામ આગળ વધાવ્યા વન્ય છે.

વ્યાકરણ શીખવવાની નવી રીત

જેવાં ચારેક વરસથી આપણે ત્યાં વ્યાકરણ શીખવવાની રીતના ફેરફાર થયો છે તે કયા શિક્ષકોને આધારે છે તે શિક્ષક વર્ગને જાણવાની જરૂર છે. તેમાં પ્રથમ બાજત તો એ છે કે વ્યાકરણ-શિક્ષણનો આરંભ અક્ષર જ્ઞાનથી થતો નથી. તેને અંગે કંઈસ્થાની કે તાલુકાની વર્ગમાં કયા કયા અક્ષરો આવે છે તે નાના બાળકને શીખવાની જરૂર નથી. ત્યારબાદ અક્ષરજ્ઞાન ઉપરથી તેની મદદથી કેવી રીતે શબ્દો બને છે તે શીખવવામાં આવતું અને છેવટે શબ્દવટે કેવી રીતે વાક્ય બને છે તેનું જ્ઞાન આપવામાં આવતું. શિક્ષણની આ પદ્ધતિને સંધેગીકરણ કહે છે. તેમાં વસ્તુના ખંડ ઉપરથી આખી વસ્તુનું જ્ઞાન આપવામાં આવે છે. ખરી રીતે જોતાં તે કુદરતી રીત નથી. આરંભમાં બાળકને કોઈપણ વસ્તુનો સમગ્ર ખ્યાલ આવે છે. દા. તે કેરી જોઈને તરતજ તેનું જ્ઞાન મેળવે છે. રંગ, રૂપ, સુગંધ, વગેરે પ્રત્યક્ષે એક પછી એક જાણી

તેના સમઢતે તે 'કરી' તરીકે જાણવું નથી. અજાત, પ્રથમનું જ્ઞાન અરપષ્ટ અને અપૂર્ણ હોય છે. અને તેથી વધારે અનુભવને લીધે, તેમાં વિશેષ વિગતો ઉમેરવાથી તેનું સવિશેષ જ્ઞાન તેને મળે છે. બાળક પિત્તાડી જુએ છે, ત્યારે તેને તેનો સમગ્ર અંખો ખ્યાલ આવે છે. પછી તેનું બારીક અવલોકન કરવાથી તેના જુદા જુદા અંગનું જ્ઞાન તેને મળે છે, એટલે કરીથી પ્રાપ્ત થએલા વિશેષ જ્ઞાનને લીધે તેનો પ્રથમ ખ્યાલ વધારે સ્પષ્ટ અને પૂર્ણ થાય છે. જ્ઞાનની આ પ્રક્રિયા સ્વાભાવિક છે અને તે પૃથક્કરણ પદ્ધતિ કહેવાય છે.

આપણી બાળપોથી જે ત્રીસ વરસ ઉપર લખાઈ હતી તે મંગોળી-કરણ પદ્ધતિ ઉપર આધાર છે. તેમાં મૂળાક્ષરથી આરંભ કરી તેના શબ્દો અને પછી વાક્યો બનાવી તેનું જ્ઞાન બાળકોને આપવામાં આવે છે. હવે તો વાચનની આ રીતની અતિશય રહી નથી. તેને જુદલે વાર્તાપદ્ધતિ મુજબ વાચન શીખવવામાં આવે છે. એટલે વાક્યથી વાચનની શરૂઆત કરવામાં આવે છે. આપણે ત્યાં કેટલીક શાળામાં શબ્દપદ્ધતિથી વાચન શીખવવામાં આવે છે અને પછી તેનું પૃથક્કરણ કરી અક્ષરોનું જ્ઞાન ફરવવામાં આવે છે. આ દષ્ટિ મુજબ વ્યાકરણશિક્ષણનો આરંભ વાક્યથી કરવો જોઈએ. જ્ઞાન પરત્વે માનસશાસ્ત્રનો એક નિયમ એ છે કે કોઈપણ અર્થહીન બાબત આપણાથી સમજી શકાતી નથી, 'નગમ' એમ અક્ષરો જોડવાથી કંઈ સમજાવું નથી અને તેથી તે બાબત યાદ રહી શકતી નથી; પણ તેજ અક્ષરોને 'મગન' એમ મૂકવાથી તે બાબત અર્થયુક્ત હોવાથી તરત સમજી શકાય છે. આ કારણને લીધે હાલમાં આરંભમાં ફુંકાં અને સરળ વાક્યોથી વ્યાકરણ શીખવવામાં આવે છે.

આ સંબંધમાં બીજી બાબત કોઈપણ પદની વ્યાખ્યા સંબંધી છે. પહેલાં 'નામ' ની પ્રથમ વ્યાખ્યા જોખાવવામાં આવતી હતી. બાળકો શિક્ષકની ધાકને લીધે તેને જોખીને યાદ રાખતા હતા. વ્યાકરણશિક્ષણમાં આ રીત કુદરતી રીતથી હલકી છે. ખરી રીતે તો આપણને જે કંઈ જ્ઞાન મળે છે પછી તે કુદરતનું કે જનરલિઝમનું હોય, તેમાં પ્રથમ દાખલા લેવામાં આવે છે. તે ઉપરથી સહજ રીતે આપણે તેને લગતું અનુક્રમ પ્રકારનું અનુમાન તારવીએ છીએ. મનુષ્ય એ કાર્યકરણ શોધનાર પ્રાણી હોવાથી ઉપર બતાવેલી તેની વિચારશીલી સ્વાભાવિક છે. દા. મોહન નામનો વિદ્યાર્થી એક, એ જણ એમ લાગલાગત છ દિવસ મોડો આવે છે, તે ઉપરથી શિક્ષક સહજ અનુમાન કરે છે કે તેને મોડા આવવાની ટેવ છે. આવી રીતે આપણે

હરહંમેશાં મનુષ્યની પ્રકૃતિ સંબંધી અનુમાન બાંધીએ છીએ. અંમુક માણસે આગમુ, કોબી કે અદ્વિગો-છે એવી જાતનો તર્ક કરતાં પહેલાં તેના આચરણને લગતાં કેટલાક દૃષ્ટાંતો આપણા અનુભવમાં આવેલાં હોય છે. તેને આધારે તેના સ્વભાવ સંબંધી આપણે તેવો વિચાર કરીએ છીએ. ત્યારે આપણી તર્કશીલી આવી જાતની છે, તે શા માટે આપણે તેનો ઉપયોગ બાળકોને વ્યાકરણ શીખવવામાં નહિ કરવો એ સમજાવતું નથી. આ કારણને અનુસરી હાલમાં દોષપિણ પદ શીખવતાં પહેલાં તેને લગતાં વાક્યો કદાચવામાં આવે છે. જે અમુક ક્રિયા કરી કે વસ્તુ ખતાવીને તેવો વાક્યો બાળકો પાસેથી કદાચે તો તે બહુ સાદું. વળી 'હવનના' પ્રસંગોને લગતાં કુંઠ વાક્યો પસંદ કરવામાં આવે તો તેથી તેમાં બાળકને કોઈ રસ પડે છે. જો ને વિશેષણ શીખવતું હોય તો પ્રથમ સાદા નામવાળાં વાક્યો કાળા પાટીઆ ઉપર લખવાં. ચકલી ઉડે છે, ઘોડો ચરે છે, વગેરે. પછી 'ચકલી' સંબંધી આપણને વધારે જાણતું હોય તો 'શું કરવું, એવો સવાલ પછી તેમની પાસેથી 'એ ચકલી ઉડે છે' એ વાક્ય કદાચવું અને પાટીઆ ઉપર તેની સામે લખવું. આવી રીતે બીજાં વાક્યોમાં વધારા કરી તે વાક્યો પાટીઆ ઉપર લખી બાળકને પૂછવું કે કયા શબ્દથી આપણે ચકલી સંબંધી વધારે જાણીએ છીએ. તે શબ્દો નીચે જાડી લીટી દોરી તે તરફ તેમનું ધ્યાન ખેંચવું અને પછી જે શબ્દ નામનો અર્થ વધારે (વિશેષ) ખતાવે તેને 'શું કરે' આ પ્રમાણે તેમની મદદથી વિશેષણની વ્યાખ્યા કદાચવી. પાટીઆ ઉપર તે મોટા અક્ષરે લખી શિક્ષકે જેએક વખત 'આવી' જોતાંવવી અને છોકરાને તે સ્મેટમાં લખી લેવા કહેવું.

ઉપર જણાવ્યા મુજબ વ્યાખ્યા કરાવીને પોટી કરાવ્યા બાદ તે તર્ક શીલીને બીજાં લાગે બાકી રહે છે તેનો અમલ કરવાની જરૂર છે. પ્રથમ તો આપણે દાખલા ઉપરથી નિયમ ઉપર આવ્યા અને હવે આપણે નિયમ ઉપરથી દાખલા ઉપર જવું જોઈએ. વ્યાકરણ શિક્ષણની નવી રીતનો ત્રીજો મુદ્દો તેના લાભાની સાથેના સંબંધનો છે. દોષપિણ શબ્દનો ખરેખર અર્થ વાક્યના સંબંધથી સમજી શકાય છે. કેવળ છુટા શબ્દનું જ્ઞાન બાળકને જરૂરે પ્રદાન કરી શકતો નથી. તેમજ તેને તે જોઈએ તેવી રીતે યાદ રાખી શકતું નથી. તેથી જે પદની વ્યાખ્યા બાળકને સમજાવવામાં આવી છે તેનું જ્ઞાન દૃઢ કરવાને માટે ઉદાહરણ વાસ્તે જોઈ જોઈ જાતનાં વાક્યો લેવાની જરૂર છે.

‘ગંગા પવિત્ર નહીં છે’ એ વાક્યમાંથી બાળક પાસે વિશેષણ શોધાવવું. એવી રીતે ઘણાં વાક્યોમાંથી જુદાં જુદાં વિશેષણ શોધાવવાનું. પછી તેનો ઉપયોગ વાક્યમાંની ખાલી જગ્યામાં કરાવવાનો હોય. ધર—છે. તેમાં હવું, નીચું, નાનું, મોટું, ગંદું, રૂપાંતર વગેરે ઘણાં વિશેષણોનો ઉપયોગ જુદા જુદા વિધાર્થીઓ કરશે. આને લીધે બાળકનું શબ્દસંહોગ વધે છે. દેવે આ સંબંધમાં જરા વધારે અગ્રી બોલતો ‘ગરીબ’ ધોળું વગેરે વિશેષણનો વાક્યમાં ઉપયોગ કરવાની છે. દરેક બાળકને તેની મરજીમાં આવે તેવું વાક્ય બનાવવાની છુટ આપવી જોઈએ. વાચનમાંનામાંથી અમુક અમુક વિશેષણો તેમની પાસે શોધાવવાં જોઈએ અને તેનો ઉપયોગ તેમની પોતાની વાક્યમાં કરાવવો જોઈએ. આવી રીતે બાળકને વાક્યો બનાવવાનો મહાધરો થાય તે એક જાતની નિયંત્રણની તૈયારી છે. ઉપલાં ધોરણોમાં તેવાં જે પ્રશ્ન વાક્યો જોડીએક વાક્ય બનાવવાની રેવ તેમને પાડવાથી તેમનું નિયંત્રણશક્તિ સુધરે છે.

આપારમુધી એક, પેદા, વ્યુત્પત્તિ, વ્યાકરણ, નિર્બંધ વગેરે ભાષાનાં વિષય જાણે એકબીજાથી નિરાંત હોય એમ ગણવામાં આવતું હતું. સાહિત્યનાં તે જુદાં જુદાં અંગ છે અને એકની અસર બીજા ઉપર થાય છે તે બાબતે બૂલી જવાથી વ્યાકરણશિક્ષણનો ભાષાશાસ્ત્ર સાથે સંબંધ જોડવામાં આવ્યો ન હતો. હાલમાં તો વ્યાકરણ એ લખવાની તથા બોલવાની ભાષા-શુદ્ધિ મોટે છે એ મુદ્દો ધ્યાનમાં રાખવામાં આવે છે.

એકે બાળવર્ગ

એકે બાળવર્ગમાં ૫૦-૬૦ બાળકોને કામે લાગેલાં હતાં. ત્રણ ચાર શિક્ષકો ખુબી હસા રહ્યા હતા. બાળકને બીજકુલ એમ લાગતું ન હતું કે શિક્ષક તેની પાસે હસા છે, પણ તેમને જરૂર પડે ત્યારે એક કાણમાં કોઈપણ બાળક પાસે શિક્ષક પહોંચી જતા. કામ કરતી વખતે બાળકો બીજકુલ એવાજ કરતાં નહિ અને શિક્ષક પાસે તેટલીજ શાંતિથી કોઈપણ બાળક પાસે પહોંચી જતા. આટલી બધી શાંતિ જોઈ કોઈ પણ માણસને નવાઈ ઉપજેલા વિના રહે નહિ. દરેક બાળક વર્ગમાં જુદાં જુદાં સાધનથી કામ કરતું હતું અને વ્યવસ્થા પણ તેટલીજ સંપૂર્ણ હતી. બાળકો સોળામાં ૮-૩૦ થી ૧૧ સુધી રહેતાં. કેટલાંક બાળકોની સાથે તેમનાં માળાં

પણ આવતાં અને કેટલાંક આળાપ, તેમનાં બાળકથી છુટા પડતી વખતે તેમને આશીર્વાદ આપતાં. સાળાનાં હૃદય મિસ્ટ્રેસ તરીકે એક ૧૫ વર્ષની કાગતી બાળા હતી અને તેના હાથ નીચે એક જુડી ખાઈ હતી. આ એક નવાઈ જેવી વાત હતી. યુરોપની સાળાઓમાં ઘણીખરી સ્ત્રીઓ શિક્ષક તરીકે કામ કરે છે.

બાળકો હોલમાં આવે અને ખેડ તે પણ શાંતિથી. આવી શાંતિ જોઈ એક બાઈને તો રડવું આવ્યું. આ તેનાં અશ્રુ તે હારીનાં હતાં. ત્યારે મોન્ટે-સોરી બાળકોને સૂચના આપે ત્યારે તે ઉભા થઈને અને શાંતિથી તથા ધીમેથી આપે છે. જેમ અને તેમ ઓછા-ધીમા અવાજથી તે સૂચના આપતાં. આવી રીતે સૂચના આપવાથી બાળકોની સાંભળવાની જિજ્ઞાસા સતેજ રાંધે છે. એક ઉપરથી તે પણ ઘણીજ શાંતિથી અને ધીમેથી બેસતાં. અણધાર માણસને તો એ રીતથી કદાચ ગુસ્સો પણ ચડે. ખેડવા-બેસવાની તેમજ દરેક જાતની બાળકની ક્રિયામાં શાંતિનો ગુણ જોવામાં આવે તો.

બાળકોના ઓરડા:—ઓરડાનાં બારી-બારણાં, બાળકો જાતે ઉઘાડી શકે તેટલા ઉંચાં રાખેલાં હોય છે. તેમજ કપાટ, વગેરેની વ્યવસ્થા પણ એવીજ રીતની હોય છે. સાધનોની વ્યવસ્થા એવી રીતની હતી કે કૃતિ કરતી વખતે બાળકો જાતે તેનો ઉપયોગ કરી શકે. ઓરડામાં ચિત્રોની ગોઠવણ અત્યંત હતી. એકજ ઓરડામાં ૨ થી ૧૧ વર્ષ સુધીનાં બાળકો ભેગે છે, પણ દરેક વિષયના વિભાગ જુદા જુદા પાઠશાળામાં આવેલા હોય છે.

બાળકો ત્યારે ચિત્રકામ કરતાં હોય છે ત્યારે જુદા જુદા દરેક રંગની પેન્સિલ મૂકેલી હોય છે, પણ તે એવી રીતે કે જે બાળકને જે જાતના રંગની પેન્સિલ જોઈએ તે તે પોતાની મેજે બીજાને ન કહેતાં લઈ શકે છે. બાળકોના કપડાં બેરવવાની ગોઠવણ એવી હોય છે કે દરેક બાળક પોતાની મેજે તેનાં કપડાં લઈ શકે એટલે બાળકની ઉચાઈ પ્રમાણે કપડાં બેરવવાની યોજના રાખેલી છે.

કાનની શક્તિ કેળવવા માટે જુદા જુદા અવાજનાં સાધનો રાખવામાં આવ્યાં હોય છે. બાળકની આંખ ઉપર પાટા બાંધવામાં આવે છે અને પછી જુદા જુદા અવાજ ઉપરથી બાળકને તે પારખવાનું કહેવામાં આવે છે. આવી રીતે શક્તિનો તોલ કાટવામાં આવે છે. આ રીતથી બાળક જલદીથી અને સારી રીતે સીખી શકે છે અને બાળકની કાનની શક્તિનો સારી રીતે વિકાસ થાય છે. આખે પાટા બાંધવાનો હેતુ કૌર્ણિય કેળવે કાનને સતેજ કરવાનો હોય છે.

સ્પર્શશક્તિ દેખવવા માટે મોટાં પાટીઆં રાખેલાં હોય છે, અને ઉપરની સપાટી ખરબચડી, સુંવાળી એમ લુદી લુદી જતનાં સપાટીવાળાં પાટીઆં હોય છે. કસોટી કરાવ્યાં પહેલાં બાળકોના હાથ ગરમ પાણીથી ધોવામાં આવે છે. પાટીઆં ઉપર કપડાં ચોટાડેલાં હોય છે, તે પ્રભુક્રમિક રીતે રાખેલાં હોય છે. પહેલાં વધારે ખરબચડાં, પછી સુંવાળાં એવાં સાધનથી સ્પર્શન્દ્રિય દેખવાય છે.

રંગ:—મુખ્ય ત્રણ રંગ—લાલ—પીળો—વાદળીની તકતીઓ હોય છે અને બીજા રંગની વેરે તોંકતીઓ હોય છે. તેમાં રંગનો ક્રમ સચવાએલો હોય છે. આવી રીતે રંગ પાંચવાની શક્તિનો વિકાસ થાય છે. નાનપણથીજ રંગની છાપ મગજમાં દૃઢ પડી જાય છે, એટલે પછી મોટાપણે ચિત્રકાર થતાં તેને રંગની તાલીમ લેવાની, જરૂર રહેતી નથી. જો બાળકને સચોટ ખ્યાલ હશે તો તેજ જાતનો રંગ તેઓ તરત ચિત્રમાં મૂકી શકશે.

દ્રાણેન્દ્રિય:—આ શક્તિ દેખવવા માટે ફૂલનું સાધન રાખવામાં આવે છે. આખો પાટા બાંધી બાળકો પાસે ફૂલની મુગંધ અને તેનો બેડ પડખાવે છે. આ રીતથી બાળકોની દ્રાણેન્દ્રિય દેખવાય છે.

જે વર્ષનાં બાળકો તાલીમ આપવાથી આપણા કરતાં વધારે સારી રીતે આલી શકે છે, પ્રભુ દેખવણી વિના બાળકો ટટાટ આલી શકતાં નથી અને ચાલવાની કટલીક કુટેવો તેને પડી જાય છે. બાળકના હાથમાં પહેલાં લાવેલો પકડાવે છે, અને તે પકડી સીધું ચાલવાનું તેને કહેવામાં આવે છે. એ પ્રમાણે પહેલાં તેને ટેવ પાડવામાં આવે છે. પછી પ્યાલામાં ખાણી ભરી તે પ્યાલો તેના હાથમાં આપી તેને ચાલવાનું કહેવામાં આવે છે. ચાલતી વખતે પ્યાલામાંથી ખાણીનું ટીપું પ્રભુ ન પડવું જોઈએ. જો બાળકને આમ ચાલવાનું કહેવામાં આવ્યું હોય તેની સામે બીજા બાળકો ભૂલું પાનથી જોયા કરે છે. પ્યાલામાંથી ખાણીનું ટીપું પડે કે તરત બીજા બાળકો આંગળી ઉઘી કરે છે. આ કસોટીમાંથી પસાર થયા બાદ તેને બે હાથમાં બે પ્યાલા આપે છે. પછી એક રકાબીમાં ફાળા, પછી બે હાથમાં છ, છ, પ્યાલા આપીને તેને ચલાવે છે. પછી મીણખતી લઈને ચલાવે છે. મીણખતીને સળગાવવામાં આવે છે અને ચાલતી વખતે બાળક તેમાંથી ટીપું પડવા ન દે એવી સજ્જત રાખે છે. બપોળે મીણખતી લઈ કટલીક છોકરીઓ ભૂલ કર્યા વિના ચાલી શકે છે. આ અને એવા બીજા અખતરા કરવામાં આવે છે. આનાથી શરીરનું સમતોલપણ જાળવવાની શક્તિ આવે છે અને તેથી ચાલતી વખતે

પરદેશથી અનેક લોકો આવે છે, અને ગૌતમેશ્વર મહાદેવના દર્શન કરી યુગ્મસંચય કરે છે.

પુરાણ કાળમાં આર્ય અને અનાર્ય પ્રજા આ જંગલોમાં સાથેસાથે જ રહેતી હતી. શ્રી રામચંદ્રજી આ અનાર્ય પ્રજાને એપનાંથી આર્યોનું રક્ષણ કર્યું હતું એવા અનેક ઉદ્ધેષો રામાયણમાં આવે છે. અત્યારે પણ બીજા અને દુષ્પણોના નામે જોગખાતી આ પ્રજા આ આખા પ્રદેશમાં પુષ્કળ પ્રમાણમાં જણાય છે. શ્રી રામચંદ્રજી કૈકયો પૂર્વે પોતાની દક્ષિણની મુસાફરી દરમિયાન આ પ્રજામાં આવે સંસ્કૃતિનો ફેલાવો કર્યો ત્યારથી આર્ય અને અનાર્ય પ્રજા હળીમળીને સાથે માથે રહેવા લાગી. કાળક્રમે માંડવી તાલુકામાં આર્યોનાં નાનાં-મોટાં રાજ્યો સ્થપાયાં અને સાથે સાથે અનાર્યોનાં પણ રાજ્યો ચાલતાં હતાં.

હાલમાં જે સ્થળ તડકેશ્વરના નામે જોગખાત છે ત્યાં આર્ય-જોક્ષનું એક મોટું નગર હતું. આ સ્થળને માટે અનેક દંત કથાઓ કહેવામાં આવે છે. કોઈ કહે છે કે તારક નામનો એક અનાર્ય રાજા હતો, તેને હાંસીને ત્યાં હિંદુ રાજ્ય સ્થાપનામાં આવ્યું, તેથી તે સ્થળને તડકેશ્વર અને પાછળથી તડકેશ્વર કહેવામાં આવ્યું.

મારી મુસાફરી દરમિયાન તડકેશ્વરનો હાલના પટેલશ્રી ઈરમીભાઈ નામક દેસાઈની પાસે આવેલી ચારસો વરસ પૂર્વનો જંગલોગીર બાદશાહના નહેર સિકાવાળો દારસી બાંપામાં લખાએલો એક લેખ મારા જોવામાં આવ્યો. મુંબઈ સરકારના ઓરિએન્ટલ રિસર્સલેટર પાસે મિ. દેસાઈએ આ લેખનું અંગ્રેજી ભાષાન્તર કરાવ્યું છે. આ લેખમાં બીજી દેટલીક નિગતોની સાથે દેટલીક ઐતિહાસિક હકીકત મળી આવે છે.

આ સર્વદમાં જણાવવામાં આવ્યું છે કે 'મુસલમાન' આદ્યોદ્ધોમાં હિન્દુસ્તાનમાં રાજ્ય સ્થાપીને નિવાસ કરવાની ઇચ્છા સૌથી પહેલાં મુસલમાન મહમદ ઘોરીને થઈ હતી. તેમના પુત્રમથી તેમના ભાઈએ હિન્દી સેન ૧૭૮ માં હિંદ ઉપર પહેલી સ્વારી કરી. આ પછી ત્રીજા વરસે તેમણે ગુજરાત પર સ્વારી કરી અને રાજા બીમદેવને હરાવ્યો.

આ વખતે તડકેશ્વરમાં હિંદોવર રાવ નામનો હિંદુ રાજા સંસ્થા કરતો હતો, અને તેના નગરને બીમનગર કહેવામાં આવતું હતું. અંબુલ્લા બેગ નામના એક મુસલમાન અમીરે બીમનગર ઉપર હુમલો કર્યો, જેમાં અંબુલ્લાબેગનું મરણ થયું. લગભગ ૭ માસ સુધી ત્યાંથી બીમનગરે મરે કરવા

૨૭ હજાર પાવદળ અને ૭૫ હજાર તુકડે થોડે સ્વારને મોકલવામાં આવ્યા. ૧૨ હજાર પાવદળ અને ૧૫ હજાર હથથળનો સંહાર થયો, પણ છેવટે દિલાવરને હરાવી બીમનગર સર કરવામાં આવ્યું.

આદશાહે આથી શહેરનું નામે બીમનગર બદલીને તુકડે શોડાએ છતેલું હોવાથી તુકડેસર રાખ્યું. હાલમાં તેને તડકેશ્વર કહેવામાં આવે છે. આ નગર પ્રાચીન કાળમાં ઘણી મહત્ત્વવાળું હશે એ અત્યારે પણ કદાચ સમજાઈ છે. ગામમાં એકે મોટું તળાવ છે. તેના ફરતો પથરોના બાંધેલા ચારે તરફ ઓવારો હતો અને એકે મોટું શિવાલય હતું. લગાઈ દરમિયાન આ સમયનો નાશ થયો અને તેના પથરાઓ આમતેમ પડેલા લગલા બંધ અત્યારે પણ દેખાય છે.

દિલાવર આદશાહેને શરણે થયો, અને તેણે હરલામનો સ્વીકાર કર્યો. આદશાહે તેને “મલ્લ-ઉલ્લ-ઈસ્લામનો” (ઈસ્લામનો ઉદયકાળ) ખિતાબ આપ્યો, અને પાછળથી તેને તડકેશ્વરનું રાજ્ય પાછું આપ્યું.

ધૌરી સુલતાનના આગમન બાદ હિન્દમાં મુસલમાની સત્તા જામવા લાગી. સુલતાનમાં પણ ધીમે ધીમે તેનો ફેલાવો થયો. બીમદેવની પછી સુલતાનનું રાજ્ય રાજ્ય વાઘેલા સત્તા નીચે આવી અદમ્ય થયું.

સોલંકી સરદાર અને રાજકુમારો આ કાળ દરમિયાન અનુક્રમ રથજો શોધી લઈ પોતાની સત્તા નીચે નવાં રાજ્યો સ્થાપવા લાગ્યા. કેટલાક મહી નદીના તીરે આવીને વસ્યા અને ત્યાં તેમણે સોલંકી સત્તા જમાવી. તેઓ મહીરા કહેવાયા લાગ્યા. મહીરા સોલંકી કુટુંબના સીમખાણ અને વાઘખાણ નામના એ રાજકુમારો ફરતા ફરતા એક વખત તાપી દિનારે આવેલા કામરેજ પાસે ધનાં ગામે આવ્યા. ધનાંમાં બાર્ગવ કુટુંબના આત્માનંદ અમલેદી નામના આદ્ય, રહેતા હતા, તેમના ઘેર તેમણે નિવાસ કર્યો. આવેલે, આ બ્રહ્મિ પર, સીપલવાડના બીસ રાગનું રાજ્ય ચાલતું હતું. આ બીસ રાગએ, કોઈની ઉરકેરણીથી આત્માનંદ અમલેદીની પુત્રીનું લગ્ન માટે માગ્યું હતું. બીમખાણ અને વાઘખાણએ આત્માનંદજીને આ પ્રસંગે મદદ કરેલા હોયે બીસી તેમની સલાહથી માગ્યું સ્વીકારવામાં આવ્યું, અને રાગને લગ્ન માટે એક સ્થળે નિમંત્રવામાં આવ્યો.

આ પ્રસંગે આ બન્ને રાજકુમારો હાજર રહ્યા અને દાદનાં નિવામાં મરન થએલા રાગને અને તેના મોંઘીરાતે તેમણે મારી માર્યા, અને ધર્મનિષ્ઠ બોલણની લાંબની રક્ષા કરી નવાં બીસ રાગનું રાજ્ય હસ્ત-ગત કર્યું. આત્માનંદ અમલેદીને તેમણે પોતાનાં દિવાને બનાવ્યા.

બીજરાગના વખતમાં તાપી નદીના કિનારા પર રાજ્યની ઝોડી માટે એક માંડવી (ઝોડી, માટેનું ધાણું) બાંધવામાં આવ્યું હતું. પીપલવાડના કરતાં આ સ્થળ રાજધાની માટે અત્યંત હોવાથી, સોલંકી રાજાએ ત્યાં એક શહેર વસાવી તેને પોતાનું પાટનગર બનાવ્યું. અસંલ આ સ્થળ માંડવી ઝોડીનું ધાણું હતું, તેથી આ શહેરનું નામ માંડવી રાજધાનીમાં આવ્યું. માંડવીનું ઝોલંકી ગત્ય ધીમે ધીમે આબાદ બનવા લાગ્યું. આ વંશના રાજા દુર્જનસિંહ પીળાએ બાહરાવ પેશવાને પોદુંગીઝા પાસેથી પંસારીનો કિલ્લો લેવામાં મદદ આપી હતી અને તેમના લડવાઓના શીર્ષનો અનુલવ કરાવ્યા હતા.

ઈ.સ. ૧૮૧૦ ની સાલમાં બોદાણમાં હિન્દુઓ અને મુસલમાનો વચ્ચે ધાર્મિક બાબતને લઈને કલહ ઉત્પન્ન થયો. આ કલહમાં દિવાન સુબાનંદજીને મારી નાખવામાં આવ્યા અને રાજાને નારી જવાની ફરજ પડી. આથી સુબાનંદજીના પુત્ર વિદ્યાનંદજીએ કંપની સરકારની મદદ માગી અને સુરતના કલેક્ટર મિ. ક્રોએ ગળને ફરીથી માંડવીની માદી આપાવી.

માંડવીના છેલા રાજા બજેસિંહજીનો ઈરમાર પ્રગળે ઘણો ત્રાસ લાયક બન્યો અને તેમના મરણ વખતે પ્રગળમાં ઘણો અગ્નિોપ ફેલાયો. તેમના મરણબાદ તેમના કુંવર છતસિંહજી ગાદી માટે પ્રયત્ન કરતા હતા, પણ તે સંઘર્ષો નિર્ણય થાય તે પહેલાં તેમનું મરણ થયું એટલે ઇ.સ. ૧૮૪૮ ની ૧ લી નેને દિવસે માંડવીનું રાજ્ય બોલસા કરવામાં આવ્યું.

પીપલવાડના ગત્ય સંઘર્ષી શાળાપત્રમાં ઇ.સ. ૧૮૭૦-૧૮૭૧ અને ૧૮૭૨ ની સાલમાં થી પ્રાણજીવન તૂળાગરમ શુદ્ધે કેટલાક લેખો આપેલા છે અને નાડવીના દેશી રાજ્ય નામના પુસ્તકમાં કેટલીક હંફીકેત આપી છે, એટલે અત્રે એ સંઘર્ષી વિસ્તારથી ન લખતાં આ સ્થળના પુરાતન ઇતિહાસનું કેવળ વિહંગાવલોકનજ કરવામાં આવ્યું છે.

મનગુપરામ મણિશંકર દિવેદી

સીનીઅર આરી. ડૉ. એલ્યુ. ઇન્સ્ટિટ્યુટ, સુરત.

પૃથ્વીરાજનો ભોળાભીમદેવને સંદેશો

(ભીમદેવના દરબારમાં પૃથ્વીરાજનો સંદેશો લખી આવનાર ચંદ બારોડ)

ચંદ બારોડ— હરિગીત શ્રવણના સ્વરૂપમાં

હેતુ ભીમ ભોળા ભડવીશ, વારમે ભૂલ્યો તું ભાનને,

એ ચંદ્રવદની મોહિની, દરમે લખી કેલે તને !

મજ ગામિની એ બાલમુગ્ધા, પૃથુ તાત હણી શું પામીયો ?
જનમ્યું જગે સ્વર્ગે જશે; તો દહાણુ શો તેં કાઢીયો ?
ધૂંછન તણા મનમંદિરે, પૃથુમૂર્તિને પ્રધરાવી છે,
જો જનનકી ધરવા મથે; રાવણ તણું શું ભાવિ છે ?
છતવો તણી આશા ન ધર, ક્યાં સૂર્ય તે ક્યાં આગીઓ,
ક્યાં દેશરી વનરાજ ને, ક્યાં વન ચરતો મૃગસો.
આકાશમાં જો હિરણ્ય, તો નીસરણીથી પકડશું,
પાતાળમાં જો પરવરો, તો આખી પૃથ્વી ફેરડશું;
મચ્છો, બેનો મહાસાગરે, તો બળથી ઝડપે તને,
અધકારમાં દોપક વડે, જો ત્રિશુળ તુજ શિર પર ભમે
પૃથુદેવ આવ્યા ઘેર તુજ, દર સેવ સેવક તું ચર્ચ ?
આજોરજો તું અંકમાં, ને દંતમાં તરણું ગ્રહી ???

લી.

દવેશંકર કેશવરામ ભટ્ટ

મહેતાજી વધારી (આંહુદ)

બાળકનો હાઉ

શિઆળાની એક ખૂસતુમો સાંજે મુંબઈ શહેરના એક મંતોરજન બગીચામાં હું-મારા એક માની ઉમરના ભત્રીજા સાથે ફરવા ગયો. ત્યાં વાઘનાં બે નાનાં બચ્ચાંએને ફેરવતો એક રખેવાળ મારી દષ્ટિએ પડ્યો. પ્રથમ તો મેં શંકાની નજરે જોયું હતું, પરંતુ રખેવાળને પૂછતાં ખુલાસો થયો, કે બચ્ચાંઓ પોતાના ભતિશ્વસાવ ઉપર જાની ઉંમરે પહોંચે ત્યાં સુધી તેઓ આમ છૂટથી બહાર દરીદ્રી રાકે છે. આટલો ખુલાસો થયો પછી મેં મારી સાથેના બાળકને વાઘનાં બચ્ચાં ઓળખાવ્યાં. વાઘનું નામ સાંભળતાંજ, તે કંઈક ખીંચે અને મારી પાછળ લપાયો; પરંતુ રખેવાળની રમીથી, બપોરે એ બચ્ચાંઓ ઉપર મેં મારો હાથ ફેરવ્યો અને બાળકને મેં સમજાવ્યું, કે આતો બચ્ચાંઓ છે, અને આપણને કંઈ નુકસાન કરે તેમ નથી, ત્યારેજ તેનો ભય ગયો, અને વાઘનાં બચ્ચાંની મુંવાળી સામડી ઉપર તેમની સાથે સહેજ ખેલ કરવાં મંડી ગયો. આમ ઘરનાં અને આજીઆજીના સંસ્કારો વડે વાઘ આવ્યો, હાઉ આવ્યો વગેરે શબ્દોથી

તેના મનમાં જે બીક ભરાઈ ગઈ હતી તે વાતવાતમાં નીકળી ગઈ અને ખરી વસ્તુ શી છે, તેની તેને સમજ પડી. આમ, ઘણી વખત માળાપો બાળકના મનમાં ધોસ્તી બેસાડવાની કોશિષ કરવા જતાં જે જાતની નમજાર્થ દાખલ કરી દે છે, તે કાળે કરીને ટેવાઈ જતાં બાળકને જોઈએ તેટલો બહાદુર થતો અને વિકાસ પામતો અટકાવે છે. આવી કંઈ એકજ પ્રકારની બીતિ બાળકના મન ઉપર હસાવવામાં આવતી નથી, પરંતુ મીઠાંઈ બોલ્યું, ધોધર આવ્યો, ખાવો આવ્યો, રાક્ષસ આવ્યો, સાપ આવ્યો અને બાળક વિદ્યાર્થી અવસ્થામાં હોય તો મારતર આવ્યો, એમ અનેક રીતે બાળક પાસણમાં હોય ત્યારથી માંડીને કિશોર વયમાં આવતાં સુધીના નેના મનમાં અમુક જાતની બીતિ દાખલ કરી તેની પ્રગતિ અને વિકાસ અડકતરી રીતે અટકાવવામાં આવે છે.

આની નહીવી બાબતોનું કેવું ગંભીર પરિણામ આવે છે, તેની તેમનાં માળાપોને ભાગ્યેજ ખબર હોય છે. મોટે ભાગે તે તેઓ પોતાની સગવડ માટે આવા પ્રકારની બીતિઓ બાળકના મનમાં, પોતે નિવૃત્તિથી બીજા કામમાં મન રોટી શકે એટલા માટેજ ઉત્પન્ન કરવામાં આવે છે.

હાલના જમાનામાં બાળકના વિકાસ અર્થે માળાપોની ફરજ શી છે, એ બાબતનો આખો મત્ર કોઈ બીજી વખતે ચર્ચવાનો રાખી, હાલ તરત તે શિક્ષકો પોતે લાગે વળગે છે ત્યાંસુધી આ બાબતમાં શું કરી શકે એ નાના માત્ર વિચાર કરીશું.

અગારા એક પાડોશી સાધારણ સ્થિતિના પણ મંરકારી હતા, તેમને ત્યાંથી મારે ત્યાં એક પેંડાનું પડીકું આવ્યું. તપાસ કરતાં એમ જણાવ્યું કે તેમના દીકરાને તે દિવસે પહેલવહેલો શાળામાં મોકલી સરસ્વતી માંદિરમાં એક વિદ્યાર્થી તરીકે તેનું નામ નોંધાવ્યું હતું. તેની ખુશાલીમાં તેમણે આગરે ત્યાં પેંડા મોકલ્યા હતા. એક તો હું શિક્ષક અને તેમાંય વળા મારા મિત્ર જેવા પાડોશીના દીકરાએ વિદ્યાર્થીની દિક્ષા લીધેલી હોઈ મને ઘણો આનંદ થયો, અને તે બાળક તેમજ તેનાં માતાપિતા સમગ્રજાતે નહિ તેનો સહજ પણ વિચાર કર્યો. વિના શિક્ષણ અને સંસ્કૃતિના આવા દાઓ વિશે નાના પાપા હિપર એક લાપણુ પણ મેં કરી નાખ્યું. તે સાંભળી તે બાળક અને તેનાં માતાપિતા પણ જરા ખુશ થયાં. છોકરો પણ કહ્યો હતો તેના પિતાને કહેવા, સાચો કે “બાપાજી હું લોજ નિયાલે જઈ.” પરંતુ આઠ દિવસ પછી મારી ભારે અગવળી વચ્ચે મને ખબર પડી કે બાળક શાળામાં જવા માટે આનાકાની કરે છે અને આવી જ રીતે બેદ.

યથો. 'તેની' માતાને એકે દિવસ પૂછ્યું. કે બાલુ શાળામાં કેમ જતો નથી? તેણે મને જવાબ આપ્યો, તે મને કંઈક નોંધવા જેવો જણાયો. તેણે કહ્યું, બાલુ કહે છે કે, " ભારતર કશું બાળાવતા નથી, હું જાણી જાઉં છું ત્યારે મને સોટી મારી જગાડે છે, કાઢી છોડરા સાથે વાત કરે છું તો મને ધમકાવે છે " ખરી વાત, આપણે આંગણે છુટથી રમેલું છોકરું, એને શાળામાં આમ બે ચાર કલાક એકી સાથે બેસી રહેવું શરૂઆતમાં ન ગમે એ બનવા યોગ્ય છે. પણ 'કાંઈ' નહિ એ તો એમ કરતાં કરતાં માસે ૭ માસે ટેવાઈ જશે, એટલે બધું ટેકણું પડશે " બાળકની માતાએ આ બધું સામાન્ય વાત રૂપે કહી નાખ્યું, પરંતુ એ વાત સાંભળી, શિક્ષકની બેઠે રહાંશી પ્રત્યે અને બાળકની માતાની ગેરસમજ પ્રત્યે મને બેઠ યથો. પરંતુ તે બાળક તપાસ કરવાનો નિર્ણય કરી મેં એ વાત ત્યાંથીજ અટકાવી. બાલક તપાસ કરતાં એમ જણાયું, કે જ્ઞાનવૃદ્ધ, સંસ્કારી; બાળકોના માનસ સમજી તેમના તરફ વતસલ ભાવ રાખનાર, અને આ બાળકો, ભવિષ્યના નાગરિકો થવાના છે એ ભાવનાદષ્ટિ સમજી રાખી, કાળજી-પૂર્વક શિક્ષણ આપવાની વૃત્તિવાળા શિક્ષકોના અભાવને લીધે ઉપરની ઘટના બનવા પામી હતી. સાથે સાથે શિક્ષક તરીકે પોતાના વિદ્યાર્થીઓને શિક્ષણ અને સંસ્કાર આપવામાં જે ખત અને ઉત્સાહ જોઈએ, તેની મોટી ઉણપને લીધે ઉપરની પરિસ્થિતિ ઉદ્ભવી હતી. આ સ્થિતિમાં બાળક શિક્ષકને "હાઉ" માને એમાં શ્રી નવાંઈ!

શિક્ષક એ બાળકનો 'હાઉ' છે એવી જાણ માળાપો બાળકના મગજ ઉપર પાડી તેની શક્તિઓના વિકાસને અટકાવે છે એ ખરેખર દયાજનક છે. બાળકના મન પર પડેલી આવી ગતતી જાપોને જડમૂળથી નાશ કરવા માટે શિક્ષક ઘણું કરી શકે એમ છે. બાળક શાળામાં આવતું થાય કે શિક્ષક તેની સાથે હસે, બોલે, તેને રમીડે, હસાવે, નવાવે, કુદાવે અને બાળક સાથે ગમત કરી ગમતદારો જ્ઞાન આપે. બાળક પ્રત્યે પ્રેમની લાગણીથી જુએ, તેને પુત્રસમ પ્રેરે, માનપૂર્વક બોલાવે. બાળકને તોજડા શબ્દોથી સંબોધવા કરતાં માનપૂર્વક બોલાવવામાં તે પોતાને મગસૂર માને છે, અને તેથી તેનો ઉત્સાહ 'જ્ઞાનામૃતનું' પીન કરવામાં તેની શક્તિઓને ઉત્તેજિત કરે છે. ખરી રીતે તોજડા, અસંખ્ય કે અવિવેકી અવાજો તેની કુલેન્દ્રિય પર ન પડે એ દેવોમાં શિક્ષક બહુ સાવચેતી રાખવાની જરૂર છે. આ લાગણીઓથી પ્રેરણા બાળક શિક્ષકને હાઉ તરીકે ન માનતાં પ્રેમની લાગણીથી ને માનની દષ્ટિએ જોશે. તેને મન શિક્ષક જ્ઞાનદાતા ધંશે. શાળા એ તેનું

કેદખાનું નહિ પરંતુ સરસ્વતી ગૃહ યજ્ઞે, વર્ગમાં આવતાં બાળકો તેના મિત્રે, બનશે. નિઃશબ્દ કરતાં વિદ્યાગૃહ તેના જીવનનું કેન્દ્રસ્થાન થઈ જશે.

કેટલીક વખત એમ બને છે કે બાળકોનાં હૃદય ખાલી પ્રેમથી જીતી શકાતાં નથી. કેટલાંક અસંસ્કારી બાળકોનાં હૃદયોને જીતવા મુશ્કેલ થઈ પડે છે. આવા બાળકોને માટે ભય કરતાં પ્રેમનું સાધન તેમને સંસ્કારી બનાવવામાં વધુ ઉપયોગી હથિયાર થઈ પડે છે. કેટલીક વખત શિક્ષકને કડક ચવાની જરૂર પડે છે. છતાંય તે વડું કડક ન બનતાં જુજ પ્રમાણમાં ભયની સાગણી રાખવી ભય એટલે તમાચા, ચુંડી કે સોડીના ઝપાટા નહિ, પણ બાળકને તમારી સત્તાથી જાત કરવા. બાળક તમારી સત્તા જાણે તો તે દાંપિ તોફાની કે અવિવેકી બનશે નહિ. શિક્ષકે યાદ રાખવું જોઈએ કે શિક્ષાની અસરનું પ્રમાણ તેની સખ્તાઈ ઉપર નહિ. પણ તેના નહીંપણા ઉપર આધાર રાખે છે. શિક્ષાનો પ્રસંગ એ શિક્ષકની નાતીપણું પરિણામ છે. શિક્ષકે એકસ માનવું કે જે છોકરાં તોફાની હોય તો તેનું મુખ્ય કારણ તમે પોતેજ છો, અને બાળકનો હાઉ બનવાના માર્ગ કે આડકતરી રીતે તમારો પોતાનો ફાળો છે. બાળકના હાઉ ન બનવા માટે તેમના પ્રત્યે ભય કરતાં પ્રેમ વિશેષ પ્રમાણમાં રાખો અને બાળકોનાં હૃદયો જીતી લો. તેના માનસનો આરિકાઈથી અભાસ કરો. એ બાળકનાનહારા તેના ચોખ્ખ સમયે ચોખ્ખ ઉપયોગ કરી ચોખ્ખ મનને નિયત કરેલા એ શિક્ષકનું મુખ્ય અને અગત્યનું કાર્ય છે. વળી સદા ભય આપજે ત્યાં સમૂહશિક્ષણની પ્રથા સનાતન ઉત્તરી આવેલી હોવાથી બાળકોની ગરજોને ખીલવવામાં અને તેમનું ભાવિ ઘડતર ઘડવામાં વધુ ઉપયોગી છે. વાર્તા અને દ્વિત્વ જેવા વિષયોવડે તેમનામાં નિયમન અને વ્યવસ્થાની ભાવના ખીલવો. આ ભાવના ખીલવવા માટે સમૂહ શિક્ષણ અને ઉપરના વિષયોનો ઉપયોગ કરે કે જેથી તેના બાળવર્ગના મિત્રોથી માંડીને સમસ્ત પૃથ્વી પ્રત્યે તે ભાવનાવતી દૃષ્ટિથી જોતાં શીખે. આવી આવી બાળશિક્ષણની કેટલીય બાબતો છે કે જેમાં બાળકની શિશુ અવસ્થાથી માંડીને તેની કિશોર અવસ્થા સુધીમાં તેને સારામાં સારા ઉચ્ચ સંસ્કાર પડે આશ્ચર્યહિત કરી શકાય. બાળવયમાંજ આવા ઉચ્ચ આદર્શો આપનાર અને સંસ્કાર બજે તેને ખરે નાગરિક બનવામાં સહાય કરનારજ તેનો આચાર્ય છે. ઉપલાં સાધનોવડે બાળકમાં આચાર્ય દેવોભવનું રહસ્ય જળવાઈ રહેશે. તે આચાર્ય પ્રત્યે પૂજ્યભાવ બતાવવા લક્ષ્યરૂપે અને આમ થશે ત્યારેજ તે દેશનો નાગરિક થશે.

શિક્ષક અને શિક્ષકનામાં સામ્ય લાવવા માટે આપણી સમૂહ-શિક્ષણની કેળવણીમાં ખૂબ અવકાશ છે. શિક્ષકના મનમાં વિદ્યાર્થીઓ પ્રત્યે સિન્નભાવ ન હોવો જોઈએ. આ અમુક શિક્ષકો કે તવંગરનો પુત્ર છે અને આ ગરીબનો છે એ મલિન ભાવના ન હોવી જોઈએ. યાત્રી કે અચાની બાળકનો, તેમજ તવંગર કે ગરીબનો સિન્નભાવ કે પક્ષપાત શિક્ષકને માટે અનિષ્ટ છે. બાળકને છતવાનો અને તેનું માનસ જાણવાનો, તેના સ્વભાવથી પરીચિત થવાનો આ સરળ માર્ગ છે.

બાળકનું મન છતવામાં મોટા ફાયદો એ છે કે બાળક વિનયી બને છે. સાથે સાથે તે વ્યવસ્થાથી અને વ્યવસ્થાવાળો બને છે. વળી તે નિયમનને આદરનારો થાય છે. બાળક વિનય તથા વ્યવસ્થા પદ્ધતિથી જાત યદ્ય શિક્ષકના ઢાઉની ભીતિ લાગુ દે છે.

ઉપરની ચર્ચાથી સમજાશે કે માળાપો પોતાના શુભ કાર્યના વ્યવસ્થાપને ખાતર બાળકની વિકાસશક્તિને અટકાવી તેના મગજમાં શિક્ષકના ઢાઉની ભીતિ ઉત્પન્ન કરવાથી શિક્ષકને કેટલી બધી જાહેમત ઉઠાવવી પડે છે. શિક્ષકે આ ભીતિ દાખવા માટે નીચેના મુદ્દાઓનું મનન કરવું ઇષ્ટ છે:-

(૧) બાળકના મનની નજાણાઈ દૂર કરવા તેને લાયકારી લાપણીથી દૂર રાખો. (૨) નાનપણથીજ બીરતવનું શિક્ષણ આપવા પ્રયત્ન કરો. (૩) શિષ્યાણ કે વરુની વાર્તા ન કહેતાં પરશુરામ, અભિમન્યુ, અર્જુન, ભીમ શિવાજી, વતરાજ, રામસદમણ, લવ, કુશ વગેરેની વાર્તાઓ કહો. (૪) બાળકને શરમિદુ ન બનાવતાં છૂટથી હરવા ફરવા અને કુદરત સાથે ખેલવાને અવકાશ આપો. (૫) બાળકો પ્રત્યે વાતસલ્યથી જુઓ. (૬) બાળક ઉચ્ચ કક્ષાનો અધિકારી છે એમ સમજી તેમના માર્ગદર્શક બનો. (૭) બાળકને ખંતીલા અને ઉત્સાહી બનાવવામાં તમે સાધનમૂલક થાઓ. (૮) તમારી શક્તિનો ઉપયોગ બાળકના વિકાસ અર્થે ખર્ચો. (૯) બાળક સાથે બાળક બનો. (૧૦) બાળકને હંમેશાં માન આપતાં રહો. (૧૧) શુદ્ધ અને સંસ્કારી વાણી બાળકના કર્ણુદ્વાર પર પાડવાને ચૂકશો નહિ. (૧૨) જોમ અને તેમ બાળકને ખરાબ વાતાવરણથી દૂર રાખો. (૧૩) બાળકને પ્રેમથી છતો. (૧૪) કોઈ પણ જાતની દીલ વિના બાળક પરની સખ્તાઈ ત્યજો. (૧૫) ભય કે શિક્ષાનો ઉપયોગ ન કરતાં તેને તમારી સત્તાનો ખ્યાલ આપો. (૧૬) બાળકને વિનયી બનાવવા પ્રયત્નો કરો. (૧૭) વિનયની વ્યવસ્થાપદ્ધતિ રચો. (૧૮) પ્રત્યક્ષ વસ્તુઓ કે સાધનદારા બાળકનો ભય દાખો. (૧૯) બાળકના માનસનો અને સ્વભાવનો ગ્રીણુવટથી અભ્યાસ

કરે. તેની હોલચાલ ઉપર માન ધારણ કરી તેમની પ્રવૃત્તિઓ જાણી લે. (૨૩) બાળકનું માનસ જાણી તે માનસને અનુકૂળ તેને યોગ્ય માર્ગ દોરવા પ્રયત્ન કરે. (૨૧) બાળકને વસ્તુધૈવ કુટુંબની દિક્ષા આપે. (૨૨) સમયાનુસાર બાળકનાં માઆપેને બાળકો પ્રત્યેની ફરજ સમજાવે. (૨૩) બાળકનું ભાવિ ઘડતર ઘડવામાં તમારા તન, મન, ધનનો વ્યય કરે. (૨૪) બાળક એ બાળક નથી પણ દેશનો મહાન નાગરિક છે એ કદાપિ ભૂલશો નહિ. (૨૫) બાળકને પ્રભુમય માનો.

શિક્ષકોએ ઉપલી બાબત ધ્યાનમાં લઈ ભવિષ્યના નાગરિકોદ્ધાર ભાવિ યુગનું ઘડતર ઘડવામાં પોતાને જે હિસ્સો આપવાનો છે, તેને લગતી ફરજ યોગ્ય રીતે બજાવવામાં કમર દસવી જોઈએ.

મુંબઈ

સુનીલાલ કાળીદાસ દવે

તા. ૨૦ મી ડિસેમ્બર ૧૯૩૩

શિક્ષક, ઓગાખાન સેન્ટ્રલ ફ્રી સ્કૂલ

સ્વયંશિક્ષણનું મહત્વ

જ્યારે કોઈ ચિત્રકાર કોઈ ચિત્રની રેખાઓ દોરે છે ત્યારે, એ રેખાઓ રેખાં દોરતા અને તેને ભૂસતાં કોઈ એવી રેખાઓ ઘડે છે કે તેનો આત્મા પ્રસન્નતાથી ઉભરાઈ જાય છે. અનેક રેખાઓમાં, નિષ્કૂળ આલેખન પછી આપોઆપ તેની પાંખોમાંથી યોગ્ય રેખાઓ પ્રગટે છે ત્યારે તે આનંદ અનુભવે છે. એ પ્રસન્નતા અને આનંદ તે ત્યારે જ મેળવે છે, કે જ્યારે તેના અંતરમાં રહેલી સાત કલ્પનાની રેખાઓને તે મૂર્તિમંત કરે છે. જે રેખાઓ તેની કલ્પનામાં હતી તે આકાર ગ્રહણ કરે છે. ચિત્ર એ ચિત્રકારની સૂક્ષ્મ કલ્પનાનું સ્થૂળ સ્વરૂપ છે, કાવ્ય એ કવિની ભાવના અને કલ્પનાનું સ્થૂળ સ્વરૂપ છે અને આ વિશ્વ બ્રહ્માંડ વિરાટ પુરુષની કલ્પનાનું સ્થૂળ સ્વરૂપ છે. કલ્પના એ વિકાસની પાંખ છે. કલ્પના વિનાનો પુરુષ એટલે પાંખો વિનાનું પક્ષી.

મનુષ્યકૃત ચિત્રો, કલાકૃતિઓ, કાવ્ય અને સાહિત્યનું સર્જન એ બધાનું મૂળ કલ્પના છે. આજના વિજ્ઞાને કરેલી પ્રગતિના મૂળમાં પણ કલ્પના જ છે. સંસ્કૃતિની રચના અને વિકાસ પણ કલ્પનાદ્વારા જ થયેલો છે. સ્વાતંત્ર્ય એ વિકાસનો પ્રાણ છે અને કલ્પના તેની પાંખ છે. માણસની

વિકાસશક્તિને બ્યારે સ્વાતંત્ર્ય અને કલ્પનાની સહાય મળે છે ત્યારેજ તે વિકસે છે.

બાળકને બ્યારે સ્વાતંત્ર્ય આપવામાં આવે છે ત્યારે તેની કલ્પના જાગૃત થાય છે. તેને માટે બહુ દરેલી પરિસ્થિતિમાંથી કલ્પનાને પોષક એવી કોઈ આકૃતિ તે બપોરે છે અને તેને કાગળ ઉપર દોરવા પ્રયત્ન કરે છે, દોરે છે, દોર્યાજ કરે છે. બ્યાંસુધી તેની કલ્પનાને મંતોળે એવી આકૃતિ કાગળ ઉપર ઉપજશે નહિ ત્યાંસુધી તે આકૃતિ દોર્યાજ કરશે, અને બ્યારે તેને મનગમતી આકૃતિનું દર્શન થાય છે ત્યારે તે પ્રસન્નતાથી હોલી ઉઠે છે. કલ્પનાને પ્રત્યક્ષ કરવાનો અપૂર્વ આનંદ તે અનુભવે છે. હર્ષ-વેશમાં કેટલીયવાર સુધી તે આકૃતિ બેસાજ કરે છે, ક્યાંક તો ક્ષતિ નથી રહી ગઈ? એવા વિચારમાં તે અનેક વખત અને અનેક રીતે તેણે ઉપજાવેલી આકૃતિનું દર્શન કરે છે અને બ્યારે તેણે દોરેલી આકૃતિ આંતર કલ્પનાને અનુરૂપ હોવાની ખાતરી થાય છે, ત્યારેજ તે તમને આપશે અને તેની સફળતાનો આનંદ પ્રગટ કરશે.

કલ્પનાનાં આવાં અનેક સફળ આલેખનો પછી કલ્પનાને સ્થૂળ સ્વરૂપ આપી શકાય છે એવું તેને જ્ઞાન થાય છે અને જ્ઞાન થવાની સાથેજ બીજી નવીન કલ્પનાઓ તેના મગજમાં જાગે છે અને તેને સ્થૂળ સ્વરૂપ આપવાનો તે પ્રયત્ન કરે છે. એક વખત તે તેની કલ્પનાને સ્થૂળ સ્વરૂપ આપી શક્યું છે, એટલે તેની કલ્પનાઓ મૂર્ત થવાનીજ છે. એ વિશે તેના આંતરમાં શ્રદ્ધા ભરેલી હોય છે અને તેથી તે દરેક પ્રયત્ન વખતે તેની કલ્પનાને પ્રત્યક્ષ કરવાને વધારે ને વધારે નજીક પહોંચે છે. જેમ જેમ બાળક પોતાની કલ્પનાને પ્રત્યક્ષ કરતું આગળ વધે છે, તેમ તેમ નવીજ કલ્પનાઓ આંતરમાં જાગે છે અને તેને રૂપ આપવા તે અવિચાંતપણે કલ્પનાની સાથે એકરૂપ બનીને એકાગ્રતાપૂર્વક આગળ વધે છે. તમારે માટે લાલે એ પેરેનું સામાન્ય હોય, પણ બાળકને મન તે એક મહાં કાર્ય છે અને તે બ્યારે પુરું કરે છે ત્યારે તે સર્વજ વિજયનો આનંદ અનુભવે છે. તેનો આત્મા પ્રસન્નતા અનુભવે છે, શાંતિ અનુભવે છે. આત્માની પ્રસન્નતા અને શાંતિ એજ સાચો આરામ છે, અને તે આંતર કલ્પનાઓને પ્રત્યક્ષ કરવા માટેના અવિચાંત અને એકાગ્ર પરિયમમાં મળે છે.

આ અનુભવ ઉપરથી બાળક નક્કી કરે છે, કે કલ્પના માત્ર પ્રત્યક્ષ કરી શકાય છે અને ધીરે ધીરે કલ્પનાઓ પ્રત્યક્ષ કરવા માટે બોધિતી ક્રિયાશક્તિનું બળ પણ તે મેળવે છે; પણ માત્ર કલ્પનાઓથીજ તેને

આત્માને સંતોષ થતો નથી. તે કલ્પનાઓ ત્યારે મૂર્ત બને છે ત્યારે જ તેને સંતોષ થાય છે. સાચો કલ્પક તેજ છે કે જેની પાસે એ કલ્પનાને પ્રત્યક્ષ કરવાની અનંત શક્તિ અને ક્રિયાશક્તિ છે. જેની પાસે ક્રિયાશક્તિ નથી તેની કલ્પના એ કેવળ તરંગ છે. તેને માટે તો તરંગ છે. પછી ખીછ કોઈ વ્યક્તિ એ કલ્પનાને પોતાની ક્રિયાશક્તિના જોરે મૂર્ત બનાવે એ વાત જુદી છે.

બાળકને રવાનગ્ય આપશે એટલે તેની કલ્પના જન્યૂત થશે અને તેની ક્રિયાશક્તિ કંઈ ને કંઈ કામ કરવા માંડી જશે; કારણ કે પ્રવૃત્તિ તેને પ્રિય છે. કલ્પનાઓને તે ક્રિયાશક્તિની મદદ વડે મૂર્ત કરતું જાય છે તેમ તેમ બાળકની કલ્પનાઓ અને તેની ક્રિયાશક્તિઓ એક સરખો વિકાસ થાય છે. બાળક પોતે જે ઇચ્છે છે તે થાય છે, તે કરી શકે છે એવી શ્રદ્ધા તેને મળે છે અને પછી તો તે સ્વયંશિક્ષણને માર્ગે આગળને આગળ વધતું જાય છે અને પોતાનો વિકાસ સાધે છે. જીવનવિકાસમાં આ શ્રદ્ધાજ અગત્યનો ભાગ ભજવે છે અને તે કલ્પનાની ઉત્કૃષ્ટતામાંથી અને ક્રિયાશક્તિના બળમાંથી જન્મે છે. ક્રિયાશક્તિ કલ્પનાને વિકસાવે છે. ક્રિયાશક્તિ શ્રદ્ધાને જન્મ આપે છે ને પછી શ્રદ્ધા અને ક્રિયાશક્તિ બંને સાથે ઉભા રહી માણસને વિકાસને માર્ગે પ્રગતિ કરાવે છે. ત્યારે બાળક સ્વયંશિક્ષણ લેતું હોય છે ત્યારે જ તેની કલ્પના જન્યૂત થાય છે, તેની ક્રિયાશક્તિને અવકાશ મળે છે, અને તેની શ્રદ્ધા ઝાંજરથી બને છે. કલ્પના, ક્રિયાશક્તિ અને શ્રદ્ધા એ મનુષ્ય-જીવનની સફળતાના આધારરૂપ છે. તેમનો વિકાસ એટલે જીવનનો વિકાસ અને તેમના વિકાસને સ્વયંશિક્ષણમાં જ પુરતો અવકાશ મળે છે. શિક્ષણપદ્ધતિ એ જો જીવન વિકાસની પદ્ધતિ હોય, તો જે પદ્ધતિમાં સ્વયંશિક્ષણને સ્થાન નથી, તે પદ્ધતિ શિક્ષણ પદ્ધતિ તરીકે કદી ટકી શકશે નહિ.

શ્રી દક્ષિણામૂર્તિ
મોન્ટેસોરી ટ્રેનિંગ ક્લબ,
ભાવનગર

માધવલાલ જોષીતારામ રાવળ

માનસશાસ્ત્ર અને કેળવણી

અમુક શાળામાં, એક શિક્ષિકા જોઈને, પોતાના વર્ગમાંની નાની બાળાઓને, વ્યાકરણના વિષયમાં “મૂળભેદ” અને “સંજ્ઞાભેદ” શીખવી રહ્યાં હતાં. આ જોઈને શરૂઆતમાં મૂળભેદની સોમ્ય સમજૂતી આપીને, વર્ગને

સહભેદ સેમજવવાની શરૂઆત કરી. તેમણે કહ્યું, “ દષ્ટાંતરૂપે મૂળભેદમાં —તમે મને મારી નાખી—તેજ વિચાર સહભેદમાં મૂકવો હોય તો—હું તમારાથી મારી નખાઈ—તેમ થાય.”

વર્ગમાંની સઘળી નિર્દોષ નાની બાળામાંથી—એકેક બાળાનું લક્ષ્ય શિક્ષિકાના આ શબ્દો ઉપર ખારીકાઈ થી ચોંટી ગયું હતું અને તે બાળા આખો વખત અચંબાથી પોતાની શિક્ષિકા તરફ જોઈ રહી હતી. આખરે હિંમત રાખી તેણે પ્રશ્ન કર્યો—“જ્ઞેન, જે તમે મારી નખાઓ, તો પછી કેવી રીતે તમે બોલી શકો અને વર્ગ લઈ શકો ?” શિક્ષિકા જ્ઞેને ગુરુસાથી, તે શુદ્ધિશાળી નાની બાળકીને હાંકો આપતાં કહ્યું: “તેની કશી ફીકર નહિ. ધાર કે તેમ હું કરી શકું છું !!” અને પોતાની ગતને ગૌરવ અને મહત્વ આપતાં, પોતાની સેજની રૂઢી અનુસાર, સમજુતી આપવી આણુ રાખી અને વખત પુરો કર્યો. તેમના આવા વલણથી આ શિક્ષણથી પરિણામ એ આંખું કે બીજું વખતે (લગલગ ત્રીજે દિવસે) બ્યારે તેજ બાળકને સહભેદની વ્યાખ્યા તેમણે પૂછી, ત્યારે તે બાળકે નીચે મુજબનો જવાબ આપ્યો—

“ સહભેદ તે એક વ્યક્તિનો એવો વિચિત્ર ભેદ અગર અવાજ છે, કે જે વ્યક્તિના મૃત્યુ પછીથી પણ બોલી શકે છે.”

ઉપરની નાની પણ રસદાયક વાર્તામાંજ કેળવણીશાસ્ત્રનું અત્યંત મહત્વવાળું રહસ્ય સમાવેલું છે. શિક્ષકજ્ઞેને પૂછેલા પ્રશ્નના પ્રત્યુત્તરમાં, નાના બાળકે જે પ્રકારની પોતાની વ્યાખ્યા આપી તેને માટે શું તેનો અગર તેની શુદ્ધિનો હોય કાઢી શકાય ? નાનું નિર્દોષ બાળકે પૃથ્વી અને આકાશને નહું છે. તેના વિચારો ધણાજ ચોક્કસ હોય છે. તે પોતાના માઆપના અવાજને એળખે છે. તેમનો પ્રેમ તે જાણે છે, અનુભવે છે. પુત્રી નામની બિલાડીને, દામ નામના પોતાના બેલા કુતરાને અગર તેના જંગલમાંનાં આરણ્ય પાસે શોલા અને આનંદ માટે પાંજરામાં રાખેલા પોપંદને, વિધવિધ પ્રકારના રંગની નાની નાની ચકલીઓને, એ સર્વેને તે એળખે છે; પણ ક્રિયાપદને ભેદ હોય છે તેવા વિલક્ષણ વિચારથી તે અજાત હોય છે. “ક્રિયાપદ” શબ્દ તેને તો સંપૂર્ણ લાગાતમક હોય છે. તેના મનમાં કોઈ પણ વિકાસ થએલી ક્રિયા નથી કે જેથી આ ગૂઢ તત્ત્વને તે એકાએક સમજી લે! બાળકોનાં આવાં કુમળાં અને બિગતોં મને ઉપર લાગાતમક વિચારની રૂપરૂપ રીતે ઊંડી છાપ પાડવી, તે કાર્ય શિક્ષક વર્ગને માટે ખરેખર એક અત્યંત મુશ્કેલી-

ભર્યું છે, અને ન્યારે ક્રિયાપદનો ભેદ—અને તે ભેદ સહભેદ તરીકે શીખવવાનો હોય છે ત્યારે આ મુશ્કેલી વધારે મોટી બને છે. . . .

બાળમાં નાના નાના છોડવાઓ જમીનના કસથી, ખાતર-પાણીથી અને સૂર્યના તાપથી ધીમે ધીમે ઉગે છે અને વધે છે, અને કેટલેક વરસે પ્રચંડ વૃક્ષ બને છે. તેવીજ રીતે નાનાં બાળકો જ્ઞાનના થોડા પ્રાપ્ત કરેલા વિચારોથી વિચાર કરવાની શક્તિઓને ખીલવીને, પોતે મેળવેલા જ્ઞાનને વધારે અને વધારે હંચા પગથીઆ ઉપર લઈ જાય છે અને તે ધીમે ધીમે પોતાની વિચારશક્તિને વધારે ખઠ્ઠાળા બનાવે છે. આવી રીતે બાળક આયોગ્યાપ, નિરાકાર અને ભાવાત્મક વિચારોથી પરિચયવાળા થાય છે અને અગાઉનું તેજ વિચારો વિશેનું તેમનું અજ્ઞાનપણું, અનુભવથી દૂર કરી શકે છે. તેવીજ રીતે તેઓ રૂઢી જિજ્ઞાસામાંથી સૂક્ષ્મ વિચારો તથા સામાન્ય પદાર્થોનાં વિષયમાંથી વિશિષ્ટ વિષયનું જ્ઞાન મેળવે છે. ન્યાંસુધી આ કુદરતી વિધિઓ તેઓએ સંપૂર્ણ રીતે પસાર કરી ન હોય, ત્યાંસુધી એક નજીવામાં નજીવો અને નાનામાં નાનો મુદ્દમ વિષયનો વિચાર પણ તેમની સમક્ષ શિક્ષક તરફથી રજુ થવો ન જોઈએ. ખાસ કરીને તો તેવા વિષયની સમજૂતી તેમના અપકર અને મર્યાદિત જ્ઞાનને લીધે તેમની શક્તિને સોમજના ડોઝ જેવી અસરથી ઝેરી બનાવે છે. તેજ વિષય તેમને માટે એક ભારે લાખો ફેફડો છે. અવ્યવસ્થી વિચારોની શોધમાં તેઓ અહીં તહીં વ્યર્થ ફાફાં મારે છે અને આખરે તેમના નાના જ્ઞાનભંડોળની મદદથી મદદથી ઇત્યાદિની સમજૂતીપર તેમને રૂપિય વિચારનું ભાન થાય છે. આજ વસ્તુ-રિધિ આ લેખની વાતોમાંની છેાકરીએ અનુભવી છે. ન્યારે શિક્ષકોએ પોતાની દંભી સત્તાને બાળાને બોલતી અટકાવવા સંપૂર્ણ રીતે કામે લગાડી, ત્યારેજ તેને સહભેદ સમજાવવામાં પોતાના સાદા વિચારો, નિખાલસપણે, બાળક સુદ્ધિથી સમજાવવા પડ્યા હતા.

આધુનિક કેળવણીની પ્રગતિ અને તેનો વિકાસ, અને માનસશાસ્ત્ર વડે જે જે ફેરફારો ફુનીઆના જુદા-જુદા દેશોમાંની શિક્ષણપદ્ધતિઓમાં થઈ રહેલા છે, તે ચિતારનું એક દ્રશ્ય શિક્ષક વર્ગના વક્તવ્યમાં જણાય છે. શિક્ષક આગર શિક્ષક અધિકારની નાની અને મામુલી સત્તાથી શણગારાએલી છે, અને તે સત્તાનો અમલ તે નિરંકુશપણે કર્યોજ કરે છે. ભરત ચકાવી બાળાને બોલતી અટકાવવાને બદલે શિક્ષકોએ તે મુશ્કેલીઓ જાણવી જોઈતી હતી. એક અનુભવા શિક્ષક તરીકે તેણે ઉદાહરણ બદલી તેની જગાએ ખીજું અંખેસણું ઉદાહરણ મૂકવું જોઈતું હતું.

આપણી શાળાઓમાં ઘણે ભાગે આવાજ પ્રકારનું શિક્ષણ અશિક્ષન શિક્ષક અને શિક્ષિકાઓ વર્ગના બાળકોને આપે છે. જુના વખતની કેળવણી-પદ્ધતિમાં “સોટી વાગે-અમચમ અને વિદ્યા આવે રમજમ”નો જે સિદ્ધાંત હતો, તે આ જમાનામાં વધી ગયો છે. બાળકોને શારીરિક શિક્ષા કરવાથી તેઓ ખીંકણ બની જાય છે. શિક્ષણ મેળવવાને બદલે બાળક ઉત્કૃંષ્ટ પોતાની બુદ્ધિ ગુમાવી દે છે. મહાન લેખક અને કેળવણીકાર મી. બ્લૉન્ડે બ્લૉન્ડે શૉ-તેવી પદ્ધતિથી આવતી શાળા વિષે (જેમાં તેઓ દાખલ થયા હતા) નીચેનો અભિપ્રાય આપે છે; “તે શાળા એક કારાગૃહ હતું; જેટલી બુદ્ધિ અને જ્ઞાન સાથે હું પ્રથમ તેમાં જોડાયો, તે સર્વે શાળા છોડતાં મેં ગુમાવ્યાં હતાં તેવું મને લાગ્યું. ત્યાં કશુંજ શીખ્યો નથી.” તેજ બ્લૉન્ડે શૉ નોખેલ પ્રાઈઝ હતી લાખ્યા !! તેજ મહાપુરુષ, દુનિયામાં આજે અત્યંત સાહિત્યના ક્ષેત્રમાં સૌથી શ્રેષ્ઠ અને સર્વોપરિ સ્થાન ભોગવે છે. સાહિત્યનો ગર્ભગ્રીમંત પણ તેજ કહેવાય છે ! ડોક્ટર સન્ડરલેન્ડના શબ્દોમાં, “કેળવણીની આવી સંસ્થાઓ બાળકોને બુદ્ધિવંત ન બનાવતાં કરપોક અને નિસ્સાહી બનાવી તેમના ઉગતા જ્ઞાનતંતુઓને શિથિલ બનાવી દે છે; તેથી તેવી સંસ્થાઓને કાઢી પણ પ્રકારે ઉત્તરજન ન મળવું જોઈએ.” પ્રૌદેસર સેકન્ટસબરીના અભિપ્રાય મુજબ “તેવું જાત્રાસય કેળવણી શબ્દને જાંજન લગાડે છે; તે બાળકોનાં અવિધ્યના સુખના મૂર્ચનાં દિરણોને ઢાંકી દેવા પ્રયત્ન કરે છે !”

કેળવણીકાર ડોક્ટર મેકીના શબ્દોમાં: “જ્ઞાનની દેવીના મંદિરમાં જો બાળકો પ્રત્યે આવી વર્તણૂક બતાવાય તો ગણિતશાસ્ત્રોમાં પ્રખ્યાત ન્યુટન જેવા પાંડિતોનાં અસાધારણ કૃણદ્રુપ જોઈને પણ ઘડાવાને બદલે કટાઈ જાય !” તેથી આવી સંસ્થાઓ અને શાળાઓ બાળકોની માર્નસિક શક્તિઓની ખીંકવણીને દાનિરૂપ છે; અને તેજ કારણથી તેવી કેળવણી વગર બાળકો જાંતે પણ તેમની કેળવણીનો ઉદ્દેશ કાઢી શકે છે. ત્યાંમુખી શિક્ષકવર્ગ, બાળકવર્ગને ઓળખે નહિ, પોતાની જાતને બાળક સાથેની સુમાનતાની સપાટી હિપર મૂકે નહિ, તેમનાં નાનાં મન જાણે નહિ, પોતાના જ્ઞાન ભંડારનો ઉપયોગ તેમની જરૂરિયાતો પ્રમાણે કરે નહિ, તેમની જોડે બાળક બને નહિ, ત્યાંમુખી શિક્ષક જેવા ઉમદા અને ઉત્તમ ધંધાની ખરી કરકાઈમાં ક્તેહમંદ થઈ યશ મેળવવાની તેમને મારે ખીંકકુદ્દ આશા નથી. પ્રૌદેસર મેકીની ભાષામાં:—“બાળકોને કેળવવા મારે પાંડિત્ય, વિદ્યા અગર જ્ઞાનજ ઉપયોગી છે તેમ નથી. ખરો શિક્ષકવર્ગ તો તેજ કહેવાય કે જે બાળકના મનની “સા-રી-ગ-મ”ની ચાવીઓથી ખરાબર

પારચિત થઈને બાળકને વ્યક્તિગત રીતે બંધબેસતું, કેળવણીના માનનું ગાયન, તાલ, છંદ અને ટળથી ગાઈ બતાવે, અન્ય કોઈ નહિ." બાળકોની કેળવણીના વિકાસ માટે તેવાજ શિક્ષક આગર શિક્ષિકાની જરૂર છે.

બાળકોના ગાઠ સમાગમમાં આવનાર અને તેમને યોગ્યબનાર દરેક શિક્ષકભાઈને આગર શિક્ષિકા ખેલેને આ નાની બાળાની વાર્તા, કેળવણી અને તેના આત્મજ્ઞાનનું યોગ્ય ભાવ કરાવશે અને તેથી તેમને એક ઉપ-યોગી પાઠ મળી શકે તે સંભવિત છે. મારા નાત્ર મત મુજબ દરેક શિક્ષક કેળવણી અને શિક્ષણવદ્ધતિથી પોતાની જાતને વધારે વાકેફગાર બનાવી લે, બાળકોની કલ્પનાશક્તિને કેળવે, નીરસ વિષયોને રસદાયક અને રસુછ બનાવી શકે અને ઉદાહરણો આપતી વખતે બંધબેસતાં અને જરૂરિયાત કરતાં બે વધારે ઉદાહરણો આપે, તો શિક્ષક તરીકે પોતાની ફરજ પુરેપુરી સેમણે પાળવી છે તેવો આત્મસંતોષ તેમને મળશે. તે યોજનામાંજ શિક્ષકનું કર્તવ્ય અને બાળકોનું હિત સમાયેલું છે.

ન્યુ દિલ્હી

}

વિકલીફ હન્ટર

વાચન પુસ્તકનું કરો.

રાહ:-હરિગીતની ચાલ

અધુના તમે પરિહાસ માટે જો કદી ઇચ્છો સહી,
કેલાવતાં રસ હાર્યને! હૃદયે ધરોને આ વહી;
અમૂલ ઓધ આજ્ઞાદ પ્રેરક ગ્લાનિ મ્હાનિ સૌ હરો;
સુમનથી.હું શિખ દઉં વાચન પુસ્તકનું કરો.....

* * * * *
કથા નવલ આખ્યાયિકાની પાછળે ભમતા રહો,
કલ્પના, સંદિગ્ધ વાણી, વિહિત ઉપમા બહુ ચહો;
રસ નિમગ્નજન જો કરોને તુષ્ટિ અંતરમાં ભરો,
શ્રુતિપટે ઝીલજો કહું વાચન પુસ્તકનું કરો.....

* * * * *
જો કદી વિક્રમ પરાક્રમ ભાવ ગ્રાહે જઈ પડ્યા,
પ્રણયનાં ગીતકાં મધુરના પાશમાં ભૂલા પડ્યા;

વિનયે શ્રીતિ ઉત્તરિ, મોદ ઉરમાં જડુ કરો,
સ્મૃતિ પટે ચિતરો કરું વાચન પુસ્તકનું કરો.....

૩

* * * * *

ધૃતિહાસનો જે શોખ વાધો હોંસથી ઇચ્છન વિષે,
પ્રાચીન, અર્વાચીન, ભાવિ સમયનો વાચન વિષે;
ધ્વાન્ત ટાળે, જ્યોતિ ઉભરે, અટવી-ભવ ગ્રેમે તરે,
વિનતિ સ્વીકારે, ધ્યાનથી વાચન પુસ્તકનું કરો.....

૪

* * * * *

મર્મ રપશી નિમૂડતાથી આત્મ-તમ ઉજવાળશે,
દીપ્તિ નૂતનના બ્રમણમાં તે ભાવ દેવી સિંચશે;
તાત્ત્વિક દષ્ટિ ખીલશે ઉદ્ધત અનંતતાના ચરે,
અભિસાધી જે હો મોક્ષના વાચન પુસ્તકનું કરો.....

૫

* * * * *

વિહિત આર્થિક લાભ-અલાભે જગતી જે ગ્રેસ્યા,
અનામય બને સંપત્તિ સંચે સૌખ્યની ના રે' મણા;
કહેવાય નહિ કલ્પને સૌ દાન સુપાત્રે સરે,
શીખવું ઘટે સૌ વાતમાં વાચન પુસ્તકનું કરો.....

૬

* * * * *

વસ્તો ધરે આલા પ્રસારે પણ ને તેથી વાર છે,
વિજ્ઞાણ અને વસ્તો ધરે જે વાંચવાનો સાર છે;
ઈશ્વરાણે રચિત દિવુ અંતરે કડુતા કરે,
વસ્તો તણી પ્રતિભા પડે વાચન પુસ્તકનું કરો.....

૭

* * * * *

આખા જગત મનુજને પુસ્તક વિષે મિત્રો મળે,
સ્ત્રી-પુરુષ પુસ્તક તાણું આગમ રચે નાને રળે;
જેવા ઉદય સ્વદેશનો કુદુંચ માનવનો અરે,
જાગે વિચિત્ર સુહૃદ્યમાં વાચન પુસ્તકનું કરો.....

૮

* * * * *

પ્રયોગક્રમ:—

ન્યુ હાર્વર્ડ્સ, દાહોડ ૩

“ભોગીન્દ્ર” ન્હા. ભટ્ટ

કેળવણીકાર.

(મનનો માનેશ મળ્યો મોરલો રૂપાળી રાત.—એ રાગ)

શિક્ષણ ઉદ્યાનનો રસમાળી કેળવણીકાર,
વિદ્યાના વિશ્વનો વનમાળી કેળવણીકાર;
ઉચ્ચે આદિત્ય મોક્ષદાતા કેળવણીકાર,
ભારતના ભાગ્યનો વિદાતા કેળવણીકાર.

હૃદયનાં હીર નીર રેડજે રસ માળીકા,
મીઠાં મધુર ફળો વેડજે રસ માળીકા;
જીવન સાહિત્ય તણી કુંજે રસ માળીકા,
કોકિલા શ્રી શારદા ટહુકશે રસ માળીકા.

માતઃના રંગ પુરી મૂકજે વનમાળી દેવ,
જીવન સાહિત્ય મન કૂંડજે વનમાળી દેવ;
ઘડતર ભાવીનું ઘડી મૂકજે વનમાળી દેવ,
ચરણોમાં શિર્ષ તહારે ઝૂકશે વનમાળી દેવ.

વિદ્યા વિવેક ભર્ગ વેરજે આદિત્ય રાજ,
પ્રાણોમાં જ્ઞાન તેજ ત્રેરજે આદિત્ય રાજ;
જીવનમાંની શુદ્ધતાને શોધશે આદિત્ય રાજ,
અમૃત વર્ષાવી જીવન પોષશે આદિત્ય રાજ.

જહીના લેખ રૂઝ છાપજે વિદાતરા,
શિશુને આશિર્વાચન આપજે વિદાતરા;
પ્રમના પ્રમાદને પ્રમળશે વિદાતરા,
ભારતના ભાગ્યને ઉન્નશે વિદાતરા.

વિષય:—વ્યાકરણ

સામાન્ય હેતુ:—તદ્વશિક્તિ કેળવવી અને ભાષાશુદ્ધિ સાધવી.

વિશેષ હેતુ:—વિશેષણ-શાખાનું

સાધન:—રંગીન આક

ધો. ૪

શિક્ષક:—પી. ડી. વ્યાસ,
તી.....
સમય—૪૦ મિનિટ

પાઠના વિભાગ	મુદ્દા	શૈલી	કા. પા. ની નોંધ
આરંભ	સામાન્ય કસોડીના પ્રશ્નો	વર્ણવ્યવસ્થિત કરવો. સાધન ચોગ્ય જગ્યાએ મુકાવવાં અને બાળકોની બેસવાની રીત ઉપર ધ્યાન આપી સ્વસ્થતા લાવવી. તમે હમણાં થોડા વખત ઉપર પર્યટન કરી આવ્યા હતા. કયે સ્થળે ગયા હતા? વાદ, તે સ્થળનું વર્ણન કરો. બાળકો વર્ણન કરે તે સાંભળી તેમાંથી વાક્યો પસંદ કરવાં અને તે શાળા પાઠીઆ ઉપર નોંધવા. વાક્યોમાં જે નામ હોય તેની નીચે લીટી દોરવી, અને પ્રશ્ન પૂછવો—નીચે લીટી દોરેલા પૂછેનું પદચ્છેદ શું થાય?—નામ. વાદ, જુઓ કાકરીકું, આકાર પાણી, મગર, જે નામે સંબંધી તમે કંઈક વધારાની વાત કરી છે. આકાર, સંબંધી શી વાત કરી? આકાર ‘ગોળ’ છે એમ કહ્યું. બીજાં વાક્યમાં ‘પાણી’ સંબંધી શું કહ્યું? થઈ પાણી છે એમ કહ્યું. તેવીજ રીતે ‘મગર’ અને ‘પાણી’, વિશે ત્રીજાં અને ચોથા વાક્યમાં શું શું કહ્યું?—મગર વીસ અને પાણી ચોક્કસ, એવી વાત કરી.	૧. કાકરીકું ગોળ આકારનું છે. ૨. તેમાં થઈ પાણી છે. ૩. વળી તેમાં વીસેક મગર છે. ૪. તેમાં પાણી ચોક્કસ રહે છે.

રજુઆત

મુખ્ય વિવચ

પાઠ્ય પુસ્તક-
માંથી ફક્ત લન-
ખેલો પત્રો વર્ગમાં
વહેંચવાં.દાખલા ઉપ-
રથી નિયમ.ફક્તમાંથી પ્રશ્નો
ચોખ્ખા, અને
ચોખ્ખા ઉત્તર. કા.
પા. માં નોંધવા.

આપણે એક દિવસ પ્રાણી કે પદાર્થ વિશે થયેલી
વ્યાખ્યાનો કહીએ છીએ.

નામ વિષય કંઈક વધારે વાત કરવા ને પદો વાપરીએ છીએ
તેમાંનાં કેટલાક યદ વ્યાકરણની દૃષ્ટિએ શીખીએ.

ફક્ત નીચે પ્રમાણે:

એક ખેડુત હતો. તેને ચાર છોકરાં હતાં : ત્રણ દીકરા
અને એક દીકરી. સૌથી મોટા છોકરાનું નામ ‘મરખરાજ’
હતું. તે ખેતી કરતો. તે મહેનતુ હતો. જ્યારે છોકરાનું નામ
‘ધનવંત’ હતું. તે વેપાર કરવામાં કુશળ હતો. એક નાનાનું
નામ સમશ્વેર બહાદુર હતું. તે શરોઆર્થિ હતો. દીકરી બહેરી
અને મુંગી હતી. તેનું નામ મોંઘી હતું. મોંઘી કુંવારી હતી.
મરખરાજ અને મોંઘી તેના આપને ખૂબ મદદ કરતા.

કા. પા. ઉપર લખેલો ફક્ત આગળનાં મંત્રમાં લખેલી જ્યા
કહેતું અને સુખના આપવી કે ચામાંથી હું તમને કેટલાક
પ્રશ્નો પૂછવાના છું. નીચેના પ્રશ્નો આગળના પૂછવા અને

ચોખ્ખા ઉત્તર કા. પા. માં નોંધવા :

૧. કોને વિશે વાત કરી છે ? ખેડુત વિશે.

૨. કેટલા ખેડુતની વાત છે ?

૩. ‘ખેડુતને’ છોકરાં કહેવાં હતાં.

૪. તેને બધા દીકરાજ હતા કે ? ના. દીકરી પણ હતી. વાક,
ત્યારે દીકરા કેટલા અને દીકરી કેટલી હતી.

૧. એક ખેડુતની વાત છે.
૨. ખેડુતને ચાર છોકરાં હતાં.
૩. તેને ત્રણ દીકરા હતા અને
એક દીકરી હતી.

૫. તેના ત્રણે દીકરાના યુથુ જળ્યાવે. (૧) મોટા છોકરા મહેનતુ હતો. બાળકો આવી રીતે વાક્યો બોલે તે સુધારવાં થયે ત્યાં બાળકો સાથે વાતચીત કરી સુધારી નોંધવાં.

બીજા પ્રત્નો:—‘મૂરખરાજ’ એ નામનો કયો છોકરો ? એવા બીજા પ્રત્નો થોડા ‘મોટા’, ‘વચ્ચો’, ‘નાનો’ વગેરે પદો તરફ ધ્યાન બેંચવું.

વાર, જુઓ હવે નીચે લીટી દોર્યાં પદ છે તે ધ્યાનમાં રાખો. આ પદો નામ સાથે કેવો સંબંધ રાખે છે તે કહી શકશો ? એક, તણુ, ચાર, એ પદો શું બતાવે છે ? મોટા, મહેનતુ, વચ્ચો, કુશળ, નાનો, શરો. એ શું બતાવે છે ? ઉપરનાં પદોમાં કેટલાક ‘સંખ્યા’ બતાવે છે અને કેટલાક ‘યુથુ’ બતાવે છે. આ પદો વાક્યમાં શા માટે આપણે મૂક્યાં ? તે તે નામના સંબંધમાં વધારે વાત કરવી છે એટલા માટે. વાર, ત્યારે કાન પા. માં આપણે ખાનાં પાડી લખીએ—

આવાં પદ વાપરીએ ત્યારે નામ વિષે કંઈક વધારે હકીકત મળે છે, એટલે તે નામના અર્થમાં વધારો કરે છે. વ્યાકરણમાં જેમ અમુક પદને તમે ‘નામ’ કહો છો, તેમ આવાં પદને પણ નામ આપવું પડશે. એ પદોને ‘વિશેષણ’ કહેવામાં આવે છે.

૪. મોટા છોકરા મહેનતુ હતો.
૫. વચ્ચો છોકરો વેપાર કરવા-માં કુશળ હતો.
૬. છોક નાનો છોકરો શરો સિપાઈ હતો.

સંખ્યા બતાવે એવાં પદ	યુથુ બતાવે એવાં પદ
એક, તણુ, ચાર.	મોટા, મહેનતુ વચ્ચો, કુશળ નાનો, શરો.

ને પદ નામના અર્થમાં
વધારા કરે તે વિશેષણ.

૧. જેન ઉપર પાંચ પુસ્તક છે.
૨. જેન્સિલ હાથ રંગની છે.
૩. આને ખૂબ ઉકળાટ
માય છે.
૪. છોકુ સાંત સ્વભાવનો છે.
૫. બિલાડીનું બચ્ચું બહુ
રમતિઆળ હોય છે.

આ રથળે આળકા પાસયા જેમ અને તેમ સાદામાં સાદી
ભાષામાં વિશેષણની વ્યાખ્યા કરાવવી અને તેમાં સુધારો-
વધારો કરી કા. પા. ઉપર નોંધવી અને આળકા પાસે તે
મે તથા વાર બોલાવવી.

વાર, જુઓ હું કા. પા. ઉપર પાંચ વાક્યો લખું છું.
તેમાંથી તમારે વિશેષણ શોધવાનાં છે. આળકા પાસે વિશેષણો
નીચે લીટી દોરાવવી. આ મનોચલત યર્ધ રહ્યા પછી નીચેનાં
આપવાં—

અ. ૧. મારા પતંગનો રંગ — છે.

૨. આજે રમતમાં — મઝા પડી.

૩. મનુ વર્ગમાં સૌથી — છોકરા છે.

૪. નદીમાં — પુર આવ્યું.

૫. મુસાફરને — ચાક લાગ્યો હતો એટલે ઝાડની
— હાથ નીચે તે — યર્ધ — લાગ્યો.

અ. નીચેનાં પદો શું છે ? તે વાક્યમાં વાપરી બતાવો—
હંચું, જાડું, ધણું, સરેહ, કાળું, મોડું, દસ, સ્વચ્છ.
ક. કોવાં દટલાંક વિશેષણના તમે દાખલા આપો.

વ્યાખ્યા કરાવવી

નિયમ ઉપર-
થી દાખલા
(કસોટી)

પુનરાવર્તન

કે. પાદ, જુઓ મારી પાસે એક ચિત્ર છે. પુસ્કર-
રાજનું ચિત્ર કા. પા. ઉપર લટકાવવું અને તેનું અવલોકન
કરવા કહેવું. પછી કહેવું, કે-આ ચિત્રની થોડીક હકીકત મને
લખી જણાવો. ન્યાં યોગ્ય લાગે ત્યાં વિશેષણ મૂકવાં:—

આહોં શિક્ષકે થોડાંક નમુનાનાં વાક્યો (વિશેષણ આવે
એવાં) લખી બતાવવાં. આ ચિત્રની હકીકત તેજ સમયમાં
પુરેપુરી લખી શકાય નહિ, એટલા માટે ઘેરથી લખી લાવવા
કહેવું. શિક્ષકે તેમનું લખાણ તપાસી ભૂલો સુધારી સૂચના આપવી.

નોંધ—સાધારણ રીતે વ્યાકરણ શીખવતી વખતે એકલા શબ્દો લઈ તેના ઉપર વિવેચન કરી પદચ્છેદની સમજૂતી

આપવામાં આવે છે. આથી વ્યાકરણ અને ભાષાનો સંબંધ રૂપે થતો નથી અને બાળકોને વ્યાકરણના
વિવેચનમાં કંટાળો આવે છે. ઉપરની નોંધમાં મુખ્યનિબંધ અથવા મોઢાની વાતચીતદ્વારા વ્યાકરણના
સિદ્ધાંતો તારવવાનો હેતુ છે એટલે તેની કંઈક સવિસ્તર નોંધ કરી છે. આજ પાઠ વર્ગમાં થોડા ફેર-
ફાર સાથે લેવામાં આવ્યો હતો અને વિશેષણનો પરિચય કેવળ વાતચીતથી બાળકોનાંજ વાક્યો લઈ
કરાવવામાં આવ્યો હતો. આખા સમય દરમિયાન બાળકોને વાતચીતમાં અને છેવટે ચિત્રના અવલોકન
ઉપરથી વિશેષણવાળાં વાક્યોથી હકીકત લખવામાં ઘણો રસ પડ્યો હતો. વળી ભાષાની શુદ્ધિ અને
બાળકનું ભાષાભરોળ પણ સંધ્યામાં હતાં. એકજ નામની સાથે સંબંધ ધરાવે એવાં ન્યાં એક કરતાં
વધારે વિશેષણ લઈ શકાય ત્યાં તે લેવામાં આવ્યાં હતાં. એટલું ધ્યાનમાં રાખવાનું છે કે નોંધ મુખ-
નિબંધ કે નિબંધલેખનની નથી પણ વિશેષણ શીખવવાની છે એટલે પાઠ આપતી વખતે આ લક્ષ
નજર આગળથી આંધું ખસી ન જાય તે જોવું જોઈએ.

છોકરીઓ માટે લેવાએલી વર્તીકચુલર ફાઇનલ પરીક્ષા, ઉત્તર ભાગ
 ઉ. ભા. માં સને ૧૯૩૩ માં લેવાએલી છોકરીઓ માટેની વ.
 કા. પરીક્ષામાં પાસ થએલા ઉમેદવારોના નામની યાદી:—

નંબર	નામ	માર્ક	નંબર	નામ	માર્ક
	અમદાવાદ જિલ્લો		૩૧	આદિના કેસ ઇ. એમ પાલસીંગ	૩૩૦
	મણી મોહનલાલ પટેલ	૪૦૨	૩૨	શારદા પુરુષોત્તમ કંસારા	૩૩૬
	શારદા સાંકલેશ્વર વ્યાસ	૪૦૨	૩૨	પરશા ગુલાબ ખિસ્તી	૩૩૬
	અંકકાન્તા ગીરજાશંકર પંડ્યા	૩૯૭	૩૪	શારદા મહત્તલાલ હુલાર	૩૩૪
	હીરામણી ખેમચંદ પટેલ	૩૯૧	૩૪	સક્ષિતા છજીભાઈ પટેલ	૩૩૪
	પત્રમંદા વિદ્યારામ પાટક	૩૯૦	૩૪	વિદ્યા છોટાલાલ પટેલ	૩૩૪
	સક્ષિતા મણીલાલ પટેલ	૩૮૫	૩૭	કુંદમતી હરિલાલ મશર	૩૩૨
	હીનાલ રામસિંહ પરમાર	૩૮૨	૩૭	શાતા રઘુભાઈ પટેલ	૩૩૨
	સરસ્વતીબેન નાયાલાલ શાહ	૩૮૧	૩૯	અંદન જમનાદાસ ખાંડવાળા	૩૩૦
	કુંદમતી રતનસિંહ દેસાઈ	૩૮૦	૪૦	અરવિંદા હરિલાલ મહેતા	૩૨૯
૧૦	હીરામણી વાડીલાલ શાહ	૩૭૪	૪૦	કાન્તા ચતુરભાઈ ચોકસી	૩૨૯
૧૧	સક્ષિતા બળવંતરાય ફાંસે	૩૭૧	૪૦	વાનીફેડ વિલિયમભાઈ	૩૨૯
૧૨	કાન્તા મણીલાલ શાહ	૩૬૮		બેનગમીન	
૧૩	સક્ષિતા કેશવલાલ મહેતા	૩૬૭	૪૩	આનુમતી કેશવલાલ મહેતા	૩૨૭
૧૪	અંચળ ધનજીભાઈ પટેલ	૩૬૬	૪૩	સરસ્વતી ગીરધરલાલ વ્યાપારી	૩૨૭
૧૫	મંગળાગૌરી શંકરલાલ સાગર	૩૬૫	૪૩	સુર્યકાન્તા ભોગીલાલ વ્યાપારી	૩૨૭
૧૬	શાતાબેન પોપટલાલ શાહ	૩૬૩	૪૬	મંગળાગૌરી સોમનાથ ત્રિવેદી	૩૨૫
૧૬	શારદા ચીમનલાલ પરીખ	૩૬૩	૪૭	એસી દાનીએલ રાજનગીરી	૩૨૪
૧૮	સુશીલા હરિલાલ ભગવતા	૩૬૨	૪૮	મણી રાનાભાઈ પટેલ	૩૨૩
૧૯	અંકકાન્તા હરિલાલ રાવળ	૩૫૭	૪૯	હીલી પ્રભાશંકર વ્યાસ	૩૨૦
૧૯	જીલિયા મુંદરલાલ પરમાર	૩૫૭	૫૦	વિદ્યા મણીલાલ પટેલ	૩૧૯
૨૧	વીરબાળા ઉત્તમરામ મોદી	૩૫૬	૫૧	કેઈય સુલેમાન ખિસ્તી	૩૧૪
૨૨	સુમન બેનશંકર ભટ્ટ	૩૫૪	૫૧	કાન્તા ગુલાબચંદ શાહ	૩૧૪
૨૨	સુનંદા દશરથલાલ ભગત	૩૫૪	૫૩	કમળા છગનભાઈ પટેલ	૩૧૩
૨૪	સરસ્વતી દયાશંકર ત્રિપાઠી	૩૫૩	૫૪	શારદા હીરાલાલ પટેલ	૩૧૩
૨૫	અંકકાન્તા મહાશંકર વ્યાસ	૩૫૨	૫૫	મરઘા માનસીંગભાઈ ખિસ્તી	૩૧૨
૨૬	અંદન કુમેરદાસ પટેલ	૩૪૭	૫૫	સુલેખાના ગંગારામ ચોકસી	૩૧૨
૨૭	કાન્તા છગનલાલ શાહ	૩૪૬	૫૭	લાગીરમી મૂળશંકર રાવળ	૩૧૧
૨૮	આતિશક્તી કુમેરદાસ રાવળ	૩૪૩	૫૮	શાતા ચીમનલાલ નવલખા	૩૦૯
૨૮	સુશીલા ગણેશ ખિસ્તી	૩૪૩	૫૯	ધનલક્ષ્મી હીરાલાલ બેવી	૩૦૯
૩૦	સક્ષિતા ગોરધનદાસ શાહ	૩૪૦	૬૦	હાંવદન છગનલાલ ઉપાધ્યા	૩૦૫
			૬૦	વિજયા બાલુભાઈ શાહ	૩૦૫

૩૯ ઉર્મિલા હીરાલાલ ખિસ્તી	૩૪૭	૧૯ માળેલ ફુલજી ખિસ્તી	૩૩૬
૪૦ જ્યોત્સના છોટાલાલ મોચી	૩૩૫	૧૯ તારા હુથર ખિસ્તી	૩૩૬
૪૦ સવિતા દેવશંકર સેવત	૩૩૫	૨૧ શાંતાબેન બાળકૃષ્ણ દવે	૩૩૪
૪૦ દિવાળીબેન ગોમાજી બારૈયા	૩૩૫	૨૨ કંચનબેન નરોત્તમદાસ	૩૩૩
૪૩ શાંતિ પીતાંબરભાઈ ખિસ્તી	૩૩૩	કાપડીઆ	
૪૪ વિદ્યારીઝ ક્રાન્સીસ ખિસ્તી	૩૨૭	૨૩ ચોલીના નાથાલાલ ખિસ્તી	૩૨૫
૪૫ જ્યાગૌરી ઉમીઆશંકર દવે	૩૨૬	૨૩ રીલીના માધવલાલ ખિસ્તી	૩૨૫
૪૬ મીરગંબેન મણીલાલ માગન	૩૨૦	૨૫ રૂચ શીંગરામ ખિસ્તી	૩૨૧
૪૭ જ્યાગૌરી અંબાલાલ શાહ	૩૧૯	૨૬ કપિલાબેન ભુલેશ્વર દવે	૩૨૦
૪૮ રામબેન સલામસિદ્ધ ચોહાણ	૩૧૪	૨૭ રેવા મનસુખ ગળગર	૩૧૨
૪૯ જમનાબેન ચંદુલાલ મહેતા	૩૧૨	૨૮ પરસન મગનલાલ દવે	૩૦૫
૫૦ પિદાલદમી વાડીલાલ શાહ	૩૧૧	૨૯ કમળા બીખાભાઈ પાટક	૩૦૪
૫૦ જ્યાલદમી ચંદુલાલ ત્રિવેદી	૩૧૧	૩૦ શાંતા છોટાલાલ પરીખ	૨૯૯
૫૨ કમળા શંકરલાલ પાટક	૩૦૯	૩૧ દીના રણછોડ ખિસ્તી	૨૯૮
૫૩ કપિલાબેન યુનીલાલ શાહ	૩૦૫	૩૨ રાહેલ કીસા ખિસ્તી	૨૯૦
૫૪ જ્યાગૌરી નીતમલાલ દાકર	૨૯૮	૩૩ પ્રફુલ્લગૌરી પુનલાલ દવે	૨૭૪
૫૫ જ્યોત્સના ઉમીઆશંકર પંડ્યા	૨૯૭		
૫૬ કમળા જમનાદાસ દેસાઈ	૨૭૯		
૫૭ ભાનુમતી રામચંદ્ર પંડ્યા	૨૭૭		

સરુચ જિલ્લો

- પંચમહાલ જિલ્લો

પટ્ટનીવાળા

૧ ચંચળબેન વહાલજી ખિસ્તી	૪૧૩	૧ નાગબાઈ જગનલાલ	૩૬૯
૨ મુનિયા ગણા દલપત ખિસ્તી	૪૦૩	૨ ગંગાબેન ભાઈજીભાઈ સોની	૩૫૭
૩ સીલાવતી નરોત્તમદાસ કોહારી	૩૯૭	૩ કુસુમગૌરી જોશ્નવલાલ શાહ	૩૫૦
૪ એલીસાબેન હરજીવનદાસ	૩૮૮	૪ શાંતિદા નંદશંકર ખિસ્તી	૩૩૯
ખિસ્તી		૫ સલિતા પ્રસાદદાસ રાણપુરા	૩૩૮
૫ મણીબેન કાળીદાસ ખિસ્તી	૩૮૭	૬ જશવંતી જગનલાલ શાહ	૩૩૬
૬ સુગના માધવલાલ ખિસ્તી	૩૮૬	૭ મણી દાનીએલ માતરવાળા	૩૨૭
૭ હર્ષદગૌરી ધનેશ્વર જોષી	૩૭૨	૮ પ્રભાવતી વિશ્વનાથ ભરતર	૩૨૦
૮ રૂચ જોષી ખિસ્તી	૩૭૧	૯ સુલોચના ત્રીલુભાઈ શેઠ	૩૧૭
૯ રૂચબેન જગનલાલ ખિસ્તી	૩૬૯	૧૦ પ્રભાવતી યુનીલાલ ભાવસાર	૩૦૯
૧૦ કૃષ્ણા સોમચંદ ખિસ્તી	૩૬૫	૧૧ જ્યાગૌરી જગનલાલ શાહ	૩૦૭
૧૧ શાંતિ ફુલચંદ ખિસ્તી	૩૬૪	૧૨ શાંતા કુર્મીરામ વીણ	૩૦૨
૧૨ કલોસ્સ હુણાભાઈ ખિસ્તી	૩૬૨	૧૩ શાંતાબેન પ્રાણશંકર શુક્લ	૨૯૯
૧૩ સવિતાબેન મનસુખરામ પાટક	૩૬૧	૧૪ મંગળાગૌરી વિશ્વનાથ વ્યાસ	૨૯૪
૧૪ સુદીઆ ઉદયીદાસ ખિસ્તી	૩૫૯	૧૫ કનકલદમી મોતીચંદ અવેરી	૨૯૩
૧૫ મરયા હરખાજી ખિસ્તી	૩૫૧	૧૬ મંગળાગૌરી પ્રાણજીવનદાસ	૨૯૦
૧૬ ચંદ્રકાન્તા મગનલાલ જાની	૩૪૬	મોદી	
૧૭ જલકેરબેન પુરુષોત્તમ ગળગર	૩૪૪	૧૭ મુખ્યા હીરાલાલ તલાટી	૨૮૧
૧૮ રૂદ્રમણી પ્રેમચંદ ખિસ્તી	૩૪૦		

ઉદ્ધ

૧ અમીના ધસાઅલી પટેલ

૩૩૩

૨૬૫ રીઠરી ધસાએલી પટેલ	૩૨૩	૩૫૬ કમળા સુનીલાલ શાહ	૩૧૯
૩૦૫ રીઠરી અમ દાદાભાઈ મુસા પટેલ	૩૧૩	૩૬૬ રમણગૌરી ભગવાનદાસ પારેખ	૩૧૭
૪૬૫ રીઠરી મા વલીમહેમદ પટેલ	૨૮૫	૩૬૭ લાલુભેન લલુભાઈ પટેલ	૩૧૭
સુરત જિલ્લો		૩૮૬ ધનીભેન નાથુભાઈ પટેલ	૩૧૩
૧૫૫ નુભાઈ રતમજી બાલીવાળા	૪૨૫	૩૮૭ જશવંતી નારાયણદાસ ઝવેરી	૩૧૩
૨૫૬ રમણી ત્રિભોવનદાસ ધીઆ	૪૦૮	૪૦૬ ધનીભેન ભગવાનજી દેશાઈ	૩૦૮
૩૦૫ નવાજબાઈ દોરાબજી મરજીઆ	૩૯૮	૪૦૭ શાંતાભેન દયાળજી દેશાઈ	૩૦૮
૪૦૫ શાંતા કદાનજી પટેલ	૩૯૨	૪૨૬ શકુંતલા મનસુખલાલ	૩૦૬
૫૦૫ સારદાભેન મકનજી દેશાઈ	૩૮૦	ભગીરદાર	
૬૦૫ તારામતી પુરોત્તમ વેદ	૩૭૦	૪૩૬ શકુંતલા ભગીરથ ગંગગર	૩૦૫
૭૦૫ દોલત નવરોજી કપ્રાદેવાળા	૩૬૫	૪૩૭ મનહરભેન મનનલાલ શેઠ	૩૦૫
૮૦૫ હસમુખભેન કેશવલાલ મોદી	૩૬૦	૪૫૬ શાંતાભેન ડાહ્યાભાઈ દેસાઈ	૩૦૪
૯૦૫ રમણગૌરી રતીલાલ શાહ	૩૫૨	૪૬૬ નાનીભેન તુળશીભાઈ પટેલ	૩૦૨
૧૦૫ દિવાળીભેન ઉત્તમરામ ધીવાળા	૩૫૧	૪૭૬ સવિતાભેન કદીરભાઈ દેશાઈ	૩૦૦
૧૧૫ મધુમાલતી માણેકલાલ શાહ	૩૪૮	૪૮૬ શાંતા કેશરીઆ ચીધરી	૨૯૮
૧૨૫ નારગેજ ફરામરોજ મરોલીઆ	૩૪૭	૪૯૬ હસમુખગૌરી નવલચંદ શેઠ	૨૯૭
૧૩૫ પાલીભેન મોહનજી દેસાઈ	૩૪૫	૫૦૬ કુંદનભેન મણીલાલ વ્યાસ	૨૯૬
૧૪૬ લક્ષીતાઆઈ પ્રાણજીવન દલાલ	૩૪૨	૫૧૬ કમળાભેન મણીલાલ વસી	૨૯૫
૧૫૫ મંજુલા મંગળદાસ કલાર્ક	૩૪૨	૫૨૬ હરસદ સુંદરલાલ મુખત્યાર	૨૯૨
૧૬૬ ડાહીભેન મોરારજી ચાંપાનેરી	૩૩૭	૫૨૬ કમળાગૌરી ઝીણાભાઈ નાયક	૨૯૨
૧૭૬ તારામતી વરગદાસ દોલવાળા	૩૩૫	૫૨૬ કેતીઆઈ અરદેશર ગોવેકર	૨૯૨
૧૭૭ જમુભેન ભીમભાઈ દેસાઈ	૩૩૫	૫૫૬ નર્મદાભેન જોદાલાલ પટેલ	૨૯૧
૧૮૬ મણી નાદરશાહ ભાથેના	૩૩૪	૫૫૬ સુમતી કૃષ્ણશંકર બહા	૨૯૧
૨૦૬ નિર્મળા ભરોસાલાલ કિથન	૩૩૩	૫૭૬ કમળાભેન ગુલાબભાઈ દેસાઈ	૨૯૦
૨૧૬ સવિતા દોડરભાઈ મહેતા	૩૩૧	૫૮૬ કુસુમ ઈશ્વરલાલ પટોળાવાળા	૨૮૯
૨૧૬ દીના પીરજીઆ વાંદરીવાળા	૩૩૧	૫૯૬ પાર્વતીભેન વસનજી દેસાઈ	૨૮૮
૨૩૬ હસમુખભેન ગણપતરામ પાંડે	૩૩૦	૬૦૬ નિર્મળાભેન મનનલાલ ગાંધી	૨૮૩
૨૩૭ ખુસવંતી ઉમેદરામ વેરાગી- વાળા	૩૩૦	૬૧૬ કીકીભેન નારણજી નાયક	૨૮૨
૨૫૬ મોહીભેન ત્રિભોવનદાસ પટેલ	૩૨૯	૬૨૬ સલિતાભેન ડોહુલાઈ નાયક	૨૮૧
૨૬૬ તારાભેન નાથુશંકર જોષી	૩૨૮	૬૩૬ લક્ષ્મીભેન જોષયરામ ઉપાધ્યા	૨૮૦
૨૭૬ મધુકાન્તા જગનલાલ શાહ	૩૨૬	૬૩૬ મંદાકીની કેશવરામ ભટ્ટ	૨૮૦
૨૮૬ મેલતા નવરલાલ સુતરીઆ	૩૨૫	૬૩૬ મંજાભેન દયાળજી દેશાઈ	૨૮૦
૨૮૭ જમરાભેન રણુછોડજી દેશાઈ	૩૨૫	૬૬૬ વજ્રઆભેન પરમજી દેસાઈ	૨૭૨
૩૦૬ ધન અરદેશર મહેતા	૩૨૪	૬૭૬ રેવાભેન ભગવાન બીડગ	૨૭૧
૩૦૬ કલાસ ગૌરીશંકર ભટ્ટ	૩૨૪	૬૮૬ ભાનુભેન મનનલાલ નાયક	૨૬૩
૩૦૬ શાંતા વસનજી જોગ	૩૨૪	૬૯૬ કુંદન સુનીલાલ શાહ	૨૫૫
૩૦૬ સુમિત્રા નારણજી નાયક	૩૨૪	કરાંચી જિલ્લો	
૩૪૬ કાન્તાભેન; મનનલાલ શાહ	૩૨૧	૧૦૬ મોરશેદ માણેકજી પટેલ	૪૧૭
		૨૦૬ એલીઝાબેથ રમણ ખિસ્તી	૪૦૨

૩૬૦માધ ધનદશા ખુરસીગરા	૩૮૬	૧૩લીલાવંતી ખેતરી લોહાણા	૩૧૩
૪૧૨ગેસ જમશેદજી કાપડીઆ	૩૮૨	૧૫તારામણીઆધ મોસેસ મહેતા	૩૧૧
૫૧વીરઆધ ધનદશા ખુરસીગરા	૩૮૮	ખિરતી	
૬૧મણી માણેકજી મીણવાળા	૩૭૬	૧૬ખરસીઆધ વેલજી હોંદી શ્રોતા	૩૦૭
૭૧ધનઆધ સુરીકી ખિરતી	૩૬૫	૧૬સાકરઆધ દેવજી	૩૦૭
૮૧હીરાઆધ રતનશી મીરાણી	૩૬૦	૧૮સુદરઆધ જોદાલાલ ગાંધી	૩૦૩
૯૧રામલાઆધ કકુભાઈ લોહાણા	૩૫૪	૧૮ગંગાઆધ ગોરધન લોહાણા	૩૦૩
૧૦૧કકુભાઈ કાનજી જોલાપુરા	૩૪૮	૨૦વિજીઆ ગદવજી દવે	૨૯૭
૧૧વિશ્વંભરીઆધ લાલચંદ	૩૨૩	૨૧૧માઆધ વિદલ ચંદાણુ	૨૮૯
ખલાસત્રીપ-ભુઝારા		૨૨કસ્તુરઆધ ગોકળદાસ માણેક	૨૮૪
૧૨ગોધાઆધ લાણુજી હોંદી સોતા	૩૨૦	૨૩પાવંતીખેન વાઘજી ઉમરાણી	૨૭૨
૧૩ગંગાઆધ લાણુજી ચંદેય	૩૧૩	૨૪લગ્નાગોરી રણજોડલાલ ભટ્ટ	૨૫૦

ઉ. ભા. મે. એન્યુ. ઇન્સ. સાહેબની ઓફિસ,

(અગ્રિજમાં સહી)

અમદાવાદ, તા. ૧૩-૯-૧૯૩૩.

બી. જે. જી. શાસ્ત્રી

એન્યુ. ઇન્સ. ઉ. ભા.

(ઉ. ભા. ના મે. એન્યુ. ઇન્સ. સાહેબના તા. ૩૦-૯-૧૯૩૩ ના

પત્ર નં. ૮૨૧૦ માં કરેલી સુચનાનુસાર)

છોકરાઓ માટેની વર્નાક્યુલર ફાઇનલ પરીક્ષા, ઉત્તર ભાગ નં. ૧૨૨૧૩

આથી જાહેર કરવામાં આવે છે કે ઉત્તર ભાગમાં છોકરાઓ માટેની વર્નાક્યુલર ફાઇનલ પરીક્ષા તા. ૩ જ એપ્રિલ ૧૯૩૪ ને મંગળવારે અને તે પછીના દિવસોએ નીચેનાં સ્થળોએ લેવામાં આવશે:—

અમદાવાદ

ભરૂચ

નડિઆદ

સુરત

ગોધરા

૨૫

૨. સદરજી પરીક્ષા તા. ૨૦ મી સપ્ટેમ્બર સને ૧૯૨૮ ના મુખ્ય ઍવર્ન્મેન્ટ એજેન્ટના ભાગ પહેલાના પૃષ્ઠ ૧૯૬૮ થી ૧૯૭૧ સુધીમાં પ્રગટ કરેલી તા. ૧૯ મી સપ્ટેમ્બર ૧૯૨૮ ના નં. ૨૨૮૮ ની કળવણીઆતની સરકારી જાહેરખબરમાં જણાવ્યા મુજબ લેવામાં આવશે.

૩. દરેક સ્થળે પરીક્ષાનું કામ કમિટીને હસ્તક રહેશે. અમદાવાદ, નડિઆદ, ગોધરા, ભરૂચ અને સુરતની સરકારી હાઈસ્કૂલોના હેડમાસ્ટરો તે તે સ્થળોની પરીક્ષક કમિટીના પ્રમુખ તરીકે કાર્ય કરશે.

૪. નક્કીકરેલું હાપેલું ફાર્મ-ભરીને ઉમેદવારોએ પોતાની અરજી

છાકરાઓ માટેની વર્નાક્યુલર ફાઇનલ પરીક્ષા, ઉ. ભાગ . ૧૦૧

તથા પરીક્ષાની ક્ષીના રૂ. ૩) જે રથજો પોતે પરીક્ષા આપવા ઇચ્છતા હોય તે રથજોની પરીક્ષક કમિટીના પ્રમુખ ઉપર તા. ૧ લી માર્ચ ૧૯૩૪ સુધીમાં કે તે પહેલાં મોકલી આપવી; તે તારીખ પછી મળેલી અરજીઓ આનમાં લેવામાં આવશે નહિ.

પરીક્ષા માટેની અરજીનું ફોર્મ પ્રેસિડેન્ટ કનેચી વગર શ્રીએ અરજી કરવાથી મળી શકશે.

૫. અભ્યાસક્રમની ચોપડીઓનાં નામ તા. ૧૭ મી નવેમ્બર ૧૯૩૨ ના મુંબઈના સરકારી ગેઝેટના ભાગ ખીજના પૃષ્ઠ ૨૨૩૮ માં પ્રગટ કરવામાં આવ્યાં છે.

૬. દરેક પુરુષ વિદ્યાર્થીનું તા. ૧ લી એપ્રિલ ૧૯૩૪ સુધીમાં ૨૫મું વર્ષ પૂરું થએલું હોવું જોઈએ નહિ, અને જે વિદ્યાર્થીમાં પરીક્ષા આપવા માગતા હોય તે વિદ્યાર્થીમાં છેલ્લા ૭ માસ સુધી તે રહેલો હોવો જોઈએ.

૭. ઉમેદવારોની પરીક્ષામાં જોડવાની સામકાત, અભ્યાસક્રમ તથા પરીક્ષા સંબંધી સંપૂર્ણ વિગત વગેરે સદરજુ મુંબઈ સરકારી ગેઝેટમાં પ્રગટ કરેલા નિયમોમાંથી મળી આવશે.

૮. તા. ૩૦ મી જુન ૧૯૨૮ ના નં. ૪૩૪૮ ના કેળવણીખાતાના સરકારી હુકમની રૂએ મંજૂર કરવામાં આવેલાં અને તા. ૫ મી જુલાઈ ૧૯૨૮ ના મુંબઈના સરકારી ગેઝેટના ભાગ ૧લાનાં પૃષ્ઠ ૧૩૬૮-૧૩૮૫માં પ્રગટ કરેલાં ઉર્દુ-ગુજરાતી અને ગુજરાતી-ઉર્દુ ધોરણો પ્રમાણે ઉર્દુમાં લેવાની, ઉર્દુ ઉમેદવારો માટેની વર્નાક્યુલર ફાઇનલ પરીક્ષા પણ સદરજુ રથજોએ તેજ વખતે લેવામાં આવશે.

૯. ૬ ફી જુલાઈ ૧૯૨૫ ના નં. ૧૧૯૯ ના કેળવણીખાતાના સરકારી હુકમની રૂએ સુધારેલા ખેતીકામના ઐતિહાસિક અભ્યાસક્રમ પ્રમાણે પરીક્ષા આપનાર ઉમેદવારોની પરીક્ષા અમદાવાદ, નાડિઆદ, ગોધરા, ભરૂચ અને સુરત એ રથજોએ તેજ સમયે લેવામાં આવશે.

ઉ. ભા. ના. મે. એ. ઇ. સાહેબની } (અગ્રિજમાં સહી) બી. જે. ઇ.
ઓફિસ, અમદાવાદ. } સાચી
તા. ૧૨ મી જાન્યુઆરી ૧૯૩૪. } એ. ઇ. ઉત્તર ભાગ.

(ઉ. ભા. ના. મે. એ. ઇ. સાહેબના તા. ૧૨-૧-૩૪ ના પત્ર નં. ૬૨૨૧૪ના હુકમ અનુસાર.)

છાકરાઓ માટેની વર્નાક્યુલર ફાઇનલ પરીક્ષા-ઉત્તર ભાગ

નં. ૧૧૩૭૧ સને ૧૯૩૫માં થનારી છાકરાઓ માટેની વ. ફ. પરીક્ષા માટે નીચેના પાઠો નક્કી કરવામાં આવ્યા છે:—

ગુજરાતી.

પહેલો વિષય—ગુજરાતી—

ગદ્ય—કેળવણીખાતાની સાતમી યોગડી (છેલ્લામાં છેલ્લી આવૃત્તિ) પહેલા ભાગમાંથી સઘળા ગદ્યના પાઠો.

પદ્ય—કેળવણીખાતાની સાતમી યોગડી (છેલ્લામાં છેલ્લી આવૃત્તિ) પાઠો ૭, ૭, ૧૨, ૨૪, ૨૮, ૪૦, ૪૪, ૫૧ અને ૫૩ (નવ પાઠ).

ઉર્દુ—ગુજરાતી.

પહેલો વિષય—ઉર્દુ—

ગદ્ય—કેળવણીખાતાની ઉર્દુ સાતમી યોગડી (સને ૧૯૩૨ની ૪ થી આવૃત્તિ):—પાઠો—પહેલા ભાગમાંથી સઘળા ગદ્યના પાઠો.

પદ્ય—કેળવણીખાતાની ઉર્દુ સાતમી યોગડી (સને ૧૯૩૨ની ૪ થી આવૃત્તિ):—પાઠો—૬, ૧૦, ૧૬, ૨૩, ૨૬, ૨૯ અને ૩૫ (૭ પાઠ).

છઠ્ઠો વિષય—ગુજરાતી (અભિજ્ઞ) —

કેળવણીખાતાની પાંચમી યોગડી (છેલ્લામાં છેલ્લી આવૃત્તિ):—

પાઠો—૧, ૨, ૪, ૫, ૬, ૧૫, ૧૬, ૧૭, ૨૧, ૨૨, ૩૫, ૪૦, ૪૧, ૪૯, ૫૨, ૫૭, ૫૯, ૬૧, ૬૪ અને ૭૨ (અથા મળી ૨૦ પાઠ).

ગુજરાતી—ઉર્દુ

પહેલો વિષય—ગુજરાતી—

ગદ્ય—કેળવણીખાતાની સાતમી યોગડી (છેલ્લામાં છેલ્લી આવૃત્તિ):—

પાઠો—૧, ૪, ૫, ૬, ૮, ૯, ૧૦, ૧૪, ૧૭, ૧૮, ૨૦, ૨૧, ૨૨, ૨૩, ૨૫, ૨૬, ૨૭, ૩૦, ૩૩, ૩૫, ૩૭, ૩૮, ૩૯, ૪૧, ૪૨, ૪૩, ૪૬, ૪૯, ૫૨, ૫૪, ૬૧, ૬૨, ૬૩, ૬૬ અને ૭૩ (અથા મળી ૩૫ પાઠ).

પદ્ય—કેળવણીખાતાની સાતમી યોગડી (છેલ્લામાં છેલ્લી આવૃત્તિ):—પાઠો—૧૬, ૧૯, ૩૨, ૪૦, અને ૪૪ (૫ પાઠ).

છઠ્ઠો વિષય—ઉર્દુ—

ગદ્ય—કેળવણીખાતાની ઉર્દુ સાતમી યોગડી (સને ૧૯૩૨ની ૪ થી આવૃત્તિ):—પાઠો—૧૪, ૧૮, ૧૯, ૨૧, ૨૨, ૨૪, ૨૫, ૨૭, ૩૧, ૩૩, ૪૧ અને ૪૨ (અથા મળી ૧૭ પાઠ).

પદ્ય—કેળવણીખાતાની ઉર્દુ સાતમી યોગડી (સને ૧૯૩૨ની ૪ થી આવૃત્તિ):—પાઠો—૧૦, ૧૩, ૨૩ અને ૩૨ (૪ પાઠ).

ઉ. ભા.ના મે. એન્યુ. ઇન્સ.

સાહેબની ઓફિસ,

અમદાવાદ તા. ૧૮-૧૨-૧૯૩૩.

(અંગ્રેજીમાં સહી) ધી. જે. એ.

શાસ્ત્રી

એન્યુ. ઇન્સ. ઉ. ભા

(ઉ. ભા.ના મે. એન્યુ. ઇન્સ. સાહેબના તા. ૧૮-૧૨-૧૯૩૩ પત્ર નં. ૧૧૩૭૭માં કેરેલી સ્વનાનુસાર.)

૭૧૧૧૧ અંકગણિત-ભૂમિતિ સાથે (સને ૧૯૩૩ની ૫૧ી આવૃત્તિ)	મિ. ડી. ડી. સોળાણી,	મં. ડી. ડી. સોળાણી, હવેલીની પોળ, રાવપુર અમદાવાદ.	૦-૫-૦	પ્રાથમિક સ્કૂલો માટે
૮૨૨૨૨ અંકગણિત (કુલ ધોરણ-૪થા માટે) (સને ૧૯૩૩ની આઠમી આવૃત્તિ)	મિ. બી. કે. પટવા અને મિ. પી. ડી. દેસાઈ.	જોસ. બી. સાહ એન્ડ કો, પાનકોરનાકા, અમદાવાદ.	૦-૮-૦	"
૯૩૩૩૩ અંકગણિત સાગ ૧ (સને ૧૯૩૩ની આઠમી આવૃત્તિ)	મિ. એમ. ડી. વ્યાસ.	કર્નોટક-પ્રિન્ટિંગ પ્રેસ, ટાકરદાર, સુંબઈ રે.	૦-૨-૬	"
૧૦૪૪૪ અંકગણિત (પહેલી આઠમી આવૃત્તિ)	મિ. એમ. જી. વલીલલાલ.	ત્રિ. એમ. એ. વલીલલાલ કાશુપુર, અમદાવાદ.	૦-૩-૦	"
૧૧૫૫૫ અંકગણિત (પહેલી આઠમી આવૃત્તિ)	મિ. એમ. પ્રસન્ના વિલાગવરી.	શ્રી. એસ. ૧૫૫૫ નાગરદળીઆ, સુરત.	૧-૦-૦	"
૧૨૬૬૬ અંકગણિત (પહેલી આઠમી આવૃત્તિ)	મિ. આર. એન. સાહ.	આલ્ફ્રેડન કાર્યાલય, નાગરદળીઆ, સુરત.	૦-૪-૦	"
૧૩૭૭૭ અંકગણિત (પહેલી આઠમી આવૃત્તિ)	મિ. ને. સી. ચૌધરી	" "	૦-૬-૦	"
૧૪૮૮૮ અંકગણિત (પહેલી આઠમી આવૃત્તિ)	મિ. નટવરલાલ વીમાળા.	ગાંધીન સાહિત્ય મંદિર, સુરત.	૦-૩-૦	"
૧૫૯૯૯ અંકગણિત (સને ૧૯૩૩ની ૫૧ી આવૃત્તિ)	"	"	૦-૪-૬	પ્રાથમિક સ્કૂલો માટે
૧૬૦૦૦ અંકગણિત (સને ૧૯૩૩ની ૫૧ી આવૃત્તિ)	"	"	૦-૪-૦	પ્રાથમિક સ્કૂલો માટે

૧૮૦મા (પહલા આગ્રાજી)	૧મ. એમ. એલ. પટેલ. ગુજરાત સાહિત્ય મંદિર, અમદાવાદ.	૦-૪-૦	શિક્ષકોની લાય-આયમિક રકમો	માટે
૧૯૪૩ની બુગાળ (સને ૧૯૩૩ ની ચોથી આવૃત્તિ)	મિ. ડી. એફ. ઇ. રૂક્મણીચંદ્ર ડોન એન્ડ કો. અને મિ. એ. એમ. બિ. નીકોલસોડ, મુંબઈ.	૦-૪-૦	જેરી છુક માટે.	માટે
૨૦ લોગોએન્સન અંગ્રજીયિત (સને ૧૯૩૩ ની આવૃત્તિ)	ગાર્લેડ ક્સાપાંતર કર્તી મિ. એમ. જી. એન્ડ સી. એમ. એન્ડ સી. એમ.	૨-૮-૦	માધ્યમિક રકમો	માટે

(અંગ્રેજીમાં સહી) એન. એ. કાદરી

ફાર એન્ડ. ઇન્સ. ઇ. ભા.

(ઉ. ભા. ના મે. એન્ડ. સ. સાહેબના તા. ૧૪-૧૨-૧૯૩૩ ના પત્ર નં. ૧૧૯૬ માં કરેલી સૂચનાનુસાર).

બહિરગણના નવા ભાગ

આથી સર્વે ખબર આપવામાં આવે છે કે સને ૧૯૩૦ ના અનુચારિયા બહિરગણના ભાગમાં ઘટાડો કરી તે નીચે મુજબ રાખવામાં આવ્યા છે.

બહિરગણના ફર

મુદત	એક પાન	આઠ પાન	પાં પાન
આગ્રાજી	૨. ૮૦	૨. ૬૦	૨. ૪૦
છ આગ્રાજી	૨. ૪૦	૨. ૩૦	૨. ૨૦
નવું ભાગ	૨. ૨૫	૨. ૨૦	૨. ૧૫
એક ભાગ	૨. ૧૨	૨. ૧૦	૨. ૭

એક શિક્ષકની શાળાનું આઠવર્ગથી ચોથા ધોરણ

સર	આઠવર્ગ ૧ } વાચન ૨ } ૩ } ગણિત ૪ }	આઠવર્ગ ૧ } સંખ્યાલેખન, ગણતરી, આં- કની તૈયારી ૨ } કૌપિ ૩ } ૪ } વાચન	આઠવર્ગ ૧ } વાર્તા ૨ } વાચન ૩ } ૪ } મુખ્યગણિત	આઠવર્ગ ૧ } હસ્ત ૨ } ૩ } કવિત્વ ૪ } ચિત્રકામ
બીજા	આઠવર્ગ ૧ } વાચન ૨ } ૩ } ગણિત ૪ }	આઠવર્ગ ૧ } સંખ્યાશિક્ષણ ગણતરી, આં- કની તૈયારી ૨ } વાચન ૪ } ભૂમિતિ ૩ }	આઠવર્ગ ૧ } મુખ- નિબંધ ૨ } ભૂમિતિ ૪ } વાચન ૩ }	આઠવર્ગ ૧ } રમક- ૨ } પદાર્થપા ૩ } ૪ } હસ્તકામ
ત્રીજા	આઠવર્ગ ૧ } વાચન ૨ } ૩ } ગણિત ૪ }	આઠવર્ગ ૧ } સંખ્યાલેખન, ગણતરી, આં- કની તૈયારી ૨ } વાચન ૩ } કૌપિ ૪ }	આઠવર્ગ ૧ } વાર્તા ૨ } કૌપિ ૩ } ૪ } વાચન	આઠવર્ગ ૧ } હસ્ત ૨ } કવિત્વ ૩ } ૪ } વ્યાકરણ
	આઠવર્ગ ૧ } વાચન ૨ } ૩ } ગણિત ૪ }	આઠવર્ગ ૧ } સંખ્યાશિક્ષણ ગણતરી, આં- કની તૈયારી ૨ } વાચન ૪ } ભૂમિતિ ૩ }	આઠવર્ગ ૧ } ગીત ૨ } ભૂમિતિ ૪ } વાચન ૩ }	આઠવર્ગ ૧ } ચિત્ર- કામ ૨ } પદાર્થપા ૩ } ૪ } હસ્તકામ
ચોથા	આઠવર્ગ ૧ } વાચન ૨ } ૩ } ગણિત ૪ }	આઠવર્ગ ૧ } સંખ્યાલેખન, ગણતરી, આં- કની તૈયારી ૨ } વાચન ૩ } કૌપિ ૪ }	આઠવર્ગ ૧ } વાર્તા ૨ } નિબંધ ૩ } ૪ } ઇતિહાસ	આઠવર્ગ ૧ } રમક- ૨ } કવિ- ૩ } ૪ } વ્યાકરણ
પાંચમા	આઠવર્ગ ૧ } વાચન ૨ } ૩ } ગણિત ૪ }	આઠવર્ગ ૧ } ભૂમિતિ ૨ } વાચન ૩ } ૪ } નામું	આઠવર્ગ ૧ } ગીત ૨ } મુખ્યનિબંધ ૩ } નિબંધ ૪ }	આઠવર્ગ ૧ } ચિત્ર- કામ ૨ } મુખ્યનિબંધ ૩ } નિબંધ ૪ }

૬ શિક્ષકની શાળાનું બાળવર્ગથી ચોથા ધોરણ સુધીનું નમુનાનું વખતપત્રક ૧૦૭

સુધીનું નમુનાનું વખતપત્રક

બાળવર્ગ	સંખ્યાશિક્ષણ	બાળવર્ગ	શબ્દ-લેખન	બાળવર્ગ	રમત	
૧	ગણિતશિક્ષણ	૧	લેખન	૧	અને દિલ	—
૨	ચિત્રકામ	૨	ભૂગોળ	૨	અનુલેખન	૨ રમત
૩		૩		૩	શ્રુતલેખન	૩ દિલ
૪	ભૂગોળના સવાલ	૪	પદાર્થપાઠ	૪		૪
બાળવર્ગ	સંખ્યાશિક્ષણ	બાળવર્ગ	ચિત્ર-કામ	બાળવર્ગ	ગીત	
૧	ગણિતશિક્ષણ	૧	કામ	૧		—
૨	હસ્તકામ	૨	વાચન	૨		૨
૩		૩		૩	સંદેશાન	૩ બાગકામ
૪	ધર્તિહાસ	૪	સુશ્ચનિર્ણય	૪		૪
બાળવર્ગ	સંખ્યાશિક્ષણ	બાળવર્ગ	શબ્દ-લેખન	બાળવર્ગ	પદાર્થ-પાઠ	
૧	ગણિતશિક્ષણ	૧	લેખન	૧		—
૨	ચિત્રકામ	૨	ભૂગોળ	૨	શ્રુતલેખન	૨ દિલ
૩	ભૂગોળ	૩		૩	અનુલેખન	૩ રમત
૪		૪	કવિતા	૪		૪
બાળવર્ગ	સંખ્યાશિક્ષણ	બાળવર્ગ	શબ્દ-લેખન	બાળવર્ગ	સુખ-નિર્ણય	
૧	ગણિતશિક્ષણ	૧	લેખન	૧		—
૨	હસ્તકામ	૨	વાચન	૨	સુખગણિત	૨
૩	વાચન	૩		૩	શ્રુતલેખન	૩ બાગકામ
૪		૪	પદાર્થપાઠ	૪		૪
બાળવર્ગ	સંખ્યાશિક્ષણ	બાળવર્ગ	શબ્દ-લેખન	બાળવર્ગ	પદાર્થ-પાઠ	
૧	ગણિતશિક્ષણ	૧	લેખન	૧		—
૨	ચિત્રકામ	૨	ભૂમિતિ	૨	શ્રુતલેખન	૨ રમત
૩	ભૂગોળ	૩		૩		૩ દિલ
૪		૪	વાચન	૪	કવિતા	૪

ઇતિહાસપત્રક

અમદાવાદ જિલ્લો

જામાલપુર અમદાવાદ	ઉર્દુ કન્યાશાળા નં. ૪ ની બાળાઓને સદરહુ મકાનના માલીક ગિ. મોહમદલાઇ રહેમાનભાઈ તરફથી	...	મિદાઈ વહેંચવામાં આવી હતી.
	વી હીપા યંગમેન્સ એસોસિએશન તરફથી	...	૧૦૦ કાયદા, ૧૦૦ રસીદો તથા ૧૦૦ પેનો બાળાઓને વહેંચી હતી.
	શેઠ મેહમુદજી અલીજી એન્ડ કાર્પોરેશન તરફથી	...	પિત્તળના વાસણ નં. ૧૬ વહેંચ્યાં તથા ૧૬૦ દફતરની એગ્રો વહેંચી.
	શેઠ ગુલામહસેન કીકલાઈ તરફથી	...	મિદાઈ વહેંચી.
	શેઠ લાલમીયાં ગુલામહસેન તરફથી	...	રેસિડેન્સમાં કામ કરતી બાળાઓને ચામના કલોથ તથા જર્મન સિલ્વરનાં વાસણો આપ્યાં.
	શેઠ અઝીમજી ખાલુજી તરફથી	નિશાળ ઉધટી ત્યારથી અત્યારગુધીમાં વધારે હાજરીવાળી પાંચ બાળાઓને જર્મન સિલ્વરનાં તથા તાંબાનાં વાસણો વહેંચ્યાં
	શેઠ અલ્લાહરખ દુસાજી તથા મોહમદલાઇ નાટાવવાળા તરફથી	૧૦-૦-૦ ૧૦-૦-૦	} મદદ કરવામાં આવે.
	શેઠ મુસ્તાનજી અલ્લાહરખજી તથા શેઠ મુસાજી શાહમુદાનજી તથા શેઠ નખીખસ રમજી, સમશેર શેઠ ઉસ્માનજી મુસાજી તરફથી	...	
પરદોલ	કાલીદાસ અબુબાઈ પટેલ	૩૦-૦-૦	રફલના વિદ્યાર્થીઓને જમાડ્યા.
	પગી વમજી જગજીએ	૨-૦-૦	પતારાં વહેંચ્યાં.
	પા. ઘણાલાઈ અમદાલાઈએ	૩૦-૦-૦	રફલના વિદ્યાર્થીઓને જમાડ્યા.

અમદાવાદ	આસિ. બકોરભાઈ રણજીભાઈ	૩૫—૦—૦	ખંતે રૂઢોના વિદ્યાર્થી- ઓને જમાડ્યા.
કાંજ	મિ. અંગારામ અમરાભાઈ પટેલ રૂઢ કનિડીના મેન્જર	૨૫—૦—૦	રૂઢના વિદ્યાર્થીઓને જમાડ્યા.
બગોદરા	ભાગ લોક તરફથી	૭—૦—૦	વિદ્યાર્થીઓને પુસ્તકો વહેંચ્યાં.
	પા. ગાંડાભાઈ રામભાઈ એ	૩—૦—૦	ગોળ તથા સાકર વહેંચી
	મઠી રવાભાઈ વાઘાભાઈ એ	૨—૦—૦	સાકર વહેંચી.
વિરલપુર	પટેલ સોમાભાઈ મદાભાઈ એ	૩૦—૮—૦	વિદ્યાર્થીઓને જમાડ્યા.
ખસ	મુખી મનુભાઈ રૂપસંગ તથા ગામનાં મુદરથીએ મળી	૨૬—૦—૦	પ્રતિયાગી બેઠ આપ્યું.
	સાધવીવાળા શેઠ મૂળચંદ કે. વરછએ	૩—૦—૦	સાકર વહેંચી.
લીરાપુર	પા. આચાભાઈ પુનભાઈ એ	૨૫—૦—૦	ખંતે નિશાબોના વિદ્યાર્થી- ઓને જમાડ્યા.
	બાઈયા ખોડાજી રવાભાઈ એ	૨૫—૦—૦	
	મિ. ગલાભાઈ બકોરભાઈ એ	૨૮—૦—૦	,, માં દૂધ પાચું તથા રાયણું વહેંચ્યાં.
	મિ. મણીપ્રાંત યનાંભાઈ એ	૨—૦—૦	,, પનાસાં વહેંચ્યાં.
	મિ. છોટાભાઈ મોતીભાઈ એ	૨—૦—૦	કેરીઓ વહેંચી.
વાંચ	પટેલ ઘાભાઈ મંથુરભાઈ એ	૩૫—૦—૦	ખંતે રૂઢોના વિદ્યાર્થી- ઓને જમાડ્યા.
	પટેલ આતમભાઈ ગોપાળદાએ	૩૫—૦—૦	,,
	પટેલ ચતુરભાઈ મંગળભાઈ એ	૩૫—૦—૦	,,
	પટેલ શામળભાઈ વરધભાઈ એ	૩૫—૦—૦	,,
	મરાઠીઆ કુબેરજી વીસાજી એ	૩૫—૦—૦	,,
અવામીયા	તાલુકદાર હુસુબા રતનસિંહ ગોહિલે	૨૨—૦—૦	અજવને દિવસે વિદ્યાર્થી- ઓને જમાડ્યા.
	ગોહિલ કંતજીસિંહ રામા- ભાઈ એ	૧—૮—૦	સાકર વહેંચી.
	ગોહિલ ઉદમસિંહ કેસરીસિંહ તથા ગોહિલ હુસુબા મર- દારસિંહે	૨—૦—૦	મિઠાઈ વહેંચી.
ઝોગલ	તાલુકદાર સાહેબ તથા ગોમના મદદરથી તથા અરે રૂઢના શિક્ષક તરફથી	૫૦—૦—૦	મુખ્ય રૂઢ કન્યાગાળા અને ઉર્દૂ રૂઢના વિદ્યાર્થીઓને જમાડ્યા.
અવામીયા	તાલુકદાર હુસુબા સરદાર સિદહએ	૨૦—૦—૦	વિદ્યાર્થીઓને જમાડ્યા.
	તાલુકદાર મુખમમલ વિઠુભા સિવજીએ	૧—૮—૦	સાકર વહેંચી.

જોઈએ છે.

મુજરાતી શિક્ષણ માટે એક અનુભવી ટ્રેનિંગ થયેલ અધિકારી
ભરત, મુંબઈ, સીરમ્પ અને વેતરણ કામમાં જાહેરાત દેવા તેવી. પગાર
લાયકાત મુજબ સર્વિસિકેટ સાથે વતન, કામ અને ઉભર જાણવીને
લખો: ધી જોન સેક્રેટરી, મદરસ-એ—મુલમદિરચલ.

મુ. મંદેશોર (માલવા).

એસર્સ કાંતિલાલ ને સોમેશ્વર કૃત:-

પાઠ્યપુસ્તક તરીકે મંજુર	નવીન બાળ ભૂમિતિ
ઘરનું નામું	૪ થું ૦-૪-૦; ૩ જું ૦-૨-૬;
૦-૪-૬	૨ જું ૦-૨-૬
કન્યા ધો. ૪-૬ ને	૧ જું ૦-૨-૦; પા. ૫. ૦-૨-૦
વ. કા. માટે	
છોકરા છોકરીના	
ધો. ૪ થા માટે	

સરળ પાઠો, સરળ ભાષા, સંસ્કૃત શૈલી, સરળ દૃષ્ટાંતો,

સરળ સ્વરૂપમાં રજુ કરનાર.

જોનું વ્યાવહારિક નવીન બાળમુખગણિત ૪ થું ૦-૪-૦;

૩ જું ૦-૩-૦; ૨ જું ૦-૩-૦.

લખો:-ઈશ્વરલાલ મગનલાલ શાહ, બુકસેલર એન્ડ પબ્લિશર
શાહપોર, સુરત.

પાઠ્યપુસ્તક તરીકે મંજુર

લાકડાયાળાનાં ગણિત તરીકે મુજરાતી જનતામાં મશહૂર થયેલું.

અં કે ગ ણિ ત

—પ્રાથમિક શાળાનાં પહેલાં ચાર ધોરણો માટે—

: તમા અભ્યાસક્રમ પ્રમાણે સુધારનાર :

શ્રીયુત મણિલાલ ગોવિંદલાલ શાહ

બી. એ, એસ. ડી. સી. એ.

શિક્ષક, મહાવસ્તી ટ્રેનિંગ કોલેજ, અમદાવાદ.

:: કેટલીક ફિશિયન્ટાઓ ::

દરેક ધોરણ માટે ગણિત લઘુ ભૂમિતિના લુદા વિભાગો.
પદ્ધતિસરની કમિક સમજાવટ અને શિક્ષકો માટે જરૂરી સૂચનો.
સાધનોની માર્ગસૂચક યાદી અને ૧૫૦ થી વિશેષ આકૃતિઓ.
સુંદર બ્લેઈઝ દાખલ પર આકર્ષક છૂટું છાપકામ: પાકી બાંધણી.

• મૂલ્ય નવ આના •

: વધુ વિગત યા તપૂતાની નકલ માટે લખો :

એસર્સ કરસનદાસ નારણદાસ એન્ડ સંસ્થા બુકસેલર, સુરત.

**આળોપયોગી] ૦ નવું પુસ્તક [ઉત્તમ અભિપ્રાયો
બાળભૂમિતિ અને નામું- કીંમત રૂ. ૦-૨-૦**

(બાળવર્ગીય ગ્રામા ધોરણ સુધીના અભ્યાસક્રમ સુલભ)
કર્તા: ડા. વુ. હોબાન્સની, (માઇ હેરમાસ્ટર, આઈ પી. ટ્રેનિંગ કોલેજ, અમદાવાદ.)
આ અમુક્ય પુસ્તક પ્રગટ કરીને લેખકે કેળવણીની ઘણી મોટી અને ઉમદા
સેવા બાંધી છે. —સાહિત્ય

ભૂમિતિ એવા અધના વિષયને સહેલો અને રસિક રૂપ બનાવી, સહાય તે
આ પુસ્તક ઉપરથી શિક્ષકોને સમજશે. —સમાજજીવન

બાળકો અને શિક્ષકો બંનેને તે ઉપયોગી છે. —પુસ્તકાલય

પ્રાથમિક શાળાઓમાં આ પુસ્તક વસાવવા લાયક છે. —સાંસ્કૃતિકમાન

વિષય પરત્વે સરસ અનુવાણું પાડ્યું છે. —યુવક

અમારાં આળોપયોગી બીજાં પાઠ્યપુસ્તકો

મુંબઈ ઇલાકાના સરકારી કેળવણીખાતાએ
પાઠ્યપુસ્તક તરીકે મંજૂર કરેલું
સુધારેલા નવા અભ્યાસક્રમ પ્રમાણે પુષ્કળ
આકૃતિઓ અને વ્યાવહારિક ઉદાહરણો-
થી ભરપૂર

**નવીન અંગ્રેજીગણિત
ભૂમિતિ સાથે, ગ્રામા ધોરણ માટે**
[શિક્ષક તથા હાકરીઓ બંનેને ઉપયોગી]

કીંમત રૂ. ૦-૫-૦

પાઠ્યપુસ્તક તરીકે મંજૂર થયેલું

કુમાર ગણિત-ભાગ બીજો

[ગ્રામા અને પાંચમા ધોરણ માટે]

તબી સુધારેલી પાંચમી આકૃતિ

કીંમત રૂ. ૦-૮-૦

પાઠ્યપુસ્તક તરીકે મંજૂર થયેલું

નવીન દીર્ઘી ધ્વજાંશુ

સરલ દેગીનામું

કીંમત રૂ. ૦-૨-૬

વાપરનારોને જાહેર પાસું છે.

પાઠ્યપુસ્તક તરીકે મંજૂર

સરલ બાળયોગી (બાળી આકૃતિ)

કીંમત રૂ. ૦-૨-૦

બાળાઓ માટે મુંદર સાધન

પાઠ્યપુસ્તક તરીકે મંજૂર થયેલું

કન્યા ગણિત-ભાગ પહેલો

[બાળવર્ગીય ત્રીજા ધોરણ સુધીનું]

કીંમત રૂ. ૦-૮-૦

નવા અભ્યાસક્રમને અનુસરી પાંચમી
આકૃતિમાં બાળભૂમિતિનો વિષય વધાર્યો
છે. કન્યાશાળાઓએ તે આ જ ગણિત
વાપરવું જોઈએ.

કેળવણીખાતાએ મંજૂર કરેલ

ગણિતના નવા અભ્યાસક્રમ પ્રમાણે

ગ્રામા ધોરણ માટે

કુમાર ગણિત [ભાગ ૧ થી] રૂ. ૦-૨-૬

ભૂમિતિ-ધોરણ ગ્રામા રૂ. ૦-૧-૬

કુમાર ગણિત [ભૂમિતિ સાથે] ૦-૫-

સરકારી કેળવણીખાતાએ પાઠ્યપુસ્તક

તરીકે મંજૂર કરેલાં બીજાં ધોરણવાર

ગણિતો

કુમાર ગણિત - ધોરણ પાંચમું

કુમાર ગણિત - ધોરણ છઠું

દરેકની કીંમત રૂ. ૦-૫-૦ ઉં

નવીન ચોળના

સરલ બાળયોગીનાં કાઠની પટ્ટી

કીંમત રૂ. ૦-૮-૦

અમારાં અર્થાં પુસ્તકો શિક્ષણશાસ્ત્રના નિષ્ણોને અનુસરીને કૃત્રિમ અને
ધોરણવાર તૈયાર કરેલાં છે, તેથી સીખવવાને ધણાંજ અનુકૂળ જણાયાં છે.
એક વખત વાપરીને ખાતરી કરો. સામગ્રી નક્કોમાં સારું કમિશન લખ્યું.

સ્કૂલબુકો પર ભરપુર કમિશન મેળવો

તમામ જાતની સ્કૂલોમાં ચાલતી અંગ્રેજી તેમજ ગુજરાતી ટેક્સ્ટ બુકો પર ભરપુર કમિશન મેળવવું હોય તો અમારું ટેક્સ્ટબુકોનું કમિશન દર્શાવતું 'પ્રાઈસલીસ્ટ' મંગાવી ખાત્રી કરો:

પણી અમારે ત્યાં :—નિશાળોમાં ચાલતી ગુજરાતી તેમજ અંગ્રેજી દરેક દરેક બુકસ મળે છે. ટેક્સ્ટબુકો પર સારામાં સારું કમિશન મળે છે. તમારી સગવડ સમયવાર્તી મુંદર ને સ્વચ્છ ગ્રાહ્ય વસ્થાબંધ ને છૂટક મળે છે. પુસ્તકો ઉપરાંત સ્કૂલોને લગતો સ્ટેશનરી સામાન પણ સસ્તોજ મળે છે. માટે બીજેથી પુસ્તકો ખરીદતાં પહેલાં તમારા જુના, ગણીતા ને વિશ્વાસ-પાત્ર સ્થળની પહેલી મુલાકાત લો.

ટેક્સ્ટબુકોના જનરલ વ્યાપારી

બુકસેલર રણછોડલાલ મોતીલાલ શાહ

ગાંધીરોડ-અમદાવાદ.

૪૮

બાર ચોરું ઉડતાળીસ

છ અઠાં ઉડતાળીસ

આઠ છંગ ઉડતાળીસ

ચોવીસ હુ ઉડતાળીસ

સોળ તરી ઉડતાળીસ

ને

ગાંડીવનાં બાળ પુસ્તકો

પણ ઉડતાળીસ

આખો સર આજેજ તમારા બાળકોને માટે

વસાવો ને અપાર ત્રાસ તોડીને અને

ખેડી ધમાલમાંથી મુક્ત બનો.

ગાંડીવ સાહિત્ય મંદિર, કેળાપીઠ-સુરત

ખાતા તરફથી મંજુર થએલાં

મેસર્સ ભટ્ટ અને પંચોલી કૃત

પ્રાથમિક રાજાનાં અંકગણિત

ભાગ ૧ લો : પદ્ધતિવિભાગ અને અભ્યાસવિભાગ [શિક્ષકો માટે].

બાળવર્ગ અને પહેલાં ધોરણ માટે. ૦-૭-૦

ભાગ ૨ જો : પદ્ધતિવિભાગ. [ધોરણ બીજા, ત્રીજા, ચોથાના શિક્ષકો માટે] ૦-૮-૦

ભાગ ૩ જો : અભ્યાસવિભાગ : [માત્ર વિદ્યાર્થીઓ માટે]

ધોરણ ૨ જુ : કિ. ૦-૨-૬.

ધોરણ ૩ જુ : કિ. ૦-૩-૦

ધોરણ ૪ જુ : કિ. ૦-૩-૦

ગદ્ય : ધોરણવાર સામગ્રી પચીસ અથવા ઉપર પદ્ધતિવિભાગનું પુસ્તક

ગુજરાતની ભૂગોળ. કર્તા-વલ્લભભાઈ લક્ષ્મણભાઈ પટેલ ૦-૪-૦

મુંબઈ ઇલાકાની ભૂગોળ. } કર્તા-પ્રીતમરાય મનરાય દેસાઈ ૦-૫-૦

હિંદુસ્તાનની ભૂગોળ. } ૦-૫-૦

વાર્તારૂપી ગુજરાતનો ઇતિહાસ. દલસુખરામ સુનીલાલ ત્રિવેદી ૦-૪-૦

હિંદના ઇતિહાસનું પ્રથમ દર્શન. બાલુભાઈ લક્ષ્મણભાઈ કાજી ૦-૧૨-૦

રાજાપયોગી હિંદુસ્તાનનો ઇતિહાસ. (ચંન્દ્રબંધારણ સાથે) ૦-૧૪-૦

કર્તા-મગનલાલ માણેકલાલ ધોળકીઆ.

વેપારવિજ્ઞાન અને દેશીનામું. કર્તા-હુસૈનકર શિવસંકર ચાવડા. ૦-૬-૦

ગુજરાતી કોપીયુક નંબર ૧ થી ૫ દરેકની કિંમત : ૦-૧-૬

ગુજરાતી કોપીયુક નંબર ૧ થી ૨ દરેકની કિંમત : ૦-૧-૬

નમુનાની પત્રિકા મંગાવો.

લખો:-મેનેજર, ધી ગુજરાત ઓરિએન્ટલ પ્રુકરીંગ,

સ્વતંત્રતા નાદે, રીંગરોડ, અમદાવાદ.

નવાં પુસ્તકો

મું. મ. કેળવણીખાતાએ પાઠ્યપુસ્તક તરીકે મંજૂર કર્યું છે.

વ્યાકરણના સહેલા પાઠો

પુસ્તક ૧

વિષય-સાકારવા અમૃતલાલ દવે
બી. એ. એસ. ડી. સી. ડી.

વ્યાકરણો ધાર્ણ લખાયાં છે પરંતુ તેમાં વિદ્યાર્થીઓ રસ લઈ શકતાં નથી; પરંતુ આ વ્યાકરણની રચના સરળતા અને સંધી એવાં સુદર છે કે બાળક યુગવાયા સિવાય આ કદિન વિષય- સહેલાઈથી અભ્યાસ કરી શકે છે. વિદ્યાર્થીઓનો બોલો સહેલો કરવા ખાતર આ વ્યાકરણ પહેલી તકે દરેક સ્કૂલોમાં લાખલ કરવું જોઈએ.

પુસ્તક ૧ હું . ૦-૩-૦

" ૨ બું ૦-૪-૦

મું. ઇ. સરકારી કેળવણીખાતાએ મંજૂર કરેલો

ગુજરાતી એટલાસ

પુસ્તક બૂગોળની વ્યાખ્યાઓના

નકશા—

ઐતિહાસિક ચાર નકશા

ઉપરાંત

લઘુ પછી ભૌગોલિક થયેલા

ફેરફારો સાથે અને નવી રેલવે

ચુક્રો સાથે આ છેલ્લામાં

નિહતો એટલાસ છે.

કિંમત ૦-૧૨-૦

છોકરાઓ માટે

વર્નાક્યુલર પ્રવેશક

આ પુસ્તકમાં વર્નાક્યુલર ફાઈનલ પરીક્ષાના અભ્યાસ વિષયો વિસ્તારથી અને સરળ પદ્ધતિથી આપેલા છે. આજ સુધીના પ્રશ્નો આવી જાય છે. બીજાં બુની દબથી લખાએલાં અને અશુદ્ધ પુસ્તકો ખરીદવા કરતાં આ પુસ્તક ખરીદી પરીક્ષા પહેલેજા વર્ષ પાસ કરી શકાશે.

કિંમત ૨-૨-૦ કમિશન સાથે.

વર્નાક્યુલર પ્રવેશકનો વંચારો

(૧૯૨૦-૩૧ ના પ્રશ્નો) ૦-૪-૦

કન્યાઓ માટે

ફાઈનલ શિક્ષિકા

કન્યાઓની ફાઈનલ પરીક્ષા માટે

સંપૂર્ણ અભ્યાસક્રમને અનુસરી આ એકજ પુસ્તક તૈયાર થયેલું છે. આ પુસ્તકથી દરેકને સંતોષ થયેલો છે. દરેક દરેક વિદ્યાર્થીનીઓએ પરીક્ષા પાસ થવા માટે આ પુસ્તક પહેલી તકે ખરીદવું જરૂરનું છે. તેમાં આજ સુધીના પ્રશ્નો આવી જાય છે.

કિંમત ૨-૧૨-૦

હિંદનો સંપૂર્ણ ઇતિહાસ

પરીક્ષાની બદલાએલી પદ્ધતિ અનુસાર તૈયાર કરવામાં આવેલો છોકરાઓ અને વિદ્યાર્થીનીઓના અધ્યાપનોના પ્રશ્નો સાથે આ હિંદાસ તૈયાર થયેલો છે અને પાસ થવા માટે આ પુસ્તક પહેલી તકે ખરીદી લેવું જરૂરનું છે.

કિંમત ૦-૧૧-૦

ગુજરાત સાહિત્ય મંદિર: ટ્રીસિસ, અમદાવાદ.

કેળવણીખાતાએ મંજુર કરેલાં શાળોપયોગી પુસ્તકો

પ્રાય અમુલખપ્રાય દેસાઈ કૃત.		ગોકળદાસ કુબેરદાસ મહેતા કૃત.	
*આરોગ્ય શિક્ષણ ૦-૮-૦		અભાઉદીન અને	
*આરોગ્ય શિક્ષિકા ૦-૭-૦		કેવતાર્થ દીવો ૦-૪-૦	
ખાળવીર (સ્કાઉટ વિષે) ૦-૮-૦		ખાળસંગીતમાળા ૦-૩-૦	
હસરત અને હિલ ૦-૧૨-૦		(હારમોનિયમ બાજક)	
ધરમાં અને પાહાર ૦-૧૨-૦		સાહિત્યાદર્શ ૧-૧૨-૦	
રમવાની રમતો		અમદાવાદ સહેરની ભૂગોળ ૦-૨-૦	
*આરોગ્ય શિક્ષણ લા. ૨ ૦-૧-૬		*સરળ ગુજરાતમાં તની ભૂગોળ ૦-૪-૦	
વ્યાકરણ પ્રવેશ લા. ૧ ૦-૩-૦		મુંબઈધ્વજો (હિંદુસ્તાનસંહિત) ૦-૫-૦	
" " લા. ૨ ૦-૪-૦		ખાળગીત ૦-૧-૦	
મયુરદયળ આખ્યાન ૦-૪-૦		ખાળિકાગીત ૦-૧-૦	
ભીમચાપુર્ય ૦-૪-૦		*ખાળોપયોગી વાર્તાઓ	
વીર અભિમન્યુ અને		લા. ૧ ત્રીજી આવૃત્તિ ૦-૩-૦	
પ્રજ્ઞાદ ૦-૮-૦		*ગુજરાતના ઇતિહાસની	
		સહેલી વાર્તા. ૦-૪-૦	

વ્યાકરણ જેવા કઠિન, શુષ્ક, અને નિરુપયોગી લાગતા વિષયને
સરળ, રસિક અને ઉપયોગી બનાવવા માટે રચેલાં પુસ્તકો

પાઠ્યપુસ્તક તરીકે મંજુર

*વ્યાકરણ પ્રવેશ લા. ૧ લો	૦-૩-૦
*વ્યાકરણ પ્રવેશ લા. ૨ લો	૦-૪-૦
વ્યાકરણ પ્રવેશ લા. ૩ લો	૦-૭-૦

રચનાર:—શંકરભાઈ ત્રિકમભાઈ પટેલ
નારણભાઈ વાઘજીભાઈ પટેલ

ભરપુર કમિશન

વિ. વિ. સાથે જણાવવાનું કે હમોએ ચોક્કસ વખત ઉપરજ ચોપડીએ
દુકાન ઉઘાડી છે જેમાં પ્રાથમિક શાળાઓમાં ચાલતી દરેક જાતની ચોપ
તથા કોપિ, કોઈંગ, નોટબુકો, રબર, પેન્સિલ, પુટ, કંપાસ, હોદકર, ડા
વગેરે મજબૂત કીશમત બાવધી અને ભરપુર કમિશનથી આપનામાં આ
દરેક શાળામાં ચાલતી ચોપડીઓનું કીરટ હિમત તથા કમિશન જેણ
સમજાવના માટે આજેજ મંગાવી ખાત્રી કરો. ખીજેયા પુસ્તકો
ખરીદતાં પહેલાં દમારી મુલાકાત લેવા વિનંતિ છે.

ચંદુલાલ મણીલાલ પરીખ | રમણિક પી. કોઠારી
રીઝીરાડ—અમદાવાદ. | ખાલતા શુક્રદીપો, રીંગીંગઃ

* પાઠ્યપુસ્તક તરીકે મંજુર કરેલાં છે.

મુંબઈ ઇલાકાના સરકારી કેળવણીખાતા તરફથી આ
પુસ્તકે પ્રાથમિક અને માધ્યમિક શાળાઓ માટે
પાઠ્ય પુસ્તક તરીકે મંજૂર કરવામાં આવ્યું છે.

અંગ્રેજી ધોરણ ૧ થી ૩ અને ગુજરાતી ધોરણ ૫ થી ૭ માટે

દુનિયાની સરળ ભૂગોળ

૧૧૫ ચિત્રો અને આકૃતિઓ માથે.

કર્તા

અમૃતલાલ મોહનલાલ પરિખ, બી.એ., એમ.ટી.બી.,

ફેડેરાલ, ન્યૂનિયી ઇન્સ્ટિટ્યુશન, ઉમરેશ

કિંમત રૂ. ૧-૨-૦.

ભૂગોળ શિક્ષણની આધુનિક ભાવના પ્રમાણે રચાયેલી અને
નકશીય પદ્ધતિ પ્રમાણે લખાયેલી ભૂગોળ, પ્રથમ ગુજરાત અને
મુંબઈ ઇલાકાત અને પછી હિંદુસ્તાનના જુદા જુદા ભાગોનું વર્ણન
કરેલું છે. વર્ણન માથે નવા નવાં દૃષ્ટાંતો આપી શકાય ત્યાં ત્યાં
ભૌગોલિક ચિહ્નોનો ઉલ્લેખ કરવામાં આવ્યો છે હિંદુસ્તાનના
જુદા જુદા વિભાગોના અભ્યાસ પછી સમસ્ત દેશની પુનઃસમીક્ષા
કરેલી છે પછી એશિયા અને બીજા ખંડોની હદીકત આપેલી
છે તે માથે હિંદુસ્તાનના પરદેશ માથેના વેપારની હદીકત સરળ
ભાષામાં આપેલી છે. દુનિયાના કુદરતી વિભાગો, મનુષ્ય જીવન
અને મનુષ્યના ધર્મા ઉપર ખાસ લક્ષ આપવામાં આવ્યું છે
બીજા ભાગમાં પ્રાકૃતિક ભૂગોળની હદીકત આપેલી છે.

પ્રકટ કર્તા

લૅંગમૅન્સ, ગ્રીન એન્ડ કંપની લિમિટેડ,

૫૩, નિકલ મેડ, મુમર્શ

ધનામ માટે વર્ગીકૃત યાદી

ધોરણ સાતમું:—કુરસદ ૦-૪-૬; બાળવિદ્યાર (૧) ૦-૧૨-૦;
અક્ષાંડનો ભેદ ૩-૮-૦; બાળવિદ્યાર (૨) ૦-૬-૦; પારસગંજીની
શોધ ૨-૦-૦; પાંડવ ગ્રંથ નિવાસ ૦-૧૨-૦; અમો ૦-૪-૬;
ગતની ધર્મશાળામાં ૦-૧૦-૦;

ધોરણ છઠું:—રોહરોપની ૩ વાર્તા ૦-૫-૦; ગિ બાઈ ૦-૧-૦
બુલભૂલામણી ૦-૧-૦; અલિદાન ૦-૫-૦; ગેયધનુષ ૦-૪-૦;
કોલસા કાકા ૦-૫-૦; દેવી ચૌધરાણી ૧-૮-૦; મંધપૂડો ૦-૧૨-૦.

ધોરણ પાંચમું:—બીધમ ૦-૪-૦; વ્યખજરંગ ૦-૬-૦;
સખરસ ૦-૩-૦; બીરબલનો બન્ધુ ૦-૮-૦; કાલિસ્તબ ૦-૪-૦;
બેરબરી વાતો ૦-૩-૦; પુસ્તકાલય ૦-૨-૦; રસિદની પેટી ૦-૪-૦;

ધોરણ ચોથું:—બંગાળી બીરબલ ૦-૬-૦ મૂરખરાજ ૦-૮-૦
કુસુમર ૦-૩-૦; સવાકાંતી આપરીતી ૦-૧-૦; બાળ-કામરી
૦-૩-૦; ખોટી ખોટી વાતો ૦-૪-૦; પ્રાણીપુરાણ ભા. ૨ ૦-૪-૦;

ધોરણ ત્રીજું:—બકુલ ૦-૬-૦; નીલમ ૦-૧-૦; ધ્યાસંગી
૦-૪-૦; મેનાકુમારી ૦-૪-૦; સારંગીવાજો ૦-૨-૦; બરશીપુરી
૦-૪-૦; મોતીના દાણા ૦-૧-૦; રિહ્તિહી ૦-૪-૦; તોફાની
દિપુડો ૦-૬-૦; બકુલ દાર ૦-૪-૦.

ધોરણ બીજું:—તેરીનાં વાણ્યાં ૦-૩-૦; મોસાળની મોજ
૦-૩-૬; નવનીત ૦-૩-૦; મધેડાનું રાજ ૦-૧-૦; રમકડાંની દુકાન
૦-૧-૦; સિપાઈ દાદા ૦-૨-૬; મકનો મરતાનો ૦-૧-૬.

ધોરણ પહેલું:—ચોપગાંતી ચતુરાર્ધ ૦-૪-૦; લાથી ધમધમ
આલે ૦-૧-૦; નવનીત ૦-૩-૦; લાડ કાળ્યો ૦-૪-૦; વાઘોનું પન
૦-૪-૦; એક હતો કુતરો ૦-૪-૦; પ્રાણીપુરાણ ભા. ૧ ૦-૩-૦

કન્યાઓ માટે:—ખાંચણાં ૦-૫-૦; બંદરી ૦-૬-૦; કાકી
૦-૩-૦, દરેક સ્ત્રી વાંચે ૦-૩-૦, અલ્પાગતા ૦-૪-૦.

આ તમામ પુસ્તકો મંજુર છે. લખો:—

ગાંડીવ સાહિત્ય મંદિર, કેળાંપીઠ, સુરત

Gujarat School Paper ગુજરાત શાળાપત્ર

માર્ચ સને ૧૯૩૪

“તવા જમાનામાં તવા સુધારા અને પ્રગતિમાન માણસની જરૂર પડે છે. દુનિયા આગળ વધે છે, અને તેથી આપણા આપ-દાદાના વખતમા જે રીતરિવાજ તથા કાનૂનો ઉત્તમ ગણાતા હતા તે હવે નિરુપયોગી નીવડે છે, અને ખરેખર આપણા મૃત્યુ પછી મત્યના દંદ અને ધોમા વિકાસને લીધે વધારે ડાહ્યા થએલા લોકો હાવના કરતાં વધારે મારી યોજના ધરી કાઢશે.”

ડેંગવણીખોતાના હુકમથી
તંત્રી અને પ્રકાશક (ઓગસ્ટ ૧૯૨૯ થી)
મૂળજભાઈ હીરાલાલ ચોકસી. એમ. એ
હેડમાસ્ટર પ્રે ગ ટ્રેનિંગ કોલેજ, અમદાવાદ.

(મર્ચ હમ આધી ૧ ગમ્યા છે)

પી “ ૧ નંદ નયુગિની ” પ્રિન્ટિંગ પ્રેસ પરીખ દેવીસસ હ નલાસે નયમુ
ગમાપોન રોડ-અમદાવાદ

અનુક્રમણિકા

ક્રમ નંબર	વિષય	પૃષ્ઠ
૧	બાળકેળવણી સંબંધી વિચારો	૧૦૬
૨	ભૂકંપ	૧૧૪
૩	ગુજરાતનું સ્થાપત્ય	૧૨૪
૪	પાઠમાં રસ	૧૨૭
૫	લાઠીમાં ભરાએલી ૧૧ મી સાહિત્ય પરિપક્વતા પ્રમુખ શ્રીયુત કૃષ્ણલાલ મોહનલાલ ઝવેરીના ભાષણનો સાર	૧૩૮
૬	પોર્ટુગીઝોનું દમણ	૧૪૪
૭	બાળવર્ગથી ચોથા ધોરણ સુધીનું વખતપત્રક (કન્યાશાળા માટેનું) ૧૫૦	
૮	ધોરણ ૪ થુ (ઇતિહાસ)	૧૫૨
૯	હનામ વચ્ચે	૧૫૫
૧૦	ખાનગી જાહેરખબરો	૧૫૮

ભરતભૂમિનો ઇતિહાસ

લેખક : પ્રાણલાલ દીનપારામ દેશાઈ બી. એ. એસ. ટી. સી. ટી.
સ્કૂલબોર્ડ એડમિનિસ્ટ્રેટિવ ઓફિસર, અમદાવાદ મ્યુનિસિપાલિટી.

કિંમત રૂા. ૦-૧૨-૦.

આ પુસ્તક મુંબઈ સરકારના કેળવણીખાતાએ પ્રાથમિક તેમજ માધ્યમિક શાળાઓમાં, પાઠ્યપુસ્તક તરીકે અલાવવા મંજૂર કર્યું છે. પુસ્તક સંબંધી જાણીતા વિકાનો અને કેળવણીકારોએ સારા અભિપ્રાય આપ્યા છે.

આ પુસ્તક સંબંધમાં પ્રખ્યાત દૈનિક પત્ર 'મુંબઈ સમાચાર' લખે છે કે 'આ અત્યાર અગાઉ હિંદના ઇતિહાસના અનેક પુસ્તકો લખાયાં છે છતાં આ પુસ્તકમાં અનેક વિશેષતા અને નવીનતા છે. શ્રી દેશાઈ મુંબઈ સરકારના કેળવણીખાતામાં શિક્ષક ઉપરાંત ડેપુટી કમિશ્નર પણ હતાં એટલે વિવાદો, શિક્ષક તથા પરીક્ષક એ ત્રણેની સુસંલીઓ સમજ સહેલાં મેળાવી તેઓ આ પુસ્તકને ઉપયોગી બનાવી શક્યા છે.

આ પુસ્તક અમદાવાદના પ્રખ્યાત શુક્રસેત્તર પાંચેથી પણ મળી શકશે.

મોહનલાલ દામોદર માટેતા શુક્રસેત્તર એન્ડ પબ્લિશર-ગોલ્ડેટા.

ગુજરાત શાળાપત્ર

પુસ્તક ૭૩]

માર્ચ ૧૯૩૪

[અંક ૩]

બાળકેળવણી સંબંધી વિચારો

આપણી પૃથ્વી સૂર્યની આસપાસ ફરે છે, એ વિચારથી જેમ ખગોળ-શાસ્ત્રમાં મહાન પરિવર્તન થયું છે તેમ હાલમાં બાળક એ કેળવણીની સર્વ પ્રગતિનું ધ્યેય છે, એ વિચારને લીધે શિક્ષણશાસ્ત્રમાં મોટા ફેરફારો થયા છે. બાળક એ શિક્ષણનું કેન્દ્ર છે, એ વિચાર-દષ્ટિ મુજબ હાલમાં શાળાની સર્વ વ્યવસ્થા કરવામાં આવે છે. બાળમન અને તેના વિકાસના નિયમને અનુસરી શિક્ષણપદ્ધતિ યોજવાથી તેનો યોગ્ય વિકાસ થઈ શકે છે. આ કારણને લીધે ઉપર જણાવ્યા મુજબ શિક્ષકનામાં જે ગુણો હોવા જોઈએ, તેમાં તેની વિચારશક્તિ અનુભવવાની લાપકાન વિશેષ કાયદાકારક નીવડે છે. ત્યાંસુધી બાળમનમાં કેવી જાતની લાગણી, પ્રેરણા, કલ્પના કે વિચાર વગેરે માનસ ઉદ્ભવે છે તે શિક્ષક જાણુનો નથી, ત્યાંસુધી તેનું કાર્ય તે યોગ્ય રીતે કરી શકે નહિ એ બાબત નિઃસંશય છે. આ કારણને લીધે જેટલા પ્રમાણમાં તે તેની વિચારશક્તિ જાણે છે તેટલા પ્રમાણમાં તેનું કામ સફળ થાય છે. રસ એ શિક્ષણનો આત્મા છે એ સર્વ કાર્ય જાણે છે, પણ ત્યાંસુધી બાળકને રસિક રીતે શીખવવામાં આવે નહિ ત્યાંસુધી શિક્ષણની અસર ફળદાયક નીવડતી નથી. આ સંબંધને લીધે દરેક શિક્ષકે પ્રથમ બાળકનું દરિયિદુ

ફેલું છે, તેનું જ્ઞાન મેળવવું જોઈએ. ત્યારે શિક્ષક તેના વિચારનો ખ્યાલ લાવી શકે છે, ત્યારે તે તેને અનુકૂળ શિક્ષણ આપે છે. આને લીધે બાળકને પાઠમાં રસ પડે છે, કારણકે તેના મનમાંના વલણને અનુસરી જ્ઞાન મળવાથી તેને સંતોષ થાય છે. તેના માનસને અનુકૂળ શિક્ષણ આપવાને માટે આ પ્રમાણે શિક્ષક અને શિષ્યના મનની એકતા સાધવાની જરૂર છે. હાલમાં શિક્ષણની જોઈતી અસર ઉપજતી નથી, તેનું કારણ બાળક અને શિક્ષકના માનસ વચ્ચે જે મોટા ગાળો છે તે છે. તેને લીધે આપણી શાળામાં બાળકની શારીરિક અને માનસિક શક્તિનો ઘણો દુર્વ્યય થાય છે એ આપણે જાણીએ છીએ.

x

x

x

x

આપણી સર્વ ઇન્દ્રિયોમાં આંખ એ ઘણી ઉપયોગી ઇન્દ્રિય છે, પણ તેને ઇજા થવાનો સંભવ પણ વધારે છે. તેનો અયોગ્ય ઉપયોગ થવાથી તે બગડે છે. મોટા માણસના કરતાં બાળક વધારે સહેલાઈથી તેની આંખ પાસે પડેલી નાની વસ્તુઓ જોઈ શકે છે. ઘણી વખત આંખની યોગ્ય સંભાળ નહિ રાખવાથી તેની આંખ બગડે છે. ત્યારે બાળક આંખ પાસે ચોપડી રાખી વાંચે છે, ત્યારે તેની આંખ ખેંચાય છે. આંખથી દસ કે બાર ઇંચને અંતરે ચોપડી રહેવી જોઈએ. ત્યારે ચોપડી બહુ પાસે રાખવાથી કે ઝીણા કે ખરાબ અક્ષરોવાળા ચોપડી વાંચવાથી તેને આંખ ખેંચવી પડે છે, ત્યારે ડાળાનો આકાર નાનો થાય છે, એટલે તેની નજર ટુંકી થઈ જાય છે. કેટલીક વખત વાંચતી વખતે પુરતું અજવાળું હોતું નથી. ઘાસતેલના દીવે કે સળગતા સુકાના અજવાળા વડે વાંચવાથી આંખને નુકસાન થાય છે. ચોપડી બહુ પાસે રાખીને કે સૂતાં સૂતાં વાંચવાથી આંખ ખેંચાય છે. વાંચતી વખતે છોકરાને યોગ્ય રીતે બેસાડવો જોઈએ, અને ચોપડી ઉપર પગવાડેથી ડાબી બાજુ તરફથી પ્રકાશ પડવો જોઈએ. સામેથી આવતા અજવાળાથી આંખને હરકત થાય છે; અને જમણા હાથ તરફથી તે આવે છે, તો લખતી વખતે તેનો પડછાયો પડે છે. તેમની પાસે ઝીણું લખાણ કે બીજું એવું કામ કરાવવું જોઈએ નહિ. જોઈતા પ્રકાશમાં તેમજ આંખથી યોગ્ય અંતરે તેમણે દરેક જાતનું કામ કરવું જોઈએ. કેટલીક વખત બાળકો કાર્ડની અંદર ઝીણાં કાણાં પાડી રંગીન દોરાની ભાત પાડે છે. વળી વાચનની ચોપડીના અક્ષર મોટા હોવા જોઈએ. તેમાં જાપેશ અક્ષર જુદા જુદા રંગના હોવા જોઈએ નહિ. બાળવર્ગમાં પ્રથમ તેમની પાસે બાળપોથી, વંચાવવી નહિ. તેમને મોટા અક્ષરે લખેલા તખ્તા ઉપર

લખાણુ વાંચવા કહેવું જોઈએ અથવા શિક્ષકે કા. પા. પર પાઠ લખીને વંચાવવો. પછી મોટા અક્ષરવાળા ચોપડી તેમની પાસે વંચાવવી. ચોપડીના કાગળ અળકતા હોવા જોઈએ નહિ. જે બાળકોના કુટુંબમાં હુંકી નજરની ખોડ હોય છે, તેમણે આ બાબતમાં ખાસ સંભાળ રાખવાની જરૂર છે.

x

x

x

x

બાળકે પોતે કામ કરી શીખવું, એ હાલમાં શિક્ષણશાસ્ત્રનું એક ઉપયોગી સૂત્ર છે. કેળવણીકાર તો એટલે સુધી કહે છે, કે બાળકે શાળાના વખતનો ફે ભાગ હસ્તકામ કરવામાં રોકવો જોઈએ અને બાકીના ફે વખતમાં વાચન, સુખપાઠ, હિસાબ વગેરે કામ કરવું જોઈએ. તેનો આંતર-ભાવ કે વિચાર જેમ અને તેમ વધારે તે ક્રિયાદ્વારા પ્રદર્શિત કરે તે ઇચ્છવા જેમ છે. આપણે અભ્યારસુધી તેની સ્વતઃ ક્રિયા કરવાની શક્તિને દાખી રાખી છે. ત્યાંસુધી તેના મનની લાગણી કે વિચાર ક્રિયાનું સ્વરૂપ ધારણ કરતાં નથી ત્યાંસુધી તે સંસ્કાર મગજમાં અસ્પષ્ટ પડ્યો રહે છે. પદાર્થની ગતિ, તેનો આકાર, સ્થિતિ, વખત તથા અંતરનો ખ્યાલ રના-યુની ગતિથી બાળકને મળે છે. જે તે ખરાબર ચોક્કસ ક્રિયા કરતું નથી તો આવા સંસ્કાર અસ્પષ્ટ રહે છે. કેટલાક બાળકો ધીમે ધીમે ચાલે છે, અથવા તેમની ચાલવાની રીત કડંગી હોય છે. તેમને શિક્ષકે યોગ્ય ક્રિયા કરાવીને સુધારવાં જોઈએ. બાળકની ક્રિયાશક્તિની તપાસ તે રમતું હોય છે ત્યારે સારી રીતે થાય છે. તે વખતે તેનો મૂળ સ્વભાવ જણાઈ આવે છે. તેની કામ કરવાની ચપળતા, સુરેખતા તથા કડંગી કે મનોહર રીતે કામ કરવાની રીત તથા કામ કરવાનો આગ્રહ રમતના પ્રસંગે સારી રીતે જણાઈ આવે છે. વળી તેના મન ઉપર સંસ્કાર પડતા તેનો અત્યુત્તર કેટલા વખતમાં તે આવે છે તે પણ બાલ્યવાની જરૂર છે, નકારણુ કે તે તેના મનની મંદતા કે ચપળતા દર્શાવે છે. શારીરિક કસરત અને ફિલદ્વારા કામ કરવાની ચપળતા, ચોક્કસાઈ તથા મનોહરતા જુદા જુદા બાળકોમાં જુદી જુદી રીતે જોવામાં આવે છે.

x

x

x

x

ઈન્દ્રિયશાન બુદ્ધિની ક્રિયા માટેની જોઈતી સામગ્રી પુરી પાડે છે. તેના વગર બુદ્ધિની ક્રિયા યદ્ય શકતી નથી, માટે શિક્ષકે બાળકને ઈન્દ્રિય-શાન જેમ અને તેમ વધારે પ્રમાણમાં ચોક્કસ જ્ઞાતનું આપવું જોઈએ. તે વગર મગજનો વિકાસ થતો નથી. મગજનો સારો વિકાસ થવા માટે બાલ્ય ઉત્તેજકની જરૂર પડે છે. ત્યારે તેના ઉપર અસર થાય છે, ત્યારે

મગજ ઉશ્કેરાવાથી તે જુદા જુદા સંબંધો ખાંધી તે બાબત ગ્રહણ કરે છે. વળી બાળકનો અનુભવ મોટા માણસોના કરતાં ઓછો હોય છે, તેથી તેમનું ઇન્દ્રિયજ્ઞાન ઓછું હોય છે, એટલુંજ નહિ પણ તે ખામીવાળું જોવામાં આવે છે. જોવામાં, સાંભળવામાં, યા બીજી ઇન્દ્રિયોદ્વારા જ્ઞાન મેળવતી વખતે તેઓ ધણી ભૂલો કરે છે. વળી તે અમુક બાબત ઉપરજ ધ્યાન આપે છે. આ કારણને લીધે બાળકના ઇન્દ્રિયોદ્વારા વિકાસ માટે તેને યોગ્ય તાલીમ મળવી જોઈએ.

x

x

x

x

જ્ઞાનેન્દ્રિયની રચના ઉપર તેની તીવ્રતાનો આધાર રહેલો છે. ઇન્દ્રિયોની તાલીમથી જે સુધારો થાય છે તે માનસિક છે. જે મનુષ્ય વધારે સમજે છે, તે શું જોવું તે જાણે છે, અને તેથી તે વધારે સારું જોઈ શકે છે. આપણી ઇન્દ્રિયોના વિકાસ માટે ઘણો અવકાશ છે. આંધળો માણસ તેના લાંબા વખતના અનુભવથી અને તાલીમથી તેની સ્પર્શ અને સાંભળવાની શક્તિનો અભયથી પમાડે તેવો વિકાસ કરી શકે છે. તેને તેના હાથનાં, આંગળાખુટુ મદદ કરે છે. નેત્રેન્દ્રિય શક્તિના અભાવે તેને બીજી ઇન્દ્રિયોના દક્ષ કૌશલ મંરકાર ઉપર આધાર રાખવો પડે છે; પણ બીજી ઇન્દ્રિયોની કેળવણીથી તેમજ આંધળો યતા પહેલાં જૂતકાળમાં અનુભવેલા મંરકાર તાબ કરીને, તેમજ વિચારની ટેવને લીધે આંધળો માણસની જુદી તે ખામી પુરી પાડે છે. આ ઉપરથી એ સિદ્ધ થાય છે, કે તેના મગજની જે શક્તિ હતી, તેના તાલીમથી ઉપયોગ કરવાથી તેમાં સુધારો થઈ શકે છે. જો તે આંધળો થયો ન હોત તો તેની બંધી શક્તિ શુભ સ્થિતિમાં પહોં રહેત. ઘણી વખત છોકરાઓએ તેમની આસપાસના મુખ્ય પદાર્થ, વનસ્પતિ તથા પ્રાણીનું અવલોકન કર્યું હોતું નથી, કારણકે તે તરફ તેમનું ધ્યાન ખેંચવામાં આવ્યું હોતું નથી. વળી કેટલાક પદાર્થના ખાસ ગુણ તેઓ જાણતાં હોતાં નથી.

બાળકો ભારે સાળામાં આવે છે, ભારે તેમનું પદાર્થજ્ઞાન અસ્પષ્ટ અને ઓછું હોય છે, તેથી પદાર્થ કે સૃષ્ટિજ્ઞાનની સારી યોજના થવી જોઈએ, અને તેથી પુસ્તકોના જ્ઞાનને ગૌણ સ્થાન મળવું જોઈએ. જે બાળકો ગામડાંમાં રહે છે, તેમને અવલોકન કરવાના ઘણા પ્રસંગો મળી આવે છે. આ કારણને લીધે દરેક બાળકની જિજ્ઞાસા સતેજ થાય અને તેને સંશોધન કરવાનું મન થાય, તેવી રીતે તેમને સવાલ પૂછવાની ટેવ પાડવી જોઈએ.

મનોવિકાસ માટે બાળકની જોટલી અને તેટલી ઇન્દ્રિયોનો ઉપયોગ કરવો જોઈએ. ઇન્દ્રિયોની તાલીમમાં પદાર્થનું અવલોકન એ મુખ્ય બાબત છે. આંખ અને સ્પર્શ એ જ્ઞાન મેળવવામાં અગત્યની ઇન્દ્રિયો છે, તેથી તેના વિકાસ ઉપર ખાસ લક્ષ આપવું જોઈએ. બાળક જે કંઈ જુએ છે, તે ઝટ માદ રાખે છે; તેથી જેમ અને તેમ આંખનો વધારે ઉપયોગ શાળામાં કરવો જોઈએ. વળી ક્રિયા કરીને શીખવું, એ સૂત્રના આધારે બાળક જે કંઈ શીખ્યું હોય છે, તેના સંસ્કારનો આવિર્ભાવ બોલાવીને, લખાવરાવીને અથવા ચિત્રકામ, માટીના આકાર કે કોઈપણ જાતના હસ્ત-કામથી કરાવવો જોઈએ.

+ + + +

કલ્પનાશક્તિ વ્યક્તિપરત્વે જુદી જુદી જાતની હોય છે. કેટલાકની ચક્ષુપ્રધાન કલ્પના હોય છે. તેને ચાક્ષુષ ચિત્રથી વિશેષ જ્ઞાન મળે છે. તેના મગજમાં આંખદ્વારા જે છાપ પડે છે, તે સચોટ તથા સ્પષ્ટ હોય છે. જે માણસની ચાક્ષુષ કલ્પના પ્રબળ હોય છે તેની યાદદારત જળરજરત હોય છે. આપણા જ્ઞાનનો મોટો ભાગ આંખદ્વારા મળેલી છાપનો હોય છે. બાળકની કલ્પનાશક્તિ પ્રબળ હોય છે. મોટી ઉંમરનાં માણસ કરતાં સ્ત્રી અને બાળકની કલ્પના વધારે તીવ્ર હોય છે. વિજ્ઞાનવાદી (જેઓ બહુ તર્ક કરે છે) ની કલ્પના સાધારણ મનુષ્ય સાથે સરખાવતાં ઘણી મંદ માત્રામાં પડે છે. બીજા કેટલાકની કલ્પનાશક્તિ કલ્પાત્મક કલ્પના હોય છે, એટલે જો કાનદ્વારા તેના મગજમાં સંસ્કાર પડે, તોજ તેઓ તે જલદી સમજીને યાદ રાખી શકે છે. આંધળા માણસોમાં આવી જાતની શક્તિ બહુ પ્રબળ જોવામાં આવે છે, કારણ કે આંખની ખામીને લીધે તેમને તેના ઉપર આધાર રાખવો પડે છે. તેઓ શબ્દદ્વારા મગજમાં અમુક સ્પષ્ટ ચિત્રો ઉત્પન્ન કરી શકે છે, તેમજ દેટલાકે રનાયુની હીલચાલદ્વારા મળેલી છાપનો સ્પષ્ટ ખ્યાલ લાવી શકે છે. એક માણસ ‘ગાય’ જોઈને તે યાદ રાખી શકે છે. બીજો માણસ ‘ગાય’ શબ્દ સાંભળીને તે ખ્યાલ મગજમાં લાવે છે. ત્રીજો માણસ ‘ગાય’ ને પંખાળવાથી તેના મગજમાં જે છાપ પડી હોય તે યાદ લાવી તે સમજી શકે છે. આવી રીતે ત્રણ પ્રકારની કલ્પના બાળકનામાં જોવામાં આવે છે, તેથી તેના શિક્ષણમાં તે પ્રમાણે કલ્પનાનો ઉપયોગ કરવામાં આવે તો તેને સારો લાભ થાય એ નક્કી છે. ઘ. શ્રુતસેષ્ઠનમાં ખાસ કરીને આંખનો ઉપયોગ કરી શબ્દની શુદ્ધ છાપ તેના મગજમાં પાડવામાં આવે છે, પણ કેટલાંક બાળક પાસે જો અધરા શબ્દની જોડણી

કરાવીએ તો તે વધારે સમજી શકે છે, અને ખીજાં કેટલાંક પાસે તે નોંઠણી કા. પા. પર લખાવીએ તો તે સારી રીતે સમજી શકે છે. કેટલાક વિદ્યાર્થી મુખગણિત વખતે કે શાન્તવાચન કરતી વખતે હોઠ ફફડાવે છે. હિસાબ કરતી વખતે કેટલાક બાળકો આંગળીના વેદાનો ઉપયોગ કરી મંખ્યા ગણે છે. આ રીત ચપળ માનસિક ક્રિયાને બાધ કરનારી છે, તેથી શિક્ષકે તે દૂર કરવી જોઈએ. એક ચિત્રકાર તેના શિષ્યને પ્રથમ પેન્સિલથી હવામાં આકૃતિ દાઢવા કહેતો તેથી તેની આંખ અને સ્નાયુઓનો સાથે ઉપયોગ થવાથી તે આકૃતિની છાપ તેના મગજ ઉપર સ્પષ્ટ પડતી. હાલમાં આપણે બાળકને હવામાં અમુક અક્ષર પ્રથમથી દાઢવા કહીએ છીએ, કે જેથી તેની છાપ સુસ્પષ્ટ તેના મગજમાં પડે. દરેક શિક્ષકે જોયું હશે કે જો કેટલાંક બાળક અમુક સમ્પન્ની નોંઠણી આંગળી વતી કરે તોજ તેમને તે સારી રીતે યાદ રહે છે. લાલાશ્રીજીને કે હેલન કલર જેવાં જન્મથી આંધળા અને બહેરાંબુગાં હોય છે, તેમના મગજમાં આવી રીતે ખીજી ઇન્દ્રિયોના ઉપયોગથી જે સંસ્કાર પડે છે તે વડે યુદ્ધિની ક્રિયા ચાલે છે. જેની સાક્ષ્ય કલ્પના પ્રખળ હોય છે, તે વિદ્યાર્થી કવિતા બોલતી વખતે જાણે બધી કડીઓ તેની આંખ આગળ રજુ થએલી હોય તેમ યાદ લાવી બોલે છે. કેટલાક વિદ્યાર્થી ઇતિહાસના પ્રશ્નોનો જવાબ લખતી વખતે કંઈ હકીકત ન આવતી હોય તો તેની સન્મુખ તેનાં પાનાં સ્મરણપટ આગળ ખડા કરી તેમાંની ખીના યાદ લાવી શકે છે. કોઈ બાળક હિસાબ કરતી વખતે મંખ્યાના ઉચ્ચારનો રણુકારો યાદ લાવી કામ કરે છે. આવી રીતે શિક્ષણમાં કલ્પના કેટલું બધું અગત્યનું સ્થાન ભોગવે છે તે સ્પષ્ટ જ છે.

ભૂકંપ

આપણા દેશમાં સને ૧૯૩૪ના જાન્યુઆરિની ૧૫ મી તારીખ એ કચ્છાજનક દિવસ તરીકે ગણાશે. હિંદુસ્તાને છેલ્લાં ૧૦૦ વરસથી જે ભયાનક કુદરતનો કોપ જોયો નથી તે આ દિવસે જોયો હતો. કુદરતના બળ આગળ માનવીનું શું ગળું ! અત્યારે બિહારના દુઃખનો પાર રહ્યો નથી. આખા પ્રદેશમાં બૂકંપથી પીડિત માણસોના દુઃખની કલાણી ભરદેશમાં તેમજ અન્ય દેશોમાં પવનની ગતિ પ્રમાણે ફેલાઈ ગઈ છે. તેમનું આ દુઃખ કુદરતે ધરતીકંપના કારણથી ઉત્પન્ન કર્યું છે.

ધરતીકંપ અને જ્વાળામુખી પ્રદેશો પૃથ્વીપર આવેલા છે તે સાથેના નકશા ઉપરથી માલમ પડશે. ઘણે ભાગે દરીઆ કાંઠે જ્યાં જમીનની ઉચાઈ અને દરીઆની ઉચાઈને વિભાગનારી ભૂમિરેખા હોય છે ત્યાં ધરતીકંપ અને જ્વાળામુખી વિશેષ જોવામાં આવે છે. જાપાન, ચીન, ઈટલિ અને પેર એ દેશોમાં તો હરકોઈ નગરજન આવા ભયાનક ખનાવથી પરિચિત હોય છે. પણ આપણા દેશમાં આવો ખનાવ લગભગ ૧૦૦ વરસે ખનવા પામ્યો છે. સો વરસ પહેલાં બિહારમાં આવો ભયંકર ધરતીકંપ થયો હતો અને તેની અસર પૂર્વ કિનારેથી છેક સિંધોન સુધી પહોંચી હતી.

આખી પૃથ્વી ઉપર આવા ધરતીકંપ અને જ્વાળામુખી પ્રદેશો આવી રહેલા છે, અને જાપાનનો પ્રદેશ એવા પ્રદેશોમાંનો એક છે. આ પ્રદેશ તો આવા ખનાવોનું જન્મસ્થાનજ છે એમ કહીએ તો ચાલે. એવી ગણતરી કરવામાં આવી છે, કે દરરોજ ચાર આચકાની સરેરાશ જાપાનમાં આવે છે, પણ આ આંચકા ઘણે ભાગે નાજુકા હોય છે અને તેથી હર-રખત જાપાન કંઈ એવી આપત્તિઓમાં આવી પડતું નથી. એમ છે તોપણ આ પ્રદેશ એવા ધરતીકંપ અને સંચેત જ્વાળામુખીનોજ છે. **ધરતીકંપનાં કારણો:—**

પહેલાં એમ મનાતું હતું કે જગતના અમુક હિસ્સાએ અગ્નિનો રસ છે, અને તે રસની સાથે પાણી કે એવા બીજા રાસાયણિક પદાર્થોનો સંમિશ્ર થવાથી રાસાયણિક ફેરફાર થવાથી જેસ વગેરે ઉત્પન્ન થએલા પદાર્થો બહાર નીકળવાને અસાધારણ જોર કરે છે અને તેથી ધરતીકંપ વગેરે ઉત્પન્ન થઈ જ્વાળામુખી ફાટે છે, અને તેમાંથી ખડકો વગેરેનો ઓગળેલો અગ્નિરસ, રાખ, ખડકો, ધૂળ, વગેરે બહાર નીકળે છે અને ભયંકર પરિ-ણામો નીપજે છે.

પણ હાલના સિદ્ધાંત પ્રમાણે આવા ધરતીકંપ અને જ્વાળામુખીનું કારણ બૂમંકાચ અને જૂગર્જમાંના ખડકોની વ્યવસ્થા ગણવામાં આવે છે. આ સિદ્ધાંત ઘણે ભાગે મનાય છે. ચંદ્રની માફક આ ગ્રહ છેક ગરમી વિનાનો થઈ ગયો નથી. તેથી ચંદ્રની સપાટી જેમ ફેરફાર વિનાની અને કોઈપણ જાતના ચેતન્ય વિનાની થઈ ગઈ છે તેમ આપણી પૃથ્વીની સપાટી થઈ ગઈ નથી. પૃથ્વીના પડ ઉપર જે છવત જોવામાં આવે છે તે ગરમીને લીધેજ અને તેની ઉપર પોપડો બંધાવાને લીધેજ જોવામાં આવે છે. આ પોપડાની જાડાઈ ૨૦-૪૦ માઇલ સુધીની ગણવામાં આવી છે અને ત્યારપછી પૃથ્વીની અંદરનો ભાગ અસિદ્ધ તેમજ ગેસરૂપ છે એમ સમજવામાં આવે છે.

ખીજ દેટલાક વિજ્ઞાનશાસ્ત્રીઓની સમજ પ્રમાણે પૃથ્વીના આ પડની નીચે ખીજું લોહ અને અન્ય ધાતુમય, પણ અત્યંત તપ પડ બંધાએલું છે, અને તેની નીચે અગ્નિ, ગેસ વગેરે પદાર્થો છે.

આ બે મતો છે, છતાં બંને મતમાં પૃથ્વીના પડના સંકોચને લીધેજ મહાન ચમત્કારિક કે ભયંકર પરિણામો આવે છે એમ એકસપણે માનવામાં આવ્યું છે. પહેલા સિદ્ધાંત પ્રમાણે અંદરની ગરમી ઓછી થતી હોવાથી પૃથ્વીનું પડ નિરંતર સંકોચ પામ્યાજ કરે છે અને તેથી સપાટી હંમેશ કોઈ જગ્યાએ ઉચી તો કોઈ જગ્યાએ નીચી થયાજ કરે છે. એથી અંદરના ખડકો એકબીજા ઉપર નહિ કદપી શકાય એટલા બેરથી દબાણુ કરે છે.

ખીજ મત પ્રમાણે ગરમી ઓછી થતી હોવાથી ધાતુમય તપ અંતઃ પડ સંકોચ પામતું જાય છે અને તેની સાથે પૃથ્વીનું હરી ગએલું પડ જેમાં ખડકો વગેરે હરીને બંધાઈ ગએલા છે તે પડ સંકોચ પામે છે અને તેમ થતા અસાધારણ દબાણુને લીધે ખડકો એકબીજા ઉપર દબાય છે. કોઈ કોઈ જગ્યાએ પોલાણુ થઈ જાય છે ત્યાં અંદરથી ખડકો ધસી પડે છે, અને તેમ થતાં બંને વખતે મહાઅગ્નિ પ્રકટ થાય છે. એ અગ્નિથી ખડકો કે ધાતુ વગેરે ઓગળી જાય છે. એજ વખતે પાણી કે ખીજ પદાર્થોના સંયોગથી પૃથ્વીના પડ ઉપર અંદરથી બહારતરફ દબાણુ થાય છે, અને ધરતી-કંપ અને જ્વાળામુખી ઉત્પન્ન થાય છે.

પૃથ્વીના પડમાંથી હંમેશ ગરમી ઓછી થતી જાય છે, અને એથી સંકોચક્રિયા હંમેશને માટે પૃથ્વીના અંદરના ભાગમાં અને પડ ઉપર બહાર સતત થયાજ કરે છે. એને લીધેજ ઘણા પ્રાચીન કાળમાં આજના સમયના કરતા આ પૃથ્વી ઉપર જમીન અને પાણીની રચના ભુદા પ્રકારની કદવવામાં આવી છે. મહાસાગરોની ઉત્પત્તિ પણ ગરમી ઓછી થવાથી છુટા પડેલા ગેસના પાણીરૂપે ઠરવાથી થઈ છે. એજ કારણોને લીધે પાસિફિક, આટલાંટિક, હિંદી મહાસાગર જેવા સમુદ્રોની જગ્યાએ પહેલાં વિશાળ પ્રદેશો હતા એમ અનુમાન કરવામાં આવે છે. આવા સતત ફેરફારો થતા આવ્યા છે અને ભવિષ્યમાં પણ થવાનાજ. હાલ ત્યાં ધ્રુવપ્રદેશમાં દરીઓ છે ત્યાં પહેલાં વિશાળ ખડો હશે અને મનુષ્યમત ત્યાં વસતી હશે એમ ભૂગર્ભમાંથી મળી આવતા કોલસા વગેરે ખનીજ પદાર્થો ઉપરથી માન્ય પડે છે. ઇંગ્લાંડ-સ્કોટલાંડના દ્વીપો સમુદ્રની અંદર રહેલા કોઈ મહાપર્વતનાં શિખરોજ હતા અને યુરોપ સાથે તેમનો સંબંધ બંધાએલો હતો. પણ પાછા તે ટાણુઓ જમીન બેસી જવાથી યુરોપથી છુટા પડી ગયા અને

પાછા દ્વીપરૂપે જણાયા લાગ્યા. તેવીજ રીતે કેનેડાના ઉત્તર પ્રદેશ ઉપરથી અને સ્વીડન-નોર્વેના કિનારા ઉપરથી મહાન દિમગિરિઓ સમુદ્રમાં ધસી ગયા છે અને પરિણામે તે તે પ્રદેશોની વિશિષ્ટ પ્રકારની રચના ચઢેલી બેવામાં આવે છે. આટલાંટિક મહાસાગરની જગ્યાએ પહેલાં વિશાળ ખંડ હતો અને આફ્રિકા અને હિંદુસ્તાનનો મજબૂત કિનારો બેગએલા હતા. તેવીજ રીતે સુમાત્રા, જાવા અને ઓસ્ટ્રેલિયા બેગએલા હતા. એ બધી જગ્યાએ હાલ મહાન સમુદ્રો બેવામાં આવે છે. દુનિયાના અનુપમ નગાધિરાજ હિમાલયની અવરથા મહાકાળના પ્રમાણમાં છેક નાનીજ ગણાય છે, અને તે પણ સમુદ્રમાંથીજ બહાર ઉપરી આવેલો છે.

હાંમે કાળે પરિપાક પામતા આવા અનિવાર્ય ફેરફારો નિરંતર ચલાવ કરે છે, પણ મનુષ્યના ક્ષણિક જીવનમાં તે ફેરફારોની સંપૂર્ણ અસર પુરંપુરી રીતે સમજી શકાય તેમ હોતી નથી. હંમેશાં પવન, વરસાદ, અગ્નિ, નદીઓ, સમુદ્રો વગેરે કુદરતી તત્ત્વો જુમિ ઉપર નવીન રચના કરેજી જાય છે અને એ નિત્યનવી રચનાવિધમાં કુદરત કોઈને પણ સ્વજન ગણતી નથી.

આ પ્રમાણે મંડોચક્રિયાથી પૃથ્વીના પડની અંદરની પહેલાં તો ગોઠવણી થવા માંડે છે અને એ ગોઠવણી દરમિયાન પૃથ્વી ઉપર કોઈ વખત અચાનક ભયાનક વિપ્લવો થવાનો સંભવ હોય છે, અને ઘણીવાર એવા વિપ્લવો થઈ પણ ગયા છે.

આવે વખતે ક્રેટલીક વખત પૃથ્વીના અંદરના ભાગમાં ભયંકર ગર્જનાઓ થતી સાંભળવામાં આવે છે, અને અંદરના ખડકોના પરસ્પર મહાન ઘર્ષણને પ્રભાવે ગરમી ઉત્પન્ન થઈ ખડકો અગ્નિરસરૂપે થવા માંડે છે, અને ગેસ પણ ઉત્પન્ન થાય છે. એવે પ્રસંગે ગમે ત્યાંથી પાણી આવી મળે છે અને રાસાયણિક ફેરફાર થઈ પૃથ્વીના પડમાં ગર્જના અને જગક થવા માંડે છે. ક્રેટલીક વખત વાતાવરણ પણ અસાધારણ બની જાય છે. કદાચ પાણી નથી આવી મળતું તોપણ ગેસનું જોર વધવા લાગે છે અને તેથી પણ ધરતીના ગડગડટ શરૂ થાય છે, અને ત્યારે એ જોર અતિશય વધી જાય છે ત્યારે તે બધું ભયંકર અગ્નિશિખારૂપે બહાર નીકળે છે. એજ વખતે દુનિયાનો મહાન વિનાશક પણ તેટલોજ ભયંકર દેખાવ નજરે પડે છે.

ધરતીકંપના પ્રકાર:—

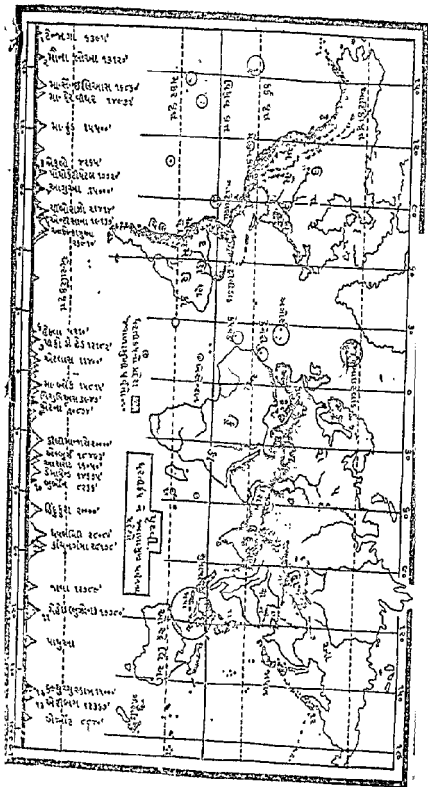
મંડોચક્રિયાજ ધરતીકંપ તથા જ્વાળામુખીનું મૂળ કારણ છે એ આપણે જોયું. પણ પૃથ્વીનું પડ દરેક જગ્યાએ કંઈ સરખી મજબુતીવાળું નથી, તેમજ એકજ જગતની રચનાવાળું હોતું નથી. કોઈ પ્રદેશ કદાચ

ખડકોનો બનેલો છે, તો કાંઈક જગ્યાએ રેતી જેવામાં આવે છે; ક્યાંક હાંડી ખીણો જેવામાં આવે છે, તો ક્યાંક પર્વત અને ટેકરાવાળા નિઃશીમ પ્રદેશો જેવામાં આવે છે. એ પ્રમાણે ધરતીકંપની અસર પણ વિવિધ પ્રકારની અનુભવવામાં આવે છે. ખડકોની અંદરના ભાગમાં ત્યારે આવી મહાન પુનઃરચના શરૂ થાય છે ત્યારે પૃથ્વી ઉપરના પડમાં તે આંચકાઓને લીધે દરીયાનાં મોઝાનાં જેવી એક પ્રકારની ગતિ ઉત્પન્ન થાય છે અને ધરતીકંપનું જોર ઘણું ભારે આવે પ્રસંગે લંબચોરસ ક્ષેત્રમાં જણાય છે અને એટલા પ્રદેશમાં ભયંકર નુકસાન થાય છે. બાકીના આસપાસના ભાગમાં નહિ જેવું જોર જણાય છે. એ જોરની અસર પૃથ્વીના પડની રચના પ્રમાણે જણાય છે. જ્યાં પોચી જમીન હોય છે ત્યાં એ મોઝાને કે ધરતીકંપના આંચકાને અટકાવી રોકાતું નથી, પણ જ્યાં જમીન બહુજ કઠણ હોય છે અથવા જ્યાં પર્વતો આવેલા હોય છે ત્યાં એ મોઝા અટકી જાય છે અને એ પ્રમાણે ધરતીકંપના આચકા અને તેથી ઉત્પન્ન થતાં મોઝા બંધ પડી જાય છે. આવા આચકા કાંઈ થોડીકવાર આવે છે એવું નથી. જ્યાંસુધી ખડકોની વ્યવસ્થા અંદરના ભાગમાં ચાલુ હોય છે ત્યાંસુધી આંચકા લાગ્યેજ જાય છે અને એ રીતિ કંટલાક દિવસો અને કેટલીક વખત તો મહીનાઓ સુધી અવારનવાર અનુભવાય છે.

ધરતીકંપની ખીણ ગતિ ઉપરનીયેની છે. આ વખતે પૃથ્વીનું પડ ઉપર નીચે થાય છે અને તેમ થતાં પણ નુકસાન થાય છે. આવે વખતે ધરતીકંપનું જોર બધી દિશામાં ફેલાય છે.

ધરતીકંપનું કાળપ્રમાણ:-

ધરતીકંપ લાંબા વખત સુધી ચાલતો નથી. વધારે જોરદાર ધરતીકંપ પાંચથી આઠ મિનિટ સુધી રહે છે અને નાના ધરતીકંપનો કાળ બેથી આઠ સેકન્ડ સુધીનો સામાન્ય રીતે હોય છે. આવે વખતે આપણને પૃથ્વીના પડની મહાન ગતિનો અનુભવ થાય છે. પૃથ્વીનું પડ આગળ પાછળ તેમજ ઉંચું નીચું થતું અનુભવવામાં આવે છે, અને એ વખતે આપણે એક ઇચ્છી તે વધારેમાં વધારે આઠ દશ ઇંચ સુધીજ આગળ પાછળ થયા હોઈ એ છીએ, તોપણ એ જોર એટલું બધું હોય છે કે જમીનમાંથી મડદાંઓ બહાર નીકળી પડે છે, માણસો હવામાં સો સો રીટ ઉંચે ફેંકાઈ જાય છે, અને કેટલીક વખત તો દગની માફક એક જગ્યાએથી બીજી જગ્યાએ તેઓ હટી પડે છે.

ધરતીકંપની ઝડપ:—

ધરતીકંપની ઝડપનો આધાર તેના જોર ઉપર છે. અતિશય જોરમાં થએલા ધરતીકંપથી ઉત્પન્ન થએલાં મોઝાંની ગતિ એક સેકન્ડના હજારો કુટની છે અને નાના ધરતીકંપની તેટલા સમયમાં માત્ર અમુક કુટ મુઘીની જ હોય છે. પરંતુ તેટલા વખતમાંજ કુટનીઆ ઉપર નવાજીની થઈ જાય છે. જાણવાજોગ કેટલાક ધરતીકંપો:—

ઇ. યુ. ૪૨૫ માં યુબીઆ ટાપુ ઉપરી આવ્યો. ઇ. સ. ૧૭૫૫ માં લિરખનનો ભયંકર ધરતીકંપ થયો. તે વખતે ૫૦,૦૦૦, માણસો દ્વાર્ધ મુઘાં, અને શહેર તારાજ થયું. કોમ્પ્યારા, ઓપોર્ટી, અને બ્રાગા શહેરોને ભયંકર નુકસાન થયું. સેન્ટ લુએસ દટલુ પટલુ થઈ ગયું. સ્પેનમાં માલાગાનો ઘણો ભાગ નાશ પામ્યો. મોરોકકોમાં ફેઝ શહેરનો અર્ધ ભાગ નાશ પામ્યો અને ૧૨૦૦૦ માણસો મૃત્યુને વશ થયા. મદિરા ટાપુમાં ધરતીકંપની અસર થઈ હતી. આર્થિગેલેગો સમુદ્રમાં મિડિલાનિસ ટાપુમાં ૨૦૦૦ ધરનો નાશ થયો હતો.

વળી વર્તમાન સમયમાં, વાલ્પારિસો અને સાન્ફાન્સિસ્કોમાં ઇ. સ. ૧૯૦૬ માં, જામેકામાં ઇ. સ. ૧૯૦૭, અને મસિનામાં ઇ. સ. ૧૯૦૮ માં મોટા ધરતીકંપો થયા હતા. વાલ્પારિસોમાં ૫૦૦૦૦ માણસો ધરખાર વિનાનાં થઈ પડ્યા હતા, સાન્ફાન્સિસ્કો લગભગ નાશ પામ્યું હતું.

હિંદુસ્તાનમાં કમ્બમાં ૨૦૦૦ ચો. મા. જમીન કેટલાક કુટ ઊંડી જતી રહી હતી અને તેની ઉપર દરીઓ ફરી વળ્યો હતો, તેમજ લાહોર, અમૃતસર, કાગરા, મચુરી વગેરે સ્થળોએ માણસો ધરતીકંપના ભોગ થઈ પડ્યાં હતાં.

દસ વરસ પહેલાંજ અમેરિકાને કિનારે એક ટાપુ દરીઆમાં ખેરી ગયો હતો અને જાપાનમાં એક મોટો ટાપુ દરીઆમાં નાશ પામ્યો હતો.

ઓશિઆમાં જાપાનના ધરતીકંપો જાણીતા છે. ઇ. સ. ૬૮૪ માં ઓશિમા ટાપુમાં, ઇ. સ. ૬૮૫ માં આચામાટાપુમાં, ક્યુશુ ટાપુમાં ઇ. સ. ૬૮૫ માં અને ૧૭૦૭ માં, ઇ. સ. ૧૬૧૨ માં ઓશિમા ટાપુમાં ધરતીકંપો થયા હતા. નિફોન ટાપુમાં ઇ. સ. ૧૮૯૧ ના ઓકોટોબરના ધરતીકંપથી ૮૪૦૦૦ મકાનો નાશ પામ્યાં હતાં, ૧૦૦૦૦, માણસો મરી ગયાં હતાં અને ૩૦૦૦૦૦ માણસો ધરખાર વિનાનાં થઈ પડ્યાં હતાં. ઇ. સ. ૧૮૯૪માં યોકોહામામાં જ્યાળામુખી અને ધરતીકંપ સાથે થયા હતા. ઇ. સ. ૧૮૯૯ માં કામાઈશી શહેર નાશ પામ્યું. એ

વખતે ત્રણ દિવસમાં ૧૫૦ આંચકા લાગ્યા હતા, અને ૨૦૦૦૦ માણસો ભરતીના મોઝામાં તણાઈ મુઆં હતાં. જાપાનમાં સરેરાશ દરરોજ ચાર આંચકા લાગે છે અને એનું કારણ જાપાનની કુદરતી રચનાજ છે. નક-શામાં જેતાં માલમ પડશે કે આખું જાપાન કિનારાના પ્રદેશ સિવાય પર્વતો અને ટેકરાઓનુંજ છે, અને એ પર્વતો જાળામુખી પર્વતો છે. એ રાજ્ય ત્રણ મોટા દ્વીપોનું મુખ્યત્વે કરીને છે. હોન્શીયુ, (હોન્ડુ) કીઉ-શીયુ, અને શિકોકો આ ત્રણ ટાપુઓમાં જાપાનની મુખ્ય વસ્તી છે, આ બધા ટાપુઓમાં અત્યારે પણ કુલે ૫૦ જાળામુખી સળગતા છે, અને પ્રસિદ્ધ ફુગિયાન પર્વત પણ તેમાં એટલે હોન્ડુમાં આવેલો છે.

જાપાનના આ જાળામુખી પર્વતો છુટક નથી, પણ એ તો આખા પાસિફિક મહાસાગરને કિનારે આવી રહેલી અગ્નિમુખ પર્વતોની હારના છે. હિંદુસ્તાનથી શરૂ કરીએ તો હિમાલયના પ્રદેશથી બંગાળા, આંદામાન, નિકોબાર, સુમાત્રા, જાવા, ફિલિપાઈન ટાપુઓ, જાપાનના કીઉશીયુ, શિકોકો, હોન્ડુ, ક્યુસુઝીમ ટાપુઓ, કામચ્યાટકા, અને ઉત્તર અને દક્ષિણ અમેરિકાનો પશ્ચિમ કિનારો, વગેરે પ્રદેશોમાં જાળામુખી પર્વતોની હાર આવી રહેલી છે. આ બધા પર્વતો અવારનવાર જાગી ઉઠે છે અને એવા સતત કુદરતના કોપ હેઠળ પણ જાપાનનું રાજ્ય આખાદ થતું આવ્યું છે. જાપાનનો દ્વીપસમૂહ પાસિફિક મહાસાગરમાં કમાનના આકારમાં આવેલો છે અને એ આકારનું કારણ પણ અંદરનું બળ છે એમ મનાય છે. સને ૧૯૨૩ માં જાપાનના ધરતીકંપથી ટોકીઓ અને યોકોહામા એ શહેરો નાશ પામ્યાં હતાં. સામાન્ય રીતે જ્યારે જ્યારે આવા આવા ભયંકર ધરતીકંપો થાય છે ત્યારે વિચિત્ર વાતાવરણ, અસાધારણ ઉકળાટ, અને એવાં બીજાં ચિન્હો થાય છે. પણ આ વખતે એવું કંઈ અનુભવવામાં આવ્યું ન હતું. એકાએક બપોરના અસાધારણ ગરમી લાગવા માંડી અને વિચિત્ર વાયુ અનુભવવામાં આવ્યો અને તેની સાથેજ વિનાશક ધરતીકંપ શરૂ થયો હતો.

દરીઆનાં મોઝાને લીધે યેદોહામા તેમજ ટોકીઓના ઠંકા તૂટી ગયા હતા. પવન અને અગ્નિથી તાર, રેલ્વે, વગેરે વ્યવહારનાં સાધનોનો નાશ થયો હતો, અને જાપાનના વેપારી તેમજ લશ્કરી નીકાને ધણું નુકસાન થઈ ગયું હતું. ધરતીકંપની અસર ૨૦૦૦૦ ચો. મા. માં જાળાઈ હતી, અને એકંદરે ૫૦,૦૦,૦૦૦ વસ્તીને ધરતીકંપથી ઓછું વધતું નુકસાન થયું હતું.

બિહારનો ધરતીકંપ—

ધરતીકંપનાં કારણો સામાન્ય રીતે ઉપર મુજબ મનાય છે, પણ ધરતીકંપ ક્યારે થશે તે હજી હાલનું વિજ્ઞાન લાખી શકતું નથી. ધરતી-કંપની દિશા તથા બળ વગેરેની મદદથી જાણી શકાય છે પણ ક્યે રથને ક્યે કાળે ધરતીકંપ થશે તે હજી વિજ્ઞાન જણાવી શકતું નથી. આલુધાર્ય મહાન સંકટ બિહારને માથે જન્યુઆરિની ૧૫ મી તારીખે આવી પડ્યું.

ધરતીકંપના આચકાઓ બિહારમાં શરૂ થયા અને આંચકાની સાથે બિહારમાં મોંઝીર, પટના, જમાલપુરના આલીશાન મકાનો તેમજ ગરીબ લોકોના ઝુંપડા ગજીયાનાં પતાંના જંગલોની માફક ખરી પડવા લાગ્યાં. જમીનની અંદર મોટી મોટી ફાટો પડી અને ફાટોમાંથી પાણીના તેમજ કાદવના કુવારા બહાર માંડ્યા. પડેલા મકાનોમાં દરાર્થ ગએલાં માણસોની કારમી ચીસો સંભળાવા લાગી. જમીનનું તળ ઉથલ પાથલ થઈ ગયું. શેરડીનાં કારખાનાં જમીનદોસ્ત થયા, પાકની પુરેપુરી પાંચમાલી થઈ અને લીલાં ખેતરો હતા ત્યાં કાદવ અને ધૂળ ચડી ગયાં. કોઈ જગાએ પાંચ ફૂટ તો ધૂળનો થર પથરાઈ ગયો. શેરડીના પાકને ઉગાડનારા ગઈમાં મળી ગયા. પાકનો ધણી કોઈ રહ્યો નહિ. એકે એક ઘર પટના, મોંઝીરમાં જમીનદોસ્ત થયું. નદીઓમાં વહેણે ઉલટા અથવા ખીજ દિશામાં વહેવા લાગ્યાં, ગંગાજી પાંચેક મિનિટ પાતાળમાં પધાર્યા પણ પાછાં ઉપર આવ્યાં, જમીનનો ટોળાવ ફરી ગયો, અને હવે શું થશે તેનો વિચાર આવે ત્યાં તો ફરીથી આચકા શરૂ થયા, અને ઘણી જાણે કુદરતી કોપમાં કંઈક ઉલ્લપ રહી ગઈ હોય તેમ ટાલતું અસાધારણ જોર જણાવા લાગ્યું. લોકો બિચારા કંતાનના ઝુંપડામાં રહી રાતદિવસ દુઃખમાં ગાળી પડી રહ્યા હતા ત્યાં તો હેલીગંધ વરસાદ વરસવા લાગ્યો. ધરતીકંપની અસર ૨૦૦૦૦ ચો. મા. માં જણાઈ હતી. અત્યારે બિહારમાં ન્યા લીસોતરી હતી તે જગાએ ખીજું સફર નહોત્ય તેવો દેખાવ થઈ રહ્યો છે. બિહારને અસારે જનમાલનું પારાવાર નુકસાન થયું છે. આપત્તિમાં આવી પડેલા બિહારને મદદ કરવા આખો હિંદુસ્તાન પગભર થઈ ગયો છે. આપત્તિના સમયમાં મનુષ્ય સ્વાર્થ તથા એકતા દાખવે તેવી રીતે પરદેશથી દિલસોજના સંદેશ મળ્યા છે. નાથુની મદદ મળ્યે જાય છે. પણ બિહારની પુનઃરચના થતાં, બિહારના માણસોની ખોટ પુરી પડતાં ઘણાં લાંબો કાળ જશે. ધરતીકંપથી પરોશના નેપાળને પણ ભારે નુકસાન થયું છે. ખટમંડુ શહેર લગભગ તારાજ થયું છે અને

મહારાજનો મહેલ અસ્તવ્યસ્ત થઈ ગયો છે. ઇ. સ. ૧૯૦૫ માં કાંગરાની ખીણમાં ધરતીકંપના પરિણામે ૨૦૦૦૦ માણસો મરણ પામ્યાં હતાં પણ બિહારમાં તો મરેલાની સંખ્યા હજુ ચોક્કસ જણાય ત્યારે ખરી.

પરમાનંદ ડી. વ્યાસ.

ગુજરાતનું સ્થાપત્ય.†

આજના ભાષણનો વિષય “ ગુજરાતનું સ્થાપત્ય ” છે, પણ હું આજે સ્થાપત્ય અને શિલ્પ એ બે વિષયો ઉપર વિવેચન કરીશ. કોઈપણ દેશનું સ્થાપત્ય નિર્માણનું એટલે તે દેશની સંસ્કૃતિ તપાસવી એ બરાબર છે; કારણકે લોકજીવનના મૂર્ત વિચારો સ્થાપત્યમાં જણાઈ આવે છે. આથી આ વિષય ઘણો મહત્વનો છે એ નિઃસંશય વાત છે. જેમ કોઈપણ માણસને પોતાનું વતન હોય તેના ઇતિહાસ, ધર્મ વગેરેનું જ્ઞાન જરૂરનું છે તેવી રીતે તેના શિલ્પ કે સ્થાપત્યનો ઉકેલ એ પણ જરૂરનો છે. એમાં દેશસેવા પણ સમાવેલી છે, કારણકે સ્થાપત્ય ઉપરથી તે દેશની કળાઓ કોતરકામ, રંગકામ, ભાવના વગેરે જણાઈ આવે છે અને લોકજીવનનો આપણને ખ્યાલ આવે છે. દેશનો ભૂતકાળ કેવો ઉજ્જવલ હતો, કે પ્રાચીન સ્થિતિ કેવી હતી તે જણાઈ આવે છે. વર્તમાનનો પાયો ભૂત ઉપર રચાય છે એ નિયમના આધારે આપણે સ્થાપત્યના જ્ઞાનથી ઘણું જાણવાનું હોય છે. તે વાણી લઈએ છીએ, તેમાંથી શીખવાનું હોય છે તે શીખી લઈએ છીએ અને ભવિષ્યની પાટી ધમારતો પણ ચાલી શકીએ છીએ.

ગુજરાતમાં સૌરાષ્ટ્રનો પણ મમાવેશ થઈ જાય છે. ગુજરાતની પ્રાચીન દૃઢ એટલી મોટી હતી; એટલે જ્યારે આપણે ગુજરાતના સ્થાપત્ય વિષે વાત કરીએ ત્યારે એ બધા પ્રદેશના સ્થાપત્યનો વિચાર કરવાનો છે. આપણા ગુજરાતમાં પ્રાચીન સ્થાપત્ય અણોકના શિક્ષણોળોમાં છે. આ લેખના બોધથી સામાન્ય શિક્ષિત સમાજ વાકેફ છે. જુનાં સંસ્કરણો રૂપે આ લેખો અતિ અમૂલ્યના છે. જુનાગઢ પાસે દામોદર કુંડ છે તે સ્વદામનના સમયનો છે. બીજો નમુનો ભાવનગર પાસે તળાવની ગુફાઓનો છે. આ ગુફાઓ બૌદ્ધ સમયમાં વલ્લભીપુર ગુરુધર્મનું કેન્દ્ર સ્થાન હતું એ જણાવે છે. તે વખતના વલ્લભીપુરની તુલના નર્મદા સાથે થઈ શકે તેમ છે, કારણકે તે

† ડૉ. હરિપ્રસાદ મનરાય દેસાઈએ પ્રિ. સ. ટ્રે. કોલેજમાં આપેલા ભાષણનો આર

સમયમાં વલ્લભીપુરમાં બુદ્ધ ધર્મની મોટી મોટી પાઠશાળાઓ હતી તેમજ વિદ્યાપીઠો પણ હતી, એટલે આ રચના જાણવા લાયક હશે; અત્યારે તેનાં અવશેષો માત્ર રહ્યાં છે. અત્યારે તો લાવનગર પાસે મહાદેવનું મંદિર છે. તે ગુપ્ત સમયનું છે. એવું કહેવાય છે કે ત્યાં નરસિંહ મહેતાને ભગવાનનાં દર્શન થયાં હતાં. આ સમય પછીથી ૫૦૦-૬૦૦ વરસ સુધીનું બાંધકામ થયેલું જણાતું નથી.

મોદેરામાં સૂર્યમંદિર છે તે ઇ. સ. ૧૨૦૦-૧૩૦૦ ની સાલનું છે. આ મંદિર ગુજરાતના શિષ્યનો ઉત્તમ નમુનો છે. મંદિરમાંની કોતરણી, તેના દરવાજા, સ્તંભો અને અંદરની મૂર્તિઓ, એ ઉત્તમ પ્રકારની શિલ્પ કૃતિઓ છે, અને તે આખું ઉપરનાં દેલવાડાનાં જૈન મંદિરોની કૃતિઓ કરતાં વધારે સારી છે. આ મંદિરમાંથી અત્યારે સૂર્યની મૂર્તિ ચોરાઈ ગઈ છે. મંદિરની કૃતિઓ જોતાં તે અત્યારે પણ આખા હિંદુસ્તાનમાં પહેલે નંબરે આવે તેમ છે. તેમાં ગુજરાતનાં બુદ્ધિબળ અને ભક્તિભાવ જણાઈ આવે છે. અત્યારે આ મંદિર ભાગીતૂટી હાલતમાં ખંડિએર છે.

સૂર્યની મૂર્તિ તો જાણે કે એક પ્રતાપી વીર હોય છે તેવી છે. મૂર્તિના રથને સાત ઘોડા છે, અને વીર યોદ્ધો જેમ બખ્તર ધારણ કરી આગળ ધપતા હોય તેમ મૂર્તિને પણ સોનાનું બખ્તર પહેરાવેલું છે. સૂર્યનાં સાત કિરણને સાત ઘોડાનું રૂપ આપ્યું જણાય છે. મૂર્તિના પગમાં દીંચણ સુધી આખા જોડા પહેરાવેલા છે. આવી રીતના જોડા આપણા દેશમાં પુરાણ સમય નહોતા, એટલે એમ અનુમાન થાય છે કે આ મૂર્તિની કૃતિ ધરાનથી આવેલી હશે. મંદિરના પૂજન કરનારા ધરાની બ્રાહ્મણો હશે. પછી મંગ બ્રાહ્મણો તેની પૂજન કરતા હશે. હાલમાં તેના વંશજો તરગાળા છે. અત્યારે તરગાળા નૃસ, અભિનય અને વાદ્યાતુર્યમાં આગળ પડતા છે એ વાત સુવિદિત છે. અસલના વખતમાં મંદિરોમાં નાટકો ભજવાતાં અને એ નાટકો તેઓ ભજવતા.

આપણા દેશમાં શક્તિના પૂજકો વીર કહેવાતા. મંદિરમાં સૂર્યની મૂર્તિ પ્રતાપી વીર તરીકે કોતરી કાઢી છે તેથી એ વખતે ગુજરાતની પ્રજા એક વીર પ્રજા હશે એમ માનવાને સખજ કારણ છે. ચિત્રમાં પણ મહા લોકોને હાથી ઉચકેલા ચીતરવામાં આવ્યા છે. ત્યાંના મોઢા બ્રાહ્મણોમાં મલ્લ હતા. આ મલ્લ લોકો લડાઈમાં બહુ ઉપયોગી હતા. પ્રાચીન પ્રથા એવી હતી કે એક રાજા બીજા રાજા ઉપર ચડાઈ કરે ત્યારે ચડાઈનું પરિણામ આ મલ્લ લોકોના સામસામા દંડ સુદના પરિણામ ઉપર આવતું.

મલની સામે મલ લડતો, જે રાજનો મલ જીતે તે રાજ જીત્યો ગણાયો. આ એક જાતની નીતિની લઠાઈ હતી. રચની સાથે રચ, પાળાની સામે પાળો, હાથીની સામે હાથી, મલની સામે મલ, એમ યુદ્ધ પ્રણાલિકા હતી. અણુહિલવાડના રાજને ત્યાં મલ હતા. જ્યારે ગુજરાતમાં વાઘેલા વંશ પડ્યો ત્યારે આ મલ લોકોને પ્રોત્સાહન નહિ મળવાથી તેઓ દક્ષિણમાં ગયા. દક્ષિણમાં કેટલાક સ્વતંત્ર રાજ્યો હતાં. મહેસુરનું બળવાન રાજ્ય હતું. મલ લોકો વિજયનગરમાં ગયા અને ત્યાંથી તેઓ (જે જેડીમલો કહેવાતા) તાળેરમાં ગયા. આમ દેશ છોડી તેઓને છેક દક્ષિણમાં જઈ આસરો લેવો પડ્યો. ગુજરાતમાં ખંડેરાવ ગાયકવાડના વખતમાં પાછા તેઓ ગુજરાતમાં આવ્યા, કારણકે તેમને ગાયકવાડ તરફથી સારું પ્રોત્સાહન મળવા લાગ્યું. વડોદરામાં અત્યારે પણ જેડીમલો છે. આ મલ લોકો મૂળ મોદેરાના વતની હતા.

પણ જમાનાની સાથે પ્રજામાંથી વીરત્વ જતું રહ્યું. ગુજરાતની પ્રજા બાપલા ગુણવાળા દેવોની પૂજા કરવા લાગી અને પરિણામે પ્રજા બાપલી બની ગઈ. મંદિરમાં મેનકા અને વિશ્વામિત્રની મૂર્તિઓ કોતરેલી છે. એ મૂર્તિઓ ભાવમય છે. કાવ્યોના રસ શિલ્પીઓએ મૂર્તિઓમાં ઉતાર્યા હતા. આ મૂર્તિઓમાં શૃંગાર રસ પ્રધાનપણે છે. વળા આપણી ચિત્રકળા હતી તેમાં ખાસ રેખાની કૃતિ અદ્ભુત હતી. પાશ્ચાત્ય આધુનિક ચિત્રકૃતિમાં છાયાતેજનું પ્રમાણ જળવવામાં આવે છે. નૈસર્ગિક છાપ દેખાવ માટે હાથની ચિત્રયોજના છે. ચિત્રકામમાં યથાદર્શનને સિદ્ધાંત હાથ રવીકારવામાં આવ્યો છે, પણ આપણી ચિત્રાકૃતિઓમાં બાહ્ય રેખાને પ્રધાન ગણવામાં આવી હતી. બાહ્ય રેખાની આકૃતિ અદ્ભુત છાપ પાડે છે. માત્ર લીટીઓની વક્રતાથીજ ભાવદર્શન કરાવવામાં આવતું. એ વખતના શિલ્પીઓની એક મૂર્તિમાં સતી કોઈ રાજને પગે પડે છે એવો ભાવ માત્ર રેખાકૃતિથી જણાવવામાં આવ્યો છે. પગે પડતી વખતે શરીરના અવયવ અભિનયરેખાથીજ દર્શાવ્યા છે. ખીજ કેટલીક મૂર્તિઓ છે તે અપ્સરાઓની છે. અપ્સરાઓને નૃત્ય કરતી જણાવી છે અને તેમાં નૃત્યકળાનો ખ્યાલ આપ્યો છે. આવી રીતે રેખાદ્વારા જુદા જુદા ભાવ દર્શાવવાનો ઉદ્દેશ હતો. એમ જે વિન્યાસ હતો તે ઉત્તમ પ્રકારનો હતો.

આ સ્થળે મારે એક ખીજ વાત કહેવી જરૂરની છે. તત્કાલિન જતાં બુદ્ધેશ્વરનાં રાજસભાની મંદિરમાં મુદર કૃતિઓ માલમ પડે છે. ઇ. સ. ૭૦૦ ની પહેલાંના સમયમાં હિંદુસ્તાનમાં ખોદ્ધ ધર્મ પ્રબળ થયો હતો.

પણ પાછો બ્રાહ્મણધર્મ તે અરસામાં જાયત મયો તે વખતે બોદો કારીમાં બરાઈ ગયા હતા. સારનાથ, સાંચી અને બુવનેશ્વરમાં હિંદુસ્તાનની શિલ્પકૃતિના ઉત્તમ નમુના છે. બુવનેશ્વરની મૂર્તિ ઇ. સ. ૭૦૦ ના સમયમાં કોતરાઈ હશે એમ લાગે છે. મૂર્તિ ૪ ફુટ ઊંચી છે. આ અરસામાં ત્યાં ગંગા રાજ્યો રાજ્ય કરતા હતા. તેઓએ બ્રાહ્મણ ધર્મને ઉત્તેજન આપ્યું અને હિંદુ દેવો દરીયા અસ્તિત્વમાં આવ્યા. તે રાજ્યોએ શૈવ અને વૈષ્ણવ ધર્મના દેવોની મૂર્તિઓ સ્થાપી. બૌદ્ધ ધર્મ સામે ઐક્યબળ વિના કાવી શકાય તેમ નહોતું એટલે શૈવ અને વૈષ્ણવ ધર્મનું ઐક્ય બતાવવા તેઓએ હરિહરનું મંદિર બંધાવ્યું. પાર્વતીની મૂર્તિની કંઠે શ્પાની ધંટલીવાળો કંદોરો કોતર્યો છે. શરીર ઉપરના અલંકારનું કોતરકામ બણી ઝીણવટથી કરેલું છે. માથે સુંદર કોતરણીવાળો મુકુટ પહેરાવેલો છે. મોં ઉપર ગાંભીર્યની છાપ છવાઈ રહી છે અને આખીએ મૂર્તિ જાણે નૃત્યની તૈયારી કરતી હોય તેમ જણાય છે. નૃત્ય કરતી વખતે હાવભાવથી શરીરના અલિનય ઉત્પન્ન થતા હોય તે બધા જણાવેલા છે. આખુંએ નૃત્યશાસ્ત્ર એ મૂર્તિમાં ઉતરી આવ્યું હોય તેવી શિલ્પકળા તેમાં જણાઈ આવે છે. આ અદ્ભુત કૃતિની તોલે મોઢેરાના મંદિરની કૃતિ આવે છે. મૂર્તિના મોં ઉપર લાવ-ણ્ય-નાક પાતળું, હોઠ પાતળા-અનુપમ છે. આ મૂર્તિએ દેલવાડાની કૃતિ કરતાં ચઢી જાય તેમ છે. બુવનેશ્વરના પાર્વતીજી પાસેથી ખસી શકાય જ નહિ. આ મૂર્તિઓની કૃતિમાં તે સમયના લોકોના શરીરની આકૃતિનો ખ્યાલ આવી શકે છે.

દેલવાડાનાં મંદિરોની તેમજ અમદાવાદની મસીદોની શિલ્પકળાથી સૌ પરિચિત છે. મસીદોની જાળીઓ જગમગાદુર છે. જાળીઓમાંથી જે અજવાળું આવે તે ગળાઈ ગળાઈને આવે અને રચના એકંદર મનોરમ્ય અને સંપૂર્ણ હોવી જોઈ એ એ નિયમોને અનુસરી અમદાવાદની મસીદોની જાળીઓ કોતરેલેલી છે. જાળીઓમાં શૂન્યતા નહોતી હોય તેવી કોતરણી છે.

આપણા દેશની ખીણ કળાઓ જેમ પરદેશ જતી રહી અથવા નષ્ટ પામી તેમ શિલ્પકળા પણ દેશમાંથી નષ્ટ પામી.

પાઠમાં રસ

પુ. ૬૨ ના પૃષ્ઠ ૩૮૯ થી ચાલુ

(૬) શિવાજી—મરેઠી રાજ્ય સ્થાપનાર શિવાજી મહારાજનો ઇતિ-હાસ શીખવતી વખતે તેમના જીવનના અદ્ભુત પ્રસંગો અને તેમની સાથે

સંબંધ ધરાવતી મહાન વ્યક્તિઓ સંબંધી રસિક હકીકત રજુ કરીને પાઠમાં રસ જમાવી શકાશે.

ઔરંગઝેબ જેવા સમર્થ મોગલ પાદશાહના સમયમાં મરેહી રાજ્યની સ્થાપના કરી તેને સુખ્યવસ્થિત અને વ્યાપક કરનાર શિવાજી મહારાજનો પ્રતાપ કંઈ જેવો તેવો ન હતો. મોગલ શહેનશાહ ઔરંગઝેબ અને બિજાપુરના સુલતાનની શિવાજીને મહાત કરવાની અનેક યુક્તિઓને પહોંચી વળનાર અને તેને ધૂળમાં મેળવી દેનાર તે મહાન વ્યક્તિની બાહોશી અદિતીય હતી. દક્ષિણમાં સિદ્ધપુરુષ તરીકે પ્રસિદ્ધ થએલા સમર્થ રામદાસ સ્વામી શિવાજીના ગુરુ હતા. ધર્મનો અને દેશનો ઉદ્ધાર કરવાનો મહામંત્ર શિવાજીના હૃદયમાં દસાવનાર તે મહાપુરુષ હતા. રામદાસ સ્વામીનું અદ્ભુત જીવનચરિત્ર નીચે પ્રમાણે છે:—

રામદાસ સ્વામીનો જન્મ મહારાષ્ટ્રના એક નાના ગામમાં ઇ. સ. ૧૬૦૮ ના એપ્રિલ માસમાં થયો. તેમનું બાળપણનું નામ નારાયણ હતું. તેમના પિતાનું નામ સૂર્યાજીવંત અને માતાનું નામ રાણબાઈ હતું આ પતિપતિન પ્રભુનાં પરમ ભક્ત હતાં. તેમનું જીવન અતિ પવિત્ર હતું. મહારાષ્ટ્રના પ્રખ્યાત યોગી એકનાથ સ્વામીનાં દર્શન કરવાને આ પવિત્ર જોડું પ્રતિવર્ષ જતું. એક વખત પોતાના બાળકપુત્ર નારાયણને સાથે લઈને આ દંપતિ સ્વામીનાં દર્શન કરવા ગયાં. સ્વામી એકનાથે નારાયણને પોતાના બાળામાં લઈ અતિ પ્રેમથી રમાડીને કહ્યું કે આ બાળક ભવિષ્યમાં એક પ્રતાપી રાજાની મારફતે હિંદુ ધર્મનો અને દેશનો ઉદ્ધાર કરશે. મહાપ્રતાપી એકનાથ સ્વામીની આ ભવિષ્ય વાણી સાંભળી નારાયણનાં ધર્મોનુરાગી માતાપિતાને અતુલ આનંદ થયો.

નારાયણ નાનપણથીજ સાધુવૃત્તિના હતા. એક વખત તેમણે તેમના મોટાભાઈ પાસે મંત્રોપદેશની ધામના કરી. ‘ભાઈ તું હલુ બાળક છે,’ એમ કહી મોટાભાઈએ તેમને મંત્રદિક્ષા આપી નહિ. આથી નારાયણ નિરાશ થયા. તે ધરનો ત્યાગ કરીને ચાલ્યા ગયા, અને ગોદાવરીને તીરે એક મંદિરમાં રહીને તેમણે એકનિષ્ઠાથી પ્રભુસ્મરણ કરવા માંડ્યું. તેમની અતન્ય ભક્તિથી પ્રભુ પ્રસન્ન થયા. નારાયણના અંતરમાં અવાજ થયો, કે દેશભરમાં હિંદુધર્મની દુર્દશા થવા લાગી છે, માટે વૈરાગ્યવૃત્તિથી. જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરી ધર્મોત્તરિ કરવામાં જીવન વ્યતીત કર. નારાયણપણ પોતાનું કર્તવ્ય સમજી ગયા. તે ઘેર આવ્યા અને પ્રભુની આજ્ઞા પ્રમાણે તેમણે વૈરાગ્ય-વૃત્તિથી જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવાનો ઉદ્દેશ આરંભ્યો. આ સમયે કુટુંબમાં તેમના

લગ્ન સંબંધી વાતો થવા લાગી. સાધુવૃત્તિવાળા નારાયણે પોતાના મન સાથે લગ્ન નહિ કરવાનો દૃઢ નિશ્ચય કરી દીધો હતો. એક દિવસ તેમણે પોતાના મોટાભાઈને દઢતાથી જણાવી દીધું કે જો લગ્નની વાત કરશો, તો હું ગમે ત્યાં ચાલ્યો જઈશ.

મોટાભાઈએ નારાયણને નિશ્ચય માતૃશ્રીને જણાવ્યો. આથી માતાને બહુ દુઃખ થયું. તેમણે નારાયણને અનેક વખત આંસુ સારી સારીને તેમનો લગ્ન નહિ કરવાનો નિશ્ચય ફેરવવા સમજાવ્યા, પણ તે એકતા બે ન થયા. એક દિવસ માતાએ નારાયણને અતિશય વલ્લભી પૂછ્યું, કે બેટા તું મારી આજ્ઞા માનીશ કે નહિ ? નારાયણે જવાબ દીધો કે માતાજી તમારી આજ્ઞા મને પ્રભુની આજ્ઞા જેટલીજ માન્ય છે. નમે જે આજ્ઞા કરશો તે હું અવશ્ય પાળીશ. માતાએ આજ્ઞા કરી કે તારા લગ્નનું મુદ્દત નક્કી કર્યું છે, માટે અંતર્પટ થતાં સુધી તારે લગ્નની ના કહેવી નહિ. નારાયણે કહ્યું કે માતાજી આપના રાખ્દાનુસાર હું જરૂર વર્તીશ. માએ માની લીધું હતું કે અંતર્પટ સમયે સામે બેઠેલી સુંદર કન્યા જોઈ નારાયણની વૈરાગ્યવૃત્તિ નાસી જશે.

લગ્નનો દિવસ આવી પહોંચ્યો. નારાયણ લગ્નમંડપમાં બેઠા. અંતર્પટ ધરવામાં આવ્યું. સામે કન્યાને પધરાવવામાં આવી. લગ્નવિધિ કરાવનાર આચાર્યે મંગળાષ્ટક બોલી સાવધાનતા પોકાર કરવા માંડ્યા. તે સમયે નારાયણ સાવધાન થઈ ગયા. અંતર્પટની પેલી તરફ સામે બેઠેલી કન્યાથી તેમનું મન જરા પણ લોભાયું નહિ. તેમણે તરતજ લગ્નમંડપમાંથી બહાર ચાલવા માંડ્યું. કોઈને કંઈ સમજણ ન પડી. કેટલાક તેમની પાછળ દોડ્યા, પણ તે તો હિતાવજે પગલે અદૃશ્ય થઈ ગયા. માતાની ધારણા ખોટી પડી. અંતર્પટ સુધી લગ્નની ના નહિ પાડવાની માતૃશ્રીની આજ્ઞા પાળીને નારાયણ ચાલ્યા ગયા. વરપક્ષ અને કન્યાપક્ષ બન્ને ગિરાશ થયા. કન્યા અન્ય પુરુષને પરણાવી. નારાયણનાં માતૃશ્રીને બહુ દુઃખ થયું.

લગ્નસમારંભના રંગમાં ભંગ પાડીને ચાલી નીકળેલા નારાયણ ગોદા-વરીતટે પંચવટી પાસે ટાંકળી ગામમાં આવી પહોંચ્યા. ત્યાં રહી તેમણે ભાઈ તપ કર્યું. દિવસે નદીના જળમાં કેડપુર પાણીમાં હિલા રહી તે શ્રી રામચંદ્રજીના નામનો ગપ જપતા, અને શત્રુએ વિશ્રાન્તિ લેતા. આ પ્રમાણે બાર વરસ સુધી તેમણે કદાચ તપ કર્યું. તેમનું કમર સુધીનું શરીર ધોણું પુણી જેવું અને બહેઈ હુંક થઈ ગયું. આવી કદાચ તપશ્ચર્યાના

ફળરૂપે તેમને શ્રી રામચંદ્રજીનો અનુગ્રહ થયો, અને આજ્ઞા થઈ કે જાઓ દેશમાં ફરીને ધર્મોદ્ધાર કરો.

પ્રભુની આજ્ઞાને અનુસરીને શ્રી રામદાસ સ્વામીએ દેશમાં થતી ધર્મની અધોગતિ આટકાવવાનો નિશ્ચય કર્યો. તે હિંદુસ્તાનના પ્રવાસે નીકળી પડ્યા, તેમણે હિંદનાં તમામ પવિત્ર તીર્થસ્થળોની યાત્રા પણે ચાલીને કરી. પોતાના પ્રવાસ દરમિયાન તેમણે આખા હિંદમાં ધર્મની ઉચ્ચ ભાવના ફેલાવી અનેક શિષ્યો બનાવ્યા. વળી દેશભરમાં જુદે જુદે સ્થળે અનેક મઠો સ્થાપ્યા. દરેક મઠના અધિપતિ તરીકે તેમણે પોતાના એક શિષ્યને મૂક્યો. આ રીતે તેમણે બાર વરસ સુધી પ્રવાસ કરી ઉત્તરે બદરીકેદારથી દક્ષિણે રામેશ્વર સુધી અને પૂર્વે જગન્નાથપુરીથી પશ્ચિમે દારકા સુધી ૧૧૦૦ મંડોની સ્થાપના કરી. આ પ્રમાણે અતિશય શ્રમ વેડીને ધર્મોદ્ધાર માટે ઉત્તમ વ્યવસ્થા કરી શ્રી રામદાસ સ્વામી મહારાષ્ટ્રમાં આવ્યા.

લગ્નમંડપમાંથી નાસ્તી ગયા પછી ઓવીસ વરસનાં વહાણાં વહી ગયાં હતાં. પુત્રના વિયોગથી માતાએ રહી રહીને આંખો ખોઈ હતી. માતૃશ્રીના અંધાપાના સમાચાર સાંભળી રામદાસ સ્વામીને અતિશય દુઃખ થયું. પોતાના વિયોગથી અંધ બનેલા માતૃશ્રીનાં ચરણક્રમણમાં માથું મૂકી તેમની કામા માગવા માટે તે પોતાના ગામમાં આવ્યા. ઘરના દાર બહાર ઉભા રહી તેમણે ‘જય જય શ્રી રઘુવીર સમર્થ’નો પોકાર કર્યો. ઘરમાંથી માતાએ પુત્રવધુને બારણે આવેલા સાધુને લિહા આપવા આજ્ઞા કરી. માતૃશ્રીના શબ્દો સાંભળી રામદાસ સ્વામી ગદગદ કંઠે બોલ્યા. માણ આ સાધુ આપનો અપરાધી છે. તે આપનાં પવિત્ર ચરણમાં માથું મૂકી કામાયાચના માટે આવ્યો છે. કોણ મારો નારાયણ ! ખેટા તું આવ્યો ! એમ કહી હર્ષણેલાં અંધ માતૃશ્રી અતિ ત્વરાથી પડતાં આખડતાં આંસુભરી આંખે બહાર આવ્યાં. સ્વામીએ માતૃશ્રીના ચરણમાં સાષ્ટાંગ દંડવત પ્રણામ કર્યો. માતાએ પુત્રને માથે હાથ મૂક્યો. સ્વામીશ્રીની આંખોમાંથી અવિરત અશ્રુપ્રવાહ ચાલ્યો જતો હતો. જન્મદાતા જનનીની દુર્દશા જોઈ તેમનું હૃદય ચિરાર્ધ જતું હતું. માતૃભક્ત પુત્રે શ્રી રઘુવીરની પ્રાર્થના કરી અંધ માતાની આંખો ઉપર હાથ ફેરવ્યો. મહાન તપસ્વી શ્રી સમર્થ રામદાસ સ્વામીને શ્રી રઘુવીર પ્રસન્ન હતા. તેમના પ્રતાપથી માણનાં નેત્રો ઉઘડી ગયાં. તેમનો અંધાપો દૂર થયો. પુત્રને નજરે નિહાળી માતા અતિ પ્રસન્ન થયાં. તે સામંદાત્મ્યથી બોલ્યાં ‘ખેટા ! તેં કાઈ જૂન કે ત્રેતની સાધના કરી છે કે શું ? પુત્રે જવાબ આપ્યો, કે માણ, માઈ જૂન કે

ત્રેત તો બીજું કોઈ નહિ પણ દયાળુ પ્રભુ શ્રી રામ છે. તે સર્વશક્તિમાન પ્રભુનો પ્રતાપ મોટો છે.

થોડા દિવસ પછી રામદાસ રવામી પોતાનાં માતૃશ્રી અને મોટા-ભાઈની રામ લઈને વિદાય થયા. ત્યાંથી નીકળી તેમણે ગોદાવરીની પ્રદક્ષિણા કરી. પછી તેમણે ત્યાં બાર વરસ તપ કર્યું હતું તે ટાંકળી ગામમાં આવ્યા. પછી તે આકળી ગામમાં મદ રથાપી ત્યાં રહ્યા. આ મહાપુરુષ તે ગામમાં પોતાના મદમાં રહીને હિંદુસ્તાનમાં તેમના રથાપેલા તમામ મદની વ્યવસ્થા બહુ સારી રીતે કરતા. અમુક અમુક મદના મદતો ઠરાવેલી મુદતે રવામીજી પાસે જાને હાજર થતા, અને તેમના મદની તમામ સ્થિતિ જણાવીને ગુરજ પાસેથી અગત્યની સૂચનાઓ લઈ વિદાય થતા. તે સિવાય જરૂરી પ્રસંગે ખેપીઆ મારફતે આ સેંકડો મહોના મદતો સાથે પત્ર-વ્યવહાર પણ ચાલતો. આટલા બધા મોટા હિપર તેમની દેખરેખ આશ્ચર્ય-ચકિત કરી નાખે એવી હતી. વળી મહોના નિયમોનું પાલન કરાવવામાં રવામીજી એક સેનાધિપતિ જેવા દડક હતા. આ મહોમાં શિષ્યોને જીવન-પર્યંત બ્રહ્મચર્ય પાળીને સોદસેવા કરી દુઃખી મનુષ્યોનાં દુઃખ દૂર કરવાની, તથા ધર્મની રક્ષાને માટે પ્રાણ પણ કુરબાન કરવાની તાલીમ આપવામાં આવતી.

હવે એકનાથ રવામીનું ભવિષ્યકથન ખડે પડવાનો સમય આવી પહોંચ્યો હતો. શિવાજી મહારાજે મરેડી રાજ્યની સ્થાપના કરી હતી, અને તેમની સત્તા મહારાષ્ટ્રમાં વધતી જતી હતી. તેમણે રામગદનો કિલ્લો સર કર્યો હતો, અને પુનાથી નાશિક સુધી મરેડી રાજ્યની સત્તા જતાવી હતી. એક વખત શિવાજી મહારાજ રામગદથી મલાડ ગયા. ત્યાં હરિકિયાના પ્રસંગમાં તેમણે સદ્ગુરુના મહાત્મ્યનું આખ્યાન સાંભળ્યું. સદ્ગુરુ વિના સત્ય-માર્ગ દર્શાવનાર બીજું કોઈ નથી, માટે જિજ્ઞાસુએ સદ્ગુરુની શોધ કરવી. આ હિપદેશથી શિવાજી મહારાજના મન હિપર બહુ અસર થઈ. તે દિવસથી તેમણે સદ્ગુરુની શોધ કરવા માંડી. તેમણે સમર્થ રામદાસ રવામીની કાર્તિક સાંભળી તેમને પોતાના ગુરુ કરવાનો નિશ્ચય કર્યો. એ વખતે રવામીજી તેમના રથાપેલા મહોની મુલાકાત લેવા માટે નીકળી પડ્યા હતા. તેમની શોધ માટે શિવાજીએ ચોતરફ અનુચરો મોકલ્યા. તેમની ભાળ મળી. અનુચરોએ જણાવ્યું કે પ્રભુ ! શિવાજી મહારાજ આપનાં દર્શન માટે અતિશય તલસે છે. રવામીજી શિવાજીના હૃદયનો ભાવ જાણીને અતિ પ્રસન્ન થયા. તેમણે અનુચર સાથે એક પત્ર લખીને મોકલ્યો. તેમાં

ગૌબ્રાહ્મણ અને ધર્મનું રક્ષણ કરવાનું મૂચન કરી રાજની કરબે શી છે, તે બહુ સારી રીતે સમજાવ્યું હતું.

સ્વામીજીનો પત્ર વાંચી શિવાજીને તેમનાં દર્શનની બમણી તાલાવેલી લાગી. સઘળાં કામકાજ પડતાં મૂકીને તે સ્વામીજીના દર્શનાર્થે નીકળી પડ્યા. થોડા દિવસમાં બ્યાં રામદાસ સ્વામીનો મુકામ હતો ત્યાં આવી પહોંચ્યા. શિવાજીને તે દિવ્ય યોગીનાં દર્શન થયાં. સ્વામીજીના ચરણમાં માથું મૂકી શિવાજીએ તેમને સાષ્ટાંગ પ્રણામ કર્યો. સદ્ગુરુની પ્રાપ્તિ માટે તલસતા શિવાજીના મસ્તક ઉપર સ્વામીજીએ હાથ મૂકી આશીર્વાદ આપ્યો. પછી ગુરુજીએ શિષ્યને ગુરુમંત્ર આપ્યો. આ રીતે શ્રી રામદાસ સ્વામી મહારાષ્ટ્રના વીર શિવાજીના ધર્મગુરુ થયા. ગુરુપ્રતાપે શિવાજીએ ધર્મની રક્ષા કરી વિશાળ રાજ્ય પ્રાપ્ત કર્યું. આ પ્રતાપી રાજાએ સમર્થ ગુરુની સહાયથી હિંદુ ધર્મનો પુનરુદ્ધાર કર્યો. આ પ્રમાણે એકનાથ સ્વામીનું ભાવિષ્યકથન ખરું પડ્યું.

શિવાજીની ગુરુભક્તિ અનન્ય હતી. એક વખત ગુરુજી ફરતા ફરતા શિવાજીની રાજધાની રાયગઢમાં આવ્યા. શિવાજીના રાજમહેલના દ્વાર ઉપર જઈને તેમણે જીવંદ અવાજે ‘મિક્ષાન્દેહિ’ કહીને ભિક્ષા માગી. શિવાજીએ સદ્ગુરુનો માદ આગળ્યો. પ્રભુતુલ્ય ગુરુજી મારા ઉપર દયા કરીને મારે આંગણે ભિક્ષા લેવા પધાર્યા છે ! તેમને હું શું આપું ! એક ક્ષણમાં ગુરુજીને શું આપવું, તેના શિવાજીએ નિશ્ચય કરી દીધો. પોતાનું આખું રાજ્ય સદ્ગુરુને સમર્પણ કરવાનું એક કાગળમાં લખી તેના ઉપર સહીસિક્કો કરી તે કાગળ શિવાજીએ સ્વામીજીની ઝોળીમાં નાખ્યો, અને પોતે બે હાથ જોડી માથું નમાવીને તેમની સામે ઉભા રહ્યા. ગુરુજી બોલ્યા શિવા ! આ કાગળને હું શું કરું ? તેનાથી કંઈ માફ પેટ ભરાય ! પાશેર ચોખા આપ, તો તેનાથી ક્ષુધા શાન્ત થાય ! શિવાજીએ નમ્ર ભાવે કહ્યું કે ગુરુજી ! હવે પાશેર તો શું પણ પૈસાભાર ચોખા હું ક્યાંથી લાવું ? ગુરુજીએ પેલો કાગળ વાંચ્યો, અને સઘળું રહસ્ય સમજી ગયા. ગુરુચરણે સર્વસ્વ અર્પણ કરી દેવાની શિવાજીની ભાવનાથી પ્રસન્ન થઈ સ્વામીજી બોલ્યા કે શિવા ! તેં તો તારું સર્વસ્વ મને આપી દીધું ! હવે તું શું કરીશ ? શિવાજીએ તરતજ જવાબ આપ્યો, કે મહારાજ આપનાં ચરણકમળની સેવા કરીશ. આ જવાબથી ગુરુ અતિ પ્રસન્ન થયા, અને બોલ્યા કે બેટા ! તારી આપેલી ભિક્ષા હું સ્વીકારું છું; પણ હવે તું મારી વતી આ રાજ્ય ચલાવ, એવી મારી આજ્ઞા છે. શિવાજીએ ગુરુની આજ્ઞા માથે ચઢાવી રાજગાદી

ઉપર તેમની પાવડી પધરાવી તેમના વતી રાજ્યકારભાર કરવા માંડ્યો. આ પ્રસંગ પછી મરેડી રાજ્યનો ભગવો કુંડો થયો, કારણકે શિવાજીએ અર્ધજી કરેલું તે રાજ્ય ભગવાં વસ્ત્રધારી ચુરજીનું હતું.

એક વેંત જમીન માટે આકાશ અને પાતાળ એક કરી નાખનાર શિવાજીએ જેને આખું રાજ્ય આપી દીધું તે શ્રી રામદાસ સ્વામી કેટલા બધા પ્રભાવશાળી હશે ! ખરેખર તે એક પ્રતાપી મહાત્મા હતા. શિવાજીના મરણ પછી બીજા વર્ષે એટલે ઇ. સ. ૧૬૮૧ માં આ મહાન યોગી સમાધિસ્થ થયા હતા.

શિવાજીમાં મનુષ્યની પરીક્ષા કરવાની અજબ શક્તિ હતી. વળી દુસ્મનને પણ પોતાનો દોસ્ત બનાવી લેવાની તેમનામાં અદ્ભુત શક્તિ હતી. તેમનો મહાન સરદાર બાજીપ્રભુ દેશપાંડે પ્રથમ તેમનો કટો દુસ્મન હતો. તેને તેમણે પોતાનો કરી લીધો હતો. તે એટલે સુધી કે બાજીપ્રભુએ શિવાજીને બચાવવા માટે પોતાના પ્રાણનું બલિદાન આપી દીધું હતું. બાજીપ્રભુ દેશપાંડે બિભિષ્ટના રાજ્યના પાવન ગામના જગીરદાર હતા. તે વખતે દક્ષિણમાં રાહીડનો કિલ્લો અભેદ ગણાતો હતો. તે કિલ્લો બાજીપ્રભુને હસ્તક હતો. શિવાજીએ આ અભેદ ગઢ છતી લેવા માટે બહુ પ્રયત્ન કર્યો, પરંતુ બાજીપ્રભુના શૈર્ષ આગળ તેમનું કંઈ વળ્યું નહિ. તે મહાન ચોદાએ શિવાજીને હરાવીને નસાડી મૂક્યા.

આ બનાવ બન્યા પછી એટલે બાજીપ્રભુને હાથે શિવાજીએ હાર આપ્યા પછી તેના શુરાતન ઉપર શિવાજી મુઘ્ધ થયા. તેમણે તેને પોતાનો મિત્ર કરી લેવાનો નિશ્ચય કર્યો. એક દિવસ શિવાજી એકલા ઘોડેસવાર થઈ રાહીડના કિલ્લા પાસે આવ્યા. તે સમયે મધ્યરાત્રિ વીતી ગઈ હતી. ચોકીદારોની નજર ચુકાવી શિવાજી પોતાની પાસેનાં સાધનોવડે કિલ્લા ઉપર ચઢી ગયા અને નીડરપણે બાજીપ્રભુ દેશપાંડેની સમક્ષ જઈને ઉભા રહ્યા. આથી દેશપાંડે આશ્ચર્યચકિત થયા. તે ખાનદાન હતા. પોતે દુસ્મન છતાં શિવાજીને આ પ્રમાણે પોતાને ત્યાં નિર્ભયપણે પરાણ તરીકે આવેલા જોઈ બાજીપ્રભુએ આ મહારાષ્ટ્રના વીરની ઉત્તમ પ્રકારની પરાણચાકરી કરી. એ દિવસમાં તે ચતુર શિવાજીએ દેશપાંડેનું હૃદય છતી લીધું, અને મહારાષ્ટ્રનો ઉદ્ધાર કરી દેશસેવા કરવાનો મહામંત્ર તેમને પડાવી દીધો. તે દિવસથી બાજીપ્રભુ શિવાજીના સાચા સેવક બન્યા. તેમણે રાહીડનો કિલ્લો શિવાજીને સોંપી દીધો. પછી શિવાજીએ આ મહાન ચોદાની મદદથી કોંકણનો ઘણો પ્રદેશ છતી લીધો.

ઉઘાડી ખારીમાંથી એક જમદૂત જેવો જુવાન હાથમાં તીક્ષ્ણ ધારવાળા ચળકતા છરા સાથે તે ઝોરડામાં આવ્યો. તે તરતજ શિવાજીની છાતી ઉપર ચઢી બેઠો. તેજ ક્ષણે શિવાજી જગૃત થઈ ગયા, અને પેલા માણસ-નો છરાવાળો જમણો હાથ પોતાના ડાબા હાથથી પકડી લીધો. તેમણે બેઠા થઈ જવાને પ્રયત્ન કર્યો, પણ છાતી ઉપર ચઢી બેઠેલા પેલા જબરજસ્ત જુવાનને તે ઉચલાવી શક્યા નહિ. તે જુવાને પોતાનો છરાવાળો હાથ છૂટો કરવા માટે જબરજસ્તે જોર કર્યું. એકજ આંચકે તેણે પોતાનો તે હાથ છૂટો કરી શિવાજીની છાતીમાં ઝરો ભોકી દેવા માટે ઉઘો કર્યો. એકજ ક્ષણમાં તે કાળ સમાન ઝરો શિવાજીની છાતીમાં પેસી જત, પણ તેજ ક્ષણે તાનાજીએ વીજળીને વેગે આવીને પેલા જુવાનનો છરા મારવા ઉઘો કરેલો હાથ પકડી લીધો, અને તેને શિવાજીની છાતી ઉપરથી ઉચલાવી પાડ્યો. તેના હાથમાનો છરા ખુંચાવી લઈ તાનાજીએ તેને ક્રેદ કરી લીધો.

શિવાજીએ બેઠા થઈ તાનાજી તરફ આભારદર્શક દૃષ્ટિથી જોયા પછી પેલા જુવાન તરફ નજર ફેરવી. તેના ચહેરા ઉપર જરાપણ ભય ન હતો. શાન્ત મુખમુદ્રાથી તે નીડરપણે ઉભો હતો. શિવાજી તેને ઉદ્દેશીને બોલ્યા. ભાઈ તારું નામ શું ? જુવાને જવાબ દીધો કે માઈ નામ માલોજી છે. શિવાજીએ પૂછ્યું કે માલોજી ! મહારાજામાં ભરેલી સભ્ય સ્થપાય એ તને પસંદ નથી ? ભરેલા જાતિમાં જન્મેલો છતાં તું આવું અધમ કૃત્ય કરવા શા માટે પ્રેરાયો ? માઈ ખૂન કરવાનું કામ તને કોણે સોંપ્યું ? માલોજીએ જરાપણ ગભરાયા વિના જવાબ આપ્યો કે મહારાજ ! હું અસત્ય નહિ બોલું મારી આત્મંત ગરિબાઈને લીધે મેં આ અધમ કૃત્ય કરવાનું માથે લીધું હતું. અહીંના કિલ્લેદાર મુલ્તાનરાવે મને આપના ખૂન બદલ બસો રૂપિયા આપવાના દરખાસ હતા. આ સત્યવક્તા જુવાનનું બોલવું સાંભળી શિવાજી અંતરમાં તેના ઉપર પ્રસન્ન થયા. છતાં બહારથી ક્રોધયુક્ત વાણીથી બોલ્યા ' આ શુના માટે તને શી શિક્ષા થશે તે તું જાણે છે ? ' જુવાને હસતા હસતા જવાબ દીધો કે હા મહારાજ મને મોતની શિક્ષા થશે એ હું સારી રીતે જાણું છું. આ વાદવિવાદ સાંભળી તાનાજીથી રહેવાયું નહિ. તે બોલ્યો મહારાજ ! આવો દુષ્ટ માણસ હવે આ દુનિયામાં વધારે વખત રહેવો ન જોઈએ. આપ આજા કરો એટલે હું મારી જાતેજ તેનો શિરચ્છેદ કરું ! શિવાજી દરમિયાન બોલ્યા તાનાજી ! આજણા ન ચાઓ ! સવારે જે થવાનું હશે તે થશે. હાલ તો તમે તેને લઈ જાઓ, સવારે હું બોલાવું ત્યારે તેને મારી પામે હાજર કરજો.

પ્રાતઃકાળ થયો. મહારાજ શિવાજી નાહી ધોઈને નિત્યકર્મથી પરવાપી. પછી તેમણે પેલા રાતવાળા જુવાન માલોજીને હાજર કરવા તાનાજીને કહ્યું. તાનાજીએ તેને હાજર કર્યો. શિવાજીએ તેને પૂછ્યું કે મરતાં પહેલાં તારે કંઈ કહેવું છે ? આજે તને તોપને ગોળે ઉડાડી મૂકવામાં આવશે. તેણે કહ્યું મહારાજ ! મૃત્યુ પહેલાં માત્ર મને મારી માતૃશ્રીનાં દર્શન કરી આવવાની રજા આપો. હું એક કલાકમાં જઈને પાછો આપની પાસે હાજર થઈશ. શિવાજીએ કહ્યું તું પાછો ન આવે તો ? તેણે કહ્યું મહારાજ, હું માફ વચન મરણાંતે પણ તોડું નહિ. મારી પરીક્ષા કરી જુઓ. શિવાજીએ તેને રજા આપી. તેને એકલો જવા દીધો. માલોજી ગયો, અને એક કલાકને બદલે પચાસ મિનિટમાં આવીને હાજર થયો. શિવાજી તેનું સત્યવાદીપણું, પ્રતિષ્ઠાપાલન વગેરે સહગુણોથી મુગ્ધ થયા. અતિશય પ્રેમથી તેને ભેટીને તે બોલ્યા કે ભાઈ ! માલોજી તારો યુનો હું માફ કરું છું. બોલ હવે તારી શી ઇચ્છા છે ? માલોજીએ કહ્યું મહારાજ હું આપનો સેવક થવાને ઇચ્છું છું. મને આપની હજુરમાં રાખો. શિવાજીએ તેનું કહેવું માન્ય કર્યું. તે માલોજીએ જિંદગીપર્યંત શિવાજીની નીમકહલાલીથી સેવા કરી.

તાનાજી માલુસરેએ સિંહગઢનો કિલ્લો જીતવામાં પોતાના પ્રાણ આપ્યા હતા. સિંહગઢનો કિલ્લો સર કરવાનું ફરમાન શિવાજીએ તાનાજીને મોકલ્યું તે વખતે તે સરદાર પોતાના પુત્રના લગ્નની તૈયારીમાં રોકાયો હતો. પોતાના માલિકનું ફરમાન વાંચી તેણે પુત્રનાં લગ્ન મુલતવી રાખ્યાં. તરતજ તે અને તેનો ભાઈ સૂર્યાજી પોતાનાં માણસો સાથે સિંહગઢ ગયા. રાતોરાત તાનાજી કિલ્લા ઉપર ચઢીને અંદર ફટી પડ્યો. અંદરથી દરવાજો ઉઘાડતાંની સાથે દુશ્મનોના હાથે તે ધાવણ થઈને નીચે પડ્યો, પણ બહારથી સૂર્યાજી લશ્કર સાથે અંદર દાખલ થઈ ગયો અને દુશ્મનોને હરાવી કિલ્લો કબજે કર્યો. કિલ્લા ઉપર મરેડી વાવટો ફરકતો જોઈ તાનાજીએ શાન્તિથી પ્રાણ છોડ્યા. તેના મરણથી શિવાજીને બહુ શોક થયો. તે એક બાળકની માફક રડ્યા અને બોલ્યા કે 'ગઢ આવ્યો પણ સિંહ ગયો' આવા આવા ઘણા શરવીર સરદારો શિવાજી પાસે હતા.

ઇતિહાસનો 'પાઠ રસિક કરવાને કેવી કેવી હકીકત મેળવવી જોઈએ તે આપેલા નમુનાથી સમજી શકાશે.

પ્રે. રા. ટ્રેનિંગ કોલેજ,
અમદાવાદ.

}

સાકરલાલ પુરુષોત્તમ શુક્લ
હૅડમાસ્ટર, પ્રેક્ટિકલ સ્કૂલ.

લાઠીમાં ભરાએલી ૧૧ મી સાહિત્ય પરિષદના પ્રમુખ શ્રીયુત કૃષ્ણલાલ મોહનલાલ ઝવેરીના ભાષણનો સાર

કાઠિઆવાડની શ્રેષ્ઠતાનાં લક્ષણ

લાઠીને ગુજરાતમાં અને કાઠિઆવાડમાં મશહૂર બનાવનાર “કલાપી”-એ માત્ર કાવ્યો ને ગઝલો કે ગદ્ય લેખો લખીને સંતોષ માન્યો નથી. “હમીરજી ગોહેલ” ના લેખકને ઇતિહાસનો પણ શોખ હતો, અને તે કાઠિઆવાડના વનનીને માટે સુસંગત જ હતું. કાઠિઆવાડ એટલે શું નહિ? કાઠિઆવાડની શ્રેષ્ઠતાદર્શક પેલા લોકપ્રિય સંસ્કૃત શ્લોકમાં,

સૌરાષ્ટ્રે પञ्चरत्नानि, નદીનારીતુરંગમાઃ ।

चतुर्थं सोमनाथश्च पञ्चमं हरिदर्शनम् ॥

તો માત્ર પાંચ જ શ્રેષ્ઠતાઓ બતાવી છે : કાઠિઆવાડની નદીઓ, સ્ત્રીઓ, ઘોડીઓ, પ્રભાસમાં સોમનાથના દર્શન અને દારિકામાં શ્રીકૃષ્ણનાં દર્શન. પરંતુ કાઠિઆવાડમાં એ ઉપરાત બીજાં ઘણું છે, કે જે એની શ્રેષ્ઠતા સાબીત કરે છે. ગુજરાત (હાલ જેને આપણે ગુજરાત સમજીએ છીએ તે) મા જે જે કંઈ આજ પાતળા રૂપમાં જોવામાં આવતું તે કાઠિઆવાડમાં પૂર્ણ કળાએ પહોંચેલું જોવામાં આવતું.

કાઠિઆવાડ એ વીરભૂમિ હતી. કાઠિઆવાડી ક્ષત્રાણી ને રાજપૂતાણીની કૃષે-કૃષે વીરો પાડતા. કાઠિઆવાડને ગામડે ગામડે તે તે ગામડાંઓનાં વનનીઓના શીર્ષ ને પરાક્રમનાં રમરણચિહ્ન આજે પણ જોવામાં આવે છે. ગામડાને પાદરે હિલા કરેલા પાળીઆના પત્થરો અને ચણેલી ફેરીઓના કોયડા જે બરાબર ઉઠેલવામાં આવે તો તેમાંથી વીરતાના, શૌર્યના, આંધળીઆં કર્યાના, રવમાન જાળવવા માટે આપેલા ભોગના કેટકેટલાએ બનાવો પ્રસિદ્ધિમાં આવે ! કાયરની નસોમા પણ જેરથી લોહી વહેવડાવે એવા કેટલાંએ દર્શતો મળી આવે ! સાથે સાથે કાઠિઆવાડ એ બહારવટીઆઓ- Robin Hood-ની ભૂમિ છે, એ પણ ભૂલી જવું જોઈએ નહિ.

કાઠિઆવાડ એ ભક્તોની ભૂમિ હતી, એલીઆ સંતોની ભૂમિ હતી. આજે પણ કાઠિઆવાડમાં જેટલા “ ભગત ” મળી આવે છે તેમાંનો સોમો ભાગ પણ ગુજરાતમાં મળી આવતો નથી. કાઠિઆવાડે નરસિંહ મહેતા ને બોલે ભગત ગુજરાતને આપ્યા છે, પણ એ તો આનિ ઘણી જાણીતી-

જગજહેર, વ્યક્તિઓ. પરંતુ ત્યાર પછી પણ, આજની ધડીએ મણુ કાઢિ-
આવાડમાં ફેટલા ભગતો છે તેની ગણતરી કરવામાં આવે તો તે જરૂર થાણી
મોટી મંજ્યા મળી આવે; ગુજરાતમાં મળી આવે તેના કરતાં તો વિશેષ
ખરી જ; અને તે કયા વર્ગમાંથી—મોટે ભાગે જે ઉચ્ચ વર્ગ કહેવાય છે
તેમાંથી નહિ, પરંતુ રબારી, ભરવાડ એવા પછાત ગણાતા વર્ગમાંથી;
હરિજનોમાંથી પણ મળી આવે તો નવાઈ નહિ. જ્યાં ભગત હોય ત્યાં
ભજનો, ભજનીઓ ખરાં. જેણે કાઢિઆવાડનાં ગામોમાં, અને વિશેષ કરી
હરિજનોના વાસમાં એ ભજનો ગવાતા, એ ભજનીઓએ લલકારાતાં
સાંભળ્યાં હશે, તેમણે જરૂર તેને ન ભૂલાય, ન ભૂંસાય, એવો પોતાના
શ્રવણનો લ્હાવો માન્યો હશે. માત્ર એક એકનારો, તેની તુલતુલીનો અવાજ,
અને ખીન્ન બધાએ એ અવાજ જોડે એકતાન ધર્મ જઈ, ભજનના
વસ્તુમાં એતપ્રેત ધર્મ જઈ, ખીન્ન વિષયોનું તર્ક પૂરતું જ્ઞાન સૂલી જઈ,
જે ધૂત મચાવી રહે છે, તેના ચિત્તાર આપવો મુશ્કેલ છે; જે જુઓ ને
સાંભળે તેને તેનો ખ્યાલ આવી શકે. એકનારો—તંજરો એવાં ભજનોમાં
કાંઈક અનોખાજ એતના અને આર્દ્રતા રેડે છે. તંજરો—ન હોય તો એની
મજાજ આવતી નથી; તેથીજ મહાત્મા ગાંધીજીનાં પ્રિય ભજનોમાંના
એકમાં ગવાયું છે કે,

“તૂરો મારો તંજરાનો તાર, ભજન અધૂરું રહ્યું રે.”

કાઢિઆવાડ, એ ભાટચારણોની ભૂમિ છે. ગુજરાતમાં એટલા રાજા,
મહારાજા, હાકોરો, જગીરદારો, જમીનદારો કે ઈગરદારો રહ્યા નથી કે જે
ભાટચારણોને પોષી શકે. એ વર્ગના પોશીદા તો રજવાડી વર્ગમાંથી મળે,
એટલે એમનો વાસ પણ જ્યાં રજવાડું હોય ત્યાંજ હોય, અને જ્યાં
ભાટચારણોનો વાસ ત્યાં લોકસાહિત્ય ને લોકવાર્તાનો વાસ. આપણું એ
વિશાળ કંદર્ય સાહિત્ય હજી સુધી જળવાઈ રહ્યું હોય તો મુખ્યત્વે એ
વર્ગને લીધે અને પછી રા. મેઘાણી, અને રા. રાયચૂરા જેવા સંગ્રહકારોને લીધે.

કાઢિઆવાડ એટલે દૂહા—લોકદૂહા પ્રેમશીર્ષની વાણીપ્રચૂર દૂહાની
ભૂમિ. દૂહાની કોટીનું કાંઈપણ પ્રકારનું સાહિત્ય ભાગ્યેજ ગુજરાતમાં મળી
આવે. વર્ષા ઋતુમાં, ઝીણા ઝીણા, ઝરમર ઝરમર વરસાદ વરસતો હોય,
વચ્ચે નદી યા નાળું હોય અને દૂહા લલકારનારા એ નદી યા નાળાને
સામસામે કિનારે ઉભા રહી, ડાંગપર સરીર ટેકવી જ્યારે એક ખીન્ન જોડે
વાદમાં—હરિદ્વાર્ધમાં ઉતરે છે ત્યારે એ દ્રશ્ય, એ દૂહા ગાનારની તન્મયતા
જોઈ આપણે તણ ગુજરાતવાસીઓ હેરાત પામી જઈએ છીએ.

કાઠિઆવાડ, એ કચ્છની માથે, (હિંદુસ્તાનના ઇતિહાસના એક અમુક કાળમાં કચ્છ એ કાઠિઆવાડનો ભાગ ગણાતો) સાહસની ભૂમિ. હિંદુસ્તાનનો કોઈ પણ પ્રદેશ હ્યો. બ્રહ્મદેશ, બંગાળા કે મદ્રાસ, પંજાબ કે મધ્ય પ્રાંત, કરાચી કે દક્ષિણ હૈદરાબાદ, તે કાઠિઆવાડી વગરનો નહીં હોય; એટલે કાઠિઆવાડી વેપારી, કાઠિઆવાડી હુન્નરી માણસ, કારીગર-સુધાર, મોશી, કડીઓ, હોવટ કાઠિઆવાડી મજૂર (દાડીઓ) તો ભાં જડશે જ જડશે. કાઠિઆવાડી વેપારી, તેમાં વિશેષે કરીને મેમણ કોમ, ક્યાં નહીં જડે ? કાઠિઆવાડી મેમણ, વહોરા અને હિન્દુઓ, ઠેઠ લંકામાં જઈ વસ્યા છે. 'લંકાની લાડી અને ઘોઘાનો વર' એ જૂની લોકોક્તિ પ્રસિદ્ધ છે. જાવા આદિ દૂર દૂરના બેટો જૂના કાળથી કાઠિઆવાડીઓથી વસ્યા હતાં. મહારામાં તો એક આખી વણકર કોમ સૌરાષ્ટ્રી કહેવાય છે. કોઈ જૂના વખતમાં કાળનાં-વખાના માર્યા ઘણાં કુટુંબો ત્યાં જઈ વસ્યાં, તે પાછાં કાઠિઆવાડ આવ્યાં જ નથી. કાઠિઆવાડ દ્વીપકલ્પના કિનારાનો વતની, વહાણવટી, ખારવો કે વેપારી, જુના વખતથી સાહસ ખેડી ક્યાં નથી ગયો ? ને આજે પણ ક્યાં નથી જતો ? પોરબંદર કે વેરાવળથી એક જિલ્લો જવું તે એને મન ખાડી ઝાળંગવા જેવું છે. કાલીકટ, કોચીનની સફર આજે પણ ખૂશખૂશાલ રીતે કાઠિઆવાડનો ખારવો કરે છે. ઘોઘાનો લારકર ચીન, જાપાન ને વિલાયતની સ્ટીમરપર હિન્દુ અને હિન્દી હોતાર-ઓનો મહોટો મદદગાર થઈ પડે છે. જંગખાર જવું ને આવવું તે તેને મન રમત છે. પૂર્વ આફ્રિકાનાં જંગલોમાં કાઠિઆવાડીઓ મંગળ કરે છે. દક્ષિણ આફ્રિકાને સત્યાગ્રહ ને સાહસના પાઠ એક કાઠિઆવાડીએ જ ભણાવ્યા. એ સાહસિક નરોની ભૂમિમાં શીર્ષ, પરાક્રમ વીરતા, નિઝરતાનાં ન દર્શન થાય તો બીજે ક્યાં થાય ?

કાઠિઆવાડમાં ઇતિહાસનાં ભરચક સાધનો

ગુજરાતમાં મરાઠાઓનાં આક્રમણ પૂર્વે પણ મોગલ શહેનશાહત તરફથી નિમાઈ આવતા સૂબાઓની હકૂમતના સમયમાં જે અંધાધુંધી ચાલતી તેનો પડથો કાઠિઆવાડમાં પણ પડતો. મોગલ શહેનશાહતની પડતી અને મરાઠાઓની ચઢતીને પરિણામે એ અંધાધુંધીમાં ઓર વધારો થયો. સાર્વભૌમિક સત્તા દીલી પડતાં ટુંકેટલાણે બળવા, બંડ અને કાઠિઆવાડમાં જેને ધિંગાણા કહે છે તે ફાટી નીકળ્યાં અને રાજા, મહારાજા અને કોટેરો તો શું પણ જમીનદારો ને ધનામદારો પણ સ્વતંત્ર થવા મથ્યા. એ સ્વતંત્રતા મેળવવા તેમને લડવું પડ્યું અને માંહોમાંહેના ન્હાના ન્હાના ગામ-

ગવાસી છત્રી રાજપૂતોને પણ કાંતો સ્વરહુણ મારે અથવા આક્રમણ અંગે હિંમત ને બહાદૂરી, શૌર્ય અને વીરતા, હાખવવાં પડ્યાં. એ હિંમત ને બહાદૂરીના ઇતિહાસનું ચિત્ર ને કાર્ષી કાબેલ ઇતિહાસલેખક નીકળી આવે તો તેની પીછી તેને શોભતા રંગમાં ચીતરી શકે, ગામડાનાં પાળાઓ ને દેરડીઓ ગામમાં યા આસપાસ રહેતા ચારણ અને લાટો, ચરવીર લડવૈયાના કુટુંબીજનો તે લેખકના હાથમાં તે ઇતિહાસ માટેનાં સાધનો મૂકી શકે.

ફારસીના જ્ઞાનની જરૂરત

કાલિઆવાડનાં ગામે ગામનો ઇતિહાસ લખવો શક્ય છે. એ વિષયનો વિચાર કરતાં આપણા સાહિત્યમાં જેની મ્હોટામાં મ્હોટી ખોટ છે તે વિષય પર આવું છું. પુરાણા ગુજરાતનો, મધ્યકાલીન ગુજરાતનો એટલે આપડા, સોલંકી, વાઘેલા વંશનો અને ત્યાગ્યાદ મુસલમાની હકૂમત તીચે રહેલા ગુજરાતનો જેવો નોંધએ તેવો ઇતિહાસ હજી લખાવાનો છે. એ લખવાના માર્ગમાં ઘણી મુશ્કેલીઓ છે, પરંતુ તે ઉદ્દેશાય તેવી નથી. ખરેખરી ખાખત દૂર રાખીએ તો પણ એને માટે લાખક કાર્ષકર્તાઓની ખામી છે. એ કાર્ય એક માણસનું નથી, તેને માટે લેખકોના એક આખા જુમ-ખાની જરૂર છે. શિલાલેખ, તામ્રપત્ર, દાનપત્ર, તખ્તીઓ, સિક્કા, સનદો, પરવાના, ફરમાનો વગેરે લેખો જે જે ભાષામાં લખાયા હોય તે તે ભાષા ઇતિહાસના લેખકે બહુવાની જરૂર છે, કામણ કાર્ષ દરેક લેખ, પત્ર, સિક્કા કે સનદ વંચાર્ષ તેનાં ભાષાંતર બહાર પડ્યાં નથી. મુખ્યત્વે જે એ તણ ભાષાની માહિતીની જરૂર છે તે મંસ્કૃત, ફારસી અને ગરાહી. આપણા આત્માર સુધીના ઇતિહાસના લેખકોમાં મ્હોટો ભાગે ફારસી પ્રત્યે ઉદાસીનતા નેત્રામાં આવે છે. ફારસી ભાષાએ ગુજરાત-કાલિઆવાડના રાજકીય અવધારમાં કેટલો મ્હોટો ભાગ ભજવ્યો છે, તે આ સંમેલેન સમક્ષ કહેવાનું હોય નહિ. ફારસી ભાષા તે વખતના રાજકર્તાઓ—મુસલમાનોની દર-ખારી-રાન્યભાષા હતી, એટલે બધા રાજકીય પત્રવ્યવહાર અને અન્ય વ્યવહાર એજ ભાષામાં થતો. ફરમાનો ને પરવાના, હુકમો ને સનદો, એજ ભાષામાં લખાતાં અને છેવટે શિષ્ટ વર્ગમાં પરસ્પર અવધારમાં પણ એજ ભાષા વપરાયા લાગી, અને તે એટલે સુધી કે ખુદ ગુજરાતમાં વેચાણ-સાટાણ ને ગીરિનાં ખતપત્રો, માહિમાંદેના કબાલા અને લાઠાચિ-દીઓ પણ ફારસીમાંજ લખાતી. દુકામાં કાલ અંગ્રેજ ભાષા આપણા અવત્યવહારમાં જે રથાન લઈ બેઠી છે તે રથાન તે વખતે ફારસી ભાષા

ભોગવતી હતી; એટલે કાંઈ નહિ તો મુસલમાની હકૂમતના સમયનો સાચો ઇતિહાસ જાણવા માટે ફારસી જાણવા વગર આપણો છૂટકો નથી. ફારસી ભાષામાં ગુજરાતના ઇતિહાસો.

ફારસી ભાષામાં લખાએલા ગુજરાતના ઇતિહાસોની ઉપયોગતા વિશે હું હમણાંજ કાંઈક કહીશ. પરંતુ તે પૂર્વે ગુજરાતના મુખ્ય મુખ્ય શહેરોની તવારીખ સંબંધી ફારસી ભાષામાં લખાએલા લેખ કેવી રીતે મદદરૂપ થઈ પડે તે જણાવીશ. સુરત, ભરૂચ, અમદાવાદ, ખંભાત, વડોદરામાંની જુની મસ્જિદો ને મકબરામાં મળી આવતા શિક્ષાલેખો પરથી અગત્યની ઘણીએક હકીકત મળી આવે. છતાં તે સંબંધમાં આપણે બેદરકાર રહીએ છીએ.

ઉદાહરણ માટે હું મહારાજ દાખલો આપીશ. ભરૂચમાં જુના બજારને છેડે એક ન્હાની સરખી મસ્જિદ છે. હું ન્હાનો હતો અને ત્યારે ગુજરાતી નિશાળમાં જતા ત્યારે આવતાં ને જતાં બન્ને વખત એ મસ્જિદ પાસે થઈને જતો. ત્યારબાદ મોટી ઉંમરે પણ કાંઈ સોંકડો વખત એ રસ્તેથી હું ગયો આવ્યો હોઈશ, પણ એ મસ્જિદ વિશે કાંઈ પણ હકીકત જાણવા મને કુતૂહલ થયેલું નહિ. છેવટે ગયે વરસે ભરૂચની આસપાસના એટલે હદગાદ, બાલા રૈનની ટેકરી, વગેરે પર કોતરેલા ફારસી શિક્ષાલેખ જોવા ભરૂચના દાજીસાહેબ જોડે જતાં તેમણે એ મસ્જિદ પણ મને દેખાડી, અને ત્યાંના લેખ વાંચતાં મહમદ તઘલખના વખતની, તેની બંધા વેલી એટલે ૬૦૦ વરસની જુની મસ્જિદ નીકળી. એને વિશે ભરૂચના કાંઈ અહેવાલના ઇસારો છે કે નહિ તેની અને બીજર નથી, પરંતુ મહમદ તઘલખ ભરૂચમાં આવેલો, દક્ષિણમાં જતાં કે કાંઈ ખીજ વખત, એટલું તો તેના પરથી સમજાય છે.

શ્રી હાર્ષસ ગુજરાતી સભામાં સાચવી રાખેલાં કેટલાંક જહાંગીર, શાહજહાન બાદશાહનાં ફરમાનો છે. તેમાંથી ઘણી અગત્યની બાબતો મળી આવે છે. શાંતિદાસ ઝવેરીનું મુગલાઈ દરબારમાં કેટલું ચલણ હતું, શત્રું-જયની જાત્રા ચાલે તેટલો વખત જીવહિંસા થતી તેણે કેવી રીતે બંધ કરાવેલી, એક જૈન ધર્મશાળા ફેરવી ઔરંગઝેબે મસ્જિદ બનાવેલી તેને ફેરવી પાછી ધર્મશાળા કેવી રીતે બનાવરાવી, વગેરે મહત્વની ઘણીએક બાબતો-પર તેથી પ્રકાશ પડે છે. સ્થાનિક ઇતિહાસને તો એ લેખો જરૂર ઉપયોગી થઈ પડેજ; પરંતુ વધારામાં તે ઉપરથી તે ભોગલ શહેનશાહો પણ હિન્દુ-ધર્મ પ્રત્યે કેટલી લાગણી ને સહિષ્ણુતા બતાવતા તેનો આપણને તવારીખી પુરાવો મળે છે.

લાડીમાં ભરાએલી ૧૧ મી સાહિત્ય પરિષદના ભાષણનો સાર ૧૪૩

એવીજ રીતે ખીછ કેટલીક અકબર, જહાંગીર ને શાહજહાનની આગેવી કારસી સનદો સ્વર્ગસ્થ ઇસ્માયિલ દર્ગાના સૂરમા દેસાઈ-“ગુજરાતી”ના મહા અધિપતિ-નાચિરંજીવી ભાઈ નટવરલાલ તરફથી મને બતાવવામાં આવી હતી. એઓ મૂળ સુરતના દેસાઈ છે. તે દેસાઈગીરીને અંગે એમના વક્તા એને હાંસોટ બાળુનાં અને ભરુચ, સુરતનાં ખીખાં ગામડાંઓના મીડાના અગરાનો ઇગરો મળ્યો હતો, એ “નમકસાર” એટલે મીડાના ઇગરાનો કારભાર એ વખતે કેમ ચાલતો હતો, ઇગરાદારને મહેનતાણું શું આપવું અને વેપારીને વટાવ કેટલો આપવો ને વાનગરાની મળુરી કેટલી, તેની વિગત તેમાં જણાવાઈ છે અને તેથી જળવાઈ રહી છે.

આવી જાતના ચોકબંધ રૂમાનો, મંખ્યાબંધ સનદો, અને પરિવાર પરવાના, ગુજરાત ને કાઠિઆવાડના સેંકડો જાગીરદાર, મજબૂદાર, દેસાઈ અને જમીનદાર કુટુંબો પાસે આજે પણ મોજુદ હશે. એ સનદો રૂમાલે વોંટાળેલી પડી રહે તેના કરતાં તેનો આવા તવારીખી અભ્યાસમાં ઉપયોગ થાય તો તેમાંથી કાંઈ નહિ તો કેટલીક સ્થાનિક બાબતો તો ઇતિહાસના ચોકઠામાં ગોઠવી શકાય.

ગુજરાતી સાહિત્યની સ્થિતિ

હાલને સમે-આજે-ગુજરાતી સાહિત્યની સ્થિતિ કેવી છે, એ પ્રશ્ન ગુજરાતના સાહિત્યમાં રસ લેતા દરેક જણને મ્હોડે નીકળે તો તે સ્વાભાવિક છે. એ પ્રશ્નનો હું એક જ હિસ્સો આપી શકું અને તે એ છે કે સ્થિતિ સારી છે. આશા પડતી છે. આપણે આગળ વધતા જઈએ છીએ. જે દિશામાં નગર નાંખીએ તે તે દિશામાં યતિપ્રયતિ જોવામાં આવે છે; સાહિત્યની એકેએક શાખા ખેડતી જાય છે.

બાળસાહિત્ય કે જેને અત્યાર સુધી કોઈ લેખવતું ન હતું તેના પ્રત્યે લોકોની મમતા વધતી જાય છે. ગુજરાતી ભાષાના એક અર્વાચીન પ્રતિન્યા પ્રેશની ખાખી એક સાહિત્યપ્રિય કાઠિઆવાડી રાજવીની અપ્રતિમ સહાયથી પુરાવાનો સમય હાથવહેતમાં છે. જે પુસ્તકો દિનપ્રતિદિન પ્રસિદ્ધ થતાં જાય છે તેમાં અલખત નવલકથા અને નવલકથા કરતાં પણ હુંકા વાર્તાઓની મંખ્યા મ્હોટી જોવામાં આવે છે. દાખલા તરીકે સને ૧૯૩૨ માં લગભગ સો પુસ્તકો વાર્તાનાં પ્રસિદ્ધ થયાં હતાં. દૈનિક અને સાપ્તાહિક સમાચાર પત્રો તેમજ માસિકોમાં જે હુંકા વાર્તા ન હોય તો તેની કિંમત નહિ, તેને ધનાઈ નહિ. સાહિત્યનું એ અંગ આપણું મુખ્ય ધ્યાન ખેંચે છે. તેમ થવાનું કારણ કે અગ્રિય સાહિત્યે હાલ એ દિશામાં

તોર વધારે પડ્યું છે, એટલે આપણે તેની નકલ કરીએ છીએ. વળી ટુંકી વાર્તા લખવી તે માટે ઝાઝો જ્ઞાનસંચય જોઈતો નથી. ખાસ કોઈ વિષયનો અભ્યાસ કરવાની તરદી લેવી પડતી નથી. હાલના વાતાવરણથી લેખક પરિચિત હોય એટલે 'અસ'; એટલે ઉગતા લેખકોને એ માર્ગ ધણો સહેલો થઈ પડે છે. તેથી તેઓ તે તરફ આકર્ષાય છે.

સાહિત્ય આ રીતે વિદ્યાર્થી પામતું જાય છે, તેનાં બે કારણો છે; (૧) પરિપાક પામેલા, કસાએલા, અનુભવી, વૃદ્ધ અને દરેક લેખકો, ઈશ્વરકૃપાથી આરોગ્યવાન રહી પોતાનું કર્તવ્ય કર્યા જ જાય છે : અને (૨) કોલેજ, વિદ્યાપીઠ વગેરે સંસ્થાઓમાંથી કેળવણી લઈ બહાર પડતા યુવકવર્ગ પણ આગળના કરતાં સાહિત્યમાં વધારે રસ લેતો હોવાથી તે વર્ગમાંથી પુષ્ટળ લેખકો પોતાની માતૃભાષાની સેવા કરી રહ્યા છે.

એ સંખ્યાબંધ લેખકોમાંથી દીવાળીમાં ફૂટતી ફૂલખરણીના કણ માફક કેટલાએક નીચે પડતાં જરા પ્રકાશ આપી ભોંયે પડી જાય છે, કેટલાએક એજ પ્રસંગે ફૂટતી કોડીમાંથી ઉઘે બેસતી તારાકણી માફક ઝગઝગાટ બતાવી ઉઘે બેસી પછી ભોંય પડે છે, ત્યારે થોડા માત્ર આકાશે ચઢી ત્યાં ઝગઝગાટ આપતા તારાનું અચળ ધ્યાન પ્રાપ્ત કરે છે; એ વર્ગ હાલ કરે છે તેનાથી વિશેષ સુંદર કામ કરી શકે, પરંતુ સરસ્વતી ને લલ્હીનાં જુનો ઝગડો તેમને નહે છે. પહેલાં ઉદરનિર્વાહના સાધનો મેળવવા અને પછી સાહિત્યસેવા કરવી એ સર્જનજીવી મુશ્કેલી માર્ગમાં આડે ઉભેલી જ હોય છે. કવિ નર્મદાશંકરે માત્ર સરસ્વતીને જ પોતાનું જીવન અર્પણ કર્યું. તેને કેવા આર્થિક સંકેતના સમયમાંથી પસાર થવું પડ્યું તે આપ સૌને વિદિત છે. ભાઈ વિજયરાય વંશે સાહિત્યભેષ લીધો છે; તેમનો અનુભવ જાણવો હોય તો તેઓ હાલ મોજુદ છે. તેઓ તમને જરૂર કહેશે કે એ સાહિત્ય ભેષ તે 'અસિધાર' નૃત્ય. અસિધાર નૃત્ય એટલે તરવારની ધાર પર નાચવું, ચાલવું નહિ.

પોર્ટુગીઝોનું દમણ

ઇ. સ. ના પંદરમા સૈકામાં યુરોપના વહાણવડીઓએ જળમાર્ગીની શોધ કરવા માંડી ત્યારથી યુરોપમાં વેપાર મારેના વિસ્તૃત પ્રયાસો શરૂ કરવામાં આવ્યા.

ઈ. સ. ૧૪૯૨ માં કોલમ્બસે વેસ્ટ ઇન્ડીઝના દાણોમાં રપેનિશ ધ્વજ ફરકાવ્યો. ભારે રપેન યુરોપમાં એક મહારાજ્ય ગણાતું હતું. કોલમ્બસના પ્રયાસના પરિણામે રપેનના રાજ્યે ઉત્તર અને દક્ષિણ અમેરિકાના

પૂર્વ પશ્ચિમ અને કિનારાઓપર રપેનિશ થાણાઓ નાખ્યાં.

આ વખતે પોર્ટુગલ દેશ પણ સાહસિકતા અને વહાણવટાની કળામાં યુરોપમાં રપેનના જેવોજ પહેલા નંબરનો દેશ ગણાતો. રપેન અને પોર્ટુગલે અંદર અંદર એવી ગોઠવણ કરી લીધી હતી કે પૂર્વ તરફના દરિયાઓમાં રપેન સર્વોપરિપાણું ભોગવે અને પશ્ચિમ તરફના દરિયાઓમાં પોર્ટુગલ સર્વોપરિપાણું ભોગવે.

ઇ. સ. ૧૪૮૬-૮૭ માં પોર્ટુગીઝ વહાણવટી આર્થોઝોમ્યુ ડાએઝ આફ્રિકાની દક્ષિણ ભૂશિર સુધી આવ્યો અને દરીઆના તોફાનને લીધે અને બીજાં કારણો સર હેલાગોઆ અખાત આગળથી તે પાછો ગયો, પણ તેને આશા બંધાઈ કે એજ રસ્તે હિંદ પહોંચી શકાય તેથી તે ભૂશિરને તેણે કેપ-એફ્રે-ગુડ હોપનું નામ આપ્યું. ઇ. સ. ૧૪૯૮ માં વાસ્કોડ ગામા એજ રસ્તે યઈને હિંદુસ્તાનના પૂર્વ કિનારાપર મલબારમાં કાલીકટ બંદરે આવ્યો અને ઝામોરીનને મળ્યો. આ વખતે હિંદુસ્તાન સાથેનો વેપાર આરણ અને ગૂર લોકોના હાથમાં હતો એટલે પોર્ટુગીઝોને પોતાનું સ્થાન પ્રાપ્ત કરતાં ઘણી મુશ્કેલીઓ પડી, પણ લશ્કરી બળથી તેમણે કાલીકટ, કોચીન, ગોવા વગેરે સ્થળોએ પોતાની કાકીઓ નાખી. ઇ.સ. ૧૫૦૫ માં પોર્ટુગીઝ રાજ્યના પહેલા ગવર્નર આલ્મેઇડાએ દીવમાં પોર્ટુગીઝ સત્તા સ્થાપી. ત્યાર પછીના ગવર્નર આલ્ફોન્સો આલ્બુકર્કે ઇ. સ. ૧૪૦૬માં ગોવામાં પોર્ટુગીઝ સત્તા જમાવી. તેની દીર્ઘદષ્ટિ અને કાર્યકુશળતાથી દીવ, ખંભાત, સુરત, વસઈ અને મુંબઈ બંદરો પોર્ટુગીઝ સત્તા નીચે આવ્યાં. ઇ. સ. ૧૫૧૫માં આલ્બુકર્કે ગોવામાં મરણ પામ્યો. તેની લોકપ્રિયતા અને મીઠાં કાર્યોની ચાલગીરી તરીકે હાકુસ કેરીને આલ્ફોન્સો નામ આપવામાં આવ્યું કારણ કે 'હકમી આંખા બનાવવાની રીત પોર્ટુગીઝ લોકોએ બતાવી હતી.

પોર્ટુગીઝોનો હિંદમાં આવવાનો મુખ્ય ઉદ્દેશ વેપાર અને ધર્મપ્રચાર હતો. તેમની સંસ્કૃતિ અને ધર્મભાવના હિંદની સંસ્કૃતિ અને ધર્મભાવનાથી જુદા પ્રકારની હોવાથી તેમને સ્થિર થવા ન દેવાને હિંદની અનેક સત્તાઓ પ્રયાસ કરતી હતી. શુન્દરાતના બાદશાહ બહાદુરશાહે તેમને શુન્દરાતમાંથી નસાડી મૂકવા પ્રયાસ કર્યો, પણ ઇ. સ. ૧૫૩૬માં પોર્ટુગીઝોની વળમાં સપડાઈ જઈ તે દીવ મુકામે મરણ પામ્યો.

પોર્ટુગીઝોની સત્તા દરીઆ ઉપર અત્યંત હતી. હિંદમાં આ વખતે દરિયાઈ લશ્કર નહતું. મોગલ સત્તા અસ્ત પામવાની સમયે આવી લાગી હતી અને મરાઠી સત્તાનો ઉદય કાળ શરૂ થતો હતો. શિવાજી મહારાજ સુરત સુધીને રૂ. ૩૦ હરોડ ચર્ચ ગયા તેમાંથી નીકા સૈન્ય સ્થાપવાના

પ્રયાસો શરૂ થયા, પણ ઇ. સ. ૧૬૮૦ ની સાલમાં તેઓ કાલધર્મને પામ્યા. તેમની પછી સંજાણ મહારાજ ગાદીએ આવ્યા. તેમને મોગલ સત્તાની સામે લડવાનું હતું, પણ તેમણે વિચાર કર્યો કે મોગલ સત્તાની સામે ગમે ત્યારે લડી લેવાશે, પણ પોર્ટુગીઝોની સત્તા ને વિશાળ પ્રમાણમાં આગળ વધે છે તેને પ્રથમ અટકાવવી જોઈએ; તેથી તેમણે તેમનું સઘનું ધ્યાન સૌથી પહેલાં પોર્ટુગીઝોને હરાવી નસાડી મૂકવા તરફ રોક્યું અને ગોવા તથા વસર્ધ વચ્ચેનો તેમનો સઘનો મુલક લઈ લીધો.

ધીમે ધીમે પોર્ટુગીઝોએ તેમનો મુલક અનેક કારણોસર ખોયો. હાલમાં દિલ્હીનામાં તેમની પાસે ફક્ત દીવ, દમણ અને ગોવા છે.

પોર્ટુગીઝોએ દમણ પ્રથમ ઇ. સ. ૧૫૧૫માં લીધું અને ખોધું. ઇ. સ. ૧૫૩૦માં ફરીથી તેમણે દમણ લીધું પણ લાંબો વખત તેમનાથી તે સત્વવાયુ નહિ, ઇ. સ. ૧૫૫૬ની તા. ૨ છ ફેબ્રુઆરિને દિવસે કોન્સ્ટાન્ટિન-દે-આગાન્ઝા નામના પોર્ટુગીઝ સરદારે, સીધી બોફેતા નામના કબજી સરદારને હરાવી દમણનો કબજો ફરીવાર મેળવ્યો અને ડાન ડીયેલા-દે-નોરોલીઆ નામના માણસને પહેલા ગવર્નર તરીકે નિમવામાં આવ્યો. ત્યારથી અત્યાર સુધી દમણ પોર્ટુગીઝોના કબજામાં છે.

જે સ્થળે દમણગંગા નદી સમુદ્રને મળે છે તે જગ્યાએ દમણ શહેર આવેલું છે. નદીના ઉત્તર કિનારાના ભાગને નાનું દમણ કહેવામાં આવે છે અને દક્ષિણ કિનારાના ભાગને મોટું દમણ કહેવામાં આવે છે. બન્ને કિનારાઓ પર પોર્ટુગીઝોએ મજબૂત કિલ્લાઓ બંધાવેલા છે. સમુદ્ર માર્ગે આવતા ગમે તેટલા મોટા કાફલાને થોડા સૈન્યે હરાવી શકાય એવી કુદરતી અતુટગતા દમણના કિલ્લાઓને મળી શકે છે. બન્ને કિનારાઓ પર શહેર વસેલું છે. સરકારી ઓફીસો દક્ષિણ કિનારે એટલે મોટા દમણમાં આવેલી છે. સમુદ્રના કિનારા પરજ ગામ આવેલું હોવાથી ત્યાંનું કુદરતી સૌંદર્ય અદ્ભુત લાગે છે. સમુદ્રમાં ૨૪ કલાક અને ૫૪ મિનિટમાં બે વખત ભરતી ઓટ થાય છે. ભરતી આવતાં નદીમાં પાણી ચઢવા માંડે છે અને થોડા વખતમાંજ નદીના બન્ને કાંઠાઓ પાણીથી છલાછલ ભરાઈ જાય છે.

સમુદ્ર કાંઠાના લોહા સાદા હિસાબે ગણે છે કે માસની જે તિથિ હોય તે આંકડાનો ખોણો ભાગ લેતાં જે ગ્રંખ્યા આવે તેટલા કલાક, દિવસે અને રાત્રે બે વખત ભરતી થાય. સમુદ્રમાં ભરતીનાં પાણી ૬ કલાક સુધી ચઢવા કરે છે અને પછી લગભગ ૧૨ મિનિટ સુધી પાણી સ્થિર રહે છે. આ સ્થિતિને સભર કહેવામાં આવે છે. ત્યારપછી પાણી ઓસરવા માંડે છે અને ૬ કલાકમાં ઓટ થઈ જાય છે. ત્યારે પણ લગભગ ૧૨

મિનિટ સુધી પાણી સ્થિર રહે છે અને આ સ્થિતિને નિખાર કહેવામાં આવે છે. સમુદ્રમાં ભરતી થવા માંડે ત્યારે શરૂઆતમાં નદીમાં વીર આવે છે, એટલે સીધી લોટીમાં નદીના મધ્યભાગમાં ધસારાબંધ પાણીની રેડ દોડવા માંડે છે અને પછી ધીમે ધીમે પાણી ચડવા માંડે છે. સમુદ્રની ભરતીથી નદીઓની અંદર માછલો સુધી ભરતી આવે છે. દમણ આગળ આ દેખાવ ઘણો મુંઢ જણાય છે.

હાલમાં દમણનો વહીવટ દમણનો પોર્ટુગીઝ ગવર્નર કરે છે. તેને માસિક રૂ. ૧૨૦૦ નો પગાર મળે છે. હિંદુસ્તાનનાં સઘળાં પોર્ટુગીઝ સંસ્થાનેનો વડો અમલદાર ગોવાનો ગવર્નર જનરલ ગણાય છે. તેને માસિક રૂ. ૬,૦૦૦ આપવામાં આવે છે.

દમણ પરગણાને તાબે ૨૬ ગામો આવેલા છે. આખા પરગણાનું ક્ષેત્રફળ ૩૬ ચોરસ માઈલ છે અને કુલ વસ્તી ૧૮,૨૦૦ માણસની છે. દમણના ગવર્નરને તાબે નગરહવેલીનું એક બીજું પરગણું પણ મૂકવામાં આવેલું છે. નગરહવેલીના તાબે ૭૨ ગામો આવેલાં છે. તેનું ક્ષેત્રફળ ૧૧૨ ચોરસ માઈલ અને કુલ વસ્તી ૨૯,૦૨૦ માણસની છે. આ પરગણું પોર્ટુગીઝોએ ઈ. સ. ૧૭૭૬માં પેશવા પાનેયા મેળાચુ હતું. તેનો વહીવટ હાલમાં દમણના ગવર્નરના તાબાનો એક વહીવટદાર કરે છે.

દમણમાં પોર્ટુગીઝ હદ ઉત્તરમાં કાસક નદી સુધી અને દક્ષિણમાં ચાણા જિલ્લાના કસર્મ અંદર સુધી આવેલી છે. નગર હવેલીના મુલકની પૂર્વે ધરમપુરનું રાજ્ય અને બીજી ત્રણ બાજુએ સુરત અને ચાણા જિલ્લાઓનો મુલક આવેલો છે. દમણ અંદર આગળથી ખંભાતનો અખાત શરૂ થાય છે. દમણની ખરાબર સામા કિનારે દીવ અંદર આવેલું છે.

દમણ પરગણાનાં જે ગામો છે તેમાંના ઘણા ખરાં કોટોની ખાનગી મિલકતનાં હોઈ રાજ્યને રેવન્યુની મહેસુલમાં લગભગ કાંઈ મળતું નથી. જકાત, જંગલ, આબકારી, ન્યાય અને પોલીસ ખાતાંઓ દ્વારા અન્યને જરૂરી આવક મળે છે.

શહેરની સુધરાઈનો વહીવટ દમણની મ્યુનિસિપાલિટી કરે છે. અગ્રે કહેવું જરૂરનું છે કે દમણ ગામમાં જે સ્વચ્છતા અને સુઘડતા જણાય છે તેવી સ્વચ્છતા ગુજરાતના કોઈપણ ગામમાં જોવામાં આવતી નથી. આદર્શ સ્વચ્છતાના નમુના રૂપે કોઈ પણ ગામો હોય તો તેમાં દમણ આવી શકે છે. ગામની કોઈ પણ ગલીમાં કચરો, નકામા કાગળના કંકડાઓ અથવા બીજી કોઈ પણ જાતની અંદાડ જણાતાં નથી. કોટોને સ્વચ્છતા જળવનવાની ટેવજ પડી ગયેલી છે.

સરકારી ઓફીસો, મકાનોની સ્વચ્છતા, ઇનિફર્મમાં સગળ થએલા પોલીસો અને સરકારી પટાવાળાઓની ટ્રિનિટિયન અને અમલદારોની સમ્મતા માન હવેનવે તેવાં હોય છે. નાની અને મોટી દમણુ જેડી દેવાને નદી ઉપર પોર્ટુગીઝ મંદિરે ઈ. સ. ૧૯૩૬ના દેશુઆરિમાં ૩.૩ લાખને ખર્ચે એક પૂજા ઝંઘાવી ગોવાના ગવર્નર જનરલને હાથે તે ખુલ્લો મૂકાવ્યો હતો; પણ તેજ વરસના જુન માસમાં આવેલી નદીની રેલથી ગમ્મમાંથી તેને દટલોડ ભાગ તણાઈ ગયો અને પૂજા નકમો બન્યો. ચાથી બંને ગામમાં જવા આવવાને પહેલાંની માફક ટોડીઓનો ઉપયોગ કરવો પડે છે.

નાની દમણુમાં બજારને માટે એક મકાન બાંધવામાં આવ્યું છે. ત્યાં છાક તરકારીથી માંડીને કાપડ અને પરચુરણુ સર્વ વસ્તુઓને માટે દુકાનો બાંધવામાં આવી છે. દમણુમાં જઠાતનો દર એટલો હોવાથી પરદેશી વસ્તુઓ ઘણી સસ્તી મળે છે. પોર્ટુગીઝ એક પૈસામાં અને ક્વર જે પૈસામાં હજી પણ ત્યાં મળે છે અને દમણુની પોર્ટ ઓફીસથી તેને રવાના કરવામાં આવેલો હિંદુસ્તાનના કોઈપણ ભાગમાં જઈ શકે છે. આખા પરગણામાં પોર્ટુગીઝ કાપડાઓનો અનલ ચાય છે. સરકારી નોકરોની ફેરબદલીઓ હિંદુસ્તાન, આફ્રિકા અને બીજાં પોર્ટુગીઝ મંદિરોમાં ગમે ત્યાં થઈ શકે છે અને વર્ણના બેઠાવ વિના પગારના દર સર્વને એક સરખી રીતે લાગુ પાડવામાં આવે છે. પોર્ટુગીઝ આફ્રિકા ખાન કરીને ગોવાના હિંદીઓએ છતેલું હોવાથી ત્યાં હિંદુસ્તાનની પોર્ટુગીઝ પ્રજા ઘણા સારા પ્રમાણમાં રહે છે.

જુના વખતમાં દમણુ વેપારનું મોટું મથક ગણાતું. ઉત્તર હિંદ અને માળવાથી ચીન મોકલવામાં આવતું ઘણું ખર્ચ આશીણુ દમણુના બંદરેથી ચડતું. વહાણો પણ પુષ્કળ પ્રમાણમાં બનાવવામાં આવતાં હતાં. હાલમાં વેપાર ઓછો છે, બ્રિટિશ હદમાંથી પોર્ટુગીઝ હદમાં આવતા માલ માટે નાકાંઓ પર દાણા લેવાની ઓફીસો રાખવામાં આવેલી છે અને જનાર આવનાર માણસોની માત્ર મીઠતની બારીક તપાસ કરવામાં આવે છે. એજ પ્રમાણે બ્રિટિશ હદમાં પણ આવી ઓફીસો દ્વારા તપાસ કરવામાં આવે છે. વસ્તીનો મોટો ભાગ માછી લોકોનો છે અને તેઓ દરરોજ જનરા મણુ માંછલાં પકડી લાવી તેમની સુકવણી કરી પરદેશ ચઢાવે છે. વનસ્પતિમાં ખજૂરાઓ પુષ્કળ પ્રમાણમાં નજરે પડે છે અને તેમના પર રાખતી હકસાઈના દર ઓછો હોવાથી ત્યાં સસ્તા દરે મળે છે.

ગામના હવા પાણી ઘણાં સારાં ગણાય છે. ગુજરાતીઓની વસતી સારા પ્રમાણમાં છે. રાજલાપા તરીકે પોર્ટુગીઝ લાપા વપરાય છે. ગુજરાતી લાપા બોલાય છે પણ તેમાં વ્યાકરણના ઘણા દોષો તરી આવે છે.

“ તું ક્યાંથી આવ્યું ”, “ તું શું લાવ્યું, ક્યાં જવાનું ” વગેરે વાક્યો બહુ સંભળાય છે. ગામમાં સરકારી નિશાળોમાં પોર્ટુગીઝ લાપાદારા શિક્ષણ અપાય છે. ગુજરાતી બોલનાર છોકરાઓ માટે અનેક ખાનગી શાળાઓ ચલાવવામાં આવે છે. પોર્ટુગીઝ અને ગુજરાતી બોલનાર શિક્ષકોને સરકાર તરફથી ધણો સારો પગાર અને પેન્શન મળે છે.

દમણથી વાપી (દમણરોડ રેશન) સુધી પાટી સડક બનાવવામાં આવી છે. આ સાત માર્ગલનો રસ્તો ગુજરાતમાં સારામાં સારો રસ્તો ગણી શકાય તેવો છે. રસ્તામાં દ્રોષ જગ્યાએ ખાડા, ટેકરા કે કાંદરાઓ મુદલ જણાતા નથી અને બન્ને ખાલુએ પ્રેક્ષણી ઘટાથી આચ્છાદિત થએલો આ આખો રસ્તો મુસાફરોને ધણો આનંદદાયક લાગે છે.

દમણથી વાપી જતાં રસ્તામાં, કવિ નર્મદાશંકરે વર્ણવેલું કુંતેશ્વર મહાદેવનું દહેડું આવે છે. ગુજરાતની દક્ષિણ દિશાની મર્યાદા બતાવનાર આ નાનું દહેડું પહેલાંના વખતમાં ઘણું પ્રખ્યાત હતું. મહા વદમાં આ રથને મોટા મેજો ભરાતો અને આસપાસથી હજારો માણસો આ રથને આવતાં. એમ કહેવાય છે કે કુંતાછના નામ ઉપરથી આ મહાદેવનું નામ કુંતેશ્વર આપવામાં આવેલું છે. નજીકમાં કુંતા નામનું નાનું ગામકું આવેલું છે. અહીંથી એ માધલ દૂર બગવાડ નામનું ગામ આવેલું છે. પેશવાઓના વખતમાં બગવાડ તેમનું પરગણું ગણાતું હતું. પેશવાઓ પોતાના ચાણુ માટે ત્યાં મકાન બંધાવેલું. હાલમાં આ મકાનમાં લોકલ બોર્ડની ગુજરાતી નિશાળ બેસે છે. બગવાડના ડુંગરા પર પેશવાએ એક કિલ્લો બાંધ્યો હતો. હાલમાં તે ખડેર રિયલિટીમાં નજરે પડે છે. કહેવાય છે કે ગ્રામીન કાળમાં બીમક નગર નામે અત્રે એક મોટું નગર આવેલું હતું. સુભદ્રાનું દરણ કરવામાં આવેલું તે પણ આજ રથને ચયું હતું એમ દંતકથા કહે છે.

પેશવા સરકારનો મુલક અંગ્રેજોને મળ્યો ત્યારથી બગવાડ અંગ્રેજોનું તાલુકા થાણું બન્યું હતું. જ્યારે અંગ્રેજોને માંડવીના રાજ્ય તરફથી પારડીનો કિલ્લો મળ્યો, ત્યારથી અંગ્રેજોની તાલુકા કચેરી પારડીમાં ખસેડવામાં આવી. હાલમાં તે વલસાડ લઈ જવામાં આવી છે.

આ આખો પ્રદેશ કુદરતી સૌંદર્યથી ભરપૂર છે. અહીંના જેવી હાફુસ કેરી હિંદુસ્તાનમાં ખીજે કોઈ દેશણે થતી નથી. પારસી લોકોનું તીર્થક્ષેત્ર ઉદવાડ પણ નજીકમાંજ છે. આ આખી ભૂમિ પર આનંદ પર્યટને આવનાર કોઈને આનંદ થયા વિના રહે તેમ નથી અને માનસિક શ્રમથી થકેલાને કુદરત આનંદ, ઉલ્લાસ અને નવીન શક્તિ આપ્યા વિના રહે તેમ નથી.

અનસુખરામ મણિશંકર દિવેદી

સીનીઅર એસિસ્ટન્ટ ડાયરી એક્સપેક્શનલ ઇન્સ્પેક્ટર, સુરત.

શિક્ષક, દલસુખરામ ચુનીલાલ ત્રિવેદી.
આસિ. માસ્ટર, ડ્રે. રફલ, ડ્રે. રા. દ્રેનિંગ કોલેજ.
તા. ૨-૧-૩૪. વય ૪૦ મિનિટ
સાહિત્ય:—૧. શો, ચિત્રો: (૧) માંદગરનો
કિસ્સો. (૨) અહમદશાહ મુઝફરશાહનો
ઝરનો ખાસો પાચ છે, વગેરે.

વિષય:—ઇતિહાસ
આમાન્ય હેતુ:—ઐતિહાસિક પ્રગતિ ઉપરથી આશિય ધડવતો.
વિશેષ હેતુ:—ગુજરાતમાં રવત્ર સહનતની સ્થાપના:
૧. મુઝફરશાહ, ૨. મહમદશાહ અને ૩. અહમદશાહ
મદદાહ સંગ્રામી ઐતિહાસિક પ્રસંગોની સંકલના
શીખવવાનો: “ઝરનો ખાસો.”

વિભાગ	રાખ્યકર્તા	પ્રસંગ	શિક્ષણશૈલી.	કા. પા. ની નોંધ.
૧. આરંભ	અ. વર્ગ-અવરયા ચ. પૂર્વજાનની કસોડી અને પૂર્વાપર સંબંધ	કાર્યારંભે પ્રિલ: સાધનોની વ્યવસ્થિત ગોઠવણ. ગુજરાતની રાજધાનીનાં નગરો યાદ કરાવવાં. પ્ર. નામ આપો. ગુજરાતતા છલ્લા રજપુત રાખનું રમરણ કરાવવું. ગુજરાતતા છલ્લા રજપુત રાખ કોણ હતો ? પ્ર. પાટણનો છલ્લા રજપુત રાખ કોણ હતો ? દિલ્હીના પાદશાહના તાબામાં ગુજરાત : પાટણમાં શાહી સુખાનો અમલ. પ્ર. આપણે કયા શહેરમાં રહીએ છીએ ? અમદા- વાદ વસાવનાર અહમદશાહ, તેના પિતા મહમદશાહ અને દાદા મુઝફરશાહની વાતો કરીએ.	આ રથજો નકશામાં મૂકવાં. દિલ્હી, નાગોર, દેલવાડ, અલા- વાદ, પાટણ, આશાવળી, ભુવાનપુર, ધાર, મોંડે.	
	ક. રજુઆત.			

ક. હેલો મુળો અરખાન	૧. સમય અને પરિસ્થિતિ. આત્માવાળી હત.	તેમુરની ચઢાઈથી દિલ્હીની શાહી સત્તાનો નાશ: સુગંધોનું રત્નન મધુ.	૬. સ. ૧૪૦૩ [આજથી ૫૩૬ વર્ષ ઉપર.]
ગ. મહંમદ-શાહ	૩. રક્તચ સહનન.	આત્માવાળી હતથી અરખાનની અભિલાષા: સુગંધોનું રત્નન મધુ. કહે છે કે, હા. "પુત્ર 'તાતાર'ને 'મહંમદશાહ' નામથી સુલ-તાન બતાવ્યો.	અબ્દાલગાં સુલતનન.
વ. મહંમદ-શાહ		ચ. "આશાવળતા કિલ્લામાં પિતાને કેદ અને પુત્રનું ગાદીએ બેસવું."	પહેલો સુલતન, મહંમદશાહ. [૧૪૦૩-૪]
		ખ. સુગંધોનું રત્નન મધુ. નામ આપ્યો. પ્ર. દિલ્હીના પાદશાહો કેવા હતા? પ્ર. પાદશાહ નમજો દોઢાથી સુખાએ સું કર્યું? પ્ર. પાદશુનો પહેલો સુલતન કોણ?	આત્માવળમાં ગાદી.
		આશાવળતા અને આશા બીજા વિશે કંઈક.	દિલ્હી તરફ દૂર.
		મહંમદશાહની દિલ્હી પર ચઢાઈમાં કે નેપારી-દૂત.	મળમાં મરણ.
		તેના મોત સંબંધી બે ઉલ્લેખ. રસિક વિવરણ અને પ્રત્યે.	
ક. સુગંધોનું રત્નન મધુ. શાહ	૧. પહેલાં ૬ વર્ષ.	પુત્રમરણનો શોક, ગાદીની અવરણ: નાના ભાઈને નાગોરનો મુળો.	રાગીર અહંમદનો ગાદી સુલ-તન. ૧૪૦૪-૭

- પીઠ અંદાં મદ ગાદીતો વારસઃ દદા વાતી.
દરબારીઓની વિનતિઃ મુજદરશાહ મુલતાનપટે.
પીઠ અહમદનાં પરાક્રમઃ—
૧. માળવાના મુલતાન હુસંગ પર ચલાઈઃ ધારતો ઘેરો.
હરદરની નાસભાગઃ હુસંગ કારાવાસમાં.
૨. હુમંગનો છટકારો, આદં મદની મદદ, માંડુગદની હત.
૩. જુવાનપુરના મુલતાન ઇલાહીમની કોળમાં છાવણી.
મુજદરની રાખભક્તિ, શાહી મદદ મોટો વિદાય.
૪. કંથકોટ હતવાતો નિષ્ફળ પ્રયત્ન.
૫. મુજદરશાહનું કરણ મરણ.
બૂદ મુજદરશાહના કરણ મરણના પ્રસંગનું દશ્ય
ખટું કરાવણું.

૨. બાકીનાં
૪ વર્ગ.

૩. “હરતો
પાટો”

• મુજરાત-
વર્તન

મુજદરશાહના નવા લાન		મુજદરશાહના વાતમાં વાતો	
આગી સવેતે ખજાર આપવામાં આવે છે કે સતે	૧૬૩૦ના	મુજદરશાહના	વાતમાં વાતો
આગી સવેતે ખજાર આપવામાં આવે છે.	આગી પાન	આગી પાન	પા પાન
કરી તે નીચે મુજબ રાખવામાં આવે છે.	કરી પાન	કરી પાન	કરી પાન
મુદત	૩. ૮૦	૩. ૮૦	૩. ૮૦
આખું વર્ષ	૩. ૪૦	૩. ૪૦	૩. ૪૦
૭ માસ	૩. ૨૫	૩. ૨૫	૩. ૨૫
ત્રણ માસ	૩. ૧૨	૩. ૧૨	૩. ૧૨
એક માસ	૩. ૧૨	૩. ૧૨	૩. ૧૨

ઈનામપત્રક

અમદાવાદ જિલ્લો

અવાણીયા	કિષાખ્યામ ભાઈશંકર ડાળીદાસે	૧-૮-૦	સાકર વહેંચી.
	દરજી રૂપુ દરખાએ	૧-૦-૦	"
	કુંભાર રણજીડ પીતાબરે	૧-૦-૦	"
	તાલુકદાર કસળસિંહ રાસા-ભાઈએ	૨-૦-૦	"
ભોયણી	પા. અંબારામ રામદાસે	૧૫-૦-૦	વિદ્યાર્થીઓને જમાડયા.
	રેઇઝન મારતર કેશવલાલ વિ-દ્યારામે	૨-૦-૦	પતાસાં વહેંચ્યાં.
	મોદી મણીલાલ મગનલાલે	૧-૦-૦	"
	મામના દરખાર તરફથી	૧-૦-૦	સાકર વહેંચી.
કુળડચલ	પંડયા મણિલાલ મગનલાલે	૨-૦-૦	ગંને રફલોમાં પતાસાં વહેંચ્યાં.
પરબડી	તગરીના કોઠ કરસનદાસ વં-દાવનદાસે પોતાના ભાઈની પાછળ	૧૫-૦-૦	રફલને ધડિયાળ ભેટ આ-પ્યું તથા સાકર વહેંચી.
શિલજ	મિ. ગણપતરામ જોશંકર મહેતાજીએ રફલ કમિટીના મેમ્બર મૂળચંદ્રભાઈ દાનમુંગે	૨૧-૦-૦	વિદ્યાર્થીઓને જમાડયા.
		૨૧-૦-૦	"
વિરમગામ	પત્થર મરજીદની જમામત તરફથી	૫૦-૮-૦	હિફુ રફલના વિદ્યાર્થીઓને જમાડયા.
જુંડલ	પા. હવાભાઈ વદાનદાસ તથા પા. ઘનાભાઈ ગોકળદાસ તથા પા. હરિભાઈ હુલદાસે	૧-૦-૦	પતાસાં વહેંચ્યાં.
કોઠ	મિ. મોહનભાઈ ખોડાભાઈએ	૧૫-૦-૦	ત્રણે રફલોમાં રેવડી તથા ફેરિ વહેંચી.
	મિ. દાળજી જોરાભાઈએ	૫-૦-૦	ત્રણે રફલોમાં સાકર વહેંચી.
	મિ. મોહન વશરામે	૪-૦-૦	રફલોમાં છોકરાઓને દૂધ પાપું.
	સાણુંદ અને કોઠ રેટનાં મે. કોઠાર સાહેબોએ	૧૫-૦-૦	ગરીબ વિદ્યાર્થીઓને ૧૩ છત્રીઓ આપી.
કુળડચલ	મિ. મોતીભાઈ દેસાઈભાઈ મટેલે તથા મિ. ડાળીદાસ ગોવિંદભાઈ પટેલ	૪૦-૦-૦	મુખ્ય રફલ તથા કન્યા-શાળાની આળાઓને જમાડી.
અડવાળ	તાલુકદાર પયુલા ધીરસંગજીએ	૪-૦-૦	પતાસાં વહેંચ્યાં તથા વિ-
		૫-૦-૦	દોતેજ રફલમાં આપ્યા.
વિરમગામ	દેસાઈ ઈરમાઈલ દાદાભાઈએ	૨-૦-૦	હિફુ રફલમાં મિદાઈ વહેંચી.

બગોદરા	ગઢવી સયાભાઈ વાઘાભાઈએ	૭-૦-૦	વિદ્યાર્થીઓને જમાડ્યાં.
	પા. ગાંડાભાઈરામાભાઈ મેસ્વરે	૫-૦-૦	ગોળ તથા સાકર વહેંચી.
	મુખી ગણભાઈ ફડીલાઈએ	૨-૦-૦	દૂધપેંડા વહેંચ્યા.
	"	૬-૦-૦	વિદ્યાર્થીઓને જમાડ્યાં.
હીંગપુર	હાથીજળના " શેઠ જુદરદાસ	૬-૦-૦	ખંતે રૂઢોનાં લોકડશી
	રણછોડે		લાકુ વહેંચ્યા.
કુણપુર	મુખી મોતીદાસ મનોરદાસે	૧૫-૦-૦	વિદ્યાર્થીઓને જમાડ્યાં.
	ચોટીયાત મેમા દેસજે	૧૫-૦-૦	"
છેદોડા	શાહ ગીરધરલાલ હાથીભાઈએ	૨-૧૨-૦	લોકડશી લાકુ વહેંચ્યા.
	"	૧૨-૦-૦	વિદ્યાર્થીઓને જમાડ્યાં.
	મિ. ઇશ્વરલાલ દેવચંદ તથા	૧૨-૦-૦	"
	મંગળદાસ ડાહ્યાભાઈએ		
	મિ. ઇચ્છનલાલ વીરચંદે	૧૨-૦-૦	"
વાંઝુકડ	શેઠ ગ્રેમચંદ રતનજીએ	—	ખંતે રૂઢોનાં વિદ્યાર્થી- ઓને જમાડ્યાં.
વળાદ	વૈષ્ણવગરનોએ પોતાના સાધુ	૫૦-૦-૦	"
	મોરલીધરના મરણ નિમિત્તે.		

એડા જિલ્લો.

આમોદ	પા. સોમાભાઈ કાળીદાસે	૨૫-૦-૦	છોકરા તથા છોકરીઓને જમાડ્યાં.
કનીંગ	દાદોગામના મિ. લાલદાસ	૧૦-૦-૦	પિત્તળના ધ્યાલા વહેંચ્યા.
આંત્રોલી	મોરારદાસ દક્કરે		
	આટરના નાથાભાઈ મથુર-	૧૦-૦-૦	ળાજાઓને ,,
	લાઈ પટેલે		
	"	૧-૦-૦	ભરતગુંથણ માટે આપ્યો.
	આટરના મુખી નાથાભાઈ	૧-૦-૦	કન્માફેજવણીમાં આપ્યો.
	સોમાભાઈ પટેલે		
છીપડી	મુખી અમરસીંગ ભુપતસીંગ	૭૫-૦-૦	રૂઢના વિદ્યાર્થીઓને જ-
	સ્વ. શાહ અંબાલાલ નાથા-		માડ્યાં.
	જીની હિતરક્રિયા નિમિત્તે		
પીઠાઇ	અકલાસના પટેલ સોમાભાઈ	૧૨-૦-૦	રકાહિટકંડ, પરખ, ચરીખ
	અંબાઈદાસે પોતાના ભાઈ-		છોકરાને ચોપડીઓ,
	ના લગ્ન પ્રસંગ નિમિત્તે		પતાસાં, ળાજાઓને ર-
			દાખી ધ્યાલા વહેંચ્યા.
વણસોલી	અકલાસના પા. અંબાલાલ	૧૧-૦-૦	વિદ્યાર્થીઓને જર્મનના ધ્યા
	મેચરભાઈએ		લા તથા પતાસાં વહેંચ્યાં.
	નેપી પ્રાણલાલ હીરાલાલે	૧૧-૦-૦	વિદ્યાર્થીઓને જમાડ્યાં.
	પોતાના પિતાશ્રીના મરણ		
	નિમિત્તે.		

લયાલ	આઈ દિવાળી પા. છવા ક-	૧૨-૦-૦	વિદ્યાર્થીઓને જમાડયા.
	લાંછુની વિધવાએ		
	પા. શંકરભાઈ રણછોડભાઈએ	૦-૮-૦	પતાસાં વહેંચ્યાં.
ત્રાજ	મિ. અંબાલાલ લક્ષ્મીદાસ પટેલે	૩૦-૦-૦	વિદ્યાર્થીઓને જમાડયા.
	મિ. મોતીભાઈ દેશાઈભાઈ પટેલે	૩૦-૦-૦	"
	મિ. મણીલાલ નરસીભાઈ પટેલે	૩૦-૮-૦	"
	મિ. ચતુરભાઈ ગીરધરભાઈ પટેલે	૨૫-૦-૦	"
	મિ. હાથીભાઈ વાઘજીભાઈ પટેલે	૨૫-૦-૦	"
	મિ. બહેચરભાઈ વાઘજીભાઈ પટેલે	૨૫-૦-૦	"
	અમદાવાદના મળજાંકર ચૂનીલાલ જોષીએ પોતાના લગ્નપ્રસંગે	૧૫-૦-૦	ધાત્રા તથા પતાસાં વહેંચ્યાં.
વાંદવાળી	ડા. સાહેબ છોટાભાઈ ખુશાલભાઈ પટેલે પોતાના પત્નિ ગુજરી ગયાં તેમના અભ્યાસે	૧૭-૦-૦	કન્માશાળામાં ઘડિઆળ ભેટ આપ્યું.
રદણ	પીઠાઈના પા. મોતીભાઈ દેશાઈભાઈએ પોતાના પુત્રના લગ્ન પ્રસંગે	૭-૦-૦	પરજામા તથા બાળાઓને જર્મનના ધાત્રા તથા
	"	૩-૦-૦	છોકરાઓને પતાસાં વહેંચ્યાં.
ઉત્તરમંડા	જોષી મગનલાલ જોશીએ પોતાની પુત્રીના લગ્ન પ્રસંગે	૧૭-૦-૦	બાળાઓને પિતૃજાના ધાત્રા તથા મિદાઈ વહેંચી.
સણાલી	મિ. ખોડાભાઈ રણછોડભાઈ પરમારે	૨૦-૦-૦	રફલના વિદ્યાર્થીઓને જમાડયા તથા પતાસાં વહેંચ્યાં.
	મિ. ભુલાભાઈ જગજીભાઈ વાળદે	૨૫-૦-૦	રફલના વિદ્યાર્થીઓને જમાડયા.
	મિ. અમૃતલાલ કાળીદાસ શાહે	૨૨-૦-૦	તથા પતાસાં વહેંચ્યાં.
સુરકવા	બારેયા શીવાભાઈ ઝેરાભાઈએ	૨૫-૦-૦	વિદ્યાર્થીઓને જમાડયા.
હમીદપુરા	બારેયા છાભાઈ છાભાઈએ	૨૨-૦-૦	"
	ઝેચરીના પટેલ વૃજભાઈ જોરાભાઈએ	૧૫-૦-૦	"
નાપાડ	આઈ દિવાળી પા. આશાભાઈ રણછોડભાઈની વિધવાએ	૧૫૦-૦-૦	"
	પા. શંકરભાઈ વાઘજીભાઈ તથા	૧૫૦-૦-૦	"
	પા. જીભાઈ વાઘજીભાઈએ મળી		
	પા. ઉમેદભાઈ કાળીદાસે	૪-૧૪-૦	એશિઆખંડનો નકશો લાવી આપ્યો.
	પા. ઉમેદભાઈ કાળીદાસે ચી. કાન્તિલાલના રમરણાયે	૪-૧૨-૦	અમેરિકાખંડનો નકશો લાવી આપ્યો.

નાપાડ	પા.મોતીલાલ દાગડલાલના સ્મરણાર્થે પા.વાઘડલાલએ ગામલોડો તરફથી અગરસ્ટેટના દા. ચાવર ખા નજીએ	૫-૮-૦૦	આફિકાઈનું નકશો ત્રાવી આપ્યો.
		૫-૦-૦૦	પુસ્તીનો નકશો "
		૫-૦-૦૦	પતાસાં વહેંચ્યાં.
ચીખલોડ	પટેલ શતાલાલ મથુરલાલએ	૧૮-૦-૦૦	વિદ્યાર્થીઓને જમાડ્યા તથા પતાસાં વહેંચ્યાં.
	પટેલ શંકરલાલ બૂલાલાલએ	૧૨-૦-૦૦	વિદ્યાર્થીઓને જમાડ્યા.
આંત્રોલી	ભટ્ટરાના પટેલ નાથાલાલ મથુરલાલએ	૫-૦-૦૦	મિદાલ તથા પતાસાં વહેંચ્યાં તથા ફંડમાં આપ્યા.
સુરકુવા	મિ. અન્નાલાલ બાબરલાલ પટેલે	૨૫-૦-૦૦	વિદ્યાર્થીઓને જમાડ્યા.
	મિ. કાળીદાસ મહીજીભાઈ પટેલે	૨૧-૦-૦૦	છોકરીઓને પ્યાલા રકાબી તથા બાળાઓને એપ્રિલો વહેંચી.
દેવધી-વણસોલ	બારૈયા બાવાજી બનાજીએ	૬-૮-૦૦	વિદ્યાર્થીઓને જમાડ્યા.
	ખાટ બાબરજી રણજીજીએ	૧૦-૦-૦૦	
નાપાડ	દોકર સાહેબ બળવંતસિંહજી હોસિલજીની પુત્રીના લગ્ન પ્રસંગે અગરના દોકર માહેબે	૧૮-૦-૦૦	કન્યાશાળામાં ધરિઆળ બેટ આપ્યું તથા મિદાઈ વહેંચી.
માલલગ	રેડના દોકર મોતીલાલ ગીરધરદાસે	૭-૦-૦૦	પિતળના પ્યાલા વહેંચ્યાં.
	"	૪-૦-૦૦	ધરિઆળ લાવવા સાથે ફંડમાં આપ્યાં.
	"	૧-૦-૦૦	પતાસાં વહેંચ્યાં.

મેસર્મ કાંતિલાલ ને સોમેશ્વર કૃત:-

નવીન બાળનામું

પાંડ્યપુસ્તક

ધરતું નામું

દોકર દોકરીના ચોક્ક વો. માટે, તરીકે
બાળભાષા, બાળશૈલી, ક્રમિકપાઠો, મંજુર
ને પુખ્ત ઉદાહરણો,

કિં. રૂ. ૦-૨-૬.

કન્યા વ. કા. તથા વો. ૫-૬ માટે,
બહેનોની દ્રષ્ટિનિહિત લખાણો,
અરવાયાં સુધીની સમજૂતી પાઠ,

કિં. રૂ. ૦-૪-૬.

નવીન બાળ ભૂમિતિ:-સરળ આકૃતિ, પ્રશ્નોને ક્રમિક શૈલીથી ધોરણવાર લાગે ચોથું ચાર આના, ત્રીજું ત્રણ ત્રણ આના. વહેલું બા. ૫. અઢી અઢી આના.

નવીન બાળ સુખગર્ભિણી:-મણિવને ઉપયોગી નવા અભ્યાસક્રમ પ્રસાળે ભાગો, ચોથું, ત્રીજું, બીજું ફરેકના ત્રણ ત્રણ આના; પોસ્ટલ મોકલનારને નમુનો મફત.

લખો:-ઈશ્વરલાલ મગનલાલ શાહ, બુકસેલર એન્ડ પબ્લિશર

શાહપોર, મુરત.

શાળાપયોગી] નવું પુસ્તક [ઉત્તમ અભિપ્રાયો

બાળભૂમિતિ અને નામું- કીમત રૂ. ૦-૨-૦

(બાળવર્ગીયો યોગ્ય ધોરણ સુધીના અભ્યાસક્રમ મુજબ)

કર્તા: ડૉ. જી. લોન્ગવૂડી, (માઇ હેલ્થસ્ટેડ, યાર્ક પી. ટ્રેનિંગ કોલેજ, અમદાવાદ.)

આ અમુક્ય પુસ્તક પ્રગટ કરીને લેખકે કેળવણીની ઘણી મોટી અને ઉમદા સેવા બતાવી છે. —સાદિત્ય

ભૂમિતિ 'નવા' અથવા વિષયને સંદેશો અને સચિત્ર કેમ બનાવી શકાય તે આ પુસ્તક ઉપરથી શિક્ષકોને સમજશે. —રામાજીજીવન

બાળકો અને શિક્ષકો બંનેને તે ઉપયોગી છે. —મુસ્તકાલાય

પ્રાયશ્ચિત્ત શાળાઓમાં આ પુસ્તક વસાવવા હાયક છે. —સોનવર્તમાન

વિષય પરત્વે સરસ અનવાજી પાઠ્યુ છે. —સુષક

અમારાં શાળાપયોગી બીજાં પાઠ્યપુસ્તકો

મુવઈ ઇલાકાના સરકારી કેળવણીખાતાએ પાઠ્યપુસ્તક તરીકે મંજૂર કરેલું મુખારેલા નવા અભ્યાસક્રમ પ્રમાણે પુખ્ત આદર્શિયો અને વ્યાવહારિક હેતુદરજો- થી શરૂ

નવીન અનુક્રમણિત

ભૂમિતિ સાથે, યોગ્ય ધોરણ માટે [અથવા તથા હાઈસ્કીઓ બંનેને ઉપયોગી]

કીમત રૂ. ૦-૫-૦

પાઠ્યપુસ્તક તરીકે મંજૂર થયેલું

કુમાર ગણિત-ભાગ બીજો

[યોગ્ય અને પાંચમા ધોરણ માટે]

નવી મુખારેલી પાંચમી આવૃત્તિ કીમત રૂ. ૦-૮-૦

પાઠ્યપુસ્તક તરીકે મંજૂર થયેલું

નવીન દ્વિતીયે જ.ન.એડું

સરલ દેશીનામું

કીમત રૂ. ૦-૨-૬

વાપરનારોએને બહુ જ પસંદ પડ્યું છે.

પાઠ્યપુસ્તક તરીકે મંજૂર

સરલ બાળપોથી (બારમી આવૃત્તિ)

કીમત રૂ. ૦-૨-૦

અમારા અર્ધાં પુસ્તકો શિક્ષણસાધના નિષ્ક્રમેને અનુસરીને ક્રમિક અને ધોરણવાર તૈયાર કરેલા છે, તેથી શીખવવાને ધ્યાન આપીને બતાવ્યાં છે.

એક વખત વાપરીને ખાતરી કરો. સાર્ગીરી નક્કોમા માર્ક કમિશન. અર્ધાં:

ડાહ્યાભાઈ લુખસીદાસ લોન્ગવૂડી, દેશીની પેળ, મુમ્બઈ, અમદાવાદ

શાળાઓ માટે મુદર સાધન

પાઠ્યપુસ્તક તરીકે મંજૂર થયેલું

કન્યા ગણિત-ભાગ પહેલો

[બાળવર્ગીય ત્રીજા ધોરણ સુધીનું]

કીમત રૂ. ૦-૮-૦

નવા અભ્યાસક્રમને અનુસરી પાંચમી

આવૃત્તિમા બાળભૂમિતિનો વિષય વધાર્યો છે. —વાસાનાઓએ તેા આ જ ગણિત વાપરતું નેત્રએ.

કેળવણીખાતાએ મંજૂર કરેલ

નવિતના નવા અભ્યાસક્રમ પ્રમાણે

યોગ્ય ધોરણ માટે

કુમાર ગણિત [ભાગ ૧ નું] રૂ. ૦-૩-૬

ભૂમિતિ-ધોરણ યોગ્ય રૂ. ૦-૧-૬

કુમાર ગણિત [ભૂમિતિ સાથે] ૦-૫-૦

સરકારી કેળવણીખાતાએ પાઠ્યપુસ્તક

તરીકે મંજૂર કરેલાં બીજાં ધોરણવાર

ગણિતો

કુમાર ગણિત - ધોરણ પાંચમું

કુમાર ગણિત - ધોરણ છઠું

દરબની કીમત રૂ. ૦-૫-૦ છે

નવીન યોગના

સરલ બાળપોથીનાં દાર્દની પેટી

કીમત રૂ. ૦-૮-૦

સ્કૂલબુકો પર ભરપુર કમિશન મેળવો

તમામ જાતની સ્કૂલોમાં ચાલતી અંગ્રેજી તેમજ ગુજરાતી ટેક્સ્ટબુકો પર ભરપુર કમિશન મેળવવું હોય તો અમારું ટેક્સ્ટબુકોનું કમિશન દર્શાવતું 'પ્રાઈવેટલીસ્ટ' મંજૂરી ખાતી કરો.

વળી અમારે ત્યાં :—નિશાળોમાં ચાલતી ગુજરાતી તેમજ અંગ્રેજી દરેક દરેક બુકસ મળે છે. ટેક્સ્ટબુકો પર સારામાં સારું કમિશન મળે છે. તમારી સગવડ સમયાવાર્તા મુદત ને સ્વચ્છ માત્ર જરૂરયાનથી ને છૂટક મળે છે. પુસ્તકો ઉપરાંત સ્કૂલોને લગતો સ્ટેશનરી સામાન પણ સરતોળ મળે છે. માટે ખીજેથી પુસ્તકો ખરીદતાં પહેલાં તમારા જુના, ગણીતા ને વિશ્વાસ-પાત્ર સ્થળની પહેલી મુલાકાત લો.

ટેક્સ્ટબુકોના જનરલ વ્યાપારી
બુકસેલર રણછોડલાલ મોતીલાલ શાહ

ગાંધીરોડ-અમદાવાદ.

પાઠ્યપુસ્તક તરીકે મંજૂર

લાકડવાળાના ગણિત તરીકે ગુજરાતી જનતામાં મશહૂર થએલું

અં ક ગ ણિ ત

— પ્રાથમિક શાળાનાં પહેલાં ચાર ધોરણો માટે —

: તમા અભ્યાસક્રમ પ્રમાણે સુધારનાર :

શ્રીયુત મણિલાલ ગોવિંદલાલ શાહ

ખા. એ, એસ. ડી. સી. ડી.

શિક્ષક, મહાલક્ષ્મી ટ્રેનિંગ કોલેજ, અમદાવાદ.

:: કેટલીક વિશિષ્ટતાઓ ::

દરેક ધોરણ માટે ગણિત તથા ભૂમિતિના બુદ્ધ વિભાગો. પદ્ધતિસરની ક્રમિક સમજાવટ અને શિક્ષકો માટે જરૂરી મૂલ્યનો. સાધનોની માર્ગસૂચક યાદી અને ૧૫૦ થી વિશેષ આકૃતિઓ. મુદત સ્વેચ્છિક કાગળ પર આકર્ષક છૂટક છાપકામ પાછી ખાંધણી.

* મૂલ્ય તમારું આપના *

: વધુ વિગત મા તમામની નકલ માટે લખો :

મેસર્સ કરમનદાસ નારણદાસ એન્ડ સન્સ બુકસેલર, મુરત.

નવાં પુસ્તકો

સુ. ઇ. કેળવણીખાતાએ પાઠ્યપુસ્તક તરીકે મંજૂર કર્યું છે.

વ્યાકરણના સહેલા પાઠો

પુસ્તક ૧

(વિષય-આકરણ અમૃતલાલ દવે)
બી. એ. એસ. પી. સી. ડી.

વ્યાકરણ પશુ લખાયા છે પરંતુ તેમાં વિદ્યાર્થીઓ રસ લઈ શકતા નથી; પરંતુ આ વ્યાકરણની રચના સરળતા અને સૈદ્ધાંત એવા સુંદર છે કે બાળક મુશ્કેલીના સિવાય આ કઠિન વિષય સહેલાઈથી અભણ કરી શકે છે. વિદ્યાર્થીઓનો બોલો સહેલો કરવા ખાતર આ વ્યાકરણ પહેલી તકે દરેક સ્કૂલોમાં લખાયેલ હરેક જોઈએ.

પુસ્તક ૧ કુ ૦-૩-૦

" ૨ જુ ૦-૪-૦

સુ. ઇ. સરકારી કેળવણીખાતાએ મંજૂર કરેલો

ગુજરાતી એટલાસ

પુષ્કળ જુગોળની વ્યાખ્યાઓના

નકશા—

ઐતિહાસિક ચાર નકશા

ઉપરાંત

કલાઈ પછી ભૌગોલિક થએલા

ફેરફારો સાથે અને નવી રેલવે

સડકો સાથે આ છેલ્લામાં

છેલ્લો એટલાસ છે.

કિંમત ૦-૧૨-૦

છાકરાઓ માટે

વર્નાક્યુલર પ્રવેશક

આ પુસ્તકમાં વર્નાક્યુલર ફાઈનલ પરીક્ષાના બધામ વિષયો વિસ્તારથી અને સરળ પદ્ધતિથી આપેલા છે. આજ સુધીના પ્રશ્નો આવી જાય છે. બીજાં જુની દબથી વખાણેલા અને અશુદ્ધ પુસ્તકો ખરીદના કરતા આ પુસ્તક ખરીદી પરીક્ષા પહેલેજા વધે પામ કરી શકાશે.

કિંમત ૨-૨-૦ ઉચિત્વાન સાથે.
વર્નાક્યુલર પ્રવેશકનો વધારો
(૧૯-૦-૩૧ ના પ્રશ્નો) ૦-૪-૦

કન્યાઓ માટે

ફાઈનલ શિક્ષિકા

કન્યાઓની ફાઈનલ પરીક્ષા માટે સંપૂર્ણ અભ્યાસક્રમન અનુસરી આ એકજ પુસ્તક તૈયાર થએલું છે. આ પુસ્તકથી દરેકને સંતોષ થએલો છે. દરેક દરેક વિદ્યાર્થીનીઓએ પરીક્ષા પાસ થવા માટે આ પુસ્તક પહેલી તકે ખરીદવું જરૂરનું છે. તેમાં આજ સુધીના પ્રશ્નો આવી જાય છે.

કિંમત ૧-૧૨-૦

હિંદનો સંપૂર્ણ ઇતિહાસ

પરીક્ષાની બદલાયેલી પદ્ધતિ અનુસર તૈયાર કરવામાં આવેલા છાકરાઓ અને વિદ્યાર્થીનીઓના બધા જોતા પ્રશ્નો સાથે આ ઇતિહાસ તૈયાર થએલો છે અને પાસ થવા માટે આ પુસ્તક પહેલી તકે ખરીદી લેવું ધણ જરૂરનું છે.

કિંમત ૦-૧૧-૦

ગુજરાત સાહિત્ય મંદિર: રીસીસેલ, અમદાવાદ.

ઇનામ માટે વર્ગીકૃત યાદી:

ધોરણ સાતમું:—કુરસદ ૦-૪-૬; બાળવિદ્યાર (૧) ૦-૧૨-૦; પ્રહ્લાંડનો બેઠ ૩-૮-૦; બાળવિદ્યાર (૨) ૦-૬-૦; પારંસમણીની શોધ ૨-૦-૦; પાંડવ ગ્રન્થ નિવાસ ૦-૧૨-૦; અખો ૦-૪-૮; જગતની ધર્મશાળામાં ૦-૧૦-૦.

ધોરણ છઠું:—ટોલરોયની ઉવાર્તા ૦-૫-૦; મિઆઉ ૦-૧-૦; બૂલબૂલામણી ૦-૧-૦; બલિદાન ૦-૫-૦; મેઘધનુષ ૦-૪-૮; કોલસા કાકા ૦-૫-૦; દેવી ચૌધરાણી ૧-૮-૦; મધપૂડો ૦-૧૨-૦.

ધોરણ પાંચમું:—બીજમ ૦-૪-૦; જયજયજય ૦-૬-૦; સખરસ ૦-૩-૦; બીરબલનો બાંધુ ૦-૮-૦; કીર્તિસ્તંભ ૦-૪-૦; ખરેખરી વાતો ૦-૩-૦; પુરતકાલય ૦-૨-૦; રસિદની પેટી ૦-૪-૦.

ધોરણ ચોથું:—બંજાળી બીરબલ ૦-૬-૦; મૂરખરાજ ૦-૮-૦; કસુંબર ૦-૩-૦; સવાકાની આપવીતી ૦-૧-૦; બાળ કાયરી ૦-૩-૦; ખોરી ખોરી વાતો ૦-૪-૦; પ્રાણીપુરાણ ભા. ૨ ૦-૪-૦;

ધોરણ ત્રીજું:—અકુલ ૦-૬-૦; નીલમ ૦-૬-૦; ધૂપરાળી ૦-૪-૦; સોનાકુમારી ૦-૪-૦; સારંગીવાજો ૦-૨-૦; ખરશીપુરી ૦-૪-૦; મોતીના દાણા ૦-૫-૦; રિસ્ટિટિછી ૦-૪-૦; તોફાની ટિપુડો ૦-૬-૦; જાદુઈ દાર ૦-૪-૦.

ધોરણ બીજું:—કેરીનાં બજ્યાં ૦-૩-૦; મોસાળની મોજ ૦-૩-૬; નવનીત ૦-૩-૦; ગધેડાનું રાજ ૦-૧-૦; રમકડાંની કુકાન ૦-૧-૦; સિપાઈ દાદા ૦-૨-૬; મકનો મરતાનો ૦-૧-૬.

ધોરણ પહેલું:—મોપગાંની ચતુરાર્થ ૦-૪-૦; હાથી ધમધમ ચાલે ૦-૧-૦; નવનીત ૦-૩-૦; હાડ કાબો ૦-૪-૦; વાધોનું વન ૦-૪-૦; એક હતો કુતરો ૦-૪-૦; પ્રાણીપુરાણ ભા. ૧ ૦-૩-૦.

કન્યાઓ માટે:—ખાંમણાં ૦-૫-૦; ઝંટરી ૦-૬-૦, કાકી ૦-૩-૦, દરેક સ્ત્રી વાંચે ૦-૩-૦, અધીગના ૦-૪-૦.

આ તમામ પુસ્તકો મંજુર છે. લખો:—

ગાંધીવ સાહિત્ય મંદિર કેળાંપીઠ, સુરત

પ્રાથમિક શાળાનાં અંકગણિત

ભાગ ૧ હો : પદ્ધતિવિભાગ અને અભ્યાસવિભાગ [શિક્ષકો માટે]

બાળવર્ગ અને પહેલા ધોરણ માટે. ૦-૭-૦

ભાગ ૨ જો : પદ્ધતિવિભાગ. [ધોરણ બીજા, ત્રીજા, ચોથાના શિક્ષકો માટે] ૦-૮-૦

ભાગ ૩ જો : અભ્યાસવિભાગ : [માત્ર વિદ્યાર્થીઓ માટે]

ધોરણ ૨ જુ : રૂ. ૦-૨-૬

ધોરણ ૩ જુ : રૂ. ૦-૩-૦

ધોરણ ૪ જુ : રૂ. ૦-૩-૦

૬. મફતઃ ધોરણવાર મામદી પદ્ધતિ પ્રત ઉપર પદ્ધતિવિભાગનું પુસ્તક

ગુજરાતી જૂગોળ કર્તા-૧ નબાર્ડ લ'નુબાર્ડ પટેલ ૦-૪-૦

મુંબઈ હતાશની જૂગોળ } કર્તા પ્રીતમરાય નગરાય દેમાઈ ૦-૫-૦

હિંદુસ્તાની જૂગોળ } ૦-૫-૦

ગર્ભારથી ગુજરાતનો ઇતિહાસ. દસમુખગમ સુનીવાન ત્રિવેદી ૦-૮-૦

હિંદુના ઇતિહાસનું પ્રથમ દર્શન બાબુભાઈ લક્ષ્મીભાઈ કાઠ ૦-૧૨-૦

શાળાપંચોગી હિંદુસ્તાનનો ઇતિહાસ (ગણ્યમધ્યમ માથે) ૦-૮-૦

કર્તા—મગનલાલ ભાણેકાલા ધોળકીઆ.

વેપારગિનાન અને દેલીનામુ કર્તા—કુર્ગોશ કર સિરક કર પાસિક. ૦-૬-૦

ગુજરાતી કોપિયુક નંગ ૧ થી ૫ દરેકની કિંમત . ૦-૧-૬

ગુજરાતી કોપિયુક નંગ ૧ થી ૨ દરેકની કિંમત . ૦-૧-૬

નરુનાની પત્રિકા મંગાવો.

વળો—મેનેજર, ધી ગુજરાત એડિએન્સા બુકરીયો,

ગતપોલને નાદે, ગીચીરક, અમદાવાદ.

સુદેવ, સસ્તા, કૃમિક ગોળનાંવાળાં, વિદ્યાર્થીને ગમતાં, ઉત્તમ પુસ્તકો
 ! ઘણી સંસ્થાઓ પાઠ્યપુસ્તકો તરીકે ચલાવે છે !
 * સુખર્ષ હતાકાના સરકારી ફેળવણીખાતાએ તેમજ પશ્ચિમદિશ બેનરિસએ *
 પાઠ્યપુસ્તક, ઇનામ કે લાઈસેન્સ તરીકે મંજૂર કર્યાં છે.

* કુમારગણિત ભાગ પહેલો x
 [ભૂમિતિ સાથે, રૂ. ૦-૬-૦]
 નવી ૮ મી આવૃત્તિ.
 નવા અભ્યાસક્રમે અતુરપ ભૂમિતિ
 તેમજ બીજા વધારા સાથેનું બોજકાને
 અતિશય ગમ્યું છે !

* કન્યાગણિત ભાગ બીજો x
 [ભૂમિતિ સાથે, રૂ. ૦-૧૦-૦]
 નવી પાંચમી આવૃત્તિ
 ચોથા ધોરણથી કોલેજ સુધીના
 બાળાઓ માટે. વ. ફા. પરીક્ષાના પ્રશ્નો
 સાથેનું. બાળાઓને અતિશય ગમ્યું છે !

* કુમારગણિત ભાગ પહેલો સ x
 [નવા અભ્યાસક્રમ પ્રમાણે સુધારેલી ચોથી આવૃત્તિ, ભૂમિતિ સાથે, રૂ. ૦-૬-૦]
 [ત્રીજા ધોરણ સુધીના છાત્ર તથા છાત્રીઓ જાને માટે ઉપયોગી]

નવા અભ્યાસક્રમ પ્રમાણે ધોરણવાર ગણિતો
 * અનકાગણિત ધોરણ બીજું x [કુમારગણિત ધોરણ બીજું] રૂ. ૦-૪-૦
 [ભૂમિતિ સાથે, બી. આ., છાત્ર તથા છાત્રીઓ જાને માટે ઉપયોગી]

* અનકાગણિત ધોરણ ત્રીજું x [કુમારગણિત ધોરણ ત્રીજું] રૂ. ૦-૪-૦
 [ભૂમિતિ સાથે, બી. આ., છાત્ર તથા છાત્રીઓ જાને માટે ઉપયોગી]
 * અનકાગણિત ધોરણ ચોથું [કન્યાગણિત ધોરણ ચોથું] રૂ. ૦-૪-૬

[ભૂમિતિ, વિભાજ અને નામા સાથેની આવૃત્તિ]
 * અનકાગણિત ધોરણ છઠું x [છાત્રોઓના છઠાં ધોરણ માટે] રૂ. ૦-૫-૦
 બીજા પુસ્તકો

* અનકાનામું ભાગ પહેલો x [ધરતો દિગ્માળ, બી. આ.] રૂ. ૦-૩-૦
 [ધો. ૪, ૫ ને ૬ ના છાત્ર તથા છાત્રીઓ જાને ઉપયોગી]

* અનકાનામું ભાગ બીજો x [દુકાનનો દિસાળ, ૫. આ.] રૂ. ૦-૪-૦
 [ધોરણ ૭ તથા વ. ફા. પરીક્ષાના વિદ્યાર્થીઓને ઉપયોગી]

* અનકાભૂમિતિ ભાગ પહેલો [નવા અભ્યાસક્રમ પ્રમાણે] રૂ. ૦-૨-૦
 [બોજવર્ગથી ત્રીજા ધોરણ સુધીનાં છાત્રોએને ઉપયોગી]

* અનકાભૂમિતિ ભાગ બીજો [નવા અભ્યાસક્રમ પ્રમાણે] રૂ. ૦-૨-૦
 [ચોથા ને પાંચમા ધોરણનાં છાત્રોએને ઉપયોગી]
 * સરલ બ્રાજપોથી x ૧૨ મી આવૃત્તિ, રૂ. ૦-૧-૦ નામ તેવાનું ગુણ્ય છે.]
 ટીપ્પણ:-વાપરનારાં મુદ્રકો વળાણે છે. એકવાર મંગાવી ખતરી કરો. નકલો માં
 નીચેને શીર્ષાએ સજો. સાફ કમિશન ને બીજી ઘણી અનુકૂળતા.

રતનશી પુરુષોત્તમ અનકા

હેડમાસ્ટર, મેરીયાઉન મેગોરિયાન ટ્રેનિંગ કોલેજ, બોરસદ.

પુસ્તક ૭૩]

[અંક ૪

Gujarat School Paper

ગુજરાત શાળાપત્ર

એપ્રિલ સને ૧૯૩૪

“નવા જમાનામાં નવા મુદ્દારા અને પ્રગતિમાન માણસની
વહેર પડે છે. દુનિયા આગળ વધે છે, અને તેથી આપણા આપ-
ણાના વખતમાં જે રીતરિવાજો તથા કાયદો ઉત્તમ ગણાતા હતા
તે હવે નિરુપયોગી નીવડે છે, અને અદ્યતન આપણા મૃત્યુ પછી
સત્યતા દઢ અને ધીમા વિકાસને લીધે વધારે ડાહ્યા થએલા લોકો
હાલતા કરતાં વધારે સારી યોજના ધરી શકશે.”

કેળવણીખાતાના હુકમથી

તંત્રી અને પ્રકાશક (ઓગસ્ટ ૧૯૨૯ થી)

મૂળજામોઈ હીરાલાલ ચોકસી, એમ. એ.

હેડમાસ્ટર પ્રે. શા. ટ્રેનિંગ કોલેજ, અમદાવાદ.

(મર્યાદક સ્તાયીન રાખ્યા છે)

પા “ગવર્નમેન્ટ જુનિયર” પ્રિન્સિપલ પ્રેમલાલ ઉપન્યાસે આપે

અગામી મે-અમદાવાદ

અનુક્રમણિકા

ક્રમ નંબર	વિષય	પૃષ્ઠ
૧	ગણિતની તાલીમ	૧૫૬
૨	પરીક્ષા કેવી હોવી જોઈએ	૧૬૨
૩	હિંદુ વિજ્ઞાનશાસ્ત્રીઓ અને ભૂકંપ	૧૬૬
૪	મુંબરાતના મીઠાના અગરો	૧૭૦
૫	અમારું દક્ષિણનું પર્યટન	૧૭૫
૬	ગ્રામ્ય મુદ્યારણ	૧૭૬
૭	વાંકળની રાજસલામાં નામ વગેરે અધિકારીનાં કામ	૧૮૪
૮	આરોગ્યને લગતો સંવાદ	૧૮૬
૯	પાઠ્યપુસ્તક, ઇનામ અને લાયબેરી માટે મંજૂર થયેલાં પુસ્તકોની યાદી	૧૯૦
૧૦	ઇનામપત્રક	૧૯૪
૧૧	ખાનગી જાહેરખબરો	૧૯

ભરતભૂમિનો ઇતિહાસ

લેખક : પ્રાણલાલ કીરપારામ દેસાઈ બી. એ. એસ. દી. સી. ડી.

રફલખોડે એડમિનિસ્ટ્રેટિવ એક્સિસર, અમદાવાદ યુનિવર્સિટી લિબ્રેરી.

કિંમત રૂ. ૦-૧૨-૦.

આ પુસ્તક મુંબઈ સરકારના કેળવણીખાતાએ પ્રાથમિક તેમજ માધ્યમિક શાળાઓમાં પાઠ્યપુસ્તક તરીકે અસ્થાવના મંજૂર કર્યું છે. પુસ્તક સંબંધી જાણીતાં વિદ્વાનો અને કેળવણીકારોએ સારા અભિપ્રાય આપ્યા છે.

આ પુસ્તકના સંબંધમાં પ્રખ્યાત દૈનિક પત્ર ‘મુંબઈ રામાયાર’ લખે છે કે “આયાર અગાઉ હિંદના ઇતિહાસના અનેક પુસ્તકો લખાયાં છે, છતાં આ પુસ્તકમાં અનેક વિશેષતા અને નવીનતા છે. શ્રી દેસાઈ મુંબઈ સરકારના કેળવણીખાતામાં શિક્ષક ઉપરાંત હોમીયો ઇન્ડિયન પબ્લિશર તરીકે વિદ્વાનો, શિક્ષક તથા પરીક્ષક એ ત્રણેની મુશ્કેલીઓ મમત્વપૂર્વક હોવાથી તેઓ આ પુસ્તકને ઉપયોગી બનાવી શક્યા છે.

આ પુસ્તક અમદાવાદના પ્રખ્યાત બુકસેલર્સ પાસેથી પણ મળી શકશે.

ગોહનલાલ દામોદર મહેતા બુકસેલર એન્ડ પબ્લિશર-રાજકોટ.

ગુજરાત સાઁક્ષાપત્ર

પુસ્તક ૭૩]

એપ્રિલ ૧૯૩૪

[અંક ૪

ગણિતની તાલીમ

દરેક ઠેકાણે શાળાના અધ્યાસક્રમમાં વાચન, લેખન અને અંક-ગણિત એ ધણાં અગત્યના વિષયો ગણાય છે, અને તેથી તેનું જ્ઞાન ફરજિઆત રાખવામાં આવ્યું છે. મંસારવહેવારના દરેક પ્રસંગે તેની જરૂર પડે છે. મનુષ્યજાતિને વિચાર કે લાગણીના જે ભુદા ભુદા અનુભવ થાય છે તે અમુક લેખી ચિહ્નોદ્વારા દર્શાવ્યાં હોય છે. તેને સાહિત્ય કહેવામાં આવે છે. આ સાહિત્યના ભંડારની કુંચી વાચન છે. આપણા વિચારને લેખનદ્વારા સ્થાયી સ્વરૂપ મળે છે. ગોઠેથી બોલીને, કે વાતચીતદ્વારા આપણે આપણા મનના વિચાર બીજાને જાહેર કરી શકીએ છીએ, પણ જ્યારે તે અમુક લેખી ચિહ્નોદ્વારા દર્શાવવામાં આવે છે ત્યારે તેને કાયમનું સ્વરૂપ પ્રાપ્ત થાય છે, તેથી મનુષ્ય તેની ઇચ્છા મુજબ ગમે તે વખતે તેનો ઉપભોગ કરી શકે છે. મંસારનું કોઈ પણ કાર્ય સંખ્યાજ્ઞાન સિવાય ચર્ચાશકતું નથી. સાદામાં સાદી ક્રિયા પણ સંખ્યાના જ્ઞાન વગર હોતી નથી. બજારમાં કોઈ ચીજ લેવા જઈએ કે ઘર બંધાવતા હોઈએ, કે વેપારની લેવડદેવડ કરીએ તોપણ તેમાં અંકગણિતના જ્ઞાનની અવશ્યા જરૂર પડે છે. આ કારણને લીધે વાચન, લેખન તથા અંકગણિત એ બાળકના અધ્યાસક્રમમાં અગ્રસ્થાન ભોગવે છે.

અંકગણિત વગર દુનિયાનો કોઈપણ વહેવાર યથા શક્યો નથી અને તેથી તે વિષયનું જ્ઞાન બાળકને જરૂરનું છે એ બાબત સ્પષ્ટ છે; પણ તે ઉપરાંત ગણિતના વિષયનો એક મોટો ફાયદો તો એ છે કે તેને લીધે વિદ્યાર્થીની બુદ્ધિને યોગ્ય તાલીમ મળે છે. તાલીમનો અર્થ સારી ટેવ થાય છે. દરેક વિષયના જ્ઞાનના લીધે વિદ્યાર્થીની અમુક શક્તિ કસવામાં આવે છે અને તેથી તે નવું કામ કરવાને સશક્ત થાય છે. ત્યારે કોઈપણ જાતનું કામ એકસાઈથી સરળ રીતે થાય છે ત્યારે તેની તાલીમ મળી છે એમ કહેવામાં આવે છે. દરેક ધંધાદારી મનુષ્યમાં વારંવાર કામના મહા-વગરને લીધે આવી યોગ્યતા આવે છે. એકજ કામ ઘણી વખત કરવાથી મગજમાં તેનો એક પ્રકારનો ચીલો બંધાય છે, એટલે બીજા શબ્દમાં કહીએ તો તેની ટેવ પડે છે. આ કારણે લીધે દરેક કારીગર પોતાનું કામ સરળતાથી ટુંકી મુદતમાં બરાબર રીતે કરી શકે છે. વિદ્યાર્થીની બુદ્ધિને આવી જાતની તાલીમ ગણિતના જ્ઞાનથી મળે છે. બુદ્ધિનું કર્તવ્ય મુખ્ય-ત્વે વિચાર કરવાનું છે. કાર્યદોરણની સંકલનાનો તર્ક એ વિચારની ક્રિયા છે. અમુક જાતના સંજોગો ઉપરથી તેનું કાર્ય શું ઉપજશે એ ધારવું તે વિચારની ક્રિયા છે. વળી અમુક કાર્ય ઉપરથી તેનાં શાં કારણ હોવાં જોઈએ એવી જાતની બુદ્ધિની ક્રિયાને વિચાર કે અનુમાન કહેવામાં આવે છે. જેમ જેમ મનુષ્યની બુદ્ધિ તીવ્ર બને છે તેમ તેમ તે સૂક્ષ્મ કારણો શોધી શકે છે. ગણિતના વિષયમાં બુદ્ધિને જે તાલીમ મળે છે તેવી ભાગ્યેજ બીજા કોઈ વિષયમાં મળતી હશે. પદાર્થવિજ્ઞાન, ઇલેક્ટ્રીસિટી વગેરે વિષયોમાં બુદ્ધિની સારી કસોટી થાય છે. કુદરતના બનાવો ઉપરથી તેમના નિયમો શોધવા માટે કુશાગ્ર બુદ્ધિની જરૂર પડે છે, પણ તેવા વિષયોમાં પણ ગણિતશાસ્ત્રની વિશેષ જરૂર પડે છે, તેથી એકંદરે એમ કહી શકાય કે ગણિતશાસ્ત્રના અભ્યાસથી જે તાલીમ મળે તે અનન્ય છે અને તે વડે બુદ્ધિનો આરો વિકાસ થાય છે.

ગણિતનાં સત્ય સનાતન અને વિશ્વવ્યાપી છે. ૨+૨=૪ એ બાબત દુનિયાના કોઈપણ સ્થળે, તેમજ કોઈપણ જાગીરામાં, સ્વીકાર્યા સિવાય છુટકો નથી. કોઈપણ મનુષ્યની બુદ્ધિ તેનો ધ્વંસાર કરી શકે એમ નથી. સત્ય તરીકે તે સ્વીકારવામાં કોઈપણ મનુષ્યની, સ્ત્રી કે પુરુષ, મધ્યમ આદે આગતી નથી. જે વિદ્યાર્થી ગણિતની આવી બાબતનો અભ્યાસ કરે છે તેને નિરપેક્ષ સત્ય ક્ષિપ્ર પ્રીતિ થાય છે; તેમાં કોઈપણ પ્રકારના રાજ-કોપને અવકાશ રહેતો નથી. વળી ગણિતના અભ્યાસથી એકસાઈ કમ

અંતે વ્યવસ્થાના ગુણવિધ્યાર્થોનામાં ખીલે છે. તેને આ ગુણની જરૂર હમણે જોડે પડે છે. ગણિતશાસ્ત્રનું બધારણ તે ઉપર રચાયું છે. આની સાથે વિદ્યાર્થીની ધ્યાનશક્તિ કેળવાય છે. એકને એક પ્રસંગે કહ્યું છે કે જે મનુષ્યનું મન ભટકતું હોય તેણે ગણિત વિશેષ શીખવું જોઈએ. તેનું આ કહેવું યથાર્થ છે, કારણ કે ચિત્તની એકાગ્ર સ્થિતિ સિવાય ગણિતનો કોઈપણ ક્રિયા થઈ શકતી નથી. હિસાબ ગણતી વખતે બાળકને વિશેષ ધ્યાન આપવું પડે છે. તેનું ચિત્ત જરા પણ આધુપાધુ ચાય છે તો તેમાં તે ભૂલ કરે છે. અને તેથી તેની ગણતરી ખોટી પડે છે. વિશેષમાં ગણિતનો વિષય અમૂર્ત બાબતનો હોવાથી તે સમજવાને માટે ઘણો પ્રયાસ કરવો પડે છે. જે વિદ્યાર્થીઓ ગમે તેમ અદ્ધર બાબતો સ્વીકારી લઈ તર્ક કે વિચાર કરે છે તેમની ગણતરી ખરી પડતી નથી. અમુક ચોક્કસ ખરી બાબત સ્વીકાર્યા પછીજ તેના ઉપર તર્કની હમારત ચણી શકાય છે. આ બધાં કારણોને લીધે જે વિદ્યાર્થીને ગણિતની યોગ્ય તાલીમ મળતી નથી તેની બુદ્ધિનો સારો વિકાસ થઈ શકતો નથી એ નિઃસંશય છે.

આપણે પળે પળે કાર્યકારણનો વિચાર કરીએ છીએ; એટલે તેમાં બુદ્ધિની ક્રિયા જોવામાં આવે છે. કોઈપણ સૂક્ષ્મ બાબતની વિચારણા માટે કસા-એલી બુદ્ધિની જરૂર પડે છે. વળી કુદરતના ગૂઢ નિયમો શોધવા માટે બુદ્ધિને સારી તાલીમ મળેલી હોવી જોઈએ. જે વ્યક્તિનું ચિત્ત એકાગ્ર થઈ શકતું નથી, તે કોઈપણ કામ સારી રીતે કરી શકતો નથી. આ કારણને લીધે ગ્રીક ફીલસૂફ પ્લેટોએ તેની શાળાના પ્રવેશદ્વાર ઉપર લખ્યું હતું કે જેણે ગણિતની તાલીમ મેળવી નથી તેણે અંદર દાખલ થવું નહિ. આધ્યાત્મિક વિદ્યાના સત્યો સમજવા માટે તીવ્ર બુદ્ધિની ખાસ જરૂર પડે છે; તેથી તે જમાનામાં ગણિતશાસ્ત્રનું સૌન તત્ત્વ-જ્ઞાનના અભ્યાસ માટે ઉપોદ્ધાતરૂપ ગણવામાં આવ્યું હતું. આ વસ્તુસ્થિતિ કરતાં હાલમાં કેંઈ જુદા પ્રકારની માન્યતા પ્રચલિત થતી જાય છે. આધુનિક સમયમાં 'ઉપયોગિતા'ની દૃષ્ટિ સર્વમાન્ય થતી જોવામાં આવે છે. દરેક બાબતનો શો પ્રત્યક્ષ ફાયદો છે એ મુદ્દો પ્રથમ તપાસવામાં આવે છે અને સંસ્કારિતા કે તાલીમુત્તે, શૈક્ષણિક સ્થાન મળતું જાય છે. ગણિતના અભ્યાસમાં પણ તે દૃષ્ટિ મુજબ હાલમાં ઘણી ટીકા કરવામાં આવે છે અને તેથી જેમ અને તેમ ગણિતનો વિષય પદાર્થજ્ઞાનથી સરળ કરવામાં આવે છે. કોઈકે કોઈકે હિસાબ છોડીને કેરો-તેલ-તરતુ-સવાસ-કેરવામાં આવે છે કે તેની તેમને શી જરૂર છે. સંસારમહેવારમાં એવા હિસાબ કરવાનું

હોતા નથી. વળી આ ઉપરાંત ફેટલીક નિરુપયોગી બાબતના હિસાબનો પણ તેજ દૃષ્ટિથી અનાદર થાય છે. વિદ્યાર્થીને ભવિષ્યમાં તે બાબત કામમાં આવશે કે કેમ તે વિચાર મુજબ અભ્યાસક્રમમાં પણ ફેરફાર થાય છે. દુકાનમાં ગણિતનો વિષય હાલ વધારે સરળ કરવાને માટે બહુ પ્રયત્ન કરવામાં આવ્યો છે. ભૂમિતિના સિદ્ધાંતો પણ વધારે સરળ રીતે રજૂ કરવામાં આવે છે. સુદિવડના પહેલા પુસ્તકનો પાંચમો સિદ્ધાંત જેને અંગ્રેજીમાં 'Asses's bridge' કહે છે તે તો આરંભમાં ઘણાજ કઠણ લાગતો હતો. વિદ્યાર્થીનું મગજ ફરી નવ તેવી તર્કની પરંપરા તેમાં જેવામાં આવે છે; પણ હાલમાં તે વસ્તુસ્થિતિ રહી નથી. હવે તો શિક્ષણ સરળ અને સુખમય કરવાનો વિશેષ ઝોર નજરે પડે છે. અલગત બાળકનું શિક્ષણ આકર્ષક અને રસમય હોવું જોઈએ, પણ તેની સાથે બુદ્ધિ સુસ્ત થઈ જાય એવો પ્રબંધ ઇચ્છવા જોગ નથી. વિદ્યાર્થીના અભ્યાસમાં ઘણી બાબતો કઠણ પણ હોવી જોઈએ કે તેના પ્રસંગે યતિ વિચાર કરી ખતથી તે તેને નિર્ણય કરી શકે. જેમ એક મનુષ્ય લાંબા વખત સુધી ભાત જેવો હલકો ખોરાક ખાયા કરે, તો છેવટે તેની જઠર ભારે ખોરાક પચાવી શક્તી નથી; તેમ જો વિદ્યાર્થીની બુદ્ધિને સખત રીતે કસવાના પ્રસંગો મળે નહિ, તો તેઓ આગળ ઉપર કોઈ કઠણ કે સૂક્ષ્મ બાબત ઉપર વિચાર કરતાં પાછા પડે છે અને પછી તેમને તેવું કામ કરવાનો કંટાળો આવે છે. ખરી રીતે જો વિદ્યાર્થીની બુદ્ધિને સારી રીતે કસવાની જરૂર છે કે જોયી તેને યોગ્ય તાલીમ મળે અને તે વડે તે સૂક્ષ્મ બાબતનો વિચાર કરી શકે. જે મનુષ્યની બુદ્ધિ તીવ્ર હોય છે તેજ કુદરતના નિયમો સમજી શકે છે. જેમનું ધ્યાન એક ટેકાણેથી બીજે ટેકાણે ભટકતું હોય તેમનાથી કોઈ પણ સત્યની શોધ થઈ શક્તી નથી, તેમજ સત્યનું ગ્રહણ પણ થઈ શકતું નથી. હવે આ ઉપરથી સહજ જણાશે કે ગણિતશાસ્ત્રના સારા અભ્યાસથી વિદ્યાર્થીની બુદ્ધિને યોગ્ય તાલીમ આપવી જોઈએ કે જોયી તેના મગજનો સારો વિકાસ થાય અને તેથી તેનું કર્તવ્ય તે બરાબર રીતે બજાવી શકે.

પરીક્ષા કેવી હોવી જોઈએ.

મારા મિત્રમંડળમાં ફેટલાક શિક્ષકો છે, તેમને કેળવણીને લગતદ અશ્રોમાં સારો રસ પડે છે, આ કારણને લીધે પ્રસંગોપાત તેમની સાથે મારે

શિક્ષણની અગત્યની બાબત ઉપર ચર્ચા થાય છે. એક સમીક્ષાને હું કરવા જતો હતો, ત્યારે નરભેરામ મને રસ્તામાં મળ્યા. મેં તેમને પૂછ્યું કે હાલમાં નવાણીની રીત છે? તેમણે કહ્યું કે થોડા વખત ઉપર યુરોપમાં શિક્ષણની જે પરિપદ ભરાઈ હતી તેમાં પરીક્ષાની પદ્ધતિ મંબંધી જે રસભરી ચર્ચા થઈ હતી તેનો રિપોર્ટ મારા વાંચવામાં આવ્યો છે અને તેથી આપણે ત્યાં તેનો કેવી રીતે અમલ થાય તે મંબંધી હું મનન કરું છું.

શિક્ષક:—આપણે ત્યાં તો જુની રીતે પરીક્ષા થાય છે તે તમે જાણો છો.

નરભેરામ:—હા, એ બાબત મારી નજર બહાર નથી, પણ જમાનાની સાથે આપણે પ્રગતિ કરવી જોઈએ.

શિક્ષક:—હાલમાં દુનિયાના દરેક દેશમાં કેળવણીના પ્રશ્ને અગત્યનું સ્થાન લીધું છે, કારણ કે સમાજની ઉત્તરિતો આધાર કેળવણીના સ્વરૂપ ઉપર છે એમ ત્યાંના વિદ્વાનો માને છે. આપણે ત્યાં કેટલીક બાબતમાં તો ઠીક ફેરફાર થયા છે.

નરભેરામ:—તમારું કહેવું ખરું છે, પણ મારું તો દૃઢ માનવું છે, કે પરીક્ષક શિક્ષકને શિક્ષણનો નમુનો રજુ કરે છે. જેવી રીતે પરીક્ષા થાય છે તેવી રીતે બીજે વરસે શિક્ષકો સાચા પરિણામ માટે વિદ્યાર્થીઓને શીખવે છે. તેથી શિક્ષણના બધા પ્રશ્નોમાં પરીક્ષાની બાબત ઘણી અગત્યની ગણવામાં આવે છે.

શિક્ષક:—અલબત્ત, પરીક્ષાની શૈલીમાં સુધારો કરવાની ઘણી જરૂર છે; કારણ કે હાલની રીત મુજબ તો વિદ્યાર્થીની યાદશક્તિની મુખ્યત્વે કસોટી થાય છે. કોઈ કોઈ બુદ્ધિની કસોટીના પ્રશ્નો પૂછવામાં આવે છે, પણ એકંદરે જોતાં હાલમાં બુદ્ધિ કે હૃદયના વિદ્વાસ ઉપર ધ્યાન આપવાને બદલે વિદ્યાર્થીઓને કેટલું યાદ રહ્યું હોય છે તે બાબત આગળ પડતી જણાય છે.

નરભેરામ:—પ્રથમ જણાવ્યા મુજબ પરીક્ષાની પદ્ધતિને લગતાં રિપોર્ટમાં પણ આ મુદ્દો સારી રીતે જણવામાં આવ્યો છે અને ત્યાંનાં કેળવણીકારોનો સમગ્ર મત એવો છે કે ખરી કેળવણી માટે તો હાલની પરીક્ષાની પદ્ધતિમાં ખાસ ફેરફાર કરવાની જરૂર છે.

શિક્ષક:—પરીક્ષાની રીતમાં ફેરફાર કરવો જોઈએ એ બાબત હું પણ સ્વીકારું છું, પણ તે કેવી રીતે થઈ શકે એ પ્રશ્ન મને મંજૂરી રહ્યો છે; કારણ કે કોઈ કોઈ વખત જુની રીતમાં સુધારો થવાને બદલે નવાં ફેરફારથી હાનિ થાય છે.

નરભેરામ:—શિક્ષણની રીતમાં ધીમે ધીમે ફેરફાર કરવો એવો તમારો મત છે. એમ હું ધારું છું; પણ પરીક્ષાની હાલની રીત તો ઘણી જુની છે અને તેથી આપણે ત્યાં બુદ્ધિના વિકાસની દૃષ્ટિએ જોતાં ઘણું નુકસાન થયું છે.

શિક્ષક:—ખાળકને અમુક વિષયમાંની કેટલી બાબતો યાદ રહી છે એ જો પરીક્ષાનું ધ્યેય હોય તો અંતર્ગત તેમાં ખાસ ફેરફાર કરવાની જરૂર છે, કારણકે તેને લીધે વિષય બરાબર સમજીને તેના અગત્યના મુદ્દા યાદવામાં આવતા નથી, પણ સમજ્યા વગર અમુક વખત માટે તે ગોખી યાદ રાખવામાં આવે છે; તેથી વિશેષ હાનિ થાય છે. તેને લીધે વિદ્યાર્થીઓના મગજ ઉપર ભારે બોજો રહે છે અને વિષયને સાંગોપાંગ સમજવાને બદલે તેમાંની અમુક અમુક બાબતો પસણે ગોખી તે યાદ રાખવી પડે છે.

નરભેરામ:—આપણે ત્યાં આ પરતુરિયતિ હજી એમની એમ છે, પણ ખાશ્ચાત્ય દેશોમાં તો ઘણા અગત્યના ફેરફાર કરેલા છે.

શિક્ષક:—તેમાંના કયા કયાનો અમલ આપણે ત્યાં થઈ શકે એમ છે તે જરા કહેશો ?

નરભેરામ:—પ્રથમ તો તેમણે સારી લાયકાતવાળા શિક્ષકોને પસંદ કરી તેમને હયા પ્રકારની તાલીમ આપી તેમનું કામ તેઓ સારામાં સારી રીતે એટલે શાસ્ત્રીય રીતે કરી શકે એવી તાલીમની યોજના પ્રથમ ઘડવામાં આવી હતી.

શિક્ષક:—પછી ખીજું શું શું કર્યું ?

નરભેરામ:—હયા ચારિત્રવાળા અને શાસ્ત્રીય તાલીમવાળા શિક્ષકોની નિમણૂક કરીને તેઓ સંતોષ પામ્યા નથી. તેની સાથે તેમના ઉપર દેખરખ રાખનારા પરીક્ષકને પણ તેમના કામની સારી તાલીમ આપવામાં આવે છે.

શિક્ષક:—તમારું કહેવું બ્યાજખી છે. ત્યાંસુધી કર્તવ્યનિષ્ઠ અને સારી તાલીમ પામેલા શિક્ષકો મળી આવે નહિ ત્યાંસુધી શિક્ષણમાં કદી સુધારો થઈ શકે એમ નથી; માટે શાળામાં દરરોજ નિયમિત રીતે શિક્ષણ આપવામાં આવે તેને માટે શિક્ષકવર્ગમાં તેમની ફરજની હયા પ્રકારની લાગણી હોવી જોઈએ. બ્યારે શિક્ષક ખરા જિગરથી શીખવે છે ત્યારે પદ્ધતિ પણ આપોઆપ નીકળી આવે છે અને વિદ્યાર્થી તેની કદર કરી શકે છે.

નરભેરામ:—શાળામાં નિયમિત રીતે અને શાસ્ત્રીય રીતે શિક્ષણ આપવામાં આવે તો જ પરીક્ષાની શૈલીમાં ફેરફાર થઈ શકે, નહિતે હાલની રીત કાયમની થઈ જવાનો ભય રહે છે.

શિક્ષક:—આ ઉપરંથી એક બાબત એ સ્પષ્ટ જણાય છે કે શિક્ષકોની લાંબકાત હંચા પ્રકારની હોવી જોઈએ.

નરભોરામ:—તેની સાથે પરીક્ષકની દૃષ્ટિમાં સમલાવ હોવો જોઈએ અને તેનું માનસ હંચા પ્રકારનું વૈજ્ઞાનિક હોવું જોઈએ કે જેથી શિક્ષકનું કામ ચોખ્ખી રીતે જાણવામાં આવે. વળી શિક્ષકની પરિસ્થિતિનો વિચાર કરી તેના કામની તુલના થવી જોઈએ. ખરી રીતે તો પરીક્ષક એક ભોમીઓ અને મિત્ર હોય તેવી રીતે તેનું વર્તન હોવું જોઈએ.

શિક્ષક:—મને કેટલાક તેવા પરીક્ષકોનો અનુભવ છે. શાળામાં મુખ્ય મુદ્દાની બાબત ઈઈ છે તે ઉપર તેઓ ખાસ લક્ષ આપે છે અને નહીં બાબતો તેઓ સુધતા નથી; વળી તેઓ રચનાત્મક મૂલ્યાંકન આપી અને તેમ વધારે માર્ગદર્શક થવા પ્રયત્ન કરે છે.

નરભોરામ:—ઉપર જણાવેલી વસ્તુસ્થિતિ આપણે ત્યાં કોઈ કોઈ ઠેકાણે જોવામાં આવે છે, પણ યુરોપમાં તો તે સાધારણ સ્થિતિ છે. ત્યાંના શિક્ષકમાં આત્મગૌરવ તથા અભ્યાસની નેમજ કર્તવ્યની લાગણી હંચી હોવાથી તેમના કામની પરીક્ષા પણ તેવીજ દાષ્ટ્યી કરવામાં આવે છે. પરીક્ષક અમલદાર જ્ઞાનની શ્રદ્ધિ કેટલી ધર્ષ છે તેના કરતાંએ તે જ્ઞાન કેવી રીતે આપવામાં આવ્યું છે તેની વધારે દરકાર રાખે છે. વળી દક્ષ પ્રુદ્ધિના વિકાસ ઉપર લક્ષ આપવાને બદલે શાળાની સિન્ન સિન્ન પ્રકારની પ્રવૃત્તિઓ કેવી જાતની છે તે માટે બહુ ઈતેજાર હોય છે. તેને લીધે વિદ્યાર્થીના શરીરના અને નીતિના વિકાસ ઉપર કેવી અસર થાય છે તેની ખાસ નોંધ લે છે. વળી તે જાતે વર્ગમાં અમુક અમુક બાબત શીખવી જતાવે છે અને તેવા આદર્શો તેના આગળ રજુ કરે છે.

શિક્ષક:—આપણે ત્યાં પણ આ પ્રમાણે હંચા પ્રકારનું શિક્ષણ આપવામાં આવે એને માટે ખાસ પ્રયત્ન થવો જોઈએ. મારા ધારવા મુજબ હાલની સ્થિતિમાં પણ કેટલાક મારા ફેરફાર ધર્ષ શકે એમ છે.

નરભોરામ:—તે કયા કયા છે તે મને જણાવશો ?

શિક્ષક:—હાલમાં પરીક્ષાના સવાલમાં કેટલાક પ્રશ્નો પ્રુદ્ધિની કસોટીના મૂકવા જોઈએ. અમુક બાબત કેવી છે તેનું વર્ણન માગવાને બદલે તે બાબત શા કારણથી તેવા સ્વરૂપની છે તેવા પ્રશ્નો પૂછવા જોઈએ. વિદ્યાર્થી પોતે વિચાર કરે અને તેનો જાતે નિર્ણય કરે એવા પ્રશ્નો પૂછી શકાય એમ છે. અમુક સ્થિતિમાં અમુક જાતનો ફેરફાર થાય તો તેનું શું પરિ-

નરભેરામ:—શિક્ષણની રીતમાં ધીમે ધીમે ફેરફાર કરવો એવો તમારો મત છે એમ હું ધારું છું; પણ પરીક્ષાની હાલની રીત તો ઘણી જુની છે અને તેથી આપણે સાં બુદ્ધિના વિકાસની દૃષ્ટિએ ભેતોં ધણું નુકસાન થયું છે.

શિક્ષક:—આજકાલે અમુક વિષયમાંની કેટલી ખાખતો યાદ રહી છે એ ભે. પરીક્ષાનું ધ્યેય હોય તો અલગત તેમાં ખાસ ફેરફાર કરવાની જરૂર છે, કારણકે તેને લીધે વિષય બરાબર સમજીને તેના અગત્યનાં મુદ્દા પચાવવામાં આવતા નથી, પણ સમગ્ર વગર અમુક વખત માટે તે ગોખી યાદ રાખવામાં આવે છે; તેથી વિશેષ હાનિ થાય છે. તેને લીધે વિદ્યાર્થીઓના મગજ ઉપર ભારે બોજો રહે છે અને વિષયને સાંગોપાંગ સમજવાને બદલે તેમાંની અમુક અમુક ખાખતો પસાણે ગોખી તે યાદ રાખવી પડે છે.

નરભેરામ:—આપણે ત્યાં આ વસ્તુસ્થિતિ હજુ એમની એમ છે, પણ શાસ્ત્રાત્મક દેશોમાં તો ઘણા અગત્યના ફેરફાર કરેલા છે.

શિક્ષક:—તેમાંના કયા કયાનો અમલ આપણે ત્યાં થઈ શકે એમ છે તે જરા કહેશો?

નરભેરામ:—પ્રથમ તો તેમણે સારી લાયકાતવાળા શિક્ષકોને પસંદ કરી તેમને ઉચ્ચ પ્રકારની તાલીમ આપી તેમનું કામ તેઓ સારામાં સારી રીતે એટલે શાસ્ત્રીય રીતે કરી શકે એવી તાલીમની યોજના પ્રથમ ધડવામાં આવી હતી.

શિક્ષક:—પછી બીજું શું શું કર્યું?

નરભેરામ:—ઉચ્ચ ચારિત્રવાળા અને શાસ્ત્રીય તાલીમવાળા શિક્ષકોની નિમણૂક કરીને તેઓ સંતોષ પામ્યા નથી. તેની સાથે તેમનાં ઉપર દેખરખ રાખનારા પરીક્ષકને પણ તેમના કામની સારી તાલીમ આપવામાં આવે છે.

શિક્ષક:—તમારું કહેવું બ્યાજબી છે. ત્યાંસુધી કર્તવ્યનિષ્ઠ અને સારી તાલીમ પામેલા શિક્ષકો મળી આવે નહિ ત્યાંસુધી શિક્ષણમાં કદી સુધારો થઈ શકે એમ નથી; માટે શાળામાં દરેકજ નિયમિત રીતે શિક્ષણ આપવામાં આવે તેને માટે શિક્ષકવર્ગમાં તેમની ફરજની ઉચ્ચ પ્રકારની લાગણી હોવી જોઈએ. બ્યારે શિક્ષક ખરા જિજ્ઞાસુ શીખવે છે ત્યારે પદ્ધતિ પણ આપોઆપ નીકળી આવે છે અને વિદ્યાર્થી તેની કદર કરી શકે છે.

નરભેરામ:—શાળામાં નિયમિત રીતે અને શાસ્ત્રીય રીતે શિક્ષણ આપવામાં આવે તો જ પરીક્ષાની શૈલીમાં ફેરફાર થઈ શકે, નહિતો હાલની રીત કાયમની થઈ જવાનો ભય રહે છે.

શિક્ષક:—આ ઉપરંથી એક બાબત એ સ્પષ્ટ જણાય છે કે શિક્ષકોની લાભકારી હોવા પ્રકારની હોવી જોઈએ.

નરભેરામ:—તેની સાથે પરીક્ષકની દૃષ્ટિમાં સમલાવ હોવો જોઈએ અને તેનું માનસ હોવા પ્રકારનું વૈજ્ઞાનિક હોવું જોઈએ કે જેથી શિક્ષકનું કામ યોગ્ય રીતે જણાવામાં આવે. વળી શિક્ષકની પરિસ્થિતિનો વિચાર કરી તેના કામની તુલના થવી જોઈએ. ખરી રીતે તો પરીક્ષક એક લોભીઓ અને મિત્ર હોય તેવી રીતે તેનું વર્તન હોવું જોઈએ.

શિક્ષક:—મને કેટલાક તેવા પરીક્ષકનો અનુભવ છે. શાળામાં મુખ્ય મુદ્દાની બાબત કંઈ છે તે ઉપર તેઓ ખાસ લક્ષ આપે છે અને નજીવી બાબતો તેઓ સુધતા નથી; વળી તેઓ રચનાત્મક સૂચના આપી અને તેમ વધારે માર્ગદર્શક થવા પ્રયત્ન કરે છે.

નરભેરામ:—ઉપર જણાવેલી વસ્તુસ્થિતિ આપણે ત્યાં કોઈ કોઈ ઠેકાણે જોવામાં આવે છે, પણ યુરોપમાં તો તે સાધારણ સ્થિતિ છે. ત્યાંના શિક્ષકમાં આત્મગૌરવ તથા અભ્યાસની તેમજ કર્તવ્યની લાગણી હોય છે. હોવાથી તેમના કામની પરીક્ષા પણ તેવીજ દાંષ્ટ્યી કરવામાં આવે છે. પરીક્ષક અમલદાર જ્ઞાનની શ્રદ્ધિ કેટલી થઈ છે તેના કરતાંએ તે જ્ઞાન કેવી રીતે આપવામાં આવ્યું છે તેની વધારે દરકાર રાખે છે. વળી શ્રદ્ધા, બુદ્ધિના વિકાસ ઉપર લક્ષ આપવાને બદલે શાળાની ભિન્ન ભિન્ન પ્રકારની પ્રવૃત્તિઓ કેવી જાતની છે તે માટે બહુ ઈતેજાર હોય છે. તેને લીધે વિદ્યાર્થીના શરીરના અને નીતિના વિકાસ ઉપર કેવી અસર થાય છે તેની ખાસ નોંધ લે છે. વળી તે જાતે વર્ગમાં અમુક અમુક બાબત શીખવી જતાવે છે અને તેવો આદર્શ તેના આગળ રજુ કરે છે.

શિક્ષક:—આપણે ત્યાં પણ આ પ્રમાણે હોવા, પ્રકારનું શિક્ષણ આપવામાં આવે એને માટે ખાસ પ્રયત્ન થવો જોઈએ. મારા ધારવા મુજબ હાલની સ્થિતિમાં પણ કેટલાક સારા ફેરફાર થઈ શકે એમ છે.

નરભેરામ:—તે કયા કયા છે તે મને જણાવશો ?

શિક્ષક:—હાલમાં પરીક્ષાના સવાલમાં કેટલાક પ્રશ્નો બુદ્ધિની કસોટીના મૂકવા જોઈએ. અમુક બાબત કેવી છે તેનું વર્ણન માગવાને બદલે તે બાબત શા કારણથી તેવા સ્વરૂપની છે તેવા પ્રશ્નો પૂછવા જોઈએ. વિદ્યાર્થી પોતે વિચાર કરે અને તેનો જાતે નિર્ણય કરે એવા પ્રશ્નો પૂછી શકાય એમ છે. અમુક સ્થિતિમાં અમુક જાતનો ફેરફાર થાય તો તેનું શું પરિ-

શુભ નીપજે તથા અમુક બાબત પરત્વે તેનો પોતાનો શો મત છે તેવી બાબતો પણ પૂછી શકાય છે. પ્રશ્નોના જુના સ્વરૂપમાં ફેરફાર કરવાથી વિદ્યાર્થીને વિચાર કરવાની જરૂર પડે છે અને ત્યારપછી શિક્ષક પણ તે અનુબંધી બનવા માંડે છે.

નરભેરામ:—વિદ્યાર્થીનું અમુક વિષયનું જ્ઞાન કેવા પ્રકારનું છે તે બાબત માટે કંઈ પણ ખર્ચ આપ્યા સિવાય હુંકા પ્રશ્નો પૂછી પરીક્ષા લઈ શકાય છે. શિક્ષક પોતાના વર્ગમાં આ પ્રમાણે પરીક્ષા લઈ શકે એમ છે. તેમા ગોખલુપટ્ટીને કંઈ અવકાશ રહેતો નથી.

શિક્ષક:—ખરેખર ઘણી રીતે પરીક્ષાની રીતમાં ફેરફાર થઈ શકે એમ છે. પરીક્ષકે વિદ્યાર્થીની તાંદુરસ્તી તેનો ચહેરો આંખ, દાંત, આમડીનો રંગ વગેરે બાબતોની પૂછપરછ કરવી જોઈએ. આ ઉપરાંત તેની કંઈપના કે ધ્યાનશક્તિ તથા સફળતાની તપાસ કરવી જોઈએ. ફક્ત લેખી પરીક્ષામાં સારા માર્ક મળે એ વિદ્યાર્થીના શરીર, બુદ્ધિ તથા હૃદયના વિકાસની ખરી કસોટી હોતી નથી. તેને સગતી શિક્ષકની નોંધપોથીની તપાસ પરીક્ષકે કરવી જોઈએ અને તે બાબતો ધ્યાનમાં રાખી તેના કામની તુલના કરવાની જરૂર છે.

નરભેરામ:—આ પ્રમાણે પરીક્ષાની શૈલી દાખલ કરવામાં આવે તો આપણી સમાજની બુદ્ધિસંપત્તિમાં સારો વધારો થાય એમ માફ માનવું છે.

શિક્ષક

હિંદુ વિજ્ઞાનશાસ્ત્રીઓ અને ભૂકંપ

આર્યોનું વૈજ્ઞાનિક સાહિત્ય ખાસ કરીને ભૂકંપના વિષય ઉપર ઘણો પ્રકાશ પાડે છે. આર્ય વૈજ્ઞાનિક શાસ્ત્રકારોએ ભૂકંપના બનાવ ઉપર પોતાના મનઃકથા દોરેલાં છે. ઇ. સ. ના ૬૦૦ ના સૈકાની પહેલાં થઈ ગયેલા ગણિતશાસ્ત્રીઓ અને ખગોળવેત્તાઓના લખાણમાંથી આ વિષય ઉપર સારો પ્રકાશ મળે છે. ઇ. સ. ૫૮૭ પહેલાં વરાહમિહિરે પોતાનો ‘બૃહદ-સંહિતા’ નામનો ગ્રંથ લખ્યો છે. વરાહમિહિરે જે પ્રથમના ગ્રંથોમાંથી પોતાની ‘એનસાયક્લોપીડીયા’ માટે જે લેખોનો આધાર લીધેલો છે, તેમાંથી તેના ટીકાકાર ભટ્ટાચાર્યે તેનાં અવતરણો અક્ષરેઅક્ષર લખેલાં છે. વરાહ-

મિહિર તેના જ્ઞાનરૂપના ૩૨ મા પ્રકરણમાં બૂકંપના વિષય ઉપર ખાસ સ્વતંત્ર વિષય તરીકે વર્ણન કરે છે. વળી તે વિષયને માટે તેના ગ્રંથમાંથી બીજા ઠેકાણે પણ તેનાં વર્ણન મળી આવે છે.

બૂકંપનાં કારણો:—બૂકંપનાં કારણો માટે પૌરાણિક બે માન્યતાઓ છે, છતાં તદુપરાંત વિજ્ઞાનશાસ્ત્રીઓની પણ આવી જાતની માન્યતાઓ ને અનુમાનો છે:

(૧) વાયુના દબાણથી થતો ધરતીકંપ:—ઉપરનું વાતાવરણ પૃથ્વીના નીચલા વાતાવરણની સાથે ઘર્ષણમાં આવે છે, ત્યારે બૂકંપ ગર્જના સાથે પરિણમે છે.

“અનિલોઽનિલેન નિહતઃ ક્ષિત્તૌ પતન્ સસ્થનં કરોત્યન્યે”
[૪૨. ૨.]

આ મતનો પિતા વસિષ્ઠ છે. તેનો પ્રથમનો શ્લોક નીચે પ્રમાણે છે.

“યદા તુ બલવાનવાયુરન્તરિક્ષોઽનિલાદતઃ ।

પતત્યાશુ સનિર્ઘાતો ભવેદનિલસમ્મથઃ ॥

તસ્ય યોગાન્નિપતિતંશ્ચલંત્યન્યાહતાક્ષિતિઃ ।

સોઽભિઘાતસમુત્પન્નઃ સ્યાત્ સ નિર્ઘાત મહીચલઃ” ॥

ભટ્ટોત્પલ, પા. ૪૪૨, શુદ્ધકર દ્વીવેદન આશ્રિત.

(૨) ત્યારે ગ્રહોના નિયમિત માર્ગમાં અડચણ ઉપરિચિત થાય છે ત્યારે તેમના ગુરુત્વાકર્ષણને લીધે બૂકંપ થાય છે. આવી જાતનો મત પારાસરનો છે અને તે તદ્દન ભિન્ન છે.

“અર્ક-ચન્દ્ર-ગ્રહણ-ગ્રહ-વિકૃતચારજાંશ્ચ કમ્પાનાહુઃ”

(૩) મહાભૂત તત્ત્વ અગ્નિથી બૂકંપ થાય છે. ઉપર કહી તે બે જાતના સિવાયની આ જાતનાં બધા વૈજ્ઞાનિકો એકમત થાય છે અને કબૂલ કરે છે.

(૪) અતિશય વરસાદના પરિણામે કરીને બૂકંપ થાય છે, એમાં પ્રથુ સર્વે પોતાનો મત આપે છે.

(૫) છેલ્લો વર્ગ “આન્તરિક્ષ રહેલા પાણીને લીધે ધરતીકંપ થાય છે” એમ માને છે.

આ પ્રમાણે હિંદુ વૈજ્ઞાનિકોએ બૂકંપને ચાર વિભાગમાં વહેંચી દીધેલો છે.

(અ) વાયવ્ય:—પાશસરના મત પ્રમાણે માનનારાઓના મુજબ આવી જાતનો ધરતીકંપ ગ્રહોના ગુરુત્વાકર્ષણને લીધે થાય છે. જ્યારે ખીમ્મઓના મત પ્રમાણે ઉપરની હવાનું અને નીચલી હવાનું સંઘર્ષણ થાય છે ત્યારે ભૂકંપ થાય છે. આવી જાતનો ભૂકંપ સૌથી લયનાનક છે અને તે તેના સમય અને વિસ્તાર અથવા તેણે કરેલી હોનારત અને ખાનાંખરાથી ઉપરથી આપણને સમજાય છે.

(બ) હૌતાશ અથવા આગ્નેય:—આ જાતનો ભૂકંપ અંદરના અગ્નિથી થાય છે. આ ખીમ્મ પ્રકારનો લયનાનક ગજબનાકે ધરતીકંપ છે.

(ક) અને (ઢ)—ઐન્દ્ર અને વારુણ, કે જે અતિશય વરસાદથી અને પુર, રેલને લીધે થાય છે. છેલ્લે ભૂકંપ કેટલીક વખતે શુભ મનાય છે, જ્યારે બાકીના ખીમ્મ બધા નુકસાન અને સત્યાનાશ વાળનારા હોવાથી અશુભ મનાય છે.

પ્રથમ જાત:—વાયવ્ય નામનો ભૂકંપ સાત નક્ષત્રોમાં થાય છે.

चत्वार्यार्यम्णाद्यान्यादित्यं मृगशिरोश्वयुक् चेति
मण्डलमेतद्वायव्यमस्य रुपाणि सप्तादात्

[૩૨. ૮.]

તેનાં ચિહ્નો આસરે એક અકવાડીઆ અગાઉથી માલમ પડે છે. આકાશ ધ્રુમસરાણું દેખાય છે. ધૂળ પૃથ્વી પરથી આકાશમાં ચઢે છે, અને ઝંઝાવાતો વૃક્ષોને ભાગી નાખતા વહે છે. મૂર્ચનાં ફિરણો ઝંખા અને નિર્બળ જણાય છે (રવિરપદુ કરાવમાસી ચ).

આવી જાતના ભૂકંપને લીધે પાકનો, જલાશયોનો, જંગલોનો અને ઉદ્યાનોનો નાશ થાય છે. તેને લીધે નીચેના જણાવેલા રોગો ફાટી નીકળે છે. સોજના રોગો, શ્વાસોર્શ્વાસના રોગો, ગાંડપણ, અનેક પ્રકારના તાવ, દમના રોગો. તેના પરિણામે આર્થિક મંદી આવે છે. (વણિક-પોઢા-વણિજાં કર્માધિક્રમ કીર્તિનાં ચ વ્યયા-પોઢા) સુન્દર કલા, ઓને, ધંધા, હુન્નરઉદ્યોગને ઘણું નુકસાન થાય છે. તે સામાન્યપણે નીચે જણાવેલા દેશોમાં થાય છે. કાશિઆવાડ, (સૌરાષ્ટ્ર), દિલ્હી (કુરુ) દક્ષિણ બિહાર, (મગધ) બુટલખંડ (દશાણી) આગ્રા અને પાસે આવેલાં મત્સ્ય પ્રદેશમાં. કેટલાક વિદ્વાન વિશારદોના પ્રમાણે વડે સિદ્ધ થાય છે, કે આવાં લયનાનક અને નાશકારક પરિણામો કેટલેક અંશે સૂર્યની આસપાસ થતાં (પરિવેષ) વર્તુલોને લીધે, ઉત્કાષાતના જેવા તેની સાથે થતા બનાવને.

લીધે-બૂકપ વધારે ઉપ સ્વરૂપ લેતાં અટકે છે. આવાં દૃશ્યો કેટલીક વખતે આંતરરાષ્ટ્રીય અને રાષ્ટ્રનૈતિક ગુચ્છવણીના પ્રતીકરૂપ છે.

દુષ્ટ પ્રકારના બૂકપની પૂર્ણ અસરોને નાબુદ થતાં ૭ માસ લાગે છે. વાયવ્ય પ્રકારના બૂકપને ચાર પખવાડીઓ લાગે છે. વાયવ્ય જાતના બૂકપના ખર્ચના કાર્યનો વિસ્તાર ૨૦૦ યોજન અથવા ૧૬૦૦ માઈલનો છે.

જવાળામુખી અથવા આગ્નેય પ્રકાર—આ પ્રકારના બૂકપની સાથે સંબંધ ધરાવનારાં નક્ષત્રોનાં નામ નીચે પ્રમાણે છે:—

પુષ્યાગ્નેયવિશાખામરણીપિચ્વાજભાગ્યસજ્જ્ઞાનિ ।

વર્ગો દૌતેમુજોડ્યં કરોતિ રૂપાણ્યયૈતાનિ ॥

[૩૨. ૧૨.]

બૂકપ થતાં પહેલાંનાં ચિહ્નો નીચે પ્રમાણે છે. ઉત્કાષાતનું યવું, દિશાઓમાં આગ્નેય દૃશ્યો દેખાવાં, (દિશાદ્રાહ) અને જંજાવાતોનું અગ્નિ સાથેનું ઉદ્ભવ યવું. તેના પછીનાં પરિણામો જેવાં કે વાદળાઓનું અદૃશ્ય અથવા નાશ થવું, જલાશયોનું અદૃશ્ય થવું, આંતરરાષ્ટ્રીય દુસ્મનાવટ અથવા વૈમનસ્યમાં વધારો થવો, આમડીના રોગોનું ઉત્પન્ન થવું, કમળાનું ફાટી નીકળવું વગેરે.

ભાગ્યપુર, મોંઘીર (અંગ), બાકડીઆ, બડીનાથ નિસ્સો (તંગણ) ઓરિસા (કલિંગ), ખંભાળા (વંગ), તામીલ પ્રદેશ (દ્રાવિડ) ઓરીસા એજન્સિ (સાવર) અને અસમાસમાં (પશ્ચિમ માળવા)માં તે ઘણું કરીને થાય છે. આમાં પારાસર નીચેના દેશોનો ઉમેરો કરે છે. અયોધ્યા (ઈદવાકે) કુંહુ (કુંહુત) પામીર (તુગર્ત) ઉત્તર બિહાર (વિદેહ) વગેરે.

તેની હોનારતનો વિસ્તાર ૧૧૦ યોજન અથવા ૮૮૦ માઈલનો છે.

ઐન્દ્ર (ધણ વરસાદથી થતો બૂકપ) અને વારણ (આંતરિક જલને લીધે થતો બૂકપ) ની અસરોનું પણ વર્ણન બૃહદ્સંહિતામાં આપેલું છે. આનો ભોગ પણ ઉત્તર બિહાર (વિદેહ) ચર્ચ પડે છે. (૩૨. ૧૬-૨૨).

મિથ્ર જાતો:—ગુરુ માર્ગ અને બીજા વિજ્ઞાનવિચારદોનાં પ્રમાણો વડે સાબીત થાય છે કે કપના કેટલાક મિથ્ર પ્રકાર છે, અને આવા પ્રકારના બૂકપો દિવસ અને રાત્રીના અમુક ચોક્કસ વખતેજ થાય છે, એટલે કે વાયવ્ય બૂકપ દિવસ અથવા રાત્રિના પ્રથમ ભાગમાં થાય છે, દિવસ અને રાત્રિના મધ્ય વખતે જવાળામુખી અથવા આગ્નેય બૂકપ થાય છે, અને ત્રીજા ભાગમાં ઐન્દ્ર અને ચોથા પહેરમાં વારણ બૂકપ

ખાનગી અગરો આવેલા છે. આ અગરોમાં ખપ પ્રમાણે મીઠું પકવવાની પરવાનગી આપવામાં આવે છે અને અગરના માલિકો સરકારની ડયુટી ભરીને મીઠું વેચી શકે છે.

અગરના આખા વિસ્તારમાં સરકારી પોલીસની રાતદિવસ સખત ચોકી રહે છે અને રાત્રે અડધા અડધા કલાકે પોલીસ ઉત્તરોત્તર આલ-ભેલના અવાજે આવે છે.

ધરાસણાનું મીઠું વડાગરા મીઠાના જેવું કદમાં મોટું અને સફાઈદાર હોતું નથી. આ મીઠાના ભરિ અને હલકું એવા બે પ્રકાર પાડવામાં આવે છે. હલકું મીઠું બનાવતી વખત પાટમાં પાણીના વધારે પુટ આપવામાં આવતા નથી એટલે વજનમાં તે હલકું હોય છે. હલકું મીઠું ખાતર બનાવવાના કામમાં ખુબ્બી વપરાય છે અને તેની કિંમત પણ ભારે મીઠાના કરતાં ઓછી હોય છે.

આખા લાગમાં લાખો મણ મીઠું પકવવાની શક્તિ હોય છે, પણ તેટલા મીઠાનો ઉકાવ ન હોવાથી જરૂર પ્રમાણે બન્ને અગરમાંથી એક વરસમાં ચારથી પાંચ લાખ મણ મીઠું પકવવા દેવામાં આવે છે.

અંખિકા અને ઔરંગા વચ્ચેના દરીઆ કિનારા આગળનો આખો પ્રદેશ ભરતીના પાણીથી સમુદ્ર જેવો થઈ જાય છે અને મોટા જુવાળ વખતે આ પ્રદેશના આવેલા ગામડાંઓ એકબીજાના સંબંધથી છૂટા પડી જાય છે.

નદીઓદ્વારા આવતા પાણીને અટકાવી આ ભૂમિને ખેતી માટે ઉપયોગમાં લેવા ગ્લાસગોના વતની મિ. ડોનાલ્ડ ગ્રેહામે રૂ. ૬ લાખના ખર્ચે મોટા બંધો બંધાવેલા અને દાંતી આગળ નાજિએરીની એક મોટી વાડી બનાવેલી તથા આસપાસની જમીન ખેતીના ઉપયોગમાં લેવાંગેલી. તેમની પાસેથી સુરતના સાલેભાઈ તૈઅબજી નામના વહીવટ ગૃહસ્થે એ જમીન હાલમાં લીધેલી છે, પણ અસહન બંધો તુટી જવાથી આ પ્રદેશની ઉપયોગિતા ઘટી ગઈ છે. મોટા જુવાળો વખતે ખોજણના નામે જોળખાતો હજારો એકરોવાળો આ આખો પ્રદેશ જળજળાકાર થઈ જાય છે.

કોળા લોકોથી વસાએલા આ લાગમાં આવેલાં ગામડાંઓમાં જંગલ આવવાનો વહેવાર, મહીનાના ઘણા દિવસો સુધી લગભગ બંધ રહે છે, આ લાગમાં વસનારા કોળા લોકો મીઠાના અગરમાં અગરીઆઓ તરીકે અથવા આરવાઓ તરીકે ધંધો કરે છે અને માછી સોંકા આસપાસથી દરીઆમાંથી હજારો ખાંડી માછલાંઓ પકડી લાવી દેશપંદેશ મોકલી આપે છે.

દરીઆકાંઠાના આ પ્રદેશનો વહેવાર દરીઆની ભરતી અને ઓટ ઉપર ખાસ આધાર રાખે છે. ભરતી ઓટનો ખ્યાલ દરીઆથી ૬૨ રહેનારા માણસોને બરાબર આવી શકતો નથી. કુદરતની આ લીલા ખાસ અનુભવવા જેવી છે.

ગુરત્વાકર્ષણનો નિયમ છે કે દરેક વસ્તુ તેના કદ અને અંતરના પ્રમાણમાં એક બીજાને પોતાની તરફ ખેંચે છે. આ નિયમના આધારે ચંદ્ર અને સૂર્ય પૃથ્વી અને તે પર રહેલા પદાર્થોને ખેંચે છે. ચંદ્ર સૂર્યના કરતાં પૃથ્વીની વધારે નજીક હોવાથી તેની અસર પૃથ્વી ઉપર વધારે પ્રમાણમાં થાય છે, અને તેથી ભરતી તથા ઓટ થાય છે.

સૂર્ય, ચંદ્ર અને પૃથ્વી એક લીટીમાં હોય ત્યારે ભરતી મોટા પ્રમાણમાં થાય અને તેમનું અંતર જેમ જેમ વધે તેમ તેમ ભરતી નાના પ્રમાણમાં થાય.

પૃથ્વી પોતાની ધરીની આસપાસ ૨૪ કલાકમાં ફરી વળે છે, તેથી દિવસ અને રાત્રી થાય છે અને સૂર્ય ફરતી ૩૬૫ દિવસમાં ફરી વળે છે તેથી ઋતુઓ થાય છે.

પૃથ્વીની જેમ ચંદ્ર પણ પશ્ચિમથી પૂર્વમાં પોતાની ધરીની આસપાસ અને પૃથ્વીની ફરતો લગભગ ૨૭ દિવસ અને ૮ કલાકમાં ફરે છે. આ પ્રમાણે ધરીની ફરતાં અને પૃથ્વીની ફરતા ફરવાનો વખત એક સરખોજ હોવાથી આપણે ચંદ્રની એકજ બાજુ જોઈ શકીએ છીએ.

પૃથ્વી પોતાની ધરીની ફરતો એક ચક્રાવો પુરો કરે ત્યારે ચંદ્રની પોતાની કક્ષાનો ફેરુ લગ આગળ વધે છે, પણ તે દરમિયાન પૃથ્વી સૂર્યની ફરતી પોતાની કક્ષામાં આગળ વધેલી હોવાથી ચંદ્રને આકાશમાં તેજ નજાએ આવતાં ૫૦ મિનિટની વાર લાગે છે. આખી પૃથ્વીની ફરતો ફેરો પુરો કરતાં ચંદ્રને ૨૭ દિવસ અને ૮ કલાકને બદલે લગભગ ૨૯ દિવસ અને ૧૩ કલાક લાગે છે. આ મુદતને ચંદ્ર માસ કહેવામાં આવે છે.

સૌર દિવસ ૨૪ કલાકનો અને ચંદ્ર દિવસ ૨૦ કલાક અને ૫૦ મિનિટનો હોવાથી ચંદ્ર દરરોજ ૫૦ મિનિટ મોડો દેખાય છે.

અમાસને દિવસ ચંદ્ર અને સૂર્ય સાથે હોય અને સાથે આથમે, ત્યારપછી ચંદ્ર દરરોજ પચાસ પચાસ મિનિટ મોડો હોય અને મોડો આથમે. આથી ભરતીનો વખત તિથિના હિસાબે દરરોજ પચાસ મિનિટ મોડો આવે છે.

ચંદ્ર ઉગેવા માંડે ત્યારે દરીઆમાં ભરતી શરૂ થાય અને ચંદ્ર માથે આવે ત્યારે દરીઆમાં પાણી વધારેમાં વધારે ખેંચાય અને ચંદ્ર માથે રહે તેટલો વખત એટલે લગભગ ૧૨ મિનિટ પાણી સ્થિર અને શાંત રહે. આ સ્થિતિને સ્થિર સ્થિતિ કહેવામાં આવે છે.

ચંદ્ર પૃથ્વીના નક્કર ભાગને પણ ખેંચે છે તેથી ચંદ્રની સામેની બાજુના ભાગમાં પણ પાણી ચઢવા માંડે છે. આ પ્રમાણે એક દિવસમાં બે વખત ભરતી અને ઓટની ક્રિયાઓ થાય છે. છ કલાક સુધી ભરતીની અને છ કલાક સુધી ઓટની ક્રિયા ચાલ્યા કરે છે.

દરીઆના પાણી ઉપર ચંદ્ર અને સૂર્ય સિવાય બીજા પદાર્થોની પણ અસર થાય છે. હિમાલય અને તિબેટનો ઉચ્ચ પ્રદેશ હિંદી મહાસાગરના જળને લગભગ ૩૦૦ ફુટ ખેંચે છે અને અમેરિકાના ઍન્ડીઝ પર્વતો પાસિફિક મહાસાગરના જળ ઉપર એનાથી પણ વધારે ખેંચાણ કરે છે. આમ થવાથી દરીઆનું પાણી પર્વતો તરફ ધસી જાય અને શહેરોનો નાશ કરે, પણ પૃથ્વીની દૈનિક ગતિની અસરથી આ પાણી એક તરફ જમા ન થતાં ચોતરફ ફેલાઈ જાય છે.

હિંદી મહાસાગરના જળનો પ્રવાહ દક્ષિણથી ઉત્તર તરફ વહે છે, તેથી ભરતી વખતે હિંદના કિનારા પર દક્ષિણથી ઉત્તર તરફ પાણી આવવા માંડે છે, તેથી દક્ષિણ તરફના ભાગમાં ભરતી વહેલી શરૂ થતી અને ઉત્તર તરફ મોડી શરૂ થતી જણાય છે.

મધ્ય દરીએ ભરતી વખત પાણી ફક્ત પાંચથી દશ ફુટ ઉંચાં ચઢતાં જણાય છે. ખાસ કરીને અખાત આગળ ખાંચાવાળા જમીન હોવાથી અને પાણીનો વિશાળ જથ્થો થોડી જગ્યામાં ઘેરાઈ જવાથી. પાણીની સપાટી ઘણી ઉંચે જતી જણાય છે. મોવારકોસિઆ આગળ ફરેના અખાતમાં ભરતીનાં પાણી ૭૦ ફુટની ઉંચાઈએ જતાં માલમ પડે છે.

ભરતીનો વખત અને તે વખત ટકવાનો સમય રચળ ઉપર ખાસ આધાર રાખે છે. ગુજરાતનો દરિયાકિનારાનાં લોહાં તિથિનો ચોણો ભાગ આવે તેટલા કલાકે ભરતી થાય. એમ સાદો હિસાબ મળે છે. નદીકિનારા પરનાં શહેરોમાં જમીનની ઉંચાઈ અને દરીઆના અંતરના પ્રમાણમાં ભરતી વહેલી માં મોડી જણાય છે.

પૃથ્વી સૂર્યથી દૂર હોય તો ભરતી ઓછી પ્રમાણમાં હોય અને પૃથ્વી સૂર્યની નજીક હોય તો ભરતી મોટા પ્રમાણમાં હોય. મે માસમાં

પૃથ્વી અને સૂર્ય વચ્ચેનું અંતર ઓછામાં ઓછું હોય છે તેથી અદ્યત્ત તૃતીયાની ભરતી સીધી મોટી થાય છે.

આ પ્રમાણે દરીઆનું પાણી રાત્રિ અને દિવસ ચોવીસે કલાક ગતિમાન રહે છે. છ કલાક ભરતી અને છ કલાક ઓટ એમ દિવસમાં બે વખત ચાલ્યા કરે છે. આમ પાણીના દલનચલથી ઘણા ફાયદાઓ થાય છે. મહાસાગરોમાં પાણીનો જથ્થો વધારે હોવાથી ભરતી ઓટ મોટા પ્રમાણમાં જણાય છે. નાના સમુદ્રોમાં પાણીનો જથ્થો ઓછો હોવાથી ભરતી ઓટ ઓછા પ્રમાણમાં જણાય છે.

ભરતી અને ઓટથી દરીઆનું પાણી નિરંતર ફર્યા કરે છે તેથી તે તળાવના પાણીની જેમ ગંદું થતું નથી.

નદીના મુખ આગળ લાખો મણુ એકઠો થએલો કચરો ઓટ વખતે દરીઆમાં ધસડાઈ જાય છે અને નદીના પ્રવાહને તે અડચણ કરતા થવા મામતો નથી.

ભરતીનાં પાણી નદીઓમાં આવે તેથી નાનાં મોટાં વહાણો નદીકિનારા પર ગામોના વેપાર રોજગારને મદદ કરે છે.

ભરતીનાં પાણી મીઠું પકવવામાં પણ આપણને ઘણાં ઉપયોગી થાય છે.

મનમુખરામ મણિશંકર દ્વિવેદી.

સીનીઅર આસી. કે. એ. ઇ. મુરુત.

અમારું દક્ષિણનું પર્યટન

અમે મુંબઈથી નાગપુર એક્સપ્રેસમાં બેસી ચૌરંગાબાદ આવ્યા. તે જુનું શહેર છે. તે ચૌરંગએ વસાવેલું મનાય છે. લંગલગ તે અમદાવાદ શહેરને મળતું આવે છે. શહેર રોશનથી ત્રણેક માઈલ દૂર છે અને તે બે લાગમાં વહેંચાયેલું છે. કેમ્પનો લાગ બ્રિટિશ સરકારને તાબે છે અને બાકીનો લાગ નિઝામ સરકારને તાબે છે. શહેર સુખી તે સંતોષી જગ્યા. ખાવાપીવા અને રહેવાની સોંધવારી પણ સારી છે. વળી કુદરતની મહેર હોવાથી હવાપાણી પણ ઉત્તમ છે. ચૌરંગાબાદમાં તેને ફરતા કોટ છે. તેને બાર દરવાજા અને બાર બારી છે. ઈલોરાની શુદ્ધિ અને અજંટાની શુદ્ધિ બેસા જનારને માટે તે મધ્ય રથળી છે. આ ઉપરાંત નાની મોટી ઘણી તોષો આ કિસ્તામાં પડેલી છે. કિસ્તામાંનાં બોંયરો,

પાણી પડવાથી પવન ચક્રી ફરે છે. આગળ જતાં ઔરંગઝેબની દીકરીની કબર આવે છે. તે તાજમહાલની નકલ જેવી લાગે છે. ત્યાંથી આગળ આવતાં દેવગિરિના રાજ રામદેવનો બંધાવેલો દેવગઢ નામે કિલ્લો ખાસ જોવા જેવો છે. તેના દરવાજા ઉપર હથ પથ્રુ પહેરાયેલ છે. દેવગઢ કિલ્લો લગભગ ૨૫-૩ માઇલની ઉંચાઈના ડુંગર ઉપર બાંધેલો છે. તમેટીથી લગભગ કિલ્લાની સરખાત થાય છે. કિલ્લામાં પ્રવેશ કરતાંજ હાથીખાનું આવે છે. વળી ચાંદમિનાર અને ચીનીમહાલ નામના બે મહેલો લાંગી-તુટી હાલતમાં છે. કોટની અંદરખાતે કોટ, વળી તેમાં પાછો કોટ, એમ ત્રણ કોટ તે કિલ્લામાં આવે છે, અને તે કોટને નાતા મેટા ૧૦ દરવાજા ઉપર ચડતાં આવે છે. વળી કિલ્લાને શિખરે પહોંચતાં મોંપરાનું ચડાણ આવે છે. તે મસાલ સજાવાળીને ખતાવવામાં આવે છે. ચાંદમિનાર, ચીનીમહાલ અને બાલાઈનર હોલ એ ત્રણનો મુસલમાનોના વખતમાં વધારો થયેલો છે. ચાંદમિનાર તે મહમદ તઘલખે બંધાવેલો કહેવાય છે. ઉપર જતાં પથરથી ચણેલા એકંદરે ૫૭૨ પગથીયાં આવે છે. એકદમ શિખરે પહોંચતાં ત્યાં એક તોપ મૂકેલી છે. તેને ડુર્ગા તોપ કહે છે. તે એક એટલાના પથર પર સજ્જત બેસાડેલી છે. સૂર્યનાં કિરણની જરા પણ અસર એ પર થવા પામી નથી. તોપ ૧૫ ફુટ લાંબી ને જા કુટ ઘેરાવાવાળી છે. જેના ઉપર ઉર્દુમાં બે લેખ કોતરેલા છે અને એક લેખ મરાઠી ભાષામાં લખેલો છે. વળી તોપ ઉપરજ “દુર્ગા” શબ્દ પણ કેતારેલો છે. શોક તેને જોઈને તેના ઉપરના વાવટાને ફૂલ ચડાવી પાછા વળે છે. ધલોરાની ગુફાઓ જોઈ આવ્યા. બાદ ઔરંગાબાદ શહેરનો દેખાવ જોવાને અમે ગયા. રસ્તાની શહેર વગભગ ત્રણેક માઇલને અંતરે છે. ઔરંગાબાદ એ નિઝામને તાબે છે. તે એળખાવવાને માટે પીળા રંગનો ઉપયોગ કર્યો છે; જેટલા જેટલા તેમની હદ ખતાવનાર પથરા હતા તે તમામ પીળા, તેમજ ટપાલની પેટી પણ પીળી, એમ પીળા રંગનો ઉપયોગ લાંબુ દેખાયો. રસ્તામાં એક મેદાનમાં બે તોપ ગોરવેલી હતી. પૂછતાં જણાવું કે એક તોપ બમોર જારનો અમલ જાહેર કરવા ફાળમાં આવે છે. ત્યારે ખીજ રમજાન માસ હોય ત્યારે સાંજે રોજ ખોલવાનો વખત સૂચવવા માટે ફાળમાં આવે છે.

શહેરમાં સ્વચ્છતા સારી દેખાય છે. ગુજરાતના પાટનગર અમદાવાદને કંઈકે તે મળતું આવે છે. વસ્તીમાં મુસલમાનો વધુ પ્રમાણમાં છે. થોડા પ્રમાણમાં ખીજ વર્ણની પણ વસ્તી છે. લોકો ખડુ સરળ, નમ્ર અને

પ્રમાણિક માધમ પડ્યા, શહેરમાં ખુલ્લાર ને રવિવારનાં જે મોટાં બજાર ભરાય છે. ત્યાં શેરડીનો પાક ઘણો થતો લાગે છે. તે શહેર બોધ અમે અજાંટાની ગુફાઓ જોવા ગયા. રસ્તામાં કેટલાંક ગામો ઉપરાંત ૨૯ નદીઓ ઓળંગવી પડી. પાંચ સાત નદીઓ સિવાય બધીજ પાણીવાળી હતી. ઔરંગાબાદથી અજાંટા લગભગ ૬૫ માઇલ જેટલું દૂર છે. અમે આસરે ૧૨૧ વાગે અજાંટા પહોંચી ગયા. જે પર્વતના બેઠાણથી થતા ખુણામાં એક રમણીય ધોધ પડે છે અને નદીરૂપે તે પોતાનો માર્ગ કરી લે છે. તેને કિનારે ઉભો રહેલો પર્વત ગુફાથી ભરાઈ રહેલો છે. ઉપર જવાને માટે એકંદરે ૧૦૧ પગથીયાં બનાવેલાં છે. જે થડયા પછી ગુફાની શરૂઆત થાય છે. આ ગુફાઓ ઇસોરાની ગુફા કરતાં મોટી હતી. મોટા મોટા કોણ અને ત્યાં નળી મોટી પ્રતિમાઓ છે. ગોળ ભવ્ય ધુમટમાં પડતા રણુદાર દેતા પડવા ક્ષાતિમાં ભંગ પાડતા, જળતરંગ ને તેજોજ વાલુ વાતો હતો. ગુફામાં અંધાર ઘણું હતું. દરેક ગુફામાં રંગ પુરેલા હતા. તેમાંની એક તરતની બનાવેલી જેવી લાગે છે, બાકીની કાળી પડી ગઈ છે. ગુફા જોવા વીજળાની બત્તીની ગોઠવણ કરેલી છે. અમારા દરેક પાસે ટોર્ચ લાઈટ હતી. તે વડે અમે ગુફાઓ બોધ શક્યા. અજાંટાની એકંદરે ૨૬ ગુફાઓ છે. તેમાંથી નં. ૧, ૩, ૪, ૧૦, ૨૬ જોવા જેવી છે. કેટલીક અપૂર્ણ છે. નં. ૪ની ગુફાના રંગો તરતના પુરેલા જેવા લાગે છે. ચિત્રોના દેખાવો રામાયણ ઉપરાંત બૌદ્ધ સમયનું ભાન કરાવે છે. પ્રતિમાઓ, જૈન અને બૌદ્ધ ધર્મનીજ છે. ઘણી ખરી પ્રતિમાઓ ૨૫ ફુટ જેટલી લંબાઈની છે. તે ઉપરથી ગુફાની ઉંચાઈનો અ્યાંસ આવશે. નં. ૨૬ની ગુફા છેલ્લી છે અને તેમા એક શિલાલેખ પણ છે. એ લેખનો તરજુમો હીંદી ભાષામાં ત્યાં નીકળતા લખનોથી મધુરી નામના માસિકમાં પ્રગટ થયો છે. ગુફાનાજા ડુંગરમાં વાદળા, લીલો, સફેદ, પીળો, અને રાતા રંગનાં મિશ્ર પૃથ્વર અને માટી જણાય છે. આ ગુફાઓ આસરે ચાર હજાર વર્ષો ઉપરની છે. જે પર્વતના બેઠાણથી પડતો ખુણો અને તેમાં આસરે ૪૦ ફુટની ઉંચાઈથી પડતો ધોધ, પૃથ્વરને ગબડાવતી અને ખજાખજા વહેતી નદીનો પ્રવાહ બોધને સર્વેને શક્તિમાન પ્રભુની અગાધ શક્તિનું ભાન થાય છે.

જેનબાઈ લીખાભાઈ પટેલ

હેડમિસ્ટ્રેસ, પેરાજ પદમસી લોહાણા

મું. ગુ. કન્યાશાળા, મુંબઈ.

આમ્યસુધારણા

સ્વસ્થ ગામ એટલે વધારે સારું પાક.

પ્રાણીઓ પણ પોતાનાં જમ્યાંએને સાફ રાખે છે, અને પોતાના માળાઓ (ધર) ગંદા થવા દેતાં નથી, તો પછી માણસો કે જેમને પ્રભુએ બુદ્ધિ આપેલી છે તેઓ તો પોતાનાં ધર, આંગણા કે ગામને ગંદા રાખી જ શી રીતે શકે ?

તમારાં શરીર તેમજ કપડાં અને તમારાં ઘર, આંગણાં અને ગામ સાફ રાખી જાળવેનો અંધાધો, કદરૂપાપણું અને કમતાકાત તથા તરેહવાર રાગો અટકાવો અને સ્ત્રી તથા પુરુષોને સશક્ત અને તંદુરસ્ત બનાવો.

તમારા ધરનું વાસીદું, કચરોપુંજો, છાણ, રખવા વગેરે ગમે ત્યાં નહિ નાખતાં ગામના ગોદરે નાનકડાં ખાડાઓ ખોદી દરરોજ તે ખાડા-માંજ નાખો.

ગમે ત્યાં પીણાજ કરી અથવા જાડે બેસીને ગંદકી કરશો નહિ, પરંતુ જીવ ખાડાએનો જગજગ તરીકે ઉપયોગ કરો અને તેમાં દર વખતે થોડી માટી ભરવાનો આમ કરવાથી ગંદકી થતી અટકશે. ખાડાઓનું નરક ખાતર તરીકે કામ લાગશે. તમારી તંદુરસ્તી સુધરશે અને તમે સુખી થશો. તંદુરસ્ત શરીર હશે તો કામ સારી રીતે કરી શકશો અને તેથી પાક વધારે સારું બનાવશો.

દોર કયાં રાખવા ?

કેટલાક લોકો પોતાનાં ગાય, બળદ, બેંસ, બકરી, પાક વગેરે જનવર પોતાના રહેવાના મકાનમાંજ રાખે છે. આવી રીતે પોતાના રહેવાના મકાનમાં દોર બાંધવા એ તંદુરસ્તીને હાનિકારક છે.

દરેક માણસે પોતાનું ધર તથા આંગણા સાફ અને સ્વસ્થ રાખવાં જોઈએ. ત્યાં ચોક્કસાઈ છે ત્યાં કોઈ દોષ નથી અને ત્યાંજ લક્ષ્મીનો વાસ હોય છે. દોરને પોતાના રહેવાના મકાનમાં બાંધવામાં આવે તો ગમે તેટલી મહેનત લઈ સફાઈ રાખવામાં આવે, છતાં ધર બરાબર સાફ રાખી શકાય નહિ, માટે દોરને રહેવાના મકાનમાં બાંધવાં જોઈએ નહિ, પરંતુ દંભેલાં દોરને ધર બહાર બાંધવાં જોઈએ અને અને તો જુદી પડાણી કે એક ઢાંગીઆમાં બાંધવાં જોઈએ.

જેવી રીતે માણસનું મૂળમૂત્ર આળુઆળુની હવા બગાડે છે, ગંદકી વધારે છે અને રોગ ફેલાવે છે તેવીજ રીતે દોરનું છાણુ અને મુતર પણ હવા બગાડે છે અને દોરને રહેવાના ઘરમાં રાખવાથી હવા બગડે છે.

તમારાં દોરને દરરોજ ધોઈ સાફ રાખો અને દરરોજ છાણુમુતર ઉપાડી દોર બાંધવાની જગાં પણ સાફ રાખો. ચોકખી અને સ્વચ્છજગામાં રહેતાં દોર તથા શરીર સાંફ હોય તેવાં દોર લાંબુ આયુષ્ય ભોગવે છે. વધારે કૌશલમાં હોય તો સાંફ કામ આપે છે અને દુધાળાં દોર વધારે પ્રમાણમાં દૂધ પણ આપે છે. જેમ માણસને સ્વચ્છ મકાન, ચોકખું શરીર, ચોકખી હવા, અને સારા ખોરાકની ખાસ જરૂર છે તેમ દોરને પણ સ્વચ્છ હવા, ચોકખું રહેણાણુ, સારો પુષ્ટિકારક ખોરાક અને સ્વચ્છ શરીરની સેતલીજ જરૂર છે.

દોરના માલિકે દોર બાંધવાની જગાએ અને ઘરની ભીંતો ઉપર છાણાં થાપે છે, પણ આવી રીતે છાણુમાંથી છાણાં બનાવવાથી ગંદકી વધે છે. દૂધ દૂધિત થાય છે અને ખાતરને મોટો ઘોડો પહોંચે છે. છાણુનું ખાતર બનાવનાર સુખી થાય છે અને છાણાં બનાવનાર દિન-પ્રતિદિન ગરીબ થતો જાય છે. જો તમારે સુખી થવું હોય તો છાણાં બનાવવાનું બંધ કરો.

ગામઠામાં ખાતરના દગલા હરવા બાબત સમજાવતી. —

ખાતરના દગલા ગામ બહાર પાણીના સાધનથી દૂર ૩૦૦ વારે છેડે થાય એ ઇચ્છવાબ્દેગ છે.

ખાતરના દગલા પર તાણું ખાતર નાખવું નહિ પણ થોડું સૂકું ખાતર ખસેડીને જે ખાડો પડે તેમા તાણું ખાતર નાખી દેવું ને પછી ખસેડી દીધેલું સૂકું ખાતર તાજા ખાતરની ઉપર પાછું દાખવું.

આવાડીઆમાં એક વખત આવા ખાતરના દગલા ઉપરને આસપાસ પેસેરીન છાંટવું, જેથી માખીનો ઉપશ્વ થાય નહિ.

સુખી અને તંદુરસ્ત ગામ. —

જો તમારા ગામને સુખી બનાવવું હોય તો

- (૧) સ્ત્રીઓને સ્વચ્છ, આનંદી અને તંદુરસ્ત રાખો અને તેમને કેળવણી આપો.
- (૨) છોકરાંઓને ચોકખાં, આનંદી અને તંદુરસ્ત રાખો.
- (૩) ઘર બરાબર સાફ રાખો.

(૪) ગામને બરાબર ચોકખું રાખો.

અને

(૫) ગામનાં ગાંધીઓમાં સંપૂર્ણ સલાહસંપન્ન જાવો.

આ રીતિ લાંબવા માટે સ્ત્રીઓને કેળવો. તેમનામાં ખરું સ્ત્રીત્વ લાવો અને તેમને ઘરમાં તમારા સરખા લાગીદાર (ખરી અધ્યાગતીઓ) બનાવો અને બાળકસ તથા કન્યાનાં ચતા અટકાવો.

ખેતી ઉપર બરાબર લક્ષ આપો. જમીનમાં જોઈતું ખાતર મળે તેટલા માટે છાણું બનાવવાનું બંધ કરો. છાણવાસીદાના ઉકરડાઓ ન બનાવતાં તેને નાના ખાડાઓ કરી તેમાં નાખો અને ખેડ કરતી વખતે તે ખાડાઓમાંથી જોઈતું જોઈતું લઈ નાઓ.

ચેળી રોગો અટકાવવા આંપતા ઇલાત્તે લો.

ઘરમાં પુરતું હવાબજવાણું આવે તેવો બંદોબસ્ત કરો.

પેસાનો દુરપયોગ કરતાં અટકો. ઉડાઉ ખર્ચો બંધ કરો.

સુવાચક દરમિયાન વપરાતાં મેલા કાટાંતુટાં ગોદડાં અને કપડાં, બંધિયાર અંધાગ ઝોરડા તથા કુવડ દાખળને ખદલે ચોકખાં ઘોઝેલાં અને બરાબર સાંધેલાં કપડાં અને ગોદડાં વાપરો તથા ત્યાં સુવાચક યવાની હોય તે જગ્યા વાળીમુડી સાફ કરો અને પુરતું હવાબજવાણું આવવા દો. દાખળને તેનાં હાથ સાણથી ધોવરાવો. નખ વધેલા હોય તો કપાવી નખાવો અને નખમાં લગાઈ રહેલો મેલ એક લુગડાના કંકડાથી ઘસીને સાફ કરાવો. જો તેની આંગળીઓ ઉપર વીંટીઓ કે રોગાની બેડીઓ હોય તો તે કપાવી નખાવો અને હાથ પગના અલંકારો પણ સુવાચક કરતી વખતે કઢાડી નખાવો. સુવાચક દરમિયાન વપરાતાં તમામ સાધનો જેવાં કે છરી, દોરો, (નાડાછડી) વગેરે ગરમ પાણીમાં ઉકાળી સાફ કરીને વાપરો. વળી સુવાચક દરમિયાન તીખો તમતમતો અને પચી ન શકે તેવો ખોરાક ન આપતાં સાદો, ધોષ્ટિક અને સહેલાઈથી પચે તેવો ખોરાક આપો.

જે કુવામાંથી પાણી પીતા હો તે કુવાની આલુઆલુ સ્વચ્છ રાખો, કુવાને ઘાણું અને કોરો બનાવો અને પાણી કાઢવા માટે અલાયદું વાસણ રાખો.

સામાન્ય સફાઈ અને તહેવારો.

દર મહીનાની પૂર્ણિમા અને અમાવાસ્યા અથવા દરેક એકાદશીએ રમી પાડો. તે દિવસે કામ બંધ રાખો. તમારાં ગાય, બેંસ, બગદ વગેરે

જનવરોને નવરાવો અને બળદને વિશ્રાંતિ આપો. અને તો મહીનામાં ચાર રજા રાખો; ન અને તો મહીનામાં બે રજા તો પાળાજ.

રજાને દિવસે તમારાં હુગડાંલતાં, ઘર અને આખું ગામ સાફ કરો. આખાએ ગામના લેણા સાથે પાકી પાણે એટલે આખું ગામ સહેલાઈથી સાફ કરી શકાશે. ગામ અને ઘર સાફ કર્યા ઉપરાંત ગામનાં બધાં માણસો ઉમળા રાખો. બધાં એકઠાં થઈ આનંદ કરો. રમતગમત રાખો, હસો, મજા કરો, લજન કીર્તન કરો અને પાછા પખવાડીઉં કામ કરવા માટે સતેજ થઈ જાઓ.

કસરત, સફાઈ અને આનંદ એ ત્રણ વસ્તુઓ 'મેળવવાથી' માણસ લાંબું આયુષ્ય જોગવે છે.

છાણું બનાવવાનું બંધ કરો.

હાલમાં છાણુનો ઉપયોગ મોટે ભાગે છાણુ બનાવી બળતણ તરીકે થાય છે; પરંતુ તેથી આપણને ઘણું મોટું નુકસાન થાય છે. કહેવત છે કે "એક, ખાતર અને પાણી, કર્મને આણે તાણી." આપણે રોજ આમ બોલીએ છીએ પણ તે પ્રમાણે કરતા નથી.

જેમ ખોરાક વિના બળદ કામ ન આપે તેમ ખાતર વિના જમીન પણ પાક ન જ આપે. ખાતર, છાણુ અને કચરા (પુંજ)નું બને છે, માટે છાણું બનાવવાનું બંધ કરો. છાણુને બદલે લાકડાં 'બાળો. છાણું બાળીને જે પૈસા બચાવો છો તેના કરતાં છાણુનું ખાતર બનાવશે તો તમને ઘણો વધારે-ચાર ગણો-લાભ થશે.

ઉકરડાઓ કઢાડી નાંખો.

હાલમાં ગામને ઝોદરે ઉકરડાઓ બનાવો છો તેને બદલે ત્યાં નાનકડા ખાડા-ખાઈઓ. કરી તમારાં છાણુ તથા કચરાપુંજને તેમાં નાંખો, અને દરેક વખતે છાણુ, કચરાપુંજને ખાડામાં નાખીને તેના ઉપર થોડી માટી નાખો. આમ કરવાથી ખાતર સાફ થશે, (રસકસ ઉડી નહિ જાય,) અને ગંદકી થશે નહીં. માખોનો ઉપદ્રવ ઓછો થશે અને પરિણામે રોગ પણ ઓછા થશે.

''બારીબારણું ખુલા'' રાંખો.

માણસોને સશક્ત અને તંદુરસ્ત રહેવા માટે ચાર વસ્તુઓની ખાસ જરૂર:-

૧ હવા; ૨ અજવાળું; ૩ ખોરાક અને ૪ પાણી. મચ્છર (જે તાવ લાવે છે), ચાંચ અને ઉંદર (જે પ્લેગ લાવે છે), ચોર તથા રોગ એ અંધારાના મિત્રો છે.

ત્યાંસુધી તમારા ઘરમાં હવાઅજવાળું નથી ત્યાંસુધી તમારા ઘરમાંથી મંદ્યાડ જવાનો નથી.

આપણે માંદા ચર્મીએ છીએ તો સાજા થતાં ઘણા દિવસ કેમ લાગે છે ? આપણા દેશમાં આટલાં બધાં માણસો કેમ મરે છે તે તમે જાણો છો ? કારણ એ છે કે આપણે હવાઅજવાળા વિનાના ઘરમાં રહીએ છીએ; ગામમાં પાર વિનાની ગંદકી હોય છે અને તેથી દૂષિત થએલી (બગડેલી) હવા આપણે શ્વાસરોગોમાં લઇએ છીએ; ગામના કચરા અને ગંદકીથી દૂષિત થએલો (બગડેલો) ખોરાક ખાઈ એ છીએ, અને ગંદુ પાણી પીએ છીએ.

જો તમારે સાજા રહેવું હોય અને મરણપ્રમાણ ઘટાડવું હોય તો

૧ ઘરનાં બારીબારણાં ખુલ્લાં રાખો. જો બારીઓ કે જાળીઓ ન હોય તો મૂકાવો. આખા ઘરમાં અજવાળું આવે તેવી ગોઠવણ કરો.

૨ તમારાં ઘર, આંગણું અને ગામ સાફ રાખો.

જો આ પ્રમાણે કરશો તો ખોણા ભાગનાં દરદો અટકાવી શકશો.

સ્વચ્છ કુવો

કુવાની દિવાલો પાકી ઈંદ્રોથી ચણેલી હોવી જોઈએ અને તેને ચુના અને સિમેન્ટથી બરાબર છાંયેલી હોવી જોઈએ. આવા કુવામાં ફક્ત તળાંબે-થીજ પાતાળ પાણી આવે છે. આંબુઆંબુની ભીંતમાં ચર્મ ને પાણી આવતું નથી.

કુવાની આંબુઆંબુ પાણી ભરાઈ રહેવું જોઈએ નહિ તેમજ આંબુ-આંબુ કોઈપણ જાતની ગંદકી થવા દેવી જોઈએ નહિ. કચરાના ટગલા કરવા દેવા જોઈએ નહિ. કોઈએ ઝાડે કરવા કે પેસાબ કરવા બેસવું જોઈએ નહિ તેમજ આંબુઆંબુ પણ કપડાં કે વાસણ ધોવાં જોઈએ નહિ.

• કુવાની ચારે બાજુ ફરતું છ કુટ્ટ પહોળું છાંયું થાળું હોવું જોઈએ અને તેનો ટોળાવ એવો હોવો જોઈએ કે થાળા પર દબેલું પાણી તરતજ નીચે પડી જાય. જરા પણ પાણી થાળા પર ભરાઈ રહે નહિ, તેમજ જરા પણ પાણી પાણું કુવામાં જાય નહિ.

૧) કુવાની આનુબાનુ કરતો કરેલો હોવો જોઈએ, કે જેથી કોઈ માણસ ખૂલેચૂકે પણ કુવામાં પડે નહિ.

કુવાને ઠાંકણું હોવું જોઈએ, અને ન્યારે તેમાંથી પાણી કાઢવામાં આવે ત્યારે ઉધાડવામાં આવે; બાકી ખંધ હોય.

કુવામાંથી પાણી કહાડવા માટે એક ગરમડી સાથે અલાયદું દોરકું અને ડોલ રાખવાં જોઈએ અને તેનાથીજ બધા પાણી કાઢે. આ ડોલ સિવાય બીજાં વાસણો વાપરવા દેવામાં આવે નહિ.

કોઈપણ માણસ કુવા પર બેસી ન્હાય નહિ તેમજ થાળા પર કે આનુબાનુ કપડાં કે વાસણુ ધુવે નહિ.

કુવાની આનુબાનુ પાણી ભરાઈ રહે નહિ તેટલા માટે આનુબાનુ નીક કરી પાણીનો નિકાલ કરેલો હોવો જોઈએ.

જે કુવાનો ઉપર પ્રમાણે ઉપયોગ થતો હોય અથવા તો તેની આનુબાનુ સંપૂર્ણ સ્વચ્છતા હોય તે સ્વચ્છ કુવો ગણાય.

આથી પણ સારો કુવો તો તેને કહેવાય કે જેના પર પરમ ગોઠવી રેડાં ચણી લીધેલું હોય.

તમારા દરેક કુવા ઉપર વર્ણવેલા સ્વચ્છ કુવા જેવા બનાવો.

x x x x

ભરુચ એનિટરી એસોસિએશન.

વાક્યની રાજસભામાં નામ વગેરે અધિકારીનાં કામ

કવિત

નામ (રાજ)

આકાશમાં ભાનુ સમ, સ્વર્ગ માંહી ઇદ સમ,
પાતાળમાં નારાયણ, બુદ્ધિ માંહિ ભૂપ છે;
વાક્યના વિભાગે એમ, નામ તણું નામ તેમ,
રાજન બનીએ મોટો, પ્રત્યક્ષ સ્વરૂપ છે.

સર્વનામ (પ્રધાન) .

પ્રધાનના પદ તણું, શોભાવે છે. સ્થાન ઘણું,
નામ ને વિરામ આપે, પોતે વપરાય છે;
એવું એ છે સર્વનામ, પડિતો કહે તમામ,
સાથે નામ ખેસે ત્યારે, ગુણો તેના ગવાય છે.

વિશેષણ (રાજકવિ)

રાય. તણા ગુણ ગાય, જાણે મોટા કવિરાય,
સહકાર સાથે પુરો. ગુણોને ગજવે છે;
જતાં નહિ હર દિલ, સત્યમાં રહે સામેલ,
એવું એ છે વિશેષણ, મંખ્યા એ બતાવે છે.

ક્રિયાપદ (હજુરીઓ)

કલાગરં કાલું અને, નામ નામે ચાલનાઈ,
હજુરી સમાણું બની, પ્રેમને બતાવે છે;
કાલું માટે નામ રાખી, નામ પૃથ્વી કરે કામ,
ક્રિયાપદ કહે તેને, કાઈ મોટું લેખે છે.

અવ્યય (વડીલ)

આગ ને અધિકારી, સ્વતંત્ર ને મનસ્વી તે,
વાક્યો શબ્દો તણા યોગ, ખુખીયા જણાવે છે;
મુખ નુઃખ સમજવે, ક્રિયામાં વધારો કરે,
અવ્યયના ભારે શબ્દો, બાજોને મુઝાવે છે.

(હરિગીતની ચાલમાં)

વિશ્વેશ વિણ ક્યાં વિશ્વ છે, ક્યાં સુધે વિણ છે આંદણા,
પદ્યર્થ વિણ ક્યાં છાંવડા, ક્યાં અગ્ર વિણ છે મેહિલા;
કુચ વિણ દધિ ક્યાં દોહું. છે દૂધ કર્તા રહી ક્રિયા.
વાણી તણા મુરાર્ણ્યમાં, કર્તા પ્રથમ પાછળ ક્રિયા.

લી૦ દેવશંકર દેશવરામ ભટ્ટ
મહેતાજી, વઘાસી (આણંદ)

આરોગ્યને લગતો સંવાદ

સ્થળ:—રાજભાગ

પાત્રો:—

મકન—વાળીનાર.

મુકાદમ—વાળીનારાઓ પર દેખરેખ રાખનાર.

ડોક્ટર—મ્યુ. કાઉન્સિલર ને ડોક્ટર.

હૈલ્થ ઓફિસર—સુધરાઈખાતા પર દેખરેખ રાખનાર

કમ્પાઉન્ડર, આર દુકાનદાર ને એક ધરધણી.

(મકન પુંજે વાળતો વાળતો આવે છે.)

મકન— ઝટ કરો, લાઈ, ઝટ કરો;

સા'બ આવવાનાં, ઝટ કરો.

એકબું હોય તો સાઈ દેખાય,

સા'બ રીઝે ને વાહ વાહ થાય.

(પહેલો દુકાનદાર વાળેલા રસ્તામાં કચરો નાખી બેઠો છે.)

(૧) દુકાનદાર:—એ મકન, આ જરા વાળી લેજો. (બોલીને જાય છે.)

મકન:—વાળી લઉં, સાહેબ; વાળેલામાં પુંજે નાંખ્યો? મને કે'તાને દાપણી ધરત.

(પહેલો પુંજે મકન વાળી લે છે.)

(બીજો દુકાનદાર કચરો નાખી બેઠો છે.)

(૨) દુકાનદાર:—મકન, અહીં પણ સાફ કરજો. (બોલીને જાય છે.)

મકન:—ભૈસા'બ, તમે પાછો કચરો નાખ્યો? મારે સા'બ આવવાના છે, ને આમ પજવો છો, માઆપ.

(મકન વાળી લે છે. એવામાં ત્રીજો દુકાનદાર રસ્તા પર કાગળીઆં

વેરી ચૂકે છે તે જોઈ મકન બેઠો છે.)

આ કાગળી કાગળીઆં નાખ્યાં? વાળેલો બધો રસ્તો બગડશે. આમ શું અંધારાં આવી ગયાં છે!

(૩) દુકાનદાર:—અલ્યા, મોં સમાલીને બોલ. વાળવું પડે તેનો બગડાડ શનો કરે છે? હરામનો પગાર લેતો હશે? (જાય છે.)

મકન:—(સ્વાગત) પોતે પગાર આપતા હોત તો દોણુ બાણે શુંએ કરત!

(એમ બગડતો રસ્તો ફરીથી વાળવા મોકે છે. મુકાદમ આવે છે.)

મુકાદમ:—મકન, હજુ તારે વાળવાનું બાકી છે ?

હેલ્થ ઓફિસર સાહેબ, અને ડોક્ટર સાહેબ હમણાં આવી પહોંચશે. તમે લોકો વળતનો પણ વિચાર કરતા નથી ! એક દિવસ પણ તમારાથી ન સચવાય !

મકન:—ભાઈસા'બ, મારો વાંક નથી. આ ત્રીજી વાર વાળું છું. લોકો પજવે છે.

મુકાદમ:—ઝટ કર, ઝટ કર. (બાલુએ ઉભો રહે છે.)
(એટલામાં એક બારીમાંથી કોઈ રાખ નાખે છે.)

મકન:—જુઓ સાહેબ, બારીમાંથી રાખોડી પડી.

મુકાદમ:—(બારી તરફ જોઈ) કાણ છે એ ? જરા ડોકું તો બારીમાંથી બહાર કાઢો ? બીક લાગે છે ? (ઘરઘણી આવે છે.)

ઘરઘણી:—શું છે ? તકુશ શાના કરો છો ?

મુકાદમ:—વાળેલા રસ્તામાં કચરો કેમ નાખો છે ?

ઘરઘણી:—કચરો રસ્તામાં ન નાખે ત્યારે શું ઘરમાં રાખે ? કચરો તો બહારજ નખાયને ?

મુકાદમ:—વાળનાર આવે તે પહેલાં નાખો ! એમ ન બને તો ટોપલીમાં ભરી રાખી વાળનારને બોલાવી તેની ટોપલીમાં આપી દો.

ઘરઘણી:—એટલે વાળનારની પાછળ અમારે કાં કાં મારવાં. વાહ ! મુકાદમ, એ તો જેમ થતું હશે તેમ થશે. વાળનાર રોજ વાળી જ નય છે ને ! પણ ઘડી પછી વાળ્યું ન વાળ્યું થઈ જ નામ છે. આજે કંઈ નવાઈ છે ? અંહ. (નય છે.)

મકન:—મુકાદમ સા'બ, એ તો મોટા ભેદ કહેવાય. તેમને આપણાથી કંઈ જ ન કહેવાય. (હેલ્થ ઓફિસર ને ડોક્ટર સાહેબ આવે છે.)

હેલ્થ ઓફિસર:—કેમ ? મુકાદમ, શી ભાંજગડ છે ?

મુકાદમ:—જુઓને સાહેબ, વાળનાર મારે છે ત્યારે લોકો રસ્તા બગાડી મૂકે છે.

ડોક્ટર:—હેલ્થ ઓફિસર સાહેબ, વાળનીંશીનાં દોષો જેવામાં આમ

વખત ગાળવો તેના કરતાં શહેરીઓને ખસે નગરસંધારક બનાવવામાં વખત ગાળવો એ બહેતર છે.

હેલ્થ ઓફિસર:—ખરૂં છે, ડોક્ટર સાહેબ, લોકોની કાળજી વગર શહેર સુધારવાની આશા રાખવી એ મૃગજળથી તૃપ્ત છીપાવવા બરોબર છે.

(ચોથો દુકાનદાર કચરો નાખે છે તેને જોઈને)

મકન:—જુઓ સાહેબ, પેલા દુકાનદારે કચરો નાખ્યો.

હેલ્થ ઓફિસર:—મિસ્ટર, વાજેલા રસ્તામાં કચરો નાખવો એ આપને અયોગ્ય નથી લાગતું ?

(૪) દુકાનદાર:—લાગે છે, સાહેબ. પણ મારે આજે મોડું થયું છે, માટે માફ કરશો.

મકન:—મકાદમ સા'બ, દેવો એ એ કરે છે ! આપણે કહીએ તો ચીઢીમાં કરે પણ સાહેબ આગળ તો જાકરી બે.

મુકાદમ:—જાનો મરને. સાંભળ.

હેલ્થ ઓફિસર:—(ચોથા દુકાનદારને) મોડું થયું તો કંઈ હરકત નહિ. વાજનાર વાળી જાય એ પછી કચરો નીકળે તે એક જોખામાં ભરી રાખો તે પછી વાજનાર આવે ત્યારે તેની ટોપલીમાં આપો તો શો વાંધો ?

બધા દુકાનદાર:—આપણે બધા એક જોખું રાખો. તેમાં કચરો ભરી રાખવો ને વાજનાર આવે ત્યારે તેની ટોપલીમાં આપી દેવો. હવેથી સાહેબ એમ કરીશું.

ડોક્ટર:—જોડ્યા છે, તો એ પ્રમાણે પાળજો. એમાં તમારૂં ને અમારૂં બંનેનું લક્ષું છે.

(દુકાનદારો, મકન, ને મુકાદમ જાય છે. હેલ્થ ઓફિસર અને ડોક્ટર વાતો કરતા આગળ જાય છે.)

ડોક્ટર:—મિ. દેવે. (હેલ્થ ઓફિસર) સ્વચ્છતા અને સ્વચર્યાનો આવો જગડો દરેક ઘરમાં પણ છે. નાની જોન ઓફિસ વાળા સાફ કરે તો મોટા લાઈ તેમાં કાગળના કકડા વેરી મૂકે. રામો ટેબલ પરની ચીજો ગોળીને મૂકે ત્યાં શેઠ સાહેબ બધું રમણભંભણું કરી નાખે. ચંદન વડું

સાક્ષર કરી બધું વ્યવસ્થિત ગોઠવે-વાળાઝાડી ઘર ચોકખું ચંદન જેવું ગ્રાખવા પ્રયત્ન કરે, ત્યાં મોટી બેન વાસણનો પથારો પાચરી મૂકે; ગંગા ડોસી હામ હામ થૂંકી બગાડે, મેરઘા ડાકા આમ તેમ લખાયા પાચરી મૂકે ને છોકરાંનું તો પૂછવું જ નહિ ! સહેર સુધારવાને ઘર સુધારવાની જરૂર છે. દરેક ઘરની વ્યક્તિઓ સ્વચ્છતા અને વ્યવસ્થાથી ટેવાઈ ગયે તો બધું આપોઆપ સુધરી જાય. આહારે સુધરે ને વ્યવહારે સુધરે; આચારે સુધરે ને વિચારે સુધરે; ઘર સુધરે તો બધું સુધરે.

(ડોક્ટરનો કમ્પાઉન્ડર આવે છે.)

કમ્પાઉન્ડર:—સાહેબ, દવાખાનામાં એક ગંભીર કેસ આવ્યો છે. ડાઈ રોડનો છોકરો બેભાન થઈ ગયો છે.

ડોક્ટર:—જાઓ, આવું છું. (કમ્પાઉન્ડર જાય છે.) હો, સાહેબ, હું જાઉં છું. બધું પતલી લેતો અને આ ચિઠ્ઠી સંબંધી વિચાર કરી મૂકજો.

(ચિઠ્ઠી આપી ડોક્ટર જાય છે. ચિઠ્ઠી હેત્ય ઓફિસર વાંચે છે.)

હેત્ય ઓફિસર:—(ચિઠ્ઠી વાંચે છે.)

૧. બજારમાં સસ્તાં પણ બગડેલાં શાકભાજી કે ફળફળાદિ વેચાય નહિ તેને માટે ચાંપતાં પગલાં ભરવાં.
૨. સ્વચ્છતા અને વ્યવસ્થાની કેળવણી માટે જુદા જુદા લક્ષ્યાંકોમાં ભાષણો અપાવવાં.
૩. નિશાળોમાં તેને માટે છોકરાઓને ખાસ તાલીમ આપવાની ગોઠવણ કરવી.
૪. આરોગ્યને લગતા સંવાદો તૈયાર કરાવી હામ હામ ભજવાવવાની ગોઠવણ કરવી.

આ બાબતો ખોડમાં મૂકવાનો મારો વિચાર છે.

(સ્વગત) બની શકે એવું છે. જોઈશું.*

(જાય છે.)

૮૫૨૧ નાયુ. (પહેલી આવૃત્તિ)	મિ. કે. પી. મહેતા અને મિ. એમ. શાહ.	૦-૪-૬	છાકરીઓની પ્રાથમિક રફલો માટે.
૮૫૨૨ નાઈનામું. (સને ૧૯૩૩ની પહેલી આવૃત્તિ)	મિ. એસ. ડી. દવે.	૦-૨-૬	પ્રાથમિક રફલો માટે.
૧૦૨૨૭ લંગોળમાળા મંથુકા ૧	મિ. કે. પી. મહેતા	૦-૪-૦	પ્રાથમિક રફલો માટે.
૧૦૨૨૮ ગુજરાતી (સને ૧૯૩૩ની આવૃત્તિ)	મિ. ડી. એમ. દોશી	૦-૪-૦	પ્રાથમિક રફલો માટે.
૧૧૨ મહુકા ૨, મુબઈ-ધા-કો (સને ૧૯૩૩ની આવૃત્તિ)	મિ. બી. એ. દવે. મુબઈ-કો	૦-૪-૦	પ્રાથમિક રફલો માટે.
૧૨૨૩ ગીત વિનોદ (સને ૧૯૩૩ની પહેલી આવૃત્તિ)	મિ. બી. એ. દવે. મુબઈ-કો	૦-૪-૦	પ્રાથમિક રફલો માટે.
૧૩૨૩ ગીત માર્ગદર્શિકા પ્રથમ ભાગ (સને ૧૯૩૨ની પહેલી આવૃત્તિ)	મિ. બી. એ. દવે. મુબઈ-કો	૦-૪-૦	પ્રાથમિક રફલો માટે.
૧૪૨૩ ગીત માર્ગદર્શિકા પ્રથમ ભાગ (સને ૧૯૩૨ની પહેલી આવૃત્તિ)	મિ. બી. એ. દવે. મુબઈ-કો	૦-૪-૦	પ્રાથમિક રફલો માટે.
૧૫૨૩ નારીહથ. (સને ૧૯૩૩ની પહેલી આવૃત્તિ)	મિ. જમુ દાણી	૦-૪-૦	પ્રાથમિક રફલો માટે.
૧૬૨૩ શરવીરની વાતો	મિ. એમ. બી. અલ-ભદ.	૦-૪-૦	પ્રાથમિક રફલો માટે.
૧૭૨૩ ગામડાનું ગીત	મિ. મનુભાઈ જોષી	૦-૪-૦	પ્રાથમિક રફલો માટે.

૩૦ શ્રી હરિશ્ચંદ્ર પોદરાળા ઉચા-મિ. એ. બી. જાની દ્વાપત. (સને ૧૯૩૦ ની પ- હેલી આવૃત્તિ)	૧૦-૮-૦૦	સ્કોલર્સ લાયબ્રેરી પ્રાથમિક અને મધ્ય- મિક સ્કૂલો અને ટ્રેનિંગ કોલેજો માટે.
૩૧ આપણી કવિતા સમૃદ્ધિ (સને મિ. બી. કે. દાકોર ૧૯૩૧ ની પહેલી આવૃત્તિ)	૧-૦-૦૦	"
૩૨ ગુજરાતી સાહિત્યના વધુ માર્ગ મિ. કે. એમ. અવેરી સૂચક સ્તંભો (સને ૧૯૩૦ પહેલી આવૃત્તિ)	૧-૦-૦૦	"
૩૩ આરોગ્યના પ્રદેશ (સને ૧૯૩૧ મિ. આર. એ. સોમપુરા ની પહેલી આવૃત્તિ)	૦-૮-૦૦	"
૩૪ હિંદી સાહિત્યનો ઇતિહાસ (સને મિ. કે. જી. ચાવડા ૧૯૩૦ ની પહેલી આવૃત્તિ)	૧-૦-૦૦	"
૩૫ રંગવાની કળા (સને ૧૯૩૧ ની મિ. એમ. એસ. નારોગરા પહેલી આવૃત્તિ)	૦-૧૨-૦૦	"
૩૬ ગેઝલમાં ગીતા (પહેલી આ-મિ. એસ. એમ. ભટ્ટ વૃત્તિ)	૦-૬-૦૦	"
૩૭ રસમય વાનીઓ (પહેલી મિસિસ તારાગૌરી જે. આવૃત્તિ) અરંજા.	૧-૦-૦૦	ધનામ અને સ્કો- લર્સ લાયબ્રેરી પ્રાથમિક અને મધ્ય- મિક સ્કૂલો માટે અ- ને સ્ત્રીઓની ટ્રેનિંગ કોલેજો માટે.

ટીકા:--(૧) "કસરત અને રૂઢિ" હતાં મિ. એચ. એ. દેસાઈ એ ગ્રાપડા ને લાઈબ્રેરી યુક તરીકે મંજૂર કરી હતી તે પ્રાથમિક
સ્કૂલો માટે પાઠ્ય ઇમાગ તરીકે મંજૂર કરવામાં આવી છે અને તેની કિંમત ધડાડીને રૂ. ૦-૧૦-૦૦ રાખવામાં આવી છે.

(૨) "તત્ત્વની વ્યાકરણ ગાય" હતાં મિ. એચ. એચ. ચૌહાણી એ ગ્રાપડાની કિ. ૦-૨-૦૦ થી વધારીને રૂ. ૦-૨-૬ રાખવાની મંજૂરી
આપવામાં આવી છે.

(ક. ભ. ના સે. એન્યુ. ઇન્ડ. સાહેબના તા. ૫-૩-૧૯૩૪ના પત્ર નં. ૧૪૩૫૫માં કરેલી સૂચનાનુસાર) ફોર. એન્યુ. ઇન્ડ. એન. ડી.

ધનામપત્રક

અમદાવાદ જિલ્લો

સેન્ટુર	ફર દલમુખલાઈ આપુલાલ	૩૫—૦—૦	છોકરા તથા છોકરીઓને
	તથા ફર પ્રભુલાલ ભગ-	૩૫—૦—૦	ત્રણે દિવસ સુધી જ-
	વાનદાસ તથા પા. હાથી-	૩૫—૦—૦	માડ્યાં.
	ભાઈ લક્ષ્મીભાઈએ		
વાસણ	પા. દાશીભાઈ મથુરભાઈએ	૧૦—૦—૦	મિદાઈ વહેંચી.
આમોદ	પા. રામાભાઈ રણછોડભાઈએ	૨૫—૦—૦	વિદ્યાર્થીઓને જમાડ્યા.
કનેરા	પથાપરના પગી દાળાજી પથા-	૪—૪—૦	પવાલાં તથા પતાસ
	જીએ		વહેંચ્યાં.
	અર્જીદાના આરેયા ચતુરજી	૩—૮—૦	
	ધેમાજીએ		
અર્જીદા	પા. શીવાભાઈ હાથીભાઈએ	૪૦—૦—૦	મુખ્ય સ્કૂલ તથા કન્યા
	મિ. મુળજીભાઈ દલાભાઈએ		
	મિ. જીભાઈ મથુરભાઈએ		
દેવડીવાસોલ	આરેયા પ્રિયજી ધનાજીએ	૧૫—૦—૦	વિદ્યાર્થીઓને જમાડ્યા.
ગોસેલ	પા. મરઘાભાઈ બદોરભાઈએ	૧૦—૦—૦	"
ઉત્તરચંપ	શિક્ષક પુન્યાત્તમ મુળજીભાઈ	...	"
	પટેલે		
ફુંડેલ	પા. રાનાભાઈ મોતીભાઈએ	૨૭—૮—૦	"
	ગોદેલ મોદનજી શંકરજીએ	૩૫—૦—૦	"
વળુસોલ	શાહ હરિવલ્લભ બહેચરદાસ	૧૫—૦—૦	"
	મિ. ગેમાજી સરદારજી આરેયાએ	૧૦—૦—૦	"
	મિ. ચતુરભાઈ તળશીભાઈ	૧૫—૦—૦	"
	પટેલે		
	મિ. પંડ્યા પ્રહલજી ગોપાળજીએ	૩—૦—૦	ત્રણ માસ માટે પરજ
			બેસાડી.
વધાસી	મિ. ખુસાલભાઈ મથુરભાઈએ	૨—૦—૦	પતાસાં વહેંચ્યાં.
શૌર્યાવાવ	મિ. જીદભાઈ દાદાભાઈએ	૧—૦—૦	"
	મેળવાના બદોરજી રણછોડજી	૧—૦—૦	"
	આરેયાએ		
	" ગોતાજી શંકરજી	૧—૦—૦	"
	આરેયાએ		
	મિ. રણછોડદાસ મોતીલાલ	૨૦—૦—૦	બે દિવસ સુધી રફ
	શાહે		જમાડી.
	મિ. જોડભાઈ ગોવિંદભાઈ	૧૦—૦—૦	રફ જમાડી.
	પટેલે		
	મિ. બાબરભાઈ મથુરભાઈ	૩—૦—૦	ત્રણ માસ સુધી પરજ
	પટેલે		બેસાડી.

મરીડા	પા. મનેરભાઈ બકેરભાઈને લાં હેરજની જન આવેલી તે પ્રસંગે	૫—૦—૦	પરજમાં આપ્યા.
વાસણા	પા. મંગળભાઈ મુંજીસાઈએ કદલાલના શાહ મણીસાલ ભુલાભાઈએ	૨૦—૦—૦	વિદ્યાર્થીઓને જમાડ્યા.
વરસોળા	મદરી મુરજબેન હરિભાઈ ગંગભાઈની દીકરીએ	૫—૦—૦	ચોપડીઓ, કપડાં તથા મિઠાઈ વહેંચી.
બોરીઆવી	વાંઘવાળીના પા. ચતુરભાઈ જવેરભાઈના દીકરાના લગ્ન પ્રસંગે	૧૭—૦—૦	વિદ્યાર્થીઓને જમાડ્યા.
	પા. સોમાભાઈ નાથાભાઈ ના દીકરાના લગ્ન પ્રસંગે	૪૦—૦—૦	બાળાઓને ખાદીના કકડા તથા પતાસાં વહેંચ્યાં.
	પીજના પા. ગજાભાઈ મોતી ભાઈના દીકરાના લગ્ન પ્રસંગે	૧૧—૦—૦	બાળાઓને પિત્તળના પ્યા- લા તથા પતાસાં વહેંચ્યાં.
	ચકલાદીના પા. લલ્લુભાઈ કાશીભાઈના દીકરાના લગ્ન પ્રસંગે	૧૧—૦—૦	" " "
	પા. મોતીભાઈ મધુરભાઈ ના લગ્ન પ્રસંગે	૧૨—૦—૦	" " "
	નારના વાળંદ વલ્લભભાઈ કાશીભાઈના છોકરાના લગ્ન પ્રસંગે	૧૧—૦—૦	કન્યાશાળામાં, સીવવાનો સંગે લાવવા સાથે ફંડમાં આપ્યા.
		૮—૦—૦	બાળાઓને પિત્તળના પ્યાલા તથા પતાસાં વહેંચ્યાં.

ખેડા જિલ્લો.

બોરીઆવી	પોંપળાના વાળંદ મગનભાઈ વિકલભાઈની દીકરીના લગ્ન પ્રસંગે	૮—૦—૦	બાળાઓને પિત્તળની રકાબીઓ તથા પતાસાં વહેંચ્યાં.
લાંલવેલ	કુંજવાવના મિ. મોતીભાઈ પ્રાગજીભાઈ પટેલ	૭—૦—૦	બાળાઓને જર્મનસિદ્ધવરના પ્યાલા તથા પતાસાં વહેંચ્યાં.
	મિ. અંબાલાલ આપુજી સુથાર	૧—૦—૦	" પતાસાં વહેંચ્યાં.
સામરખા	પ્રજાપતિ ગોવિંદભાઈ દામોદર- ભાઈએ	૫—૦—૦	પતાસાં વહેંચ્યાં.
	ભાઈ કંકુ પા. રણછોડભાઈ લંવાનભાઈની વિધવાએ	૨૦૦—૦—૦	રૂકલ તથા કન્યાવર્ગની બાળાઓને જમાડ્યાં.
	પા. પરસોતમ નાથાભાઈએ	૫—૦—૦	પતાસાં વહેંચ્યાં.
	પા. લલ્લુભાઈ આપુજીએ	૪—૦—૦	" "

સામરખા	સુરાસામળના પા. રણુછોડલાઈ	૫-૦-૦	પતાસાં વહેંચ્યાં.
	ખુલાલાઈએ		
કરમસદ	પંડ્યા અંબાલાલ શંકરલાલે	૫-૦-૦	
	પટેલ લાઈલાલભાઈ દેશાઈ- લાઈએ તેમના પિતાશ્રી	૨૫૦-૦-૦	મુખ્ય સ્કૂલ તથા કન્યા- શાળાની ખાળાએને
	ગુજરી ગયા તેમની પાછળ		જમાડ્યાં.
	શાહ કેવળદાસ રણુછોડદાસે	૨૫૦-૦-૦	
ગામરી	પા. હરિલાઈ કલ્યાણલાઈએ	૨૬-૦-૦	છોકરા તથા છોકરીઓને
			જમાડી.
લાંબવેજ	મિ. ડાહ્યાલાઈ મરઘાલાઈ	૩૦-૦-૦	વિદ્યાર્થીઓને જમાડ્યા.
	પટેલે		
ખેડા	મુખ્ય ધ્યાંચ સ્કૂલના હેડ	...	ધ્યાંચ સ્કૂલના તમામ
	મારતર નેશંગલાઈ દામોદર		વિદ્યાર્થીઓને જમાડ્યા.
	ગુજરી ગએલા તેમની		
	પાછળ તેમની દીકરીઓએ		
અરેરા	ફીણાવના પટેલ બીખાલાઈ	૮-૦-૦	છોકરાને પિત્તળના પ્યાલા
	રણુછોડલાઈએ પોતાના	૧૫-૦-૦	તથા ખાળાઓને ઓઢ-
	દીકરાના લગ્ન પ્રસંગે	૨-૦-૦	ણીઓ તથા દરેકને
			પતાસાં વહેંચ્યાં.
સિદ્ધુજ	પા. વાઘડલાઈ તળાસીલાઈએ	૪૦-૦-૦	બંને સ્કૂલો જમાડી.
મરીડા	પા. ડાહ્યાલાઈ છીશોરલાઈએ	૩-૦-૦	મિદાઈ વહેંચી.
	આરોટ પ્રેસરીસંગ શામળ- લાઈએ	૩-૦-૦	સાકર વહેંચી.
	ઝાસટીઆ જેડીસીંગ અભેમંગ	૩-૦-૦	મિદાઈ વહેંચી.
	,, માધવસંગ ગંગાલાઈએ	૨-૦-૦	,,
	,, રાગલાઈ અમરસંગ તરફથી	૩-૦-૦	,,
	આઈ કુલખાએ		
પામોડ	નારના મિ. લાલાલાઈ	૫૧-૦-૦	સ્કૂલના ફંડમાં આપ્યા
	માધવદાસે	૨૫-૦-૦	તથા જર્મન સિલ્વરના
		૫-૦-૦	પ્યાલા તથા પતાસાં બંને
			સ્કૂલોમાં વહેંચ્યાં.
	સોહનના મિ. જેડાલાઈ	૨૦-૦-૦	સ્કૂલના ફંડમાં તથા
	ગમડલાઈએ	૫-૦-૦	પતાસાં બંને સ્કૂલોમાં
			વહેંચ્યાં.
	નીસરાયાના મિ. ગોવિંદલાઈ	૨૪-૦-૦	સ્કૂલના ફંડમાં આપ્યા
	શીવાલાઈએ	૨૦-૦-૦	તથા પિત્તળના પ્યાલા
		૫-૦-૦	તથા પતાસાં બંને સ્કૂલો
			માં વહેંચ્યાં.
ધોધાવાડા	પા. બુધાલાઈ ઢવાલાઈએ	૯-૮-૦	વર્ગના વિદ્યાર્થીઓને
			જમાડ્યા.

પા. આત્મારામ દાણભાઈએ	૮-૧૪-૦	વર્ગના વિદ્યાર્થીઓને જમાડયા.
મરીડા વડયલ પટેલ છોટાભાઈ અવેરભાઈએ	૨૫-૦-૦	વિદ્યાર્થીઓને જમાડયા.
માસ્તર પ્રેમાનંદ છગતલાલ રાવળ પોતાનાં માતૃશ્રીનાં અવસાન નિમિત્તે	૪૧-૦-૦	બંને સ્કૂલોના વિદ્યાર્થીઓને જમાડયાં.
આમરોલ રડોડ હડીભાઈ રાધવભાઈએ	૧૫-૦-૦	વિદ્યાર્થીઓને જમાડયા.
ગિ. રતનસંગ ગમાનસંગે	૧૫-૦-૦	"
ગોળણા મહીડા માધવસંગ કાળુભાઈએ	૧૦-૦-૦	"
મકવાણા ભુપતસંગ જેડીસંગે	૧૦-૦-૦	"
કલોલી દુસર સામજી ગીરધરભાઈએ	૧૫-૦-૦	"
તથા વ્યાસ દાણરામ નાયાભાઈએ		
દેવકી વણ-સોલ મુખી સામતસંગ અમથા-ભાઈએ	૧૫-૦-૦	"
બારેયા ભુગાજી રઘુજીએ	૧૦-૦-૦	"
પગી રઘુજી દાંનાજીએ	૮-૦-૦	"
રમુલપુર મહેતાજી જોશંકર ગોવિંદરામે	૧૦-૦-૦	"
મીખસોડ ખોલિસ પટેલ રામભાઈ બહેચરભાઈએ	૧૪-૦-૦	"
ડભાણુ મિ. દારકાંદાસ હાથીભાઈ પટેલ	૨૧-૦-૦	પરજી ફંડમાં તથા
	૨-૦-૦	ખાલા તથા મિદાઈ
	૫-૦-૦	વહેંચી.
પા. બેચરભાઈ કુબેરભાઈએ	૮-૦-૦	કળીના લાડુ વહેંચ્યા.
પા. મધ્વરભાઈ શ્રીધરભાઈએ	૭-૦-૦	
દરજી દુર્લભભાઈ અમીરભાઈએ	૫-૦-૦	પતાસાં વહેંચ્યાં.
ડભાસી પા. ગીરધરલાલ કાળિદાસે	૩૦-૦-૦	બાળાઓને ઓટણીઓ
પોતાનાં માતૃશ્રીનાં સ્મરણીયે	૭-૦-૦	તથા બાળકોને એક
	૨-૦-૦	નોટ તથા એક પેન્સિલ
		તથા પતાસાં વહેંચ્યાં.
મલીઆતળ પા. દેશાઈભાઈ નાગરદાસ તથા	૨૦-૦-૦	વિદ્યાર્થીઓને જમાડયા.
પા. તળજીભાઈ ધનજીભાઈએ		
ગોહેલ મંગળજી ભલાજીએ	૧૫-૦-૦	
નાળંદ પુલાભાઈ છગનભાઈએ	૦-૦-૦	મિદાઈ વહેંચી.
લાંભવેલ પા. શંકરભાઈ રેવનદાસના	૩૦-૦-૦	વિદ્યાર્થીઓને જમાડયા.
વહીવટ કરનાર પા. રણુ-છોડાભાઈ ભાઈજીભાઈએ		
નવાગામ શ્રીરણુજીડજી, મંદિરના મહા-રાજશ્રી રામસ્વરૂપદાસજી	૨૫-૦-૦	
રામચરણદાસજીએ		

સંતોકપુરા	પા. મહીજભાઈ જીવાભાઈએ	૧૫-૦-૦	વિદ્યાર્થીઓને જમાડયા.
	પા. ધુળાભાઈ રેવંદાસે	૨૮-૧૪-૦	
	પા. પરસોતમ મહીજભાઈએ	૧-૦-૦	પતાસાં વહેંચ્યાં.
	પા. સીવાભાઈ મથુરભાઈએ	૨-૦-૦	
	પા. દાપીભાઈ ભાઈજીભાઈએ	૨-૦-૦	
	પા. સીવાભાઈ મહીજભાઈએ	૨-૦-૦	
	પા. મોતીભાઈ મથુરભાઈએ	...	સાકર વહેંચી.
	પા. તળસીસાઈ નરસીંહભાઈએ	...	
	પા. મુળજીભાઈ જીવાભાઈએ	૨-૦-૦-૦	પતાસાં વહેંચ્યાં.
ભરોડા	પા. ભાઈલાલભાઈ નાથા- ભાઈએ	૫૫-૦-૦	વિદ્યાર્થીઓને જમાડયા.
	ભાઈ જીવાએ	૫૫-૦-૦	
	મિ. મંગળભાઈ ભગવાનભાઈ પટેલે	૫૫-૦-૦	
	મિ. શનાભાઈ બાબરભાઈ પટેલે	૫૫-૦-૦	
	મિ. શનાભાઈ કાળીદાસ પટેલે	૫૫-૦-૦	
	મિ. જોષિદભાઈ લક્ષુભાઈ પટેલે	૫૫-૦-૦	
	મિ. જીવાભાઈ દેસાઈભાઈ પટેલે	૫૫-૦-૦	
	મિ. શનાભાઈ તળસીભાઈ પટેલે	૧૧-૦-૦-૦	એ દિવસવિદ્યાર્થી જમાડયા.
	મિ. સોમાભાઈ કુબેરભાઈ પટેલે	૫૫-૦-૦	વિદ્યાર્થીઓને જમાડયા.
	મિ. અવચલભાઈ કુબેરભાઈ પટેલે	૫૫-૦-૦	
	મિ. મથુરભાઈ ભીખાભાઈ પટેલે	૫૫-૦-૦	
	બાજીપુરાના મુની મહારાજે	૫૫-૦-૦	
વાણ કલાસ	મિ. ચતુરભાઈ ભુવાભાઈ પટેલે	૧૨-૦-૦	
ઉત્તરગંડા	પા. મનુરભાઈ ભલાભાઈએ	૮-૦-૦	બાળાઓના સીવણ ગુંથણ માટે આપ્યા.
ભાનેર	અમદાવાદના આસિ. ડે. એ. ઇ. સાહેબ સી. એમ. શાહનાં ધર્મપત્ની શ્રીમતિ જડાવના અવસાન નિમિત્તે તેમણે	૫૦-૦-૦	વિદ્યાર્થીઓને જમાડયા.
દહેમી.	પાદરાના રાઈડ અણુભા તખતસાંગિ	૨૦-૦-૦	પિતૃજના પાલા વહેંચ્યા.
	સાંગજાવના પા. ઝવેરભાઈ મહીજભાઈએ	૨૫-૦-૦	પિતૃજના પાલા તથા રક્ષણી બાળાઓને વહેંચ્યાં
મુરકુવા	ખેડાસાના મિ. ભીખાભાઈ બાજીભાઈએ	૧૨-૧-૦	પિતૃજના પાલા તથા મિદાઈ વહેંચી.

ત્રાણુખ	વસોના પા. ધુળાભાઈ શીવાભાઈએ	૨૦-૦-૦	બાળાઓને ઝાઢળીઓ તથા છોકરાંને પતાસાં વહેવ્યાં.
હેરંજ	પા. શનાભાઈ શંકરભાઈએ	૧૫-૦-૦	વિદ્યાર્થીઓને જમાડયા.
નવાગામ	ગં. સ્વ. હદીએન ભદ્ર મણિ- લાલ જમનાશંકરની વિધવાએ	૨૫-૦-૦	"
મોડપુર	પા. ડાહ્યાભાઈ શંકરભાઈએ	૩૫-૦-૦	"
	પા. દેસાઈભાઈ બકોરભાઈએ	૩-૦-૦	મિદાઈ વહેચી.
મોકવા	શાહ રણછોડલાલ મંગનલાલે	૩૫-૦-૦	વિદ્યાર્થીઓને જમાડયા.
ગાજણુ	કુમારશ્રી મોતીસિંહજી મેરામણસિંહજીએ	૨-૦-૦	કળીના લાડુ વહેવ્યાં.
	મકવાણા ભુપતસંગ જેડીસંગે	૧૦-૦-૦	વિદ્યાર્થીઓને જમાડયા.
	પુરોહિત મેયરભાઈ જીવા- ભાઈએ	૧૦-૦-૦	"
	વાળંદ ગોડારાત હીરાસંતે	૧૦-૦-૦	"
	મહીડા ફૂલસિંહજી જેડીસિંહ- જીએ	૧૦-૦-૦	"
વરસોળા	પા. મહીજીભાઈ જેસંગભાઈએ	૨૧-૦-૦	"
	શા. મોતીલાલ અમૃતલાલે	૧-૮-૦	પતાસાં વહેવ્યાં.
	પહોરા અભરામ રહેમભાઈએ	૧-૮-૦	"
	પી. વરસોડીઆ એન્ડ કંપની તરફથી પા. છોટાભાઈ કાશીભાઈએ	૫-૦-૦	મિદાઈ વહેચી.
અહીના	સ્કૂલ કમિટીના મેમ્બર ચો- હાણુ નાયાભાઈ વીરાભાઈ તથા પગી રણછોડ કાળુ- ભાઈ તથા કુંભાર મંગળ વસ્તાભાઈએ મળી	૭૫-૦-૦	વિદ્યાર્થીઓને જમાડયા.
પિતાંધ	પા. મોતીભાઈ દેસાઈભાઈએ	૩૦-૦-૦	"
	દરજી જીવરામ ચકુભાઈએ	૨-૦-૦	પતાસાં વહેવ્યાં.
	અકલાચાના પટેલ ડાહ્યાભાઈ નામાભાઈએ	૧-૮-૦	પરખમાં આપ્યા.
	"	૨-૦-૦	પતાસાં વહેવ્યાં.
	"	૭-૦-૦	બાળાઓને ખાવા વહેવ્યાં.
	"	૨-૦-૦	સ્કાઉટ ફૂટમાં આપ્યા.
	"	૨-૦-૦	મરીખ વિદ્યાર્થીઓને ચો- પડીઓ વહેચી.
	"	૨-૦-૦	પરખમાં આપ્યા.
એડા	મોટર એસોસિએશનના હસ્તે રમુલખીઆં જીવાખીઆંએ	૨-૮-૦	હિંદુ વિદ્યાર્થીને તથા બાળા- ઓને કળીના લાડુ વહેવ્યાં.

સુરકવા	પા. ડાહ્યાભાઈ દેસાઈભાઈએ	૨૫-૦-૦	વિદ્યાર્થીઓને જમાડ્યા.
નવાગામ	શા. કેશવલાલ જોડાભાઈએ	૨૫-૦-૦	"
	પોતાની પત્ની અ. સૌ.		
	ખાલુનો મરણ નિમિત્તે		
દેરંજ	પાદક છોટાલાલ રણછોડલાલે	૧૫-૦-૦	"
	પોતાના પિતાશ્રીના અવ-		
	સાન નિમિત્તે		
ઉત્તરસંઘ	ચહોરા ઇસમભાઈ યાકુબ-	૧૫-૦-૦	સ્કૂલને ઘડિઆળ બેટ
	ભાઈએ		આપ્યું.
આંત્રાલી	શાહ આશારામ ભાઈચંદે	૨૦-૦-૦	
	"	૭-૦-૦	પતાસાં વહેંચ્યાં.
	શાહ તાયાલાલ વખતચંદે	૩-૦-૦	"
	"	૪-૦-૦	સ્કૂલ તથા કન્યાશાળામાં
	"	૨-૦-૦	ગરીબ વિદ્યાર્થીની ઓપ-
			ડીઓ તથા પેનો વહેંચી.
	શાહ વાડીલાલ અમુલખ-	૩-૦-૦	પતાસાં વહેંચ્યાં.
	ભાઈએ		
	"	૪-૦-૦	બંને સ્કૂલોમાં ગરીબ વિ-
			દ્યાર્થીઓને ઓપડીઓ
			તથા પેનો વહેંચી.
લુ	શાહ દ્વારકાદાસ મોરારજીએ	૩૫-૦-૦	વિદ્યાર્થીઓને જમાડ્યા.
	આઈલેતા પા. ઓત્તમ મકન-	૩૫-૦-૦	"
	દાસની વિધવાએ જન્મા-		
	ષ્ટમીના પારણાના દિવસે		
	પરેલ બુલાભાઈ વઢાલદાસે	૩૫-૦-૦	"

પંચમહાલ જિલ્લો

છોટાઉદેપુર	ડોહાઈના પંચાલ ખુંજલાલ	૨૨-૦-૦	ઉમરાવ સ્કૂલમાં ઠાળી-
	ઈશ્વરભાઈ તથા ઉમરાવાના		પરજનાં આળોકને રસોડા
	પંચાલ ગીરધરભાઈ જો-		તથા કપડાં વહેંચ્યાં.
	પાળભાઈએ		
કથુજરી	ગિ. મોતીલાલભાઈ મગન-	૩-૦-૦	બંને સ્કૂલોમાં પતાસાં
	ભાઈ તલાડીએ		વહેંચ્યાં.
તંરખંડા	ચાવડા ભાઈજી રણજીભાઈએ	...	હંટવાડી સ્કૂલના વિદ્યાર્થી-
			ઓને જમાડ્યા.
વઘવપુર	મે. હાકોર સાહેબજીએ	૧૭-૦-૦	સ્કૂલને ઘડિઆળ બેટ
			આપ્યું.
છટવાડ	ડેસરના મિ. માણેકલાલ	૧૫-૦-૦	પુસ્તકો વહેંચ્યાં.
	મધુરભાઈ ત્રિવેદીની વિધવા		
	સવિતાગીરીએ		

પવામણ	મહારાજ રતનગર જાગરે મે. દાકર સાહેબશ્રી ચંદ્ર- સિંહજી જીતસિંહજીએ	૧૫-૦-૦ ૧૨-૦-૦	વિદ્યાર્થીઓને જમાડયા. પરીક્ષામાં પાસ થએલા વિદ્યાર્થીઓને ચોપડીઓ આપી તથા મિદાર્ધ વહેંચી.
જાલોદ	ડૉ. વી. કે. કાંદકે	૫-૦-૦	ખાળાઓ માટે ધાધરીઓ નં. ૬ તથા કળજ નંગ ૧૨ આપ્યા.
કાંકણપુર	કપડવણુંજના વૈષ્ણવ મંદિર- ઉપદેશક સદગુહરથ નરેતમ મોતીરામ પુરાણરત્ને મોટી કાંટડીના મિ. મુળજી- ભાઈ નારણજીએ	૭-૦-૦ ૧-૦-૦ ૬-૦-૦ ૧-૦-૦	ખાળાઓને પિત્તળના વા- ટકા તથા મિદાર્ધ વહેંચી. ખાળાઓને પિત્તળના પ્યાલા તથા મિદાર્ધ વહેંચી.
રાહેરા વાડી	શાહ છોટાલાલ લક્ષ્મીચંદ છોટાલાલ દાકરશ્રી મોહનસિંહ- જી લાલભાઈ ગોહિલે	૧૫-૦-૦ ૫-૪-૦ ૩-૦-૦ ૧-૦-૦	ધડિઆળ ભેટ આપ્યું. ખાળાઓને રેશમી કકડા તથા સાકર તથા વિ- દ્યાર્થી મંડળના ફંડમાં આપ્યા.
દેરાલ	દેસાઈ કેસરલાલ ગીરધરલાલે	૫-૦-૦	ગરીબ વિદ્યાર્થીઓને ચો- પડીઓ તથા રસોડા આપી.
દોંબા	ખાઈ સદુખા દાકર નાયુસિંહ રામસિંહનાં વિધવાએ	૪૦-૦-૦	મુખ્ય સ્કૂલ તથા કન્યા- શાળાની ખાળાઓને જમાડયા.
પિંદાર	હડમતીઆના પગી નાથાભાઈ રતનાભાઈએ	૨-૦-૦	પત્રાસાં વહેંચ્યાં.

—: મેસર્સ કાંતિલાલ ને સોમેશ્વર કૃત:—

પાઠ્યપુસ્તક તરીકે મંજૂર થએલાં પુસ્તકો

[૧] અવનવી મુંદર દળમાં નવીન બાળભૂમિતિ ધો. ૪ થું ૦-૪-૦

[૨] ગજવાના રમુજ દિસાળો નવીન બાળનામું ધો. ૪ થું ૦-૨-૬

[૩] ધરના દિસાળો ધરનું નામું કન્યા. વ. કા. ધો. ૫-૬ ૦-૪-૬

નવા અભ્યાસક્રમને ઉપયોગી

[૪] ના. સરકારે મંજૂર કરેલી નવીનબાળભૂમિતિ ગમત સાથે જાન આપતી.

ખીનું ચીનું તણ તણ આના, પહેલું બા. વ. અંદી અંદી આના,

[૫] મોનું ગણિત કે નવીન બાળમુખગણિત વહેવાર મનોરંજક દાખલા.

ખીનું ચીનું તણ તણ આના: ચોથું ચાર આના: પુષ્કળ કમિયન.

લખો:—ઈશ્વરલાલ મગનલાલ શાહ, શુક્રેશ્વર એન્ડ પબ્લિશર,

શાહપોર, મુરત.

। મુંદર, સસ્તાં, દેશિક યોજનાવાળાં, વિદ્યાર્થીને ગમતાં, હ્રત્તમ પુસ્તકો !

! ઘણી સંસ્થાઓ પાઠ્યપુસ્તકો તરીકે ચલાવે છે !

૦ મુખર્ષિ ઇલાકાના સરકારી કેળવણી ખાતાએ તેમજ પશ્ચિમદિશ એલ્બર્નિસએ *

પાઠ્યપુસ્તક, ઇલામ કે લાઈબ્રેરીયુઝ તરીકે મંજૂર કર્યાં છે.

* કુમારગણિત ભાગ પહેલો x

[ભૂમિતિ સાથે, રૂ. ૦-૧-૦]

નવી ૮ મી આવૃત્તિ

નવા અભ્યાસક્રમને અનુરૂપ ભૂમિતિ

તેમજ ખીલ વધારા સાથેનું, બાળકોને

અતિશય ગમ્યું છે !

* કન્યાગણિત ભાગ બીજો x

[ભૂમિતિ સાથે, રૂ. ૦-૧-૦]

નવી પાંચમી આવૃત્તિ

ચોથા ધોરણથી કોલેજ સુધીની

બાળાઓ માટે. વ. ફા. પરીક્ષાના પ્રશ્નો

સાથેનું, બાળાઓને અતિસય ગમ્યું છે !

* કુમારગણિત ભાગ પહેલો અ x

[નવા અભ્યાસક્રમ પ્રમાણે ગુધારેલી ચોથી આવૃત્તિ, ભૂમિતિ સાથે, રૂ. ૦-૧-૦]

[નીલ ધોરણ સુધીના છાત્રા તથા છાત્રીઓ બંને માટે ઉપયોગી]

નવા અભ્યાસક્રમ પ્રમાણે ધોરણવાર ગણિતો

* અનંતગણિત ધોરણ બીજું x [કુમારગણિત ધોરણ બીજું] રૂ. ૦-૪-૦

[ભૂમિતિ સાથે, બી. આ., છાત્રા તથા છાત્રીઓ બંને માટે ઉપયોગી]

* અનંતગણિત ધોરણ ત્રીજું x [કુમારગણિત ધોરણ ત્રીજું] રૂ. ૦-૪-૦

[ભૂમિતિ સાથે, બી. આ., છાત્રા તથા છાત્રીઓ બંને માટે ઉપયોગી]

અગણિત ધોરણ ચોથું [કન્યાગણિત ધોરણ ચોથું] રૂ. ૦-૪-૧

[ભૂમિતિ વિભાગ અને નામા સાથેની આવૃત્તિ]

અનંતગણિત ધોરણ છઠું x [છાત્રાઓના છઠા ધોરણ માટે] રૂ. ૦-૫-૦

બીજા પુસ્તકો

* અનંતનામું ભાગ પહેલો x [ધરનો હિસાબ, બી. આ.] રૂ. ૦-૩-૦

[ધો. ૪, ૫ ને ૬ ના છાત્રા તથા છાત્રીઓ બંનેને ઉપયોગી]

* અનંતનામું ભાગ બીજો x [દુકાનનો હિસાબ, પ. આ.] રૂ. ૦-૪-૦

[ધોરણ ૭ તથા વ. ફા. પરીક્ષાના વિદ્યાર્થીઓને ઉપયોગી]

અનંતભૂમિતિ ભાગ પહેલો [નવા અભ્યાસક્રમ પ્રમાણે] રૂ. ૦-૨-૦

[બાળવર્ગથી ત્રીજા ધોરણ સુધીનાં, છાત્રાઓને ઉપયોગી]

* અનંતભૂમિતિ ભાગ બીજો [નવા અભ્યાસક્રમ પ્રમાણે] રૂ. ૦-૨-૦

[ચોથા ને પાંચમા ધોરણનાં છાત્રાઓને ઉપયોગી]

* સરલ બાળયોથી ૪ ૧૨ મી આવૃત્તિ, રૂ. ૦-૧-૦ નામ તેવાનું શુભું છે.]

ટીપ્પણ:-વાપરનારાં મુકાબલે વખાણે છે. એકવાર મંગાવી ખાતરી કરો. નહીં માટે

નાચેને સીરનામે લખા. ચાકું કચિરાત ને બીજી ઘણી અનુક્રણતા.

રતનશી પુરુષોત્તમ અનંત

દેખારતર, મેરીજાઉન મેમોરિઅલ ટ્રેનિંગ કોલેજ, બોરસદ

સ્કૂલબુકો પર ભરપુર કમિશન મેળવો

તમામ જાતની સ્કૂલોમાં ચાલતી અંગ્રેજી તેમજ ગુજરાતી ટેક્સ્ટબુકો પર ભરપુર કમિશન મેળવવું હોય તો અમારું ટેક્સ્ટબુકોનું કમિશન દર્શાવતું 'પ્રાઇસલિસ્ટ' મંગાવી ખાતરી કરો.

વળી અમારે ત્યાં :— નિશાળોમાં ચાલતી ગુજરાતી તેમજ અંગ્રેજી દરેકે દરેક બુક્સ મળે છે. ટેક્સ્ટબુકો પર સારામાં સારું કમિશન મળે છે. તમારી સગવડ સમવાતાં સુંદર ને સ્વચ્છ માલ જથ્થાબંધ ને છૂટક મળે છે. પુસ્તકો ઉપરાંત સ્કૂલોને લગતો સ્ટેશનરી સામાન પણ સસ્તોજ મળે છે. માટે બીજેથી પુસ્તકો ખરીદતાં પહેલાં તમારા બુના, ગણીતો ને વિશ્વાસપાત્ર સ્થળની પહેલી મુલાકાત લો.

ટેક્સ્ટબુકોના જનરલ બ્યાપારી

બુકસેલર રણજીડલાલ મોતીલાલ શાહ

ગાંધીરોડ-અમદાવાદ.

પાઠ્યપુસ્તક તરીકે મંજૂર

લાકડવાળાના ગણિત તરીકે ગૂજરાતી જનતામાં મેશહૂર થએલું

અંક ગણિત

— પ્રાથમિક શાળાનાં પહેલાં ચાર ધોરણો માટે —

નવમી અભ્યાસક્રમ પ્રમાણે સુધારેલા :

શ્રીયુત મણિલાલ ગોવિંદલાલ શાહ

બી. એ, એસ. ડી. સી. ડી.

શિક્ષક, મહાલકમી ટ્રેનિંગ કોલેજ, અમદાવાદ.

:: કેટલીક વિશિષ્ટતાઓ ::

દરેક ધોરણ માટે ગણિત તથા ભૂગિતિના બુદ્ધિ વિકાસો. પદ્ધતિસરની ક્રમિક સમજાવટ અને શિક્ષકો-માટે જરૂરી સૂચનો. સાધનોની માર્ગસૂચક યાદી અને ૧૫૦ થી વિશેષ આકૃતિઓ. સુંદર ગ્લોઈંગ કાગળ પર આકર્ષક છૂદે છાપકામ : પાકી બાંધણી. મૂલ્ય નવ આનાં.

: પણ વિગત ચા નમૂનાની નકલ માટે લખો :

મેસર્સ કરસનદાસ નારણદાસ એન્ડ સન્સ બુકસેલર, સુરત.

કેળવણીખાતાએ મંજુર કરેલાં શાળાપયોગી પુસ્તકો

હરરાય અમુલખરાય દેસાઈ કૃત.	
*આરોગ્ય શિક્ષણ	૦-૮-૦
*આરોગ્ય શિક્ષિકા	૦-૭-૦
બાળવીર (સ્કાઉટ વિષે)	૦-૮-૦
કસરત અને હિલ	૦-૧૨-૦
ધર્મમાં જાને બંધાન	૦-૧૨-૦
રમવાની રમતો	
*આરોગ્ય શિક્ષણ લા. ૨	૦-૧-૧
વ્યાકરણ પ્રવેશ લા. ૧	૦-૩-૦
" " લા. ૨	૦-૪-૦
મધુરધ્વજ આખ્યાન	૦-૪-૦
બીમયાતુર્ય	૦-૪-૦
વીર અભિરામજી જાને	
મહાભારત	૦-૮-૦

ગોઠળદાસ કુબેરદાસ મહેતા કૃત.	
અલાહદીન અને	
દેવતાઈ હીવો	૦-૪-૦
બાળસંગીતમાળા	૦-૩-૦
(હારમોનિયમ ગાઈડ)	
સાહિત્યાદર્શ	૧-૨૨-૦
અંગવાદ સહેરની ભૂગોળ	૦-૩-૦
*સંરણ મુજરાતમાં તની ભૂગોળ	૦-૪-૦
મુંબઈઈલાકો (હિંદુસ્તાનસંલિત)	૦-૫-૦
બાળગીત	૦-૧-૦
બાળિકાગીત	૦-૧-૦
શાળાપયોગી વાર્તાઓ	
લા. ૧ ત્રીજી આશ્રત	૦-૩-૦
મુજરાતના ઇતિહાસની	
સહેલી વાર્તા.	૦-૪-૦

વ્યાકરણ જેવા કેડિન, શુધ્ધ, અને નિરુપયોગી લાગતા વિષયને
સરળ, રસિક અને ઉપયોગી બનાવવા માટે રચેલાં પુસ્તકો
પાઠ્યપુસ્તક તરીકે મંજુર*

*વ્યાકરણ પ્રવેશ લા. ૧ લો	૦-૩-૦
*વ્યાકરણ પ્રવેશ લા. ૨ જો	૦-૪-૦
વ્યાકરણ પ્રવેશ લા. ૩ જો	૦-૭-૦

રચનાર:—શંકરભાઈ ત્રિકમભાઈ પટેલ
નારણભાઈ વાઘજીભાઈ પટેલ

ભરપુર કમિશન

ચિ. વિ. સાથે જણાવવાનું કે હમોએ થોડા વખત ઉપરજ ચોપડીઓની દુકાન ઉઘાડી છે જેમા પ્રાથમિક શાળાઓમાં ચાલતી દરેક જાતની ચોપડીઓ તથા કોમિ, પ્રેઈઝ, નોટબુક, રખર, પેન્સિલ, કુટ, કંપાસ, હોફર, કાગળ વગેરે બજાજ કીફાયત વાવથી અને ભરપુર કમિશનથી આપવામાં આવશે. દરેક શાળામાં ચાલતી ચોપડીઓનું લીસ્ટ કિમલ તથા કમિશન જેવા અને સરખાવવા માટે આજેજ મંગાવી ખાત્રી કરો. બીજીથી પુસ્તકો વગેરે ખરીદતાં પહેલાં હમારી મુદ્રાકાત લેવા વિનિતિ છે.

ચંદુલાલ મણીલાલ પરીખ | રમણિક પી. કોઠારી
રીચાર્જ—અમદાવાદ, | અગ્રપતા જુહીપો, રીચાર્જ—અમદાવાદ.
* પાઠ્યપુસ્તક તરીકે મંજુર કરેલાં છે.

મેસર્સ લઠ અને પંચોલી કૃત

પ્રાથમિક શાળાનાં અંકગણિત

ભાગ ૧ લો : પદ્ધતિવિભાગ અને અભ્યાસવિભાગ [શિક્ષકો માટે]
બાળવર્ગ અને પહેલા ધોરણ માટે. ૦-૭-૦

ભાગ ૨ લો : પદ્ધતિવિભાગ. [ધોરણ બીજા, ત્રીજા, ચોથાના શિક્ષકો
માટે] ૦-૮-૦

ભાગ ૩ લો : અભ્યાસવિભાગ : [માત્ર વિદ્યાર્થીઓ માટે]

ધોરણ ૨ જી : રૂ. ૦-૨-૬

ધોરણ ૩ જી : રૂ. ૦-૩-૦

ધોરણ ૪ થી : રૂ. ૦-૩-૦

મફત : ધોરણવાર સામટી પચીસ પ્રત ઉપર પદ્ધતિવિભાગનું મુદ્રણ

ગુજરાતની જૂગોળ, કર્તી-વચ્ચલભાઈ લલ્લુભાઈ પટેલ ૦-૪-૦

મુંબઈ ઇલાકાની જૂગોળ, } કર્તી પ્રીતમરાય વજરાય દેસાઈ ૦-૫-૦
હિંદુસ્તાનની જૂગોળ. } ૦-૫-૦

વાર્તારૂપી ગુજરાતનો ઇતિહાસ. દસમુખરામ સુતીસાલ ત્રિવેદી ૦-૪-૦

હિંદના ઇતિહાસનું પ્રથમ દર્શન. બાલુભાઈ લલ્લુભાઈ ઠાણ ૦-૧૨-૦

શાળાપયોગી હિંદુસ્તાનનો ઇતિહાસ. (રાત્નચંદ્રારણ સાથે) ૦-૪-૦

કર્તો—મગનલાલ માણેકલાલ ધોળાપીઆ.

વેપારવિજ્ઞાન અને દેશીનામું. કર્તી-કુર્મીશંકર શિવચંદર મોરિક. ૦-૬-૦

ગુજરાતી કોપિયુક નંબર ૧ થી ૫ દરેકની કિંમત : ૦-૧-૬

ગજરાવાળા કોપિયુક નંબર ૧ થી ૨ દરેકની કિંમત : ૦-૧-૬

નમુનાની પત્રિકા મંગાવો.

લખો:—મેનેજર, ધી ગુજરાત એડિએન્ડલ બુકટીયા,
સ્તનપોળને નાકે, રીયારોડ, અમદાવાદ.

કમિશનમાં વધારો

ફેળવણીખાતાએ મુંબઈ ઇલાકાની દરેક નિશાળમાં દેફ્ટરબુક તરીકે ચલાવવાને મંજૂર કરી છે.

લેખનકળા કોચિંગકો

ઉત્તમ કાગળ { ગુજરાતી અને બાળબોધ-છ નંબરમાં દરેક નંબરની કિંમત એ આતા } ચોપીસ પાનાં

મામ્ય, મ્યુનિસિપલ, હોકલબોર્ડ, ખાનગી વગેરે અનેક શાળાઓમાં ખાસ પસંદગીથી ચાલતી કોપી ને બાળકો અને શિક્ષકોમાં સારા અને સુંદર બોધપ્રદ વાંચ્યો માટે પ્રસિદ્ધ થયેલી છે, એવી લેખનકળા કોચિંગનાપરવા અમેા નમ્રભાવે વિનંતિ કરીએ છીએ. વપણી સંચના વિદ્યાના ઉપાસકો, આરાધકો અને ફેળવણીના કાર્યમાં ઉત્સાહથી રસપૂર્વક બાગ લેનારાંઓ સહર લેખનકળાને શાશ્વ રીતે વપાસી તેના અંદરના વિષયો અને પદ્ધતિને જોઈ શોભ્ય છન્સાફ આપશોછ.

૨૫૦ અને તે ઉપરાંત કોપી ખરીદનારને સેક્ટર ૩૦ ઠકા કમિશન આપનામાં આવશે. પેકિંગ અને રફવે ખર્ચ પાનું આપવામાં આવશે, પણ પોસ્ટ મારફતનું કે સ્ટેશનથી આગળનું ખર્ચ આપવામાં આવશે નહિ.

લેખનકળા કોચિંગકોને અધ્યક્ષેતી નંબર ૧ થી ૬ સુધીની સ્ટીલ પેને બાસ મંગાવી છે તેની દરેક બોક્સમાં એક નંબરની ડકને ભારની કિં. રૂ. ૧૫

મુંબઈ-હાથાલાઈ જગજીવનદાસ એન્ડ સન્સ;

કાલકાદિવી માતાના મંદિર સામે દુકાન નં. ૩૬૭.

અમદાવાદ-પાનકોર નાઠા-મેસર્સ એસ. બી. શાહની કુંપનિ.

ગોધરા-એમ. વકીલ બધર્સ, સરદિ બખર.

ફેળવણીખાતાના મે. ડિરેક્ટર સાહેબે મુંબઈ ઇલાકાની

પ્રાથમિક શાળામાં દેફ્ટરબુક તરીકે મંજૂર કરેલો

દેશીહિસાબ

બાગ ૧ લો

કિંમત ૦-૧-૬

ઘણાજ મુધારા તથા વધારા સાથે બહાર પડ્યો છે.

અત્યારસુધી ઘણા દેશીહિસાબો બહાર પડ્યા છે, પરંતુ ખાતા

તરફથી મંજૂર થયેલો ફક્ત આજ દેશીહિસાબ છે.

મળવાનું ઠેકાણું:-મેસર્સ એન. ડી. મહેતાની કું.

બુકરોલર્સ એન્ડ પ્રિન્ટીશર્સ.

૨. ૩૬૭ કાલકાદિવીરોડ-મુંબઈ

નવાં પુસ્તકો

મું. ઇ. કેળવણીખાતાએ પાઠ્યપુસ્તક
તરીકે મંજૂર કર્યું છે.

વ્યાકરણના સહેલા પાઠો

પુસ્તક ૧

વિષય-સાદૃશ્ય અમૃતલાલ દવે

બી. એ. એસ. ટી. સી. ટી.

વ્યાકરણના ઘણાં સખાયાં છે પરંતુ
તેમાં વિદ્યાર્થીઓ રસ લઈ શકતાં
નથી; પરંતુ આ વ્યાકરણની રચના
સરળતા અને સીધી એવાં સુંદર છે
કે બાળક ગુણવાવા સિવાય આ કઠિન
વિષય સહેલાઈથી ગ્રહણ કરી શકે
છે. વિદ્યાર્થીઓનો ધોળો સહેલો કરવા
ખાતર આ વ્યાકરણ પહેલી તકે
દરેક શૃંગારમાં હાથલ કરવું જોઈએ.

પુસ્તક ૧ હું ૦-૩-૦

" ૨ જુ ૦-૪-૦

મું. ઇ. સરકારી કેળવણીખાતાએ
મંજૂર કરેલો

ગુજરાતી એટલાસ

પ્રકળ જૂગોળની વ્યવસ્થાઓના

નકશા—

ઐતિહાસિક ચાર નકશા—

ઉપરાંત

લગભગ ૫૫૦ જોગોલિક ચચેલા

દેશકરો સાથે અને નવી દેલવે

રાડકો સાથે આ છેલ્લામાં

હિલ્લો એટલાસ છે.

કિંમત ૦-૧૨-૦

છાંદસાઓ માટે

વર્નાક્યુલર પ્રવેશક

આ પુસ્તકમાં વર્નાક્યુલર શાઈનલ
પરીક્ષાના બધાય વિષયો વિસ્તારથી
અને સરળ પદ્ધતિથી આવેલા છે.
આજ સુધીના પ્રશ્નો આવી જાય છે.
બીજાં જુની દબથી સખાએલાં અને
અશુદ્ધ પુસ્તકો ખરીદવા કરતાં આ
પુસ્તક ખરીદી પરીક્ષા પહેલેજ વર્ષે
પાસ કરી શકાશે.

કિંમત ૨-૨-૦ કમિશન સાર્.

વર્નાક્યુલર પ્રવેશકનો વધારો

(૧૯૨૦-૩૧ ના પ્રશ્નો) ૦-૪-૦

કન્યાઓ માટે

શાઈનલ શિક્ષિકા

કન્યાઓની શાઈનલ પરીક્ષા માટે

સંપૂર્ણ અભ્યાસક્રમને અનુસરી આ
એકજ પુસ્તક તૈયાર થયેલું છે. આ
પુસ્તકથી દરેકને સંતોષ થયેલો છે.
દરેક દરેક વિદ્યાર્થીનીઓએ પરીક્ષા
પાસ થવા માટે આ પુસ્તક પહેલી
તકે ખરીદવું જરૂરનું છે. તેમાં આજ
સુધીના પ્રશ્નો આવી જાય છે.

કિંમત ૧-૧૨-૦

હિંદનો સંપૂર્ણ ઇતિહાસ

પરીક્ષાની ખદ્દાએલી પદ્ધતિ
અનુસાર તૈયાર કરવામાં આવેલો
છાંદસાઓ અને વિદ્યાર્થીનીઓના બધા
વર્ષોના પ્રશ્નો સાથે આ ઇતિહાસ
તૈયાર થયેલો છે અને પાસ થવા
માટે આ પુસ્તક પહેલી તકે ખરીદી
લેવું પડે જરૂરનું છે.

કિંમત ૦-૧૧-૦

ગુજરાત સાહિત્ય મંદિર: રીવીરોડ, અમદાવાદ.

પુસ્તક ૭૩]

[અંક પન્ડ]

Gujarat School Paper

ગુજરાત શાળાપત્ર

મે-જુન સને ૧૯૩૪

“તથા જમાનામાં નવા મુધારા અને પ્રગતિમાન માણસની જરૂર પડે છે. દુનિયા આગળ વધે છે, અને તેથી આપણા આપ-દાદાના વખતમાં જે રીતરિવાજ તથા કાનુનો ઉત્તમ ગણાતા હતા તે હવે નિરુપયોગી નીવડે છે, અને ખરેખર આપણા મૃત્યુ પછી સત્યના દંડ અને ધીમા વિકાસને ક્ષીણ વધારે કાઢ્યા થએલા હોદ્દા હાલના કરતાં વધારે સારી યોજના થી કાઢશે.”

કેળવણીખાતાના હુકમથી

તંત્રી અને પ્રકાશક (ઓગસ્ટ ૧૯૨૯ થી)

મૂળાલભાઈ હીરાલાલ ચોકસી, એમ.એ.

હેડમાસ્ટર પ્રે. શા. ટ્રેનિંગ કોલેજ, અમદાવાદ.

(સર્વ હક સ્વાધીન રાખ્યા છે)

ધી “ગાયમંદ ન્યુનિટી” પ્રિન્ટિંગ પ્રેસમાં પરીજલેવીદાસ છગનલાલે બાંધ્યું.

સલાખાસ રોડ-અમદાવાદ

અનુક્રમણિકા

ક્રમ નંબર	વિષય	પૃષ્ઠ
૧	વિદ્યાનની તાલીમ	૨૦૧
૨	શિસ્ત	૨૦૪
૩	શિક્ષક અને શિષ્ય	૨૦૮
૪	પાઠમાં રસ	૨૧૧
૫	આરોગ્યને લગતો સંવાદ	૨૨૧
૬	પાઠશુનું સહઅભિગ	૨૨૪
૭	શિક્ષણ સુધારણા	૨૨૫
૮	નોંધ-ધોરણ છૂટું ઇતિહાસ	૨૨૬
૯	છોકરાઓ માટેની વ. શા. પરીક્ષા, ઉ. શા. નિઝિઆદ મેન્ટર	૨૨૮
૧૦	મુંબઈ ઇલાકાની ઉર્દુ શાળાઓ માટે મંજુર થએલાં પુસ્તકોની યાદી	૨૨૧
૧૧	બાળવર્ગીયો યોગ્ય ધોરણ સુધીનું એક શિક્ષક માટેનું સંયુક્ત વખત પત્રક ઉર્દુ મુજરાતી સ્કૂલો માટે	૨૩૪
૧૨	ઇનામપત્રક	૨૩૬
૧૩	ખાનગી જાહેરખખર	૨૬

શાળાપત્ર સંબંધી સૂચના.

- ૧ પત્ર સંબંધી લખાણ ઓડિટર તરફ મોકલવું. જાપવા મોકલવાનું લખાણ કાગળની એક બાજુએ ચોકસું આકર લખવું. જે જાપવા ચોગ્ય લાગશે તે જાપશે, અને પસંદ નહિ કરેલા લેખ ટિકિટ મોકલી દશે તે પાછા મોકલવામાં આવશે.
- ૨ વિષયો લખી મોકલનારની પૈરા લેવાની ખુશી દશે તે પ્રયત્નથી જ ખખર આપેલી દર જાપેલે પાને ચોગ્યતા પ્રમાણે રા. ૧) આપવામાં આવશે. ચર્ચાપત્ર માટે કંઈ આપવામાં નહિ આવે.
- ૩ લવાજમ—વરસ એકનો રૂ. ૧-૮-૦ ટપાલ ખર્ચ સાથે અગાઉથી લેવામાં આવે છે. છુટક અકના રૂ. ૦-૨-૬; પોસ્ટેજ રૂ. ૦-૦-૩ છુટું.
- ૪ શાળાપત્રમાં આપેલી ખાનગી જાહેરખખરમાં જણાવેલી ઓપરીઓ ખાતાએ મંજુર કરેલી જ હોય એમ હંમેશાં હોવું નથી. માટે દરેકને મંજુર કરેલી તરીકે ગણવી નહિ.
- ૫ આ પત્ર સાથે કોઈપણ હેતુથી પહેલવામાં આવશે નહિ.

તત્ત્વી.

ગુજરાત શાળાપત્ર

પુસ્તક ૭૩]

મે-જુન ૧૯૩૪

[અંક ૫-૬]

વિજ્ઞાનની તાલીમ

આપણી સમક્ષ જે વસ્તુ હોય નહિ તેનો ખ્યાલ કરવો એને કલ્પના કહે છે. મનુષ્ય એ વિચારવંત પ્રાણી છે, એટલે તે ભૂત અને ભવિષ્યનો વિચાર કરે છે. ત્યારે કોઈ અસાધારણ બનાવ બને છે, ત્યારે તે તેનાં કારણ શોધવાને કુદરતી રીતે પ્રેરાય છે. અજ્ઞાત આપણે દર વખત કંઈને કંઈ તર્ક તો કરીએ છીએ, પણ ત્યારે કોઈ એક અદ્ભુત બનાવ બેવામાં આવે છે, ત્યારે આપણું મન સહજ રીતે તેનાં કારણ શોધી દાઢવા અનેક તક કરે છે, અને પછી જે ખરું કારણ માલમ પડે છે તે તેનો તર્ક કે અનુમાન કહેવાય છે. અમુક સંજોગો હોય તો તેમાંથી શું કાર્ય થશે તેવું અનુમાન કરવું અથવા અમુક કાર્ય ઉપરથી તેનું શું કારણ હોવું જોઈએ એવા તર્કની સરખામીને વિચાર કહેવામાં આવે છે. આજ કારણને લીધે એક વિદ્વાને કહ્યું છે કે મનુષ્ય એ કાર્યકારણ શોધનાર પ્રાણી છે. જે કે મનુષ્ય કાર્યકારણ શોધનાર એટલે વિચાર કરનાર પ્રાણી છે, તોપણ આ જગતમાં અધરામાં અધરી વસ્તુ એ 'વિચાર' કરવો તે છે. સાધારણ રીતે આપણે શ્રદ્ધાથી પ્રેરાઈ જુની પરંપરા તથા રીત-રિવાજને માન આપી ચાલીએ છીએ. અમુક બાબત દેટલે દરજ્જે ખરી છે તે બાબતનો વિચાર કરવાનું આપણને મન થતું નથી, કારણકે વિચાર કરતી વખતે મનને ઘણી તરફી પડે છે. આ કારણને લીધે જે જુનાં રીત-

રિવાજ કે પ્રણાલિકા હોય તેને અનુસરી આપણે કામ કરીએ છીએ. ખરી રીતે જોઈએ તો આ મનુષ્યત્વ નથી, કારણ કે ઉપર જણાવેલી રહેણી-કહેણીમાં દેવ અને રિવાજની સત્તા મુખ્યત્વે જણાઈ આવે છે. પ્રાણીઓનું જીવન પ્રેરણાને વશ હોવાથી તેમને અમુક પ્રસંગે ખરાખોટા સંજોગોનો વિચાર કરવાનો આવકાર મળતો નથી. તેઓ તેમનું જીવન ચંત્રરૂપ ગાળે છે, પણ મનુષ્યમાં તો વિચાર કરવાની શક્તિ હોવાથી તેણે ગત્યાનુગતિકા રીત મુજબ કામ કરવું જોઈએ નહિ. વળી તેની આસપાસના સંજોગો એટલા બધા સંઘીર્ણ અને વારંધડીએ બદલતા હોય છે કે તે સંબંધી તેને વિચાર કરવાની જરૂર પડે છે; નહિ તો તે જોઈએ તેવી રીતે કામ કરી શકતો નથી.

કલ્પના એ અનિયંત્રિત મનોવ્યાપાર છે. જ્યારે તેને કાણુમાં રાખી કુદરતમાં તેનું અસ્તિત્વ છે કે કેમ તેની ખાતરી કરવામાં આવે છે ત્યારે તે જ્ઞાન સિદ્ધ થાય છે. તેનો આધાર અનુભવ એટલે પ્રત્યક્ષ જ્ઞાન ઉપર હોય છે. કલ્પનાના હવાઈ દિલ્લા એ સિદ્ધ જ્ઞાન નથી. સિદ્ધ જ્ઞાન એ પ્રત્યક્ષ અનુભવ હોવાથી વિજ્ઞાન કહેવાય છે.

કલ્પનાનું ક્ષણ મનસ્વી તરંગ કે વહેમ છે, પણ વિજ્ઞાન તો કુદરતમાં નિયમની અચળ સત્તા જીએ છે. જ્યારે આકાશમાં વીજળી ચાંચ છે ત્યારે તે દેવનું હમવું છે એવું માનવું એ કલ્પના છે; કારણ કે તે વસ્તુતઃ કુદરતમાં નથી.

જનસમાજની પ્રથમ અવસ્થામાં જ્યારે મનુષ્યની કલ્પના પ્રબળ હતી, ત્યારે તેણે કુદરતના જુદા જુદા બનાવને લગતાં અનેક પ્રિય ચિત્રો યોજેલાં છે. તે બાબત કુદરતમાં ખરી રીતે છે કે કેમ તેનો વિચાર થોડો કરવામાં આવ્યો છે. આ કારણને લીધે પ્રાચીન સાહિત્ય કલ્પનાથી ભરપૂર છે.

હાલમાં આપણું માનસ વૈજ્ઞાનિક થયું છે. અમુક બનાવ શાથી ચાંચ છે તેની ગમે તેમ કલ્પના કરવાને બદલે તેને લગતું વાસ્તવિક કારણ શોધવામાં આવે છે. જ્યાંસુધી તેને લગતો તર્ક સિદ્ધ કરવામાં આવતો નથી, ત્યાંસુધી તે વિજ્ઞાનની કોટિમાં આવી શકતું નથી. આકાશમાં થતો વીજળાનો ચમકારો, એ વાદળોના ઘર્ષણનું પરિણામ છે એ જ્ઞાન ઘણા વખત સુધી અવલોકન અને અનુભવ કર્યા પછી પ્રાપ્ત થયું છે.

કાંઈપણ બનાવનાં અનેક કારણો હોય છે, પણ તેમાંથી ખરું કારણ શું છે તેની પરીક્ષા કરવી એ જીદિનો પ્રભાવ છે. કાંઈ એક માથાને

તિથિ, આવતો હોય તો તેનાં અનેક કારણ હોઈ શકે. તે તાવ ટાઢીઓ હોઈ; કેં યાક કે શરીરની અસ્વસ્થ સ્થિતિને લીધે હોય. ક્યેનો આરોગ પણ તેનું કારણ હોઈ શકે. જો ટાઢફેડ તાવ હોય તો તેની ચિકિત્સા જુદી રીતે થાય છે. આ બધાં કારણમાંથી તાવનું ખરું કારણ શોધી તેને અનુકૂળ ઉપચાર કરવો એ વિચારનું કૃત્ય છે. વિજ્ઞાનની જ્ઞાન મેળવવાની શૈલી સાધારણ જ્ઞાન મેળવવાની પદ્ધતિ કરતાં ઘણી જુદી પડે છે. કાઈ પણ બાબતનું સિદ્ધજ્ઞાન મેળવવું એ વિજ્ઞાનનો ઉદ્દેશ છે. જેટલા પ્રમાણમાં વિજ્ઞાનનો વિસ્તાર થાય છે તેટલા પ્રમાણમાં કલ્પનાનો કાર્યપ્રદેશ ટુંકો થાય છે. કુદરત તેનાં સત્યો આપણને એકદમ બતાવી દેતી નથી. તેને માટે ઘણું તપ કરવું પડે છે. વિજ્ઞાનવેત્તાઓ કુદરતના સત્યશોધન માટે અવલોકન અને પ્રયોગ ઉપર આધાર રાખે છે. જે કંઈ બનાવ બન્યો હોય તેનું પ્રથમ અવલોકન કરવું પડે છે. તેને લગતા બધા સંબંધો નિહાળ્યા પછી તેનું કારણ શું હોવું જોઈએ એવી પ્રથમ કલ્પના કરવી પડે છે, પણ એ કલ્પના ખરી છે કે ફક્ત તરંગજ છે તે માટે પ્રયોગ કરવાની જરૂર પડે છે. જો દરદીને ક્યને લીધે તાવ આવતો હોય તો તે બપોર પછી આવવો જોઈએ. તેમજ ક્યને લગતું ઇન્જેક્શન મૂક્યા (પ્રયોગ) પછી તેની તબીબતમાં યોગ્ય ફેરફારનાં ચિહ્નો જોવામાં આવે તો તેનું દરદ ક્ષય છે એમ ન્યાકતરને ખાતરી થાય છે; નહિ તો ટાઈફોઇડ વગેરે રોગનાં ચિહ્નો ઉપરથી તેને લગતો ઉપચાર કરે છે. ટુંકામાં વિજ્ઞાનની પદ્ધતિ મુજબ કુદરતના નિયમ શોધવા માટે ઘણી ધીરજ રાખવી પડે છે. આપણને જોઈતા ફેરફાર કુદરતમાં થતા નથી. ધીરજની સાથે આપણું મન રાગરૂપ વગરનું હોવું જોઈએ. અમુક મનસ્વી બાબત એકદમ ખરી ધારી લેવી એ વિજ્ઞાનની તાલીમથી વિરુદ્ધ છે. ઘણી વખતે અમુક સંબંધો ઉપરથી આપણને અનુકૂળ કે અિય બાબત હોય તેને લગતું અનુમાન તારવીએ છીએ. આ સિદ્ધજ્ઞાન નથી. મનસ્વી કલ્પના એ વાસ્તવિક વિજ્ઞાન હોઈ શકે નહિ. કુદરતમાં જે ક્રિયા થતી હોય તેજ જો આપણે ઉપજતી રાખીએ તોજ તે સત્ય છે એમ આપણને માનવું પડે છે. આ ઉપરાંત શોધકનામાં ખતનો યુષ્ઠ હોવો જોઈએ. કેટલીક શોધો તો અનેક વરસના પ્રયોગોનું ફળ છે. છેવટે તેણે ધારેલું અનુમાન પ્રત્યક્ષ જ્ઞાનથી સિદ્ધ કરવું જોઈએ. જો તે નિયમ મુજબ ધારેલું પરિણામ ઉપજતી રાકાય તો તે સિદ્ધજ્ઞાન કે વિજ્ઞાન કહેવાય છે.

શાળામાં વિદ્યાર્થી ઘણી બાબતો કહી દેવામાં આવે છે તેથી તેમને

જાતે વિચાર કરવાનું મન થતું નથી. તેમને અમુક સંજોગોમાં મૂકીને તે ઉપરથી તેનું શું પરિણામ આપશે એવી રીતે તેમને વિચાર કરવાની દેવ પાડવી જોઈએ. ચોપડીમાંથી આપેલી બાબતો ગોખાવવાથી તેમજ તે બાબત કહી દેવાને લીધે વિચારની તાલીમ મળતી નથી. વિચારની સારી દેવ પડે તેને માટે વિજ્ઞાન જેવું બીજું એક સાધન નથી; પણ આપણે ત્યાં તેનો યોગ્ય ઉપયોગ થતો નથી, તેથી વિદ્યાર્થીને વિજ્ઞાનની તાલીમ મળતી નથી. વિજ્ઞાનની તાલીમથી આપણું મન વહેવાર બને છે. સૃષ્ટિનું તંત્ર આગ નિયમથી ચાલે છે એવી દૃઢ શ્રદ્ધા આપણા મનમાં ઉત્પન્ન થાય છે. તેને લીધે અનેક જાતના વહેમ નષ્ટ થાય છે, વહેમ એ એક જાતની કલ્પના છે. અમુક બાબત યદ્ય તો તેના પરિણામરૂપ અમુક બાબત થશે એવી જાતની સંકલ્પના કેટલે દરજ્જે ખરી છે તેની ખાતરી થવી જોઈએ. ગામ જતાં કોઈ માણસ છોક્ર ખાય તો તેથી અનિષ્ટ બનશે એવી જાતની ધારણા એ વહેમ છે, કારણ કે છોક્ર ખાવી અને ખોટું થવું એ બંનેનો કાર્યકારણનો કેવી રીતે સંબંધ હોઈ શકે તે સમજાતું નથી, પણ ધણા વખતથી તેમનો સંબંધ કહ્યેલો હોવાથી તે પ્રભાણે કામ કરવામાં આવે છે. અમુક સત્ય બતાવી દેવાને બદલે તે શોધવાને માટે વિદ્યાર્થીને જે અનેક તર્ક કરવા પડે અને તે ઉપરથી તે ખરું અનુમાન સિદ્ધ કરી શકે એવી વિજ્ઞાનની તાલીમ તેને મળવી જોઈએ.

શિસ્ત

જેમ જગતભરમાં વ્યવસ્થા માટે અમુક પ્રકારના નિયમનની જરૂર રહે છે, તેમ શાળામાં પણ બાળ નિયમનની પણ તેટલીજ આવશ્યકતા છે. સમાજનું નિયમન એ તેના ઉત્કર્ષ અથવા અભ્યુદયના કારણરૂપ છે. યાતિવ્યવસ્થા કે રાજકીય વ્યવસ્થા, એમાં પણ નિયમનની જરૂર છે અને ત્યાંસુધી યોગ્ય નિયમન પ્રવર્તી રહે છે ત્યાંસુધી વ્યવસ્થાનો નાશ થતો નથી. કુટુંબનો એક હાખલો લઈએ: કુટુંબનો જે વડીલ હોય તેનો પ્રભાવ જો બરાબર કુટુંબમાં પડતો હોય તો તે કુટુંબમાં એક જાતની શિસ્ત જળવાઈ રહે છે, પણ જો તેની આગાતું વારંવાર ઉત્સંધન થતું હોય, અથવા તો તેની ઉપેક્ષા કુટુંબની દરેક વ્યક્તિ કરતી હોય તો કુટુંબમાં ઊંચિચીન્નતાનાં બીજાં રોપાઈ જાય છે અને. આખરે

તે કુટુંબ વિનાશને પથે ધસડાય છે. રાજકીય અથવા ઐતિહાસિક દાખ-
લાઓ રાજ્યપ્રકરણની ખાખતમાં આવા ઘણા માલમ પડી આવે છે.
કાંઈપણ રાજ્યની પાયમાલી ઇતિહાસમાં ને આપણે તપાસીએ છીએ તો
લડાઈ વગેરેનાં ઉપલક્ષ્ય કારણો ખાણુએ મૂકી દઈ ઊંડો અભ્યાસ કરવાથી
આપણને માલમ પડશે કે રાજ્યમાં સડો--અવ્યવસ્થા ઉદ્ભવી હતી અને
તેને લીધે તેની પડતી ઘઈ હતી. કહેવત છે કે 'ભય વિના પ્રીતિ નહિ'--આ
સૂત્રમાં કંઈક સત્ય રહેલું છે. વ્યક્તિ કે સમૂહને દાખની જરૂર છે, અને
દાખ એ વ્યવસ્થાનું કારણ છે. આથી ઉલટું ખીજું સૂત્ર 'ત્રેમ એ વશી-
કરણ મંત્ર છે,' એ છે. આમ પરસ્પર વિરોધી સૂત્રો દેખીતી રીતે ઉલટા
અર્થ સૂચવે છે, પણ બંનેમાં 'વ્યવસ્થા' નો હેતુ સ્પષ્ટ છે.

આ બેમાંથી કયું સૂત્ર શાળામાં અવલંબવા યોગ્ય છે એ અત્યારે
પણ વિચારવા જેવો પ્રશ્ન છે, કારણકે શાળાની પ્રતિષ્ઠા એકલી ભણતર
ઉપર નહિ પણ તેની સાથે શાળામાં ખાળકોની સાર્વત્રિક તાલીમ
ઉપર બંધાય છે. આથી ગ્વાન અને શિસ્ત એ શાળાનો મોઝો
અથવા પ્રતિષ્ઠા બાંધવામાં જરૂરી છે. જે શાળામાં એકલા ગ્વાન
ઉપર વિશેષ ભાર મૂકવામાં આવે છે અને ખાળકોના નિયમનની ઉપેક્ષા
અથવા અવગણના કરવામાં આવે છે તે શાળાની પ્રતિષ્ઠાને હાનિ
પહોંચ્યા વિના રહેતી નથી. નિયમનનો સિદ્ધાંત અનાદિ કાળથી સ્વીકારવામાં
આવ્યો છે. પ્રાચીન ઋષિમુનિઓનાં આશ્રમમાં ત્રેમથી શિસ્ત સાધવામાં
આવતી, તેમજ ગુરુનો પ્રતાપ પણ શિષ્યોના ચારિત્ર્યનો તેટલોજ સર્જક હતો.

આધુનિક જમાનામાં 'ખાળક' ને જુદી દૃષ્ટિથી નેવામાં આવે છે,
એટલે હવે શારીરિક શિક્ષાને શાળામાં અવકાશ આપવાનો નથીએ
સિદ્ધાંત સ્વીકારવામાં આવ્યો છે. હવે શાળામાં એકજ પ્રકૃતિનાં ખાળકો
ભણવા આવતાં નથી એટલે કેળવણીકારને એવાં જુદાં જુદાં
પ્રકૃતિ-સ્વભાવનાં ખાળકોને કેમ કેળવવાં એ મુંચવણભરેલો પ્રશ્ન યદ્ય
પડે છે. ખાળકો સ્વભાવે રમતિઆળ, મસ્તીખોર, અતિશય અપજ,
અને જિજ્ઞાસાવૃત્તિવાળાં હોય છે. આ તેના ગુણોને લીધે તે સ્વાભાવિક
રીતે શાળાના નિયમો તોડે છે. તેની સાહજિક પ્રકૃતિને લઈને તે મંદ,
અનિયમિત અને આળસુ પણ હોય છે, અને એવાં દુર્ગુણો શાળાના
નિયમનને બાધક યદ્ય પડે છે. કેટલાંક છોકરાં તોફાની એટલે જાણી
નેઈને શાળાના સરસામાનને તુકસાન કરે છે. ખાળકોના આવા દોષો

જો ટાળવામાં ન આવે તો શિસ્તમાં તેટલી ખામીજ ગણાય એ નિર્વિવાદ બાબત છે.

હવે આ ઉપર જણાવેલા દોષો ટાળવા માટે શાળાના અધિકારીને પગલાં લેવાં જરૂરી છે અને પ્રસંગ પ્રમાણે પગલાં લેવાય પણ છે. શાળામાં મોટી, તમાચા વગેરેનો પ્રયોગ શિક્ષા રૂપે થાય છે. એમાં ભય ઉત્પન્ન કરવાનો હેતુ છે. જે શાળાના શિક્ષક કે અધિકારીને વારંવાર આવ્યાં પગલાં લેવાં પડે છે તે શાળામાં શિસ્ત ઉત્તમ પ્રકારની કદાપિ ગણી શકાય નહિ, કારણકે ભયના ઉપચારથી વૃત્તિને આપણે થોડા વખતે દાબી રાખીએ છીએ. શિક્ષક તરીકે બાળક પ્રત્યે આપણે ખીજો ગુન્હો એ કરીએ છીએ કે તેનામાં ખીજો દુર્ગુણ પેસાડી દઈએ છીએ, જે તેના ભવિષ્યના જીવનમાં ઘણા હાનિકારક નીવડે છે, અને આથી આપણે તેની નાગરિકતામાં મોટી ખોટ લાવીએ છીએ. ભયથી દુર્ગુણ દબાય છે, પણ તેનો નાશ થતો નથી. શાળાનું ધ્યેય બાળકમાં સદ્ગુણો, ઉત્પન્ન કરવાનું છે. આ ધ્યેય કોઈ પણ ભયંકર ઉપચારથી સાધી શકાય નહિ. બાળકોનાં મન સરળ અને હૃદય કોમળ હોય છે એટલું જો શિક્ષકના ખ્યાન પર રહેતું હોય તો ભય-અથવા માર કે ખીજ એવી કોઈ શિક્ષા શિક્ષક બાળકને કરે નહિ; અત્યારે શિક્ષકનામાં મોટામાં મોટી ખામી જો જોવામાં આવતી હોય તો તે તેનું બાળસ્વભાવનું અજ્ઞાન છે; અને એટલા માટેજ આધુનિક નમુનેદાર શાળામાં બાળમાનસથી પરિચિત, અનુભવી, અને સહૃદયતાવાળા શિક્ષકો રાખવા જોઈએ. આવા શિક્ષકોને હાથે ચાલતી શાળામાં ભય ઉત્પન્ન કરવાના હેતુથી શિક્ષાનો પ્રયોગ થવાનો સંભવ ઘણો ઓછો રહે છે.

બાળકોમાં નિયમન લાવવાનો ખીજો ઉપાય પ્રેમ છે. ઘણી વખત જે ભયથી સાધ્ય થતું નથી એ પ્રેમથી સાધ્ય થાય છે એ બાબત હર કોઈ વહેવાર માણસથી અજાણી નહિ હોય. વહેવારમાં જેટલાં કામ પ્રેમથી સરળતાથી સાધી શકાય છે તેટલાં ભયથી સાધી શકાતાં નથી. બ્યારે દુનિયાના વહેવારનો આવો અનુભવ છે તો શાળામાં જ્યાં કામળ સ્વભાવના બિગતાં બાળકો ભણવા આવે છે, ત્યાં આ ઉપાય કેમ કામે લગાડી ન શકાય એ સમજાતું નથી. બાળક કદાપિ અંતઃકરણનો પ્રેમ સ્વીકાર્યો વિના રહેતું નથી. શિક્ષકના હૃદયમાંથી બાળક પ્રત્યે જો આપો-આપ પ્રેમ પ્રગટતો હોય તો બાળક તેનો સ્વીકાર કર્યા વિના રહેતું નથી. એનો એનો સહજ સ્વભાવ છે, પણ 'મોટી' ખોટ દઈ છે! શિક્ષક

અને બાળક વચ્ચે જે ભેદભાવનો બાકો પડે છે તે, તોડાતો નથી. શિક્ષકનામાં મોટાઈનો અને જ્ઞાનનો આડંબર હોય છે. તેને લીધે બાળકથી દૂરને દૂર નાસે છે. તેનું હૃદય શુષ્ક હોય છે અને બાળકની લાગણીઓને તેનાથી તેમાં સ્થાન આપી શકતું નથી. મોટાઈ, જ્ઞાન, શ્રેષ્ઠતાનું અભિમાન એ શિક્ષકના દુર્ગુણ સમજવા. આનાથી બાળક અને શિક્ષક વચ્ચે કાયમનું અંતર રચાઈ શકે છે. એથી સહૃદયતા, ઉદ્ભવતી નથી. પરિણામ એ આવે છે કે બાળક શિક્ષકને મનથી ધિક્કારે છે એટલે 'પ્રીતિ' નો અવકાશ રહેતો નથી. આનાં ગાદાં પરિણામ એ આવે છે કે શાળાનું પાતાવરણ આનંદ-ઉત્સાહજનક થવાને બદલે ભયવાળું રચાઈ શકે છે. શિક્ષકને શાળાની વ્યવસ્થા જાળવવા માટે વારંવાર આકરા ઉપાય લેવા પડે છે. આ આદર્શ વ્યવસ્થા કહેવાય નહિ.

શિક્ષકનામાં પ્રેમ ઉત્પન્ન થવો, એ પણ નાની સુતી બાબત નથી. જ્ઞાનસંસારના મહાન અધ્યાસીઓના હૃદય પણ કેટલીક વખત પ્રેમના અંકુર વિનાના હોય છે. આ તેમનો સાહજિક દોષ છે. આવા શિક્ષકે જેમ બાળકને કેળવવાનું માથે લીધું હોય છે તેમ તેની જાતને પણ કેળવવાનું માથે લેવું જોઈએ. હાલની શિક્ષકો પસંદ કરવાની પૃથ્થા આ દષ્ટિએ ઉણપવાળી લાગે છે. ઘણા શિક્ષકોના મહેાંને જોતાંજ આપણને માલમ પડી આવે છે કે એ ચીડીઆ સ્વભાવના છે. તો પછી તેવા શિક્ષકો અને બાળકો વચ્ચે પ્રેમનો સંભવજ ક્યાં રહે! ઉત્તમ પ્રકારની શિસ્ત, તો-તેજ કહેવાય કે, ન્યાં પ્રેમથી નિયમન પ્રવર્તતું હોય. તોફાની, ચોરી કરનાર, જુદું બોલનાર અને એવા બીજા ગુન્હા કરનારાં બાળકો પ્રેમથી સરજતાથી સુધારી શકાય છે. બાળકની આ સંસ્કૃતિ તેના ભવિષ્યની જીવન સુધી ટકી રહે છે.

બાળકો પ્રત્યેનો પ્રેમ એટલે બાળકોનું અયોગ્ય લાલનપાલન કરવું એવું નથી. લાલનપાલનથી અથવા લાડ-લડાવવાથી બાળકો બગડે છે એ પણ સ્પષ્ટ છે. શાળાના અધિકારીના આવા ખોટા પ્રેમથી બાળકો શાળાની વ્યવસ્થા બગડે છે. બાળકો પ્રત્યેના ખરા પ્રેમમાં સહૃદયતા, સહાનુભૂતિ, અનુકંપા વગેરે મંત્રોમાં તેના કલ્યાણનો અંશ પણ સમાયેલો છે એ જૂલવાનું નથી. શિક્ષકો કેટલીક વખત બાળકો પ્રત્યે પ્રેમથી પક્ષપાત કરે છે. જે જરૂરનું છે તે સર્વવ્યાપક પ્રેમ છે. એકજ વર્ગમાં ન્યારે જુદા જુદા સ્વભાવનાં બાળકો હોય છે ત્યારે સારાં-સુંદર ચારિત્ર્યવાળાં બાળકો પ્રત્યે પ્રેમ તો કંઈ ઓછા બાળકોનાં શિક્ષકોમાં પણ આવે, પણ ન્યારે કઠોર કે દુષ્ટ વર્તિવાળાં

બાળકો પ્રત્યે ત્યારે પ્રેમ અંતઃકરણમાં ઉભરાય, ત્યારે શિક્ષક તે ખરા શિક્ષક કહી શકાય; કારણ તેના આવા અમોઘ પ્રેમથી તેવાં બાળકો સુધારણાને પંથે ચડે છે. મતલબ કે સાચા શિક્ષકમાં સમદષ્ટિ કેળવાએલી હોવી જોઈએ અને એ સમદષ્ટિની સાથે તેનામાં પ્રેમમય સમભાવના હોવી જોઈએ.

આદર્શ શાળામાં આદર્શ શિસ્ત દરપ્રસંગે માલમ પડી આવવી જોઈએ. સામાન્ય રીતે પરીક્ષા વખતે શાળાના અધિકારીઓ તરફથી કડક નિરીક્ષકો મૂકવામાં આવે છે. ખરી રીતે જોતાં એવી વ્યવસ્થામાં બાળકો નીતિની પૂર્ણ દશાએ પહોંચ્યા નથી એમ સ્પષ્ટ જણાઈ આવે છે.

બાળકોને જો આપણે ખરા અંતઃકરણથી આદતા હોઈએ તો પ્રાપ્ત કરેલા બાળકો આપણા તરફ તેવું વર્તન દાખવે છે અને એ ચારિત્ર દ્રઢ થયા પછી ગમે તેવા બારીક પ્રસંગોએ પણ દાબ કે શિક્ષાને અવકાશ રહેતો નથી. શાળાનું ગૌરવ, બાળકોનું ચારિત્ર્ય અને શિક્ષકોનો મોભો આથી ઝળકી ઉઠે છે અને સમાજ અને જગતને તેવી શાળા, તેવાં બાળકો અને તેવા શિક્ષકો આદર્શ દાખલો મેસાડે છે અને જનસમાજની ઉન્નતિમાં પોતાનો હિસ્સો આપી શાળાનું અસ્તિત્વ સાર્થક કરે છે.

શિક્ષક અને શિષ્ય

આ જગતમાં દરેક કોણે દંડ માલમ પડે છે. અંધકાર અને પ્રકાશ, લંબાઈ અને પહોળાઈ, સુખ અને દુઃખ, સ્ત્રી અને પુરુષ—આવી જાતનાં યુગલ સર્વત્ર જણાય છે. કુદરતની એવી ઇચ્છા છે કે કોઈપણ ક્રિયા ફક્ત એક વ્યક્તિથી થવી જોઈએ નહિ. કુદરતની સમૃદ્ધિને અર્થે એ વ્યક્તિઓની જરૂર પડે છે. તેવીજ રીતે જ્ઞાનની પ્રક્રિયામાં શિક્ષક અને શિષ્યના સહવાસની એટલે એક ખીજ ઉપર ક્રિયાપ્રતિક્રિયા કરવાની જરૂર જણાય છે. કોઈપણ જાતનું જ્ઞાન ફક્ત જોવા કે સાંભળવાથી મળતું નથી. બાહ્ય જગતના લુહા લુહા પદાર્થો અને બનાવની જે અસૂર મગજ ઉપર થાય છે તેને ખુદિની ક્રિયાવડે એકત્ર કરવાની જરૂર છે, નહિ તો આપણને વ્યસ્થિત જ્ઞાન પ્રાપ્ત થતું નથી. શિક્ષક જ્ઞાન આપનાર વ્યક્તિ છે અને શિષ્ય તેના ગ્રાહક તરીકે છે. આવી વસ્તુસ્થિતિને લીધે શિષ્યનું હૃદય નિખાલસ અને શ્રદ્ધાળુ હોવું જોઈએ. શિક્ષકની યોગ્યતા સંબંધી તેનામાં દૃઢ નિશ્ચય હોવો જોઈએ. જે તે એમ ધારી લે કે શિક્ષક પાસેથી તેને કંઈ શીખવાનું નથી તો તેનાં હૃદયનાં દ્વાર બંધ થઈ જાય છે અને તેથી તેના મગજ ઉપર

શિક્ષણની કંઈ અસર થતી નથી. જેમ પથર ઉપર પાણીની અસર થતી નથી તેમ જેનામાં સંશય તથા અશ્રદ્ધા હોય છે તેના હૃદયમાં જ્ઞાન પ્રવેશ કરી શકતું નથી. આ ઉપરથી એક બાબત એ સ્પષ્ટ થાય છે કે સારા જ્ઞાનની પ્રાપ્તિ માટે શિક્ષક અને શિષ્યનો સંબંધ સારો હોવો જોઈએ, એટલે તેમની વચ્ચે હૃદયનો મીઠો સંબંધ હોવાની જરૂર છે. જે વિદ્યાર્થીનામાં ગુરુભાવ હોય છે તોજ તે કંઈ શીખી શકે છે. અશ્રદ્ધાની સાથે તેનું હૃદય કંઈથી થઈ જાય છે. તે જે કંઈ સાંભળે છે તેની અસર તેના મન ઉપર થતી નથી; કારણ કે તેનામાં ગ્રાહક શક્તિ નથી. શિષ્યની ગ્રાહક શક્તિની તીવ્રતા માટે તેનામાં ખૂબ જોડી શ્રદ્ધા હોવી જોઈએ. શિક્ષક જે કંઈ કહે તે તેણે કાળજીથી સાંભળવું જોઈએ અને તે ગ્રહણ કરવું જોઈએ. તેની આવી મનોવૃત્તિ હોય નહિ ત્યાંસુધી જ્ઞાનની કંઈ પણ અસર તેના ઉપર થઈ શકતી નથી. વિદ્યાર્થીની ગ્રાહકતા વધારવા માટે શિક્ષક પ્રત્યે તેને સારો ભાવ હોવો જોઈએ. શ્રદ્ધા અને સહભાવથી તેનું હૃદય કોમળ થાય છે, તેથી જે કંઈ તેને શીખવવામાં આવે છે તે તરત તેના હૃદયમાં પ્રવેશ કરે છે, નહિ તો અહંતાને લીધે તેના મન ઉપર કંઈ અસર થઈ શકતી નથી. જેને જ્ઞાન મેળવવું છે તેણે તો તેનું માનસ કોમળ-ગ્રહણશીલ રાખવું જોઈએ. જે શિષ્યમાં શિક્ષકના જ્ઞાન સંબંધી ઉચ્ચ અભિપ્રાય હોય છે તો તેની આવી વૃદ્ધાને લીધે તે બાબત તે ઝટ ગ્રહણ કરી શકે છે.

આપણો જમાનો વ્યક્તિસ્વતંત્રતાનો છે. હરકોઈને સત્તાનું દબાણ મળતું નથી. દરેક વ્યક્તિને તેની ઇચ્છા મુજબ કામ કરવાનું મન થાય છે, તો શિષ્યે શા માટે શ્રદ્ધા રાખી શાંત બેસી રહેવું જોઈએ ? અલબત્ત કોઈએ પણ અંધ શ્રદ્ધા રાખવાની નથી. શ્રદ્ધાની સાથે સંશય હોય તોજ જ્ઞાન મિળી શકે છે. કોઈ પણ માણસનું કહેવું અક્ષરસઃ માનવું એ ખોટી શ્રદ્ધા છે, પણ તે જે કંઈ શીખવે તે શીખવા જેવું છે એટલી શ્રદ્ધા તો હોવી જોઈએ. ત્યાંસુધી વિદ્યાર્થીનામાં ઉપર જણાવેલી શ્રદ્ધાની વૃત્તિ હશે નહિ, ત્યાંસુધી તેને કંઈ જ્ઞાન મેળવવાનો સંભવ રહેતો નથી. અંધ શ્રદ્ધા રાખવાને બદલે દરેક શિષ્યે શિક્ષક જે કંઈ શીખવે તે ઉપર ખતે વિચાર કરવો જોઈએ. જે જ્ઞાન જાતમહેનત વગર મળે છે તે ફળદાયી નીવડતું નથી. જેમ દરેક માણસે પોતાની ભૂખ શાંત કરવાને પોતે ખાવું જોઈએ, તેમ દરેક વ્યક્તિએ પોતે વિચાર કરીને જ્ઞાન મેળવવું જોઈએ. ખરી રીતે જોઈએ તો હાલમાં સંશયવૃત્તિને અગ્રસ્થાન મળતું જાય છે અને શ્રદ્ધાનો અનર્થ થવાથી દર્શન-નિશ્ચયાત્મક જ્ઞાન મળતું નથી, તેથી જીવનમાં શિથિલતા જેવામાં

આવે છે. શિક્ષક જે કંઈ કહે તે વિદ્યાર્થીએ ગળી જવાનું નથી, પણ તેની સારાસારતાનો વિવેક તેણે જાતે કરવાની જરૂર છે. હુંકામાં શ્રદ્ધા અને શંકા આ બંને વૃત્તિઓને જ્ઞાનની પ્રક્રિયામાં યોગ્ય સ્થાન મળવું જોઈએ, કારણ કે જે બાળક કેવળ શ્રદ્ધા ઉપર જ આધાર રાખે છે તેનું જ્ઞાનસંપ્રદાનના જેવું બને છે. જે બાળક ફક્ત હરથડીએ શંકાજ ઉદાયે છે તેનું જ્ઞાનસંપ્રદાન રાક્ષસ જેવું છે. આ વચન એક ડાહ્યા અનુભવી સાક્ષર ઉચ્ચારેલું છે.

જો શિષ્યને સાદું જ્ઞાન આપવું હોય તો શિક્ષકે પ્રથમ તો તેનું જ્ઞાનસંપ્રદાનનું જોઈએ. શિક્ષકનામાં જ્ઞાન વિશેષ હોય છે, તેમજ તે તેના કરતાં અનુભવમાં આગળ વધેલો હોવાથી બાળકનું જ્ઞાનસંપ્રદાનનું છે તે સમજતાં તેને ધાર લાગે છે. આ કારણને લીધે બાળકની મનોવૃત્તિ સમજવાને માટે શિક્ષકે બરાબર પ્રયત્ન કરવો જોઈએ. જ્યાંસુધી શિક્ષક તેની ભૂમિકાઉપર આવી શિક્ષણ આપતો નથી, ત્યાંસુધી તે જ્ઞાન ગ્રહણ કરી શકતું નથી, જોકે બાળજ્ઞાનસંપ્રદાનનું એ એક મુશ્કેલ બાબત છે, તોપણ તેની ખાતરી જરૂર છે; કારણ કે શિક્ષકને બાળકના મન ઉપર અસર ઉપજાવવાની છે. વળી શિક્ષકનામાં બાળક પ્રત્યે પ્રેમ હોવો જોઈએ. બાળક એ પ્રભુનો અંશ છે એવી ભાવના તેના હૃદયમાં હોવી જોઈએ, બાળક એ અનંત શક્તિનો ભંડાર છે એવો દૃઢ વિચાર દરેક શિક્ષકનામાં હોવો જોઈએ, ત્યારે શિક્ષક આવી ઉચી ભાવનાથી પ્રેરણા કાઢે છે, ત્યારે તેના જીવનમાં આશા, આનંદ અને ઉલ્લાસ જોવામાં આવે છે. ધંધામાં અનુભવાતી શુષ્કતા અટકાવવા માટે શિક્ષકનું હૃદય વિશાળ અને ઉચ્ચગામી હોવાની જરૂર છે. દરેક બાળકના સુખદુઃખમાં તેણે ભાગ લેવો જોઈએ અને તેમની સાથે તેણે હૃદયનો સંબંધ બાંધવો જોઈએ. આ પ્રમાણે શિક્ષક અને શિષ્યના સારા સંબંધ માટે સમભાવ હોવાની જરૂર છે. તેવી રીતે શિષ્યના હૃદયમાં તેને માટે ગુરુભાવ હોવો જોઈએ, તેમ શિક્ષકનામાં તેને માટે પ્રેમ તથા દિલસોજી હોવાં જોઈએ.

હાલના જમાનામાં શિષ્યને શિક્ષક પ્રત્યે સારો ભાવ હોતો નથી. તેનું મુખ્ય કારણ સ્વતંત્રતાનો આભાસ છે. ત્યારે અહંશ્રુતિ પોષાય છે ભારે તેના આવરણથી સામા માણસનામાં કંઈપણ સાદું છે એમ જોવામાં આવતું નથી અને પોતાની દરેક બાબત સારી છે એવું તે ધારી લે છે. જ્ઞાન એ પવિત્ર ચીજ છે અને તે શિક્ષકનું હૃદય જીવ્યા સિવાય પ્રાપ્ત થઈ શકે નહિ, એવી ભાવના વિદ્યાર્થીમાં હોય તોજ તેને લાભ થાય છે.

જેવી રીતે શિક્ષક તેના વિદ્યાર્થી તરફથી માનની આશા રાખે છે તેવી રીતે તેણે તેવી યોગ્યતા મેળવવા માટે ખરા દિલથી વિદ્યાર્થીની શીખવવું જોઈએ. પરંપરાથી ચાલી આવતા પોતાના આધકારનો દુરુપયોગ કરવાને બદલે વિદ્યાર્થીની તંદુરસ્તી, તેની રીતભાન અને તેનું આરિત્ર સુધારવાને માટે તેણે ઉમંગથી પ્રયત્ન કરવો જોઈએ. જે શિક્ષક તેના વિદ્યાર્થીની ચાહે છે અને તેના તરફ સમભાવ બતાવી સારી રીતે શીખવે છે તેની કદર તેઓ કરે છે અને તેના પ્રત્યે તેમને માનની લાગણી ઉત્પન્ન થાય છે. જેમ એક બાલુથી વિદ્યાર્થીવર્ગમાં અહંતાને લીધે પ્રત્યક્ષ કે માનની વૃત્તિ ઘણી ઓછી થઈ ગઈ છે, તેવી રીતે શિક્ષક વર્ગમાં ગુરુભાવ પ્રાપ્ત કરવાની જે લાક્ષણિકતા જોઈએ તે પણ ઓછી થતી જોવામાં આવે છે.

પાઠમાં રસ

પુસ્તક ૭૩ ના અંક ૩૭૧ના પૃષ્ઠ ૧૩૭ થી ચાલુ.

ઇતિહાસના પાઠ રસિક કરવા માટે કેવી રીતની તૈયારી કરવી જોઈએ તેના નમુના આપવામાં આવ્યા. હવે વાચનના પાઠમાં કેવી રીતે રસ ઉત્પન્ન કરી શકાય તે વિષે વિચાર કરીએ છીએ.

વાચન—વાચનના પાઠ માટે જે પદ્ધતિ નક્કી કરવામાં આવી છે, તે પદ્ધતિ પ્રમાણે દરેકે દરેક મુદ્દો ક્રમસર લઈને વાચનનો પાઠ આપવામાં આવે છે, છતાં કેટલાક શિક્ષકો વાચનના પાઠમાં રસ ઉત્પન્ન કરી શકતા નથી. આમ થવાનું કારણ માત્ર એટલું જ છે કે તેઓ નિયત પદ્ધતિના મુદ્દાઓને માત્ર ધોનિક રીતે અમલમાં મૂકે છે. આરંભપ્રશ્નો, રજુઆત, શાન્તવાચન, શબ્દાર્થશિક્ષણ, નમુનાનું વાચન, વ્યક્તિગત વાચન, ભાવાર્થના પ્રશ્નો વગેરે વાચનપાઠના મુદ્દા છે, અને તે દરેક મુદ્દા ઉપર શિક્ષકે ખાસ લક્ષ આપવું જોઈએ એ વાત ખરી છે, પરંતુ તે ઉપરાંત પાઠનો ભાવાર્થ વિદ્યાર્થીઓ સ્વયં સમજી શકે અને તેમાં તેમને નવું નવું રસભર્યું જાણવાનું મજા એટલા માટે શિક્ષકે વિશેષ તૈયારી કરવાની આવશ્યકતા છે. અથવા શબ્દોના અર્થ તે શબ્દોને વાક્યમાં વાપરીને કે બીજી રીતે શીખવીને અને એ ચાર ભાવાર્થના પ્રશ્નો પૂછી તેના જવાબ કદાવીને સંતોષ માનનાર શિક્ષક પદ્ધતિને અનુસરે છે એ વાત ખરી, પરંતુ તે વાચનપાઠને ભાગ્યેજ રસિક કરી શકે છે. શબ્દોના

અર્થ કે તેનો પર્ચાય શીખવ્યા છતાં વિદ્યાર્થીઓ તે શબ્દનું રહસ્ય બરાબર સમજી શકતા નથી, એવું ઘણી વખત બને છે. શબ્દનું રહસ્ય બરાબર સમજાવવાને માટે કેવી જાતના પ્રયત્નો યોજવા જોઈએ અને કેવી જાતની તૈયારી કરવી જોઈએ તે શાળાપત્રના માહે ફેબ્રુઆરિ સને ૧૯૩૨ ના અંકમાં 'પાઠની તૈયારી' ના લેખમાં ઉદાહરણ સાથે સવિસ્તર જણાવવામાં આવ્યું છે. વળી પાઠમાંનાં અગત્યનાં વાક્યોનો ભાવાર્થ સંપૂર્ણ રીતે રસપૂર્વક કેવી રીતે સમજાવી શકાય તે પણ તેમાં ઉદાહરણ લઈને બરાબર સમજાવવામાં આવ્યું છે. કહેવાની મતલબ એ છે કે વાચનના પાઠને રસિક કરવામાં શિક્ષકને ઘણી તૈયારી કરવાની જરૂર છે. તે તૈયારી કેવી રીતે કરવી તેના યોગ્ય નમુના અગ્રે આપીશું.

(૧) મહાકવિ પ્રેમાનંદ—ગુજરાતી વાચનમાળાની પાંચમી ચોપડીનો ૩૯ ગો પાઠ 'પ્રેમાનંદ' વિશે છે. તે પાઠ શીખવતાં પહેલાં શિક્ષકે ખુબ સારી રીતે તૈયાર થવું જોઈએ. તે પાઠમાં જે જે હકીકત આપી છે, તે સ્પષ્ટ રીતે સમજાવી શકાય એટલા માટે તે સંબંધી જુદાં જુદાં પુસ્તકો વાચવાની જરૂર છે. મહાકવિ પ્રેમાનંદ સંબંધી જેટલી હકીકત તે પાઠમાં આપી છે તે ઉપરાંત વિશેષ હકીકત શિક્ષકે જાણવી જોઈએ. 'પ્રાચીન કાવ્યમાળા' નો અંક પહેલો 'દ્રૌપદીહરણ' નામે છે. તેમાં મહાકવિ પ્રેમાનંદનું સવિસ્તર જીવનચરિત્ર આપવામાં આવ્યું છે તે શિક્ષકે કાળક્રમપૂર્વક વાંચી જવું જોઈએ. તેમાં તે મહાકવિએ રચેલા અંકો વગેરે ઘણી ઉપયોગી હકીકત આપેલી છે. તે ઉપરાંત તેમના મુખ્ય ચાર શિષ્યો સંબંધી પણ કેટલુંક જાણવાનું મળે છે.

મહાકવિ પ્રેમાનંદને ચાર મુખ્ય શિષ્યો હતા. ૧ વલ્લભ, ૨ રત્નેશ્વર, ૩ વીરજી, ૪ સુંદર. પાંચમી ચોપડીમાં આપેલા પાઠમાં માત્ર એટલું જ જણાવ્યું છે કે "પ્રેમાનંદે પોતાના દીકરા વલ્લભને તથા ખીજા કેટલાક શિષ્યોને કવિતા રચવાનો શોખ ઉત્પન્ન કર્યો અને કવિતાની જુદી જુદી તરેહ બતાવી." આ સંબંધમાં શિક્ષકે જાણવું જોઈએ કે મહાકવિ પ્રેમાનંદે ગુજરાતી ભાષાની સેવા રવીન્દ્રી પોતે સંસ્કૃત અને બધી પ્રાકૃત ભાષાઓની તમામ ખૂબી આવે એવી ગુજરાતી ભાષામાં કવિતા કરવાનો નિશ્ચય કર્યો, અને પોતાના ચાર મુખ્ય શિષ્યો પૈકી વલ્લભને હિંદીની ઢબ જેવી, રત્નેશ્વરને મરાઠીની ઢબ જેવી, વીરજીને ઉર્દુ, કારસી વગેરે ભાષામાં લખાતી જેઠી કાઢેલી ઉટંગ વાતો જેવી એટલે શામળ કવિની કવિતાની ધાદી જેવી, તથા સુંદરને સંસ્કૃતની પૌરાણિક ધાદી જેવી

ગુજરાતીમાં કવિતા કરવાનું કામ વહેંચી આપ્યું હતું. મહાકવિ ત્રેમાનંદની આ કાર્યવ્યવસ્થા તે પાઠ શીખવતી વખતે સમજાવવી જોઈએ.

મહાકવિ ત્રેમાનંદે પ્રતિજ્ઞા લીધી હતી કે “ત્યાંસુધી બીજા ભાષાઓ જેવી ગુજરાતી ભાષામાં કવિતા ન થાય ત્યાંસુધી મારે પાઘડી પહેરવી નહિ.” આ હકીકત પાંડુમાં આપેલી છે. આ પ્રતિજ્ઞા સાથે સંબંધ ધરાવતી ઘણી રસમય બીના જાણુવા જેવી છે. મહાભારતના યુદ્ધમાં પાંડવ-પક્ષી શ્રીકૃષ્ણે હથિયાર નહિ પકડવાની પ્રતિજ્ઞા લીધી હતી અને કૌરવ-પક્ષી મહા પ્રતાપી ભીષ્મે શ્રીકૃષ્ણને યુદ્ધમાં હથિયાર પકડાવવાની પ્રતિજ્ઞા લીધી હતી. પરિણામે ભીષ્મે શ્રીકૃષ્ણને તે યુદ્ધમાં બીજું હથિયાર તે નહિ પરંતુ રથનું ચક્ર પણ લઈને અર્જુનના ખચાવ માટે પોતાની સામે દોડાવ્યા હતા. ત્રેમાનંદની પાઘડી નહિ પહેરવાની પ્રતિજ્ઞાના સંબંધમાં પણ લગભગ આવી જ જાતની ઘટના બની હતી. એક પ્રભાવશાળી વ્યક્તિએ તેમને પણ થોડો વખત માથા ઉપર પાઘડી પહેરાવી હતી. આ રસિક ઘટના નીચે પ્રમાણે છે:—

મહાકવિ ત્રેમાનંદને પાઘડી પહેરાવનાર પ્રતાપી પુરુષ બીજો કોઈ નહિ પણ તેમનો પુત્ર અને શિષ્ય વલ્લભ હતો. પોતાના પિતા પાઘડી વિના ઉઘાડે માથે ફરતા તે આ પિતૃભક્ત પુત્રથી જોયું જતું નહિ. આ કારણથી તેણે પણ પોતાના પિતાને પાઘડી પહેરાવવાની પોતાના મનમાં દૃઢ પ્રતિજ્ઞા કરી. ત્રેમાનંદ જેવા મહા પુરુષનો નિશ્ચય ફેરવીને તેમને પાઘડી પહેરાવવી એ કંઈ નાનાં છોકરાંનો જેલ ન હતો. ગુજરાતી ભાષા બીજા ભાષાઓને મુકાબલે સુધરી છે એવી તેમની પ્રત્યક્ષ પ્રમાણથી ખાત્રી થાય તોજ તેમને કદાચ પાઘડી પહેરાવી શકાય. તે સિવાય બીજા કોઈ પણ રીતે એમ બની શકે એવું ન હતું. આ વસ્તુસ્થિતિ ટેકીલો વડેલ સારી રીતે જાણુતો હતો, તેથી તેણે ગુજરાતી ભાષાને સમૃદ્ધિવાળી કરવા માટે ભગીરથ પ્રયત્ન શરૂ કર્યો. પિતાને પ્રસન્ન કરવા માટે તેણે ગુજરાતી ભાષામાં ઉત્તમ પ્રકારના કાવ્યરચના લખવા માંડ્યા.

મહાકવિ ત્રેમાનંદ અને કવિ શામળભટ્ટ સમકાલિન કવિ હતા. શામળ કવિ-જેવી કવિતા કરવાનું કામ વીરજીને સોંપવામાં આવ્યું હતું, તેથી તે એની જાતની કવિતા બનાવતો હતો. શામળ કવિએ ‘અંગદવિદિ’ નામનો કાવ્યગ્રંથ લખ્યો તેની રૂપરેખામાં વીરજીએ ‘સુરેખાહરણ’ લખ્યું; પરંતુ તે અંગદવિદિની ઉત્તમ ગ્રંથ નહિ એટલું જ નહિ પણ તેની

ખરાબરી પણ કરી શક્યું નહિ. આ પ્રમાણે શામળાં ભટ્ટેથી હારેલાં પોતાનાં ગુરુભાઈ વીરજીની વહારે ચઢી વલ્લભે અંગદવિધિને પાણી લેરાવે એવું ‘કૃષ્ણવિધિ’ નામે પુસ્તક લખ્યું. વલ્લભ આ કાવ્યઅંથ લખીને પિતા પાસે ગયો. પ્રેમાનંદે પોતાના પુત્ર વલ્લભનો આ અંથ સૂક્ષ્મ દ્રષ્ટિથી તપાસ્યો. પ્રેમાનંદ જેવા અવેરીની કસોટીમાં આ અંથરાત્રન પાસ થયું. વલ્લભના આ અંથથી પ્રેમાનંદ અતિ પ્રસન્ન થયા અને ખોદયા કે વલ્લભ, તારી આ કૃષ્ણવિધિની કૃતિથી હું અતિશય ખૂશ થયો છું; માટે તું મારી પાસે તારી મરજી હોય તે માગી લે. વલ્લભે પૂછ્યું કે હું માગીશ તે તમારાથી અપાશે? પ્રેમાનંદે તરતજ જવાબ આપ્યો કે તું જે માગીશ તે હું અવશ્ય આપીશ. તેજ ક્ષણે વલ્લભે માગ્યું કે પિતાજી મારે બીજું કંઈ જોઈતું નથી, હું તો માત્ર એટલું જ માગું છું કે તમે આ પાઘડી પહેરો, એમ કહીને વલ્લભે પોતાની પાઘડી પિતાના હાથમાં આપી. પ્રેમાનંદે હસતે મોંએ તે પાઘડી પોતાને માથે થોડી વાર પહેરી. આ પ્રમાણે પ્રેમાનંદના પ્રતાપી પુત્ર વલ્લભે ‘કૃષ્ણવિધિ’ લખીને એક કાંકરે જે પક્ષી માર્યો, એક તો શામળ કવિનો પરાજય કયો અને બીજું પોતાના પિતાને પ્રસન્ન કરી તેમને પાઘડી પહેરાવી પોતાની પ્રતિજ્ઞા પૂર્ણ કરી.

પ્રેમાનંદના પુત્ર વલ્લભકવિનું જીવનચરિત્ર ખાસ જાણવા જેવું છે. તે કવિનું જીવનચરિત્ર પ્રાચીન કાવ્યમાળા અંથ એથો ‘કુશાસન સધિર-પાનાખ્યાન’માં આપેલું છે. આ વલ્લભ કવિ ફક્ત કવિ વલ્લભને નામે પ્રસિદ્ધ છે. તે કવિ નીડર હતો. પોતાને જે સાચા લાગે તે સ્પષ્ટ રીતે ખુલ્લે ખુલ્લું જણાવી દેવામાં તે કોઈના બાપની તો શું, પણ પોતાના બાપની પણ પરવા રાખતો નહિ. તેના રચેલા અંથો તેના ફક્તપણાની પુરેપુરી આંખી ટરાવે છે. આ ફક્ત કવિ જખરો મસ્કરો હતો. શામળ કવિ સાથેના યુદ્ધમાં વીરજીની હાર થઈ, તેથી વલ્લભ તેની ભારે મસ્કરી કરતો, તે ‘વીરજી’ રાજાની હાસ્યજનક મનસ્વી વ્યુત્પત્તિ કરીને તેને ચીડવતો. તે કહેતો કે વીરજીભાઈ તમે તો (વીર=બહાદુર+જી=મા) બહાદુર પુરુષનાં મા છો, એટલે તમારા જેવાં બાપી તે શી ધાડ મારી શકાય! આમ મસ્કરીમાં વલ્લભનું ગર્વિષ્ઠપણું તરવરી રહેલું જણાઈ આવે છે. કોઈની મસ્કરી કરવી અને તેમાં ગર્વિષ્ઠપણું આપવડાઈ કરવી એ ઇન્દ્રજવા થોડા નથી, છતાં વલ્લભે વીરજીને બાપલો કહીને બેસી નહિ રહેતાં તરતજ ‘અંગદવિધિ’ ને છક્કા ખવડાવે એવી ‘કૃષ્ણવિધિ’ લખીને શામળ કવિનો પરાજય કરી પોતાની વીરતા સાબીત કરી આપી, તેથી તે વીર

પુરુષને તેના દોષ ખદલ દપકો આપવાને ખદલે ધન્યવાદ આપવાનું મન યદ્યંત્ય છે.

દ્રુક કવિ વલ્લભે પિતાને પાઘડી પહેરાવવાની પ્રતિજ્ઞા લીધી હતી, તેવી રીતે તેણે ગુજરાતી ભાષામાં નવ રસના નવ કાવ્યગ્રંથ લખવાની પ્રતિજ્ઞા લીધી હતી. આ પ્રતિજ્ઞા પણ તેણે અતિશય શ્રમ લઈ દૃઢતાથી પાર પાડી હતી. તેણે વીરરસનું ‘દુઃશાસન સુધિરખાનાખ્યાન’, રોદ્ર રસનું ‘સુધિર વૃકોદર સંવાદાખ્યાન’, અદ્ભુત રસનું ‘કુંતિપ્રસન્નાખ્યાન’ વગેરે લિન્ન લિન્ન રસના કાવ્યગ્રંથો લખ્યા છે. વલ્લભ દ્રુક કવિ હોવાથી તેને કરુણ રસ તરફ આલુભ્યો હતો, છતાં તેણે તે રસનો ‘યક્ષ પ્રત્યોત્તર’ નામે કાવ્યગ્રંથ લખ્યો છે. વલ્લભ આ પુસ્તકના મંગલાચરણમાં લખે છે કે ‘નવરસ નક્કી કરનારે આ કરુણ રસને તે શું જોઈને રસમાં ગણ્યો હશે ! રાંડ જેવાં રોદણાં રડવાં એના કરતાં તો મારા જેવાને મરવું સારું ! છતાં લીધેલી પ્રતિજ્ઞા પૂર્ણ કરવા ખાતર આ કરુણ રસ લખવાનું અણુ-ગમણું કાર્ય પણ હું જરૂર કરીશ. વળી લોક કહે કે ‘વલ્લભને રાંડ જેવાં રોદણાં રડતાં ન આવડ્યાં’ એ આગ્રેપમાથી ખચવાની ખાતર પણ હું કરુણ રસ વર્ણવીશ. આવી રીતે તેને કરુણ રસ તરફ અભાવ છતાં પણ તેણે ‘યક્ષ પ્રત્યોત્તર’ માં તે રસ સારી રીતે જમાવ્યો છે.

વલ્લભ કવિના સંબંધમાં વિદ્યાર્થીઓને કહેવા જેવી જરૂર જોટલી હકીકત રસિક રીતે કહેવાથી તેમના જ્ઞાનમાં વૃદ્ધિ થવા ઉપરાંત તેમને પાઠમાં ઘણો રસ પડશે.

પ્રેમાનંદના પાઠમાં જણાવ્યું છે કે મહાકવિ પ્રેમાનંદે ‘શામળનો વિવાહ’ એ દિવસમાં અને ‘લક્ષમણા હરણ’ એક દિવસમાં લખ્યું હતું, છતાં તેમને શીઘ્ર કવિતા કરવી ગમતી ન હતી; કારણ કે ‘લક્ષમણા હરણ’ લખ્યા પછી તેમને પસ્તાવો થયો હતો અને તેને બાળી મૂકવા પણ તૈયાર થયા હતા. આ ‘લક્ષમણા હરણ’ શી રીતે રચાયું તે અહેવાલ રમુજ આપે એવો છે, એક વખત પ્રેમાનંદ કવિ પોતાના મિત્રો સાથે વાર્તાલાપ કરતા હતાં. તે વખતે તે મંડળમાંથી એક મિત્રે પ્રેમાનંદને કહ્યું કે “હું બરાબર અઢી ઘડીમાં વાંચી રહું એવું એક કવિતાનું પુસ્તક તમે એક દિવસમાં, રચી આપો તો તમે કવિ ખરા !” પ્રેમાનંદે તરતજ કહ્યું કે તમે કહો છો તેવુંજ પુસ્તક હું રચી આપું તો તમે મીઠાં મહમદની વાડીની ચોરાસી જમાડો ? પેલા મિત્રે હા કહી. આ ઉપરથી પ્રેમાનંદે એકજ દિવસમાં ‘લક્ષમણા હરણ’ લખી નાખ્યું. પેલા મિત્રે ઘડી મૂકીને તે વાંચી

જ્યેષ્ઠ તે બરાબર અઢી ઘડી એટલે એક કલાકમાં વંચાઈ રહ્યું. મિત્ર-મંડળે કવિને ધન્યવાદ આપ્યો, અને વાડીની ચોરાસી જમી. આ વખતે કવિ માંદા હતા, તેથી અશક્તિને લીધે અને ઉતાવળને લીધે ‘લક્ષ્મણાહરણ’ માં તેમના ધારવા પ્રમાણે ખૂબી આવી શકી નહિ. આ કારણથી તે પુસ્તક તેમણે બાળી મૂકવાનો વિચાર કર્યો, પણ મિત્રોના આગ્રહને લીધે તે અંચ અગ્નિના મુખમાં જતાં બચી ગયો. ‘લક્ષ્મણાહરણ’ને અંતે કવિ પોતાના હૃદયની વ્યથા નીચે પ્રમાણે જણાવે છે:—

મિત્ર રીઝાવા કારણે, વળી વાડવ મોઢક સારૂ રે !

આખ્યાન લખી ઉદાસ થયો, તન તમ થયું નહિ માઈ રે.

અઢી ઘડીમાં વાંચે એટલું, એક દિવસમાં કરવું રે;

આવો મમત કરતા રખે, એથી રહું મરવું રે !

મન ધાર્યું અંધ નાશ કરવા, ત્યારે મિત્રે વાર્યો રે,

રસ અલંકાર કંઈ ન જાણે, તેણે અંધ ઉત્તમ ધાર્યો રે.

મન મનાવા તેહનું, હાથ લગ્નમણુ રાખ્યો રે,

કરગરી કવિજોને કહું છું, દોષ રખે કાઈ ભાખોરે.

મહાકવિ પ્રેમાનંદ આત્મશ્લાધાને ધિક્કારતા. તેમણે પોતાના કાષ્ઠ-પણુ અંધમાં કાઈ પણ ઠેકાણે પોતાના નામની પહેલાં ‘કવિ’ શબ્દ મૂક્યો નથી. પ્રેમાનંદે છેલ્લી અવસ્થામાં ‘દશમસ્કંધ’ લખવા માંડ્યો હતો, તે પૂર્ણ થતાં પહેલાં તેમનો અંતકાળ પાસે આવી પહોંચ્યો. મરણુ સમયે તેમણે પોતાના ચારે શિષ્યોને બોલાવીને દશમસ્કંધ ત્યાંથી અધુરો હતો ત્યાંથી આગળ નમુના લખલ થોડી કવિતા કરી લાવવાની આજ્ઞા કરી. ચારે શિષ્યોએ તેમની આજ્ઞા પ્રમાણે નમુનાની કવિતા બનાવી રજુ કરી. આ ચાર શિષ્યોમાં સુંદરદાસની કવિતા ચોથા નંબરની હતી, છતાં મહાકવિ પ્રેમાનંદે તેને દશમસ્કંધ પુરો કરવાનું કામ સોંપ્યું. આમ કરવાનું કારણ આશ્ચર્યકારક હતું. વસ્તુતઃ વગેરે ત્રણ શિષ્યોની કવિતા સારી હતી છતાં તેમણે કવિતાને અંતે પોતાના નામની પહેલાં કવિ, કવીશ્વર, કવિ રાજ-રાજેશ્વર વગેરે શબ્દો મૂક્યા. માત્ર સુંદરે તેની કવિતામાં એ પ્રમાણે કર્યું નહતું. ત્રણ શિષ્યોની કવિતા સુંદર કરતાં સારી છતાં, પ્રેમાનંદને તેમની આપ-વકાઈ પસંદ પડી નહિ, તેથી તે કામ તેમને નહિ સોંપતાં પોતાના ઉત્તરતી પંક્તિના પણુ નિરખિમાની શિષ્ય સુંદરદાસને તે કામ સોંપ્યું. મહાકવિ પ્રેમાનંદને નિરખિમાનીપણું ફેટલું પ્રિય હતું, તે આ ઘટના ઉપરથી સ્પષ્ટ સમજા શકાશે.

પ્રેમાનંદનો વાચન પાટ શીખવતાં પહેલાં શિક્ષકે શું શું જાણવાની જરૂર છે તે ઉપર જણાવ્યું છે. આ પ્રમાણે પાઠને માટે જોટલી જોઈએ તેટલી સંપૂર્ણ તૈયારી કર્યા પછી પાઠ શીખવતી વખતે જે પ્રસંગે જે હકીકતની જરૂર હોય તે વિદ્યાર્થી અસંખ્ય રીતે કરી શકે એવી સાદી અને રસિક ભાષામાં રજૂ કરવાથી પાઠમાં ખરેખરે રસ જમાવી શકાશે.

(૨) ચાણક્યનો પ્રપંચ—ગુજરાતી વાચનમાળાની છઠી ચોપડીનો ૪૯ મો પાઠ ‘ચાણક્યનો પ્રપંચ’ શીખવતા પહેલાં શિક્ષકે ‘મુદ્રારાક્ષસ’ નાટકનો સારો અભ્યાસ કરવો જોઈએ. એવા અભ્યાસ વિના આ પાઠનો આગળપાછળનો સંબંધ સમજી શકાય નહિ અને વિદ્યાર્થીઓને સમજાવી પણ શકાય નહિ. નંદવંશનો છેલ્લો રાજા લક્ષ્મીના મદધી છકી ગયો હતો. તેણે ચાણક્ય નામે બ્રાહ્મણનું અપમાન કર્યું તેથી ચાણક્યે નંદવંશનું નિકંદન કાઢીને છેલ્લા નંદ રાજાના અનોરસ પુત્ર ચંદ્રગુપ્તને ગાદીએ બેસાડ્યો. નંદ રાજાના ‘રાક્ષસ’ નામે નીમકદલાલ પ્રધાને સ્વામીના મરણ પછી પણ અદ્વિતીય સ્વામીભક્તિ બતાવી. તેણે મૌર્યવંશી ચંદ્રગુપ્તને પદબ્રષ્ટ કરી નંદવંશની પુનઃ સ્થાપના કરવા માટે ભારે પ્રયત્ન કર્યો; પરંતુ તેની દરેક યોજના રાજનીતિમાં કુશળ ચાણક્યે ધૂળધાણી કરી નાખી. ‘રાક્ષસ’ જેવો સ્વામીભક્ત અમાત્ય ચંદ્રગુપ્તનું પ્રધાનપણું સ્વીકારે તોજ તેનું રાજ્ય સ્થિર થાય અને પોતે રાજ્યકારભારની ખટપટમાંથી મુક્ત થઈ નિવૃત્તિ મેળવી શકે એવી દૃઢ માન્યતાવાળા ચતુર ચાણક્યે કોઈ પણ રીતે ‘રાક્ષસ’ને ચંદ્રગુપ્તનો પ્રધાન બનાવવાનો નિશ્ચય કર્યો. અમાત્ય રાક્ષસ ભાચાર બની પોતાની મેળેજ પોતાની પાસે આવીને હાજર થાય એવી આબાદ, યુક્તિ રાજકાજના પ્રપંચમાં કુશળ ચાણક્યે અજમાવી.

અમાત્ય રાક્ષસે રાજધાનીનો ત્યાગ કરતી વખતે પોતાનો કુટુંબ-ઠાણો પોતાના જીવનન મિત્ર ચંદનદાસને ત્યાં મૂક્યો હતો. ચાણક્યે ચંદનદાસને બોલાવી તેની સાથે યુક્તિપ્રયુક્તિથી કેવી રીતે વાત કરી તે ‘ચાણક્યનો પ્રપંચ’ એ પાઠમાં આવેલું છે. વળી એ પાઠના અંતભાગમાં ચાણક્યે ચંદનદાસને અમાત્ય રાક્ષસનાં ઘરનાં પોતાને હવાસે સોંપી દઈને નિર્દોષ બનવા કેવી રીતે સમજાવ્યો તે હકીકત છે. છેવટે ચાણક્યે ચંદનદાસ ઉપર ભ્રમી રહેલા ભયનું સૂચન પણ કર્યું, છતાં મિત્રધર્મ માટે પોતાના બ્રાણ્યની પણ પરવા નહિ કરનાર ચંદનદાસે અમાત્ય રાક્ષસનાં ઘરનાં ચાણક્યને સ્વાધીન કર્યા નહિ.

આ પ્રમાણે બન્યા પછી દીર્ઘદષ્ટિવાળા ચાણુક્યે ચંદનદાસને રાજદ્રોહી ઠરાવી શળાની શિક્ષા કરાવી. તેની ધારણા એવી હતી કે ચંદનદાસને શળાએ ચઢાવવાના સમાચાર અમાલ્ય રાક્ષસને, તેના જાસુસદ્વારા મળશે કે તરતજ તે પોતાના પ્રાણાધિક મિત્રના પ્રાણ બચાવવા માટે ત્યાં હશે ત્યાંથી આવીને હાજર થશે. ચાણુક્યની આ ધારણા ખરી પડી. નક્કી કરેલે દિવસે બંધીવાન ચંદનદાસને શળાએ ચઢાવવા લઈ જવામાં આવ્યો. પોતાના મિત્રને માટે પ્રાણ આપવાનો અમૂલ્ય પ્રસંગ પ્રાપ્ત થયો તેથી પોતાના જીવનને ધન્ય માનનાર ચંદનદાસ અતિ આનંદથી શળા ઉપર ચઢી જવા માટે હોંસલથી ડગલાં ભરે છે, એટલામાં અમાલ્ય રાક્ષસ શ્વાસભર્યો 'સખુર', 'સખુર' ના પોકાર કરતો આવી પહોંચે છે. 'અપરાધી હું છું, માટે ચંદનદાસને મુક્ત કરો અને મને શિક્ષા કરો', એવી માગણી કરનાર રાક્ષસને ચતુર ચાણુક્યે શાન્ત પાડીને કહ્યું, કે જો ચંદનદાસને બચાવવો હોય તો તમે ચંદ્રગુપ્તનું અમાલ્યપણું સ્વીકારો. છેવટે, મિત્રના પ્રાણ બચાવવા માટે રાક્ષસ ચંદ્રગુપ્તનો પ્રધાન બને છે. આ પ્રમાણે ચંદ્રગુપ્તને નિર્ભય કરી ચાણુક્યે પોતાની પ્રતિજ્ઞા પૂર્ણ કરી, અને પોતે રાજ્યખંડપટમાંથી નિવૃત્ત થયો.

મિત્રતાનું મહત્ત્વ આ પાઠમાંથી બહુ સારી રીતે સમજાવી શકાય. મિત્રધર્મ સારી રીતે સમજનાર ચંદનદાસ અને રાક્ષસ એ બન્નેની મિત્રતાનાં જોટલાં વખાણુ કરીએ તેટલાં ઓછાં છે. ચંદનદાસે મિત્રને માટે પ્રાણની કુરબાની હસતે મોંએ સ્વીકારી અને રાક્ષસે અણીને સમયે આવી પહોંચીને મિત્રના બચાવ માટે પોતાના હૃદયને વીંધી નાખે એવું ચંદ્રગુપ્તનું પ્રધાનપણું સ્વીકારવાનું ચાણુક્યનું કાર્ય સ્વીકાર્યું. આવા મિત્રોને ધન્ય છે!

મિત્રપ્રેમનું મહત્ત્વ કાલિદાસ કવિએ "કુમારસંભવ" માં બહુ સારી રીતે રજુ કર્યું છે. શંકર ભગવાનના ત્રીજા નયતની જન્મવાળાથી કામદેવ બળીને ભરમ થઈ જાય છે. કામદેવની સ્ત્રી રતિ પોતાના પતિના મરણથી હૃદયભેદક વિલાપ કરે છે. આ રતિવિલાપમાં મહાકવિ કાલિદાસ મિત્રપ્રેમનું મહત્ત્વ અતિશય ખૂબીથી રતિ પાસે કહેવડાવે છે. પોતાના મૃત્યુથી બાનભૂલેલી રતિ રાખની ઢગલી રૂપે પડેલા કામદેવને દર્શન દેવા માટે બહુ બહુ વિનવે છે. છેવટે તે બિચારી યાદીને કહે છે કેx હે! સ્મર! (કામદેવ)! (દર્શનને માટે મારા આટલા બધા કાલાવાલા

× અયિ સંપ્રતિ લેહિ લરીનમ્

સ્મર! પર્યુત્સુક પપ માધવઃ

તમે ‘ન’ સ્વીકાર્યા પણ) આ તમારો મિત્ર માધવ (વસંત) તમારા દર્શનને માટે બહુ હિત્તુક છે, માટે હવે તેને તો દર્શન આપો; કારણ કે પુરુષોનો ગ્રેમ સ્ત્રીને વિષે ચલિત હોય છે, પરંતુ ખરેખર મિત્ર વિષે તેમનો ગ્રેમ ચલિત હોતો નથી. ચંદનદાસ અને રાક્ષસની મૈત્રીની વિશિષ્ટતા સમજાવતી વખતે મિત્રના મહત્ત્વ ઉપર પ્રકાશ પાડનાર આ દૃષ્ટાંત રસ ભર્યું સહાયક થઈ પડે એવું છે.

(૩) સરસ્વતીચંદ્ર—ગુજરાતી વાચનમાળાની સાતમી ચોપડીનો ૧૫ મો પાઠ ‘સરસ્વતીચંદ્ર’ નો છે. આ પાઠમાં સરસ્વતીચંદ્રની પંદર સોળ વરસ સુધીની બાલ્યાવસ્થાની હકીકત આપેલી છે. ડોસીના દબાણથી લક્ષ્મીનંદને સરસ્વતીચંદ્ર માટે કન્યા શોધવાનું સ્વીકાર્યું, એટલેથી આ પાઠ પૂર્ણ થાય છે. તે પછીની સંક્ષિપ્ત હકીકતથી વિદ્યાર્થીઓને વાકેફ કર્યા વિના તેમની જિજ્ઞાસા વૃદ્ધ થાય નહિ. ‘સરસ્વતીચંદ્ર’ સંબંધી દુંકમાં બધી વાત કહેવાને માટે શિક્ષકે સરસ્વતીચંદ્ર પુસ્તકના ચારે ભાગ ખરાખર વાંચેલા હોવા જોઈએ. જોણે આ પુસ્તકો સારી રીતે વાંચ્યા હશે તે સરસ્વતીચંદ્રનો રસિક હોવાલ દુંકમાં વિદ્યાર્થીઓ સમક્ષ રજુ કરી શકશે.

વળી પાઠમાં આવેલાં અન્ય પાત્રો વિષે પણ જરૂર જોટલી હકીકત કહેવાથી પાઠ રસિક થશે. સરસ્વતીચંદ્રને ચંદ્રકાન્ત સાથે લઘુ વયમાં મિત્રતા બંધાઈ અને શાળામાં સદ્બાધ્યાયી હોવાથી પરસ્પરને લાભ આપતી મિત્રતા વય વધતાં વધારે ગાઢ થઈ. ઘણા વિદ્યાર્થીઓની મિત્રતા બંધાઈને સરી પડી, પણ આ મિત્રતા દિને દિને વજ્રસેપ બનવા લાગી. આ હકીકત પાઠમાં આપેલી છે. હવે ચંદ્રકાન્ત સરસ્વતીચંદ્રનો સાચો મિત્ર હતો તેની સાબીતી માટે ચંદ્રકાન્તનો કંઈક વિશેષ પરિચય કરાવવો પડશે. જ્યારે સરસ્વતીચંદ્ર પિતાના વૈભવને લાત મારીને મુંબઈનો ત્યાગ કરી ચાંચ્યો ગયો, ત્યારે ચંદ્રકાન્તને થએલો આઘાત, લક્ષ્મીનંદનની લક્ષ્મીની શેઠમાં દબાયા વિના તેને માથામાં વાગે એવું સંભળાવેલું સત્ય, અને સરસ્વતીચંદ્રને શોધી કાઢવાના તેના ભગીરથ પ્રયત્નો વગેરે દુંકમાં રસભરી વાંછીમાં જણાવવાથી તેનો ખરાખર પરિચય આપી શકાશે.

એવીજ રીતે ગુમાન, તેનો ભાઈ ધૂર્તલાલ વગેરેના પ્રપંચ, શેઠના સાચા સેવક હરિદાસની નીમકહલાલી વગેરેનું જરૂરજેવું રસભર્યું ચિત્ર

વયિતાસ્વત્તવસ્થિતં નૃણામ્

ન ચલુ પ્રેમચલં સુહૃજ્જને.

જુઓ કુમારચંભવમાં રતિવિલાપ.

રજી કરવું જોઈએ. રતનપુરીના પ્રધાન વિદ્યાચતુરનો પરિચય ખાસ આપવો જોઈએ. તેની પુત્રી કુમુદમુંદરીનો વિવાહ સરસ્વતીચંદ્ર સાથે કર્યો હતો, પણ લગ્ન પહેલાં જ સરસ્વતીચંદ્ર ગુમ થવાથી કુમુદમુંદરીને મુશ્કેલીપૂરના પ્રધાન શુદ્ધિધનના પુત્ર પ્રભાદધન સાથે પરણાવવામાં આવી હતી. વિદ્યાચતુરની બીજી પુત્રી કુમુદમુંદરી હતી, તેને સરસ્વતીચંદ્ર સાથે પરણાવી હતી, વગેરે હકીકત કહેવાથી આ પાઠ રસિક યર્ષ શકશે.

આ સિવાય વાચનમાળામાં આવા બીજા ઘણા પાઠો છે કે તેનો આગળપાછળનો સંબંધ જોડવા માટે શિક્ષકે બીજાં ઘણું વાંચવું જોઈએ. તે દરેક પાઠ વિશે ખાસ વિવેચન કરીએ તો બહુ લંબાણ થઈ જાય, માટે ઉપર આપેલા ત્રણ નમુના માર્ગદર્શક તરીકે બસ છે.

કવિતા—કવિતાના પાઠમાં ભાવાર્થ સમજાવતી વખતે વિદ્યાર્થીઓને રસભર્યું સચોટ જ્ઞાન મળે એટલા માટે વાચનના પાઠ જેવીજ તૈયારી કરવાની જરૂર છે. પાંચમી ચોપડીમાં “નિર્દોષ પંખીડા” ની કવિતાનો પાઠ શીખવતાં પહેલાં ‘કલાપિનો કેકારવ’ એ પુસ્તકમાંથી તે આખી કવિતા પાંચમી જોઈએ અને તે કવિતા લખવાનો કવિનો હેતુ વગેરે બરાબર સમજી લેવું જોઈએ.

સાતમી ચોપડીમાં ‘હિમાલયનું વર્ણન’ એ કવિતાના પાઠમાં રસ ઉત્પન્ન કરવા માટે ‘મેઘદૂત’ કાવ્યનો સારો અભ્યાસ કરવો જોઈએ. તે કવિતાનો પાઠ શરૂ કરતાં પહેલાં કુબેરના ગણની વાત રસભરી વાણીમાં કહીને તેનો આગળપાછળનો સંબંધ જોડવો જોઈએ. આ પ્રમાણે વાચન-પ્રધાનપંક્તિ સ્વોદ્દેશીમુખ્યજાગમતુષ્ટુ રસ ઉત્પન્ન કરી શકાય.

મિત્રપ્રેમનું મહત્ત્વ કાવિદ્વી રીતે જમાવી શકાય તેને માટે દરેક સારી રીતે રજી કર્યું છે. શંકર ઉદલાક માર્ગદર્શક નમુના આપીને શિક્ષક-કામદેવ બળાને ભરમ થઈ જાય એવાં કરવામાં આવી છે, એટલે ‘પાઠમાં મરણથી હૃદયભેદક વિલાપ’ માં થાય છે. આ લેખમાળા શિક્ષક લાઇ-કાલિદાસ મિત્રપ્રેમનું મહત્ત્વ અર્કપ્રેમથી યર્ષ પડશે તો લેખકનો શ્રમ સરળ પોતાના મૃત્યુથી ભાનભૂલેલી રા... દર્શન દેવા માટે બહુ બહુ વિનવે છે! હે! સ્મર! (કામદેવ)! (દર્શન) } સાકરલાલ પુરુષોત્તમ શુક્લ હેડમાસ્ટર, પ્રેક્ટિસિંગ સુલ

x અયિ સંપત્તિ વેદિ દ

સ્મર! પર્યુત્સુક વય

આરોગ્યને લગતો સંવાદ

સ્થળ—દવાખાનું

પાત્રો.

રવોદ્ર—એક છોકરો.

રામરાય—રવોદ્રનો મોટો ભાઈ

મનુભાઈ—રવોદ્રનો બીજો ભાઈ

નરેન્દ્ર—એક સદ્ગુહરથ (દરદી)

અરવિંદ—એક યુવક (અરવોદ્રનો સગો)

મોહનલાલ—એક ગૃહરથ (દરદી)

કમ્પાઝિન્ડર, દરદીની સારવાર કરનાર વગેરે.

રવોદ્ર બેભાન થઈ ગયો છે. તેને પડદા પાછળ ટેબલ પર સુવાડ્યો છે. તેને જાગૃતિમાં લાવવાના પ્રયાગ કરી ડોક્ટર દવાખાનાના મુખ્ય ભાગમાં આવી પોતાની ખુરસીમાં બેસે છે.

ડોક્ટર—ગિ. રામરાય, કંઈ ગભરાવા જેવું નથી. રવોદ્ર થોડા વખતમાં શુદ્ધિમાં આવી જશે. વાડ, તમે એ ભોંયડે રોજ ખુલ્લું રાખો છો ?

રામરાય—ના, સાહેબ, ભોંયડે તો બંધ રાખીએ છીએ, પણ એ કોણ જાણે ક્યાંથીએ ત્યાં ગયો. ભોંયડે ઉઘાડ્યું ને અંદર ઉતર્યો. સાડે થયું કે ડોક્ટર પાછળ હતો.

ડોક્ટર—બરાબર છે. ઘણા દિવસનું બંધ રહેલું ભોંયડે એટલે રવોદ્રને મંદરની જેરી હવાની એકદમ અસર થઈ ગઈ. આથીજ ઘણા દિવસથી બંધ રહેલા અવડ ઘરમાં પણ એકદમ ન પેસવું. એવાં સ્થળ થોડા વખત કેંધાડાં રહેવા દઈ પછી અંદર જવું.

મનુભાઈ—સાહેબ, અગારા આપુણએ અમને જેરી હવાનાં તુકસાન અને સ્વચ્છ હવાના લાલ સમજાવ્યા છે એટલુંજ નહિ, પણ રાત્રે બારી-મારણાં બંધ રાખીને સૂવાની મના કરી છે, તેમજ ઝાઢે ઝાઢીને પણ ધૂવા દેતા નથી. આ તો અત્યાનકજ બની ગયું.

ડોક્ટર—હશે. એતો સુધરી જશે. હું એકાદ બે કેસ તપાસી લઉં. (કાગળો ફેરવીને) નરેન્દ્રભાઈ,

નરેન્દ્ર—જી, સાહેબ,

પાટણનું સહસ્રલિંગ

- ગૌરવધણું ગુજરાતનું, છે સત્ય સાચી નામના,
આખર સુધી અંકિત છે, યશગાન સહસ્રલિંગનાં. ૧
- પાટણતણી શુભ દિવ્યતા, ઇતિહાસકારો આપતા,
ન્યાં લાટ પથુ ભારે કથે, યશગાન સહસ્રલિંગનાં. ૨
- હજાર નાંતાં મંદિરો, મહાદેવનાં શોભી રહ્યાં,
તેથી સહસ્રલિંગ છે, યશગાન સહસ્રલિંગનાં. ૩
- ગુજરાતમાં ગૌરવ ધણું અખૂટ ને અણુમૂલનાં,
ઝગમગી રહ્યાં તે જગમહીં, યશગાન સહસ્રલિંગનાં. ૪
- શોભી રહ્યુંતું શાંત યર્ષ, પરોપકારે પ્રેમમાં,
ઉપકાર ત્યાં અપકાર છે, યશગાન સહસ્રલિંગનાં. ૫
- શાન્તિ વડે સ્થાયી નહીં, ન્યાં હૃદય તો સિદ્ધરાજનાં,
ગૌરવ મટીને રાખ છે, યશગાન સહસ્રલિંગનાં. ૬
- ન્યાં લોકની પ્રિયતામહીં, પથુ નામ છે પ્રખ્યાતમાં,
ચઢતી અતે પડતી ફરે, યશગાન સહસ્રલિંગનાં. ૭
- જેણે ધણુંતું ઘાટયી, પાણી માલા બલિદાનમાં,
જસમા વડે શોભી રહ્યાં, યશગાન સહસ્રલિંગનાં. ૮
- રાણી બનાવા રાજની, સત્તા વધી સિદ્ધરાજમાં,
સત્તામહીં નિષ્કળ ગયાં, યશગાન સહસ્રલિંગનાં. ૯
- જસમા જીવન તણખો યયું શુભ પતિવ્રતા ટેકમાં;
ત્યાં શાપની સત્તા કથી, યશગાન સહસ્રલિંગનાં. ૧૦
- જા, નીરનો છાંટો નદિ રહેશે સહસ્રલિંગમાં,
સિદ્ધસજ ત્યાં ઝાંખો થયો, યશગાન સહસ્રલિંગનાં. ૧૧
- કરવા જતાં પરમાર્થતા, ન્યાં ટેકને તરછોડીઆં,
તેથી હૃદય બળતું રહ્યું, યશગાન સહસ્રલિંગનાં. ૧૨
- જસમા સત્તાત્વ સાચવી, જીવન સમાર્થ આગમાં,
અંકિત સુવર્ણોક્તરે, યશગાન સહસ્રલિંગનાં. ૧૩

યોગક:-હરિશંકર કહાનજી પુરાણી

આ. શિ. સરી રોયન-અમલસાહ

શિક્ષણ સુધારણા*

આપણા દેશની કેળવણીને આધુનિક શાસ્ત્રીય પાયા ઉપર મૂકવાની ધણી આવશ્યકતા છે. દરેક શાળામાં જોઈએ તેવા ટ્રેન્ડ થએલા શિક્ષકો હોતા નથી અને શાળાનું શિક્ષણકાર્ય ધણી વખત ખીન કેળવાએલા અને ખીનઅનુભવી શિક્ષકોને સોંપવામાં આવ્યું હોય છે. ભલે શાળાનું મદાન ગમે તેવું ભવ્ય હોય, શિક્ષણ પાછળ ગમે તેટલું ખર્ચ કરવામાં આવતું હોય, તોપણ ત્યાંસુધી શિક્ષકો કે જેમને માથે શિક્ષણની ધુસરી નાખવામાં આવી છે તેઓ શિક્ષણકાર્યની શાસ્ત્રીય તાલીમ પામેલા હોતા નથી, અથવા જેમને પોતાના ધંધાનું ગૌરવ અને અભિમાન હોતું નથી; જેમનામાં સ્વાભાવિક પ્રેરક ઉત્સાહ હોતો નથી, જેમને પોતાને શીખવવાના વિષયોનું સંપૂર્ણ જ્ઞાન હોતું નથી, અને જેમને મનુષ્યજીવનનો યથાયોગ્ય ખ્યાલ હોતો નથી; ત્યાંસુધી ગમે તેવી શિક્ષણની વિચારપૂર્વક યોજના ઘડાએલી હોય છતાં કેળવણીનો ઉદ્દેશ બર આવતો નથી. કરકસર કરવાના હેતુથી શાળામાં કેટલીક વખત શિક્ષણનો વધારે જોગો શિક્ષકને માથે નાખવામાં આવે છે અને પરિણામ એ આવે છે કે શિક્ષક તેવા જોગને લઈને પોતાનું કાર્ય યોગ્ય રીતે બજાવી શકતો નથી; એટલા માટે શિક્ષણ સફળ કરવા સારૂ પ્રથમ તો સારામાં સારી રીતે શાસ્ત્રીય તાલીમ પામેલા શિક્ષકો જોઈએ; કારણકે શિક્ષણની સફળતાનો સંઘજો આધાર શિક્ષકોની પદ્ધતિની તાલીમ, તેમનું જ્ઞાન અને વર્તન ઉપર રહેલો છે.

કેળવણી આપવી એટલે બાળકનું મનુષ્યત્વ ખીલવવું. કેળવણીનું હુંકામાં હુંકું રહસ્ય એ છે. કુદરતી રીતે બાળક એક વ્યક્તિ છે અને કુદરતનું અંગ છે. અને તે સંપૂર્ણ અંગ છે; એટલે કાળે કરી તે તેનો સ્વતંત્ર વિકાસ કરવાને સરજાએલું છે. આ માનસશાસ્ત્રના તેમજ કુદરતના સિદ્ધાંતની અવગણના કરી એક વર્ગમાં લિલ્લ લિલ્લ પ્રકારની કુદરતી શારીરિક અને માનસિક શક્તિઓ ધરાવતાં બાળકોને એકી વખતે એક જ વિષયનું એકજ પદ્ધતિએ બાળમનોવિકાસનું સ્વરૂપ બાળુએ મૂકીને શિક્ષણ આપવામાં આવે છે. ખરી રીતે જોતાં સમૂહશિક્ષણ શાસ્ત્રીય છે નહિ. અલબત્ત તેમાં હરિફાઈ, ઉત્તેજન વગેરે કેટલાક ગુણો કેળવવાનો પ્રસંગ આવે છે, પણ

* રા. રા. કૃષ્ણલાલ સુરજરામ લંકીએ તા. ૧૦-૨-૩૪ ના રોજ મુંબઈ ધ્વાજાની આઠમી માધ્યમિક શાળાઓના શિક્ષકોની પરિષદમાં આપેલા સાપણ ઉપરથી સુચિત.

તેવાજ ગુણો વ્યક્તિગત તાલીમ વધારે સારી રીતે અને ઉચ્ચ ઉદ્દેશ સમી કળાવી શકાય છે. આ જમાનો વ્યક્તિત્વનો છે; એટલે કે બાળકને સ્વતંત્ર રીતે કામ કરવા દેવાનો છે. સ્વતંત્ર કામની યોજનાથી બાળકનામાં રહેલા ગુણો બહાર દીપી આવે છે અને બાળક સ્વાશ્રયી બની; કર્તવ્યપરાયણ રહે છે. હંદ્રમાં કહીએ તો હાલના પ્રગતિમય જમાનામાં જુની શિક્ષણ પ્રણાલિકામાં તદ્દન નવા ફેરફાર કરવાની જરૂર છે; અને કળાવણીમાં બાળકના સ્વાતંત્ર્યને અગ્રેસર કરી સ્વશિક્ષણની યોજના અમલમાં મૂકવાની જરૂર છે.

શાળાના વિષયનું શિક્ષણ જુની પ્રણાલિકા પ્રમાણે ચલાવવાનો હવે સમય રહેો નથી. આપણા દેશમાં બાળમંદિરો, મોન્ટેસોરિ શિક્ષણશાળાઓ વગેરે સંસ્થાઓ નવા જમાનાની નવી શિક્ષણપદ્ધતિનાં શુભ ચિહ્નો છે; પણ આપણા દેશનાં બાળકોનાં માનસ આપણી દૃષ્ટિથી એટલે આપણા જીવનની દૃષ્ટિએ તપાસવાં જોઈએ, અને પ્રાશ્નાત્મક પદ્ધતિમાં જે ફેરફાર આવશ્યક લાગે તે ફેરફારથી આપણી પોતાની પદ્ધતિમાં તે નવાં તત્ત્વો વાવવાં જોઈએ. આવો યોગ્ય ફેરફાર કરવા માટે આપણાં બાળકોનું માનસશાસ્ત્રનું પુરતક સ્વાતંત્ર્ય જોઈએ અને તેને આધારે પદ્ધતિ યોજવી જોઈએ. સાહિત્યો અને અન્ય સાધનો આપણા જીવનને અનુકૂળ હોય તેવાં તૈયાર કરવાં જોઈએ. આવી શાળાઓમાં શિક્ષણ લીધા પછી બંધાર નીકળતાં બાળકોને માટે તેવીજ યોજનાવાળી શાળાઓમાં દાખલ કરવાં જોઈએ; પણ તેવી શાળાઓના અભાવે બાળમંદિરનું શિક્ષણકાર્ય એજે જાય છે. તેવીજ રીતે શાસ્ત્રીય શિક્ષણ આપવાની પ્રાથમિક શાળાઓમાં લણેલાં બાળકોનું શિક્ષણ ચોથા ધોરણ પછી ઉપલા ધોરણો સીખવતી શાળામાં દાખલ થતાં એજે જાય છે. પ્રાથમિક શાળાઓમાં આવી જાતની યોજના ઘડવાની ખાસ જરૂર છે. વળી અભ્યાસક્રમ જે ઘડાએલો છે તેમાં પણ મહત્વના ફેરફાર કરવાની જરૂર છે. આપણું જીવન દિનપ્રતિદિન ઝડપથી બદલાતું જાય છે અને નવા જમાનાના સંસ્કાર જીવનમાં તેટલીજ ઝડપથી ઉતરતા જાય છે એટલા માટે શિક્ષણમાં તેટલોજ ઝડપી સુધારો થવો જોઈએ. દેશની ઉન્નતિનો આધાર પ્રાથમિક શિક્ષણ ઉપર છે, કારણકે બાળકમાં નવા સંસ્કાર પ્રાથમિક શાળાઓમાંજ પડે છે.

પ્રાથમિક શાળાઓનું શિક્ષણ સુધારવાની પણ તેટલીજ જરૂર છે. તેવી શાળાઓમાં દાખલ કરતી વખતે પરીક્ષા પાસ કર્યા બાબતના પ્રમાણપત્ર ઉપર આધાર રાખવાને બદલે પ્રાવેશિક યોગ્ય કસોટીનું ધોરણ અખતવાર કરવું જોઈએ. વર્ષનું કામકાજ શરૂ થયા પછી બાળકને શાળામાં દાખલ

ન કરવું. સંતોગો અનુકૂળ હોય અને ખની શકે તો વર્ગ શિક્ષણ-સમૂહ શિક્ષણ કાઢી નાખી તેને બદલે શિક્ષણની એવી યોજના દાખલ કરવી જોઈએ કે જેમાં જેમ અને તેમ બાળકોને પોતાની મેળે અભ્યાસ કરવાની છૂટ મળે અને અભ્યાસમાં પોતાની રવાનાવિદે ઝડપે આગળ વધી શકે. વળી તેઓ પોતાની ભૂલો સુધારી શકે અને આત્મનિયમન સાધી શકે તેવા પ્રસંગો તેમની સમક્ષ ઉભા કરવા જોઈએ. જે રથાનિક સંતોગો અનુકૂળ હોય તો દિવસના કાર્યક્રમના બે વિભાગ પાડી અભ્યાસક્રમની યોજના ઘડવી જોઈએ. શાળાનાં સવાર અને સાંજનાં એમ બે આધવેશન રાખવાં. સવારના વર્ગના સામાન્ય સમક્ષ વિષયોનું શિક્ષણ આપવું અને બપોરના સમયમાં જૂગોળ, ગણિત, વિજ્ઞાન સૃષ્ટિનિરીક્ષણ, શાળાનું બાળકામ, રમતો અને ક્વાયત જેવા પ્રાયોગિક કામનું શિક્ષણ આપવું. શાળાના સામાન્ય વિષયો શીખવવાનો સમય ૩૫ થી ૪૦ મિનિટ સુધીનો રાખવો, પણ ગણિત, વિજ્ઞાન, ચિત્રકામ જેવા વિષયો જેમાં વધારે વખત જોઈએ તેને માટે વધારે લાંબો સમય રાખવો. દરેક અઠવાડીયામાં દરેક વિષયનો છેલ્લો પિરિયડ તે અઠવાડીયામાં તે વિષયના થયેલા કામના પુનરાવર્તન માટે નક્કી કરી રાખવો, તે વિષયમાં નિરીક્ષણ, કલ્પના અથવા તો તર્ક-કે વિચાર કરવાની બાળકને જરૂર પડતી હોય તેવા વિષયો સિવાયના અન્ય વિષયોનું ધરકામ આપવું નહિ. બાળકોએ કેટલી પ્રગતિ કરી છે તે જોયા માટે અમુક અમુક વખતે થોડી થોડી યોગ્ય કસોટી કરવી અને તેની વ્યક્તિવાર નોંધ રાખવી જોઈએ. શાળામાં થતી પરીક્ષાઓ બંધ કરી વિદ્યાર્થીઓની પ્રગતિની જે નોંધ કરવામાં આવી હોય તે ઉપરથી તેમને ઉપલા વર્ગમાં ચડાવવા જોઈએ. (આ કામ વાર્ષિક કરવાને બદલે ૭ ૭ માસે એવું જોઈએ) અને જે વિદ્યાર્થીઓએ શાળાના કામકાજના દિવસોમાં નિયમિત હાજરી આપી હોય અને હાજરી ૮૦ ટકા હોય તેજ વિદ્યાર્થીઓ ઉપલા વર્ગમાં ચડાવવાને માટે લાયક છે એવું ખાસ ધોરણ બાંધવું જોઈએ. શાળાના કામકાજને લગતી બીજી પ્રવૃત્તિઓની યોજનાઓ ધડી તે અમલમાં મૂકવી જોઈએ, જેવી કે પર્યટન, ટુંકી સહેલો અને જમણો, પ્રાવેશિક માપણી, શાળાની જાવણી-પડાવ, રજાઉટિંગ, અને ગાઈડિંગ, વાચન, મુખપાઠો, ચર્ચાઓ, નાટ્યપ્રયોગો અને શાળાઓની એકલી રમતગમતમાં નોંધ પણ વર્ગના કામકાજમાં પણ પરસ્પર સ્પર્ધા, શાળાના બાળકના કામ પરત્વે માતૃપિતાનું સામાજિક મેળાવણ; બાળકોના કામનાં પ્રદર્શનો, શાળાના પરોન્તના દિવસો, માગાપ વાડીના દિવસો વગેરે ઉજવી સક્રીય ધ્યાન ખેંચવું.

સામાન્ય રીતે શાળાનું શિક્ષણ પરીક્ષાને અવલંબી આપવામાં આવે છે. શિક્ષક, વિદ્યાર્થી અથવા તો મુખ્ય શિક્ષક એ દરેકને પરીક્ષાનો હાથ આપ્યા લગતર દરમિયાન નજરે તર્ક કરે છે. માનસશાસ્ત્ર અથવા વહેવાર બુદ્ધિ જેતાં પરીક્ષા એ જ્ઞાનની ખરી કસોટીનું સાધન નથી. બાળકનો વિકાસ શારીરિક કે માનસિક કેવો થયો છે તે પરીક્ષાદ્વારા જોઈ શકાતો નથી. તે જ્ઞાનનું માપ કાઢે છે અને તેમાં પણ અમુક પ્રશ્નોના જવાબ સંતોષકારક હોય તો બાળક ધીરણ અને ઉંમરને લગતો વિકાસ થયો છે એમ માની પરિણામ ઉપરથી અડવવામાં આવે છે. ખરી રીતે જેતાં પરીક્ષાની પદ્ધતિ બદલવી જોઈએ; પણ વધારે સાફ તો પરીક્ષા કાઢીનાખી યોગ્ય આધકારીની દેખરેખ નીચે બાળક અમુક અમુક કસોટીમાંથી પસાર થાય તો તે આગળ ધપવાને લાયક છે એમ ગણી ઉપર અડાવવો જોઈએ.

દુકામાં, હવે વખત એવો આવ્યો છે કે આપણે શિક્ષણની પ્રગતિ સંબંધી જનગત ચર્ચા જવું જોઈએ અને તેને ઘટતા સ્વરૂપમાં મૂકીશું તોજ આ નવા જમાનામાં અન્ય પ્રગતિઓની સાથે હરોળમાં ઉભા રહી શકીશું.

છોકરાઓ માટેની વર્તિકયુલર ફાઇનલ પરીક્ષા,

નડિઆદ સેન્ટર, ઉત્તર ભાગ.

નં. ૧૦૩૪

આથી જાહેર કરવામાં આવે છે કે નડિઆદ સેન્ટરે છોકરાઓ માટેની વર્તિકયુલર ફાઇનલ પરીક્ષા જે તા. ૩ જ એપ્રિલ ૧૯૩૪ અને તે પછીના દિવસોએ લેવામાં આવશે એવી આ ઑફિસના નં. ૧૨૨૧૩ તા. ૧૨-૧-૩૪ થી અને મુંબઈ ગવર્મેન્ટ ગેઝેટ ભાગ ૨ તા. ૧૮-૧-૩૪ ના પૃષ્ઠ ૯૦ થી ખબર આપી હતી; પરંતુ નડિઆદમાં સેરીઓ સ્પાઈનલ ફીવર એ રોગ ફાટી નીકળવાથી પરીક્ષા મુક્તવી રાખવામાં આવી હતી. આ ઑફિસની ઉપર જણાવેલી જાહેરખબર મુજબનાં કારણોને લીધે તે પરીક્ષા તા. ૫ થી જુન ૧૯૩૪ ને મંગળવારે અને તે પછીના દિવસોએ નડિઆદ સેન્ટરે લેવામાં આવશે.

૨. ઉર્દુ—ગુજરાતી અને ગુજરાતી-ઉર્દુ ધોરણો પ્રમાણે ઉર્દુમાં લેવાની ઉર્દુ ઉમેદવારોની, તેમજ ખેતી કામના ઔચ્છિક અભ્યાસક્રમ પ્રમાણે પરીક્ષા આપનાર ઉમેદવારો માટેની, વર્તિકયુલર ફાઇનલ પરીક્ષા પણ તેજ વખતે નડિઆદ સેન્ટરે લેવામાં આવશે.

ઉ. ભા. ના મે. એન્યુ. ઇન્સ. સાહેબની (સહી) ખી. જે. જી. સાચી ઑફિસ, અમદાવાદ તા. ૩૦-૪-૩૪ એન્યુ. ઇન્સ. ઉ. ભા.

(ઉ. ભા. ના મે. એન્યુ. ઇન્સ. સાહેબના તા. ૩૦-૪-૩૪ના પત્ર નં. ૧૦૩૫ માં કરેલી સૂચનાનુસાર.)

ધોનણ છટું

વિષય ઇતિહાસ

સા. હેતુ કલ્પનાશક્તિ અને તત્ત્વના શક્તિ કેળવવાનો

વિ. હેતુ શિવાજી સાથે સંબંધ ધરાવતી મહાન વ્યક્તિઓ સંબંધી શીખવવાનો

સાધન શિવાજીનું અને બાજીપ્રભુ દેશખાંડેનું ચિત્ર; પન્હાળગઢ, વિશાળગઢ વગેરે ચિત્રો.

શિક્ષક સા કરલાલ પુરોગોત્તમ શુદ્ધાન
તારીખ ૩-૨-૧૯૩૪
સમય ૪૦ મિનિટ

પાઠના વિભાગ અને મુદ્દા

શિક્ષણશૈલી

કાળા પાટીઆની નોંધ

(૧) આરંભ

અ વર્ગવ્યવસ્થા

અ પૂર્વદાનની કસોટી

ક રજુઆત

કાર્યારંભે પ્રિંસ કરાવી વર્ગ વ્યવસ્થિત કરવો.

મરેડી રાજ્ય કોણે રચાણું ? શિવાજીનો જન્મ ક્યારે થયો હતો ? તેનું મરણ ક્યારે થયું ? શિવાજીની લડાઈક પદ્ધતિ કસોટીની ? તેની રાજ્યવ્યવસ્થા વિશે શું બજો છે ? શિવાજી વિશે તમે શીખી ગયા છો. હવે આજે શિવાજી સાથે સંબંધ ધરાવનાર કેટલાક મહાપુરુષો સંબંધી હું તમને શીખવવાનો છું.

(૨) મુખ્ય વિષય

અ શિવાજીના શુરુ

શ્રીરામદાસ સ્વામી

શિવાજીનો શુરુનું નામ તમે જાણો છો ? રામદાસ સ્વામીનું પૂર્વોચ્ચનું નામ 'નારાયણ' હતું. તેમનો જન્મ મહારાષ્ટ્રના જોડ નાના ગામમાં થયો હતો. (ઇ. સ. ૧૬૦૮) પિતાનું નામ-સુર્યોદયપંત. માતાનું નામ રાણુબાઈ. માતાપિતાએ કનાથ સ્વામીનાં પરમભક્ત. શ્રી એકનાથ સ્વામીએ લાખેલું લાલિય. રામદાસ સ્વામીનો નાનપણમાં તીવ્ર

(૧) શ્રી રામદાસ સ્વામી

૧ મૂળ નામ નારાયણ

૨ જન્મ ઇ. સ. ૧૬૦૮

૩ બાળપણ વેરાગ્યપદ્ધતિ

૪ લગભગ ૨૫માંથી નાસવું

૫ ઉચ્ચ તપશ્ચર્યા

- ૬ નીચેના, મહોત્તરી રચાપના
૭ ગાતાનાં દર્શન
૮ શિવાજી શિષ્ય
૯ વિકાસ માગવી
૧૦ શિવાજીનો અનન્ય ભાવ

(૨) આજીવન દેશપાંડે

- ૧ જાગીરદાર (બિજપુર)
૨ શિવાજી સાથે યુદ્ધ
૩ શિવાજી મેમાન તરીકે
૪ આજીવન મિત્ર તરીકે
૫ બિજપુરના સુલતાનની ધમાકા
૬ આજીવન શિવાજીને
બદલે સ્વીકારેલું મૃત્યુ

(૩) સરદાર માલોજીરાવ

- ૧ આજીવન કિલ્લા છતવો
૨ યુવાન મરેહાનું સાહસ
૩ શિવાજીનો જવાબ
૪ ખૂન કરવા આવેલા યુ-
વાન મરેહાના સહયોગી
૫ શિવાજી ગુલુગ્રાહી,
આપેલી ક્ષમા, સરદાર
બનાવવો.

વેશજી, લશ્મીચંદ્રમાંથી નોંધેલ વરસનું મહાન તપ. (પંચ-
વટી પામે). કિલ્લાનાની તીર્થયાત્રા (બાર વરસ). મહોત્તરી રચાપના.
કિંદુમર્તિના હિદ્દાર. ૨૮ વર્ષ પછી માતૃશ્રીનાં દર્શન. શિવાજી શિષ્ય
તરીકે. રામદામચામીની દિલ્લા. શિવાજીનું સર્વસ્વ આપેલું કરવું.
ભગવાં જુડે. ગુરુશ્રીની વતી રાજ્ય સલામતું વગેરે.

આજીવન દેશપાંડે—તેમના પિતા બિજપુર રાજ્યના જાગીર-
દાર. પિતાના મરણ પછી આજીવન જાગીરદાર. રોહીડાગઢની અગત્ય.
શિવાજીની ચઢાઈ. આજીવન સાથે યુદ્ધ. શિવાજીની હાર. ચતુર
શિવાજીની યુક્તિ. આજીવન પોતાનો કરી લેવાનો નિશ્ચય. સફળતા.
બિજપુરના સુલતાનને ભય. અદ્વૈતજ્ઞાનને મોકલવો. તેનું મરણ.
તે પછી મોટી સેના સાથે શિવાજી ઉપર ચઢાઈ. પંહાળગઢને ઘેરી
લેવો. શિવાજીનું આજીવન સાથે વિશાળગઢ તરફ જવું. રસ્તામાં
સંક્રમણ. આજીવન પ્રાણપર્યંત વગેરે.

આજીવન કિલ્લા શિવાજી સર કર્યો. કિલ્લાના હારેલા સુભે-
દારનો પ્રપંચ. શિવાજીનું ખૂન કરાવવાની ગોઠવણ. મધ્ય રાત્રિ પછી
કિલ્લામાં શિવાજીના આરામશુદ્ધમાં ખૂનીનું આવવું. ખૂનનો પ્રયત્ન.
નિષ્ફળતા. ખૂન કરવા આવેનાર મરેહા યુવાનની નિહરતા. પ્રતિજ્ઞા-
પાલન મારે પ્રાણત્યાગ કરવાની ઉત્કંઠા. હંસવૃત્તિવાળા શિવાજી
તેના ગુલુથી ખૂશ થાય છે. ભારે કસોટી. પરીક્ષામાં પસાર. શિવાજી
તેને ક્ષમા આપી પોતાનો સરદાર બનાવે છે. તેજ સરદાર માલોજીરાવ.

શિવાજીની અનન્ય ગુરુભક્તિ દર્શાવતી સમજવો. આજીવન
દેશપાંડેનું સ્વાપર્યંત સમજવો. શિવાજી હંસવૃત્તિવાળા હતા તે શા
ઉપરથી કહો છો? તેમના ધર્માના ગાય વિર્મેયું જાણો છો?

જ શિવાજીના મહાન
સરદાર આજીવન-
દેશપાંડે

ક શિવાજીનો સર-
દાર માલોજીરાવ

(૩) યુગચર્ચા
શિવાજીસાહસ

મુંબઈ ઇલાકાની ઉર્દુ શાળાઓ માટે મંજૂર થયેલાં પુસ્તકોની યાદી

ક્ર. નં.	પુસ્તકોનું નામ	અંથકર્તાનું નામ	પ્રગટકર્તા કે લુકશેલરનું નામ	કિંમત રૂ. આ. પા.	શા માટે મંજૂરી આપવામાં આવી છે
૧	૧. ઉર્દૂ કા નવા કામોદા, તિરસ-ગિ. મોલ્લા અબ્દુલ સત્તારખાન	મિ. આબ્દુર રહિમ 'આખતર'	આહમદ હુસેનિ એન્ડ કો., કતરા બહાર, સમાર.	૦-૦-૯	પાઠ્યપુસ્તક તરીકે.
૨	૨. ઓ. ફુલમ, સને ૧૯૨૭ની ઝોગી આવૃત્તિ	"	"	૦-૧-૩	"
૩	૩. ગ્રીક તરિક્કા કાઓદા	મિ. આબ્દુર રહિમ 'આખતર'	આહમદ હુસેનિ એન્ડ કો., કતરા બહાર, સમાર.	૦-૨-૦	ઉર્દુ પ્રાથમિક સ્કૂલોમાં ઇનામ અને લાયબેરી માટે.
૪	૪. " કા પહેલી કીતાબ	"	"	૦-૨-૬	"
૫	૫. " ફુસરી	"	"	૦-૧-૬	"
૬	૬. " તીસરી	"	"	૦-૬-૬	"
૭	૭. " ચોથી	"	"	૦-૧૦-૬	"
૮	૮. આફતાબે આદબ, ભાગ ૧, સને ૧૯૩૩ની પહેલી આવૃત્તિ	"	આરત હાહિસ, લુકશેલર્સ એન્ડ પબ્લિકશર્સ, લાહોર.	૦-૮-૬	એવી. સ્કૂલોના પહેલા ચાર ધો-રથો માટે પાઠ્યપુસ્તક તરીકે.
૯	૯. " ભાગ ૨ સને ૧૯૩૩ની પહેલી આવૃત્તિ	"	"	૦-૬-૩	"
૧૦	૧૦. " ભાગ ૩ સને ૧૯૩૩ની પહેલી આવૃત્તિ	"	"	૦-૧૦-૬	"
૧૧	૧૧. " ભાગ ૪ સને ૧૯૩૩ની પહેલી આવૃત્તિ	"	"	૦-૧૧-૩	"

આળવર્ગથી ચોથા ધોરણ સુધીનું એક શિક્ષક મોટેનું

વાર	આળવર્ગ ૧ } વાચન ૨ } ૩ } ગણિત ૪ }	આળવર્ગ ૧ } સંખ્યાલેખન, ગણતરી, આં- કની તૈયારી ૨ } ૩ } વાચન ૪ }	આળવર્ગ ૧ } હસ્ત- કામ ૨ } કવિતા ૩ } ૪ વ્યાકરણ	આળવર્ગ ૧ } વર્ણ ૨ } કાવિ ૩ } ૪ મુખ્યગદ્ય
બુધવાર	આળવર્ગ ૧ } ગુ. વા. ૨ } ૩ } ગણિત ૪ }	આળવર્ગ ૧ } સંખ્યાલેખન, ગણતરી, આં- કની તૈયારી ૨ } વાચન ૩ } ૪ ગુ. વાચન	આળવર્ગ ૧ } ભૂમિ. ૨ } પદાર્થ- પાઠ ૩ } ૪ હસ્તકામ	આળવર્ગ ૧ } ગીત ૨ } નિબંધ ૩ } ૪ ગુ. કાવિ
પુષ્પવાર	આળવર્ગ ૧ } વાચન ૨ } ૩ } ગણિત ૪ }	આળવર્ગ ૧ } સંખ્યાલેખન, ગણતરી, આં- કની તૈયારી ૨ } વાચન ૩ } ૪	આળવર્ગ ૧ } ચિત્ર- કામ ૨ } કવિતા ૩ } ૪ વ્યાકરણ	આળવર્ગ ૧ } વાર્તા ૨ } કાવિ ૩ } ગુ. ન. ૪ ભૂમિતિ
શર	આળવર્ગ ૧ } વાચન ૨ } ૩ } ગણિત ૪ }	આળવર્ગ ૧ } સંખ્યાલેખન, ગણતરી, આં- કની તૈયારી ૨ } વાચન ૩ } ૪	આળવર્ગ ૧ } ભૂમિ- ૨ } પદાર્થપાઠ ૩ } ૪ હસ્તકામ	આળવર્ગ ૧ } ગ ૨ } મુખ્ય ૩ } નિબંધ ૪ } કાવિ
શુક્રવાર	આળવર્ગ ૧ } વાચન ગુ. વા. ૨ } ૩ } ગણિત ૪ }	આળવર્ગ ૧ } સંખ્યાલેખન, ગણતરી, આં- કની તૈયારી ૨ } વાચન ૩ } ૪ ગુ. વાચન	આળવર્ગ ૧ } રમત ૨ } ભૂમિતિ ૩ } ૪ નિબંધ	આળવર્ગ ૧ } ૨ } ૩ } ૪
શનિવાર	આળવર્ગ ૧ } વાચન ૨ } ૩ } ગણિત ૪ }	આળવર્ગ ૧ } ચિત્રકામ ૨ } ૩ } વાચન ૪ }	આળવર્ગ ૧ } હસ્ત- કામ ૨ } ૩ } પદાર્થપાઠ ૪ }	આળવર્ગ ૧ } ૨ } ૩ } ૪

માળવર્ગથી ચોથા ધોરણ સુધીનું એક શિક્ષક માટેનું સંયુક્ત વખતપત્રક રૂ. ૨૩૫

સંયુક્ત વખતપત્રક ઉદ્દિગુજરાતી સ્કૂલો માટે

માળવર્ગ { સંખ્યા અને ૧ } ગણિતશિક્ષણ	માળવર્ગ { શબ્દ- ૧ } લેખન	માળવર્ગ { પદાર્થ- ૧ } પાઠ	માળવર્ગ { રમત ૧ }
૨ ચિત્રકામ	૨ } ભૂમિતિ	૨ } અનુલેખન	૨ } ક્ષિત્ર
૩ ભૂગોળ	૩ }	૩ }	૩ }
૪ ભૂગોળના પ્રશ્નો	૪ ચિત્રકામ	૪ શ્રુતલેખન	૪ }
માળવર્ગ { સંખ્યા અને ૧ } ગણિતશિક્ષણ	માળવર્ગ { ચિત્ર- ૧ } કામ	માળવર્ગ { મુખ્ય- ૧ } નિર્ણય	માળવર્ગ { સાદા- ૧ } જ્ઞાન
૨ } દસ્તાકામ	૨ } ગુ. વાચન	૨ } મુખ્ય- ૩ } શિલ્પ	૨ } બાગકામ
૩ }	૩ નિર્ણય	૩ }	૩ }
૪ ઇતિહાસ	૪ }	૪ }	૪ }
માળવર્ગ { સંખ્યા અને ૧ } ગણિતશિક્ષણ	માળવર્ગ { ગુ.શબ્દ- ૧ } લેખન	માળવર્ગ { પદાર્થ- ૧ } પાઠ	માળવર્ગ { રમત ૧ } ક્ષિત્ર
૨ } ચિત્રકામ	૨ } ભૂગોળ	૨ } શ્રુતલેખન	૨ } રમત
૩ } ક્ષિત્ર	૩ ઇતિહાસ	૩ ગુ. શ્રુતલેખન	૩ ક્ષિત્ર
૪ ભૂગોળ	૪ }	૪ }	૪ }
માળવર્ગ { સંખ્યા અને ૧ } ગણિતશિક્ષણ	માળવર્ગ { શબ્દ- ૧ } લેખન	માળવર્ગ { મુખ્ય- ૧ } નિર્ણય	માળવર્ગ { સાદા- ૧ } જ્ઞાન
૨ } દસ્તાકામ	૨ } ગુ. વાચન	૨ } મુખ્ય- ૩ } શિલ્પ	૨ } બાગકામ
૩ }	૩ પદાર્થપાઠ	૩ }	૩ }
૪ ઇતિહાસ	૪ }	૪ }	૪ }
—	—	—	—
માળવર્ગ { સંખ્યા અને ૧ } ગણિતશિક્ષણ	માળવર્ગ { શબ્દ- ૧ } લેખન	માળવર્ગ { પદાર્થ- ૧ } પાઠ	માળવર્ગ { રમત ૧ }
૨ } ક્ષિત્ર	૨ } ભૂગોળ	૨ } ગુ. શ્રુતલે- ૩ } ખન	૨ } ક્ષિત્ર
૩ }	૩ ઇતિહાસ	૩ }	૩ }
૪ ભૂગોળ	૪ }	૪ }	૪ }

કણુજરી	મે. હાકોરસાહેબ શ્રીચંદ્રસિંહજી સાહેબની વર્ષગાંઠ હોવાથી તે નિમિત્તે	૪૦-૦-૦	બંને નિશાળમાં મિહાઈ તથા ચોપડીઓ તથા બાળાઓને ઓઢણીઓ ધોયલના કકડા વહેંચ્યા.
	હકરાણી બ. સૌ. ડુલજીબા સાહેબે	૪-૦-૦	બંને નિશાળમાં સાકર વહેંચી.
	મે. હાકોરસાહેબ શ્રીચંદ્રસિંહજી એ ગરબા ગવડાવી	૧૫-૦-૦	બાળાઓને ધોયલના કકડા તથા પતાસાં વહેંચ્યાં.
સણસોલી	મિ. અંબાલાલ દ્વારકાંદાસ સાહે તેમના પિતાના સ્મરણાચે	૧૦-૦-૦	બાળાઓને કાપડ વહેંચ્યું.
મંલાવ	પટેલ અંબાલાલ ધનંદાસે	૩૧-૮-૦	બંને શાળાના વિદ્યાર્થીઓ- ઓને જમાડ્યા.
વસનપુરા	રાય પરભુદાસ નયુબાઇએ નવચંદી ચતના નિમિત્તે	૧૦-૦-૦	કન્યાવર્ગની બાળાઓને ઓઢણીઓ વહેંચી.
વસનપુરા	રેશનમાસ્તર અંબાલાલ મોસરજીએ	૧-૦-૦	પતાસાં વહેંચ્યાં.
રતનપુર	સુધાર કુંવરજી પરસોતમ હાકોર કનેસિંદ ગમીગસિંહે	૨૦-૦-૦ ૨૦-૦-૦	વિદ્યાર્થીઓને જમાડ્યા.
પુજરી	મે. હાકોરસાહેબ શ્રીચંદ્રસિંહજી સાહેબ	૧૨-૦-૦	બંને સ્કૂલોમાં પતાસાં વહેંચ્યાં.
ગણુવીરપુર	મામસાક નન્દી	૫-૮-૦	કડિઆળ લેટ આપ્યું.
સહેરા	મિ. પ્રાણજીવ બાઇશંકર દવેએ ચોતાના માનુશીની સહગતિ નિમિત્તે	૧૫૦-૦-૦	મુખ્ય સ્કૂલ, ઉર્દુ સ્કૂલ તથા કન્યાશાળાની બા- ળાઓને જમાડી.
ગરબાડા	પોલિસ સબ ઇન્સ્પેક્ટરસાહેબ દયાળજીભાઇ જોશંકરભાઇ તરફથી	૫-૦-૦ ૨-૮-૦	કન્યાવર્ગની બાળાઓને પિત્તળના વાડકા વહેંચ્યા તથા બંને સ્કૂલોમાં પ- તાસાં વહેંચ્યાં.
જલોદરા	સ્કુલકમિટીના મેમ્બર જોષી રામરામ ગંગારામે વજીરીઆ સ્ટેટના નેકનામદાર શ્રીમાન શ્રી હાકોર સાહેબે પધારી	૫-૦-૦ ૧૦-૭-૦ ૨-૮-૦	મિહાઇ વહેંચી. બાળાઓને પુસ્તકો વહેં- ચ્યાં તથા સાકર વહેંચી.
ગોધરા	મિ. સુબોદર સાહેબ મહેશ્વર- સીંગ ગોધળસીંગજીએ મે. માણીભાઇ નરેન્દ્રસાહેબ કેમસારૂ પેરતનજી મોઢાપુર- વાળાએ	૨-૦-૦ ૧-૦-૦	પતાસાં વહેંચ્યાં.

ગોધરા	પિલિસકોન્સ્ટેબલ રીઝીઆ કાળીઆએ	૧-૦-૦	પતાસા વહેંચ્યા.
	મે. પોલિસ ઇન્સ્પેક્ટર સાહેબ ખડેરાવ વાવ. પ્રધાને	૨-૦-૦	"
છોટાઉદેપુર	પુનીઆચાંટના પટેલ મોતીલાલ નયુલાઈએ	૮-૦-૦	ધર્મજ સ્ફૂલતા વિદ્યાર્થીઓને જમાડ્યા.
વજીરીયા	શ્રીમાન શ્રીકેસર ખાનજી દાદરા સાહેબે પોતાના પૌત્ર રોહન મહમદ ખાનજી સાહેબ ખાનજીને સ્ફૂલે બેસાડ્યો તે પ્રસંગે	૧૫-૦-૦	સાદર તથા ગોળ વહેંચ્યો.
વેળવપુર	મિ. ધુળાજી કલાલની દીકરીના લગ્ન પ્રસંગે	૮-૦-૦	ખાળાઓને ખાલા વહેંચ્યા.
ખાડોર	ઉપાધ્યા નાથુરામ કોદરલાઈએ	૦-૮-૦	પતાસાં વહેંચ્યા.
	"	૬-૮-૦	વિદ્યાર્થીઓને રમત માટે ફુટબોલ બેટ આપ્યો.
વસનપુરા	પાટીદાર છોટાલાઈ દીરાલાઈ રાયે નવચંડી યજ્ઞ નિમિત્તે પાન્ડુ તાલુકાના ચાણદાર સાહેબે વીઝીટ કરી તે વખતે અત્રેના ઇન્ચાર્જ તરફથી	૧૫-૦-૦	કન્યાવર્ગની ખાળાઓને એન્ટ્રીઓ વહેંચી.
	શ્રી વસંતલાલ ચુનીલાલે પોતાના ચીને નિશાબે બેસાડ્યો તે પ્રસંગે	૨-૦-૦	છોકરા છોકરીઓને પતાસાં વહેંચ્યાં.
દેવગઢ-ખારીઆ	શ્રી વસંતલાલ ચુનીલાલે પોતાના ચીને નિશાબે બેસાડ્યો તે પ્રસંગે	૩૫-૦-૦	પુસ્તકો વહેંચ્યાં તથા ખાળાઓને એક એક વારના
		૧૫-૦-૦	રેશમી કકડા વહેંચ્યાં
		૫-૦-૦	તથા પતાસાં વહેંચ્યાં.

લઘુચ જિલ્લો

કેલોદ	ખા. ગોખાળાભાઈ લક્ષ્મીદાસે	૮-૦-૦	ખાળાસાહિત્યનાં પુસ્તકો તથા મિદાઈ વહેંચી.
દાંદા	ખા. અમૈદાસ કુબેરભાઈએ	૩-૦-૦	મિદાઈ વહેંચી.
હાંસોદ	શ્રીમતિ કૃષિજાગૈરી ભગુભાઈ દેસાઈએ	૪-૦-૦	કન્યાશાળામાં ફલાવર પોટ આપ્યું.
	શ્રી નટવરલાલ યેલાભાઈએ	૧૫-૦-૦	" ધાળી તથા રકાળીઓ વગેરે વાસણ આપ્યાં.
	શ્રી સાંતિલાલ શ્રીજલાલે	૫-૦-૦	" રકાળીઓ આપી.
	મિ. ભીખાભાઈ નાગેશ્વરે	૨-૦-૦	" વાડકા આપ્યા.
	સોની મગનલાલ હરિલાલે	૩-૦-૦	" વૈયલના કકડા વહેંચ્યા.
	શ્રી જગનલાલ લક્ષુભાઈએ	૮-૦-૦	" પિત્તળના જામ આપ્યા.
દોવ્યનગર	શ્રી હડ માસ્તર મગનલાઈ જેઠાભાઈ પટેલે	૮-૦-૦	ખાર માસ પરખ બેસાડી.

	ભુનેતના ગોવિંદ દાહભાઈ	૩-૦-૦	શાળ લાયબ્રેરી તથા પર-
	કાઠીઆએ		ખમાં રોકડા આપ્યા.
	કાઠીઆ પટેલ પંચ તરફથી	૧૦-૦-૦	સ્કાલેટોને બુગલ લાવવા
			રોકડા આપ્યા.
ગોલા	બીલ તળસી નરોતમે	૧૫-૦-૦	વધાર્થીએને જમાડ્યા.
	પા. છોતાભાઈ મકનજીએ	૨૫-૦-૦	
	પા. ફુલભાઈ નરોતમે	૫-૦-૦	ગરીબ વિદ્યાર્થીએને
			પુસ્તકો વહેંચ્યાં.
આમોદ	પા. બહેચરભાઈ વલ્લભભાઈએ	૧-૦-૦	સાકર વહેંચ્યાં.
	દાંતના ડૉ. રાજેન્દ્રલાલ કૃષ્ણ-	૫-૦-૦	ધડિઆળનું કવર કરાવી
	લાલ દેશાઈએ		આપ્યું.
પુવા	પા. ઝવેરભાઈ મોતીભાઈએ	૨૫-૦-૦	વિદ્યાર્થીએને જમાડ્યા.
	પોતાની દીકરી પાર્વતીબેનના	૬-૧૦-૦	પરખ માટે પિતળનું બેદું
	મરણ નિમિત્તે	૦-૫-૦	તથા રકાબી ખાસો આપ્યાં.
કહાનવા	મિ. લવાનીશંકર ગીરજશંકરે	૨-૦-૦	કેરી વહેંચ્યાં.
	મિ. જેદારામ મોતીરામે	૨-૦-૦	"
	મિ. વાધજી ઝીણુએ	૧-૦-૦	"
	મિ. જેદારામ મોતીરામે	૧-૦-૦	"
	મિ. ભોગીલાલ મુળશંકરે	૪-૦-૦	"
	મિ. જેદારામ મહાદેજ પટેલે	૨-૦-૦	"
	મિ. સપ્તદિ દાણુએ	૧-૦-૦	મિદાઈ વહેંચ્યાં.
માતર	લેઉઆ પારીદાર પંચ તરફથી	૫-૦-૦	ખાળાએને વાઘરીના કકડા
આમોદ	મિ. કૃષ્ણલાલ મોતીલાલ દાકોરે	૩-૦-૦	સાકર વહેંચ્યાં. [વહેંચ્યાં.
સારંગપુર	ગામના સહમુદરથોએ	૧૨-૦-૦	વિદ્યાર્થીએને જમાડ્યા.
	રફલ કમિટીના મેમ્બર શાહ	૨-૦-૦	કેરી વહેંચ્યાં.
	હીરાચંદ નાગરદાસે		
	મિ. મકનભાઈ ભગવાને	૨-૦-૦	
પખાજી	મિ. ભાઈલાલભાઈ પુંગભાઈ	૫-૦-૦	ગરીબ છોકરાંને ચોપડીઓ
	પટેલ તાલુકા વાઈસ પ્રેસિ-		તથા સ્લેટો વહેંચ્યાં.
	ડન્ટ તથા ડિરેક્ટર રફલ		
	ગોહના મેમ્બરે		
	સુતાર નાથાભાઈ રઘનાથે	૨૫-૦-૦	વિદ્યાર્થીએને જમાડ્યા.
બમણાદ	શા. બાળચંદ ભગવાનદાસે	૩૫-૦-૦	
કતપોર	રફલ કમિટીના સભ્ય મગન-	૧-૪-૦	ગરીબ વિદ્યાર્થીને ચોપ-
	લાલ ગંગારામ મોદીએ		ડીઓ સાફ આપ્યા.
ધંતુરીઆ	શેઠ નરીમાન દારાશા ફેશવા-	૧૬-૦-૦	પુસ્તકો તથા મિદાઈ વહેંચ્યાં.
	લાએ પોતાના લગ્ન પ્રસંગે		
ધંધાવ	કાઠીઆ ફુલભાઈ ખુશા-	૨૫-૦-૦	કનામના મેળાવડા વખતે
	લભાઈએ		ખાળલાયબ્રેરી કાઢવા માટે
			પુસ્તકો મંગાવી આપ્યાં.

અણીઆદ્રા	પા. કરસનભાઈ પરશુભાઈએ	૫—૦—૦	કલાસના વિદ્યાર્થીઓને જમાડ્યા.
છીદ્રા	રફલ કમિટિના મેમ્બર રાજ દાભાઈ નાયાભાઈ ચુજરી ગયા તે નિમિત્તે તેમના દીકરા રાજ લીખુભાઈ દાભાઈએ	૨૦—૦—૦	વિદ્યાર્થીઓને જમાડ્યા.
પીપલીઆ	ગોર હેતશંકર મહાશંકરે	૩૨—૦—૦	તથા પિત્તળના પ્યાલો વહેંચ્યા.
હાંસોટ	હાજી શેઠમહમદ ગુલામે	૨—૫—૬	એક વિદ્યાર્થી માટે રકાઉટ ફેસ સીવડાવી આપ્યો.
આમોદ	મહેરબાન નવાબ સાહેબ નહારસિંહજી હમ્મરસિંહજી તરફથી	૧૭૫—૦—૦	કન્યાશાળામાં હારમોનિયમની પગપેટી બેટ આપી.
જંબુસર	મિ. મણીશંકર ઉમીયાશંકરની પત્ની બાઈ મહાકારે	૫—૦—૦	કન્યાશાળામાં પાણી માટે પરબ ફંડમાં આપ્યા.
	સ. સા. પ્રાણવલ્લભદાસ બનાતયાળાએ	૬—૦—૦	આંચ રફલ નં. ૨માં બાળવર્ગના વિદ્યાર્થીઓને સ્કેટો તથા પેનો વહેંચી.
ઓરા	મહવ અમરસંગ બાવાભાઈએ	૩—૦—૦	પતાસાં વહેંચ્યા.
	સુત્રેલના મિ. અહમદ અલી-લાઈ આદમે	૧—૦—૦	રકાઉટ ફંડ આપે રોકડો આપ્યો.
	મિ. ભગુભાઈ પી. દેશાઈએ	૧—૨—૦	કન્યાઓને રોકડા આપ્યા.
	ગામલોડો તરફથી	૧૮—૦—૦	વિદ્યાર્થીઓ ભરત્ય કેળવણી પ્રદર્શન જોવા ગયા તે વખતનું રેલ્વે ખર્ચ તેમ જ ખીન ખર્ચ સાર આપ્યા.
	મહવ પ્રભાતસંગ મોકમસંગે	૨૦—૦—૦	વિદ્યાર્થીઓને જમાડ્યા.
	ગુજનાદના ગામલોડો તરફથી	૨૦—૦—૦	રકાઉટ ફંડ આપે રોકડો આપ્યો.
	મરુત્ય ડિરિક્ટર રફલબોડ તરફથી	...	કેળવણી પ્રદર્શનમાં વિ. કામદ ભાઈએ પિત્તળનો પ્યાલો નં. ૧ આપ્યો.
		...	રકાઉટ રેલી વખતે પિત્તળનો પ્યાલો નં. ૧ તથા દેથી ચાપુ રકાઉટ આપે તે આપ્યું.

	વાગરાના ગામસોડો તરફથી	...	તાલુકા પ્રદર્શન વખતે ચમચા નં. ૩ તથા સાચુ નં. ૨ પાંચ વિદ્યાર્થીઓને આપ્યા.
વિલાપત	પા. રઘુભાઈભાઈ પરમાભાઈએ તેમનાં ધર્મપત્નિ ગુજરીગમાં તેના પુણ્યાર્થે તથા	૩૫-૦-૦	વિદ્યાર્થીઓને જમાડ્યા.
	પા. છોટાભાઈ કાશીભાઈએ તેમના દાદાશ્રી ગુજરીગયા તેમના પુણ્યાર્થે તથા	૩૫-૦-૦	"
	પા. પરભુદાસ ત્રીકમભાઈએ તેમના વડીલભાઈશ્રી ગુજરી ગયા તેમના પુણ્યાર્થે તથા	૩૫-૦-૦	"
	રા. રા. સદ્ગૃહસ્થ પા. મોતીભાઈ જેસંગભાઈએ પોતાના પિતાશ્રી ગુજરી ગયા તેમની વરસીના પ્રસંગે પુણ્યાર્થે	૩૫-૦-૦	"
ઝોશ્વર	અમીનપ્રજ્જરમાઈ મિઠાભાઈએ તેમના દીકરાને સ્કૂલે જે ગાડ્યો તેની ખુશાલીમાં	૧૧-૮-૦	ધડિયાળ ભેટ આપ્યું.
દાસોદ	શ્રીમતી કપિલાગૌરી ભયુભાઈ દેસાઈ વાઘસચેરમેન ડિ. સ્કૂલખોડ, ભરચનાએ	૭-૦-૦	પતારામાં વહેંચ્યાં.
		૧૧-૦-૦	કન્યાશાળામાં ડાંડીઆ ૧૮ ભેડ આપ્યા.
		૩-૧૨-૦	જાન્યારી ૧૪ નંગ આપી.
	શ્રીદ બાલુભાઈ પરસોત્તમદાસ ડાકટર	૫-૮-૦	ડાંડીઆ ૧૦ ભેડ આપ્યા.
ભરચ	રા. રા. અંદ્રશંકર જગજાય જેટલીએ	...	બાળપોથી નં. ૧૪૪ બધી સ્કૂલમાં વહેંચી.
	રા. રા. દારાશા શીવજી હોમાચારાએ	૩૦-૦-૦	લીમડી એક સ્કૂલમાં કાપડ વહેંચ્યું.
		૩-૦-૦	મિઠાઈ વહેંચી.
	સિવદ મહમદ એહમદમીયાંએ	૧૧-૦-૦	સકર કુદ કન્યાશાળામાં બાળાઓને જમાડી.
	રા. મણિલાલ ચુનીલાલ માંધીએ	૧૨-૦-૦	વેગલપુર સ્કૂલ ખાતે મોટું ધડિયાળ ભેટ આપ્યું.
કેલોદ	રાજ નાથલાલ સમળપુસંગે પોતાના પુત્રના લક્ષ પ્રસંગે	૫-૦-૦	ભેટ આપ્યા.
	પા. લક્ષુભાઈ મોસરે	૧૭-૧૨-૦	વિદ્યાર્થીઓને જમાડ્યા.

વેડ્ય	શિદ મનસુખભાઈ પાનાચંદ	૬-૮-૦	શિડિઆળ બેટ આપ્યું.
નિકારા	શિદ ખુગચંદ તલકચંદ	૨-૦-૦	મિદાઈ વહેંચી.
પીલુદરા	મિ. બાપુભાઈ જેઠાભાઈ પટેલ	૨૦-૦-૦	વિદ્યાર્થીઓને જમાડયા.
	મિ. જગનલાલ મુગટરામ વ્યાસ	૨૦-૦-૦	
દીવા	મુંગઈના રા. કેશવલાલ કલ્યા-	૩૦-૦-૦	કન્યાશાળામાં હારમેનિયમ
	ણજી તરકથી તેમના નાના		મેટી હાથની બેટ આપી છે.
	ભાઈ રા. નાનાલાલનો		
	લગની ખુશાલીમાં		
કીમોજ	પા. મોતીભાઈ કાલાઈએ	૧૨-૦-૦	વિદ્યાર્થીઓને જમાડયા.
	પા. ત્રિભોવન જેઠાભાઈએ	૧૨-૦-૦	
	પા. કાભઈ ઈશ્વર	૧૨-૦-૦	"
	હેડમાસ્તર રણજેડલાલ	૧૨-૦-૦	"
	નાથાલાલ		
	પાટણવારીઆ ભગવાન ધ્રુવાએ	૧૨-૦-૦	"
	શા. સોમચંદ હરગોવિંદની	૧૨-૦-૦	"
	વિધવા ભાઈ મળીએ		
	પા. દાજીભાઈ લાલદાસે	૧-૦-૦	મિદાઈ વહેંચી.
	પા. ધુલાભાઈ આશાભાઈએ	૨-૦-૦	
માતર	મહેરબાન દાકોર સાહેબના	૩-૦-૦	પતાસાં વહેંચ્યાં.
	પાટવીકુંવર શ્રી અજીતસિંહજી		
	ચંદ્રસિંહજી		
	"	૧-૮-૦	કન્યાશાળામાં પતાસાં
			વહેંચ્યાં.
	મદ જેશંકર રણજેડે	૨-૦-૦	સાકર વહેંચી.
અણેર	મિ. ગેમલસિંહજી ખુમાન-	૧૨-૦-૦	પુરુષો રહેશે વહેંચી.
	સિંહજીએ કોરોનેશન કેની		
	ખુશાલીમાં		
	"	૨-૦-૦	મિદાઈ વહેંચી.
	"	...	નાગદાર રહેનસાહ તથા
			રાહેનસાહ બાનુનો એક
			ફેટિ રફતને બેટ આપ્યો.
	મે. બીમસિંહજી ખુમાન-	૫-૦-૦	બીલ તથા અંત્યજ આજ-
	સિંહજીએ		કોને કપડાં આપ્યાં.
	રમાર અદેસંગ નાગજી	૧૦-૦-૦	કલાસના વિદ્યાર્થીઓને
	બાપાએ		જમાડયા.
	પા. સીમાચંદ દીમચંદ	...	મુખ્ય રફત તથા કન્યા-
	તેમના પુત્રને નિશાળે બેસા-		શાળાની આજાએને પિ-
	ડ્યો.નેની ખુશાલીમાં		તળના પ્યાસા તથા મિ-
			દાઈ વહેંચી. તથા પાંચ
			પ્યાસા પરખમાં આપ્યા.

મેટલાદા	નર્મદાકૃતી આશ્રમના મહા- રાજ હંસ દેવજીએ ભરત્ર્ય ડિ. લો. બો.ના મે. ચીફ એક્સિસર સાહેબે	૨-૦-૦	મિહાઈ વહેંચવા સારે આપ્યા.
હાંસોટ	મિ. અબ્દુલ્લા રહેમતુલ્લા કાનુગાએ	૫-૦-૦	સ્કાઉટલી ઉજવી તે વખતે બાળવીરાને સ્કૂલ ખાતે ધનામ આપ્યું.
હાંસોટ	મિ. હીરાલાલ શેડે પોતાના છોકરાને નિશાબે બેસાડતી વખતે	૩-૦-૦	ઉર્દુ શાળામાં ધનામ માટે આપ્યા.
		૩-૦-૦	પરખ ફૂડ તથા સ્કાઉટ ફૂડમાં આપ્યા.

સુરત જિલ્લો

આદવા	દિશાઈ અંબેલાલ એન્ડ ગુલા- બલાઈની કંપનિ તરફથી	૩-૪-૦	છોકરાઓને ટોપીઓ તથા પેન્સિલો વહેંચ્યાં.
ભાટપુર	તખા પ્રાઈઝ ફંડના આઈ ભાણી પ્રાઈઝ ફંડના આમ્મ સમાજ ફંડના મિ. છોટાલાલ કાળિદાસ તખા તરફથી મિ. નાથુભાઈ ઝાલાભાઈ મોતીવાલા બ્રધર્સ તરફથી	૪-૮-૧૦ ૧૦-૭-૮ ૩૧-૧-૩ ...	પુસ્તકો વહેંચ્યાં. " પુસ્તકો નં. ૩૪ તથા લાલ દ્રાક્ષ વહેંચ્યાં. પતાસાં વહેંચ્યાં.
ખારડી	મિ. ડોક્ટર સાહેબ વી. વી. શાહે	૮-૦-૦	ગરીબ વિદ્યાર્થીઓને પુસ્તકો આપ્યાં.
મજગામ	મિ. રતનજી ભગવાનજીએ	...	વિદ્યાર્થીઓને જમાડ્યા.
ભગવા	મિ. રતનજી જીવજીએ	૨૫-૦-૦	બાળ પુસ્તકાલય માટે મંજુર થએલી ચોપડી- ઓ લાવી આપી.
	મિ. રામચંદ્ર ગીરજાશંકર બ્યાસે	૫-૦-૦	૬૨ શુક્રારે ચણા વહેંચ્યાં.
ઉડમજી ફ.	મિ. લક્ષ્મીભાઈ હરિભાઈ ત્રેમાએ	૭-૪-૦	હલવો વહેંચ્યાં.
ઉમરસાડી	મિ. ગુલાબભાઈ ભગવાનજી પટેલ ફળાઆ	૭-૪-૦	સુરત જિલ્લાનો તથા ગુજરાત પ્રાંતનો એમ મળી બે નકશા બેટ. આપ્યા.
ભાટડી	ગજરાબેન સ્વ. મણિભાઈ દયાળજીનાં પત્નિએ પોતાના ધણીના પુણ્યાર્થે	૬-૦-૦	બાળાઓને ખાલા વહેંચ્યાં
કરંજ	ખારડીના પોલિસ પટેલ નારણભાઈ પરજીભાઈએ	૨૫-૦-૦	પેંડા વહેંચ્યાં.

ક્રમાવછોડ	રયાદલાના પોલિસ પટેલ	૫-૦-૦	ક્રનામ વહેંચ્યાં.
સુપા	પરસોતમભાઈ ભૂલાભાઈએ રફલ કમિટીના મેમ્બર નિ. નિચ્છાભાઈ પરાગજીએ	...	રફલના વિદ્યાર્થીઓ તથા સુપા પેરાસેન્ટલ રફલના વિદ્યાર્થીઓને જમાડ્યા.
હિમરસાડી મુખ્ય	પોતાની માવુશીના પુત્રાઈ મિ. ભગવતરાય લલ્લુભાઈ એન્જિનીયર	૧-૮-૮	ગરીબ છોકરાઓને રસેટા વહેંચી.
વેસુ	કો. રજુછોડજી દાદાભાઈ દેસાઈએ	૨૫-૦-૮	વડિઆળ મોટું કેસ સાથે મેટ આપ્યું.
	મુખ્યના રોક પેસ્ટનજીડોસાભા- ઈ મારકરે પપેટીની ખુશાલીમાં	૫-૦-૮	પતાસાં વહેંચ્યાં.
	પોલિસ પટેલ રામજીભાઈ ભગાભાઈએ	૫-૦-૮	"
હિમરસાડી આંચ	ગામ લોકો તરફથી	૬-૮-૦	વડિઆળ રીપેર કરાવવા મેટ આપ્યા.
ભાદા	વકીલ ડાહ્યાભાઈ ભગવાનદાસ મોદીએ ગરબા ગવડની	૧૦-૦-૦	પિત્તળની વાડકીઓ તથા પતાસાં વહેંચ્યાં.
સુપા	મિ. રજુછોડજી ગોપાળજી નાયકે	૨-૦-૦	પુસ્તકો મેટ આપ્યા અને અંત્યજ વિદ્યાર્થીઓને ખુરતી ચોપડી રવહરતે સુપ્રત કરી છે.
મુનસાડ	આઈ રળીઆત ગોપાળભાઈ ગોસાંઈભાઈ પટેલની વિધ- વાએ પોતાના ધણીના રમણીયે	૨૫-૦-૦	કપાટ મેટ આપ્યું.
ખારડોલી ઝોરપાડ	ગામ લોકો તરફથી ચિરીડી ફેંડમાંથી	૧૫-૦-૦ ૧૫-૦-૦	વડિઆળ મેટ આપ્યું. કન્યાશાળામાં લાંબાપિત્ત જનાં વારણો તથા ગરબાનાં સાધનો આપ્યાં.
રાનકેવા	મિ. મણિભાઈ નિચ્છાભાઈ નાયકે પોતાના પુત્રનું નામ દાખલ કરાવ્યું તે પ્રસંગે	૧-૪-૦ ૦-૬-૦	સાકર વહેંચી તથા પેનો વહેંચી.
કોથમરી	ગામ લોકોએ	૨૨-૧૧-૬	શાળાના અંગે કરવામાં આવેલા મોડેલો અને ચિત્રોનો ખર્ચ આપ્યો.
	ગામ લોકોએ	૮૨-૨-૦	નવો ક્લસ ખોલવામાં આવ્યો તે વખતે રફલને લગતો તમામ સામાન, ખુરસી, ટેબલ, પાટીડ, નકશા વગેરે મેટ આપ્યું.

પુણી	મિ. જયંતિલાલ હરિભાઈ દેશાઈએ	૧૪૫-૦-૦	કન્યાશાળામાં સીવવાતે સંચો ભેટ આપ્યો.
	પલસાણના મિ. છુણાભાઈ ભુલાભાઈ દેશાઈએ	૧૫-૦-૦	ઘડિઆળ ભેટ આપ્યું.
	કાલીઆવાડીના મિ. ગુલાબ-ભાઈ નીજાભાઈએ	૩-૦-૦	પુરસી ભેટ આપી.
	મિ. છોટાલાલ મોતીચંદે	૩-૦-૦	"
	વેસુભાના મિ. માંડુભાઈ ગુલાબભાઈએ	૨-૮-૦	ભરતસીવણ પુક આપી.
	મિ. માંડુભાઈ મણીભાઈએ	૨-૦-૦	કાતર આપી.
	મિ. ગોપાળજી ભગવાનજીએ	૫-૦-૦	કાપડ માટે રોકડા આપ્યા.
	મિ. પ્રેમચંદ નાનજીએ	૨-૦-૦	"
	મિ. વીરચંદ નાનજીએ	૩-૦-૦	"
	મિ. ગુલાબભાઈ નીજાભાઈ કાલીઆવાડીનાએ	૨-૦-૦	"
દેદરા	ગામ લોકોએ મળી	૧૪-૦-૦	મોટું ઘડિઆળ ભેટ આપ્યું
ધનાળા	વૈદ્ય પ્રભુરામ રામભટે	૧૦-૦-૦	"
	મેમ્બરોએ	૨-૦-૦	સાકર વહેંચી.
અણીતા	ગામ લોકોએ પરીક્ષા વખતે	૬-૦-૦	ધનામ વહેંચ્યાં.
આટ	મિ. કૃષ્ણભાઈ ભવાનીશંકરે	૫-૦-૦	મિઠાઈ વહેંચી.
	પોતાના પીત્રની ખુશાલીમાં		
વાંકાનેર	શાહ રૂપાજી ઉમાજીએ	૧૨-૮-૦	બંને શાળામાં વિદ્યાર્થીઓને ધારી વહેંચી.
કડાદ	ડા. ચીમનરાય ભાંગરે સ્કૂલ કમિટિના મેમ્બરે	૬-૪-૦	પિત્તળના ડાંડીઆ કન્યા-શાળામાં ભેટ આપ્યા.
	મિ. છોટાલાલ હરિનરાયણ વ્યાસ સ્કૂલ કમિટિના મેમ્બરે	૪-૦-૦	ગોફરુંથણની દોરી આપી.
જુલાઈળીયા	આકલાન્ડ મુસાફરી કરતા મિ. પરસોતમ નારણ તથા મિ. પરણુ નારણ તથા મિ. લાલા ભગાએ	૧૫૮-૦-૦	સ્કૂલને બેંચો નં. ૧૨ ભેટ આપી. કન્યાશાળામાં પિત્તળના પ્યાલા વહેંચ્યા.
ભાદ	પટેલ રણછોડજી ડાલાભાઈએ	૭-૮-૦	"
	મિ. નાનાભાઈ વાલાભાઈ માસ્તરે	૨-૪-૦	દાંડીઆ આપ્યા.
	મિ. ભાણુભાઈ કીરોભાઈએ	૧૧-૮-૦	મુખ્ય શાળામાં પેન્સિલ, પુનઃપોથી વગેરે વહેંચ્યું.

	મિ. રતનજી જીવણજી ભગવાગરે		
	મિ. ઉમેદરામ નારાયણ ભટ્ટે		
	મિ. બહાદુરસિંહ દાનસિંહદાકોરે		
	મિ. દારબશાહ માણેકજીએ		
	મિ. મગનલાલગીરમજીકરવ્યાસે		
	મિ. રામચંદ્રગીરમજીકરવ્યાસે	૧૨-૦-૦	વાર્ષિક પરીક્ષા વખતે પુ- સ્તકો ધનામ તરીકે આ- પ્યાં તથા મિદાઇ વહેંચી.
	મિ. બાપાભાઈ જીવાભાઈએ		
	મિ. સોમાભાઈ મકનજીએ		
	મિ. દીનાભાઈ કેશવે		
	મિ. બહેરામજી એદલજી દસ્તુર		
	મિ. હરિલાલ જીવાભાઈએ		
	મિ. દલપતરામ નારણજીએ		
ધનોરી	ડૉ. પુરુષોત્તમ બી. શસ્ત્રવૈદ્ય નેત્રાનાએ	...	ગરીબ છોકરાઓને પુસ્તકો વહેંચ્યાં તથા બાળલાયજ્વેરી માટે નકશા ભેટ આપ્યા.
બેસાણુ	શેઠ રતનજી માણેકજી ભે- સાનીઆએ પોતાના મહુમ પિતાશ્રીના પૂન્યાર્થે	૧૦૦-૦-૦	૧૦ બાંકડા રકૂલને ભેટ આપ્યા.
૩૨૫	ગામલોકો તરફથી	૩-૮-૦	રમતમાં આવનાર ૫૭ વિદ્યાર્થીઓને આના પ્રમાણે ધનામ આપ્યું.
	મિ. રતનજી હરિભાઈ ખોજ- પારડીનાએ	૧-૦-૦	વરાડના વિદ્યાર્થી ખાલપા ખુશાલને રમતમાં સાફ કામ કર્યા બદલ ધનામ આપ્યું.
	પટેલ વિઠ્ઠલભાઈ હરખાભાઈ ખોજપારડીનાએ	૧-૦-૦	વિદ્યાર્થી ડાહ્યા વનમાળાને ધનામ આપ્યું.
ગોર	ગામના સદગૃહસ્થોએ મળી	૧૫-૭-૦	મિદાઇ વહેંચી.
ચીજામ	માજીપટેલલાલભાઈ રવજીભાઈ તથા તેમના ભાઈઓ જના- ભાઈ અને રણજીભાઈ રવજી- ભાઈએ મળી તેમનાં માતૃ- શ્રીના પૂન્યાર્થે	૪૦-૦-૦	વિદ્યાર્થીઓને જમાડયા.
૧૩૬૧	મહુમ જેમજી કાનજીના તરફથી	૧૫-૦-૦	પરીક્ષા વખતે પિતૃજના ખાલા તથા રકાબીઓ વહેંચી.
	મુસલોહો તરફથી	૭-૦-૦	" "
	શા. રણજીભાઈ જગનાજી તરફથી તેમના માતૃશ્રીના સ્માર્ક અંગે તેમના નામથી	૩૨-૧૦-૩	કન્યાશાળામાં પરબ માટે નેધણાં સાધનો ભેટ આપ્યાં.

સોનવાડા	સ્કૂલ કમિટિના મેમ્બર મિ. હિંદા ખુધીઆએ	૫-૦-૦૦	પેંડા વહેંચ્યા.
સરસ	મિ. ચુનીલાલ તલકચરે	૨-૪-૦૦	બાગકામ માટે પાણી પાવા સાર ડોલો નં. ૧ ભેટ આપી.

ખેડા જિલ્લો.

આખડોલ	મારતર ચીમનલાલ સોમા-ભાઈના મામા મહાત્મા મણીલાલ છોટાલાલે	૩૫-૦-૦૦	વિદ્યાર્થીઓને જમાડ્યા.
	મારતર ખોડાભાઈ બહેચર-ભાઈ પટેલે	૩૫-૦-૦૦	"
આંત્રેલી	શ્રી. આચારામ ભાઈચંદ-ભાઈએ	૧૬-૮-૦૦	કન્યાશાળામાં ધડિઆળ ભેટ આપ્યું.
	"	૪-૦-૦૦	બાળાઓને ઉત્તેજન આ-તર આપ્યા.
	"	૧-૦-૦૦	પતાસાં વહેંચ્યાં.
સૈયદપુરા	મિ. મુનદાસ દેસાઈભાઈ પટેલે	૧૦-૦-૦૦	વિદ્યાર્થીઓને જમાડ્યા.
	મિ. પ્રભુદાસ દ્વારકાંદાસ પટેલે	૧૦-૦-૦૦	"
ગર	શાહ સારાભાઈ છવાભાઈએ	૬૦-૦-૦૦	"
	ચૌદાણુ બીમસંગ અભેસંગે	૬૦-૦-૦૦	"
	દાકરશ્રી કેસરીસંગજી	૫-૦-૦૦	પતાસાં વહેંચ્યાં.
	ગુમાનસંગજીએ		
	ડોક્ટર અમૃતલાલ ગિરધરલાલે	૩-૦-૦૦	
	પા. સંકરભાઈ ગરબડભાઈએ	૩-૦-૦૦	કુળાં વહેંચ્યાં.
હમીદપુરા	હુદાર હુલાભાઈ ધૃષ્ટિભાઈ		
	તથા પટેલ ચતુરભાઈ		
	નાગરભાઈ તથા પટેલ		
	ભીખીભાઈ મથુરભાઈએ	૧૫-૦-૦૦	વિદ્યાર્થીઓને જમાડ્યા.
	મળી		
ભાલેજ	દાકર હસમીયાં અહમદમીયાંએ	૧૦-૦-૦૩	હુડું સ્કૂલમાં મિલકત તથા પેન્સિલો વહેંચી.
વાણપ્રજ્ઞામ	પટેલ લક્ષ્મીભાઈ રૂપાગરાએ	૧૨-૦-૦૦	વિદ્યાર્થીઓને જમાડ્યા.
આંત્રેલી	મિ. મહોલાલ કસળચરે	૫-૦-૦૦	પેનો તથા પતાસાં વહેંચ્યાં.
નવાગામવર્ગ	મિ. મણિલાલ ઝવેરભાઈ પટેલે	૮-૦-૦૦	વિદ્યાર્થીઓને જમાડ્યા.
	મિ. મોતીભાઈ જોષીતારામે	૮-૦-૦૦	"
નવા ગામ	ફારુજગજીવન રજુછોડભાઈએ	૨૫-૦-૦૦	
નવાગામવર્ગ	મિ. હમનભાઈ અંબાદાસે	૮-૦-૦૦	
બૃમલે	રામજીમંદિરના મહંતશ્રી દ્વાર-કાંદાસજી લક્ષ્મણદાસજીએ	૨૨-૦-૦૦	

ભાનેર	ગોર અંબાલાલ મગનલાલે પોતાના પિતાના અવસાન નિમિત્તે	૨૫-૦-૦	વિદ્યાર્થીઓને જમાડયા.
ઉત્તરસંગ	પોલિસ પટેલ પરસોત્તમ નાથભાઈએ	૭-૦-૦	મેળાવડો કરી બાળાઓને જર્મન સિસ્વરના રસખી ચાલા વહેંચ્યા.
સામરખા	પા. અંબાલાલ ભાઈજીભાઈએ	૪-૦-૦	પતાસાં વહેંચ્યાં.
	સોની વૃજલાલ ગોરધનદાસે	૩-૦-૦	"
	મહેતાજી દેશવલાલ ઉમીઆ- શંકરે	૪-૦-૦	"
	બારેઆ ભિકાજી હાથીજીએ	૪-૦-૦	"
ખાનપુર	મિ. સુનીલાલ અને ત્રિભો- વનદાસે	૩૦-૦-૦	વિદ્યાર્થીઓ માટે ખમી- શનું કપડું તથા કન્યાઓ માટે પોલકાના કંકડા વહેંચ્યા.
ગોલેલ	સુધાર ધનજીભાઈ ખુશાલ- ભાઈએ	૫-૦-૦	જલેખી તથા કળીના લાડુ વહેંચ્યા.
સંતોકપુરા	પા. ધુળાભાઈ દેસાઈભાઈએ	૨૦-૧૨-૦	વિદ્યાર્થીઓને જમાડયા.
	પા. મયુરભાઈ બીખાભાઈએ	૨૩-૪-૦	"
	" પરસોત્તમ દેસાઈભાઈએ	૨૩-૪-૦	"
	" મુળજીભાઈ જીવાભાઈએ	૧૮-૭-૦	"
અમીઆદ	મદય માધુસૂંગ ભગવાનમર્ગી તથા ચીહાણ જીવાભાઈ હરીસંજે મળી	૧૫-૦-૦	"
સૈજપુર	પા. મણીભાઈ તળશીભાઈ- એ દિવાળી નિમિત્તે કસરત કરાવીને	૨-૦-૦	એકરાઓને પતાસાં વ- હેંચ્યાં.
	ગામ તરફથી	૧-૮-૦	ધડિઆળ દુરસ્ત કરાવી ઓળખું.
પોરડા	પા. માધવભાઈ રૂપનાથે	૪૫-૦-૦	વિદ્યાર્થીઓને જમાડયા.
	પા. ગીરધરભાઈ શંકરભાઈએ	૪૫-૦-૦	"
	પા. ડાસીભાઈ ગોકળભાઈએ	૪૦-૦-૦	"
કાસર	મલેક દુસેનમીયા ઉમરાવ- મીયાએ	૩-૦-૦	પતાસાં વહેંચ્યાં.
	વાગદ બાપા વસન	૨-૦-૦	"
	પાસના ગોકળભાઈએ	૩-૦-૦	દૂધ પાણું.
	પા. ગોતીભાઈ બીખાભાઈએ	૨-૦-૦	પતાસાં વહેંચ્યાં.
	પા. ધુળાભાઈ ખડિરભાઈએ	૨-૦-૦	"
	પા. દેવગામી જેડાભાઈએ	૨-૦-૦	"
	પા. સોમાભાઈ મંગળભાઈએ	૨-૦-૦	"

	પા. સનાભાઈ બાબરભાઈએ	૨-૦-૦	"
	પા. ગીરધર દેસાઈભાઈએ	૨-૦-૦	"
	ભાઈ રાખા પા. નાથાભાઈ	૭૫-૦-૦	રૂઢલ જમાડી.
	નારણભાઈની વિધવાએ		
	ભાઈ ઝવેર પા. કાળીદાસ	૭૫-૦-૦	"
	ભાઈજીભાઈની વિધવાએ		
	પા. પુલાભાઈ આશાભાઈએ	૫-૦-૦	દૂધ તથા ચણા વહેંચ્યા.
	મુધાર મગનભાઈ સોમાભાઈએ	૪-૦-૦	દૂધ પાચું.
	પા. સનાભાઈ તળસીભાઈએ	૨૦-૦-૦	દૂધ તથા પૌંચા વહેંચ્યા.
	પા. આશાભાઈ કાશીભાઈએ	૭૫-૦-૦	રૂઢલ જમાડી.
	પા. લલ્લુભાઈ શંકરભાઈએ	૩-૦-૦	ગોળ વહેંચ્યા.
	પા. સનાભાઈ તળસીભાઈએ	૩-૦-૦	કેરીઓ વહેંચી.
	પા. મરઘાભાઈ દારકાંદાસે	૩-૦-૦	"
	હિપાખા રમણુલાલ મગનલાલે	૩-૦-૦	"
	લુહાર રણુકોડ ભટ્ટાભાઈએ	૫૦-૦-૦	રૂઢલ જમાડી.
આગરોલ	મુજપરા ચંદ્રસિંહ અમરસિંહે	૨૫-૦-૦	વિદ્યાર્થીઓને જમાડી પિ- ત્તાના ચાલા વહેંચ્યા.
ગુતાલ	રૂઢલ કાગિદિના મેન્દર પુત્ર- મભાઈ કાગિદાસ પટેલ	૨૫-૦-૦	વિદ્યાર્થીઓને જમાડ્યા.
ગરતાપુર	મજાએત ગણુપતરાએ	૨૫-૦-૦	"
	શાહ વાલુભાઈ પ્રભુદાસે	૭-૦-૦	મિઠાઈ વહેંચી.
ડગાણુ	પા. ગોકળભાઈ શંકરભાઈ	૫-૦-૦	કળીના લાડુ વહેંચ્યા.
	પા. ગોમાભાઈ લલ્લુભાઈએ	૪-૦-૦	"
	પા. છોટાભાઈ મંગળભાઈએ	૪-૦-૦	પતાસાં વહેંચ્યાં.
	પા. ભવાભાઈ બાબરભાઈએ	૩-૦-૦	"
શંભુભાવ	પા. સમગળભાઈ ભાઈજી- ભાઈએ	૨૦-૦-૦	વિદ્યાર્થીઓને જમાડ્યા.
	પા. ગિરધરભાઈ લલ્લુભાઈ	૧૬-૦-૦	"
	તથા મિ. અભેચંદ માણેકચંદ		
	પા. રવનદાસ જીભાઈ તથા	૧૮-૦-૦	"
	પા. મંગળ ભોધાએ		
	મિ. મહીશ માનસંગ જોશ- ભાઈએ	૧-૦-૦	સાકર વહેંચી.
	મિ. ઝવેરભાઈ લક્ષ્મીદાસે	૨-૦-૦	પતાસાં વહેંચ્યાં.
વાસણા	પા. કાશીભાઈ મથુરભાઈએ	૧૨-૦-૦	મિઠા તથા ભુસુ વહેંચ્યાં.
	ભાઈ હરખા મહીજી ડુંગરની	૭-૦-૦	જલેબી તથા ભુસુ વહેંચ્યાં.
	વિધવાએ		
	પા. મોતીભાઈ દિશાભાઈએ	૧૦-૦-૦	વિદ્યાર્થીઓને જમાડ્યાં.
	પા. કાગિદાસ ધેતાભાઈએ	૧૫-૦-૦	"
	પા. જગનભાઈ નારણભાઈએ	૧૫-૦-૦	"

ધાસણ	પા. નાથાભાઈ લલુભાઈએ	૩-૦-૦	પતારાં વહેંચ્યાં.
કુંજરાવ	શા. મોતીલાલ ગોકળદાસ તથા	૪૦-૦-૦	એને નિશાળના વિદ્યાર્થીઓને જમાડ્યા.
	શા. કાળિદાસ ભવાનદાસે	૪૦-૦-૦	"
	પા. તળસીભાઈ હરિભાઈએ	૪૦-૦-૦	"
	પા. દેશાઈભાઈ નરસિંભાઈએ	૪૦-૦-૦	"
કાલાસ	જેશી મણીલાલ શંકરલાલે	૩-૦-૦	પરખમાં. ગરીબ વિદ્યાર્થીને તથા સંસદરથાન ફંડમાં આપ્યા.
	પંડયા જુલાભાઈ હરગોવને	૧૦-૦-૦	પતારાં વહેંચ્યાં.
	જેશી પરસોતમ મળલભાઈએ	૧-૦-૦	પરખ ફંડમાં રોકડો આપ્યો
	ગિ. રતિલાલ જુલાભાઈ રાવળે	૧-૦-૦	"
	"	૧૭-૦-૦	પેંડા વહેંચ્યાં.
	"	૭-૦-૦	ગરીબ છોકરાઓને ખાદી ફંડમાં આપ્યા.
સણાદ્રા	કપડવણ્જના શા. પરસોતમ કાળાદાસે	૧૦-૦-૦	વિદ્યાર્થીઓને જમાડ્યા.
અકીમા	સાહ મોતીલાલ ખાનાચંદ	૫-૦-૦	ચોપડીઓ, રહેડો, પેનો, પતારાં વગેરે વહેંચ્યાં.
	ભાઈ ચતુરજી ચવાણ પ્રજ્ઞાભાઈ દલુભાઈની વિધવાએ	૨૫-૦-૦	વિદ્યાર્થીઓને જમાડ્યા. પિતળના પ્યાલા વહેંચ્યા.
સેનપુર	ગિ. હર દલસુખ બાપુલએ	૩૦-૦-૦	વિદ્યાર્થીઓને જમાડ્યા.
	ગામ કોઠેએ રૂઢ સ્થાપતના મહોતરાવ પ્રસંગે	૧૦-૦-૦	ધનામ તથા પતારાં વહેંચ્યાં.
અસારી	પટેલ લલુભાઈ મયુરભાઈએ તેમની માતુશ્રી ગુજરી ગયાં તે પ્રસંગે	૧૦-૦-૦	વિદ્યાર્થીઓને જમાડ્યા.
દેવડીવણુએ	મહેમદાવાદના વહેરા સુભે-માન ગજુરભાઈએ	૧૩-૦-૦	અધી નિશાળના વિદ્યાર્થીઓને જમાડ્યા.
કાલાસ	ગિ. રતિલાલ જુલાભાઈ રાવળે ખાનાના દાકરને નિશાળ ખેસાડ્યો તે પ્રસંગે	૮-૮-૦	વાસાતું ધણિયાળ બેટ આપ્યું.
અર્ધોદ્રા	ગામના મુહરબોએ મેથાવડા નિમિત્તે	૪-૦-૦	રૂઢ તથા કન્યાશાળામાં પતારાં વહેંચ્યાં તથા રોકડ ધનામ આપ્યાં.
	ગામના પોતિસ પટેલ તથા મદમુહરબોએ	૧૫-૦-૦	કપડાં, રહેડો, ટોપી વગેરે ગરીબ વિદ્યાર્થીઓને વહેંચ્યાં.
૧	ગામ સોઝાએ	૨-૦-૦	પતારાં વહેંચ્યાં.

આંત્રાલી	બાઈ હરીબાઈએ દત્તક પુત્ર રણુછોડ નારણુભાઈ ને લીધા તેની ખુશાલીમાં	૨-૦-૦	કન્યાશાળામાં બાળાઓને ઉત્તેજન માટે આપ્યા.
રાસ	હીરાભાઈ કુંગરભાઈ પટેલે અંબાલાલ પરસોત્તમ પટેલે શીવાભાઈ નારણુભાઈ પટેલે ત્રણુભાઈ બેચરભાઈ પટેલે ચતુરભાઈ રામભાઈ પટેલે મોતીભાઈ દેસાઈભાઈ પટેલે ખીમચંદ નાગજી દકરે શીવાભાઈ તળશીભાઈ પટેલે ભવાનભાઈ નારણુભાઈ પટેલે રણુછોડભાઈ મુળજીભાઈ પટેલે મોતીભાઈ બાબરભાઈ પટેલે વહેરીલાલ વલ્લભભાઈ પટેલે તલાટી ત્રંજકલાલ રામચંદ્રે મોતીભાઈ બાબરભાઈ પટેલે બેચરભાઈ સોમાભાઈ પટેલે વેદ મણીલાલ બીમારામ બેશીએ મુળજીભાઈ શંકરભાઈ દકરે	૩-૦-૦ ૩-૦-૦ ૨-૮-૦ ૨-૮-૦ ૨-૦-૦ ૮-૦-૦ ૨-૦-૦ ૩-૦-૦ ૨-૦-૦ ૨-૦-૦ ૨-૦-૦ ૩-૦-૦ ૩-૦-૦ ૨-૦-૦ ૨-૦-૦ ૨-૦-૦ ૧-૦-૦ ૧-૦-૦	સેવમમસા વહેંચ્યા. પતાંસાં પતાંસાં પતાંસાં પતાંસાં જલેખી, કળીલાડું પતાંસાં પતાંસાં પતાંસાં પતાંસાં પતાંસાં પતાંસાં પતાંસાં સ્કૂલ સ્થાપન તારીખે મેળાવડામાં છોકરા તથા બાળાઓને કપડાં, સ્લેટો, ચોપડીઓ તથા પતાંસાં વહેંચ્યાં.
	માણેકલાલ હરિવલ્લ શાહે અંબાલાલ જીવણુલાલ દકરે હરખજીભાઈ જયંતભાઈ પટેલે હીરાલાલ હરગોવિંદ શાહે શંકરભાઈ રણુછોડભાઈ પટેલે મિ. ધરમાણલ ગાધી ડિ. સ્કૂલખોડ ખેડાના મેમ્બર સાહેબે પા. ઉમેદલોલ નારણુભાઈ ઘીન જીભાઈએ રજપૂત બહેચરસામ માવસાંએ જુહરચૌ તરફથી મેળાવડામાં મિ. યુલાભાઈ ભત્રાભાઈ પટેલે મિ. કાશીભાઈ અરખડભાઈ પટેલે	૧-૦-૦ ૧-૦-૦ ૧-૦-૦ ૧-૦-૦ ૨-૦-૦ ૩-૦-૦ ૧૦-૦-૦ ૭૫-૦-૦ ૪-૦-૦ ૨૦૦-૦-૦ ૨૦૦-૦-૦	મે. કમિશનર સાહેબ બહાદુર સ્કૂલમાં પધાર્યા તે પ્રસંગે પતાંસાં વહેંચ્યાં. નિહાઈ વહેંચી. વિદ્યાર્થીઓને તથા બાળાઓને જમાડી. પતાંસાં તથા રોટક ધનામ આપ્યું. તમામ સ્કૂલોના વિદ્યાર્થીઓને જુહાડયા

ગોલસેજ	આરોહ જેલાઈ મુળજલાઈએ પોતાના કાકાના મરણ નિમિત્તે	૧૫—૦—૦	વિદ્યાર્થીઓને જમાડયા.
ગોલસેજ	ચાલ દરીલાઈ છીલાલાઈએ	૪૫—૦—૦	મુખ્ય સ્કૂલ તથા કન્યા- વર્ગ મળી બંને સ્કૂલોના વિદ્યાર્થીઓને જમાડયા.
ગોલસેજ	પટેલ મુથાભાઈ અદેચરલાઈના મરણ નિમિત્તે તેમના જાણેજ મગનલાઈ ત્રીકગલાઈ પટેલે	૧—૦—૦	વિદ્યાર્થીઓને જમાડયા.
પડોળા	પા. ડોરાલાઈ મધુરલાઈએ પોતાના બાઈ પા. કથરલાઈના મરણ નિમિત્તે	૮૦—૦—૦	બંને સ્કૂલોના વિદ્યાર્થીઓ- ને જમાડયા.
ગામડી	પા. જેલાલાઈ હવાલાઈ તથા પા. હુમાલાઈ દરિલાઈએ તથા પા. કાલાલાઈ ઉકડ- લાઈ તથા પા. મધુરલાઈ જાળરલાઈ તથા પા. લલુ- લાઈ લીખાલાઈએ મળી	૨૫—૦—૦	વિદ્યાર્થીઓને જમાડયા.
દાકરખાડ	કાબી રાગજી રણકોરજીએ	૭—૦—૦	
સોની ૨	મે. રાફોર સાહેબની સાલમેદ હોવાથી તે પ્રસંગે	૨૩—૦—૦	બંને સ્કૂલોમાં કપડાં
		૮—૦—૦	વહેંચ્યાં તથા વિદ્યાર્થીઓને જમાડયા.
લવાલ	મિ. મોતીલાઈ માધવલાઈ વાળંદ સ્કૂલ માસતરે	૫—૫—૬	કળીના લાકડ તથા મુઝુ વહેંચ્યું.
દંતેડ	પટેલ પુંગલાઈ ઓતમલાઈએ	૧૪—૦—૦	વિદ્યાર્થીઓને જમાડયા.
	પટેલ ચંકરલાઈ વાપજલાઈએ	૨—૪—૦	મિરાઈ વહેંચી.
	પટેલ કાલાઈ નારજુલાઈએ	૨—૪—૦	"
	પટેલ ધનજીલાઈ હમાઈએ	૨—૪—૦	"
	પટેલ અંબાલાલ વલવલાઈએ	૧—૦—૦	"
	સ્કૂલપંચ તરફથી પરીક્ષાપત્રને	૧—૦—૦	" તથા
		૧—૨—૦	કસરતનાં પુસ્તકો આપ્યાં.
ગોલસેજ	પિલિમ પટેલ પુંગલાઈ ભાંધાલાઈ પટેલે	૧—૦—૦	પત્તામાં વહેંચ્યાં તથા મરીબ વિદ્યાર્થીને ચોપ-
		૨—૦—૦	ડીઓ આપી.
	પા. રતિલાલ જગજવનરામ તથા પા. ચંકરલાઈ શીવા- લાઈએ મળી	૮૦—૦—૦	બંને સ્કૂલોના વિદ્યાર્થી- ઓને જમાડયા.
	સામેલા મરણલાઈ જેનંગ- લાઈએ પોતાના દીકરાને નિમિત્તે એકાએક ૨ મહા	૧૮—૦—૦	વિદ્યાર્થીઓને જમાડયા.

। મુંદર, સસ્તા, કમિક યોજનાવાળાં, વિદ્યાર્થીને ગમતાં, હતમ પુસ્તકો ।

। ધણી સંસ્થાઓ પાઠ્યપુસ્તકો તરીકે ચલાવે છે ।

૮ મુંબઈ છલામના સરકારી કેળવણીખાતાએ તેમજ પશ્ચિમદિંદ એનસિએ *
પાઠ્યપુસ્તક, ધનામ કે લાઈબ્રેરીઝ તરીકે મંજૂર કર્યાં છે.

* કુમાર ગણિત ભાગ પહેલો x

[ભૂમિતિ સાથે, ર. ૦-૬-૦]

નવી ૮ મી આવૃત્તિ

નવા અભ્યાસક્રમને અનુરૂપ ભૂમિતિ
તેમજ બીજા વધારા સાથેનું. બાળકોને
અતિશય ગમ્યું છે ।

* કન્યાગણિત ભાગ બીજો

[ભૂમિતિ સાથે, ર. ૦-૧૦-૦]

નવી પાંચમી આવૃત્તિ

ગ્રાયા ધોરણથી કોલેજ સુધી
બાળાઓ માટે. વ. ફા. પરીક્ષાના પ્રશ્ન
સાથેનું. બાળાઓને અતિશય ગમ્યું છે

* કુમારગણિત ભાગ પહેલો ઝ x

[નવા અભ્યાસક્રમ પ્રમાણે મુધાવેલી ગ્રાયા આવૃત્તિ, ભૂમિતિ સાથે, ર. ૦-૬-૦]

[ત્રીજા ધોરણ સુધીના છાત્ર તથા છાત્રીઓ બંને માટે ઉપયોગી]

નવા અભ્યાસક્રમ પ્રમાણે ધોરણવાર ગણિતો

* અનડાગણિત ધોરણ બીજું x [કુમારગણિત ધોરણ બીજું] ર. ૦-૪-

[ભૂમિતિ સાથે, બી. આ., છાત્ર તથા છાત્રીઓ બંને માટે ઉપયોગી]

* અનડાગણિત ધોરણ ત્રીજું x [કુમારગણિત ધોરણ ત્રીજું] ર. ૦-૪-

[ભૂમિતિ સાથે, બી. આ., છાત્ર તથા છાત્રીઓ બંને માટે ઉપયોગી]

* અનડાગણિત ધોરણ ગ્રાયા [કન્યાગણિત ધોરણ ગ્રાયા] ર. ૦-૪-

[ભૂમિતિ વિભાગ અને નામા સાથેની આવૃત્તિ]

* અનડાગણિત ધોરણ છઠું x [છાત્રીઓના છઠા ધોરણ માટે] ર. ૦-૫-

બીજાં પુસ્તકો

* અનડાનામું ભાગ પહેલો x [ધરનો દિસાળ, બી. આ.] ર. ૦-૩-

[ધો. ૪, ૫ ને ૬ ના છાત્ર તથા છાત્રીઓ બંનેને ઉપયોગી]

* અનડાનામું ભાગ બીજો x [દુકાનનો દિસાળ, પ. આ.] ર. ૦-૪-

[ધોરણ ૭ તથા વ. ફા. પરીક્ષાના વિદ્યાર્થીઓને ઉપયોગી]

* અનડાભૂમિતિ ભાગ પહેલો [નવા અભ્યાસક્રમ પ્રમાણે] ર. ૦-૨-

[બાળવર્ગથી ત્રીજા ધોરણ સુધીનાં છાત્રાંઓને ઉપયોગી]

* અનડાભૂમિતિ ભાગ બીજો [નવા અભ્યાસક્રમ પ્રમાણે] ર. ૦-૨-

[ગ્રાયા ને પાંચમા ધોરણનાં છાત્રાંઓને ઉપયોગી]

* સરલ બાળપોથી નં ૧૨ મી આવૃત્તિ, ર. ૦-૧-૦ નામ તેવાજ ગુણ છે.]

ટીપ:-વાપરનારાં મુક્તકંઠે વખાણે છે. એકવાર મંગાવી ખાતરી કરો. નકલો મ
નાંચેને શીરનામે લખો. સાકે કમિશન ને બીજા ધણી અનુક્રમસર

રતનશી પુરુષોત્તમ અનડા

હેડમાસ્ટર, મેરીબ્રાઉન મેગારિઅલ ટ્રેનિંગ કોલેજ, બેરસદ

કેળવણીખાતાએ મંજૂર કરેલાં શાળોપયોગી પુસ્તકો

રાય અમુલખરાય દેસાઈ કૃત.		ગોકળદાસ કુળેરદાસ મહેતા કૃત.	
*આરોગ્ય શિક્ષણ ૦-૮-૦		અલાઉદ્દીન અને	
*આરોગ્ય શિક્ષિકા ૦-૭-૦		દેવતાઈ દીવો ૦-૪-૦	
ખાળવીઠ (સ્કાઉટ વિષે) ૦-૮-૦		ખાળસંગીતમાળા ૦-૨-૦	
હસરત અને હિંદ ૦-૧૨-૦		(દારમોનિયમ ગાહડ)	
ધરમાં અને બહાર ૦-૧૨-૦		સાહિત્યાદર્શ ૧-૧૨-૦	
રમવાની રમતો		અમદાવાદ શહેરની ભૂગોળ ૦-૩-૦	
*આરોગ્ય શિક્ષણ ભા. ૨ ૦-૧-૬		*સરળ ગુજરાતમાંતનીભૂગોળ ૦-૪-૦	
*વ્યાકરણ પ્રવેશ ભા. ૧ ૦-૩-૦		મુંબઈધલાકો (હિંદુસ્તાનસહિત) ૦-૫-૦	
” ” ભા. ૨ ૦-૪-૦		ખાળગીત ૦-૧-૦	
મયુરવન આખ્યાન ૦-૪-૦		ખાળિકાગીત ૦-૧-૦	
ભીમચાપુર્ય ૦-૪-૦		*ખાળોપયોગી વાર્તાઓ	
વીર અસિમન્યુ અને		ભા. ૧ ત્રીજી આવૃત્તિ ૦-૩-૦	
બ્રહ્મા ૦-૮-૦		ગુજરાતના ઇતિહાસની	
		સહેલી વાર્તા. ૦-૪-૦	

વ્યાકરણ જેવા કઠિન, શુષ્ક, અને નિરુપયોગી લાગતા વિષયને
સરળ, રસિક અને ઉપયોગી બનાવવા માટે રચેલાં પુસ્તકો

પાઠ્યપુસ્તક તરીકે મંજૂર

*વ્યાકરણ પ્રવેશ ભા. ૧ ભા.	૦-૩-૦
*વ્યાકરણ પ્રવેશ ભા. ૨ ભા.	૦-૪-૦
વ્યાકરણ પ્રવેશ ભા. ૩ ભા.	૦-૭-૦

રચનાર:—શંકરભાઈ ત્રિકમભાઈ પટેલ
નારણભાઈ વાઘજીભાઈ પટેલ

ભરપુર કમિશન

વિ. વિ. સાથે જોડાવવાનું કે હમોએ થોડા વખત ઉપરજ ચોપડીઓની
ફૂકાન કપાડી છે જેમાં પ્રાથમિક શાળાઓમાં ચાલતી દરેક જાનની ચોપડીઓ
તથા કેનિ, ગ્રેડીંગ, નોટબુકો, રબર, પેન્સિલ, કુટ, કંપાસ, હોલ્ડર, કાગળ
વગેરે ધણાજ કીફાયત ભાવથી અને ભરપુર કમિશનથી આપવામાં આવશે.
દરેક શાળામાં ચાલતી ચોપડીઓનું લીસ્ટ દિમત તથા કમિશન જેવા અને
સરખાવવા માટે આજેજ મંગાવી ખાત્રી કરો. ખીજેથી પુસ્તકો વગેરે
ખરીદતાં પહેલાં દમારી મુલાકાત લેવા વિનંતિ છે.

રંદુલાલ મંછીલાલ પરીખ | રમણિક પી. કોઠારી
રાજેશ—અમદાવાદ. | અગાધતા શુક્રીપો, રીયીંગ—અમદાવાદ.

* પાઠ્યપુસ્તક તરીકે મંજૂર કરેલાં છે.

નવાં પુસ્તકો

મું. ઇ. કેળવણીખાતાએ પાઠ્યપુસ્તક
તરીકે મંજૂર કર્યું છે.

વ્યાકરણના સહેલા પાઠો

પુસ્તક ૧

[સિખ-સાકરવાલ અમૃતલાલ દવે]
બી. એ. એસ. ટી. સી. ડી.

વ્યાકરણના ઘણાં લખાયાં છે પરંતુ
તેમાં વિદ્યાર્થીઓ રસ લઈ શકતા
નથી; પરંતુ આ વ્યાકરણની રચના
સરળતા અને સૌખ્ય એવાં સુંદર છે
કે બાળક સુવ્યવસ્થા સિવાય આ કદિન
વિષય સહેલાઈથી ગ્રહણ કરી શકે
છે. વિદ્યાર્થીઓનો બોલો સહેલો કરવા
ખાતર આ વ્યાકરણ પહેલી તકે
દરેક સ્કૂલોમાં ફાળવ કરવું જોઈએ.

પુસ્તક ૧ હું ૦-૩-૦

" ૨ જુ ૦-૪-૦

મું. ઇ. સરકારી કેળવણીખાતાએ
મંજૂર કરેલો

ગુજરાતી એટલાસ

પુસ્તક બુગોળની વ્યાખ્યાઓના

નકશા—

ઐતિહાસિક ચાર નકશા

ઉપરાંત

લઠાઈ પછી ભૌગોલિક ચત્રો

દેશો સાથે અને નવી રેલવે

સડકો સાથે આ એટલામાં

૯૬૯૦ એટલાસ છે.

કિંમત ૦-૧૨-૦

છાકરાઓ માટે

વર્નાક્યુલર પ્રવેશક

આ પુસ્તકમાં વર્નાક્યુલર-ફાઈનલ
પરીક્ષાના બધાં વિષયો વિસ્તારથી
અને સરળ પદ્ધતિથી આપેલા છે.
આજ સુધીના પ્રશ્નો આવી જાય છે.
બીજાં જુની દબથી લખાએલાં અને
અશુદ્ધ પુસ્તકો ખરીદવા કરતાં આ
પુસ્તક ખરીદી પરીક્ષા પહેલેજાં વર્ષ
પાસ કરી શકાશે.

કિંમત ૨-૨-૦ કમિશન સાથે
વર્નાક્યુલર પ્રવેશકનો વધારો
(૧૯૮૦-૩૧ ના પ્રશ્નો) ૦-૪-૦

કન્યાઓ માટે

ફાઈનલ શિક્ષિકા

કન્યાઓની ફાઈનલ પરીક્ષા માટે

સંપૂર્ણ વ્યવસ્થાકરમને અનુસરી આ
એકજ પુસ્તક તૈયાર થયેલું છે. આ
પુસ્તકથી દરેકને સંતોષ થએલો છે.
દરેકે દરેક વિદ્યાર્થીનીઓએ પરીક્ષા
પાસ થવા માટે આ પુસ્તક પહેલી
તકે ખરીદવું જરૂરનું છે. તેમાં આજ
સુધીના પ્રશ્નો આવી જાય છે.

કિંમત ૨-૨૨-૦

હિંદનો સંપૂર્ણ ઇતિહાસ

પરીક્ષાની બદલાએલી પદ્ધતિ
અનુસાર તૈયાર કરવામાં આવેલો
છાકરાઓ અને વિદ્યાર્થીનીઓના બધા
વર્ષોના પ્રશ્નો સાથે આ ઇતિહાસ
તૈયાર થયેલો છે. બનેલો પાસ થવા
માટે આ પુસ્તક પહેલી તકે ખરીદી
લેવું બહુ જરૂરનું છે.

કિંમત ૦-૧૧-૦

ગુજરાત સાહિત્ય મંદિર: રીચીરોડ, અમદાવાદ.

મેસર્સ ભટ્ટ અને પંચોલી કૃત

પ્રાથમિક શાળાનાં અંકગણિત

ભાગ ૧ લો : પદ્ધતિવિભાગ અને અભ્યાસવિભાગ [શિક્ષકો માટે]

બાળવર્ગ અને પહેલા ધોરણ માટે. ૦-૭-૦

ભાગ ૨ લો : પદ્ધતિવિભાગ. [ધોરણ બીજા, ત્રીજા, ચોથાના શિક્ષકો માટે] ૦-૮-૦

ભાગ ૩ લો : અભ્યાસવિભાગ : [માત્ર વિદ્યાર્થીઓ માટે]

ધોરણ ૨ થી : કિ. ૦-૨-૬

ધોરણ ૩ થી : કિ. ૦-૩-૦

ધોરણ ૪ થી : કિ. ૦-૩-૦

મફત : ધોરણવાર સામગ્રી પચીસ પ્રત ઉપર પદ્ધતિવિભાગનું પુસ્તક

ગુજરાતની જૂગોળ : કર્તા-વસ્તુભાઈ લક્ષ્મીભાઈ પટેલ ૦-૪-૦

મુંબઈ ઇલાકાની જૂગોળ. } કર્તા પ્રોત્તમરાય મળરાય દેસાઈ ૦-૫-૦
દિલ્હીનાની જૂગોળ. }

વાર્તાશ્રી ગુજરાતનો ઇતિહાસ. દત્તમુખરામ સુનીલાલ ત્રિવેદી ૦-૪-૦

દિલ્હી ઇતિહાસનું પ્રથમ દર્શન. બાલુભાઈ લક્ષ્મીભાઈ કાશ ૦-૧૨-૦

ચાણપથોગી દિલ્હીનાનો ઇતિહાસ. (રામચંદ્રભાઈ સાથે) ૦-૧૪-૦

કર્તા-મગનલાલ ભાલેકલાલ ધોળકીઆ.

વેપારવિમાન અને દેશાનામું. કર્તા-કુર્મીસંકર ચિવસંકર ચારિક. ૦-૬-૦

ગુજરાતી દ્રાવિડનું નંબર ૧ થી ૫ દરેકની કિંમત : ૦-૧-૬

મળરાવોળા દ્રાવિડનું નંબર ૧ થી ૨ દરેકની કિંમત : ૦-૧-૬

નમુનાની પત્રિકા મંગાવો.

અખો:-મેનેજર, શ્રી ગુજરાત ઓરિએન્ટલ બુકડીપો,

સ્તનપોળને નોક, રીચરોડ, અમદાવાદ.

હમિયતમાં વધારો

કિંમતમાં ઘટાડો

કેળવણીખાતાએ મુંબઈ ઇલાકાની દરેક નિશાળમાં દેફ્ટરબુક તરીકે ચલોવવાને મંજૂર કરી છે.

લેખનકળા કોપિબુકો

ઉપમ કામના { શુભરાત્રી અને બાળભોધ છ નંબરમાં } ચોપીસ દરેક નંબરની કિંમત એ આના } પાનાં

ગ્રામ્ય, મ્યુનિસિપલ, હોલવર્થોઈ, ખાનગી વગેરે અનેક શાળાઓમાં, ખાસ પસંદગીથી ચાલતી કોપિ ને બાળકો અને શિક્ષકોમાં સારા અને સુંદર ભોધપ્રદ વાક્યો માટે પ્રસિદ્ધ થયેલી છે, એવી લેખનકળા કોપિ વાપરવા અમો નમ્રભાવે વિનંતિ કરીએ. બીએ. હપલી સૂચના વિધાના ઉપાસકો, આરાધકો અને કેળવણીના કાર્યમાં ઉત્સાહથી રસપૂર્વક લાગ લેનારાઓ સદર લેખનકળાને યોગ્ય રીતે તપાસી તેના અંદરના વિષયો અને પદ્ધતિને જોઈ યોગ્ય ઇન્સાફ આપશે.

રૂપ૦ અને તે ઉપરાંત કોપિ ખરીદનારને સેંકડે ૩૦ રૂકા હમિયત આપવામાં આવશે. પેટિંગ અને રેફરે ખર્ચ પણ આપવામાં આવશે, પણ પોસ્ટ માર્ચર્જ તું ૬ સ્ટેશનથી આગળનું ખર્ચ આપવામાં આવશે નહિ.

લેખનકળા કોપિબુકોને બંધબેસતી નંબર ૧ થી ૬ સુધીની સ્ટીલ પેનો ખાસ મંગાવી છે તેની દરેક બોક્સમાં એક નંબરની હલવ બારની કિં. રૂ. ૧૫૫

મુંબઈ-હાથોલાઈ બગીચવનદાસ એન્ડ સન્સ,

કાલકાદેવી માતાના મંદિર સામે હુકાન નં. ૩૬૭.

અમદાવાદ-પાનકોર નાકા-મેસર્સ એસ. બી. શાહની કૃપાનિ.

ગોધરા-એમ. વત્રીલ બ્રધર્સ, સરાફ બજાર.

કેળવણીખાતાના એ. ડિરેક્ટર સાહેબે મુંબઈ ઇલાકાની

પ્રાથમિક શાળામાં દેફ્ટરબુક તરીકે મંજૂર કરેલો

દેશીહિસાબ

ભાગ ૧ લો

કિંમત ૦-૧-૬

ઘણાજ સુકારા તથા વધારા સાથે બહાર પડ્યો છે.

વત્યારસુધી ઘણા દેશીહિસાબો બહાર પડ્યા છે, પરંતુ ખાના

તરફથી મંજૂર થયેલો ફક્ત આજ દેશીહિસાબ છે.

મળવાનું ટેકાણું:-મેસર્સ એન. ડી. મહેતાની કું.

બુકસેલર્સ એન્ડ પ્રિન્ટીસર્સ.

ટે. ૩૬૭ કાલકાદેવીદોડ-મુંબઈ.

પુસ્તક ૭૩]

[અંક ૭

Gujarat School Paper

ગુજરાત શાળાપત્ર

જુલાઈ સને ૧૯૩૪

“નવા જમાનામાં નવા સુધારાં અને પ્રગતિમાન માણુમની જરૂર પડે છે. દુલિયા આગળ વધે છે, અને તેથી આપણા બાપ-દાદાના વખતમાં જે રીતરિવાજ તથા ઠાનુનો ઉત્તમ ગણાતા હતા તે હવે નિરુપયોગી નીવડે છે, અને ખરેખર આપણા મૃત્યુ પછી મર્યાના દંઠ અને ધીમા વિકાસને દીધે વધારે ડાહ્યા થએલા લોકો હાલના કરતાં વધારે સારી ચોજના પડી કાઢશે.”

કેળવણીખાતાના હુકમથી
તંત્રી અને પ્રકાશક (ઓગસ્ટ ૧૯૨૯ થી)
મૂળજીભાઈ હીરાલાલ ચોકસી, એમ. એ.
હેડમાસ્તર પ્રે. શ. ટ્રેનિંગ કોલેજ, અમદાવાદ.

(સર્વ હક સ્વાધીન રાખ્યા છે)

ધી “સાયમંડ જ્યુનિલી” પ્રિન્ટિંગ પ્રેસમાં પરીખ દેવીદાસ ઉગનવાલે બાંધ્યું.
સલાખાસ રોડ-અમદાવાદ

અનુક્રમણિકા

ક્રમ નંબર	વિષય	પૃષ્ઠ
૧	ભાષાશિક્ષણ	૨૫૩
૨	ચાંનની પ્રક્રિયા	૨૬૨
૩	હાલનું ભૂગોળશિક્ષણ	૨૬૫
૪	ઇતિહાસનો અભ્યાસ	૨૬૮
૫	હસ્તકામ સંબંધી એક સૂચના	૨૭૦
૬	કેળવણીનો એક અગત્યનો પ્રશ્ન	૨૭૨
૭	મારી નોંધપોથી	૨૭૪
૮	કવિશ્રી ન્હાનોલાલભાઈને	૨૭૬
૯	શ્રીઓ માટેની બાર્ડન ટ્રેનિંગ કોલેજ, રાજકોટ	૨૮૦
૧૦	હંટર ટ્રેનિંગ કોલેજ ફાર-મેન, રાજકોટ	૨૮૩
૧૧	સરકારી જાહેરખબર	૨૮૬
૧૨	પાઠ્યપુસ્તક, ઇનામ અને લાયબ્રેરી માટે સરકારી ખાતા તરફથી મંજૂર થએલાં પુસ્તકોની યાદી	૨૮૭
૧૩	નવરોજી પેસ્ટનજી નકીલ રજીસ્ટરશિપ માટેની પરીક્ષા	૨૯૨
૧૪	ઇનામપત્રક	૨૯૨
૧૫	ખાનગી જાહેરખબરો	૨૯૬

શાળાપત્ર સંબંધી સૂચના

૧. પત્ર સંબંધી લખાણ એડિટર તરફ મોકલવું. જાપવા મોકલવામાં લખાણ કાગળની એક બાજુએ એકબે અક્ષરે લખવું. નોંધ લખવા યોગ્ય લાગશે તો જાપશે, અને પસંદ નહિ કરેલાં લેખ ટિકિટ મોકલી દશે તો પાછા મોકલવામાં આવશે.
૨. વિષયો લખી મોકલનારની પૈસા લેવાની ખુશી હશે તો પ્રથમથી જ ખબર આપેથી દર જાપેલે પાંચે યોગ્યતા પ્રમણે રૂ. ૧) આપવામાં આવશે. ચર્ચાપત્ર માટે કંઈ આપવામાં નહિ આવે.
૩. લવાજમ—વરસ એકનો રૂ. ૧-૮-૦ ટપાલ ખર્ચ સાથે અગાઉથી લેવામાં આવે છે. છુટકે અંકના રૂ. ૦-૨-૬; પોસ્ટેજ રૂ. ૦-૦-૩ ભરવું.
૪. શાળાપત્રમાં આપેલી ખાનગી જાહેરખબરોમાં જણાવેલી ઓપરીઓ ખાતાએ મંજૂર કરેલી જ હોય એમ હંમેશાં હોવું નથી. માટે જો કોને મંજૂર કરેલી તરીકે ગણવી નહિ.
૫. આ પત્ર માથે પ્રાર્થના હેડીંગ વહેંચવામાં આવશે નહિ. તાંત્રી.

ગુજરાત શાળાપત્ર

પુસ્તક ૭૩]

જુલાઈ ૧૯૩૪

[અંક ૭]

ભાષાશિક્ષણ

ભાષાજ્ઞાન ઉપર સર્વ વિષયનો આધાર છે.

ભાષા એ વિચાર કરવાનું તેમજ તે બીજાને દર્શાવવાનું સાધન છે. બીજાની સાથે બોલીને વિચાર જણાવવાની ઇચ્છા મનુષ્યમાં ધણી પ્રબળ છે. અન્ય મનુષ્યો આપણા અનુભવનો લાભ લે તેવી સમભાવની લાગણીને લીધે આપણે એકબીજા સાથે વાતચીત કરીએ છીએ. જે મનુષ્યો મુંઝા પડે છે તેઓ તેમની લાગણી કે વિચાર પ્રદર્શિત કરી શકતાં નથી. તે ધણા મુંઝાય છે. તેને માટે કંઈક મારીને યાદી ગળ્ય છે. જે કે નાનાં બાળકો ભાષાના ઉપયોગ વગર તેમના વિચાર કે લાગણી અમુક ચોંટાટી બીજાને બતાવે છે, તોપણ શબ્દ જેવું બીજું નિશ્ચિત અને સર્વમાન્ય સાધન વિચાર દર્શાવવાને માટે નથી. આપણા વિચાર અમુક સંગ્રા કે દસાગ્રાથી જણાવીએ છીએ અને તે સંકલ્પથી બીજા માણસો સમજી શકે છે, પણ અંધારામાં કે દૂરના પ્રદેશમાં તેનો ઉપયોગ થઈ શકતો નથી. વળી મનની જુદી જુદી રીધિતિ દર્શાવવાને માટે તે પુરતા નથી. તેથી શબ્દ વગર વિચાર જણાવવાનું બીજું એકે ચોક્કસ સાધન નથી. આને લીધે ખુનિની સંગ્રાને મનુષ્ય જાતિએ વિચાર કરવાને તેમજ તે બીજાને દર્શાવવાને યોગ્ય સાધન તરીકે સ્વીકારી છે.

..... આજકાલીન શિશુઅવસ્થામાં તેનું પ્રાણીઓ સાથે ધણું મળતાપણું હોય છે. જે અવાજ બાળક કુદરતી રીતે કાઢીને તેની લાગણી બહાર કરે છે, તેવાજ અવાજ પ્રાણીઓ પણ કરે છે. પણ જે ધ્વનિદ્વારા મનુષ્ય તેના મનના વિચાર બહાર દર્શાવી શકે છે તે પ્રાણીની ભાષા કરતાં ખાસ જુદા પ્રકારના હોય છે. શબ્દો વડે આપણે આપણા વિચાર પ્રદર્શિત કરીએ છીએ. આ મનુષ્યની ભાષાની વિશેષતા છે. તેને લીધે હુન્નર, કળા અને સુધારામાં પ્રગતિ થઈ શકે છે. રાજ, ધર્મ અને શાળાનું અસ્તિત્વભાષાના વિદ્યાસને લીધે છે એ સ્પષ્ટજ છે. વળી ધંધો, રોજગાર, ઉદ્યોગો, વેપાર અને વિજ્ઞાનની શોધો પણ ભાષાની વિકસિત સ્થિતિ ઉપર આધાર રાખે છે. ભાષાના આવા ઉપયોગને લીધે વિદ્યાર્થીને સાહિત્યનું જ્ઞાન આપવામાં આવે છે. શબ્દ અને વિચારનો ઘણો ગાઢ સંબંધ છે. જેમ કેરીની છાત્રને તેના ગર્ભ સાથે નિકટનો સંબંધ છે, તેમ વિચારનો શબ્દ સાથે સંબંધ છે, તેથી જે મનુષ્ય પાસે શબ્દનો ભંડોળ વિશેષ હોય છે તે તેના વિચાર સ્પષ્ટ અને સારી રીતે જણાવી શકે છે. તેના વિચાર કે લાગણીના મૃદમ ભેદ દર્શાવવાને માટે તેની પાસે ચોખ્ખો શબ્દો હોય છે. વળી વિચાર ગ્રહણ કરવાને માટે હાલના જમાનામાં વાચન એ ઉપયોગી સાધન છે. જે માણસ વાંચી શકે છે તેને ભાષાના સાહિત્યના ભંડારની કુચી મળે છે. વળી મનુષ્ય વ્યક્તિએ જે સંસ્કારિતા અને જ્ઞાનનો મંત્રણ કર્યો હોય છે, તેનો ઉપભોગ તે ખુશીથી કરી શકે છે. ખરી રીતે જોઈએ તો આપણે પોતે અવલોકન કે અનુભવદ્વારા ધણું થોડું જ્ઞાન સંપાદન કર્યું હોય છે. તેમાંનો મોટો ભાગ ખીજા માણસો સાથે થએલી વાતચીતદ્વારા મેળવેલો હોય છે. વળી તેના કરતાં વધારે મોટો ભાગ પુસ્તકો અને વર્તમાનપત્રના વાચનદ્વારા ગ્રહણ કરેલા વિચારોનાં અનેલો હોય છે. ન્યારે છાપવાની કળા નહોતી ત્યારે પુસ્તકો હાથે લખીને અને તે મોઢે ગોળીને અમુક જાતનું જ્ઞાન લેણી મેળવી શકતા હતા. પણ હાલમાં છાપવાની કળાના પ્રતાપે વિચારોને શુદ્ધ અને સ્થાયી સ્વરૂપમાં જળવી રાખવામાં આવ્યા છે, અને તેનો ઉપયોગ હરકોઈ મનુષ્ય વાંચીને કરી શકે તેમ છે. આ કારણને લીધે વાચન એ બધા વિષયોમાં ઘણો અગત્યનો વિષય છે, કારણ કે તેને લીધે ખીજા વિષયનું જ્ઞાન પ્રાપ્ત થઈ શકે છે.

વિચાર દર્શાવવા માટે અમુક પ્રકારની જે સંજ્ઞા સ્વીકારવામાં આવી હોય છે તેને ભાષા કહે છે. ન્યારે લખેલાં કે છાપેલાં આવાં અર્થયુક્ત ચિહ્નો ઉકેલવામાં આવે છે, ત્યારે તેનું વાચન થયું એમ કહેવામાં આવે

છે. અમુક ઇસારા વડે આપણે વિચાર દર્શાવી શકીએ છીએ, પણ તે વડે માનવ જીવનની વિવિધતા દર્શાવી નહિ શકવાથી તેનો સ્વીકાર કરવામાં આવતો નથી; પણ અમુક નિશ્ચિત ધ્વનિરૂપ મંત્રા વડે આપણે આપણા વિચાર કે લાગણી યોગ્ય રીતે દર્શાવીએ છીએ. જે જે પદાર્થ આપણે જોઈએ છીએ તેનું જ્ઞાન આપણને ચોક્કસ સ્વરૂપમાં ભાષાદ્વારા થાય છે. બાળકને ત્યારે બાહ્ય જગતનું જ્ઞાન થાય છે, ત્યારે તેને તેનું જ્ઞાન ઝાંખા સમગ્ર સ્વરૂપનું હોય છે. પછી જેમ જેમ તેનો અનુભવ વધે છે, તેમ તેમ તેનો વધારે સ્પષ્ટ ખ્યાલ તેના મગજમાં આવે છે. પદાર્થનો અસ્પષ્ટ સમગ્ર ખ્યાલ શબ્દો વડે દર્શાવવાથી તે સ્પષ્ટ જ્ઞાનરૂપ થાય છે. શબ્દોથી અમુક પદાર્થને એકતા તથા વ્યક્તિત્વ પ્રાપ્ત થાય છે. આપણે શબ્દની મદદથીજ પદાર્થનાં ગતિવાચક નામ નક્કી કરી શકીએ છીએ, અને તે બધી વ્યક્તિઓને એક ગતિવાચક નામથી જોડવામાં આવે છે. જો આપણે દરેક પ્રસંગે એક એક પદાર્થનું જ્ઞાન મેળવવા યત્ન કરીએ, તો આપણને અનેક જુદા જુદા પદાર્થનું જ્ઞાન દરેક વખતે કરી કરીને પ્રાપ્ત કરવું પડે, પણ જો તેને અમુક નિશ્ચિત નામ આપવામાં આવે, તો તેને લગતી બીજી અનેક વ્યક્તિઓ એ નામ જોડે સંબંધ ધરાવે છે, અને તેથી તે નામ વડે જણાવી શકાય છે. 'કુતરો' એ શબ્દથી આપણે કુતરાની એકજ વ્યક્તિનું જ્ઞાન મેળવતા નથી, પણ તે ગતિની જે જે વ્યક્તિઓ હોય તે બધીને તે નામથી નિર્દેશ થાય છે. વળી તે નામનો ઉપયોગ કરી આપણે તેની મુશ્કેલી બીજાને સ્પષ્ટ રીતે આપી શકીએ છીએ.

આપણે ત્યાં બાળકની ભાષાના વિકાસ માટે યોગ્ય પ્રયત્ન કરવામાં આવતો નથી. તેની ભાષાના જ્ઞાનમાં ત્રણ મુખ્ય બાબત ધ્યાનમાં રાખવાની છે: એક તો દરેક બાળકને શુદ્ધ અને સરળ રીતે જોડતાં આવડવું જોઈએ. વળી જે કંઈ જોણે તે સંબંધપૂર્વક હોવું જોઈએ. બીજી બાબત શુદ્ધ લેખન સંબંધી છે. તેના મનમાં જે કંઈ વિચાર હોય તેને ભૂલ વગર પોતાની ભાષામાં જણાવવાની સારી ટેવ પાડવી જોઈએ. વિશેષમાં તેની ભાષા સાદી તેમજ સંસ્કારી હોવી જોઈએ. ત્રીજી બાબત સરળ અને ભાવપૂર્વક વાચનની છે. દરેક વ્યક્તિને જે કંઈ લખેલું હોય તે અચ્છાયા સિવાય તેનો અર્થ સમજી શકાય તેવી રીતે વાંચવાની ટેવ પડેલી હોવી જોઈએ. સંસારચક્રમાં વાચન, લેખન અને સંખ્યાજ્ઞાન ધણી અગત્યની બાબતો છે. સમાજની દરેક વ્યક્તિને આ ત્રણ વિષયોનું જ્ઞાન હોવું જોઈએ. જે મનુષ્ય કંઈ વાંચી શકતો નથી તે તેના પૂર્વજોએ ઉત્તમ વિચાર અને

લાગણીનો જે વારસો સાહિત્યના રૂપમાં તેના ઉપભોગ માટે મૂક્યો છે તેનો તે કંઈ ઉપયોગ કરી શકતો નથી. ખરી રીતે જોતાં તો ઉપર જણાવ્યા મુજબ વાચન એ સાહિત્યલંકારની કુંચી છે.

આપણે ત્યાં દાસમાં ભાષાના વિકાસ માટે બાળકોને વર્ગમાં બોલવાના પ્રસંગો બહુ આજા મળે છે. વાસ્તવિક રીતે જોતાં તો તેમને વાતચીત કરવાની ઘણી તક આપવી જોઈએ. તેમજ કોઈપણ બાબત સંબંધી છુટક છુટક જે વાતચીત થઈ હોય તેનું સંબંધપૂર્વક વર્ણન તેમની પાસે કરાવવા માટે ઘણો પ્રયાસ કરવાની જરૂર છે. વળી લેખન માટે પહેલેથીજ બાળકોને જેમ જને તેમ લખવાના વધારે પ્રસંગો મળે એવી ગોઠવણ ચવી જોઈએ. હાલનો અભ્યાસક્રમ તથા શિક્ષણ આ દૃષ્ટિએ ઘણું અસંતોષકારક છે, અને તેને લીધે વિદ્યાર્થીઓનું ભાષાજ્ઞાન ઘણું ઓછું અને સત્વહીન મૂંઝામ મૂંઝામ પડે છે.

બાળકના મન ઉપર તેની આસપાસની વસ્તુઓ તથા કુદરતમાં થતા બનાવોની જે છાપ પડે છે તે પ્રથમ અસ્પષ્ટ અને છુટીછવાઈ હોય છે. જેમ તેનો અનુભવ વધતો જાય છે, તેમ તે સંસ્કારો સ્પષ્ટ અને સુરેખ થતા જાય છે. હવે તે વિચારને સારી રીતે ભાષાદ્વારા દર્શાવી શકે છે. જો વિચારમાં મંદતા હોય છે, તો તે દર્શાવનાર ભાષામાં પણ નિર્માત્યતા હોય છે. વિચાર અને શબ્દનો સંબંધ અનિવાર્ય હોવાથી જ્યારે કોઈપણ પ્રકારનો વિચાર આપણા મનમાં ઉદ્ભવે છે, ત્યારે તેને પ્રદર્શિત કરવાને અવશ્ય શબ્દ પણ ઉત્પન્ન થાય છે. બાળકના સારા ભાષાવિકાસ માટે તેનામાં વિચારની વિપુલતા હોવી જોઈએ એટલુંજ નહિ; પણ તેમાં જોમ અને જોસ હોવા જોઈએ, કારણકે જેવું વિચારબળ હોય છે તેવું ભાષાનું સ્વરૂપ કુદરતી રીતે ઘડાય છે. આ કારણને લીધે શિક્ષકે વિદ્યાર્થીના વિચાર, લાગણી તથા ઉર્મિઓનો બહોળા પ્રમાણમાં વિકાસ થાય તે અર્થે સારો પ્રયત્ન કરવો જોઈએ. તેને માટે બાળકની પાસે જેટલું અને તેટલું આસપાસના પદાર્થ તથા પશુપ્રાણી વગેરેનું ચોક્કસ અવલોકન કરાવવું જોઈએ. તેની લાગણીનો યોગ્ય વિકાસ થાય તેને માટે ગીત, વાર્તા જેવાં સાધનોનો ઉપયોગ કરવો જોઈએ. જેટલા પ્રમાણમાં તેનો અનુભવ વધતો જાય છે, તેટલા પ્રમાણમાં તેના વિચારની સમૃદ્ધિ વધતી જાય છે. શબ્દ એ વિચારનું બાહ્ય સ્વરૂપ છે. જો વિચારમાં બળ યા જોસ હોય છે, તો તે પ્રદર્શિત કરનાર ભાષા પણ જોસદાર હોય છે. આ પ્રમાણે વિચાર એ શબ્દનું પ્રેરક બળ હોવાથી ઉપર જણાવ્યા મુજબ બાળકના વિચારનો

ભાષા વિશેષ વધે તેમ શિક્ષકે કાળજી રાખવાની છે. શબ્દ એ વિચાર દર્શાવવાનું સાધન હોવાથી દેવળ શબ્દો ઉપર ધ્યાન રાખવાથી બાળકનો મનોવિકાસ ઓછો થાય છે, માટે તે બોલવામાં તેમજ લખવામાં તેના વિચારો સુરેખ અને શુદ્ધ ભાષામાં જણાવે તેવી શિક્ષકે તેને તાલીમ આપવી જોઈએ, તેથી તે સંબંધી નીચે જણાવ્યા મુજબ કેટલીક વહેવાર સૂચના આપવામાં આવી છે.

શાળામાં બાળકો દાખલ થાય કે તરત બાળવર્ગમાં રીતસરનું શિક્ષણ શરૂ કરવાની રીત બૂઝભરેલી છે. તેમનું ચિત્ત આકર્ષવાને માટે તેમની ભાષાશક્તિનો વિકાસ થાય તે માટે પ્રથમ તો શિક્ષકે જુદા જુદા વિષય સંબંધી તેમની સાથે છૂટથી વાતચીત કરવી જોઈએ. રસ્તામાં આવતાં કોઈ બનાવ કે દેખાવ તેમના જોવામાં આવ્યો હોય તે સંબંધી વાતચીત તેમની સાથે કરવી જોઈએ. વળી જે કંઈ પ્રસંગ કે બનાવ અને તે સંબંધી શિક્ષકે તેની સાથે વાર્તાલાપ કરી તેનું સંબંધપૂર્વક વર્ણન કરવાને તેને ઉત્તેજન આપવું જોઈએ. જે બાળકને રસ પડે તેવા વિષય ક્ષેત્રમાં આવશે તો તેઓ ઉમંગથી વાતચીત કરશે, અને તેઓ તેમના મનના વિચાર નિખાલસ રીતે છૂટથી જાહેર કરશે. બાળકો તેમની આસપાસની રચિતિનું બરાબર નિરીક્ષણ કરે તે માટે તેમનું ધ્યાન તે તરફ આકર્ષવું જોઈએ, અને પછી તે સંબંધી સવાલ પુછીને તેમની પાસેથી તે કહીકત કદાવવાથી તેમને છૂટથી બોલવાનું મન થાય છે. વળી વાચન, સૃષ્ટિમાન, પદ્યાર્પણ જેવા વિષયો સંબંધી વાતચીત કરતી વખતે તેમને પોતાને કહેવાનું મન થાય તેવી યુક્તિ શિક્ષકે આદરવી જોઈએ. ન્યારે તે શાળામાં દાખલ થયું હોતું નથી, ત્યારે તેને બોલવાના ઘણા પ્રસંગો મળે છે અને તે ઘણી હેંસથી તેના વિચાર છૂટથી લાખાં વાક્યોમાં દર્શાવે છે. વર્ગમાં પણ તેઓ બનતાં સુધી આખા વાક્યમાં બોલે તેની કાળજી પ્રથમથી શિક્ષકે રાખવી જોઈએ. આ ઉપરાંત બાળકને માહેમાંહે સિન્ન લિન્ન વિષયો સંબંધી છૂટથી વાત કરવાના ઘણા પ્રસંગ ઉભા કરવા જોઈએ. આવી રીતે વાચન તથા ક્ષેત્રન શરૂ કરતાં પહેલાં બાળકની વાણીનો સારો વિકાસ કરવાની જરૂર છે.

• આરંભમાં બાળક સાથે વાતચીતદ્વારા તેની ભાષાશક્તિનો થોડો વિકાસ કર્યો પછી તેની પાસે કોઈ પદ્યાર્થ કે ચિત્રનું વર્ણન કરાવવું જોઈએ. ન્યારે તે વર્ણન કરવામાં તક્લીન હોય, ત્યારે જૂલ સુધારવાને વાસ્તે વચ્ચે કંઈ બોલવાની જરૂર નથી. તે સંબંધી તે જોટલું કહી શકે તેટલું પ્રથમ

તેની પાસે બોલાવડાવવું. બ્યારે બોલવાનો અરખલિત પ્રવાહ ચાલતો હોય છે, ત્યારે તે તેના વિચાર છૂટથી દર્શાવી શકે છે, અને તેવા મહાવચાથી તેની બોલવાની શક્તિમાં મુધારો થાય છે. વળી વાચન, પદાર્થપાઠ, સૃષ્ટિ-ગ્નાન અને ભૂગોળ જેવા પાઠોની હકીકત સંબંધપૂર્વક બોલવાની તેમને ટેવ પાડવી જોઈએ. તેને લીધે તેનો ભાષા ઉપરનો કાબુ વધે છે.

બાળવર્ગમાં વાર્તાશિક્ષણદ્વારા બાળકની ભાષાના વિકાસના સારા પ્રસંગો પ્રાપ્ત થાય છે. વનરપતિ તથા પ્રાણીઓની કલ્પિત વાર્તાઓ તથા અદ્ભુત કથાઓ તેમજ ઐતિહાસિક વાર્તાઓની મદદથી તેમની ભાષાશક્તિ સારી રીતે કેળવી શકાય છે. ઉપલા વર્ગોમાં ભાષાશાસ્ત્ર વધારવાને માટે જે નવા શબ્દો બાળકો શીખ્યાં હોય તેનો ઉપયોગ વાક્યમાં કરાવવો જોઈએ. વળી તેને મળતા શબ્દોનું ગ્નાન પણ તેમને આપવું જોઈએ. કોઈ કોઈ વખત એકજ પાઠમાં તેવા ઘણા શબ્દો મળી આવે છે. કેટલીક જામત કાળા પાટીઆ પર લખેલાં વાક્યોમાં ખૂટતા શબ્દો તેમની પાસે મૂકવાનો મહાવરો કરાવવો જોઈએ. શબ્દો તરીકે,

: એક કાગડો—પર બેરો હતો. (જાડ)

પોપટ—ખાય છે. (મરચું)

પક્ષી—ઉડે છે. (ઉચે)

વળી કોઈએક વાર્તા પ્રથમ તેમને કહીને વાક્યોમાં ખૂટતા શબ્દો મુકાવવાથી તેમને આનંદ થાય છે.

એક આઘાતુ—જતો હતો.

જાડ નીચે એક પાળરામાં—જોયો.

વાધે તેને—માટે આજીજી કરી.

આ ઉપરસ્ત કોઈ કોઈ વખત વાક્યોના આગમવળા શબ્દો મૂકીને તેને ચોગ્ય રીતે ગોઠવવા કહેવું જોઈએ. તેને લીધે બાળકને ખરા વાક્યનું જ્ઞાન થાય છે.

દા. “ કુવામા સિંહને તે પડજાયો તેનો બતાવ્યો શિઆજો.” આવી રીતે ઘણાં વાક્યોનો મહાવરો કરાવવાથી તેને શુદ્ધ ભાષાશાસ્ત્ર મળે છે. રસિક વાર્તા કે સરસ પાઠનો નાટ્યપ્રયોગ કોઈ કોઈ વખત કરવાથી બાળક તે વધારે સમજે છે એટલુંજ નહિ; પણ તેની રસવૃત્તિ ચોવાય છે, કોઈ-કોઈ વખત શિક્ષકે સારી કવિતા તેમના આગળ ફક્ત તાલ મુજબ મુંદર રીતે ગાઈ બતાવવી, તેમજ ગદ્યનો સારો ફરો મનોહર રીતે ચોગ્ય અભિનય કરી તેની સમક્ષ વાંચી જવાથી બાળકને સાહિત્ય ઉપર

પ્રોતિ થાય છે. તેની રસવૃત્તિના વિકાસ માટે શિક્ષકે પ્રસંગોપાત ઉપર જણાવેલા પ્રયોગ કરવાથી તેને ઘણું આનંદ મળે છે અને સાહિત્ય ઉપર તેને અભિરુચિ ઉત્પન્ન થાય છે. આ રીતે બાળકની ભાષાશક્તિ વધારી શકાય છે, તો હવે તેની લેખનશક્તિનો કેવી રીતે વિકાસ થાય તે હુંકામાં જોઈએ.

આપણે ત્યાં વિદ્યાર્થીની લેખનશક્તિ વધારવા માટે આગ્રહપૂર્વક પ્રયત્ન કરવામાં આવતો નથી. તેઓ જે કંઈ લખે છે તે છેક પાંચમા ધોરણમાં હોય છે; એટલે પ્રથમનાં પાંચ વરસમાં તેમને તેમના વિચાર લખીને દર્શાવવાની કંઈ તક આપવામાં આવેલી હોતી નથી. વળી વાણીના વિકાસ સાથે સાથે તે વિચારો લેખનદ્વારા દર્શાવીને તેનો મંબંધ જોડવામાં આવતો નથી. બીજા શબ્દમાં કહીએ તો મુખનિર્બંધ અને લેખી નિર્બંધનું અનુસંધાન થતું નથી તેથી વિદ્યાર્થીની ભાષાશક્તિ નિર્માત્ર્ય માલમ પડે છે. ખરી રીતે તો સારા લખાણ માટે બાળકના મગજમાં પુરતા વિચાર હોવા જોઈએ. જ્યારે વિચારની વિપુલતા હોય છે ત્યારે તે લેખનદ્વારા જણાવવું સહેલું થઈ પડે છે. વળી તેને અમુક બાબત સંબંધી લખવાની જરૂર છે એવો હેતુ તેના મનમાં ઉત્પન્ન થાય તો તેને લખવાનું મન થાય છે. આ કારણને લીધે લેખનનો વિષય અધરો કે નીરસ પસંદ કરવો નહિ, પણ બાળકના જીવનની પ્રવૃત્તિ સાથે મંબંધ ધરાવતી બાબતો લેખનના વિષય તરીકે લેવી જોઈએ. યોગ્ય વિષય લેવાથી તે તેના વિચાર સહેલાઈથી સરળ રીતે દર્શાવી શકે છે. જ્યારે લખવાનો વિષય અધરો હોય છે, ત્યારે લખાણકામ અવ્યવસ્થિત અને મંદ માલમ પડે છે. આ કારણને લીધે બાળકના મનમાં જે વિષય સંબંધી નિર્બંધ લખવાના હોય તેના વિચાર મગજમાં તરવરતા હોવા જોઈએ. વસ્તુસ્થિતિ આવી હોય તોજ તે સ્વાભાવિક રીતે લખી શકે છે. જ્યાંસુધી તેના મનમાં લખવાને માટે ઇચ્છા ઉત્પન્ન થાય નહિ ત્યાંસુધી પરાણે તેમની પાસે લખાવવું એ કીક નથી.

આપણે ઉપર જોઈ ગયા કે શિક્ષકે બાળકને બોલવાના જેમ અને તેમ વધારે પ્રસંગ આપવા જોઈએ, તેમ લેખનશક્તિ સુધારવાને તેને લખવાની ઘણી તક મળવી જોઈએ. પ્રથમ તો તે એટલું લખી શકે તેને મટિ ઉત્તેજન આપવું. અમુક લીટીની મર્યાદા રાખવાથી કેટલીક વખત બાળકને તેમના વિચારનો અસ્પષ્ટિત પ્રવાહ શક્યો પડે છે. જો તે નિર્બંધલેખનમાં વધારે ભૂલો કરે તો તેની શીકર રાખવી નહિ, જો એક વખત તે પોતાના વિચાર નિહરપણે દર્શાવી શકશે તો આગળ. ઉપર તે.

સાફ લખાણ કરી શકશે એ નિઃસંશય છે. ત્યારે નિર્બંધનો વિષય અમૂર્ત કે અગમ્ય હોય છે, ત્યારે તે વિષે લખવામાં તેને ઘણી મુશ્કેલીઓ નડે છે. તેઓ સરળ રીતે વધારે પ્રમાણમાં લખીને તેમના વિચાર જણાવી શકે તે માટે તે લેખનના વિષયો ઘણા સહેલા હોવા જોઈએ.

શિક્ષકે વધારે પ્રમાણમાં નિર્બંધલેખનનું કામ કરવું જોઈએ એટલું જ નહિ; પણ તે બરાબર સુધારી તેમાં થતી ભૂલો ઉપર તેમનું ધ્યાન ખેંચવું જોઈએ; વર્ગમાંના સારા નિર્બંધ શિક્ષકે નમુનારૂપે વાંચી જતાવવો જોઈએ. કોઈ વખત શિક્ષકે તેવો નિર્બંધ લખીને વિદ્યાર્થી સમક્ષ રજુ કરવામાં આવવાથી તે સહજ અનુકરણ કરવા પ્રેરાય છે. આને લીધે તેની લેખનશક્તિ ધીમેધીમે સુધરે છે.

બાળવર્ગમાં પરિચિત વસ્તુઓના નામ તેમની પાસે લખાવરાવવાં. ઝાડ, ફળ, ફૂલ, વાસણ, ઘરગથ્થુ વસ્તુઓ વગેરેનાં ઘણાં નામ તેમને સારા અક્ષરે લખવા કહેવું જોઈએ. પહેલા ધોરણમાં જે વિષય સંબંધી પ્રથમ વાનગીત થઈ હોય તેને લગતાં ટુંકાં વાક્યો તેમની પાસે લખાવવાં. વળી કાળા પાટીઆ પર વર્ણનરૂપે લખેલાં વાક્યોનું સુંદર અનુલેખન તેમની પાસે કરાવવું જોઈએ. બીજા ધોરણમાં ચિત્રવર્ણન કે પાકનો સાર તેમની પાસે લખાવવાવો, ત્રીજા ધોરણમાં વાંચેલ કે સાંભળેલ વાર્તાનો સાર તેમજ ચિત્રવર્ણન લખી લાવવાની ટેવ તેમને પાડવી જોઈએ. તેઓ સંબંધપૂર્વક લખે તેવી શિક્ષકે ખાસ કાળજી રાખવી. કોઈ કોઈ વખત એકાદ ગસિકે વાર્તા કહી તેના મુખ્ય મુદ્દા કાળા પાટીઆ પર લખી તેનો વિસ્તાર કરી મૂળ વાર્તા લખી લાવવાનું કહેવું જરૂરનું છે.

ભાષાશિક્ષણ કેવી રીતે સાફ આપી શકાય તે માટે નીચે પ્રમાણે કેટલીક સૂચનાઓ આપી છે. બોલવું એ એક કળા છે. કોઈપણ કળાનું જ્ઞાન અનુભવથી—મહાવરાથી સાધ્ય થાય છે. ફક્ત તેના નિયમો કે સિદ્ધાંતો જાણવાથી તેમાં પ્રવીણતા મળતી નથી, પણ તેનો સારો ઉપયોગ કરવાથી તેની હથોટી પ્રાપ્ત થાય છે. બાળક દરેકજ જે કંઈ સાંભળે છે તેના સંસ્કાર તો મગજમાં પડે છે વારંવાર તેવા સંસ્કાર પડવાથી તે દૃઢ થાય છે. ત્રણ વરસમાં તો તે ભાષા બોલી શકે છે અને તેના વિચાર સ્પષ્ટ જણાવી શકે છે. બોલવાની કળા એ ઘણી અઘરી બાબત છે, કારણ કે તેમાં જુદા જુદા ઉચ્ચારનાં સ્થાનનો બરાબર ઉપયોગ કરવો પડે છે, પણ દરેકજના મહાવરાથી બાળક તેની ભાષા બોલી શકે છે. કુદરતી રીતેજ તે શીખવાની શક્તિ તેનામાં હોય છે. તે શીખવાને માટે તેને કંઈ

ખાસ ધ્યાન કે પ્રયત્ન કરવો પડતો નથી. તે તો સ્વતઃ પ્રેરણાથી આસ-પાસનાં મનુષ્યોમાં જે ભાષા બોલવામાં આવે છે તે શીખી લે છે.

નાનપણમાં બાળક સાંભળીને એટલે ફક્ત જ્ઞાનનો ઉપયોગ કરી ભાષા બોલવાનું શીખે છે. જ્ઞાનદ્વારા જે શબ્દો તે સાંભળે છે તે તેના મગજ ઉપર અસર કરે છે. પછી ઉચ્ચારસ્થાનની ક્રિયા પ્રમાણે તે બોલે છે. આ પ્રમાણે આપણે બધા પોતપોતાની ભાષાનું જ્ઞાન જ્ઞાનના ઉપયોગ-થીજ મેળવીએ છીએ. ન્યારે શાળામાં રીતસરનું ભાષાજ્ઞાન શીખવવામાં આવે છે, ત્યારે બાળકને વાચન અને લેખનનો અભ્યાસ કરવો પડે છે. આ પ્રસંગે બાળક ધ્યાનપૂર્વક ભાષા શીખવાનો પ્રયાસ કરે છે, અને તેથી તેને વિચાર અને ચિંતન કરવું પડે છે. વર્ગમાં થતી વાતચીતના અથવા શ્રુતલેખનના પ્રસંગે તેમજ વાંચતી કે લખતી વખતે તેને ખાસ ધ્યાન આપીને કામ કરવાનું હોય છે. તેના આવા અભ્યાસમાં આંખ અને હાથનો ખાસ ઉપયોગ થાય છે. શબ્દની જોડણી કે તેના અર્થ અથવા તેનું વાચન શીખવતી વખતે તેને આવી રીતે અભ્યાસ કરવો પડે છે. ન્યારે બાળક શાળામાં આવે છે, ત્યારે તેને અમુક રીતે બોલવાની ટેવ પડી હોય છે. ઘણી વખત તે અશુદ્ધ ઉચ્ચાર કરે છે. કેટલીક વખતે અમુક અક્ષરના ઉચ્ચાર તે કરી શકતું નથી. આ કારણે લીધે શાળામાં તેવી ખામીઓ સુધારવામાં આવે છે, અને તેની પાસે ભાષાનો રીતસરનો અભ્યાસ કરાવવો પડે છે. કુદરતી રીતે બાળકને જે બોલવાની ટેવ પડી હોય છે, તે ભાષાજ્ઞાન મેળવવા માટે પુરતી હોતી નથી. વાચન અને લેખન જેવા વિષયો સ્વપ્રયત્ન કર્યા સિવાય શીખી શકાતા નથી. તેમજ ભાષામાં વપરાતી અમુક શબ્દસમુદાય કે દરેકજના વ્યવહારમાં વપરાતા નથી તેવા શબ્દોનું જ્ઞાન શાળાની તાલીમ સિવાય મળતું નથી. શુદ્ધ મંત્રકારી ભાષાજ્ઞાન માટે શાળામાં ખાસ અભ્યાસ કરવાની જરૂર છે. ખરી રીતે જોતાં તો ભાષાનું જ્ઞાન અમુક પ્રકારની ટેવ પડવાથી પ્રાપ્ત થાય છે, અને સારી ટેવ પાડવાનો યોગ્ય સમય બાળપણ છે, એટલે પ્રાથમિક શાળાનો અભ્યાસ ઘણો અગત્યનો છે.

આ અવસ્થામાંજ બાળકને બરાબર અવલોકન કરવાનું તેમજ શીખેલી બાબત જૂલ વગર બોલવાનું તથા યોગ્ય નકલ શીખવી શકાય એમ છે. તેમાંમાં ચોક્કસાઈનો શુભ તથા બરાબર સાંભળવાની ટેવ આ અવસ્થામાં ખીલવી શકાય છે. વળી તે સમયે ઘણી બાબત ગ્રહણ કરી શકે છે. જો આ વખતે તેના મગજની કામગીરીને લીધે ઉપર જણાવ્યા

મુજબ ઘણી સારી ટેવો પાડનામાં આવે તો આગળ ઉપર તે સારી પ્રગતિ કરી શકે છે. ઘણી વખત આવા સમયે ખોટી ટેવો પડેલી હોવાથી સારા શિક્ષકને તે મુશ્કેલી દેવાવાને ટેવો પાડવામાં ઘણી મહેનત પડે છે.

જ્ઞાનની પ્રક્રિયા

આ જગતની સર્વ વસ્તુઓમાં જ્ઞાન એ ઘણી કિંમતી વસ્તુ છે. વળી તેના જેવી પવિત્ર બીજી કોઈ વસ્તુ નથી. તેને લીધે આ લોકનું સુખ અને પરલોકનું શ્રેય સાધી શકાય છે. જ્ઞાનની આવી મહત્તા હોવાથી તે આપણને કેવી રીતે મળે છે એ દરેક મનુષ્યે અને ખાસ કરીને શિક્ષકે જાણવાની જરૂર છે. શિક્ષકનું કામ મુખ્યત્વે વિદ્યાર્થીને જ્ઞાન આપવાનું છે, તેથી જેટલા પ્રમાણમાં જ્ઞાનની પ્રક્રિયાનો ખરો ખ્યાલ તેને હશે તેટલા પ્રમાણમાં તે વિદ્યાર્થીને સચોટ જ્ઞાન આપી શકશે. બાળકને જ્ઞાન કેવી રીતે પ્રાપ્ત થાય છે તેના ખરા જ્ઞાનના અભાવે શિક્ષકવર્ગે ખોટી ભૂલો કરે છે અને તેથી આખરે વિદ્યાર્થીની બુદ્ધિનો યોગ્ય વિકાસ થઈ શકતો નથી. શિક્ષણના ઇતિહાસમાં જ્ઞાનની જે જુદી જુદી પ્રક્રિયા જોવામાં આવે છે તેનું વાસ્તવિક કારણ કેળવણીકારની જ્ઞાન પરત્વેની દૃષ્ટિ છે. બાળકને જે સહેલી અને સરળ રીતે સાફ જ્ઞાન મળે તે જ્ઞાનની શાસ્ત્રીય પ્રક્રિયા કહી શકાય. બ્યારે હંકા વખતમાં શક્તિના ઓછા વ્યય વડે બાળકને ખૂં જ્ઞાન મળે ત્યારે તે રીત શાસ્ત્રીય કહી શકાય. આ કારણને લીધે નાના બાળકને કેવી રીતે જ્ઞાન મળે છે તે જાણતું સ્પષ્ટીકરણ હવે કરીશું.

બાળકનું મન બાહ્ય જગતના પદાર્થ અને બનાવના આધારથી જગત થાય છે. તેની આસપાસની બાહ્ય દુનિયાનાં જે કંઈ બનાવ કે ક્રિયા થાય છે તેની અસર પ્રથમ ઇન્દ્રિયો ઉપર થાય છે. ઇન્દ્રિયોદ્વારા તેનાં સંસૃરણ જ્ઞાનતંતુદ્વારા મગજમાં પહોંચે છે. તે વખતે મન તરતજ તેને ગ્રહણ કરવા પ્રતિક્રિયા કરે છે. બ્યાંસુધી મગજ ઉપર થએલી ક્રિયા ઉપર મન પ્રતિક્રિયા કરતું નથી ત્યાંસુધી તેની કંઈ જાપ પડતી નથી, એટલે તેનું કંઈ જ્ઞાન બાળકને થતું નથી. જેટલા પ્રમાણમાં તેનું ખ્યાન સક્રિય થઈ મગજમાં પડતા સંસ્કારને ગ્રહણ કરે છે તેટલા પ્રમાણમાં તેને સચોટ જ્ઞાન મળે છે. બ્યારે તેની ખ્યાનશક્તિ મંદ હોય છે અથવા તે બ્યગ્ર થવાથી બીજી બાબત ઉપર લક્ષ આપે છે, ત્યારે મૂળ પદાર્થની જાપ તેના મગજ ઉપર પડતી નથી.

બાહ્ય જગતના જુદા જુદા બનાવની જે અસર તેના મગજ ઉપર થાય તેની સામે ક્રિયા કરી તે અહણ કરવાની શક્તિ મનમાં હોતી નથી તો તેનું જ્ઞાન બાળકને થતું નથી. ત્યારે આ ઉપરથી એ ફલિત થાય છે કે વિદ્યાર્થીનું મન હંમેશાં જાગ્રત હોવું જોઈએ અને તેની સાથે તેના મગજ ઉપર પડતા સંસ્કારને અહણ કરવાને-તેનું વર્ગીકરણ અને એકીકરણ કરવાને મનની સતત ક્રિયા થવી જોઈએ. બાળક ફક્ત અમુક વસ્તુ જુએ કે તે સંબંધી અમુક અવાજ તે સાંભળે તે તેના જ્ઞાન માટે પુરતી બાબત નથી. ખરી રીતે તો તેના મગજ ઉપર તેની જે કંઈ છાપ પડે તેની સાથે બુદ્ધિની ક્રિયા થવાની જરૂર છે. ત્યારે બુદ્ધિ સ્વતઃ ક્રિયા કરે છે ત્યારેજ તે વસ્તુનું જ્ઞાન બાળકને મળે છે. આ બાબત એક દાખલો લઈ વધારે સ્પષ્ટ કરીશું. એક બાળક બગીચામાં રમે છે. ગુલાબનું સુંદર ફૂલ જોઈ તેનું ધ્યાન તે તરફ આકર્ષાય છે. ગુલાબનો રંગ, આકાર, વગેરેની છાપ આંખદ્વારા પ્રથમ તેના મગજમાં પહોંચે છે. જે તે વખતે પક્ષીનું મધુર ગાન તેના સાંભળવામાં આવે છે તો ગુલાબના ફૂલની છાપ તેના મગજ ઉપર પડતી નથી, કારણ કે તેને અહણ કરનાર મન તો બીજી બાબત ઉપર ધ્યાન આપવાથી તેમાં રોકાએલું છે; પણ ગુલાબનું ફૂલ જોયા પછી જે તે ઉપર બરાબર ધ્યાન આપે છે અને તેનો રંગ, આકાર વગેરે ગુણ અહણ કરે છે તો તેના સંસ્કાર તેના મગજમાં દૃઢ પડે છે અને તે લાંબા વખત સુધી યાદ રાખી શકે છે. આવી રીતે કોઈ પણ પદાર્થ કે બનાવના જ્ઞાન માટે બાળકને તે ઉપર ધ્યાન આપવું પડે છે અને તે વડે તે તેના સંસ્કાર અહણ કરે છે. બાળક સંસ્કાર અહણ કરે છે એટલે તે તેને મળતા સંસ્કારનું મળતાપણું શોધી કાઢે છે; તેમજ તેની સાથે બીજી બાબતનું જે જુદાપણું હોય છે તે તરત ખાતરી શકે છે. પદાર્થના ગુણનું મળતાપણું તેમજ તેનું જુદાપણું એ જ્ઞાન મેળવવાનો ઉપયોગી નિયમ છે. જે કોઈ પણ બાબતમાં તદ્દન મળતાપણું હોય તો તે જાણી શકાતી મથી તેમજ તેમાં તદ્દન જુદાપણું હોય તો તે બુદ્ધિ સમજી શકતી નથી; માટે કોઈ પણ નવી બાબતના જ્ઞાન માટે તેમાં થોડું મળતાપણું અને થોડું જુદાપણું હોવું જોઈએ બીજા શબ્દોમાં કહીએ તો તે થોડી જાણીતી અને થોડી અજાણી હોવી જોઈએ. જે બાબત સારી રીતે જાણીતી છે તેને ફરીથી જાણવાનું કુદરતી રીતે મન થતું નથી વિપ્રય તદ્દન અજાણ્યો હોય તો તે મગજમાં ઉતરી શકતો નથી. ખરી રીતે જોઈએ તો દરેક પ્રસંગે આપણે જુના જ્ઞાનને આધારે નવું જ્ઞાન સંપાદન

કરીએ છીએ. દરરોજ નવા જ્ઞાનને જુના જ્ઞાન સાથે મેળવી આપણું જ્ઞાનના વર્તુલનો આપણે વિસ્તાર કરીએ છીએ. જાણીતા ઉપરથી અજાણ્યા ઉપર જવું એ જે શિક્ષણશાસ્ત્રનો ધોરી નિયમ છે તેજ આ નિયમ છે.

આ ઉપરથી એક બાબત એ નીકળે છે કે શિક્ષક શીખવતી વખતે ઓછાં કરે અને બાળકને સાંભળ્યા કરે તો તેઓ શીખે છે એમ ધારવું એ મોટી ભૂલ છે. કોઈ પણ પદાર્થનું જ્ઞાન ફક્ત સાંભળવાથી કે જોવાથી મળતું નથી, પણ તેની સાથે વિદ્યાર્થીએ ધ્યાનસ્થ રહી તે અદ્દલ્ય કરવાને-સમજવાને માટે પ્રયાસ કરવો જોઈએ; એટલે તેનું મન જાગ્રત હોય અને તે વડે તે નવા સંસ્કાર ઉપર ક્રિયા કરી તેમને અદ્દલ્ય કરે તોજ તેનું જ્ઞાન તેને થાય છે. દરેક મનુષ્યનું જ્ઞાન વ્યવસ્થિત હોય છે. જેટલા પ્રમાણમાં જ્ઞાનની સુવ્યવસ્થા હોય છે તેટલા પ્રમાણમાં તે જ્ઞાનનો તે ઉપયોગ કરી શકે છે. બ્યારે મગજ ઉપર છુટાછવાયા સંસ્કાર પડે છે ત્યારે તે જ્ઞાન તરીકે અદ્દલ્ય થઈ શકતા નથી; પણ તેને વ્યવસ્થિત કરી તેનું એકીકરણ કરવામાં આવે છે તો તે જ્ઞાનની કોટિમાં આવે છે. આવું જ્ઞાન વ્યવસ્થિત હોવાથી દૃઢ અને સચોટ હોય છે. આ કારણને લીધે જેમ શિક્ષક શીખવતી વખતે અમુક જાતની ક્રિયા કરે છે તેમ વિદ્યાર્થીએ પણ તેના મગજ ઉપર પડતા સંસ્કારને સમજવા માટે પ્રતિક્રિયા કરવાની જરૂર છે. જે તેના ઉપર કંઈ પ્રતિક્રિયા થતી નથી તો તે સંસ્કાર મંદ અને સુપ્ત સ્થિતિમાં પડી રહે છે, એટલે તેમાં કંઈ વેગ કે પ્રાણ હોતો નથી. પણ બ્યારે યુદ્ધિની રવતઃ ક્રિયા વડે તેને અદ્દલ્ય કરવામાં આવે છે ત્યારે તેને અમુક પદાર્થના વર્ગમાં ભૂકવામાં આવે છે. તેને મળતી જે વસ્તુઓ હોય તેની સાથે તેનું જોડાણ કરવામાં આવે છે. તેથી બ્યારે બ્યારે તેને મળતા વિચારો યાદ આવે છે ત્યારે તેની છાપ પણ મગજમાં જાગ્રત થાય છે. આ ઉપરથી સારા શિક્ષણ માટે ઉપયોગી બાબત એ છે કે શિક્ષક અને શિષ્ય એ બંને વ્યક્તિના પરસ્પર સહકાર અને ક્રિયાનું ફળ જ્ઞાન છે. જે કંઈ શિક્ષક શીખવે તેની સચોટ છાપ માટે તેણે બાળકને પ્રશ્નો પૂછ્યા જોઈએ તેમજ તેની શંકાના નિવારણ માટે તે પ્રશ્નો પૂછે તેવું ઉત્તેજન તેને આપવું જોઈએ. બાળકના મનની નિશ્ચેષ્ટ સ્થિતિ એ જ્ઞાન મેળવવામાં બાધક છે. ખરી રીતે તો તેનું મન જાગ્રત હોવું જોઈએ, એટલે તેના મનમાં જિજ્ઞાસા ઉત્પન્ન કરવી જોઈએ. જેવા તેના મગજ ઉપર સંસ્કાર પડે કે તરતજ તેણે તેનું વર્ગીકરણ કરી અદ્દલ્ય કરવા જોઈએ અને તે જ્ઞાન તેનું પોતાનું કરવું જોઈએ. શિક્ષક વર્ગમાં આખોએ કલાક

ગોળીને શીખવે અને વિદ્યાર્થીઓ શાંતિથી તે સાંભળ્યા કરે તે ઉપરથી તે એમ સમજે કે તેણે સાફ શીખવ્યું છે તો તે એક ભૂલ છે, કારણકે અગાઉ જણાવ્યું છે તેમ ફક્ત સાંભળવાથી તે મંદકારની છાપ મગજમાં પડતી નથી, પણ તેની સાથે વિદ્યાર્થીએ પોતે ક્રિયા કરીને તે છાપ રૂપે કરવી જોઈએ. તે સંબંધી વિચાર કરીને તે નવી બાબતને મગજમાં વ્યવસ્થિત રીતે ગોઠવવી જોઈએ. વળી તેના સચોટ જ્ઞાન માટે તેને તે સંબંધી કેટલાક સવાલ પૂછવાની જરૂર છે. આ ઉપરાંત પાઠીઆમાં લખીને તે બાબત મોટેથી તેની પાસે વંચાવવી અને પછી તેની નોંધ નોટબુકમાં કરાવવી જોઈએ અથવા તેનો બને તો ઉપયોગ કરાવવો જોઈએ. આ પ્રમાણે તેના મગજમાં પડેલી છાપનો બહિર્ભાવ થાય તો જ તેને સાફ શિક્ષણ મળે છે એમ કહી શકાય.

હાલનું ભૂગોળશિક્ષણ

છેલ્લાં દસ વરસમાં આપણે ત્યાં ભૂગોળશિક્ષણમાં સારો ફેરફાર થયો છે. પહેલાં તો છોકરાંઓ પર્વત, નદી, સરોવર શહેર વગેરેનાં નામ કડકકડ બોલી જતાં હતાં અને તે નકશામાં યોગ્ય સ્થળે બતાવતાં હતા. વર્ગમાં હોશિયાર છોકરો બીજા બધા છોકરાને નકશા પાસે બોલાવી તેમને જુદાં જુદાં સ્થળ બતાવતો હતો અને પછી તે મુજબ તેમની પરીક્ષા લેવામાં આવતી. જે છોકરો કંઈ પણ ભૂલ વગર પર્વત, નદી કે શહેરનાં સ્થળ બરાબર બતાવતો હતો તેને વધારે માર્ક મળતા હતા. આ પ્રમાણે ભૂગોળશિક્ષણની શૈલી હતી અને તે મુજબ પુસ્તકો પણ તૈયાર કરેલાં હતાં. હાલમાં આ વસ્તુસ્થિતિ કેટલાંક પછાત ગામડાંની શાળામાં જોવામાં આવે છે. ઘણુંખડું તો હવે ભૂગોળ એ એક શાસ્ત્ર છે એવી દૃષ્ટિથી કાર્ય-કારણના બાવનો વિશેષ ઉપયોગ થતો જોવામાં આવે છે. અમુક બાબત અમુક સ્થળે શા કારણથી થાય છે તે દૃષ્ટિ મુજબ હાલમાં ભૂગોળ શીખવવામાં આવે છે. તળગુજરાતમાં કાદિઆવાડ કરતાં શા માટે વધારે વસ્તી છે ? ગુજરાત કરતાં સિંધની વસ્તી કેમ ઓછી છે ? સિંધમાં સિંધુની આસપાસના પ્રદેશમાં કેમ ઘાડી વસ્તી જોવામાં આવે છે ? કરાંચી કેમ આબાદ થતું બંદર છે ? જુનાં શહેરનો વેપાર રોજગાર શા માટે ભાગી ગયો છે ? ભરૂચ જિલ્લામાં કેમ સારો કપાસ થાય છે ? ખેડા જિલ્લામાં કેમ ઘાડીમાં ઘાડી વસ્તી છે. શા માટે ત્યાંની તમાકુ વખણાય છે ? હાલમાં

અમદાવાદ કેમ આખાદ થતું જાય છે ? વડોદરામાં ત્યાંના જેવી કેમ ધમાલ જોવામાં આવતી નથી ? હાલમાં મુંબઈનો વેપાર કેમ કમી થતો જાય છે ? આ રીતના અનેક સવાલ કાર્યકારણને લગતા પૂછવામાં આવે છે. મનુષ્ય એ કાર્યકારણ શોધનાર પ્રાણી છે. તે હંમેશાં અમુક અમુક બનાવતું કારણ શોધી કાઢવા પ્રયત્ન કરે છે. જ્યારે તેની આવી જિજ્ઞાસા કુદરતી છે તો શા માટે શાળામાં તેવો બુદ્ધિવિકાસ થાય તેવી રીતે તેને શીખવવું જોઈએ નહિ.

જે શૈલી ઉપર બતાવવામાં આવી છે તેમાં મુખ્યત્વે બે દોષ જણાઈ આવે છે: એક તો તેમાં ગોખાણપટ્ટી છે એટલે તેમાં વિદ્યાર્થીને કંઈ વિચાર કરવો પડે તેવો જરા પણ અવકાશ માલમ પડતો નથી. વળી નકામી અને નીરસ બાબતો બાળક પાસે ગોખાવીને તેની બુદ્ધિશક્તિનો શો વિકાસ થવાનો હતો તે સમજી શકતું નથી. ભૂગોળને લગતી ઘણી ઝીણી ઝીણી બાબતો તેમને યાદ રાખવી પડતી હતી. તાલુકા કે જિલ્લાનાં ધણાં નાનાં ગામ યાદ રાખવાથી તેમજ તે નકશામાં બતાવવાથી તેમને શો કામદો થતો હશે તે સમજવું કઠણ છે. વધારેમાં વધારે તેની યાદદાસ્તની દસોટી થાય, એ તેનો લાભ જણાઈ આવે છે. પણ આ શૈલી તે જમાનામાં બીજા દેશમાં પણ તેજ સ્વરૂપમાં ચાલતી જોવામાં આવતી હતી. હાલમાં શા શા ફેરફાર થયા છે તે જોઈશું. પ્રથમ તો ભૂગોળને લગતી અગત્યની બાબતો ઉપર ધ્યાન આપવામાં આવે છે. જે બાબત વિદ્યાર્થીના જીવનમાં, ઉપયોગી થઈ પડે તે બાબત તેને શીખવવામાં આવે છે. રાજકીય, વેપારી કે ધંધારોજગારની દૃષ્ટિથી જે ખીનાઓ તેને આગળ વહેવારમાં ખપમાં આવે તેજ બાબતો ઉપર લક્ષ આપવામાં આવે છે. પર્વતની ઉચાઈ, નદીની લંબાઈ કે દેશની વસ્તીનાં આંકડાની ખાસ જરૂર જોવામાં આવતી નથી; પણ અમુક સ્થળ શા માટે આખાદ થાય છે ? તેની કુદરતી પરિસ્થિતિ કેવી છે ? ત્યાં હુન્નરઉદ્યોગ કેવો ચાલે છે વગેરે બાબતો રસિક રીતે વિદ્યાર્થીને શીખવવામાં આવે છે. ભૂશિર, ખેટ, હીપકલ્પ, અખાત વગેરે બાબતો હાલમાં ગોણુ ગણાય છે. તેને બદલે અગત્યનાં શહેર, નદી, પર્વત, ખનીજ, ઉદ્યોગો વગેરે બાબતો તેને શીખવવામાં આવે છે.

આની સાથે શુદ્ધ નામાવલી ગોખાવવાને બદલે અમુક સ્થળનું વર્ણન કરવામાં આવે છે. તેને લગતી ઐતિહાસિક, ઔદ્યોગિક કે ખીણ કોઈ રસિક દૃષ્ટિકોણ કહેવામાં આવે છે. અમુક પ્રદેશના લોકોના જીવનને લગતી બાબતો ઉપર હાલમાં વિશેષ ધ્યાન આપવામાં આવે છે. હિંદુના પ્રદેશમાં રહેતા

એમ્પ્રીમોનું જીવન ગંગાના પ્રદેશમાં રહેતા ખેડુત સાથે સરખાવામાં આવે છે. આખોહવા અને ભૂમિરચના પ્રમાણે દુનિયાના જુદા જુદા પ્રદેશ પાડવામાં આવે છે અને તેમાં યતી વનસ્પતિ પાક, ખનીજ વગેરેની ત્યાંના લોકજીવન ઉપર શી અસર થાય છે તે અસરકારક રીતે વિદ્યાર્થીઓને સમજાવવામાં આવે છે. ભૂમિરચના, આખોહવા તથા વનસ્પતિ, પાક, ઉદ્યોગ, લોકોની ખાસિઅત વગેરે બાબતો કાર્યકારણથી જોડીને શીખવવામાં આવે છે. આને લીધે તેને વિચાર કરવો પડે છે. વળી તે બાબતો ક્રમિક અને વ્યવસ્થિત રીતે શીખવવાથી તેની વિચારશક્તિ ખીલે છે. તે જોખવાને માટે તેને તે બાબતો વારંવાર યાદ રાખવી પડતી નથી.

પહેલાં નકશામાં એક પછી એક રચના બતાવવામાં આવતાં હતાં, તેને બદલે હવે નકશાપોથીતો ઉપયોગ થાય છે. શિક્ષક અમદાવાદ જિલ્લાનો નકશો પાટીઆમાં કાઢીને તેને લગતી જે જે બાબતો શીખવતો જાય છે તેમ તેમ તે નકશાના ખોખામાં પુરે છે અને બાળકોને સ્લેટમાં કાઢેલા કે નોટબુકના નકશામાં તે પ્રમાણે તે પુરવાનું કરે છે. આને લીધે બાળકને વિશેષ ધ્યાન આપવું પડે છે અને તે બાબત તેના સ્મરણપટ ઉપર દંડ રીતે ચોંટી રહે છે વળી હાલમાં નકશા, આકૃતિઓ અને ચિત્રનો પણ વિશેષ ઉપયોગ થતો જોવામાં આવે છે. આજથી દસ વરસ ઉપરની ભૂગોળની ડ્રાઈ ચોપટી ઉઘાડીશું તો તેમાં બાળ્યેજ એકાદ બે નકશા જોવામાં આવશે, પણ હાલમાં તો જુદા જુદા પ્રદેશના સ્પષ્ટ નકશાઓ જોવામાં આવે છે અને તેની સાથે આકર્ષક આકૃતિઓ અને ચિત્રો પણ હોય છે. પુસ્તકમાં આપેલી લઘુકત વધારે સ્પષ્ટ અને સચિત રીતે બાળક શીખે તે માટે તે સૂઝવામાં આવે છે. તેનો હેતુ ફક્ત બાળકનું મનરંજન કરવાનો નથી.

પરીક્ષા શિક્ષકની શૈલી નક્કી કરે છે એ સત્ય કેવળ સ્પષ્ટ છે. જે જાતના સવાલ વિદ્યાર્થીઓને પૂછવામાં આવે છે તે પ્રમાણે શિક્ષક તેના શિક્ષણમાં ફેરફાર કરે છે. છેલ્લાં પાંચેક વરસથી ભૂગોળને લગતા પ્રશ્નો શાસ્ત્રીય રીતે કાઢવામાં આવે છે અને તેથી શિક્ષક તથા વિદ્યાર્થી વર્ગ મુંઝાય છે. તેનું ખર્ચે કારણ જમાનાને અનુસરી યોગ્ય ફેરફાર કરવાની કેટલાક શિક્ષકની ઉપેક્ષા છે. વધારે કાર્યસાધક શિક્ષણ કરવાને બળા આવતાં અનુદૂળ સાધનનો અવસ્ય ઉપયોગ કરવો જોઈએ અને તેનો લાભ વિદ્યાર્થીઓને આપવો જોઈએ. જેઓ આજસુધી એકરકારીને લીધે જમાનાના બળને માન આપતા નથી તેઓ પાછળ રહી જાય છે.

તે સમજવા માટે વિકાસવાદની દૃષ્ટિ ઘણી ઉપયોગી છે. ઇતિહાસના શિક્ષકે પ્રથમ આ બાબત બરાબર સમજવી જોઈએ અને તે ઉપરથી સમાજમાં જે ફેરફાર કે પ્રગતિ થઈ હોય તેનો ખીખ યુગમાં યએલા ફેરફાર સાથે સંબંધ બાંધી તે સમજવી જોઈએ. જે ફેરફાર થાય છે કે બનાવ બને છે તે આકસમાતરને આધીન નથી. તે બનાવો અમુક નિયમને વશ હોવાથી તેમનો પૂર્વોપર સંબંધ હોય છે. આવી રીતે જ્યારે ભૂતકાળ અને વર્તમાન સ્થિતિનો સંબંધ ધ્યાનમાં રાખી ઇતિહાસનો અભ્યાસ થાય છે, ત્યારે સમાજના પ્રશ્નો ઉપર અગત્યનો પ્રકાશ પડે છે અને તેથી તે ચર્ચા રીતે સમજી શકાય છે. સમાજમાં જે કંઈ ફેરફાર થાય છે તે આકાશમાંનાં વાદળાં ગમે તેમ દોડે છે તેવા તરંગી કે મનસ્વી હોતા નથી, પણ જેમ ફળમાંથી અમુક હેતુપૂર્વક થતા ફેરફારને લીધે ફળ ઉત્પન્ન થાય છે, તેમ સમાજમાં પણ તેની પ્રગતિ અમુક યોજનાપૂર્વક થતી જોવામાં આવે છે. આ દૃષ્ટિ અનુસાર ઇતિહાસના શિક્ષકે ભુદા ભુદા યુગમાં યએલા બનાવો જે મૃતપ્રાય: લાગે છે તેમાં તે દૃષ્ટિ વડે નવીન એતન રેડવું જોઈએ અને ઐતિહાસિક ખીનાઓનું અવલોકન તે મુજબ કરવું જોઈએ.

હસ્તકામ સંબંધી એક સૂચના

બાળકનો સર્વાંગી વિકાસ થાય એ ખરી કેળવણી છે. જેમ કોઈ એક મનુષ્યનો પગ ખોડો હોય કે તેની આંખ બગડેલી હોય તો તેને આપણે તંદુરસ્ત કહી શકતા નથી, તેમ જો બાળકની અમુક શક્તિનો વિકાસ કરવામાં આવે નહિ તો તે કેળવાયેલું છે એમ કહી શકાય નહિ. શરીરના સારા વિકાસની સાથે બુદ્ધિને યોગ્ય તાલીમ મળવી જોઈએ અને તેની સાથે તેની નીતિભાવના શુદ્ધ હોવી જોઈએ. બુદ્ધિશાળી મનુષ્યમાં સ્વાર્થને અંગે આત્મીય વૃત્તિ વધતી જોવામાં આવે છે. આ કારણને લીધે અંગ્રેજમાં ચાર, 'હ' વાળી કેળવણી સારી ગણાય છે. હેલ્થ એટલે શરીર, હેન્ડ એટલે હાથ, હેડ એટલે-બુદ્ધિ, અને હાર્ટ એટલે હૃદય; એમ ચાર ભાગની કેળવણીનો સુયોગ ચવાથી વિદ્યાર્થીનો સમપ્રમાણ વિકાસ થાય છે અને તેના લીધે તેના વ્યક્તિત્વની સારી ખીલવટ થાય છે. યુરોપ, અમેરિકા વગેરે આગળ પડતા દેશોમાં હસ્તકામ એ લેખન, વાચન અને સંખ્યાગણના

જેવો, અગત્યનો વિષય ગણાય છે અને તેથી તે પણ વખતપત્રકમાં મૂકવામાં આવે છે.

બાળકના મગજ ઉપર જે કંઈ છાપ પડે છે તે બ્યારે કોઈ પણ રીતે બહાર આવે છે ત્યારે તે વધારે સ્પષ્ટ થાય છે. જે બાળક વર્ગમાં શિક્ષકનું બોલેલું ફક્ત સાંભળ્યા કરે છે તેના મગજ ઉપર દૃઢ સંસ્કાર પડતા નથી. મગજ ઉપર પડેલી છાપ બહાર દર્શાવવાને આપણી પાસે વાણી અને હાથ એમ બે સાધન છે. બ્યારે શિક્ષક કોઈ સમ્બંધનો અર્થ ફક્ત મોઢેથી કહી જાય છે ત્યારે તેની છાપ વિદ્યાર્થીના મગજ ઉપર ઝાંખી પડે છે, પણ તેની સાથે તે બાબત ફરીથી બોલી જવા કહેવામાં આવે છે તો તેની છાપ સ્પષ્ટ થાય છે. વળી જે વિદ્યાર્થી તેનો અર્થ પાડીઆ ઉપરથી તેની સ્ટેટ કે નોટબુકમાં લખી લે છે, તો તેના સંસ્કાર વધારે દૃઢ થાય છે. આવી રીતે બાળકના મગજ ઉપર જે કંઈ સંસ્કાર પડે તેને સ્પષ્ટ અને દૃઢ કરવાને માટે હસ્તકામની જરૂર પડે છે. આપણે ત્યાં છેલ્લાં હસેક વરસથી હસ્તકામનો પ્રચાર વધતો જાય છે એ ખુદા થવા જેવી બાબત છે, પણ તેનો યોગ્ય ઉપયોગ થાય અને તેથી વિદ્યાર્થીને જોઈતો લાભ મળે તે માટે હસ્તકામનું ખરું રહસ્ય સમજવાની છે.

હસ્તકામ એ શાળાની શોભા માટે કે તપાસણી કરનારનું મનરંગન કરવા માટે નથી. તેનો ખરો હેતુ તો ઉપર જણાવ્યા મુજબ વિદ્યાર્થીના હાથના રનાયુ, આંખ અને મગજને તાલીમ આપી તે શક્તિઓનો વિકાસ કરવાનો છે. વળી તેની સાથે વિદ્યાર્થીને સચોટ જ્ઞાન મળે એ તેનો બીજો લાભ છે. આ દાદને અનુસરી હસ્તકામ કરવાની જરૂર છે અને તેથી હસ્તકામનો સંબંધ અભ્યાસના જુદા જુદા વિષય સાથે જોડવો જોઈએ. વાચન, કવિતા, પ્રદ્યર્થપાઠ, સંદેશ, ભૂગોળ, ઇતિહાસ, ગણિત વગેરે વિષયોનું એકીકરણ થાય અને એક વિષયને લગતી છાપ બીજા વિષયના હસ્તકામથી વધારે સચોટ થાય, એ બાબત ખાસ ધ્યાનમાં રાખવાની છે. બીજા બાબત એ છે કે અમુક બાબતને લગતો એક જાતનો નમુનો કરીને સંતોષ માનવો નહિ, કારણ કે છુટાછવાયા નમુના કરવાથી તેની જોઈએ તેવી છાપ મગજમાં પડતી નથી. કોઈ કોઈ વખત અમુક એક મુખ્ય વિચારને અનુસરી જુદી જુદી જાતના નમુના તૈયાર કરવા જોઈએ. જે આપણે હિંદની ભૂગોળને લગતો નમુનો કરવો હોય તો ફક્ત તેનો નકશો કાઢી સંતોષ માનવો નહિ, પણ તેને લગતી હકીકતના જુદા જુદા નમુના તૈયાર કરવા જોઈએ.

દા. દિંદની પેદાશ એ બાબત લખતે પ્રથમ તો હિંદુસ્તાનનો કાગળ ઉપર નકશો કાઢવો જોઈએ અને તેમાં ચતી પેદાશ જેવી કે ડાંગર, ઘઉં, બાજરી, ચા વગેરેનાં અમુક સ્થળે રેખાચિત્ર કાઢી બતાવવાથી તેની પેદાશનો આકર્ષક ખ્યાલ આપી શકાશે. વળી કાર્કોર્ડનો ઉપયોગ કરી તેને લગતા કટ કાપી કાઢવાથી જુદી જુદી પેદાશના નમુના ચર્ચ શકશે. જેટલા પ્રમાણમાં તે પેદાશની ઉપજ ચતી હોય તેના આંકડાને અનુસરી તૈયાર કરી શકાય છે. રંગીન કાગળ ઉપરથી તેના જુદા જુદા આકાર કાપી શકાય એમ છે. વળી તે વસ્તુઓને લગતા માટીના આકાર કરવાથી બાળકના મગજ ઉપર સારી છાપ પડે છે. વળી કોઈ વખતે એક સુખ્ય વિચારને અંવલંબી તેને લગતા જુદા જુદા નમુના તૈયાર કરવાની જરૂર છે. ઇતિહાસના વિષયમાં વનરાજનું ચિત્ર, તેમજ જંગલનાં દૃશ્યનાં ચિત્રો કાઢવાં જોઈએ. તેનાં તીર કામદાનો પૂદાનો નમુનો બતાવવો. વળી તેને માટે કાગળનો મુકુટ ચર્ચ શકશે. લગાઈના પ્રસંગે તે સમયનાં હથિયાર, જેવાં કે તરવાર, કુદાડી વગેરેના આકાર બતાવી શકાશે. તે સમયના ગુજરાતનો માટીનો નકશો કરવાથી ઇતિહાસના બનાવોનો સ્પષ્ટ ખ્યાલ આવશે. સ્પષ્ટિસાનમાં દૃશ્ય બતાવવા માટે એ સુવિધાનો નમુનો તૈયાર કરવો. ગામનો કટ પૂદાનો કાપી તૈયાર કરવો. ચકલી કે કુતરાનો કાગળનો આકાર કાપવો. ઉડના કબુતર કે પોપટનું ચિત્ર કાઢવું. કેરી, જમરખ, ખોર, રાખણ વગેરે ફળના જુદા જુદા માટીના આકાર બનાવરાવવા.

કેળવણીનો એક અગત્યનો પ્રશ્ન

હાલના વખતમાં દુનિયાની જુદી જુદી પ્રજામાં જીવનની હાડમારી વધતી જાય છે. જે પ્રજા વધારે પુદ્ધિશાળી હોય છે, તે જીવનસંક્રામમાં ખીંચને હાવી આગળ ધપે છે. બુદ્ધિના વિકાસનો આધાર જ્ઞાન ઉપર છે એટલે જ્ઞાન એ મહાન શક્તિ છે. વ્યક્તિમાં તેમજ પ્રજામાં જે કંઈ પ્રગતિ કે સુધારો થાય છે તે જ્ઞાન વડે ચર્ચ શકે છે. જે પ્રજા અજ્ઞાનમાં ગર્ક થયેલી હોય છે તે સુધારામાં ઘણી પછાત જોવામાં આવે છે. તેમનામાં ઘણા વહેમ અને હાનિકારક રિવાજ માલમ પડે છે. નીતિની દૃષ્ટિએ પણ તે ઉતરતી રિચતિમાં હોય છે. આ કારણને લીધે જે પ્રજાને આગળ વધવું છે અને સુધારાના શિખરે પહોંચવું છે તેણે જુદા જુદા વિષયોનું સાચું

પ્રમાણમાં જ્ઞાન મેળવવું જોઈએ અને બુદ્ધિ તથા હૃદયના સહયોગ પ્રાપ્ત કરવા જોઈએ.

આપણા દેશમાં હજુ ઘણી નિરક્ષરતા છે. સેંકડે ફક્ત આઠ માણસો લખી શકે છે અને વાંચી શકે છે. પુરુષો ૧૪ ટકા ભણેલા છે અને સ્ત્રીઓ ૩ ટકા કેળવણી પામેલી છે. ખરી રીતે જોઈએ તો સમાજની ઉત્તતિ સાધી શકે એવા ઘણાં થોડાંજ મનુષ્યોને કેળવણી મળે છે. ફક્ત વાંચવા કે લખવાની માહિતી એ ખરું જ્ઞાન નથી. એ તો આગળ ઉપર વિશેષ જ્ઞાન મેળવવાની તૈયારી છે. તેમ છતાં તેવી જાતની કેળવણીની આપણે ત્યાં બહુ જરૂર છે. હાલમાં રાજકીય સુધારાને અંગે વધારે હક મળવાની વધી છે. તેના યોગ્ય અમલ માટે સુશિક્ષિત મનુષ્યની જરૂર પડશે. લેક્ષી કેળવા-એલા હોય તો તેઓ તેમના પ્રતિનિધિ તરીકે ચારિત્રવાન અને બાહ્યશ માણ-સોને પસંદ કરી શકે અને દેશના ભાવિનું મુકાન તેમને સોંપવામાં આવે. આર્થિક દૃષ્ટિથી પણ જ્ઞાનની ખાસ જરૂર લાગે છે. અભણ-ખીનકેળવાએલો કારીગર કે મજૂર ખીજ દેશના કારીગર કે મજૂરના જેવું સાફ તેમજ વધારે પ્રમાણમાં કામ આપી શકતો નથી. સસાર કે ધર્મના સુધારા માટે જ્ઞાનની જરૂર પડે છે. આપણા લોકની ગરિબાઈ, તેમના ઘહેમ, ગંદાપણું, વગેરે ખામીઓ દૂર કરવાને તો સારી તાલીમ વગર ચાલે એવું નથી. દુનિયાના બીજા દેશો જેડે સરખાવતાં આપણી નિરક્ષરતા અજાણી પમાડે તેવી છે. ઇંગ્લાંડ, ફ્રાન્સ, જર્મની, યુનાઇટેડસ્ટેટ્સ, જાપાન વગેરે જે દેશો સુધારામાં ઘણા આગળ પડતા છે ત્યાંના લોકો ૯૦-૧૦૦ ટકા સુધી ભણેલા હોય છે, ત્યારે આપણે ત્યાં ફક્ત ૮ ટકા જેટલા લોકો લખી શકે છે અને વાંચી શકે છે. વળી-છેલ્લાં સો વરસમાં આપણે ત્યાં ભણેલાનું પ્રમાણ ૨ ટકા વધેલું છે. બ્રિટિશ અમલ પહેલા તે ૬ ટકા હતું અને હાલમાં ૮ ટકા છે. હાલમાં મુંબઈ ઇલાકાના ખાલસા ભાગમાં સો માણ-સોએ ૫૨ જેટલાં છોકરાં પ્રાથમિક શાળામાં અભ્યાસ કરે છે. સાધારણ રીતે શાળામાં જવાને લાયક છોકરાંનું પ્રમાણ ૧૫ ટકા હોય છે; એટલે આપણે ત્યાં હાલમાં ૩ છોકરાંમાંથી ૨ પણ શાળામાં ભણતાં નથી. આની સાથે હાલમાં જે ખર્ચ થાય છે તે તપાસવાની જરૂર છે.

મુંબઈ ઇલાકાની શાળાને અંગે ૧૯૩૧-૩૨ માં ૨ કરોડ અને પાંચ લાખ રૂપીઆ ખર્ચ કરવામાં આવ્યું હતું. જે કેળવણી ફરજિયાત કરવા માં આવે તો એકંદરે ૬ કરોડ અને પંદર લાખ રૂપીઆ જોઈએ. આમાં સરકાર, લોકલબોર્ડ તથા મ્યુનિસિપાલિટીના ખર્ચનો સમાવેશ થાય છે. આ પૈસા

લાવવા ક્યાંથી એ પ્રશ્ન હાલમાં બધાને મુઝવી રહ્યો છે. આપણે જનસમૂહને કેળવણી તો આપવી છે, પણ પૈસાની તંગીને લીધે તેમાં વધારો થઈ શકતો નથી. હાલમાં સરકારની આર્થિક સ્થિતિ સારી નથી. તેમજ મ્યુનિસિપાલિટી તથા લોકસભાઓ જે ખર્ચ કરી શકે તેટલો તેમણે કર્યો છે. જ્યાં નાણાંની સખત હાડમારી છે ત્યાં કેળવણીમાં કંઈ વધારો કરવાની આશા રાખવી એ વ્યર્થ છે. વળી નજીકના બલિષ્ઠમાં તેમાં મુદારો થઈ શકે એવાં ચિહ્નો જણાતાં નથી તો લોકોને બાણાવવા માટે કોઈપણ કસ્ટસરવાળા યોજના કરવી જોઈએ. હાલની સ્થિતિ લાંબા વખત સુધી જાડ રાખવી એ દેસને ઘણું નુકસાનકર્તા છે એ હરકોઈ મનુષ્ય સ્વીકારી શકે એમ છે.

મુંબઈની મ્યુનિસિપલ સ્કૂલસ કમિટીના સેક્રેટરી મિ. આર. વી. પેરેલેકરે હમણાં જનસમૂહની કેળવણીમાં શી રીતે વધારો થઈ શકે તે માટે એક યોજના રજૂ કરી છે તેમાં નીચે પ્રમાણેના ઉપાય બતાવ્યા છે:—

- (૧) હાલમાં શિક્ષક દીઠ ૩૦ વિદ્યાર્થીઓ બાણાવવાના હોય છે તેને બદલે તેને ૧૦ વિદ્યાર્થીઓ સોંપવા.
- (૨) પ્રાથમિક શાળાનો અભ્યાસક્રમ પાંચ વરસનો છે તેને બદલે બાળ-વર્ષ કાઢી નાખી તે ચાર વરસનો કરવો.
- (૩) અભ્યાસક્રમ સરળ અને ટુંકો રાખવો. એટલે ફક્ત વાચન, લેખન અને સંખ્યાજ્ઞાન રાખવું. હાલના અભ્યાસક્રમમાંથી ઇતિહાસ, ભૂગોળ, સંવિજ્ઞાન, પદાર્થપાઠ, વ્યાકરણ અને ડ્રોઈંગ જેવા વિષયો શીખવવા નહિ.
- (૪) બાળકોને સાત વરસે શાળામાં દાખલ કરવા. હાલમાં ફરજિઆત કેળવણી માટે બાળકની ઉંમર ૭ વરસની રાખવામાં આવી છે.
- (૫) શિક્ષક સીરટમ કે એવી કોઈ રીત અપ્પતીયાર કરવી કે એક દિવસમાં વધારે બાળકોને શિક્ષણનો લાભ મળી શકે.

મારી નોંધપોથી

આપણે ત્યાં ફક્ત પાઠ્ય પુસ્તકનું વાચન કરવામાં આવે છે અને તે ઘણું યાંત્રિક અથવા સમજ વગરનું હોય છે. વાચનનો શો હેતુ છે તે શિક્ષકોએ તેમજ વિદ્યાર્થીઓએ ખરાબર સમજવાની જરૂર છે. વિદ્યાર્થી અમુક પાઠ સરળતાથી વાંચે અને તેનો લાવાઈ પ્રદાણ કરે એમાં વાચનનો વિા્ય સમાપ્ત થતો નથી. તેની સાથે વિદ્યાર્થીને વાચનનો શોખ ધાય

એ મુદ્દાની આબત છે. તેમજ શાળા છોડ્યા પછી સંસારના કામ માટે તેને ઝડપથી અને સમજાપૂર્વક વાંચવાની જરૂર પડે છે, તેથી શાળામાંજ તેને શાંતવાચનની ટેવ પાડવી જોઈએ. જે વિદ્યાર્થીને વાચન ઉપર પ્રીતિ થઈ હશે તો તે મોટી ઉંમરે પુસ્તકાલયનો યોગ્ય રીતે ઉપયોગ કરશે. દરેક ધંધામાં સમજાપૂર્વક વાચનની જરૂર પડે છે. (૧) ઝડપ, (૨) ભાવાર્થ, (૩) માહિતી-સામાન્ય જ્ઞાન, (૪) ધંધાને લગતું જ્ઞાન અને (૫) આનંદ એ વાચનના મુખ્ય હેતુઓ છે. તે ધ્યાનમાં રાખી વિદ્યાર્થીને વાચનની તાલીમ આપવાની જરૂર છે.

x

x

x

x

હાલની નિર્બંધશિક્ષણની શૈલીમાં એક મોટો દોષ એ છે કે શિક્ષક અમુક વિષયના મુદ્દાની ચર્ચા વર્ગમાં કરે છે. પછી પાઠીઆ પર તારવેલા મુદ્દા વિદ્યાર્થીઓ તેમની નોટબુકમાં લખી લે છે. ત્યારબાદ તેનો વિસ્તાર કરી નિર્બંધ લખવામાં આવે છે. આ પ્રમાણે લખેલો નિર્બંધ વિદ્યાર્થીનો પોતાનો હોતો નથી. તેને લગતી ઘણી આબતો શિક્ષક બતાવી દે છે. ખરી રીતે તો વિદ્યાર્થીઓએ પોતા પ્રથમ તેનો વિચાર કરી તે સંબંધી મુદ્દા તૈયાર કરવા જોઈએ અને પછી તેણે તે વિષયનો નિર્બંધ લખવો જોઈએ. આ શૈલી મુજબ નિર્બંધલેખનમાં વિદ્યાર્થીના પોતાના વિચાર તથા ભાષા હોય છે. જ્યારે શિક્ષક વિષયની ચર્ચા કરે છે, ત્યારે તેના ઘણી આબતો શિક્ષક કહી દે છે અને તેના મુદ્દાની તારવણી પણ તે કરે છે. જ્યારે વિદ્યાર્થીઓ તો મુદ્દા મુજબ નિર્બંધ લખે છે, ત્યારે તે શિક્ષકની ભાષા તથા વિચારનું એક રીતે પુનરાવર્તન કરે છે. વર્ગમાં ઘણા વિદ્યાર્થીનો નિર્બંધ એક સરખો હોય છે. તેને વિચાર કરવાની તેમજ મુદ્દા જોડવાની મહેનત લેવી પડતી નથી. વાસ્તવિક રીતે જોતાં તેમાં શિક્ષકના વિચારની નકલ જોવામાં આવે છે. તેમાં તેને જાતે વિચાર કરવાનો કંઈ અવકાશ મળતો નથી; તેથી તેની વિચાર તેમજ કલ્પનાશક્તિ દબાઈ જાય છે અને લખવામાં તેને કંઈ આત્મવિશ્વાસ હોતો નથી. આરા નિર્બંધશિક્ષણ માટે શિક્ષકે થોડા દિવસ અગાઉ નિર્બંધનો વિષય છોડરાંને જાહેર કરવો જોઈએ. 'ગાય' વિષે નિર્બંધ લખવાનો હોય, તો તે જાહેર કર્યા પછી વિદ્યાર્થીઓએ તેનું અવલોકન કરવું જોઈએ. તે સંબંધીના વિચાર પોતા યોગ્ય રીતે જોડે, અને પછી તે નોટબુકમાં કાઢેલા મુદ્દા મુજબ નિર્બંધ લખે તેમાં તેની પોતાની ભાષા તથા વિચારની છાપ જોવામાં આવે છે. તેનું વ્યક્તિત્વ તેમાં સ્પષ્ટ જણાઈ આવે છે. વિદ્યાર્થીના હૃદયમાં જે લાગણી કે વિચાર હોય તે તેણે

હિન્દુ પ્રકારનો રસ ઉત્પન્ન થવો જોઈએ એ મુખ્ય બાબત છે. કવિતાથી બાળકની રસવૃત્તિ પોષાય છે અને તેનું જીવન રસમય બને છે, એ હવે સદૃજ સમજી શકાશે. કવિતાના અભ્યાસમાં તેનો આનંદ માણવો એ મુખ્ય હેતુ હોવો જોઈએ. આવા રસપાન સાથે કવિના સંદેશાનું જ્ઞાન તેને લાગણીદ્વારા થવું જોઈએ. વળી કવિતાના અભ્યાસથી સૌંદર્યની લાગણી કેળવાય છે. કાવ્યમાં પણ ઘણા પ્રસંગે સૃષ્ટિલીલાનાં અથવા ધર્મનાં બનાવનાં સુંદર વર્ણન કરેલા હોય છે. ‘ઈશ્વરનો મહિમાય ગ્રીષ્મમાં લીધો નીરખી.’ ‘સુંદર સરિતા જુઓ લરેલી નિર્મળ નીરે,’ ‘મધુર દોમળ આંદની શી ખીલે તરુવરો સૌ અમૃતને ગ્રીક્ષે’, આવાં ગીત એટલા સાથે ગાંધાથી બાળકને ઘણો આનંદ થાય છે. તે વાંચવાથી આપણી લાગણી કેળવાય છે અને જે વિષયની કવિતા હોય તે ઉપર આપણો ભાવ, ઉત્પન્ન થાય છે. દયા, વીરતા, સ્વદેશપ્રીતિ વગેરે ભાવનાં વર્ણન વાંચવાથી તેવી જાપ આપણા મગજ ઉપર પડે છે.

x x x x

ઘણી વખત મુસાફરીના રૂપમાં બૂગોળના પાઠ લેવાથી બાળકને તે વધારે ગમે છે. જે શિક્ષક પાસે ગુજરાતના જુદા જુદા નકશાવાળો એટલાસ હોય તો તેમાંથી, નહિતો બાળક પાસે વર્ગના નકશામાંથી સ્થળો શોધાવીને જે જગાએથી મુસાફરી શરૂ કરવાની હોય તે પ્રથમ કઢાવવું. પછી જ્યાં જવાનું હોય તે જગા શોધવા કહેવું. હવે શિક્ષકે નડિઆદથી વડોદરાની સંકર કરવાનું નક્કી કર્યું હોય તે તેમને કહેવું. આ બંને સ્થળને લગતી જાણવાલાયક હકીકત સંબંધી તેમને સવાલ પૂછવા અને પછી નવી બાબત બાળકને કહેવી. નડિઆદ પછી બોરીઆવી, આણંદ, અડાસ અને વાસદ યઈ ગાડી વડોદરા આવે છે. જે રોશન સંબંધી જાણવા લાયક હકીકત હોય તે કહેવી અને તે સ્થળ નકશામાં પુરીને આગળ જવું. વાસદ છોડ્યા પછી મહી નદી આવે છે તેનું વર્ણન કરવું તથા કેવી રીતે તે ઝાળંગી શકાય છે તે જણાવવું. પૂલનું ચિત્ર શિક્ષકે પાડીઆ ઉપર કાઢી બતાવવું. પછી મુસાફરીનો જે હેતુ વડોદરામાં હોય તે સંબંધી વાતચીત કરવી, અને તેને લગતાં ચિત્રો બતાવવાં. આવું શિક્ષણ રસિક અને ફળદાયી થાય છે.

x x x x

બાળકને તેની આસપાસની કુદરતી રચના તથા કુદરતના જુદા જુદા દેખાવનું પ્રત્યક્ષ જ્ઞાન બરાબર આપવામાં આવતું નથી, તેમજ નકશો શું છે તથા તે કેવી રીતે બને છે એ બાબત તેને સમજાવવામાં આવતી

નથી. કુદરતી રચનાનું અવલોકન કરતી વખતે તેને જમીન ઉચીનીચી જણાય છે તથા તેના જુદા જુદા આકાર પહેલાં હોય છે; પણ નકશામાં તો તેને બધું સપાટ જણાય છે, તેથી તે સુચવાય છે. ખરી રીતે તો નકશામાં મૂકેલાં ચિહ્નો ત્યાં શા માટે મૂકવામાં આવ્યાં છે તે બાબતની શિક્ષકે તેને પહેલેથી સમજાવવા પાડવી જોઈએ. જેવી રીતે બાળક નદી, દ્વીપકલ્પ, ભૂશિર વગેરે સંજ્ઞાઓ શીખતી વખતે પ્રથમ તેનું અવલોકન કરે છે, પછી તેનો માટીનો નમુનો બતાવે છે અને છેવટે તેનો આકાર પાટીઆ પર દાઢી બતાવે છે, તેવી રીતે તેની શાળાની આસપાસની સ્થિતિનો નકશો સમજાવવા માટે પ્રથમ વર્ગનો નકશો દાઢી બતાવવો જોઈએ. વર્ગના નકશાના સ્પષ્ટ ખ્યાલ માટે બાળકે તેના આસપાસ કંટલાક પાટ શીખવાની જરૂર છે. પ્રથમ આકાર, સ્થિતિ, ઉચાઈ અને વસ્તુના કદની તથા સ્ટેલની સમજાવવા આપવી જોઈએ; કારણ કે તેમના ઉપર નકશાનો આધાર છે. પછી તેને લીધે બાળક નકશાનો શો અર્થ છે તે અને તેની કેમ જરૂર પડે છે તે બાબત જાણી શકે છે.

x

x

x

x

હાલમાં આપણે ત્યાં કેટલીક શાળામાં વિશેષ વાચનનો મહાવરો કરાવવામાં આવે છે. તેમાં પ્રથમ જરૂરી બાબત પુસ્તકોની પસંદગી છે; કારણ કે યોગ્ય રસભર પુસ્તકો વિદ્યાર્થીને મજે તોજ વાચન વખતે તેના રસમાં કંઈ ક્ષતિ થાય નહિ, અને પાનાં પર પાનાં તે વાંચ્યા કરે. ઘણી વખત વિશેષ વાચન વખતે વિદ્યાર્થીઓ શુષ્ક અને નીરસ ચોપડીઓ વાંચતાં માલમ પડે છે. અમુક વિષયનું પુસ્તક વાંચતી વખતે વિદ્યાર્થીનું ધ્યાન એક બાબત ઉપરથી બીજી બાબત ઉપર સરળતાથી ચાલ્યા કરે, અને આગળ શું આવે છે એ જાણવાને તેને હિતકંઠા થાય, તોજ વિશેષ વાચનનો હેતુ ફળીભૂત થાય છે. પાંચપુસ્તકનું વાચન ઘણી ત્રીજીવટથી કરવામાં આવે છે, પણ વિશેષ વાચનમાં તો વિદ્યાર્થીને રસ પડે એવી જેમ અને તેમ વાચવાની વધારે બાબતો મજે તેવાં પુસ્તકની જરૂર છે. નીચલાં ધોરણોમાં અદ્ભુત કે કલ્પિત વાર્તાવાળાં પુસ્તકો પસંદ કરવાં. તેનો અંતર્ભૂત રહેલો બોધ નીતિની વિરુદ્ધ હોવો જોઈએ નહિ, એ બાબત ધ્યાનમાં રાખવી. દા. કાચળા અને વીંછીની વાર્તામાં વેરની વસ્તુલાતને બોધ બતાવ્યો છે. તેમજ વિદ્યાર્થીના મનોવિકાસને ઉશ્કેરે એવાં પુસ્તક તેના હાથમાં મૂકવાં જોઈએ નહિ. વળી પુસ્તકો બહુ લાંબાં વર્ણનવાળાં હોવાં જોઈએ. થોડા વખતમાં અમુક વાર્તા વંચાઈ જાય એવી જાતની

ચોપડીઓ પસંદ કરવી જોઈએ. તેમાંની લાખા બાળકના માનસને અતુ-
ટ્ટળ હોવી જોઈએ, એટલે તે સાદી હોવી જોઈએ અને વાક્યો હુંકાં હોવાં
જોઈએ નહિ. પુસ્તકોની લાખા શુદ્ધ અને સુરળ તેમજ ઉત્તરેતર ક્રમમાં
સંરક્ષારી હોવી જોઈએ. ઉપલા ધોરણ માટે સાહસ, પરાક્રમના તૃતાંત-
વાળાં તેમજ નવલકથાનાં, પ્રવાસના, ઇવનચરિત્રનાં તથા સંવાદનાં તેમજ
દીર્ઘ ઉશ્કેરનાર બનાવનાં પુસ્તકો ‘પસંદ કરવાં જોઈએ. છેક ઉપલા
ધોરણમાં સુરળ બાપામાં લખેલાં નાના નાનાં નાટકો વિદ્યાર્થીને વાંચવા
આપવાં જોઈએ.

કવિશ્રી ન્હાનાલાલભાઈને

(મુરતાની વાડીના મીઠા મોરલા—એ રાગ)

રિનગ્ધ હૃદયના ભાવ અનેરા, શુભ છે,
અણમુલ છે કંઈ પરિમલ પ્રેમમુપુષ્પની
દેયું ભર્યું ત્યાં શા ઉદ્ગારો કાઢવા ?
પિતૃએ રેલાવી સરિતા કાવ્યની
આપે તો રેલાવ્યા સાગર કુમ્ભ જે,
અંતરનાં ધન અંધાગને કાઢીયા
પ્રદિપ કીધી નિર્મળ જ્યોત અપૂર્વજો—રિનગ્ધ.
વેણનાં ‘કલનાદે કૃષ્ણજીએ કીધાં
ગોપીજન ઘેસાં ને ગોકુળ ગામજો,
વ્યવસાપી છવનના મોઘા કાળમાં
ભારતને આપે તો કીધ રણીઆતજો—રિનગ્ધ.
રાસ આપના વિમળ રસે રંગાયલા
રંગે છે સહ મુંદરીઓનાં ચિત્તજો
અમૃત સમ અમી રસે અંતરના પટે
પીતાં ઉડતા દર્પતણા પોશરજો—રિનગ્ધ.
કીર્તિ જોતાં મુંદરી પુલકિત થઈ જતી
માતાના લાડીલા, ભાવિક બાળ દો !
સદસધા વધજો તમ કીર્તિ ઉત્તલી
પ્રસારજો સર્વત્ર પરાત્ર પ્રકુલજો—રિનગ્ધ

વિષય ધીજો. ગુજરાતી:—પાઠ્યપુસ્તક. કન્યા વાચનમાળા પુસ્તક ધીજું. માર્ક ૩૪

ગદ્યપાઠ:—૧ થી ૪૩ સુધી.

પદ્યપાઠ:—૭, ૧૮, ૨૧, ૨૫ અને ૩૫. માર્ક ૩૩

રાસતરંગિણી:—આણં, પનઘટ, મધમાખ, અમાસ અને વાદળી.

વ્યાકરણ:—નામ, સર્વનામ, વિશેષણ, ક્રિયાપદ અને અવ્યયના મુખ્ય પ્રકાર. સાદું પદચ્છેદ અને સાદાં વાક્યોનું રચકરણ. માર્ક ૩૩

વિષય ત્રીજો. લાપાલેખન:—અ વાચન પાઠોમાં આવતી તથા ઇતિહાસને લગતી વાતો લખાવવી. પત્રો લખવાની જુદી જુદી તરેહ બતાવવી. ઐતિહાસિક પ્રસંગોનું વર્ણન તથા સ્થળ વર્ણન કરાવવું. માર્ક ૫૦

બ. અ વિભાગમાં કરાવેલા લેખનનાં સિદ્ધ થયેલાં મનોમતો સુંદર અક્ષરે લખાવવાં. માર્ક ૨૫

ક. શ્રુતલેખન માર્ક ૨૫

વિષય ચોથો. ઇતિહાસ—પાઠ્યપુસ્તક બારોડા કૃત હિંદનો ઇતિહાસ. મહામદ પેગંબરથી શરૂ કરી ઔરંગઝેબ સુધીનો મુસલમાની સમયનો. માર્ક ૫૦

ભૂગોળ—પાઠ્યપુસ્તક, ભૂગોળ પાઠમાળા પુસ્તક ત્રીજું. (અંગ્રાણી અને આચાર્યકૃત) હિંદુસ્તાન પુરો. માર્ક ૫૦

વિષય પાંચમો. વિજ્ઞાન—પાઠ્યપુસ્તક ગૃહદીપિકા પુસ્તક પહેલું પુરું. માર્ક ૫૦

ક ચિત્રકામ. કુદરતી નમુના—કરેણ, જાંસુડી, બારમાસી, ગુલાબ અને જામુસનું પાંદ અને ડાળખી; બારમાસી અને કરેણનું ફૂલ. કેરી, દાડમ અને ધ્રીસોડું.

વસ્તુચિત્ર—ડોલ, લોટા, કુંબો, હાંડો, માટલી, કેરું, ગરણી સાથે શીશો, પ્યાલો, તપેલું, કપ-રકાબી અને બરણી.

દિઝાર્થનો—ચોરસ, ત્રિકોણ, રેખાસ, ગોળ અને અર્ધગોળની જુદી જુદી દિઝાર્થનો કરાવવી. માર્ક ૫૦

વિષય છઠો. સિવલ્યુ. ફરજિયાત—ઝસહુ, ગલેમી બનની,
ધાધરી, ગાળ, ઓટણ બપીઓ યોગદું દેતાં શિખવવું.
મરજિયાત—દોરા કાઢીને રમાલ, મોલકું, બનનાં મોળાં માર્ક ૧૦૦

જાહેરખબર

હંટર ટ્રેનિંગ કોલેજ ફોર મેન—પ્રાવેશિક પરીક્ષા

સને ૧૯૩૪

૧. આથી જાહેર કરવામાં આવે છે કે હંટર ટ્રેનિંગ કોલેજ ફોર-
મેનની ચાલુ સાલની પ્રાવેશિક પરીક્ષા તા. ૧૭ મી ઓગસ્ટ સને ૧૯૩૪ ને
શુક્રવારે ૧૧-૦ વાગે આ કોલેજના મકાનમાં શરૂ થશે.

૨. નીચેની કલમ ૩ થીમાં જણાવેલી કોઈપણ પરીક્ષા પાસ થએલો
ઉમેદવાર કોલેજની પ્રાવેશિક પરીક્ષા આપી શકશે, પરંતુ ૧૬ વર્ષથી ઓછી
ઉંમરના તથા ૨૨ વર્ષથી વધારે ઉંમરના ઉમેદવારો કોલેજમાં સામાન્ય
રીતે દાખલ થઈ શકશે નહિ. પરંતુ વે. ઇ. ૨ટે. એન્જિનિસની કોઈપણ
સેટની કે એન્જિનિસની કોઈપણ શાળામાં ઓછામાં ઓછાં છેલ્લાં બે વર્ષથી
કામ કરતો શિક્ષક ૩૦ વર્ષની ઉંમર સુધી કોલેજમાં દાખલ થઈ શકશે.

૩. દરેક ઉમેદવારની અભ્યાસ મંજૂરી લાયકાત ઓછામાં ઓછી
નીચેમાંથી એક બેઠશે.—

(ક) સરકારી કેળવણી ખાતાએ નિયત કર્યા મુજબ સાતમું ધોરણ પાસ.

(સ્) પર્નાક્યુલર ક્ષમણ પાસ.

(ગ) સરકારે મંજૂર કરેલી કોઈપણ શાળામાં અંગ્રેજી ધોરણ ચોથું પાસ.

૪. ઉપરની કલમ ૩ થી પ્રમાણેની લાયકાતવાળા ઉમેદવારે મુકરર
કરેલા ફોર્મમાં પોતાની અરજ તા. ૧ લી જુલાઈ ૧૯૩૪ થી તા. ૩૨
મી જુલાઈ ૧૯૩૪ સુધીમાંજ આ ઓફિસે મળી જાય તેવી રીતે
મોકલી આપવી તથા આ અરજની સાથે ઉમેદવારે જે શાળામાંથી કલમ
૩ થી પ્રમાણેની પરીક્ષા પાસ કરી હોય તેના મુખ્ય શિક્ષકનું મુકરર કરેલા
નમૂના પ્રમાણેનું સર્ટિફિકેટ ભરાવી મોકલવું.

૫. (ક) અપૂર્ણ અથવા અનિયમિત રીતે પુરેલાં અને વખતસર
નાહિ પહોંચેલા સર્ટિફિકેટ તથા અરજઓ કોઈપણ સંજોગમાં
સ્વીકારવામાં આવશે નહિ.

(સ્) દરેક ઉમેદવાર માટે જુદી અરજ તથા જુદું સર્ટિફિકેટ બેઠશે.

૬. પરીક્ષા માટે કંઈ દાખલ થી લેવામાં આવશે નહિ, પણ રોશનરી વગેરે ખર્ચના માટે આ ઓફિસ વખતોવખત નક્કી કરે તે રકમ ઉમેદવાર ખાસેથી પરીક્ષા શરૂ થયા પહેલાં લેવામાં આવશે.

૭. મુંબઈ સરકારના કેળવણીખાતા તરફથી સને ૧૯૧૩ માં પ્રસિદ્ધ થએલા ગુજરાતી સાતમા ધોરણના અભ્યાસક્રમ મુજબ પરીક્ષા લેવાશે પણ ગુજરાતી વિષયની પરીક્ષા નીચે મુજબ લેવાશે:—

(ક) લેખી પરીક્ષા	૧. ગુજરાતી સરકારી વાચનગાળા પુસ્તક સાતમાના ૫૦ સામાન્ય જ્ઞાનના પાઠોની લેખી પરીક્ષા.	૫૦
	૨. વ્યાકરણ, વ્યુત્પત્તિ, પિંગળ અને નિબંધ.	૫૦
	૩. અક્ષર.	૨૦

(ઘ) ગોદાની પરીક્ષા. ૩૦

આ પરીક્ષા માટે સાતમી ચોપડીની નીચેની કવિતાઓ મુખપાઠ

તથા અર્થ સાથે લેવાને મુકરર કરેલી છે:—

પાઠ ૩, ૭, ૧૨, ૧૬ (ફક્ત ધર્મ વિષેની), ૩૨.

(ગ) સાયન્સ તથા આરોગ્ય વિજ્ઞાનના વિષયમાં વે. ઇ. રે. એ. ના મહે. એલ્યુ. ઓફિસર સાહેબના સર. નાં. ૭, તા. ૨૬-૬-૨૮ થી સુધારેલા અભ્યાસક્રમ પ્રમાણે પરીક્ષા લેવામાં આવશે (આ અભ્યાસક્રમ “સોરાપૂર શિક્ષક” ના નવેમ્બર સને ૧૯૨૮ ના અંકમાં પ્રગટ કરવામાં આવ્યો છે).

(ઘ) ભૂમિતિનો સુધારેલો અભ્યાસક્રમ એ ૧૯૩૩ ના સોરાપૂર શિક્ષકમાં છપાએલો છે તે મુજબ પરીક્ષા લેવાશે.

૮. છેક નાના કદના, કાનની કે આંખની શક્તિમાં ખામીવાળા, બોબા કે અશુદ્ધ ઉચ્ચારવાળા તથા દાક્તરી પરીક્ષામાં નાપાસ થએલા ઉમેદવારને કોલેજમાં દાખલ કરવામાં નહિ આવે.

૯. હાંટર ટ્રેનિંગ કોલેજમાં અત્યાર સુધી એક પ્રાવેશિક વર્ગ જુન આખરથી ખોલવામાં આવેલો તેની હવે જરૂર ન હોવાથી આ વર્ષથી બંધ કરવામાં આવ્યો છે.

હાંટર ટ્રેનિંગ કોલેજ ફોર મેન,

રાજકોટ તા. ૨૧-૪-૩૪.

મૂ. ચ. પટેલ

પ્રિન્સિપાલ.

હંટર ટ્રેનિંગ કોલેજ ફોર મેનની પ્રાવેશિક પરીક્ષા.

ઉમેદવારની અરજીનો નમુનો

(આ અરજી પોતાના હાથદસ્તની ભેઠ એ)

મહેરબાન હંટર ટ્રેનિંગ કોલેજના પ્રિન્સિપાલ સાહેબ,

મુ. રાજકોટ.

વિનંતિ એ છે જે રાજકોટ મુકામે યનારી આવતી પ્રાવેશિક પરીક્ષામાં બેસવાની મને પરવાનગી આપવા મહેરબાની કરશો.

આ સાથે મારું સર્ટિફિકેટ રજુ રાખું છે.

તા. આપનો આગ્રહિત સેવક

(સહી, નામ, આપનું નામ તથા અટક)

પુરૂં શિરનામું:—

બ. નાં.

(સર્ટિફિકેટનો નમુનો)

મારે તાલુકે પ્રાંત ની સ્કૂલે હંટર ટ્રેનિંગ કોલેજ ફોર મેનની સને ૧૯૩૪ ની સાલની પ્રાવેશિક પરીક્ષા આપવા ઇચ્છતા ઉમેદવારને આપેલ સર્ટિફિકેટ રવાના તારીખ.

ક્રમ.	પરવાસન પ્રમાણે જન્મ તારીખ.	તારીખ ૧-૧૨-૩૪ મુધીની ઉંમર.	મૂળ વર્તન કે જન્મભૂમિ.	ઉમેદવાર ક્યા સ્ટેડ, કઈ.એ. જન્મિ કે ક્યા બિલ્ડિંગમાંથી પરીક્ષા આપવા આવે છે.	કઈ પરીક્ષામાં પાસ છે. (ક. ૩)	કઈ સાળામાંથી છેલ્લી પરીક્ષા પાસ કરી છે.	શિક્ષક છે કે વિદ્યાર્થી ? શિક્ષક હોય તો ક્યા કેટલા વખતથી ?	આવનસગત વિશે આભિપ્રાય.	પ્રાર્થના આરંભાય તો તે કઈ છે.	રિ.મા
૨	૩	૪	૫	૬	૭	૮	૯	૧૦	૧૧	૧૨

સરકારી જાહેરખબર

મહેસાણા ડિસ્ટ્રિક્ટર ઓફ પબ્લિક ઇન્સ્ટ્રક્શન યુના, મુંબઈના તા. ૪-૫-૩૪ ના હુકમ નં. ૨૪-ડીમાં જણાવેલી સૂચનાનુસાર સ્ત્રીઓ માટેની વર્ગીકૃત ગેરિંગ ઇન્સ્ટ્રક્શન માટે સર્ટિફિકેટ પરીક્ષાના અભ્યાસ-ક્રમના ત્રીજા વિષય-ગણિતમાં નીચે પ્રમાણે સુધારો કરવામાં આવ્યો છે:-

પરીક્ષાનો વિષય	લેખી પરીક્ષા			મુખ્યપરીક્ષા અથવા વહેવાર પરીક્ષા		
	પહેલું વર્ગ (ગ્રેડ I)	બીજું વર્ગ (ગ્રેડ II)	ત્રીજું વર્ગ (ગ્રેડ III)	પહેલું વર્ગ (ગ્રેડ I)	બીજું વર્ગ (ગ્રેડ II)	ત્રીજું વર્ગ (ગ્રેડ III)
૩. ગણિત (૩૬૦ કલાક) (અ) અંકગણિત શૃંગનામાં સહિત (૩ કલાક) (બ) મુખ્યગણિત (૧૫ મિનિટ)	૧૨૫	૧૨૫	૧૨૫	૨૫	૨૫	૨૫

(અ) પેટાવિષય માટેના ૧૨૫ માર્કમાંથી ૧૦૦ માર્ક અંકગણિત અને ૨૫ માર્ક શૃંગનામાં માટે રાખવા.

માર્કની આ નવી વહેંચણી સને ૧૯૩૫ થી એટલે કે જુનિયર અને સર્ટિફિકેટ માટેની આવતી સાલની પરીક્ષા વખતે અમલમાં ચૂકવી.

(સહી) એન. એ. કાદરી

ફોર એન્ડુ. ઇન્સ. ઉ. ભા.

(મે. એન્ડુ. ઇન્સપેક્ટર સાહેબના તા. ૧૯ મી મે, ૧૯૩૪ ના હુકમ નંબર ૧૮૧૯ માં કરેલી સૂચનાનુસાર)

શુદ્ધિપત્રક.

“એપ્રિલ ૧૯૩૪ ના અંકમાં ૧૯૧ મે પાને છપાએલા પુસ્તકોના લીસ્ટમાં પુસ્તક નં. ૯” નવીન બાળનોમું ” ના કર્તા તરીકે મિ. કે. પી. મહેતા ને બદલે મિ. કે. પી. મહેતા અને એસ. ડી. દવે એમ વાંચવું.

(અધ્યક્ષમાં સહી) એન. એ. કાદરી

ફોર એન્ડુ. ઇન્સ. ઉ. ભા.

૫૬૬

પાદ્યપુસ્તક, ઇત્યામ અને લાયબેરી માટે સરકારી ખાતા તરફથી મંજૂર થયેલાં પુસ્તકોની યાદી

ક્ર.સં.	પુસ્તકનું નામ	અન્ય ક્રમાંક	પ્રગટ કરનાર (વિકાસ) સંસ્થા	નકલ દીઠ કિંમત રૂ. આ. પા.	ક્યાંથી મેળવવામાં આવી છે	શિખાર
૧	૧. પંડિત અંગીરસ આપણી પુસ્તી (સને ૧૯૩૩ ની પહેલી આવૃત્તિ)	મિ. એમ. એચ. ગોકર્ણી	મિ. એમ. એચ. ગોકર્ણી, દેડમારતર, પી. આર. ડી. સી., અમદાવાદ	૧-૨-૦	પાદ્યપુસ્તક	પ્રાયશઃ અને માધ્યમિક અને ટ્રેનિંગ કોલેજો માટે.
૨	૨. પટેલનું વ્યાકરણ પ્રયોગ મામ અને (સને ૧૯૩૩ ની પહેલી આવૃત્તિ)	મિ. એસ. ડી. પટેલ અને મિ. એન. વી. પટેલ	મિ. એન. વી. પટેલ, નડિયાદ	૦-૭-૦	"	"
૩	૩. શ્રીમદ્ ભગવદ્ગીતા ભાગ ૧ અને ૨ (પહેલી આવૃત્તિ)	મિ. એમ. ડી. એમ. દોશી	મિ. એમ. ડી. એમ. દોશી, મેસર્સ મંગલદાસ એન્ડ સન્સ, સુરત	૦-૬-૦	"	માધ્યમિક અને ટ્રેનિંગ માટે.
૪	૪. સ્વામિનિયમ પુસ્તક ૧ (સને ૧૯૩૩ ની આવૃત્તિ)	મિ. આર્. પી. ખાન-મિ. આર. પી. ખાન	મિ. આર્. પી. ખાન-મિ. આર. પી. ખાન, હાલિયાલ ડી. સાર્વજનિક હાઈસ્કૂલ સુરત	૦-૧૦-૦	"	"
૫	૫. પટેલ અંગીરસ પુસ્તક ૧ (સને ૧૯૩૩ ની આવૃત્તિ)	મિ. એન. વી. પટેલ	મિ. એન. વી. પટેલ, મેસર્સ મંગલદાસ એન્ડ સન્સ, સુરત	૦-૬-૦	"	"
૬	૬. પટેલ અંગીરસ પુસ્તક ૨ (સને ૧૯૩૩ ની આવૃત્તિ)	મિ. એન. વી. પટેલ	મિ. એન. વી. પટેલ, મેસર્સ મંગલદાસ એન્ડ સન્સ, સુરત	૦-૬-૦	"	"
૭	૭. પટેલ અંગીરસ પુસ્તક ૩ (સને ૧૯૩૩ ની આવૃત્તિ)	મિ. એન. વી. પટેલ	મિ. એન. વી. પટેલ, મેસર્સ મંગલદાસ એન્ડ સન્સ, સુરત	૦-૬-૦	"	"

[illegible]

૩૦ શોરડી વિભૂતિઓ (પહેલી ત્રિ, મનુભાઈ જ્ઞેયાણી આયત્તિ)	નવયુગ અમદાવાદ.	- ૩૦ જા, ૦-૧૦-૦-૦ (કાગળનું પુંકું)	ધેનામ અને લાયજેરી માટે.	પ્રાથમિક રફલો અને ટ્રેનિંગ કોલેજને માટે.
૩૧ કંઈક મહામદ પથગંધાર ત્રિ, આઈ. જી. યવજીર સાહેબ (સને ૧૯૩૨ ની પહેલી આયત્તિ)	"	૦-૧૨-૦-૦ (કુગળનું પુંકું)	"	"
૩૨ રેલીમ તિની (પહેલી આયત્તિ) ત્રિ, ચન્દ્રચેલી	"	૦-૧૨-૦-૦ (કાગળનું પુંકું)	"	"
૩૩ નવવિધાન (સને ૧૯૩૨ ની ત્રિ, કસનસિંહ ચાવડા પહેલી આયત્તિ)	નવયુગ અમદાવાદ	૧-૦-૦-૦ (કુગળનું પુંકું)	ધનામ અને લાયજેરી માટે	પ્રાથમિક રફલો અને ટ્રેનિંગ કો- લેજને માટે.
૩૪ યદનતિ (પહેલી આયત્તિ) ત્રિ, જમ. આઈ. દવે	"	૦-૧૨-૦-૦ (કાગળનું પુંકું)	"	છાત્રીઓની પ્રા- થમિક રફલો અ- ને સ્ત્રીઓની ટ્રેનિ- ંગ કોલેજને માટે.
૩૫ યદનશિશુ (પહેલી આયત્તિ)	"	૧-૦-૦-૦ (કુગળનું પુંકું)	લાયજેરી માટે	"
૩૬ પટેલદત નવેશ દેશાદિસાથ ત્રિ, જમ. કે. પટેલ	મિ. મોતીલાલ ખુસાલભાઈ પટેલ સુપરવાઈઝર, ડિ. લો. જો. ખેડા, નડિયાદ	૧-૦-૦-૦ (કાગળનું પુંકું)		પ્રાથમિક રફલો માટે.

૩૭ બાળશ્રુતિ અને નાસુ મિ. ડી. ડી. લોમ્બાર્ડી. ડાબાભાઈ ડી. લોમ્બાર્ડી. (સને ૧૯૩૩ની આયત્તિ)	૦-૨-૦-૦	ડીયર્સ લાયબ્રેરી માટે
૩૮ પ્રેમભક્તિ શિક્ષણમાળા મિ. એન. ડી. કચી વ્યવહાર સુવિધાથી વ્યાકરણ	૦-૨-૦-૦	લાયબ્રેરી માટે

ટીકા:—યુગ્મરાત સાળાપનના ફેબ્રુઆરિ ૧૯૩૪ના પૃષ્ઠ ૧૦૪ ઉપર “સરળ બાળ અંકગણિત (ધિરણુ યથા માટે) એમ બાપું છે તો તે સુધારીને “સરળ બાળ અંકગણિત (ધિરણુ યથા સુધી) અને ૧૯૩૩ની આઠમી આયત્તિ વાંચવું.”

(અગ્રેજમાં સહી) એન. એ. કાદરી
ફોર એલ્યુ. ઇન્સ. ઉ. ભા.

(ઉ. ભા. ના. ગે. એલ્યુ. ઇન્સ. સાહેબના તા. ૧૨-૫-૧૯૩૪ ના પત્ર નં. ૧૫૭૪ માં કરેલી સૂચનાનુસાર)

જાહેરખબરના નવા ભાગ

આશી સરેને ખબર આપવામાં આવે છે કે સને ૧૯૩૦ના અનુચારિની અહેરખબરના ભાગમાં થયેલો ફરી તે નીચે મુજબ રાખવામાં આવ્યા છે.

મુદત	એક પાન	અઠાસુ પાન	પા પાન
આખું વર્ષ	૨. ૬૦	૨. ૬૦	૨. ૪૦
૬ માસ	૨. ૪૦	૨. ૩૦	૨. ૩૦
ત્રણ માસ	૨. ૨૫	૨. ૨૦	૨. ૧૫
એક માસ	૨. ૧૨	૨. ૧૦	૨. ૭

બહિરખખર

નવરોજીય પેસ્તનજી વકીલ સ્કોલરશિપ માટેની પરીક્ષા

૧ અમદાવાદ શહેર અને તેની આલુઆલુ આવેલી સરકારે સ્વીકારેલી કોઈપણ શાળામાં અભ્યાસ કરતી હિંદી છોકરીઓને નવરોજીય પેસ્તનજી વકીલની ચાર સ્કોલરશિપ આપવાને માટે સ્પર્ધાની પરીક્ષા તા. ૧૬ મી ઓગસ્ટ સને ૧૯૩૪ ને દિવસે અને તે પછીના દિવસોએ અગીઆરથી પાંચ સુધી અમદાવાદમાં મહાલક્ષ્મી ટ્રેનિંગ કોલેજના ગકાનમાં લેવામાં આવશે.

૨ આ પરીક્ષા મે. ઉત્તર વિભાગના એગ્રીકેશનલ ઇન્સપેક્ટર સાહેબ લેશે. આ પરીક્ષામાં બેસવાની અરજી મે. ઉત્તર વિભાગના એગ્રીકેશનલ ઇન્સપેક્ટર સાહેબ અમદાવાદ એ શિરનામે કરવી.

તા. ૧૬ મી જુલાઈ સને ૧૯૩૪ ને દિવસે અથવા તે પહેલાં પહેલે એવી રીતે અરજી મોકલી આપવી. તે દિવસ પછી એકપણ અરજી સ્વીકારવામાં આવશે નહિ.

૩ આ પરીક્ષામાં બેસવા ઇચ્છનાર ઉમેદવારો ફેટલી ઉમરના હોવા જોઈએ, પરીક્ષા ક્યા ક્યા વિષયોમાં લેવામાં આવશે, સ્કોલરશિપો ફેટલી કિંમતની છે અને ફેટલો વખત ચાલશે વગેરે બાબતની માહિતી આ પરીક્ષાના નિયમો ઉપરથી માલુમ પડશે.

સ્કુલમોડ ઓફિસ,
અમદાવાદ મ્યુનિસિપાલિટી,
તા. ૧૬-૬-૧૯૩૪.

(સહી) બાળવંતરાય પ્ર. ઠાકોર
પ્રમુખ,
અમદાવાદ મ્યુનિસિપાલિટી.

ઇનામપત્રક

રાજપીપળા સ્ટેટ.

જામખોઇ	પ્રીતવાડના મહંત વગતપુરીએ	૧૫-૦-૦	વિદ્યાર્થીઓને જમાડ્યા.
રાજપીપળા	સ્કુલ કમિટિના એમ્બર શેઠ	૨-૬-૦	વિદ્યાર્થીઓને પુસ્તકો તથા
	ઇનામતકુસેન કમરદીને.		સ્કોટો વહેંચી.
માંગરોળ	પંડ્યા મનુભાઈ તોલાશંકર	૩-૦-૦	બાળાઓને પિત્તળની
	પોતાના પુત્રની જન્મગાંઠ		વાડકીઓ વહેંચી.
	પ્રસંગે		
કરિપુરા	ઉચ્છવના પંચોળી બીઆલાઇ	૧૦-૦-૦	વિદ્યાર્થીઓને જમાડ્યા.
	ભગવાનદાસે		
	મે. ઠાકોર સાહેબ તરફથી	૧૫-૪-૦	તથા પિત્તળના
	અં. સ. ઠાકોરની સુમાન્યાઓ		આવા રકાબી વહેંચ્યા.

ધારાધી	સ્કૂલ કમિટિનામેમ્બર હાકોર પીલુદરીયા ઉમેદભાઈ દુસાભાઈએ	૨-૮-૦	સાકર વહેંચી.
જાણસ	અ. સો. હીરાગૌરી મગનલાલ ધ્રુવે ગરબા માતારી આગાઓને	૩-૦-૦ ૦-૦-૦	સાંચલના કકડા વહેંચ્યા તથા પતાસા વહેંચ્યા.
	અ. સો. કંચનયા લક્ષ્મી-પ્રસાદ મહેતાએ	૨-૦-૦	પતાસાં વહેંચ્યાં.
	પટેલ વાઘજીભાઈ માધવભાઈએ એમના પિતાશ્રીના મરણ કીયા પ્રસંગે	૩૫-૦-૦	આગાઓને જમાડી.
	ભાવડીના પટેલ અંબાલાલ ભાઈલાલભાઈએ પોતાના લગ્ન પ્રસંગે	૫૦-૦-૦	આગાઓને પિતાજીના ડાખડા નં. ૧૧૮ વહેંચ્યા.
રાજપીપળા	મે. દિવાન માહેબના અ. સો. ધર્મપતિ શ્રીમતી તહેમીના શ્રીરાજશા કોઠાવાલાએ	૧૦-૦-૦	આગાઓને પતાસા વહેંચ્યાં.

મહિકાંઠા એજન્સિ

તાણા	મંદીરના મહારાજશ્રી કમળદાસજીએ સ્કૂલના નવા મકાનનું પારવું કર્યું તે પ્રસંગે	૪-૪-૦	વિદ્યાર્થીઓને જમાડયા તથા પેન તથા ચોપડીઓ વહેંચી.
જુગસથ	સ્કૂલકમિટીના મેમ્બરોએ ડાભા તાલુકાના હાકોરસાહેબશ્રીએ	૨-૦-૦ ૦-૦-૦	મિદાઈ વહેંચી. વિદ્યાર્થીને પિતાજીના ચલા
સિયાવાડા	પા. આદરભાઈ દેસાઈભાઈ સ્કૂલકમિટીના મેમ્બર પાટીદાર તરફથી	૨-૦-૦ ૧૫-૦-૦	તથા મિદાઈ વહેંચી. ધડિઆળ ભેટ આપ્યું.
	પા. આદરભાઈ દેસાઈભાઈએ	૧૦-૦-૦	વિદ્યાર્થીઓને જમાડયા.
	પટેલ કોલાભાઈ બહેચરદાસે	૩-૪-૦	મુંબઈ છલાકનો નકશો ભેટ આપ્યો.
ઝેર	પોલિસપટેલ હેડેસંગ વળેમંજે શાહ નયધર્મદેવેયદે પોતાના પુત્ર જસવતલાલને નિશાળે એસાડયો તે પ્રસંગે	૨-૦-૦ ૧-૦-૦ ૨-૦-૦ ૩-૦-૦	સાકર વહેંચી. કાગળ તથા પેન્સિલો તથા પતામા - વહેંચ્યા તથા સ્કૂલના ફંડમાં આપ્યા.
	શાહ જીવણલાલ પુરસોતમે પોતાના પુત્ર ધન્વંદનને નિશાળે એસાડયો તે પ્રસંગે	૧-૦-૦ ૨-૦-૦ ૩-૦-૦	કાગળ તથા પેન્સિલો તથા મિદાઈ વહેંચી તથા સ્કૂલના ફંડમાં આપ્યા.

ઝર	શાહ મગનલાલ હરજીવન સુ- હૃદવાલા તરફથી પોતાના પુત્ર ગુમનને નિશાળે બેસા- ડ્યો તે પ્રસંગે	૧—૦—૦ ૩—૦—૦ ૧૦—૦—૦ ૨૦—૦—૦	કાગળ પેન્સિલો તથા મિદાર્થ વહેંચી તથા ફિક્કટફંડમાં આપ્યા તથા વિદ્યાર્થી માટે પાટલી- ઓ નં. ૨ આપી.
ધોડાસર	મે. હાકારસાહેબ ફતેસિહજી આર તરફથી મિ. જોગીલાલ મગનલાલ શાહ મે. હાકારસાહેબ ફતેસિહજીએ મે. કદવાલના મેનેજરસાહેબના પુત્રને નિશાળે બેસાડ્યો તે પ્રસંગે તીરમાલીના માસ્તર બુદ્ધિસા- ગર મલુક્યદે શાહ કાળીદાસ હરિભાઈએ કદવાલનાં હકરાણીસાહેબે	૫૦—૦—૦ ૫૦—૦—૦ ૨૫—૦—૦ ૪૨—૦—૦ ૪૨—૦—૦ ૬૦—૦—૦	ખંતે રકૂલોના વિદ્યાર્થી- ઓને જમાડ્યા. તથા એક પાટલી બેસવા માટે આપી. મિદાર્થ વહેંચી. ખંતે રકૂલો જમાડી તથા ૩. ૨) રકૂલફંડમાં આપ્યા તથા ૩. ૨, રકૂલફંડમાં આપ્યા. ખંતે રકૂલો જમાડી તથા છોકરાઓ માટે એચ લાવવા ફંડમાં ૩. ૧૦) આપ્યા અને કન્યાશા- ળામાં ધડિઆળ આપવા કહ્યું છે.
બારમુવાડ	હા. ગણાજી હીરાજી તથા હા. ચંદાજી ગગાજી તથા હા. હીરાજી ધીરાજી તથા હા. જેમંગજી ભાધીજી તથા હા. બેચરજી બાવાજી તથા હા. જોગાજી જીતાજી તથા હા. કેશરીસીંહજી ભા- રજી તથા હા. ભુલાજી ફકીરજીએ મળી	૧૧—૮—૦	ધડિઆળ ભેટ આપ્યું.
પેથાપુર	મહુમ શેઠ જોગીલાલ કચ- રાદાસના ફંડમાંથી દૂરરી માણેકચંદ ફતેચંદ તથા શેઠ પ્રભુદાસ મોતીચંદ મે. મેને- જર સાહેબના હસ્તે	૪૦—૦—૦	કન્યાશાળામાં સારીઓ તથા રેગનું લુગડું છાનામ તરીકે વહેંચ્યું.
લીહોડા	શાહ છોટાલાલ લાલચંદ કો- ન્સ્ટ્રક્ટરે પટેલ હરિભાઈ મથુરદાસે	૩—૦—૦ ૩—૦—૦	પત્તાસં, દૂધ તથા બાળા- ઓને નોટા વહેંચી. પરજ બાંતે આપ્યા.

લીહોડા	દહેગામના શાહ કાન્તિલાલ	૨-૦-૦	પરખ ખાતે આપ્યા.
	સોમચંદભાઈએ		
	મેલાવિત સમ્બો તરકથી	૧-૮-૦	પરખકંડમાં આપ્યા.
	અલીબાના ખડાપતા ગોર	૩-૦-૦	પુતળખની ખુશાલીમાં
	સાંકળચદે કે. અંબાલાલ		પતાસા વહેંચ્યાં.
	રણછોડદાસ બની		
	છંડવાના દાનવીર શેક મંગ-	૨૧-૦-૦	બાળાઓને રેશમી કંકડા
	બદાસ પાનાચદે		તથા પરખ ખાતે તથા
			કાપડ વાર ૧૬ તથા
			પતાસાં વહેંચ્યાં.
	શાહ દોદરલાલ મગનલાલ તથા	૧-૦-૦	ધડિઆળ રિપેર કરના
	શાહ મયુરદાસ રણછોડદાસે		માટે રોકડો આપ્યો.
	શાહ દામોદરદાસ હરજીવનદાસ	૨-૦-૦	બાળાઓ માટે રંગીન
	તથા શાહ દામોદરદાસ મહુ-		કાડીઆ એક ડહન
	કચંદભાઈએ		આપ્યા.
લીમા	બગીરફર શ્રી ધનરાજીજી ઉ-	૮-૦-૦	વિદ્યાર્થીઓને જમાડ્યા.
	મેદસિલજી ચૌહાણે		
લીહોડા	મીસ્ત્રી ભગવાનલાલ હરિશંકરે	૮-૦-૦	
	શાહ દામોદરદાસ મહુકચંદભાઈ	૬-૦-૦	ગરબા ગાનાર, બાળા-
	પ્રેસિડેન્ટ, મહિકાદા ટયુગ્રો-		
	રિયલ દુપનાએ		
	શાહ જેઠાલાલ હરજીવનદાસ	૬-૦-૦	
	વાઈસ પ્રેસિડેન્ટ મહિકાદા		ઓને કાપડ તથા રે-
	ટયુગ્રોરિયલ દુપનાએ		કંકડ, રકાઉટોને રોકડ
	કોકોર ભુપતાજી લીલાજીએ	૧-૦-૦	ઈનામ આપ્યું તથા
	શેઠ બહુરામ શોભારામે	૨-૮-૦	મિદાઈ વહેંચ્યાં.
	આંબલીઆરા રોટના નામદાર	૨-૦-૦	
	દરબારશ્રી કેસરીમિલજી		
	સાહેબે		
અડખોદરા	મૂલકમિટિના મેમ્બર શેઠજી	૮-૦-૦	ધડિઆળ બેટ આપ્યું.
	નગીનદાસ ડુંગરસીએ		
	બીજા શુદ્ધચૌએ	૩-૦-૦	મિદાઈ વહેંચ્યાં.
લીહોડા	શાહ નાનચંદ ખુંગદાસ દહે	૨-૦-૦	પરખકંડમાં આપ્યા.
	માધિવાળાએ		
	કોકોર ચંદાજી અમુજી	૧-૦-૦	નવા વર્ગ પતાસા વહેંચ્યા
	કોકોર ભુપતાજી લીલાજી	૦-૮-૦	તથા ગરબા ગાનારી
	કોકોર ખુંગજી રણછોડજી	૦-૮-૦	બાળાઓને તથા શસ
	કોકોર ચતુરજી બાપાજી	૦-૮-૦	ખેલનાર રકાઉટોને રોકડ-
	કોકોર અંદરજી અમુજી, ભુ-	૧-૦-૦	ઈનામ આપ્યું.
	ધરજી અમુજી અને કોકોર		
	માધાજી ડાહ્યાજીએ		

નવાં પુસ્તકો.

મું. ધ. કેળવણીખાતાએ પાઠ્યપુસ્તક તરીકે મંજૂર કર્યું છે.

વ્યાકરણના સહેલા પાઠો

પુસ્તક ૧

વિષય-સાકરતાવ અમૃતલાલ દવે)

બી. એ. એસ. ટી. સી. ટી.

વ્યાકરણો ધણું લખાયાં છે પરંતુ તેમાં વિદ્યાર્થીઓ રસ લઈ શકતાં નથી; પરંતુ આ વ્યાકરણની રચના સરળતા અને સૈદ્ધી એવા મુદ્દર છે કે બાળક ગ્રંથવાચા સિવાય આ કઠિન વિષય સહેલાઈથી ગ્રહણ કરી શકે છે. વિદ્યાર્થીઓનો બોલો સહેલો કરવા ખાતર આ વ્યાકરણ પહેલી તકે દરેક શુદ્ધોમાં લખાવ કરવું જોઈએ.

પુસ્તક ૧ હું ૦-૩-૦

” ૨ જુ ૦-૪-૦

મું. ધ. સરકારી કેળવણીખાતાએ મંજૂર કરેલો

ગુજરાતી એટલાસ

પુષ્કળ ભૂગોળની વ્યાખ્યાઓના

નકશા—

ઐતિહાસિક ચાર નકશા

ઉપરાંત

લઘાઈ પછી ભૌગોલિક ચચોલા

દેશદ્વારો સાથે અને નવી રેલવે

સડકો સાથે આ છેલ્લામાં

છેલ્લો એટલાસ છે.

કિંમત ૦-૧૨-૦

છાકરાઓ માટે.

વર્નાક્યુલર પ્રવેશક

આ પુસ્તકમાં વર્નાક્યુલર શાઈનલ પરીક્ષાના બધા વિષયો વિસ્તારથી અને સરળ પદ્ધતિથી આપેલા છે. આજ સુધીના પ્રશ્નો આવી જાય છે. ખીર્જી જુની દબાવી લખાયેલાં અને અશુદ્ધ પુસ્તકો ખરીદવા કરતાં આ પુસ્તક ખરીદી પરીક્ષા પહેલેજ પૂર્ણ પાસ કરી શકાશે.

કિંમત ૨-૨-૦ કમિશન સારું.
વર્નાક્યુલર પ્રવેશકનો વધારો.
(૧૯૩૦-૩૧ ના પ્રશ્નો) ૦-૪-૦

કન્યાઓ માટે

શાઈનલ શિક્ષિકા

કન્યાઓની શાઈનલ પરીક્ષા માટે સંપૂર્ણ અભ્યાસક્રમને અનુસરી આ એકજ પુસ્તક તૈયાર થયેલું છે. આ પુસ્તકથી દરેકને સંતોષ થયેલો છે. દરેક દરેક વિદ્યાર્થીનીઓએ પરીક્ષા પાસ થવા માટે આ પુસ્તક પહેલી તકે ખરીદવું જરૂરનું છે. તેમાં આજ સુધીના પ્રશ્નો આવી જાય છે.

કિંમત ૧-૧૨-૦

હિંદનો સંપૂર્ણ ઇતિહાસ

પરીક્ષાની બદલાએલી પદ્ધતિ અનુસાર તૈયાર કરવામાં આવેલો છાકરાઓ અને વિદ્યાર્થીનીઓના બધા વર્ગોના પ્રશ્નો સાથે આ ઇતિહાસ તૈયાર થયેલો છે. બંનેએ પાસ થવા માટે આ પુસ્તક પહેલી તકે ખરીદી લેવું ધણું જરૂરનું છે.

કિંમત ૦-૧૧-૦

ગજરાત સાહિત્ય મંદિર: રીચીંગ, અમદાવાદ.

। સુંદર, સસ્તા, કમિક શોખનાવાળાં, વિદ્યાર્થીને ગમતાં, હાતમ પુસ્તકો ।

। ઘણી સંસ્થાઓ પાઠ્યપુસ્તકો તરીકે ચલાવે છે ।

• મુખર્ષી ઇલાકાના સરકારી રૂઝવણીખાતાએ તેમજ પશ્ચિમવિદેશ એજન્સિએ •

પાઠ્યપુસ્તક, હાતમ કે લાઈબ્રેરીયુક તરીકે મંજૂર કર્યાં છે.

* કુમારગણિત ભાગ પહેલો x

[ભૂમિતિ સાથે, ર. ૦-૧-૦]

નવી ૮મી આવૃત્તિ

નવા અભ્યાસક્રમને અનુરૂપ ભૂમિતિ
તેમજ બીજા વધારા સાથેનું. બાળકોને
અતિશય ગમ્યું છે ।

* કન્યાગણિત ભાગ બીજો x

[ભૂમિતિ સાથે, ર. ૦-૧-૦-૦

નવી પાંચમી આવૃત્તિ

મોથા ધોરણથી કોલેજ સુધીની
બાળકો માટે. વ. રૂ. પરીક્ષાના પ્રશ્નો
સાથેનું બાળકોને અતિશય ગમ્યું છે ।

* કુમારગણિત ભાગ પહેલો સ x

[નવા અભ્યાસક્રમ પ્રમાણે સુધારેલી ચોથી આવૃત્તિ, ભૂમિતિ સાથે, ર. ૦-૧-૦]

[ત્રીજા ધોરણ સુધીના છાત્રો તથા છાત્રીઓ બંને માટે ઉપયોગી]

નવા અભ્યાસક્રમ પ્રમાણે ધોરણવાર ગણિતો

* અનડાગણિત ધોરણ બીજું x [કુમારગણિત ધોરણ બીજું] ર. ૦-૪-૦

[ભૂમિતિ સાથે, બી. આ., છાત્રો તથા છાત્રીઓ બંને માટે ઉપયોગી]

* અનડાગણિત ધોરણ ત્રીજું x [કુમારગણિત ધોરણ ત્રીજું] ર. ૦-૪-૦

[ભૂમિતિ સાથે, બી. આ., છાત્રો તથા છાત્રીઓ બંને માટે ઉપયોગી]

* અનડાગણિત ધોરણ ચોથું [કન્યાગણિત ધોરણ ચોથું] ર. ૦-૪-૧

[ભૂમિતિ વિભાગ અને નામા સાથેની આવૃત્તિ]

* અનડાગણિત ધોરણ છઠું x [છાત્રગણિતના છઠ્ઠા ધોરણ માટે] ર. ૦-૫-૦

બીજા પુસ્તકો

* અનડાનામું ભાગ પહેલો x [ધર્મો દિમાખ, બી. આ.] ર. ૦-૩-૦

[ધો. ૪, ૫ ને ૬ ના છાત્રો તથા છાત્રીઓ બંનેને ઉપયોગી]

* અનડાનામું ભાગ બીજો x [દુકાનનો દિમાખ, ૫. આ.] ર. ૦-૪-૦

[ધોરણ ૭ તથા ૮ ના પરીક્ષાના વિદ્યાર્થીઓને ઉપયોગી]

* અનડાભૂમિતિ ભાગ પહેલો [નવા અભ્યાસક્રમ પ્રમાણે] ર. ૦-૨-૦

[બાળવર્ગથી ત્રીજા ધોરણ સુધીના છાત્રોએ ઉપયોગી]

* અનડાભૂમિતિ ભાગ બીજો [નવા અભ્યાસક્રમ પ્રમાણે] ર. ૦-૨-૦

[ચોથા ને પાંચમા ધોરણનાં છાત્રોએ ઉપયોગી]

* સરવ બાળપોથી ૪ ૧૨ મી આવૃત્તિ, ર. ૦-૧-૦ નામ તેવાજ ગ્રુણ છે.]

દીપા-વાપરવારું મુદ્રકે વખાણે છે. એકવાર મંગાવી ખાતરી કરો. તકલી માટે

નીચેને શીરનામે લખો સાફ કમિશન ને બીજી ઘણી અવગણતા.

રતનશી પુરુષોત્તમ અનડા

હેડમાનગ, મેરીબાઉન મેમોરિઅલ ડેપુટી મેજિસ્ટ્રેટ, રાજકોટ

કેળવણીખાતાએ મંજૂર કરેલાં

શાળોપયોગી પુસ્તકો

કરરામ અમુલખરામ દેસાઈ કૃત.		ગોકળદાસ કુબેરદાસ મહેતા કૃત.	
*આરિય શિક્ષણ	૦-૮-૦	અલાઉદ્દીન અને	
*આરિય શિક્ષિકા	૦-૭-૦	દેવતાઈ દીવા	૦-૪-૦
ખાળવીર (સ્કાઉટ વિષે)	૦-૮-૦	ખાળસંગીતમાળા	૦-૩-૦
કરરામ અને હિલ	૦-૧૨-૦	(દારમોનિયમ ગાઈક)	
ધરમાં અને ખડાર	૦-૧૧-૦	સાહિત્યાદર્શ	૧-૧૨-૦
રમવાની રમતો		અમદાવાદ રાહેરની બુગોળ	૦-૩-૦
*આરિય શિક્ષણ ભા. ૨	૦-૧-૧	*સંસ્કૃત ગુજરાતપ્રાંતની બુગોળ	૦-૪-૦
*વ્યાકરણ પ્રવેશ ભા. ૧	૦-૩-૦	મુંબઈધસલકો (દિંદુરતાનસંદિત)	૦-૫-૦
" " ભા. ૨	૦-૪-૦	ખાળગીત	૦-૧-૦
મયુરદાસ આખ્યાન	૦-૪-૦	ખાળિકાગીત	૦-૧-૦
ભીમવ્યાપ્ત્ય	૦-૪-૦	*ખાળોપયોગી વાર્તાઓ	
વીર અભિમન્યુ અને		ભા. ૧ ત્રીજી આશ્રિત	૦-૩-૦
પ્રજ્ઞલાદ	૦-૮-૦	*ગુજરાતના ઇતિહાસની	
		સહેલી વાર્તા.	૦-૪-૦

વ્યાકરણ જેવા કઠિન, શુષ્ક, અને નિરુપયોગી લાગતા વિષયને સરળ, રસિક અને ઉપયોગી બનાવવા માટે રચેલાં પુસ્તકો

પાઠ્યપુસ્તક તરીકે મંજૂર*

*વ્યાકરણ પ્રવેશ ભા. ૧ ભા.	૦-૩-૦
*વ્યાકરણ પ્રવેશ ભા. ૨ ભા.	૦-૪-૦
વ્યાકરણ પ્રવેશ ભા. ૩ ભા.	૦-૭-૦

રચનાર:—શાંકરભાઈ ત્રિકમભાઈ પટેલ
નારણભાઈ વાઘજીભાઈ પટેલ

ભરપુર કમિશન

વિ. વિ. સાથે જણાવવાનું કે દરમોએ થોડા વખત ઉપરજ ચોપડીઓની દુકાન ઉઘાડી છે જેમાં પ્રાર્થમિક શાળાઓમાં ચાલતી દરેક જાતની ચોપડીઓ તથા કોપિ, કોઈંગ, નોટબુકો, રબર, પેન્સિલ, કુટ, કંપાસ, હોફર, કાચ વગેરે ધણાજ કીંદાવત ભાવથી અને ભરપુર કમિશનથી આપવામાં આવશે દરેક શાળામાં ચાલતી ચોપડીઓનું લીસ્ટ કિમત તથા કમિશન જેવા અંક સરખાવવા માટે આજેજ મંગાવી ખાત્રી કરો. ખીજેથી પુસ્તકો વગેરે ખરીદતાં પહેલાં દમારી મુદ્દાકાત લેવા વિનંતિ છે.

ચંદુલાલ મળીલાલ પરીખ રમંછિક પી. કોઠારી
રીતીરાડ—અમદાવાદ, ખડામતા શુકદીપો, રીતીરાડ—અમદાવાદ
* પાઠ્યપુસ્તક તરીકે મંજૂર કરેલાં છે.

Gujarat School Paper

ગુજરાત શાળાપત્ર

ઓગસ્ટ સને ૧૯૩૪

“નવા જમાનામાં નવા સુધારા અને પ્રગતિમાન માણસની જરૂર પડે છે. દુનિયા આગળ વધે છે, અને તેથી આપણાં આપ-દાદાનાં વચ્ચતમાં જે રીતરિવાજ તથા કાનુની ઉત્તમ ગણાતા હતા તે હવે નિરુપયોગી બીવડે છે, અને ખરેખર આપણા મૃત્યુ-પંછી સત્યના દહ અને ધીમા વિકાસને લીધે વધારે ડાહ્યા થએલા લોકો હાલના કરતાં વધારે ચારી ચોળના ઘડી કાઢશે.”

કેળવણીખાતાનાં હુકમથી
તંત્રી અને પ્રકાશક (ઓગસ્ટ ૧૯૨૯ થી)
મૂળજીભાઈ હીરાલાલ ચોકસી, એમ. એ.
હેડમાસ્ટર પ્રે. રા. ટ્રેનિંગ કોલેજ, અમદાવાદ.

(સર્વ હક સ્વાધીન રાખ્યા છે)

ધો. “કાયમંડ ન્યુનિસી” પ્રિન્ટિંગ પ્રેસમાં પરીખ દેવીલાલ જગતલાલે બાંધું.
સંસ્કરણ રોડ-અમદાવાદ

અનુક્રમણિકા

ક્રમ નંબર	વિષય	પૃષ્ઠ
૧	ભાષાશિક્ષણ	૨૬૭
૨	ભયની લાગણી	૩૦૧
૩	પૂર્ણપોષિતની શોધખોળ	૩૦૫
૪	નાટ્ય પ્રયોગ	૩૦૯
૫	બાળકનું તોફાન	૩૧૫
૬	બ્રિટિશ રાજ્યના વિજયનું શ્રેષ્ઠ પ્રામાણ્ય-માન્ડી સ્કીમ ...	૩૧૯
૭	ઘરમાં બાળકનું સ્થાન	૩૨૩
૮	બહેરાંમુગાં બાળકો કેવી રીતે બોલતાં શીખે છે... ..	૩૨૫
૯	આશ્વસાળા	૩૨૮
૧૦	સિનિઅર થયો કે ના થયો... ..	૩૩૧
૧૧	પ્રે. રા. ટ્રેનિંગ કોલેજમાં સને ૧૯૩૪ના એપ્રિલ માસમાં લેવાયેલી વાર્ષિક પરીક્ષાનું પરિણામ	૩૩૨
૧૨	ધોરણ ૩નું નોંધ (ભાષા)	૩૩૪
૧૩	મુખ્ય ઇલાકાની ઉર્દુ શાળાઓ માટે મંજૂર થયેલાં પુસ્તકોની યાદી	૩૩૮
૧૪	ખાનગી બહેરખપરા	૩૩

ના. બ્રિટિશ સરકારે પ્રાથમિક તથા માધ્યમિક શાળાઓ માટે મંજૂર કરેલું

સ્ત્રીઓ માટેનું ખાસ સાપ્તાહિક

સ્ત્રી-શક્તિ

તંત્રી:—શ્રી કાન્તાગૌરી ઈ. ડૉક્ટર

—: દર રવિવારે પ્રગટ થાય છે. લવાજમ રૂ. ૫૫:—

આ અઠવાડિકમાં ખાસ સ્ત્રીઓના જ વિષયો, સ્ત્રીઓપ્રયોગી વાર્તાઓ, કળાજ્ઞાનના લેખો, ગરબા, લોકગીતો, લગ્નગીતો, તથા સ્ત્રીહિતને લગતી ચાલુ ચર્ચાઓ આપવામાં આવે છે. નમુનો મફત

લખો:—શ્રી સાહિત્ય મંદિર, સુરત.

ગુજરાત શાળાપત્ર

પુસ્તક ૭૩]

ઓગસ્ટ ૧૯૩૪

[અંક ૮

ભાષાશિક્ષણ

ભાષાના સારા અભ્યાસ માટે નીચે જણાવેલા નિયમો ધ્યાનમાં રાખવા લેવા છે:—

(૧) આરંભની તૈયારી:—જે ભાષા દરરોજ બોલવામાં આવે છે તે શીખવાનું બાળકમાં કુદરતી વલણ હોય છે. તેનો વિકાસ યોગ્ય તાલીમથી કરીને તેને આગળ ઉપર વધારે અભ્યાસ કરવાને માટે લાયક બનાવી શકાય છે. ભાષાશિક્ષણનો આધાર સારી ટેવના ઉપર છે. જે કે બાળક કુદરતી રીતે ઘણું ભાષાજ્ઞાન મેળવી શકે છે, તોપણ તેના અભ્યાસને માટે રીતસરનો ધ્યાનપૂર્વક અભ્યાસ કરવાની જરૂર છે. પ્રથમ તો બાળક જે કંઈ સાંભળે તે ગ્રહણ કરી શકે તેને માટે તેની શક્તિનો વિકાસ કરવો જોઈએ. હાલમાં આંખનો ઉપયોગ કરીને વાચનદ્વારા આપણે એટલું બધું શીખવીએ છીએ કે જાન વડે એટલે સાક્ષીને તેવું જ્ઞાન મેળવવાનું ઘણું મુશ્કેલ થઈ પડ્યું છે. આ કારણને લીધે શિક્ષકે ક્યોન્ડ્રિયના કૅબલણ માટે ખાસ તાલીમ આપવી જોઈએ કે જેથી તે આરંભમાંજ જુદા જુદા સ્વર અને વ્યંજનના ઉચ્ચાર શુદ્ધ અને સ્પષ્ટ રીતે કરી શકે જ્યાંસુધી બાળકને મૂળાક્ષરોના શુદ્ધ ઉચ્ચાર કરતાં આવડે નહિ, ત્યાંસુધી તે વાક્યો બરાબર બોલી શકશે નહિ. સ્વર અને વ્યંજનનાં જુદાં જુદાં રૂપ તથા મૂળાક્ષરના અને જોડાક્ષરોના સ્પષ્ટ ઉચ્ચાર પ્રથમથીજ બાળક પાસે કરાવવાની ખાસ અગત્ય છે. વળી અવાજના જુદા જુદાં એવું જ્ઞાન પણ

શિક્ષકે બાળકો પાસે તે બોલાવીને કરાવવાની જરૂર છે તેનામાં નક્ક કરવાની શક્તિ પ્રબળ હોવાથી તે જલદીથી તે શીખી શકે છે. અથવા શબ્દોના ઉચ્ચાર આખા વર્ગ પાસે વારંવાર કરાવવાથી તેઓ શુદ્ધ બોલી શકે છે. જે બાળક અમુક શબ્દસમૂહ કે વાક્ય બરાબર ભૂલ વગર બોલી શકે છે તે ભાષાજ્ઞાનમાં સારી પ્રગતિ કરે છે. વળી નક્ક કરવાની પ્રેરણા સાથે તેનામાં જલદી યાદ રાખવાની શક્તિ હોય છે. તે શક્તિ ભાષા-શિક્ષણમાં ઘણી મદદકર્તા થઈ પડે છે. તેને લીધે અમુક શબ્દ કે શબ્દસમૂહનું વારંવાર પુનરાવર્તન કરાવી તે શુદ્ધ બોલવાનું કામ સરળ રીતે થઈ શકે છે. બાળક આગળ ઉપર સાંભળવા કરતાં આંખનો ઉપયોગ કરી એટલે વાંચીને વધારે શીખે છે; પણ ખરી રીતે તો પ્રથમ તે જે કંઈ સાંભળે તે ફરીથી બોલી બતાવતાં તેને આવડું નેઈએ. ઘણી વખત આપણે ધારીએ છીએ કે આપણે કેવળ આંખની મદદથી શીખીએ છીએ, પણ ખરી રીતે નેતાં તેનું શાંત ઉચ્ચારણ મનમાં થાય છે. આ કારણે લીધે શિક્ષકે પ્રથમ બાળકોની સાથે ધીમેથી સ્પષ્ટ રીતે વર્ણના સામાન્ય પરિચિત પદાર્થ સંબંધી વાતચીત કરવી નેઈએ. જે બાબતમાં તેમને રસ પડે તેને લગતી વાતચીત શિક્ષકે જુદી જુદી શૈલીથી કરવી કે જેથી તેની અસર તેમના મન ઉપર થાય. વળી ચિત્રવર્ણન કરવાથી પણ તેમાં તેમને રસ પડે છે. પછી ગ્રહભુજ વાર્તા કહેવાથી બાળકોને સારો આનંદ પડે છે અને તેથી તેઓ શિક્ષકની ભાષાનું સારી રીતે અનુકરણ કરી શકે છે.

(૨) ટેવ:—આપણે આગળ નેઈ ગયા છીએ કે ભાષાશિક્ષણનો આધાર મુખ્યત્વે ટેવ ઉપર છે. બાળક ભાષાનો જેવો પ્રયોગ થએલો સાંભળે છે તેવું જ્ઞાન મેળવે છે. જ્યાંસુધી અમુક અક્ષર, શબ્દ કે શબ્દસમૂહ બાળક સ્વતઃ રીતે વાપરી શકે નહિ, ત્યાંસુધી તેને તે આવડે છે તેમ કહી શકાય નહિ. જે શબ્દનો પ્રયોગ વારંવાર કરવામાં આવે છે તેની છાપ મગજમાં એવી દૃઢ રીતે પડે છે કે તે યંત્રવત્ બોલવામાં આવે છે; તેથી ભાષા સંબંધી જે કંઈ બાળકને શીખવવું હોય, તે ટેવના રૂપમાં હોવું નેઈએ. તેને જે ટેવ પડી હોય તેનો બરાબર શિક્ષકે ઉપયોગ કરવો અને જે નવી ટેવ પાડવાની હોય તે પણ તેને પાડતાં શીખવવું નેઈએ. બાળક જે કંઈ બોલતાં શીખ્યું હોય છે, તે ટેવના બળને લીધે છે; કારણ કે વારંવાર તેનો ઉપયોગ થવાથી તે સંસ્કાર તેના મગજમાં સ્થાયી પડ્યા હોય છે. ભાષાજ્ઞાનની તાલીમ માટે નાનપણથી સારી ટેવ પાડવાની ખાસ જરૂર છે, એ હરકોઈ મનુષ્ય સહેજ રીતે સમજી શકે એમ છે.

(૩) ચોક્કસાર્થ:—જ્યારે રૂઢ શબ્દનો પ્રયોગ થવાને બદલે ગમે તેમ તે બોલવામાં આવે છે ત્યારે તે બૂલ તરીકે ગણાય છે. સાધારણ રીતે બાળકો બોલવામાં કે લખવામાં ખોટા કે અશુદ્ધ શબ્દનો ઉપયોગ કરે છે તે અટકાવવાને માટે શિક્ષકે ખાસ પ્રયોગ કરવો જોઈએ. વળી શબ્દો-વ્યારની જે પ્રાન્તિકતા આપણે ત્યાં જોવામાં આવે છે તે સુધારવાને માટે જરાબર પ્રયાસ થવાની જરૂર છે. બાળકને મળાકારનો ઉચ્ચાર કરતા વારંવાર પ્રયત્ન કરીને શીખવવો જોઈએ. દેવવીક વખત અયોગ્ય શબ્દ ઉપર ભાર મૂકવામાં આવે છે. વળી સન, વાચન કરવાને બદલે બહુ ઝડપથી વાંચીને તેમાં તેઓ ભૂલો કરે છે. આ ઉપરાંત લખવામાં પણ કાળજી નહિ રાખવાથી ભૂલો થાય છે. શબ્દમૂઢ જરાબર નહિ પાઠવાથી તેનું વાચન ભાવપૂર્વક થઈ શકતું નથી. કોઈપણ રીતે બાળકને બેદર-કારીથી બોલવાની કે લખવાની દેવ પડ્યા દેવી જોઈએ નહિ. જ્યારે બાળકમાં ચોક્કસાર્થનો ગુણ આવે છે ત્યારે લાપાશિક્ષણમાં સારો સુધારો થઈ શકે છે. જે તેને લાપાની તાર્કિક ભેતી વખતે ખોટી દેવો પડે છે તો તે કંઈ પણ સાફ કામ આગળ ઉપર કરી શકતું નથી; માટે આરંભમાં લાપાશિક્ષણની સારી દેવો પાઠવાની ખાસ કાળજી રાખવાની જરૂર છે.

(૪) ક્રમ:—મળીતા ઉપરથી અગત્યના ઉપરે જતું એ શિક્ષણનો ધોરી નિયમ છે. તેનો ઉપયોગ લાપાશિક્ષણમાં થવાની જરૂર છે, કારણ કે પ્રથમ સહેલી બાળક શીખવવામાં આવે તો પછી અધરી બાળક શીખવાને બાળકને કંટાળો આવતો નથી. આરંભમાં બાળકનો અભ્યાસ ધીમે હોવાની જરૂર છે, કારણ કે તે વખતે કેવી રીતે શીખવું તે એ શીખે છે. પછીથી તે અભ્યાસમાં ઘણો આગળ વધી શકે છે. શબ્દશિક્ષણ ક્રમિક રીતે થવાની જરૂર છે. તેમજ વ્યાકરણનો વિષય પણ તેજ શૈલીથી શીખવવો જોઈએ. વધારે અગત્યની બાળક પ્રથમ શીખવવી અને ઝોળી જરૂરની બાળક પાછળથી શીખવવી જોઈએ. શબ્દથી શિક્ષણની શરૂઆત કરવી એ શૈક્ષણિક રીત નથી. ખરી રીતે તો વાક્યથી આરંભ કરવો જોઈએ. બાળકને જે કંઈ નવું શીખવાનું હોય તે લખેલું વાંચીને શીખવવું તેના કરતાં સાંભળીને શીખવવું તે વધારે જરૂરનું છે. જે શબ્દો નવા હોય તે પ્રથમ સાંભળીને બાળકે તે પ્રમાણે બોલવા જોઈએ. વળી બાળકે અશુદ્ધ શબ્દો વારંવાર જરાબર સાંભળ્યા પછી તેમનો ઉચ્ચાર, કરવો જોઈએ. અધરા શબ્દોનો ઉચ્ચાર પ્રથમ શિક્ષક કરે છે ને પછી વગ

પાસે તેનો ઉચ્ચાર કરાવ્યા પછી ફરરાનું વાચન થાય છે એ રીત યોગ્ય છે. વળી જે બાબત થોડા વખત પર શીખવી હોય તેનું તરત પુનરાવર્તન કરવું એ વાબકારક છે. ત્યાંમુઘી બાળકને ભાષાશિક્ષણ સંબંધી અમુક પ્રકારની ટેવ પડી હોય નહિ, ત્યાંમુઘી તેને ગમે તેમ બોલવાનું કે લખવાનું કહેવું જોઈએ નહિ.

(૫) પ્રમાણુ:—ભાષાશિક્ષણના જે જુદાં જુદાં અંગ છે તેના ઉપર જોઈતું લક્ષ નહિ આપવાથી અમુક બાબત કાચી રહે છે અને બીજી બાબત ઉપર વિશેષ ધ્યાન આપવાથી તે પાટી થાય છે. ભાષાશિક્ષણના હેતુમાં ચાર બાબતો સમાવેલી છે: (૧) બ્યારે તે ભોક્ત્રામાં આવે ત્યારે તેની બરાબર સમજણ પડવી જોઈ એ, (૨) તે શુદ્ધ રીતે બોલતાં આવડવી જોઈ એ, (૩) તે યોગ્ય રીતે વાંચતાં આવડવી જોઈ એ અને (૪) તે શુદ્ધ રીતે લખતાં આવડવી જોઈ એ. આ દરેક હેતુ પર લાવવાને માટે શિક્ષણશૈલી જુદી જુદી હાય છે. કોઈ વિદ્યાર્થીને નિબંધ સારો લખતા આવડે તે ઉપરથી શુદ્ધ અને સરળ બોલી શકશે એ અનુમાન ખરું નથી, તેથી ઉપર જણાવેલી ચાર બાબતો યોગ્ય રીતે વિદ્યાર્થીને શીખવવી જોઈ એ. સારા ભાષાજ્ઞાન માટે બાળકને શબ્દના શુદ્ધ ઉચ્ચાર કરવાની તાલીમ આપવી જોઈ એ. વળી જોડણી અને વાક્યવિચારની માહિતી પણ તેને હોવી જોઈ એ. શબ્દ કે વાક્ય બનાવવાનું તેમજ વ્યુત્પત્તિશાસ્ત્રનું જ્ઞાન વિદ્યાર્થીને મળવું જોઈ એ. શબ્દજ્ઞાન કે વ્યાકરણશિક્ષણ ઉપર તેણે પુનઃ ધ્યાન આપવાની જરૂર છે. કેટલા પ્રમાણમાં ગોખખપટ્ટી કરાવવી અથવા તેમને અભ્યાસ કરવા દેવો તથા પુસ્તકોનો અભ્યાસ, વિશેષ વાચન અને વર્ગ અથવા વ્યક્તિગત શિક્ષણનું પ્રમાણ કેટલું રાખવું તેનો નિર્ણય શિક્ષકે યોગ્ય રીતે કરવો જોઈ એ.

(૬) દૈનિક—પહેલાં નિયમ ગોખાવવાને બદલે પ્રથમ દાખલાનો ઉપયોગ કરી તે ઉપરથી નિયમ કઠાવવો જોઈ એ કે જેથી બાળકો તેનો બરાબર અર્થ ગ્રહણ કરી શકશે. વળી નિયમ કઠાવવાને માટે પુસ્તક દાખલા લેવા જોઈ એ. શબ્દના અર્થ સમજાવવાને માટે સ્થૂલ પદાર્થ કે ક્રિયાનો ઉપયોગ કરીને તે શીખવવા જોઈ એ. ભાષાની જે કંઈ વિકસેપતા હોય તે સમજાવવાને માટે દૈનિક લઈને તે બાબત સ્પષ્ટ કરવી જોઈ એ. વળી દાખલા બાળકના જીવનપ્રસંગમાંથી લેવા યોગ્યવાનું છે. જે બાબતનો બાળકને અનુભવ થયો હોય તેના દાખલા વધારે ફળદાયી નીવડે છે.

(૬) રસ:—ભાષાશિક્ષણમાં વારંવાર પુનરાવર્તન કરીને તથા ગોખીને તેમાં આવતા શબ્દો વગેરે યાદ રાખવાને તથા તેનો તરત ઉપ-યોગ કરવાને માટે ટેવનો અમલ કરવો જોઈએ, એ બાબત અગાઉ કહે-વામાં આવી છે. આ બાબત દરેક શિક્ષક સ્વીકારશે એવી આશા છે. બાળકની વિચારશક્તિ કેળવાય અને વિષય રસિક થાય એવી સુક્તિ શિક્ષકે અવશ્ય કરવી જોઈએ. ભૂગોળના નામ ગોખાવવાનાં હવે રજાં નથી, તેમજ ઇતિહાસમાં સાલવારી તથા વાકરણમાં નિયમો ગોખાવવાનું કામ હવે હોતું નથી. જુની ગોખણપદ્ધતિને તદ્દલ હવે બાળકને રસ પડે એવી શિક્ષણની યોજના કરવામાં આવે છે. વિદ્યાર્થીને તેના કામમાં રસ પડે તે માટે તેને કદી નિરાશ થવા દેવો જોઈએ નહિ. જો તે જાણે છે કે તેણે અભ્યાસમાં અમુક જાતની પ્રગતિ કરી છે, તો તેને વધારે કામ કરવાનું મન થાય છે. કામની હરિફાઈ, જનકારા શિક્ષણ અને શિક્ષ-ણની વિવિધ શૈલીને લીધે તેને રસ પડે છે.

(૮) અભ્યાસની યોગ્ય રીત:—પ્રથમ બાળકને બોલતા તેમજ સમજતાં બરાબર આવડવું જોઈએ. લેખન એ ભાષાનું પછીનું સ્વરૂપ છે. પ્રથમ તો આપણે આપણા વિચાર બોલીને સ્પષ્ટીએ છીએ. અજાણત લેખન વડે ભાષા સ્થાયી સ્વરૂપ પાડે છે. બોલવામાં જે ભૂલો થાય છે તે લેખન વખતે કાળક્રમ રાખીને દૂર કરવાના આવે છે, તોપણ અભ્યાસ કરવા પહેલાં બોલીને તેનો આરંભ કરવો જોઈએ અને પછી વાચન અને લેખન થવું જોઈએ. વળી પ્રથમ બાળકની કલ્પેન્દ્રિયતા ઉપયોગની તેમજ અચાજની તાલીમ આપીને ભાષા શીખવવી જોઈએ. બાળકને શુદ્ધ ઉચ્ચાર કરવાનું નાનપણમાં શીખવવું જોઈએ, તેમજ પ્રથમ વાક્યથી આરંભ કરવો જોઈએ. શરૂઆતમાં જે કંઈ ભાષાનું કદંબુ સ્વરૂપ કે અનિયમિતતા હોય તે મૂકી દેવી જોઈએ અને ભાષાજ્ઞાન પાકું થયા પછી તે બાબત બાળકને શીખવવી જોઈએ. આને લીધે તે વિષયમાં શુભવાદો થવાનો સંભવ રહેતો નથી અને ભાષાજ્ઞાન પાકું થાય છે.

ભયની લાગણી

ભયકારક પરિસ્થિતિ અથવા સંતોગોમાંથી બચી જવાની ઇચ્છા એ પ્રાણીમાત્રની સામાન્ય ઇચ્છા હોય છે. આ રસાસાવિક ઇચ્છાથી ઉત્પન્ન થતી મનની જે લાગણી તે 'ભય'ની લાગણી ગણાય છે. ત્યારે ભયકારક પરિ-

સ્થિતિમાંથી બચી જવાને માટે બહુ મુશ્કેલીભર્યું થઈ પડે છે ત્યારે લયની ખરી લાગણી ઉત્પન્ન થાય છે. કેટલીક વખત એવું પણ બને છે કે લયકારક સંજ્ઞેગો પુરેપુરા સમગ્રતા હોવા છતાં કોઈ પણ જાતની તેમાંથી બચવાની પ્રવૃત્તિ જોવામાં આવતી નથી; એ વખતે પણ લયની લાગણી ઉત્પન્ન થાય છે. બાળકોમાં ખાસ કરી આવી જાતની લાગણી જોવામાં આવે છે.

આ લાગણી એક જાતની કુદરતની યુક્તિ છે. કુદરતે જો આપણામાં લયની લાગણી ઉત્પન્ન ન કરી હોત તો કોઈપણ જાતના અંકુશ વિના આપણે ઘણા જોખમમાં આવી પડીએ અને ખાસ કરીને બાળકોમાં તો આવી સ્થિતિ વારંવાર ઉભી થાય, કારણકે બાળકોને ખબર નથી હોતી કે કઈ પરિસ્થિતિ જોખમકારક છે અને કઈ નથી. આ રીતે ‘લય’ની લાગણી એ એક જાતની કુદરતની વ્યવસ્થા પણ છે. બાળકની બુદ્ધિ કાચી હોય છે અને તે ખીનઅનુભવી હોય છે. કુદરતની આ યુક્તિનો લાભ લઈને બાળકની કાચી બુદ્ધિને પરિપક્વ કરવાનું અને નવે અનુભવી કરવાનું કર્તવ્ય શિક્ષકને પ્રાપ્ત થાય છે. આધુનિક સમયમાં ‘લય’ દૂર કરવો જોઈએ એવી જે માન્યતા સ્વીકારવામાં આવી છે તે દરમિયાન અંશે કુદરતી સિદ્ધાન્તની વિરુદ્ધ આવત છે. કેળવણીના કામમાં લયની લાગણીને યોગ્ય સ્થાન મળવું જોઈએ. તેવું પણ બને છે કે કેટલાક ઉપદેશકો, આચાર્યો કે અન્યજનો ‘લય’નું અતિ ઉચ્ચ વાતાવરણ ઉભું કરી બાળકો ઉપર અંકુશ રાખે છે. લય અમુક અંશે રહવા તો જોઈએ પણ તે બેહદ ન હોવો જોઈએ. શાળામાં જો વધારે પડતું લયનું વાતાવરણ ઉભું કરવામાં આવે તો એથી બાળકનો વ્યક્તિગત-આત્મિક વિકાસ થતો અટકે છે એ શંકા વિનાની વાત છે.

લયની લાગણી કુદરતી રીતે દરેકનામાં હોય છે ખરી, પણ ઘણાં માણસોને આપણે એવું કહેતા સાંભળીએ છીએ કે અમે તે નીડર છીએ. કેટલાક એવા નીડર હોય છે પણ ખરા. આનું કારણ જાંડી રીતે જોતાં એ જણાય છે કે લયથી ઉત્પન્ન થતી મનની જે સ્થિતિ તે તેરી જાતના માણસોમાં એટલી સચોટ હોતી નથી. ખીજી રીતે કહીએ તો લયકારક સંજ્ઞેગોની અસર તેમના મન ઉપર બહુ થતી નથી. અમલો બાળક હોયેલાં લય ઉત્પન્ન કરે છે. માણસો ઘણી વખત આત્મહત્યા કરવાનો નિશ્ચય કરવા છતાં તે કરી શક્તા નથી. માણસો ઘણી વખત મોટા મોટા પણ જાણીતા લયકારક સંજ્ઞેગોથી ખેંચાતા નથી, પણ નાનીસુની બાળકને જે છે તેની અમલમાં હોય છે તેનાથી ખૂબી વધે છે. પહેલવાનો મરદાની ખેત્રો કરી ચક્રિત કરી નાખે છે પણ સાધારણ ઝંઘડો કરતાં ખીજો છે.

લડવામાં શ્રરા માણસો કોઈ એકાંત સ્થાનમાં એકલા જતાં ખીએ છે. આ બધાંનું કારણ એજ છે કે તે તે જાનના મંજેગોથી તે અત્તાત હોય છે. અમણી બાળતમાં લય રહેલો છે. નદાન લડવો હોય અને એને જે તરતાં ન આવડતું હોય, અથવા સિંચક પ્રાણીઓ સાથે બાથ ભીડનારે માણસ જે તરતાં ન શીખ્યો હોય તો પાણીમાં પડતાં તે ખીએ; કારણકે તે કદાચ ડૂબી જશે એવી ખીક તેના મનમાં ઉત્પન્ન થશે. આ બાળત તેનાથી અમણી છે. તેવીજ રીતે જે બાળતથી બાળકો અમણુ છે તેનાથી તેઓ ખીએ છે. ચોપડીમાંનાં વાઘ, સિંહના ચિત્રથી બાળકો ખીએ છે, કારણકે એ કેવળ ચિત્ર છે એમ તેઓ જાણતા નથી. રાત્રે લીંતો ઉપર ચિત્રવિચિત્ર આકૃતિઓ કરવામાં આવે તો નેથી તેઓ ખીએ છે કારણકે એ આકૃતિઓ માત્ર છાયારૂપ છે એમ તેઓ જાણતાં નથી. અંધારાથી બાળક ખીએ છે, કારણ કે અંધારું બાળકને મન અગમ્ય છે. ત્યારે વિચિત્રતા, લચ્ચતા, અગમ્યતા, વગેરે બાળકના મનમાં ખાસ કરી લય ઉત્પન્ન કરવાનાં કારણરૂપ છે.

લાગણીઓ વારસામાં પણ ઉતરે છે. ખીકણ માઆપનાં બાળકોમાં ખીકની લાગણી માલમ પડી આવે છે. તેમના બાળકો ખીકણ માલમ પડે તો તેમને કદાચ અભયળી થશે કે તેમને પ્રર્થ પણ દિવસ દુપકો નથી આવ્યો, તેમને માર માર્યો નથી છતાં કેમ ખીનાં હશે ! ખીકની લાગણી ખીકણ માણસમાં અથવા તો બાળકમાં ઉત્પન્ન થાય છે, તે ઉપરાંત ખીજ પ્રાસે ઉભેલા માણસમાં અથવા બાળકમાં પણ ઉત્પન્ન થાય છે. લયની લાગણી એક માણસમાંથી ખીજે માણસમાં ફેલાય છે. દાખલા તરીકે, જ્યારે કોઈ મોટા માણસને મંજેગયશાત્ ખીક લાગી હોય અને પ્રાસે બાળક ઉભું હોય, તો જે મોટા માણસની લાગણી બાલ પ્રદર્શિત થઈ જઈ હોય તો બાળક પણ તેની સાથે ખીવા લાગે છે. તેવીજ રીતે આખા સમૂહની ખીક સમૂહની દરેક વ્યક્તિમાં પણ ઉતરે છે. છોકરા અને છોકરીઓની બેગી શાળામાં છોકરીઓ બેગી અભ્યાસ કરતી હોવાથી કેવળ બળને અને વાતાવરણને લઈને છોકરાથી ખીતી નથી અને છૂટથી હરેકે છે. પણ જે તેજ શાળામાં એકલી છોકરીઓની શાળામાંથી આવેલી કોઈ છોકરી લણુવા આવી હોય તો થોડો વખત તે છૂટથી હરીકરી શકતી નથી; કારણકે છોકરાથી અથવા પુરુષથી દયાવાની વૃત્તિ મૂળથી શાળામાંથી તેનામાં આવેલી હોય છે. આવી દાળની વૃત્તિ તેનામાં સચિત થએલી હોય છે. આવું મૂલન કેટલીક વખત ઘણું નુકસાનકારક થઈ પડે છે. મૂતપ્રેતની વાતો, ખુનચોરીની વાતો,

આ શહેર શિરાઝની ઈશાનમાં ૩૮ માઈલ દૂર મર્વદારની મુઝી અને મૂર્ચના તાપથી દબ્ધ થએલી ખીણમાં વસેલું હતું. શહેરમાં અનેક કબરો, અસંખ્ય શિલ્પકૃતિઓ, ઝનાનખાનાં અને મહેલોનાં ખંડિઓનાં ભેગાં આવે છે.

શોધખોળમાં આ બધું માલમ પડી આવ્યું છે એટલુંજ નહિ, પણ ૨૦૦૦૦ જેટલી માટીની ઈંટો પણ એકઠી કરવામાં આવી છે. તેના ઉપર લેખો કોતરેલા છે. ત્યારે આ લેખો ઉકેલવામાં આવશે ત્યારે પ્રાચીન ઈરાની પ્રજાના જીવન ઉપર વિશેષ અજવાળું પડશે. મેરેથાનની લડાઈમાં ડરાઅસની હાર, સેલામિસ આગળ ઝર્ડિસસની હાર વગેરે સંબંધી ઐતિહાસિક હકીકત ઉપર અજવાળું પડશે એટલુંજ નહિ પણ ઈરાની લોકોએ ઈજિપ્ત ઉપર કેવી રીતે ચડાઈ કરી તે વિષે અને બીજા ઐતિહાસિક બનાવો વિષે ઘણું જાણવાનું મળશે. ૧૭ મા સૈકાથી પર્સિપોલિસનાં ખંડિઓની શોધકોને અને મુસાફરોને થોડી ઘણી માહિતી તો છેજ.

દ્રાચર નામનો શોધક લખે છે કે દરવાજે જે ભયાનક પણ ભવ્ય આકૃતિઓ જોવામાં આવી હતી અને નવા આવનારને ભય હિતપન્ન કરે તેવી હતી. આ આકૃતિઓનું મો સિહનું હતું. પણ તેમને જે મોટી પાંખો હતી અને તેનો પાછળનો ભાગ મોટામાં મોટા હાથીના અવયવો કરતાં પણ મોટો હતો. હરપર્ટ નામનો મુસાફર તે આકૃતિઓ ‘અડધ માનવી અડધ પ્રાણી’ તરીકે વર્ણવે છે; પણ ખરી રીતે આ આકૃતિઓનો આકાર મોટા સાંદનો હતો. તેમને પાંખો હતી, અને તે ઝર્ડિસસના મહેલના પ્રવેશદ્વાર આગળ આવેલી હતી. આકૃતિઓની ઉંચાઈ ૧૭ ફુટની છે અને ઈરાની સમ્રાટની સત્તાની મજરૂખી રૂપે તે કોતરવામાં આવી હતી.

પ્લુટાર્કની સિકંદરની જીવનકથામાં જણાવ્યા પ્રમાણે પર્સિપોલિસ મોટી આગથી તારાજ થયું હતું, તેના પુરાવામાં ડૉ. હર્ડફિલ્ડે રાખના મહેલની બીતો વચ્ચે કોલસા અને રાખના થર બાહેલા જોયા હતા. સિકંદરે સુસા (શુશ)-પશ્ચિમ ઈરાનમાં આવેલું શહેર-તેના લોકની કતલ ચલાવી હતી અને પર્સિપોલિસ હુટાયું ત્યારે સુસામાંથી મળ્યા તેટલા સિક્કા તેને મળ્યા હતા. વળી ફર્નીયર અને બીજો સરસામાન લઈ જવા માટે તેણે અગસ્ટની ૧૦૦૦૦ જેડી તેમજ ૫૦૦૦ ઊંટ રાખ્યાં હતાં. થાઅસ નામની સુંદરી જે સિકંદરની જાવણીમાં આવી રહી હતી તેણે સિકંદરને પર્સિપોલિસને બાળવા કહ્યું હતું. એ ઉપરથી તેને આગ લગાડવામાં આવી. આગમાં ઝર્ડિસસનો મહેલ સપડાયો અને તેનું ઈમારતી

કામ નાશ પામ્યું પણ પત્થરનું અદ્ભુત કોતરકામ, ઉંચા ઉંચા સ્તંભો, મોટી મોટી પત્થરની નીસરણીઓ અથવા ઉપર તીચે જવા માટેની પગથીઓ વગેરેનો આગથી નાશ થાય તેમ નહોતો. મહેલ બાંધવાના ઇંટો ઉપયોગમાં લીધી હતી. ઇર્ણ અવસ્થામાં આ ઇંટો કોતરકામ ઉપર પડી રહી હતી તેથી પત્થર ઉપરનું કોતર કામ સચચર્ચ રહ્યું હતું અને અત્યારે પણ કેટલુંક કોતરકામ આજનું ન હોય તેમ જળવાઈ રહ્યું છે. ખડિએર હાલતમાં આવી ગયા પછી અનેક હુઝારોએ ત્યાં આવી રહેતા. હુઝારોઓની મારામારીને લીધે નકર ખડકનાથી કોતરી કાઢેલી કચરામાં અત્યારે ગોળીથી પડેલાં છિદ્રો જોવાનું આવે છે. જે સિંહપટ્ટિઓ ખુલ્લી રહી ગઈ છે તે કાળના ઘસારાને કાર્ક અરખટ થઈ ગઈ છે. સિંહદેર શહેરને બાબ્યા પછી ૧૦૦૦ વરસ અગદાદન ખલીફાની સત્તા ગમી હતી અને ખલીફાના રખડતા ઘોડેસ્વારો ઈરાની અખાલની આસપાસ વસેલા પ્રદેશોમાં ભટકતા રહેતા. પર્સિયોલિસની વાયવ્યમાં કાઝનનો ફજ-દ્રુપ તેમજ તૈલ પ્રદેશ અત્યારે પણ વ્યાપારી દૃષ્ટિએ ઘણું અગત્યનો ધર્મ પડ્યો છે. અત્યારે ઈરાનના આ નવા એનમાં પર્સિયોલિસ મૃત સ્થિતિ બોગવી રહ્યું છે.

ચિકાઓના ઓરિએન્ટલ ઇન્સ્ટિટ્યુટ નરદથી ડૉ. હર્ડફિલ્ડ આ શહેરની શોધખોળ ચલાવી રહ્યા છે. શોધખોળ અને ખાદકામ કરતાં તેમને ડરાઅસ અને ઝર્કિસસના જનાનાતો મહેલ હાથ આવ્યો. તેણે તેની પુનઃરચના કરી ત્યાં મુખ્ય પગથ ડ્યો. મહેલનું તળાઉ ૧૦૦૦ ફુટ હતું અને મહેલની બાંધણી પાસેના ખડકોમાંથી તોડેલા પત્થરથી કરવામાં આવી હતી. ત્યારે એટલા લાગભારી કચરો કાઢી નાખવામાં આવ્યો ત્યારે કેટલીક જાણવા જેવી ચીજો તેને હાથ આવી. ધીમે ધીમે ડરાઅસ અને ઝર્કિસસના મહેલો તેમજ આજુબાજુના બીજા મહેલો તેમજ તેમની બાંધણીના યોજના માલમ પડી આવી.

આ મહેલોમાં જવા માટે આગળ એક દરવાજો હતો. દરવાજા પાસે બંને બાજુએ બે મોટાં ભવ્ય મકાનો હતાં. તે સલામંડપ હતા. હોલના છાપરાના આધાર રૂપે તેની નીચે ઉંચા ૧૦૦ પત્થરના સ્તંભ હતા અને તેનું કોતરકામ અસાધારણ હતું. પીટીઓ સાધારણ રીતે લાકડાનાં હતાં. વળી પત્થરની અદ્ભુત બે નીસરણીઓ જેવામાં આમી. એક નીસરણીથી સલામંડપમાં જવાનું અને બીજી નીસરણીથી મહેલોના

ચોગાનમાં જવાતું. શોધખોળ કરતાં હીંત ઉપરનું કોતરકામ તેમજ બીજું શિલ્પકૃતિઓ હાથ આવી છે. હીંત ઉપરના કોતરકામમાં 'દરબાર' નો દેખાવ હતો. તેમાં સમ્રાટના લશ્કરનો દેખાવ હતો. તેમાં રાગ્નના અંગરક્ષકો પણ હતા. વળી લશ્કરને મળવા આવતા ઇરાનના તેમજ મિડિયાના કેટલાક અધિકારીઓ તેમજ ઇરાનના તાબાની ૨૮ પ્રગ્નઓના એલમીઓ કોતરેલા હતા. દરેકના હાથમાં ઇરાનના રાગ્નને આપવાનું નજરાણું હતું. તેમાં ફર્નીચર, સોનું, એમની અથવા હાથી દાંતની ચીમ્તો, જીવતાં પ્રાણીઓ, સિંહ, સિંહનાં અચ્ચાં વગેરે હતાં. ઇરાની નવું વર્ષ જે તા. ૨૭ મી માર્ચે ખેસતું તે સમયનો આ દરબાર હતો. આ કોતરકામ છ કુટ ઉચ્ચાર્ધમાં અને ૧૦૦૦ કુટ લંબાઈમાં હતું. એકંદર કામ એટલું સરસ છે કે આધુનિક શિલ્પકારો તેવું કામ કરવામાં મગશ્શી માને.

સહેરના તેમજ મહેલોના પાણીનો નિકાલ થવા માટે મુંદર નીકોની યોજના બાદકામ કરતા માલમ પડી આવી અને યોજના ભેટાં માલમ પડી આવે છે કે આ કામ અગાઉથી તૈયાર કરેલી પુદ્ધિપૂર્વક યોજના પ્રમાણે કરવામાં આવ્યું હતું. હવાહિમન તથા આરોગ્યને લગતું જ્ઞાન ઇરાની લોકોએ એસીરીયા (ઉત્તર ઇરાક) ના તેમજ ખેખીલોન (દક્ષિણ ઇરાક) ના લોક પામેથી મેળવ્યું હશે. બગદાદથી ઇરાનમાં ૫૦ માર્મિલ દૂર આવેલા તલઅસમાર નામના ગામમાં આવી યોજના માલમ પડી આવેલી છે.

વળી મહેલથી બે માર્મિલ દૂર એક જુનો ટેકરો માલમ પડી આવ્યો હતો. તેનું બાદકામ કરતા તે એક અતિ પ્રાચીન ઇરાની ગામકું હતું એમ જણાઈ આવ્યું. તે ઈ. પૂ. ૪૦૦૦ વરસનું જુનું હશે એમ જણાય છે. ગામડાના ઘરની ૬-૭ કુટ ઉંચી દિવાલોમાં બારીઓ છે. આ પ્રાચીન બારીઓ વિખેલી માહિતી પહેલીજ છે. ઘરના બોંવતળીયા ઉપર કેટલાંક માટીનાં વાસણ પડેલાં હતાં. તેની ઉપર મુંદર રચનાકૃતિઓ છે. ચક્રમકની છરીઓ વંટ ને વખતના લોક શિકાર કરી ખેતાનું ગુજરાન ચલાવતા. વળી તાસકામાં પ્રાણીઓનો હાડકાં પણ ત્યાંજ પડેલાં જોવામાં આવ્યાં હતાં. ચાર-દગ્ગર વરસ પડેલાંના પથ્થરના સુગની અહીં ઝાંખી થાય છે.

નાટ્યપ્રયોગ

કાકુની કાંસડી

અથવા

વલ્લભીપુરનો નાશ

પ્રવેશ પહેલાં

સ્થળ:—વલ્લભીપુરનો રાજમાર્ગ

પાત્રો:—

(૧) કાકુ—ગરીબ મારવાડી

(૨) જોશી મહારાજ—વાકેનું ભવિષ્ય જ્ઞેનાર
(ભૂખના દુઃખથી બેહાલ બનેલા કાકુ પ્રવેશ કરે છે.)

કાકુ—

ઉપવ્રતિ

નસીબ કોયું મુજને નાશ્યો,
પાલી તજ વલ્લભીપુર આપ્યો;
તથાપિ પામું નહિ અન્ન પુરું,
આપ્યું અગાડી મુજ ભાગ્ય પુરું.

મારું નામ કાકુ મારવાડી. મારવાડમાં આવેલા પાલી ગામનો હું વતની. ગરિયાઈએ મને એટલા બધો ઘેરી લીધો કે મારે માટે વડાહું વતન છોડવું પડ્યું. ભૂખના દુઃખે જનમભૂમિના ત્યાગ કરી વલ્લભીપુરમાં આવ્યો, તોપણ ‘એ ભગવાન એના એ’. હૃદયત છે કે ‘નસીબ બે ડગલાં આગળનું આગળ.’ મારું નસીબ પણ મારા આવના પડલા વલ્લભીપુરમાં આવી પહોંચ્યું છે. ઘણાં કાંદાં મારું છું તોપણ પરાણે એક ટંકના રાટલા જેટલું જ કમાઉં છું. વાહ! નસીબ! તે પણ આગળથી આવીને મારે માટે ફીક બંદોબસ્ત કરી દીધો છે! ફૂર નસીબ! હવે પરદેશમાં નો કંઈ દયા કર! શું ઘેર અને બહાર બધે દુસ્મતાવટ! ઓ! નસીબ! હવે તો દુસ્મન ગટ્ટીને મિત્ર થા! મિત્ર બનીને દમતે મોંએ મારા રસ્તામાં યુવા-બનાં ફૂલ વેર! તું યુવાબનાં ફૂલ વેરીશ, કે હું તરતજ તે વીણી લઈશ! જરા પણ વાર નહિ કરે!

લોકો કહે છે, કે ‘પુરવના કર્મ આકું પાંદકું.’ તો મારા કર્મ આકું

રહેલું પાંદડું ક્યારે ખસી જશે! પેલા જોશી મહારાજ લોકોનું ભવિષ્ય જુએ છે. હું પણ ત્યાં જાઉં, અને માફ ભવિષ્ય જોવરાવું. (નય છે)

જોશી મહારાજ—આવો ભાઈ, તમારું નામ શું ?

કાકુ—મહારાજ, મારું નામ કાકુ મારવાડી. વલ્લભીપુરના લોકો મને 'રંક કાકુ' કહે છે, કારણ કે મારા જેવો ગરીબ વલ્લભીપુરમાં ખીજો કોઈ ભાગ્યેજ હશે !

જોશી મહારાજ—ભાઈ કાકુ, જગતમાં તડકોળાંપડો તો આપ્યા જ કરવાનો. રંકને રાગ અને રાગને રંક બનાવનાર પ્રભુની કળા અકલિત છે. પ્રભુ પળમાં આંધે તે કરે. અરે ! પણ તમારા કપાળની રેખાઓ તો ઉત્તમ પ્રધારની છે ! આવી રેખાઓ તો કોઈક જ ભાગ્યશાળીના લલાટમાં હોય છે.

કાકુ—જોશી મહારાજ, હું તો એટલો બધો ભાગ્યશાળી છું કે મને એક ટંક પણ પેટ ભરીને ખાવાનું મળતું નથી !

જોશી મહારાજ—ભાઈ, હાલ તો એમજ હશે, કારણ કે હાલમાં તમારી દશા જરા કઠણ છે. એક મામ પછી આ ખરાબ દશા બદલાઈને શુકની દશા બેસશે, ત્યારે તમે સુખી થશો. તમારો હાથ બતાવો જોઈએ. (હાથ બતાવે છે) ઓહો ! તમારી હસ્તરેખાઓ તો રાગના જેવી છે ! નશ્વરના ભવિષ્યમાં જ તમે લક્ષાધિપતિ નહિ, પણ કરોડાધિપતિ થશો !

કાકુ—મહારાજ ! મારે તો લક્ષાધિપતિએ નથી થવું અને કરોડાધિપતિએ નથી થવું ! મને તો બે ટંક પૂરતું ખાવાનું મળે તો બસ !

જોશી મહારાજ—મારું ભાગ્યેજ ભવિષ્ય કદીપણ ઓરું પડતું નથી. જો એક વરસની મુદત પછી તમે કરોડપતિ ન થાઓ, તો હું આ સંસારનો ત્યાગ કરીને જંગલમાં ચાલ્યો જાઉં !

કાકુ—મહારાજ ! એટલું બધું ખાતરીપૂર્વક કહો છો ? હશે ! આપનું ભવિષ્યકથન 'સાચું' પડશે તો આપણને બન્નેને લાભ છે. હું કરોડપતિ થઈશ, અને આપને જંગલમાં નહિ જવું પડે ! પરંતુ હમણાં તો આપે મારું ભવિષ્ય જોયું તેની દક્ષિણા આપવાને મારી પાસે એક રાત્રી પાઈ પણ નથી !

જોશી મહારાજ—ફીકર નહિ ! દક્ષિણાની કંઈ જરૂર નથી. જો તમે કરોડપતિ થાઓ, તો આ જોશીને યાદ કરજો !

કાકુ—મહારાજ ! જરૂર યાદ કરીશ, પણ હાલ તો આ રંક કાકુ આપની રગ લે છે ! (નય છે)

પ્રવેશ બીજો

સ્થળ:—કાકુ શેઠની હવેલી

પાત્રો:—

(૧) કાકુ શેઠ—વડલપુરના કોરાડાધિપતિ શેઠ (બૂતકાળનો રંક કાકુ)

(૨) દરવાન—હવેલીને દરવાજો ફેંકી કરનાર

(૩) જોશી મહારાજ—રંક કાકુનું ભવિષ્ય જોનાર

(૪) મનોરમા—કાકુ શેઠની પુત્રી

કાકુ શેઠ—

વસંતતિલકા

પ્રારબ્ધના સકળ ખેલ વિચિત્ર ભાસે,

તેની ખૂબી અજાણ પાઠ નહિ પમાશે,

તે રંકને પલકમાં નૃપતેન થનાવે,

રામજીને ગરીબ છેક કરી સતાવે.

મારોજ દાખલો ! એક રંકના રોટલ, માટે વલખાં મારનારો હું કાકુ મારવાડી કોરાડાધિપતિ થયો ! મારી અત્યંત મરિઆઈને લીધે વડલપુરમાં રંક કાકુના નામથી ઓળખાતો રં. આજે એજ વડલપુરમાં કાકુ શેઠના નામથી ઓળખાઉં છું ! જો વેકો પહેલાં મારી આછછ સાંભળવાની પણ આનાકાની કરતા, તેજ વેકો આજે મારી મુઝાકાત માટે આંત આતુર બની ફાંફાં મારે છે ! આ મધ્ય પ્રારબ્ધના વિચિત્ર ખેલ નહિ તો બીજું શું !

અરે ! પણ મારું પ્રારબ્ધ ઉઠેલનાર પેલા જોશી મહારાજની વિદ્યા જાણી તો ખરી ! તેમનું ભવિષ્યકથન તેમના કહેવા પ્રમાણે અક્ષરે અક્ષર સાચું પડ્યું ! હું લક્ષ્યાધિપતિ નહિ પણ કંઈ ઉપતિ થયો ! ભવિષ્ય જોયું તે દિવસે જોશી મહારાજને દક્ષિણા આપવાને મારી પાસે ફુટી બદામ પણ ન હતી ! તેમણે પણ તે દિવસે ઉદારતાથી મને તેમની ત્રીશ જોવાની ફીમાંથી મુક્ત કર્યો હતો. હવે આજે હું તેમને ચોગ્ય દક્ષિણા આપીને તેમના ઝાળમાંથી મુક્ત થઈશ. એટલા માટે તો મેં તેમને આજે અડો બોલાવ્યા છે.

દરવાન—શેઠ ! જોશી મહારાજ પધાર્યો છે. તેમને આપની દલુરમાં આવવા દઉં ?

કાકુ શેઠ—આવવા દે. (જોશી મહારાજ પ્રવેશ કરે છે)

જોશી મહારાજ—શેઠજીને જય હો !

કાકુ શેઠ—પધારો મહારાજ, (પ્રણામ કરે છે) અહીં બિગ (ગાદી ઉપર બેસાડે છે)

જેશી મહારાજ—શેઠ! આપે મને કેમ બોલાવ્યો? મારા કંઈ કામકાજ હોય તો બેલાશક કરમાવો.

કાકુ શેઠ—મહારાજ! હું રંક કાકુ આપના આશીર્વાદથી ધન થયો છું. આપે તે દિવસે મારૂં ભવિષ્ય જોયું હતું, તેની દક્ષિણા આપ માટે આપને બોલાવ્યા છે.

જેશી મહારાજ—શેઠ! આપ શુભ અને એકવચની છો, એ આપે મને માદ કયો; નહિ તો ગરિબાઈમાંથી શ્રીમંત થએલા ધણુ શેઠીઆ લક્ષ્મીના મદમાં અંધ બની ભૂતકાળ ભૂલી ગય છે!

કાકુ શેઠ—મહારાજ! ભૂતકાળ ભૂલે એના જેવો બીજો મૂખ કોણે મહારાજ આ તમારી દક્ષિણા. (ચિટ્ટી આપે છે) આ ચિટ્ટી આપ દુકાને મુનીમજને પનાવશે, એટલે ને તેમાં લખેલી રકમ આપને મોકલાવી આપશે.

જેશી મહારાજ—(ચિટ્ટી વાંચીને) અધધધ! શેઠ, આટલી બધી દક્ષિણા! એક લાખ રૂપીઆ!

કાકુ શેઠ—હા, મહારાજ! હું કરોડાપતિ થઈશ એવી સાચ આગાહી કરનાર જ્યોતિર્મીની ચમત્કારી વિદ્યાની કદર કરવી એ મારી ફરજ છે! હું કરોડપતિ થયો, તો મારા જેશી મહારાજ લક્ષાધિપતિ ન થાય!

મનોરમા—(પ્રેશ કરીને) બાપુજી! આ કાંસકી મને બહુ ગમે જુઓ તો ખરા! તેમા જોડેલી હીરાકણીઓ કેવી ઝગઝગે છે!

કાકુ શેઠ—બેન! તને કાંસકી ગમી તેથી મને બહુજ આનંદ થયા. બેન! આ જેશી મહારાજને પ્રણામ કર, અને કાંસકી તેમને બતાવ.

(મનોરમા જેશીને પ્રણામ કરી કાંસકી આપે છે)

જેશી મહારાજ—(કાંસકી ધારી ધારીને જુએ છે) શેઠ, આ કાંસકી સુંદર તો છે, પણ.....

કાકુ શેઠ—મહારાજ! 'પણ' કહીને કેમ અટકી ગયા? સવા લાખ રૂપીઆની આ રતનજડિત કાંસકીમાં આપને કંઈ બિચારું જણાય છે?

જેશી મહારાજ—શેઠ! બિચારું તો કંઈ નથી, પણ ભવિષ્યમાં આ મહાભૂલી મનોહર કાંસકી આપને દુઃખરૂપ થઈ પડશે!

કાકુ શેઠ—શું કહોછે! મહારાજ, એવું હોય તો આ કાળમુખી કાંસકીને દરીઆમાં ફેંકાવી દઉં!

મનોરમા—(ગભરાઈને) ના, આપુલું ! ના, આ કાંસકી તો મને મારા જીવ કરતાં પણ વધારે વહાલી છે ! એને દરીઆમાં ફેંકી દેવાય કે ? મહારાજ ! લાવો મારી કાંસકી ! (કાંસકી લઈને ઝીંઝા ખેંડમાં ચાલી જાય છે)

જેશી મહારાજ—શેઠ ! ગભરાવાનું કંઈ કારણ નથી, પણ ભવિષ્યમાં આ કાંસકીની ખાતર કોઈની સાથે વેર ન બાંધશો. એવો સમય આવે તો આ કાંસકીને જતી કરવો. મારી આટલી સૂચના જરૂર ધ્યાનમાં રાખવો.

કાકુ શેઠ—આપની સૂચના હું જરૂર ધ્યાનમાં રાખીશ.

જેશી મહારાજ—શેઠ, હવે હું રત્ન લઈશ. પ્રભુ આપનું કલ્યાણ કરો.

કાકુ શેઠ—વધારવો મહારાજ. (જાય છે)

પ્રવેશ ત્રીજો

સ્થળ:—વલ્લભીપુરમાં રાજમહેલ.

પાત્રો:—

(૧) શીલાદિત્ય—ગુજરાતના મહારાજાધિરાજ.

(૨) પ્રતિહાર—રાજનો સેવક

(૩) ઉચ્ચસેન—શીલાદિત્યનો પ્રધાન

(૪) કાકુ શેઠ—વલ્લભીપુરના કરોડપતિ શેઠ.

શીલાદિત્ય—

શાહુલવિકીડિત

સંતાપે જનને જરૂર અતિશે અંગૂઠાનાં અંધનો,

તોપે તોડી શકે ત કો જગતમાં એ રોડનાં અંધનો;

લીધી છે હદ કારમી કુંવરીએ ખાતીપોતી તે નથી,

ખાતુંપીવું ગમે ન લેશ મુજને હૈયું બળે રોડથી.

સંબંધીનાં અંધનો એવાંજ હોય છે ! સતાનોનાં દુઃખથી માથાપનાં હૃદય વલોવાય, અને માથાપનાં દુઃખે સંતાનો એબાકળાં બની જાય ! પરસ્પરનાં રોડઅંધનજ આ પ્રમાણે એક બીજાને સંતાપે છે. મારે પણ એવુંજ થયું છે. કુંવરીના મનનો સંતાપ મારા મનને સંતાપી રહ્યો છે. કુંવરીએ બે દિવસથી અજનો ત્યાગ કર્યો છે, એટલે મારા હૃદયમાંથી શાન્તિ ચાલી ગઈ છે. તેને કાકુ શેઠની પુત્રીની રાજગડિત કાંસકી જોઈએ છીએ. તેને બહુ બહુ સમજાવી. એના કરતાં પણ વધારે કીમતી મુંદર કાંસકી કરાવી આપવાનું કહ્યું, પણ તે એકની બે થતી નથી. એને તો એજ કાંસકીની રહ લાગી છે.

ફેની—ભારતરસાહેબ, જર ધાણુંજ તોફાન કરે છે. જરા એમને શિક્ષા કરશોજી.

શિક્ષક—આપ એમનાં શું સગાં આજો છો ?

ફેની—મોટી બેન.

શિક્ષક—આપ એમનાં મોટાં બેન હોઈ નાની બેનને શિક્ષા કરાવવા માટે કહેવા આવ્યાં, એ તમોને યોગ્ય લાગે છે ? બે યોગ્ય લાગતું હોય અને શિક્ષા કરવાથી તોફાન કરતાં બંધ થશે એમ આપ માનતાં હો તો હમણાજ આપના દેખતાં દસ પંદર સોટી લગાવી દઉં.

ફેની—નહિ, નહિ, સાહેબજી ત્યારે કરવું શું ? આજો દિવસ મરતી, તોફાન, રમત કર્યાજ કરે છે.

શિક્ષક—એક ઉપાય છે. કોઈ સારાં શિક્ષિકાને સાથીદાર તરીકે રાખો.

ફેની—ના સાહેબ, એટલો ખર્ચ કરવાની શક્તિ નથી.

શિક્ષક—બે શક્તિ નથી, તો વિના ખર્ચે બાળક તોફાન કરવું બંધ થાય એવા ઇલાજો તમારે શોધવા જોઈએ. બાળકના તોફાનનું કારણ તમે જાણો, અને તે મુજબ વર્તો તો તેઓ કોઈ દિવસ તોફાન નહિ કરે; ઉલટું તમે પોતે તેના તોફાનમાં રસ લેશો. તેના તોફાનમાં તમને આનંદ મળશે. મારી પાસે તો કોઈપણ બાળક તોફાન કરતુંજ નથી અને ખાસ કરીને તમારી જર તો કદીજ નહિ.

ફેની—જી, એટલા માટેજ હું આપને કહેવા આવી છું. એક સમય એની તબીબત સારી ન હતી તોપણ એ શાળામાં આવી હતી.

શિક્ષક—કારણ કે તમે તેને બીચરાવો છો, શિક્ષા કરો છો, લડો છો; એટલે તમારાથી બીજાને ને ! તમે કંઈ કાર્ય કરતાં હો અને બાળકની તમને વિશ્વરૂપે થાય તો તમે કેટલાં ખીજાઓ છો ? તો પછી બાળકની રમતમાં તમે ખલેલ કરો તેના પર તેની શી અસર થાય તેની કલ્પના તમે કોઈ વખત કરી છે ? આજથી તમે તેને શિક્ષા નહિ કરવાનું કે નહિ ધમકાવવાનું વચન આપો તો તે પણ આજથી તોફાન નહિ કરે એવું હું વચન આપું છું.

ફેની—હવેથી હું એને લડીશ નહિ, પણ આપ શિખામણ તો જરૂર આપશો. હું આપની ઘણીજ આભારી થઈશ. હું આપનો ઉપકાર માનું છું.

નિદોષ બિચારી આજો અમારી વચ્ચે થતી વાતચીત સાંભળતી હતી. એ વાતચીતના વાતાવરણે કરીને નાની આંખોના મન ઉપર તેની, એવી તો ઊંડી અસર થઈ કે તે બિચારી ત્યારથીજ તોફાન કરવાનું બૂલી ગઈ. કુંક સમય વીત્યા બાદ એજ જરે એક દિહી મારા હાથમાં મૂકી. જેમા એમ જણાવવામાં આવ્યું હતું કે મારાં બેન હવે ઘણાંજ સાણાં થયાં હાગે છે અને હું આપની ઘણીજ આભારી છું.

શિક્ષકજીવનમાં આવા ઘણાંજ દ પક્ષાઓ શિક્ષકો અનુભવે છે. આવી ફરિયાદોનો લાભ લઈ શિક્ષક અમના માતાપિતાને બાળસ્વભાવની કંઈકે જાંખી કરાવે તોજ આવી ફરિયાદ કંઈક અંશે નાબુદ થાય.

તોફાન કરવું, નાચવું, ફેલવું, મારામારી કરવી, લાંગફેડ કરવી, રમવું વગેરે ક્રિયાઓ બાળકને મન રમત છે. આ વાવરથાની બાળબેષ્ટાઓ છે. એ તેનો જ્ઞતિસ્વભાવ છે. બાળક પોતાના જ્ઞતિસ્વભાવ પ્રમાણે તોફાન ચા રમત કર્યાજ કરે છે. જો કે તોફાન શબ્દથી બાળક તદ્દન અસાત હોય છે, પરંતુ માઆપને મન તોફાન તે બાળકને મન રમત હોય છે. એ રમતોદારા બાળક પોતાની શક્તિઓનો તેજજ આત્માનો વિકાસ કરે છે. મનને પ્રદુક્ષિત કરે છે, ઉદ્ધામે છે. એ ઉદ્ધાનમા અવરોધ કરેતો એ માઆપોની ગંભીર બુદ્ધ છે. બાળકનું ચિત્ત અનિચંચળ હોય છે. બાળકના મનને વાંદરાના મન સાથે માનસશાસ્ત્રીઓ સરખાવે છે; એટલે કે જે બાળક બાળવયમાં તોફાન કરેતો નથી, નાચતો ફેલતો નથી, રમતો રમતો નથી તેમજ વિવિધ દસ્થોથી આકર્ષીતો નથી તે ખરી રીતે બાળક કહેવરાવવાને યોગ્યજ નથી. બાળક બાળવયમા તોફાન નહિ કરે તો ક્યારે કરવડો ! બાળકની બાળકીડા એજ તેના બાળપણની નિશાની છે. માનસશાસ્ત્રની દૃષ્ટિએ એ કીડાએ હંતુપુનઃસર હોય છે, એ રમતો બાળકના શારીરિક વિકાસનું પ્રથમ પગથીડું છે. બાળકની શારીરિક સ્થિતિ સારી હોય તોજ પોતામાં રહેલી સદમ શક્તિઓને ખીલવી શુદ્ધિ-શાળી બની શકે. મારેજ બાળકને રમત એ તેનું મનગમતું કાર્ય છે. રમતથી બાળકના શરીરને પુષ્ટિ મળે છે એટલુજ નહિ; પરંતુ માનસિક તેના અને નૈતિક ગુણો પણ કેળવાય છે. રમતથી બાળક સ્વાગ્રથી, ન્યાયી, સંયમી, સહકારી, સગલાવી, માયાળુ, ધૈર્યવાન, સત્યવક્તા, વિવેકી તેમજ સદનશીલતાવાળું થાય છે. આ ગુણો બાળક અનેક રમતોદારા સંપાદન કરે છે. બાળઅભ્યાસથી અસાત નવુંબો બાળકની અ ક્રિયાઓને તોફાન ચા મસ્તી કહે છે. કેટલાક તેને હડીકું કે જિટ્ટી કહે છે.

તેઓ રમવા બદલ તેને મારે છે, ધમકાવે છે, ખીવરાવે છે. કેટલાંક માળાપો બાળકને ઘરમાં પુરી રાખે છે. બાળક કદાચ અજ્ઞાનથી અનુચિત કાર્ય કરે તો તો બિચારાનું આવીજ બન્યું. આવી અજ્ઞાત મનોદશામાં માળાપો પોતાના બાળકોનું ઉત્તરવળ વાવિ શી રીતે જોઈ શકે ? માળાપો તેમજ શિક્ષકોએ આદરણ્યું જોઈએ કે બાળકનો દરેક પ્રયત્ન સ્વાભાવિક અને સ્વતંત્ર હોય છે. તેની સ્વતંત્રતા અને સ્વાભાવિકપણું છીનવી લેવામાં આપણે મોટો ગુન્હો કરીએ છીએ. બાળકનું વસ્તુ પરત્વે આકર્ષણ એ તેની કુદરતી પ્રેરણા છે. જેવડે કરીને તે કલ્પનામય સૃષ્ટિમાં વિહાર કરે છે એ કલ્પનાએ કરીને ગમે તેવી ચીજને તે ભાગેદોડે છે. આમ બાળકની બાળચેષ્ટાઓ તેના જીવનનાં અંશિક અનુપાતો છે. એનો વિરોધ કરવો એ બાળકને સુદ્ધિહીન, જડ, માથકાંગલું અને નિર્જીવ કરવા બરાબર છે.

કેટલીક વખત બાળક તોફાન કરતાં હલ વટાવી જાય છે. આવા સમયે તેને શિક્ષા ન કરતાં પ્રેમથી યોગ્ય માર્ગે વાળવા પ્રયત્ન કરવો જોઈએ. જો બાળકને તેના તોફાન વા રમતદ્વારાજ તેને યોગ્ય માર્ગે અદાવતમાં આવે તો તેની શક્તિઓ જેવી કે ધ્વજશક્તિ, વિચારશક્તિ, લાગણી વગેરેનો વિકાસ સહેલાઈથી સાધી શકાય બાકી શિક્ષા એ બાળકને મન હાઉ સમાન છે. શિક્ષાના પરિણામે બાળક છુપી રીતે તોફાન કે મસ્તી કરતાં શીખે છે. ઉપરાંત શિક્ષાના ભયે ચોરીચુગલી કરતાં શીખે છે અને આગળ જતા ઉચ્છૃંખલ તેમજ ઉદ્વિગ્ન બની જાય છે. છેવટે દુષ્ટતા કરવા તરફ પ્રેરાય છે. એજ શિક્ષા તેનું જીવન છિન્નભિન્ન કરી નાખે છે. જીવનની સુકુમાર પાંખડીઓ અડાજો વેડફાઈ જાય છે, મારે બાળકને શિક્ષા ન કરતાં તેના બરાબર તોફાનનું કારણ શોધી લય તથા પ્રેમ મિશ્રિત લાગણીથી તેને સન્માર્ગે વાળવામાં આવે તો તે મહાન નાગરિક નીવડે છે. “ કુમળું ઝાડ જેમ વાળીએ તેમ વળે.”

બાળકને તોફાન કરવાનું કારણ એ યોગ્ય કાર્યનો અભાવ હોય છે. બાળકને ઘરમાં કે શાળામાં કાર્યરહિત રાખે તો જરૂર તેઓ કંઈક ને કંઈક ધાંધલ તો કરવાનાજ; કારણ કે તેમને કામ જોઈએ છીએ. સુરત કે આગસ્ટ થઈને ખેસવાનું તેમને ગમતું નથી. તેમને તેમનો વિકાસ સાધવો છે, એટલે તેમને કાર્યમાં રોકેલાં રાખવાંજ જોઈએ. શિક્ષકે પણ કેટલીક વખત દૂધવા કે આનંદ આપવા ખાતર પણ શાળાના બગીચામાં કે ખુસ્તી જગ્યામાં છુટાં મૂકવાં જોઈએ. તે સમયે શિક્ષકે તેમના અનેકવિધ આનંદનું

બારીક અવલોકન કરવું જોઈએ; કારણ કે દરેક બાળક 'સ્વચ્છ પ્રમાણે' ઇશ્વર ભાગે રમે છે. આ રમતોદારા શિક્ષક તેમના માનસને પિછાની શકે છે અને તે માનસને અનુકૂળ તેમનું હવન થકવા એ અવલોકન ઉપયોગી થઈ પડે છે. શાળામાં રાખવામાં આવતા બગીચા કે ખુલ્લી જગ્યાનું મુખ્ય કારણ બાળકને કુદરતના વાતાવરણમાં રાખવાનો હેતુ છે અને કુદરતની સાથે તેને ગેલ કરવા દેવાનો હેતુ છે. કુદરત સાથે તેને નિકટનો સંબંધ છે, પોતાનું બધું તોફાન તે કુદરતી વાતાવરણમાં ફાલે છે; અને એજ કુદરતી વાતાવરણમાંથી તેને હવનની નવીન પ્રેરણાઓ મળે છે. ઘણાં બાળકોને આપણે જાહેર બગીચાઓમાં દરિયાના ઘાસમાં આળાટતાં જોઈએ છીએ, કારણ કે કુદરત એ તેમનું હવનધામ છે. બ્યારે શાળામાં ગોંધાઈ રહેવું એ તેમને મન જોડા સમાન થઈ પડે છે. માટે દરેક શિક્ષકે બાળકની સ્વતંત્રતા છીનવી ન લેતાં જેમ બને તેમ તેમને કુદરતી વાતાવરણમાં રાખવાં. કુદરતના નિયમને અનુસરવા તેમજ બાળક પ્રત્યે શિક્ષાનું વલણ ન દાખવતાં તેની હીલચાલનું અવલોકન કરી તેને યોગ્ય ભાગે વાળવા પ્રયત્નશીલ રહેવું જોઈએ. સમયાનુસાર બાળકનાં માખાપોને બાળસ્વભાવથી જાત કરવા જોઈએ.

માસ્ટર્સ ટ્યુટોરિયલ હાઈસ્કૂલ, }
ગોવાલીઆ ટેન્ક, મુંબઈ.

ચુનીલાલ કાળીદાસ ટ્રસ્ટી

બ્રિટિશ રાજ્યના વિજયનું શ્રેષ્ઠ પ્રામાણ્ય-માન્ડી સ્કીમ

હુનર ઉદ્યોગોને મદદ કરવા સારું હાઈડ્રો-ઇલેક્ટ્રિક પાવર આપવા માટે નામદાર દિંદી સરકારે માન્ડી સ્કીમ-યોજના થકી કાઢી છે. માન્ડી હાઈડ્રો-ઇલેક્ટ્રિક સ્કીમ હવે સિદ્ધ થઈ ચૂકેલી બાબત છે. તેણે તેના હુશ્મનોના બચને દર ક્યો છે, અને દિલ્હીમાંની આશાઓને પરિપૂર્ણ પાડી છે. પંજાબ હાઈડ્રો-ઇલેક્ટ્રિક યોજનામાં રહેલા સાદસ કાર્યની વિપુલતાની બાબતમાં સર સેમ્યુઅલ હોર્સ એક વર્ષ પહેલાં આમની સભામાં ઉચ્ચાર્યું હતું કે આવા પ્રકારનાં કાર્યો તે દિલ્હીમાંનાં બ્રિટિશ રાજ્યના વિજયના શ્રેષ્ઠ પ્રામાણ્ય તરીકે ગણાશે. તેમના સંદેશમાં કહ્યું છે તો “જેવી રીતે રોમન સામ્રાજ્યનાં મદાન યાદગાર ગિફ્ટ તરીકે રોમનાં કાર્યો ઉત્તર આફ્રિકાના રજોમાં, અને કમ્પેનમાં હજી ગયાથી અને હયાત રહેલાં છે,

તેવી રીતે આ-ધરીગેશનનાં કાર્યો (સક્રર જેરેન) અને હાઇડ્રો-ઇલેક્ટ્રિક પાવર, ટ્રિટિશ રાજનાં સૌથી મહાન યાદગાર સમારક ચિહ્ન તરીકે રહેશે.”

સાધ્ય થએલા સાહસ કાર્યની લાભરિયતિ જોતાં, નફા વિચારતાં, આખી યોજના હવે તપાસવાનું શક્ય છે. મુંબઈ નજીક ત્રણ ટાટાની સ્ટ્રીમો આવેલી છે. તે સૌથી શ્રેષ્ઠપદ છે. ખીન્ને નંબરે આ માન્ડી સ્ટ્રીમ છે. આ યોજનામાં સ્થાપિત કરેલી ૧૮૦૫૦૦ કીલોવૉલ્ટ્સની શક્તિ છે, અને જો તેની છેલ્લી પરાકાષ્ઠાએ વધારવામાં આવે તો તે ૧૨૦,૦૦૦૦ કીલોવૉલ્ટ્સની સ્થાપિત શક્તિ અથવા પાવર આપશે. હવે તે ફુનીઆમાંની સૌથી મહાન યોજનામાંની એક બનશે. નામદાર હિન્દી સરકારે શરૂ કરેલી યોજનાનો પ્રથમારંભ પણ હાઈડ્રો-ઇલેક્ટ્રિક યોજનામાં સૌથી મહાન છે.

હિંદુસ્તાનમાં તે સૌથી પહેલપડેલી ઇલેક્ટ્રિક સીસ્ટમ છે. તે ૧૩૨૦૦૦ વૉલ્ટ્સની શક્તિ આપશે. આપ્યાર મુધીની સૌથી વધારેમાં વધારે શક્તિ ટાટાસ્ટ્રીમમાં અને જી. આર્ચ. પી. રેલ્વેના ઇલેક્ટ્રીફિકેશનમાં ૧૧૦૦૦૦ વૉલ્ટ્સની છે. વળી હિંદુસ્તાનમાં સરકારનું પ્રથમ ઇલેક્ટ્રીસીટીનું આ સાહસ કાર્ય છે. તે શહેરના વાપરનારાઓને વીજળી સીધી રીતે પુરી પાડશે.

સહગત મી. જી. ડબ્લ્યુ. મીઆરેસે હિંદીસરકારના ઇલેક્ટ્રિકલ એન્ડ પાઈડરે હાઈડ્રો-ઇલેક્ટ્રિકનું ઉત્પત્તિસ્થાન ખીઆસ નદીની શાખા ઉહલ નદીમાં જોયું. તે શાખામાંથી શક્તિ મેળવી શકાશે એમ તેને પ્રથમ જણાયું. પંચનળના હાઈડ્રો-ઇલેક્ટ્રિક “સર્વે”-તપાસ માપણીમાં મી. આર. એન. આર્ચિવોર્ડ પાછળથી ઉહલ નદી તેને માટે યોગ્ય છે, તેમ નક્કી કર્યું.

સર માલ્કમ હેલી એક લઘ્ય કંપનાસ્વપ્ન સેવી રહ્યા હતા. તેઓએ યોજનાને વ્યાવહારિક શક્યતાના પ્રકેશમાં આણી, તેને વાસ્તવિક સિદ્ધિનું કાર્ય સહગત ફર્નલ ખડેના માર્ગે આવી પડ્યું. ત્યારે તે યોજના વાસ્તવિક ફર્લસિદ્ધિમાં પરિણમવાની હતી, ત્યારે નજદીકના સમયે તેઓ કમનસીબે મોટર અકસ્માતથી મરણ પામ્યા. સાહસની વિપુલતાને લીધે યોજનામાં દંબ કરી નાખે તેવો અતિવિશાળ અરથ થવાનો હોવાને લીધે, કેટલેક અંશે નિદાખેર ટીકાના દિવસોમાં, ત્યારે સામાન્ય પ્રજાની લાગણીઓ ઘણી નિર્બળ બની ગઈ હતી ત્યારે તેની અડગ શ્રદ્ધાને લીધે, અને તેની અવધાનતા હિમાયતને લીધે, યોજનાને નિભાવી રાખવામાં તેઓથી શક્તિમાન થયા. તેમના ઉત્તરાધિકારી શક્તિમાન લેફ્ટેનન્ટ મિ. એચ. પી. થોમસ આવ્યા. તેમણે યોજનાને હિંમતબેર આણી રાખી.

ઘણા બહોળા વિસ્તારમાં સૌંદર્ય શક્તિ-“પાવર” પુષ્કળ પ્રમાણમાં પુરે પાડીને પ્રાંતના ઔદ્યોગિક વિકાસને મરકારે આગળ વધારવામાં મદદ કરવી જોઈ એ એવી ઇચ્છાને અમલમાં લાવવાનો માન્ડી હાઇડ્રો-ઇલેક્ટ્રિક સ્ટ્રીમનો મુખ્ય હેતુ છે. પંજાબમાં વ્યાપારી મૂલ્યનો કોત્રસો નથી, અને જ્યારે કામ શરૂ કરવામાં આવ્યું, ત્યારે લાહોરમાં બંગાળના કોત્રસાની એક ટનની કિંમત પચીસ રૂપીઆ પડતી હતી. આ કિંમતમાં અડધ ઉપરાંત નૂર ખેસતું હતું. જ્યારે કામ પુરેપુરું સમાપ્ત થાય ત્યારે આ યોજનાનો હેતુ, એવો છે કે ખાનગી વાપરનારોની અને હુજરઉદ્યોગમાં તેને વાપરનારોની જરૂરિયાતો પુરી પાડવાની છે, એટલું જ નહિ, પરંતુ ગામડામાં ખેતીના વિકાસને ખાસ ઉદ્દેશીને, ગ્રામ્ય ક્ષેત્રમાં જરૂરિયાતો પણ પુરી પાડવામાં આવશે.

આ યોજનામાં ‘ડબલ સરકીટ ટ્રંક ટ્રાન્સમિશન લાઈન’ (જેની મારફતે વિદ્યુતપ્રવાહ મોકલવામાં આવશે તે રસ્તો) ૧૩૨૦૦૦ વોલ્ટ શક્તિનું કામ, જગનદરનગરથી લાહોર (૧૭૩ માઈલ) અને બીજા આન્ય-લાઈનોમાં અમૃતસરથી લુધિઆના (૮૮ માઈલ) અને લાહોરથી હયાલપુર (૮૬ માઈલ) અને દિરોજપુર (૫૦ માઈલ) સુધી પુરું પાડશે. લાહોર, અમૃતસર અને જલંધરમાં હયાતી ધગવનારા લાયસન્સવાળાઓને ઘણા જગ્યામાં પાવર આપવાનો ઈરાદો રાખવામાં આવે છે અને સત્તાવાળાઓને જેવા કે નોર્થ વેસ્ટર્ન રેલવે કંપનિને લાહોરમાં આપવાનો ઈરાદો છે. તે કંપની અત્યારે વધારે મોટા પ્રમાણમાં વગળથી પાવર ઉત્પન્ન કરે છે.

લગભગ ૧૩ શહેરોમાં સ્થાનિક વહેંચણી પુરી પાડવા સાડ પૂર્ણ થયા તેમજ વ્યવસ્થા કરવાની છે. આને પરિણામે છુટક પાવર પણ આપવામાં આવશે. આ પ્રમાણે ખીંગ વધારે ગામોમાં પાવર મોકલવાની વિચારણા અને મંત્રણા ચાલે છે. ગૌરદારપુરમાં જાહેર જનતાને ઇલેક્ટ્રિક આપવામાં આવી છે. જાટલા, દીનાનગર, અને પદાનકોટમાં કપટેમ્બર સુધીમાં, કાસુર, ફીરોઝપુર, નાનકાના સાહીબ, અને તરન્તરાનમાં ઓકટોબર સુધીમાં, બાગવાનપુર, રાજપુરા, સુદારકાના, અને જગનવાલામાં નવેમ્બર સુધીમાં, અને હયાલપુર ફેક્ટરીમાં ડિસેમ્બર સુધીમાં અને આવતા જન્યુઆરિ માસમાં જલંધર અને લુધિઆનમાં ઇલેક્ટ્રિક પુરી પાડવામાં આવશે.

કપુરથલા રેલ્વેમાં ‘બલ્કસ્ટાલ’ (ઘણા જગ્યામાં વિદ્યુત બળ આપવા) પ્રાટે મંત્રણા ચાલુ છે. ફરીદકોટ, મલરકોટલા, અને નબાનાં

દેશી રાબ્બીમાં પાવર પુરી પાડવાનું શક્ય થશે. માન્ડીના દેશી રાબ્બીમાં કરારના નિયમો અનુસાર પાવર આપવામાં આવશે.

પ્રથમાર્ધની ગણતરી મુજબ ઇલેક્ટ્રિસિટિ ઉત્પન્ન કરવા સારૂ ફક્ત ત્રણ વીજળી ઉત્પાદકો (જનરેટર) રાખવામાં આવ્યાં છે. તેઓ ૧૫૪૦૦૦૦૦૦ યુનીટ વિદ્યુત પુરી પાડવા સમર્થ છે. તેના કે બાગ યુનીટ ચાલુ-કાયમ મળતા રહેશે. શહેરની વસ્તીને આ યોજનામાંથી ઇલેક્ટ્રિસિટિ આપવામાં આવશે. તે કાં તો સરકાર ખાસખાસ આપશે અથવા લાયસન્સવાળાઓની મારફતે પુરી પાડવામાં આવશે, અને તે ૧૧૨૫૦૦૦ યુનીટ થશે. જે રસ્તે યર્ધને વિદ્યુત મોકલવામાં આવશે, તે લાર્ધનની એટલી શક્તિ છે કે તે બ્રાન્ચ લાર્ધનને પુરી પાડવા ઉપરાંત પાસેનાં ગામડાનાં ક્ષેત્રફળમાં વિદ્યુત પુરી પાડવા શક્તિમાન છે. એમ આશા રાખવામાં આવે છે કે વખત પસાર થતાં ખેડૂત લોકો જે પ્રદેશમાં નહેરો વાટે પાણી મળી શકતું નથી તેમાં પાણી ખેંચવા સારૂ, પાણી ભરાઈને એસી ગએલા વિસ્તારવાળા જમીનના પ્રદેશના ઉદ્ધાર સારૂ, અને ખેતીવાડીના કામ સારૂ તે વિદ્યુત લેશે.

ઔદ્યોગિક અને ખેતીવાડીના કામના અર્થે વિદ્યુતબળ જઠાતના ધો-રણ ઉપર પુરૂ પાડવામાં આવશે, પરંતુ તે જઠાતના ધારાધોરણ, નિયમો, અને કરાર એવા રહેશે કે તેથી વિદ્યુત બળનો પુષ્કળ જથ્થામાં ઉપયોગ કરનારને અને વાપરનારને હાંમેશનો ફાયદો થશે.

“સર્વિસ” જઠાત નાખવામાં આવશે કે જેથી ઘરગથ્થુ ઉપયોગ જેવા કે ઇલેક્ટ્રિક પંખાઓ, રોશની, બધા ગૃહઉદ્યોગમાં જેવાકે રાંધવાના કામમાં, તપાવવાના કે ઉપ્પુ કરવાના કામમાં, અને શીતળતા બનાવવાના કામમાં વિદ્યુતનો વાપર કરનારાઓને ધણુંજ ઉત્તેજન મળશે. આ જઠાતને પરિણામે આગા બધા ગૃહઉપયોગને સારૂ ફક્ત એક મીટર અને ગૃહતારનો એક ‘સેટ’ રાખવાથી વિદ્યુત પુરી પાડવામાં આવશે, અને તેથી તાર જઠાવવાનું ખર્ચ ધણુંજ ઓછું થઈ જશે, અને આપનાર અને વાપરનાર વચ્ચે થતી વારંવાર સામાન્ય અથડામણનું પૂર્ણ નાશ પામશે.

દલપતસિંહ પી. પરમાર. બી. એ.

હેડમાસ્ટર, એ. વી. સ્કૂલ,

માણસા (મહીકાંકા).

ધરમાં બાળકનું સ્થાન

ધરમાં રસોઈ રોજ થાય છે. રસોઈ કોને પૃષ્ઠીને થતી હશે ? ઘરનાં મોટેરાંને. પણ કેટલી માતાઓએ એવતી વખતે વિચાર કર્યો છે કે બાળકોને આ ભાવશે કે નહિ, તેને પગે કે નહિ. બાળકને તીખું લાગે, ખાટું ગમતું ન હોય, તો આપણે તાકીએ-કે “પણ એવી ટેવ પણ પાડવી જોઈએ ને” ? આપણને જેમ ગમે તેમ બાળકને ખાવાની હિમાયત કરીએ, એ આપણી અજ્ઞાનતા.

બાળકે આપણા હુકમો પાળવાનું જોઈએ; કારણ કે આપણું શરીર તેના કરતાં મોટું છે, પણ એટલેથી આપણને સંતાપ ક્યાં છે ? એણે તો આપણી ટેવોને, આપણી પસંદગીને, આપણા શોખને પોતાના કરવા જોઈએ. આપણે હમ્મીએ છીએ કે જેવા આપણે કીએ તેવા બાળકો થાય. આપણે જાતેજ દરાવી દીધું છે કે બાળકો માટે આપણે આદર્શ પુરતો છે. આપણાથી ઉચ્ચશક્તિનાં ને ઉચ્ચશક્તિનાં બાળક થઈ શકે એ ખ્યાલ આપણામાં છે ? આપણા વડવાઓ કરતાં આપણી કેટલી ચડતી થઈ તેના ઇતિહાસ આપણી પાસે છે ? યુગ આગળ વધે છે કે પાછળ ?

માનવ બગીચાના એ કુમળા પુષ્પનું જનન કરવાની કેટલી દરકાર રાખી છે ? બાળવિચારને હૃદયમાં કેટલું સ્થાન છે ? નવી દુનિયાની નવી કલ્પના આપણા બાળકોને કેમ ઝીંકવા દેતા નથી ?

બાળકોને ટોપી પહેરવી ન ગમે; પણ દીકરા ઉઘાડે માથે ફરે તો બાપની આગર જાય તેનું શું ? ક્યે વખત ને ક્યે દિવસે કેવાં કપડાં પહે-રવામાં તેનો નિર્બંધ તો માતાજી કરે છે. માતાને ગમે તે સીને ગમે. થોડા કપડાં બાળકે ન પહેવી હોય તો આગર તો માતાજીજ જાયને ? નાના બાળકનીશી આગર ? બાળકો એટલે માથાપોડી આગર જાળવવાનાં સાધનો. અભિમાનપૂર્ણ અને દંભ મંત્રોપવાનાં સાદિયો. આણેલું કપડું ઘરમાં ન ગમે ત્યારે બાળકને લાડે નાનાં નમાત્રાં બાળકોને રંગનું ભાન ક્યાંથી ! સૌંદર્યનું ભાન હોયજ શકી ! બાળક તો જાણે માથાપોડી બોલતી ચાલતી દોગડીઓ. અફરો થા હોય તોપણ કપડાં પહેરાજ. એના સુંદર દેહને કૃત્રિમતાથી દાંકીએ ત્યારેજ માથાપોડી નિરાંત વળે, ત્યારેજ આપણી રસિકતા અને કથાનું લીલાશું નીકળે !

બાળક કુદરતનું બચ્ચું અને ખુલ્લું મેદાન, ખુલ્લી હવા, ‘તડકો એ એનાં દોસ્તો, પ્રકૃતિનો એળો માતાના બાળક કરતાં વધારે વ્હાલો. પૃથ્વી તો

માતાનીએ મા. સુરજનો તડકો લાગે ને તાવ આવે તો ? જમીનમાં આજોટે ને કપડાં બગડે અને શરીર બગડે. આપણી આ ખોટી અજ્ઞાન માન્યતાઓ. આપણે અને બાળક માટે કાયદા લુદા. બાળકને પૂછીએ, તારે કપડાં સાચવવાં છે કે રમવું છે ?

જવાબ મળે છે—“ મારે રમવું છે.” એને કુદરતનો સહવાસ બહુ ગમે છે. પ્રકૃતિ સાથે એને ઘણો આનંદ છે. પૃથ્વીની ધૂળ એને ચંદન કરતાંએ વધુ વહાલી છે. પવનની લહેરો આપણી બન્ધીઓ કરતાં વધુ પ્રિય છે. પતંગીઈ જોઈ તે પતંગીઈજ બની જાય છે. દેડકાં જોઈ એની સાથે નાનવા માંડે છે. આ બધું જોતાં આપણે તેને કેમ અટકાવીએ છીએ ? આંદો તો તેને રોજને રોજ આનંદ આપે. આંદો દિવસે ક્યાં જતો હશે એમ એને ધાય છે. આદતીમાં નાહવાની એને ઘણી મજા પડે છે, પણ આપણે બાળકને લઈને આદતીમાં કરવા જવા ક્યાંથી નવરા હોઈએ ! પછી માણસ સાચો ચિત્રકાર ક્યાંથી થાય ? માણસ સંગીત પ્રિય ક્યાંથી થાય ? માણસ કુદરતને ક્યાંથી ઓળખે ? તેની કવિતા શી રીતે કરે ? આમ બાળકને કુદરતથી દૂર રાખવામાં બાળકને શું બનાવીશું ? માણસ કે પશુ ?

આપણા બાળકનું ઘરમાં રથ ન ક્યાં ? બાળકનો કયો ઝોરડો ? મકાન બાંધતી વખતે આવો વિચાર કોઈ કરે છે ? ઘર ભાડે રાખતી વખતે બાળકના રમવાની, આમપાસના પાનાડરણની, સંસ્કાર વગેરેનો વિચાર કયો છે ? ઘરમાં બજારની, ચોકડી વગેરેની બાબતો ઘરમાલિકને પૂછીએ છીએ, પણ ઘર ભાડે લેતાં આપણને બાળકે ક્યાંથી સાંભરે ? બાળકે માટે લુદી જમા કેવી એ વિચારજ આપણને નવો લાગે છે. એથીજ આપણી ઉત્તમ નાગરિકની આરા નિષ્ફળ જાય છે.

રસોડામાં માને ગજરામણ થાય, રસોડું બગડી જાય, પૂન કરતાં તેમાં લાંગ થાય, દિવાનખાનામાં બાપાજી ચોપડી વાંચતા હોય, ઝોટલે મોટાભાઈ, બહેન પાદ કરતાં હોય, ત્યારે બાળકે રમવું ક્યાં ? વાતો કરવી ક્યાં ? ખેલવું દેવું ક્યાં ? કદાચ એકાન્ત ખૂણો મળી જાય તો ત્યાં બાળકની કલ્પના દોંગલા દોંગલીથી ખીસે ખરી ? આમ કંઈ કલ્પના-શક્તિ ન ખીસે ! કેળવણીકરનો એ એક ભ્રમ છે.

આપણા માટે, મહેમાન માટે, આપણી ખોટી પ્રતિષ્ઠા માટે આપણે ખુરસી ટેબલ વસાવીએ. તો આપણા બાળક માટે ફાટલી જનજમ પણ હોય છે ખરી ? એને તો કહીએ નીચે બેસ. આપણા મિત્રો માટે આપણે ઘણું

કરીએ છીએ, તેમ બાળકનો મિત્ર આવે ત્યારે બાળકે ક્યાં બેસાડવો ? આપણે જરાપણુ ગણવા પ્રયત્ન કરતા નથી કે બાળકોના પણ દોરતો હોય છે. દોરતો તો આપણનેજ હોયને ! નાનાં બાળકો વળી દોરતીમાં શું સમજે ? અરે ! પણ આપણી સ્વાર્થો દોરતી, અને બાળકોની દોરતી તો કેવળ નિર્દોષ છે એ ચોક્કસ સમજાવે.

બાળકને વસ્તુઃસંગ્રહ કરવા એકાદ પેરી સોંપી છે ? એની પાસેનાં દીંગલી, પીછાં, કોડીઓ વગેરે ક્યાં મૂકે ? કેડીઓ કોઈ લઈ ન્દય તો એને મન બધું રાજ ગયું. કેટલી વિચિત્રતા ! આ રીતે એમજ ગણીએ છીએ કે બાળકમાં શક્તિ નથી, અને તેના બદલ આપણે કામ કરીએ છીએ. બાળકને પાણી આપણે આપીએ, કપડાં આપણે પહેરાવીએ, થાળી પણ આપણેજ માંડીએ, લોટા ખાલા પણ આપણે ઉનારી દઈએ. માથાપો એમ દાવો કરે છે કે અને બાળકને સુખી કરીએ છીએ. એ અજાનીઓ સમજતાં નથી કે બાળકને પળે પળે અપગ બનાવીએ છીએ. આપણે પશુ જેવા બનીએ છીએ. આપણને બાળક ઉપર વિશ્વાસજ નથી. કાચનો ખાલો ધોવા દેતા નથી, રસોઈ પીરસવા દેતા નથી, ચૂલામાં દેવતા સજાવાવા દેતા નથી, સગડી ચેતાવવા દેતા નથી, તેન નાના કપડાં ધોવા દેતા નથી; પણ એને બદલે આપણે એની પથારી પાથરી આપીએ છીએ, વાસણુ માંડીએ છીએ, કપડાં પહેરાવીએ છીએ. બાળકો તો બધું કરી શકે, પણ આપણને એ સૂઝે છે ક્યાં ?

બાળકને યોગ્ય સ્થાન આપીએ તો જુથવી ઉપર સ્વર્ગનું રાજ્ય સ્થપાય.

સિસોદ્ર, } અનુપ દે-દેવજીભાઈ દીવાલાલા.
તા. અંકલેશ્વર. } આસિઃ શિક્ષક.

બહેરાંમુગાં બાળકો કેવી રીતે બોલતાં શીખે છે

બહેરાંમુગાં બાળકો આંખદ્વારા સમજીને બોલતાં થઈ શકે છે એનું કારણ શું ? એ પ્રશ્નનો ખુલાસો કરવો ઉચિત છે. આપણે બેઈએ છીએ કે સાંભળી શકે છે તેવાં નાનાં બાળકો પોતાની માતૃભાષા સાંભળીનેજ બોલતાં શીખે છે. બીજી રીતે કહીએ તો આપણા બોલ એ અવાજ છે અને તેના મોર્મ દવા વડે જાનકારા મગજમાં બેઈ જાનતંત્રુઓ સાથે અથડાય છે ત્યારે તેને જે દીર્ઘબોધ

ગ્રામ્યશાળા

દેશની સકળ ઉન્નતિનું કારણ કેળવણી છે. જે દેશ સુશિક્ષિત હોય છે તે દેશની આપત્તિઓ દૂર ભાગે છે. દેશની વસ્તીનો મોટો ભાગ ગામ-ગામમાં વસે છે. આથી ગામડાંની કેળવણી તરફ વિશેષ લક્ષ આપવું ખાસ આવશ્યક છે. ગ્રામ્યશાળાના શિક્ષકોને શહેરની શાળાઓના શિક્ષકો કરતાં વધારે મુશ્કેલીમાંથી પસાર થવું પડે છે. ગ્રામ્યશાળાના શિક્ષકોની કેટલીક મુશ્કેલીઓ અને તે નિવારણના યથામતિ ઉપાય આ નીચે જણાવવા સ્વ-લ્પ પ્રયત્ન કર્યો છે.

ગ્રામ્યશાળામાં ત્રણ કે ચાર ગામના વિદ્યાર્થીઓ ભણવા આવે છે. કેટલીક જગાએ ચાર કે પાંચ માઇલ દૂરથી વિદ્યાર્થીઓ ભણવા આવે છે. આ વિદ્યાર્થીઓને શાળામાં આવતાં મોડું થાય એ સ્વાભાવિક છે. રસ્તાં ઓતાડો હોય; વચ્ચે નદી, નાળાં આવતાં હોય તો ઓમાસાની મોસમમાં અતિશય વરસાદના સમયે વિદ્યાર્થીઓથી કદાચ શાળામાં ન પણ અવાય; અને માટે ખાસ કંઈ ચર્ચ શકે નહિ. મોડા આવવામાં કે ન આવવામાં બાળાં કાઢી વિદ્યાર્થીઓ પ્રમાદ સેવતાં જણાય તો તેમને જરૂર અટકાવવા. ગામડાંની શાળાઓમાં મોટો ભાગે ખેડૂત વર્ગનાંજ બાળકો ભણવા આવે છે. તેમનાં માખાપ ગેરહાજરીના અજાલથી અસાત હોવાથીજ તેઓ પોતાનાં બાળકોને ખેતીના કામમાં રોકે છે, અને ગેરહાજરીમાં વધારો કરે છે. આવી જગાએ શિક્ષકે બાળકનાં માખાપને નિયમિત હાજરીના લાભ સમજાવી તેમના બાળકોને તેઓ દરરોજ અને નિયમિત શાળામાં મોકલે તેમ કહેવું. તેમને સમજાવવું કે નાના (ઉમેરે) બાળકથી કામ-સેવું જેટલું નુકસાનકારક છે તેટલુંજ તેનાથી એ વધારે નાના બાળકને ખેતીના કામમાં યોગ્ય એ અહિતકર છે. પ્રતિદિન આગળને આગળ વધતા પ્રવૃત્તિના આ જમાનાના બાળકને બચાવવાના ગેરફાયદાઓ પ્રસંગે પ્રસંગે તેમને સમજાવવા. તેમજ પ્રદર્શન અને મેળાવણીઓ કરી વિદ્યાર્થીના વાલીઓને શાળામાં નોતરી શાળાના શિક્ષણની વિશેષતાઓ અને લાભોનાં પ્રત્યક્ષ દર્શન તેમને કરાવવાં. આમ કરવાથી તેઓ પોતાનાં બાળકોને નિયમિત અને દરરોજ શાળામાં મોકલતા ચર્ચ જશે. બાળકોને શાળાના વિવિધ વિષયો રસિક શૈલીથી શીખવવા. વાર્તાઓ, રમત ગમત, ચિત્રદર્શન અને કાવ્યવાચન છાયાદિ રસપ્રેરક વિષયોનો ઉપયોગ કરવાથી બાળકો શાળાના અન્ય વિષયમાં પણ રસ લેતા ચર્ચ જશે, અને હાજરીનું અનિયમિતપણું મોટે ભાગે દૂર થશે.

આમ્યશાળાઓમાં મોટે ભાગે સાધનોનો અભાવ હોય છે. સાધન-સંપત્તિ શાળાઓ થોડીજ હોય છે. થોડા ખર્ચથી યા મફત મળતાં સાધનો, યુક્તિઓ, કન્ટીનન્ટની રકમ યા તો ગામ શ્રેણીના સહકારથી તે મળી રહે. અતિ ખર્ચાળ સાધન સહેલાઈથી મેળવી શકાય નહિ. તેના અભાવે યોગ્ય ઉપકરણ કે ચિત્રધીજ નિભાવી લેવું પડે. અનુકૂળતા મળે પાસેની સાધન-સંપત્તિ શાળામાં વિદ્યાર્થીઓને લઈ જઈ તેનો લાભ આપી શકાય. આ બધું શિક્ષક મહાશયની કાર્યદક્ષતા અને ઉત્સાહપ્રિયતા ઉપર અવલંબે છે.

આમ્યશાળામાં મુખ્ય શિક્ષકજી ધ્યાન કરીને શિક્ષિત હોય છે, પણ તેના મદદનીશો તાલીમ પામેલા હોતા નથી; તેમ કેટલીક જગ્યાએ તો તેઓ કોઈપણ પ્રમાણુપરીક્ષા પાસ કરી ન હોય એવા હોય છે. ખાસ કરીને ગામડાંની શાળાઓમાં તાલીમ પામેલા, ચુનંદા અને સેવાભાવી શિક્ષકોજ નિભાવવા જોઈએ; કારણ ગામડાંની શાળાઓ ચલાવવી તે શહેર-ની શાળાઓ ચલાવવા કરતાં વધારે મુશ્કેલીભર્યું છે. ખીનકેળવાએલા શિક્ષકવાળા શાળાના મુખ્ય શિક્ષકે મદદનીશોને તૈયાર કરવા પ્રયત્ન કરવો, તેમની સમક્ષ નમુનાના પાઠ આપવા તેમજ વારંવાર તેમના કામનું નિરીક્ષણ કરી તેમને યોગ્ય સૂચના આપી તેમને કામની સરળતા કરી આપવી. આમ પ્રયત્ન વડે થોડા સમયમાં તેઓ તૈયાર થઈ જશે અને આથી શાળાનું કામ દિપાવી શકાશે.

ગામડાંની શાળામાં શિક્ષણનું ધોરણ હળવું રાખવું જોઈએ. ઘણુંખરૂં આમ્યશાળાના બાળકની ચપળતા અને ગ્રાહકશક્તિ શહેરના બાળકની ચપળતા અને ગ્રાહકશક્તિ કરતાં ઉતરતા પ્રકારની હોય છે. શહેરના વિદ્યાર્થીઓનાં માથાપ મોટે ભાગે શિક્ષિત અને સંસ્કારી હોય છે, તેમજ વિસ્તૃતનાં કાર્ય, યત્રો ઇત્યાદિ પ્રત્યક્ષ જોવાનો સુયોગ તેમને પ્રાપ્ત થએલો હોય છે. આ બન્ને લાભોની ગામડાંનાં બાળકોને ઉજાપજ હોય છે. અત્યંત થોડા થોડા પ્રયત્નો, સુરેખ ચિત્રો, લાપણો અને વાર્તાઓદ્વારા તેમની સામાન્ય પ્રવીણતા વિકસાવવા શિક્ષકે પ્રયત્ન સેવવો જરૂરના છે.

બાળકના અધિકારપરત્વે જ્ઞાન આપવાની વાત તો સર્વ કોઈ સ્વીકારે છે. બાળકનો અધિકાર પારખી તેને જ્ઞાન આપવાથીજ સફળતા મેળવાય છે. અધિકારવિહિન બાળકને જ્ઞાન આપવાને આદરેલા પ્રયત્નમાં નિષ્ફળ નિવડાય છે. આમ્યશાળામાં બાળકો શુદ્ધિમાન ખેડૂત બને, તેમની અવલોકન શક્તિ વિકસે, તેઓ ધાર્મિક, નીતિમાન, અને વ્યાવહારિક બને,

કોઈનાથી છેતરાય નહિ અને પોતાના ધરનો ચોકસ હિસાબ રાખી શકે; આવી જાતના શિક્ષણને આગત્યનું સ્થાન મળવું જોઈએ.

એક શિક્ષકને એકજ વર્ગના પચાસ વિદ્યાર્થીઓને શીખવવા કરતાં બે ત્રણ વર્ગના ત્રીસ વિદ્યાર્થીને શીખવવું વધારે કઠિન છે. કોઈપણ શાળામાં એક શિક્ષક પાસે બેથી વધારે વર્ગો હોવા ન જોઈએ. કેટલીક શાળાના શિક્ષકોને તો ચાર કે પાંચ વર્ગો સાથે શીખવવાના હોય છે. આવી જગાએ મુશ્કેલીઓ ટાળવા સાર અનેક યુક્તિઓ અજમાવવી પડે છે. શાળાનું સમયપત્રક બહુ વિચારપૂર્વક યોજવું પડે છે. શાળાના કેટલાક વિષયોનું કામ શિક્ષકની સીધી અને પાછી દેખરેખ નીચે પણ વ્યવસ્થિત થઈ શકે છે. આવે સમયે વર્ગના વડા વિદ્યાર્થીની મદદથી તથા શિક્ષકની કુનેહ અને સુચોજકપણાથી શાળાનું કામ દિપાવી શકાય છે.

શાળાનાં બાળકો ઘણીવાર નારકોરી ફૂટવી, ઘા પડવો, હાડકાનું કરમોડ ખાવું, ઇત્યાદિ આકસ્મિક રોગોના ભોગ થઈ પડે છે. આવા સમયે તાત્કાલિક ઉપાયોથી સુચારુ શિક્ષક યોગ્ય ઉપચારથી બાળકને જલદી આરામ થાય તેવા પ્રયત્ન કરી શકે છે. ઔષધાલયોના અભાવ-વાળાં ગામડાંના શિલકોએ બાળકોની તાત્કાલિક સારવાર કરવાના કાર્યથી માલિનગાર થવું ઈષ્ટ છે. તાત્કાલિક સારવાર કરવા માટેનાં ઉપયોગી સાહિત્ય અને દવાઓ ગામના અગ્રગણ્ય પ્રજાજનોના સહકારથી શિક્ષક સહેલથી મેળવી શકે છે.

સ્વચ્છતા અને સુવ્યવસ્થાના શિક્ષણને ગ્રામ્યશાળાઓમાં આગત્ય આપવી ખાસ જરૂરી છે. ગામડાગા ઘણા વિદ્યાર્થીઓ અસ્વચ્છ અને અવ્યવસ્થિત રહે છે. પુસ્તકો ઇત્યાદિ બંધવાનાં સાધનો તરફ બેદરકાર રહે છે. વિદ્યાર્થીની આ કુટેવ તો અવશ્ય ટાળવા યોગ્ય છે. તેઓ જાતે સ્વચ્છ અને સુવ્યવસ્થાથી રહી પોતાનું કામ તેવુંજ નમુનેદાર કરે તેવી સુટેવે તેઓ ટેવાવા જોઈએ. સ્વચ્છતાના નમુના અને દૃષ્ટાંતો આપી તેમનામાં આ સદૃશ્ય પ્રેરવા પ્રયત્ન આદરવાથી બહુ મુશ્કેલી નહિ પડે.

જગતમાં નિત્ય અવનવા બનાવો અને ફેરફાર થયાં કરે છે, તેથી દુનિયાની નવીનતાથી વિદ્યાર્થી વર્ગ અજાણ્યો રહે તે બીજકુલ ઈષ્ટ નથી. આ માટે શિક્ષક ગામના શિક્ષિત વર્ગના સહકારથી સોંધું ને શિષ્ટ સાહિત્ય પીરસવું એકાદ સાપ્તાહિક મંજાવી શકે છે. શાળામાં આવતાં આવા સામાયિક, તેમજ મહેનત કરી મેળવેલા થોડા પ્રયોગ સંપ્રદાયી શિક્ષક શાળામાં એક નાનકડું "સાનાલય" ઉઘાડી શકે છે. આમ

શિષ્ટ ગ્રંથો અને સામાયિકોના વાચન, મનનથી શિક્ષક પોતાના તેમજ અન્ય યોગ્ય અધિકારીના સાહિત્યરસમાં અભિવૃદ્ધિ કરી શકે છે. બાળ-સેવા, જ્ઞાનસેવા, અને દેશસેવા-આવે ત્રિવિધ સેવાનો સુમેળ શિક્ષક સિવાય અન્ય કોઈ ધંધામાં નથી. શિક્ષણ કાર્ય જેવું પવિત્ર અને સેવાભાવી ધંધામાં જંપલાવ્યા પછી અનેક મુશ્કેલીઓમાંથી યુક્તિપૂર્વક પસાર થઈ તેને શોભાવવો જ ઇષ્ટ છે. મુશ્કેલીઓ સિવાયનો કોઈજ ધંધો નથી. મુશ્કેલીઓ નિવારવા વિચારપૂર્વકની યોજનાઓની જરૂર છે. “પ્રયત્નથી કંઈ અસાધ્ય નથી.” શિક્ષક મદાસય પ્રતિપક્ષ શોધક અને યોજક બુદ્ધિ રાખી પોતાના કર્તવ્યપંથમાં વિચરે તો પોતાનું કામ જરૂર દિપારી શકે.

પાંડવા શાળા,
વાડાસીનોર.

}

રેવાશંકર ભટ્ટ

સિનિઅર થયો કે ના થયો

કોલેજમાં ટ્રેનિંગ લઈ, શિક્ષક પદ તું આવીઓ,
સર્ટિફિકેટો મેળવી, સિક્કો લગાવીઓ;
નિર્ભય બની શાળાગર્હો, ખુરસી પર આડો પડ્યો,
રે! બાળનું હિત વીસરી, સિનિઅર થયો કે ના થયો. ૧

શીખ્યો ઘણી તું પદ્ધતિઓ, ફજળથી અળગો રહ્યો,
શાળા યત્રી ન્યારો રહી, ટચશન મર્હો બૂલો પડ્યો;
શીખ્યો છતાં શીખવ્યું નહિ, છું ફ્રેન્ડ એ ફાંકે રહ્યો,
રે, બાળનું હિત વીસરી, સિનિઅર થયો કે ના થયો. ૨

ગામડાનાં જઈ પ્રમાદી, ધર્મ હતો તેવો રહ્યો;
વિચરના સિદ્ધાંતમર્હો, આદર્શ નો અળગો ક્યો;
ચિત્ત ચોરીકું ફેસા મર્હો, રે! ત્યાજ તું જૂઠી મથો,
પ્રશિક્ષામ પૂરતું કામ લઈ, સિનિઅર થયો કે ના થયો. ૩

વેતન ઘણું હુંકું દીસે, સાધન વિદ્યોષો થું કંડે,
બુદ્ધિ વિનાનાં બાળકો, તરત શાળા છાપડે;

• સંખ્યા નહિ નહિ હાજરી, દહી કમગા તુ ના વચ્યો,
બદાના બનાવ્યાં બહુ બહુ, સિનિઅર થયો કે ના થયો. ૪

• કમગના દેવો તખ્તો, અંતર પૂજા ના આવડી,
• રમેદાસીની પાત તેં, કેદી બાળા સાથે ના કરી;

ધારણ ૩ જી.

વિષય : ભાષા—વાચન .

સામાન્ય હેતુ : આંખ દેખવી, ભાવપૂર્વક વાંચતાં શીખવી, ભાષાગ્રાહન આપવાનો.

વિ. હેતુ—વા. મા. પુ. ૩ નંબરો પાઠ ૧૧ શીખવવાનો.

શિક્ષક મિ. આર. સમય ૪૦ મિનિટ તા.

કા. ખા. ની નોંધ

શેલી

મુદ્દા

વર્ગવ્યવસ્થા

ચિત્રાવલોકન

ફિલ કરાવી વર્ગને વ્યવસ્થિત ગોઠવવો.

મારા સામું જુઓ. સાંભળો. આજે તમને હું એક ચિત્ર બતાવવાનો છું. તે ચિત્ર તમારે બરાબર તપાસીને જોવું. પછી

હું તમને સવાલ પૂછીશ.

પાઠ ૧૧ માં કાઢો. પાઠને મથાળે આપેલું ચિત્ર તપાસો.

ચિત્રમાં કેટલા માણસો છે ? બે જણા ક્યાં ઉભા છે ? બાકીના

બે ક્યાં પડ્યા છે ? તમને એ બે જણા તરવા પડેલા લાગે

છે ? શા ઉપરથી ? ત્યારે કાણે પાડી નાખ્યા હોય એમ

લાગે છે ?

હીક, ત્યારે આ બે જોરોએ એમને શા માટે પાડી નાખ્યા

તે તમને કહું.

સાંભળો, એમ કહી જિજ્ઞાસા નબે-એટલી વાત નીચે

પ્રશ્નપૂર્વે ફરીશ :

(૨) મુખ્ય વિષય સારકથન

કુનરોત સોળાપત્ર :

વિકટ, બિચ્ચામણ.

વિકટ, આંધારી રાત્રે ત્યારે વાધ, સિક્ક વગેરે ગર્જના કરતા

હોય ત્યારે જંગલ બહુ વિકટ ભાગે છે. વિકટ એટલે ?
કાઈ કાઈ શબ્દને વાક્યમાં વપરાવી અર્થ આવડયાની
ખાતી કરીશ.

હું કા. પા. ની નોંધમાં જણાવેલે સ્થળે અટકીને ભાવ
પૂર્વક વાંચી બતાવીશ.

નમુનાનું વાચન

નમુનો આપ્યા બાદ, 'વિદ્યાર્થીઓને વર્ગ સમક્ષ કેમ
વાંચવું તેની સરના આપીશ. વર્ગની સામે વચ્ચોવચ દટાર
હોવા રહી, કાળા હાથમાં ચોપડી આંખથી ૧૦-૧૫ ઈંચ છેડે
રાખી, બધા સાંભળે તેટલો ઘાંટો પાડી વાંચવું.

સૂચના

એક પછી એક વિદ્યાર્થીને વર્ગ બહાર બોલાવી વંચાવીશ.
વાચન વખતે મંચેલી બૂલો વિગે વિદ્યાર્થીઓને પૂછીશ. તે
'ક્રિપરાંત' ના આ ભાઈએ 'કેવું વાંચ્યું' ? એમ પૂછી વાચન-

અક્રિતગત વાચન

એક શહેરમાં ચાર ચોર
રહેતા હતા. તેમની પાસે ખેડી
ખાવાને બ્લેઈએ તેટલી જમીન
હતી; પણ તેઓ ખેતી કરતા
નહિ, ને ચોરી કરી પોતાના
કુટુંબનું ગુજરાન ચલાવતા.
એક બે વાર તેઓ ચોરી કરતાં
પકડાયા હતા, ને ભારે સજા
થવાથી હુરંગમાં ધણી દહાડા
રહી આવ્યા હતા.

ભાવાર્થના પ્રશ્નો

શેલી તરફ લક્ષ દોરીશ. તેમજ વર્ગના બીજા કોઈ વિધ્યાર્થિને
આને કોઈકાઈ વસ્તુ વાંચનારને પણ વાંચેલા કકરોનો સ્માર પૂછેશ.
ચોરાં શી રીતે શુદ્ધિ મેળવી શકે છે ? એમની પાસે
કેટલી જગતીન હતી ? છતાં પણ શા માટે ચોરી કરતા હતા ?
શેની રાજ બેતા તેઓ મેળાઈ બેસ્યા ? સંધ આબો કે તરત
તેમણે શું કર્યું ? ચોરાને બેઠે ગાડાવાળાઓએ શું કર્યું ? ચોરા-
દારોએ શું કર્યું ? પછી ચોરાઓ શું શું પંડામી લીધું ? તે લઈ
જંગલમાં શા માટે ગયા ? શાં તળાવની જગા તેમણે કેમ
પસંદ કરી ? ખૂબ ધન બેઠે બધાના મનમાં શા વિચાર
આવ્યો ? એથી બે જણાને ક્યાં મોકલ્યા ? શહેરમાં ગએલાના
મનમાં શા વિચાર આવ્યો ? તળાવે બેઠેલાના મનમાં શા
વિચાર આવ્યો ? છેવટે આમ દગો કરવાની શું બન્યું ? ને
માણસ સામાન્ય ખરાબ તો કે તેનું જ્યોતું થાય એવો અર્થ
બતાવવા કોઈ કહેવત બોલો. બાળકો બોલતા કયે તેમ તેમ
કા. પા. પર કહેવતો નોંધતા જવી. પછી તેને પાઠને સાચું
પાઠી બતાવવી. એવીજ બીજી કહેવતો બોલો. શા પાઠમાંની
ચોરાની હરીફત સાચે સાચું પડાવવી.

(૩) પુનરાવર્તન નાટ્યપ્રયોગ

બાળકો પાસે નાટ્યપ્રયોગ કરાવી સંસ્કાર દૃઢ કરવા.

કરે તેહું પામે.
વાવે તેહું લણે.
ખાડે ખાંદે તે પડે.
કરણી તેથી પાર ઉતરણી.
કર ને ભર.

મુંબઈ દલાલની ઉર્દુ શાળાઓ મા. મંજુર થએલાં પુસ્તકોની યાદી

પુસ્તકોનું નામ	અંશ કર્તાનું નામ	પ્રગટ કર્તા કે છુટકોલરનું નામ	કિંમત રૂ. આ. પા.	શા માટે મંજુરી આપવામાં આવી છે
૧ પંદિસ્તાન, બીજી આવૃત્તિ	મોહનાઅલ્યુ મહમ્મદ હુસેન-આજમ રદીમપ્રેસ, આહ્મદનગર, હૈદરાબાદ (રિક્ત)	મોહનાઅલ્યુ મહમ્મદ હુસેન-આજમ રદીમપ્રેસ, આહ્મદનગર, હૈદરાબાદ (રિક્ત)	૦-૧૨-૦૦	ઉર્દુ પ્રાથમિક, માધ્યમિક અને ટ્રેનિંગ ઇન્સ્ટિટ્યુશનોમાં પુનામ અને લાયબ્રેરી માટે.
૨ ઉર્દુ પુશપતી ક્રા.પિ.નં. ૧૫૧૪	મોહવી મહમ્મદ નઝીરહીનામુસ્લીમ બુનિવર્સિટી પ્રેસ, અલીગઢ	મોહવી મહમ્મદ નઝીરહીનામુસ્લીમ બુનિવર્સિટી પ્રેસ, અલીગઢ	૦-૧-૩૦	ક્રા.પિ.નં. ૧ અને ૨ ધોરણ ૨ અને ૩ અને ૪ ધોરણ ૩ માટે.
૩ ઉર્દુ પુશપતી પહેલી આવૃત્તિ	મોહવી મહમ્મદ અબ્દુલ નાગસાહેબ મુન્શી ચલાબસીંગ એન્ડ સન્સ, લાહોર	મોહવી મહમ્મદ અબ્દુલ નાગસાહેબ મુન્શી ચલાબસીંગ એન્ડ સન્સ, લાહોર	૧-૮-૦૦	ઉર્દુ પ્રાથમિક, માધ્યમિક અને ટ્રેનિંગ ઇન્સ્ટિટ્યુશનોમાં પુનામ અને લાયબ્રેરી માટે.
૪ તખ્તે તાહિમ,	મોહવી મહમ્મદ અબ્દુલ નાગસાહેબ મુન્શી ચલાબસીંગ એન્ડ સન્સ, લાહોર	મોહવી મહમ્મદ અબ્દુલ નાગસાહેબ મુન્શી ચલાબસીંગ એન્ડ સન્સ, લાહોર	૧-૦-૦૦	"
૫ અનોખી દુનિયા, હિસ્સ-અ. ૧	મિ. મુન્શી અગરવાલા, બી. એ.	મેસર્સ એકમિલન એન્ડ કો., મુંબઈ	૧-૦-૦૦	"
૬ દલાલતે હરમયને શરીફે નક-શા સાથે, (સને ૧૯૩૩ ની ત્રીજી આવૃત્તિ)	મિ. હાજીમુહમ્મદ મોહમ્મદ મુહાન	મેસર્સ એકમિલન એન્ડ કો., મુંબઈ	૧-૦-૦૦	"
૭ અનોખી દુનિયા, હિસ્સ-અ. ૨	મિ. મુન્શી અગરવાલા, બી. એ.	મેસર્સ એકમિલન એન્ડ કો., મુંબઈ	૧-૦-૦૦	"
૮ અનોખી દુનિયા, હિસ્સ-અ. ૩	મિ. મુન્શી અગરવાલા, બી. એ.	મેસર્સ એકમિલન એન્ડ કો., મુંબઈ	૧-૦-૦૦	"
૯ અનોખી દુનિયા, હિસ્સ-અ. ૪	મિ. મુન્શી અગરવાલા, બી. એ.	મેસર્સ એકમિલન એન્ડ કો., મુંબઈ	૧-૦-૦૦	"
૧૦ અનોખી દુનિયા, હિસ્સ-અ. ૫	મિ. મુન્શી અગરવાલા, બી. એ.	મેસર્સ એકમિલન એન્ડ કો., મુંબઈ	૧-૦-૦૦	"

૧૧	" " સેવ્યમંડળ "	"	ભારત હાઉસ, લાહોર.	૧-૪-૦૦	ઉર્દુ પ્રાથમિક સ્કૂલોમાં
૧૨	સીવસીસ-એ-આશતાળ શીડ-મ-આશતાળ શીડર નં. ૧, (સતે ૧૯૩૩ની પહેલી આવૃત્તિ)	...	"	૦-૫-૦૦	મનામ. અને લાયબ્રેરી માટે.
૧૩	" " નં. ૨ "	...	"	૦-૭-૦૦	"
૧૪	" " નં. ૩ "	...	"	૦-૯-૦૨	"
૧૫	ધી દિન્દિલુઅન્ઝ ઓફ ધી પર-શિઅન ઝોન ધી મરાઠી દેવગર્જ, ૧૯૩૩	મોલવી અબ્દુલસદક, બી.એ. અંબુભને-ઉર્દુ પ્રેસ, હૈદરાબાદ, (ડિફેન્સ)	"	૦-૧૨-૦૦	ઉર્દુ પ્રાથમિક અને મા-ધ્યમિક ટ્રેનિંગ ઇન્સ્ટિટ્યુશનોમાં મનામ અને લાયબ્રેરી માટે.
૧૬	આરવાન સરદો નંદય, લા. ૨ (સતે ૧૯૩૩ની પહેલી આવૃત્તિ)	જોળ મુન્શી મુસ્તાક એહ-મદ સાહેબ	લેખક	૦-૫-૦૦	પ્રાથમિક સ્કૂલોના ધો. ૫ અને એ. વી. સ્કૂલોનાં ધો. ૧ લા માટે ગ્રામ-રમાં પાઠ્યપુસ્તક તરીકે.
૧૭	મુસન મરાઠીર, હિસ્સ-એ-અવલ, (સતે ૧૯૨૪ની પહેલી આવૃત્તિ)	નીજામી બદામુની	નીજામી પ્રેસ, બદામુની	૧૧-૦-૦૦	ઉર્દુ પ્રાથમિક, માધ્યમિક ભાગ ૧ અને ટ્રેનિંગ ઇન્સ્ટિટ્યુ-શનોમાં મનામ અને લાય. ૨ માટે
૧૮	" " ફોર્મ, (સતે ૧૯૨૬ની પહેલી આવૃત્તિ)	"	"	૫-૦-૦૦	"
૧૯	તારીખો-અરબ, (સતે ૧૯૨૪ની પહેલી આવૃત્તિ)	મોલવી અબ્દુલ ગફુરખાન સાહેબ અને મોલવી મુહ-મ્મદ હલીમ સાહેબ	અનતઝીર પ્રેસ, લખનો	૩-૦-૦૦	"
૨૦	ફલીમાતે-ફરિમાલિલ, (સતે ૧૯૧૦ની પહેલી આવૃત્તિ)	મોલવી મુહમ્મદ ફરિમાલિલ	આરિઅન્ટસ પબ્લિશર્સ પ્રેસ, મી., મીરત		"

૨૧૬ માટે-સાધી, (બીજી આવૃત્તિ)	શ્રીસ્વી અસ્તાદ હુસેઈન	મ પ્રેસ, આગ્રા	૧-૦-૦
૨૨ રિયાસત, (સને ૧૯૩૨ ની પહેલી આવૃત્તિ)	ડૉ. જાફર હુસેઈન	અ-લુમમે-તરકીએ-ઉર્દુ, ચોરંગાબાદ	૫-૦-૦
૨૩ બાગો-અહાર, (૧૯૩૨)	મીર અમ્માં ટેહલવી	"	૨-૦-૦
૨૪ બાદગર-ગાલીબ, (બીજી આવૃત્તિ)	શમસ-ઉલ-હિલામા શ્રીસ્વી મતમ-એ-ફકે-આમ, અલીગઢ	"	૨-૦-૦
૨૫ તારીખે-અખલાકે-મુરોપ, હિરસ-એ-અવ્વલ,	અસ્તાદ હુસેઈન હાલી મિ. અબ્દુલ મલક, બી. એ.	અનનગીર પ્રેસ, લખનૌ	૩-૦-૦
૨૬ " " ફુલુમ, (૧૯૨૯)	મિ. મુહમ્મદ મહમ્મદ	ઇન્સ્ટિટ્યુટ પ્રેસ, અલીગઢ	૨-૬-૦
૨૭ સીપર-હિલ-મુસતરીનીન, વોલ્યુમ ૧ (સને ૧૯૨૪ ની પહેલી આવૃત્તિ)	મિ. મુહમ્મદ બી. એ.	મેનેજર, હાફલ પુશાઆત ગાઝી-બાદ, મહમુદ મતમે, દિલ્લી	૨-૦-૦

(સહી) એ. એમ. ખાન

પ્રિન્ટિંગ એન્ડ. ઇન્સ. ઉર્દુ સ્કૂલ,
અને

સેક્રેટરી, ઉર્દુ સ્કૂલ પુરુ કમિટી, પુના.

પુના, તા. ૧-૬-૧૯૩૪.

કમિશનમાં વધારો

કિંમતમાં ઘટાડો

કેળવણીખાતાએ મુંબઈ ઇલાકાની હરેક નિશાણમાં ટેક્સ્ટબુક તરીકે ચલાવવાને મંજુર કરી છે.

લેખનકળા કોપિબુકો

કેચમ { સુબરાંતી અને આશબોધ છ નંબરમાં } ચોવીસ
કાગળ { હરેક નંબરની કિંમત બે આના } પાનાં

આમ, મ્યુનિસિપલ, ઇસ્ટલેન્ડ, ખાનગી વગેરે અનેક શાળાઓમાં ખાસ પસંદગીથી ચાલતી કોપિ બે ભાગડો અને મિશ્કેમાં સાસ અને સુંદર ગ્રામ્ય વાક્યો માટે પ્રસિદ્ધ થયેલી છે, એવી લેખનકળા કોપિ વાપરવા અમો નમસ્કારે વિનંતિ કરીએ છીએ. કપડી સૂચના વિધાના ઉપાસકો, આરાધકો અને કેળવણીના કાર્યમાં કિલ્લાદરે સ્વપૂર્વક લાગ લેનારાઓ સદર લેખનકળાને શોધ રીતે તપાસી તેના અંદરના વિષયો અને પદ્ધતિને જોઈ શોધ્ય ઇન્સાફ આપશે.

૨૫૦ અને તે ઉપરાંત કોપિ ખરીદનારને સેંકડે ૩૦ ટકા કમિશન આપવામાં આવશે. પેકિંગ અને રેલ્વે ખર્ચ પણ આપવામાં આવશે, પણ શેસ્ટ માર્કેટનું કે સ્ટેશનથી આવજનું ખર્ચ આપવામાં આવશે નહિ.

લેખનકળા કોપિબુકોને બંધબેસતી નંબર ૧ થી ૬ સુધીની સ્ટીલ પેનો ખાસ મંગાવી છે તેની હરેક બોક્સમાં એક નંબરની હલન પારની કિં. રૂ. ૧૫.

મુંબઈ-હાથિસાર્થ જગજીવનદાસ એન્ડ સન્સ,

કાલકાજેવી માતાના મંદિર સામે દુકાન નં. ૩૬૬.

અમદાવાદ-પાનકોર નાકા-મેસર્સ એસ. બી. શાહની કંપની.

ગાંધરા-એમ. વકીલ બ્રધર્સ, સરદાર બજાર.

કેળવણીખાતાના ગે. ડિરેક્ટર સાહેબે મુંબઈ ઇલાકાની

પ્રાથમિક શાળામાં ટેક્સ્ટબુક તરીકે મંજુર કરેલો.

દેશીહિસાબ

ભાગ ૧ લો

કિંમત ૦-૧-૬

ઘણાજ મુધારા તથા વંધારા સાથે બહાર પડ્યો છે.

અત્યારસુધી ઘણા દેશીહિસાબો બહાર પડ્યા છે, પરંતુ ખાતા

તરફથી મંજુર થયેલો ફક્ત આજ દેશીહિસાબ છે.

મળવાનું ટેકાણું-મેસર્સ એન. ડી. મહેતાની કં.

બુકસેલર્સ એન્ડ પ્રિન્ટીંગર્સ.

કે. ૩૬૭ કાલકાજેવીરોડ-મુંબઈ

ગુજરાત સામયિક

ખાતા તરફથી મંજુર થએલાં

મેસર્સ ભટ્ટ અને પંચોલી કૃત

પ્રાથમિક શાળાનાં અંકગણિત

ભાગ ૧ ભા. : પદ્ધતિવિભાગ અને અભ્યાસવિભાગ [શિક્ષકો માટે]

ખાજવર્ગ અને પહેલા ધોરણ માટે. ૦-૭-૦

ભાગ ૨ ભા. : પદ્ધતિવિભાગ. [ધોરણ બીજા, ત્રીજા, ચોથાના શિક્ષકો માટે] ૦-૮-૦

ભાગ ૩ ભા. : અભ્યાસવિભાગ : [માત્ર વિદ્યાર્થીઓ માટે]

ધોરણ ૨ થી : કિ. ૦-૨-૬

ધોરણ ૩ થી : કિ. ૦-૩-૦

ધોરણ ૪ થી : કિ. ૦-૩-૦

મુક્ત : ધોરણવાર સામટી પચીસ પ્રત ઉપર પદ્ધતિ વિભાગનું પુસ્તક.

ગુજરાતની જૂગોળ, કર્તા-વસ્તુભાષા લક્ષ્યભાષા પટેલ ૦-૪-૦

મુખ્ય ઇલાકાની જૂગોળ. } કર્તા પ્રોત્તમરાય વ્રજરાય દેસાઈ ૦-૫-૦

હિંદુસ્તાનની જૂગોળ. } ૦-૫-૦

વાર્તાશ્રી ગુજરાતનો ઇતિહાસ. દલસુખરામ સુનીલાલ ત્રિવેદી ૦-૪-૦

હિંદના ઇતિહાસનું પ્રથમ દર્શન, બાલુભાઈ લક્ષ્યભાઈ કેશ ૦-૨૨-૦

રાજાપર્યાયી હિંદુસ્તાનનો ઇતિહાસ. (રાજ્યબંધારણ સાથે) ૦-૧૪-૦

કર્તા—ગગનલાલ માણિકલાલ ધોળાકીઆ.

વેપારવિજ્ઞાન અને દેશીનામું. કર્તા—કુમોરશંકર શિવરાંકર પાતિડ. ૦-૬-૦

ગુજરાતી કોપિયુક નંબર ૧ થી ૫ દરેકની કિંમત : ૦-૧-૬

ગજરાવાળા કોપિયુક નંબર ૧ થી ૨ દરેકની કિંમત : ૦-૧-૬

મસુદાની પત્રિકા મંગલો.

લખો :—મેનેજર, શ્રી ગુજરાત એગ્રીકોન્ટલ બુકડીપો,

સ્તનપોળને નાકે, રીવીરોડ, અમદાવાદ.

। મુંદર, સરતાં, કમિંક થોળનાનાળાં, વિદ્યાર્થિની ગમતાં, ઉત્તમ પુસ્તકો !

! પણી સંસ્થાઓ પાઠ્યપુસ્તકો તરીકે ચલાવે છે !

ક મુંબઈ ઇલાકાના સરકારી કેળવણીખાતાએ તેમજ પશ્ચિમદિંદ એનન્સિએ *

પાઠ્યપુસ્તક, હનામ કે લાઈબ્રેરીઝ તરીકે મંજૂર કર્યાં છે.

* કુમાર ગણિત ભાગ પહેલો *

[ભૂમિતિ સાથે, રૂ. ૦-૬-૦]

નવી ૮ મી આવૃત્તિ

નવા અભ્યાસક્રમને અનુરૂપ ભૂમિતિ તેમજ બીજા વધારા સાથેનું. બાળકોને અતિસર ગરમું છે !

* કન્યાગણિત ભાગ બીજો *

[ભૂમિતિ સાથે, રૂ. ૦-૧૦-૦]

નવી પાંચમી આવૃત્તિ

ચોથા ધોરણથી કોલેજ સુધીની બાળાઓ માટે. વ. ફા. પરીક્ષાના પ્રશ્નો સાથેનું. બાળાઓને અતિસર ગરમું છે !

* કુમારગણિત ભાગ પહેલો અ *

[નવા અભ્યાસક્રમ પ્રમાણે સુધારેલી ચોથી આવૃત્તિ, ભૂમિતિ સાથે, રૂ. ૦-૬-૦]

[ત્રીજા ધોરણ સુધીના છોકરા તથા છોકરીઓ બંને માટે ઉપયોગી]

નવા અભ્યાસક્રમ પ્રમાણે ધોરણવાર ગણિતો

* અનડાગણિત ધોરણ બીજું * [કુમારગણિત ધોરણ બીજું] રૂ. ૦-૪-૦

[ભૂમિતિ સાથે, બી. આ., છોકરા તથા છોકરીઓ બંને માટે ઉપયોગી]

* અનડાગણિત ધોરણ ત્રીજું * [કુમારગણિત ધોરણ ત્રીજું] રૂ. ૦-૪-૦

[ભૂમિતિ સાથે, બી. આ., છોકરા તથા છોકરીઓ બંને માટે ઉપયોગી]

અનડાગણિત ધોરણ ચોથું [કન્યાગણિત ધોરણ ચોથું] રૂ. ૦-૪-૬

[ભૂમિતિ વિનામ અને નામ સાથેની આવૃત્તિ]

* અનડાગણિત ધોરણ છઠ્ઠું * [છોકરાઓના છઠ્ઠા ધોરણ માટે] રૂ. ૦-૪-૦

બીજાં પુસ્તકો

* અનડાનામું ભાગ પહેલો * [ઘરનો દિસાખ, બી. આ.] રૂ. ૦-૩-૦

[ધો. ૪, ૫ ને ૬ ના છોકરા તથા છોકરીઓ બંનેને ઉપયોગી]

* અનડાનામું ભાગ બીજો * [દુકાનનો દિસાખ, ૫. આ.] રૂ. ૦-૪-૦

[ધોરણ ૭ તથા વ. ફા. પરીક્ષાના વિદ્યાર્થીઓને ઉપયોગી]

અનડાભૂમિતિ ભાગ પહેલો [નવા અભ્યાસક્રમ પ્રમાણે] રૂ. ૦-૨-૦

[બાળવર્ગથી ત્રીજા ધોરણ સુધીના છોકરાંઓને ઉપયોગી]

* અનડાભૂમિતિ ભાગ બીજો [નવા અભ્યાસક્રમ પ્રમાણે] રૂ. ૦-૨-૦

[ચોથા ને પાંચમા ધોરણનાં છોકરાંઓને ઉપયોગી]

* સરલ બાળપોથી * 12 મી આવૃત્તિ, રૂ. ૦-૧-૦ નામ તેવાનું ગુણુ છે.]

દીપા-ચાપરનાં મુઝકડે જખાણે છે. એકતાર મંગલો બહારી કરો. નકલો માટે

નાથને સીરનામે લખો. સારું કમિશન ને બીજી પણી અનુરૂપના.

રતનશી પુરુષોત્તમ અનડા

દેશભરતર, મેરીયાડિન ગેમેરિઅલ ટ્રેનિંગ કોલેજ, બોરસદ

ફેળવણીખાતાએ મંજુર કરેલાં શાળાપયોગી પુસ્તકો

હરરાય અમુલખરાય દેસાઈ કૃત.		ગોકળદાસ કુબેરદાસ મહેતા કૃત.	
*આરોગ્ય શિક્ષણ ૦-૮-૦		અલાઉદ્દીન અને	
*આરોગ્ય શિક્ષિકા ૦-૭-૦		દેવતાઈ દીવો ૦-૪-૦	
ખાળવીર (સ્કાઉટ વિષે) ૦-૮-૦		ખાળસંગીતમાળા ૦-૩-૦	
કરારત અને રૂલ ૦-૧૨-૦		(દારમોનિયમ ગાઇડ)	
પરમાં અને ખડાર ૦-૧૨-૦		સાહિત્યાદર્શ ૧-૧૨-૦	
રમવાની રમતો		અમદાવાદ શહેરની ભૂગોળ ૦-૩-૦	
*આરોગ્ય શિક્ષણ ભા. ૨ ૦-૧-૧		*રાવળ ગુજરાતપ્રાંતની ભૂગોળ ૦-૪-૦	
વ્યાકરણ પ્રવેશ ભા. ૧ ૦-૩-૦		મુંબઈધ્વજાકો (દિ'ફરતાનસહિત) ૦-૫-૦	
" " ભા. ૨ ૦-૪-૦		ખાળગીત ૦-૨-૦	
મયુરદેવજી આખ્યાન ૦-૪-૦		ખાળિકાગીત ૦-૨-૦	
શીમખાતુર્ય ૦-૪-૦		*શાળાપયોગી વાર્તાઓ	
વીર અગિમન્યુ અને		ભા. ૧ ત્રીજી આવૃત્તિ ૦-૩-૦	
મહુલાદ ૦-૮-૦		ગુજરાતના ઇતિહાસની	
		સહેલી વાર્તા. ૦-૪-૦	

વ્યાકરણ જેવા કઠિન, શુષ્ક, અને નિરુપયોગી લાગતા વિષયને
સરળ, રસિક અને ઉપયોગી બનાવવા માટે રચેલાં પુસ્તકો
પાઠ્યપુસ્તક તરીકે મંજુર*

*વ્યાકરણ પ્રવેશ ભા. ૧ લો	૦-૩-૦
*વ્યાકરણ પ્રવેશ ભા. ૨ જે	૦-૪-૦
*વ્યાકરણ પ્રવેશ ભા. ૩ જે	૦-૭-૦

રચનાર:—શંકરભાઈ ત્રિકમભાઈ પટેલ
નારણભાઈ વાઘજીભાઈ પટેલ

ભરપુર કમિશન

‘વિ. વિ. સાર્વજનિકશાળાવાનું ફે દમોએ થોડા વખત ઉપરજ ચોપડીઓની દુકાન ઉઘાડી છે જેમાં પ્રાથમિક શાળાઓમાં ચાલતી દરેક જાતની ચોપડીઓ તથા કોપિ, રેઈંગ, નોટબુકો, રમર, પેન્સિલ, ક્રુટ, કંપાસ, હોલર, કાગળ વગેરે પ્રજાને કીમ્બત લાવથી અને ભરપુર કમિશનથી આપનામાં આવશે. દરેક શાળામાં ચાલતી ચોપડીઓનું લીસ્ટ કિમત તથા કમિશન જેવા અને સંરખાવવા માટે આજેજ મંગાવી ખાત્રી કરો. બીજેથી પુસ્તકો વગેરે ખરીદતાં પહેલાં અમારી મુલાકાત લેવા વિનંતિ છે.

અંદુલાલ મણીલાલ પરીખ | રમણિક પી. કોઠારી
રીવીરિંગ—અમદાવાદ. | અડામતાણકડીપો, રીવીરિંગ—અમદાવાદ.
પાઠ્યપુસ્તક તરીકે મંજુર કરેલાં છે

નવાં પુસ્તકો

મું. ઇ. કેળવણીખાતાએ પાઠ્યપુસ્તક તરીકે મંજૂર કર્યું છે.

વ્યાકરણના સહેલા પાઠો

પુસ્તક ૧

(શિક્ષક-સાક્ષરલાલ અમૃતલાલ દવે)

બી. એ. એસ. ટી. સી. ડી.

વ્યાકરણો ધણી લખાયાં છે પરંતુ તેમાં વિદ્યાર્થીઓ રસ લઈ શકતાં નથી; પરંતુ આ વ્યાકરણની રચના સરળતા અને સૌથી એવાં સુદર છે કે બાળક મુશ્કેલીવાર સિવાય આ કઠિન વિષય સહેલાઈથી ગ્રહણ કરી શકે છે. વિદ્યાર્થીઓનો બોલો સહેલો કરવા ખાતર આ વ્યાકરણ પહેલી તકે દરેક શુભોમાં દાખલ કરવું જોઈએ.

પુસ્તક ૧ હું ૦-૩-૦

" ૨ જુ ૦-૪-૦

" ૩ જુ ૦-૫-૦

મું. ઇ. સરકારી કેળવણીખાતાએ

મંજૂર કરેલો

ગુજરાતી એટલાસ

પ્રકાશ બોગોળની વ્યાખ્યાઓના

નકશા—

ઐતિહાસિક ચાર નકશા

ઉપરાંત

વિશાળ પાંચ ભૌગોલિક ચર્ચેલા

ફેરફારો સાથે અને નવી રેલવે

સડકો સાથે આ ઉદ્દેશમાં

ઉત્તરો એટલાસ છે.

કિંમત ૦-૧૨-૦

છાકરાઓ માટે

વર્નાક્યુલર પ્રવેશક

આ પુસ્તકમાં વર્નાક્યુલર કાઈનલ પરીક્ષાના બધામ વિષયો વિસ્તારથી અને સરળ પદ્ધતિથી આપેલા છે. આજ સુધીના પ્રશ્નો આવી જમ છે. બીજી જુની ટખથી લખાએલાં અને અશુદ્ધ પુસ્તકો ખરીદવા કરતાં આ પુસ્તક ખરીદી પરીક્ષા પહેલેજ વખે પાસ કરી શકશે.

કિંમત ૨-૨-૦ કેમિશન સાર્.

વર્નાક્યુલર પ્રવેશકનો વધારો

(૧૯૮૦-૩૧ ના પ્રશ્નો) ૦-૪-૦

કન્યાઓ માટે

કાઈનલ શિક્ષિકા

કન્યાઓની કાઈનલ પરીક્ષા માટે સંપૂર્ણ અભ્યાસક્રમને અનુસરી આ એકજ પુસ્તક તૈયાર થયેલું છે. આ પુસ્તકથી દરેકને સંતોષ થએલો છે. દરેક દરેક વિદ્યાર્થીનીઓએ પરીક્ષા પાસ થવા માટે આ પુસ્તક પહેલી તકે ખરીદવું જરૂરનું છે. તેમાં આજ સુધીના પ્રશ્નો આવી જમ છે.

કિંમત ૧-૧૨-૦

હિંદનો સંપૂર્ણ ઇતિહાસ

પરીક્ષાની બધાએલી પદ્ધતિ અનુસાર તૈયાર કરવામાં આવેલો છાકરાઓ અને વિદ્યાર્થીનીઓના બધા વર્ષોના પ્રશ્નો સાથે આ ઇતિહાસ તૈયાર થયેલો છે. બંનેએ પાસ થવા માટે આ પુસ્તક પહેલી તકે ખરીદી લેવું જરૂરનું છે.

કિંમત ૦-૧૧-૦

ગુજરાત સાહિત્ય મંદિર: રીચીરોડ, અમદાવાદ.

ઈનામ માટે વર્ગીકૃત ચાંદી

(તંમામ પુસ્તકો મંજુર છે)

ધોરણ સાતમું: (ગુજરાતી)
(ત્રીજું અંગ્રેજી)

સવાકાની આપવીતી ૦-૧-૦
ખોટી ખોટી વાતો ૦-૪-૦
પ્રાણી પુરાણ ભાગ ૨ ૦-૪-૦
ધોરણ ત્રીજું:

કુરુસદ ૦-૪-૬
અખો ૦-૪-૬
બાળ વિદ્યાર (૧) ૦-૧૨-૦
બાળ વિદ્યાર (૨) ૦-૬-૦
જગતની ધર્મશાળામાં ૦-૧૦-૦
ગીતાંજલિ ૧-૪-૦
ધોરણ છઠું: (બીજું અંગ્રેજી)

બકુલ ૦-૬-૦
ધૂપસળી ૦-૪-૦
સારંગીવાજો ૦-૨-૦
મોતીના દાણા ૦-૫-૦
તોફાની ટીપુડો ૦-૬-૦
નોલમ ૦-૬-૦
સોનાકુમારી ૦-૪-૦
બરશીપુરી ૦-૪-૦
રિક્કિટિક્કિ ૦-૪-૦
બહુઈ હારે ૦-૪-૦

ટાસ્કોયની ૩ વાર્તા ૦-૫-૦
બૂલબૂલામળી ૦-૧-૦
ગેધધનુષ ૦-૬-૦
ગિન્નાઈ ૦-૫-૦
કોતસા કોકો ૦-૧૨-૦
મધપડો ૦-૧૨-૦

ધોરણ બીજું:

ધોરણ પાંચમું: (પહેલું અંગ્રેજી)
બીજમ ૦-૪-૦
સખરસ ૦-૩-૦
કીર્તિસ્તંભ ૦-૪-૦
પુસ્તકાલય ૦-૨-૦
જયબન્દરંગ ૦-૬-૦
બીરબલનો બન્ધુ ૦-૬-૦
ખરેખરી વાતો ૦-૩-૦
રશીદની ચેટી ૦-૪-૦

કેરીના ભણ્યાં ૦-૩-૦
નવનીત ૦-૩-૦
રમકડાંની દુકાન ૦-૧-૦
ગોંસાળની મોજ ૦-૩-૬
મધિગનું રાજ ૦-૧-૦
સિપાઈ દાદા ૦-૨-૬
મકનો મસ્તાનો ૦-૧-૬

ધોરણ પહેલું:

ધોરણ ચોથું:
બંગાળી બિરબલ ૦-૬-૦
કચુંબર ૦-૩-૦
બાળ ગાયરી ૦-૩-૦
મુરખમુજ ૦-૬-૦

ગોપગાંની ચતુરાઈ ૦-૪-૦
નવનીત ૦-૩-૦
વાધોનું વન ૦-૪-૦
દાંધી ધમધમ ચાલે ૦-૧-૦
લાડ દાવ્યો ૦-૪-૦
ગ્રેક દત્તો કુતરો ૦-૪-૦
પ્રાણીપુરાણ ભાગ ૧ ૦-૩-૦

ગાંધીવ :: ભાગ્યતલાવ, મુરત

બાળકો માટેના ગાંધીવ પબ્લિકેશનો નમ્રો મદત.

Unjant School Paper

ગુજરાત શાળાપત્ર

સપ્ટેમ્બર સને ૧૯૩૪

“નવા જમાનામાં નવા મુદ્દાઓ અને પ્રગતિમાન માણસની જરૂર પડે છે. દુનિયા આગળ વધે છે, અને તેથી આપણા આચાર-દાદાના વંશતમાં જે રીતરિવાજ તથા કાનૂનો ઉત્તમ ગણાતા હતા તે હવે નિરુપયોગી નીવડે છે, અને અરેબર આપણા મૃત્યુ પછી સ્મરના દહ અને પીમા વિકાસને લીધે વધારે ડાહ્યા થએલા લોકો દાલના કરતાં વધારે સારી યોજના ધરી કાઢશે.”

કેળવણીખાતાના હુકમથી

તંત્રી અને પ્રકાશક (ઓગસ્ટ ૧૯૨૬ થી)

મૂળજીભાઈ હીરાલાલ ચૌકસી, એમ. એ.

હેડમાસ્ટર પ્રે. રા. ટ્રેનિંગ કોલેજ, અમદાવાદ.

(સર્વ હક સ્વાધીન રાખ્યા છે)

ધો “શાયમંડે મહાવિલી” પ્રિન્ટિંગ પ્રેસમાં પરીખ દેવીદાસ જાળવણી કર્યું.

સંવાપાસ રોડ-અમદાવાદ

આનુક્રમણિકા

ક્રમ નંબર	વિષય	પૃષ્ઠ
૧	વર્તમાન જગત ...	૩૪૧
૨	સહૃદયતા ...	૩૫૩
૩	શુભરાતી મૂળાક્ષરી ...	૩૫૮
૪	નાટ્યપ્રયોગ ...	૩૬૭
૫	નિનિવાનું બહેરનામું ...	૩૭૫
૬	રમતનું શિક્ષણમાં મહત્ત્વ ...	૩૭૫
૭	રેડિઓ-ટેલિફોન ...	૩૮૨
૮	આદર્શ શિક્ષક ...	૩૮૫
૯	ખાનગી બહેરખબરો ...	૩૭

ના. બ્રિટિશ સરકારે પ્રાથમિક તથા માધ્યમિક શાળાઓ માટે મેન્ડુર કરેલું

સ્ત્રીઓ માટેનું ખાસ સાપ્તાહિક

સ્ત્રી-શક્તિ

તંત્રી:—શ્રી કાન્તાજીરી ઈ. ડૉક્ટર

—: દર રવિવારે પ્રગટ થાય છે. સવાજમ રૂ. ૫:—

આ સાપ્તાહિકમાં ખાસ સ્ત્રીઓના જ વિષયો, સ્ત્રીઓપયોગી વાર્તાઓ, કબીરાનના લેખો, ગરબા, લોકગીતો, લગ્નગીતો, તથા સ્ત્રીશક્તિને લગતી ગ્રાનુ ચર્ચાઓ આપવામાં આવે છે. નમુનો મફત

લખો:—સ્ત્રી સાહિત્ય મંદિર, સુરત.

ગુજરાત સાઠાપત્ર

પુસ્તક ૭૩]

સપ્ટેમ્બર ૧૯૩૪

[અંક ૯]

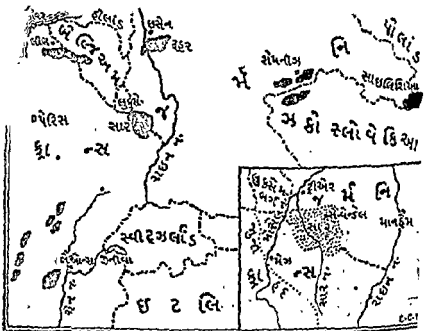
વર્તમાન જગત

કપાસના દગમાં ચીનમારીનો પ્રવેશ જેમ ભયંકર અગ્નિ પ્રકટાવે છે, તેમ જગતના નાનાસુનાં બનાવથી અનેક રાજકીય વિચલો બનાવ્યા છે અને બનશે પણ ખરા. ઓરિફાના પાટલી કુંવરનું એક સર્વિઅનના હાથે ખુન થતાં યુરોપનો પ્રચંડ દાંવાનજ સને ૧૯૧૪ માં લબૂટી લાડપો અને યુરોપના રાજકીય નકશાની પુનઃ ઘટના વર્સેસના ક્રેલકરાચી રચાપિત યર્ષ. મોટી તેમજ નાની પ્રજાઓને અમેરિકાના પ્રેસિડેન્ટ વિલ્સનના આત્મનિર્ણયના સિદ્ધાંતથી સ્વાતંત્ર્ય મળ્યું અને ભાષા અથવા જાતિ પ્રમાણે યુરોપનો નકશો બદલગી બન્યો. દેટલીક પ્રજાઓ જેમને સમુદ્રનો કોરો નહોતો તે મળ્યો અને દેટલીક પ્રજાઓને દરીઆનાં દર્યાનું દુર્જલ યર્ષ પડ્યાં. જર્મનિ જેવી મહાપ્રજા યુરોપી રાજકીય વાવાવરણમાં ઉતરતી પંકિતમાં આવી ગઈ અને પોલાંડની ક્ષાયર વાગવાથી તેનામાં ચેતન રેડતો મુશિઆનો પ્રદેશ જર્મનીથી છુટો પડી ગયો. ઓરિફા-હંગરીના મંયુદ્ધ રાજ્યમાંથી ઝેકોસ્લોવેકિઆનો એક નવો દેશો પડ્યો. ઈટલી, ગ્રીસ, તુર્કસ્તાન વગેરે દેશોને લાજ અથવા હાનિ યર્ષ. વર્સેસના ક્રેલકરાચી જે શાંતિ સ્થાપવાનો ઇરાદો હતો તેને મળજીત કરવા 'પ્રજામંધ'ની સ્થાપના યર્ષ. એ ચોજનાદાર જગતમાંથી 'સુદ'ને નિર્મૂળ કરવા યુરોપી દેશના નેતાઓ તલપાપડ યર્ષ રવા, પણ પ્રજામંધમાંથી કમે કમે નવપાન અને

જર્મની નીકળી ગયાં અને અમેરિકા તટસ્થતા ધારણ કરી એટલી રહ્યું, એટલે મૂળ ઉદ્દેશ જરૂર લાવવાનો ચલન જોઈએ તેવો સફળ થયો નથી. આજે દુનિયાના બુદ્ધ બુદ્ધ પ્રદેશમાં શું શું બની રહ્યું છે તે જોઈશું તે ભાવિની શાંતિ વિશે આપણને કેવો ખ્યાલ હિતવન થાય છે તે સહેજે જણાઈ આવશે.

આધુનિક ઔદ્યોગિક જમાનામાં અને સંકુચિત દેશાભિમાન અને દેશ-રક્ષણના જોશથી ચાલતા પ્રવાહમાં કુદરતી સાધનો અણમુલાં ગણાય એ સ્વાભાવિક છે.

ઝાર(સાર)નો કોલસાનો પ્રદેશ:—વીજળાતીરેલવે ગાડીઓ તેમજ ઝારખાનાં ચલાવવા માટે કોલસો સૌથી અગત્યની વસ્તુ છે. વળી જો લગ્ન સળંગે તો તો તેનું મૂલ આંકી શકાય નહિ એવી બાબત છે; ઝારણ પોતાદ અને તોપો બનાવવામાં તેનો ઉપયોગ થાય છે એટલુંજ નહિ, પણ તેમાંથી ખીર્ત સસામણિક દ્રવ્યો જેવાથી જોવાઓ વગેરે અને છે તે પણ મળે છે. જ્યારે ૧૯૧૪ માં લડાઈ સળંગી હિટી ત્યારે જર્મનીને ફ્રાન્સ અને બેલ્જિયમની સરહદ પરનો કોલસાનો પ્રદેશ જે લીસથી લીજ સુધી પધરાયેલો છે તે લેવાનો લોભ હતો. જર્મનીએ બેલ્જિયમ પર ધસારો કર્યો એનું ઝારણ

જર્મની, બેલ્જિયમ ને ફ્રાન્સના પ્રદેશ અને ઝાર પ્રદેશ.

એ હતું કે એ પ્રદેશ સપાટ હતો એટલે લશ્કરની કુચ ઝડપથી આગળ વધે અને બીજાં ત્યાં કોલસાનો પ્રદેશ હતો તે તેના કબજામાં આવે, અને ક્રાન્સને તે સાધનની ખોટ પડે. જર્મનિ તે હેતુમાં સફળ થયું હતું. ક્રાન્સના કબજામાં તે વખતે લેઓન્સની પશ્ચિમે આવેલો કોલસાનો પ્રદેશજ રહ્યો હતો. જર્મનિ પાસે ડુર, ઝાર, સાઈલિશિયા અને નવો કબજો લીધેલો ક્રાન્સ-એલિગ્નમનનો પ્રદેશ, એટલા કોલસાના પ્રદેશો હતા.

ત્યારે લડાઈનો અંત આવ્યો ત્યારે આ કોલસાનો પ્રદેશ ક્રાન્સને પાછો મળ્યો, પણ જર્મનિએ ચાર વરસ મુધી તેમાંથી પુષ્કળ કોલસો કાઢી લીધો હતો અને વળી પાછા ફરતી વખતે તે ખાણોનો સદંતર નાશ કરી નાખ્યો હતો, એટલે તેનો પુરો લાભ લેવાને ક્રાન્સને હજુ કેટલાંક વરસો જોઈશે. પરિણામ એ આવ્યું હતું કે મુંઘિ વખતે જર્મનિને ફરજ પાડવામાં આવી કે તેણે કરેલા નુકસાનના બદલામાં તેના ઝાર પ્રદેશનો કબજો પ્રજા-સંઘની સીધી દેખરેખ નીચે ૧૫ વરસ મુધી મૂકવો અને ૧૯૩૫ ના જન્યુ-આરિમાં ત્યાંના લોકમત પ્રમાણે તે પ્રદેશને ક્રાન્સ અથવા જર્મનિ સાથે ભળી જવાની તક આપવી; એટલે નીચે પ્રમાણે તે પ્રદેશની પ્રજાને નિર્ણય કરવો પડશે:—

- ૧ તેઓ જર્મનિ સાથે જોડાય અથવા
- ૨ ક્રાન્સી રાજ્યસત્તા નીચે જાય અથવા
- ૩ પ્રજાસંઘની દેખરેખ નીચે રહી 'તટસ્થ' રહે.

ઝાર પ્રદેશની પ્રજા:—પરંપરા, રીતિરિવાજ અને ટેવોના કારણે ત્યાંની પ્રજા જર્મન છે. તેઓ જર્મન ભાષા બોલે છે. ખાવાપીવામાં, પોશાકમાં અને બીજી કેટલીક રીતે તેઓ જર્મન લક્ષણો ધરાવે છે. થોડાં વરસ પહેલાં એવું માનવામાં આવતું હતું કે તેઓ જર્મનિમાં ભળી જશે; પણ હાલમાં નાઝી સત્તા પ્રવર્તતી હોવાથી તેઓ શો નિર્ણય કરશે તે વિષે કાંઈ ચોક્કસ કહી શકાય નહિ. કેટલાક સમાજવાદી છે, ઘણા ક્રામન કેથોલિક મતના છે અને કેટલાક જર્મનિના નવા ચેતન માટે ખાસ ઉત્સુક નથી. તેમ લોકોનો મોટો ભાગ ક્રાન્સ સાથે ભળી જવા ઇચ્છે છે એમ પણ ચોક્કસ નથી. કદાચ પ્રજાસંઘ નીચે રહેવાનું ત્યાંની પ્રજા નક્કી કરે અને જર્મનિના નવા પ્રવાહનું ઉત્સુકતાથી નિરીક્ષણ કરે. ઝારની પ્રજા જો જર્મનિમાં ભળી જવાની ના પાડશે તો જોઈ લેશું એવી નાઝી સત્તાની ધમકીથી વસ્તુસ્થિતિમાં મુધારો થયો નથી. લોકનિર્ણય જર્મનિની

તરફેણમાં આવે એને માટે જર્મનિનો લાય એટલે સુધી વધી ગયો હતો કે પ્રજાસંઘનું લક્ષ તે તરફ ખેંચાયું, અને ક્રાન્સ કે જર્મનિ એમાંથી કોઈ તરફથી ખટપટ કે બળજબરી ન ચાલે તેને માટે પ્રજાસંઘ તરફથી એક કમિટી પણ નિર્માઈ. વળી જર્મનિ અને ક્રાન્સ તરફથી એવી જાતની ખાતરી પણ મળી છે કે કોઈ પણ જાતનું દબાણ તેમના ઉપર ચલાવવામાં નહિ આવે; છતાં ‘ઝારપ્રદેશ’ યુરોપની રાજકીય સ્થિતિનું ચિંતાકારક પરિણામ લાવે એવો સંભવ છે.

ઝાર પ્રદેશ.—ઝાર પ્રદેશમાં ૮,૦૦,૦૦૦ માણસો વસે છે. સૌથી વધારે ધીમ વસ્તીવાળા પ્રદેશોમાંનો તે એક છે. દર ચોરસ માઇલે ૧૦૦૦ માણસની વસતી છે. સને ૧૯૩૨ માં ક્રાન્સે તે પ્રદેશમાંથી ૧,૦૦,૦૦,૦૦૦ ટન કોલસો લીધો હતો. પાસે ક્રાન્સનો લોહાનાં કારખાનાંવાળો લોરેનનો પ્રદેશ છે ત્યાં આ પ્રદેશના કોલસાનો ઉપયોગ કરવામાં આવે છે.

પૂર્વ બાલ્ટિક પ્રદેશો:—મોટી મોટી આશાઓના વાતાવરણમાં ‘પ્રજાસંઘ’નું પ્રથમાધિવેશન ઉજવવામાં આવ્યું હતું. તેમની સાર્વત્રિક શાંતિમય હાથ નીચે આંતરરાષ્ટ્રીય કલહોનો તીરોભાવ થઈ જશે, અને આખાએ જગતમાં દેશો દેશો વચ્ચે મિત્રાશયરી વાતો થશે; પણ એ આશાઓ કળીભૂત થઈ નથી. યુનાઈટેડ સ્ટેટ્સ તો પહેલેથી યુરોપના રાજકીય પક્ષોમાં ન બળવું એવો મુદ્દાએખ રાખી અલગજ રહ્યું હતું. રચનાત્મક તાગ ન લેતા તેને નિરીક્ષાત્મક સાહચર્ય વધારે પસંદ કર્યું એટલે પ્રજાસંઘના જોમમાં નવી દુનીઆનું જોમ લબ્ધું નહિ. સોવિએટ રશિયા યુરોપી બળવાન રાજ્યોની નજરે ‘લઘ્વી માત્રા’ ગણાતું હતું. હાલમાં તે પ્રજાસંઘમાં બળશે એવા સૂચક જણાય છે, પણ રશિયા પ્રજાસંઘમાં નથી. વળી જાપાન માંચુરિઆના કારણે ‘સંઘ’માંથી નીકળી ગયું અને જર્મનિએ પણ તેમાંથી કારગતી લીધી. જાપાન ચીનને દબાવતું હતું તે વખતે ચીનની વહારે ‘પ્રજાસંઘ’ જઈ શક્યો નહિ અને માંચુરિઆ ચીનથી છુટા પડ્યો. આમ ‘સંઘ’ની સાર્વત્રિક સત્તાના અભાવે યુરોપના નાના મોટા દેશો તેમની સહીસલામતી માટે તેમને કાવતા ઉપાયો ચોજવા લાગ્યા, અને એક ખીમ ઉપર ચડાઈ ન કરવી એવા કરારો લાંબા વખત સુધીના અંદર અંદર કરી લીધા. રશિયાએ તેમજ ખીમને નાનાં રાજ્યોએ રાજનીતિને લગતા શાંતિ સ્થાપક કરારો કરી લીધા. ફિનલેન્ડ, ઇસ્થોનિઆ, લેટવિઆ અને લિથુઆનિઆનો દાખલો સમજવા જેવો છે. લડાઈ પહેલાં રશિઓનો પશ્ચિમ કિનારો બાલ્ટિક

કહે હતો અને આ દેશે રશિયામાં ગચ્છતા હતા. સૌક રશિયાની જાનના નથી. આર જુદી જુદી જાતિના લોક અહીં વસે છે અને તે રશિયાની સત્તા નીચે આવ્યા હતા. રશિયાનું લોકજન તેમજ ધર્મ તેમને અવગુણ નહોતા. ઝારની સત્તા નાચે પણ તેઓ ફરી કામ બેસ નહોતા. ઘણા વરસની ખટખટ ચાલતી હતી તેવામાં રશિયામાં રાજ્યસત્તાનું પરિવર્તન થયું અને તેઓએ સ્વતંત્રતા મેળવી અને સંધિની રૂઢિએ તે હક તેમને મળ્યો; પણ રશિયાને બાહ્યિક સમુદ્રના કાફાનો લાભ મળતો નથી. તેને પશ્ચિમ તરફ માલ મોકલવો હોય તો આ નાના નાના સ્વતંત્ર રાજ્યોની સહાયતા મેળવી તે મોકલી શકે. કદાચ એવું પણ જાને કે તે રાજ્યોને પાછાં લઈ લેવાનો ધરિહો રશિયા કરે.

નકશામાં બેતાં માલમ પડશે કે રશિયાને સ્વાભાવિક રીતે રૈગા બંદરેથી માલ મોકલવો પડે. વળી ટેલીમ અને હેલ્સિન્કીની સારી રીતે ખીલવણી થઈ શકે તેમ છે. લેનિંગ્રેડ માત્ર એક જ રશિયાનું બાહ્ય છે, પણ તે બાહ્ય બરફથી આવશ્યકિત રહે છે; એટલે સારા બંદર મારે રશિયા જાહેર હાથે, પણ આ ચારે દેશે સાથે તેણે સમાધાની-ચાંતિના

પૂર્વ બાહ્યિક પ્રદેશો.

સેવકરાર કયાં છે અને મિત્રતાને દાવે તેમનો સહકાર મળે. કદાચ સેવિએટ રાજ્યપદ્ધતિ તે દેશોમાં દાખલ થાય એવી પણ આશા રશિયા ગ્રખનું કરશે;

પણ જર્મનિ અને પોલાંડ તરફથી ઝઘડો ઉભો થવાનો સંભવ છે. ગયા માર્ચમાં રશિયાએ જર્મનિને મિત્રતાની મંધિમાં જોડાવા નિમંત્રણ કર્યું હતું પણ જર્મનિએ તેનો આરવીકાર કર્યો હતો. જર્મનિનો થોડોક ભાગ -મેમલ સહિત-લિથુઆનિઆને આપવામાં આવ્યો છે. જર્મનિને આ બાબત ખટકે છે.

મંધિ વખતે લિથુઆનિઆને પૂર્વ તરફ રશિયા સુધીનો ફેટસોક ભાગ આપવામાં આવ્યો હતો, પણ પોલાંડે તે ભાગ લઈ વીંટળા કબજે કર્યું અને લિથુઆનિઆને રશિયાથી છુટું પાડી દીધું. લિથુઆનિઆને આ બાબત ખટકે છે અને પોલાંડ સાથે તેનું વર્તન આક્રુ રહે છે.

લોકો:—ફિનલેન્ડ સરોવરો અને જંગલથી ભરપૂર પ્રદેશ છે. મૂળમાં ફિન લોકો વોલ્ગા પ્રદેશમાંથી આવી ત્યાં વસ્યા. મોંગોલ અંશ તેમનામાં છે. આ પ્રદેશ ઉપર સ્વીડનની ફેટસોક વખત હકુમત ચાલી. પરિણામે ફિન મંત્રકૃતિમાં મુધારો થયો. તેઓ ભણેલા અને ધણા મુધવેલા લોક છે. અંગ્રેજ લોકોને ત્યાં ઘર જેવું લાગે છે. ફળદ્રુપ જમીનમાં ઘાસ-ચારો ઘણો સારો થાય છે અને ઝોટ, જવ, રાઈ અને બટાટા તે પ્રદેશનો મુખ્ય પાક છે લાકડું પણ પુષ્કળ મળી આવે છે, એટલે ઘર લાકડાનાં બાંધવામાં આવે છે અને મરોવરના કાદવકીચરના પ્રદેશમાં ચાલવા માટે લાકડાના છુટ ખૂબ કામમાં આવે છે. હુનરઉદ્યોગ પણ લાકડામાંથી બનતી ચીજોને લગતો છે.

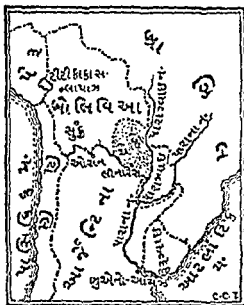
ફિન યુવાનની ચામડીનો રંગ કાળો હોય છે. તે માથે બનાતની ટોપી. અને શરીરે બાનનાં કપડા પહેરે છે.

ઈસ્થોનિઆ:—આ દેશની પ્રજામાં ફિનતત્વ વધારે પ્રમાણમાં છે. તેઓ ધર્મે પ્રોટેસ્ટન્ટ છે. પ્રદેશ સપાટ છે. રાઈ, ઝોટ, જવ અને ભીંડી એ મુખ્ય પેદાંશ છે. રેવલ તે પ્રદેશનું મુખ્ય રાજધાનીનું શહેર અને બંદર છે. તેનું નવું નામ ટેલીમ છે.

લેટ્વીઆ:—લેટ નામની આ દેશની પ્રજા છે. તે ઘણા જુના લોક છે. દેશ સપાટ અને ફેટલીક જગાએ ભેજવાળો છે. ઉંચી જમીન ઉપર પાઈનનાં ઝાડો ઉગે છે. પીપસ સરોવરમાં પુષ્કળ માછલીઓ થાય છે. દૂધમાંથી માખણ બનાવવાનો, ખેતી કરવાનો, બગીચા ઉછેરવાનો અને ઈમારતી કાટ ઉભો કરવાનો, વગેરે ઉદ્યોગો છે. રેંઆ અને લીપાળ એ બે ઘણાં અગત્યનાં બંદરો છે, અને ત્યાં પુષ્કળ વેપાર ચાલે છે. લીપાળનું જુનું નામ લીપાઉ હતું.

લિથુઆનિયા:—આ પ્રદેશ મુખ્યત્વે ખેતીનો પ્રદેશ છે. ત્યાંના લોકની ભાષા લુતી આર્થ ભાષા ઉપરથી ઉતરી આવેલી છે. શુદ્ધ લિથુઆનિયન પ્રગ્ન સિવાય લેટ અને પ્રુશિયન લોકની મિથ જાતિ પણ છે. પ્રગ્ન રોમન કેથોલિક છે.

ચેકો વિગ્લ:—દક્ષિણ અમેરિકામાં બોલિવિયા અને પારાગ્વે આ

બે દેશોને જ દરીઆકાંઠે નથી; અને એને લીધે ચેકો પ્રદેશમાં ઝંતુની લડાઈ ઓ ફેટલીકવાર થાય છે. પ્રજા-સંઘની સલાહની અવગણના કરી હમણાં પણ ત્યાં લડાઈ ચાલુ છે. આ દેશને લડવાને માટે દારૂગોળા મળે તો જ લડી શકે અને જો મુશ્કેલી દુનીઆ તેમને હથિયારો આપતી બંધ થાય તો લડાઈ ચાટકે, પણ ફેટલીક બગવાન પ્રજાઓ તેમને દારૂગોળા અને હથિયારો વેચે જાય છે અને.

દક્ષિણ અમેરિકા-ચેકો-પ્રદેશ.

લડાઈ ચાલુ રહે છે.

બોલિવિયા:—દક્ષિણ અમેરિકાના પશ્ચિમ પાસે આન્ડીઝના પહાડાળા ઉચ્ચપ્રદેશોમાં આ રાજ્યનો વિસ્તાર છે. પૂર્વ તરફ તે આમેઝોનના ગરમ અને ઘાસથી ઢંકાયેલા પ્રદેશ તરફ ટાળ પડતો જાય છે. રેપેનિશ ભાષા રાજભાષા તરીકે છે, પણ ધણીખરા લોકો અલબ્ધ ઈન્ડિયનો છે.

આ પ્રદેશ ધાતુ અને ઔષધિનો ખજાનો છે. કલાર્ક, રૂબી, નિકલ, એન્ડ્રીમની, ચાંચુ, સોનું, ધુલકામ, જસત, અને ખીસમથ વગેરે ધાતુઓ નીકળે છે. વળા ક્વીનીન, એકોનાઈટ, આર્નીકા, બેલાડોના, કપુર, કોકેન, અને સાસાંપરીલા વગેરે ઔષધિ દુનીઆભરમાં ત્યાંથી ચડે છે. યુનાઈટેડ સ્ટેટ્સ અને બ્રિટિશન તે દેશની ધણીખરી ધાતુઓ વેચાતી લે છે.

ચીલી રાજ્ય સાથે તેણે ઝઘડો કર્યો અને પરિણામે પેરુવિયનો દરીઆકાંઠાનો ખોલો. એરિકા કુદરતી ખંડર છે અને રાજધાનીનાં ભાષા

સાહેરથી તે ગામ ૨૭૪ માઇલ દૂર છે. એરિકા તેની પાસેથી ગયું એટલે પારાગમે નહીં મારફતે આટલાંટિકના કિનારે તે બુએનોસએરિસ તરફ માત્ર મોકલી શકે.

૫ પર્વતો:—તે નાનો અને ગરમ હવાનો પ્રદેશ છે, અહીંના લોકો દોર ઉછેરના, કપાસ, તમાકુ વાવવાનો અને મેટી-એક જાતની ત્યાંની ચા-વીણવાનો મુખ્ય ઉદ્યોગ કરે છે. ટેકરીઓમાં ગાદાં જંગલો ઉગેલાં છે. લોક મૂળે ઈન્ડિઅન વંશના છે, અને પ્રાચીન રીતરિવાજો તેઓ પાળે છે. કપડાં થોડાં પહેરે છે. પુરુષો ખમીસ અને પાવનનો પહેરે છે. હંથા કુળના લોક પગમાં ખૂટ પહેરે છે.

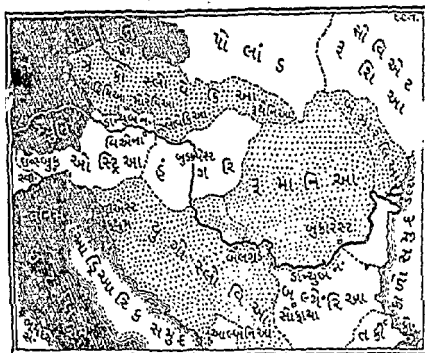
ચેકો:—પ્રાચીન ઇન્ડા લેક્ષિએ આ પ્રદેશનું નામ ચેકો પાડ્યું હતું. તેનો અર્થ મૃગયાભૂમિ-એવો થાય છે અને નામ પણ સાર્યક છે; કારણકે પુષ્કળ જંગલો આવેલાં છે. તેમાં જગ્યાર, વાંદરા, સર્પ વગેરે પ્રાણીઓ અને અસંખ્ય બીજાં જંતુઓ હોય છે. લડાઈની ભૂમિ તરીકે પણ તે લખંડર પ્રદેશ છે. લશ્કર કુચ કરે તે પહેલાં નો ઘીચ જંગલો કાપી નાખવા પડે છે. ફર્નિચર માટે કીમતી લાકડું અહીંના જંગલોમાંથી મળે છે.

હાન્યુઅ તટ પ્રદેશો:—લડાઈને અંતે આરિટ્ટ્યાના ભાગલા કરી રાખવામાં મિત્રરાત્ર્યેએ ભૂલ કરી છે એવો સામાન્ય મત છે. એમ કરવામાં તેમની મુખ્ય નેમ એ હતી કે અમુક એક ભાષા બોલતી પ્રજાને જે દેશમાં તે મુખ્ય ભાષા હોય તે તેમનો સોંપવો એટલે તેઓને પરરાત્ર્યની ધુસરી તળે રહેવું ન પડે. જેમકે પોલાંડ તે પોલ લોકનો, ગ્રીસ તે ગ્રીકોનો, હંગરી તે મેગ્યાર લોકનો, જુગોસ્લાવિયા તે સર્બ લોકોનો, પણ એકારસો-વેકિઆમાં એક, સ્લાવેક અને જર્મન ભાષા બોલાય છે. આરિટ્ટ્યા-હંગરીને તોડી-તે પ્રદેશના કેટલાક ટુકડા બીજી પ્રજાને સોંપવામાં આવ્યા. પોલાંડ, ઇટલી વગેરેને અંદરે મળ્યાં, પણ આરિટ્ટ્યા અને હંગરીને દરીઆકાંઠે મળ્યો નથી. આ દેશોને અન્યાય થયો છે એમ ત્યાંના લોકની લાગણી જવતંત રહ્યા કરે છે. સંધિથી થએલો અન્યાય તેમને ખુંચ્યા કરે છે.

હવે ભવિષ્યમાં કલદ હિપ્પનન ચવાનાં ખાસ બે કારણો માલમ પડી આવે છે; પહેલું તો જર્મનિ આરિટ્ટ્યાને પોતામાં ભેળવી દેવા માગે છે. આરિટ્ટ્યામાં નાઝી પક્ષના પ્રયત્નો સુપ્રસિદ્ધ છે. હીટલર એમ માંછે છે કે જર્મન ભાષા જે જે પ્રદેશમાં બોલાતી હોય તે બધાં પ્રદેશો જર્મનિમાં ભળી જાય એટલે કે આરિટ્ટ્યા અને એકારસોવેકિઆનો કેટલોક પ્રદેશ.

ખીજીં દંગરીની માગણી એવી છે કે રમાનિઆનો પશ્ચિમાર્ધ, ઝેકાર્લો-
વોદિઆનો ર્સોવોદિઆ પ્રદેશ અને લુગોરસાવિઆનો હંગેરિયન પ્રદેશ
તેને મળવો જોઈએ.

નાનાં મિત્રરાજ્યો:—રમાનિઆ, ઝેકાર્લોવોદિઆ; લુગોરસાવિઆ,
આ રાજ્યો તો નિશ્ચય કરી એમાં છે કે જે કાંઈ તેમને મળ્યું છે તેમાંથી
કેઈને કાંઈ પાછું સોંપવું નહિ, અને એટલા માટે તેઓ એકસંધીમાં જોડાઈ
પરસ્પર સહકાર અને મદદની પ્રેમ કરી એમાં છે. પ્રજાસંઘમાં તેઓ એક
મત આપે છે અને વ્યાપારી કાલકારો પણ તેઓએ અંદર અંદર કથી છે,
પણ વ્યાપારીસાંધ તેમને કાયદાકારક નીવડે તેમ નથી, કારણકે ઝેકાર્લોવોદિઆ
અહીં ખેતીનો પ્રદેશ છે, અને ખીજા બે પ્રદેશોની ચીજો પુરેપુરી તે
ખરીદી શકે એવી સ્થિતિમાં નથી. જર્મની તેમનો માલ ખરીદી શકે પણ
તેની નજર તેમના તરફ કરી રહે છે.

ઓસ્ટ્રિઆ, હંગેરિ અને નાનાં મિત્રરાજ્યો.

જર્મનિ, ફ્રાન્સ અને ઈટલી તેમના દરેક કૃત્ય તરફ નજર નાખતા
રહે છે. ફ્રાન્સ આ રાજ્યસમૂહને મારી રીતે ટેકા આપવું રહે છે; હંગરીને
તેના મજેલા મુલકમાંથી કેટલોક મુલક પાછો મળે એમ ઈટલીની દૃષ્ટિ રહે

છે; એટલે આ રાજ્યસમુદ્ધ ઇટલી અને હંગરીની વિરુદ્ધ ગૂંધે છે. વાસ્તવિક રીતે આવી અટપટી સ્થિતિને દૂર કરી ડાન્યુબ પ્રદેશોનું એક ચક્ર બનાવી શકે અને તે રાજ્યને આર્થિક સમુદ્ધના કાંઠે એક ખંદર આપી શકે એવી એક જગતની મહાન પ્રભાવશાળી વ્યક્તિની અત્યારે યુરોપને જરૂર છે.

લોક:—એકરસોવેકિયાના—એક લોકો એક ખાસ જુદી પ્રજા છે. ભાષા પણ તેમની નિરાળી છે. એક વધારે પ્રમાણમાં છે પણ રસોવેક લોકો જે હંગરીની પ્રજાના નિકટના સગા છે તે અને લાખો જર્મન લોકો ત્યાં વસે છે. એક બહુ બુદ્ધિશાળી અને શક્તિમાન લોક છે. આ લોકો બોહિમિયામાં વસે છે. ત્યાં લોકો અને પોલાદના કારખાનાં છે. તેઓ બહુ સારી રીતે કેળવાયેલી પ્રજા છે.

ઓસ્ટ્રિયા—એ ઉચ્ચ પ્રદેશની જૂમિ છે. ટિરોલ બહુ સુંદર દ્રશ્યનો પ્રદેશ છે અને ઘણા મુસાફરો ઈન્સ્બ્રુકમાં સહેલ અર્થે આવે છે. ડાન્યુબને કાંઠે વસેલા વિએનાની સંસ્કૃતિ જગમગાડુ છે. પહેલાંના જેવી તેની નહોતી જણાવી નથી, છતાં હજુ પણ શિક્ષકો, દાકતરો, સંગીતવિશારદો ત્યાં શીખવા માટે આવે છે.

હંગરી:—એ ઘઉંના ખેતરોનો પ્રદેશ છે. ત્યાંની પ્રજા મેઘ્યાર જાતિની છે. ઓસ્ટ્રિયાની પ્રજા કરતાં તે જુદી છે. સંગીત અને નૃત્યના તેઓ શોખીન છે. 'બુડા-પેસ્ટ'માં વાયરલેસનું ગણીતું સ્થાન છે.

રુમાનિયા—અહીંની પ્રજા રોમન વંશની છે, તેમની ભાષા ફ્રેન્ચ અને લેટીનને મળતી આવે છે. અહીં ઘઉંનો પાક થાય છે પણ પ્રજા એટલી બધી સુધરેલી નથી. રાજ્યતેમજ વ્યવસ્થા હજુ તેમને શીખવાનાં છે.

જુગોસ્લાવિયા:—એ લક્ષણમાં બાલ્કન જેવો છે. પ્રદેશ પહાડી છે પણ રૂઝડુગાદિ સાગ્રાં થાય છે. બંદરો અને રેલવે લાઈનની ખામી છે, અને પ્રજાજીવનમાં પ્રાચીનતા માલમ પડે છે. મુસાફરો ત્યાંનાં દ્રશ્ય જોઈ આનંદ માણે છે.

ચીન:—સો વરસ પહેલાં સામાન્ય રીતે ૪૫,૦૦,૦૦૦ ચોરસ માઈલના વિસ્તારવાળી જૂમિ હતી; વસ્તી કેટલાક ભાગમાં ઘણી ઓછી છે. ગ્રેટ ચિટનના તાળાંમાં હોંગકોંગ, ઉપલો બ્રહ્મદેશ અને સિકિમ છે અને તિબેટમાં પણ તેની લાગવગ દૃઢ રીતે સ્થાપિત થયેલી છે. ક્રાન્સે હિંદી ચીન લીધું; જાપાને કોરીઆ અને ફોર્મોસા લીધાં અને હાલ માન્યુરિઆ અને જેહોલમાં તેની સત્તા પ્રવર્તે છે. પાકોશ તેમજ સરહદના તેના પ્રદેશ

ઉપર ચીન દ્રાઈ જાતની હકુમત ચલાવવાને અસક્ત છે, કારણકે રેલવે માર્ગો ઘણા ઓછા છે, એટલે દૂરનાં પ્રદેશો ઉપર દેખરેખ રાખી મકાતી નથી. વળી અમેરિકા, ગ્રેટબ્રિટન, ફ્રાન્સ, જાપાન જેવા દેશોનું હિત વેપારની દૃષ્ટિએ તે દેશમાં જેવામાં આવે છે, એટલે આ મોટા દેશોને અંદર અંદર સ્પર્ધા રહે છે, અને દ્રાઈ પણ દેશ આગળ પડતી લાગવગ ન ચલાવી શકે એ એકબીજા જેવા કરે છે.

તિબેટ:—લાસા તેની રાજધાની છે. આત્યારસુધી તે પ્રદેશની બીલકુલ માહિતી નહોતી, પણ ચીન ત્યાં સત્તા ધરાવતું હતું. એક વખત ચીનનું લશ્કર તે પ્રદેશ ઉપર ચડ્યું ત્યારે ચીન ગયું તે વખતે ઉત્તર-લામા ખ્રિસ્તી રક્ષણ હેઠળ તિબેટમાંથી હિંદમા નાસી આવ્યો હતો. તિબેટી લશ્કરે ચીની લશ્કરને પાછું કાઢ્યું હતું અને લામા પાછો પોતાનો દેશ ગયો હતો. ૧૯૧૪ માં તિબેટનો અંદરનો પ્રદેશ ચીનની સીધી દેખરેખ નીચે મુક્યો એવું ગ્રેટબ્રિટન, ચીન અને તિબેટ એ દેશોએ કબુલ કર્યું. તિબેટનો

ચીન અને તેની પાડોશના દેશો.

બાલ પ્રદેશ ચીની દેખરેખ નીચે રચાનિક સ્વચાલ્ય ભોગવતો પ્રદેશ બન્યો અને ચિટને તેનું રક્ષણ કરવાનું માથે રાખ્યું. અત્યારે હાઈ-લામા મરણ પામ્યો છે અને ચીનને તિબેટમાં પોતાની સત્તા પાછી જમાવવાનો લોભ લાગે તો નવાઈ જોવું નથી.

શિન્ડિઆંગ:—આ પ્રદેશમાં ઉંચા આડા પર્વતો આવેલા છે અને દેશ વેરાન છે. ઢોર, ઘેટાં, જીંટ વગેરે અહીંનાં કુદરતી પ્રાણીઓ છે. રશિઆની લાગવગ અહીં વધારે છે. ચીનને ખરા લય મુસલમાન લોકો તરફથી ઉભો થાય તેમ છે, કારણકે મુસલમાની રાજ્ય સ્થાપવાનો આ લોકોનો ઉદ્દેશ છે. હાલમાં આ પ્રદેશમાં લડાઈ ટંટા ચલા કરે છે.

મોંગોલિઆનો બહારનો પ્રદેશ:—આ પ્રદેશમાં ઢોર, ઘેટાં જીંટ વગેરે જનવરો થાય છે. જીન, આમડાં અને સોનું આ દેશની નિકાસ છે. રશિઆની સત્તા હેઠળ તે પ્રદેશ છે.

મોંગોલિઆનો અંદરનો પ્રદેશ:—અહીં પણ ઢોર ઉછેર છે. તેનું માંસ ખોરાક તરીકે ઉપયોગમાં લેવામાં આવે છે. જોળે ઉપાડવાનાં કામમાં ઢોર ઉપયોગી થઈ પડે છે. પૂર્વ છેડે જોહોલ છે. સાં જાપાનની સત્તા પ્રવર્તે છે એટલે કદાચ આ પ્રદેશ જાપાનની સત્તા નીચે આવી જાય એવી સંભવ છે, અને એમ થાય તો ચીન અને રશિઆ વચ્ચે ક્ષયરૂપે જાપાનની સત્તા આડે આવે. પછી તેનો ઝઘડો ઉભો થાય.

મેન્ચુરિઆ અને જોહોલ:—પ્રભાસંધ તેમજ અમેરિકાની ખંડ વહોરી લઈને પણ જાપાને ચીનના આ ક્ષણદ્રુપ પ્રદેશને અત્યારે પોતાની લાગવગ નીચે આણ્યા છે. જાપાને આખી દુનીઆની અવગણના કરી મેન્ચુરિઆમાં નવી શહેનશાહત સ્થાપી દીધી. જાપાન આજ કારણે સંઘભાઈ નીકળી ગયું. આ પ્રદેશ ભવિષ્યમાં ઘણો ખાસ તેવો છે. ઘઉં, કપાસ અને ખનીજની આ ભૂમિકા છે. જાપાને તે દેશના અધિકારીઓને નીમી ત્યાંની પ્રજાને રાજ્યતંત્રમાં કેળવવા માંડી છે. મેન્ચુરિઆ સ્વતંત્ર થયું, પણ તેની સ્વતંત્રતાનો સ્વીકાર દુનીઆની મોટી મોટી સત્તાઓએ સ્વીકાર્યો નથી. જાપાનને કાચો માલ જોઈ એ છે અને તૈયાર માલનાં પણ બજાર જોઈ એ છે. મેન્ચુરિઆ તેને માટે ચોખ્ખું છે, પણ ચીન અને દુનીઆની મોટી સત્તાઓને આ વાત ગમતી નથી. જાપાન ઉપર દુનીઆની મોટી મોટી સત્તાઓ રૂડી છે.

યુનાન:—હિંદી ચીનમાં રહી ફ્રેંચ લોકો યુનાન પ્રાંત ઉપર વેપાર ગ્રંજીધી પુરેપુરો અંકુશ ધરાવે છે. અહીં ૧૧,૦૦,૦૦૦ માણસની વસ્તી છે.

પશ્ચિમ એશિયા:—ઈરાન, એશિયામાધનર, અરબસ્તાન, ક્ષ્માનિસ્તાન વગેરે દેશોને પાશ્ચાત્ય રાજ્યપદ્ધતિ તેમજ સંસ્કૃતિના સંસ્કાર ઇવા લાગ્યા છે, અને સ્વતંત્રતાની મમજ તેમને થવા લાગી છે. પર-
થી ધુસરી અને ડખલગીરીને તેઓ સ્વભાવે સ્વતંત્ર મિનનજના હોવાથી નોવકુલ પસંદ કરતા નથી. મુસલમાની રાજ્યો પશ્ચિમનો દાખલો લઈ એકમંપી કરે, તો નવું રાજ્ય પ્રકરણ ઉભું થાય અને પરિણામે ઝઘડા ઉભા થાય એ પણ બનવા ભેગ છે.

ઉપર પ્રમાણે રાજ્યોની રાજનીતિ જોતાં દુનીઆ હજી ફરી ઠામ બેઠી નથી. એક ખીજ પ્રગ્નઓ દેશના નિભાવ અર્થે વેપારી શાંતિમય વિગ્રહો-જઠાતની પ્રતિબંધક દિવાલો ઉભી કરી ચલાવી રહી છે. દરેક દેશ જેમ અને તેમ ત્વરાથી ઔદ્યોગિક પ્રગતિ ક્યું જાય છે અને માલની નિકાસ કરી પૈસા અને તે દ્વારા બંજા પ્રાપ્ત કરવા પ્રયત્ન કરે છે; પણ માગ કરતાં નીપજ વધારે છે, એટલે માલ અપાવવાની ધગશને પરિણામે નવા સંજોગો ઉભા થાય અને ફરી જગતનો પ્રયંડ દાવાનળ સળગી જાડે એ પણ સંભવિત છે.

સદ્ભાવ

બ્રહ્માંડ ગૃહ આ તાતપું,
આધાર સીને સૌનો રહો ન્યાં.

બાળકોને વાર્તા સાંભળવી બહુ ગમે છે. આનો લાભ લઈને બાળ-
કોની કલ્પનાશક્તિ કેળવવાને આનંદ આપવા શિક્ષકો સુંદર વાર્તા યોજે
છે. વળી સીધી કે આડકતરી રીતે બોધ આપવા તરફ પણ તેમનું લક્ષ
રહે છે. આ બોધ આપવાની ધગશમાં અને બાળકોની કલ્પના કેળવવાના
ઉત્સાહમાં કેટલીક વખત એક અગત્યની બાબત શિક્ષકોના ધ્યાન બહાર
જતી રહે છે. વાર્તામાં, વર્ણવેલી પ્રત્યક્ષ બાબતો ઉપરાંત વાર્તાઓમાં રહેલી
સૂચન કરવાની શક્તિ તરફ ઘણે ભાગે શિક્ષકવર્ગ દુર્લક્ષ રહે છે અને
તેથી થતા લાભાલાભ વિચારવા તેઓ થોભી શકતા નથી. આથી પોતે
આપવા ધારેલા બોધથી તદ્દન ઉલટીજ અગર તદ્દન ખીજજ છાપ શિક્ષકો
જાણે અજાણે પોતાનાં બાળકોનાં મન પર પાડી દે છે.

એક વખત એક શિક્ષકે પહેલા ધોરણનાં બાળકોને એક વાર્તાનો પાઠ આપ્યો. શિક્ષક અનુભવી ને હિતસાહી હતો. વાર્તા કહેવાની શૈલી એટલે-યુક્ત ને રસિક હતી. વાર્તા બહુ સારી રીતે તેમણે બાળકોને કહી. વાર્તા કાંઈક આવી હતી. એક માણસને પહેલીવારની સ્ત્રીથી થયેલી એક પુત્રી હતી. તે બીજાવાર પરણ્યો. નવીને પણ ત્રણ પુત્રીઓ થઈ. હવે આ અપરમાતા પોતાની ત્રણ બાળકીઓને અનેક તરેહનાં વસ્ત્રાભૂષણ આપે, રમત-ગમતમાં લઈ જાય, અનેક રીતે લાડ કરે અને આનંદ કરાવે, પણ પેલી સાવકી બાળકીને આમાનું કાંઈજ ન કરે. એક વેળા બધાં આનંદ કરવા ગયાં પણ આ સાવકી બાળકીને ન લઈ ગયાં. તેણે બહુ આશ્ચર્ય કરી, પિતાનું હૃદય પીગળ્યું. તેણે તેને પણ જોડે લઈ લેવાનું કહ્યું. છતાં અપરમાતા એકની બે ન થઈ. તેને ઘેર મૂકી ગઈ. એક પરિણે આવી તેને હંચકા લીધી. તેને સુંદર રીતે શણગારીને તેને તે પેલા મેળાવડામાં લઈ ગઈ. વાર્તા આગળ ચાલે છે. વાર્તાને અંતે સાંભળવા બેઠેલા શિક્ષકવૃદ્ધ શિક્ષકને અભિનંદન આપ્યાં. વાર્તાનો પાઠ બહુજ સારો થયો એમ સર્વ કાંઈ કહેવા લાગ્યું. પાઠ આપનાર મારા મિત્ર છે. મેં અભિનંદન નહિ આપેલાં, એટલે કે બીજા કોઈ કારણથી વર્ગ છોડ્યા પછી એટલે જતાં જતાં તેમણે મને પૂછ્યું, કેમ લાઈ પાઠ કેવો થયો ? કણેક નિસ્તર રહી મેં સામું પૂછ્યું, ભાઈ, આ વર્ગનાં બાળકોમાના કોઈને અપરમાતા હશે તો તેને માટે એ બાળકના મનમાં શેા ખ્યાલ આવશે ? (આપણા હિંદુ સંસારમાં આ વાર્તા સામાન્ય છે.) મારા પ્રશ્નમાં રહેલી પાઠની દીકાને અહીં સ્પષ્ટ કરવાની જરૂર છે. આપણે શિક્ષકો કેટલીક વાર જાણે અજાણે સમાજના નિર્મૂળ કરવા લાયક દોષોને અનેક રીતે તાગ્મ કરી બાળ હૃદયમાં સ્થાયી કરીએ. ઘણીએ અપરમાતાઓ સગી મા કરતાં પણ બાળકો પર વધારે રોહ રાખતી હશે. એ બધીને આપણે આ જાતની વાતોથી અન્યાય કરીએ છીએ એટલું જ નહિ પણ અપરમાતા અન્યાયી અને અદેખી હોય છે, તેઓ ધિક્કારનેજ પાત્ર છે એમ બાળકોના મન ઉપર દસાવી, ચલણવતમાં સળંગેલો ભડકો સતેજ રાખીએ છીએ.

આ તો એક સાધારણ દાખલો લીધો. આમાં એક વ્યક્તિ ને તેના કુટુંબનોજ પ્રશ્ન છે. અજાણત તે પ્રશ્ન વિશાળ રૂપે સમાજનો અને પ્રજાનો પ્રશ્નજ બને છે. આજ રીતે અનેક વખત શિક્ષકના નિર્દોષ ધંધામાં શિક્ષક જાણે અજાણે પ્રવ્રણીય દોષો હિસા કરે છે કે તેમને તાગ્મ રાખે છે. જે શિક્ષક વર્ગમાં ઇતિહાસ-શીખવતાં કઈ કઈ પ્રજાઓ આપણી

મિત્ર પ્રજાઓ છે ને કઈ કઈ પ્રજાઓ આપણી દુશ્મન પ્રજાઓ છે, આવા પ્રશ્ન પૂછે તે આડકતરી રીતે પ્રજા પ્રજા વચ્ચે દુશ્મનાવટ ઉભી કરે છે ને જો હોય તો તાજી રાખે છે. દુનિયાના મહાન વિત્રહો આવી નજીવી દેખાતી ઉશ્કેરણીયું જ પરિણામ માટે ભાગે હોય છે. દુનિયામાં પ્રજા પ્રજા વચ્ચે સ્નેહસંબંધ સ્થાપવો હોય તો આવી ઉશ્કેરણીઓનો જામૂજથી નાશ કરવો જોઈએ છે એટલું જ નહિ, પણ પ્રજાઓ એક બીજાને સારી પેઠે સમજે અને એક બીજા પ્રત્યે સહભાવ કેળવે એવું વાતાવરણ ઉભું કરવું જોઈએ. આ સાધવામાં શિક્ષક વર્ગની સહાય આવશ્યક છે એ તો સ્પષ્ટ જ છે.

શાળાનો મુખ્ય આધાર શિક્ષક ઉપર છે, એ તો સર્વમાન્ય સૂત્ર છે. શાળાના સંબંધમાં શિક્ષકની સ્થિતિ આપણી લૌકિક કહેવત “કુવામાં હોય તો હવાડામાં આવે” એના જેવી છે. શિષ્યહૃદય, શિક્ષક હૃદયમાંથી જ જ્ઞાન અને પ્રેરણા મેળવે છે. જે ભાવના શિક્ષકના હૃદયમાં પ્રકટી ન હોય તે ભાવના શિષ્યહૃદયમાં તેને હાથે પ્રકટે એ મુશ્કેલ છે. દ્રોહી શિક્ષકને હાથે બાળકોમાં સ્વદેશ પ્રેમ જાગવો મુશ્કેલ છે. હુર્યા ને લક્ષ્મણોના હાથમાં દેશનું શિક્ષણ હોય, તો દેશમાં સમ્યક્ષ ને નીતિની આશા રાખી શકાય નહિ અને ઉધ્ધત કે નીચ શિક્ષકને હાથે બાળકોમાં નમ્રતા કે ઉમદાપણું આવી શકે નહિ. ઉચ્ચ ક્ષેત્રના શિક્ષકોના હાથે શિષ્યો ઉચ્ચ ક્ષેત્રના થાય એ તો અસંભવિતજ દેખાય છે. આ પ્રમાણે શિષ્ય તે શિક્ષક-હૃદયનું પ્રતિબિંબજ છે. શિષ્ય હૃદયમાં જે થોડો ભેદ નજરે પડે છે તે સહેજ હોય છે ને વાચન, સંલોચ વગેરે બાજુ ઉપાધિઓને આભારી હોય છે.

આ પ્રમાણે વિચારતાં એમ ક્ષણિત થાય છે કે જો આપણે શિષ્ય-હૃદયમાં અમુક ભાવના જગાડવી હોય તો શિક્ષકોમાં તેજ ભાવના જોઈએ. જો બાળકોનાં હૃદયમાં દુનિયાની દરેક પ્રજા માટે પ્રેમ જગાડવો હોય, તો શિક્ષકો પણ તેજ ભાવના સેવતા હોવા જોઈએ. આ કરવું બહુ મુશ્કેલ નથી. શિક્ષકોનું દષ્ટિબિંદુ સહેજ તે તરફ ફેરવવું જોઈએ, અને શિક્ષકોના મનને એ દિશામાં વિચાર કરતું કરવું જોઈએ. શિક્ષકનું કામ કરતાં સર્વે ભાઈજીનો પોતપોતાનો અભ્યાસ ક્રમ શીખવતાં આ વાત દષ્ટિ સમક્ષ રાખે તો તે સહેજમાં સધાય તેમ છે. પ્રજા પ્રજાનો પરસ્પર પરિચય કરાવવાને ખાસ વ્યાખ્યાન થોડું શકાય, પણ તે કરતાં પણ વધારે સુંદર રીતે તો દરેક વિષય સાથે એ પરિચયનો સમન્વય કરીને એ

શીખવી શકાય. દાખલા તરીકે, ઇતિહાસ શીખવતાં સ્વદેશના વિનયો અને સ્વભૂમિના વીરપુરુષોનાં યજ્ઞોગાન સાથે સાથે, પરદેશ સાથેના શાંતિ સમયના વહિવટો, અને મતભેદોના શાંતિને રસ્તે યજ્ઞેલાં સમાધાનો ઉપર પણ તેટલોજ ભાર મૂકી શકાય. જો પાઠ્ય પુસ્તકોમાં 'પણુ' આજ દરિયાંનું રાખવામાં આવે અને તાલીમ શાળાઓમાં આ દિશામાં મૂલ્યન કરવામાં આવે તો થોડા સમયમાં આખીએ પ્રજામાં આ ભાવના ફેલાય. પ્રજા પ્રજાના માત્ર પરિચયથી બહુ સુંદર પરિણામ આવવાનો સંભવ નથી. પ્રજા પ્રજા વચ્ચે સહભાવની લાગણી ઉપસ્થિત થાય એજ સાધવા લાયક છે.

નૈતિક ગુણો ઉપર આપેલાં વ્યાખ્યાન માત્રથી કે રૂપકો ઉપરથી તાર-વેલી શિખામણો માત્રથી બાળકો નીતિમાન થાય એ સંભવતું નથી. એથી તો આ ભતના ગુણો સંબંધી માત્ર જ્ઞાન થાય છે. મૂળ વસ્તુની સિદ્ધિ એથી થતી નથી. ગુસ્તાકર્પણના નિયમોના જ્ઞાનથી કોઈ પોતાની ભતને થોડાની પીઠ ઉપર ટકાવી શકતું નથી. શિક્ષણના સિદ્ધાંતના જ્ઞાન માત્રથી કોઈ સારી રીતે શીખવી શકતું નથી. તેજ પ્રમાણે સ્વદેશભક્તિનાં સૂત્રો બોલી જનાર કે સ્વદેશ સ્તોત્રો મોઢે ગાનાર 'સ્વદેશભક્ત બની જતો નથી,' તેથી તો એ એ બાળતનું તેને જ્ઞાન માત્ર થાય છે. આજ પ્રમાણે પ્રજાપ્રજા વચ્ચેનો સહભાવ કેળવવા આપણે વ્યાખ્યાનો આપીએ, અગર શિક્ષકો પાસે બીજા દેશોનાં યોગ્ય વખાણ કરાવડાવીએ, પ્રજા સમક્ષ નાટક સિનેમા કરી પ્રચાર કાર્ય કરીએ તો તેથી બહુ બહુતો બાળકો એટલુંજ બોલના થશે કે " આંતર રાષ્ટ્રીય સહભાવ એ સારી વાત છે." આવું બોલના છતાં પણ તેમના હૃદયના પક્ષપાતો તો 'જેવાંને' તેવાજ રહેશે. આ હેતુ તો પરસ્પર સહભાવભર્યા નાનાં કૃત્યોથી—સેવાથીજ સધારો. પરસ્પર સેવાથીજ મૈત્રી ઉદ્ભવે છે. જે વેપારથી લેનાર ને વેચનાર બંને પ્રજાને થોડો થોડો પણ લાભ હોય છે તે વેપારથીજ આંતર રાષ્ટ્રીય સહભાવ કેળવાય છે; કારણ કે આવા વેપારમાં વેચનાર ને લેનાર બંને પરસ્પર સેવા કરે છે. આવી સેવા ગત ક્ષણમાં એક પ્રજાએ બીજી પ્રજાની કરી છે અને અત્યારે પણ ચર્ચ રહી છે. એ વિચારે પણ આંતરરાષ્ટ્રીય સહભાવ કેળવાય છે; (આજ કારણથી જબરી પ્રજાઓ નબળા અને તેમના પર આધાર રાખનાર પ્રજાઓને આજે છે. એમના મનમાં પોતે સેવા કરે છે તેવી ભાવના હોય છે; પણ ત્યારે નબળા પ્રજાઓ પગભર ને સ્વતંત્ર થાય છે ત્યારે આ લાગણી ઓછી થતી જાય છે) પણ સેવાઓ ત્યારે એક પક્ષી હોય છે ત્યારે સહભાવની, લાગણી દયા ને ઉપરીપણુની

લાગણીમાં પરિણમે છે. પરસ્પર સમાન સેવાની ભાવના હોય ત્યાંજ સદ્-ભાવ સંભવે છે. આથીજ આંતરરાષ્ટ્રીય સદ્ભાવ કેળવવા મથનારને પણ સેવા ઉપર ભાર મૂકવાની જરૂર રહે છે. દુનિયા પરનો દ્રાઈપણ એક દેશ ખીજા દેશોથી સાવ સ્વતંત્ર કે અળગો રહી શક્યો નથી. દરેક દેશ ખીજા પાંધે દેશોની કંઈ ને કંઈ સેવા કરેજ છે, અને ખીજા બધા દેશો પણ તે દેશની તેજ પ્રમાણે કંઈ ને કંઈ સેવા કરે છે. દરેક શિક્ષકના મનમાં આ કથનનું સત્ય બરાબર ઉતરે તો તે શિષ્યના મનમાં એ ઉતારી શકે.

નાનાં બાળકોની માફક આપણી આજુબાજુ સર્વ દુનિયાનો વિચાર આપણી જાતને કેંદ્ર ગણીનેજ આપણે કરીએ છીએ. મારી જાત, મારું કુટુંબ મારો દેશ, એમ આપણે વિચારીએ છીએ; પણ કેળવણીથી આ વિચારો બદલાવા જોઈએ. પ્રગ્તઓનું પરસ્પરવલંબીપણું પણ આપણે વિચારવું જોઈએ. પ્રગ્તઓની પરસ્પર સહાયનો દરેક કેળવાએલા પુરુષે અંદાજ કાઢતાં શીખવું જોઈએ. કેટલીક વખત કેળવાએલા પુરુષોને પણ પ્રગ્તઓની પરસ્પર સહાયનો આજો આજોજ ખ્યાલ હોય છે. ઘણા દેશના મહાપુરુષોએ મનુષ્યમાત્રને ઉપયોગી ને કલ્યાણકારક શોધો કરી છે. આપણુ દેશની શોધોની વાતો કરતાં ખીજા દેશો તરફથી પણ આપણને શું મળે છે એ પણ બાળકો સમક્ષ સરખી અગત્ય આપી મૂકી શકાય. આધુનિક મનુષ્યના જીવનમાં દરેક દેશ શો ફાળો આપે છે તે વાત પર પણ ભાર મૂકીને કહે તો આંતરરાષ્ટ્રીય સદ્ભાવ કેળવી શકાય. એક દષ્ટિએ દરેક પ્રગ્ત પરસ્પર સેવા તો કરીજ રહી છે, પણ તે જાણે અગ્નિએ કરે છે. શિક્ષકની ફરજ છે કે તેણે બાળકોનું તે તરફ લક્ષ ખેંચવું. અભ્યાસક્રમ ચલાવતાં આ દષ્ટિ રાખી શકાય, અને તાલીમશાળાઓમાં આ ભાવના ખીલવવાની ખાસ તાલીમ આપી શકાય. શિક્ષકે દુનિયાની દરેક પ્રગ્તની પરસ્પર સેવાઓ ઉપર ખૂબ ભાર મૂકવો જોઈએ એટલુંજ નહિ, પણ તે તરફ દુર્લક્ષ કરાવે તેવી બાબતોને ગોણુ બનાવી દેવી જોઈએ.

પ્રે. રા. ફ્રેન્ડિંગ કોલેજ,
અમદાવાદ.

રણજીતભાઈ દેરાસરી.

ગુજરાતી મૂળાક્ષરો

સરળ લેખન

લેખન રસિક હોયું જોઈએ:—ગુજરાતી મૂળાક્ષર શીખવતાં પહેલાં તે ઓળખવાની ખાસ જરૂર છે. આખથી જે જે જોવાય છે તેનું ચિત્ર આંખ આગળ દરી રહે છે. શિક્ષણમાં અને ખાસ કરીને બાળશિક્ષણમાં અવલોકન અગ્રસ્થાન ભોગવે છે. ૧ એટલે પ્રથમ આંખના ઉપયોગથી મૂળાક્ષરો—અથા નહિ તો થોડા પણ ઓળખતાં શીખે તો વધારે સારું. નહિ તો બાળકનો હાથ પકડી ઘુંટાવવાની રીતિથી બાળક તથા શિક્ષક બંનેને ઠંટાળો આવે છે. શિક્ષણમાં ખાસ કરીને પ્રાથમિક શિક્ષણમાં રસિકતા નહિ હોય તો શિક્ષણ સફળ નહિ નીવડે એ તો સુજનનુની વાત છે એમ કહેવું અઘટિત નથી.

વળી આગળ કેનેથ ક્રીમેન જોડણીના વિષયમાં જણાવે છે કે તે સમયના શિક્ષક જોડણીનો વિષય ધ્યાન રસિક કરતા હતા. હાલમાં એ જોડણી નાટ્યપદ્ધતિથી શીખવવા એ વિષયનું નાટક રચ્યું છે. એ કેવી રીતે ભજવાય છે, એ વિષય પર એણે સારું વિવેચન કર્યું છે. મૂળાક્ષરો—

૧ મૂળાક્ષરો શીખવતા પહેલાં એની ઓળખ કેવી રીતે આપવી, અવલોકન કેવી રીતે કરાવવું એ પણ એક પ્રશ્ન છે. શબ્દો અમુક સંખ્યામાં શીખવ્યા પછી કે શબ્દો શીખવતાં પહેલાં, એ શિક્ષકે જોવાનું છે. શબ્દ પરથી મૂળાક્ષરો અને મૂળાક્ષર પરથી શબ્દો એ બંને પદ્ધતિ છે. જે વાંચતા આવડ્યું તે લખવામાં બાળકને રસ પડે એ દૃષ્ટિ વધારે મૂલ્યવાની દેખાય છે. છતાંયે કોઈપણ દૃષ્ટિથી લેખન શરૂ કરનાર શિક્ષક મૂળાક્ષરોની ઓળખ પ્રથમ કરાવે અને પછી તેનું લેખન કરાવે તો તે વધુ સફળતા મેળવી શકશે.

૨ વંચને કેળવવાનાં નથી પણ બાળકને કેળવવાનાં છે. પદાર્થોને નહિ પણ રવમાખને કેળવવાના છે એવું હેલાસ (મીસ)નો શિક્ષક માનતો હતો. ‘જે સુંદર છે તેને ચઢાવું અને કદરવું છે તેને તિરસ્કારવું’ એ પ્રકારની વિદ્યાર્થીઓની રસદત્તિ કેળવવાનો એનો હેતુ હતો. કલા અને સાહિત્યમાં, કુદરત અને માનુષીજીવનમાં જે સુંદર છે તેને વિદ્યાર્થીઓ ચઢાવ એવું એ હમ્મજતો હતો, તેથી તે શિક્ષણ સર્વથા આકર્ષક કરવા મથતો, જેથી પરિણામે મોટી વયે નિરાશતા શીખેલા વિષયો પ્રતિ અણગમી થાય નહિ. કેળવણી બાળકોને ‘રસુજ’ આપનારી હોવી જોઈએ.” એજ પ્રસ્તુતમાં પૃષ્ઠ ૮૧ મે પ્રાથમિક કેળવણીની વિસ્તૃત સમાલોચના કરતાં લખે છે કે—“હેલાસના શાળાનાં બાળકો કમનનાં નિરાણે જતાં હોય એવું અંશતઃ પણ જણાવું નથી. તેમનું શિક્ષણ ધણજ આકર્ષક હતું” (કેનેથ ક્રીમેન)

ને ગંગીતપદ્ધતિમાં શીખવવામાં આવતાં. આ પરથી એટલું તો સમજાય છે કે ઘુંટાવવાની પદ્ધતિથી રસિકતા સચવાતી નથી. જો કે એ સમયમાં એ પદ્ધતિ પણ ચાલુ હતી. મીણની ભૂમિકા પર અક્ષરો દોતરાવવામાં આવતા હતા.

ઘુંટવાની પદ્ધતિ—વળા આ ઘુંટવાની રીતિથી બાળકને આરંભમાં ઘણાજ કંટાળો આવે છે, પરંતુ બાળક કરતાં વધારે કંટાળો શિક્ષકને આવે છે, વળા બાળકની પાસે બેસીને એનો હાથ ફેરવીને અક્ષરો ઘુંટાવવા શિક્ષકે જાતે પરિશ્રમ લેવો જોઈએ. વર્ગમાં ત્રીસ કે વીસ બાળકો હોય તો દરેકને મૂળાક્ષરો ઘુંટાવી શીખવવામાં શિક્ષકની હાડમારી ફેટલી વધે તેનો ખ્યાલ રહેજ ચર્ચા શકે. બાળકમાં પણ અવ્યવસ્થા ફેટલી થાય તે અનુભવીજ જાણી શકે. શિક્ષકે ધીરજ ના ખોવી એ શિક્ષકનો મુખ્ય ગુણ અને ધર્મ છે, પરંતુ ઘણીવાર એની વિસ્મૃતિ થઈ જાય અને નાનાં કુમળાં બાળકને ચોટીઈ ભરવા આંગળાં તલપાપડ થાય, થપડ મારવા હથેળી સળવળે, આંખમાં ગુસ્સાની ઢાયા ઉભરાય, દાંત વાંદરાની માફક કચકચે, છલ એલફેલ બોલવા સળવળે વગેરે વગેરે અનેક પ્રકારની શિક્ષકની ખૂબીઓ છેવટે બહાર આપોઆપ પડી જાય છે; એટલે મૂળાક્ષરના લેખનમાં ઘુંટાવવાની પદ્ધતિ ફેટલી આવકાર લાયક નીવડે એ તપાસવાનું રહે છે. ખાસ કરીને આ પ્રશ્ન પર ચર્ચા કરવા મન ગ્રેમય છે. એનું વિશેષ કારણ એ છે કે આજકાલ બાળવર્ગમાં ૬૦ છોકરાં એક વર્ગમાં શીખવી તૈયાર કરવાની હિમ્મત ભરી સાહસિક સૂચના દાર્ઘ્યસ જોવાં પત્રોમાં પણ થતી જાય છે. એ કરનારા સિદ્ધાન્તવાદી કેળવણીકારોજ હશે. બાળશિક્ષણમાં સિદ્ધાન્તવાદ કરતા સ્વાનુભવ વિશેષ પ્રમાણમાં અગ્રસ્થાને રહે છે એમ અમારું માનવું છે. એથી અનુભવ બળે એમ આ લેખમાં કાંઈકે માર્ગદર્શન કરવા ધારીએ છીએ. વિશેષ અનુભવીઓ કે ભિન્ન અનુભવ કરનારા કેળવણીકારોના મત મળે તો અવશ્ય વિચારણાને સ્થાન સહર્ષ આપવા મન ચાલજ એ નિર્વિવાદ છે.

જુની પદ્ધતિના પ્રખર અનુયાયકો ઘુંટાવવાની પદ્ધતિને વધુ મતે સ્થાન અપશેજ. ઘુંટાવવાની પદ્ધતિ પરિણામ આપતી નથી એમ અનેક ક્ષણથી ઉતરી આવતાં સફળ પરિણામને અંગે કહેવાની કોઈ મૂર્ખા પણ ધૃષ્ટતા નહિજ કરે, પરંતુ એ પદ્ધતિ આકર્ષક નથી, બાળકોમાં રસ વિકસ કરતી નથી એ કહેવામાં કાંઈ અત્યુગતું નથી. આ વિષયમાં અત્ર

ઉત્તરવું પડ્યું છે કારણકે અનેક બાળકોના કુમળા હાથને મારી મચડી, પથરીને ઘુંટાવવાનું કાર્ય મોટે ભાગે કરવાનું હોય છે, અને એમાં પણ જે શિક્ષકનો જેવો હાથ, જેવો મરોડ તેવુંજ લેખન બાળકનું થવાનું, બલકે એથી પણ ઉત્તરતું એટલે બાળકમાં જે સાહજિકશક્તિ છે તેને ખીલવાનો કે ખીલવવાનો પ્રસંગ જરાયે પ્રાપ્ત થવાનો નથી. અને બાળકના સાહજિક વૃત્તિનો અસ્ત થવાનો. ઘુંટવાની પ્રદ્ધતિ સર્વથા ઉઝી જ મૂકવી એમ કહેવાનો અમારો હેતુ નથી. પાટીઆં પર કોતરેલા અક્ષરો પર ઘુંટાય તો નમૂનેદાર અક્ષરો ઘુંટવાનો પ્રસંગ પ્રાપ્ત થાય છે. ફેટલીક શાળામાં એમ થાય છે પણ ખરૂં. પાટીઆં પર કોતરેલી અક્ષરોની આકૃતિ ઉપર ચાકથી ઘુંટવાનું સાફ બની શકે. પરિણામે ચાકથી ઘુંટાએલા અક્ષરોની છાપ માનસ પર સારી પડે. આકૃતિ માનસ પર હસે. બાળકને આનંદ થાય, છેવટે એ આકૃતિની ખાંચીમાં પેન ફેરવવાથી સ્લેટ પર પણ પેન ફેરવતું બાળક થાય. આ રીતે માટે ક્રમશઃ પગથીઆં બાળકોને ખંતથી કામ કરાવવું જોઈએ. જેમકે:—

૧ પાટીઆં પર અક્ષરાકૃતિ કોતરાવી ખાંચીમાં રંગીન મોટાં કીરીઆં ગોઠવવાં.

૨ અમુક દિવસ પછી એજ ખાંચી ઉપર ચોકથી ઘુંટાવી હાથ ઠેરવવો.

૩ પેન એ ખાંચીમાં ફેરવાવી પેનજ પથકવાનો અવશાસ રખાવી આકૃતિ સાથે પેનનો સંબંધ કાયમ રાખવો.

૪ સ્લેટ પર ટપકાં ટપકાં વાળી અક્ષરાકૃતિ કરાવવી એ ઉપર પેનથી લખાવવું.

૫ સારી સ્લેટ પર નમુના પ્રમાણે લખાવવું.

આ રીતે જોતાં એમાં ખર્ચનો વાંધો આવે છે. આધુનિક શિક્ષણ ખર્ચાળ ધણું છે એવી ખૂબ ચાલુ છે. નિશાળોમાં પણ પુસ્તકો સાધનો શીખવવાના હોતાં નથી. ટ્રેનિંગ કોલેજમાં પણ પાઠ આપનાર શિક્ષકને ઘણી વાર બહારથી સાધન પ્રાપ્ત કરીને શીખવવું પડતું હશે. એથી ઉપર્યુકત પ્રદ્ધતિ બદલવાનો સહેજે વિચાર કરવો પડે.

અવલોકનનો સિદ્ધાંત—માનસશાસ્ત્રનો એક સિદ્ધાંત તપાસીએ. બાળક પ્રેમમ અવલોકન કરતાં શીખે છે. પુનઃ પુનઃ થએલા અવલોકન દ્વારા એમનાં માનસપર આકૃતિની છાપ પડે છે. એ છાપ વારંવાર પડે તો સખળ થાય. એવુંજ બીજાં દર્શાવે એલતાં શીખનાર બાળકના અવલ

પર 'બા' એવો અનેકવાર શબ્દ અથવાય છે. બાળકના માનસ પર આ શબ્દના અવાજની સખળ છાપ પડે છે; પરંતુ પ્રયાસ કરવા છતાં બાળક બોલતું નથી. 'બા' બોલ એમ માતાપિતા કહે છે; તોપણ તે બોલી શકતું નથી; અને ન બોલી શકવાથી તે મુઝાય છે. એવી રીતે અનેક શબ્દો બોલતાં શીખે છે, તેમાં બાળકની મુઝવણ દેખાય છે. અવલોકન કરનારને જ જરૂર દેખાશે. આંતરપ્રયાસની સખળતાથી કે આકર્ષિતક પ્રેરણાથી કે બોલનાર વ્યક્તિની બોલવાની દમના અવલોકનથી બાળક પૂર્વ પડેલા સંસ્કારોને અંગે ક્વચિત્ શુદ્ધ ઉચ્ચાર કરે છે. વાગિન્દ્રિયોનો સંયોગ જો થોડો થયો તો ઉચ્ચાર શુદ્ધ થવાનો ને અયોગ્ય થયો તો અશુદ્ધ થવાનો. એ અશુદ્ધ ઉચ્ચાર ઘણા બાળકોમાં જોવામાં આવે છે. 'રાટલી' ને બદલે 'ઓટી' વગેરેમાં તે જણાય છે. કેટલાંક બાળકોને 'ક' નો ઉચ્ચાર ખેસતો જ નથી. એટલે 'કાકા' ને બદલે તેઓ 'ટાટા' 'તાતા' વગેરે બોલે છે; એટલે સ્પષ્ટ ઉચ્ચારમાં જેમ શુદ્ધ શબ્દો ઉચ્ચારની પુનઃ પુનઃ આવશ્યકતા છે અને તે દ્વારા સુસંસ્કારોની જેમ જરૂર છે તેમ શબ્દલેખન કે મૂળાક્ષર લેખનમાં પ્રથમ શબ્દાકૃતિનાં કે અક્ષરાકૃતિનાં અવલોકનની અને તેથી પડતી સખળ જાણની જરૂર છે.

બે પદ્ધતિઓ—શબ્દાકૃતિની કે અક્ષરાકૃતિની સખળ છાપ પાડવા વાક્યવાચન પદ્ધતિ કે શબ્દ-વાચન પદ્ધતિની જરૂર જણાય છે; કારણ સખળ છે. એકલા અક્ષરની આકૃતિ બાળક આગળ મૂકવાથી તેનો હેતુ કે અર્થ કે તે સ્થિતિ વસ્તુ બાળકના ખ્યાલમાં આવી શકતી નથી. એથી 'કરવત'નો 'ક', અને 'અનનાસ' નો 'અ' એમ બાળકને બોલાવરાવી મૂળાક્ષરોની આકૃતિ તેમની સન્મુખ મુકાય છે. આ પણ અર્થહીન છે. જે શબ્દ વાંચી શકતાં આવડતો નથી, તે મ્હોંએ બોલાવી ચિત્રથી ઓળખાવી ને શબ્દ પુરેપુરો ઓળખી શકે તે પૂર્વે મૂળાક્ષરની આકૃતિ પાડવા પ્રયાસ કરીએ છીએ. એથી તે પ્રયાસની રસભરી સફળતા સિદ્ધ થતી નથી. શબ્દ ઓળખતાં આવડ્યો હોય તો તેનો પ્રથમ અક્ષર ઓળખી શકે અને તે વાંચી શકે. એ પછી એકલો લખેલો મૂળાક્ષર પણ ઓળખી વાંચી શકે એટલે એમ થાય એવું કરવું જરૂરનું લાગે છે.

આટલા વિવેચન પરથી અમુક પરિણિતિ ઉભી થાય છે. એક-તો લેખન શરૂ કરતાં પૂર્વે વાક્યવાચન કે શબ્દવાચન સંપૂર્ણ આવડતું જોઈએ. બીજું શબ્દવાચન-ખાસ કરીને મૂળાક્ષરો જેમાં આદિ હોય

અને અ સિવાયના રવરથી અસંયુક્ત હોય એવા શબ્દોનું વાચન તો ખાસ આવડવુંજ નેઈએ, તેમ કરવા વાર્તાવાચન પદ્ધતિવાળાની જેમ ત્રિયયુક્ત શબ્દો વંચાવી મૂળાક્ષરો પર જવું અથવા તો વાક્ય-વાચન પરથી, શબ્દવાચન અને તેના પરથી મૂળાક્ષર પર જવું એ બે-માંથી વધારે કંચુ સુગમ છે તે નેવું નેઈએ.

દષ્ટિની સ્વાભાવિક શક્તિ—ઉપલી પરિસ્થિતિ માનસશાસ્ત્રના નિયમોને અનુસરીને છે કે નહિ તેનો વિચાર કરીએ. આપણે વાંચીએ છીએ ત્યારે આપણી દષ્ટિ સમગ્ર શબ્દને ઝડપી લેછે, આ મન-તત્વનાં કારણો એ છે કે પ્રથમ આપણે ક્ષીમેથી વાંચીએ છીએ, પણ વાચનમાં જેમ વેગ વધે છે તેમ ઘણા શબ્દો એક મિનિટમાં વાંચી નાખીએ છીએ, જે પ્રત્યેક બારાક્ષરીના મૂળાક્ષરો દષ્ટિમા આવતા હોય તો એટલી ઝડપથી વંચાયજ નહિ; અથવા જે એ મૂળાક્ષરો પ્રત્યેક દષ્ટિમાં આવતા હોય તો હાલ બાળપોથી વાંચનારાં બાળકો વાંચે છે તેમ આપણે પણ વાંચીએ. જેમકે ગ-ગ-ન, ર-ત ન. જે એમ કહેવામા આવે કે મૂળાક્ષરોના અને બારાક્ષરીના સંપૂર્ણ અભ્યાસના પરિણામે શબ્દાકૃતિ તરતજ મગજપર દરી જતી હોવાથી વાચનમાં વેગ આવે છે તો તે પ્રમાણ ખરૂં છે; પરંતુ તેમાં આરંભમાં ક-ક-ક-ક વંચાય છે અને વાચતા ઘણો પરિશ્રમ પડે છે અને બાળપોથી તેમજ પહેલી ચેપટી સમજીને બાળકો વાંચી શકતાં નથી. બીજું ઘણા નવા શબ્દો પણ આપણે તેની જોડણીના જ્ઞાન વિના વાંચી શકીએ છીએ; પણ એ શબ્દો વાંચી ગયા પછી જોડણીનું જ્ઞાન આપણું અપૂર્ણજ દેખાય છે. જે દષ્ટિ સમગ્ર મૂળાક્ષરોને ધ્યાનમાં લેતી હોય તો જોડણીમાં કદો ભૂલ થાત જ નહિ, જોડણી અને રમરણશક્તિનો સંબંધ સખળ નથી થયો તેથી જોડણીમા ભૂલ થાય છે એમ પણ કહી ના શકાય; કેમકે નવોજ શબ્દ માણસ વાંચી શકે અને તરતજ તેને જોડણી પૂછીએ તો તે ના આવેડે. ફરી ફરીને એના એજ શબ્દો વાંચનારની પણ ઘણીવાર એ દશા, ત્રીજી, આખતી કીકી એકસરખી ફરતી નથી; પરંતુ શબ્દે શબ્દે ફરે છે. તેમ જે વસ્તુઓ કે દેખાવો જોવાના હોય છે તેના પાસેપાસેના વિભાગો પર કીકી ફરે છે; પરંતુ હારના સૂત્રની પેડે એક સરખી ફરતી નથી, એટલે જે બાળ કરીને દરેક મૂળાક્ષર પર કીકી ના પડે તો સમગ્ર શબ્દ પર તે પડશે. એથી, જે કીકી સમગ્ર શબ્દ ધ્યાનમાં લેતી ના હોત તો બાળક એમ કહતજ નહિ કે આ શું છે ! એ પ્રશ્નને અંગે આપણે આજુ પહોંત પ્રમાણે દરેક મૂળાક્ષર પર ધ્યાન બેંચીએ છીએ અને આપણે

પણ કોઈ ઘણો અપરિચિત શબ્દ હોય તો તેનો ઉક્ત કરવા માટે પ્રયાસ-
પૂર્વક મૂળાક્ષર પર દષ્ટિપાત કરી સમગ્ર સંસ્કારને અંગે ઉચ્ચાર કરીએ
છીએ. સારાંશ કે દષ્ટિ પ્રથમ શબ્દજ્ઞ ગ્રહણ કરે છે. એથી શિક્ષક શબ્દ-
કૃતિ બાળકના માનસ પર ડરાવે તો તે શબ્દ ન્યારે ન્યારે દષ્ટિગોચર
થાય ત્યારે ત્યારે બાળક તરતજ વાંચી શકશે, તેમજ ઘેર વાક્યોમાં શબ્દાર્થ
અને વાક્યાર્થદ્વારા વ્યવહાર કરવાની બાળકને ટેવ હોય છે, એટલે શબ્દ-
કૃતિ ગ્રહણ કરતાં નાનાં વાક્યો વાંચતાં, તરતજ અર્થ ગ્રહણ કરી સમજપૂર્વક
ભાવપૂર્વક વાંચી શકે છે. નાનાં વાક્યો વાંચતાં આવડે અને શબ્દ સમન્વ-
યોના અર્થ ગ્રહણ કરે એટલે શબ્દકૃતિઓ રસપૂર્વક વાંચી શકે. જેમાં
પ્રથમથી જ રસ ઉત્પન્ન થાય એ શબ્દવાચન પણ સાફ થાય; અને
એના પરથી મૂળાક્ષરોનાં લેખન પર જલદી જઈ શકાય; કારણ કે શબ્દ-
કૃતિ ચતાં મૂળાક્ષરોની આકૃતિ માનસ પર જલદી દસી જાય છે, અને
બાળકોને ગમ્મત સાથે તે આકૃતિ દસાવી શકાય છે. એમાં ખર્ચાળપણું
જરાયે નથી. દાખલા તરીકે —

બાળકોને અમુક પરિચિત શબ્દો જાણમાં આવ્યા હોય તો તે શબ્દોના
પ્રથમાક્ષરો પ્રથમ શીખવવા. જેમકે ‘ગ’ ‘ગાય’ શબ્દમાંથી, ‘શ’ ‘શીશો’
માંથી વગેરે. એમાં પણ પાટીઓ પર લખેલા મોટા અક્ષરની આકૃતિ,
એની ઉપર લખેલા શબ્દપરથી અને પાસે દોરેલા ચિત્રપરથી દસાવી
શકાય. શબ્દ વાંચતાં આવડતો હોય તો તે શબ્દ લખીને નીચેજ મૂળાક્ષર
લખવાથી આકૃતિનું જ્ઞાન થાય. બે ત્રણ જાતના રંગીન વાકથી એકજ
મૂળાક્ષર શબ્દના સંબંધે લખવાથી રસપૂર્વક તે મૂળાક્ષરની આકૃતિ વધારે
સારી રીતે દસાવી શકાય. આ પ્રમાણે ચાર પાંચ મૂળાક્ષરોની આકૃતિ
મગજ પર દસે પછી વર્ગમાં બાળકોની સંખ્યાના પ્રમાણમાં મોટા પ્રમા-
ણમાં લખાએલા મૂળાક્ષરોની કાપલીઓ બનાવવી. ત્રીસ બાળકો હોય ને
પાંચ મૂળાક્ષરો હોય તો દરેક મૂળાક્ષર જેના ઉપર ચીતર્યા છે એવી ૭
કાપલીઓ રાખવી. એમાંથી પાંચ બાળકો જુદાં રાખી દરેક મૂળાક્ષરની
કાપલી તે બાળકોને આપવી. કોઈ કોઈને ના બતાવે. બાકીની કાપલીઓ
બીજાં બાળકોમાં વહેંચી દેવી. હવે જે બાળકો જુદાં રાખ્યાં છે તેમાંનું
એક બાળક કાપલીમાંના મૂળાક્ષર વાંચે અને કહે ‘ગ’ અર્થ આવે. સામાં
એટલાં બાળકોમાંથી જેની પાસે ‘ગ’ હોય તે પેલા બાળક પાસે જાય.
શિક્ષકે જેવાનું કે ‘ગ’ વાળાં બાળકો જ જાય છે. આમ કરવાથી ૭
મૂળાક્ષરવાળી ૭ ટુકડીઓ થઈ જશે. બાળકોને ગમ્મત પડશે. આમ
અવંરનવર કરવાથી મૂળાક્ષરોની આકૃતિ જરૂર દસે છે.

શિખવાગ્રમ અને ત્રાંસી લીટીનાં જોડાણથી ‘ર’ શિખવાય. આ ક્રમના અક્ષરોમાં ક્રમ સાધ્ય રાખવો. જેમકે ગ, ર; ‘ર’ ઉપરથી પાસે ઉભી લીટી કરાવી ‘ર’ના મરોડ જોડે જોડાવવી એટલે ‘ચ’ થશે. તેમજ ‘ર’ની પાસે ઉભી લીટી કરાવી વચ્ચેથી જોડાવવી એટલે ‘સ’ થશે. આ રીતે પ્રથમ જે આકૃતિ ઉપર ધ્યાન કરાવી ‘જોડી દો’, ‘આમ આવી રીત જોડો’, એમ રંગીન ચોક્કથી શિક્ષકે જોડીને બાળકો પાસે જોડાવવું. તેઓ યથાશક્તિ વાંકુંચુંકું જોડે. તે ઉપરથી આખા અક્ષર માટે દાઘ દેરવાવવો. પાટીઆ ઉપર અક્ષરાકૃતિ ઘણી જ મોટી તથા મુંદર રાખવી. આવી રીતે ગોઠવીએ તો કમે :—

(૧) અર્ધ સવળાં વર્તુલ પરથી —

ગ, ર, ચ, ધ (ચ નું મોંકું ચતું હોય તો છુસાવીને) ધ, સ, શ, ઝ, ઞ, છ.

(૨) અર્ધ અવળાં વર્તુલ પરથી —

દ, ઈ (જે અર્ધવર્તુલ), ઘ, ઘ, વ, વ, ન, મ, લ (‘ત’ ઉપરથી ‘ન’, ‘ત’ના વર્તુલને નીચે મોંકું કરાવીને), લ,

(૩) સંયુક્ત સવળાં અને અવળાં વર્તુલ પરથી —

ટ, ઠ; ડ, ઢ, ડ; (‘ટ’ ઉપરથી પણ ‘ય’ ને ‘ધ’ શીખવી. શકાય), ઢ, ઢ (જે ‘ડ’), ડ,

(૪) પ, પ; ખ, ખ; અ, આ; ઉ, ઊ (સવળાં જે અર્ધવર્તુલ પરથી).

છ (‘દ’ ઉપરથી); જ,

આ ક્રમ સાધ્ય રાખી શીખવવાથી ઘુટવવાની ઘણી મહેનત નીકળી જશે. તેમજ જે ઘુટાવવું પડે તો થોડું. આરંભમાં ત્યાં ત્યાં વર્તુલ શીખવવાનાં આવે ત્યાં ત્યાં અને પછી મરોડ લાવવા માટે, પરન્તુ તેમાં બાળકને રસ પડતો હોવાથી ઝાઝી મહેનત પડશે નહિ.

ખીજું જે બાળપોથીના પાંડો ઉપરના મૂળાક્ષર પ્રમાણે સ્થાપાહશે તો બાળક વાંચેલું અને બોલેલું લખવા સત્વર પ્રેરશે અને જલદી લખતાં શીખશે. જે લખવાનું પણ રસિક થશે. બધા જ શબ્દો નહિ લખી શકે તોપણ અમુક અમુક શબ્દો ‘ગાય’ ‘ચાર’ એવા શબ્દો લખી શકશે. ત્રીજું આ મૂળાક્ષરો ઉપરથી ‘અંક’લેખન પણ જલદી આવડશે. અંકની પણ આકૃતિ નિયમાનુસાર ક્રમશઃ આવડશે.

દાખલા તરીકે 'ર' આવડે તો બગડે જે આવડે. સવળા એક અર્ધ-વર્તુલ ઉપરથી ૭; જે અર્ધવર્તુલ ઉપરથી ૩; અવળાં અર્ધવર્તુલ ઉપરથી ૮; એ ઉપરથી ૯; ૮ ઉપરથી ૬; 'પ' ઉપરથી પાંચડો. 'જ' ઉપરથી ઝોગડો. છેવટે '૧'. આ અંકલેખન મૂળાક્ષરોના સંબંધમાં કે એના પુનરાવર્તન પછી શિખવાશે તો તરત યાદ રહે જશે અને ધુંટવાની અથડામણ ઝાઝી રહેશે નહિ.

કેટલાક શિક્ષકો—નવી નવી પદ્ધતિઓ શા કામની ! શું આટલા વર્ષ શિખાતું ન હતું ! અમે શીખ્યા, અમારા બાપદાદા શીખ્યા. તમે શીખ્યા ત્યારે આવું કંઈ નહતું. આવા પ્રશ્નો સમજી શિક્ષક તો નજ પડે; કારણકે નવીન અખતરાઓથી ખર્ચાળ રીતિ ઓછી થાય અને બાળકો રસથી એટલે આનંદથી શીખે, નિરાશામાં કંટાળે નહિ. બાળકોને રસપડે એટલે શિક્ષકો પણ ઓછા કંટાળે, મારફત ના કરે, એ સુખ્ય હેતુ નવી સરળ રીતિઓ તથા પદ્ધતિઓ શીખવાના હોય છે. ઉપલી રીતિથી મૂળાક્ષરો બાળક જલદી કંટાળ્યા વિના શીખી શકે છે એ સ્વાનુભવસિદ્ધ છે. ઉત્સાહથી જો શિક્ષકો એ રીતિ અજમાવી જોશે તો થણું રસિક કાપ, સહેલાઈથી કરી શકશે. બાળકોને રમતા કેમ શિખવાડવું એની એક રીતિ ઉપર સ્થવી છે. સમયવશાત્ બાળવર્ગ આદિ ધોરણોમાં 'શિક્ષણ અને રમત' 'રમતદ્વારા શિક્ષણ' એ વિષય પર સમયવશાત્ કેટલોક નિર્દેશ થશે.

દેવગઢઆરીઆ,
તા. ૧૬-૭-૩૪.

} ગજેન્દ્રશંકર લાલશંકર પંડ્યા. એમ. એ.

નાટ્યપ્રયોગ

કાકુંની કાંસડી

અથવા

વલ્લભીપુરનો નાશ

ગત્તાંકના પૃષ્ઠ ૩૧૫ થી ચાલુ

પ્રવેશ ચોથો

સ્થળ:—કાકું મેંડું સપનગૃહ

- પાત્રોઃ—(૧) કાકુ શેઠ
(૨) સ્વપ્નમાં કાકુ શેઠની ભાગ્યદેવી
(૩) મનોરમા

કાકુ શેઠ—

મંદાહાન્તા

શીલાદિત્યે અનુચિત દુર્ધ નીતિને ત્યાગી દીધી,
પુત્રીને જે અતિ પ્રિય હતી કાંસકી જન્મ કીધી;
સત્તાનો છે મદ નૃપતિને ગર્વ તેનો ઉતાર,
ત્યારે થાયે હૃદય બળતું શાન્ત સંતુષ્ટ મારું.

મારી પુત્રીને પ્રાણ સમી વહાલી એ કાંસકી શીલાદિત્ય રાજાએ
બળાતકારે લઈ લીધી ! ગુનેગારના ઘરને ઘેરી લે એવી રીતે મારું ઘર
લશ્કરી સિપાઈઓથી ઘેરી લઈ એ કાંસકી જન્મ કરી ! મનોરમાના
હાથમાંથી તેની એ વહાલી વસ્તુ ચૂંટવી લેવામાં આવી, તે વખતનું કસ્ટ
દશ્ય હજી પણ મારી નજર આગળથી ખસતું નથી ! મારી પ્રિય પુત્રીના
તે સમયના કારમા કદખાંતના ભણકાગ અત્યારે પણ મારા કાનમાં વાગી
રહ્યા છે ! એ મદાંધ રાજાએ પોતાની કુંવરીની હઠ પુરી કરવા માટે
નીતિને ઠોકરે મારી ! એ સ્વાર્થી રાજાએ પોતાની કુંવરીને રીઝવવા માટે
મારી પુત્રીને દુભવી ! અરે ! એ જીવંતી રાજાનો અત્યાચાર શું હું મુંઝે
મોંએ સહન કરીશ ! ના ! હું તેનું જરૂર વેર લઈશ ! અરે ! વેરનો અગ્નિ
મારા હૃદયમાં ચારે તરફ ચેતી ચૂક્યો છે; અને એ અગ્નિને મારી લાડીલી
પુત્રીના આંસુની આહુતિ વિશેષ પ્રબલિત કરી રહી છે ! ભડભડાટ સળગી
રહેલો આ વૈરાગ્નિ જ્યારે એ રાજાને હું પાયમાલ કરીશ ત્યારે જ શાન્ત
થશે ! ત્યારે હવે મારે શું કરવું ? એ રાજાને કેવી રીતે પાયમાલ કરવો ?
(વિચાર કરે છે.)

હા ! ભરાબર ઉપાય સૂઝ્યો ! સિંધનો પાદશાહ આ શીલાદિત્ય
રાજાને પુરો પડે એવો છે. તેની મદદથી જ આ વેરની વસુલાતનું કાર્ય
સિદ્ધ કરવું ! પાદશાહની મદદ તો ધનના સાધનથી અવશ્ય મેળવી શકાશે.
એ તો 'દામ કરે કામ અને સૌ ભરે સલામ' ! જેની પાસે અદળક લક્ષ્મી
છે, તેને શું અસાધ્ય છે ! બસ ! આવતી કાલે જ કાર્યસિદ્ધિને માટે મારે
'સિંધ તરફ પ્રયાણ કરવું ! એજ મારો હૃદ નિશ્ચય ! (ઘડિઆળમાં બોરના
ટકોરા થાય છે.) અરે ! બાર વાગ્યાં ! વિચારમાં ને વિચારમાં મધ્યરાત્રિ
નીતી ગઈ ! ચાલ હવે સૂઈ જાઉં. (સૂઈ જાય છે.)

કાકુ શેઠની સ્વમાવસ્થા—

કાકુ શેઠ—(સ્વગત) ઓહો ! આ આટલો બધો પ્રકાર શાનો ! અરે ! આ તો તેજની મૂર્તિ સમાં કોઈ દેવી હોય એમ જણાય છે ! (પ્રકાર) પધારો માતાજી, આપ કાણ છો ? (પ્રણામ કરે છે.)

દેવી—કાકુ ! હું તારી ભાગ્યદેવી છું !

કાકુ શેઠ—ઓહો ! 'ભલે પધાર્યા મારાં ભાગ્યદેવી ! દરમાલો માતાજી ! આ સેવકને શી આજ્ઞા છે ?

ભાગ્યદેવી—કાકુ ! તેં શીલાદિત્ય રાગને પાપમાલ કરવાનો નિશ્ચય કર્યો છે ખરું ?

કાકુ શેઠ—હા, માતાજી !

ભાગ્યદેવી—કાકુ ! તારા એ નિશ્ચય તને પણ પાપમાલ કરશે ! હું તારી ભાગ્યદેવી તને ચેતાવું છું, કે તું આ વેર વાળવાની વાત જવા દે !

કાકુ શેઠ—માતાજી ! આપ આ શું કહો છો ! વેર વાળવાની વાત માંડી વાળું ? શું શીલાદિત્યે મારું એણું અપમાન કર્યું છે !

ભાગ્યદેવી—કાકુ ! શીલાદિત્યે તારું અપમાન કર્યું છે, એ વાત ખરી છે; પરંતુ તારા પોતાના ભવાની ખાતર તું એ કડવો ઘુંટડો ગળી જા ! પેલા તારા જોશીએ એ કાંસડી જોઈને તને શું કહ્યું હતું, એ યાદ છે ?

કાકુ શેઠ—હા, માતાજી. એ મારા જોશી તો ખરેખરા ભવિષ્યવેત્તા છે. તેમણે ભાખેલું આ બીજું ભવિષ્ય પણ ખરું પડ્યું ! તેમના કહેવા પ્રમાણે એ કાંસડી મને ભારે દુઃખરૂપ યર્ષ પડી !

ભાગ્યદેવી—કાકુ ! દુઃખરૂપ તો યર્ષ પડી, પણ એ કાંસડીના સંબંધમાં તેણે તને ખાસ સૂચના શી કરી હતી ?

કાકુ શેઠ—માતાજી ! એ કાંસડીને માટે ભવિષ્યમાં કેઈની સાથે વેર નહિ કરતાં તેને જતી કરવાની સૂચના કરી હતી.

ભાગ્યદેવી—કાકુ ! ત્યારે તું તો એ સૂચનાથી અવળું કરવા જોડો છે ! તેનું પરિણામ સાઈ નહિ આવે, અને અંતે તને ભારે પશ્ચાત્તાપ થશે ! કાકુ ! જનરાતું હતું તે બની ગયું ! હવે આટલેથી જ આ પ્રસંગ ઉપર પડો પાડી દે !

કાકુ શેઠ—પડો પાડી દઉં ? એ ગર્વિષ્ટ રાગને કરેલું અપમાન ખૂલી જાઉં ?

ભાગ્યદેવી—હા ! બૂલી જા ! અને ઉદાર હૃદયથી રાખને ક્ષમા આપી દે ! યુધિષ્ઠિરની ક્ષમા યાદ કર !

કાકુ શેઠ—માતાજી ! યુધિષ્ઠિરની ક્ષમા યાદ કરે કે પરશુરામનો વૈરાગ્ય યાદ કરે ! પરશુરામે પોતાના પિતાના પ્રાણ લેનાર સહસ્ત્રાર્જુનને પરશુવડે પુરો કરી એકવીસ વાર નક્ષત્રી પૃથ્વી કરીને પિતાના મૃત્યુનું પુરેપુરું વેર લીધું હતું !

ભાગ્યદેવી—કાકુ ! આજે હું તારી સાથે વાદવિવાદ કરવા આવી નથી ! માત્ર તને સાચો માર્ગ બતાવવા આવી છું, માટે માંડે કહેવું માની જા !

કાકુ શેઠ—તમારું કહેવું ન માનું તો તમે શું કરશો ?

ભાગ્યદેવી—(ગુરસાથી) હું શું કરીશ ! રંક કાકુ ! બૂલી ગયો તારો બૂતકાળ !

કાકુ શેઠ—(આવેશથી) નથી બૂલી ગયો ! સંધ્યાસમયે આકાશમાં ચતા રંગ જેવા તમારા હંમે રંક કાકુ શી રીતે બૂલે ! તમારી કૃપાની અસ્થિરતા મારાથી ક્યાં અગ્નિભ્રૂ છે ! રંક કાકુમાંથી તમે મને કાકુ શેઠ બનાવ્યો ! વળી તમારી અવકૃપા ચના જ ગએલી ગરિબાઈ પાછી આવવાની ! પરંતુ આ કાકુએ તો ગરિબાઈને ઘોળા પીધા છે ! ગરિબાઈથી ઘડાઈ ગએલો કાકુ તો એનાથી નિર્જાય છે ! એટલે એ ફરી વાર આવશે તો હું તેનો સહેલાઈથી સત્કાર કરી શકીશ !

ભાગ્યદેવી—કાકુ ! હવે બસ કર ! બપુનું તારું પાંડિત્ય ! પરંતુ યાદ રાખજે કે તારો આ હરિવાઈનાં કળ બહુજ છુરાં આવશે ! તારું સર્વસ્વ નાશ પામશે !

કાકુ શેઠ—સર્વસ્વ નાશ પામશે તો માંડે હતુંએ શું અને ગયુંએ શું ! કાકુ પાલીથી અહીં આવ્યો, ત્યારે સાથે શું લાવ્યો હતો ?

ભાગ્યદેવી—એટલે તું તારો નિશ્ચય નહિજ ફેરવે ખરું ને ?

કાકુ શેઠ—ના ! જે ચલાવું હશે તે યશે, પણ મારો નિશ્ચય નહિ ફેરે ! આ કાકુ મારવાડી શીશાદિત્યે કરેલા જીવનનું વેર વાળ્યા વિના નહિ રહે ! એ તો એને પાયમાલ કરી ગરિબાઈનો લહાવો લેવડાવશે !

ભાગ્યદેવી—કાકુ ! બસ ! હવે એક રાખ પણ ન બોલીશ ! તારે માથે દુર્દશા બને છે, તેથીજ તને અવળું મૂકે છે ! જો માંડે ઉત્તમ સ્વરૂપ ! (ભાગ્યદેવી ભયંકર સ્વરૂપ બતાવી અદ્ભુત ચર્ચા જાય છે. કાકુ કંપી જાય છે અને તેની આંખ ઉધડી જાય છે.)

જનમૃતાવસ્થા

કાકુ શેઠ—અરે ! આ શું ? આતે સ્વપ્નું કે માસું ? સત્યં બનાવની પેઠે એ આપુંએ સ્વપ્નું અત્યારે મારી નજર આગળ તરવરી રહ્યું છે ! મારાં ભાગ્યદેવી સાથે થએલો વાદવિવાદ મને અક્ષરે અક્ષર વાદ છે. તેમણે અદસ્ય થતી વખતે બનાવેલું ભયંકર સ્વરૂપ આ જનમૃતાવસ્થામાં પણ મને કંપાવી રહ્યું છે ! એ ભયંકર સ્વરૂપે મને ભયંકર ભવિષ્યનું સૂચન કર્યું એમાં તો કંઈ શક નથી ! ત્યારે હવે મારે શું કરવું ? ગઈ ગુન્દરી બૂલી જવી ? (મનોરમા પ્રવેશ કરે છે.)

મનોરમા—બાપુજી ! આદવાગી ગયા ! તમે હજુ પણ ઊંઘ્યા નથી ? મને તો આખી રાત જરાએ ઊંઘ આવી નથી ! આવી ને આવી આંખે વહાણું વાણું છે ! બાપુજી ! મારી કાંસડી લુટાઈ ગઈ ! રાગની કુંવરી જીતી અને હું હારી ! દાનવરાજ વૃષપત્રાંતી કુંવરી શમિષ્ઠાથી હારેલી દેવયાત્રીને તો તેના પિતા શુક્રાચાર્યે જીતાડી હતી ! બાપુજી ! તમે મારે માટે કંઈ નહિ કરો ? (રડી પડે છે)

કાકુ શેઠ—બેટા ! રડીશ નહિ ! તમે માટે મારાથી જેટલું બની શકશે તેટલું બધું કરીશ ! તારી કાંસડી લૂંટી લેનારને હું મુખે મુખા નહિ દઉં ! શીલાદિત્ય રાગને પાપમાત્ર કરી તારી કાંસડી પાછી મેળવવાની મેં પ્રતિજ્ઞા કરી છે ! અને સિંધના પાદશાહની મદદ માટે હું આજેજ જવાનો છું. બેટા ! આપણા ભાવરાજા ભંડારમાં પેલો અમૃત્ય હીરો છે તે હાટી લાવ. એ એકજ હીરો સિંધના પાદશાહને પાણી પાણી કરી નાખવા માટે પુરતો છે. (મનોરમા ગય છે.)

કાકુ શેઠ—(સ્વગત) અરેરે ! પુત્રો એ દિવસમા તો અર્ધી થઈ ગઈ ! જો ભયંકર ભવિષ્યની આગાહીથી કરીને હું ગઈ ગુન્દરી, મૂલી જાઉં, તો મારા જેવા નિઃકુર પિતાને દગ્ગર વાગે ચિકાર છે ! અસ ! મારા નિઃશય હવે પ્રાણને પણ નહિ કરે ! આવ હવે નિત્યકર્મથી પરવારીને પ્રણયની તૈયારી કરું. (ગય છે.)

(૩) સિંધનો આર્ય પાદશાહ

(૪) પાદશાહનો સેનાધપતિ

કાકુ—

શિખરિણી

પુરો હું પસ્તાયો યવનદળ લાવ્યો ખુફે કર્યું,
હૂંટી લીધું બાબ્યું વલ્લભીપુર હા ! ગૌરવ ભર્યું;
મુગો શીલાદિલ્યે યવનદળ સામે લડી શુરો,
બન્યો કેદી કાકુ અનુભવ થયો છેકળ ખુરો,

અરેરે ! હાથનાં કર્યો હૈયે વાગ્યા ! ભાગ્યદેવીએ મને ચેતાવ્યો, પણ હું
મૂર્ખ ન ચેત્યો ! પરિણામે મારે આ પ્રમાણે કેદી બનવાનો પ્રસંગ આવ્યો !
અરેરે ! મેં મારાજ કકો ખરો કરવાને સિંધ તરફ પ્રયાણ કર્યું. સિંધના
પાદશાહના પાટનગરમાં જઈ તેની મુલાકાત લીધી. પેલા ક્રીમતી હીસનું
પાદશાહને નજરાણું ધર્યું. પાદશાહ પ્રસન્ન થયો. તેણે મારી સઘળી હકીકત,
શાન્તિથી સાંભળી. મેં તેને શીલાદિલ્ય ઉપર ચડાઈ કરવા વિનંતિ કરી. તે તેણે
તરત સ્વીકારી. પાદશાહ પાંડે મોટું લસકર લઈ મારી સાથે આવ્યો. શીલા-
દિલ્ય રાજાને લગાઈનું કહેણ મોકલ્યું. તે પોતાનું સૈન્ય લઈ સુદ્ધે ચલ્યો.
બન્ને સૈન્ય વચ્ચે દારણ સુદ્ધ મચ્યું. બન્ને પક્ષના હજારો યોદ્ધા મરાયા.
શુરો શીલાદિલ્ય રણમાં પડ્યો. પાદશાહની છત થઈ. વિજયના મદમાં
ક્ષેપિત બનેલું મુસલમાની લસકર વલ્લભીપુરમાં પેહું. રાજમહેલ લટક્યો.

કો શ્રીમતોની હવેલીઓ લટી. લોકોની કતલ કરી અને શહેરમાં આગ
લગાડી. આખું શહેર આગથી તારાજ થઈ ગયું. અરેરે ! શીલાદિલ્યને
સજા કરાવના ઈંદ્રપુરી જેવા વલ્લભીપુરનો નાશ થયો ! પાપડી ભેગી ધવળ
બદાઈ ગઈ ! સુદા ભેગું લીધું પણ બળી ગયું ! અરેરે ! એ કાળમુખી
કાંસકીએ તો, કાળો કેર કરી નાખ્યો ! (ભયંકર અવાજ થાય છે અને
પૃથ્વીમાંથી જગતની સંહારક શક્તિ પ્રકટ થાય છે)

સંહારક શક્તિ—કાકુ ! તું મૂર્ખ છે ! કાંસકી કાંસકી શું કરી
રહો છે ! કાંસકી તો માત્ર નિમિત્ત રૂપ હતી ! જો, આ સર્વ સંહાર
કરનાર બીજું કોઈ નહિ પણ હું આ જગતની સંહારક શક્તિ છું !

કાકુ—આપ આ જગતનાં સંહારક શક્તિ ! આપેજ આ સર્વ
સંહાર કર્યો ?

સંહારક શક્તિ—હા, મેંજ આ સંહાર કર્યો ! એ સુંદર કાંસકી
તો માફ. કાર્ય સિદ્ધ કરવાનું માત્ર સાધન હતું ! તેનાથી તારી પુત્રી
મોહિત થઈ, શીલાદિલ્ય રાજાની કુંવરી મોહિત થઈ, રાજા હડીલો બન્યો અને

તું પણ હકીકો અન્યો ! એ જાણાની બાળ હૃદય, શીલાદિત્ય રાજની રાજહૃદય અને તારી પોતાની હૃદય એ બધી હૃદયની યોગ્યતા એ કાંસકી દ્વારા મેં જ કરી હતી !

કાકુ—ઓ જગતનાં સંહારક શક્તિ ! આપે અમી જળ બિછાવી ! આપની કળા અકળ છે ! પરંતુ શીલાદિત્ય અને વલ્લભીપુરના નાશની કાળા દીલી તો મારે જ કપાળે ચોટી ! ગુજરાતના ઇતિહાસમાં આ કલંક સદાને માટે મારે જ નામે લખાશે ને !

સંહારક શક્તિ—કાકુ ! એ તો લખાશે જ ! એમ' નહું શું છે ! રામાયણ અને મહાભારતના ઇતિહાસથી તું અજાણ્યો છે ? રામાયણમાં રાવણનું અને મહાભારતમાં દુર્યોધન તથા દુઃશાસનનાં નામ જેવી રીતે કલ્યાણમાં છે, તેવી રીતે ગુજરાતના ઇતિહાસમાં તારું નામ લખાશે !

કાકુ—અરેરે ! આ કલંકજન મને કંપાવી નાખે છે ! જે મેં વેર વાળવાનો વિચાર માંડી વાળ્યો હોત, તો આ કલંક મને ન ચોટત ! જે મોટામાં મોટી ભૂલ કરી, અને એ ભૂલનો મને ભારે પશ્ચાત્તાપ થાય છે !

સંહારક શક્તિ—કાકુ ! હવે પાણી વહી ગયા પછીનો પશ્ચાત્તાપ શા કામનો છે ! તને ક્રોધમાં અંધ બનાવી આ ભારે ભૂલ કરાવનાર પણ હું જ છું ! કાકુ ! તારું અસ્ત્રાન દૂર કર અને શાન્ત થા.

કાકુ—શાન્ત થવાનો હું ધણો પ્રયત્ન કરું છું, પણ ભૂતકાળના બનાવો ચિત્રપટના દેખાવોની પેઠે એક પછી એક મારી નજર સામે ખડા થઈ જાય છે, અને તે મને શાન્ત થવા દેતા નથી ! અરેરે ! સિંધના પરધર્મી પાદશાહનો વિશ્વાસ કરીને હું પુરેપુરો દુઃખો ! શીલાદિત્ય રાજએ તો માત્ર મારી કાંસકીજ લૂટી લીધી હતી, પણ આ પાદશાહે તો મારું સર્વસ્વ લૂટી લીધું ! આતો બકરું કાઢતાં જાઉં પેઠું ! અરેરે ! સો ગુણો ગણાને પાણી પીનાર કાકુની બુદ્ધિ વેરની ધૂનમાં બહેર મારી ગઈ ! કાકુ પણ કામ કરતાં પહેલાં દીર્ઘદષ્ટિ ચલાવનાર કાકુ ભીંત ભૂલ્યો !

સંહારક શક્તિ—કાકુ ! આ બધો તારો ભ્રમ છે ! તારી બુદ્ધિને બહેરી કરી નાખનાર, દીર્ઘદષ્ટિને દૂર કરનાર અને તને ભીંત ભૂલાવનાર પણ હું જ છું ! તારા જ્ઞેશીની અને તારી ભાગ્યદેવીની મુશ્કેલી તને અવેળે માર્ગે ચલાવનાર પણ હું જ છું ! જે હું એમ ન કરું તો આ બધો સંહાર થાય શી રીતે !

કાકુ—(અકળાઈને) ઓ જગતનાં સંહારક શક્તિ ! આપે જેવી રીતે આ સર્વનો સંહાર કરી આપની ગ્રામમાં લઈ લીધો તેવી રીતે મને

પણુ આપની ગોદમાં લઈ લો ! હવે આ માઈ જીવન મને અકાર્ણ લાગે છે !

સંહારક શક્તિ—કાકુ ! ચિંતા ન કર ! એ વ્યવસ્થા પણ થઈ ચુકી છે ! હવે તું આ કાણુભંશુર જગતનો યોગજ કલાકનો મેમાન છું ! આજે સાયંકાળેજ હું તને મારી ગોદમાં લઈ લઈશ ! સિંધનો પાદશાહ આ કાર્યનું નિમિત્ત બનશે ! કાકુ ! નામ તેનો નાથ તો નિર્માએલોજ છે, માટે હવે આ છેલ્લી ધડીએ આવા નકામા વિચાર નહિ કરતાં. માત્ર તારા ઈષ્ટદેવનું જ સ્મરણ કરજે ! કાકુ ! હવે હું જાઉં છું. (સંહારક શક્તિ અદસ્ય થઈ જાય છે. સિંધનો પાદશાહ પ્રવેશ કરે છે.)

પાદશાહ—કેમ, કાકુ શેઠ ! શું કરે છે ?

કાકુ—તમારા જેવા દગાખોર પાદશાહનો મેં વિશ્વાસ ક્યો, તેનો પશ્ચાત્તાપ કેં છું ! જે કાકુએ તમે ધરાઓ એટલું ધન આપ્યું, તેનેજ તમે કેદ કર્યો ? ઉપકારને બદલે આપકાર તે આનું નામ !

પાદશાહ—કાકુ ! હવે જવા દે તારૂં કહાપણુ ! ધન તો તેં તારી ગરજે આપ્યું હતું ને ! કંઈ દયાદાન તો નહોતું કયું ને ! કાકુ ! એક કાંસકીને માટે તારા પોતાના રાજનો નાશ કરાવી તું રાજદ્રોહી બન્યો ! વળી જે વલ્લભીપુરે તને તારી રંક દશામાં આશ્રય આપ્યો અને ધનાઢ્ય બનાવ્યો, તેનોજ નાશ કરાવી તું દેશદ્રોહી બન્યો ! કાકુ ! તારા જેવા રાજદ્રોહી અને દેશદ્રોહીને કેદની શિક્ષા બસ નથી ! તારા જેવા દુષ્ટને તો દેહાંત દંડજ યોગ્ય છે ?

કાકુ—ભલે, એમ કરો ! આ કાકુને હવે દેહાંત દંડનો જરા પણ ભય નથી !

પાદશાહ—ભય હોય કે ન હોય, પણ તારા જેવાને જીવતો રાખવો તેમાં અમારા જેવાની પણ સલામતી નથી ! માટે આજેજ સૂર્યાસ્ત સમયે વલ્લભીપુરની ઉગમણી ભાગોળે તારા શિરચ્છેદ કરવામાં આવશે ! સૈનાધિપતિ ! આ દુષ્ટ કાકુને સખત ચોટા પહેરા સાથે વધસ્થાને લઈ જાઓ. હું પણ ત્યાં વખતસર આવી પહોંચીશ.

સૈનાધિપતિ—(તમન કરીને) જી હજી, જેવા જહાંપનાહનો હુકમ ! (કાકુને લઈ જાય છે, પાદશાહ પણ જાય છે.)

પ્રે. રા. ટ્રેનિંગ કોલેજ,
અમદાવાદ.

સાકરલાલ પુરુષોત્તમ શુક્લ
હુડમાસ્તર, પ્રેક્ટિસિંગ રફલ.

જિનિવાનું જાહેરનામું

મનુષ્ય જાત પાસે જે કોઈ ઉત્તમમાં ઉત્તમ ખજાનો છે તે જાળકને મળવો જોઈએ એવું જાણીને દુનીયાની તમામ પ્રજાઓનાં સ્ત્રી અને પુરુષોએ જાળકના હક્કનું હાલનું જાહેરનામું જે સામાન્ય રીતે 'જિનિવાના હંદેરા' તરીકે સુપ્રસિદ્ધ છે તેની રૂઢિએ એવું જાહેર કયું છે અને સ્વીકાર્યું છે કે જાતિ, પ્રજા અને ધર્મનાં તત્ત્વોની લાગણીઓને જાણીએ મંડ્રાને જાળકો પ્રત્યે તેમની નીચે પ્રમાણે કરજો જાળવવી:—

(૧) જાળકને શારીરિક તેમજ આત્મિક વિકાસ થાય તેટલા માટે તેમને જોઈએ તેટલાં સાધનો મળવાં જોઈએ.

(૨) જાળક જૂખું હોય તો તેને ખાત્રા આપવું; માંદુ હોય તો તેની માવજત કરવી; જો તે પછાત હોય તો તેને આગળ વધવામાં મદદ કરવી; જો તેને વારંવાર ગુન્હો કરવાની ટેવ પડી હોય તો તેને સુધારવું; ન માઆપા અથવા હાટકતા જાળકને રક્ષણ આપવું અને તેને મદદ કરવી.

(૩) આપત્તિમાં આવી પડેલા જાળકને પહેલી તકે રાહત આપવી.

(૪) જાળક પોતાનું ગુજરાન ચલાવી શકે તેવી સ્થિતિએ તેને પહોંચાડવું, અને તેનો કોઈપણ પ્રકારનો અયોગ્ય લાભ ન લેવાય તેવી રીતે તેનું રક્ષણ કરવું.

(૫) જાળકને એવી રીતે ઉછેરવું જોઈએ કે તેની બુદ્ધિ તેના ભાઈઓની સેવા કરવા તત્પર રહે અને તેની અંતઃકરણની વૃત્તિ પણ તેવીજ અંધાય.

રમતનું શિક્ષણમાં મહત્વ

રમતની વૃત્તિ કુદરતી છે, જન્મથીજ જાળક રમત રમવા માંડે છે. આપણે જગજગ નિરીક્ષણ કરીશું તો માત્રમ પડશે કે જાળક કંઈ ને કંઈ રમત રમી સ્વર્ગીય આનંદ અનુભવે છે. રમતથીજ તેનો જીવિવિકાસ થાય છે. માટેજ હાલના નૂતન કેળવણીકારો જાળકને રમત સાથેજ કેળવણી આપવાની હિમાયત કરે છે. મોન્ડીસેરી પદ્ધતિનાં ખીજ રમતમાંજ સ્થપા-એલાં છે. રમતથી જાળકની શારીરિક ખીલવટ સાથે માનસિક ચપળતા વધે છે.

• યુરોપ વિજેતા નેપોલિયન બોનાપાર્ટે લ્યારે ઇંગ્લાંડની સામે ઘાટલુંમાં હારી ગયો ત્યારે તેણે કહ્યું હતું કે “ઇંગ્લાંડનો આ વિજય ઇટન અને હેડોના રમતગમતના મેદાનનેજ આભારી છે” શારીરિક કેળવણી ઉપર દેશની ઉન્નતિ અને વ્યક્તિની ઉન્નતિનો આધાર છે. શારીરિક કેળવણી

કેટલી અગત્યની છે તે ઉપરની આખતથી સમજશે.

રમતના કાયદા બે રીતે થાય છે:

(૧) આંતરિક, (૨) બહારના.

આંતરિક કાયદા

(૧) ઇન્દ્રિયજ્ઞાન:—શબ્દ, સ્પર્શ, રૂપ, રસ, ગંધ, આ પાંચ ઇન્દ્રિયનું જ્ઞાન રમતમાંજ થાય છે, અને તેનો યથાવિકાસ થાય છે. રમતના ખીજા કાયદામાં આ કાયદો પ્રથમ અને અગ્રસ્થાને છે.

(૨) સામાજિક:—દરેક બાળકનો સ્વભાવ જુદો જુદો હોય છે અને તેના વિચાર તથા વર્તનમાં મતભેદ હોય છે તેથી આગળ ઉપર સહકારનો પ્રચાર થતો નથી અને ધારેલાં કામો પેશ જતાં નથી. આજનું શિક્ષણ લીધેલાં બાળકો અને સમાજ વચ્ચે વિચારનું હિમાલય જેવું અંતર છે અને અતડાપણું માલમ પડે છે. રમતથી આ દોષો દૂર થાય છે અને સંપ તથા પ્રેમ વધે છે. રમત એ સમાજમાં દાખલ થવાનું પ્રવેશદ્વાર છે. આજના યુગમાં સમાજસેવાનાજ ગુણ ખીલવવા એ દરેક નાગરિકની પ્રથમ ફરજ છે.

(૩) સંયમન:—આપણામાં આત્મશ્રદ્ધા નથી. બાળકમાં પણ સંયમ નથી. દરેક કામમાં એ ગુણ કેળવવો ધણો જરૂરી છે. ઉપરીનો હુકમ માનવો એજ વિજયની આશા છે. હુકમ શબ્દથીજ આપણે ભડકીએ છીએ. જે હુકમ માને છે તેજ સેનાધિપતિ થવાને લાયક છે. જે ખીજનો હુકમ માને છે તેજ ખીજા પાસે હુકમ પગાવી શકે છે. રમતગમતની હરિદ્વાર્ધ વખતે આ ગુણ કેળવવો અને સંયમ રાખવો કેટલો જરૂરી છે તે રમતનાર બાળક કે શિક્ષકને માલમ છે. વ્યવસ્થા અને નિયમન રાખવામાં સર્વ રમતનારમાં એ ગુણ સંપૂર્ણપણે પચેલો હોવો જોઈએ. આ ગુણ રમત રમાડવાથી સહેલાઈથી આવી જાય છે.

(૪) ઉત્કાંક્ષિતા:—બાળક જેમ જેમ મોટું થાય છે તેમ તેમ તેની બુદ્ધિ તીક્ષ્ણ થતી જાય છે. બાળક માત્રને સરદાર કે રાજા થવાની ઇચ્છા પ્રબળ હોય છે. ત્યારબાદ રણસંગ્રામના યોદ્ધાના ચરવીરપણાની, સાહસની અને શોધખોળની વાતો ધણી ગમે છે. બાળકની બુદ્ધિ વધે તેવી અને તેમને લાયક રમતો રમાડવી કે જેથી તેને મનમાં આનંદ થાય.

(૫) શિક્ષણ સાથે સંબંધ:—બાળકને જેમાં રસ પડે તેજ શિક્ષણ ફળદાયી બને છે. માત્ર જોરડામાં ગોંધી મૂકવાથી તેને ઉપયોગી જ્ઞાન પણ એકાગ્રતાથી શીખવી શકાતું નથી. મગજ ચાકી જતાં તેને અમૃત પણ ઝેર જેવું લાગે છે. દરેક વિષયમાં રમતનો ઉપયોગ થાય છે.

નિશાળની ધન્ય તથા શાળાનું વાતાવરણ સારું બને છે. તેની સાથે બાળકના માઆપનો સહકાર પણ વધે છે. રમતને વ્યાપક રીતે રમાડવાની યોગ્યતા શિક્ષકે ઘડી કાઢવી જોઈએ. રમતથી વ્યક્તિગત શિક્ષણ અમલમાં મુકાય છે.

બહારના ફાયદા

(૧) કસરત, (૨) આનંદ, (૩) સંગઠન કરવાની ટેવ પડે છે, (૪) આત્માપાલન, (૫) ચપળતા-ચાંચડ્ય, (૬) સમયસૂચકતા, (૭) સહનશીલતા (૮) સર્વ ઈન્દ્રિયજ્ઞાન-સર્વ ઈન્દ્રિયવિકાસ.

રમતનું વર્ગીકરણ

૧—સાધનવાળી

૨—સાધન વગરની

ઘણીખરી દેશી રમત સાધન વગરની છે અને કેટલીક દેશી રમતમાં નજીવો ખર્ચ કરવો પડે છે. ત્યારે પશ્ચિમની રમતના વધારે પૈસા તેના રમવાનાં સાધનો માટે ખર્ચવા પડે છે.

૩—કેટલીક રમત:-છોકરા છોકરીને જુદી રમાડવી.

૪—રચના અનુસાર:-

અ—કેટલીક કુટુંબમાં

○

ઘ—આડી લાઇન પાડીને

xxxxxxxxxx

xxxxxxxxxx

ઙ—ઉભી લાઇન પાડીને

x x
x x
x x
x x
x x

દ. ++++++

(૬) સમય અને સ્થળ:-વરસાદ વખતે બહાર મેદાનમાં રમત રમવાની અડચણ પડે છે ત્યારે ઓરડામાં રમત રમાય એવી રમાડવી. જંગલમાં રમી શકાય એવી રમત રમાડવી. દા. જાડ ઉપર દોરૂંડાં બંધાવવાં અને તેના ઉપર રમી શકાય તેવી રમત રમાડવી, સંતાર્ધ જવાની, પાંદડાં, છોડવા, ફળ, ફૂલ બેગાં કરવાની રમત માટે જંગલમાં રમવાની અમૂલ્ય તક છે.

દરીઆ કિનારે દોડવાની, તથા શંખલાં, સીપ બેગાં કરવાની કે એવી બીજી રમત ત્યાંના વાતાવરણને અનુકૂળ રમાડવી. સ્થળ અને સમય બંને ધ્યાનમાં રાખવાં.

(૭) ગતિ:-રમત રમવામાં ચાલ ઘણી જગતની આવે છે. —

(૧) દોડવું, (૨) કુદકા મારવા, (૩) ફેંકવું, (૪) ચડવું (૫) ઉડેકવું.

(૮) ઈન્દ્રિયવિજ્ઞાન:-બેઠાં બેઠાં જ્ઞાન મળે છે.

આંખ:—(૧) બધા છોકરાને બેસાડવા. પછી એક બાળકને બહાર મોકલવું. ત્યારબાદ બીજા એક બાળકને સંતાડી દેવો. પછી પહેલા બાળકને બોલાવવું અને પછી પૂછવું કે કોણ બોવાઈ ગયું? આ રમતથી બાળક માત્રને અનંદ આનંદ થશે, બધા છોકરાનાં નામ દરેકને પરિચિત હોવાં જોઈએ.

(૨) વર્ગમાં આપણે સંપૂર્ણ પોવાડ સાથે ઉભા રહેવું. પછી બધાં બાળકને આપણે ક્યાં ક્યાં કપડાં પહેરેલાં છે તે બરાબર ધ્યાનમાં રાખવા કહેવું. ત્યારબાદ આપણે બહાર જઈ મોજાં કાઢી નાખવા, લખવાની પેન, રૂબાલ, ઘડિઆળ, બુટની દોરી, વગેરે કાઢી નાખી વર્ગમાં આવવું. પછી બાળકને કહેવું કે બોલો કેવો ફેરફાર થયો.

(૩) વર્ગમાં એક મેજ પર એક ઘાળીમાં ૩૦ વસ્તુ મૂકવી. તે વસ્તુ વ્યવહારમાં બણીતી હોવી જોઈએ. જેવી કે—ચાપુ, દીવાસળી, કોયલો, બટન, દોરી, કલમ વગેરે. પછી બધાં બાળકને એક મિનિટ આ વસ્તુ બતાવવી, અને પછી લખી લાવવા કહેવું. ઓછામાં ઓછી ૧૨ વસ્તુ ખરી આવવી જોઈએ. ૨૦ વસ્તુ ખીન્ને નંબરે અને ૨૫ વસ્તુ પહેલે નંબરે ગણાય. આથી આખ અને સમરણશક્તિ તીવ્ર બને છે.

કાન રાખદ:—એકાંત તંબુમાં કે કપડું આડું રાખી ફરતે બધાં બાળકને રસેટપેન લઈ બેસાડવાં અને અંદર આપણે સિક્કાનો, લાકડાનો, પાણીનો, ફીડલ, જાગર, આમોદિન વગેરેનો અવાજ કરવો. પછી કેટલાં ખરાં પડ્યા તે તપાસવું.

સ્પર્શ:—ખાદીતું, સુતરાઉ, રેશમી, બિનતું, વગેરે કાપડ આંખ બંધ કરી પરખાવવું. જેથી સ્પર્શેન્દ્રિયનો સુવિકાસ થાય છે.

રસ:—સાકર, મીઠું, કટકડી, વગેરેનો રસ કરી પરખાવવું.

ગંધ:—એક ટેબલ પર હીંગ, છર, કાંઠા, કપુર, મૂક્યાં અને પછી વારાફરતી એકેક બાળકને બોલાવી આંખ બંધ કરી પરખાવવું.

આવી આવી બીજી ઇન્દ્રિયવિકાસની બાબતો શિક્ષકો કાળજી રાખે તો શોધાને તેનો ઉપયોગ કરાવે તો બાળકને જ્ઞાન સાથે રમત મળે છે.

(૯) ઉંમર:—ઉંમર પ્રમાણે ટુકડી પાડવી, ધોરણ પ્રમાણે નહિ. આ વાત ખાસ ધ્યાનમાં રાખવી.

(૧૦) વિભાગ:—રમતના ખાસ બે વિભાગ છે:

(૧) અમુકજ છોકરા રમે:

(૨) ગમે તેટલા છોકરા રમે.

પહેલીને બંધ રમત કહે છે. બીજીને રીલે રમત કહે છે.

લુથ રમત—આટાપાટા, ખોખો, ક્રિકેટ વગેરે.

સમૃદ્ધ રમત—સાતતાળી, કોણુ ખોવાઈ ગયું, બકરાંની ઝાંઝર, ગોળ સફલની રમત, ભાઈભાઈની વગેરે.

પ્રાથમિક શાળાના સંજ્ઞે પ્રમાણે રીલે રમત વ્યાવહારિક અને સાધારણ થઈ પડે છે.

રમતમાં ધ્યાન રાખવાની બાબતો. —

૧. સમય:—૪૦ મિનિટ રાખવી. ૫ મિનિટમાં તૈયારી કરવી. છેલ્લી ૫ મિનિટ આરામ આપવો. ૩૦ મિનિટ બરાબર રમત રમાડવી.

૨. આનંદસહિત રમત:—કિલ્લ વખતે બાળકોને હંટાળો આવી જાય છે માટે આનંદ આવે એવી રમત રમાડવી. ખસુસ કરીને શિક્ષકે ચપળતા અને ઉત્સાહ વધારે રાખવો. કેટલેક અંશે શિક્ષક ઉપરજ ઉત્સાહનો મુખ્ય આધાર છે. “ઉત્સાહ જ રમતનો પ્રાણ છે.”

૩. તૈયારી:—જે શીખવવાનું છે તેનાં સાધનોની પહેલેથી તૈયારી રાખવી. રમત વખતે દોડાદોડ કરી ધાધળ કરવાથી અવ્યવસ્થા અને બેદર-કારી માલમ પડે છે.

૪. સમય અનુસાર:—વખત પ્રમાણે બે કે ત્રણ રમત રમાડવી અને દરેક રમત બે વખત રમાડવી, જેથી તે બરાબર આવડી જાય છે.

૫. સરળતા:—રમવામાં સરળતા અને સહેલાઈ દેવાની જોઈએ કે વખત બગડે નહિ અને લોકોને મઝા પડે.

૬. રમનારની સુટણી:—રમનારની સુટણી યોગ્ય રીતે થવી જોઈએ. બંને ટોળીમાં સરખી શક્તિવાળા છોકરા રાખવા કે જેથી કાઈ ટોળીને અન્યાયથી નિરાશ થવું ન પડે.

૭. વ્યવસ્થા:—દોડવાની કે બીજી રમત હોય તેમાં અવ્યવસ્થા ન થાય તે જોવું. આગળથી નક્કી કર્યા પ્રમાણે પોતપોતાની જગ્યા પર તરતજ ઉભા રહેવું અને રમતી વખતે દોડવામાં આગળ ઉડી ન જાય તે જોવું. અતુલકબેજ દોડે.

૮. મહેનતવાળી રમત:—જ્યાં રમતમાં યાક લાગે તેવી રમત એક જરૂર રાખવી કે જેથી વ્યાયામનો હેતુ સિદ્ધ થાય.

૯. સામાન્ય શિક્ષતા:—રમતી વખતે બહુ દડક થવું નહિ. ગ્રેમથી કામ લેવું, પણ દુકમનો અમલ સુરતપગે કરાવવો.

૧૦. નીતિથી રમાડવી:—સત્યથી રમત રમાડવી. પક્ષપાત કરવો નહિ. પ્રમાણિકપણે રમાડવું. દરેકને રમવાનો દાવ આપવો.

૧૧. કંઠાળો આવે ત્યારે રમત બંધ કરવી:—કંઠાળો આવે ત્યારે રમત બંધ કરવી. દરેક વાતને હક હોય છે. ધૂળ ઉડે, ગાડીનો ધુમાડો આવે, કે એવી વખતે રમત તરતજ બંધ કરવી કિતકર છે.

૧૨. સમજણ હુંકમાં આપવી:—બધા છોકરા સાંતિથી સાંભળે તેવી રીતે હુંકમાં સમજણ આપવી, અને એક વખત શિક્ષકે જાતે રમી બતાવવી.

૧૩. વ્યવસ્થાપક સુઠવા:—જે જે દેખરેખ રાખનાર નીમવા હોય તે આગળથીજ સુઠી શકવા. નાયક, અમ્પાયર વગેરે.

૧૪. સાંતિ રાખવી:—રમતી વખતે જ્યારે સાંતિ થાય ત્યારે જ રમત શરૂ કરવી.

૧૫. દેખાવવાળી રમત:—માણસ માત્રને આગળ વધવાનું ગમે છે. માટે એકાદ દેખાવવાળી લેક્ષિને ગમે એવી રમત રમાડવી કે જેથી રમનારની પ્રશંસા થાય અને હરિશ્ચંદ્રનો ગુણ વધે.

૧૬. જલદીથી શરૂઆત કરવી:—રમત રમાડતી વખતે, શરૂઆત કરતી વખતે વખત બગાડવો નહિ. દીક્ષ રાખવાથી અવિશ્વાસ આવે છે.

૧૭. નાની નાની બૂલ સુધારવી:—નાની નાની બૂલ ધીરે ધીરે સુધારવી. બૂલ એકદમ તાત્કાલિક સુધારી શકતી નથી. કાળજી રાખી સુધારવી જ જોઈએ.

૧૮. સિસોટીનો ઉપયોગ:—રમત રમાડતી વખતે શિક્ષક પાસે સિસોટી હોવી જોઈએ.

—: ઉપયોગ :—

એક હુંકો અવાજ:—હીલચાલ અટકી જાય.

બે હુંકો અવાજ:—શિક્ષક રમત રમી બતાવે તે જોવું.

ત્રણ અવાજ:—સાંભળવું.

લાંબો એક અવાજ:—રમતની શરૂઆત કરવી.

ત્રણ હુંકોને એક લાંબો:—દરેક હુંકોની નાયક શિક્ષક પાસે આવે.

ત્રણ હુંકોને એક લાંબો, પછી એક હુંકો:—આખી સેનાની ઉપરી કે દુધ નાયક શિક્ષક પાસે આવે.

હુંકાહુંકા ઘણા અવાજ:—દૂર નાસી જવું.

૧૯. શિક્ષણની તૈયારી:—જે રમત રમાડવી હોય તે રમત શિક્ષકને તો બરાબર આવડવી જોઈએ; કેટલીક વખત ચોપડીમાંથી રમત વાંચે ત્યારે આવડે; પછી રમતના મેદાનમાં રમાડતી વખતે અંચવાઈ જાય છે.

૨૦. ઉત્તેજન:—જે હુંકો દારવાની લાગે તેને બમણું ઉત્તેજન આપવું. જે છોકરા નીકળી જાય તેને જુદા; બહાર બેસાડવા. જોનાર લોકો

વચ્ચે આવે અને રમતમાં ભંગાણ પડે માટે પહેલેથી જ દોરડાંથી અથવા લાકડીથી વ્યવસ્થા કરી રાખવી.

૨૧. **જુદો દેખાવ:**—દરેક દુકડી જુદી પડે માટે દુકડીવાર છોકરાના ખમીસ ઉપર રાતા કે પીળા રંગનાં પત્તાં લગાવવાં અથવા એક દુકડીના છોકરા રાતાં ફૂલ રાખે, બીજી દુકડીના છોકરા બીજા રંગનાં પાંદડાં રાખે, અથવા એક દુકડી ટોપી રાખે બીજી દુકડી ટોપી રાખે નહિ. આવી રીતે બ્યારે એક દુકડી જ રમતી હોય ત્યારે નંબરવાર રંગ રાખે. દાખલા તરીકે, બધા એક નંબર રાતાં પત્તાં રાખે; ૨ નંબર લીલાં, ૩ નંબર વાદળી; વગેરે.

૨૨. **શિક્ષકે રમવું:**—બાળક સાથે શિક્ષકે પણ રમવું. ખાસ કરીને નાનાં બાળક રમે ત્યારે તે એ વાત ચોક્કસ યાદ રાખવી. “બાળક સાથે બાળક ખતી જવું.”

૨૩. **જખમની દરકાર:**—કેટલીક વખત રમત રમતાં ઇજા થાય છે. તે વખતે શિક્ષકે કાળજી રાખી ઉપાય કરવા, પણ થોડું થોડું દુઃખ ખમવાની શક્તિ પણ બાળકોને આપવી જોઈએ. થોડું વાગે તેની બહુ દરકાર રાખી, મોટું દુઃખ ઉત્પન્ન કરવું નહિ. ભાવી જિંદગીમાં એવાં અનેક દુઃખો આવે છે, જેથી તેની સ્વસ્થતાનાં બીજા અર્થે જ વાવવાં.

૨૪. **સચ્ચાઈની રમત:**—વિનય-હત વસ્તુ અગમ્ય છે. કોની સંપૂર્ણપણે હત છે તે જણાવી શકતું નથી, પણ એક વાત તો નક્કી, કે તે એક જ વ્યક્તિ કે એક જ પાર્ટીને વિનય વરમાળા પહેરાવે છે.

રમતની હરિશ્ચંદ્રમાં આખરે હારેલી પાર્ટી નિરાશ થઈ નિર્ણય આપનારને નિદે છે. કદાચ કોઈ વખત એમ બને, પણ તે જવસ્યેજ. ઘણે ભાગે એમ બનતું નથી, પણ નિર્ણય આપતી વખતે કોઈનો પક્ષ કરવો નહિ, સત્યથી ચુકાદો આપવો. હારેલી પાર્ટીની નિંદા કે મોળાપણું કે અસ્માન તે વખતે પ્રદર્શિત કરવું નહિ. રમનારે પણ વિવેકથી રમત રમવી. રમતનો હેતુ હતમાંથી મળતા ગુણો ઉપર છે.

૨૫. **પરીક્ષકનું માન:**—રમતી વખતે પરીક્ષકનું કહેવું જ માન્ય રાખવું. લોકોની વાત ખ્યાનમાં લેવી નહિ. લોકો તો ગમે તેમ કહે છે, તેથી રમનારે દોરવાઈ જવું નહિ, પરીક્ષકને જોડવો અનુભવ છે તેટલો બીજા પ્રેક્ષકને નથી.

ઉપરના મુદ્દાઓ રમત રમાયતી વખતે સંજોગ પ્રમાણે ખ્યાનમાં રાખવા જેવા છે. રમતગમતના કાયદા અનુકૂળ છે, જેવા કે ઉંચ આવે, ખોરાક પચે,

પાચનક્રિયા નિયમસર ચાલે, લોહી જેમથી શરીરમાં ફેરે, ઓક્સિજન શરીરમાં વિશેષ આવે, મેલ બહાર નીકળે, વગેરે.

કન્યાઓને રમતની ખાસ જરૂર છે.

જે હાથ વગર તાલી પડતી નથી. સ્ત્રી વગરની દુનિયા નથી. જગતની સંસ્કૃતિમાં સ્ત્રીઓનો ફાજો અજબ છે. દુનિયાની પ્રગતિ જેતાં હિંદુસ્તાનમાં પણ આગળના વખતમાં અનેક સ્ત્રીઓએ રણસંગ્રામમાં પુરુષને નવાઈ પમાડે તેવાં કામો કર્યાં છે, એની કોનાથી ના પાડી શકાય તેમ છે. પણ હાલમાં તો પુરુષોએજ હજારો રાખ્યો છે, તેથી જ સમાજનું અધઃપતન થઈ રહ્યું છે. સ્ત્રીઓની શારીરિક શક્તિ ઘણી જ નબળી છે; કારણ કે તેમને બહેરમાં આવવા કેતા જ નથી. ગામડાંઓમાં ઘણે ભાગે સહ-શિક્ષણ મળે છે, ત્યાં છોકરા બેગી છોકરીઓને પણ જરૂર રમત રમાડવી. એથી છોકરીઓની શારીરિક શક્તિ સુદૃઢ થશે, અને શરીરની બળવાન માતાઓ તેમના ગૃહમંસારને, સમાજને, અને તેના બાળકને અનુપમ સાહાય્ય આપી માર્ગદર્શક બનશે.

હુંકામાં દરેક ગામે રમતગમતનું મેદાન હોવું જોઈએ. ત્યાં બાળકો નિયમિત કસરત કરે એવી વ્યવસ્થા થવી જોઈએ. તોફાની કે મસ્તીખોર બાળકો સીધે રસ્તે ચાલતાં થશે, અને એથી આખો બાળસમાજ અને આપતી કાલનાં સ્ત્રીપુરુષો તાકાતવાન અને ચંચળ બનશે એ નિઃશંક છે.

શિક્ષક
વેગમ જિલ્લો—સુરત.

} લીખુંભાઈ કસનજી નાયક

રેડિઓ-ટેલિફોન—

વાયરલેસ ટેલિગ્રાફની નવી શોધથી વેપારી જગતને બહુ લાભ છે; પરંતુ વિજ્ઞાન આદ્યેથી સતોપ નથી પામ્યું. આત્યારે રેડિઓ-ટેલિફોનની નવી શોધ એનાથી પણ વધારે આશ્ચર્યજનક હોવાથી દુનિયાના વ્યાપારની ઉત્પત્તિ થઈ રહી છે. સાધારણ ટેલિફોન વ્યાપાર માટે કેટલો ઉપયોગી છે એ ત્રાત અજ્ઞાતી નથી. તાર વગર વિદ્યુત્તંદ્રાસ વાતચીત કરવી એજ રેડિઓનો અભિપ્રાય છે.

રેડિઓ-ટેલિફોન અને વાયરલેસ ટેલિગ્રાફની શોધના દત્તિકાઓને એકબીજા સાથે સંબંધ છે. એ સંબંધમાં સૌથી પ્રથમ સફળ પ્રયત્ન અને

૧૮૯૬માં માર્કોનિએ કયો દતો. એના પછી એક વર્ષ ઈંગ્લેન્ડમાં જે સુખ્ય સ્થાનો પર સ્ટેશન બનાવી એ ગાદલુન ગતના થોડાકે પંદર મિનિટ સુધી પોતાનો સંદેશ મોકલ્યો હતો. ઇ. સ. ૧૮૯૬માં માર્કોનિ ઇંગ્લેન્ડ ચેનલની આસપાસ ત્રીસ માઈલના અંતર પર મેરેસા મોકલવામાં સફળ થયો. આ પ્રયત્નને છ માસ સુધી ધરી ગયો, અને તેથી નક્કી થયું કે કેપ્સિયુ મશીનની આસર એની સફળતામાં આગળની દરી શકશે નહિ. એની દ્વારા એક મિનિટમાં વીસથી ત્રીસ શબ્દ મોકલાતા હતા.

તેજ વર્ષમાં આ પ્રયત્ન સફળ કરવા માટે જુનો અને સુરોપ નામની જે અંગ્રેજ આગળોટા પર એ યંત્ર રાખીને સંદેશો મોકલવાનો અનુભવ કરવામાં આવ્યો. માર્કોનિએ સ્વયં સર્વ નકલતાપૂર્વક પ્રયોગ પૂર્ણ કર્યો.

વન્યુઆરિ ઇ. સ. ૧૯૦૧માં સિંગલ અને નાઈટન નામના જે નગરોમાં જેની વચ્ચે ખસે માઈલનું અંતર છે. ત્યાંપણ એ અનુભવ સફળ થયો.

આથી માર્કોનિને પૂર્ણ વિશ્વાસ થયો કે એની શોધ નક્કી દુનિયાને માટે અત્યંત લાભકારી નીવડશે. કાર્નવાલના પોલધુ નામના સ્થળે એક વિશાળ સંદેશવાહક મંદિર ઉભું કરવામાં આવ્યું. ન્યુફાઉન્ડલેન્ડમાં મેદેશ પ્રાપ્ત કરવા માટે એક યંત્રાલય બનાવવામાં આવ્યું. એ જેની વચ્ચે ત્રણ હજાર માઈલના વિસ્તારવાળો આટલાંટિક મહાસાગર છે. પછી ત્યારે નક્કી કરેલા સમયે ૧૨મી ડિસેમ્બરે અંગ્રેજ મૂળાક્ષરના અક્ષર 'S' ને મોર્સ પ્રણાલિની જેમ સાંકેતિક ચિહ્ન તરીકે મોકલવામાં આવ્યો ત્યારે માર્કોનિને ત્યાં તે ચિહ્ન મળ્યું એ અનુભવના થોડાકે મહીના પછી ફેબ્રુઆરિ સને ૧૯૦૨માં આ ક્રિયા ફરી કરવામાં આવી. માર્કોનિ એસ-એસ-ફિલાડેલફિયા નામની આગળોટામાં આટલાંટિક મહાસાગરમાં યઈને ન્યુયોર્કથી ઇંગ્લેન્ડ જતો હતો એ સમયે એને ફરીથી 'S' નો સંકેત ૨૦૯૯ માઈલ પર મળ્યો. એજ આગળોટા પર બેઠેલા માર્કોનિએ ૧૫૫૭ માઈલના અંતર પર મોર્સ પ્રણાલિની અનુસાર પૂર્ણ સંદેશ મેળવ્યો. એ સફળતાનું પરિણામ એ આવ્યું કે ઇ. સ. ૧૯૦૪માં પોલધુ અને કેપ્સિટનના વચ્ચે જતી આગળોટા પર સમાચારનો વિનિમય થવા લાગ્યો. એના પછી ત્રણ વર્ષે ઇ. સ. ૧૯૦૭માં આયલેન્ડના ક્લીફડન્ડ અને ગ્લેસજેના વચ્ચે, આટલાંટિકની આસપાસ સમાચાર મોકલાવવા લાગ્યા. તેજ વર્ષે ૧૭મી ઓક્ટોબરે સૌથી પહેલીવાર બંને બાલુએથી સંદેશ મોકલવામાં આવ્યા.

આ સફળતાથી વિજ્ઞાનીઓએ નક્કી કર્યું કે વિદ્યુતદ્વારા તાર વગર સંદેશ મોકલાવી શકાય છે; તો મનુષ્યની બવાણીદ્વારા પણ એ થવું મુશ્કેલ નથી.

અમેરિકાના વૈજ્ઞાનિકો વિશેષ કરીને એ શોધમાં તલ્લિન થયા. એ સંબંધમાં સૌથી મહાન કાર્ય ડૉક્ટર ફોરેસ્ટ નામના એક પ્રસિદ્ધ વૈજ્ઞાનિકે આદીઅન અથવા ત્રણ એથ્યુમેન્ટ વેક્યુમટયુઅં બનાવીને કર્યું છે. એ શોધથી રેડિઓ-ટેલીફોનના રસ્તામાંથી એક મોટી અડચણ દૂર થઈ ગઈ.

એ પછી આઠ વર્ષ એ કામ ચાલુ રહ્યું. એ કામ વધારે સફળ અને સમૃદ્ધ અમેરિકાની ટેલીફોન અને ટેલીગ્રાફ કંપનિએ કર્યું છે. પહેલી જાન્યુઆરિ ઇ. સ. ૧૯૦૫માં સફળતાની જાહેરાત થઈ. ઓસ્ટન, ન્યૂયોર્ક, સાનફ્રાન્સિસ્કોના વચમાં તાર વગર મનુષ્યનો અવાજ સભિળવાનું પ્રદર્શન કરવામાં આવ્યું. આ સફળતાથી જગત આશ્ચર્યચકિત થઈ ગયું.

ચોથી એપ્રિલ ઇ. સ. ૧૯૧૫માં ન્યૂયોર્કથી વેલમીંગ્ટન વચમાં ૨૫૦ માઇલના અંતર પર તાર વગર વાતચીત કરવાની યોજના થઈ. સારથી અમેરિકાની સરકારે પણ પોતાનો સંદેશ મોકલવા માટે નવી શોધનો પ્રયોગ શરૂ કરી દીધો. એની આગળના દિવસોમાં પાસિફિક મહાસાગરની આસપાસ વાતચીત કરવાનો પ્રયત્ન સફળ થયો. એ અનુભવોથી તાર વગરના ટેલીફોનની ઉપયોગીતામાં કોઈપણ જાતનો શંક રહ્યા નહિ.

એક માસ પછી ૨૨મી ઓક્ટોબરમાં અમેરિકાના આલિગ્ટન નામના નગર અને પેરિસની વચ્ચે બંને દેશોની સરકારે પરસ્પર વ્યવહાર માટે એનો ઉપયોગ કર્યો. પછી લગાઈ શરૂ થવાથી એ સંબંધમાં વધારે ઉન્નતિ થઈ શકી નહિ; પરંતુ યુરોપીય મહાસંગ્રામમાં એની દ્વારા મોટાં મોટાં આવશ્યક અને મહત્વપૂર્ણ કાર્ય સફળ થયાં. લગાઈની નીતિ સંબંધી સર્વ વિચારો એની દ્વારા થતા રહ્યા. એ સમયના વચમાં અનુસંધાનનું કાર્ય ચાલુ રહ્યું, અને એનો ઉપયોગ આગમોટો પર પણ થવા લાગ્યો.

સાધારણ જગતના લાલ માટે એનો પહેલીજ વાર ઉપયોગ ઇ. સ. ૧૯૨૦માં થયો. ૧૯૨૫ સેપ્ટેમ્બર-૧૯૨૬ નામે એટનો કોઈપણ રહીશ કોઈપણ સમયે અમેરિકાના કોઈપણ રહીશ સાથે તાર વગર વાતચીત કરી શકતો હતો. સાધારણ માણસો જેમ સાધારણ ટેલીફોનનો ઉપયોગ અભારે કરે છે એવીજ રીતે રેડિઓ-ટેલીફોનનો ઉપયોગ તેઓ કરે છે. એની એક વિશેષતા એ છે કે એકજ સમયે બે રેસનો પર ટેલીફોન અને ટેલીગ્રાફ બંનેના પ્રયોજન માટે પ્રયોગ કરવામાં આવે છે. અભારે એવા પ્રકારનાં રેસનો દરેક દેશમાં તૈયાર થઈ રહ્યાં છે.

એ સંબંધી સૌથી વધારે આશ્ચર્યજનક અનુસંધાન અભાર મુખી ચાલુ છે. એની દ્વારા એ પ્રયત્નો યથા રહ્યા છે, કે બોલનાર શબ્દના ચિત્ર લઈને તેને પ્રકાશિત કરવામાં આવી શકે. એની મારફત પણ એક નવી વિજ્ઞાનની પ્રગતિનો પ્રકાશ થવા લાગ્યો છે.

વૈજ્ઞાનિક અનુસંધાનોનાં પ્રયત્નોથી એ દિવસ આવવાનો છે, જ્યારે દુનિયાના કોઈપણ દેશની વ્યક્તિ કોઈ બીજા દેશના રહીશ સાથે તાર વગર ને ઘોડા ખર્ચે વાર્તાલાપ કરી શકશે. અમેરિકામાં તે આજકાલ પણ એનો પ્રયોગ સાધારણ ટેલિફોનની જેમ વ્યાવહારિક જગતમાં થઈ રહ્યો છે. દુબીએ આપણા દેશમાં અત્યારે એના પ્રયોગોને હવાઈ કિલ્લાથી વધારે મહત્વ નથી. (હિંદી ઉપરથી)

જંગાબાઈ જૈન કન્યાશાળા
અમદાવાદ

લક્ષ્મીકાન્ત એમ. ઠાકોર

આદર્શ શિક્ષક

બાળક તણી મૂર્તિ લઈ, સજ્જતો હોતો યજ્ઞગાર તે;
બૂધા નહિ એ અંગની પણ, શુભ એનાં હીરની.
મંદિર એનું સ્કૂલ છે, ને દેવ એના બાળકો;
જ્ઞાનની આહુતિઓથી, યત એણે આદર્યો.
નિઃસ્વાર્થસેવા આદરી, પરકાર્ષન એ સારતો;
નિજ પિત માનસ શક્તિનું પન્કજ તે એ ખરચતો.
'પરદુએ દુઃખ' મંત્રને એ, નિજ હૃદયમાં ધારતો;
પરવા નહિ નિજ સ્વજનની પણ કાર્ય પરનું સારતો.
સુકલ શરીરે સોબીતો ને, હૃદય આદર્શ ભર્યો;
નવ પ્રેરણાના મંત્ર એ, નિજ શિશુઓને અર્પીતો,
મખિત્રણ અવતાર એવા, પ્રત્યક્ષ મૂર્તિ યોગની;
ધન્ય હો તવ ધન્ય હો, એ સરજતા નવ ભાવને.

ગિરિમશંકર જયશંકર ભટ્ટ

હંદર દ્રેનિંગ કોલેજ ફોરમેન, રાજકોટ.

ઈનામ માટે વર્ગીકૃત યાદી

(તમામ પુસ્તકો મંજૂર છે)

ધોરણ સાતમું: (ચંદ્રાતી)

(ત્રીજું અંગ્રેજી)

પુરસદ ૦-૪-૬

અખો ૦-૪-૬

બાળ વિહાર (૧) ૦-૧૨-૦

બાળ વિહાર (૨) ૦-૬-૦

જ્યોતની ધર્મશાળામાં ૦-૧૦-૦

ગીતાંજલિ ૧-૪-૦

ધોરણ છઠું: (બીજું અંગ્રેજી)

ટાઈટોયની ૩ વાર્તા ૦-૫-૦

બૂલબૂલામણી ૦-૧-૦

મેઘધનુષ ૦-૪-૦

મિઆઈ ૦-૧-૦

ગવસા કાકા ૦-૫-૦

ધપડા ૦-૧૨-૦

ધોરણ પાંચમું: (પહેલું અંગ્રેજી)

બીમ ૦-૪-૦

સખરસ ૦-૩-૦

કીર્તિસ્તંભ ૦-૪-૦

પુસ્તકાલય ૦-૨-૦

જયબજરંગ ૦-૬-૦

બીરપલનો બન્ધુ ૦-૮-૦

ખરેખરી વાતો ૦-૩-૦

રશીદની પેટી ૦-૪-૦

ધોરણ ચોથું:

બંગાળી બિરબલ ૦-૬-૦

કચુંબર ૦-૩-૦

બાળ ઝાયરી ૦-૩-૦

મૂરખરાજ ૦-૮-૦

સવાકાની આપવીતી ૦-૧-૦

ખોટી ખોટી વાતો ૦-૪-૦

પ્રાણી પુરાણ ભાગ ૨ ૦-૪-૦

ધોરણ ત્રીજું:

બકુલ ૦-૬-૦

ધૂપસળી ૦-૪-૦

સારંગીવાળા ૦-૨-૦

મોતીના દાણા ૦-૫-૦

તોફાની દીપડો ૦-૬-૦

નીલમ ૦-૬-૦

સોનાકુમારી ૦-૪-૦

બચ્ચીપુરી ૦-૪-૦

રિક્કિટિક્કિ ૦-૪-૦

બદ્ધ હાર ૦-૪-૦

ધોરણ બીજું:

કેરીના ભજ્યાં ૦-૩-૦

નવનીત ૦-૩-૦

રમકાંઠાની દુકાન ૦-૧-૦

મોંસાળની મોજ ૦-૩-૬

ગધેડાનું રાજ ૦-૧-૦

સિપાઈ દાદા ૦-૨-૬

મકનો મરતાનો ૦-૧-૬

ધોરણ પહેલું:

ચોપગાંની ચતુરાઈ ૦-૪-૦

નવનીત ૦-૩-૦

વાણીનું વન ૦-૪-૦

હાથી ધમધમ ચાલે ૦-૧-૦

લાડ કાવ્યો ૦-૪-૦

એક હતો કુતરો ૦-૪-૦

પ્રાણીપુરાણ ભાગ ૧ ૦-૩-૦

ગાંડીવ :: ભાગાતબાવ, સુરત.

બાળકો માટેના ગાંડીવ પંખવાડિકનો નમ્રો મફત.

ઈનામ માટે વર્ગીકૃત ચાંદી

(તમામ પુસ્તકો મંજૂર છે)

ધોરણ સાતમું: (ચૂંકાતી)
(ત્રીજું અંગ્રેજી)

પુરસદ	૦-૪-૬
અખો	૦-૪-૬
બાળ વિહાર (૧)	૦-૧૨-૦
બાળ વિહાર (૨)	૦-૬-૦
જગતની ધર્મશાળામાં	૦-૧૦-૦
ગીતાંજલિ	૧-૪-૦

ધોરણ છઠું: (બીજું અંગ્રેજી)

ટાઈટોપની ૩ વાર્તા	૦-૫-૦
ભૂલભૂલામણી	૦-૧-૦
મેઘધ્રુવ	૦-૪-૦
મિત્રાઈ	૦-૧-૦
ગલસા કાકા	૦-૫-૦
મધપૂડો	૦-૧૨-૦

ધોરણ પાંચમું: (પહેલું અંગ્રેજી)

બીખ	૦-૪-૦
સખરસ	૦-૩-૦
કીર્તિસ્તંભ	૦-૪-૦
પુસ્તકાલય	૦-૨-૦
જ્યમજગરંગ	૦-૬-૦
બીરમલનો બંધુ	૦-૮-૦
ખરેખરી વાતો	૦-૩-૦
રક્ષીદની પેટી	૦-૪-૦

ધોરણ ચોથું:

બંગાળી બિરબલ	૦-૬-૦
કચુંબર	૦-૩-૦
બાળ કાયરી	૦-૩-૦
મૂરખરાજ	૦-૮-૦

સવાકાતી આપવીતી ૦-૧-૦
ખોટી ખોટી વાતો ૦-૪-૦
પ્રાણી પુરાણ ભાગ-૨ ૦-૪-૦
ધોરણ ત્રીજું:

બકુલ	૦-૬-૦
ધૂપસળા	૦-૪-૦
સારંગીવાજો	૦-૨-૦
મોતીના દાંણુ	૦-૫-૦
તોફાની ટીપુડો	૦-૬-૦
નીલમ	૦-૬-૦

સોનાકુમારી	૦-૪-૦
બરછીપુરી	૦-૪-૦
રિક્કિટિક્કિ	૦-૪-૦
બહુઈ દાર	૦-૪-૦

ધોરણ બીજું:

કેરીના લખ્યાં	૦-૩-૦
નવનીત	૦-૩-૦
રમકડાંની ફુકાન	૦-૧-૦
મોંસાળની મોજ	૦-૩-૦
અધેડાનું રાજ	૦-૧-૦
સિપાઈ દાદા	૦-૨-૦
મકનો મરતાનો	૦-૧-૦

ધોરણ પહેલું:

ચોપગાંની ચતુરાર્થ	૦-૪-૦
નવનીત	૦-૩-૦
વાયોનું વન	૦-૪-૦
હાથી ધમધમ ચાલે	૦-૧-૦
લાડ કાવ્યો	૦-૪-૦
એક હતો કુતરો	૦-૪-૦
પ્રાણીપુરાણ ભાગ ૧	૦-૩-૦

ગાંડીવ :: ભાગાતખાવ, સુરત

બાળકો માટેના ગાંડીવ પખવાડિકનો નમનો મફત.

Gujarat School Paper

ગુજરાત શાળાપત્ર

ઓક્ટોબર-નવેમ્બર સને ૧૯૩૪

“તમા જમાનામાં તમા સુધારા અને પ્રગતિમાં માણસની જરૂર પડે છે. દુનિયા આગળ વધે છે, અને તેથી આપણા બાપ-દાદાના વખતમાં જે રીતરિવાજ તથા કાનુનો ઉત્તમ ગણાતા હતા તે હવે નિરુપયોગી નીવડે છે, અને ખરેખર આપણા મૃત્યુ પછી સત્યના દંડ અને ધીમા વિદ્યાસને લીધે વધારે ડાહ્યા થએલા લોકો હાલના કરતાં વધારે સારી યોજના ધરી કાઢશે.”

કેળવણીખાતાના હુકમથી
તંત્રી અને પ્રકાશક (ઓગસ્ટ ૧૯૨૯થી)
મુળાલભાઈ હીરાલાલ ચોકસી, એમ. એ.
ફિઝિયોલોજી-પ્રે. રા. ટ્રેનિંગ કોલેજ, અમદાવાદ.

(સર્વ હક સ્વાધીન રાખ્યા છે)

ધર્મ “ગણમેદ જનુબિલી” પ્રિન્ટિંગ પ્રેસમાં પરીખ દેવીદાસ ઇનવાલે બાંધ્યું.
સત્યાપાસ રોડ-અમદાવાદ

અનુક્રમણિકા

ક્રમ નંબર	વિષય	પૃષ્ઠ
૧	આમરુધારણાની યોજના	૨૮૬
૨	પરીક્ષાની નવીન પદ્ધતિ	૩૬૨
૩	પ્રમાણના દાખલાઃ એકમરીતિ અને ગુણધરીતિ... ..	૪૦૬
૪	બાળદાને બચાવો... ..	૪૧૧
૫	નાટ્યપ્રયોગ	૪૧૬
૬	બાળકની વાર્તા	૪૨૩
૭	રેડીઓથી વ્યાપારની ઉત્પત્તિ... ..	૪૨૭
૮	શિક્ષક અને આમજીવન	૪૩૦
૯	કાવેરીના દીવી ધોખનું વર્ણન	૪૩૬
૧૦	શિક્ષક થયો દુર્ગ્રેમથી	૪૩૬
૧૧	સરકારી બાહેરખબરો	૪૩૬
૧૨	કનામપત્રક	૪૪૩
૧૩	ખાનગી બાહેરખબરો	૪૦

ના, બ્રિટિશ સરકારે પ્રાથમિક તંથા માધ્યમિક શાળાઓ
માટે મંજુર કરેલું

સ્ત્રીઓ માટેનું ખાસ સાપ્તાહિક

સ્ત્રી-શક્તિ

તંત્રી:—શ્રી કાન્તાગૌરી ઇ. ડૉક્ટર

—: દર રવિવારે પ્રગટ:થાય છે. લવાજમ રૂ. ૫૦ :—

આ અઠવાડિકમાં ખાસ સ્ત્રીઓનાજ વિષયો, સ્ત્રીઓપયોગી વાર્તાઓ, કળાજ્ઞાનનાં લેખો, ગરબા, લોકગીતો, લગ્નગીતો, તથા સ્ત્રીહિતને લગતી આહુ ચર્ચાઓ આપવામાં આવે છે. નમુનો મફત

લેખો:—શ્રી સાહિત્ય મંદિર, સુરત.

ગુજરાત શાળાપત્ર

પુરતક ૭૩] ઑક્ટોબર-નવેમ્બર ૧૯૩૪ [અંક ૧૦-૧૧

ગ્રામસુધારણાની યોજના

કેળવણી -

ગ્રામશાળા

તેનું કર્તવ્ય,—

- (૧) કેળવણી દાખલ કરવી.
- (૨) બુદ્ધિ, અવલોકનશક્તિ, વહેવાર, બુદ્ધિ, આરિય અને સારી ટેવો કેળવવી.
- (૩) ગ્રામજાની બહારના જગતનું તેમજ જગત અને ગ્રામજા વચ્ચેના સંબંધ વિશેનું જ્ઞાન વધારવું.

ગ્રામજનો (માતૃપિતા અને વાલીઓ) જે શિક્ષકો સાથે સહકાર ન કરે તો એકલા શિક્ષકોથી આ કામ પાર પાડી શકાય નહિ; એટલા માટે નીચેની બાબતોની અગત્ય માબાપોને સમજાવવી જોઈએ:—

- (૧) તેમનાં બાળકો શાળામાં દાખલ થવાં જોઈએ;
 - (૨) તેઓ નિયમિત રીતે અને વખતસર હાજર થવાં જોઈએ.
 - (૩) જે તેઓ સાતમું ધોરણ પુરું ન કરે તો શાળામાં ગોઠા ચોથા ધોરણ સુધીનો અભ્યાસ તેઓએ પુરો કરવો જોઈએ.
- કેવળ જોડી બતાવવાથી માબાપોને સંતોષ નહિ થાય પણ પ્રત્યક્ષ

વરતુથી તેઓને વધારે ખાનસી થશે. કેળવણીથી તેમનાં બાળકો વધારે સારાં પુત્રપુત્રીઓ તરીકે નીવડે છે, તેઓ વધારે સાફ કામ કરે છે અને તેમના ગામની આબાદી, આરોગ્ય અને શાંતિમાં તેમનાં બાળકો નિશાળે જતાં હોવાથી અને નિયમિત હાજરી આપવાથી મુધારો થાય છે એમ તેમને માલમ પડશે તો તેઓ શાળાને મદદ કરશે અને પોતાનાં બાળકોને શાળામાં રાખશે, તે એવા હેતુથી કે શાળા છોડ્યા પછી તેમનાં બાળકો તેમને વધારે ઉપયોગી થઈ પડશે.

એટલા માટે પહેલી અગત્યની બાબત એ છે કે કેળવણીથી તેમનાં બાળકો માટે શું શું કરવામાં આવે છે અને શું શું કરવામાં આવતું નથી એ માખાપોએ સમજવું જોઈએ.

કેળવણીથી તેમને સુસ્ત આમજન બનાવવાનો યત્ન કરવામાં આવે છે; પછી જાણે તે કૃષિકાર, ધંધાદારી કે દારીગર હોય.

કેળવણીથી તેમને લાયકવોગના કામને માટે નાલાયક નહિ બનાવવામાં આવે, પણ તેમની બુદ્ધિમાં વધારો કરવાથી અને તેમને વાંચતાં શીખવવાથી તેઓ તેમના કામમાં વધારે બુદ્ધિ વાપરશે એટલે કે તેઓ વધારે સારા કામ કરનારા થશે. (કુરોપમાંથી મળી આવતા દાખલાથી આ બાબત સત્ય હરે છે.)

તેમને શિક્ષક, તલાલી કે સરકારી મોકર બનાવવા એવો કેળવણીદાર યત્ન કરવામાં આવતો નથી.

બીજી મુદ્દાની બાબત એ છે કે શાળાએ પોતાનું દર્શન બરાબર બજાવવું જોઈએ, અને તેમ કરીને શાળાની અગત્યનો રોજનો પ્રત્યક્ષ દાખલો ખેંચાડવો જોઈએ એટલુંજ નહિ પણ તેનું મકાન, તેનો મોભો અને શાળામાં રહેનાર વ્યક્તિઓનાં આચર્ય અને રીતભાત વગેરે ગાંધાનનાં લેક્ષને આદર્શરૂપ નીવડવા જોઈએ.

મકાન:-(અ) મકાનમાં ખેસવાની તેમજ હવાઉગમસની પુરતી સગવડ હોવી જોઈએ અને ઇજનેરી તેમજ આરોગ્યની દૃષ્ટિએ તે બરાબર લાયક હોવું જોઈએ.

તળી મુંબઈ ઇલાકા માટે જમીનતળ મુરમનું અને સિંધની બાબતમાં ચાર ઈંચની કાંકરેટ ઉપર પાથરેલી તકતીઓનું ભોંયતળાઈ બનાવેલું હોવું જોઈએ.

(બ) વિદ્યાર્થી દીઠ ૧૦ ચો. ફુ. જમીન, એ હિસાબે જગાની સગવડ ગાંધવી જોઈએ અને વર્ગના ઓરડામાં પુરતું અજવાળું અને હવા આવવા

નેઈએ; અને જગા ઓછા પ્રમાણમાં નહિ પણ ઉલટી વધારે પ્રમાણમાં હોવી નેઈએ.

(ક) તળા મુખઈ ઈલાકામાં શાળાનું મકાન પૂર્વ-પશ્ચિમ બાજુએ આવે અને દક્ષિણે છ ફુટનો ઓટલો રાખવો; જ્યારે સિંધમાં પવનની જે દિશા હોય તે દિશા સામે શાળાનાં મકાન આવવાં નેઈએ અને આગળ તેમજ છેડાની બાજુઓમાં છ ફુટનો ઓટલો રાખવો નેઈએ, પણ કરાંચી અને નીચલા સિંધમાં પાછલા ભાગમાં ઓટલાની જરૂર નથી.

કરાની ભીંતોમાં બારણાં રાખવાં નહિ. આ ભીંતોમાં બારીઓ પણ ન નેઈએ, પણ જે રાખવી હોય તો લાકડાની ચીપોની બનાવેલી રાખવી. પણ એકઠા—પ્રકાશથી અંધઈ જવાય તેવી બારીઓ નહિ.

(૩) છોકરા કે છોકરી જ્યાં બેસે ત્યાં મરજતાથી વાંચી શકે તેવી રીતે તે દરેક બાળક માટે પુરતું અજવાળું અંદર આવવું નેઈએ. ઓટલા માટે તેમજ તાછ હવા આવે અને સ્વચ્છતા જળવાય તેટલા માટે ઘણી અને મોટી મોટી બારીઓ ખાસ જરૂરી છે.

મુખઈ ઈલાકા તળા

વર્ગના ઓરડાનાં અજવાળું મોટે ભાગે ઉત્તર દિશા તરફથી આવવું નેઈએ.

ઉત્તરાદિ ભીંતોની બારીઓની જગા લોચતળીઆની જગાના ૨ થી ઓછી હોવી નેઈએ નહિ; અને ઉત્તરાદિ તેમજ દક્ષિણાદિ ભીંતોની બારીઓની કુલ જગા જમીનતળની જગાના ૨ થી ઓછી હોવી નેઈએ નહિ.

સિંધ

વર્ગના ઓરડામાં ઉત્તરદિશા અથવા દક્ષિણ દોણમાંથી અજવાળું આવવું નેઈએ. પછીતની ભીંતની બારીની જગા જમીનતળની જગાના ૨ થી ઓછી હોવી નેઈએ નહિ, અને પછીતની અને આગળની ભીંતની બારીઓની કુલ જગા જમીનતળની જગાના ૨ થી ઓછી ન નેઈએ. આગળની ભીંતની બારીઓ ગોણુ બાજત છે. તેવી બારીઓ ખાસ હવા માટે છે;

(ઈ) રચાનિક સત્તાની બાજુ માટે સરકારે શાળાની મકાનચાંધણી માટે જે સૂચનાઓ પ્રગટ કરી છે તેમાંથી આ સંબંધી વધારે દખીકત મળી શકશે.

શાળાનાં મકાનોની યોજના અને બાંધણીની બાબતમાં દવાઉત્તર તથા આરોગ્ય માટે કઈ કઈ બાબતો જરૂરી છે તેના સંબંધી સૂચનાઓ

સને ૧૯૧૫ના ઑગસ્ટની ૧૧ મી તારીખના છ. ઑ. ઇ. ડી. નં. ૨૩૫૪ થી મંજૂર કરવામાં આવી છે. આ સૂચનાઓ સઘળી ગિરફા સોફલગોર્ડે તથા મ્યુનિસિપાલિટીઓને મોકલવામાં આવી હતી, અને તે સૂચનાઓની પત્રિકાઓમાં ગ્રામમુધારણાની યોજનાઓ સંબંધી અગત્યની સૂચનાઓ પણ મળી આવશે.

પ્રાથમિક શાળાઓનાં મકાનો માટેની નમુનાઉપ યોજના સરકાર તરફથી મંજૂર કરવામાં આવી હતી અને તેની નકલો સઘળી સ્થાનિક સત્તાઓને મોકલવામાં આવી હતી.

શાળાનાં મકાનો સરની અને સાદી બાંધણીનાં ઘર્ષ શકે તેવી આ યોજનાઓ છે. કોઈપણ વ્યક્તિ અથવા મંડળ જેને ગ્રામમુધારણાની મકાનબાંધણીની યોજના મોકલવાની મરજી હશે તેને માટે તપાસવા માટે આ યોજનાઓ ખુલ્લી રહેશે.

જે બની શકે તે શાળાની આનંદપાત્ર બગીચો તથા રમતગમતનું મેદાન રાખી શકાય એવું કોમ્પાઉન્ડ પણ જોઈએ. આ કારણને લીધે, સાંતિ તથા ચૂપટી જાળવી શકાય અને આરોગ્ય જળવાય તેટલા માટે ગામની બહાર અથવા તેને છેડે શાળાનું મકાન રાખવું એ મુશ્કેલી જોવામાં આવે છે.

દરેક શાળામાં એક બગીચો, રમતગમતનું મેદાન અને નીચેનાં ધોરણે જાળવેલાં હોવાં જોઈએ :—

	છોકરીઓ	છોકરાઓ
૩૦ બાળકોથી ઓછા—	૨	૧
૫૦ " "	૩	૨
૭૦ " "	૪	૨
૧૦૦ " "	૫	૩
૧૫૦ " "	૬	૩
૨૦૦ " "	૮	૪
૩૦૦ " "	૧૨	૫
૫૦૦ " "	૨૦	૮

શિક્ષકો માટે અન્નાયદી ગોઠવણ કરવી જરૂરી છે. પાણી માટે પણ સગવડ કરવી જોઈએ. આદર્શરૂપ પણ અશક્ય નહિ એવી બુવરૂથ તે એ છે કે ખીવા માટે પાણીની એક ઝોરડી અને બે ધોવાના કામ માટેની ઝોરડીઓ એક છોકરાઓ માટે અને એક છોકરીઓ માટે જોઈએ. જરૂર જણાય તો તેના ઉપર પતરાં ઢાંકવાં અથવા ઘાસ-પરાળનું ઢાંકણ કરવું.

શાળાના ફર્નિચરની બાબતમાં પાટલીઓની જરૂર રહેતી નથી. છતાં પાછળ પીકવાળી ડ્યુઅલ પાટલીઓ પાંચમા, છઠ્ઠા અને સાતમા ધોરણો માટે રાખવી એ ઇચ્છયા જેવું છે. સાદીઓ અને નાની નીચી ડેસ્કો જુદી જુદી ઉચ્ચાર્ધનાં બાળકોને બરાબર ધર્મ રહે તેવી જુદી જુદી ઉચ્ચાર્ધની પાટલીઓ બધા વર્ગો માટે બસ-ચર્ચ પડે. લાકડાની બેંકો જ્યાં જ્યાં હોય ત્યાંથી ખસેડી લેવી જોઈએ, કારણ કે એની નીચે ધૂળ, જાંતુ વગેરે એકઠાં થાય છે અને તેની વારંવાર મરામત કરાવવાની જરૂર રહે છે.

સ્વચ્છ રાખેલું અને વારંવાર મરામત કરાવેલું મકાન હોય તો તેમાં બાળકો અને ગ્રામજનો મગરૂની લે છે અને જો એમ હોય તો પહેલેથી જ નીચેના સિદ્ધાંતો અમલમાં મૂકવા શક્ય અને છે:—

(૧) બાળકોનાં શરીર, કપડાંની અને મકાન અને તેના આંગણાની સ્વચ્છતા,

(૨) જનજનો યોગ્ય ઉપયોગ—અને આ બાબતમાં દરેક શાળામાં કચરો નાખવાનો એક ખાડો હોવો જોઈએ કે જેમાં સવળો મેલ અને કચરો નાખી દેવાય,

(૩) રમત ગમત અથવા બગીચાના કામરૂપે નિયમિત કસરત.

આવી બાબતો માટે શિક્ષકો ખાસ આગ્રહ રાખે, પણ તેમનું કામ જો માળાપો નીચે પ્રમાણે તેમને મદદ કરે તો વધારે સરળ થાય:—

(૧) માળાપો તેમનાં બાળકોને શાળામાં નિયમિત રીતે અને વખત-સર મોકલે,

(૨) તેમને શરીરે ચોક્ખાં રાખી તેમજ સ્વચ્છ કપડાં પહેરાવી મોકલે,

(૩) તેમના બાળકને ડોઈ ચેપી અથવા ઉડતો રોગ લાગ્ય પડ્યો છે એવી શિક્ષક જો માળાપને બબરૂઆપે તો તેઓ તેને દાકનર પાસે મોકલે,

(૪) શાળાની શિસ્ત, સ્વચ્છતા અને બાળકની ટેવ કેળવવાની બાબતોમાં તેઓ પુરતી મદદ આપે.

જોગમગનો શિક્ષક તેનું કામ કરે તો તેની પાસે બધું કામ હોય છે અને તેની સત્તા અથવા લાગવગનો માળાપો અને વાલીઓ ઘણી વખત અનાદર કરે છે અને માળાપો તેના કામમાં મુશ્કેલીઓ વધારી મૂકે છે. દાખલા તરીકે, જો તે બાળકને શાળાના બગીચામાં કામ કરાવે છે તો તેને માથે આસેપ મૂકવામાં આવે છે કે પોતે પોતાના લાભાથે કામ કરાવે છે; જો તે બાળકને શિક્ષા કરે છે તો તેમ કરી છેકિરા દ્વારા

માખાપની લાગણી દુઃખાવે છે એવો આરોપ મૂકવામાં આવે છે; જ્યારે તે રક્ષાકર્તાની દુકડીઓ ઉભી કરે છે અથવા જુનિઅર રેડકોસની શાખા ખોલે છે ત્યારે તેને તેમના તરફથી મદદ મળતી નથી; તેઓ એવું ધારે છે કે શિક્ષક તેમને ખેતરનાં કામ છોડાવી બીજા કામ માટે લઈ જાય છે જેનો હેતુ ગ્રામજનો સમજી શકતા નથી; અથવા તો આ જાતની પ્રવૃત્તિના સિદ્ધિતા તેમની પરંપરાથી અથવા તો આજ્ઞા આવતા રીતિરિવાજો વિરુદ્ધ છે.

ગામડામાં તેનો મોજો ધણા ઉંચા પ્રકારનો હોતો નથી. તે પોતે જાહેર મતથી વિરુદ્ધ જઈ શકતો નથી. એટલા માટે બીજા અધિકારીઓ તેમજ સુધારણાની દિશામાં કામ કરતા બીજા માણસો તરફથી તેને મદદ મળવી જોઈએ અને તેને માન પણ મળવું જોઈએ. જો આવી રીતે તેને ટેકો મળે તો સ્વચ્છતા, આરોગ્ય અને આખાએ ગામની વહેવાર શુદ્ધિ કેળવવા માટે તે પોતાની શાળાને આદર્શરૂપ બનાવી શકે અને તેમ કરવાથી કીમતી પ્રચારકામ કરી શકે.

વસુલાનાધિકારીઓ, પોલિસ ખાતાના આધિકારીઓ અને સુધારણા-કામનાં કામ કરનારા માણસોએ એટલા માટે તેને અને તેટલી મદદ કરવી જોઈએ અને તેનો માનમરતબો સચવાય તે પણ જોવું જોઈએ. વળી તેઓએ તેને છોકરાઓની રક્ષાકર્તાની દુકડીઓ ઉભી કરવાની બાબતમાં તેમજ હિંદી રેડકોસ મંડળીઓ સ્થાપવાની બાબતમાં સલાહ આપવી જોઈએ અથવા તો જે જે ગામડામાં ભણેલાગણેલા માણસો હોય ત્યાં તેમને આવી પ્રવૃત્તિઓ સ્થાપવા માટે સમજાવવા એ વધારે સાઈ છે. પણ આવી હિંસા-ચાલો બધી એકદમ ઉપાડી ન લેવી એ સલાહભરેલું છે. જુનિઅર રેડકોસ અથવા તો છોકરાઓની રક્ષાકર્તાની અથવા છોકરીઓની ગાર્ડ હિંસચાલ પણ પુરતી છે; તેથી તંદુરસ્તી અને સામાન્ય આરોગ્યની બાબતમાં શિક્ષકના સ્થાન મજબૂત થશે. ગામડાનો શિક્ષક જાતે આવી જાતનું ઘણું પ્રચાર-કામ કરી શકે નહિ, પણ પોતાની શાળાદ્વારા તે આડકતરી રીતે ઘણું કરી શકે. ગામડાનાં માણસોને શાળાની અગત્ય અને તેના ઉદ્દેશ સમજાવવા, શિક્ષકો સાથે સહકાર કરવા તેમને ઉત્તેજન આપવું અને શિક્ષકોને વાસ્તવિક તેમજ નૈતિક એમ બંને પ્રકારની હરકોઈ મદદ આપવી એ સરકારી, સ્થાનિક સત્તાના અધિકારીઓ તેમજ સુધારણાના કામમાં ભાગ લેતા માણસોનું કામ છે.

પરીક્ષાની નવીન પદ્ધતિ

૧. પરીક્ષા પદ્ધતિનો પ્રાચીન ઇતિહાસ

એક અથવા બીજી જાતની પરીક્ષાની રીતોનો ઉપયોગ વ્યવહારમાં સાધારણ રીતે જોવામાં આવે છે. પ્રાણીઓની દુનિયામાં સ્ત્રી મેળવવાને માટે બુદ્ધિ અથવા તો સહનશક્તિની સ્પર્ધા થતી જોવામાં આવે છે. વસંત ઋતુમાં મોરનું જલ્પ, ઘણાં પંખીઓનું ગાન, સ્પર્ધા કરતા નરસમૂહનું મધમાખી પાછળનું ઉડ્ડપન, એ આવી પરીક્ષાનાં દૃષ્ટાંતો છે. માણસ જાતમાં શરૂઆતની પરીક્ષાઓ શારીરિક હતી. પ્રાચીન કાળમાં ઐતિહાસિક વખતથી તે આત્મસુધીમાં અનાયોની ઘણી જાતનાં દુનિયાના ઘણાં ભાગમાં છોડીને ઘણી સખત કસોટીઓ અને નિર્દય તપાસણીમાંથી પાર ઉતર્યા પછીજ પોતાની જાતમાં અગ્રણી તરીકે ગણાવાનું માન મળી શકતું. તેની પરીક્ષા તંદુરસ્તી, બુદ્ધિ અને સહનશક્તિથી થતી. શરૂઆતમાં પરીક્ષાઓ મોઢે લેવાતી અને તે મોઢે ભાગે ધર્મગ્રંથોને દાંચે થતી. આ પરીક્ષાના વિષયોમાં ધર્મના નિયમો અને ઐતિહાસિક દંતકથાઓનો સમાવેશ થતો. ગ્રીક અને હિંદુસ્તાનના પ્રાચીન ઇતિહાસમાં આપણે જે પરીક્ષાઓ જોઈએ છીએ તેમની ઉત્પત્તિ આમાંથી થયેલી છે. ખરી વાત એ છે કે માણસે પોતે કરેલા કામની નોંધ કાયમ રાખવાનાં સાધનો શોધી શક્યાં તે પહેલાં તેનો જ્ઞાનભંડાર ઘણો આગળ વધી ગયો હતો. ભાષાસેખનની શરૂઆત ચિત્રોથી થઈ હતી. હજુ પછુ નાનું બાળક ભાષાસેખનની શરૂઆત ચિત્રથી કરે છે. ચિત્રકારે શુદ્ધાઓનો અંદરનો ભાગ ઘણી સુંદર રીતે શણગારવામાં પોતાની કળાની એક જાતની સ્પર્ધા કરે છે. હમણાં કલકત્તા અને મુંબઈના ચિત્રકારો વચ્ચે નવા દિલ્હી અને લંડનના ઇંગ્લિશ દાઉસના શણગારકામનું માન મેળવવા માટે જે હરિકામ ચાલે છે. તે આરંભકાળના મનુષ્યજીવનના સ્વભાવના અવશેષનું એક દર્શાવ છે.

જ્યારે માણસોએ ચિત્રોને જદ્વે ચિહ્નો વાપરીને પદાર્થો, વિચારો વગેરે દર્શાવવાની યોજના કરી, ત્યારે તેમાંથી સિખિત પરીક્ષાની પદ્ધતિની શરૂઆત થઈ. સિખિત પરીક્ષા દાખલ કરવાનું માન ચીનાઓને થયે છે. તેમની પરીક્ષાનો ઉદ્દેશ સરકારી નોકરીઓને માટે ચીનની ગ્રંથખાનાં

ઉંચામાં ઉંચું જ્ઞાન તેમના યુવાનોમાં છે કે નહિ તે તપાસવાનો હતો. આ પદ્ધતિ આજસુધી માણુ રહી છે, અને તેમાં મહાભારત સ્મરણશક્તિની કસોટીને સમાવેશ થએલો છે. આ કસોટીઓ ઘણા દિવસ સુધી ચાલતી, અને તેને માટે દરેક ઉમેદવારને એક સાંકડી ઝોરડીમાં પુરાવું પડતું. ડૉક્ટર મનરો પોતાના “ કેળવણીના ઇતિહાસ ” નામના પુસ્તકમાં આનો તાદરશ ચિતાર આપતાં કહે છે કે “ આ કસોટી દરમિયાન ઘણી વખત ઉમેદવારો બેહદ પરિશ્રમને લીધે મરી જતા. ”

હિંદુસ્તાનની માફક પશ્ચિમના દેશોમાં લિખિત પરીક્ષાની પદ્ધતિ ઘણીજ અર્વાચીન છે; કારણકે કેળવણી લેવાનો અધિકાર ઘણા યોગ્ય માણસોને છે, એવી તે વખતની માન્યતા હતી. શિક્ષણને માટે હાજના જેવી શાળાઓ ન હતી, તેમ યુનિવર્સિટીઓ પણ ન હતી, પણ કોઈ વિદ્વાન પંડિત કે ગુરુને ત્યાં જ્ઞાનની કથા કે ચર્ચા થાય, અને તે દ્વારા જે જ્ઞાન મળે તે રાત્રીની નોકરી કે જાહેર ધંધાને માટે પૂરતું ગણાતું. પણ હવે કેળવણી અને જ્ઞાનના બહોળા પ્રચારને લીધે નોકરીઓને માટે હરિફાઈ વધી ગઈ છે, અને સંગીન જ્ઞાન ધરાવતા માણસોની ખાસ માગણી થતી જાય છે. તેને લીધે પરીક્ષાનું ચોક્કસ સ્વરૂપ રાખવાની શાળાઓ અને યુનિવર્સિટીની દરજ્જ વધતી જાય છે. હિતમ, મધ્યમ અને કનિષ્ઠ એમ ત્રણ વર્ગો જુદા પાડવા માટે લિખિત પરીક્ષાની જરૂરિયાત પરાપૂર્વથી સ્વીકારાઈ છે.

૨. બાળ સ્વભાવનું સ્વરૂપ:—

હવે આપણે પરીક્ષાનો વિષય ક્ષણભર દૂર રાખીને પરીક્ષા આપનાર બાળક અને પરીક્ષક વિષે વિચાર કરીએ અને બાળવિકાસનો ઇતિહાસ તપાસીએ. પ્રાચીન કાળમાં બાળક એ માણસનું નાનું સ્વરૂપ છે, એમ માનવામાં આવતું અને તેના તરફનું સૌનું વર્તન પણ તેવુંજ હતું. ખરી વાત તેમ નથી. બાળક એ નાનો માણસ નથી. બાળકની એક દિવસની અથવા એક કલાકની હીલચાલ તપાસનારને આ બાબત આપોઆપ સહજ સમજાય તેવી છે. બાળક કોઈ અપરિચિત ઝોરડામાં દાખલ થાય છે, તો તરતજ પોતે કોઈ ચઢી શકાય તેવી ચીજ હોય તો તેના ઉપર ચઢવા માંડે છે. સોફા ઉપર ચઢવામાં જો કોઈ મુશ્કેલી પડે છે, તો તે એક કઝન વખત ઉપર નીચે જવાનાં ફાંફાં મારશે અને પછી ત્યારે તે તેના કામમાં ફેરોડ મેળવશે, ત્યારેજ તે જપ્તશે. જો તેને આ ક્રિયામાં કંઈ

દરકત હોય છે, તો તે ચીસો પાડે છે. ટેબલ ઉપર મૂકેલી તમામ વસ્તુઓ તે નીચે ઉતારી જમીન ઉપર ગોઠવશે, અને પછી તેને અસલ જગ્યાએ મૂકી દેશે. તે કોઈ અત્યંત રસદાયક વિષયમાં શેકાઈ જાય નહિ, અથવા તો કોઈ જાન નહિ ત્યાંમુધી એક પણ પણ શાંત રીતે ગેસી રહેશે નહિ. જે કોઈ માણસ એક તન્દુરસ્ત બાળકની માફક ઉપર પ્રમાણે વર્તે, તો આપણે તેને માણસ નહિ, પણ મૂર્ખ ગણીશું. તેજ પ્રમાણે જે કોઈ ઉગતા તન્દુરસ્ત છોકરા તે પ્રમાણે કરે, તો આપણે તેને માનસિક દુર્બળતાવાળો જ ગણીશું. આ પ્રમાણે જોતાં બાળક માણસનું નાનું રવરૂપ નથી. તે તેનાથી ઘણી રીતે જુદું પડે છે. આ બાળન પ્રાચીન શિક્ષકો જાણતા નહોતા; કેમકે તેમનું ધ્યાન પોતાના શિષ્યો કરતા તેમના અભ્યાસની વસ્તુઓમાં વધારે ખરેખરે રહેતું; પણ આગ્રહી, બાળકોનો પ્રેમી ને જન્મસિદ્ધ શિક્ષક પેરેલોઝીએ માણસોના મગજને તરી દિસામા વાળ્યા અને તેના અનુયાયીઓએ પોતાનું દિલ બાળસ્વભાવના અભ્યાસ તરફ વાળ્યું, અને બાળકને પોતાના અભ્યાસનું કેન્દ્રસ્થાન બનાવ્યું, અને તેના અભ્યાસ કરવાના વિષયોને જાણુ સ્થાન આપ્યું. શિક્ષણના ઇતિહાસમાં આવે ફેરફાર વીસમી સદીની શરૂમાં થયો. ડૉક્ટર બેલાર્ડના શબ્દમાં કહીએ તો “પેરેલોઝીના વખતથી બાળસ્વભાવના અભ્યાસના શિક્ષણ-શાસ્ત્રમાં સમાવેશ કરવામાં આવ્યો.”

૩. યુદ્ધિની શાસ્ત્રીય પરીક્ષાનો નવીન ક્રમ :—

આ ફેરફાર જરૂરિયાતને લીધે થયો. દરેક શિક્ષક જાણે છે કે સાધારણ પરીક્ષાથી પરીક્ષાનો ખરો હેતુ સફળ થતો નથી. તે વડે અકરા-માંથી ઘેટાં છૂટાં પાડી શકાતાં નથી. હોશિયાર છોકરા નાપાસ થાય છે, અને કેટલીક વખત મંદયુદ્ધિનાં બાળકો સફળ નીવડે છે, અને વધારે અગત્યની બાબત તો એ છે કે તેનાથી બાળકોને મજેલા ગાંઠની પરીક્ષા સંપૂર્ણ રીતે થતી નથી, તેમજ તેની શક્તિની પરીક્ષા પણ યથાચોગ્ય થતી નથી. પ્રખ્યાત ફ્રેન્ચ ઇજવણીદાર બિનેટને આ બાબી રૂપે રીતે અમમ્મઈ અને તેણે બાળકની જ્ઞાન મેળવાની શક્તિ તપાસવાને એક યોજના ઘડી કાઢી. સને ૧૯૦૮માં યુદ્ધિની ખીલવણીનો ક્રમ તેણે ચોજ કાઢ્યો. તે ઇજવણીના ક્ષેત્રમાં એક ઐતિહાસિક બનાવ ગણાય છે. આનાથી શાસ્ત્રીય માપ કાઢી શકાય છે, અને બાળકની સામાન્ય માનસિક શક્તિ આપણે જાણી શકીએ છીએ. આ યોજનામાં નીચેની બાબતોનો સમાવેશ કર્યો હતો :—

૧. દેશના જુદા જુદા ભાગોની ઘણી શાળાઓમાં હજારો વિદ્યાર્થીઓને તપાસીને એક એવું ધોરણ રચવું, કે જેનાથી બીજા બાળકોની શક્તિઓનો અંદાજ કાઢી શકાય.
૨. જુદા જુદા વિષયોની પરીક્ષાના પ્રશ્નોના આંતરરૂપનું સામ્ય શોધી કાઢવું.
૩. “અકબરના ચારિત્ર્યની ચર્ચા કરો.”
“નૈર્ઝત્યના મોસમી પવન વિશે તમે જે બાણીતા હો તે લખો.”
જેવા નિર્બંધ રચનાના પ્રશ્નો રદ કરવા.
૪. જવાબ એક શબ્દથી અથવા તો કોઈ ચિહ્ન દ્વારા આપવો.
૫. આપણા હાલના રિવાજ પ્રમાણે એક કલાકના સવાલપત્રકમાં ચાર અથવા પાંચ પ્રશ્નો પૂછીએ છીએ, તેને બદલે ઘણી મોટી સંખ્યામાં લગભગ બસે જેટલા પ્રશ્નો પૂછવા.

એકજ વ્યક્તિ “માનસિક પરીક્ષાપત્રક” જુદી જુદી વયનાં બાળકોને માટે અમુક હદમાં રહીને વાપરી શકાય છે. હજારો બાળકોને તપાસીને કાળપૂર્વકના પ્રયોગોથી દરેક વયનાં બાળકો માટેનાં ધોરણો આ સંબંધમાં નક્કી કરી શકાય. જે કોઈ બાળક તેની ઉંમરને માટે નક્કી કરેલા પ્રશ્નોના જવાબ અમુક સંખ્યામાં સાચા આપે તો તેની બુદ્ધિનું માપ આપી શકાય. બાળકની બુદ્ધિનું માપ કાઢવાને માટે તેની માનસિક શક્તિઓના પ્રમાણમાં ઉપલી યોજનાના ધોરણથી તેની જે ઉંમર આપી શકાય તેને ખરી ઉંમરના આદરથી ભાગી પછી તેને સોની સંખ્યાથી ગુણવી. દાખલા તરીકે, એક સાધારણ શક્તિના બાળકની ઉંમર ૭ છે, અને તેની માનસિક ઉંમર પણ ૭ છે, તો $\frac{7 \times 100}{100} = 100$ એ સંખ્યા તે બાળકની શક્તિના માપના ગુણુ બતાવે છે. તેજ પ્રમાણે જો ૭ વર્ષની ઉંમરનું બાળક સામાન્ય રીતે ૯ વર્ષની ઉંમરના બાળક જેટલા જવાબ આપવાનું માની શકાય તેટલા જવાબ આપે તો $\frac{9 \times 100}{100} = 90$ તેની શક્તિનું માપ ગણી શકાય. એથી ઉલટું જો એ ૭ વર્ષની ઉંમરના સાધારણ બુદ્ધિના છોકરા, જેટલા સારા જવાબ આપી શકે તો તેની બુદ્ધિના માપના ગુણુ $\frac{7 \times 100}{100} = 70$ આવે.

આ પ્રમાણે આપણી પાસે બાળકની શક્તિ માપવાનો ક્રમ તૈયાર થયો છે. આ વસ્તુસ્થિતિ પહેલાં ન હતી. મધ્યકાળમાં હવામાન ગરમ છે કે ઠંડું છે તેની તકરારમાં બે માણસ ઉતરી પડે તો તેમની સમાધાની કરવા માટે ગરમીમાપક યંત્રનું સાધન ન હતું, તેવીજ રીતે લ'આર્ક માપ-

ધાનું જે વખતે ગજ કે વાર જેવું સાધન ન હતું, તે વખતે પગમાં કે હાથથી માપ લેવામાં આવતું; પરંતુ પ્રત્યેક માણસ દીઠ તે માપનાં સાધનોમાં નાનાં મોટાંનો ફરકાર હોવાથી ઠાઈ પણ જાતનું ચોક્કસ માપ થઈ શકતું નહિ. તેજ પ્રમાણે માણસની કુદરતી માનસિક શક્તિનું માપ પણ માણસ જાતના પ્રારંભકાળમાં થઈ શકતું નહિ, અને જે માણસ હમણાં પણ એમ કહે કે હું પુરેપુરું માપ કાઢી શકું છું તે ખરેખર અવિચારી માણસ ગણી શકાય; કારણકે જુદી એ ઘણી મુશ્કેલ અને વિવક્ષણ વસ્તુ છે, અને આપણાં માપનાં સાધનો મર્યાદિત અને અપૂર્ણ છે. ભરૂચથી એ માછલથી એણે અંતરે એક હોશિયાર અમેરિકન જુવાન સર્જન રહે છે. તેજે પોતાની જુવાની હિન્દુસ્તાનમાં ગુજરી છે. બીજા અમેરિકનો કરતા તેને જુદી રીતનું શિક્ષણ ઘણી સારી રીતે મળ્યું હતું, પણ જ્યારે તે અને તેના ભાઈ ઉંચી કેળવણી માટે અમેરિકા ગયા, ત્યારે ઉપર પ્રમાણેના માનસિક પરીક્ષાપત્રોથી તેમની પરીક્ષા લેવામાં આવી. પરિણામે કોલેજનાં શિક્ષણો માટે તેઓ નાલાયક ઠર્યા; તેમ છતાં તેઓ કોલેજમાં દાખલ થયા, અને અંતે ખેડે પોતાનો અભ્યાસ પૂરો કરી ઝગડની કારકર્દી સાથે જડાર પડ્યા. તેમાંનો એક હાલ હિન્દુસ્તાનમાં સર્જન છે, અને બીજો અમેરિકાની યુનિવર્સિટીમાં તત્ત્વજ્ઞાનના પંડિત તરીકે કામ કરે છે. તેમના માનસિક પરીક્ષાપત્રો અમેરિકાના વાતાવરણમાં ઉછરેલા વિદ્યાર્થીઓને અનુકૂળ હતા. આ દાખલા ઉપરથી આપણે હિન્દુસ્તાનના વિદ્યાર્થીઓને પાશ્ચાત્ય ધોરણથી તપાસતાં કેટલું સાવધ રહેવાનું છે તે સમજાય છે. એમ છતાં આ સંબંધમાં આપણા નિર્ણયમાં વખતોવખતની ભૂલો છતાં પણ આપણે આ વિષયમાં કંઈક સાચા રસ્તા ઉપર છીએ; કેમકે આપણે હવે વિદ્યાર્થીની સમજશક્તિનું માપ લઈ શકીએ છીએ, કેવળ કંપના કરતા નથી.

૪. વિદ્યાર્થીસની શક્તિની પરીક્ષા :—

ઉપર પ્રમાણેનો મિનેટનો કામ સને ૧૯૦૮માં જડાર પડ્યો, એટલે સુરોપ અને અમેરિકાના માનસશાસ્ત્રીઓએ પ્રયોગ કરવા માંડ્યો. સને ૧૯૧૪માં મહાન યુદ્ધ કાઢી નીકળ્યું, અને ૧૯૧૭માં અમેરિકા મિત્ર રાજ્યો સાથે જોડાયું—એક પ્રગ્નવાદી અને લશ્કરી ભાવનાથી અલગ પ્રગ્ન નાના લશ્કરમાંથી પોતાના સામાન્ય ગૃહેરીઓને બેગા કરી મોટું સૈન્ય ઉત્પન્ન કરવા તૈયાર થઈ. તેમની પાસે આ ગૃહેરીઓને કેળવવાને અને તેમને સજાઈના મેદાનમાં લઈ જવાને પુરતા અમલદારો ક્યાં હતા? તેની પાસે આ કામ

કરવાને માટે વંશપરંપરાથી તાલીમ લીધેલા માણસોનો એક ખાસ વર્ગ કેમાં તૈયાર હતો? ચોરા વખતમાં તેના માનસશાસ્ત્રીઓએ ૨૧૨ માનસિક પરીક્ષાના સવાલપત્રકોનો સુપ્રસિદ્ધ ક્રમ વા (અડધા) કલાકમાં જવાબ આપવા માટે સામાન્ય જુદી તપાસવાને યોગ્ય કાઢ્યો. જે માણસોએ આ પરીક્ષામાં સૌથી વિશેષ શુભ મેળવ્યા, તેમને સૌથી વધારે જવાબદારીની જગ્યાઓ આપી. આમ ખીન્નજોને પણ ચરહિતર જગ્યાઓ આપી. આ પદ્ધતિ થોડાક અપવાદ સિવાય કાર્યસાધક નીવડી. આ પછી આ પદ્ધતિ સર્વમાન્ય થઈ ગઈ. આ પદ્ધતિ શિક્ષકોને ઉપયોગી છે; કેમકે તેનાથી બાળકોથી શું ન થઈ શકે તેનો ખ્યાલ આવે છે, એટલે બાળક અને શિક્ષકની નિર્ણયક મહેનત બચે છે, અને સરકારનો ખોટો ખર્ચ બચે છે એટલુંજ નહિ, પણ તેનાથી બાળકો શું કરી શકશે તેનો આપણને ખ્યાલ આવે છે, અને તેથી તેને સાચી દિશામાં કેળવીને ઉપયોગી સહેરીઓ બનાવીએ છીએ; એમ છતાં બાળકના અભિવ્યક્તિ આધાર આવી કસોટીના પરિણામ ઉપર રહેવો લેઈએ નહિ. આ પરિણામને તેમણે પ્રાપ્ત કરેલા જ્ઞાનની સાથે ધ્યાનમાં લેવું લેઈએ, અને આ સંબંધમાં તેને બરાબર સારી રીતે બોળખનાર તેના શિક્ષક અને તેના માતાપિતા અભિપ્રાય ઉપર પણ આધાર રાખવો લેઈએ.

હવે આપણે અંગ્રેજ અને અમેરિકન બાળકો માટે યોજેલા આવા માનસિક પરીક્ષાપત્રકોના કેટલાક નમુનાઓ લેઈએ.—

૫. માનસિક પરીક્ષાનાં પત્રકોના નમુનાઓ :—

- ૧ મા, બાપ, કાકી, બેન, ભત્રીજા, આમાંના ચાર એકજ જાતિના ઠસિયો છે. તેમાં સૌથી જુદો પડતો શબ્દ લખો. (બાપ)
- ૨ એક ઉમણીમાં રાયચંદે ત્રિકમથી વધારે ખાધું, અને દયાગજીએ રાયચંદેથી વધારે ખાધું. કોણે સૌથી ઓછું ખાધું? જ. ત્રિકમે.
- ૩ સનિવસની પહેલાં કયો વાર આવે છે? આગલા શબ્દનો ફક્ત પહેલો અક્ષર લખો. જ. શુ.
- ૪ “જાંઘતો” એ શબ્દથી ઉલટું શું? જાગતો.
- ૫ નીચેના શબ્દો કબરની એક તકતીમાં કાતરેલા છે તે ખરા કે ખોટા? “અહીંયાં જાનમહમદનું શબ દાટેલું છે, તે દરિયામાં ઓવાઈ ગયો હતો, અને ફરી જડ્યો નથી.”
- ૬ મહાલક્ષ્મી જ્યાં કરતાં મોટી છે, અને જયવતી કરતાં નાની છે, તો તેમાં સૌથી મોટું કોણ?

- ૭ જે તમારા પિતા ખીટી પીતા ન હોય તો તેમને નીચે જણાવેલી ભેટ આપવાની વસ્તુઓમાંથી તમે કઈ પસંદ કરશો ?
ચુંગી, સાઈકલ, સિગારેટનો ડબ્બો.
- ૮ વખત-ઘડિઆળ-ખતાવે છે. આ શબ્દોની યોગ્ય વાક્યરચના કરો, અને તેનો છેલ્લો શબ્દ લખો.
- ૯ નીચેના શબ્દોમાંથી જે વસ્તુ હંમેશાં શહેરોમાં જોવામાં આવે છે તે લખો.—
ગાડાંઓ, મોટરો, ઘોડાઓ, ઘરો, ધુમાડો.
- ૧૦ કઈ સંખ્યા ૧૫ પછી એક સંખ્યા છોડીને આવે છે ?
- ૧૧ નીચેની હારમાં પછીની સંખ્યા કઈ આવે ?
૧૫, ૨૦,.....?
- ૨૨ મૂકો, ઉપર, ચોક્કસ, કાગળ-આ શબ્દોને યોગ્ય વાક્યમાં ગોઠવો, અને તેનો અર્થ ક્રિયાથી સમજાવો.
- ૧૩ નીચેના મહીનાઓમાં કયા મહીનામાં સૌથી વધારે ઠંડી હોય છે ?
ઓક્ટોબર, નવ-યુઆરિ, માર્ચ, એપ્રિલ.
- ૧૪ કઈ ચીજ સૌથી મોટી છે ?.....ટારીનો કકરો, પાટીનો કકરો, રત્નની પાટીનો કકરો. જે તમને લાગે કે તે બધા એક સરખા છે તો “એક સરખા” એમ લખો. જે તમે તેને જોયા વગર કહી ન શકો એમ હોય તો “૦” લખો.
- ૧૫ મારી માની છોકરીનો છોકરો મારો શું સગો થાય ?
- ૧૬ આ સલાહ સાચી છે કે ખોટી ? “શિઆળામાં બટાટાં હંમેશાં ઉકાળવાં જોઈએ.
- ૧૭ એક કુટુંબમાં ત્રણ ભાઈઓ છે, તેમાંના દરેકને એક બેન છે. તો તે કુટુંબમાં કેટલાં બાળકો છે ?
- ૧૮ નીચેની સંખ્યામાંથી વધારાનો સંખ્યાંક છેડી નાખો.—
૬, ૨, ૮, ૭, ૪, ૧૦.
- ૧૯ નીચેના જવાબોમાં ખરા નીચે લીટી દેરો.
જેમ હાય સાથે આંગળી સંબંધ ધરાવે છે, તેમ અંગુઠા સાથે (ધુટી, દોણી ને પગ) સંબંધ ધરાવે છે.
- ૨૦ નીચેની સંખ્યાઓમાં જે સંખ્યા પછી જોવાય તે લખો.—
૧૭, ૧૫, ૧૩, ૧૧, ૯, ૭.

- ૨૧ નીચેના દરેકમાં ખરૂં અથવા ખોટું લખો.—
 નદીઓ, પર્વતો ઉપર વહે છે, માણસો પૈસા માટે કામ કરે છે.
 સૂર્ય સવારમાં યાત્રાએ છે.
- ૨૨ એક માણસને પોતાને ઘેરથી સ્ટેશને ચાલીને જતાં ૨૦ મિનિટ
 થાય છે, તેના છોકરાને પણ ૨૦ મિનિટ થાય છે, એક જણ સાથે
 જાય તો કેટલો વખત લાગશે ?
- ૨૩ નીચેના પ્રશ્નોના જવાબમાં જ્યાં “હા” અથવા “ના” છે ત્યાં જે
 ખરૂં હોય તેની નીચે લીટી દોરો.
 “શું સિપાઈઓ ઝાવણીમાં રહે છે ?” હા.....ના.
 શું સવારમાં દરરોજ વરસાદ પડે છે ? હા.....ના.
 શું છોકરાઓના પોશાકો હંમેશાં આસમાની રંગના હોય છે ?
 હા.....ના.
 શું ઘરો છંદોનાં બનાવેલાં હોય છે ? હા.....ના.

ઉપરના દરેક પ્રશ્ન માટે પંદર સેકન્ડ એટલે આખા સવાલપત્રકો
 માટે એકંદરે ૭ મિનિટ આપવામાં આવે છે. જે નાનાં બાળકો સમજીને
 વાચી શકતાં નથી તેઓ માટે ચિત્રમય બુદ્ધિપરીક્ષાના પત્રકો આપવામાં
 આવે છે હવે આપણે આવા સવાલ પત્રકના વિષયની બાબત વિચારીએ.
 નવીન પદ્ધતિની પરીક્ષા બાળકોની બુદ્ધિનું માપ ઉપર પ્રમાણેના સવાલ
 પત્રકોથી આપે છે.

૬. હાલની નવી પરીક્ષાપદ્ધતિ.—

હવે આપણે નૂતન પરીક્ષાપદ્ધતિની ચર્ચાનો વિષય હાથ ધરીએ.
 એ પદ્ધતિ બિનેટના ક્રમ પ્રમાણે તૈયાર કરેલા માનસિક પરીક્ષાનાં પત્રકો-
 માંથી જન્મ પામી છે. અમેરિકન લશ્કરના માનસિક પરીક્ષાનાં પત્રકો
 બહાર પ્રગટે ઘણાં પસંદ પડ્યાં અને તેની વિદ્યાભ્યાસની પરીક્ષાનાં પ્રશ્ન-
 પત્રકો ઉપર ભારે અસર થઈ. હવે આપણે માસિક, ત્રિમાસિક કે સાપ્તાહિક
 પરીક્ષાઓ લઈએ છીએ તેનો હેતુ તપાસીએ અને દરેક પરીક્ષાપદ્ધતિથી
 કેળવણીનો હેતુ કેટલે દરજ્જે સફળ થાય છે તે આપણે વિચારીએ.

- ૧ આપણે વિદ્યાર્થીઓને શીખવેલું તે તેમણે કેટલું ગ્રહણ કરેલું છે, અને
 તે કેટલા પ્રમાણમાં પાછું વ્યક્ત કરી શકે છે તે જોઈએ છીએ.
- ૨ તેમને શિક્ષણ આપવામાં મદદ કરવાને તેમને વિચાર કરવામાં અને
 તેમના જ્ઞાનનો ઉપયોગ કરવામાં ઉત્તેજન આપવામાં.

૩ તેમને સમાલોચના કરવામાં અને પોતાનું જ્ઞાન બરાબર વ્યવસ્થિત ગોઠવવાનું ઉત્તેજન આપવામાં.

૪ ઉચ્ચશ્રેણીના જ્ઞાનને માટે અધિકારી વ્યક્તિઓને તારવવા માટે.

પરીક્ષાઓને એક દ્વપણુરૂપ ગણવામાં આવે છે. (અ) વારંવાર પરીક્ષા લેવી, (બ) પરીક્ષાનો ‘ હાઉ ’ ઉમેરો કરવો, (ક) ઘણી કડક પરીક્ષાની પદ્ધતિ કે જેનાથી વિદ્યાર્થીઓનું વ્યક્તિત્વ કંઈક જાય, (હ) ગોખણુપદ્ધી માટે જાંઘ અને કસરતથી અલગ રહેવા ફેટલાક વાલીઓ ઉત્તેજન આપે છે, (ઝ) ઘણા નાનાં બાળકો અને નબળાં મનવાળાં બાળકો તેમાં ખાસ કરીને નેવી છોકરીઓની પરીક્ષાઓ આ બધી બાબતો એક દ્વપણુરૂપ છે; પરંતુ બરાબર વ્યવસ્થાસરની નક્કી કરેલા સમયાન્તરે લેવાની પરીક્ષા અને તે પણ વિદ્યાર્થીની નિષ્પ્રભિત પ્રગતિને અનુસરીને હોય તો તે જરૂરી અને જાનકારી છે. તેથી વિદ્યાર્થીઓને આનંદ થાય છે અને તેને માટે આશામરી રાહ જોવાય છે. શિક્ષણશાસ્ત્રી દિશર જણાવે છે કે મોટાની પરીક્ષાથી બુદ્ધિની ખીલવણીને સાકં ઉત્તેજન મળે છે. બાળક દાનર જવાથી બને છે. લિખિત પરીક્ષાની પદ્ધતિથી મગજને તીવ્ર રહેવાની રેવને આત્મશ્રદ્ધા શિખવાય છે. તેમાં એકસાઈ અને સનેજ સમજાવ-શક્તિની જરૂર પડે છે. ઉપરાંત તેને અંગે એકાગ્રતા અને વિચારને મૂર્તિમાન કરવા અને ગોઠવવાની શક્તિઓની જરૂર પડે છે.

બેગબી લિખિત પરીક્ષાનું મૂલ્ય ઘણી સખત ભાષામાં આંકનાં કહે છે કે બાળકના જ્ઞાનની પરીક્ષા કરવી એ કંઈ પરીક્ષાનો અગત્યનો હેતુ નથી, પણ પોતાનું જ્ઞાન વ્યવસ્થિત કરવાનો પ્રયોગ આપવાનો તેનો સૌથી મોટો હેતુ છે. પરીક્ષાની પદ્ધતિ જ્ઞાનનો ઉપયોગ કરવામાં એકાગ્રતાની ભારે કસોટી થાય છે. પરીક્ષાના ખાસ મુંઝવે, વિચારો અને સિદ્ધાંતોના મોટા સંશ્રદ્ધને એકત્રિત કરવા માટે મુગજશક્તિને ભારે પ્રયત્ન કરવાની દરજ્જા પાડવાનો છે.

૭. પરીક્ષાઓનો ઉપયોગ અને તેના પ્રકાર :—

આપણે એમ કહીએ છીએ કે પરીક્ષાઓ જરૂરની છે, અને તેમને કેળવણીના ઉપયોગી સાધન તરીકે વાપરી શકાય તેમ છે. દરે આપણે આ નવીન પરીક્ષાપદ્ધતિ ફેટલે દરજ્જે સદિઆતી છે તે તથા નવા માન-સિક પરીક્ષાનાં પત્રકો તથા જુના જ્ઞાનપ્રાપ્તિની પરીક્ષાના પ્રશ્નપત્રોના વધાયત તપાસીએ.

૧. દોષપિણુ જે અથવા ત્રણ કલાકના પ્રશ્નપત્રકથી વિદ્યાર્થીઓના લાંબા વખતના અભ્યાસની પુરેપુરી પરીક્ષા થઈ શકતી નથી; પણ જેમ જેમ પ્રશ્નોમાં વિષયોની વિવિધતા હોય છે તેમ તેના સમગ્ર જ્ઞાનનું અવલોકન કરવાનું સરળ થઈ પડે છે. દાખલા તરીકે— ફરીતો વેપારી પોતાનો માલ પમદ કરવાને માટે ગમે તે પાંચ છ ફરીઓ ઉપલક્ષ તપાસશે નહિ, પરંતુ તે ગાડામાંની ઉપરથી, તળેથી અને ચારે તરફથી ફરીઓ લઈને તપાસી જુએ છે, અને તેથી ફરીના તમામ માલની યથાર્થ કિંમત આંકી શકે છે. ઘણા પ્રશ્નાને લીધે નવીન પરીક્ષાપદ્ધતિમાં જુની પરીક્ષાપદ્ધતિ કરતાં માલની વાનગી કાઢવાનું કામ વધારે સંગીન થાય છે, અને તેથી શિક્ષક વિદ્યાર્થીના કામને સારા ન્યાય આપી શકે છે. વિદ્યાર્થીની દોષપિણુ ભાગની તૈયારી નિરર્થક જતી નથી; જો કે શિક્ષકો જાણે છે કે દોષપિણુ સંગીન કામ એકંદરે નિરર્થક જતું નથી, તોપણ બાળકની દષ્ટિ વિશાળ હોતી નથી, અને જો પ્રશ્નપત્રક વ્યાપક ન હોય તો તે વધારે નિરાશ થાય છે; કારણ કે વિષયના ફેટલાક ભાગો તેણે સારા અભ્યાસથી પોતાના ફરી નાખ્યા હોય છે, અને ફેટલાક ભાગો તેણે છોડી દીધા હોય છે, અને પરીક્ષક જો પ્રશ્નપત્રક વ્યાપક ન રાખે તો વિદ્યાર્થીએ છોડી દીધેલા ભાગમાંથી વિશેષ પ્રશ્નો આવી જાય અને તેણે સારી રીતે પાકા કરેલા ભાગમાંથી એક પ્રશ્ન ન પુછાય, એમ ઘણી વખત બને છે. આ નવીન પરીક્ષાપદ્ધતિથી વિદ્યાર્થીનું કામ સરળ થાય છે, અને તે પોતાના વિષયની સમગ્ર તૈયારી કરે છે. ગોખણપદ્ધતિને તેમાં સ્થાન રહેતું નથી, અને બોમીઆનાં પુસ્તકો વાંચવાની જરૂર રહેતી નથી. છાકરો જાણે છે કે તેનું જ્ઞાન વિષયની વિવિધતા સાથે ચોક્કસ હોવું જોઈએ. તેને ખાતરી હોય છે કે પોતાનું અજ્ઞાન માત્ર શબ્દમળથી તે ઠાંકી દઈ શકવાનો નથી.

જ્ઞાનનાં જુદાં જુદાં પગથીયાં તપાસવા જુદા જુદા પ્રશ્નોની જરૂર નથી. મિસટર રેશ હૃદયવિજ્ઞાનશાસ્ત્રનો એક જુની પદ્ધતિનો પ્રશ્ન નીચે પ્રમાણે આપે છે :—

“ મોઢામાં દોગોઓ મૂક્યો, ત્યારથી તે આંતરગ્રા વાટે નંકામાં પદાર્થો એટલે મળમૂતના રૂપમાં બહાર કાઢવામાં આવે, ત્યાંમુખીની જોશકની સંપૂર્ણ પાચનક્રિયા લગે. ” (૨૦)

મિ. રથ આ પ્રશ્નનો તમામ ઉત્તર લખી કાઢે છે, અને તેમાં અગત્યની ક્રિયા દર્શાવનારા શબ્દોની જગ્યા ખાલી રાખે છે. આ ખાલી રાખેલી જગ્યા વિદ્યાર્થી સમગ્ર લખાણ વાંચીને વિચારપૂર્વક પૂરે છે. આ નવીન પદ્ધતિમાં વિદ્યાર્થીને શુણ્ઘ આપવાનું કામ જોડવું સરળ છે તેટલું પ્રશ્નપત્રક તૈયાર કરવાનું કામ સરળ નથી. કાગળવાળો શિક્ષક પોતાના પાઠોની નોંધના હાંસીઆમાં અગત્યની આવડો પરીક્ષાને માટે નોંધી રાખે છે, એટલે પરીક્ષા વખતે પ્રશ્નપત્રક તૈયાર કરવાનું કામ સરળ થાય છે.

૨. નિર્બંધના રૂપમાં જવાબ આપવાના પ્રશ્નો કાઢી નાખવાનો હેતુ કાર્થ નિર્બંધનો વિષય અભ્યાસક્રમમાંથી કાઢી નાખવાનો નથી. બીજા વિષયોમાં નિર્બંધના રૂપમાં જવાબ માગતો પ્રશ્ન તેના શુણ્ઘ નક્કી કરવામાં ઘણી અડચણ કરે છે. દાખલા તરીકે, “ અહમરની આંતર રાષ્ટ્રીય રાજનીતિની ચર્ચા કરો. ” એવો પ્રશ્ન હોય તો તેના શુણ્ઘ નક્કી કરવામાં ઉમેદવારની ભાષા, વ્યાકરણ, જોડણી, અક્ષર, વિચાર, રચના અને ક્રંદમાં બીજી બધી બધી અદારની આવડો-થી પરીક્ષક દોરવાઈ જાય છે, અને પ્રશ્નના વિષયનું જ્ઞાન તપાસવાની મુદ્દાની આવડ તો આઘીજ રહી જાય છે. આમાં શિક્ષકનો દોષ નથી, કેમકે તેને એક સત્રની આખરે પરીક્ષાપત્રકોના થોડો-થોડો ભુદા ભુદા વિષયોમાં તપાસવાના હોય છે, અને જોકે તે ઘણા સાચા દિલનો દોષ છે, તોપણ આવા પ્રશ્નોને અરાખર કં-સાફ આપવાનું કામ તેની શક્તિની અદારનું બની જાય છે. આના મંત્ર-માં હું એક રમુજ દાખલો આપીશ એક દનિદાસના પ્રશ્નપત્ર-કના ઉત્તરો સુનિવર્તિતીના છ શિક્ષકોએ અને ૧૯૨૦માં તપાસવા દતા. આ પરીક્ષકોમાંના એકે પોતે પણ ઉત્તરો લખ્યા હતા, અને ચરતચૂકથી બીજા પાંચ પરીક્ષકોએ તે જવાબોને વિદ્યાર્થીનાજ ૪૦ થી ૮૦ ટકા મુદ્દાના શુણ્ઘો આપ્યા હતા. પરીક્ષામાં ૬૦ શુણ્ઘો આજી શુણ્ઘ મેળવનારને નાપાસ ગણવામાં આવતો હતો, એટલે આ વિદ્વાન પરીક્ષકને પણ તેના વિદ્વાન મિત્રોએ નાપાસ ગણ્યો હતો. ત્યારે તેમણે પોતાના જવાબપત્રકના શુણ્ઘ ૧૦૦ ટકા આંધ્યા હતા. આ પ્રમાણે નિર્બંધરૂપે જવાબ આપવાનું પ્રશ્નપત્રક જ્ઞાનપ્રાપ્તિની ખરી પરીક્ષા કરવામાં પુરેપુરું બરોમો રાખવાનાયક હોવું નથી. નવીન પરીક્ષાપદ્ધતિમાં કોઈ ઉમરના છોકરાઓ માટે નિર્બંધરૂપમાં જવાબ આપવાના એક બે પ્રશ્નો દરેક વિષયના

પ્રશ્નપત્રમાં રાખવાની જરૂર સ્વીકારાઈ છે. આનાથી પરીક્ષાનો ઉપર જાણવેલો હેતુ ફેટલેકે અંશે પાર પડે છે; જોકે યથાર્થ ગુણુ આપવાનું નક્કી કરવાનું કામ તો મુશ્કેલ છે.

૩. નિબંધરૂપમાં જવાબ આપવાના પ્રશ્નોને બદલે એક શબ્દ અથવા એક ચિહ્નથી જવાબ આપવાના પ્રશ્નો નવીન પદ્ધતિમાં પૂછવામાં આવે છે. આ જાતના પ્રશ્નોની બે પેટા જાતો છે:—

૧. સ્મરણ પ્રધાન ૨. ઝોળખ પ્રધાન
પહેલી જાતમાં વિદ્યાર્થીએ કોઈપણ રીતની સૂચના અગર મદદ વિના શોધેલી પહેલી વિગતો સ્મરણમાં લાવવાની હોય છે. બીજી જાતમાં આપેલી ત્રણ ચાર બાબતોમાંથી ખરી બાબત પારખી કાઢવાની હોય છે.

સ્મરણપ્રધાન પ્રશ્નોની બીજી બે જાતો છે:—

૧. એક અથવા બે શબ્દોમાં જવાબ આપવાનો પ્રશ્ન.

ઉદાહરણ—પાણીપતના પહેલા યુદ્ધની તારીખ આપો.

કયા બે પક્ષ તેમાં લડ્યા હતા ?

દરેક પક્ષના નાયકનાં નામ આપો.

૨. વાક્યોમાં ખાલી રાખેલી જગાઓમાં શબ્દો પૂરવા.

શ્વામ લેવાનું કામ.....કરે છે.

ઝોળખવાની ક્રિયાના પ્રશ્નોની ઘણી જાતો છે, જેવી કે, આપેલું વાક્ય ખરું છે કે ખોટું તે દર્શાવવા માટે “ખરું”, “ખોટું”, “હા” કે “ના” અથવા તો બીજાં નક્કી કરેલાં ચિહ્નો મૂકવાં.

આવા પ્રશ્નપત્રોમાં અખ્યાસનો સમગ્ર વિષય ક્રમવાર સમાવી દેવા જોઈએ. સંયુક્ત ઉત્તરમાં કેટલાક ઉત્તરો સૂચવેલા હોય છે. તેમાંથી વિદ્યાર્થી આપેલા શબ્દોની નીચે લીટી અગર વર્તુળ દોરીને પસંદગી કરે છે.

ઉદાહરણ—(૧) ધરની માખી. (૧) સેઝ, ટાલીઓ તાવ, ટાઈફોઈડ, શીતળા) ફેલાવે છે.

(૨) નીચેના શબ્દો રસાયણિક મિશ્ર પદાર્થોનાં નામો છે.

(હવા, પાણી, નાઈટ્રોજન, ખાંડ)

(૩) ધોરીનસ એક રક્તચાહિની છે. તેની માન્યતા શુદ્ધ લોહી વહે છે.

હૃદયથી ફરતું લોહી
આસમાની લોહી

(૪) જુગલ (જોડકાં) પદ્ધતિના પ્રશ્નોમાં વિદ્યાર્થીઓને ઘણો આનંદ પડે છે. નીચેના પ્રશ્નોમાં વિદ્યાર્થીઓએ ખાલી જગ્યામાં પાસેની નદી પર આવેલાં શહેરોનો સંખ્યાંક લખવાનો છે:—

સરળ પ્રશ્નો:—

- ૧ કાશી..... () નર્મદા
- ૨ સુરત..... () ગોદાવરી
- ૩ ભરુચ..... () જલમ
- ૪ થીનગર..... () તાપી
- ૫ નાશિક..... () કૃષ્ણા
- () સરસ્વતી

વધારે કઠિન પ્રશ્નો:—

- ૧ કાળા એટલા ભૂતના સાળા નહિ.
- ૨ મધ હોય ત્યાં મધમાખ પણ બજાવશે.
- ૩ ઝાઝા હાય રણિઆમણા.
- (અ) ખોટા મિત્રો આફત વખતે આપણો ત્યાગ કરે છે.
- (બ) ઉજળું એટલું દૂધ નહિ.
- (ક) એક કરતાં બે ભલા.
- ઉપરની કહેવતો અને તેને મળતાં વાક્યોનો સંખ્યાંક એક સાથે લખવાનો ઉપલો પ્રશ્ન છે.

સાદૃશ્ય પદ્ધતિના પ્રશ્નો:—

તેમાં સિદ્ધાંતો અને તેની વિગતો વચ્ચેના સંબંધના જાનતી પરીક્ષા હોય છે

ગુરુસો.....લગાઈ.....ભય. (કામ, દસ્તે, પત્તાયન)
વર્તુળ.....પરિધિ.....દોડ (ચારસ, ધન)

નવી પદ્ધતિનાં પ્રશ્નપત્રો તૈયાર કરવામાં નીચેના મુદ્દા પર ખાસ ધ્યાન આપવું જોઈએ.

- ૧ અભ્યાસના વિષયની કોઈ પણ બાબત છોડી દેવી જોઈએ નહિ.
- ૨ પ્રશ્નો સહેલા, મધ્યમસરના અને કઠિન એ ત્રણ ગતના હોવા જોઈએ.
- ૩ સૌથી સહેલા પ્રશ્નોથી શરૂ કરવું, કે જેથી ઉમેદવારમાં દિમ્પલ પેદા થાય.
- ૪ પ્રશ્નમાં ગુંચવણો આવવા દેવા નહિ.
- ૫ એક પ્રશ્નમાં એકથી વધુ બાબત પૂછવી નહિ.

- ૬ એક જાતના પ્રશ્નો એકજ કરવા જોઈએ.
- ૭ પ્રશ્નો એવી રીતે ગોઠવવા જોઈએ કે સમગ્ર જ્ઞાનની સંકલિત પરીક્ષા થઈ શકે.
- ૮ જુદી જુદી જાતના પ્રશ્નો પૂછવા જોઈએ.
- ૯ ઉત્તર આપવાની પદ્ધતિના સંબંધમાં મૂલ્યનાઓ ચોક્કસ આપવી જોઈએ. આપ્યા પ્રશ્નોના ઉત્તરની કુંચી તૈયાર કરી શકાય, અને તે પ્રમાણે બહુજ ઝોઝામાં એકાદી ભૂલ ક્યાં વગર ગમે તે કોઈ માણસ તેના ગુણ આપી શકે. ડૉક્ટર બેન્સાઈ આ જવાબપત્રો વિદ્યાર્થીઓ પાસેજ તપાસવામાં કેળવણીનું એક અમૂલ્ય અંગ છે, એમ માને છે. દરેક છોકરો પોતાનું જવાબપત્ર તપાસે તો પધારે સાફ, એમ એ કહે છે. શિક્ષક ખરા જવાબ વાચી સંભળાવે છે, અને બાળકો તે પ્રમાણે ઉત્તરો તપાસે છે. બાળકો સામાન્ય રીતે ભરાસાપાત્ર હોય છે; પરંતુ તેમને તેવા થવાની શરૂઆતથી તાત્કાલ આપવી જોઈએ. જો શિક્ષકને જવાબો બરાબર તપાસાયા નથી એમ લાગે તો ફરી એક બીજી વાર બીજાં છોકરાંઓ પાસે તપાસાવવા. આ રીતે નવન પરીક્ષાપદ્ધતિથી પરીક્ષા થાય છે અને શિક્ષણ પણ મજે છે.

૮. નિર્બંધ તપાસવાની શાસ્ત્રીય પદ્ધતિ.—

અમેરિકન પ્રયોગશાસ્ત્રીઓએ અથાગ શ્રમ લઈને નિર્બંધ તપાસવાનો ક્રમ નક્કી કર્યો છે. નિર્બંધો એકજ વિષય ઉપર સંબંધાર્થ લખાવવામાં આવ્યા હતા. અને તેમાંથી વિચારસંગ્રહ, શૈલી, વાક્યરચના, જોડણી વિરામચિહ્ન, વ્યાકરણ વગેરે બાબતો તપાસી ગુણ આપવામાં આવ્યા હતા.

પરીક્ષકોએ ત્યારપછી ઉપરની બાબતો ધ્યાનમાં લઈ કંઈક યથાર્થ ગુણ આપી શકાય એવી પદ્ધતિ ચોજવાના માપનો ક્રમ ઘડી કાઢ્યો છે, એમ હતા ‘પણ નિર્બંધના યથાર્થ ગુણ આપવાનું કામ પહેલાંના જોટલુંજ હજી ચિકટ છે.

હવે શું કરવું જોઈએ !

૯. નવીન પરીક્ષાપદ્ધતિ દાખલ થયાને ૪૦ વર્ષ થયાં છે. તોપણ હજી બહુજ થોડી નિશાળોમાં તેની અસર જોવામાં આવે છે. સામાન્ય પ્રજાની માઠક શિક્ષક ઘરેઠમાં આલનારો અને રૂઢિતે વગગી રહેનારો છે. એટલે નવા વિચારો એકદમ તે ગ્રહણ કરતો નથી. આ નવીન પદ્ધતિ ટ્રેનિંગ કોલેજો અને ખાસ શાળાઓમાં દાખલ કરી તેનાં પરિણામો તપાસનાં જોઈએ. જો હવે એ પદ્ધતિ પ્રયોગની શ્રેણીમાંથી ઘણી આગળ

વધી ગઈ છે, અને તે શિક્ષક તેમ શિષ્ય એ બેઉને એકસરખી લાખદાખી અને સૂક્ષ્મ યોજના થઈ છે; એટલે આપણે તેનો વધારે બહુજોડાથે લાખ લેવો જોઈએ.*

મિશ્રનિધાન

પ્રિન્સિપાલ, મહારાણી મધ્ય દામરદૂલ,
વડોદરા

પ્રમાણના દાખલા: એકમ રીતિ અને ગુણક રીતિ

૪ જ્ઞાનસના ૩. પાા બેસે તો ૬ જ્ઞાનસના ૩. ૮૧ બેસે છે. એ ઉદાહરણમાં ૬ જ્ઞાનસ ૪ જ્ઞાનસ કરતાં ૨ ગણા છે. તેવીજ રીતે ૩. ૮૧ એ ૨૬૪ ૩. પાા કરતાં દોઢગણી છે. તે ઉદાહરણમાં ગમે તે ત્રણ પદ આપેલાં હોય તે ઉપરથી ચોથું પદ શોધી શકાય છે. ત્રણ પદ આપેલાં હોવાથી તે જાતના દાખલાને ત્રિશશિના દાખલા કહે છે.

ઉપરનું ઉદાહરણ નીચેની રીતે પૂછી શકાય:—

૧. ૪ જ્ઞાનસના ૩. પાા બેસે તો ૬ જ્ઞાનસનું શું?
૨. ૪ જ્ઞાનસના ૩. પાા બેસે તો ૩. ૮૧ ના કેટલાં જ્ઞાનસ આવે?
૩. ૬ જ્ઞાનસના ૩. ૮૧ બેસે તો ૪ જ્ઞાનસનું શું?
૪. ૬ જ્ઞાનસના ૩. ૮૧ બેસે તો ૩. પાા નાં કેટલાં જ્ઞાનસ આવે?

આ જાતના દ્વિસામ્ય ગણવાની જુની રીત નીચે બતાવી છે:—

૧. ૪ જ્ઞાનસ : ૬ જ્ઞાનસ :: ૩. પાા : જવાબ

$$\therefore \text{જવાબ} = ૩. પાા \times \frac{૬}{૪} = ૩. ૮૧$$

૨. ૩. પાા : ૩. ૮૧ :: ૪ જ્ઞાનસ : જવાબ

$$\therefore \text{જવાબ} = ૪ જ્ઞાનસ \times \frac{૮૧}{૩. પાા} = ૩ જ્ઞાનસ \times \frac{૮૧}{૩} \times \frac{૩}{૪} = ૬ જ્ઞાનસ.$$

એ પ્રમાણે ત્રીજો અને ચોથો દાખલો ગણી શકાય. તેમાં જે બે પગથીઆં લખેલાં છે તેમાં બાળકને કારણ સમજવવામાં આવતું નથી અને તે પ્રમાણસરની વધવટનો સિદ્ધાંત સમજ્યા વિના તે સિદ્ધાંત ઉપર આધાર રાખતા દાખલા ગણે છે; એટલે તેમાં ઘણાં બાળકો ભૂલો કરે છે, અને સાદી તથા વિશેષ સંખ્યાનો સમજપૂર્વક ઉપયોગ થતો નથી.

* મરુચ કેવણી સમાદ પ્રસંગે આવેલું લાખદ. જુનવાની બાબતર મ્તાં નર-
દરિ કરણામ દેસાઈ.

આ કારણને લઈને યુરોપ અમેરિકામાંથી આ રીત દૂર થઈ છે અને તેનું સ્થાન એકમરીતિ અથવા ગુણકરીતિએ લીધું છે. આઠ દસ વર્ષથી આપણા દેશમાં પણ એકમરીતિ આણે છે અને ગુણકરીતિએ પણ રોકાઈ ર્હ્યું છે. એટલે એ રીતો આપણે સમજવી જોઈએ.

દાખલો ૧ લો. ૫ શેર ચહાની કિંમત રૂ. ૪-૧૦ આના પડે તો ૧૫ શેર ચહાની શી કિંમત ?

(૧) એકમ રીતિ:

૫ શેર ચહાની કિંમત = રૂ. ૪-૧૦ આ.

∴ ૧ શેર ચહાની કિંમત = $\frac{રૂ. ૪-૧૦ આ.}{૫}$

∴ ૧૫ શેર ચહાની કિંમત = $\frac{રૂ. ૪-૧૦ આ.}{૫} \times ૧૫ = રૂ. ૧૩-૧૪ આ.$

(૨) ગુણક રીતિ:

૫ શેર ચહાની કિંમત = રૂ. ૪-૧૦ આ.

∴ ૧૫ શેર ચહાની કિંમત = રૂ. ૪-૧૦ આ. $\times \frac{૧૫ શેર}{૫ શેર} = રૂ. ૧૩-૧૪ આ.$

ઉપર ઉપરથી જોતાં એમ લાગશે કે બંને રીતો એકજ છે. પહેલીનું વચ્ચું પગથીઈ ઉડાડી મૂકીએ તો બીજી રીત બને છે. અંતિમ પગથીઈ બંને માટે એકજ છે, હોયું જોઈએ-જૂલ થઈ હોય તોજ ન હોય.

પણ બંનેમાં એક લોહ ખાસ છે. પહેલીમાં એકની કિંમતનો ખ્યાલ લક્ષમાં છે, બીજામાં ત્રણ ગણી વરતુનો એટલે ૧૫ શેર ચહા ૫ શેરથી ત્રણ ગણી છે તેનો ખ્યાલ લક્ષમાં છે.

આ બે રીતોમાંથી કઈ સ્વીકારવી જોઈએ તે સમજવા નીચેના બે દાખલા તપાસીએ:—

દાખલો ૨ જો. ૫ મણુ બાજરીની કિંમત રૂ. ૭ા છે તો ૭ મણુની શી કિંમત ?

દાખલો ૩ જો. ૫ મણુ બાજરીની કિંમત રૂ. ૭-૧૩ આના બેસે તો ૨૦ મણુનું શું બેસે ?

ઉપરના બે દાખલામાં પહેલો દાખલો, ૫ મણુની કિંમત રૂ. ૭ા, માટે ૧ મણુની કિંમત રૂ. ૧ા, માટે ૭ મણુની કિંમત રૂ. ૭ાા એ રીતે ગણીશું. પણ બીજો દાખલો, ૫ મણુથી ૨૦ મણુ ચાર ગણા છે, માટે કિંમત ચાર ગણી થાય, એટલે જવાબ રૂ. ૩૧-૪ આના આવે એમ ગણવું-જ દોષ પડશે.

એકંદર નેતાં એકગરીતિ સારી છે, પણ ગુણકરીતિ તેથી પણ વધારે સારી છે. તે જુની ત્રિશિની રીતને મળતી છે અને તેમાં એકમરીતિની સરળતા છે-તેની માફક સમજી શકાય તેવી છે. વળી તે ઉપરાંત વધઘટનું સમપ્રમાણ છે કે વ્યસ્ત, તે દાખલો ગણતી વખતે વિચારવાની જરૂર રહેતી નથી. એ વાત નીચેના દાખલાથી સ્પષ્ટ થશે:—

ગુણકરીતિમાં બે પગથીયાં છે:

(૧) જવાબની રકમ મૂકવી.

(૨) પછી બાકીની બે રકમોના બે અપૂર્ણાકમાંથી એક વડે ગુણવા એમ લખવું. તેમાંથી જવાબ વધારે આવવાનો છે કે ઓછો એ પ્રશ્નના ઉત્તર અનુસાર અપૂર્ણાકની પસંદગી કરવી.

દાખલો ૪ થો. ૧૨ માણસો ૩. ૨૦ કમાયા હોય તો તેમાંના ૭ માણસોને લાગે શું આવે?

૧ હું પગથીઈ: ૩. ૨૦, જવાબ રૂપિયા માગ્યો છે.

૨ હું પગથીઈ: તે રકમને $\frac{૭ \text{ માણસો}}{૧૨ \text{ માણસો}}$ અથવા $\frac{૧૨ \text{ માણસો}}{૭ \text{ માણસો}}$ વડે એટલે $\frac{૭}{૧૨}$ અથવા $\frac{૧૨}{૭}$ વડે ગુણવા નેતર એ. જવાબમાં રકમ ઓછી આવે, \therefore જવાબ = ૩. ૨૦ $\times \frac{૭}{૧૨}$ = ૩. ૩૫ = ૩. ૧૧-૧૦-૮ પાઈ.

દાખલો ૫ મો. ૧૩ ઘડિઆળની કીમત ૩. ૧૨૩-૮ આના બેરો તો ૩. ૭૬ ની કેટલી ઘડિઆળ આવે?

૧ હું પગથીઈ: ૧૩ ઘડિઆળ

૨ હું પગથીઈ: ૧૩ ઘડિઆળ $\times \frac{૩. ૧૨૩-૮ \text{ આ.}}{૩. ૭૬}$ કે $\frac{૩. ૭૬}{૩. ૧૨૩-૮ \text{ આ.}}$ જવાબ ૧૩ ઘડિઆળથી ઓછો આવશે કારણકે કિંમત (૩. ૭૬) ઓછી છે.

\therefore જવાબ = ૧૩ ઘડિઆળ $\times \frac{૭૬}{૧૨૩-૮} = \frac{૧૩}{૧૨૩-૮} \times ૭૬ = ૮$

૮ ઘડિઆળ જવાબ.

દાખલો ૬ દ્વો. ૧૨ માણસો એક કામ ૧૪ દિવસમાં પૂરું કરે, તો ૨૧ માણસને તે કામ કરતાં કેટલા દિવસ લાગશે?

જવાબમાં દિવસ માગ્યા છે.

\therefore જવાબ = ૧૪ દિવસ $\times \frac{૧૨ \text{ માણસો}}{૨૧ \text{ માણસો}}$ કે $\frac{૨૧ \text{ માણસો}}{૧૨ \text{ માણસો}}$

૧૨ માણસ કરતાં ૨૧ માણસો વધારે કામ કરે એટલે તેમને ઓછા દિવસ લાગે.

$$\therefore \text{જવાબ} = \frac{21}{12} \text{ દિવસ} \times \frac{4}{3} = 11 \text{ દિવસ.}$$

દાખલો ૭ મો. ૧૨ માણસો ૩૬ એકરની વાવણી ૫ દિવસમાં કરે, તો ૪૮ એકરની વાવણીનું કામ ૮ દિવસમાં કરવાને કેટલા માણસો જોઈએ ?

જવાબમાં માણસોની સંખ્યા માગી છે.

$\therefore \text{જવાબ} = 12 \text{ માણસો} \times \frac{36}{48} \times \frac{8}{5} (36 \text{ ને બદલે } 48 \text{ એકરની વાવણી કરવાને માટે}) \times \frac{8}{5} (5 \text{ ને બદલે } 8 \text{ દિવસ કામ કરવાનું છે તેથી}).$

પહેલી બાબતમાં માણસ વધારે જોઈએ કારણકે કામ વધારે કરવાનું છે, \therefore ગુણક = $\frac{4}{3}$.

બીજી બાબતમાં કામ કરવામાં વધારે દિવસ મળે છે, માટે માણસ ઓછાં જોઈએ એટલે ગુણક = $\frac{5}{8}$.

$$\therefore \text{જવાબ} = \frac{12}{1} \text{ માણસો} \times \frac{4}{3} \times \frac{5}{8} = 10 \text{ માણસો.}$$

પહેલો અને ત્રીજો દાખલો ઉપર ગણ્યો તેવા ઘણા દાખલા ગણાવી બાબતોને ગુણક રીતિ સાધ્ય કરાવવી જોઈએ. તેમ ન કરવામાં આવે તો રીતના ફેરફારનો હેતુ સફળ થતો નથી. વિદ્યાર્થી સમજીને નિયમ શોધે અને તે નિયમનો ઉપયોગ કરી પોતાના કામમાં ઝડપ મેળવે એ રીતે કામ લેવાનું છે.

ઉપર આપણે ગણના સંગ્રહની વાત કરી એ સંબંધ દર્શાવનાર ચંકને ગુણોત્તર કહે છે. આગળ વધતાં ક્રમે ક્રમે બાબતોને ગુણોત્તરનો ખ્યાલ આપી શકાય. એકજ જાતની બે રકમોમાંથી એક બીજીથી કેટલા ગણી છે અથવા એક બીજીનો કેટલામો ભાગ છે તે બતાવનાર ચંકને ગુણોત્તર કહે છે. 10 રૂપિયા અને 5 રૂપિયાનું ગુણોત્તર = $\frac{3.10}{5.1} = \frac{3}{1} = 3$

5 રૂપિયા અને 10 રૂપિયાનું ગુણોત્તર = $\frac{3.5}{10.1} = \frac{1}{2} = \frac{1}{2}$. 5 આના અને

3.1 નું ગુણોત્તર = $\frac{5.1}{3.1} = \frac{5}{3}$. 20 આના અને 4

એ બેનું ગુણોત્તર ન હોય, કારણ કે પહેલી વિશેષ સંખ્યા છે અને બીજી સાદી સંખ્યા છે. 5 વાર અને 3 રૂપિયા 2 નું પણ ગુણોત્તર ન હોય, કારણ કે બંને જુદી જાતની સંખ્યા છે.

$$\text{શુણ્કોત્તર એ સાદી સંખ્યા છે. એટલે } \frac{૩ \text{ માણસો}}{૫ \text{ માણસો}} = \frac{૩ ૩૫૦આ}{૫ ૩૫૦આ} = \frac{૩ મણ}{૫ મણ}$$

$$= \frac{૩ વાર}{૫ વાર} = \frac{૩}{૫}. \text{ જુદાં પરિમાણ હોવા છતાં દરેક શુણ્કોત્તર} = \frac{૩}{૫}. \therefore -, \sim, : \text{ એ}$$

ચિહ્નોનો અર્થ ભાગ્યા એવો છે. એટલે $૩ \div ૫ = \frac{૩}{૫} = ૩ : ૫$. બરાબરના (=) ચિહ્નની લીટીઓના છેડાનાં ટપકાં (: :) એ પણ બરાબરનું ચિહ્ન છે.

ઉપર લખ્યું તે ઉપરથી સમજાશે કે જુની ત્રિશસિની રીત, એકમ રીતિ તેમજ શુણ્કરીતિની પાછળ એકજ સિદ્ધાંત, પ્રમાણનો સિદ્ધાંત રહેલો છે. એટલે ત્રિશસિની રીત આપણે બદલીશું પણ તેની પાછળ રહેલો પ્રમાણનો સિદ્ધાંત તો અમર રહેવાનો. ૩.૪ : ૩.૫ :: શેર ૧૨ : શેર ૧૫ એ ૩૫ ગાય પણ તેમાં રહેલા સિદ્ધાંત અને નિયમો રહેવાના.

સમપ્રમાણમાં કે વ્યસ્ત પ્રમાણમાં ન્યાં વધઘટ એક સરખી નહોત, ત્યાં ઉપરની એક પણ રીત કામમાં નહિ આવે તે નીચેનાં ઉદાહરણ ઉપરથી માલમ પડશે :—

૧. ચાર વરસના છોકરાની ઉંચાઈ ૨ ફુટ હોય તો ૨૦ વરસની ઉંમરે તેની ઉંચાઈ કેટલી થશે ?
૨. એક બંદુક એક મિનિટમાં બે માર્બલ ગોળો ફેંકે તો ૧૦ માર્બલ ગોળો ફેંકતાં તેને કેટલો વખત લાગશે ?
૩. ૬ માણસોને જમતાં $\frac{૧}{૨}$ કલાક લાગે તો એક માણસને જમતાં કેટલો વખત લાગે ? ૩૦ માણસને જમતા કેટલો વખત લાગે ?
૪. ચાર ઈંચ બાળુના ચોરસનું ક્ષેત્રફળ ૧૬ ચો. ઇંચ થાય તો પાંચ ઈંચ બાળુના ચોરસનું ક્ષેત્રફળ કેટલું થશે ?
૫. પાશેર ચોખ્ખા ચઢતાં ૨૦ મિનિટ લાગે તો અચ્છેર ચોખ્ખા ચઢતાં કેટલો વખત લાગશે ?
૬. એક કુતરે ભરથા કરે તો ૧૦ માણસની ઉંઘ બગડે તો પાંચ કુતરાં ભરથે તો કેટલાંની ઉંઘ બગડે ?
૭. ત્રણ તારના ચાંભલાની વચ્ચેનું અંતર ૨ ફૂટ થાય તો ૭ તારના ચાંભલો વચ્ચે કેટલું અંતર થાય ?

ન્યાં ઉદાહરણોમાં ત્રિશસિ, એકમરીતિ કે શુણ્કરીતિ એ ત્રણમાંથી એક પણ નહિ ચાલે. એટલે સમ પ્રમાણમાં કે વ્યસ્ત પ્રમાણમાં વધઘટ એક સરખી ચાલ છે કે નહિ, તે જાણવા પડી આ રીતોમાંથી એકનો ઉપયોગ થઈ શકે. આ બાબત પણ બાળકના મન ઉપર હંસાવની જોઈએ.

એકમરીતિ, ગુણકરીતિ એવાં નવાં નામ તરફ ધણાંએ પોતાનો અણગમો બહાર કર્યો છે અને હજુ બહાર કર્યા બધ છે. પણ અનુભવ ઉપરથી માલમ પડ્યું છે કે જેઓ આ પ્રમાણે કહે છે તેમાંનાં ઘણાં નથી ચોક્કસ સમજ્યાં ત્રિરાશિ, કે તેમને નથી ચોક્કસ આવડતી એકમ અથવા ગુણક રીતિ. એટલે પ્રમાણના સિદ્ધાંત સાથે એકમરીતિ તેમજ ગુણકરીતિની શિક્ષક પુરેપુરી સમજ મેળવી લે, અને તેને કેવી રીતે શીખવવી તે બહુ લે તો તેનું પરિણામ ઘણું સારું આવે. ગુણકરીતિ શીખવવી કે એકમરીતિ શીખવવી તેમાં બાળક સમગ્ર શકશે કે નહિ એ સવાલ નથી. પણ વધવટ સમ પ્રમાણમાં થાય છે કે વ્યસ્ત પ્રમાણમાં અથવા વધવટ ક્યા નિયમ અથવા નિયમોને અનુસરે છે તેની પુરેપુરી સમજ શિક્ષકને હોવી જોઈએ તે છે કે નહિ એ અગત્યનો સવાલ છે.

પી. આર. ટ્રેનિંગ કોલેજ,
અમદાવાદ.

} ચંડુલાલ કેશવલાલ અમીન

બાળકોને ખચાવો.

રખડ બાળક વિષે આપણે બહુ જોછો વિચાર કર્યો છે. કેટલાંએ અનાશ્રિત, અનાથ બાળકો, યોગ્ય રક્ષણના અભાવે કુમળી વયે મવાલીઓના હાથમાં જઈ પડે છે, અને લંડી જઈ, પોતાના જીવનને બરબાદ કરી મૂકે છે. આવાં બાળકો માટે આપણા ઇત્તાકામાં કેવી વ્યવસ્થા છે તે જણાવવાનો આ લેખનો હેતુ છે. એક મુંબઈમાં આવાં રખડુ બાળકોની સંખ્યા કેટલી છે તે ઉમરખાડીની સંસ્થાનો રિપોર્ટ વાંચવાથી માલમ થશે. છેલ્લાં આર. વર્ષથી દર વર્ષે તે અનાથાશ્રમમાં ૭૦૦-૮૦૦ બાળકો દાખલ થાય છે. આ ક્ષેત્રમાં હામ કરનારાઓ કહે છે કે આ તો ‘પાશેરામાં પહેલી પૂણી’ છે. આવાં તો અનેક સેંકડો બાળકો રખડે છે; તે બધાનો પતો પણ મળી શકતો નથી.

ઇત્તાકામાં ચારેક આવી સંસ્થાઓ છે. પહેલાં, ઉમરખાડીની સંસ્થા જોઈએ. બાળકો અને બાળિકાઓને અહીં આશ્રય આપવામાં આવે છે. બાર વર્ષથી નાની ઉમરના છોકરાઓ માટે એક શાળા પણ છે. ‘મિસ ડેવિસની દેખરેખ નીચે આ સંસ્થા ચાલે છે. જે. જે. ઇન્ડિપેન્ડન્ટની નજીકમાં જુની જેલના મકાનમાં આ સંસ્થા આવેલી છે. આગળ એક મુંદર બાગ છે, રમવા માટે મેદાન છે, બાગમાં કેળનાં ઝાડ તથા ફૂલના ક્યારા દેખાય

છે. નાણાના અભાવે, મકાન પુરાંતાં નથી; તોપણ જની શકે તેટલી સગવડ તો અંદર કરવામાં આવી છે. આનંદ એસી છોકરાઓ તથા સારકે છોકરીઓ માટે રહેવાની સગવડ છે. નિશાળમાં સીતેર એસી છોકરાઓની સંખ્યા કાયમ હોય છે. ઉમરખાડીમાંનાં આગકો ઘણાંખણાં ઉત્તર હિન્દુસ્તાનમાંથી આવેલાં હોય છે. મુંબઈની ગ્રેડીઓમાંથી ભટકતાં અમુકને પોલીસ અહીં પકડી લાવેલ હોય છે; તેમજ કેટલાંક 'ગુન્હેગાર' હોય છે. તેઓને તપાસ માટે અહીં મોકલવામાં આવે છે. અહીં દર શનિવારે આગકો માટેની કોર્ટ ખેલે છે.

છોકરીઓ માટે રહેવાની અગાધરી વ્યવસ્થા છે. હિન્દી બહેનની દેખરેખ નીચે તેઓને મૂકવામાં આવેલ છે. એક નર્સ પણ ત્યાં છે. તેની ફરજ તે બાળિકાઓની તંદુરસ્તી પરત્વે ધ્યાન આપવાની છે. અનીતિના ખાત્રમાંથી ઉગારી લેવામાં આવેલ છોકરીઓને અહીં ઉમરખાડીમાં મોકલવામાં આવે છે. કેટલીક છોકરીઓ બહુ તોફાની તથા હડીલી પણ હોય છે. અમુકમાં બુદ્ધિજ હોતી નથી. આપણે ત્યાં એવાં આગકો માટે વ્યવસ્થાજ નથી. બંગાળમાં એકાદ સખ્યા હમણા નીકળી છે. ઉમરખાડીમાં નિર્દોષ બાળ-સ્વભાવ વિકૃત રૂપમાં દેખાય છે, અને ત્યાંના કાર્યકર્તાઓની કંઠણ ફરજ છે કે તેને મૂળ સ્વરૂપમાં ફરીથી લાવવો.

કીડાંગણ આગળ પતરાંનું એક છાપકું છે. ત્યાં આગકો જમવા બેસે છે. બોજનમાં રોટલી, ઘણ, લાન અને શાક હોય છે. માંદાઓ માટે ફૂંધ હોય છે. હિન્દુ, મુસલમાન, ક્રિશ્ચિયન વગેરે કોઓનાં આગકો અહીં આવે છે. આ બાળકોની મોટી સંખ્યા અકર્ય એપી રોગોથી દૂષિત હોય છે. કોઈ અનાથ હોય છે; તો કોઈને ચોરી, ઘણચોરી, તોફાન, જુગાર તથા જાતીય દ્રોષો માટે ઉમરખાડીમાં લાવવામાં આવેલ હોય છે. અહીં કેટલાંક બાળકોને ડેવિડ સાસુન રેફર્મેટરી સ્કૂલમાં મોકલવામાં આવે છે. ઉમરખાડીમાં પણ આગકો માટે દૈનિક સમયપત્રક હોય છે. તેઓને હંમેશાં કામમાં 'મુંથાએલાં' રાખવામાં આવે છે. ફૂલ, રમતો, કાગળની ટોપલીઓ બનાવવી, કાંતવું, ગાંઠું, બાગકામ, સ્વચ્છતા, હુશમાં ધોવાં વગેરે કાર્યોમાં તેઓ પરોવાએલ રહે છે. આ ઉપરાંત અગાધરી એક નિશાળ પણ છે. ત્યાં નિયમિત પાઠો ઉપરાંત મુદ્દારીકામ, બોર્ડ ચીતરવાનું કામ, ડ્રોઈંગ, પોલીસ કામ, વગેરે શીખવવામાં આવે છે. કોર્ટ ઈરિવિને એક જુલો બેટ આપ્યો છે. હમણાં કોઈ ઉદાર ગૃહસ્થે નિશાળને વાયરલેસ સેટ અને ગ્રામોફોન બેટ આપ્યાં છે. બાળકોને તેથી બહુ આનંદ આવે છે. કોઈકોઈ વખતે

છોકરાંએને બહાર પથટન પર લઈ જવામાં આવે છે. સિનેમા જોવા પણ તેઓ જાય છે.

ઉમરખાડીમાં સાઈ કાર્પ થઈ રહ્યું છે. તેને સ્વયંસેવકોની જરૂર છે. આપણે મિશનરીઓ જોઈએ છીએ. કેળવણીને જીવન કૃત્ય હોય તેવા ભાવનાશાળી લુવકો જોઈએ છીએ. ફંટની પણ જરૂર છે.

(૨)

આવી ખીજી સંસ્થા માદુંગાની ડેવિડ સાસુન રેકર્મેટરી સ્કૂલ છે. અનાથ કે ગુન્હેગાર બાળકોને અંધ નસીમ પર છોડી શકાય નહિ. તે તો સામાજિક દુરતા કહેવાય. સારાંનરસાં બાળકોને રસ્તે ચઢાવવાં એ રટે તેમજ સમાજનું કાર્ય છે. આ હેતુથી ૧૯૨૪માં બાળકો માટેનો કાયદો પસાર થયો. આ કાયદા પ્રમાણે રખડતાં બાળકોને તેમજ ગુન્દામાટે પકડાએલ બાળકોને પહેલા ઉમરખાડી મોકલવામાં આવે છે. તેમનો કેસ પતે ત્યાંસુધી તેઓને ત્યાં રાખવામાં આવે છે. તે પછી તેમને માટેની કોર્ટની બલામણુ મુજબ એક યા ખીજી નિશાળમાં તેમને મોકલવામાં આવે છે. આવી એક નિશાળ ઉમરખાડીમાં જ છે. ત્યાં બાર વર્ષની અંદરનાં બાળકો રહી શકે છે. બારથી મોળ, વર્ષ માટે ડેવિડ સાસુન સ્કૂલ છે.

૧૮૪૩ માં 'ટાઈમ્સ' એવ ઇન્ડિયાના તંત્રી ડૉ. જુરટે સિવરી આગળ એક રખડુ બાળકોને સુધારવા માટે એક શાળા કાઢેલી હતી. ૧૮૫૭ માં ડેવિડ સાસુનના પુત્રોએ લેમિગટન રોડ પર ઉપલા કાર્ય માટે જમીન કાઢી આપી ઉદાર સખાવત પણ કરી. ૧૯૧૧ માં તે સ્થાન ખાલી કરી, સંસ્થા માદુંગા ખસેડવામાં આવી. આ સંસ્થાની દેખરેખ મુંબઈ સરકારનો એક અમલદાર-પજાત દોમો માટેનો અમલદાર રાખે છે. માનમાંતા ગવર્નર સાહેબ દર વર્ષે હોળી ઉપર ઇનામ બહેંચવા આવે છે. તેઓ સંસ્થાના મુરખી છે અને હાઈકોર્ટના વડા ન્યાયાધીશ પણ આ સંસ્થાના ઉપપ્રમુખ છે. છ સભ્યોની કમિટી બધી દેખરેખ રાખે છે. બે સભ્યો સાસુન-કુટુંબમાંથી; બે, કમિટી પોતે ચુટે છે. અત્યારે કમિટીના પ્રમુખ તરીકે મિ. આર. કે. ઈન્સ કામ કરે છે. સ્કૂલસ્ટાફમાં, મિ. જે. ડી. દેશાઈ-સુપરિન્ટેન્ડન્ટ, મિ. ઇ. એલિસા, સેક્રેટરી, મિ. મહેતા હેડમાસ્ટર અને એક ડૉક્ટર તથા વ્યાયામ શિક્ષક મુખ્ય છે. આ હિંપરંત, અન્ય શિક્ષકો તથા મિત્રોએ છે.

૭૭૦ છોકરાઓ માટે અહીં સગવડ છે. અહીં દાખલ થતા માટે આગણી ખૂબ હોય છે. પહેલી પસંદગી મેનિસ્ટ્રેટો ને બાળકોને મોકલે

તેમની હોય છે. મોટા વિશાળ કમ્પાઉન્ડમાં નિશાળનાં મકાન આવેલાં છે. ચોતરફ ઉચી દિવાલ છે. અંદર રમતગમત માટે મેદાનો તેમજ બાગ છે. કેદખાનું નથી. એક સામાન્ય નિશાળ જેવી જ આ સંરંધા છે. બાળકો આનંદથી ભરે છે. બાળકોને મુશ્કેલી કામ, વિવેકકામ, ફ્રેન્ચ-પોલીશ, હુદારીકામ, ટોપલા કરવાનું કામ, કિટોંગ, દરજીનું કામ, કંસારા કામ વગેરે અહીં શીખવવામાં આવે છે. જે બાળકોને ઉપલા કાર્ય માટે શોખ ન હોય તેમને ખેતીકામ, બાગકાન તેમજ મોટાને લગતું કામ શીખવવામાં આવે છે. આ સ્કૂલમાં એવી પદ્ધતિ છે કે એક દુકડી અર્થે દિવસ નિશાળમાં કામ કરે, અને બાકીને અર્થે દિવસ કાર્યાલયમાં કામ કરે. ત્યારે એક દુકડી કાર્યાલયમાં કામ કરે ત્યારે બીજી દુકડી નિશાળમાં જાય. આ માતની વિશાળ પદ્ધતિ છે. મુજરાતા, મરાઠી અને ઉર્દુ-એમ ત્રણ શિક્ષણવિભાગો છે. શિક્ષણ અહીં સાફ અપાય છે, કેમકે નેવુ ટકા નેટલાં બાળકો તો સરકારી પગલાઓ પસાર કરે છે.

અહીં ધાર્મિક શિક્ષણ અપાય છે. ઝેવિયર હાઈસ્કૂલના કાર્યકર્તાઓ રોમન કેથોલિક બાળકો માટે વર્ગો ચલાવે છે. એક મૌલવી મુસલમાન બાળકોને કુરાનનો બોધ આપે છે. હિન્દુ બાળકો માટે એક પંડિત આવે છે. આ બાળકો અકસ્માતો વખતના ઉપાયો પણ શીખે છે. મર્ઠ પરીક્ષામાં ચાળીસમાંથી આળીસ પાસ થયા હતા.

વર્કશોપ જોવા જેવી છે. અહીં બાળકો કાર્નિયર બનાવે છે. નેતરની ખુરસીઓ, ટેબલો, લોટાનાં પારણાં, પલંગ, વગેરે અહીં બનાવે છે. દરેક કાર્ય માટે જુદો મિત્રી હોય છે. છોકરાઓને કસરત ખૂબ મળે છે. અન્ય રમતગમતો પણ હોય છે. મર લેસિલ વિલ્સને એક રનાનાગાર બંધાવી આપ્યો છે. રકાઉટિંગ હમણાં દાખલ કરવામાં આવ્યું છે.

આ બાળકો અહીંની નિશાળમાં અભ્યાસ પુરો કરે તે પછી શું ? કેટલાકને ઘર પણ હોતું નથી. ઘણાને મિલમાં, ડોકમાં કે રેલ્વેમાં નોકરી તો મળી જાય છે, તોપણ એવી સંરંધાની જરૂર છે કે જે પછીથી પણ ધ્યાન રાખે. શેફર્ડની શાળા છોકરા પછી બાળકોની દેખરેખ રાખનાર મંડળ તરફથી એક હોરોલ આલે છે અને ત્યાં, નોકરી મળે ત્યાંમુધી આ છોકરાઓને ખોરાક તથા કપડાં આપવામાં આવે છે, કેવિડ સામુજ સ્કૂલનાં અમુક, અમુક બાળકો તો કીક ટેકાણે પડી ગયા છે, તોપણ પછીથી બાળકોની સંભાળ રાખે એવા મંડળની ખાસ જરૂર છે; નહિતો લીવેલો બધી મહેનત નકામી જશે. આ ‘સુધરેલાં’ બાળકો, સાધનના અભાવે,

દ્રીથી નૈતિક તેમજ આર્થિક દરિદ્રતામાં ન લપસી પડે તે જોવાની 'મુધ-રેલ' સમાજની ફરજ છે.

આવી ત્રીજી સંસ્થા ભાયખલામાં છે. મુક્તિ-ફાળના વડા ખુચટકરે તે સ્થાપી હતી. ૧૯૧૫ માં લેડી વિલિંગ્ડને તે સંસ્થા The Willingdon Boys' Industrial Home ખુલ્લી મૂકી હતી. મુંબઈ ઇલાકાની ફેળવણીના વડા મે. ડિરેક્ટર સાહેબ આ સંસ્થાની કમિટીના પ્રમુખ છે.

આવી ત્રીજી સંસ્થા માકુંગા કિંગ્સ સર્કલમાં આવેલી છે. તેનું નામ 'બેરામજી જીજીભાઈ ગૃહ' છે. એની કેટલીક વિશિષ્ટતાઓ છે. સત્તર વર્ષ પહેલાં ગ્રાન્ટ રોડ આગળ એક ન્હાનું અનાયાશ્રમ નીકળ્યું. તે ન્હાનું આશ્રમ, ફાલીફૂલીને આપારે મોટું વસતિગૃહ બન્યું છે. આ 'ખાનગી' સંસ્થા છે, પણ અનાય, રખડુ તેમજ બુદ્ધિહીન બાળકો માટે તેણે એવું સરસ કામ કરેલું છે કે સરકારે તેને 'સ્વીકારેલી' છે અને વાર્ષિક ગ્રાન્ટ પણ તે આપે છે. અહીં ૧૨૫ બાળકો રહે છે. ગૃહનો દેખાવ એક ખાનગી મકાન જેવો છે. ઉંચી દિવાલો કે કેદખાનાના જેવા દરવાજા ત્યાં નથી. સ્થાન આટલું ખુલ્લું છે તોપણ એકેય બાળક અહીંથી નાસી ગયેલું નથી. આપણે યાદ રાખવાનું છે કે અહીં તો રખડુ તેમજ વટેલ છોકરાઓ બેગાં થાય છે; તોપણ બ્યારે કોઈ નાસી જતું નથી, તો એ સ્પષ્ટ કરે છે કે ગૃહની વ્યવસ્થા બહુ સુંદર અને શાસ્ત્રીય હોવાી જોઈએ.

અહીં રહેતાગ બાળકો અભ્યાસ માટે દાદર, માકુંગા કે મુંબઈ સ્કૂલોમાં જાય છે. 'ગૃહ'માં ધણુંબધું કામ બાળકો પોતે કરે છે. વળી, અહીં એક રસમય અખતરો શરૂ થયો છે. જે બાળકોની સામાન્ય માનસિક શક્તિ વિકુદિત હોય તેઓની સારવાર કરવાનું અહીં શરૂ કર્યું છે. દરેક બાળક માટે રિપોર્ટ બૂક રાખવામાં આવી છે. વિકુદિત બાળકોનો પ્રશ્ન એક ગહન પ્રશ્ન છે. એક સામાન્ય બાળકની જરૂરિયાતોથી તેઓની જરૂરિયાતો તદ્દન ભિન્ન છે. એક સારા, નિષ્ણાત માનસશાસ્ત્રીની તેઓ માટે આવશ્યકતા છે.

જોજનનું પત્રક રાખવામાં આવ્યું છે. બાળકોને કરવા બદાર લઈ જવામાં આવે છે. દર શુક્રવારે ધાર્મિક પ્રવચનો અપાય છે. મહીને એક વાર સિનેમા જોવા જાય છે. લેન્ટન લેક્ચરો પણ અપાય છે. આ ગૃહની મુલાકાતે કેટલાક ફેળવણીકારો આવે છે અને બાળકોને વાર્તાઓ કહે છે, સંગીત સંભળાવે છે. આ ગૃહને પણ એ પ્રશ્ન તો છે જ કે છોકરાઓ મોટા થાય અને ગૃહ છોડી જાય ત્યારપછી તેઓનું શું ? જેઓને

માખાપ હોય છે તેમને માખાપોને ત્યાં મોકલી આપવામાં આવે છે. છોકરીઓ માટે લક્ષ્મી ભાગણીઓ બનાવવી આવે છે.

આવી રીતે વિદ્યાર્થીની ભાવી ગ્રંથાગ્ર બહુ અગત્યની છે. તે માટે પ્રજના સહકાર તેમજ સ્વયંસેવકોની જરૂર છે.

૨૫૬૭ તેમજ વિદ્યુદિત બાળકોની કેળવણી તરફ આપણું ધ્યાન વિશેષ જાય એ જ અલિલાખ. x

પ્રિન્સિપાલ, ગુરુકુળ મહાવિદ્યાલય, } મનુભાઈ પ્રાણજીવન વૈદ્ય
ગુરુકલતીર્થ } એમ. એ, પી. ટી.

નાટ્યપ્રયોગ પંચાસરનો ઘેરો પ્રવેશ પહેલો

સ્થળ:—કલ્યાણ નગરમાં જૂપતિ ભુવડનો રાજદરબાર.

પાત્રો:—

(૧) ભુવડ—કલ્યાણપતિ સોલંકી મહારાજાધિરાજ

(૨) મિહિર—ભુવડનો મુખ્ય સેનાપતિ

(૩) શંકર કવિ—પંચાસર પતિ આવજમણિ મહારાજા જયસિખરી ગુજરેશ્વરનો રાજકવિ. તે સિવાય દરબારીઓ, છડીદાર, પ્રતિહાર વગેરે.

છડીદાર—શ્રીમંત ચક્રવર્તી મહારાજાધિરાજ દિગ્વિજયી શ્રી કલ્યાણપતિ ભુવડ મહારાજાને ઘણી ખમ્મા... નિધા રખો મહેરબાન

(જૂપતિ ભુવડ પ્રવેશ કરે છે. દરબારીઓ ઉભા થઈ રાખે તેમન કરે છે. રાજા સિંહાસન ઉપર બિરાજે છે.)

ભુવડ—સેનાધિપતિ! આપણા લશ્કરમાં જે ઉમેદવાર ચોદાઓની જરૂરી કરવાની હતી તેનું શું થયું?

મિહિર—મહારાજાધિરાજ! આપની આજ્ઞા પ્રમાણે જે ચોદાઓ લશ્કરી કસોટીમાં ઉત્તમ નીવડ્યા તેમને આપણા લશ્કરમાં લખવા થયા છે.

પ્રતિહાર—(નમન કરીને) કૃપાનાથ! રાજદરબારને દરવાજે દ્રાઈ કવિ આવ્યા છે. તે દરબારમાં આવવાની આજ્ઞા માગે છે.

• ભુવડ—પ્રતિહાર! જલદી જા, અને કવિરાજને કહે કે મુખેથી પધારો.

(પ્રતિહાર જાય છે. કવિરાજ પ્રવેશ કરે છે.)

કવિરાજ—(નમન કરીને) જય હો મગ્ગનનો.

શાફલવિકીર્તિ

આનંદે હસતી ખીસે કમલિની નોઈ છબી અર્ધની,
આકાશે રજનીપતિ નિરખીને ખીસે હસે પોયણી;
એ રીતે નિજ ભૂપતિ નિરખીને હૈયાં પ્રગતનાં હસે,
રાગના હૃદયે પ્રગટિત વસે, રાગપ્રગ્ન ધન્ય છે !

ભુવડ—શાખાશ કવિરાજ ! આપે યથાર્થ કહ્યું. જે રાગના દિલમાં નિરંતર પ્રગતનું હિત વસે, તે રાગને ધન્ય છે; અને રાગને નોઈ પ્રગતનાં હૈયાં હસે, તે પ્રગતને ધન્ય છે ! કવિરાજ ! આવા હિતમ ભાવધાળી કવિતા બનાવનાર આપને પણ ધન્ય છે ! આપ ભણે પદાર્થ ! કવિરાજ ! આપનું નામ શું ? આપ કયા ભાગ્યશાળી ભૂપતિના રાજદરબારને શોભાવો છો ?

કવિરાજ—રાજન ! મારું નામ શંકર કવિ છે આપકામણિ મહારાજ-ધિરાજ રાજેન્દ્ર જયનિખરી ગુજરેશ્વરનો હું રાજકવિ છું. ગુજરેશ્વર જય-શિખરી કેવા છે, તે સાંભળો:—

શંકરવિજય

તારક હોય અનેક નમે પણ ચંદ્ર સમાન ન ચાંદની રેલે,
જૂષ અનેક વસે અવની પર કોઈ, નથી જયશિખર તોલે;
શીર્ષ અનેપમ, તેજ અનેપમ શાન્તિ ક્ષમાર્થો વિભૂષિત લાસે,
સિદ્ધ સમાન ખરે જયશિખર દર્શન માત્રથી દુશ્મન નાસે.

ભુવડ—કવિરાજ ! આપે આપના જે રાગનાં આટલાં બધાં વખાણ કર્યાં, તે અમારા તો ખંડીઆ રાગ છે ને ?

શંકરકવિ—રાજન ! આપની ભૂલ થાય છે ! ગુજરેશ્વર જય-શિખરી તો સર્વથા સ્વતંત્ર છે, અને સર્વથા સ્વતંત્ર રહેશે ! તેમના દેહમાં પ્રાણ હોય સુધી તે પોતાની સ્વતંત્રતા અવશ્ય સાચવી રાખશે !

ભુવડ—તો તદ્દન મિહિરને) સેનાપતિ ! આપણા ખંડીઆ રાગઓની યાદી માટે આવશ્યકતા

ભોજનનું પત્ર શીખરીનું નામ તેમાં છે કે નહિ ?

જવામાં આવે છે. દર શુક્રવારે જાણી જોડી હતી ! કવિરાજ ! આપનું મુલાકાતે દેહલાક કેળવણીકારે આવે છે, સંગીત સંભળાવે છે. આ શ્રદ્ધે જો પોતાના સામ્રાજ્યમાં ખીમનું રાઓ મોટા થાય અને શ્રદ્ધ છોડી જાય નેવો શરવીર તો જેઓ સેનાધિ-

તિ છે ! રાજ્ય સર્વોત્તમ અને સેનાપતિ સર્વોત્તમ ! ગુજન ! એ તો સોનામાં સુગંધ ' અને 'દૂધમાં સાકર' જેવો સંયોગ થયો છે !

ભુવંડ—વાહ ! કવિરાજ ! આપની વાણી પણ સાકર સમી મીઠી અને મનોહર છે ! વાહ, આપની ગુર્જર ભૂમિ અને ગુર્જરી પ્રજા વિશે તો કંઈ કહો !

શંકર કવિ—રાજન ! અમારી ગુર્જર ભૂમિની જોડી તો જગતમાં જડવી મુશ્કેલ છે ! સાંભળો:—

વસંતતિલકા

છે ગુર્જરી અતિ મનોહર ને રસાળી,
વાડી યનાવૌ પ્રભુએ બની ખૂદ માળી;
કાયા સુવર્ણ સર્મી એ ફળદ્રુપ ભૂમિ,
છે સ્વર્ગ જેવી રણિઆમણી દેવભૂમિ.

રાજન ! જેવી સર્વોત્તમ ગુર્જર ભૂમિ છે, તેવીજ સર્વોત્તમ તેમાં વસતી પ્રજા છે ! શંકર સમા જયશિખરી અને જગદંબા સમાં રૂપસુંદરી રાણીની રત્નોલ્લીની અમીદૃષ્ટિથી સમસ્ત ગુર્જરી પ્રજાનાં હૃદય અહોનિશ પ્રકૃત્તિત રહે છે ! ગુર્જરી પ્રજા પોતાનાં રાજરાણીને માટે પ્રાણ પાથરે એવી છે !

ભુવંડ—કવિરાજ ! આપની વાણી તો ખરેખર અમૃત વરસાવે છે ! વાહ, આપ અમારા દરબારમાં રાજકવિ તરીકે રહેશો ?

શંકર કવિ—રાજન ! આપ એ શું બોલ્યા ! સાચા સેવકને તો જીવન-પર્યંત એકજ સ્વામી હોય ! આપ તો શું, પણ સ્વર્ગનો રાજા છો પોતે તેના દરબારમાં મને રાજકવિ થવા વિનવે, તોએ હું તેની વિનંતિનો અસ્વીકાર કરું ! મારો ગુર્જરશ્રવ મારે મન સુરેશ કરતાં પણ શ્રેષ્ઠ છે !

ભુવંડ—કવિરાજ ! જ્યારે લક્ષ્મી ચાંલ્લો કરવા આવે છે, ત્યારે કપાળ ધોવાં શાં માટે જાઓ છો ? અહીં અમે આપને મોં માગ્યું વર્ષાસન આપીશું !

શંકર કવિ—રાજન ! ગુર્જરશ્રવનો રાજકવિ લક્ષ્મીની લાલચમાં લપટાશે એમ આપે શાથી માની લીધું ? નીરક્ષીરનો વિવેક કરનાર રાજદંસે તો સાચાં મોતીનોજ ચારો ચરે ! મારા સ્વામી ગુર્જરશ્રવનું વર્ષાસન તો સાચાં મોતી સમાન છે; અને આપનું મોં માગ્યું વર્ષાસન તો મારે મને સરોવરમાં સ્વચ્છ જળમાં આકાશના અગ્રગત તારાનાં પડેલાં પ્રતિબિંબ

રૂપી મિથ્યા મોતી સમાન છે. ધર્મભ્રષ્ટ કરનાર લક્ષ્મી મેશનો કરવા આવે તો તેને લાતજ ઘટે !

ભુવડ—વાહ ! કવિરાજ વાહ ! ધન્ય છે તમારી અનન્ય સ્વામી-લક્ષિતને અને ધન્ય છે તમારી લાલચને લાત મારનારી અડગ ટેક તમારી સ્વામીલક્ષિ અને તમારી અડગ ટેક અચળ રહો. કવિરાજ ! શિરપાવ આપ સ્વીકારશો એવી આશા છે,

(ભુવડ રાજ પંકે શંકર કવિને કીમતી શિરપાવ આપે છે.)

શંકર કવિ—(શિરપાવ સ્વીકારીને) રાજન ! હવે હું આપની રજા લઈશ.

ભુવડ—કવિરાજ ! પધારજો. આજે આપનાં પુનિત પગલાંથી અમારો રાજદરબાર પુનિત થયો છે !

શંકર કવિ—રાજનનો જય હો ! (નમન કરીને જાય છે.)

ભુવડ—સેનાધિપતિ ! હું તો આજ સુધી એમજ માનતો હતો, ગુજરાત આપણા સામાનો મુલક છે. જો શંકર કવિએ આજે આ બાબત ઉપર પ્રકાશ પાડ્યો ન હોત, તો આવું આંધજ બહેરું ગ્રાણુ જાણે ક્યાં-સુધી કુટાત ! ગુર્જરેશ્વર સ્વતંત્ર હોય ત્યાંસુધી મારે ચક્રવર્તી અને દિગ્વિજયીની ઉપાધિ ધારણ કરવી એ એક જાતનો દંભ છે !

મિહિર—કૃપાનાથ ! આપની શી આશા છે ?

ભુવડ—સેનાધિપતિ ! જેમ બને તેમ જલદી લશ્કર તૈયાર કરી ગુજરાત ઉપર ચડાઈ કરો; અને ગુર્જરેશ્વરને નમાવો. આજથી આઠમે દિવસે તમારે લશ્કર સાથે પંચાસર તરફ પ્રયાણ કરવું.

મિહિર—કૃપાનાથ ! જેવી આપની આજ્ઞા.

ભુવડ—સેનાધિપતિ ! તૈયારી સારી કરજો ! જરા પણ ગફલત ન રાખશો ! આતો શંકર કવિના કહેવા પ્રમાણે સિંહની ખોડમાં હાથ ધાલવા જેવું છે ! સમજ્યા ?

મિહિર—મહારાજાધિરાજ ! સિંહની ખોડમાં સિંહને જતાં ભય શો ! શંકર કવિને મન તો એનો ગુર્જરેશ્વર સિંહ અને ખીજા શિઆળ ! કવિની ઉક્તિમાં તો હંમેશાં અતિશયોકિત હોય જ ! એ તો જ્યાં ન પહોંચે રવિ ત્યાં પહોંચે કવિ ! કૃપાનાથ ! કવિએ નિરંકુશ હોય છે !

ભુવડ—સેનાધિપતિ ! શંકર કવિની અતિશયોકિત છે કે પર્યાય ઉક્તિ છે, એ જાણવાનું તો તમારે હવે હાથવેંતમાં છે ! પરંતુ મારી તમને ખાસ સૂચના છે, કે કવિની ઉક્તિને અતિશયોકિત માનીને ગાફલ ન રહેશો.

ગુર્જરેશ્વરને સિંહ માનીને જ પગલાં ભરવો ! ચાલો, હવે દરબાર બરખાસ્ત કરો. (દરબાર બરખાસ્ત થાય છે.)

પ્રવેશ બીજો

સ્થળ:—કલ્યાણ નગરમાં ભુવડનો રાજમહેલ.

પાત્રો:—

(૧) ભુવડ—કલ્યાણપતિ મહારાજાધરાજ

(૨) પ્રધાનજી—ભુવડનો પ્રધાન

(૩) મિહિર—ભુવડનો સેનાધિપતિ

(૪) રાજજેશી—ભુવડ રાજનો જ્ઞેશી.

દારપાળ, અનુચર વગેરે.

ભુવડ—

શિખરિણી

વિજેતાનું હૈયું ગજગજ કુલે હૃદય ઉછળે,

અને હારેલાને ભડભડ દિલે આગજ બળે,

હડે બને પક્ષો વિજય કદો બેને નવ મળે,

વિચારે હારેલો હૃદયદુઃખ જોઇયું ચર્ધો ટળે.

પ્રધાનજી—કૃપાનાથ ! આપે સત્ય કહ્યું. યુદ્ધમાં જીતનાર રાજ થાય અને હારનાર દિલગીર થાય, એ સ્વાભાવિક છે; પરંતુ યુદ્ધમાં એક પક્ષને તો અવશ્ય હારવાનું હોય જ, એમ વિચારી મન વાળે તોજ હારનારનું હૃદયદુઃખ શમે.

ભુવડ—પ્રધાનજી ! સેનાધિપતિ મિહિરને પરાજયનો જજારો આઘાત થયો છે ! ગુર્જરેશ્વરના સેનાપતિ સુરપાળથી પરાજય પામીને 'ભગ્ન હૃદયે' તે ગર્ધ કાલે અહીં આવ્યા, ત્યારે મેં તેમને ખૂબ આશ્વાસન આપ્યું હતું.

પ્રધાનજી—કૃપાનાથ ! આપના આશ્વાસનથીજ તેમના દિલને કંઈક શાન્તિ મળી છે. તેમના હૃદયમાં પરાજયના ઉદ્વેગ સાથે આપની ધીરતાની ભીતિ પણ હતી. તેમની એ ભીતિ આપના સ્નેહલયો દિલાસાથી દૂર થઈ છે.

ભુવડ—ભારી ભીતિ ! શું તે એમ ધારતા હતા કે હું તેમને હપકો આપીશ કે શિક્ષા કરીશ ?

પ્રધાનજી—હા કૃપાનાથ ! કેટલાક રાજાઓ હારીને આવનાર સરદાર કે સેનાપતિની ગુસ્સાના આવેશમાં દુર્દશા કરે છે અથવા તેમને દેહાંતદંડની સજા કરે છે !

ભુવડ—એ તો પડ્યા ઉપર પાડુ કહેવાય ! એમ કરનાથી પરાજયનો વિજય થઈ જાય !

પ્રધાનશ—એમ તો ન જ થાય; પરંતુ એમની માન્યતા એવી હોય છે, કે આવો ત્રાસ બેસાડવાથી લવિન્યમાં લાલ થાય !

ભુવડ—પ્રધાનશ ! એ તો એમની મોટી ભૂલ છે ! ક્ષમા અને પ્રેમથી જેવો લાલ થાય છે, તેવો ત્રાસથી કદી પણ થતો નથી !

પ્રધાનશ—કૃપાનાથ ! આપના દ્વંદ્વાતીત અને ક્ષમાશીલ હૃદયની આ માન્યતામાં સંપૂર્ણ સત્ય છે !

દ્વારપાળ—મહારાજાધિરાજ ! સેનાપતિશ પધારે છે. (મિહિર પ્રવેશ કરે છે.)

ભુવડ—આવો, સેનાધપતિ ! બેસો. હવે આપનું હૃદય સંપૂર્ણ શાન્ત થયું કે નહિ ?

મિહિર—કૃપાનાથ ! સંપૂર્ણ શાન્તિને માટે હું ઘણોએ પ્રયત્ન કરું છું, પણ પરાજયની ખટક મારા હૃદયમાં ખીલીની પેઠે ખટક્યાજ કરે છે ! સુરપાળે મારી ક્રમાએલી કીર્તિને કાતીલ ફટકા લગાવ્યો છે ! કૃપાનાથ ! મારે કળુલ કરવું જોઈએ કે સુરપાળની વ્યૂહરચના મારી વ્યૂહરચના કરતાં ઉત્તમ પ્રકારની હતી; અને તેનું સૌર્વ મારા શુરાતનને શરમાવે એવું હતું ! શંકર કવિએ તેના જે વખાણ કર્યા હતા તેમાં જરૂરપણ અતિશયોક્તિ નથી !

ભુવડ—મિહિરશ ! બહુ રત્ના વસુંધરામાં શેરને માથે સવાશેર કેમ ન હોય ! પરંતુ ગઈ ગુજરી સંભારી સંભારીને શોય કરવાથી શો લાભ ? એ તો ઉદ્વેગના આવેગને અટકાવી જો સવાશેરને માથે દોડશે થવાનો પ્રયત્ન કરવામાં આવે તો જ લાભ થાય ! ‘ દિમતે મરદા તો મદદે ખુદા ! ’

મિહિર—કૃપાનાથ ! આપનું કહેવું યથાર્થ છે. આપ કહો છો એવો પ્રયત્ન કરવાનો મેં દૃઢ નિશ્ચય કરી દીધો છે. સુરપાળની સરસાઈમાં એક નીવડી ગંગેલી ગાંબર પાછી મેળવીશ ત્યારે જ હું જંગીશ.

ભુવડ—તમારો એ નિશ્ચય વખાણને પાત્ર છે, હાથો જુગારી બમણું રમે તો કદાચ તે પાંચમાસ પણ થાય, પરંતુ હારેલો થોદો બમણું રમે તો તેનો અવસ્ય ઉત્કર્ષ થાય !

મિહિર—કૃપાનાથ ! આપના શબ્દે શબ્દે મારા હૃદયમાં શાન્તિનું સામ્રાજ્ય સ્થપાતું જાય છે. રાજાધિરાજ ! ગુજરાત ઉપર ફરી અડાઈ કરવાની આપ મને સત્વર આજ્ઞા આપો, એવી મારી નમ્ર વિનંતિ છે.

ભુવડ—સેનાધિપતિ ! એમ ઉતાવળ ન કરો. ‘ઉતાવળે આંખા ન પાડે !’
‘ઉતાવળા સો ખાવરા ને ધીરા સો ગંભીર !’ ગુજરાત ઉપર ફરી ચડાઈ
કરવા માટે કેવી તૈયારીની જરૂર છે, એ જાણો છો ? તમારી સારી તૈયારી
ગુજરેશ્વરના સેનાપતિએ જ નિષ્ફળ કરી નાખી, અને હવે તો એ શુરા
સેનાપતિ ઉપરાંત પેલા શંકર કવિના સિંહ ગુજરેશ્વર સાથે પણ બાથ
બીડવી પડશે !

મિહિર—કૃપાનાથ ! ઉતાવળ નહિ કરે ! આપની દીર્ઘદષ્ટિ અજળ
પ્રકારની છે !

ભુવડ—પ્રધાનજી ! આ બાબતમાં આપની શી સલાહ છે ?

પ્રધાનજી—કૃપાનાથ પ્રથમ તો આપણા આશ્રિત રામએને પોત
પોતાનું સૈન્ય લઈ આ યુદ્ધમાં મદદે આવવાનાં દુરમાન મોકલવાં; અને તે
આવી પહોંચે તે દરમિયાન યુદ્ધને માટે અખૂટ સરંજામ એકઠો કરવો. આ
પ્રમાણે સંપૂર્ણ તૈયારી કર્યા પછી જ ગુજરાત ઉપર બીજી સવારી કરવામાં
આવે તો અવશ્ય વિજય મળે.

ભુવડ—પ્રધાનજી ! આપની સલાહ ઉત્તમ છે. આપ અને સેનાધિપતિ
આ બંધી વ્યવસ્થા કરો. આ વખતે હું પણ એ યુદ્ધમાં અવશ્ય જઈશ.
આ ચડાઈ માટે આપણા રાજજ્વેશી પાસે ઉત્તમ મુહૂર્ત જોવડાવીશું. તેમને
બોલાવવાને માટે મેં અનુચરને મોકલ્યો છે, એટલે તે આવતાજ હશે.

અનુચર—કૃપાનિધાન ! જોશીજી પધાર્યા છે.

ભુવડ—આવવા દે. (રાજજ્વેશી પ્રવેશ કરે છે.)

રાજજ્વેશી—ગહારાક્તધિગુજનો જય હો.

ભુવડ—પધારો જોશીજી ! આ આસને બિરાજો. (રાજજ્વેશી બેસે
છે.) જોશી ગહારાજ ! આપે સેનાધિપતિને એવું કેવું મુહૂર્ત જોઈ આપ્યું
કે તેમને પંચાસરથી પરાજિત થઈને પાછા ફરવું પડ્યું ?

રાજજ્વેશી—કૃપાનાથ ! એમાં મારો હોય નથી. મેં તો તે દિવસે
તેમને પ્રયાણ કરવાની ના કહી હતી, કારણકે તે દિવસે અવજોગ હતો.
વ્યોતિશાસ્ત્રમાં કહ્યું છે કે—

શાર્દૂલવિકીરિત

જે વારે દિશ જે વિષે વિચરતા સામી વસે જોગણી,
ચાચે નિષ્ફળ કાર્ય તે પથિકનું આવે ઉપાધિ ઘણી;
સામું હોય શશાંકનું ઘર જનાં તે ઘેરું છે સર્વદ્ર,
સિદ્ધિ કાર્ય તણી કરે પથિકની ટાળે બંધી આપદા.

સેનાપતિજીએ જે દિવસે પંચાસર તરફ પ્રયાણ કર્યું, તે દિવસે તે દિશામાં ભોગણીનું ઘર હતું, તેથી મેં તેમને બીજે દિવસે પ્રયાણ કરવા સૂચવ્યું હતું. બીજે દિવસે તે દિશામાં જતાં સન્મુખ ચંદ્રનું ઘર હતું. જો મારા કહેવા પ્રમાણે તે બીજે દિવસે ગયા હોત તો આ પરિણામ ન આવત ! કેમ સેનાપતિજી ! મેં આપને આ પ્રમાણે સૂચન કર્યું હતું કે નહિ ?

મિહિર-હા મહારાજ ! આપે તો સૂચન કર્યું હતું.

ભુવડ-ત્યારે જોશીજીની સૂચના પ્રમાણે તમે બીજે દિવસે પ્રયાણ કેમ ન કર્યું ?

મિહિર-કૃપાનાથ ! આપની આજ્ઞા પ્રમાણે મેં બરાબર આદરે દિવસેજ પંચાસર તરફ કુચ કરી; અને મુહૂર્તની દરકાર ન કરી.

ભુવડ-હીક, મારી આજ્ઞામાં પણ કંઈક ઉતાવળ હતી ! હશે ! ભાવી કોઈ કાળે પણ મિથ્યા ચતું નથી ! જોશીજી ! આજે તમને એટલા માટે બોલાવ્યા છે કે એક માસ પછી ગુજરાત ઉપર બીજી ચક્રાઈ કરવાની છે, માટે પ્રયાણનું શુભ મુહૂર્ત આપ જોઈ આપો.

રાજજોશી-(બરાબર ગણતરી કરીને) મહારાજાધિરાજ ! એક મહીના પછી પાંચમે દિવસે પ્રાતઃકાળમાં બરાબર સાત વાગે પંચાસર તરફ પ્રયાણ કરવાનું ઉત્તમ મુહૂર્ત છે. કૃપાનાથ ! આ વખતે આપને આવશ્યક વિજય મળશે.

ભુવડ-બહુ સારું. એટલા સમયમાં બધી તૈયારી પણ થઈ જશે. જોશીજી ! હવે આપ પધારો.

રાજજોશી-મહારાજાધિરાજનું કન્યાણુ ચાલ્યો. (ગય છે.)

ભુવડ-પ્રધાનજી ! સેનાપતિજી ! તમે પણ હવે જાઓ, અને આજથી જ બધી તૈયારી કરવા માડો. હું પણ પ્રયાણની તૈયારી આજથી શરૂ કરીશ.

(પ્રધાનજી અને મિહિર ભુવડને નમન કરીને ગય છે.) અપૂર્ણ.

પ્રેમચંદ્ર રાયચંદ્ર ટ્રેનિંગ કોલેજ, } સાકરલાલ પુરુષોત્તમ શુક્લ
અમદાવાદ } હેડમાસ્ટર ટ્રિકિટસિંગ રફલ

બાળકની વાર્તા

બાળમાનસનો વિકાસ પ્રથમ જે વસ્તુઓ પર અવલંબે છે એક વાર્તા અને બીજી રમત. માનસશાસ્ત્રની દ્રષ્ટિએ બાળકનું બારીક અવલોકન કરતાં આપણને સ્પષ્ટ જણાશે કે કેટલાંક બાળકોને વાર્તા વધુ પ્રિય હોય

છે, જ્યારે કેટલાંકને રમત વધુ પ્રિય હોય છે. શાળાનાં બાળકોમાં જે બાળકોને વાર્તા વધુ પ્રિય હોય તેમનું માનસ વાર્તાદ્વારા વિકસાવવું જોઈએ અને જે બાળકોને રમત વધારે પ્રિય હોય તેમનો વિકાસ મોન્ટેસોરી, કિન્ડરગાર્ટન કે અન્ય સાધનો દ્વારા સાધવો જોઈએ.

બાળકને વાર્તા સાંભળવી બહુ ગમે છે, માટેજ વાર્તા એ બાળ-માનસના વિકાસનું પ્રથમ પગથીઈ છે. શિક્ષકોએ બાળકના આગળ ગમે તેવી વાત રજૂ કરવી જોઈએ નહિ, પરંતુ હેતુસર અને બાળકની પ્રકૃતિને અનુકૂળ વાર્તા કહેવી જોઈએ. જે શિક્ષકને વ્યક્તિગત શિક્ષણ આપવાનું હોય તો જે બાળક વધુ પ્રમાણમાં તોફાની હોય તેને સત્ય અને નીતિની વાર્તા કહેવી જોઈએ. જે બાળક શુભ અને નિર્બળ હોય તેને વીરરસની વાર્તા કહેવી જોઈએ અને જેઓ માયકાંગલાં, રોગગ્રસ્ત કે ઉદાસીન હોય તેમને હાસ્યરસની વાર્તા કહેવી જોઈએ; પરંતુ આપણે ત્યાં સમૂહશિક્ષણમાં તેમ થવું અસંભવિત હોવાને સખે વાર્તાનો ક્રમ સંયુક્ત રીતે કરવો પડ્યો છે. પરિણામે એક વાર્તા કેટલાક બાળકોની પ્રકૃતિને અનુકૂળ હોય તો કેટલાકને તે પ્રતિકૂળ નીવડે છે. અંતે વાર્તા કહેવાનો હેતુ સાધ્ય થતો નથી.

કેટલીક વખત શિક્ષકોના આગ્રહે કરીને યા તેમની સર્જનશક્તિને અભાવે કરીને મુખપરંપરા ઉતરી આવેલી વાર્તાઓ બાળકોને કહેવામાં આવે છે, અને તેમાંય ખાસ કરીને કાગડો કે શિઆળની કુચ્ચાર્ધની વાર્તા, વાંદરા કે અન્ય પશુપક્ષીઓની વેરની વસુલાતની વાર્તા, ચોરાની, સિંહ કે ઉંદરની વગેરે વાર્તાઓ તો શાળામાં રજિસ્ટર જેવી યર્ધ ગએલી હોય છે; પછી ભલે ને તે વાર્તાઓ લાંબી હોય યા ટુંકી હોય, બાળકોને ગ્રાહ્ય હોય યા નહિ. બાળકોને અનુકૂળ હોય યા પ્રતિકૂળ હોય તેનો કરતજ વિચાર કરવામાં આવતો નથી. પરંતુ વાર્તા, વર્ગમાં કહેવા ખાતર કહેવી જોઈએ તેમજ વર્ગની આખરે અસુક ગણત્રીની વાર્તાઓ થવી જોઈએ એવી માન્યતા શંકાઈ ગઈ છે અને શિક્ષક પણ તેમ સંતોષ માને છે. આ વસ્તુ શિક્ષક જેવી આદર્શ વ્યક્તિને ગાટે ચોગ્ય નથી. વાર્તા કહેવાની ખાતર કહેવાથી વાર્તાના હેતુને બાળકે મૂકીએ તોપણ હિતું બાળકોના મગજ ઉપર એક ભતતો પરાણે રમૂતિતો બોલો લાદવામાં આવ્યો હોય એવો ખાસ સહેજે પણ થવા પિના રહેતો નથી.

વાર્તા કહેવા ખાતર કહેવી જોઈએ નહિ, પરંતુ બાળકની દૃષ્ટિ-શક્તિને સંતુષ્ટ કરવા, રમરચુશક્તિને કેળવવા, બાળકને મુદ્દવાચાવાઓ

કરવા તેમજ તેના શ્રવણને નીતિમય અને સંવર્ણુષુગ્રાહી બનાવવા કહેવી જોઈએ.

સમૃદ્ધશિક્ષણની પ્રથામાં વાર્તાનો ક્રમ શિક્ષકે એવી રીતે ચોઝ જોઈએ કે જેથી બાળકો પોતાનો વિકાસ ઝડપથી સરળ રીતે સાધી શકે. શીસમી સદીના જમાનામાં શિષ્યાણ કે કાગડાની વાતો બાળકનો કશે વિકાસ સાધવાની નથી. જમાનો પ્રગતિને પંથે પરવરે છે ત્યાં શિષ્યાણ ને કાગડાની હુઆર્ચની વાતો બાળકના કુમળા મગજ પર મૂકવી નિરર્થ છે. શિક્ષકે વાર્તાની એ જુની પુરાણી પ્રજ્ઞાલિકાને ફગાવી દેવી જોઈ અને દેશ અને કાળને અનુરૂપ વાર્તાઓ યોજી હિન્દુ, આદર્શની લાવનાઓ-વાળી વાર્તાઓ બાળકો સમક્ષ રજુ કરવી જોઈએ. કારણ કે શિક્ષકનું ખરું કર્તવ્ય બાળકની બાલ્યવયથીજ તેના માનસમાં હિન્દુ, આદર્શોનું પ્રતિબિંબ પાડવાનું છે. જે પ્રતિબિંબદ્વારા આગળ જતાં મોટી વયે “હું મનુષ્ય છું” એવી લાવના તેમનામાં પ્રગટે અને પોતે પોતાની જાતને ઓળખતા શીખે.

બાળકને જ્યારે મારકાડની, દોડવાની, નાસીજવાની, દૂધવાની એવી વાર્તા કહેવામાં આવે છે ત્યારે તે તેમાં ખૂબ રસ લે છે; કારણકે એ તેની પ્રકૃતિ છે; એટલે બાળકને શરૂઆતમાં વીરરસની વાર્તાઓ કહેવી જોઈએ. વીરરસની વાતોથી બાળકને મજા પડે છે, તે હિતેજિત થાય છે, ધ્યાન આવે છે, અને સાથે સાથે તેની કલ્પના અને સ્મરણશક્તિને પણ વિકાસ થાય છે. શિક્ષકે પોતાના વિશેષ વાચનને વધારીને હુંફી અને સરળ વાર્તાઓ યોજી શકે છે. સહુભાગ્યે આર્યાવર્તમાં વીરરસની વાતોની ખોટ નથી. હુંફી વાર્તા, એટલા માટે કે બાળકો સ્મરણમાં રાખી શકે અને સરળ એટલા માટે કે તેઓ સહેલાઈથી બોલી શકે. તદુપરાંત બાળકો રસહીન કે બેધ્યાન ન બને. લાંબી વાર્તાઓ બાળકને કંટાળા આપે છે માટે બાળ-વર્ગનાં બાળકોનાં વય અને માનસને અનુસરી શરૂઆતમાં પાંચ સાત વાક્યો-વાળી વાર્તા કહેવી. પછી ધીરે ધીરે આગળ વધતાં દશ પંદર વાક્યો સુધી જવું. એ રીતે ક્રમશઃ આગળ વધવું. બાળવર્ગમાં શરૂઆતની વાર્તાના બે-ત્રેક નમુના અને આમું છું. —

(૧) એક દનો છોકરો. તેનું નામ વનરાજ. વનમાં રહે. ખૂબ તોફાન-મસ્તી કરે. છોકરાં સાથે લહે ને તેમને હરાવે. મોટા માણસને પણ હરાવે. એમ કરતાં લસ્કરને અને રાજાનેય હરાવ્યાં, અને મોટો રાજા યઈ ગયો. તેની માતા તો ખૂશ ખૂશ યઈ ગઈ.

(૨) એક હતા રામ. તેમને રામ નામનો દીકરો. રામે એક વખત ચાંદામામા જોયા. તેમને ચાંદામામા જોઈતા હતા. એટલે ખૂબ રડવા લાગ્યા. માઆપ સમજાવે પણ કેમે કયાં છાના ન રહે. પછીથી પ્રધાનશ્રી આરસી લાવ્યા. તેમાં તેમને ચાંદામામા જતાવ્યા. રામ છાના રહ્યા, અને બધાય ખડખડાટ હસી પડ્યા.

ઉપર મુજબ વિવિધ રસવાળી વાર્તાઓ શિક્ષકો થોડી શકે અને બાળકોને તેમાં રસ લેતા કરી શકે છે. વાર્તાની પસંદગી પછી તે એવી શૈલીમાં કહેવી જોઈએ કે બાળકો વાર્તા સાંભળે તેની સાથે તેમના મનના લાવો અને મુખ્યકૃતિ વાર્તાના પાત્રરૂપ બની જાય; માટે વાર્તાની પસંદગી પછી તે કહેવાની શૈલીમાં પણ નિષ્ણાત થવું જોઈએ. આરોટ શોકોની વાર્તા અતિશય લાંબી હોવા છતાં તેમજ ગમે તેટલી સુદૃઢ ચાલવા છતાંય આપણને તે સાંભળવાનું મન થાય છે. તેનું કારણ એ છે કે તેની વાર્તા કહેવાની શૈલી ઉત્તમ પ્રકારની છે. શિક્ષકોએ પણ વાર્તા કહેવાની શૈલી તેટલીજ આકર્ષક રાખવી જોઈએ. વાર્તામાં આવના હાવભાવ તેમજ અન્ય ફેરફારો પ્રત્યે ધ્યાન આપવું ઘટે.

વાર્તા કહી રહ્યા પછી બાળકો પામે વાર્તા કહેવાવાવાનો આગ્રહ શિક્ષકોએ રાખવો જોઈએ નહિ; કારણ કે બાળકને એકદમ વાર્તા કહેવું કરવું મુશ્કેલ છે. તેને બદલે શિક્ષક હંમેશાં હુંકી હુંકી વાર્તાઓ કહે, બાળકો તે સાંભળે અને તેમ કરતાં કરતાં બાળક સ્વમુખ વાર્તા સાંભળવાની ઇચ્છા પ્રદર્શિત કરે તેવે સમયે શિક્ષકે કોઈપણ વાર્તા ન કહેતાં "આજે તમે તો એકાદ વાર્તા કહો" એવી રજુઆત બાળકો સમક્ષ મૂકવી. એનું પરિણામ એ આવશે કે બાળકો આપણી કહેલી યા બીજી કોઈપણ વાર્તા તેના ગળ પ્રમાણે તેઓ જરૂર કહી સંભળાવશે, અને ત્યારેજ બાળકની વાચાનો, તેની રમણશક્તિનો, કલ્પનાશક્તિનો કે અન્ય કન્ડિશનોના વિકાસનો ખરેખરો ખ્યાલ આપણને સ્પષ્ટ દેખાઈ આવશે.

વાર્તારૂપે સિદ્ધ કરવા આ સિવાય બીજા અનેક માર્ગો છે. જેવા કે ચિત્રદર્શન, નાટ્યપ્રયોગ વગેરે. ગિલાવસોકનાદારા બાળકની રમણશક્તિ વધે છે, પરંતુ તે એકધું ન કરાવવું. તેમાં પણ ઘટતો ફેરફાર થઈ શકે છે. છટાં છટાં ચિત્રો લઈ તે ચિત્રોની વાર્તાના સ્વરૂપમાં બાળકો પાસે ગોઠવાળી કરવામાં આવે તો તેનાથી રમણશક્તિ ઉપરાંત શુદ્ધિનો પણ વધુ વિકાસ થાય છે. બાળકને વાચામય બતાવવા માટે નાટ્યપ્રયોગ વધુ એપરકર છે. દરેક બાળકને રામ થવું, રોહ કે યુમાસ્ના થવું, લગાઈમાં

ઉત્તરવું, હરાવવું વગેરે વધુ ગ્રિય હોય છે, એટલે વાર્તા પ્રમાણે નાટ્યપ્રયોગ કરાવવાથી બાળક વાર્તાના વિષયમાં વધુ રસ લે છે અને તે શરમીદુ 'મટીને વાચાળ બને છે. તે હિંમત અને ધીરજના ગુણો સેવવું થાય છે.

ઉપર્યુક્ત રીતોએ વાર્તાદ્વારા આપવામાં આવતા શિક્ષણથી શિક્ષક શિષ્યના અનેક ગુણો ખીલવી શકે છે; પરંતુ જે બાળકોને યોગ્ય શિક્ષક મળે તો દરેક શિક્ષકે એ યાદ રાખવું જોઈએ કે વાર્તા આનંદની ખાતર નહિ પરંતુ શિક્ષણની દૃષ્ટિએ બાળકની 'મનોવૃત્તિને ઉત્તેજન મળે, તેની સ્મરણશક્તિ પોષક બને અને સ્વાશ્રય, સ્વાતંત્ર્ય, અને સ્વદેશાભિમાનના તેનામાં અંકુશ હુટે; તદુપરાંત તેના માનસિક શિસ્તને પણ સહત મળે એટલાં માટે કહેવાની જોઈએ.

માસ્ટર્સ ટ્યુટોરિઅલ હાઈસ્કૂલ,
મુંબઈ

સુનીલાલ કાળીદાસ દવે

રેડીઓથી વ્યાપારની ઉન્નતિ

સમયની પ્રગતિની સાથે સાથે જગતમાં વ્યાપારનિતિનાં સાધનોમાં પણ આશ્ચર્યજનક ક્રાંતિ થઈ રહી છે. પહેલાના સમયમાં વ્યાપારનું ક્ષેત્ર સંકુચિત હતું, કેમકે માણસોને આવશ્યકતા થોડી હતી અને મુસાફરીનાં સાધનોનો અભાવ હતો. એજ કારણથી વિશેષ કરીને બધા દેશોમાં વ્યાપાર અલભ્ય અને સાધારણ માણસોના હાથમાં હતો. ભારતમાં હાલમાં તેમજ છે. આજ કારણથી આપણા દેશમાં નવા ઉદ્યોગ-ધંધાનો પ્રારંભ કરવામાં અનેક મુશ્કેલીઓનો સામનો કરવો પડે છે; પરંતુ વર્તમાનકાળમાં રાજપ્રીય તથા સામાજિક વ્યવસ્થાઓમાં પરિવર્તન થવાના કારણથી પૂર્વના દેશોનો વ્યાપાર એ અલભ્ય માણસોના હાથમાંથી નીકળતો જાય છે. ઉપયોગિતા એટલી બધી વધી ગઈ કે આધુનિક સમયમાં સઘળા વ્યાપારીઓએ નવીન વૈજ્ઞાનિક અનુસંધાનોમાં અનુભવ રાખવો જરૂરનો છે. એના, વગર વ્યાપારની ઉન્નતિ અટકી રહે છે. વિજળી, તાર, એરોપ્લેન તથા ટેલિફોન વગેરે સંબંધી વૈજ્ઞાનિક શોધોથી જગતના વ્યાપારને અદ્ભુત સહાયતા પ્રાપ્ત થઈ રહી છે.

વરતુરિયમિ એ થઈ છે કે એરોપ્લેન તથા ટેલિફોન વગેરે જે શોધો

આશ્ચર્યજનક વસ્તુઓ ગણાતી હતી તે આજે તો દરેક દેશમાં બાળકોની રમત બની રહી છે. આપણા દેશમાં પણ એ સ્થિતિ જલદી આવવાની છે. આ પ્રગતિના સમયમાં પણ એક નવીન યંત્ર આપણા દેશ માટે હમણાં એક નવીન મહત્વનું ગણાય છે. અમેરિકામાં તો એના પ્રયોગ સર્વ સ્થળોએ સાધારણ રૂપમાં થઈ રહ્યા છે. એ નવા વૈજ્ઞાનિક પ્રયોગ તે રેડીઓના.

રેડીઓના વ્યવહારે અલ્પકાળમાં પણ આટલી લોકપ્રિયતા મેળવી છે. અમેરિકા વગેરે દેશોમાં આજ તો પ્રત્યેક ઘરમાં એની સહાયતાથી ગાયનો સંભાળાઈ રહ્યાં છે. મોટા મોટા પ્રોફેસરો તે પોતે પોતાના વિષયો પર ભાષણો આપી સંભળાવી રહ્યા છે. દેવળોમાં પાઠશ્રી એની દ્વારા પોતાનો ધર્મોપદેશ શ્રોતાજનોના ઘર સુધી પહોંચાડી રહ્યા છે. દેશમાં થએલા ખેતોનું પરિણામ લોકો સાંભળી રહ્યા છે. નાવ, જોટાની સંખ્યા અને તેનું પરિણામ પ્રકટ કરવામાં આવે છે અને રાજપુરુષો મોટા રાજનીતિનું નિર્ણયો તેના દ્વારા જણાવી રહ્યા છે. તાત્પર્ય એ છે કે આધુનિક જગત જે મોટાથી મોટાં અને નાનાથી નાનાં કામો એજ યંત્રની સહાયતાથી બહુ સગવડ પૂર્વક તથા શીઘ્રતાથી કરી રહ્યું છે. આવી લાભપ્રદ શોધોનો પ્રભાવ વ્યવહારિક ક્ષેત્રપર પણ પડવાની જરૂર હતી. આજે અમે એ જાણીને આશ્ચર્યચકિત થઈ જઈએ છીએ કે રેડીઓ પ્રત્યેક સરળ વ્યાપારનો એક પ્રધાન સહાયક સિદ્ધ થઈ રહ્યો છે.

વિદેશનાં સમાચારપત્રોને માટે તે જરૂરી છે, કેમકે તે આપણા દૈનિક ખબરોમાં રેડીઓનો સમય-વિભાગ પ્રકાશિત કરે છે. એ સમય-વિભાગને અનુસરી દેશને સુધળા વ્યાપારી તથા રેડીઓના દ્વારા ઝડપુઓનાં વૃત્તાંતો, બજારની ચલકેતર, અને વ્યાપારસંબંધી અન્ય સુધળા મામલાની પૂર્ણ ખબરો મળે છે; અને એ બધાને લીધે બહુજ થોડી કિંમત આપવી પડે છે. દરેક દેશનાં વ્યાપારની વાસ્તવિક સ્થિતિના દૈનિક અનુભવ થવાથી વ્યાપારીઓને એટલો લાભ થઈ રહ્યો છે કે રેડીઓ વિના તેમનું એક ક્ષણ પણ કામ ચાલી શકતું નથી.

રેડીઓના સામાન વેચવાવાળા દુકાનોની સંખ્યા પ્રતિદિન વધતી રહી છે. એનું એક માત્ર કારણ રેડીઓના વિવિધ રૂપોમાં પ્રયોગ છે. ગાડીઓમાં, મોટરકારોમાં, ઝેરાખેતોમાં, સ્ટીમરોમાં, નાવોમાં, દેવળોમાં, હોટલોમાં બધી જગ્યાએ એનો ઉપયોગ અનિવાર્ય થઈ રહ્યો છે.

વળી હોર્ન વગાડી બારણાની બહાર સડક પર આવવા જવાવાળા માણસોનું મનરંજન પણ એનાથી થાય છે.

રેડીઓની એ અદ્ભુત સફળતાના કારણ એનો વ્યાપારિક વ્યવહાર સુસંગઠિત રૂપમાં ચલાવવાને માટે વિદેશોમાં મોટી મોટી કંપનીઓના સંઘટન થઈ ચૂક્યા છે. આપણા દેશમાં દુર્ભાગ્યથી એ પ્રયાસ હમણાં સફળ થઈ શક્યો નથી; પરંતુ એ દિવસ દૂર નથી, જ્યારે ભારતમાં પણ રેડીઓ-ટેલિફોન એટલો સુલભ થઈ જશે કે જેટલું આમેરિકામાં છે.

અમેરિકામાં રેડીઓનો પ્રચાર વધારે છે. એનો અતુલ્ય નીચેના લખાણથી થઈ શકશે:—

રેડીઓ સ્ટેશનોની સંખ્યા પચાસહજાર અને રેડીઓ યંત્ર ૪૨ લાખ જેટલાં છે.

અમેરિકાના સદ્ગૃહી મોટાં રેડીઓ સ્ટેશન કંઈ હજારો મીલો ને ઘરમાં છે. ત્યાં રેડીઓના સમય વિભાગ કેટલા લાભપ્રદ છે, એનું એક ઉદાહરણ એક દૈનિકપત્રમાંથી લઈને લખ્યું છે:—

૯વાગે સવાર, બપોર અને ૫-૩૦ વાગે સાંજે કૃષિ સંબંધી સમાચાર.
૯વાગે સવાર, બપોર ૧૨-૫૫ વાગે. ચાર વાગે સાંજ અને ૭ વાગે રાત-સંગીત.બપોર અને ૪ વાગે સાંજે-બજાર ભાવ. બપોર ૫-૩૦ સાંજ અને ૧૧ વાગે રાત, ઋતુ સમાચાર.

૧૨-૫૫. ૪-૭ અને ૯ વાગે રાતખેલોના સમાચાર.

૧-૫૫-૪ વાગે, ૭ વાગે સાંજ અને ૯ વાગે રાત-વ્યાવહારિક ચઢવિતાર.

૫-૩૦ સાંજ અને ૯ વાગે રાત. સામુદ્રિક સમાચાર.

૭-૩૦ વાગે સાંજ-બાળકો માટે વાર્તા, ૯ વાગે રાત-કંઈ સ્ટીમર સમુદ્રપર કયા સ્થાનમાં છે, ખેલોની સૂચનાઓ, બંધ બજારના ભાવ, હુંડી, અનાજ, કોફી અને ખાંડ;

૯-૧૦ વાગે રાત-પ્રહસન.

૯-૧૫ વાગે રાત-વ્યાખ્યાન.

૧૦-૩૦. વાગે રાત-નૃત્ય.

૧૦-૫૨ વાગે રાત-હીક સમયની જાહેરખબરો.

૧૧ વાગે રાત-સરકારી સૂચનાઓ અને સંગીત.

આ સંબંધમાં જ્યાં સરકારની સહાયતા મળે છે, ત્યાં વ્યાપારી લોક પશુ બહુ સહાયક સિદ્ધ થઈ શકે છે. એની ઉન્નતિ સાથે સાથે વ્યાપારમાં

પણ અધિક ઉત્તરિની આશા રાખી શકાય છે. એની ઉપયોગિતા માટે એક વાત અત્યંત આકર્ષક છે, કે એના ઉપયોગથી જગતના કોઈપણ ખુણામાં રહેલી વ્યક્તિ દૂરદૂરના પ્રદેશના સમાચાર વાતની વાતમાં જાણી શકશે.

ગંગાબાઈ જૈન કન્યાશાળા,
અમદાવાદ

} લક્ષ્મીકાન્ત એમ ઠાકોર

શિક્ષક અને ગ્રામજીવન

ગામડાંમાં લઘુલાં ગણુતાં માણુસો:—શિક્ષકોની સંખ્યામાં ગ્રામજીવન સેવતા શિક્ષકો એકંદરે વધુ પ્રમાણમાં હોય છે. પોતાના ગામોમાં ઉપયોગી નીવડવાના ઘણા સંબંધો તેમને મળે છે. ગામડાંની વસ્તીનો મોટો ભાગ લઘુલાં હોતો નથી. લઘુલાં અગર કંઈક સંસ્કારી માણુસોની શોધ કરવામાં આવે તો તક્ષાટી અને શિક્ષક સિવાય બીજા કોઈ મળવા મુશ્કેલ છે. કોઈ કોઈ ગામમાં પાંચ સાત માણુસો છુટાછવાયા અપવાદ-રૂપે આગળ કહેલી બે વ્યક્તિ ઉપરાંત વાચી લખી સમજી શકે એટલું અક્ષરજ્ઞાન ધરાવતા નજરે પડે છે.

ગામનું વાતાવરણ:—વારસા સંબંધી તકરાર ઘણે ભાગે જમીનની વહેંચણીને લગતી હોય છે. ભાગ પાડતા કોઈ એક પક્ષને એકાદ બે વીધા, અથવા ગુંદા, જમીન ઝોણી વત્તી આવે કે તરતજ તકરાર પડે; ઝગડો અદાલતે ચઢે અને પરિણામે ટુકડા જમીન ખાતર હળર પંદરસો રૂપિયા ખરચાય અને બે પક્ષમાં હંમેશની કડવાશ બંધાય. એ કડવાશમાં નતીજ તરીકે વેરને શાંતિ આપવા ઘરોને આગ લગાડી શકાય, ખેતરમાં તૈયાર થએલો પાક પણ કાપી નખાય, ઘાડ પણ પડાવાય અને કવચિત્ ખુન પણ કરાવાય. આવી કડવાશભરેલી લાગણી કેટલાંક કુટુંબોમાં પરંપરા હિતરી આવે છે અને લાંબો વખત તેની જ્વાળા લલકતી રહે છે.

વળા ખોટી મોટાઈની વાસના ગામડાંમાં કંકાસનું બીજું મૂળ છે. તેનાથી પણ ઘણી વખત ઝગડા હિલા ચવા પામે છે. તેના પરિણામે ગામમાં બે પક્ષ પડે છે.

શિક્ષકની ગામ પ્રતિ દ્રશ્ય:—આવું વાતાવરણ બધા ગામનું તો નહિ, પણ ઘણાં ગામનું હોય છે. એવાં ગામોમાં શિક્ષક અને તક્ષાટીને

નોકરી કરી રહેવાનું હોય છે. તલાટીને ગામડાંમાં આખું વર્ષ રહેવાનું હોતું નથી, શિક્ષકને તો આખું વર્ષ ગામમાંજ રહેવાનું હોય છે. એ બેમાં ગમે તે એક વ્યક્તિની અગર બન્નેની સહાય ગામના પક્ષો શોધે છે. ત્યાં તેઓ યોગ્ય સલાહકાર હોય છે ત્યાં કુળઆનો જલદી અંત આવે છે. તેવા શિક્ષક અને તલાટી તરફ ગામનો પ્રેમ વધે છે, અને લોકોમાં તેમની આખર વધે છે.

શિક્ષક તરફ ગામ લોકોની નજર:—શિક્ષકને ખારે માસ ગામમાં રહેવાનું હોવાથી તેના સદ્ગુણ તેમજ 'દુર્ગુણ' ત્યાંના રહીશોની નજરે ખડું વાર આવે છે. તે ભણેલો ગણેલો ગણાવાથી તેના પગલે ચાલવા કેટલાક પ્રયત્ન કરે છે; આથી શિક્ષકે હંમેશાં પોતાનો પ્રભાવ યોગ્ય રીતે ગામમાં પાડવા ધ્યાનમાં રાખવું.

શિક્ષકનું મુખ્ય કર્તવ્ય:—શિક્ષકનું ખરું કામ તો તેની નિશાળ આગાહ કરવાનું હોય છે. તેનો ઉદ્દેશ ગામ લોકોનો ભાવ નિશાળ તરફ વધારે પ્રમાણમાં આકર્ષવાનો અને બાળકોને યોગ્ય અભ્યાસ કરાવી તેમના ચારિત્ર ઉપર શક્તિ પ્રમાણે સચોટ છાપ પાડવાનો હોય છે.

સાવચેતી:—શિક્ષક ગામ સમાજની એક વ્યક્તિ પણ છે. સંસ્કારી માણસ તરીકે તેની કેટલીક ફરજો ગામ તરફ છે. પોતે કંઈ ભણેલો છે એ બાબત તેના લક્ષ બહાર જવી જોઈએ નહિ. તેણે પોતાની વિદ્યાને જાણે તેવી વર્તણૂક ગામમાં રાખવી જોઈએ. ગામમાં તે પરગામી તો ગણાય છે; છતાં નોકરીવાળા ગામની સ્થિતિમાં પોતાના સદ્ગુણથી કંઈ સુધારો કરી શકતો હોય તો તે તેણે કરવો. તેણે ગામલોકથી તફાવત અતડા તો નજર રહેવું; યોગ્ય પ્રમાણમાં મળવું અને તેઓ સારે રસ્તે ચઢે એવો જોશ આપવો. કોઈને કદીએ ખોટી સલાહ આપવી નહિ. ગામના કોઈ પક્ષમાં તેણે ભળવુંજ નહિ, કોઈ પક્ષના નેતાને ત્યાં ગામગપાટા મારવા જવું નહિ, કોઈની વાત ખીજને આપવી નહિ, તે પેટ સાગર જેવું રાખવું. જે કોઈ કહે તે કદીએ બહાર પાડવું નહિ; ઉલટી એકબીજાની ગેર-સમજ થતી હોય તો તે દૂર કરવા ચૂકવું નહિ.

પક્ષપાતી શિક્ષકથી યતુ' નુકસાન:—જે શિક્ષક ગામના એ પક્ષમાંથી ગમે તે એકમાં ભળી જાય છે તે પોતાની આજરને ઘેરો પહોંચાડે છે. તે એક પક્ષી ગણાય છે, એટલે ખીજ પક્ષના માણસોના તિરસ્કારને પાત્ર દરે છે. આવે વખતે તેનું અપમાન પણ થાય છે. વળી તે જે પક્ષમાં વધારો રસ લેતો થાય છે, તે પક્ષના માણસો તેના વધારે સહ-

વાસના લીધે તેની કદર કરી શકતા નથી. તેઓ તેના સ્વમાનનો વારંવાર ભંગ કરે છે. તેની નાની ભૂલોનો કાલ આમો પક્ષ તેને હેરાન કરવા લે છે. એવો શિક્ષક નિશાળની ખરબાદી કરે છે.

બેઠકીઓ શિક્ષક:—કેટલીક વખતે શિક્ષક બેઠકીઆ થઈ જાય છે. ગામમાં ઘણાં માણસને ત્યાં ગમે તે વખતે આવજા કરતો હોવાથી ગમે ત્યારે કોઈ તેને બોલાવા આવે ત્યારે તે ના પાડી શકતો નથી. જો ના પાડે છે તો તરત તેને કહેવામાં આવે છે, “ મહેતાજી, ફલાણુને ત્યાં તો ગયા હતા, અમારે ત્યાં આવતાં શી હરકત ? પાંચેક મિનિટ ચાલો. ” ગામડીઓ માણસ દેખીતો અન્યાય સમજી શકે છે અને તેથીજ ઉપર મુજબ કહે છે. એટલે એવા શિક્ષકને જવું પડે છે; પછી ગમે તો તે ઘરના કે નિશાળના કામમાં રોકાયો હોય. અમુક નિયમનો એક વખત ભંગ કરવાથી તેનો વારંવાર તેને ભંગ કરવો પડે છે. આથી ગામલોડો આડકતરી રીતે સમજી શકે છે કે શિક્ષક પોતાની ખરી ફરજ ચૂકે છે; પણ જ્યાંસુધી કડવાશ ઉભી થતી નથી ત્યાંસુધી આ બધો કારભાર ઠીક-ઠીક ચાલે છે. સહજ કડવાશનો જન્મ થતાં આપોઆપ સઘળી ટપકાપાત્ર ખીના બહાર પડી જાય છે.

મળતાવડાપણું અને બેઠકીઆપણું:—આ ઉપરથી એમ સમજવાનું નથી કે શિક્ષકે મળતાવડા ન થવું. મળતાવડા થવું અને બેઠકીઆ થવું એમાં ફેર છે. મળતાવડો માણસ વિવેક અને નિયમની મર્યાદા છોડતો નથી. બેઠકીઆને તે બધુંએ છોડવું પડે છે. મળતાવડો માણસ ન્યાયી રહી શકે છે. ગામલોડો તેને પૂજે છે. બેઠકીઓ ન્યાયી રહી શકતોજ નથી, તેથી ગામલોડો તેને વહેલા મોડા ધિક્કારે છે. મળતાવડા શિક્ષકનો પ્રભાવ ખૂબી શકે છે; બેઠકીઆનો પડતોજ નથી. આ પરથી શિક્ષકે સમજવું કે મળતાવડું સહગુણ છે અને બેઠકીઆપણું દુર્ગુણ છે.

આદર્શ ચારિત્રના આવશ્યક સહગુણો:—શિક્ષકની રહેણી ગામના લોક તપાસ્યાજ કરે છે. સારા ચારિત્રનાં લક્ષણો કદર થાય છેજ. એવા કેટલા શિક્ષકો છે કે જેમનો પ્રભાવ ગામલોકમાં સારો પડ્યો હોય છે; પણ તેવા તો ઘણા થોડાજ. તેઓનું ચારિત્ર આદર્શ હોય છે. એવા ચારિત્રમાં નીચેના સહગુણોનો સમાવેશ થાય છે:—

(૧) સત્ય:—આ સહગુણ મિત્રાય બધું નકામું છે. ચારિત્રનો પાયો એના પરજ ચણાય છે.

(૨) જાહેર હિંમત:—વિવેકબુદ્ધિથી જે ખર્ચ લાગે તે કહી દેવું અને તે પ્રમાણે વર્તવું; પછી તો ગમે તેવા મોટા સમૂહને તે અંરુચિકર નીવડે તેનો ખ્યાલ ન કરવો. આ સદ્ગુણ દલતાનો વિદ્યાર્થી કરે છે: ઘણામાં આની ખામી હોય છે.

(૩) વિદ્યાર્થીઓ તરફ એકસરખો પ્રેમ:—વિદ્યાર્થીઓ તરફ એકસરખો પ્રેમ રાખવાથી બાળકોનો પ્રેમ શિક્ષક સહેલાઈથી મેળવી શકે છે. નિશાળમાં કોઈ દોકારનો છોકરો હોય, કોઈ બગીરદારનો હોય, કોઈ મોટા વતનદારનો હોય, કોઈ સાધારણ માણસનો છોકરો પણ હોય અને કોઈ ગરીબ મજૂરવર્ગનો હોય; તો તે બધા તરફ ન્યાયપૂર્વક પ્રેમ દર્શાવવામાં આવે અને કોઈપણ પ્રકારનો નિશાળમાં પક્ષપાત કરવામાં ન આવે તો શિક્ષક તે સર્વ બાળકો ઉપર લાંબો વખત રહે તેવી સારી છાપ પાડી શકે છે.

(૪) નિષ્પક્ષપાતપણું:—સત્ય, હિંમત અને સારાસારનો તોલ કરવાની શક્તિને પરિણામે આ સદ્ગુણ પ્રાપ્ત થાય છે. એનો પ્રભાવ લેતો છે. નળમાં માણસો તેનાથી હંમેશાં આધાજ રહે છે.

(૫) વ્યવહારકુશળતા:—અમુક સંજોગોમાં કેવા પ્રકારનું વર્તન રાખવું, સામા માણસનો હેતુ હોય તે સમજી જવો, હેતુરાવું નહિ, પોંચ માણસો હોય ત્યાં વજન પડે તેવી રીતે બોલવું અને હારી ન થાય તેમ વર્તવું, એ સર્વનો સમાવેશ વ્યવહારકુશળતામાં થાય છે. આ શક્તિનો ઉપયોગ લક્ષ્ય માટેજ કરવો.

(૬) સમયસૂચકતા:—આમાં હાજરજવાબીપણાનો સમાવેશ થાય છે. અમુક સંજોગોમાં કેવો જવાબ આપવો, ગભરાઈ કે ડરી જવું નહિ અને મનની બધી વૃત્તિઓ શાંત રાખી રસ્તો શોધી કાઢી વર્તવું એ સમય-સૂચકતા કહેવાય.

(૭) નિશાળ તરફ પવિત્ર લાવના:—જેટલે દરજ્જે શિક્ષક નિશાળને પવિત્ર રાખે તેટલે દરજ્જે તે રહી શકે છે. ગામના ગમે તે માણસને નિશાળના મકાન અથવા કમ્પાઉન્ડમાં સ્વચ્છંદીપણે બોલતા ન દેવો, નિશાળના કોઈ ભાગને નુકસાન ન થવા દેવું, નિશાળના મકાનમાં કોઈપણ પ્રકારની અયોગ્ય ચેષ્ટા થવો ન દેવી, બહાર તેમજ અંદર ગંદવાડે થાય નહિ તેની કાળજી રાખવી.

જે શિક્ષક ઉપરના સદ્ગુણોની ખાતરવાળી કરશે તે પોતાના ગામનાં

સમાજના અંગ તરીકે સારી સેવા બજાવી શકશે. હુમ્મ્યા, ઠંગારા, ચાંપલા અને દાંલિક લોકો તેનો તાપ જીરવી શકશે નહિ. આમ નિઃસ્વાર્થી યદ્યપિ રહેવાથી તે ઉચ્ચ જીવનની લહેજત આપેઆપ મેળવી શકશે.

શિક્ષક-ઉપદેશક:—પોતાના કામ ઉપરાંત તે ઉપદેશક હોવો જોઈએ; પોતાનું કામ બગાડી ઉપદેશક થવું તે પાપ છે. ઉપદેશક યવા માટે તેને ઠેરઠેર ભાષણો આપવાની જરૂર નથી; પણ જ્યારે જ્યારે પોતાના સમાજમાં આવતાં ગામઠી માણસોને ઉપદેશ કરવાની તક મળે ત્યારે તે શુભાવવી નહિ.

ઉત્સાહી શિક્ષક:—ઉપદેશક યવા ઉત્સાહની જરૂર છે. ઉત્સાહ એ મુશ્કેલી દૂર કરનાર જબ્બં બળ છે. ઉત્સાહી શિક્ષક એટલે ધમાલીઓ શિક્ષક તો નહિજ. જે શિક્ષક નિશાળમાં નવચેતન લાવી શકે, ગામમાં નવું જીવન ઉભું કરી શકે, અને ગામલોકોની પ્રમાદ અને સ્વચ્છંદી મોટાઈની વાસના દૂર કરી શકે તે ઉત્સાહી કહેવાય. જીવાન, સંતાન, ફ્રેન્ડ્સ યુગ્મેલા શિક્ષકોમાં પણ નિરુત્સાહ ધણી વખત જોવામાં આવે છે. કેટલાક જાણે બે વર્ષના અભ્યાસના બોજ નીચે ચગદાર્થ ગએલા હોય એવા દીલા માલમ પડે છે, કેટલાકમાં ઉત્સાહ સાથે સ્વચ્છંદીપણું હોય છે, કેટલાક નિશાળમાં ઠીક ઠીક કામ કરે છે, તો સમાજના અંગ તરીકે વઢવાડીઆ નીવડે છે. કેટલાકમાં લજ્જતર હોય છે, તો ગણતર દેખાતું નથી; કેટલાક પ્રજાવશાળી, સારો ખ્યાલ ધરાવનારા, ઉત્સાહી ને સદ્ગુણી હોય છે. આ લોકો ગામમાં સાફ કામ કરી શકે છે, અને સ્વમાન જીવવી શકે છે. વળી તે ગામમાં પોતાની કાયમની પવિત્ર યાદગીરી મુકી નાંખે છે.

મ્યુનિ. શાહપુર શાળા નંબર ૪, } ગિરધરલાલ બાપુલાલ ઠાકર
અમદાવાદ

કાવેરીના દીવી ધોધનું વર્ણન

સુરત જિલ્લાના સીખલી તાલુકામાં કાવેરી નામની નદી છે. આ નદી વાંસદાના કુંગરામાંથી નીકળી વામ્નેય ગામ આગળ અંબિકા નદીને મળે છે. કાવેરી નદી ઉપર આવેલા વામ્નેયગુલ્લ ગામ નજીક દીવી નામનો એક ધોધ છે. આ ધોધને મહાન ધોધ કહી શકાય નહિ, પણ એક નાનો ધોધ છે. એ એક નાનો ધોધ છે પરંતુ ખરેખર જોનારને તે કદરતનું

મહત્વ યતાવે છે. હાલમાં નદીમાં પૂર વખતે લગભગ ૭૫ માંદા હરથી તેનો ધ્વનિ સંભળાય છે. ધોધ આગળ જઈને જોવાથી ખરેખર આપણું મન પ્રકુલિત થયા વગર રહેતું નથી. આ ધોધની સપાટી સરખી નથી. ધોધની લંબાઈ લગભગ ૬૦ ફુટ છે. ધોધની ઉંચાઈ સરખી નથી. તેની વધારેમાં વધારે ઉંચાઈ ૩૦ ફુટની છે. સાધારણ ઉંચાઈ લગભગ ૧૫ ફુટની છે, જે વખતે નદીમાં સખત પૂર આવે છે, તે સમયે પુરેપુરી લગભગ ૩૦ ફુટની ઉંચાઈએથી પાણી પડે છે. તે વખતે ધોધનો ધ્વનિ ઘણીજ મનોહર રીતે ઘણે દૂર સુધી સંભળાય છે. સાધારણ વહેણ વખતે ધોધનું પાણી લગભગ ૧૫ ફુટની ઉંચાઈએથી પડે છે.

જે વખતે નદીમાં સામાન્ય વહેણ હોય છે તે વખતે ત્રણ મોટી નીકાવાટે પાણી સુસવાડા કરતું નીચે પડે છે. તે વખતનો દેખાવ જોનારને હેરાત પમાડે તેવો છે. વિશ્વમા કુદરતી રચના અગણિત છે; પરંતુ તેમને નિહાળવા જેઓ શક્તિમાંન નથી તેઓને માટે તો આવો નાનો કુદરતી દેખાવ જોવો આવશ્યક છે એવું આ ધોધ જોનારને માલમ પડ્યા વગર રહેશે નહિ. પાણીનું ઉંચેથી પડવું, ત્રણ મોટી લાખી અને ઢાળ પડતી નીકામાં થઈને પાણીનું વહેવું, તથા ધોધ આગળથી પાણીના વહેણની ઉતાવળી ગતિ, આ સર્વ બાબતનું પ્રત્યક્ષ લાન થયાથી મનુષ્યની લાવના વિકાસ પામ્યા વગર રહી શકતી નથી.

આ ધોધનું નામ દીવી ધોધ કેમ પડ્યું તે સંબંધી કાંઈ ચોક્કસ વાત સાંભળવામાં આવી નથી; પરંતુ જે વખતે પિંઢારાનો મહાન ત્રાસ હતો તે વખતે ધોધની આબુબાબુના ગામના લોકો આ ધોધની નજીકની પત્થરની ગુફામાં સંતાઈ રહેતા. જે વખતે લોકો અજવાળા માટે દીવા સળગાવતા તે વખતે ત્યાં દીવાદીવા થઈ રહેતા અને તેને પિંઢારા લોકો દૂરથી જોતા તો તેમને લાગતું કે આ તો અહીં જળરો બૂતવાસો છે, એમ ધારી ત્યાં તેઓ જતા નહિ. તે ઉપરથી ધોધનું નામ દીવી ધોધ પડ્યું છે, એ બાબત ત્યાંના લોકો જણાવે છે.

લલ્લુભાઈ ઝીણાભાઈ પરેલ

આ. શિ. તાલુકા સ્કૂલ, ચીખલી, જિ. મુરત

શિક્ષક થયો હું પ્રેમથી

હરિગીત

શિશુને સુખથી વાળવા, દેવો કુછંદી ટાળવા,
 દુર્ગુણ દિલથી ખાળવા, શિક્ષક થયો હું પ્રેમથી. ૧
 મન ખાળનું વિકસાવવા, દિલ દેશ પ્રેમ જગાવવા,
 શુભ નાગરિક બનાવવા, શિક્ષક થયો હું પ્રેમથી. ૨
 હિત કાજ આ અમ દેશના, આ દેહને દરશું દેના,
 શિશુ જીમિઓ પ્રગટાવવા, શિક્ષક થયો હું પ્રેમથી. ૩
 હિતસાહી ખાળ બનાવવા, નીતિધર્મ હર ખિલાવવા,
 સદ્ગુણ પાદ પદાવવા, શિક્ષક થયો હું પ્રેમથી. ૪
 શિશુ સદ્ગુણે શબ્દગારવા, આલસ્ય વ્યસન વિદારવા,
 પથ્ય અપથ્ય બતાવવા, શિક્ષક થયો હું પ્રેમથી. ૫
 નિઃસ્વાર્થ જીવન ગાળશું, પરમાર્થતાને પાળશું,
 “જયસુખ” ધરી એ ધારણા, શિક્ષક થયો હું પ્રેમથી. ૬

જયસુખલાલ માનશંકર ત્રિવેદી
 સરધાર (કાઠિઆવાડ)

ઈ. સ. ૧૯૩૪-૩૫માં લેવાએલી એન. પી. વકીલ સ્કોલરશિપ
 પરીક્ષાનું પરિણામ:—

ક્રમ	નામ	ઉંમર	કઈ શાળામાં અભ્યાસ કરે છે	માસિક સ્કોલર-શિપની રકમ
૧	વર્ગ-અ રમેન્દ્રબાળા જે. ભટ્ટ	૧૩	ગવર્મેન્ટ ગર્લ્સ હાઈ-સ્કૂલ, અમદાવાદ.	રૂ. ૪
૨	વર્ગ-બ સરસ્વતી એસ. શાહ	૧૪	...	૫
૩	વર્ગ-ક મેળસ હરેન પાટે	૧૫	...	૬
૪	વર્ગ-ડ ધનબાઈ જે. મોકેડ જોશી	૧૬	...	૭

અમદાવાદ.

બી. પી. ઠાકોર

પ્રમુખ,

તા. ૨૮-૮-૧૯૩૪.

અમદાવાદ મ્યુનિસિપાલિટી.

૧૦	૯૦૦	૦-૮-૦	પ્રાથમિક સ્કૂલોમાં પાઠ્યપુસ્તક તરીકે.
૧૦	૫-૬	૦-૫-૬	"
૧૧	૦-૬-૬	૦-૬-૬	"
૧૨	૦-૪-૦	૦-૪-૦	"
૧૩	(કાગળનું પુર્ક)	(કાગળનું પુર્ક)	
૧૪	૦-૪-૬	૦-૪-૬	
૧૫	(કા. ગો. પુર્ક)	(કા. ગો. પુર્ક)	
૧૬	૧-૪-૦	૧-૪-૦	ગાયત્રિક સ્કૂલો અને ટ્રેનિંગ કોલેજોમાં પાઠ્યપુસ્તક તરીકે.
૧૭	૦-૧-૬	૦-૧-૬	ગાયત્રિક સ્કૂલોમાં વાપરવા માટે.
૧૮	૦-૧-૬	૦-૧-૬	"
૧૯	૦-૧-૬	૦-૧-૬	"
૨૦	૦-૧-૩	૦-૧-૩	પ્રાથમિક સ્કૂલોમાં વાપરવા માટે.
૨૧	૦-૧-૩	૦-૧-૩	"
૨૨	૦-૧-૩	૦-૧-૩	"
૨૩	૦-૧-૩	૦-૧-૩	"
૨૪	૦-૧-૩	૦-૧-૩	"
૨૫	૦-૧-૩	૦-૧-૩	"
૨૬	૦-૧-૩	૦-૧-૩	"
૨૭	૦-૧-૩	૦-૧-૩	"
૨૮	૦-૧-૩	૦-૧-૩	"
૨૯	૦-૧-૩	૦-૧-૩	"
૩૦	૦-૧-૩	૦-૧-૩	"
૩૧	૦-૧-૩	૦-૧-૩	"
૩૨	૦-૧-૩	૦-૧-૩	"
૩૩	૦-૧-૩	૦-૧-૩	"
૩૪	૦-૧-૩	૦-૧-૩	"
૩૫	૦-૧-૩	૦-૧-૩	"
૩૬	૦-૧-૩	૦-૧-૩	"
૩૭	૦-૧-૩	૦-૧-૩	"
૩૮	૦-૧-૩	૦-૧-૩	"
૩૯	૦-૧-૩	૦-૧-૩	"
૪૦	૦-૧-૩	૦-૧-૩	"
૪૧	૦-૧-૩	૦-૧-૩	"
૪૨	૦-૧-૩	૦-૧-૩	"
૪૩	૦-૧-૩	૦-૧-૩	"
૪૪	૦-૧-૩	૦-૧-૩	"
૪૫	૦-૧-૩	૦-૧-૩	"
૪૬	૦-૧-૩	૦-૧-૩	"
૪૭	૦-૧-૩	૦-૧-૩	"
૪૮	૦-૧-૩	૦-૧-૩	"
૪૯	૦-૧-૩	૦-૧-૩	"
૫૦	૦-૧-૩	૦-૧-૩	"
૫૧	૦-૧-૩	૦-૧-૩	"
૫૨	૦-૧-૩	૦-૧-૩	"
૫૩	૦-૧-૩	૦-૧-૩	"
૫૪	૦-૧-૩	૦-૧-૩	"
૫૫	૦-૧-૩	૦-૧-૩	"
૫૬	૦-૧-૩	૦-૧-૩	"
૫૭	૦-૧-૩	૦-૧-૩	"
૫૮	૦-૧-૩	૦-૧-૩	"
૫૯	૦-૧-૩	૦-૧-૩	"
૬૦	૦-૧-૩	૦-૧-૩	"
૬૧	૦-૧-૩	૦-૧-૩	"
૬૨	૦-૧-૩	૦-૧-૩	"
૬૩	૦-૧-૩	૦-૧-૩	"
૬૪	૦-૧-૩	૦-૧-૩	"
૬૫	૦-૧-૩	૦-૧-૩	"
૬૬	૦-૧-૩	૦-૧-૩	"
૬૭	૦-૧-૩	૦-૧-૩	"
૬૮	૦-૧-૩	૦-૧-૩	"
૬૯	૦-૧-૩	૦-૧-૩	"
૭૦	૦-૧-૩	૦-૧-૩	"
૭૧	૦-૧-૩	૦-૧-૩	"
૭૨	૦-૧-૩	૦-૧-૩	"
૭૩	૦-૧-૩	૦-૧-૩	"
૭૪	૦-૧-૩	૦-૧-૩	"
૭૫	૦-૧-૩	૦-૧-૩	"
૭૬	૦-૧-૩	૦-૧-૩	"
૭૭	૦-૧-૩	૦-૧-૩	"
૭૮	૦-૧-૩	૦-૧-૩	"
૭૯	૦-૧-૩	૦-૧-૩	"
૮૦	૦-૧-૩	૦-૧-૩	"
૮૧	૦-૧-૩	૦-૧-૩	"
૮૨	૦-૧-૩	૦-૧-૩	"
૮૩	૦-૧-૩	૦-૧-૩	"
૮૪	૦-૧-૩	૦-૧-૩	"
૮૫	૦-૧-૩	૦-૧-૩	"
૮૬	૦-૧-૩	૦-૧-૩	"
૮૭	૦-૧-૩	૦-૧-૩	"
૮૮	૦-૧-૩	૦-૧-૩	"
૮૯	૦-૧-૩	૦-૧-૩	"
૯૦	૦-૧-૩	૦-૧-૩	"
૯૧	૦-૧-૩	૦-૧-૩	"
૯૨	૦-૧-૩	૦-૧-૩	"
૯૩	૦-૧-૩	૦-૧-૩	"
૯૪	૦-૧-૩	૦-૧-૩	"
૯૫	૦-૧-૩	૦-૧-૩	"
૯૬	૦-૧-૩	૦-૧-૩	"
૯૭	૦-૧-૩	૦-૧-૩	"
૯૮	૦-૧-૩	૦-૧-૩	"
૯૯	૦-૧-૩	૦-૧-૩	"
૧૦૦	૦-૧-૩	૦-૧-૩	"

નોટિસ

સને ૧૯૩૪ ના એપ્રિલમાં પ્રે. રા. ટ્રેનિંગ કોલેજમાં લેવા-
એલી વાર્ષિક પરીક્ષામાં નીચેના રહેલોરોને અંદ્રકો તથા ધનામો
આપવાનું નક્કી કરવામાં આવ્યું છે:-

બીજું વર્ષ

ધનામ મેળવનાર રહેલોરનું નામ	કયા વિષયમાં	અંદ્રક અથવા ધનામનો પ્રકાર
નટવરલાલ લક્ષ્મિશંકર આચાર્ય	ભાષા	રા. સા. મહિપતરામ રૂપરા- મનો આંદોનો મુદ્રક ર. ૨૦)નો.
”	શિક્ષણ	રા. બ. કમળાશંકર પ્રાણ- શંકર ત્રિવેદીનો સુવર્ણ અંદ્રક રા. ૩૦)નો.
”	ભાષા	શ્રીયુત દિગ્ગતલાલ ગણેશજી અંગ્રીઆ સુવર્ણ અંદ્રક.
દુર્ગાભાઈ પુરગોતમ પટેલ ગોતમ વિદ્યદાસ જોષી	ફાઇન સંગીત	બાઈલ્સનું રા. ૧૨)નું ધનામ. બાઈલ્સનું ધનામ ર. ૬)નું

પહેલું વર્ષ

લાલભાઈ દુર્લભભાઈ નાયક	શિક્ષણ	સર ધિઓડોર હોપનું ર. ૧૨) નું પહેલું ધનામ.
મોહનલાલ ગુદાપભાઈ જોષી	શિક્ષણ	સર ધિઓડોર હોપનું ર. ૬)નું બીજું ધનામ.
કૃષ્ણસુખ હરિહર ભટ	વિજ્ઞાન	રા. બ. કમળાશંકર પ્રાણશંકર ત્રિવેદીનું ર. ૨૫)નું ધનામ.

એમ. એચ. ચોકસી, હેડમાસ્ટર,

પી. આર. ટ્રેનિંગ કોલેજ-અમદાવાદ.

શુદ્ધિપત્રક

ગુજરાત શાળાપત્ર પુસ્તક ૭૩ અંક ૮ પૃષ્ઠ ૩૩૩ અતુકમ નં. ૨૯
કાનજીભાઈ છીતાલાલ પટેલને બદલે કાનજીભાઈ છીતાલાઈ પટેલ એમ
મુધારી વાંચવું.

જાહેરખબર

“ગિસિસ માર્ટર સીવણું તથા ભરત ફંડના” વ્યાજમાંથી ઇનામ માટે ખેડા જિલ્લાની તામદાર સરકારે માન્ય કરેલી સઘળી પ્રાથમિક કન્યા-શાળાઓમાં ભણતી બાળાઓએ બનાવેલા સીવણું તથા ભરતના નમુનાનું બીજું પ્રદર્શન ભરવાનું છે માટે તેવા નમુનાઓ તા. ૧૫મી નવેમ્બર, ૧૯૩૪ પહેલાં સિનિઅર આસિસ્ટન્ટ ડેપુટી એજ્યુકેશનલ ઇન્સ્પેક્ટર, નડિઆદ, મુકામે મોકલી આપવા.

- (૧) નમુનાઓ બાળાઓએ જ બનાવેલા જોઈએ.
 - (૨) નમુના બાળાઓએ બનાવ્યા છે તેવું પ્રમાણપત્ર બે સદ્ગુણરેખાનું નમુના સાથે મોકલવું.
 - (૩) નમુના મોકલવા લઈ જવાનો ખર્ચ નમુના મોકલનારને સીર છે.
 - (૪) એકઠે બે ઇનામો છે. તેમાં પહેલું રૂ. ૧૦ નું ને બીજું રૂ. ૫ નું છે.
ગવર્નેન્ટ હોસ્ટેલ,
બી. બ્લોક,
સિનિઅર આસિસ્ટન્ટ
ડે. એ. ઈ.ની.ઓફિસ,
નડિઆદ.
તા. ૭-૬-૧૯૩૪. | } | એન. એલ. બ્રહ્મચારી
સિનિઅર-આ. ડે. એ. ઇ. ખેડા
ને
એક્સ ઓફિસિઓ સેક્રેટરી,
“ગિસિસ માર્ટર સોઈંગને
એમ્પ્રોપરી પ્રાઈમરિડ.” |
|--|---|---|

જાહેરખબર

રાજસાહેબ માધવલાલ હરીલાલ રમારકફંડની કોઈ નક્કી કરેલા વિષય ઉપર સૌથી સરસ પાઠ આપવા માટે-અમદાવાદ ને ખેડા જિલ્લો અને ખેડા એજન્સિની કોઈ સ્ત્રી શિક્ષકને રમારક ઇનામ તરીકે રૂ. ૩૦) એકે ત્રીસનાં ઇનામનાં પુસ્તકો અથવા સાહિત્યો આપવાની ધી ગુજરાત વર્નાક્યુલર એસોસિએટીએ જોડવાયું કરી છે. પરીક્ષા તા. ૧૧-૧૨-૩૪ ને મંગળવારના રોજ અમદાવાદની ધી મહાલક્ષ્મી ટ્રેનિંગ કોલેજની પ્રેસિડેન્ટિય સ્કૂલમાં સદરજી કોલેજનાં લેડી સુપરીન્ટેન્ડન્ટ અને ગ્રેમચંદ સચંદ ટ્રેનિંગ-કોલેજના હેડમાસ્ટર સાહેબ લેશે. પાઠનો વિષય અને વર્ગનું નામ એક કલાક અગાઉ જાણવવામાં આવશે. સઘળી અરજીઓ તા. ૫-૧૨-૩૪ સુધીમાં પોતાના ઉપરી અધિકારી મારફત મહાલક્ષ્મી ટ્રેનિંગ કોલેજનાં લેડી સુપરીન્ટેન્ડન્ટ સાહેબ તરફ ઉમેદવારે મોકલવી. પાંચ વરસ ઉપરની અને પંદર વરસ અંદરની મોકરીવાળાં સ્ત્રી શિક્ષકો આ ઇનામ માટે હરિકોઈ કરી શકશે. મહાલક્ષ્મી ટ્રેનિંગ કોલેજ

ફાર વીમેન, અમદાવાદ. તા. ૧૫-૬-૩૪	}	મિસ એરિસ્ટા લેડી સુપરીન્ટેન્ડન્ટ
------------------------------------	---	-------------------------------------

ધનામપત્રક

અમદાવાદ જિલ્લો

નાના ઉભડા	મિ. ધરમશીભાઈ ભૂદરભાઈ પટેલે	૨૦-૦-૦	વિદ્યાર્થીઓને જમાડ્યા.
	મિ. ભીખાભાઈ જોશંગભાઈ પટેલે	૨૦-૦-૦	"
	મિ. હમીરભાઈ વહાલદાસ પટેલે	૨૦-૦-૦	"
	મિ. રમણીકલાલ રવિશંકર ખોરશમાએ	૧-૦-૦	પતાસાં વહેંચ્યાં.
પાંદડી	મિ. સોમનાથ શીવજી દેશાઈએ	૬-૧૦-૦	ગુજરાતી તથા ઈંગ્લીશ સ્કૂલોમાં કેળાં વહેંચ્યાં.
	મિ. શીવાભાઈ બાવાભાઈ દેશાઈએ	૧૮-૦-૦	અધી સ્કૂલોમાં પેઝ વહેંચ્યાં.
પુંસરી	મિ. હનનજી વેણીયંદે	૧૭-૮-૦	વિદ્યાર્થીઓને જમાડ્યા
જુલાલ	પા. ગોવિંદભાઈ રાનાભાઈએ	૪૦-૦-૦	"
પોલારપુર	ભીમનાથ મહંત સાહેબે	૩૫-૦-૦	સ્કૂલને હેડ હાર્મોનિયમ ભેટ આપ્યું.
વાળા ડાંગરવા	મહારાજ હનુમાનદાસજી રઘુ-નન્દનદાસજીએ	૨૫-૦-૦	વિદ્યાર્થીઓને જમાડ્યા
પાટડી	મેગ ઈશ્વાહીમ જીવાભાઈએ	૧૦-૦-૦	ઉર્દૂ સ્કૂલને ધણિયાળ ભેટ આપ્યું.
રેથળ	માઈ જમના કોળીપટેલ ડાલા વરામતી વિધવાએ લાલજી નામે વિદ્યાર્થીને દત્તક તરીકે લીધો તેની ખુશલીમાં	૧૨-૦-૦	ધણિયાળ ભેટ આપ્યું.
સાણોદા	મુખી પા. મરઘાભાઈ જોશંગભાઈએ	૨૫-૦-૦	વિદ્યાર્થીઓને જમાડ્યા
વાસણા કેલીઆ	પા. મણિલાલ ઝવેરભાઈએ	૪૦-૦-૦	બંને સ્કૂલના વિદ્યાર્થીઓને જમાડ્યા.
ચંડીસર	દરબારી પાંડાના ચોરાનું મુહૂર્ત હોવાથી તે પ્રસંગે તાલુકદારો તરફથી	૧૫-૦-૦	વિદ્યાર્થીઓને જમાડ્યા
	"	૨-૦-૦	રકાઉશના કામથી ખુશ થઈ પતાસાં વહેંચ્યાં.
પિલુદ્રા	શ્રી મુળજીભાઈ ગણપતરાએ	૨૫-૦-૦	વિદ્યાર્થીઓને જમાડ્યા
	પોતાની સ્ત્રીના શ્રીમંત પ્રસંગે	૨૫-૦-૦	ડયા તથા વાગડું ધણિયાળ ભેટ આપ્યું

પિણ્ડ	જોશી જોશીરામ વહાલજીના	...	વિદ્યાર્થીઓને જમાડયા.
ભડીઆદ	મરણ્ય પ્રસંગે મિ. જોશીરામ ત્રીભુવને પો- તાના દીકરાના લગ્ન પ્રસંગે	૭-૦-૦	સાકર વહેંચી તથા બાળકાવધેરીમાં આપ્યા.
કરાળા	મિ. અદ્ભૂતીયાં ભાઈગીયાંએ પોતાના દીકરાને નિશાળે જોસાડ્યો તે પ્રસંગે	૫-૦-૦	"
કુહા	પા. કેશવલાલ પ્રબુદાસે પો- તાની પત્નીના મરણતિથિ નિમિત્તે	૧૦-૦-૦	વિદ્યાર્થીઓને જમાડયા.
વડામણુ	પેન્શનર મહેતાજી રામભાઈ મણુજીભાઈ પટેલે	૪૫-૦-૦	મને રૂઢીના વિદ્યાર્થી- ઓને જમાડયા.
નાદેજ પરખડી	ફર્ટ વહીવટદાર પ્રવાસાંકર ગૌરીશંકર ભટે	૧-૦-૦	સાકર વહેંચી.
	સેકન્ડ વહીવટદાર સરતાન- સિદ્ધ માધવસિદ્ધ વાધેજીએ	૦-૮-૦	સાકર હાનામ તરીકે વહેંચ્યા.
	પા. જોશીરામ મોતીરામ ભટે	૪-૦-૦	હનામો વહેંચ્યાં.
	ગામ તરફથી	૨-૪-૯	હનામો તથા પતાસાં
		૧-૦-૦	વહેંચ્યાં.
મોશીયાં	શેક રૂઢી કમિટિના મેમ્બર કુંવરજી મણુકચંદે પોતાના પુત્રના લગ્ન પ્રસંગે	...	વિદ્યાર્થીઓને જમાડયા
જોતલપુર	પા. પરમોત્તમ જગનલાલે	૫૦-૦-૦	મને રૂઢીના
	આઈ અંગા ત્રવાડી શીવરામ જગનલાલની વિધવાએ	૫૦-૦-૦	" "
	આઈ મણી ત્રવાડી અમરત- લાલ પોતાંબરદાસની વિધવાએ	૫૦-૦-૦	" "
	આઈ અંગેળ પટેલ ત્રીકમલાલ મોતીભાઈની વિધવાએ	૫૦-૦-૦	" "
	પટેલ વેલજી કાકુજીએ	૫૦-૦-૦	" "
	પટેલ નાથાલાલ કેવળદાસે	૫૦-૦-૦	" "
	પટેલ પરમોત્તમ ત્રગલાલે	૫૦-૦-૦	" "
કમળેજ	ત્રવાડા રોટના નેકનામદાર યુવ રાજ સાહેબ શ્રી ગંભીર- સિદ્ધજી સાહેબે.	૨૫-૩-૩	આળપુરતકાલય જો- લયા માટે આપ્યા.
મેંભાવાડ	બુટાસના મુખી તા. શા. જો. ના મેમ્બર નાથાલાલ શિવા- ભાઈ તરફથી ત્રવાડી કાસ- મભાઈએ	૧૨-૦-૦	વિદ્યાર્થીઓને જમાડયા

ખીપળી	મિ. ભગવાનમંગ રાયમંગલ	૩૦-૦-૦	વિદ્યાર્થીઓને જમાડયા.
	તથા મિ. સરદારસંગ રાય- સંગલએ	-	-
ગોરંયા	મવાદર નરસીભાઈ મોતીલાલે	૧૧-૦-૦	"
	મિ. શંભુરામ હરજીવને	૧૧-૦-૦	"
	મોની મનસુખ ધારસીએ	૧-૦-૦	સાકર વહેંચી.
ગોવદ	શા. દાળીદાસ વીરચંદલાઈએ	૧૨-૮-૦	વિદ્યાર્થીઓને જમાડયા.
હાંસોલ	અનલવાદના ગોર-નાથાલાલ	૬-૦-૦	સોલ પીચર સ્કૂલમાં
	મોતીરામે	-	લાપી આપ્યા.
હીરાપુર	મિ. ઊટાભાઈ મોતીભાઈએ	૩૦-૦-૦	મને નિશાળના વિદ્યાર્થી- ઓને જમાડયા.
		૧-૦-૦	પતામાં વહેંચ્યાં.
	મવાજન સમરત તરકથી	૩૦-૦-૦	મને નિશાળના વિદ્યાર્થી- ઓને જમાડયા.
કાસંદ્ર	સરોજના દવે ઊટાલાલ બુ- લાભાઈએ	૫-૦-૦	વાગતું ધડિઆળ કુન્યાશાળાને ગેટ આપ્યું.
	અત્રેના પા. મંગળભાઈ દુધિ- રભાઈએ	૩-૦-૦	
	સાલંદના ગયરીયા તખત- સંગલ કોલાલએ	૨-૦-૦	વાગતું ધડિઆળ કુન્યાશાળાને ગેટ આપ્યું.
	અત્રેના શેઠ એવડદાસ વન- ભાળીદાસે	૪-૪-૦	
ખેરવાગતના	હિંમોદર વિઠ્ઠલભાઈ મન- સુખભાઈ રાવળે પોતાને સ્ત્રી પુત્ર પ્રસવ થયાની ખુશાલીમાં પાટડીના કુંવરસાહેબને જન્મ દિવસ હોવાથી રેટ તરકથી મુખી સાતાભાઈ મંગરામ પટેલે	૪-૦-૦	મિહાઈ વહેંચી.
		૨૫-૦-૦	મગજના લાકુ વહેંચ્યા.
ગમેર	રૂઢલ કમિટિના મેમ્બર ભાવ- સાર પરભુદાસ હરજીવનદાસે	૨૦-૦-૦	વિદ્યાર્થીઓને જમાડયા.
	ભાવસાર પરસોતમ જગનનાલે	૧-૦-૦	વાગિક પરીક્ષામાં ઈનામ તરીકે એ- પડીઓ તથા મિ- દાઈ વગેરે વહેંચી.
	પરીખ રંગમસાલ મણીલાલે	૧-૦-૦	
	મિ. ધારસીભાઈ અવેરચંદ	૩-૦-૦	
	હીરાણીએ	-	
	ભાવસાર કુલચંદભાઈ રામદાસે	૧-૦-૦	
	મિ. મથુરદાસ જેતાણ દાકેરે	૧-૦-૦	
	મિ. જયરાજપરિ વીરપુરી	૧-૦-૦	
	ગોસાંબએ	-	
	ભાવસાર નાથાભાઈ દલીચંદે	૧-૦-૦	

અચેર	મિ. નારણભાઈ પાનાચંદ ભાવસારે	૦-૮-૦	વાર્ષિક પરીક્ષામાં ધનામ તરીકે એ- પરીક્ષા, તથા મિ. દામ્ વગેરે વહેંચી.
	મિ. મગનલાલ લાલચંદ શાહ	...	પેન્સિયો, પેનો વગેરે વહેંચી.
મણીપુર	મહેતા આચર્યંદ ખોડીદાસ	૩-૧૨-૦	પુસ્તકો વહેંચ્યાં.
	" " " "	૨-૪-૦	મિદાઈ વહેંચી.
નાના હલણ	તલાલી ચીમનલાલ કુલચંદ	૧-૦-૦	વાર્ષિક પરીક્ષા વખતે પતાસાં વહેંચ્યાં.
રીમડી	મુખી ભગવાનદાસ રામદાસ ગામ તરફથી	૧-૦-૦	" સાકર વહેંચી.
	" " " "	૫-૦-૦	ફરતી ગાળ લાયમિરી- મા આપ્યા.
દયલાલા	મુખી કાળીદાસ નાગજીભાઈએ મિ. દલસુખરામ અમતલાલ ભાવસારે	૧૩-૮-૦	વિદ્યાર્થીઓને જમાડ્યા.
	દોશી હરીમંગ તેજપાળે	૨-૦-૦	ફૂધ સાકર પાતું.
	મિ. દલસુખરામ અમતલાલ	૦-૧૨-૦	સાકર વહેંચી.
	અમદાવાદના મિ. જયેન્દ્રરાવ વલ્લુભાઈ દીવેટીઆ	૧ ૧૨-૦	પેંડા વહેંચ્યા.
વિસલપુર	એમ. એ. એલ. એલ. બી. અમદાવાદના ડૉ. છોટાલાલ હરિલાલ દુધીયાએ	૮-૪-૦	ક્રિસ્ટેનો સામાન લાવી આપ્યો.
	અમદાવાદના ડૉ. ચુનીલાલ	૨-૧૨-૦	ફૂડબોલ આપ્યો.
	મિ. જહેરાવાળાએ	૧-૦-૦	...
તલોદ	મિ. પરસોતમભાઈ હાથીલાલ લાલીવાળાએ	૨-૦-૦	રકાઉટને મિદાઈ વહેંચી.
	અને તેમનો પહીવટ કરતા મિ. બીખાભાઈ અને પંચ- સોતમભાઈ તરફથી	૨૫-૦-૦	વિદ્યાર્થીઓને જમાડ્યા.
પાટડી	મોની વલ્લભજીભાઈ મુળજી ભાઈએ પેતાની બહેન મુળીના રમણાર્થે	૧૦-૦-૦	માવાના પેંડા વહેંચ્યા.
લાંબા	મિ. ગેશાભાઈ ખોડીદાસે ગામલોકે તરફથી	૧૫-૦-૦	વિદ્યાર્થીઓને જમાડ્યા.
	મિ. ભોળાભાઈ કેવળદાસ હેડગાસ્તર આશાભાઈ પટેલે આસિ. માસ્તર ગણપતરામે	૩-૧-૧	આળાઓને હુગડાના કદમ વહેંચ્યા.
	" " " "	૨-૦-૦	આદાની ટોપીઓ
	" " " "	૧-૦-૦	આદાની વહેંચી.

લાભા	મિ. અમીચંદલાઈ લાઈછદામે	૫-૦-૦	} બાળસાયબેરી તથા રકાઉટ ગરીબ વિદ્યાર્થીઓને મદદ તરીકે આપ્યા.
	મિ. દેવશંકર લલ્લુભાઈ મહે- તાએ	૫-૦-૦	
	મિ. મગનલાલ ખુશાલદામે	૫-૦-૦	
	મિ. ખોડાલાઈ કાળીદામે	૫-૦-૦	
	મિ. નાથાલાલ માધવદાસે	૫-૦-૦	
નરોડા	કલોલના દશા નરસિંહપુરા જે ન વાળીઆની જ્ઞાન આવેલી તેના તરફથી મિ. શીવસાલ નાનવદ શહે	૫-૦-૦	મુખ્ય સ્કૂલમાં પતામાં અને કન્યાશાળામાં આસારકાળી વહેંચ્યા.
કામદા	તાલુકા લો. જો. ના વાઈસ પ્રેસિડન્ટ મહેજ દા. મુગ સંગજી સાલુજીએ પેતાના દીકરાના જન્મ પ્રમંજે	૭-૦-૦	સ્કૂલ તથા કન્યાશાળા- માં સાકર વહેંચી.
		૩-૦-૦	અને નિશાળમાં પતામાં વહેંચ્યા.
હામોલ	પા. લાલભાઈ નાગરદાસે	...	ટુંકની પેટી બાળસાય- બેરીના પુસ્તકો મૂકવા માટે આપી.
	પટેલ માણેકલાલ મગનલાલે	૨-૦-૦	નિશાળના ઉપયોગ માટે આપ્યા.
	પા. મોહનલાલ જોષાળદામે	૧-૮-૦	"
	પા. સોમાભાઈ જેઠંગે	૧-૦-૦	"
	પા. મગજીદાસ શંભુદાસે	૧-૦-૦	"
	પા. કાલ્યાલાલ મગનલાલ	૧-૦-૦	"
	પા. મગનલાલ કાળીદાસે	૧-૦-૦	"
	માનતર પુરષોત્તમ લખાણકરે	૧-૦-૦	"
	નાયી નાના વાલચંદે	૧-૦-૦	"
	પા. માધવદાસ વનમાળીદાસે	૦-૧૫-૦	કોલ નં. ૩ આપી.
સુલતા	સિદ્ધ મંગલસાહેબ સુલતામજીએ બુખારીએ	૧૫-૦-૦	સ્કૂલ ડ્રેસમાં નાલીમ લેવા આવેલા ૭૦ શિક્ષકો તથા ગણે સ્કૂલોના વિદ્યાર્થી- ઓને જમાડ્યા.
દહેમાઈ	સુતાંગ રણુકોડભાઈ પીનામ્મ રદાસે પોતાને લા શ્રી મત ચંદી પ્રમંજે	૫૦-૦-૦	વિદ્યાર્થીઓને જમાડ્યા.
જલાલપુરવડા	પા. જુલાભાઈ મનોભાઈએ		

	૧. ધનાભાઈ ગોવિંદભાઈ ઓ ગંગાપૂજન નિમિત્તે.	...	"
	વ્યાસ સોમાભાઈ હરગોવિંદ ભત્રિજના અવસાન નિમિત્તે	...	"
પાટડી	મિ. દેશાઈ સોમનાથ શીવકાલે પોતાના ભાઈ ચીનુભાઈના સ્મરણે	૨૦૦—૦—૦	મુખ્ય સ્કૂલ, કન્યા- શાળા, ઉદુરેસ્કૂલ, ઉદુરે કન્યાશાળા, આંસજ સ્કૂલ તથા ઇંગ્લિશ સ્કૂલના તમામ વિદ્યાર્થીઓને જમાડયા.
નાના ઉભડા વળાદ	મિ. મોહનલાલ દેવજીદાસ પટેલે મુખી નાથાભાઈ દેશાઈભાઈ ઓ	૧૫—૦—૦ ૫૦—૦—૦	વિદ્યાર્થીઓને જમાડયા. બંને સ્કૂલોના વિદ્યાર્થીઓને જમાડયા.
	સોની કાળીદાસ લલ્લુભાઈની વિધવાએ	૫૦—૦—૦	"
ગાંધી	સ્વર્ગસ્થ ગાંધીલાલ ભાઈશંકર ના ત્રુ વ્યાસ જગજીવન જગતકાલે	૫—૦—૦ ૩—૦—૦	વિદ્યાર્થીઓની સહાય- કારી મેડળીની યો- જનામાં રોકડા આ- પ્યા તથા સુખડીના લાકુ વહેંચ્યા.
મોરૈયા	ગોધારીના શાહ કેશવલાલ નગીનદાસે	૧—૪—૦	મિદાઈ વહેંચી.
વીસલપુર	મિ. અંબાલાલ શાભારામ જોશીએ	૧—૦—૦	ચવાણું વહેંચ્યું.
	મિ. મનન રાનાભાઈ નાથા- ભાઈ દુકરે	૧—૦—૦	"
ઉરમાનાબાદ	મિ. તલકચંદ આનોપચંદરાલે સ્કૂલ કમિટીના મેમ્બર શા.	૧—૮—૦ ૧૦—૪—૦	પતાસાં વહેંચ્યાં. વિદ્યાર્થીઓને જમાડયા.
કુહા	મકતલાલ તરભોવનદાસે પેન્સનર મહેતાજી બીખાભાઈ નરસીભાઈ પટેલે પોતાના મકાનના વાસ્તુ નિમિત્તે	૪૦—૦—૦	"
	મિ. તળશીભાઈ નરોત્તમદાસ પટેલે પોતાના ભાઈના મરણ નિમિત્તે	૪૦—૦—૦	બંને સ્કૂલોના વિદ્યાર્થીઓને જમાડયા.
ભોળાદ	પાદક અમરજી રામેશ્વરે	૧—૦—૦	પરીક્ષા વખતે સાકર વહેંચી.
મહેમનગર	તારણપુરાના સુથાર પીતાંબર દેવજીએ	૧૫—૦—૦	વિદ્યાર્થીઓને જમાડયા.

મુજરાત રાજાપત્ર

૪૪૯

મહેસનગર	મા. સોનાભાઈ જેડીદામે	૨-૮-૦	લાકડશી લાકુ તથા
		૧-૦-૦	ચવાણું વિદ્યાર્થી
		૮-૦-૦	એને વહેંચ્યું.
			ગિદાઈ વહેંચી.
ઝારવા	મિ. પાટવી કુંવર સાહેબના		
	જન્મ દિવસની ખુશાલીમાં		
	રેટ તરફથી	૧૨૫-૦-૦	તમામ સ્કૂલના વિદ્યાર્થીઓને મગજના
પાટડી	મે. ખા. બા. મેનેજર સાહેબ		લાકુ વહેંચ્યા.
	કોર્ટ ઓફ બોર્ડ ઓફ પાટડી		કન્યાશાળાની બાળાઓને જમાડી.
	રેટ તરફથી		
વાગડ	રજપુત દલુ રૂપસંગે	૧-૦-૦	પેંડા વહેંચ્યા.
		૧-૦-૦	સાકર વહેંચી.
	મુ. ટેમુલા દાનુભા	૧-૦-૦	પેંડા વહેંચ્યા.
	મુ. અમુલા કાવુભા	૧-૦-૦	પેંડા વહેંચ્યા.
	મુ. બીખુલા મુરુલા	૧-૦-૦	પેંડા વહેંચ્યા.
	મા શ્રી સદાબાએ	૨૦-૦-૦	એને સ્કૂલના વિદ્યાર્થીઓને જમાડ્યા.
	રજપુત દલુભાઈ રૂપસંગ મકે	૧૦-૦-૦	બાળ લાયજેરી માટે રોકડ આપ્યા.
	વાળાએ		
સાળંગપુર	મહવાલ ગાદીના ધ. ધુ. આચાર્ય મહારાજ શ્રી આનંદ	૩૦-૦-૦	એને સ્કૂલના વિદ્યાર્થીઓને જમાડ્યા.
	પ્રનાદજી મહારાજશ્રીએ	૧૫-૦-૦	સ્કૂલના વિદ્યાર્થીઓને જમાડ્યા.
કુશાધવ	મણીલાલ વિદ્યારામ ભટ્ટે		
લાંબા	મા. મહેસરભાઈ ઝવેરદામે	૧-૦-૦	દૂધ પાણું.
		૧-૦-૦	
		૭-૮-૦	મુખ્ય સ્કૂલ તથા કન્યાશાળાની બાળાઓને સાકર તથા દૂધ પાણું.
મલોડ	મિ. અમૃતલાલ જગનલાલે	૧૦-૦-૦	વિદ્યાર્થીઓને જમાડ્યા.
	મા. કુસાભાઈ ખોડાભાઈએ	૪-૬-૦	ડયા તથા છનામ વહેંચ્યાં તથા પનામાં વહેંચ્યાં.
		૧-૮-૦	
ખોપડ	ગામલેડોએ		
	"		
	"		
વગાદ	મિ. જેસંગભાઈ રણજોડભાઈ	૨-૦-૦	લાયજેરીમાં આપ્યા.
	સાહે	૨-૦-૦	
	મિ. નાથાલાલ જેઠીરામ સાહે	૫-૦-૦	
	મિ. મોહનલાલ મોલીભાઈ		
	બ્યાસે		

મિ. રણુજીડભાઈ વાલચંદ- ભાઈ શાહે	૨-૦-૦	સાયબેરીમાં આપ્યા.
નિ. નાયાભાઈ દેશાઈભાઈ મુખીએ	૨-૦-૦	"
વ્યાસ મોહનલાલ મોતીલાલએ	૩-૦-૦	પતાસાં વહેંચ્યાં.
વ્યાસ વનમાળી ગોપાલદાસે	૨-૮-૦	"
વ્યાસ ચનાલાલ ત્રીણાભાઈએ	૨-૮-૦	"
વ્યાસ વનમાળી વલ્લભભાઈએ	૩-૦-૦	"
નમોઈ હનુમાન મંદીરના મહંતશ્રીએ	૧૦-૮-૦	રકાજીટને જમાડ્યા.
"	૩-૮-૦	નાજમદાસ શાળાના ઉપયોગ માટે આપ્યા.
મિ. હમીરભેગ સમશેરભેગે	૧-૦-૦	પીકચર આપ્યા.
મિ. ત્રીભુવન અંબારામે	૧-૦-૦	"
મિ. આત્મારામ મોહને	૧-૦-૦	"
મિ. જોષીતારામ જગનલાલે	૧-૦-૦	"
મિ. પ્રહલાદ જેસીંગભાઈએ	૧-૦-૦	"
મિ. રણુજીડ કન્યાણુભાઈમુયરે	૧-૦-૦	"
મિ. અંબારામ જીવીદાસે	૧-૦-૦	"
મિ. સોમા રામાએ	૧-૦-૦	"
મિ. રણુજીડ રામદાસે	૧-૦-૦	"
મિ. મણીલાલ દેવજીદાસે	૧-૦-૦	"
નડિઆદના દેશાઈ ડાહ્યાભાઈ મોતીલાઈએ	૧૫-૦-૦	જર્મનના રકાજીખાસા વહેંચ્યાં.
"	૧-૦-૦	વિદ્યાર્થીકેન્ડમાં આપ્યો.
અમદાવાદના લાલસાર ગોર- ધનદાસ મનમુખરામે.	૧૭-૨-૦	ઓપરીઓ તથા રલેટા વહેંચી.
કુમાર શ્રી જયવંતસિંહજી સુરસિંહજી સાહેબે	૧૦-૦-૦	મુખ્ય સ્કૂલ તથા કન્યાશ્રમમાં પુસ્તકો વહેંચ્યાં.
"	૩-૦-૦	સાકર વહેંચી.
શાહ મુલાબચંદ પાનાચંદે	૨૫-૦-૦	વિદ્યાર્થીઓને જમાડ્યા.
મિ. કાળીદાસ જમનાદાસ સાહે	૫-૧૦-૦	"
ગામ સમસ્ત મહાદેવના હવત વખતે	૫-૧૪-૦	"
ખેરવા જતનાની લો. બો. સ્કૂલ- નો હેડમાસ્ટર મિ. વિઠ્ઠલ- ભાઈ મનમુખરામ રાવળે	૨-૦-૦	સાકર વહેંચી.
પા. મોહનલાલ પૂંજદાસે.	૨-૦-૦	"
અલકામિડિના ગેરબેગ નગરના	૧-૦-૦	"

કાસંદ્રા	રખારી ખેંગાર જેસંગની વિ- ધવાએ	૫૦-૦-૦	ખાને રફુલેના વિદ્યા- ર્થીઓને જમાડયા.
નનાનપુર	દોસી ભોલાભાઈ નાનચંદે	૨૦-૦-૦	વિદ્યાર્થીઓને જમાડયા.
બિવારસદ	નડિઆદ કાકરખાડના મિ. ડાજાભાઈ રણુએડભાઈએ	૫૫-૦-૦	ખાળાઓને શુદ્ધ ખા- દીના કકડા વહેંચ્યા.
નનાનપુર	તલાલી હરિલાલ જગનલાલ દેસાઈએ	૭-૦-૦	વિદ્યાર્થીઓને પુસ્તકો અને ખાળાઓને કકડા વહેંચ્યા.
	મિ. મૂળચંદભાઈ જોષીતનવાસ પટેલે	૧૫-૦-૦	વિદ્યાર્થી, રકાઉટો તથા ખાળાઓને પિત્તળના રકાખીખાલા વહેંચ્યા.
કમલેજ	નેસડાના મિ. રતિલાલ નંદલાલ રાવળે	૨૦-૦-૦	ખાળ લાયબ્રેરી માટે કબાટ બોટ આપ્યું.
યાંકી	મિ. જેદાલાલ ઠાસાભાઈએ	૨-૪-૦	ચેડા તથા સાકર વહેંચી.
શુભલ	શાહ સોમચંદ કચરાભાઈએ	૩-૦-૦	
	ગરાસીઆ રતનજી લાલજીએ	૪-૦-૦	ગોળધાણુ વહેંચ્યા.
	ગરાસીઆ માધુજી ગલજીએ	૩-૦-૦	સાકર વહેંચી.
રાચાણા	સ્કૂલ કમિટીના મેમ્બર મદા- ભાઈ મણીલાલ દેસાઈએ	૭-૦-૦	ખાળાઓને કકડા તથા છોકરાઓને ચોપડી- ઓ વહેંચી.
હાથીજળુ	મહુધાના મિ. ચંદુલાલ અર- જનલાલ બટે	૧૫-૦-૦	વિદ્યાર્થીઓને જમાડયા.
	સલકીના શા. ગાંડાભાઈ દલ- સુખના હીકરાના લગ્ન પ્રસંગે	૧૦-૦-૦	વિદ્યાર્થીઓને પિત્તળના ખાલા તથા પતાસાં વહેંચ્યાં.
પરદોલ	મિ. લલાભાઈ નાયાલાલ શાહે	૨-૦-૦	પતાસાં વહેંચ્યાં.
	મિ. સોમાભાઈ માધાભાઈ પટેલે	૧-૦-૦	"
	મિ. ઝીણાભાઈ ધનાભાઈ પટેલે	૧-૦-૦	"
	શા. વાડીલાલ જગનલાલ વાહોલાલવાળાઓ	૨-૦-૦	"
	શા. રમચંદ માધવલાલ વહે- લાલવાળાઓ	૨-૦-૦	"
	શા. હરિલાલ હેમચંદે	૩૦-૦-૦	વિદ્યાર્થીઓને જમાડયા.
	મિ. મોહનલાલ મધુરભાઈ બટ્ટે	૧-૦-૦	પતાસાં-વહેંચ્યાં.
	મિ. ઝવરભાઈ શામળભાઈ પટેલે	૧-૦-૦	"
કુખડયલ	ગામસેકિએ	૨-૧-૬	વિદ્યાર્થીઓને પુસ્તકો વહેંચ્યાં.
		૦-૧૫-૬	કન્યાશાળામાં "

ચોરવડોદરા	મે. ખારે સાહેબ સમશુદ્ધીને દાદરી સાહેબે	...	તેણે શાળામાં પતાસાં વહેંચ્યાં.
કેરાળા	જમાતપુર અમદાવાદના પા. આત્મારામ પુરુષોત્તમદાસ દાળવાળાએ રૂ. ૨૦૦) વ્યાજે મૂકેલા તેના વ્યાજમાંથી	૧૨-૦-૦	વિદ્યાર્થીને જમાડયા. તથા પતાસાં વહેંચ્યાં.
વિસલપુર	આમના આગેવાન મુહરથોએ મળી	૧૦-૦-૦ ૨-૦-૦	ખનામની ચોપડીઓ તથા પતાસાં વહેંચ્યાં.
વિહલાપુર	દા. જવાનસંગ અદાજી તથા દા. બાલસંગ વજ્રેમંત્રે	૧-૦-૦	સાકર વહેંચી.
બોડોદરા	મેખર શા. ભાયચંદલાઈ નાથજીભાઈ તરફથી શા. કેશવલાલ ભાયચંદ તારીખ ૧-૩-૩૪ થી તા. ૧૫-૬-૩૪ સુધી	...	વિદ્યાર્થી માટે ચાણીની પરબ જેસાડી.
	મેખર શાહ આશાભાઈ જેમચંદ	૨-૦-૦	રહેલો તથા પેનો વહેંચી.
તલુસા માંભા	બા શ્રી બા કેસાબા દાળુભાઈએ હિડમસ્તર આશાભાઈ પટેલ તરફથી	૨-૧૨-૦ ૨-૦-૦	સાકર વહેંચી. મિદાઈ વહેંચી.
	મિ. અમીચંદલાઈ ભાઈજીદામે મિ. બહેચરભાઈ બાપુભાઈએ મિ. અમીચંદલાઈ ભાઈજીદામે	૧૫-૦-૦ ૧૫-૦-૦ ૪-૦-૦	વિદ્યાર્થીઓને જમાડયા પુસ્તકો વહેંચ્યાં, તથા દૂધ પાતું.
જુગલ	પગી શ્રીનાથ નથુજીએ	૧-૮-૦	પતાસાં વહેંચ્યાં.
કેસરંદી	મહેતા ધંધરલાલ ડાભાનાઈએ મેખર તંત્રાટી વીરલભાઈ ભાઈશંકર મહેતાએ	૩૫-૦-૦ ૨-૦-૦	વિદ્યાર્થીઓને જમાડયા પતાસાં વહેંચ્યાં.
	ગામ લોકોએ તથા તંત્રાટીએ મળી	૧૧-૦-૦	વિદ્યાર્થીઓને જમાડયા
ખરકડી	મિ. જહુલા જીજીભાઈ ગોહેલ મેતા જગજીવન દુલભદાસ દમીર જસા આહર પરભાનસંગ વાઘાભાઈ ગોહેલ દરજી ડાભાલાલ માવજી ગામલોકો તરફથી	૨૮-૦-૦ ૧૫-૦-૦	જુગડના કંકડા વહેંચ્યાં વિદ્યાર્થીઓને જમા- ડયા તથા સાકર વહેંચી.
	સોની ચિમેવન દલુભાઈએ મુળી તરસીદ પગરામે પટેલ ગોવિંદ રામજીએ જિન મહાજન તરફથી	૨-૦-૦ ૧૫-૦-૦ ૧૫-૦-૦ ૧-૦	વિદ્યાર્થીઓને જમાડયા પેંડા વહેંચ્યાં. વિદ્યાર્થીઓને જમાડયા. પતાસાં વહેંચ્યાં.

નવાં પુસ્તકો

મું. ઇ. કેળવણીખાતાએ પાઠ્યપુસ્તક
તરીકે મંજૂર કર્યું છે.

વ્યાકરણના સહેલા પાઠો

પુસ્તક ૧

(વિષય-સાદરણ અને અમૂલ્ય હશે)

ખા. એ. એસ. ડી. સી. ડી.

વ્યાકરણના યાગ્ય લખાયાં છે પરંતુ તેમાં વિદ્યાર્થીઓ રસ લઈ શકતાં નથી; પરંતુ આ વ્યાકરણની રચના સરળતા અને સ્પષ્ટતા એવાં મુદ્દો છે કે આજકાલનાં શાળાના બાળકો આ કઠિન વિષય સહેલાઈથી અભ્યાસ કરી શકે છે. વિદ્યાર્થીઓને જોડે સહેલાં કરવા ખાતર આ વ્યાકરણ પહેલી તકે દરેક સ્કૂલમાં લખાવ કરવું જોઈએ.

પુસ્તક ૧ હું ૦-૩-૦

" ૨ જુ ૦-૪-૦

" ૩ જુ ૦-૫-૦

મું. ઇ. સરકારી કેળવણીખાતાએ
મંજૂર કરેલો

ગુજરાતી એટલાસ

પ્રજ્ઞાન ભૂગોળની વ્યાખ્યાઓના

નકશા—

ઐતિહાસિક ચાર નકશા

ઉપરાંત

લંકાઈ પછી ભૌગોલિક ચળોલા

દેશકરો સાથે અને નવી રેલવે

સરકો સાથે આ છેલ્લામાં

છેલ્લો એટલાસ છે.

કિંમત ૦-૧૨-૦

છાકરાઓ માટે

વર્નાક્યુલર પ્રવેશક

આ પુસ્તકમાં વર્નાક્યુલર કાઉન્ટર પરીક્ષાના બંધાયેલ વિષયો વિસ્તારથી અને સરળ પદ્ધતિથી આવેલા છે. આજ સુધીના પ્રશ્નો આવી જાય છે. ખીર્જી જુની દગળા લખાએલાં અને અચૂક પુસ્તકો ખરીદવા કરતાં આ પુસ્તક ખરીદી પરીક્ષા પહેલેજા વર્ષે પાસ કરી શકાયો.

કિંમત ૨-૨-૦ કમિશન સાથે.

વર્નાક્યુલર પ્રવેશકનો વધારો

(૧૯૨૦-૨૧ ના પ્રશ્નો) ૦-૪-૦

કન્યાઓ માટે

ફાર્મનલ શિક્ષિકા

કન્યાઓની કાઉન્ટર પરીક્ષા માટે મંપૂર્ણ અભ્યાસક્રમને યાનુસરી આ એકજ પુસ્તક તૈયાર થયેલું છે. આ પુસ્તકથી દરેકને સંતોષ થએલો છે. દરેક દરેક વિદ્યાર્થીનીઓએ પરીક્ષા પાસ થવા માટે આ પુસ્તક પહેલી તકે ખરીદવું જરૂરનું છે. તેમાં આજ સુધીના પ્રશ્નો આવી જાય છે.

કિંમત ૧-૧૨-૦

હિંદનો સંપૂર્ણ ઇતિહાસ

પરીક્ષાની બહુતાએલી પદ્ધતિ અનુસાર તૈયાર કરવામાં આવેલા છાકરાઓ અને વિદ્યાર્થીનીઓના બંધાયેલા પ્રશ્નોના પ્રશ્નો સાથે આ ઇતિહાસ તૈયાર થયેલો છે અને પાસ થવા માટે આ પુસ્તક પહેલી તકે ખરીદી લેવું ઘણું જરૂરનું છે.

કિંમત ૦-૧૧-૦

ગુજરાત-સાહિત્ય મંદિર: રીચાર્જ, અમદાવાદ.

મમતાના વધારો

કિંમતમાં ઘટાડો

કેળવણીખાતાએ મુંબઈ ઇલાકાની દરેક નિશાળમાં ટેકરટબુક તરીકે ચલાવવાને મંજૂર કરી છે.

લેખનકળા કોપિબુકો

કિંમત { મુંબઈમાં અને બાંજીયામાં છ નંબરમાં } દરેક નંબરની કિંમત બે આના. { ચોવીસ પાનાં

શ્રાવ્ય, મ્યુનિસિપલ, લોકલબોર્ડ, ખાનગી વગેરે અનેક સાળાઓમાં ખાસ પસંદગીથી ચાલતી કોપિ બે જાળકે અને શિક્ષકોમાં શાસ અને સુંદર બાંધબંધ વાંધો માટે પ્રસિદ્ધ થયેલી છે, એવી લેખનકળા કોપિ વાપરવા અમે નમ્રસાથે વિનંતિ કરીએ છીએ. - વપસી સૂચનાં વિદ્યાના ઉપારકો, આરાધકો અને કેળવણીના કાર્યમાં ઉત્સાહથી રસપૂર્વક લાગ લેનારાઓ સહર લેખનકળાને યોગ્ય રીતે તપાસી તેના અંદરના વિષયો અને પદ્ધતિને જોઈ યોગ્ય ઇન્સાઈ આપશો છ.

૨૫૦ અને તે ઉપરાંત કોપિ ખરીદનારને સેંકડે ૩૦ ટકા ઇમિશન આપવામાં આવશે. પેકિંગ અને દેવે ખર્ચ પણ આપવામાં આવશે, પણ પોસ્ટ માર્કેટનું કે સ્ટેશનથી આગળનું ખર્ચ આપવામાં આવશે નહિ.

લેખનકળા કોપિબુકોને બંધાયેલી નંબર ૧ થી ૩ સુધીની સ્ટીલ પેનો ખાસ મેન્ટવી છે તેની દરેક બેડકેસમાં એક નંબરની ડકન ખારની કિં. રૂ. ૧.૧૫

મુંબઈ-કાલોલાઈ જગજીવનદાસ એન્ડ સન્સ,

કાલકાંદેવી માતાના મંદિર સામે દુકાન નં. ૩૬૭,

અમદાવાદ-પાનકેર નાકા-મિસર્સ એસ. બી. શાહની કુંપનિ,

ગોધરા-એમ. વકીલ બ્રધર્સ, સરાફ ખજાર.

કેળવણીખાતાના એ. ડિરેક્ટર સાહેબે મુંબઈ ઇલાકાની

પ્રાથમિક શાળામાં ટેકરટબુક તરીકે મંજૂર કરેલો

દેશીહિસાબ

વાગ. રૂ. લો.

કિંમત ૦-૧-૬

ઘણાજ સુધારા તથા વધારા સાથે બહાર પડ્યો છે.

અત્યારસુધી ઘણા દેશીહિસાબો બહાર પડ્યા છે, પરંતુ ખાતા

તરફથી મંજૂર થયેલો ફક્ત આજ દેશીહિસાબ છે.

આગળું ટેકાણું-ગેમર્સ એન. ડી. મહેતાની ફું.

બુકમેસર્સ એન્ડ પબ્લીશર્સ.

ડે. ૩૬૭ કાલકાંદેવીરોડ-મુંબઈ

- જાહેરખબર -

તા. ૧લી નવેમ્બરથી

કોઈ પણ બુકસેલર પાસેથી
માગી-લો.

ગુજરાવાળા ગુજરાતી કૉપિબુક નં. ૧ થી ૫
દરેકની કિંમત ૧ આનો.

કચ્છાના ગુજરાતી કૉપિબુક નં. ૧ થી ૫
દરેકની કિંમત ૧ આનો.

ચોકસામટી ખરીદનારને સાફ કમિશન મળશે.

કિંમત સંબંધી કંઈ પણ ફેરફાર હોય તો
નીચે બતાવેલા સરનામે લખો.

શ્રી ગુજરાત ઓરિએન્ટલ બુકડીપો,
ગાંધીરોડ, રતનપોળને નાકે,

અમદાવાદ.

નિબંધના વિષય માટે આ એક અપૂર્વ પુસ્તક છે.

ગુજરાતી છઠ્ઠા અને સાતમા ધોરણના,
અંગ્રેજી સાથા, પાંચમા અને છઠ્ઠા ધોરણના, અને

ટ્રેનિંગ કોલેજના વિદ્યાર્થીઓ માટે સંગ્રહ

નૌકાયુલર કાઇનલ અને મેટ્રિક્યુલેશનના ઉમેદવારો માટે ખાસ ઉપયોગી

ઉદ્ધૃત ભાષાશાસ્ત્ર આપનાર અને વિચારોમાં અવનવો વધારો કરનાર

પટેલકૃત નિબંધ વિચાર કિંમત ૧-૦-૦

સ્કૂલોમાં પાઠ્યપુસ્તક તરીકે ચલાવી શકાય એવું ગુજરાતી ભાષામાં

ફક્ત આ એક જ પુસ્તક છે. અનુકરણશીલ નેતાન

આ પુસ્તકની ઉપયોગિતા સંકળે ધ્યાનપર આવી શકશે.

ગુજરાતી ભાષાનો વિષય સારો બનાવવા માટે દરેક વિદ્યાર્થીએ

આ પુસ્તકનો અભ્યાસ કરવો જોઈએ આ પુસ્તકમાંના

નમુનાના નિબંધો ઉપર કાટિના છે અને તે કોઈમણ

નવો નિબંધ રચવામાં જરૂર માર્ગદર્શક થઈ પડશે.

ચાકરણ જેવા કઠિન, શુષ્ક, અને નિરુપયોગી લાગતા વિષયને

સરળ, રસિક અને ઉપયોગી બનાવવા માટે રચેલાં પુસ્તકો

પાઠ્યપુસ્તક તરીકે મંજૂર*

*વ્યાકરણ પ્રવેશ ભા. ૧ જો

૦-૩-૦

*વ્યાકરણ પ્રવેશ ભા. ૨ જો

૦-૪-૦

*વ્યાકરણ પ્રવેશ ભા. ૩ જો

૦-૭-૦

રચનાર:-શંકરભાઈ ત્રિકમભાઈ પટેલ

નારણભાઈ વાઘજીભાઈ પટેલ

કેળવણીખાતાએ મંજૂર કરેલાં

શાળાપયોગી પુસ્તકો

*આરોગ્ય શિક્ષણ ૦-૮-૦

*આરોગ્ય શિક્ષિકા ૦-૭-૦

ખાળવીર (સ્કાઉટ વિષે) ૦-૮-૦

કસરત અને પ્રિય ૦-૧૨-૦

ધરમાં અને બહાર ૦-૧૨-૦

રમવાની રમતો ૦-૪-૦

અભિમન્યુ અને પ્રહલાદ ૦-૮-૦

અલાઉદ્દીન અને દેવતાઈ દીવો ૦-૪-૦

શાળાસંગીતમાળા ૦-૩-૦

(દારમોનિયમ ગાઇડ)

અમદાવાદ શહેરની ભૂગોળ ૦-૩-૦

*સરળ ગુજરાતમાં તની ભૂગોળ ૦-૪-૦

મુંબઈથી લોકો (દિલ્લિસ્તાન સહિત) ૦-૫-૦

ખાળગીત ૦-૧-૦

શાળાપયોગી વાતોઆ

ભા. ૧ ત્રીજી આવૃત્તિ ૦-૩-૦

*ગુજરાતના ઇતિહાસની

સહેલી વાતો. ૦-૪-૦

રમણિક પી. કોઠારી : ખડાવતા શુદ્ધીપો, રીચરિડ, અમદાવાદ.

*ટકરોપૂર્વક તરીકે મંજૂર.

ઈનામ માટે વર્ગીકૃત યાદી

(તમામ પુસ્તકો મંજૂર છે)

ધોરણ સાતમું: (ચૂનનાતી)
(નીચું અગ્રેજી)

પુરસદ ૦-૪-૬
અખો ૦-૪-૬

બાળ વિદ્યા (૧) ૦-૧૨-૦

બાળ વિદ્યા (૨) ૦-૬-૦

વગતની ધર્મશાળામા ૦-૧૦-૦

ગીતાગણિ ૧-૪-૦

ધોરણ છઠું: (બીજું અગ્રેજી)

ટોરગાયની ૩ વાર્તા ૦-૫-૦

ભૂવજ્જ્વામણી ૦-૧-૦

વેધવનુ ૦-૪-૦

મિઆઈ ૦-૫-૦

કોલમા કાકા ૦-૫-૦

મધપૂડો ૦-૫-૦

ધોરણ પાંચમું: (પહેલું અગ્રેજી)

બીજા ૦-૪-૦

સખગસ ૦-૩-૦

કીર્તિસ્તભ ૦-૪-૦

પુસ્તકાનય ૦-૨-૦

વ્યવખજરગ ૦-૬-૦

બીરખવનો બન્ધુ ૦-૮-૦

ખરખરી વાતો ૦-૩-૦

ગ્રીષ્મની પેઠી ૦-૪-૦

ધોરણ ચોથું:

બંગાળી બિરખન ૦-૬-૦

કમ્પ્યુટર ૦-૩-૦

બાળ કાવ્ય ૦-૩-૦

મુરખરાજ ૦-૮-૦

સવાકાની આપવીતી ૦-૧-૦

ખોટી ખોટી વાતો ૦-૪-૦

પ્રાણી પુરાણ ભાગ ૨ ૦-૪-૦

ધોરણ ત્રીજું:

બકુલ ૦-૬-૦

ધૂપમળા ૦-૪-૦

સારગીવાજો ૦-૩-૦

મોતીના દાણા ૦-૫-૦

તોફાની ટીપુડો ૦-૬-૦

નીચમ ૦-૬-૦

સોનાકુમારી ૦-૪-૦

બરછીપુરી ૦-૪-૦

રિક્ષિટિક્ષિ ૦-૪-૦

મધુર્ધ લાગ

ધોરણ બીજું:

કેરીના ભજવા ૦-૩-૦

નનનીત ૦-૩-૦

મકકાની ફુકાન ૦-૧-૦

ગેસાળની મોજ ૦-૩-૬

મધિજાતુ રાજ ૦-૧-૦

સિપાઈ દાન ૦-૨-૬

મકનો મગતોતો ૦-૧-૬

ધોરણ પહેલું:

ચોપગાની ચતુરાઈ ૦-૪-૦

નનનીત ૦-૩-૦

વાણીનું વન ૦-૪-૦

હાથી ધમધમ આલે ૦-૧-૦

લાડ કાવ્યો ૦-૧-૦

એક હોતો કુતરો ૦-૧-૦

પ્રાણીપુરાણ ભાગ ૧ ૦-૬-૦

ગાંડીવ :: ભાગાતબાવ,

બાળક માટેના ગાંડીવ પંખવાડિકો નમૂનો મફત.

Gujarat School Paper

ગુજરાત શાળાપત્ર

ડિસેમ્બર સને ૧૯૩૪

"નવા જમાનામાં નવા સુધારા અને પ્રગતિમાન માણસોની જરૂર પડે છે. દુનિયા આગળ વધે છે, અને તેથી આપણા બાળકોના વળતરમાં જે ક્ષીરોપચીત્ર તથા કામુતો ઉત્તમ ગણાતા હતા તે હવે નિરુપયોગી નીવડે છે, અને ખરેખર આપણા મૃત્યુ મછી સમયના દલ અને ધીમા વિકાસને લીધે વધારે કાઢ્યા થએલા લોકો હાલના કરતાં વધારે મારી થોડાના ધડી કાઢશે."

કેળવણીખાતાના હુકમથી

તંત્રી અને પ્રકાશક (ઓગસ્ટ ૧૯૨૯ થી)

મૂળજીભાઈ હીરાલાલ ચોકસી, એમ. એ.

હેડમાસ્ટર પ્રે. સ. ટ્રેનિંગ કોલેજ, અમદાવાદ.

(સર્વ હક સ્વાધીન રાખ્યા છે)

ધી "ગાયમંડ જ્યુનિલી" પ્રિન્ટિંગ પ્રેસમાં પરીજ દેવીદાસ હમનલાલે અમુ.
સલાખોસ રોડ-અમદાવાદ

અનુક્રમણિકા

ક્રમ નંબર	વિષય	પૃષ્ઠ
૧	પરીક્ષા પદ્ધતિ	૪૫૫
૨	કીમથી દમણગંગા	૪૬૩
૩	ખાલમ દિર	૪૬૫
૪	તરણુ શિક્ષકોને	૪૬૮
૫	હિંદુઓને ધિક્કારનાર કે પાળનાર ?	૪૭૪
૬	નાટ્યપ્રયોગ	૪૭૭
૭	મરકારી જાહેરખબરો	૪૮૨
૮	ખાનગી જાહેરખબરો	૪૩

જાહેરખબર

ગુજરાતી કન્યાશાળા મારે ટ્રેન્ડ શિક્ષિકાઓની જરૂર છે મહા લક્ષ્મી ફિઝેલ ટ્રેનિંગ કોલેજના અને વિધવા ખાઈને પહેલી પમંદગી આપવામા આવશે સર્વિ સચકત પેન્શનર હશે તે પછુ આ નશે પગાડ લાયકાત મુજબ લખો યા મળે

હિંદુમાસ્તર મદ્રેસા મોહમ્મદીયાહ—કપડવણજ, બહોરવાડ.

આરોગ્યશાસ્ત્ર સંબંધી નવું પાઠ્યપુસ્તક

ક્રિમિત-૦-૨-૦] આરોગ્ય વિજ્ઞાનશાસ્ત્ર [ઘણુંજ કમિશન

લેખક—દ. બા. બર્વે બી એચ.

અનુવાદક—અ. ક. વશી. બી એચ

આ પુસ્તક પ્રાયમિક શાળા, હાઈસ્કૂલ અને ટ્રેનિંગ કોલેજોમા લણુતા વિદ્યાર્થીઓ મારે પાઠ્યપુસ્તક તરીકે સરમરે મલુર કર્યું છે મધ્ય ભાગમા આ પુસ્તકની મરામી આવૃત્તિ અને દક્ષિણ ભાગમા કાનડી આવૃત્તિ હાલ પાઠ્યપુસ્તક તરીકે વપરાય છે—

મળનાનું ડેકાણ —

મળવાનું ડેકાણ —

દ. બા. બર્વે,

કરસનદાસ નારણદાસ—સુરત.

૮૦૨, સદાલીન-પુના.

એત, એમ. ત્રિપાઠી—મુબઈ

ગુજરાત સાહિત્યમંદિર—અમદાવાદ.

ગુજરાત શાળાપત્ર

પુસ્તક ૭૩] ડિસેમ્બર ૧૯૩૪ [અંક ૧૨ મા.

પરીક્ષાપદ્ધતિ

શાળામાં શિક્ષક જે કંઈ શીખવે તે વિદ્યાર્થીઓ કેટલું શીખ્યા છે તે જાણવાની જરૂર તો છે. શાળાના વાતાવરણની હેમજ શિક્ષકના આચરણની જે છાપ તેના મગજ પર પડે છે તે કેવી છે અને તે કેટલા પ્રમાણમાં અસરકારક નીવડે છે તે પણ જાણવું જોઈએ. વળી વિદ્યાર્થીઓની રીત-ભાત અને તેની ટેવોની પરીક્ષા પણ કરવી જોઈએ. ત્યાંસુધી અમુક કામ કેટલું થયું છે અને તે કેવી જાતનું છે તે જાણવામાં આવે નહિ ત્યાંસુધી તેમાં મુદ્દારો થઈ શકે નહિ. છોકરાઓ શાળામાં શું જ્ઞાન મેળવે છે તે શિક્ષકે તેમજ માળાપે જાણવું જોઈએ. આ હેતુને અનુસરી પરીક્ષા-પદ્ધતિ દાખલ કરવામાં આવી છે. શિક્ષક દરરોજ વિદ્યાર્થીને સવાલ પૂછીને તેના કામની પરીક્ષા લે છે, પણ અમુક સમય પછી તેના કામની વારિ-કાઈથી જે તપાસ કરવામાં આવે છે તેને પરીક્ષા કહેવામાં આવે છે. શિક્ષકના શિક્ષણની અસર બાળક ઉપર કેટલી થઈ છે તે પરીક્ષાથી સમજાય છે. વળી વિદ્યાર્થીઓએ કેટલે દરજ્જે જ્ઞાન મેળવ્યું છે, તેના કયા વિષય કાચો છે, તેમણે લખવામાં શી શી ભૂલો કરી છે, તેની માહિતી પરીક્ષાથી મળે છે. વળી અમુક નક્કી કરેલા વખતમાં તેને જવાબ લખવાના હોવાથી અભ્યાસ કરવાનો ખાત તથા આગ્રહ અને તેની સાથે પૂર્ણ તૈયારી, ત્વરાથી જવાબ આપવાની ટેવ, મનની એકાગ્રતા, વિચાર-દર્શવવાની

પદ્ધતિનું જ્ઞાન તથા યોગ્ય શબ્દોમાં જવાબ આપવાની ટેવ, જવાબ શોધી કાઢવાની મનની ચપલતા તથા વિચાર અને વિવેક વગેરે ગુણો પરીક્ષાને લીધે વિદ્યાર્થીઓમાં ખીલે છે. આવી રીતે પરીક્ષાની ખાસ જરૂર છે. હાલમાં પરીક્ષામાં પાસ થયા મુજબ વિદ્યાર્થીની લાયકાત સ્વીકારવામાં આવે છે અને તેને લીધે સમાજમાં પ્રતિષ્ઠા વધાય છે, તેથી વિદ્યાર્થીઓ જલદીથી પરીક્ષા પાસ કરે એમ માન્યાપ તેમજ શિક્ષકની ધમ્મજા હોય છે. વળી પરીક્ષા પાસ કરવાની છોતેન્નરી હોવાથી કયા સ્ત્રવાસ પરીક્ષામાં આવશે તે ઉપર ને વિશેષ ધ્યાન આપે છે, તેથી વ્યવહારમાં તેનો કેમ ઉપયોગ કરવો તે એને આવડતું નથી. આવી રીતે વિદ્યાર્થીનું મન પરીક્ષામાં રહેવાથી તેનામાં જ્ઞાનનો શોખ ઉત્પન્ન થતો નથી. જ્ઞાનની ખાતર જ્ઞાન મેળવવાનો ઉદ્દેશ નહિ હોવાથી ગમે તેમ ગોખણપટ્ટી કરી પરીક્ષા પાસ કરવા માટે વિષયો તૈયાર કરવામાં આવે છે, તેથી તેમને ખરી કેળવણી મળતી નથી.

આપણા દેશની કેળવણીનો એક મોટો દોષ એ ગણાય છે કે તેમાં ઘણી ગોખણપટ્ટી જોવામાં આવે છે. તેટલી આપણે ત્યાં પરીક્ષાઓ થાય છે તેટલી ખીજ દેશોમાં થતી હોય એમ જણાતું નથી. અમુક પરીક્ષા પાસ કરવાને માટે શાળામાં વિદ્યાર્થીને તૈયાર કરવાના છે એ લાખતા શિક્ષકવર્ગમાં હોય છે, તેથી નાકી કરેલો અભ્યાસક્રમ ગમે તે રીતે વિદ્યાર્થીઓને જલદી પુરો કરાવી દે છે અને તે શીખીને વિદ્યાર્થીઓ પાસ થાય છે. બે પરીક્ષા પાસ કરાવી જેમ બને તેમ વધારે ટકા પરિણામ લાવવું એજ શિક્ષણનું ધ્યેય હોય તો તેથી વિદ્યાર્થીનાં શરીર, બુદ્ધિ તથા હૃદયની દ્વંદ્વપિલુ શક્તિની ખીલવણી થતી નથી, કારણકે નીચે જણાવેલી બાબતોની પરીક્ષા થતી નથી, તેમજ પરીક્ષા વખતે તે બાબતો કેવા પ્રકારની છે તે ઉપર કંઈ લક્ષ પણુ આપતું નથી, પણ જેમ બને તેમ બાળકના મગજમાં વધારે જ્ઞાન ભરવું એવી સાધારણ ધમ્મજા માલમી પડે છે.

વિદ્યાર્થીઓનું શરીર દુર્બલ, મુદ્દઢ અને સહનશીલતાના ગુણવાળું હોવું જોઈએ. તેની બુદ્ધિ તીવ્ર અને તર્કસિદ્ધ હોવી જોઈએ. તેનું માનસ વૈનાનિક હોવું જોઈએ. તેનું હૃદય હુંકાળું અને વિશાળ હોવું જોઈએ. વળી તેની વૃત્તિ પારમાર્થિક હોવી જોઈએ અને તેની સાથે તે ધાર્મિક પણ હોવી જોઈએ. વળી તેનામાં નાગરિકતાની લાગણી હોવા ઉપરાંત માનુષ્ય લાવ પણ હોવું જોઈએ. તેની કલ્પના પવિત્ર હોવી જોઈએ. વળી તેની સર્ગશક્તિનો વિકાસ થવો જોઈએ, કારણકે નૈસર્ગિક વૃત્તિ વિના કંઈ પણ

નવું ઉત્પાદન થઈ શકતું નથી. આ ઉપરાંત તેનામાં પોતાનું સ્વતંત્ર ગુજ-
રાન કરવાની શક્તિ તો હોવી જોઈએ. વળી સ્વચ્છતા, સમાજસેવા, સ્વતંત્ર
મનન, અહિંસા જેવા ગુણ આવે એવી તાલીમ તેને આપવી જોઈએ. આ
આખતો એવી છે કે જે હાલમાં લેવામાં આવતી પરીક્ષાની મર્યાદામાં
આવી શકતી નથી. વિદ્યાર્થીની યોજના કે તર્કની શક્તિનો કેટલો વિકાસ
થયો છે તે જાણવાનું સાધન પરીક્ષક પાસે હોતું નથી. વળી તેનામાં દીક્ષા-
સોશ, દયા, સેવાભાવ, આગ્રહ, કર્તવ્યની લાગણી વગેરે નીતિના ગુણ
કેટલા પ્રમાણમાં છે તે પરીક્ષક જાણી શકતો નથી. બુદ્ધિવિકાસના ક્ષેત્રમાં
પણ તેની કલ્પના કે વિવેકશક્તિ કેવા પ્રકારની છે તે પરીક્ષકની દ્રષ્ટિ-
મર્યાદામાં આવતી નથી. મુખ્યત્વે યાદદારતીની કસોટીના સવાલના ઉત્તર
વિદ્યાર્થીને આપવાના હોય છે, તેથી તે પરીક્ષા વખતે ઘણી તરફી લઈને
ગોખી કાઢે છે. પરીક્ષા પુરતીજ તેની તૈયારી હોવાથી તે ખાખત થોડોકજ
વખત તેને યાદ રહે છે, એટલે પરીક્ષા પછી તે તરત ભૂલી જાય છે. આ
કારણને લીધે શિક્ષણના મંસ્કાર તેના મનમાં જાતુ રહેતા નથી. વળી
આવી ગોખણપટ્ટીને લીધે તેને ભણતર ઉપર કંટાળો આવે છે અને પછી
તે ચોપટીનો કટો દુશ્મન બને છે. પરીક્ષાને લીધે ગોખણપટ્ટી વધે છે
અને તેની સાથે તેમનાં શરીર નિર્માલ્ય બની જાય છે. તેમનો જીરસો અને
બળ કમી થાય છે. તેમની સ્વતંત્ર વિચાર કરવાની શક્તિનો ધ્વાસ થાય
છે. તેમની કલ્પનાશક્તિ કુદિત થાય છે. તેમની લાગણીનો સદુપયોગ થતો
નથી. તેમનું હૃદય સંકુચિત બને છે. વળી તેમના આસ્થિકમાં નીકરતા,
ત્યાગશક્તિ કે ઉદારતા જેવામાં આવતી નથી.

આવી વસ્તુસ્થિતિ સુધારવામાં મુખ્ય ઉપાય સુવ્યવસ્થિત મંત્રીના
શિક્ષણ છે. બ્યાંમુધી શિક્ષકો બગાડ તૈયારી કરી વિદ્યાર્થીને સારી રીતે
ભણાવે નહિ, ભ્યાંમુધી હાલની પરીક્ષાપદ્ધતિ રહેવાનું સખગ કારણ મળી
આવે છે. વિદ્યાર્થીઓએ આખા વરસમાં શું જ્ઞાન મેળવ્યું છે તેની કસોટી
પરીક્ષા વડેજ થાય છે; પણ હાલની પરીક્ષાપદ્ધતિની ઘણીજ કડવી ક્રિ-
યાદે ચારે તરફ સંભળાય છે. વિદ્યાર્થીઓએ જે મોટું કર્યું હોય, તેનીજ
ખાતરી કરવા પુરતા સવાલ પૂછવામાં આવે છે, તેથી પરીક્ષા માટેજ
લકાકત ગોખી નાખવામાં આવે છે અને પરીક્ષા પુરી થતાંની સાથે તે
ખંધું ભૂલી જાય છે. આનું કારણ પરીક્ષાની શૈલી તેમજ શિક્ષકના શિક્ષ-
ણની પદ્ધતિ જવાબદાર છે. ગોખણપટ્ટીને લીધે વિદ્યાર્થીના મગજ ઉપર
ઘણી નકામી ખાખતનો બોલો પડે છે, તેથી તેને વિચાર કરવાનો અવકાશ

રહેતો નથી. પરીક્ષા વખતે વિદ્યાર્થીઓ ગોખેલી હકીકત પરીક્ષાના પત્રમાં શું માગ્યું છે તે સમજ્યા વગર પાનેપાનાં લખી નાખે છે. તેમાં ઘણી બીનજરૂરી બાબતો હોવાથી પરીક્ષકને કંટાળો આવે છે, જો શિક્ષક વિદ્યાર્થીને સારી રીતે શિક્ષણ આપે નહિ તો તે ગોખણપદ્ધતિનો ઉપયોગ કરે તેમાં નવાઇ નથી. વળી જો પરીક્ષક યાદદારતીની કસોટી કરવા પુરતાજ પ્રશ્ન પૂછે, તો તેમાં તે પોતેજ જવાબદાર છે; કારણકે તેથી તે વિદ્યાર્થીઓને ગોખવા માટે એક રીતે ઉત્તેજન આપે છે, માટે તેની પુષ્ટિની કસોટીને લગતા પ્રશ્નો મૂકવા જોઈએ. આવી રીતની પરીક્ષાપદ્ધતિ દાખલ કરવામાં આવે તો શિક્ષણમાં સારો મુધારો થવાનો સંભવ છે, કારણ કે જેવી રીતની પરીક્ષા લેવામાં આવે છે તે મુજબ શિક્ષક તેના કામની યોજના રચે છે અને તેથી પછી તે ઉંચા પ્રકારનું કામ કરે છે. ઘણી વખત પરીક્ષક એવા અટપટા સવાલ પૂછે છે કે શિક્ષકની તેમજ વિદ્યાર્થીની મહેનત સફળ થતી નથી. જો પરીક્ષાના પ્રશ્નો બાહ્યોશ વ્યક્તિએ વિચારપૂર્વક કાઢેલા હોય છે, તો તેથી શિક્ષણપદ્ધતિમાં સારો ફેરફાર થાય છે. હવે આ ઉપરથી એમ નિઃસંશય રીત કહી શકાય કે પરીક્ષા યોગ્ય પદ્ધતિથી લેવામાં આવે, તો તે કેળવણીનું અગત્યનું સાધન છે; કારણકે તે પરીક્ષા હોય છે તેથી શિક્ષણપદ્ધતિ યોગ્ય છે.

પરીક્ષાનો હેતુ વિદ્યાર્થીઓનામાં ફેટલું જ્ઞાન ભરેલું છે તે તપાસવાનો હોય તો તે પ્રમાણે શિક્ષક તેમને તૈયાર કરે છે; પણ જો તેનો ઉદ્દેશ શક્તિનો વિકાસ જોવાનો હોય તો તે મુજબ શિક્ષણ આપવામાં આવે છે. ફક્ત યાદશક્તિને લગતાજ પ્રશ્ન પૂછી તેણે ફેટલું જ્ઞાન ગોખેલું છે તે તપાસી જોવામાં આવે તો કેળવણીનો જે હેતુ બાળકની શક્તિઓનો વિકાસ છે એ ફળીભૂત થતો નથી. વિદ્યાર્થીના મગજમાં સમગ્રવ્યા વગર હાસી હાંસીને જ્ઞાન ભરવામાં આવે છે, તેને લીધે તેના મગજ ઉપર વધારે બોજો પડે છે. તેની સાથે તેમને વિષયો સસિક રીતે શીખવવામાં આવતા નથી. આથી કરીને અમુક વિષય ઉપર તેને અણગમો પેદા થાય છે. વળી કેળવણી સંબંધિત અપાતી નહિ હોવાથી વિદ્યાર્થીને કંટાળો આવે છે, તેથી તે શાળા તરફ તિરસ્કાર બતાવે છે. આવી રીતે પરીક્ષા અને શિક્ષણ વચ્ચે અગત્યનો સંબંધ છે, તેથી પરીક્ષામાં જેટલો મુધારો થાય તેટલો મુધારો શિક્ષણમાં થવાની વધી રાખી શકાય. પરીક્ષાની ઉત્તમ પદ્ધતિ ઉપર જ સારી ઉંચા પ્રકારની કેળવણીનો આધાર રહે છે એમ નિઃસંશય કહી શકાય. વિદ્યાર્થીઓનો અભ્યાસ ફેટલો અને ફેલો થયો છે

તથા તેની શક્તિનો કેવી જાતનો વિકાસ થયો છે એ જાણવા માટે પરીક્ષાની તો જરૂર છેજ. પ્રાર્થ પાશુ જાતની પરીક્ષા વગર ચાલે એમ નથી, પણ સવાસ એ છે કે કેવી જાતની પરીક્ષા લેવી કે જેથી બાળકની શક્તિનો સારો વિકાસ સાધી શકાય અને તેને લગતી બધીઓ માટે ચારે તરફથી જે પોષાર ઉઠે છે તે દૂર કરી શકાય.

પ્રથમ તો આપણે ત્યાં જે ઘણી પરીક્ષાઓ થાય છે તે લેવી નહિ. જે શિક્ષક પોતાનું કામ સંગીન રીતે કરે છે અને વર્ગમાં તેનું બરોબર પુનરાવર્તન કરે છે, તેને દર અઠવાડીએ કે મહીને પરીક્ષા લેવાની જરૂર રહેતી નથી; પણ તેને ત્રિમાસિક કે છમાસિક પરીક્ષા લેવી જોઈએ. તેને લીધે જ્ઞાન સંગીન અને ચોક્કસ થાય છે અને અભ્યાસમાં શી કસાસ છે તે જાણવામાં આવે છે. તેથી તેમાં કોઈ સુધારો કરવો તે માત્રમ પડે છે. વળી ટુંકી પરીક્ષા વારંવાર લેવાથી વધારે કાપડો થાય છે. તેમાં જ્યાંય એકાદ શબ્દનો હોય છે. જ્ઞાનની ખરી કસોટી માટે પહેલેથી ખબર આપવા સિવાય પરીક્ષા લેવાથી વિદ્યાર્થી તેના દરેકજાના અભ્યાસ ઉપર સાકે પ્યાન આવે છે. શિક્ષકોએ જે જ્યાંયપત્ર તપાસવા દેાય તેમાં જતાવેલી બૃહત્તની ચર્ચા વર્ગમાં અવશ્ય થવી જોઈએ; અને વિદ્યાર્થીઓએ તે જૂલો કાગળથી સુધારવી જોઈએ, કે જેથી ખીછ પરીક્ષામાં તેવી જૂલો થાય નહિ. વળી શિક્ષકે પોતાના જ્યાંય નમુના તરીકે વિદ્યાર્થીઓ આગળ વાંચી જતાવવા કે જેથી તેમને સારો કામ થાય. દાસમાં પ્રાયગિક શાળામાં તેમજ મિહસ રૂઢતના વિદ્યાર્થીઓની તેખી પરીક્ષા વિશેષ થાય છે તે હીક નથી; કારણકે નાનાં બાળકોને લખવાનું કામ થોડું આવડું જોઈએ. તેમની ઘણી ખરી પરીક્ષા મોટેથી લેવી જોઈએ જે શિક્ષક તેના વિષયનું વાંચાર પુનરાવર્તન કરે છે તો પરીક્ષાની બધું જરૂર રહેતી નથી એ ! આખર તેણે બરાબર યાદ રાખવા જેવી છે.

પ્રથમપત્ર આખાએ પૂરતકમાંથી કાઢવા જોઈએ; એકદમ બાજમાંથી સવાસ કાઢવાથી જે વિદ્યાર્થીઓએ તે વિષયના બાજનો અભ્યાસ કર્યો દેાય છે તેને કાપડો થાય છે અને કદાચ એક વિદ્યાર્થીએ માંદગી કે ખીબ દર્શાવે કારણકર એ બાજ વાંચ્યો ન દેાય તો તેને મેરજાત થાય છે. આખા પૂરતકમાંથી અગત્યની જાળવને લગતા પ્રશ્નો કાઢવા જોઈએ.

સવાસ જ્યાં વિદ્યાર્થીની એક મરખી કસોટી થાય તેવા દેવા જોઈએ નહિ, પણ તેમાં મેરજાક મવાસ શુદ્ધિશાળી વિદ્યાર્થીઓ માટે

હોવા નોઈએ, થોડાક સાધારણ બુદ્ધિવાળા વિદ્યાર્થીઓને અનુકૂળ પડે તેવા અને બાકીના હલકી બુદ્ધિવાળા વિદ્યાર્થીઓ પણ લખી શકે તેવા હોવા નોઈએ. વળી તે બહુ સહેલા કે અધરા હોવા નોઈએ નહિ. વળી તેમને અમુક નક્કી કરેલા બધાજ સવાલ લખવાની ફરજ પાડવી નહિ, પણ તેમને પૂર્વદગી કરવા માટે વધારાના સવાલ કાઢી તેમાંથી અમુક સંખ્યાના જવાબ લખવાના છે એમ નક્કી કરવું; પણ તેમાં કેટલાક અગત્યના સવાલ બધા માટે ફરજિયાત રાખવામાં આવે તો તેમાં વાંધો નથી. કેટલીક વખત પરીક ઘણા લાંબો પ્રશ્ન પત્ર કાઢે છે. તેમાં વિદ્યાર્થીઓને કેટલું લખવું પડશે તેનો અંદાજ તેણે પ્રથમથી કાઢવો નોઈએ. કેટલાક પરીક્ષક ગણિતના દાખલા પોતે પ્રથમ ગણી જાય છે અને તે ઉપરથી તેનો વખત નક્કી કરે છે. લાખા સવાલ હોય છે ત્યારે વિદ્યાર્થીઓ નકામું લખી નાખે છે, અને તેમને બીજા સવાલના જવાબ લખવાનો વખત રહેતો નથી. વિદ્યાર્થીને પરીક્ષકનો અમુક સવાલ પૂછવાનો શો હેતુ છે તે સમજાતું નથી. માગેલી બાબત સ્પષ્ટ ભાષામાં જણાવેલી હોવી નોઈએ. પ્રશ્નપત્રમાં કંઈ પણ ભૂલ હોવી નોઈએ નહિ. ત્યારે સવાલમાં ભૂલો હોય છે, ત્યારે વિદ્યાર્થીઓ ગભરાય છે અને તેથી કંઈકને બદલે કંઈક લખી નાખે છે અને બીધે તેમનો કેટલાક વખત નકામો જાય છે. વિદ્યાર્થીઓને કેટલું લખવું પડે તે જાણવા માટે કદી સવાલ કાઢવા નહિ. પરીક્ષા તો તેમને શું આવડે છે તે જાણવા માટેજ હોય છે. વળી કોઈ કોઈ વખત પરીક્ષક પોતાની પડિતાર્થ બતાવવા અધરા સવાલ કાઢે છે તેથી વિદ્યાર્થીઓને ભારે તુકસાન થવાનો મંભવ રહે છે; કારણકે તેમને જે આવડતું હોય છે, તે બાબત તેઓ લખી શકતા નથી. વળી વિદ્યાર્થીને પ્રશ્ન અધરા પડે છે, ત્યારે પરીક્ષક રહેમ નજર રાખી જવાબો તપાસે છે; એટલે ગમે તેમ માર્ક આપવાથી તેમના જ્ઞાનની ખરી કસોટી થતી નથી. જે શિક્ષણશૈલી સુધારવા માટે નવીન જાતના પ્રશ્નો મૂકવાની જરૂર હોય તો તેમાં એકદમ ફેરફાર કરવો નહિ. ધીમે ધીમે તેમાં નવી જાતના સવાલ દાખલ કરવા નોઈએ. એકદમ ફેરફાર કરવાથી વિદ્યાર્થીઓને ઘણું ખમવું પડે છે, કારણકે અપરિચિત શૈલીને લીધે તેઓ બરાબર લખી શકતા નથી. પ્રશ્નપત્ર કાઢતી વખતે પરીક્ષકે બહુ ઉંચો આદર્શ ધ્યાનમાં રાખવો નોઈએ નહિ. ઉંચા આદર્શની સાથે સાધારણ પંક્તિના વિદ્યાર્થીઓની શક્તિનો પણ વિચાર કરવાની જરૂર છે. વળી છોકરાઓ વધારે નાપામ થાય, એ હેતુને અનુસરી પ્રશ્નપત્ર કદી કાઢવો નહિ. ફક્ત યાદદારતીને લગતા પ્રશ્નો પૂછવા એ એક

જૂઝ છે. કાર્યકારણને લગતા તથા વિદ્યાર્થીની સ્વતંત્ર વિચારશક્તિ કેળવાએલી છે કે કેમ તે જાણવા શુદ્ધિની કસોટીના પ્રશ્ન પૂછવાની જરૂર છે.

છેલ્લા થોડા વખતમાં પરીક્ષાની પદ્ધતિમાં કેટલાક સુધારા કરવામાં આવ્યા છે. હાલમાં લેવામાં આવતી પરીક્ષામાં વિદ્યાર્થીઓના જ્ઞાનની એકમરખી કસોટી થતી નથી. એકજ જવાબપત્રના માર્ક લુદા લુદા પરીક્ષકે વધારે આજ્ઞા આપે છે. એક વિદ્યાર્થીના બ્રજોળના જવાબમાં એક પરીક્ષક ૫૦ માર્ક આપે છે, તો બીજાને ૬૦, ત્રીજાને ૪૦ અને ચોથા ૩૦ માર્ક આપે છે. વળી પરીક્ષકના તે વખતના માનસ પ્રમાણે જવાબના માર્ક મૂકવામાં આવે છે. જો તે ખૂશગિમજમાં હોય છે તો વિદ્યાર્થીને સારા માર્ક મળે છે. જો ન ગિમજેતો હોય છે, તો ઘણા માર્ક કાપી નાખે છે. વળી ઘણી વખત ઘણા જવાબપત્રો તપાસવાને લીધે પાસ થવાને લાયક વિદ્યાર્થીઓ નાપાસ થાય છે. આ કારણોને લઈને વિદ્યાર્થીઓની શુદ્ધિનું ચોખ્ખું શાસ્ત્રીય માપ કાઢવાને માટે હમણે વિદ્યાર્થીઓના જવાબ ઉપરથી અમુક ઉગરના વિદ્યાર્થીને કયા સવાલ પૂછવા જોઈએ તેનો નિર્ણય કરવામાં આવ્યો છે. અકસ્મતની શક્ત્યનીતિનું વર્ણન કરે. હિંદુસ્તાનની આબોદવા વિશે જે જાણુતા હો તે લખો. આવા સવાલ નિર્બંધરૂપે છે. હાલના એક દલાકમાં ત્રણ કે ચાર સવાલ પૂછવામાં આવે છે, પણ નવી પદ્ધતિમાં તેટલા સમયમાં દોઢસોએક સવાલ પૂછવામાં આવે છે. તે સવાલ કુંકા હોય છે, અને તેને જવાબ એક સમજી કૈ મિલથી આપવાનો હોય છે. તેવા કેટલાક પ્રશ્નો નમુનારૂપે આપ્યા છે:—

- (૧) એક છોકરો પોતાને મેરથી નિરાળમા દસ મિનિટમાં જાય છે. તેનો નાનો ભાઈ પણ દસ મિનિટમાં જાય છે. તે જો સાથે જાય તો કેટલો વખત લાગે ?
- (૨) નીચેના દરેકમાં જે ખર્ક કે ખાટું હોય તે બતાવો:—ઉનાળામાં તાપ પડે છે. સૂર્ય સાંજે ઝગે છે. નદીઓ પર્યંત ઉપર વહે છે.
- (૩) નીચેના કયા ગદીનામાં નીચી વધારે દાઢ વાય છે ? કારતક, અપાડ, પોપ, કાગળ, અગર.
- (૪) જાગનો, ફરનો, દસનો, અને ખીંગનો, એ શબ્દોથી ઉત્પટા અર્થના શબ્દો લખો.

(૫) શાંતિ, કાંતિ કરતાં મોટો છે પણ જગન કરતાં તે નાનો છે, તો સૌથી મોટું કાણુ ?

(૬) કઈ સંખ્યા ૧૨ પહેલાં એક સંખ્યા છેડીને આવે છે ?

(૭) નીચે, લાવો, ચોપડી, અને પહેલું, એ શબ્દો વાક્યોમાં વાપરો.

(૮) પાંદડાં જાડ પડ્યાં છે ખરી, એ વાક્ય ખરાબર ગોઠવો.

(૯) એક કુટુંબમાં ત્રણ બેન છે. તેમાંની દરેકને એક ભાઈ છે; તો કુટુંબમાં અંધાં ગણીને કેટલા બાળકો છે ?

(૧૦) તમારી બાના ભાઈનો છોકરો તમારો શો સગો થાય ?

(૧૧) (ક) હિંદુસ્તાનનો ઉચ્ચમાં ઉચ્ચો પર્વત કયો છે ?

(લ) હિંદુઓની સૌથી પવિત્ર નદી કઈ છે ?

(મ) હિંદમાં વધારેમાં વધારે ફેરાસીન કયાં નીકળે છે ?

(ઘ) કયે ખંદેરથી વિલાયત વધારે ધડ જાય છે ?

(ચ) પાણીપતનું ત્રીજું સુદ કયારે થયું હતું ?

(છ) ઈંગ્લાન્ડમાં સૌથી વધારે કાપડ કયાં બને છે ?

(૧૨) ૧ કરાચી ... () તાપી

૨ આગ્રા ... () નર્મદા

૩ ભરૂચ ... () જમના

૪ સુરત ... () સિંધુ

આ સવાલમાં જે નદી ઉપર શહેર આવ્યું હોય તેનું નામ ખાલી જગ્યામાં ભરવાનું છે.

કેટલાક સવાલ યાદશસ્ત્રીની કસોટીના હોય છે અને કેટલાક બુદ્ધિની કસોટીના હોય છે. ઉપર જણાવેલા ટુંકા જવાબ એકસરખી રીતે જલદથી તપાસી શકાય છે. તેમાં અમુક ચોક્કસ બાબતજ માગવામાં આવેલી છે, તેથી વિદ્યાર્થીને યુક્તિવાદ જવાબો સંભવ નથી. વળી તેને લીધે વિદ્યાર્થીની બુદ્ધિશક્તિનું માપ તેમજ તેના અભ્યાસમાં કેટલી પ્રગતિ થઈ છે તે ખરાબર જાણી શકાય છે.

ક્રીમથી દમણગંગા

(સુરત જિલ્લાનો દરીઆકિનારો)

ઉત્તરમાં ક્રીમ નદી અને દક્ષિણમાં દમણગંગા સુરત જિલ્લાની કુદરતી મર્યાદા બાંધે છે. આ બે નદીઓની વચ્ચે આવેલો આ જિલ્લાના પશ્ચિમ ભાગના આખા પ્રદેશને દરીઆનો લાલ મળે છે. આ કિનારા પર ઘણાં બંદરો આવેલાં છે અને તેમના સંબંધી ક્રેટલીક દટીકત બાણુવા જેવી છે.

ક્રીમ નદીથી દક્ષિણ તરફ દરીઆકિનારે આવીએ તો સેના નદી દરીઆને મળતી જણાય છે. આ બાણની એક બાણુએ ભગવા અને બીજી બાણુએ દાંડી નામનાં બંદરો આવેલાં છે.

ભગવાદાંડીથી દરરોજ એક વહાણ ધોધા તરફ રવાના થાય છે અને ઘણાં માણસો સુરતથી ધોધા દરીઆ રસ્તે જાય છે. વહાણમાં એક માણસનું લાકું દોરથી બે રૂપીઆ આપવું પડે છે.

દાંડીથી આગળ વધીએ એટલે તે નાની ખાડી વટાવ્યા બાદ મુંવાળી બંદર આવે છે. જુના વખતમાં આ સ્થળે ઇસ્ટ ઇન્ડિઆ કંપનીનાં મોટાં વહાણો આવીને અટકતાં અને ત્યાંથી નાની હોડીઓદ્વારા માલ સુરતના બંદરે મોકલવામાં આવતો.

અંગ્રેજ શેઠોને હિંદુસ્તાનમાં જહાંગીર બાદશાહે વેપાર કરવાનો પરવાનો આપ્યો ત્યારે પશ્ચિમ તરફના દરીઆમાં પોર્ટુગીઝોની સત્તા પ્રથમ હોવાથી પોર્ટુગીઝો અંગ્રેજોનાં વહાણોને આવવા દેતા ન હતા, તેથી ક્રેપ્ટન જેસ્ટની સરદારી નીચે મુંવાળી આગળ મોટી લગાઈધઈ હતી અને અંગ્રેજોની જીત થઈ હતી. આ લગાઈનાં ચિહ્નો અત્યારે પણ ક્રેટલીક કબરો ઉપરથી જોઈ શકાય છે. હાલમાં મુંવાળીમાં મુખ્યત્વે પારસી શેઠોની વસતી માત્રમ પડે છે.

મુંવાળીની નજીકમાં દરદરાનું દવા ખાવાનું સ્થળ આવેલું છે. આ જગ્યાએ એક અંગ્રેજ અમલદાર વેક્સ સાહેબનો દરદરો બાંધવામાં આવેલો છે તેથી આ સ્થળને દરદરા કહેવામાં આવે છે. આ ગામનું ખંડ નામ દઉ છે. તાપી નદી આ જગ્યાએ દરીઆને મળે છે. અહીંનાં દવાપાણી ધણાં સારાં ગણાય છે અને ખામ કરીને ઉનાળામાં થણા શેઠો આ જગ્યાએ દવા ખાવા જાય છે.

મુરતથી આ સ્થળ ૧૯ માઇલ દૂર છે, પણ જવાઆવવાને મોટરોની સારી સગવડ મળી શકે છે. હજારામાં હિંદુઓ, પારસીઓ અને મુસલમાનો માટે આરોગ્યગૃહો બાંધવામાં આવેલાં છે.

હજારાથી તાપીના દક્ષિણ કાંઠે ડૂમસનું ગંદર આવેલું છે. મુરતથી આ સ્થળ ૧૧ માઇલ દૂર થાય છે. ડૂમરા અને ભીમપોર નામના બે નાનાં ગામડાંઓની વચ્ચે પુષ્કળ ગંગાઓ બાંધવામાં આવેલા છે, અને ઉનાળાની મોસમમાં ઘણાં માણસો ત્યાં હવા ખાવા જાય છે. ભીમપોર આગળ મીંઢાળા નદી દરીઆને મળે છે. આ સ્થળે પણ મધ્યમ વર્ગના માણસો માટે આરોગ્યગૃહો બાંધવામાં આવેલાં છે. હજારા કરતાં ભરતીનાં પાણી ફરી વળતાં હોવાથી ત્યાંના કરતાં ડૂમસમાં રહેવું વધારે અનુકૂળતાવાળું છે, જોકે હજારાના હવાપાણી ડૂમસના કરતાં વધારે વખણાય છે.

દરીઆકિનારે આગળ વધીએ તો પૂર્ણાનું બારું છોડ્યા બાદ જલાલપુર તાલુકામાં અમલદારના વખતમાં ઐતિહાસિક ખ્યાતિ પામેલું દાંડી અને તેના પાસે કરાડી, મટવાડ, વગેરે ગામડાંઓ આવે છે.

દાંડીમાં આગણી ખીખીની એક કબર છે. કહેવાય છે કે શિઆ વંદાઓના ધર્મગુરુના માથું અને તેમની બહેન હજ કરવા ગયેલાં. પાછા આવતા નેઓ તે વડાનુંમાં બેઠાં હતાં તે દ્રશી ગયું અને બન્ને મરણ પામી કિનારા પર તણાઈ આવ્યાં. આ બન્નેને અત્રે દફનાવવામાં આવ્યા છે. તેમના મંત્રાંત્રી અનેક દંતકથાઓ કહેવામાં આવે છે. ઘણા વડાઓ અત્રે અત્રા નિમિત્તે આવે છે.

દાંડીની આજપાસનો પ્રદેશ ક્ષુદ્રપ બનાવવા સીફાર્ડ નામના આંગ્રે પ્રયાત્ય કરેલાં પણ તેમાં તેમને સફળતા મળી શકી ન હતી. અહીં થતાં વાલુ આબાજિદલામાં સૌથી ઉત્તમ પ્રકારના ગણાય છે.

દાંડીથી આગળ જતાં અંબિકા નદી ઝોળાંબીને આગળ વધીએ તો યસમખાડીના નાકા પર ધરાસણાના મીઠાના અગર આવે છે. ત્યાંથી આગળ જતાં ચૌરંગાના મુખની નજીક વલસાડ રોડનથી ત્રણ માઇલ દૂર તીથળનું ગામડું આવે છે. આ સ્થળે ફરવા માટે દરીઆનો ક્ષબ્ધગ ત્રણ માઇલ સુધીનો કિનારો ઘણો અનુકૂળ અને આકર્ષક જણાય છે. આ ભાગને ચોપાટીના નામથી ઝોળાંબામાં આવે છે. તીથળમાં થોડા બંગલાઓ બાંધવામાં આવેલા છે અને સીઝનમાં ભાડે જોઈતા હોય તો મળી શકે છે.

તીથળથી આગળ વધીએ તો હાફુસ કેરીના પાક માટે પ્રખ્યાત થએલો પાર નદીનો પ્રદેશ આવે છે. સ્થંધી આગળ વધતાં પારસીઓનું તીર્થક્ષેત્ર ઉદવાડ અને પછી દમણગંગા ઉપર આવેલું 'પોટુંગીઝોનું' દમણ આવે છે. અત્રે સુન્દરતાની મર્યાદા પૂરી થાય છે.

આ આખા દરીઆ કિનારાના પ્રદેશમાં મુખ્યત્વે તળપદા દોળી લોદોની, ખારવાઓની તથા માછી લોદોની વસ્તી નજરે પડે છે. સ્વચ્છતા અને સુધડતામાં તેઓનો નંજર પ્રમાણમાં ઉચો આવે છતાં દારૂ અને તાડીનાં પીણાઓની બદી તેમનામાં પુષ્કળ પ્રમાણમાં નજરે પડે છે અને કદાચ આ વ્યાપ્તમાં આખા હિંદુસ્તાનમાં તેમનો નંજર ઉચો આવે.

કિનારાઓનાં ગામડાંઓમાં પારખી લોદોની વસ્તી પણ અમલ ઘણા પ્રમાણમાં હતી. હાલમાં તે ઓછી થતી જાય છે.

કિનારાના પ્રદેશમાં ખેતી નહિ જેવીજ થાય છે. લોદો મુખ્યત્વે ખસતીઓનો માંછણાં પકડવાનો અથવા દરીઆઈ સફરો કરવાનો અને વહાણવટાનો ધંધો કરે છે.

મનસુખરામ મણિશંકર દ્વિવેદી
સીનીઅર આર્સી. ડે. એ. ઇ. મુરત.

બાલમંદિર, મોમ્બાસા (પૂર્વ આફ્રિકા)

ગળથી છ વર્ષ મુઘીનાં બાળકો માટેની નસરી રફલ મોમ્બાસાના પ્રખ્યાત શેઠ, નાનડસાર્ક કાળીદાસ મહેતાને હસ્તક તા-૬-૯-૩૪ ના રાજ ખુલ્લી મકામાં આવી હતી. શાળાના પ્રેસિડન્ટ શ્રીયુગ એ. બી. પરેશે પ્રમંચે અનુસરી નીચે પ્રમાણે બાળકો આપ્યું હતું.

શેઠ નાનડસાર્ક બહુ સુમનિદ વ્યક્તિ છે એટલે તેમની ઓળખાણ આપવી એ બીજાકરી છે છતાં તેઓશ્રીમાં જે બે મોટા સદાશુ છે તેનો નિર્દેશ કંઈ તો તે અસ્થાને ગળાશે નહિ. તેઓશ્રી અર્દોની તેમજ હિંદુસ્તાનની કેળવણીદાયક પ્રગતિમાં બહુ રસ લે છે અને બીજું આવી મંરથાદોને નાખાની ન્યારે વ્યારે નરર પડે છે તે વખતે તેઓ નાણાની મદદ કરવામાં કદી પામ્યું પેતાનો ઉદાર સ્વભાવ જન.આ વિના રહેતા નથી. તેમ કરીને તેઓએ પૂર્વ આફ્રિકાના સંબાવિત ધનાદય મુદરધાને

ચોતાનો દાખવો ખેસાડ્યો છે અને જે સમાજને પ્રતાપે તેઓ લક્ષ્મીપુત્ર બન્યા છે તે સમાજનું ઋણ અદા કરવાની તેમની એક દ્રશ્ય છે એ પ્રત્યક્ષ બતાવી આપ્યું છે.

ખાલમંદિર ખોલવાનો પ્રસંગ આ દેશની હિંદીઓની કેળવણીની પ્રગતિમાં એક અખતરારૂપ છે. બાળકોને છેલ્લામાં છેલ્લી દબતી કેળવણી આપવી એ લાંબી હિંદી વસ્તીની ઇચ્છા પ્રદર્શિત કરે છે. તે ઉપરાંત વસ્તીનો કેળવણી ઉપર કેટલો બધો પ્રેમ છે તે પણ સિદ્ધ કરી બતાવે છે. સને ૧૯૩૩ના ત્યાંના કેળવણીખાતાના મે. ડિરેક્ટર સાહેબે પણ ત્યાંની હિંદી વસ્તીની કેળવણીની ધગસની પ્રશંસા કરી છે, આ શાળા ખોલવાનું સાહસ એક ખાનગી પ્રયત્ન છે અને તે ઘણા મુશ્કેલીલય્યા સંજોગોમાં પણ ખોલવામાં આવી છે. શાળાને માસિક ૪૦૦ શિર્લોગનું ખર્ચ થશે, અને તે સંબંધી અમને થોડી ઘણી ચિંતા છે. અમને આશા અને શ્રદ્ધા છે કે તે ખર્ચની રકમ અમને આવી મળશે. શાળામાં તમામ બાળકોને દાખલ કરવામાં આવશે અને રંગબેદ કે ધર્મબેદ બીજકુલ રાખવામાં આવશે નહિ.

જેકે તાનજીભાઈના અથાગ શ્રમ અને પ્રયત્ને આ શાળા ખોલવાનો પ્રસંગ પ્રાપ્ત થયો છે, અને ખાસ તેમની આર્થિક મદદ વિના અને તેમના પ્રોત્સાહન વિના શાળા ચાલી પણ ન શકે.

શાળાના માનદ મેકેટરી ડૉ. શેફે રિપોર્ટ વાંચતાં જણાવ્યું હતું કે શાળાનો ઇનિટિયસ અત્રે આપું તો તે અરથાને ગણાશે નહિ.

હિંદી કન્યાઓ માટેની શાળાનું મકાન જે અહીંથી થોડે દૂર ખાંધવામાં આવ્યું છે તે મકાનની હું અને મારા મિત્ર રા. એ. બી. પટેલ જાગે પ્રશંસા કરતા હતા તે વખતે અમને એવો વિચાર સુઝી આવ્યો હતો કે હવે એવો સમય આવી પહોંચ્યો છે કે હિંદી વસ્તીનાં નાનાં બાળકો એટલે ત્રણથી છ વર્ષ સુધીનાં બાળકોની કેળવણી માટે કંઈક પ્રગતિ કરવાની જરૂર છે એથી કિન્ડરગાર્ટન કે મોન્ટેસોરી શાળા ખોલવાનો વિચાર અમારા મનમાં ઉદ્ભવ્યો; અને તે વખતથી તે યોજનાને અમલમાં મૂકવાનો નિશ્ચય થયો. અમોએ આ સંબંધી અમારા મિત્રોમાં વાતચીત ચલાવી અને તે બાબતમાં બંને તેટલી મદદ આપવાનો અમારા મિત્રોએ વચન પણ આપ્યાં. આ સમયે રા. સોમેશ્વર. એચરલાષ્ટ જોષી (મુખ્ય ઇલાકાની કેળવણીખાતાના નોકર જેમની નોકરી દશવર્ષ પર દાહોદ સીક શાળામાંથી કેનીયા સરકારને ઉછીની આપવામાં આવી હતી,

અને હાલ પણ ત્યાંજ છે તે) ઇંગ્લંડથી અત્રે પાછા ફર્યા. આ હેતુ માટે તેઓએ યુરોપની મુસાફરી પણ કરી હતી. તેમણે ત્યાંની પ્રગતિમાં કેળવણીમાં રસ લેતી તમામ વ્યક્તિઓની પાસેથી યુરોપની આધુનિક હેલ્થમાં હેલ્થી બાળકેળવણીની પદ્ધતિઓ વિશે માહિતી મેળવી છે. તેઓએ આ શાળાને પોતાથી અને તેટલા મદદરૂપ થવા વચન આપ્યું છે. વળી દિનારાના પ્રાંતોની શાળાઓના રકૂલ ઇન્સ્પેક્ટર સાહેબ મિ. ડબ્લ્યુ. એન. ડાહ્ટને અમારા આ વિચારને ખૂબ પ્રોત્સાહન આપ્યું છે અને પોતે જો કરી શકે તે સેવા બજાવવા કહ્યું છે. આ પ્રમાણે મિત્રો તરફથી સંપૂર્ણ સહાય મળી એટલે અમે શાળાનું મંડળ રચાયું અને શાળાનું તંત્ર તેમને સોંપવામાં આવ્યું.

હિંદી કન્યાઓ માટેની શાળાની કારોબારી સંમિતિએ તેમની પાસેની વધેલી બચત રકમ આ શાળાના ખર્ચને પહોંચી વાળવાને માટે અમને આપી તે અમે ઉપકાર સાથે સ્વીકારી છે.

સહભાગ્યે જુદા જુદા નાગરિકો તરફથી શાળાને નાણાં માટે જોગવાઈ કરી આપવામાં આવી અને શાળાનું કામકાજ ૧૯૩૪ ના જુલાઈમાં શરૂ થયું. જોઈતો સરસામાન તેમજ સાહિત્યો ઇંગ્લંડ તેમજ હિંદુસ્તાનમાંથી મંગાવવામાં આવ્યાં. શાળાનું મકાન બાંધવા માટે યોગ્ય સગવડવાળી જમીન માટે સરકાર સાથે સમિતિ પત્રવ્યવહાર ચલાવે છે. બાળકો ભવિષ્યનાં નાગરિકો છે તેમજ આવતી કાલની મહાન વ્યક્તિઓ છે એટલે તેમનો વિદ્યાસ કોઈ પણ રીતે અબાધિત થવો જોઈએ એ આજની કેળવણીનો સામાન્ય આદર્શ છે. આ આદર્શ કળામૃત કરવા માટે મકાનમાં તમામ જાતનાં શાસ્ત્રીય સાધનો અવશ્ય હોવાં જોઈએ. આ સંસ્થાને અમારે એક આદર્શ સંસ્થા બનાવવી છે જેથી તે બહારથી આવનારાઓના માનને પાત્ર થાય, અમે તેમ કરવામાં અમારી સઘળી શક્તિનો વ્યય કરીશું. સઘળા નગરજનોનો સહકાર મેળવી તેમજ તેમની આશિય મેળવી આ સંસ્થા એવી બનાવવાનો ઉદ્દેશ છે કે તમામ કોમના નગરજનો સંસ્થા માટે મંગરૂની ધરાવતા થાય.

જુદી જુદી વ્યક્તિઓનો ઉપકાર જણાવ્યા બાદ બાપણ પુરૂં થયા પછી શાળાના ઉપપ્રમુખ રા. તૈયબજી આદમજીએ જણાવ્યું હતું કે કોઈ પણ વ્યક્તિનો હેતુ જો સદાગ અને સાચો હોય છે તો પૈસા આપોઆપ આવી મળે છે. આ સંસ્થાને પણ તેવી રીતે પૈસા મળી રહેશે અને

આ સંસ્થા આપણી કેળવણીના કાયમના અંગ તરીકે રહેશે એમ ધૃઢ દર્શાવી હતી.

સંસ્થાના કેળવણીખાતા તરફથી મિ. ડોહ્ટને હિંદી કોમને આવા ઉત્તમ પ્રકારના ખેડેલા સાહસ માટે ધન્યવાદ આપ્યો હતો. તેઓએ જણાવ્યું હતું કે આવી નવતના શિક્ષણના તેઓ મૂળ પ્રચારક ગણાશે. જ વરસના મારા હિંદીઓ સાથના સહવાસ દરમિયાન મને ખાસ જણાઈ આવ્યું છે કે હિંદીઓ તેમનાં બાળકોની કેળવણીમાં બહુ રસ લે છે. મોટાંને કેળવણી આપવી એ તો યોગ્ય છે પણ ભવિષ્યના જીવનની સારી તૈયારી માટે તો નાના બાળકોની કેળવણી એ ખરેખર આવશ્યક પગલું છે, કારણકે એ કેળવણીથીજ ખરું ભવિષ્ય ઘડાય છે. મિ. ડોહ્ટને કેળવણીખાતાના ડિરેક્ટરની શુભ આશિષ વાચી સંભળાવી જણાવ્યું હતું કે ખાતા તરફથી સંસ્થાને આ બાબતમા ટેકા મળતો રહેશે. શેઠ નાનજીભાઈએ હંમેશા જણાવ્યું હતું કે આ પ્રસંગને અત્રે સંસ્થાના કાર્યને દુર્ગમૂલ કરવા જેઓ સઘળા પધાર્યા છે તેમનો આભાર માનું છું. તેઓએ જણાવ્યું હતું કે પાંચ વર્ષ સુધીનાં બાળકો તો ઈશ્વરની નિર્દોષ મૂર્તિઓ છે. તેમની સેવા કરવી તે ઈશ્વરની સેવા કરવા બરાબર છે, અને જે સંસ્થાઓમા આવાં બાળકો ભણે છે તે સંસ્થાઓ દેવભંદિરો છે. વિશેષમા તેઓએ જણાવ્યું હતું કે શાળાના સંચાલકોને જમીન મળશે તેજ વખતે તમા ઉપર હું ખોતે મદાન ગંધાવી આપીશ.

મેળાવડામા ગહેનોએ સારી સંખ્યામાં હાજરી આપી હતી. રાષ્ટ્રગીત ગાય્યા પછી મેળાવડો વિસર્જન કરવામાં આવ્યો હતો.

[કેનિયા ડેલી મેઈલમાંથી સારાંશ રૂપે અનુવાદ]

મનુભાઈ મહુકચંદ પરીખ બી. એ.

સિનીઅર. આ. ડે. એ. ઇ. અમદાવાદ.

તરુણ શિક્ષકોને

ભાઈઓ, તમે જે ધંધો સ્વીકારેલો છે તે ઉત્તમ છે, અને દેશસેવાનો છે; પરંતુ જેમ કોઈ પણ ધંધામાં પડતાં પહેલાં તેની તાલીમ લેવી પડે છે, તેમ આ ધંધામા પણ છે. તમે બધા તે કાર્યને વાસ્તેજ અને આવેલા છો તેથી એ સંબંધે બે બોલ અને દહેવામાં આવે તો અસ્થાને નહિજ ગણાય.

બટબટાટ કર્યા કરે છે. પરિણામે તેઓ પોતે યાદ છે અને તંદુરસ્તી બળાડે છે અને વર્ગના વિદ્યાર્થીઓને પણ અસ્થિર ચિત્તવાળા બનાવે છે. શિક્ષકના હુકમો હુંકા અને સચોટ નોંધોએ કે જેથી તેની યોગ્ય અસર થાય. બ્યારે તમે શીખવવાનું કામ કરો ત્યારે બરાડા પાડવાના નથી; પરંતુ બાળકો સાથે વાત કરતા હો તે રીતે શીખવો, અને ખાસ લક્ષમાં રાખો કે તમે બાળે વર્ગની છેક છેલ્લી હારના છોકરાઓને સંબોધી વાત કરતા હો તેવી દબથી કામ ચાલુ કરો કે જેથી આખા વર્ગનું ધ્યાન તમારા તરફ આકર્ષાઈ રહે.

૬ પ્રશ્નો. —

પ્રશ્ન એ મનનું હજી છે. શિક્ષક પ્રશ્નો વડેજ બાળકો શું બાળે છે તે સમજી લે છે; કારણકે તેમ કર્યા સિવાય તે તેમને નવું જ્ઞાન આપી શકે નહિ. શિક્ષક આ કાર્ય બરાબર કરી શકે તે મારે સૌથી અગત્યની બાબત તો એ છે કે શિક્ષકને પોતાના શીખવવાના વિષયનું સાફ જ્ઞાન હોવું જોઈએ. શીખવતી વખતે વિષયનું પુસ્તક તેના મેજ ઉપર ઉઘાડું હોય તેમા કંઈ દરકત નથી. જરૂર પડ્યે તે પોતાના બાપણુ દરમિયાન તેના ઉપયોગ કરી શકે છે અને પાઠને તીવ્રસ થતો અટકાવી શકે છે.

૨. પ્રશ્નો હુંકા અને જેનો જવાબ એકજ હોય તેવા પુછાવા જોઈએ. શિક્ષકના અચોક્કસ પ્રશ્નો બાળકને ગુંચવી નાખે છે. દેટલાક શિક્ષકો બાળકને પ્રથમ ઉભો કરી પછી તેને પ્રશ્ન પૂછે છે. આ પદ્ધતિ ખોટી છે. પ્રશ્ન આખા વર્ગને પુછાવો જોઈએ અને જે બાળકો જવાબ આપવાનાં હોય તેમને પોતાનો હાથ ઉઘો કરવા કહેવું જોઈએ અને ત્યારબાદ હાથ ઉઘો કરનાર છોકરાઓ પૈકી એકની પાસે જવાબ માગવો જોઈએ.

૩. આગમુ છોકરાઓ હાથ ઉઘા ન કરે તોપણ તેને શિક્ષક જરૂર પડ્યે પ્રશ્ન પૂછી શકે છે. આ રીતે વર્ગના દરેક છોકરાને પ્રશ્નો જવાબ સોંપી શકવાની પ્રયત્ન કરવાની તે પ્રેરણા કરી શકે છે. બાલિશ પ્રશ્નો કે જેના જવાબો માત્ર હા કે નાથી આપી શકાય તેવા પ્રશ્નો એકંદર રીતે પસંદ કરવા યોગ્ય નથી.

૭ ઉત્તરો. —

પ્રશ્નો વિશે આપણે વાત કરી એટલે ઉત્તરો વિશે પણ કંઈક બોજાવું ઘટે છે. વિદ્યાર્થીઓ શીખવવાનો વિષય બરાબર સમજવા જામતું છે કે કેમ તેની શિક્ષક ખાતરી કરવીજ જોઈએ, અને એની પરીક્ષા એજ કે વિદ્યાર્થી

ચીંઓને પૂછેલા પ્રશ્નોમાંથી-લગભગ ૭૫ ટકા જેટલા પ્રશ્નોના જવાબો સતોપંકારક મળવા જોઈએ. આખો વર્ગ સાંભળી શકે તેવી રીતે જવાબ આપવાની દરેક વિદ્યાર્થીની ફરજ છે એ યાખત વિદ્યાર્થીના મન ઉપર ખાસ દસાવવી જોઈએ.

૨. ઉત્તરો મેળવવામાં શિક્ષકે એક વાત લક્ષમાં રાખવાની છે અને તે એ કે બાળકોને વિચાર કરવાને પુરતો સમય મળવો જોઈએ. કેટલાક શિક્ષકો ઉત્તરો મેળવવામાં અધીરા હોય છે. તેમણે ખાસ સમજવું જોઈએ, કે પ્રશ્નો જવાબ તેમના પોતાના મગજમાં તૈયાર હોય છે પણ બાળકોને તો તે સોધી કાઢવાને હોય છે. વળી કેટલીક વાર શિક્ષકો પોતાની ધારણા પ્રમાણે જવાબ ન મળે તો સ્વીકારતા નથી. આ બરાબર નથી. શિક્ષકે બાળકોના અપૂર્ણ જવાબો હોય તે પણ સ્વીકારી લેવા જોઈએ અને ત્યારબાદ તેણે તે વિદ્યાર્થીની અથવા આખા વર્ગની મદદથી એ અપૂર્ણ જવાબોને પૂર્ણ બનાવવાનો પ્રયત્ન કરવો જોઈએ.

૮ કાળું પાટીઉં. —

કાળા પાટીઆને શિક્ષકના એક અતિ ઉપયોગી મિત્રની ઉપમા આપીએ તો ખોટું નહિ ગણાય; પણ તેનો ઉપયોગ કરવામાં શિક્ષકે વિવેક-શક્તિ વાપરવાની છે. ટુંકી નજરવાળા છોકરાઓને પાટીઆની નજીક બેસાડવા જોઈએ. પાટીઆ ઉપરના અક્ષરો એટલા મોટા હોવા જોઈએ કે સામાન્ય દષ્ટિવાળાઓ તે સહેલાઈથી પાંચી શકે.

૨. કાળું પાટીઉં હંમેશાં રવંચ રાખવાનું છે; અને ત્યારે ત્યારે તેનો ઉપયોગ કરવાનો આવે ત્યારે તેના ઉપરનું લખાણ ટુંકું અને મુદ્દાસર હોવું જોઈએ. કેટલીક વાર પાટીઆ ઉપરનું લખાણ બેદરકારીથી ભુલવાથી અસ્પષ્ટ વંચાયા કરે છે અને આવો દેખાવ વર્ગની સમક્ષ આપો વખત રહે છે એ ખોટું છે. દરેક પાઠને અને શિક્ષકે પાટીઉં સાફ કરી દેવું જોઈએ કે બીજા પાઠ વખતે તેનો ઉપયોગ સહેલાઈથી કરી શકાય.

૩. દરેક વિષયમાં પાટીઆનો ઉપયોગ થઈ શકે. વાચનના વિષયમાં તેના ઉપર અપરા રાખેલાની નોંધ થઈ શકે. બૂચોળ અને ઇતિહાસના પાઠોમાં મુદ્દાઓ પાટીઆ ઉપર લખાવા જોઈએ. નકશાઓનાં બોખાં અને પાઠને ઉપયોગી રેખાચિત્રો પણ શિક્ષક બને તો તેના ઉપર દોરી શકે છે. અખિલના વિષયમાં તો તેના ઉપયોગ વિષે જોટલું લખીએ તેટલું આપું છે. પાટીઉં સાફ કરવાને એક સારો તુગડાનો કડો. હંમેશાં તૈયાર હોવો જોઈએ. ચીકની લાકડી વડે લખતાં સંભાળ રાખવાની છે કે તે બાગી મધ્ય નહિ અથવા પાટીઆ ઉપર લખતી વેળા અવાજ થાય નહિ.

૬ પાઠની નોંધ. —

દરેક શિક્ષકે શીખવતાં પહેલાં પોતે શું શીખવવા માગે છે તેની નોંધ તૈયાર કરવી જોઈએ. જેથી શીખવતી વખતે શી મુશ્કેલીઓ આવશે અને તેમને કેવી રીતે દૂર કરી શકાશે તેની તેને સમજ પડે. ઘણી વાર શિક્ષક જે શીખવવાની બાબત હોય તેના કરતા આડકતરી બીજી બાબતો ઉપરજ મુકેજ વખતનો વ્યય કરે છે, જેથી અગત્યની બાબત શીખવવી બાકી રહી જાય છે. પાઠની નોંધ તૈયાર કરવાથી આગ થતું ચાલે છે.

૨. લાંબી અને ટંકાળાબરેલી નોંધો પસંદ કરવા યોગ્ય નથી. મુદ્દા-સર ફુંકી નોંધો શિક્ષણ ને પાઠમાં સારા ભોમીઆની ગરજ સારે છે.

૧૦ વિદ્યાર્થીઓએ કરેલી નોંધ. —

વર્ગના ઝોરડામાં શિક્ષકનું સૌથી ઓછું ધ્યાન ખેંચનારી કોઈ વસ્તુ હોય તો તે છોકરાઓની પોતાની નોટબુકો છે. તેમનું લખાણ પેન્સિલ-થી લખાયેલું, છેદછેદવાળું અને તદ્દન અસ્પષ્ટ હોય છે. જોડણીની અશુદ્ધિનું તો તેમાં પૂછવાનુંજ હોતું નથી. ભાઈઓ, તમેજ કહો કે આવી નોટબુકો વિદ્યાર્થીઓને પોતાને કેવી રીતે મદદ કરી શકે ?

૨. છેક નીચલાં ધોરણોમાં તો છોકરાઓને નોટબુકોની જરૂરજ નથી. શિક્ષકે તેમની રમગણુશક્તિ ઉપર વિશ્વાસ રાખી શિક્ષણ આપવાનું છે. વચલાં ધોરણોના વિદ્યાર્થીઓએ શિક્ષકે કાળા પાટીઆ ઉપર લખેલી નોંધો ઉતારી લેવી જોઈએ. શિક્ષકે તેમને પાટીઆ ઉપરની નોંધ ઉતારવાને યોગ્ય વખત આપવો જોઈએ એટલુંજ નહિ, પણ 'વખતોવખત' આવી નોટબુકો તેણે તપાસી તમા ઘડતો સુધારો પણ કરવો જોઈએ.

૧૧ ચિત્રો, નકશા, મોડેલો. —

શિક્ષકને પોતાના નાના ઝોરડામાં બેસીને વિદ્યાર્થીઓની દૃષ્ટિ આખા જગત ઉપર ફરી પળે એ રીતે જ્ઞાન આપવાનું છે; અને આ કાર્યને માટે નકશા, ચિત્રો, મોડેલો ઘણાં ઉપયોગી છે. આ વસ્તુઓ પાઠ આલતી વખતે જે વખતે જરૂર પડે તેજ વખતે વર્ગ સમક્ષ મૂકવાની છે, કે જેથી બાળકનું ધ્યાન યોગ્ય બાબતો ઉપર ખેંચી શકાય. ચિત્રો અને તો મોટાંજ પસંદ કરવાં જોઈએ, પણ નાના ચિત્રો ઉપયોગ કરવાનો પ્રસંગ આવે તો શિક્ષકે દરેક છોકરાની પાસે, જઈ તે ચિત્ર તેને બતાવવા પ્રયત્ન કરવો જોઈએ અને તે સંબંધી યોગ્ય પ્રશ્નો પૂછવા જોઈએ.

૧૨ ઘેરથી તૈયાર કરવા આપેલાં મનોચિત્રો. —

વિદ્યાર્થીઓને ઘેરથી તૈયાર કરવાના પાઠો નિયમિત રીતે અપાવાજ

જોઈએ; પરંતુ તેમ કરવામાં તેમને રમત માટે જે વખત મળે, જોઈએ તેને બાંધ આવે, જોઈએ નહિ. સામાન્ય રીતે નીચલાં ધોરણોને એક ક્લાસ, વચલાં ધોરણોને દોઢ ક્લાસ અને છેલ્લે ઉપલાં ધોરણોને બે ક્લાસ પહેાંચે એટલું કામ આપવું જોઈએ. ઘરનું કામ શેન આર વિષય કરતાં વધારે વિષયોમાં આપવું જોઈએ નહિ, અને વળી તે એવું હોવું જોઈએ કે વિદ્યાર્થીઓ ખાનગી શિક્ષકની મદદ સિવાય કંરી શકે અને એક-બીજાની નોટોમાંથી ઉતારો કરી લેવાનું તેમને મન ન થાય. જે ઘરકામમાં લખવા કરતાં વિચારવાનું વધારે હોય તે ઉત્તમ છે. શિક્ષકે એક વાત ખાસ લક્ષમાં રાખવાની છે અને તે એ કે ભલે તે ઓછા પાઠ આપે; પરંતુ જે પાઠ આપવામાં આવેલો હોય તે દરેક વિદ્યાર્થીએ કાળજીથી લખી આણેલો છે કે કેમ તેની ખીજે દિવસે તેણે ખાસ તપાસ કરીજા જોઈએ, નહિતો ઘેરથી પાઠ લેવાર કરી લાવવાનો ઘણોખરો હેતુ નિષ્ફળ ગય છે.

૧૩ સ્પર્ધા. —

જો યોગ્ય ઉપયોગ કરવામાં આવે તો આજેસુ અને નિસ્તેજ દેખાતા વર્ગને અપૂર્ણ બનાવવાને શિક્ષકનું તે એક પ્રયત્ન હાથિયાર છે. દરેક વિદ્યાર્થીમાં પોતાનો નંબર ઉંચો રાખવાની લાવના રહેવી જોઈએ. જો વર્ગના સૌથી ઉપલા વિદ્યાર્થી તરફ શિક્ષકની દષ્ટિ વધારે માયાળું હોય તો સ્પર્ધાની લાગણી વધારે સતેજ રહે છે. દરેક પાઠને અંતે વિદ્યાર્થીઓ શીખવેલા વિષય ઉપર એકબીજાને પ્રશ્નો પૂછે એ હજીવંચોગ્ય છે. શિક્ષકે સ્પર્ધાની લાગણી ઉત્તેજવામાં વિવેકશક્તિ વાપરવાની છે એ બૂલું જોઈતું નથી, નહિ તો હરિદાર્ઘને બદલે વર્ગમાં અદેખાઈનાં બીજાં રોપાય છે અને પરિણામે કથ્થાને અવકાશ મળે છે.

૧૪ માખાપનો સહકાર. —

શિક્ષકને વિદ્યાર્થીઓના પાલીઓનો સહકાર મુખે અથવા દુર્લભ મેળવેજ છુટકો છે; કારણકે તે સિવાય તેના માર્ગમાં અનેક અડચણો આવવાનો સંભવ છે. શિક્ષક પોતાના વિદ્યાર્થીઓદારાજ આં સહકાર મેળવી શકે. જો શિક્ષકમાં ન્યાય, સમ્યતા, દૃઢતા, અને સહાનુભૂતિના ગુણો હોય તો તે બાળકોને પ્રિય થઈ પડે છે. શિક્ષકનો નિષ્પક્ષપાતપણાનો મુખ્ય બાળકો ઉપર મોટી અસર કરે છે અને વર્ગની વ્યવસ્થા નળવવામાં તે મુખ્ય ધણો મદદગાર થાય છે. અજ્ઞાન અને ખીનકેળવાએલાં માખાપો દટલીક વાર વિચિત્ર દ્રિયાદો લઈ શિક્ષક પાસે રજુ થાય છે, અને

કરવાના. તેઓ દુષ્ટ કાર્યો હસતાં કરે છે પણ તેઓને રડતાં સહન કરવું પડશે. ગુસ્સો ઉપર કરવામાં આવેલા મિત્રમનું પરિણામ નિઃશંક તેમના વંશના નાશમાંજ પરિણમવાનું છે. નગરના ‘અશક’ ઉપર આ સાથે એક એવો હુકમ મોકલવામાં આવે છે અને તેમાં તેને ૨૦૦ ‘રાહતી’ રોકડા આપવા અને ૨૦૦ રાહતી સારદા દેવીના આધેશન માટે, અને જે જરૂર પડે તે બધી વસ્તુઓ આપવા માટે મૂચના કરવામાં આવે છે. વળી ધનાગ્રી ગામોમાંથી આપને જોઈતી વસ્તુઓની રાહત મળશે અને વ્યાલ-ણોને જમાડ્યા પછી અમારા અબ્યુદયતા પધારા માટે અને અમારા હુસ્મનતા નાશ માટે આપ મહેરબાની કરીને પ્રાર્થના કરશો.”

દીપુની આ ઉદાર મદદ ઉપરાંત આપણે આ પત્રોમાંના કેટલાકમાં જોઈએ છીએ કે ઇ. સ. ૧૭૯૩ માં તેણે મરાઠાની સામે તેમની પાસેથી તુકસાનીના અર્થ માટેની માગણી સાર એક લસકર પણ મોકલ્યું હતું, વળી હિંદુસ્તાનમાં બધાં પવિત્ર સ્થાનોમાં માત્રાએ જવાને સાર તેણે સ્વામીને મદદ કરી હતી.

આ દકતર કહ્યા સિવાય એમ પુરવાર કરે છે હૈદર અને દીપુ હિંદુઓને વિકારવાર ન હતા.

આ પત્રોના આધાર ઉપરથી જો કોઈ એમ કહે કે આ મુસ્લીમ પાદશાહોએ હિંદુ ધર્મને સહાનુભૂતિ આપી છે અને તેના વધતા જતા સ્પર્ધામાં કરી અડચણ નાખી નથી, કશું તુકસાન કર્યું નથી તો તે ખીલ-કેલ અયોગ્ય નહિ ગણાય.❧

દલપતસિંહ પ્રભાતસિંહ પરમાર બી. એ.

હૈદરાબાદ એ. વી. સ્કૂલ.

માણસા (સાબરકાંઠા)

નાટ્યપ્રયોગ

પંચાસરનો ઘેરો

ગત્રાંકના ૫૪ ૪૨૩ થી ચાલુ

પ્રવેશ ત્રીજો

સ્થળ:—પંચાસરમાં જયશિખરીનો રાજગહેલ

પાત્રો:—

(૧) જયશિખરી—આવડા શિરોમણી મહારાજા ગુજરેશ્વર

(૨) શંકર કવિ—ગુજરેશ્વર જયશિખરીનો રાજકવિ

(૩) મુરુપાળ—ગુજરેશ્વર જયશિખરીનો સેનાધિપતિ
પ્રતિહાર, અનુચર વગેરે.

જયશિખરી—કવિરાજ ! કલ્યાણપતિ ભુવડે પંચાસરને ઘેરો ધાલ્યો.
તે દિવસથી તમારું મુખમંડળ ગમગીનતાથી ઘેરાયેલું રહે છે, તેનું શું
કારણ ? તમારા જેવા શરવીરને સુદને પ્રસંગ ગમગીન બનાવે એ તો તદ્દન
અસંભવિત છે; પરંતુ આ ગમગીનીનું કંઈપણ કારણ તો હોવું જ જોઈએ.

શંકર કવિ—કૃપાનાથ ! આપનું કહેવું સત્ય છે. જગતમાં કારણ
વિના તો કંઈપણ કાર્ય બનતું જ નથી.

મંદાકાંતા

નાનાંમોટાં જગતભરનાં કાર્યને કારણે છે,
સર્વે કાર્યો જરૂર જગમાં કારણથી બને છે;
મારે દેશે ખટકે ખટકે ચિત્તને ગ્લાનિ ધાપે,
ગ્લાનિ ઘેરે વદનગદને મ્હાન તેથી જણાયે.

કૃપાનાથ ! જેવી રીતે પંચાસરના ગદને કલ્યાણપતિ ભુવડે ઘેરી લીધો
છે, તેવી રીતે મારા વદન કંપી ગદને ગમગીનતાએ ઘેરી લીધો છે. !
મહારાજ ! આ ગમગીનતાનું કારણ મારા હૃદયમાં ખીસીની પેઠે ખટકા
રહેલી એક ખટક છે !

જયશિખરી—તમારા જેવા રમેશાં આનંદના કુન્દારા ઉગાડનાર
કવિરાજને એવું તે ક્યું હૃદયશય સતાવી રહ્યું છે ?

શંકર કવિ—કૃપાનાથ ! મૂર્ખ મિત્ર શત્રુની ગરજ સારી, એવું એ

કર્તું છે; અને એ હૃદયસાથ જ મને રાતદિવસ સતાવી રહું છે ! મહારાજ !
પંચાસરના ઘેરાનું કારણ મારી જ મૂર્ખતા છે !

જયશિખરી—કવિરાજ ! પંચાસરના ઘેરાનું કારણ તમારી મૂર્ખતા ?
એ મનાયજ શી રીતે ! મૂર્ખતા તો ગિચારી તમારાથી હંમેશાં દૂરની દૂર
જ રહે છે ?

શંકર કવિ—કૃપાનાથ ! એજ મૂર્ખતાએ મારા ઉપર વિજય
મેળવ્યો, અને મેં કંસારને બદલે યુક્તિ બાંધી નાખી !

જયશિખરી—કવિરાજ ! તમારી બાંહેલી યુક્તિ તો કંસારથી પણ
સારી બને !

શંકર કવિ—કૃપાનાથ ! એ તો મારી ખાતરી છે, કે આપનો મારા
ઉપરનો સ્નેહ મારા દોષને પણ ગુણરૂપજ ગણશે, કારણ કે—

ધ્રુવવજ્ર

સ્નેહીતણા દોષ અનેક હોયે,

ભાસે બધા ગુણ સમાન તોયે;

હોયે વસે ના બૂઝ સ્નેહીકરી,

ખૂબી ખરે સ્નેહની છે અનેરી.

જયશિખરી—કવિરાજ ! સ્નેહની અનેરી ખૂબી તો તમે બરાબર
ખતાવી; પરંતુ તમારી બાંહેલી યુક્તિ તો ખતાવો !

શંકર કવિ—કૃપાનાથ ! હવે હું એજ બતાવું છું. થોડા સમય
કેપર મેં કલ્યાણપતિ ભુવડના દરબારની મુલાકાત લીધી હતી. મહારાજ !
હાલનો પંચાસરનો ઘેરા મારીએ મુલાકાતનું પરિણામ છે !

જયશિખરી—કવી રીતે ?

શંકરકવિ—ભુવડના દરબારમાં જઈને મેં મારા ગુર્જરેશ્વરનું સાચું
પરિચય લેવાયું. તે સાંભળીને ભુવડે કહ્યું, કે તમે જેનાં આટલાં બધાં
વખાણુ કયા તે ગુર્જરેશ્વર અમારા તો ખંડીઆ રાજા છે ને ! આ
સાંભળીને મારો મિત્રજ મારે કબજે ન રહ્યો.

જયશિખરી—પછી શું થયું ?

શંકર કવિ—મેં ભુવડને રોકડું પરખાવી દીધું, કે રાજન ! તમારી
બૂઝ છે ! મારા ગુર્જરેશ્વર તો સર્વથા સ્વતંત્ર છે, અને સર્વદા સ્વતંત્રજ
રહેશે ! પછી તેણે તેના ખંડીઆ રાજાની નામાવલી તપાસી, પણ તેમાં
આપનું નામ ન નીકળ્યું !

જયશિખરી—પછી ?

શંકર કવિ—ભુવડે પોતાની ભૂલ કબુલ કરી; પરંતુ તેણે તેજ વખતે ગુજરાત છૂતવાની તેના મનમાં જરૂર ગાંઠ વાજેલી, તેનું આ પરિણામ આવ્યું ! કૃપાનાથ ! આ મારી બાફેલી યુદ્ધી મેં આપને રજુ કરી !

જયશિખરી—કવિરાજ ! તમે યુદ્ધી નથી બાફી, પણ ક્ષત્રીઓ હાંસે હાંસે જન્મે એવો સ્વાદિષ્ટ કંસાર કર્યો છે ! ભુવડની ભૂલ ભાંગીને તમે તો ગુજરાતનું ગૌરવ વધાર્યું છે !

શંકર કવિ—કૃપાનાથ ! ગુજરાતનું ગૌરવ વધાર્યું છે, કે ગુજરાત ઉપર આક્રમ આણી છે ?

જયશિખરી—આક્રમ નથી આણી, પણ ગૌરવ વધાર્યું છે, એ હું તમને પ્રત્યક્ષ પ્રમાણથી સિદ્ધ કરી આપું. જુઓ ભુવડના અજીત સેનાધિપતિ મિહિરને આપણા સુભદ્રોપરિ સુરપાળે હરાવાને વિનયકંઠે વગાડ્યો, મિહિરની હારથી ભુવડના દિગ્વિજયીપણાને ડાઘ લાગ્યો, વળી ભુવડને જાતે લસ્કર લઈને અહીં આવ્યું પડ્યું છે અને તેને આપણું પાણી ખતાવવાનો અમૂલ્ય પ્રસંગ પ્રાપ્ત થયો છે. કવિરાજ ! આ બધું તમારા પ્રતાપથી બન્યું છે, એટલે તમે ગુજરાતનું ગૌરવ વધાર્યું છે, માટે તમારા હૃદયમાં ખીલીની પેડે ખટકી રહેલી ખાટી ખટક કાઢી નાખો.

શંકર કવિ—કૃપાનાથ ! આપના સ્નેહભર્યા વચનોથી મારા હૃદયની ખટક નીકળી ગઈ. આપે આ સેવકના અવગણ કાર્યને પણ સવશું સિદ્ધ કરી બતાવ્યું ! આપ જેવા ગુણગ્રાહી સ્વામીતા સેવકનાં પણ અહો ભાગ્ય છે !

જયશિખરી—કવિરાજ ! તમારું હૃદયશલ્ય દૂર થતાંજ તમારા મુખમંડળ ઉપરથી ગમગીનીનો ઘેરો દૂર થયો ! તમારું પ્રકુલ્લિત વદન જોઈને આજે મને બહુજ આનંદ થાય છે. હવે આપણે પંચાસરના ચાલુ ઘેરા વિશે વિચાર કરીએ.

શંકર કવિ—હા કૃપાનાથ ! હાલ તો એ મંત્રણા અતિશય અગત્યની છે.

પ્રતિહાર—મહારાજાધિરાજ ? સુભદ્રોપરિ સુરપાળજી પધારે છે.

(સુરપાળ પ્રવેશ કરે છે.)

જયશિખરી—પધારો સુભદ્રોપરિ ! કહો, ઘેરાના શા સમાચર છે ? આજે પંચાસરના ઘેરાનો કેટલામો દિવસ છે ?

સુરપાળ—મહારાજ ! આજે બાવનમો દિવસ છે; પરંતુ ખસો-બાવન દિવસ થશે તોપણ ભુવડનું કંઈ પણ વળવાનું નથી. પંચાસરમાં પ્રવેશ દરવાના તેના આજ સુધીના સઘળા પ્રયત્નો નિષ્ફળ નીવડ્યા છે. પંચાસરનો દરેક દરવાજો તોડવાને લગીરથ પ્રયત્ન થઈ ચૂક્યા છે. બિચારાં અનેક ઊંટાના બલિદાન અપાયાં છે, અને હાથીઓને હેરાન કર્યા છે; પરંતુ તેમાં સફળતા મળી નથી. વળી એ દિવસથી પશ્ચિમ તરફનો દરવાજો તોડવાનો પ્રયત્ન આદર્યો છે.

જયશિખરી—પશ્ચિમ તરફનો દરવાજો જરા દોલો છે, એટલે તે દો ન દે એટલા માટે ત્યાં ચાંપતા ઉપાય લેવાની જરૂર છે.

સુરપાળ—મહારાજ ! એ દોલો દરવાજો મળ્યુંત બતાવી દેવાર્યો છે. એ દરવાજો તો એ દિવસથી ભારે ટક્કર ઝીંકી છે ! આજે સવારે એક ઊંટ ખસી જવાથી તે દરવાજાના યમના દાંત જેવા ખીજા હાથીના માથામાં લચોલચ પેસી ગયા, અને તે બિચારો હાથી તરત મરણ પામ્યો. ભુવડના ભાર નથી કે તે પંચાસરનો એક પણ દરવાજો તોડી શકે !

જયશિખરી—સુભષ્ટોપરિ ! ધન્ય છે તમને કે તમે બાવન બાવન દિવસ સુધી ભુવડને જરાપણ કાવવા દીધો નથી, પરંતુ આ પ્રમાણે આપણે પંચાસરમાં ક્યાં સુધી ઘેરાઈ રહીશું.

સુરપાળ—મહારાજ ! ઘેરો વાલનાર ચાકીને પાછો જાય ત્યાંસુધી બાવન દિવસમાં તો આપણા ચોદાઓએ ડોટ ઉપરથી મારો ચલાવીને તેના લશ્કરને અર્ધું કરી નાખ્યું છે.

જયશિખરી—એ વાત તો ખરી; પરંતુ ભુવડને બહાર જેટલું અનુકૂળતા છે તેટલી આપણને અંદર પ્રતિકૂળતા છે. ભુવડને બ્યારે જરા પડશે ત્યારે તે જોઈએ તેટલું લશ્કર દક્ષિણમાંથી મગાવશે. આપણે તો બહારથી એવી મદદ મેળવી શકીએ એમ નથી. વળી બહારથી ખોરાક લાવવાના આપણા સઘળા માર્ગો બંધ થઈ ગયા છે, એટલે આપણને ખોરાકની બુસ્કેલી પડશે, તેથી છેવટે આપણેજ ચાકીશું. ખીજું ભુવડનું લશ્કર આસપાસના આપણા પ્રદેશમાં લૂટફાટ ચલાવી ત્રાસ વર્તીવે છે. બિચારી આપણી પ્રાણ ઉપર થતો આ જુદામ મારાથી જોયો જતો નથી.

સુરપાળ—મહારાજ ! ત્યારે આપની શી ઇચ્છા છે.

જયશિખરી—સુભષ્ટોપરિ ! મારી ઇચ્છા એવી છે કે આવતી કાલે પંચાસરના દરવાજા ઉઘાડી નાખી ભુવડના લશ્કર ઉપર હુલો કરવો, અને હારજીતનો નિકાલ લાવી દેવો કેમ કવિરાજ ! આપનો શો અભિપ્રાય છે !

શંકર કવિ—કૃપાનાથ ! મારો અભિપ્રાય તો પહેલેથીજ એવો છે. ભુવડની ચઠાઈ આવી તેજ વખતે યાદોમ કરીને ઝંપલાવવાનો મારો વિચાર મેં જણાવ્યો હતો; પરંતુ આપણા મંત્રભુવનમાં ચાલેલી મંત્રણામાં બહુમતે પંચાસરના દરવાજા બંધ કરવાનું કરવાથી અમારી લઘુમતી કાચાર બની હતી !

જયશિખરી—તે સમયે યાદોમ કરવું ઉચિત ન હતું. આવન દિવસમાં ભુવડનું લગલગ ચર્ચુ બળ કમી થયું છે, એટલે હવે હસો લઈ જવામાં હરકત જેવું નથી. કેમ મુલદોષરિ ! તમે કંઈ બોલતા નથી ?

મુરપાળ—મહારાજની ઈચ્છા એ મારે મન આત્મા છે. મહારાજ ! મારી તરવાર તો ભુવડનું લોહી પીવાને ક્યારનીએ તલપાપડ થઈ રહી છે. આપની ઈચ્છા આવતી કાલે અમલમાં મૂકીને ભુવડને આપણા બળનો સ્વાદ ચખાડીશું.

જયશિખરી—મુલદોષરિ ! આવતી કાલે હસો લઈ જવામાં આવશે, પણ તે પહેલાં આજેજ એક અગત્યનું કામ તમારે કરવાનું છે !

મુરપાળ—મહારાજ ! ખુશીથી આત્મા કરો.

જયશિખરી—મારી આત્મા આકરી હશે તોપણ તમે તેનો અગત્ય કરશો ?

મુરપાળ—મહારાજ ! એવી શંકા શા માટે કરો છો ? આપની ગમે તેવી આકરી આત્માનો હું પ્રાણીતે પણ અનાદર નહિ કરું, માટે આપ નિઃશંકપણે આત્મા કરો.

જયશિખરી—મુલદોષરિ ! પુદ્ગલા આ દોહાકરીના પ્રસંગમાં પરિણામ પ્રજ્વલે હાય છે, માટે તમારી બેનને જંગલમાં આપણી વિશ્વાસુ બીજપ્રજ્વલે આશરે નિર્ભય સ્થાનમાં મૂકી આવો. જો તેને પુત્રનો જન્મ થશે તો ન કરે નારાયણ અને પુદ્ગમાં કંઈ અવશ્ય થયું, તો જંગલમાં તે આપણું વેર લેશે, અને ગએલું ગત્ય પાછું મેળવશે.

મુરપાળ—મહારાજ ! આપ આવી દૂર આત્મા કરશો; એવું તો મેં સ્વપ્ન પણ ધાર્યું ન હતું ! પ્રથમ તો આપને સંકટમાં મૂકી મારી બેન જંગલમાં જવાનું કહી પણ કલુષ નહિ કરે.

જયશિખરી—તમે કશું તે બરાબર છે, પરંતુ મેં તેમને સમજાવીને મારી ઈચ્છા પ્રમાણે જંગલમાં જવાનું કલુષ કરાવ્યું છે.

મુરપાળ—મહારાજ ! લક્ષ્મણુડના જેવું ધર્મ સંકટ મારે માથે આવી પડ્યું ! દેવાશ્વટ રત્ન કરતાં સીતાહને જંગલમાં એકલાં મૂકીને

સરકારી જાહેરખબરો

(૧૧)

હાઈ અને સ્પેશિઅલ સ્કૂલની સરકારી સ્કોલર્શિપ માટે
હરિક્ષાઈની પરીક્ષા:—

ઉત્તર ભાગ

૧. આથી જાહેર કરવામાં આવે છે કે ઉત્તર ભાગના દરેક જિલ્લા-
માંની એક સરકારી સર્વે હરિક્ષાઈ કરી શકે એવી (ઓપન) સ્કોલર્શિપ
માટેની હરિક્ષાઈની પરીક્ષા તા. ૪ અને તા. ૫ મી ફેબ્રુઆરિ સને ૧૯૩૫
ને સોમવારે અને મંગળવારે ૧૧ વાગે નીચેનાં સ્થળોએ લેવામાં આવશે:—

(૧) અમદાવાદ

(૨) નડિઆદ (ખેડા જિલ્લો)

(૩) ગોધરા (પંચમહાલ)

(૪) ભરુચ

(૫) સુરત

૨. સ્કોલર્શિપ માટે તમામ ઉમેદવારો હરિક્ષાઈ કરી શકશે.

૩. દરેક મધ્યસ્થળે કમિટી આ પરીક્ષા લેશે, અને તે કમિટીના
પ્રેસિડેન્ટ તે મધ્યસ્થળની સરકારી હાઈસ્કૂલના હેડમાસ્ટર રહેશે. પરીક્ષામાં
જેસવા માટેની અરજી નક્કી કરેલા છાત્રેલા ફોર્મમાં મોકલવી. આ અરજી
ઉમેદવારોએ પોતપોતાના જિલ્લાની પરીક્ષક કમિટીના પ્રેસિડેન્ટ ઉપર
મોકલવી. પરીક્ષા માટેની અરજીઓ અને દાખલ શી તા. ૧ લી જાન્યુઆરિ,
૧૯૩૫ સુધીમાં કમિટી સ્વીકારશે. તે દિવસ પછીથી અરજીઓ સ્વીકારાશે
નહિ. પરીક્ષાની અરજીનું ફોર્મ પરીક્ષાની કમિટીના પ્રેસિડેન્ટ પાસેથી
મળી શકશે.

૪. ઉમેદવારોની ઉંમર, પરીક્ષાના વિષયો, સ્કોલર્શિપની રકમ અને
મુદત, પરીક્ષામાં જેસવા માટે ભરવાની ફી, વગેરે હકીકત નિયમોમાં
જણાવવામાં આવી છે. નિયમોની નકલો પરીક્ષાની કમિટીના પ્રેસિડેન્ટ
પાસેથી અરજી કયેથી મફત મળશે. તે નકલો ઉત્તર વિભાગની સરકારી
અને ગ્રાન્ટ લેતી તમામ એજ્યુકેશનલ ઓફિસ (અંગ્રેજી-ગુજરાતી) શાળાઓનાં
માસિકોર્ડ ઉપર ચોટવામાં આવી છે.

ઉ. ભાગના મે. એ. ઈ. સાહેબની ઓફિસ, } (અંગ્રેજીમાં સહી) યી. જે. જી.
અમદાવાદ. } શાસ્ત્રી
તા. ૧૬ મી નવેમ્બર સને ૧૯૩૪ } એજ્યુ. ઇન્સ. ઉત્તર ભાગ.

(૨)

મિડલ અને સ્પેશિઅલ સ્કૂલોની સરકારી સ્કોલશિપ માટે હરિક્ષાની પરીક્ષા:—

ઉત્તર ભાગ

આથી જાહેર કરવામાં આવે છે કે ઉત્તર ભાગના દરેક જિલ્લામાં એ સરકારી સ્કોલશિપોની સર્વે હરિક્ષા કરી શકે એવી (ઓપન) પરીક્ષા તા. ૧ ફી અને તા. ૭ મી ફેબ્રુઆરિ ૧૯૩૫ ને બુધવારે અને ગુરુવારે ૧૧ વાગે નીચેનાં સ્થળોએ લેવામાં આવશે:—

- (૧) અમદાવાદ
- (૨) નડિઆદ (ખેડા જિલ્લો)
- (૩) ગાંધરા (પંચમહાલ)
- (૪) ભરૂચ
- (૫) સુરત

૨. સદરહુ સ્કોલશિપ માટે તમામ ઉમેદવારો હરિક્ષા કરી શકશે.

૩. દરેક મધ્યસ્થળે નીમાએલી કમિટી પરીક્ષા લેશે, અને તે કમિટીના પ્રમુખ તરીકે તે મધ્યસ્થળની સરકારી હાઈસ્કૂલના હેડમાસ્ટર કામ કરશે. પરીક્ષામાં બેસવા માટેની અરજી નક્કી કરેલા જાહેરાત ફોર્મમાં કરવી જોઈશે. જાહેરાત ફોર્મની નકલો પરીક્ષક કમિટીના પ્રેસિડેન્ટ પાસેથી મળી શકશે. એ અરજી ઉમેદવારોએ પોતાના જિલ્લાના મધ્યસ્થળની પરીક્ષક કમિટીના પ્રેસિડેન્ટ ઉપર મોકલી આપવી. પરીક્ષા માટેની અરજીઓ અને શી તા. ૧ લી જાન્યુઆરિ ૧૯૩૫ સુધીમાં કમિટીને મોકલી આપવી. તે તારીખ પછી મળેલી કોઈપણ અરજી સ્વીકારવામાં આવશે નહિ.

૪. ઉમેદવારોની ઉંમર, પરીક્ષાના વિષયો, સ્કોલશિપની માત્રા અને સુધન, પરીક્ષા માટેની શી, વગેરે હકીકત નિયમોમાં જણાવવામાં આવી છે. તે નિયમોની નકલો પરીક્ષાની કમિટીના પ્રેસિડેન્ટને અરજી દ્વેષી ફી રીધા વિના મોકલી આપવામાં આવશે. તે નકલો ઉત્તર ભાગની સરકારી ખાતે માન્ટ લેતી તમામ મુખ્યશાળામાં નોટિસબોર્ડ ઉપર મોકલવામાં આવી છે.

૩. ભાગના મે. એ. ઇ. સાહેબની ઓફિસ, } (અંગ્રેજીમાં સહી) ધી. જે. જી.
અમદાવાદ. } સામ્રી
તા. ૧૬ મી નવેમ્બર ૧૯૩૪ } એન્ડ્રુ, ઇન્સ. ઉત્તર ભાગ

૨. ઉત્તર વિભાગના પાંચ જિલ્લામાં જુદી જુદી દ્રોગો માટે નક્કી કરવામાં આવેલી રજાલશિપોની સંખ્યા નીચે મુજબની છે:—

જિલ્લો	મધ્યમવર્ગ	પણતવર્ગ	મુસલમાન
અમદાવાદ	૫	૪	૭
ખેડા (નડિઆદ)	૫	૨	૪
પંચમહાલ (ગોધરા)	૨	૪	૨
ભરૂચ	૧	૨	૫
સુરત	૩	૭	૪

૩. પરીક્ષાની ભાષા ગુજરાતી રાખવામાં આવી છે પણ મુસલમાન વિદ્યાર્થીઓ વર્નાક્યુલર તરીકે (ભાષાના વિષય તરીકે) ઉર્દુ ભાષાનો સ્વીકાર કરી શકશે, અને પોતાની પરીક્ષા ઉર્દુ ભાષામાં આપી શકશે.

૪. સદરજુ પરીક્ષા દરેક મધ્યસ્થળે નક્કી કરવામાં આવેલી કમિટી લેશે, અને તે પાંચ મધ્યસ્થળોમાંના દરેક મધ્ય સ્થળની સરકારી હાઈ-સ્કૂલના હેડમાસ્ટર કમિટીના પ્રેસિડેન્ટ તરીકે કામ કરશે. પરીક્ષામાં બેસવા માટેની અરજી નક્કી કરેલા જાપેલા ફોર્મ મુજબ કરવી, અને તે માટેનાં જાપેલાં ફોર્મની નકલો ઉમેદવાર જે જિલ્લાનો હોય તે જિલ્લાની પરીક્ષક કમિટીના પ્રમુખને અરજી દ્વારાથી શી લીધા વિના મળી શકશે. અરજીઓ તારીખ ૧ લી જાન્યુઆરી ૧૯૩૫ સુધીમાં અથવા તે પહેલાં કરવી. તે પછી મળેલી અરજી ધ્યાનમાં લેવામાં આવશે નહિ.

૫. ઉમેદવારોની ઉંમર, પરીક્ષાના વિષયો, રજાલશિપની રકમ અને મુદત, ભરવાની શી વગેરે હકીકત નિયમોમાં જણાવવામાં આવી છે. નિયમોની નકલો પરીક્ષક કમિટીના પ્રેસિડેન્ટ પાસેથી અરજી કરવાથી મફત મળશે. વળી નિયમોની નકલો ઉત્તર વિભાગની સરકારી અને ગ્રાન્ટ લેતી તમામ એંગ્લોવર્નાક્યુલર શાળાઓનાં નોટિસબોર્ડ ઉપર ચોટવામાં આવી છે. વિદ્યાર્થીગણ અને પેટા ગણ અને જન્મ તારીખ અરજીમાં સ્પષ્ટ રીતે દર્શાવવી જોઈશે અને અરજદારના માળાપ ઇન્કમટેક્સ કે જમીનવેરો જેટલો ભરતા હોય તેટલી રકમ અરજીમાં વધારાનું ખાતું પાડી દર્શાવવી. જે ઉમેદવારના માળાપ ઇન્કમટેક્સ અથવા જમીન વેરા અથવા બંને પેટ વાર્ષિક રૂ. ૨૦૦ કે તેથી વધારે રકમ ભરતા હશે તેમને પરીક્ષામાં બેસવા દેવામાં આવશે નહિ.

ઉ. ભા. ના. મે. એન. યુ. ઇન્સ. સાહેબની
ઓફિસ, અમદાવાદ.
મી નવેમ્બર ૧૯૩૪.

(અંગ્રેજીમાં સહી) બી. જે. જી.
શાસ્ત્રી
એન. યુ. ઇન્સ. ઉત્તર ભાગ.

(૫)

હાઈ અને સ્પેશિઅલ સ્કૂલોની કાઝી શાહયુદ્દીન સ્કોલર્શિપ માટેની હરિકાઈની પરીક્ષા:—

ઉત્તર ભાગ.

આથી ખબર આપવામાં આવે છે કે અમદાવાદ અને ખેડ જિલ્લાઓની કોઈપણ જાહેર શાળાઓના મુસલમાન ઉમેદવારો માટે કાઝી શાહયુદ્દીન એન્ડાઉમેન્ટ ફંડમાંથી રૂ. પાંચની એક, એવી ખે, હાઈ અને સ્પેશિઅલ સ્કોલર્શિપ (શિષ્યવૃત્તિ) માટેની હરિકાઈની પરીક્ષા તા. ૪ અને તા. ૫ મી ફેબ્રુઆરિ સને ૧૯૩૫ ને સોમવારે અને મંગળવારે અનુક્રમે અમદાવાદ અને નડિઆદ હાઈસ્કૂલના મકાનોમાં ૧૧ વાગે હમેશના ધારા પ્રમાણે લેવામાં આવશે.

પરીક્ષા માટેની અરજીઓ અને દાખલ શી, તા. ૧ લી જાન્યુઆરિ સને ૧૯૩૫ સુધીમાં અમદાવાદ અને નડિઆદ મધ્ય સ્થળતા પ્રેસિડેન્ટ સાહેબ સ્વીકારશે.

ઉ. ભા. ના મે. એન. યુ. ઇન્સ. સાહેબની	} (અંગ્રેજીમાં સહી) બી. જી. જી.
ઓફિસ, અમદાવાદ:	
તા. ૧૬ મી નવેમ્બર ૧૯૩૪.	

શાસ્ત્રી
એન. યુ. ઇન્સ. ઉત્તર ભાગ.

(૬)

અમદાવાદ કણબી એન્ડિધન્ટિસાઈડ ફંડની હાઈ અને સ્પેશિઅલ શાળાની સ્કોલર્શિપો:—

ઉત્તર ભાગ.

આથી ખબર આપવામાં આવે છે કે અમદાવાદ જિલ્લામાંના સેક્રેટરી અથવા કડવા પાટીદાર વર્ગના છોકરાઓ માટે અમદાવાદ કણબી ઇન્ડિધન્ટિસાઈડ ફંડમાંથી માસિક રૂ. ૭ ની એક એવી હાઈ અને સ્પેશિઅલ સ્કૂલોમાં આપવાની ૪ સ્કોલર્શિપો માટેની હરિકાઈની પરીક્ષા તા. ૪ થી અને તા. ૫ મી ફેબ્રુઆરિ સને ૧૯૩૫ ને સોમવારે અને મંગળવારે અમદાવાદ, આર. સી. હાઈસ્કૂલમાં, ૧૧ વાગે, તા. ૨૬ મી ફેબ્રુઆરિ ૧૯૩૫ ના કેળવણીખાતાના સરકારી ઠરાવ નં. ૪૧૫૫ માંના નિયમો પ્રમાણે લેવામાં આવશે.

પરીક્ષામાં ખેડવા માટેની અરજી તથા દાખલ શી, સ્કોલર્શિપ માટે અમદાવાદ મધ્ય સ્થળની પરીક્ષક કમિટીના પ્રેસિડેન્ટ સાહેબ, તા. ૧૬ મી જાન્યુઆરિ ૧૯૩૫, સુધીમાં સ્વીકારશે, એ તારીખ પછીની અરજી

સ્વીકારવામાં આવશે નહિ.

ઉ. ભા. ના. મે. એલ્યુ. ઇન્સ. સાહેબની } (અંગ્રેજીમાં સહી) બી. જી. જી.
ઓફિસ, અમદાવાદ. } શાસ્ત્રી
તા. ૧૬ મી નવેમ્બર ૧૯૩૪. } એલ્યુ. ઇન્સ. ઉત્તર ભાગ.

(ઉ. ભા. ના. મે. એલ્યુ. ઇન્સ. સાહેબના તા. ૧૬-૧૧-૧૯૩૪ ના પત્ર નં. ૧૦૩૭૭ માં કરેલી સૂચનાનુસાર.)

મેસર્સ ક્રાંતિલાલ ને સોમેશ્વરકૃત

કન્યાઓની વર્નાક્યુલર ફાઇનલ પરીક્ષા માટે

કુદરતનો અભ્યાસ

[પુષ્પવર્ણન, વનસ્પતિવર્ણન, પક્ષીવર્ણન, પ્રાણીવર્ણન, ખાગ્યાની,]
તથા સને ૧૯૨૪ થી સને ૧૯૩૪ સુધીના પ્રશ્નોત્તર સાથે: આઠ આના

કુદરતનો અભ્યાસ ને પદાર્થપાઠ

ખાગ્યાની સહિત.

[ધોરણવાર અભ્યાસક્રમ પ્રમાણેનાં પ્રથમ પુસ્તકો : ૧ હું-૨ આના;]
બીજું ૩ આના; ત્રીજું ૪ આના; ચોથું ૫ આના; પાંચમું ૬ આના.
શિક્ષકોને તથા બુકમેલરોને સાફ કમ્પેન લખો:—

ઈશ્વરલાલ મગનલાલ શાહ, શાહપોર-મુરત.

શાળાપયોગી પુસ્તકો:

ખાલોપયોગી પુસ્તકો:

ભૂગિતિની ભૂગિદ્યા	૦-૪-૦	÷ મોજડીનાં મૂલ્ય	૦-૨-૬
ખેડા જિલ્લાની ભૂગોળ	૦-૨-૬	÷ લાકડાના પોપટ	૦-૧-૦
આણંદ તાલુકાની ભૂગોળ	૦-૧-૬	× મહાસત્રાટ મંદિર	૦-૨-૦

* વાળી મુગર્ષ ઈલાકાના સરકારી કેળવણીખાતા તરફથી પાઠ્ય-પુસ્તક તરીકે અને ÷ વાળી ઈમાગ લાયબેરી તરીકે મંજૂર કરેલી છે.

* મુંબઈના સરકારી કેળવણીખાતા તરફથી વિદ્યાર્થીની લાયબેરી માટે મંજૂર કરેલી.

સી. એચ. દવેની કેપનિ,

બુકમેલર્સ એન્ડ પબ્લિશર્સ, આણંદ.

હેડમાસ્ટરોને વિનંતી

શરીરસંપત્તિ વડે કે કોઈપણ કળામાં ખાસ પ્રતિભાસંપન્ન હોય તેવા વિરલ બાળકો (નવથી ૧૪ વરસની ઉમરનાં)ની હકીકત તેમના ફોટા સાથે ગાંડીવ બાળપણવાદિકમાં લેવાની છે. તે કળવણી સંસ્થાઓના સંચાલકોને અતિશયોક્તિ વિનાની તેવી હકીકત (ફોટોગ્રાફ સાથે) મોકલી આપવા.

લિખે તંત્રી: ગાંડીવ બાળપણવાદિક,

બાગો તળાવ-મુરત.

કન્યાઓ માટેની વર્તિક્યુલર ફાઇનલ પરીક્ષા, ઉત્તર ભાગ

નં. ૧૦૪૫૨. આથી જાણાવવામાં આવે છે કે કન્યાઓ માટેની વ. ફા. પરીક્ષા સને ૧૯૩૫ ના માર્ચની તા. ૫ મીને મંગળવારે અને તે પછીના દિવસોએ ઉત્તર ભાગમાં નીચે જાણાવેલાં રચનાએ લેવામાં આવશે:—

રચનાનું નામ જિલ્લાનું નામ જે અમલદાર પર અરજી કરવાની છે તે અમલદારનો ઓફિસ

અમદાવાદ અમદાવાદ } સિનિઅર આસિ. ડેપુટિ એન્જ્યુકેશનલ ઇન્સ્પેક્ટર, અમદાવાદ.

નડિઆદ ખેડા } સિનિઅર આસિ. ડેપુટિ એન્જ્યુકેશનલ ઇન્સ્પેક્ટર, ખેડા, નડિઆદ.

ગોધરા પંચમહાલ } સિનિઅર આસિ. ડેપુટિ એન્જ્યુકેશનલ ઇન્સ્પેક્ટર, પંચમહાલ, ગોધરા.

ભરૂચ ભરૂચ } સિનિઅર આસિ. ડેપુટિ એન્જ્યુકેશનલ ઇન્સ્પેક્ટર, ભરૂચ.

સુરત સુરત } સિનિઅર આસિ. ડેપુટિ એન્જ્યુકેશનલ ઇન્સ્પેક્ટર, સુરત.

ઉર્ફ ઉમેદવારો માટે ઉર્ફ વ. ફા. પરીક્ષા પણ તેજ વખતે સથળો ગુજરાતી પરીક્ષાનાં રચનાએ લેવામાં આવશે.

૨. સને ૧૯૨૯ ના જુલાઈની તા. ૨૭ મીની ફેગવણીખાતાની સરકારી નોટિફિકેશન નં. ૨૧૩૬, જે તા. ૧ લી ઓગસ્ટ સને ૧૯૨૯ મુજબ ગવર્નમેન્ટ ગેઝેટ ભાગ ૧ નાં ૧૬૫૯ અને ૧૬૬૩ એ પાન ૧ ઉપર સુધારી છપાએલી છે તે પ્રમાણે પરીક્ષા લેવામાં આવશે.

૩. ફરેક રચને તે રચનાની કમિટી પરીક્ષા લેશે. આ પરીક્ષક કમિટીના ચેરમેન તરીકે જિલ્લાના સિનિઅર આસિ. ડેપુટિ એન્જ્યુકેશનલ ઇન્સ્પેક્ટર આ રચનાએ કામ કરશે.

૪. ઉપર જાણાવ્યા પ્રમાણે જે જિલ્લાના રચને પરીક્ષામાં ખેસવું હોય તે જિલ્લાની પરીક્ષક કમિટીના ચેરમેનને ઉમેદવારોએ ઓપેસ્ટેશનમાં

હમિયતમાં વધારો

કિંમતમાં ઘટારો

કેળવણીખાતાએ મુંબઈ ઇલાકાની દરેક નિશાળમાં ટેફ્ટટ્યુક તરીકે ચલાવવાને મંજૂર કરી છે.

લેખનકળા કોપિખૂકો

ઉત્તમ કાગળ { ગુજરાતી અને બાળબોધ છ નંબરમાં દરેક નંબરની કિંમત બે આના } એવીર પાનાં

આગ્ય, મ્યુનિસિપલ, હોલ્ડિંગોર્ડ, ખાનગી વગેરે અનેક શાળાઓમાં ખાસ પસંદગીથી ચાલતી કોપિ ને બાળકો અને શિક્ષકોમાં સારા અને સુંદર બોધપ્રદ વાક્યો માટે પ્રસિદ્ધ થયેલી છે, એવી લેખનકળા કોપિ વાપરવા અમો નયનાંને વિનંતિ કરીએ છીએ. ઉપલી સુચના વિધાના ઉપાસકો, આચાર્યકો અને કેળવણીના કાર્યમાં ઉત્સાહથી રસપૂર્વક લાગ લેનારાઓ સહર લેખનકળાને યોગ્ય રીતે તપાસી તેના અંદરના નિષ્ઠા અને પદ્ધતિને તેજ યોગ્ય ઇન્સાફ આપશો.

૨૫૦ અને તે ઉપરાંત કોપિ ખરીદનારને રો'લ્ડે ૩૦ રૂા હમિયત આપનામાં આવશે. પેકિંગ અને રહેવે ખર્ચ પણ આપનામાં આવશે, પણ પોસ્ટ મારફતનું કે સ્ટેશનથી આગળનું ખર્ચ આપવામાં આવશે નહિ.

લેખનકળા કોપિખૂકોને બાંપએરતી નંબર ૧ થી ૩ સુધીની સ્ટીલ પેનો ખાસ મંગાવી છે તેની દરેક બોક્સમાં એક નંબરની હલત લાગતી કિં. રૂ. ૧૧૧

મુંબઈ-હાલિસાઈ જગજીવનદાસ એન્ડ સન્સ,

કાલકાદેવી માતાના મંદિર સામે હુકાન નં. ૩૬૭.

અમદાવાદ-પાનકોર નાકા-મેસર્સ એસ. બી. શાહની કંપની.

ગોધરા-એમ. વલીલ બાધર્મી, સુરાઈ બજાર.

કેળવણીખાતાના મે. ટિફ્ટટર સાહેબે મુંબઈ ઇલાકાની

પ્રાથમિક શાળામાં ટેફ્ટટ્યુક તરીકે મંજૂર કરેલો

ફેફર

દેશીહિસાબ

ભાગ ૧ લો

કિંમત ૦-૧-૬

ઘણાજ મુધારા તથા વધારા સાથે બહાર પડ્યો છે.

મત્યારસુધી ઘણા દેશીહિસાબો બહાર પડ્યા છે, પરંતુ ખાતા તરફથી મંજૂર થયેલો ફક્ત આજ દેશીહિસાબ છે.

મળવાનું ઠેકાણું:-મેસર્સ એન. ડી. મહેતાની કું.

બુકમેસર્સ એન્ડ પ્રિન્ટર્સ,

ટે. ૩૬૭, કાલકાદેવી રોડ-મુંબઈ.

૩

વસ્તુ દરેક શાળામાં જોઈએજ

ગાંડીવના બાળસાહિત્યનો પૂર્ણ સટ. બાળન ચોપડીઓ બહાર પડી છે. તેમાંની ૪૯ મંજુર થઈ ગયેલી છે. ને બીજી મંજુર થવા ગઈ છે. ચોપડીઓ સસ્તી, સુંદર - સુબોધક અને સર્વ પ્રશસિત છે. આખો સટ લગભગ ૧૩૭ રૂ.નો થાય છે. સિરફ મંગલવાદી મોકલાય છે. અથવા આગલાં શાળાપત્ર જુઓ.

(૨)

ગાંડીવ બાળપંખવાડિક દર ૧લી અને ૧૬મીએ દેશરામજી બહાર પડે છે. લવાજમ ક્રેડા રા. પાંચ રૂ. બી. તથા બેટ પુસ્તક સાથે ઇતિહાસ, જૂગોળ, ગણિતગમ્મત, કાવ્યંડા, વાર્તાઓ ને જુઓ છે, તે પખાણું છે ને મંગાવે છે. માત્ર નિશા- જોનેજ નમૂનો મફત.

(૩)

ચાલો લજવીએ: આ ચોપડીમાં લજવી શકાય એવાં ત્રણ નાટકો લજવવા માટેની સૂચનાઓ અને સલાહ સાથે આપ્યાં છે. માત્ર ૦.૫-૬ ની ટિકિટ બીડી આ ચોપડી મંગાવો: મેળાવડાં વખતે ખૂબ જ કામ લાગશે.

ગાંડીવ
લાગા તળાવ
સુરત

—: ગાંડીવની ચોપડી સૌ કોઈ વાંચે:—

હીરા હજારો હોય પરંતુ જેની સરખામણી ન થાય તેવા

“કોહીનુર” હીરા

તો એક અને અલગ છે. તેમ અંગ્રગણિત તો ઘણાં થયાં
પરંતુ આ નાનાં ગણિતની હરિકાઈમાં હજી કોઈ
ફેલેહમંદ થયું નથી.

સ્વ. લાલશંકર ઉમિયાશંકર ત્રવાડી કૃત-

અંગ્રગણિતનાં મૂળતત્ત્વ

સરકારી સુધારણા નવા અભ્યાસક્રમ પ્રમાણે-

દેશીનામું અને ભૂમિતિવિભાગ સાથેની
સુધારાવધારાવાળી ૫૦ મી આવૃત્તિ બહાર પડી છે.

કિંમત આઠ આના.

લગભગ ૪૦ વરસ થયાં આ ગણિત ગુજરાતી નિશાળામાં આવે
છે, અને ધોરણ ૨-૩-૪ ના વિદ્યાર્થીઓ આટલું બધું રીતે ઉપયોગી
અને અતુલ્ય હોવાનો શિક્ષકમંડળનો સિદ્ધ અનુભવ થયો છે. મે.
ઉત્તર વિભાગના એન્જી. ઇન્સ્પેક્ટર સાહેબે નં. ૧૬૬૧ તા. ૧૬-૫-૩૪
થી ટેક્સ્ટબુક તરીકે ચલાવવા મંજૂર કર્યું છે.

દેડલાંક નવાં ગણિત હાલ નીકળ્યાં છે, છતાં આને જ
પહેલી તકમાં જ દેશી રાજ્યો, તેમજ મ્યુનિસિપાલ તથા
લોકલબોર્ડની શાળાઓમાં મળેલ છે ને તે કાયમ છે.

થુકસેલરોને કમિશન સાફ મળે છે. તે માટે

જીવનલાલ અમરશી મહેર.

જીવનલાલ એન્ડ સન્સ,

૧૨૮, પ્રિન્સેસ સ્ટ્રીટ, મુંબઈ.

જેયંદ તલકશી એન્ડ સન્સ, વઢવાણ શહેર.

અનુક્રમણિકા

૧. શિક્ષણ

નંબર	વિષય	પૃષ્ઠ
૧	એક બાળવર્ગ	૬૯
૨	એક શિક્ષકની શાળાનું બાળવર્ગથી ચોથા ધોરણ સુધીનું વખતપત્રક (ગુજરાતી, અંગ્રેજી, ગણિત અને ઉર્દુ ગુજરાતી સ્કૂલોનું) ૧૦૬, ૧૫૦, ૨૭૪	
૩	ઇતિહાસનો અભ્યાસ	૨૬૮
૪	ઇતિહાસ (નોંધ)	૧૫૨
૫	ઇતિહાસ (નોંધ) ધોરણ છઠ્ઠું	૨૨૬
૬	ગણિતની તાલીમ	૧૫૬
૭	ગુજરાતી મૂળાક્ષરો	૩૫૮
૮	નાટ્ય પ્રયોગ (કાકુની કોંસડી અથવા વડેલીબીપુરનો નાટ) અને પંચાસનો ઘેરો ૩૦૬, ૩૬૭, ૪૧૬, ૪૭૭	
૯	પાઠમાં રસ	૧૨૭, ૨૧૧
૧૦	બાળ કેળવણીમાં હસ્તકામની શાસ્ત્રીય દૃષ્ટિએ આવશ્યકતા	૧૪
૧૧	ઝૂંઝૂંમુગાં બાળકો કેવી રીતે જોડતાં શીખે છે ...	૩૨૫
૧૨	ભવની લાગણી	૩૦૧
૧૩	ભાષા-વાચન (નોંધ)	૩૩૪
૧૪	ભાષાશિક્ષણ	૨૫૩, ૨૯૭
૧૫	માનસશાસ્ત્ર અને કેળવણી	૮૪
૧૬	રમતનું શિક્ષણનું મહત્વ	૩૭૫
૧૭	વ્યાકરણ શીખવવાની નવી રીત	૨૬૬
૧૮	વ્યાકરણ (નોંધ)	૬૨
૧૯	વિદ્યાર્થીનો અભ્યાસ	૮
૨૦	વાક્યની રાગસભામાં નામ વગેરે અધિકારીનાં કામ ...	૧૮૪
૨૧	શિક્ષણસુધારણા	૨૨૫
૨૨	સંદ્ભાવ	૩૫૩
૨૩	સ્વયં શિક્ષણનું મહત્વ	૮૨
૨૪	કામનું જોગણશિક્ષણ	૨૬૫

૨. ભાષા

૨૫	(૧) તરુણ શિક્ષકોને ...	૪૧૮
૨૬	(૨) બાળકોને બચાવો ...	૪૧૧
૨૭	(૩) બાળકની વાર્તા ...	૪૨૩
૨૮	(૪) વાચન પુસ્તકનું કરો ...	૮૮
૨૯	(૫) શિક્ષક થયો હું પ્રેમથી ...	૪૩૬
૩૦	(૬) સિનિઅર થયો કે ના થયો ...	૩૩૧

૩. ગણિત

૩૧	પ્રમાણના દાખલા : એકમરીતિ અને ગુણકરીતિ ...	૪૦૬
----	---	-----

૪. વિજ્ઞાન, આરોગ્ય

૩૨	(૧) આરોગ્યને લગતો સંવાદ ...	૧૮૬, ૨૨૧
૩૩	(૨) ગુજરાતના મીઠાના અગરો ...	૧૭૦
૩૪	(૩) રેડિઓ-ટેલિફોન ...	૩૮૨
૩૫	(૪) વિજ્ઞાનની તાલીમ ...	૨૦૧

૫. ઇતિહાસ-ભૂગોળ

ઇતિહાસ:—

૩૬	(૧) પૃથ્વીરાજને ભોળાભીમદેવને સંદેશો ...	૭૬
૩૭	(૨) પાટણનું સહસ્રસિંગ ...	૨૨૪
૩૮	(૩) પોર્ટુગીઝોનું દમણ ...	૧૪૪
૩૯	(૪) પાંચસો વર્ષનું સુરત ...	૧૮
૪૦	(૫) સુરત જિલ્લાનાં પ્રાચીન રાજ્યો ...	૭૩
૪૧	(૬) હિંદુઓને ધિક્કારનાર કે પાળનાર? ...	૪૭૪

ભૂગોળ:—

૪૨	(૧) અમારું દક્ષિણનું પર્યટન ...	૧૭૫
૪૩	(૨) કાવેરીના દીવી ધોધનું વર્ણન ...	૪૩૪
૪૪	(૩) કૌશથી દમણગંગા ...	૪૬૩
૪૫	(૪) પર્સોપોલિસની શોધખોળ ...	૩૦૫
૪૬	(૫) બ્રિટિશ રાજ્યના વિજયનું શ્રેષ્ઠ પ્રામાણ્ય-માન્ડી સ્કીમ. ...	૩૧૬
૪૭	(૬) બૂકંપ ...	૧૧૪
૪૮	(૭) મેવાડની મુસાફરી ...	૩૩૮
૪૯	(૮) હિંદુ વિજ્ઞાનસાક્ષીઓ અને બૂકંપ ...	૧૬૬

૬. હસ્તકામ

૫૦	હસ્તકામ સંબંધી એક સૂચના ...	૨૭૦
----	-----------------------------	-----

૭ સામાન્ય

૫૧	(૧) આદર્શ શિક્ષક...	૩૮૫
૫૨	(૨) આશ્રમવ્યવસ્થા પર દષ્ટિપાત...	૨૪
૫૩	(૩) એક સુપ્રસિદ્ધ કેળવણીકાર (શ્રીયુત કૃષ્ણલાલ સુરજગરામ વડીલ એમ. ઇડી.)...	૧
૫૪	(૪) કવિશ્રી ન્હાનાલાલભાઈને...	૨૭૯
૫૫	(૫) કેળવણીનો એક અગત્યનો પ્રશ્ન...	૨૭૨
૫૬	(૬) મુજરાતનું સ્થાપત્ય...	૧૨૪
૫૭	(૭) ગ્રામ્ય સુધારણા...	૧૭૯
૫૮	(૮) ગ્રામ્ય સુધારણાની ચોજના...	૩૮૬
૫૯	(૯) ગ્રામ્ય શાળા...	૩૨૮
૬૦	(૧૦) ઘરમાં બાળકનું સ્થાન...	૩૨૩
૬૧	(૧૧) જિનિયાનું બાહેરનામું...	૩૭૫
૬૨	(૧૨) જીવન અને નવું...	૬૧
૬૩	(૧૩) પરીક્ષા કેવી હોવી જોઈએ...	૧૬૨
૬૪	(૧૪) પરીક્ષાપદ્ધતિ...	૪૫૫
૬૫	(૧૫) પરીક્ષાની નવીન પદ્ધતિ...	૩૯૨
૬૬	(૧૬) પંચાંગ...	૪૬
૬૭	(૧૭) પ્રથમ વાણિક્યોત્સવ બાલમંદિર, પોરબંદર...	૨૭
૬૮	(૧૮) બાળકનો હાઉ...	૭૭
૬૯	(૧૯) બાળકેળવણી સંબંધી વિચારો...	૧૦૯
૭૦	(૨૦) બાળકનું તોદાન...	૩૧૫, ૩૬૭
૭૧	(૨૧) બાલમંદિર...	૪૬૫
૭૨	(૨૨) મારી નોંધપોથી...	૨૭૪
૭૩	(૨૩) રેડીઓથી વ્યાપારની ઉત્તતિ...	૪૨૭
૭૪	(૨૪) લાડીમાં લરાએલી ૧૧ મી સાહિત્ય પરિષદના પ્રમુખ શ્રીયુત કૃષ્ણલાલ મોહનલાલ ઝવેરીના લોપણનો સાર...	૧૦૮
૭૫	(૨૫) સત્તામાન જગત...	૩૪૩
૭૬	(૨૬) શિક્ષક...	૨૦૪
૭૭	(૨૭) શિક્ષક અને ગ્રામજીવન...	૪૩૦
૭૮	(૨૮) શિક્ષક અને શિષ્ય...	૨૦૮
૭૯	(૨૯) સને ૧૯૩૩માં લેવાએલી છોકરીઓ માટેની વ. શ. પરીક્ષામાં બેઠેલા વિદ્યાર્થીઓના કામની સમાલોચના સૂચનાઓ સાથે...	૪૧

૯. ઇનામપત્રક

૯૦ ઇનામપત્રક ... ૧૦૮, ૧૫૫, ૧૯૪, ૨૩૬, ૨૯૨, ૪૪૩

૯. સરકારી જાહેરખબરો

- ૧ ક-ચાંચો માટેની વર્તીકયુક્તર કાંઈનલ પરીક્ષા ...
- ૨ ઉ. ભા. માં સને ૧૯૩૩માં લેવાએલી છોકરાઓ માટેની
૫. ક. પરીક્ષામાં પાસ થએલા ઉમેદવારોના નામની યાદી ... ૫૩
- ૩ છોકરાઓ માટે વર્તીકયુક્તર કાંઈનલ પરીક્ષા ઉ. ભા. ... ૧૦૦
" " નડિઆદ સેન્ટર ... ૨૨૮
" " ... ૧૦૧
- ૪ ઉ. ભા. માં સને ૧૯૩૩માં લેવાએલી છોકરીઓ માટેની
૫. ક. પરીક્ષામાં પાસ થએલા ઉમેદવારોના નામની યાદી... ૯૬
- ૫ તરંગજી પેન્ટનજી વકીલ રોહરશિપ માટેની પરીક્ષા... ૨૯૨
- ૬ ઇ. સ. ૧૯૩૪-૩૫માં લેવાએલી એન. પી. વકીલ રોહર-
શિપ પરીક્ષાનું પરિણામ ... ૪૩૬
- ૭ પ્રે. સ. ટ્રેનિંગ કોલેજમાં સને ૧૯૩૪ ના એપ્રિલ માસમાં
લેવાએલી વાર્ષિક પરીક્ષાનું પરિણામ... ૩૩૨
- ૮ સને ૧૯૩૪ ના એપ્રિલમાં પ્રે. સ. ટ્રેનિંગ કોલેજમાં લેવા-
એલી વાર્ષિક પરીક્ષામાં રહેલરોને એન્કા તથા ઇનામો ... ૪૪૨
- ૯ મિલિસ માસ્ટર સીવણ તથા ભરતફડનું ઇનામ ... ૪૪૨
- ૧૦ મુખર્જી ઇલાકાની ઉર્દુ શાળાઓ માટે મંજુર થએલાં પુસ્ત-
કોની યાદી ... ૪૯, ૨૩૧, ૩૩૮
- ૧૧ ગ. સા. માધ્યમશાલ હરિલાલ સ્મારકફંડની ઇનામો હરિફાઈ ... ૪૪૨
- ૧૨ સરકારી ખાતા તરફથી મંજુર થએલાં પુસ્તકોની યાદી

૧૦૩, ૧૯૦, ૨૮૭, ૪૩૭

- ૧૩ સ્ત્રીઓ માટેની બાર્ટન ટ્રેનિંગ કોલેજ, રાજકોટ પ્રાવેશિક
પરીક્ષા સને ૧૯૩૪ ... ૨૮૦
- ૧૪ બાર્ટન ટ્રેનિંગ કોલેજ ફોર વિમેન રાજકોટ, પ્રાવેશિક
પરીક્ષા માટેનો અભ્યાસક્રમ ... ૨૮૧
- ૧૫ સ્ત્રીઓ માટેની વર્તીકયુક્તર ટ્રેનિંગ ઇન્સ્ટિટ્યુશન માટે સર્ટિફિકેટ
પરીક્ષાના અભ્યાસક્રમના ત્રીજા વિષય ગણિતમાં સુધારો ... ૨૮૫
- ૧૬ ઇ. સ. ટ્રેનિંગ કોલેજ ફોરમેન, પ્રાવેશિક પરીક્ષા સને ૧૯૩૪. ૨૮૩